

Akademik Hassasiyetler

The Academic Elegance

4 Aylık Uluslararası Akademik
Hakemli Dergi
ISSN: 2148-5933
E-ISSN:2529-0088
SAYI/ISSUE: 26
ARALIK / DECEMBER 2024

Akademik Hassasiyetler / The Academic Elegance
4 Aylık Uluslararası Akademik Hakemli Dergi
Yıl/Year: 10 Sayı/Issue: 26
ARALIK / DECEMBER 2024
ISSN: 2148-5933 E-ISSN:2529-0088

Sahibi / Owner

Huzeyfe Süleyman ARSLAN

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief

Şenol DURGUN

Yazı İşleri Müdürü / Editorial Director

Huzeyfe Süleyman ARSLAN

Yürütücü Editör / Executive Editor

Volkan ÖNGEL

Yürütücü Editör Yardımcısı / Assistant Executive Editor

Onur KAYA & Yağmur GÜMÜŞBOĞA

İngilizce Yayın Editörü / English Publication Editor

Batuhan SELVİ

İstatistik Editörü / Statistics Editor

Gözde BOZKURT

Teknik Editör / Technical Editor

Baran TEKAY

Sekreteryaya / Secretariat

Leyla YARAR & Özlem ÇILDIRIM

Yönetim Yeri / Adress

Yavuz Selim Mah. 543. Sok. Turaykent Villaları No:10/18 Eryaman/ANKARA

İletişim / Contact

Maraşal Fevzi Çakmak Cad. No:9/4 Bahçelievler/ANKARA

Tel: 0 506 223 85 73

E-mail: akademikhassasiyetler@gmail.com

Yapım / Production

PÜF Yayıncılık

Yayın Tarihi / Release Date

Aralık 2024

Yayın Kurulu / Editorial Board

Ayşegül SONCU, Fatih SARIOĞLU, Gonca BAYRAKTAR DURGUN, İlyas SÖZEN, Muhittin KAPLAN, Murat TOPCU, Mustafa ALTUNOK

Alan Editörleri / Scope Editors

İletişim Bilimleri

: Prof. Dr. Yelda ÖZKOÇAK

İktisat Alan Editörü : Doç. Dr. Semra BOĞA
Uluslararası İlişkiler Alan Editörü : Doç. Dr. Fatih Fuat TUNCER
Siyaset Bilimi Alan Editörü : Doç. Dr. Gökberk YÜCEL
Yönetim Bilimi Alan Editörü : Doç. Dr. Mustafa ALTUNOK

Danışma ve Hakem Kurulu

Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman KURT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz ANIK (İstanbul Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Deniz ÜNAL (Adana Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma TAŞDEMİR (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan REYHAN (Çorum Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim AQUDE (U.S.A. University of Hawaii)
Prof. Dr. İbrahim YILDIRIM (Gaziantep Hasan Kalyoncu Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan AKSOY (Samsun 19 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Latif TOKAT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK (Ankara Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU (İstanbul Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat DEMİRKOL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Nedim BAHÇEKAPILI
Prof. Dr. Ömer KESKİNSOY (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdilaziz KALBERDİEV (Kırgızistan Oş Üniversitesi)
Doç. Dr. Akhmet A. YARLYKAPOV (Rusya Federasyonu Rusya Bilimler Akademisi)
Doç. Dr. Elmira MURATOVA (Kırım Akmescit Taurida National V. I. Vernodsky Üniv.)
Doç. Dr. Fatih DURGUN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Gülsen KAYA OSMANBAŞOĞLU (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice ALTUNOK (Ankara Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi)
Doç. Dr. Igor Leonidovich ALEXEEV (Rusya Humanitar Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. İskender GÜMÜŞ (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Kemal ERKİŞİ (Antalya Bilim Üniversitesi)
Doç. Dr. Murteza HASANOĞLU (Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet Başkanlığı'na Bağlı Devlet İdarecilik Akademisi)
Doç. Dr. Mustafa KOÇANCI (Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi)
Doç. Dr. Recep REHİMLİ (Azerbaycan Academi of Public Administration)
Doç. Dr. Rufat SATTAROV (Almanya Berlin Freie University)
Doç. Dr. Samaghan MYRZAİBRAİMOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Senem ATVUR (Antalya Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Timur KOZUKULOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Yusuf PUSTU (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali PİŞKİN (Yalova Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali Zafer SAĞIROĞLU (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU (İstanbul Medipol Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali GÖNGEN (Gaziantep Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem SANRI (İstanbul Yeditepe Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Suna GÖNÜLTAŞ (İstanbul Doğu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Volkan ERTİT (Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi)
Dr. Didem ÖZDEMİR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Dr. Muhammed ADİL (Tunus Turc-Arab Association for Science Cultur and The Arts)
Dr. Özlem KÜÇÜK (Kocaeli Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- Postyapısalcılık Kuramının “Öteki Kimlik” Yaklaşımı Bağlamında Soğuk Savaş Sonrası NATO-Rusya Federasyonu İlişkilerinin Analizi (*Araştırma Makalesi*)
Analysis of Post-Cold War NATO-Russian Federation Relations in the Context of the “Other Identity” Approach of Post-Structuralism Theory (Research Article)
Cihan Günyel & Canan Tercan..... 1
- Turgut Özal’ın Başbakanlık Döneminde Türk-Japon Dostluğunun Yükselişi: 1983-1989 (*Araştırma Makalesi*)
The Rise of Turco-Japanese Friendship During Turgut Özal’s Tenure as Prime Minister: 1983-1989 (Research Article)
Şevki Kıralp..... 20
- Beyond Object and Letter: An Analysis of Samuel Beckett’s Endgame in the Context of Language and Signs (*Research Article*)
Nesnenin ve Harfin Ötesinde: Samuel Beckett’in Endgame Tiyatro Oyununun Dil ve Gösterge Kapsamında Analizi (Araştırma Makalesi)
Emre Can Saçlı 43
- “Geçip Giden Zamanları Bir Yerlerde Bulsam”: Sosyalizmin İhyasının Peşinde Ernst Bloch ve Dr. Hikmet Kıvılcımlı (*Araştırma Makalesi*)
“I Wish I Could Find the Passing Times Somewhere” In Search of the Revival of Socialism: Ernst Bloch and Dr. Hikmet Kıvılcımlı (Research Article)
Barış Aydın..... 58
- Biyo-Fizyolojik Moda: Değiştirilebilen Beden Sorunsalı ya da İşgal Edilmiş Bedenler (*Derleme Makalesi*)
Bio-Physiological Fashion: The Problem of the Interchangeable Body or Occupied Bodies (Review Article)
Ragıp Ergün 75
- Türkiye’de Para Arzının İçsel Sürecine Dair Ampirik Bulgular (*Araştırma Makalesi*)
Empirical Findings on the Endogeneity of the Money Supply in Türkiye (Research Article)
Ali Talih Süt & Mithat Dinçer 98
- A Review of the Effects of Socioeconomic and Environmental Factors in Explaining the Paradox Between Vaccination Rates and COVID-19 Related Mortality Rates (*Research Article*)
Aşılama Oranları ile COVID-19 Ölüm Oranları Arasındaki Paradoksu Açıklamada Sosyoekonomik ve Çevresel Faktörlerin Etkisi Üzerine Bir İnceleme (Araştırma Makalesi)
Bilal Kargı 119

Aile İşletmelerinde Sürdürülebilirlik ve Kültürler Arası Farklılıklar (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Sustainability in Family Businesses and Intercultural Differences (Research Article)</i> Elif Kartop & Melis Soyer	147
Dijital Sağlık Diplomasisi: Sistematiik Derleme (<i>Derleme Makalesi</i>) <i>Digital Health Diplomacy: A Systematic Review (Review Article)</i> Hatice Mutlu.....	173
Determining the Effect of Health Care Marketing Mix Elements on Obtaining Health Information in the Digital Environment (<i>Research Article</i>) <i>Sağlık Hizmeti Pazarlama Karması Elemanlarının Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinmeye Etkisinin Belirlenmesi (Araştırma Makalesi)</i> Muhammet Salih Yiğit & Murat Başal.....	194
Dünyada Dönüşümcü Liderlik ve Hemşirelik Alanında Yapılan Yayınların Bibliyometrik Analizi (1990-2023) (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Bibliometric Analysis of Publications of Transformational Leadership and Nursing in the World (1990-2023) (Research Article)</i> Fatma Azizoğlu & Sibel Erkal İlhan	218
Feminist Sosyal Hizmet Perspektifinden Sivil Toplum Örgütlerinin Kadına Yönelik Şiddet ile Mücadeledeki Rolü (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>The Role of Non-Governmental Organizations in Combating Violence Against Women from a Feminist Social Work Perspective (Research Article)</i> Seda Topgül & Emre Kol & Selin Metin	243
Türkiye Özelinde Ekolojik Açık, Ekonomik Büyüme ve Finansal Gelişme İlişkisi: Bayer-Hanck Birleşik Eşbütünleşme Analizi (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>The Relationship Between Ecological Deficit, Economic Growth and Financial Development in Turkey: Bayer-Hanck Combined Cointegration Analysis (Research Article)</i> Onur Özdemir & Ceren Demir	271
Türkiye’de Planlama Anlayışının Evrimi: DPT Örneği (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>The Evolution of Planning in Türkiye: The Case of the State Planning Organization (Research Article)</i> Cem Angın.....	299
Dijital Liderliğin Otel Çalışanlarının Yenilikçi İş Davranışı Üzerindeki Etkisi: Değişime Direncin Düzenleyici Rolü (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>The Effect of Digital Leadership on Hotel Employees’ Innovative Work Behavior: The Moderating Role of Resistance to Change (Research Article)</i> Erkan Taşkıran.....	318
August Bebel’in Düşünce Dünyasından Bir Kesit: Din, İslam ve Hristiyanlık Üzerine Değerlendirme (<i>Araştırma Makalesi</i>)	

<i>A Section from August Bebel's World of Thought: Review on Religion, Islam and Christianity (Research Article)</i>	
Fatma Nesibe Çolak & Cansu Kaya.....	347
Arz Temelli Gereksiz Sağlık Bakım Hizmetinin Sağlık Hizmeti Talep Ertelemeye Etkisi (Araştırma Makalesi)	
<i>The Effect of Supply-Based Unnecessary Health Care Services on Health Care Demand Postponement (Research Article)</i>	
Ramazan Kıraç	372
Birinci Haçlı Seferi'nin Vekil Kurbanları, Günah Keçileri: Müslümanlar, Türkler (Araştırma Makalesi)	
<i>Surrogate Victims, Scapegoats of the First Crusade: Muslims, Turks (Research Article)</i>	
Serpil Çılğın.....	389
Dramada Kukla Tekniği ile Yapılan Etkinliklerin İlkokul 3. Sınıf Öğrencilerinin Hazırlıksız Konuşma Becerilerine Etkisi (Araştırma Makalesi)	
<i>The Effects of Activities Utilizing Drama and Puppet Methods on the Impromptu Speaking Skills of 3rd-Grade Elementary School Students (Research Article)</i>	
Vildan Altınır & Demet Sancı Uzun	412
Türkiye Markasının Dinamikleri: Tarih, Toplum, Kültürel Kimlik ve Dış Politika (Araştırma Makalesi)	
<i>The Dynamics of the Brand of Türkiye: History, Society, Cultural Identity and Foreign Policy (Research Article)</i>	
Oğuzhan Bilgin.....	448
Arap Baharı Sonrası İran-Suriye İlişkilerinde Pragmatik Dönüşüm (Araştırma Makalesi)	
<i>Pragmatic Transformation in Iran-Syria Relations After the Arab Spring (Research Article)</i>	
Ali Semin	467
Türkiye'de Doğurganlık Kaygısının Çalışan Kadınların İşe Bağlılığı Üzerindeki Etkileri (Araştırma Makalesi)	
<i>The Effects of Childbearing Anxiety on Working Women's Job Involvement in Türkiye (Research Article)</i>	
Zeynep Özmen	486
Türkiye HTM Perakendeciliği Sektöründe İndirimli Market Formu Yayılımının Örgütsel Ekoloji Perspektifinden İncelenmesi (Araştırma Makalesi)	
<i>Examining the Discount Market Form Diffusion in the Turkish FMCG Retailing Sector from the Perspective of Organizational Ecology (Research Article)</i>	
Salih Arslan	516
The Contribution of the New Ottomans and Young Turks to the Emergence	

of Turkish Nationalism (<i>Research Article</i>) <i>Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerin Türk Milliyetçiliğinin Doğuşuna Katkıları</i> (<i>Araştırma Makalesi</i>) Ali Çiçek	548
Liderliğin Çirkin Ördek Yavrusu: Negatif Yetenek (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>The Ugly Duckling of Leadership: Negative Capability</i> (<i>Research Article</i>) Gökben Bayramoğlu & Nida Palabıyık & Emre Uysal	573
Teknoloji Transfer Ofisi Hizmetlerinin Akademisyenlerin Ar-Ge Yeteneklerine Etkisi ve Memnuniyetlerinin Analizi (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Analysis of the Effect of Technology Transfer Office Services on the R&D</i> <i>Capabilities and Satisfaction of Academicians</i> (<i>Research Article</i>) Tuğba Baydeniz & Vesile Küçük & Hüseyin Gököl	610
Osmanlı Devleti'nin Son Dönemine Bakış Üzerinden Soğuk Savaş Dönemi Türk Sağ Siyasetinde Emperyalizm Tartışmaları (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Imperialism Debates in Turkish Right-Wing Politics During the Cold War Period</i> <i>Through the Lens of the Late Ottoman Empire</i> (<i>Research Article</i>) Enes Bahadır Kızak & Mehmet Akif Okur	631
Kesişimsellik Paradigması Çerçevesinde Feminist Yaklaşımların Farklılıklarının Değerlendirilmesi (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>An Evaluation of the Differences of Feminist Approaches Within the Framework of</i> <i>Intersectionality Paradigm</i> (<i>Research Article</i>) Hacer Akülkü	662
Social Media Advocacy for Social Change and Capitalist Intervention: Analyzing the #Veganol Hashtag (<i>Research Article</i>) <i>Toplumsal Değişim İçin Sosyal Medya Savunuculuğu ve Kapitalist Müdahale:</i> <i>#Veganol Etiketini Analizi</i> (<i>Araştırma Makalesi</i>) Şeyma Esin Erben & İlker İnmez	690
Gruplar Arası Tehdit Kuramı Bağlamında Suriyeli Göçmenler: İstanbul ve Şanlıurfa Örnekleri (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Syrian Migrants in the Context of Intergroup Threat Theory: Istanbul and Şanlıurfa</i> <i>Cases</i> (<i>Research Article</i>) Yunus Eroğlu & Hacı Musa Taşdelen	712

Editörden

Kıymetli Okuyucularımız,

2024 yılının bu son sayısında, her biri alanında özgün ve değerli 30 bilimsel çalışmayı sizlerle buluşturmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Akademik Hassasiyetler Dergisi olarak, 14 yıllık yayın hayatımız boyunca bilimsel yazında yenilikçi ve özgün olmanın, akademik zihnin kendini geliştirmesindeki en temel unsur olduğuna inandık. Bu doğrultuda, yayımladığımız her çalışmada “görölmeyeni görmek, değinilmeyene değinmek” ve “geliştirilmeye açık alanlara bilimsel katkı sunmayı” misyon edindik.

Bu vizyonla, güncel gelişmeleri yakından takip ederek, siz değerli araştırmacılarımıza yeni problematikler ve taze düşünce dünyaları sunmayı temel ilkimiz haline getirdik. 26. sayımız, yalnızca siz araştırmacılara değerli bir bilimsel kaynak oluşturmakla kalmamış, aynı zamanda bizler için de önemli bir kilometre taşı olmuştur. Büyük bir gururla belirtmek isteriz ki, dergimiz “Akademik Hassasiyetler” ismiyle Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından tescillenmiş ve böylece akademik yayıncılık dünyasındaki yeni girişimlerimiz için önemli bir eşiği aşmıştır.

Bu süreçte bizlere en büyük desteği sağlayan siz değerli araştırmacılarımıza ve kıymetli çalışmalarınızı değerlendirme fırsatını bizlere sunduğunuz için yazarlarımıza sonsuz teşekkürlerimizi sunarız. Sizin katkılarınız ve varlığınız, bu yolculukta bizi daha ileri taşımaktadır.

Elbette, bu başarıya ulaşmamızdaki en değerli işbirlikçilerimiz, özverili hakemlerimiz, titiz editörlerimiz ve kararlı yayın kurulu üyelerimizdir. Bilimsel sürecin titizliğini ve objektifliğini koruyarak, yayınlarımızın kalitesini sürekli artırmamıza yardımcı olan tüm ekibimize teşekkürü bir borç biliriz. Onların uzmanlıkları ve emekleri olmadan bu başarı mümkün olamazdı.

26. sayımızda yer alan çalışmaların, akademik dünyada yeni tartışmalara kapı aralmasını ve sosyal bilimler literatürüne anlamlı katkılar sağlamasını temenni ediyoruz. Bilimsel düşüncenin ve eleştirinin ışığında, geleceğin sorularını bugünden sorarak ortak bir bilgelik üretmeye devam edeceğiz.

Dergimizin tüm okuyucuları, yazarları ve işbirlikçilerine teşekkür eder, 2025 yılında da daha büyük başarılarla buluşmayı dileriz.

2025 yılının ÷lkemize ve tüm dünyaya sağlık, huzur, mutluluk ve bol bol bilimsel çalışma getirmesi ümidiyle yeni yılınızı tebrik ederiz.

27. sayımızda tekrar görüşmek ümidiyle...

Saygılarımla,

POSTYAPISALCILIK KURAMININ “ÖTEKİ KİMLİK” YAKLAŞIMI BAĞLAMINDA SOĞUK SAVAŞ SONRASI NATO- RUSYA FEDERASYONU İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ

Cihan GÜNYEL* & Canan TERCAN**

Öz

Soğuk Savaş'ın bitmesi ile uluslararası sistemde ani ve derin bir değişim süreci yaşanmıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Doğu Bloğu dağılmış, iki kutuplu sistem sona ermiş ve Batı Bloğu bu mücadeleden galip ayrılmıştır. NATO'nun Soğuk Savaş Dönemi'nde Batı Bloğunun savunma örgütü olarak bu dönemde önemli bir işlevi olmuştur. Caydırıcı bir savunma örgütü olması yanında Batı Bloğunun kolektif kimlik oluşturmasında NATO, temel bir görev üstlenmiştir. NATO, Soğuk Savaş sonrası Avrupa güvenlik mimarisi oluşturmanın yanında Batı kimliğinin genişlemesine odaklanmıştır. Rusya Federasyonu ilk olarak devletin inşasına odaklanmış, 2000'li yılların ortasından itibaren uluslararası sistemde tekrar başat bir aktör olmayı başarmıştır. NATO'nun Doğu Avrupa'ya genişlemesi ve Batı kimliği temelindeki yaklaşımı, Rusya tarafından tehdit olarak algılanmış, zamanla Ukrayna'nın NATO üyesi olabileceği yaklaşımı tarihsel kökleri bulunan Batıdan gelen tehdit algısı Rusya Federasyonu'nun düşünsel ve daha sonrasında eylemsel yaklaşımına dönüşmüştür. Yaşanan gelişmeler, günümüzde karşılıklı tehdit algısını oluşturmuştur. Her iki tarafta birbirini tehdit olarak algılamakta, postyapısalcılığın öteki kimlik yaklaşımı çerçevesinde hareket eden aktör görünümüne sahip olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: NATO, Rusya Federasyonu, Postyapısalcılık.

ANALYSIS OF POST-COLD WAR NATO-RUSSIAN FEDERATION RELATIONS IN THE CONTEXT OF THE “OTHER IDENTITY” APPROACH OF POST-STRUCTURALISM THEORY

Abstract

With the end of the Cold War, a sudden and profound change took place in the international system. The Union of Soviet Socialist Republics and the Eastern Bloc dissolved, the bipolar system ended, and the Western Bloc emerged victorious from this struggle. NATO played an important role during the Cold War as the defense organization of the Western Bloc. In addition to being a deterrent defense organization, NATO played a vital role in shaping the collective identity of the

* Dr., İstanbul Rumeli Üniversitesi Sosyal Bilim Enstitüsü Misafir Öğretim Üyesi, cihan_gunyel@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4431-8972>

** Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, Political Science and International Relations Department, Faculty Member, canantercan@aydin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9922-9611>

Western Bloc. After the Cold War, NATO focused on creating a European security architecture and expanding Western identity. The Russian Federation initially focused on state-building, and since the mid-2000s, it has managed to reemerge as a dominant actor in the international system. NATO's expansion into Eastern Europe and its emphasis on Western identity were perceived as threats by Russia. Over time, the possibility of Ukraine becoming a NATO member exacerbated Russia's historical perception of a threat from the West. This perception evolved into both intellectual opposition and subsequent actions by the Russian Federation. These developments have led to the current situation of mutual threat perception. Both sides now perceive each other as threats, embodying a dynamic in line with the "othering" approach found in poststructuralism.

Keywords: NATO, Russian Federation, Poststructuralism.

Giriş

Soğuk Savaş Dönemi'nde NATO, Batı Bloğunun savunma örgütü olarak kurulmuştur. İlk amacı üye devletlerin savunmasını üstlenmek olarak ön plana çıksa da NATO, üye devletleri ortak bir kolektif kimlik altında toplama görevini üstlenerek aynı zamanda günümüz "Batı" kimliğinin temelinde yer almıştır. NATO, Soğuk Savaş döneminde başlayan kolektif kimlik oluşturma yaklaşımı, Soğuk Savaş döneminin bitmesiyle beraber sona eren bir süreç olmamış aksine günümüze kadar geçen zaman zarfında ittifakın genişleme ve yeni üyeliklerinde temel parametreyi kolektif ya da ortak kimlik üzerine kurarak bu yaklaşımı devam ettirmiştir.

NATO'nun Soğuk Savaş Dönemi'nin ardından eski Sovyet etki sahası Doğu Avrupa'ya doğru ittifakı genişletme çabası, Rusya Federasyonu tarafından özellikle 2000'li yılların ortasından itibaren tarihsel kökleri bulunan güvenlik tehdidi algısına dönüşmüştür. NATO, genişleme süreciyle beraber kolektif kimlik yaklaşımını Batı kimliği üzerinden ele almıştır. Batı kimliği yaklaşımı genişleme sürecinin temelinde "demokrasi-serbest piyasa ekonomisi-liberal haklar" olarak yer almış ve bu yaklaşım sadece bir savunma örgütü üyeliği değil aynı zamanda kendince belirlenen değerler manzumesi olarak ifade edilmiştir. Ortak kimlik yaklaşımı NATO tarafından içselleştirilmesi bir yaklaşım olurken bu yaklaşım özellikle Rusya Federasyonu tarafından kendi kimliğine bir karşıtlık algısını da meydana getirmiştir. Tarihsel tehdit ve güvenlik algısı, Batı üzerinden şekillenen Rusya Federasyonu, Batı kimliği ya da NATO'nun ortak kimlik yaklaşımını kendisine karşı yeni bir çevreleme politikası olarak okumuştur.

Postyapısalcılık, söylem üzerinden inşa edilen kimliklerin, karşıt kimlikleri de inşa ettiğini ileri sürmektedir. Kimlikler postyapısalcılık kuramında söylemler üzerinden inşa edilmektedir. Postyapısalcılık kuramı kimliklerin sabit verili olmadığını ve değişkenlik geçirebileceğini iddia etmek birlikte söylemlerin de aynı zamanda düşünselin dışı aktarımı olduğunu ifade etmektedir. Düşünselden başlayarak söylemler üzerinden ifade edilen

kimlikler, karşıt kimlikleri de kurgulamaktadır. Kuramın bu yaklaşımı çerçevesinde, yazılan makale, kuramın ileri sürdüğü savlar üzerinden bahse konu olan aktörlerin öteki kimlik algısının nasıl oluşturduğunu analiz etmiştir. Makale, postyapısalcılığın söylemler üzerinden kimlik yaklaşımını ele almış ve her iki aktörün söylemleri üzerinden karşıt kimlikleri meydana getirdiğini ileri sürmüştür. NATO'nun zirve bildirgeleri ve karar alıcılarının söylem, ifade ve beyanları makale çalışmasında incelenmiş ve kuramın söylem analizi üzerinden karşıt kimlik algısı araştırılmıştır. Benzer şekilde Rusya Federasyonu karar alıcılarının ve resmî kurumlarının açıklamaları, beyan ve ifadeleri Postyapısalcılık kuramının söylem analizi üzerinden incelenmiştir. NATO'nun ve Rusya Federasyonu'nun söylem bağlamında öteki kimlik anlayışını nasıl inşa ettiği makalenin hipotezini oluşturmuştur. Makale, iki aktörün beyan ve ifadelerinin incelendiğinde, kuramın söylem analizi üzerinden nasıl öteki kimlikleri oluşturduğunu, bunun sonucunda da aktörlerin hangi eylem ve politikaları hayata geçirdiklerini araştırmıştır.

1. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE KİMLİK KAVRAMI

1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla beraber, uluslararası sistem köklü bir değişim yaşayacağı sürece girmiştir. İki kutuplu uluslararası sistem son ermiş ve Batı Bloğu sonuç itibari ile Soğuk Savaş döneminin kazanımı olmuştur. Yaşanan bu gelişme özellikle sosyal bilimlerin birçok disiplinde çalışmaların odak noktası haline gelmiş, uluslararası ilişkiler disiplini de süreç ve yaşananlar üzerine doğası gereği ana çalışma noktası haline getirmiştir. Uluslararası ilişkiler disiplinde kuramsal yaklaşımlar çerçevesinde yeni yaklaşımlar ve analiz süreçleri de beraberinde hayat bulmuştur.

Anı gelişen ve SSCB'nin dağılmasıyla beraber uluslararası sistemdeki değişim sonrası, Soğuk Savaş döneminin okumalarını dönemin hâkim teorileri olan realizm/neorealizm üzerinden ele alınması da eleştirilerin temelini oluşturmuştur. Özellikle realizmin ve neorealizmin süreci doğru okuyamaması, sistemi ve sistemin aktörlerini güç, anarşi, güvenlik ikilemi, ana aktör olarak devletlerin alınması ve güç ve güvenlik dışındaki tüm konuların ikincil plana itilerek göz ardı edilmesi bu kuramlara karşı eleştirilerin ön plana çıkanları olmuştur. Sistemdeki değişimi okuyamaması ve sadece determinist açıdan dönemi güvenlik ve güç üzerinden ele alınması anlayışı özellikle eleştirel teoriler açısından realizm ve neorealizme yöneltilen eleştirilerin başında gelmiştir (Weller, 1997, s. 10).

Sistemdeki değişim aynı zamanda uluslararası disiplinde de bir değişim sürecine neden olmuş, eleştirel teoriler göz önüne çıkmaya başlamıştır. Kurucu ve belirleyici kuramlar ilave olarak eleştirel teoriler de sistem ve aktörler üzerine yeni kuramsal yaklaşımları ele alan analiz seviyelerinde yeni kavram ve varsayımlarla sistem ve aktör okuması yapmaya başlamışlardır. Bu süreçte yeni analiz birimi olarak kimlik kavramı ortaya çıkmıştır. Aktörlerin davranışları sadece güç ve güvenlik yaklaşımı açısından ele alınmak yerine

aktörlerin kimlikleri üzerinden kendilerini nasıl kurguladıkları ve uluslararası sistemdeki politika üretim süreçlerine olan etkileri analiz birimi olarak ele alınmaya başlanmıştır (Keyman, 2014, s. 219).

Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni süreçte Postyapısalcılık, sosyal inşacılık ve feminist kuram, sistem ve aktörlerin davranışlarının okumasını kimlik kavramı üzerinden kuramsal bir temellendirme yaklaşımını anlayışıyla ele almıştır (Berenskötter, 2011, s. 3596). Feminist kuram toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ve bu bağlamda uluslararası disiplin okumasında erken egemen anlayışın hâkim olduğunu ve kadın kimliği üzerinden şiddetin meşrulaştırıldığını ileri sürmüş ve cinsiyet-kimlik olgusu üzerinden uluslararası ilişkiler kuramsal yaklaşımını benimsemiştir (Bolt, 2019). Sosyal inşacılık kuramı uluslararası ilişkiler okumasında düşünsel ve algı üzerinden her şeyin inşa edildiğini ve yaşanan tüm norm, kural ve kurumların düşünsel başlayarak inşa süreçleri sonunda oluşturulduğunu kuramsal olarak temellendirmiştir. İnşa süreçleriyle meydana getirilen kurum ve kültürlerin temel yaklaşımdan birisinin de kimlik kavramı olduğu sosyal inşacılığın ana varsayımlarından birisi haline gelmiştir. Sosyal inşacılık, aktörlerin düşünsel-söylem üzerinden kendilerini kurguladıklarını ve uluslararası sistemi düşünsel üzerinden ele alarak zamanla bir kimliğe sahip olduğunu iddia etmektedir. Düşünce üzerinden yaratılan kimlikler aktörlerin dış politikada geçerli bir kimliğe sahip olduğunu bu kimlikler üzerinden aktörlerin birbirlerini algıladıkları ve kimleri yakın olan aktörlerin zamanla kolektif ya da ortak bir kimliğe bürüneceklerini varsaymaktadır. Söylemin kimliğin ifade biçimi olarak önemli aracı olduğu ve zamanla kolektif bir kimlik yaratan aktörlerin aynı söylem ve düşünselde şekillenerek ortak hareket edeceklerini birbirlerini dost veya düşman algısında kimliklerin önemli bir yer tuttuğu kuramın analiz birimi ve seviyesinde kendisine önemli bir yer bulmuştur (Aydın-Düzgit, 2011, s. 51).

Postyapısalcılık teorisi de kimliği analiz birimi olarak ele alırken, aktörleri kimlik üzerinden analiz etmiştir. Kimliklere olumlu bir atıf yerine her kimliğin bir karşıt kimliği yarattığı varsayımı ise postyapısalcılık teorisinin en önemli kuramsal savlarından birisi olmuştur. Kimlik *biz* yaratırken karşıt *öteki* yarattığı, her kimliğin kendisini kurgularken bir karşıtlık kurduğunu ileri sürmektedir (Lebow, 2008, s. 475). Biz-öteki, dost-düşman, iç-dış, barış-savaş vs. karşıtlık oluşturan söylem ve olguların kimlikler tarafından meydana getirildiğini söylemektedir. Söylem üzerinden düşünselde yaratılan algıların ve okumaların aktörlerin kendilerini ve karşıtının oluşmasında ana etken olduğu postyapısalcılık kuramın önemli yaklaşımlarından birisi olmuştur. Karşıt kimlikler üzerinden aktörlerin birbirleriyle olan ilişkileri şekillendirilirken eylemselliğe yansıyan politikalar tehdit algısını da oluşturmaktadır. Tehdit algısının söylem ve eylem üzerinden kurulmaya başlaması, aktörlerin dost ve düşman kimliğini belirlemekte ve aktörler bu kimlikler üzerinden birbirlerini kurgulamaya başlamaktadırlar (Aydın-Düzgit, 2011, s. 51).

2. POSTYAPISALCILIK KURAMINDA KİMLİK KAVRAMI

Postyapısalcılık teorisi 1980’li yıllardan itibaren başlayarak günümüze kadar geçerliliğini uluslararası ilişkiler disiplininde sürdürmeye devam etmektedir. Genel olarak postmodernizm ile aynı anlamda kullanılsa da benzer yaklaşımlara sahip bulunmaktadır. Postmodernizm kültür-sanat-edebiyat gibi alanlarda eleştirel yaklaşımları temsil ederken, postyapısalcılık uluslararası ilişkiler disiplininde eleştirel kuramlardan birisi olmuştur.

Postyapısalcılık, uluslararası ilişkiler kuramlarından ve Soğuk Savaş döneminin hâkim teorilerin neorealizmi ve neoliberalizmi eleştirmiş, bu teorileri güç kavramı üzerinden hareket ederek aktörleri açıklamasına itiraz geliştirmiştir. Uluslararası sistemdeki aktörlerin, davranış ve politikalarını artık sadece güç üzerinden değil daha farklı analiz birimleriyle açıklaması ve okunması gerektiğini ifade etmektedir. Egemenlik, dış politika, devlet gibi kavramların yeniden okunması gerektiğini, bilgi ve iktidar arasındaki ilişkilerin nasıl belirlendiği, söylem üzerinden ilişkilerin nasıl belirlendiğinin yeniden okunması gerektiği ifade edilmiştir (Kardaş & Erdağ, 2015, s. 380).

Postyapısalcılıkta söylemin uluslararası ilişkiler kuramına girişi Richard Ashley’in Neorealizm Sefaleti (The Poverty of Neorealism) makalesiyle başlamıştır. Ashley makalesinde üç nokta üzerinden eleştirilerini yapmış ve özgün bir çalışma meydana getirmiştir. Uluslararası ilişkiler kuramlarının, içerleyen ve dışlayan (biz ve öteki) yaklaşımı çerçevesinde farklı kimlikleri dışladığı, erkek egemen anlayışın kuramlardaki hâkim baskınlığı ve batı merkezli söylemin temel alındığı eleştirisini getirmiştir (Ashley, 1984, ss. 225-286). Richard Ashley, postyapısalcılık kuramının iki ayırt edici iki önemli özelliği bulunduğunu ifade etmiştir. Ashley, ulusal ve uluslararası arasındaki geleneksel karşıtlığa duyulan inançsızlık ve yine kendi ifadesiyle “egemenlik paradigması” çerçevesinde egemen düşüncenin sorgusuz sualsiz güç aktarımı durumu olduğunu, bununda kusurlu ve inandırıcılıktan yoksun bulunduğunu, tek tek olayların temelinde deşifre ile etiksel bir işleme tabi olması gerektiğini ifade etmiştir (Polat, 2007, s. 267).

Bilgi ile güç arasında bir ilişkinin var olduğunu iddia eden Postyapısalcılık kuramı, dil-söylem üzerinden siyasal, toplumsal, bilimsel, uluslararası politika alanlarında bu ilişkinin yerleşik olduğunu ifade etmektedir. Michel Foucault, Jacques Derrida, Roland Barthes, Paul Feyerabend gibi isimler postyapısalcılık kuramına katkı sağlamışlardır. (Jackson & Sorensen, 2013, s. 235). Postyapısalcılık, kuramsal savlarını şu temel yaklaşımlar üzerinden yapmaktadır: Bilgi-iktidar, söylem, soy-bilim, yapısöküm ve çifte okuma (Edkins, 2007, ss. 94-95).

Foucault, bilgi-iktidar ilişkisinin birbirinden bağımsız olmadığını, iktidarı elinde tutanların bilgi üzerindeki hakimiyetiyle, hayatın her alanını kontrol ettiğini, bilgi üzerinden birey ve toplumların “özne” iktidar olmak üzere, bilginin inşa edildiğini ifade etmiştir (Foucault, 2014, s. 27). Foucault söylem, bilgi-iktidar ilişkisiyle doğrudan bağlantılı olduğunu, iktidarın varlığı ve devamı söylem üzerinden kurgulandığını ve araçsal bir işlev gördüğünü

söylemektedir (Guedon, 1977, ss. 250-262). Jacques Derrida, yapısöküm üzerinden sağlam ve değişmez görülen, teori, söylem, kurum, metin, topluluk, yapı gibi herhangi şeylerin hem inşa hem de yıkımını ele almıştır (Yanık, 2016, s. 91). Yapısöküm kavramların nasıl meydana geldiğini ve aralarındaki ilişki biçimini- bütünselliğini analiz ederken diğer taraftan aralarındaki tutarsızlığı açığa çıkarma gayretindedir (Kardaş & Erdağ, 2015, s. 387). Çifte okuma yapan Jacques Derrida, söylem ve metinlerin: ilk okumayla hâkim yorumun iç tutarlılığını analiz etmekte, ikinci okumayla da yapısökümü yapılarak iç çelişkileri ve tutarsızlıklarını incelemiştir. Burada Derrida, metin ve söylemlerin bütünlük uğruna çelişki ve tutarsızlıkların ortaya çıkarılmasını amaçlamıştır (Kakoliris, 2022, ss. 43-45).

Söylem-dil önemli bir analiz aracı olarak postyapısalcılık teorisinde yer bulurken, söylem üzerinden inşa edilen kimlikte analiz birimi olarak postyapısalcılık teorisinde ön plana çıkmıştır. Dil gerçekliğin dışı vurumu olmakta, dil-söylem olmadan gerçekliğin mevcut olamayacağı ve dilin gerçekliği yansıttığını vurgulamaktadır (Aydın-Düzgüt, 2015, s. 155).

Postyapısalcılık, kimlikleri sabit olarak ele almazken, zaman ve dış politikada yaşanan süreçlerde kimliklerin değişkenlik göstereceğini ileri sürmektedir. Kimlik aktörlerin kendilerini nasıl tanımladıklarını belirlemede ve inşa edilen kimliklerin aynı zamanda bir karşıt kimlik kurguladığı, postyapısalcılığın önemli bir temellendirmesi konumundadır (Aydın-Düzgüt, 2015, ss. 160-161). Meydana getirilen söylemler bir karşıtı da kurmaktadır. Batı-doğu, iç-dış-, güvenli-güvensiz, dost-düşman gibi kavramlar karşıtlık üzerine kurgulanmaktadır (Rumelili, 2004, ss. 27-47). Kimliklerde inşa edildiğinde bir karşıtlık kurgulamaktadır. Yaratılan biz karşıtlık olarak öteki kimliği kurgulamaktadır. Dil-söylem üzerinden düşünsel bir sosyal gerçekliğin ifadesi öteki üzerinden dost-düşman tanımlaması yaratabilmekte, tehdit algısını meydana getirebilmektedir. Söylem üzerinden karşıtlık üzerinden tehdit algısı düşman kimlikleri oluşturma potansiyelini taşımaktadır. Postyapısalcılık kısaca kimliklerin düşünsel üzerinden sosyal algıların söylemleri meydana getirdiği ve sonuç olarak her söylem ve kimliğin karşıt kimliği oluşturduğu, söylemlerin kimlikler üzerinden dost-düşman gibi karşıtlık üzerine kurgulanan sosyal gerçekliğin, eylemsel sürece evrileceğini belirlemektedir.

3. SOĞUK SAVAŞ'IN BİTİMİNDEN RUSYA-UKRAYNA SAVAŞINA KADAR GEÇEN SÜREÇTE NATO-RUSYA İLİŞKİLERİ (1991-2022)

1991 yılında Soğuk Savaş'ın bitmesiyle Doğu Bloku ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) dağılmış, Batı Bloğu mücadeleden galip çıkmıştır. SSCB'nin ardılı olarak Rusya Federasyonu (Rusya) yeni süreçte devletin yeniden inşasına odaklanırken, Batı Bloğu ve NATO, Avrupa güvenlik mimarisi çerçevesinde hareket etmiş ve Batıya entegre olmuş bir Avrupa yaklaşımını benimsemiştir (Kanet & Larive, 2012, s. 76).

1990’lı yıllarda Rusya, devleti yeniden inşa sürecine girmiş, 1990’lı yılların ortasında Rusya eski SSCB bölgelerinde tekrar etki sahası kurmak istediği Avrasyacı doktrini askeri ve siyasi yönden kabul etmiş, NATO-Rusya ilişkileri nötr durumda kalmıştır (Kanet & Larive, 2012, ss. 81-82). 1999 yılında eski Doğu Bloğu ülkelerinden Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti NATO üyesi olmuştur. Aynı zamanda NATO’nun bu dönemde Bosna Hersek ve Kova’ya alan dışı askeri hareketleri sonrası barış gücü olarak Balkan bölgesinde etki sahası kurması, Rusya’yı rahatsız etmiştir. Rusya, Soğuk Savaş Dönemi’ndeki NATO’nun SSCB’ye karşı uyguladığı *çevreleme politikası* algısında yaşanan gelişmeleri algılamaya başlamıştır (Oğuzlu, 2019, s. 4).

2000 yılında Vladimir Putin’in Rusya Devlet Başkanı olmasıyla beraber Rusya, uluslararası sistemde ardılları olan Çarlık Rusya’sı ve SSCB gibi tekrar uluslararası sistemde başat aktör olma yoluna girmiştir. NATO’nun yeni üyelikler ve Balkan bölgesindeki etkinliğine karşı Putin, Rusya Federasyonu Dış Politika Konseptini kabul etmiş ve hayata geçirmiştir. Kabul edilen Konsept de küresel sistemde Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) başat aktör olmasından, NATO’nun Doğu Avrupa’da ittifakını genişletmesi ve bu genişleme sonucu olarak yeni üyelerin sınırları içerisine nükleer ve konvansiyonel silahların konuşlandırılması, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin (BMGK) izni olmadan gerçekleştirilen operasyonlardan duyulan rahatsızlıklar Konseptte altı önemle çizilen konular olmuştur. Birleşmiş Milletler’in (BM) günümüz dünyasının gerçekliğine uygun olarak yapılandırılması tavsiye edilmiş, Rusya’nın eski SSCB coğrafyasında yeniden ön plana çıkması vurgulanmıştır (Sönmez, 2010, s. 44).

2004 yılında NATO-Rusya arasında gerilimin fitili ateşlenmiştir. Slovenya, Slovakya, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya ve Bulgaristan’ın NATO ittifakına katılmasıyla birlikte NATO Doğu Avrupa’ya genişlemeye devam etmiş ve Karadeniz’de Romanya ve Bulgaristan üzerinden Türkiye dışında kıyı sahasında sınırlarını genişletmiştir. Yaşanan bu durum Rusya tarafından tehdit algısı ve yeni çevreleme politikası algısının oluşmasına başlamıştır. Yaşanan durum NATO-Rusya arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine neden olmaya başlamıştır (Yiğittepe, 2018, s. 282).

1999-2004 senelerindeki NATO’nun Doğu Avrupa’ya genişleyerek eski Rusya etki sahasındaki ülkelerin ittifaka üye olmasını engelleyemeyen Rusya’nın rahatsızlığı, 2008 yılındaki NATO Bükreş Zirvesi’nde Ukrayna, Gürcistan ve Azerbaycan’ın da ileriki dönemlerde ittifaka üye olabilecekleri kararının alınmasıyla artmıştır. Rusya-NATO arasındaki gerginliğin nabzı yükselmeye başlamıştır. NATO’nun ittifaka kabul ettiği yeni üyeliklerle, Rusya’nın Orta Asya, Kafkasya, Karadeniz’de tarihsel etki sahasında ve nüfuz alanında güç kaybedeceği ihtimalinin kuvvetli oluşu, Rusya ve NATO arasındaki gerginliği daha da tırmandırmıştır (Marten, 2017, s. 12). Buradaki asıl problem yaratan süreç Ukrayna ve Gürcistan’ın ileride NATO ittifakına

üye olabileceği yaklaşımı olmuş ve NATO-Rusya ilişkilerinin günümüze yansıyan gerginliğin temel sebebini oluşturmuştur (Chivvis, 2015, s. 36).

2010 NATO Lizbon Zirvesi'nde Karadeniz'in ittifak için önemi vurgulanmış, Atlantik'ten Baltık bölgesine, Balkanlardan Karadeniz'e NATO'nun eski Çarlık Rusya'sı ve SSCB nüfuz alanı ve oyun sahasında Rusya'nın etkinliğin kırılması ve çevrelenmesi gerektiği ifade edilerek, Karadeniz'in erişilmesi ve kontrol altında tutulması gereken jeostratejik bir saha olduğu kabul görmüştür. NATO'nun Lizbon Zirvesi'nde aldığı bu stratejik yaklaşımlar, Rusya'nın tehdit algısını tırmandırmıştır (Akdemir, 2014, s. 5).

2014 senesi NATO ve Rusya arasındaki ilişkileri, Rusya'nın Ukrayna'dan Kırım'ı ilhak etmesinin yanında Rusya'nın Ukrayna'nın doğusundaki ayrılıkçı milislere destek sağlamasıyla "tehdit" algısının düşünsel anlamda oluşmaya başladığı bir süreci beraberinde getirmiştir. Ukrayna'nın Avrupa Birliği'ne (AB) katılma niyeti ve AB ile ortaklık belgesini imzalamak istemesi, Rusya'da rahatsızlık yaratmış, bunun sonucu olarak Rusya'nın baskısını hisseden Ukrayna, AB'yle son dakikada antlaşmayı imzalamaktan geri çekilmiştir. Rusya'nın tarihsel olarak Batıdan gelen tehdit algısı alarm seviyesine çıkarmıştır (Oğuzlu, 2019, s. 5). Rusya'nın tehdit algısında Napolyon'un Rusya İşgali, Hitler'in İkinci Dünya Savaşı'nda Rusya'yı işgali (Tsygankov, 2018, s. 104) ve Kırım Harbi sarsıcı ve derin bir etki olarak Rus tehdit algısını şekillendirmiştir (Flanagan & Chindea, 2019, s. 3). Ukrayna'nın Batının bir parçası olabileceği algısı, Rusya'nın Kırım'ın işgalinde önemli bir etki yaratmıştır. Ukrayna'nın Batının bir parçası olmasıyla NATO'nun Rusya sınırlarına dayanması ve Kırım üzerinden Rusya'nın Karadeniz üzerinde etki sahasının daralması ve Batı tarafından iyice kuşatılma algısı, eylemsel bir harekete dönüşmüş ve düşünselden başlayan tehdit algısı pratikte Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesiyle sonuçlanmıştır.

2014 Eylül ayında NATO'nun Galler'de düzenlediği zirvede Rusya tehdit olarak ifade edilmiştir. Zirve Sonuç Bildirgesi'nde "*Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik artan ve yasadışı askeri müdahalesini en güçlü şekilde kınıyoruz ve Rusya'nın Ukrayna içinden ve Ukrayna sınırından güçlerini çekmesini ve durdurmasını talep ediyoruz. Ukrayna'nın egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün bu şekilde ihlal edilmesi, uluslararası hukukun ciddi bir ihlali ve Avrupa-Atlantik güvenliği için büyük bir meydan okumadır...*". ve "*Rusya'nın BM Şartı da dahil olmak üzere uluslararası hukuku hiçe sayma örneği; Gürcistan ve Moldova Cumhuriyeti'ne karşı davranışları; Helsinki Nihai Senedi'ndekiler de dahil olmak üzere temel Avrupa güvenlik düzenlemelerini ve taahhütlerini ihlal etmesi; Avrupa'da Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Antlaşması'nı (AKK) uzun süredir uygulamaması; ve komşularını zorlamak için askeri ve diğer araçları kullanması bizi endişelendiriyor. Bu, kurallara dayalı uluslararası düzeni tehdit ediyor ve Avrupa-Atlantik güvenliğini tehdit ediyor...*". (Wales Summit Declaration

Declaration, 2024) metin okuması yapıldığında NATO, resmî belgesinde ilk kez Rusya için *tehdit* kelimesini kullanmıştır. Söylem ve metin üzerinden tehdit algısı, NATO’nun Rusya’ya karşı biz ve öteki kimlik yaklaşımı açısından bir okuma olarak değerlendirilebilir. Zirve’de NATO’nun Rusya tehdidine karşı *Hazırlık Eylem Planı* (Readiness Action Plan) kabul edilmiş bu planla NATO’nun askeri yapısında kalıcı ve yapısal tedbirler alınarak Karma Savaşla Mücadele Stratejisi kabul edilmiştir. Zirve sonrası Rusya Dış İşleri Bakanlığı yazılı açıklama yapmış, yazılı açıklamada “*NATO Zirvesi’nin sonuçlarının hiç kimseyi şaşırtmayacağı, Soğuk Savaş döneminde kurulan ittifakın kendi genetik kodlarını değiştirmeyeceği, Zirveden çıkan kararlar, NATO’nun ABD ve birkaç Avrupa başkentinin dikte ettiği politikayı yürüttüğünü gözler önünde sermiştir.*” (Anadolu Ajansı) ifadeleri kullanılmıştır. Metin okumasında Rusya, Soğuk Savaş Dönemi’ne atıfla NATO’nun SSCB döneminden beri Rusya’yı tehdit ve öteki kimlik olarak algıladığı çıkarımı şeklinde okunabilir.

Ukrayna’da yaşanan durum NATO’nun daha çok ittifaka üye ülkelerin sınırlarını Rusya’ya karşı korumak için kıtalararası füze savunma sistemlerini yükselterek “caydırma politikası” benimsemesine neden olmuş, Rusya’da buna karşılık olarak konvansiyonel askeri kapasitesine nükleer silahları da katarak yanıt vermiştir (Yığıtpe, 2018, s. 282).

2015 yılından itibaren NATO ve Rusya Baltık bölgesi başta olmak üzere karşılıklı tatbikatlar ile gerginliği artırmıştır. Rusya Baltık, Karadeniz ve Doğu Avrupa’da yer alan Kaliningrad üssünde tatbikatlar yapmaya başlamıştır. Buna karşılık olarak NATO, Polonya’da çok uluslu asker konuşlandırmış ve tatbikatlar düzenlemeye başlamıştır. 2015 yılında Baltık bölgesinde yaşanan gerilim ve Rus uçaklarının Baltık Bölgesindeki taciz uçuşları sonrası, İsveç, Finlandiya, Norveç, Danimarka ve Finlandiya ortak bir deklarasyon yayımlayarak Rusya’yı bölgeyi tehdit eden bir unsur olarak beyan etmişler ve olası Rus tehdidine karşı ortak hareket etme kararı almışlardır (Mouritzen, 2019, s. 3).

2019 yılında Londra’da düzenlenen NATO Zirvesi’nde Baltık Savunma Planı (Baltic Defence Plan) kabul edilmiştir. Rusya’nın Kırım’ı kendisine katması ve Ukrayna’daki ayrılıkçı güçlere desteği, Rusya’nın ana karasından uzak Beyaz Rusya-Polonya arasında ve Baltık Denizi’ne kıyısı olan ve Rusya’nın Doğu Avrupa’daki Stratejik üssü bulunan Kaliningrad’daki tatbikatlar ve üstedeki askeri güç kapasitesini artırması, ittifak üyesi Baltık devletlerini zamanla giderek endişelendirmiştir (Tarakçı, 2024). İttifak bu endişeleri gidermek ve Rusya’ya karşı caydırıcı olabileceğini düşündüğü planı kabul etmiştir. Plan Polonya, Estonya, Litvanya ve Letonya’yı kapsamakta ve olası Rusya karşı bu devletleri korumayı içermiştir (Hürriyet, 2024).

4. RUSYA'NIN UKRAYNA'YA ASKERİ SALDIRISI SONRASI NATO-RUSYA İLİŞKİLERİNDE ÖTEKİ KİMLİK YAKLAŞIMI

Vladimir Putin'in, 24 Şubat 2022'de Ukrayna'ya askerî harekât emri vermesiyle, Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana en büyük silahlı çatışmayı başlatmıştır. Rusya'nın Ukrayna'ya başlattığı geniş çaplı işgal harekâtından bu yana geçen yaklaşık iki buçuk yılda Ukrayna işgal altındaki toprakların yüzde 54'ünü geri alırken, Rusya hâlâ ülkenin yüzde 18'ini elinde tutmaktadır. (Charap & Priebe, 2024). Ukrayna 2023 yılında karşı harekâta başlamış ve küçük toprak kazanımları elde etmiştir ancak ön cephe neredeyse bir yıldır sabit durumda bulunmaktadır. Her iki taraf ilerlemeyi giderek zorlaştırmış ve askerî kayıpların sayısı tahminen yarım milyona çıkmıştır. Bu arada Rusya, Ukrayna şehirlerini bombalamaya ve limanlarını ablukaya almaya devam etmekte ve Ukrayna, Rus gemilerine ve altyapısına yönelik drone saldırılarını artırmıştır. Ocak 2022'den bu yana Ukrayna, 77 milyar doları ABD'den olmak üzere yaklaşık 350 milyar dolarlık yardım almıştır. Çatışmalar ve hava saldırıları yaklaşık 22.000 sivilin ölümüne yol açarken, 5,1 milyon kişi ülke içinde yerinden edilmiş ve 6,2 milyon kişi Ukrayna'dan kaçmıştır. 17,6 milyon kişinin insani yardıma ihtiyacı duyduğu tespit edilmiştir (CFR, 2024).

Rusya'nın Ukrayna Askerî harekâtı ile savaşa evrilen süreç, NATO Rusya arasında tehdit kimliğinden düşman kimliğe evrilmiştir. NATO, Rusya'nın askerî hareketiyle beraber Ukrayna'ya askerî ve mali destek vermeye başlamış ve fiilen dahil olmasa da Ukrayna'nın yanında olarak de facto bir biçimde savaşta en azından tarafını belli etmiştir. Batı ve NATO üyesi devletler Ukrayna'ya askerî teçhizatlar göndermeye başlamış, Rusya'ya yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Avrupa Birliği (AB), Rusya'ya ekonomik yaptırımlar uygulamaya başlamıştır.

Yaşanan bu süreç hem NATO'nun hem Rusya'nın birbirini artık düşman kimlik olarak tanımladığı süreci başlatmıştır. 29 Haziran 2022 tarihinde Rusya'nın Ukrayna işgali sonrası ilk NATO Zirvesi İspanya'nın Madrid şehrinde yapılmış ve Zirve Sonuç Bildirgesi'nde söylem üzerinden düşman kimliği Rusya üzerinden vurgulanmıştır. Zirve Sonuç Bildirgesi'nde yer alan *"Tüm stratejik yönlerden farklı tehditlerle karşı karşıya kalmaya devam ediyoruz. Rusya Federasyonu, Müttefiklerin güvenliğine ve Avrupa-Atlantik bölgesindeki barış ve istikrara yönelik en önemli ve doğrudan tehdittir. Terörizm, tüm biçimleriyle ve tezahürleriyle, halklarımızın güvenliğine, uluslararası istikrar ve refaha doğrudan tehdit oluşturmaya devam ediyor. Terörü kategorik olarak en güçlü şekilde reddediyor ve kınıyoruz. Müttefikler kararlılık, kararlılık ve dayanışma içinde, Rusya'nın tehditlerine karşı koymaya, düşmanca eylemlerine karşılık vermeye ve uluslararası hukuka uygun bir şekilde terörle mücadeleye devam edeceklerdir."* (Madrid Summit Declaration, 2024) metninde Rusya'nın *tehdit ve düşmanca eylemleri* ifadesi söylem üzerinden düşünsel anlamda öteki kimlik yaklaşımı temelinde Rusya'ya bakış açısını ortaya koymuştur. 11

Temmuz 2023 tarihinde Litvanya'nın Vilnius şehrinde düzenlenen NATO Zirvesi'nin Sonuç Bildirgesi'nde “Avrupa-Atlantik bölgesinde barış paramparça oldu. Rusya Federasyonu, istikrarlı ve öngörülebilir bir Avrupa güvenlik düzenine katkıda bulunan norm ve ilkeleri ihlal etti. Rusya Federasyonu, Müttefiklerin güvenliğine ve Avrupa-Atlantik bölgesindeki barış ve istikrara yönelik en önemli ve doğrudan tehdittir.” (Vilnius Summit Communiqué, 2024) beyanattı, Rusya'nın Batı için “en önemli ve doğrudan tehdit açıklaması yine NATO'nun Rusya'ya olan kimlik yaklaşımını ortaya koymuştur. NATO, Rusya'nın Ukrayna işgalini, *Rusya'nın Batıya karşı yürütülen bir savaş* olarak algılamaktadır (Bilal, 2024). Tehdit ve düşman kimlikler açısından bakıldığında NATO için Rusya, kendisine karşı bir savaş algısı yaratmış ve günümüzde bu algı giderek içselleşmeye başlamıştır.

Yine aynı şekilde Rusya devlet yetkilileri de benzer açıklamalar ile NATO'ya karşı Rusya'nın öteki kimlik yaklaşımını ifade eden söylemleri beyan etmişlerdir. 18 Mart 2024 tarihinde Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin yaptığı konuşmada kendisine sorulan Rusya ile NATO arasında çatışma olup olmayacağına yönelik soruyu cevaplayan Putin, “*Modern dünyada her şey mümkün. Bu çatışma, tam kapsamlı bir Üçüncü Dünya Savaşı'nın bir adım ötede olmasına yol açacak ama kimsenin bu konuyla ilgilendiğini düşünmüyorum.*” (TRT Haber, 2024) cevabını vermiş ve yaşanan süreçte yaşanan tehdit ve düşman kimliğinin dünyayı saracak bir savaşa evrilmeye ihtimalini ortaya koymuştur. Benzer şekilde Kremlin Sözcüsü Dimitri Peskov 26 Haziran 2024 tarihinde yaptığı basın toplantısında NATO Genel Sekreterliğine Hollanda Başbakanı Mark Rutte'nin atanmasını “*Bunun, NATO ve üye ülkelerinin genel yaklaşımını değiştireceğini düşünmüyoruz. NATO ülkeleri, ABD'nin önderliğinde Rusya Federasyonu'nu stratejik yenilgiye uğratılması yönünde çalışıyor. Şu anda NATO bizim için düşman.*” (Yeni Şafak, 2024) ifadesinde bulunmuş ve NATO'nun öteki kimlik yaklaşımı temelinde Rusya için “düşman” kimliğe sahip olduğunu söylem üzerinden belirtmiştir.

Rusya'nın Ukrayna işgali sonrası düşman ve tehdit algısı üzerinden şekillenen NATO-Rusya ilişkisi karşılıklı olarak tarafların silahlanma ve askeri bütçelerini artırmalarıyla aslında eylem düzeyinde de kendisini göstermiştir. 2024 yılı bütçelerinde NATO üyesi 32 devletten 23'ü ittifakın gayri safi yurt içi hasılasının yüzde 2'sini savunmaya harcama kriterini yerine getirmiş, toplamda NATO'ya üye ülkeler 1,47 trilyon Dolar savunma harcamasına ayırmışlardır (dünya.com, 2024). Benzer şekilde Rusya da 2024 yılı için gayri safi yurt içi hasılasının yüzde 6'sını savunma bütçesine ayırmaya karar vermiş, 100 milyar Dolar savunmaya bütçe ayırmıştır (Euronews, 2024).

Yaşanan tehdit algısı, yıllardır askeri olarak tarafsız ve bağlantısızlık stratejisini benimseyen Finlandiya ve İsveç'in, NATO üyeliğine için başvurusu ile beraber tehdit algısında bir başka yansımayı ortaya çıkarmış ve tarafsız olan iki Baltık ülkesi NATO'nun güvenlik şemsiyesi altında yer almak

istemmiştir. Sonuç itibari ile İsveç ve Finlandiya da öteki kimlik yaklaşımı temelinde Rusya'yı tehdit olarak algılamış esasen NATO'da yıllarca yer almamalarına ve tarafsızlıklarına rağmen Batının bir parçası olduklarını göstermişlerdir. Bu başvuruların arkasında Rusya'ya karşı bir güvenlik şemsiyesi arayan kamuoylarının da etkisi büyük ölçüde belirleyici olmuş ve toplumsal açıdan da bir düşman, tehdit kimliği şekillenmiştir. 4 Nisan 2023 tarihinde Finlandiya NATO'ya üye olmuş (BBC, 2024), 7 Mart 2024 tarihinde de İsveç NATO üyesi olmuş (Anadolu Ajansı, 2024), böylelikle NATO-Rusya arasında söylem ve düşünsel anlamda şekillenen ve tehdit kimlikler olarak ortaya çıkan olgu, eylemsel anlamda da karşılık bulmuştur. NATO'nun Avrupa kanadı, İsveç ve Finlandiya'nın üyeliği ile neredeyse tüm Baltık bölgesini de içine alacak şekilde genişlemiştir. Finlandiya'nın NATO üyeliği ile Rusya-NATO sınırı 1340 km daha uzamıştır (BBC, 2024). NATO'nun Baltık bölgesine de genişlemesi karşıt kimlik algısı temelinde Rusya'nın "çevrelenme politikasını" daha da kuvvetlendirmiştir. Rusya Dış İşleri Bakanlığı Sözcüsü Mariya Zaharova 13 Mart 2024 tarihinde yaptığı basın açıklamasında İsveç ve Finlandiya'nın NATO üyeliği ilgili "*İsveç hükümeti, yakın zamanda Kuzey Atlantik İttifakı saflarına katılan ülke topraklarının, bu saldırgan bloğun kuvvetlerinin ülkemize karşı istihbarat faaliyetleri de dahil askeri faaliyetler yürütmesi için giderek daha fazla kullanılacağını anlamıyor olamaz*", *Moskova'nun bunu karşılıksız bırakmayacağını*" (Sputnik, 2024) ifade etmiştir. Rusya'nın NATO'dan "saldırgan" olarak bahsetmesi bir başka Rus yetkilinin de ifadesinde yer aldığı üzere tehdit algısını ortaya koymuştur.

Sonuç

Uluslararası ilişkiler disiplininde Soğuk Savaş sonrası, dönemin hâkim kuramlarına karşı eleştiriler yükselmeye başlamış ve yeni kuramsal yaklaşımlar sistemsel ve aktör üzerine yaklaşımlar geliştirmeye başlamışlardır. Realizm, neorealizm ve neoliberalizmin, uluslararası sistemi ve aktörleri güç kavramı üzerinden almasını, ekonomi, kültür, normlar, günün dünyasındaki yeni devlet altı aktörleri göz ardı etmesini eleştirmeye başlamışlardır. Bu kuramların günün dünyasını açıklamada eksik kaldığı ve öne sürdükleri savların artık sistemi ve aktörleri okumada yetersiz kaldığını belirtmişlerdir.

Soğuk Savaş sonrası yaşanan süreç içerisinde farklı eleştirel diyebileceğimiz kuramlar belirgin bir hale gelmiştir. Uluslararası sistemi, devleti ve uluslararası aktörleri yeni bir okumayla ele alan kuramsal yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Sosyal inşacılık, Postyapısalcılık ve feminist kuram uluslararası okumayı kimlik üzerinden kurmaya başlamıştır. Dil söylem üzerinden inşa edilen gerçekliklerde, kimliklerin aktörlerin davranış biçimlerini belirlediği yaklaşımı ön plana bu kuramlar tarafından çıkarılmıştır.

Postyapısalcılık kuramı her söylemin düşünsel ve algıyı ifade ettiği ve bunun kimlikleri belirlediğini, her kimliğin öteki üzerinden kurgulandığını kuramsal yaklaşım olarak benimsemiştir. Her söylemin bir karşılık ifade

ettiği kendisine postyapısalcılık kuramında yer edinmiştir. Barış-savaş, iç-dış, güvenli-güvensiz, dost-düşman gibi her düşünselin karşıtı ile var olduğu vurgulanmıştır. Söylem analizi üzerinden aktörlerin nasıl kimlikler kurguladığı ve yaratılan biz kimliklerinin bir öteki kimliği inşa ettiği ifade edilmiştir.

Soğuk Savaş sonrası NATO'nun Avrupa'nın doğusuna eski SSCB coğrafyasına doğru genişleme yaklaşımı, ortak bir Batı kimliği inşası ve Rusya'nın yeni bir çevreleme politikası kapsamında bir düşünsel süreci zamanla karşıt kimlikler üzerinden kurgulanmaya başladığı süreci de beraberinde getirmiştir. Ukrayna'nın NATO üyeliği ifadesi, Rusya'nın tarihsel kökleri bulunan Batı ve Batıdan gelen tehdit algısını tetiklemiştir.

2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhakı sonrası NATO, Rusya'yı net ifadelerle “*tehdit*” olarak ifade etmiştir. Şubat 2022 yılında Rusya'nın Ukrayna'ya askerî harekâtı sonrası günümüzde halen devam etmekte olan Ukrayna-Rusya savaşı, NATO'nun zirve sonuç bildirgelerine yansımış ve Rusya tehdit yanında “*düşman kimlik*” olarak söylem üzerinden ifade edilmeye başlanmıştır. Aynı şekilde Rusya da NATO'nun Doğuya doğru genişlemesi ve kendi sınırlarına doğru yaklaşmasını tehdit olarak algılamış, bir nedenle Ukrayna'nın NATO üyesi olabileceği ifadesinden tehdit algısı yükselmiş ve sonuç olarak 2022 yılının şubat ayında Ukrayna'ya askerî harekât icra etmiştir. Bu süreçte Rus yetkililer de NATO'yu, “*tehdit ve düşman kimliği*” üzerinden algılayan söylemleri beyan etmişlerdir. Düşünsel ve söylem üzerinden yaşanan bu süreç eylemsel olarak da karşılık bulmuş, NATO üyesi devletler ve Rusya karşılıklı olarak savunma harcamalarını yükseltmiş, NATO üyesi devletler Ukrayna'ya askeri ve mali yardımda bulunmaya başlamışlardır.

Günümüzde her iki taraf da birbirlerini tehdit olarak algılamakta ve öteki kimlikler olarak değerlendirmektedir. Uluslararası sistemdeki iki aktörün Ukrayna üzerinden karşıtlık algısı gerilim seviyesini yükseltmekte ve kendisini söylem üzerinden göstermektedir. NATO ve Rusya öteki kimlik bağlamında birbirlerini kurgulamakta, düşünselden başlayan söylemde ifade edilen ve eylemde pratikleri hayata geçirilen bir sürece girmişlerdir. Karşıtlık üzerine inşa edilen bu sürecin nereye evrileceği veyahut karşıt kimlikler üzerinden yaşanan bu sürecin ne zaman sona ereceği henüz net olarak bilinmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Cihan Günyel %50, Canan Tercan %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Cihan Günyel %50, Canan Tercan %50

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Günyel, C., Tercan, C. (2024). Postyapısalcılık kuramının “öteki kimlik” yaklaşımı bağlamında Soğuk Savaş sonrası NATO-Rusya Federasyonu ilişkilerinin analizi. *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 1-19. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1515310>

Kaynakça

- Akdemir, E. (2014). NATO'nun Karadeniz politikaları. *Karadeniz Araştırmaları*, 42, 1-9. <https://doi.org/10.12787/KARAM853>
- Ashley, R. K. (1984). The poverty of neorealism. *International Organization*, 39(2), 225-286.
- Aydın-Düzgüt, S. (2011). Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerine postyapısalcı yaklaşım: Almanya örneğinde dış politika ve söylem analizi. *Uluslararası İlişkiler*, 8(29), 49-70.
- Aydın-Düzgüt, S. (2015). Post-Yapısalcı yaklaşımlar ve uluslararası ilişkilerin temel kavramları. *Uluslararası İlişkiler*, 12(46), 152-168. <https://doi.org/10.33458/uidergisi.463032>
- Baltık planı nedir? NATO Baltık savunma planı ne demek.* (2019, 4 Aralık). 20 Haziran 2024 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/baltik-planı-nedir-nato-baltık-savunma-planı-ne-demek-41389716/> adresinden edinilmiştir.
- Bentzrod, S. B. (2015, 10 Nisan). *Due to Russian aggression, Nordic states increasing their military cooperation.* 20 Haziran 2024 tarihinde <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/natosource/du-to-russian-aggression-nordic-states-increasing-their-military-cooperation/> adresinden edinilmiştir.
- Berenskötter, F. (2011). *The international studies encyclopedia volume XI.* R. A. Denmark (Ed), *Identity in international relations* içinde (s. 3595-3611). Wiley-Blackwell Publication.
- Bilal, A. (2024, 26 Nisan). *Rusya'nın Batı'ya karşı yürüttüğü hibrit savaş.* 22 Haziran 2024 tarihinde <https://www.nato.int/docu/review/tr/articles/2024/04/26/rusyann-batya-kars-yuruttuğu-hibrit-savaş/index.html> adresinden edinilmiştir.

- Bolt, M. (2019. 5 Mayıs). *How important is an actor's identity in understanding global politics today?* 25 Haziran 2024 tarihinde <https://www.e-ir.info/2011/09/11/how-important-is-an-actor%E2%80%99s-identity-in-understanding-global-politics-today/> adresinden edinilmiştir.
- Caşm, M. H. (2015). *Novgorod Knezliği'den XXI. yüzyıla Rus imparatorluk stratejisi*. Ankara: Atlas kitap.
- Charap, S. & Priebe, M. (2024, 9 Şubat). *Planning for the aftermath*. 20 Haziran 2024 tarihinde https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA2510-2.html adresinden edinilmiştir.
- Chivvis, C. (2015). West-Russia relations in light of Ukraine crisis. R. Alcaro (Ed.), *Deterrence in the new European security context* içinde (s. 33-49) Edizioni Nuova Cultura.
- Edkins, J. (2007). International relations theory for the twenty-first century. M. Griffiths (Ed.), *Poststructuralism* içinde (s. 88-99). Routledge.
- En fazla savunma harcamasını artıran NATO üyeleri belli oldu.* (2024, 19 Haziran). 20 Haziran 2024 tarihinde https://www.dunya.com/dunya/en-fazla-savunma-harcamasini-artiran-nato-uyeleri-belli-oldu-haberi-732838#google_vignette/ adresinden edinilmiştir.
- Foucault, M. (2014). *Özne ve iktidar seçme yazılar 2* (Çev. I. Ergüden & O. Akinhay). Ayrıntı Yayınları.
- Flanagan, S. J., & Chindea, A. (2019). *Russia, NATO, and Black Sea security strategy*. RAND Corporation.
- Guedon, J. C. (1977). Michel Foucault: The knowledge of power and the power of knowledge. *Bulletin of the History of Medicine*, 51(2), 245-277.
- Jackson, R., & Sorensen G. (2013). *Introduction to international relations theories and approaches*. United Kingdom: Oxford University Press.
- Kakoliris, G. (2022). *Derrida's deconstructive double reading*. Athens: Nissos Publications.
- Kanet, R. E., & Larive, M. H. A. (2012). NATO and Russia: A perpetual new beginning. *Perceptions*, 17(1), 75-96.
- Kardaş, T., & Erdağ, R. (2015). Uluslararası ilişkiler teorileri. R. Gözen (Ed.), *Postyapısalcılık ve uluslararası ilişkiler* içinde (s. 379-402). İletişim Yayınları.
- Keyman, E. F. (2014). Devlet ve ötesi. A. Eralp (Ed.), *Kimlik ve demokrasi* içinde (s. 217-250). İletişim Yayınları.
- Kuczynski, G. (2019, 21 Mart). *Mare nostrum strategy: Russian military activity in the Black Sea*. 19 Haziran 2024 tarihinde <https://warsawinstitute.org/mare-nostrum-strategy-russian-military-activity-black-sea/> adresinden edinilmiştir.

- Küresel askeri harcamalarda 2023'te 2 trilyon 443 milyar dolarla rekor kırıldı.* (2024, 22 Nisan). 24 Haziran 2024 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/kuresel-askeri-harcamalarda-2023te-2-trilyon-443-milyar-dolarla-rekor-kirildi/3198616> adresinden edinilmiştir.
- Lebow, R. N. (2008). Identity and international relations. *International Relations*, 22(4), 473-492.
- Madrid summit declaration.* (2022, 29 Haziran). 22 Haziran 2024 tarihinde https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_196951.htm adresinden edinilmiştir.
- Marten, K. (2017). *Reducing tensions between Russia and NATO*. Council on Foreign Relations.
- Mouritzen, H. (2019). *Putin, Trump and Norden: From divergence to convergence of Nordic security policies*. Danish Institute for International Studies.
- NATO'nun neden yeni bir Rusya planı var?* (2023, 10 Temmuz). 23 Haziran 2024 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/articles/cw489nyvk9qo> adresinden edinilmiştir.
- Oğuzlu, T. (2019). NATO-Rusya ilişkileri. *Güvenlik Yazıları Serisi*, 27, 1-6.
- Polat, D. Ş. (2017). NATO ve Rusya Federasyonu'nun yeni mücadele alanı: Karadeniz. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(Özel Sayı), 67-82.
- Polat, N. (2007). Devlet, sistem ve kimlik. A. Eralp (Der.), *Post-yapısalcı yaklaşımlar içinde* (s. 261-290). İletişim Yayınları.
- Putin: Rusya ile NATO arasında çatışma mümkün.* (2024, 18 Mart). 23 Haziran 2024 tarihinde <https://www.trthaber.com/haber/dunya/putin-rusya-ile-nato-arasinda-catisma-mumkun-844843.html> adresinden edinilmiştir.
- Rumelili, B. (2004). Constructing identity and relating it to difference: understanding the EU's mode of differentiation. *Review of International Studies*, 30(1), 27-47.
- Rusya: NATO Genel Sekreteri'nin değişmesiyle Rusya'ya karşı yaklaşım değişmez.* (2024, 26 Haziran). 27 Haziran 2024 tarihinde <https://www.yenisafak.com/dunya/rusya-nato-genel-sekreterinin-degismesiyle-rusyaya-karsi-yaklasim-degismez-4629560> adresinden edinilmiştir.
- Rusya 2024 yılında savunma harcamalarında büyük artışa gidiyor.* (2023, 22 Eylül). 23 Haziran 2024 tarihinde <https://tr.euronews.com/2023/09/22/rusya-2024-yilinda-savunma-harcamalarinda-buyuk-artisa-gidiyor> adresinden edinilmiştir.
- Rusya'dan NATO'ya "İsveç'in uyarısı yanıtız kalmayacak".* (2024, 13 Mart). 24 Haziran 2024 tarihinde

- <https://anlatilaninotesi.com.tr/20240313/rusyadan-natoya-isvec-uyarisi-yanitsiz-kalmayacak-1081665331.html> adresinden edinilmiştir.
- Rusya'dan NATO'ya tepki.* (2014, 5 Eylül). 28 Haziran 2024 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusyadan-natoya-tepki/124703> adresinden edinilmiştir.
- Smith, M. A. (2010). NATO. G. Aybet & R. R. Moore (Ed.), *NATO-Russia relations: Will the future resemble the past?* İçinde (s. 99-131). Georgetown University Press.
- Smith, J. & Twardowski, A. (2017). *The future of U.S.-Russia relations.* Center for A New American Security.
- Sönmez, A. S. (2010). Moskova'nın kutuplaşma çabaları: Putin dönemi Rus dış politikası. *Avrasya Etütleri*, (37), 37-76.
- Tarakçı, N. (2019. 6 Aralık). *NATO'nun Baltık planı hangi şartlarda devreye girebilir?* 28 Haziran 2024 tarihinde https://tasam.org/tr-TR/Icerik/52494/natonun_baltik_plani_hangi_sartlarda_devreye_girebilir adresinden edinilmiştir.
- Tsygankov, A. P. (2018). The source of Russia's fear of NATO. *Communist and Post-Communist Studies*, 51(2), 101-111.
- Vilnius summit communiqué.* (2023, 11 Temmuz). 22 Haziran 2024 tarihinde https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_217320.htm adresinden edinilmiştir
- Wallis summit declaration.* (2014, 5 Eylül). 25 Haziran 2024 tarihinde https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm adresinden edinilmiştir
- War in Ukraine.* (2022, 22 Şubat). 22 Haziran 2024 tarihinde <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/conflict-ukraine> adresinden edinilmiştir.
- Weller, C. (1997). *Collective identities in world society some theoretical and conceptual considerations.* World Society Research Group.
- Yanık, H. (2016). Yapısöküm üzerine birkaç not. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 91-98.
- Yiğittepe, L. (2018). NATO ve Rusya arasında Türkiye'nin güvenlik algılaması: S-400 krizi örneği. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 276-289. <https://doi.org/10.11611/yead.458050>

Extended Abstract

The end of the Cold War initiated a process of change in the international system. The Cold War, which lasted between 1949 and 1991, developed as a bipolar international system. The discipline of international relations has generally discussed this period within the framework of realism/neorealism and neoliberalism, and the academic studies of the period

have been discussed through these theories. Studies have been carried out in the discipline of international relations, especially within the framework of realism's power, anarchic structure of the international system and security dilemma approaches.

A wide range of theoretical and conceptual approaches began to emerge in the discipline of international relations after the Cold War. In particular, the concept of identity has become a phenomenon studied in many fields outside the discipline, such as sociology, culture, philosophy and art. In the field of international relations, the concept of identity has become central as an important concept in explaining the behavior of actors as a unit of analysis by feminism, social constructionism and poststructuralism theory. Poststructuralism theory states that actors have an identity, each identity creates an "us" identity, but in turn, each identity constructs an "other/opposing identity". Poststructuralism, which theorizes that every identity exists with its opposition and defines each other through opposition, has argued that oppositions such as friend-enemy, safe-unsafe, peace-war are constructed. Intellectually constructed identities are expressed through discourse, and the we-based identities created create a perception through the other. The creation of opposition between identities expressed through discourse determines mutual perceptions through the expression of the intellectual, and then the actions and implementation practices of these constructed intellectual-discursive situations come to life. Especially in international relations, the identity construction and opposition of actors has the potential to be read through the concepts of enemy and threat. In the post-Cold War international system, NATO-Russia relations, combined with historical threat perceptions from the past, have created a form of relationship that can be interpreted through other identities.

With the end of the Cold War, the Western Bloc was victorious against the USSR and took on a unipolar structure in the international system, led by the USA. After the Cold War, the Western Bloc and NATO prioritized expanding to the former Eastern Bloc countries and bringing new members into the alliance. During the Cold War Period, the Western Bloc tried to build a collective Western identity as well as a collective defense identity through NATO. Western identity is generally built on democracy-free market economy (capitalist production model)-liberal and individual rights. As a result of the efforts to create a single European security architecture and Western identity throughout Europe, the former Eastern Bloc countries were gradually accepted as members of the NATO alliance and became a part of the Western identity. During this period, Russia, as the successor of the Soviet Union, focused on the reconstruction of the state until the mid-2000s, especially after Vladimir Putin became the President of Russia. Having largely completed its state construction after the mid-2000s, Russia has risen to become the dominant actor in the international system again.

In 1999, NATO made its first expansion after the Cold War by accepting Hungary, Poland and the Czech Republic into the alliance. NATO, which carried out its second expansion in 2004 by accepting Slovenia, Slovakia, Bulgaria, Romania, Lithuania, Latvia and Estonia into the alliance, began to attract the reaction of Russia with the second expansion process. NATO's expansion of its sphere of influence in the former Soviet territory and its access to a new coastal area in the Black Sea has led to an increase in Russia's historical threat perception. NATO, which expanded to Eastern Europe, the Balkans and the Baltic region after the alliance expansion in 2004, implemented an action that caused Russia to be perceived as a "new containment policy". The announcement at the NATO Summit in 2008 that Ukraine and Georgia could become members of the alliance in the future raised the threat perception by Russia to an alarming level. The expansion process of NATO to Eastern Europe on the basis of its Western Identity has given rise to Russia's perception of threat from the West and the understanding of the other identity on this basis. After Russia's annexation of Crimea in 2014 and Russia's support for the separatists in Ukraine, NATO introduced the practice of stating that it sees Russia as a threat in both rhetoric and text. Russia also began to see NATO as a threat and carried out an action that started in an intellectual sense and resulted in the annexation of Crimea. After 2014 until 2022, both sides began to mutually increase their military power capacities at points close to each other's borders within the scope of the threat understanding built on mutual threat perception and discourse.

After Russia launched a military operation against Ukraine in 2022, the Russia-Ukraine war began, which still continues today. In response, NATO started to provide economic and military aid to Ukraine, de facto responding to Russia. Starting from 2022, both sides have initiated a process that evolves from a threat identity to an "enemy" identity in the context of discourse. In this process, which turned into enemy identity construction, NATO and Russia began to experience a transformation in the context of security perception.

The article also deals with how the identities constructed within the framework of the identity concept of poststructuralism create the other identity, and the transformation of opposing identities into operational practices through intellectual and discourse. In this regard, it examined how the other identity, in other words the opposing identity, was constructed in NATO-Russia relations in the period from the post-Cold War to the present, especially by benefiting from the discourse analysis of the theory.

TURGUT ÖZAL'IN BAŞBAKANLIK DÖNEMİNDE TÜRK-JAPON DOSTLUĞUNUN YÜKSELİŞİ:1983-1989

Şevki KIRALP*

Öz

Bu çalışma, Turgut Özal'ın Başbakanlık görevini yürüttüğü yıllarda (1983-1989) Türkiye-Japonya ilişkilerini ele almaktadır. Tarihsel, nitel ve betimleyici bir metodolojiden yararlanan çalışmanın birincil kaynakları dönemin gazeteleridir. Çalışmanın bulguları, Türkiye ile Japonya arasındaki ilişkilerin bu yıllarda giderek güçlenip ivme kazandığını ve 1985 yılında Irak-Iran Savaşı'nda mahsur kalan 215 Japon'un Türkiye tarafından kurtarılmasının bu ivmenin yakalanmasını sağlayan temel gelişmelerin başında geldiğini ortaya koymaktadır. Bu kurtarma operasyonundan sonra, Türkiye'nin Japonya'ya olan ihracatı kısa sürede %465 oranında artış göstermiş, Japonya Türkiye'ye farklı alanlarda güçlü bir teknik destek sunmuştur. Bu çalışma ayrıca Türk-Japon dostluğunu bahse konu dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi devlet tezi haline gelen Türk-İslam sentezi açısından ele almakta, Japonya'nın Türkiye tarafından benimsenen, bilim ve teknolojide kendi kültürünü kaybetmeden ilerleme şiarının güçlü bir örneği olarak algılandığını ortaya koymaktadır. 1980'li yıllardaki Türk-İslam sentezi, uluslararası siyaset boyutunda Türkiye'nin sınırları dışındaki Türkler ve Müslümanlar ile bağlarına önem atfetmekteydi. Bu sentez anti-Komünist esaslara dayanmakla birlikte, Türk milli kimliğini emperyalist etkilerden korumayı da amaçlamaktaydı. Bu bağlamda, Japonya'nın uluslararası siyasette hem Emperyalist Batı'dan, hem de Komünist Doğu'dan farkı Türkiye'de farklı siyasi kesimlerin ortak özlemlerine uygun düşmekteydi. Bu dönemde gelişen Türk-Japon dostluğunun birer neticesi olarak Japon firmalar Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nün yapımında önemli bir rol oynamış, karşılıklı üst-düzey ziyaretler gerçekleştirilmiş ve kültürel etkileşim Türk ve Japon halklarının birbirini daha yakından tanınmasına olanak sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslam Sentezi, ANAP, İhracat, Kurtarma Operasyonu.

THE RISE OF TURCO-JAPANESE FRIENDSHIP DURING TURGUT ÖZAL'S TENURE AS PRIME MINISTER: 1983-1989

Abstract

This study examines Türkiye-Japan relations during the tenure of Prime Minister Turgut Özal (1983-1989). Utilizing a historical, qualitative, and descriptive methodology, the primary sources of the study are newspapers from that period. The findings reveal that the bilateral relations progressively strengthened with the rescue

*Doç. Dr., Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, skiralp@ciu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1969-2257>.

of 215 Japanese nationals stranded during the Iran-Iraq War in 1985 by Türkiye. Following this rescue operation, Türkiye's exports to Japan increased by 465% in a short period, and Japan provided substantial technical support to Türkiye in various fields. Additionally, this study analyzes the Turkish-Japanese friendship in the context of the Turkish-Islamic synthesis, which became the official state doctrine of Türkiye in 1980s. Japan was perceived as a strong example of the principle of advancing in science and technology without losing one's cultural identity, a principle embraced by Türkiye. The Turkish-Islamic synthesis of the 1980s emphasized the importance of Türkiye's ties with Turks and Muslims beyond its borders. While this synthesis was based on anti-Communist principles, it also aimed to protect Turkish national identity from imperialist influences. In this context, Japan emerged as a friend distinct from both the imperialist West and the Communist East, aligning with the common aspirations of various political factions in Türkiye. As a result of the developing Turkish-Japanese friendship during this period, Japanese firms played a significant role in the construction of the Fatih Sultan Mehmet Bridge, high-level mutual visits were conducted, and cultural interactions enabled the Turkish and Japanese peoples to become more closely acquainted with each other.

Keywords: Turkish-Islamic Synthesis, Homeland Party, Export, Rescue Operation.

Giriş

Bu çalışma Turgut Özal'ın Başbakan olarak görev yaptığı 1983-1989 yıllarında Türk-Japon ilişkilerinin siyasal, ekonomik ve kültürel boyutlarını incelemektedir. Çalışmanın araştırma sorunsalları Özal döneminin Türk-Japon ilişkilerinin bahse konu boyutları açısından bir “dönüm noktası” oluşturup oluşturmadığı ve Japonya'nın o dönemin resmi devlet tezi olan Türk İslam sentezi açısından nasıl bir imaja sahip olduğudur. Çalışmanın bulguları Özal döneminin bu nitelikte bir dönüm noktası olduğu, çünkü Türk liderin 1985 yılında 215 Japon'u kurtararak Tokyo'nun dostluğunu kazandığı, bunun da ikili ilişkilerin ekonomik, siyasi ve kültürel boyutlarına olumlu katkıları olduğu yönündedir. Bunun yanında, çalışma Japonya'nın Türk-İslam sentezi açısından “Batı'yı taklit etmeden kalkınan bir ülke” olarak saygı gördüğünü ortaya koymaktadır. Çalışma tarihsel ve betimleyici (*descriptive*) bir desene sahip olup birincil kaynak olarak dönemin gazetelerinden yararlanmıştır. Literatürde Türk-Japon ilişkilerini geniş zaman dilimleri içerisinde ele alan çalışmalar mevcuttur. Matano (1996), Esenbel (2002), Kahraman (2017) ve Cankara ve Cankara (2021) gibi yazarlar Türk-Japon ilişkilerini 19'uncu yüzyıla uzanan geniş tarihsel süreçler içerisinde ele almaktadırlar. Bunun yanında, Türk-Japon ilişkilerini daha dar tarihsel dönemlere detaylı biçimde odaklanarak inceleyen çalışmalar da mevcuttur. Özyürek (2016) ve Ulusan (2023) Türk-Japon ilişkilerini Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek başına iktidarda olduğu tek-parti döneminde (1923-1946) incelerken Turp (2020) bu ilişkileri Demokrat Parti (1950-1960) döneminde ele almaktadır. Bu çalışma Türk-Japon ilişkilerini uzun bir tarihsel süreç içerisinde değil, belirli ve dar bir zaman dilimine denk gelen Turgut Özal'ın Başbakanlık dönemi

çerçevesinde ele almaktadır. Bu dönemin gerek Türkiye'deki iç dinamiklerin (özellikle Türk-İslam Sentezinin) “dışarıya” bakışı, gerekse de Türk-Japon ikili ilişkilerin gelişimi dikkate alındığı zaman, tıpkı CHP (tek-parti) ve DP dönemleri gibi akademik açıdan önem taşımaktadır.

Çalışma üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Türkiye'nin Özal'ın Başbakan olarak iktidara gelmesi öncesindeki ve Başbakanlık görevini devraldığı dönemdeki iç dinamikleri incelenmektedir. Bu kısımda ayrıca Anavatan Partisi'nin (ANAP) Türkiye'de öngördüğü siyasal ve ekonomik değişiklikler ile ANAP ideolojisi'nin dönemin uluslararası siyaseti açısından taşıdığı önem, Türkiye'nin o dönemki temel iç ve dış sorunları ve Özal'ın Japonya'ya model bir ülke olarak yüklediği anlam ele alınmaktadır. İkinci kısımda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarına uzanan tarihsel süreç içerisindeki Türk-Japon ilişkilerinin kısa bir özeti sunulmakta, 1980'li yıllarda, özellikle Türkiye'nin Tahran'da mahsur kalan Japon vatandaşları kurtarmasıyla birlikte bu ilişkilerin dostluk haline gelişi ele alınmaktadır. Bu kısımda buna ilaveten Özal'ın Başbakanlık döneminde iki ülke arasındaki siyasal, kültürel ve ekonomik ilişkiler incelenmektedir. Çalışmanın son kısmında ise, dost bir ülke olarak Japonya'nın, Türk tarafı açısından dönemin resmi ideolojisi olan Türk-İslam Sentezi çerçevesindeki imajı ele alınmaktadır.

1. ANAP'IN YÜKSEİŞİ: 12 EYLÜL ÖNCESİ VE SONRASINDA TÜRKİYE

Turgut Özal, Türkiye'de muhafazakâr çizgi ile liberal çizgiyi harmanlamış, kendinden önceki liderlere kıyasla radikal sayılabilecek yeniliklere imza atarak teşebbüs hürriyetinin önünü açmış ve din ve inanç hürriyeti ile ifade özgürlüğü başta olmak üzere pek çok alanda bireysel ve toplumsal hakların genişletilmesine katkıda bulunmuş bir tarihsel figürdür (Baykal, 2019, ss. 154-155). Özal bunun yanında Türkiye'nin 1960'lar ve 1970'lerdeki siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik yapısını günümüzdeki haline dönüştüren sürecin en önemli aktörlerinden biridir (Karpaz, 2012). Yargı bağımsızlığını güçlendiren, dernek kurma ve eylem yapmayı kolaylaştıran, işçilere grev hakkı tanıyarak örgütlenme haklarını geliştiren, Anayasa Mahkemesi'ni ve Devlet Planlama Teşkilatı'nı (DPT) kuran, yasamayı Senato ve Millet Meclisi olarak iki kamaralı bir yapıya bürendüren ve birey hak ve özgürlüklerini güvenceye alan 1961 anayasası Türkiye Cumhuriyeti'nin en özgürlükçü anayasalarından biri olarak kabul edilmekteydi (Petersen vd., 2020, s. 74). 1960'lı yıllarda ve 1970'lerin başında kendini ülke genelinde hissettiren Türk Silahlı Kuvvetleri de dahil olmak üzere pek çok devlet kurumuna yansıyan sağcı-solcu kamplaşması neticesinde 12 Mart 1971 muhtırası ile devletin işleyişinde önemli değişiklikler meydana geldi. Bakanlar Kurulu'na Kanun Hükmünde Kararname çıkarma yetkisi verildi. Hükümetin vergi ve harçlar üzerindeki yetkisi artırıldı. Kamu çalışanlarının sendikalarda örgütlenmesi yasaklandı. Hak ve özgürlüklerin

askıya alınmasını kolaylaştıran önlemler alındı. Muhtıra o dönemki Süleyman Demirel hükümetini görevden uzaklaştırarak Başbakanlığa Nihat Erim'i getirdi. Fakat, Türkiye'deki sağcı-solcu kutuplaşması 1970'li yıllarda alevlenerek büyüme devam etti (Kuru ve Stepan, 2012, s. 126).

1970'li yıllara girildiği zaman Türkiye sanayileşme hamlelerine hız vermeye çalışıyor ve teknolojik yatırım masrafları buna bağlı olarak artıyordu. Ülke enerji alanında dışa bağımlıydı ve önemli bir cari açıkla karşı karşıyaydı. Buna ilaveten ciddi bir döviz kıtlığı mevcuttu. Türk lirası 1970 yılında devalüasyona uğramış, Amerikan dolarının değeri 9 TL'den 15 TL'ye yükselmişti. 1973 yılında uygulamaya konan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı sınai gelişime çok büyük önem atfetmekteydi. Ancak 1973 yılında Arap ülkelerinin petrol üretimini azaltarak petrol fiyatlarını artırması neticesinde tüm dünyada ciddi bir enerji krizi yaşanmış ve bu Türkiye'nin de sanayi alanındaki gelişimini baltalamıştı. Öte yandan, ülkenin dış ticaret açığı neredeyse %200 oranında artmıştı. Döviz kuru ve enflasyonda ciddi yükselmeler gerçekleşmişti. Dolar 1977'de 19, 1978'de ise 25 TL'ye yükselmişti. Üretim, ithalat ve ihracat azalmış, hükümetlerin temel ihtiyaç ürünlerine yaptıkları zamlar "kıtlığı" ve "karaborsacılığı" yaygınlaştırmıştı. Üstelik devalüasyona ülkeye döviz girişinin artması sağlanamamıştı (Çelebi, 2001, ss. 61-62).

24 Ocak 1980'de alınan kararlar Türk ekonomisini canlandırmayı öngörüyordu. Bu kararlar uyarınca yeniden %30'un üzerinde devalüasyon yapılmış ve TL dolar karşısında bir kez daha değer kaybetmişti. Kamu İktisadi Teşebbüslerine (KİT) hizmet ve ürünlerde fiyat belirleme yetkisi verilmişti. Devlet üretimdeki sübvansiyonları çok büyük ölçüde kaldırmış, yurtdışında yatırım yapacak olan iş insanlarına (özellikle inşaat sektöründe) destek sağlanmış, dış ticaretin önündeki bariyerler gevşetilmiş, döviz alım-satımı serbest bırakılmış, faiz oranları serbest bırakılmış, ihracatçılara ithal girdide gümrük muafiyeti getirilmiş ve fiyat kontrol ve sınırlamaları kaldırılarak piyasada arz-talep dengelerinin egemenliği sağlanmıştı (Baran, 2023, s. 26). Fakat ülkede siyasi şiddet tırmanmaya devam etmiş ve ekonomik darboğaz derinleşmişti. Bunun üzerine Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren komutasındaki Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) darbe yaparak yönetimi 12 Eylül 1980 tarihinde ele almıştı. Böylelikle 24 Ocak kararlarıyla başlayan liberalleşme süreci hız kazanmış olacaktı (Karakatsanis, 2014, s. 64).

1980 darbesi öncesinde siyasi şiddet ve istikrarsızlık Türkiye'ye oldukça karanlık günler yaşatmıştı. 12 Eylül yönetimi Cumhuriyet Halk Partisi, Adalet Partisi, Millî Selamet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi'ni kapatarak liderleri Bülent Ecevit, Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş'i siyaset sahnesinden çıkarmıştı. Çok sayıda işçi sendikasını, derneği ve gazeteyi de kapatan 12 Eylül yönetimi ülkenin siyasal yapısını "sil-baştan" kurmaya çalışmaktaydı (Karpat, 2012, ss. 210-218). Yönetimin açıklamalarına göre ideolojik suçlardan tutuklananların sayısı ise 17 bin civarındaydı ("İdeolojik Suçlardan 17 Bin Kişi Tutuklu Bulunuyor",

1982). Fakat İnsan Hakları Derneği kayıtlarına göre 12 Eylül yönetimi 650 bin kişiyi tutuklamış, 230 binini yargılamıştı (Oran, 2009, s. 19). Kenan Evren komutasındaki yönetim o yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde Ronald Reagan ve Birleşik Krallık'ta Margaret Thatcher öncülüğünde gelişen neoliberal ekonomi politikalarına yakın bir ekonomi vizyonuna sahipti (Ünay, 2006, s. 69). Özal, devletin sırtındaki yükü azaltan, ihracata dayalı büyümeye odaklı verimli bir ekonomik yapı kurulması beklentisiyle, Bülent Ulusu Hükümetinde Başbakan Yardımcısı olarak görevlendirildi (Williamson, 1994, s. 183).

1980 yılına gelindiği zaman, artan petrol fiyatlarından dolayı Batı ülkelerinde genel bir enflasyon vardı. Batı ülkeleri “devleti küçültme” mantığıyla neoliberal politikaları devreye koymaktaydılar (Bojicic-Dzelilovic, 2016, s. 134). 12 Eylül rejimi de “devleti küçültme” ve dışa açılma politikalarına ağırlık vermişti. Fakat ekonominin kaptan köşkünde 24 Ocak kararlarının da baş mimarlarından olan Turgut Özal vardı. Özal 1965-1971 yılları arasında DPT Müsteşarı olarak görev yapmış, 1971-1973 yılları arasında Dünya Bankası'nda çalışmış, Sabancı Holding'de genel koordinatörlük yapmış ve Demirel Başbakanlığındaki 43'üncü hükümette Başbakanlık Müsteşarlığına atanmıştı. Özal'ın ilk siyaset deneyimi 1977 genel seçimlerinde Milli Selamet Partisi'nden İzmir milletvekili adayı olmaktı. Fakat yıldızı esasen 43'üncü hükümet dönemindeki görevinde parlayacaktı (İlhan, 2015, ss. 92-106).

12 Eylül yönetiminin bir eseri olan 1982 anayasası 1961 anayasasının aksine özgürlüğe değil güvenlik ve istikrara odaklanmaktaydı. Bir bakıma, 1961'deki “bireyi devletin yetkilerinden koruma” şiarı “devleti bireyin özgürlüğünden koruma” şiarı ile yer değiştirmekteydi. 1961 anayasası kendini “insan haklarına dayalı” bir anayasa olarak tanımlarken (Yanık, 2008, s. 1133) 1982 anayasası kendinden “insan haklarına saygılı” bir anayasa olarak bahsetmekteydi (Kuzu, 1988, s. 70). Yeni anayasa 7 Kasım 1982 tarihindeki referandumda halkın %91,3'ünün “evet” oyu vermesi ile yürürlüğe girdi. Aynı halk oylamasında Kenan Evren'in Cumhurbaşkanlığı ile Ecevit, Demirel, Erbakan ve Türkeş'in 10'ar yıllık siyaset yasakları da halkın onayından geçmiş oldu (“Haklarındaki 10 Yıllık Siyaset Yasağı Kesinleşti”, 1982). Gerçekleştirdiği anayasal reform vasıtasıyla pek çok kurumun 1961 anayasası ile elde ettiği özerkliğe son veren 12 Eylül yönetimi Türkiye'de merkezi idareyi güçlendirdi (Özbudun ve Gençkaya, 2009, s. 21).

12 Eylül yönetimi, 1983 yılına gelindiğinde yönetimi seçimler vasıtasıyla sivillere devretmeye hazırlanmaktaydı. Turgut Özal halkın karşısına ANAP'ı kurarak çıktı. ANAP, ideolojik duruşunu “dört eğilim” kavramına dayandırmaktaydı. Buna göre, parti liberal, muhafazakâr, milliyetçi ve sosyal demokrat öğeleri bir arada taşımaktaydı (Zariç, 2021, ss. 1984-2004). Özal, partisinin düşünce özgürlüğü temelinde siyaset yapacağını ve farklılıklara saygıyı ilke edineceğini açıklıyordu (“Özal: Siyasi Mücadelenin Tek Yolu Fikre Hürmet”, 1983). ANAP'a göre Türkiye'nin

işsizlik, konut sıkıntısı ve pahalılık gibi temel sorunlarının temelinde döviz kıtlığı yatmaktaydı. Özal bunlara çözüm olarak ihracatı artırmayı ve ülkeye yabancı sermaye getirmeyi görmekteydi (“Özal’a Göre Türkiye’nin Beş Ana Sorunu”, 1983). 1983 seçimlerine hangi partiler ve adayların katılabileceği 12 Eylül yönetiminin süzgecinden geçmişti. Özal’ın 1983 seçimlerinde iki rakibi vardı: Merkez-solda Halkçı Parti ve merkez-sağda Milliyetçi Demokrasi Partisi (Karataş, 2022, s. 88). 6 Kasım’daki genel seçimler yaklaşırken 12 Eylül yönetimi faizleri düşürmüş, böylece vatandaşın parasını bankalarda değil piyasada değerlendirmesini sağlayarak ekonomiyi canlandırmaya çalışmıştı (“Ekonominin Canlanabilmesi İçin Faizler İndiriliyor”, 1983). Seçimi oyların %45’ini alarak 400 sandalyenin 211’ini elde eden ANAP kazanmış ve tek başına iktidara gelmişti (Karataş, 2022, s. 88).

1980 darbesinden sonra sendikaların kapatılması emekçilerin örgütsüzlüğüne ve temsil bakımından zayıflamalarına yol açmıştı. Dolayısıyla işçi ücretleri oldukça düşüktü (Oran, 2009, s. 17). Özal döneminde zamlar son derece sık gerçekleşmekteydi (“Vergiler Geçti Zamlar Kapıda”, 1988). Türkiye Katma Değer Vergisi (K.D.V.) ile yine Özal’ın Başbakanlık döneminde, 1985 yılında tanışmıştı (“KDV’li Yaşam Başladı”, 1985). Bununla birlikte, Özal Kürt sorununda demokratik yaklaşımlara öncülük etmiş ve ihracatın ciddi biçimde artmasını sağlamıştı (Pusanane, 2017). Kenan Evren ve Milli Güvenlik Konseyi’nin işten çıkardığı çok sayıda kamu görevlisi ve akademisyenin işlerine geri dönüşünü sağlayan da (Oran, 2009, ss. 15-20), 1980 Darbesi nedeniyle Türkiye’yi terk eden ya da vatandaşlıktan çıkarılan aydınların ve sanatçıların memleketlerine geri gelmelerini (ve vatandaşlıklarının iadesini) sağlayan da Özal ve ANAP idi (Özer ve Önk, 2021, s. 416). Özal, nükleer santral projesini 1984 yılında gündeme getirmiş (“Nükleer Santral İçin Alternatifler Var”, 1984) ancak çevrecilerin tepkileri, mevzuattaki çeşitli engeller ve Çernobil Faciası gibi etkenler nedeniyle bu projeyi hayata geçirememişti (Özalp, 2017, s. 180). 1984 yerel seçimlerinde ANAP ezici bir zafer kazanmış (“Özal: Memleket Üzerindeki Gölgeler Kalktı”, 1984), 1987’deki referandumda ise Ecevit, Demirel, Erbakan ve Türkeş’in siyaset yasakları kaldırılmıştı (“Halk Ders Verdi”, 1987). Aynı yıl gerçekleşen ve %10 barajının uygulandığı genel seçimlerde yasakları kaldırılan dört lidere ve partilerine karşı yarışan ANAP yeniden tek başına iktidara gelmişti (“ANAP Rahat İktidar”, 1987). 1988 yılında ise Başbakan Özal silahlı saldırıya uğramış ve şans eseri hafif yaralı olarak kurtulmuştu (“Özal’a Ateş Edildiği An”, 1988). Özal’ın 1989 yılında TBMM tarafından Cumhurbaşkanı seçilmesi öncesinde, Türk siyasi tarihinde bir ilk daha yaşanmış ve halk 25 Eylül 1988 tarihli anayasa değişikliği referandumunda “hayır” kararı vermişti. ANAP iktidarı 1989 Mart ayında yapılacak olan yerel seçimleri 1988 Kasım ayına çekebilmek için referanduma başvurmuş, halkın %65’i ise olumsuz oy vermişti. 1989’da gerçekleşen yerel seçimlerde ANAP ciddi şekilde kan kaybetmiş, 1984 yerel seçimlerinde %41.50 olan oylarının %21.75’e kadar düşmesine tanık olmuştu (Yavaşca, 2023).

12 Eylül yönetiminden tekrar sivil idareye dönüş yolunda Türkiye dışarıda ise ASALA (“Rotterdam Başkonsolosumuza Silahlı Saldırı, 1982) içeride ise PKK gibi terör örgütlerinin saldırısı altındaydı. Türk Hava Kuvvetleri, Irak’ın kuzeyinde operasyonlara başlamıştı (“Irak’ta Hava Operasyonu”, 1986). Devlet, Doğu illerinde PKK terörüne karşı korucu sistemini kurmuştu (“Halka Silah Dağıtılacak”, 1984). Irak-İran savaşı patlak vermiş ve bu hem Orta Doğu’da hem de dünya siyasetinde istikrarsızlığa yol açmıştı. ABD gerek Sosyalizme gerekse İran’daki rejime ve Hizbullah gibi yapılara karşı Müslüman ülkelerde bir “panzehir” niteliği taşıyabilecek, demokrasi ve liberalizm karşıtı olmayan ılımlı İslam’a ilgi göstermeye başlamıştı. Kenan Evren, Türkiye’nin Kıbrıs Sorunu ve Ege Sorunu gibi uyuşmazlıklar yaşadığı Yunanistan’ın NATO’nun askeri kanadına dönmesini engelleme kozunu “ABD ile ilişkileri güçlendirme” adına karşılığında hiçbir şey almadan harcamıştı. Bulgaristan Türk azınlığına karşı sert ve anti-demokratik bir asimilasyon süreci başlatmıştı. Öte yandan dünya hızla “küreselleşmekte”, ülkeler birbirleriyle yeni iş birliği olanakları elde etmekteydi (Oran, 2009, ss. 10-12). Gerek bu olanakların, gerek Türkiye’nin 12 Eylül sonrasındaki dışı açılma projelerinin, gerekse de Özal’ın 1985 yılında savaşın ortasında mahsur kalan Japonlara yardım eli uzatmasının etkisiyle Türk-Japon dostluğu 1980’li yıllardan itibaren ivme kazanacaktı.

Özal’ın Japonya ile teşrik-i mesaisi DPT müsteşarı olarak görev yaptığı yıllara dayanmaktadır. 1969 yılında Japon Hükümeti’nin davetiyle Japonya’ya ziyaret eden, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil başkanlığındaki heyette Özal da bulunmaktaydı. 1970 yılında Özal Japon ekonomi heyetinin daveti üzerine Japonya’ya ziyaret eden Türk ekonomi heyetine başkanlık etmişti. Özal 1981 yılında Japonya’ya bu kez Başbakan Yardımcısı olarak ziyaret etmişti. Japonya’ya Başbakan olarak 1985 ve 1989’da, Cumhurbaşkanı olarak ise 1990’da ziyaret eden Özal’ın bu ülke ile ilişkileri Başbakanlığa yükselmesinin çok öncesine dayanmaktaydı. Özal ekonomik ve siyasal bir hedef olarak Türkiye’yi “Orta Doğu’nun Japonya’sı” yapmak istemekteydi (Cankara ve Cankara, 2021, ss. 508-510; İlhan, 2015). Özal Japonya’ya örnek alarak büyük ihracat şirketlerinin dış pazarlarda teşkilatlanabilmelerini kolaylaştırdı. Japonların yaptığını yaparak vergi düzenlemeleriyle ihracatı teşvik edip hammadde ithalatında vergileri düşürdü (Birand ve Yalçın, 2009, s. 219). Özal, partisinde farklı siyasal eğilimlere yer vererek farklı kesimlere hitap edebilme özelliğinde de Japonya’daki iktidar partisi Liberal Demokrat Parti’den esinlenmiş görünmekteydi (Çavuşoğlu, 2009, s. 273).

2. 1980’Lİ YILLARDA TÜRK-JAPON DOSTLUĞUNUN SAĞLAMLAŞMASI

Her ne kadar Özal Türkiye’nin Japonya’nın dostluğunu kazanmasında önemli katkılarda bulunmuş olsa da, Türk-Japon ilişkileri Özal döneminden çok daha önce başlamıştı. Japonya her şeyden önce Türkiye Cumhuriyeti’nin bağımsızlığını ve egemenlik haklarını sağlam temellere bağlayan Lozan

Antlaşması'nın imzacı taraflarındandı. İki ülke arasında Büyükelçiliklerin karşılıklı olarak açılması 1925 yılında gerçekleşmişti. Prens Noboyoto Takamatsu 1931 yılında Türkiye'yi ziyaret ederek bizzat Mustafa Kemal Atatürk ile görüşmüştü. 1933 yılında, Japonya'da iktidarda bulunan milliyetçilerin, Rusya kontrolündeki Türkistan'da bir İslam devleti kurdukmak istedikleri sürgünde yaşayan Osmanlı hanedanı üyelerinden Şehzade Abdülkerim Efendi'yi Japonya'ya davet etmeleri iki ülke arasındaki ilişkilerde geçici bir gerginlik yaratmıştı. Japonya'nın Şehzade Abdülkerim Efendi ile ilgili planları başarılı olmayınca kriz aşıldı ve 1934 yılında Türk-Japon Denizcilik ve Ticaret Antlaşması imzalandı. İkinci Dünya Savaşı'nın son aylarında, savaş sonrası kurulacak olan yeni küresel sistemin bir gereği olarak, 1945 başlarında Türkiye Japonya ile diplomatik ilişkilerini kesmiş ve bu ülkeye sembolik olarak savaş ilan etmiştir (Matano, 1996, ss.18-20).1950'li yılların başlarında büyükelçilikler karşılıklı olarak yeniden açılmış, 1955'teki anlaşma ile iki ülke arasındaki ticaret tekrardan canlanmıştır. Türkiye Japonya'ya tarım ürünleri ve doğal mineraller ihraç ederken bu ülkeden çeşitli makineler ve kimyevi gübreler ithal etmiştir. 1958'de Tokyo'yu ziyaret eden Başbakan Adnan Menderes'e en yüksek devlet nişanı ve fahri doktora unvanı verilmiştir. 1960'lı ve 1970'li yıllarda Japonya Kıbrıs'taki Birleşmiş Milletler (BM) Barış Gücü'nün harcamalarına katkıda bulunarak Türkiye'ye destek çıkmıştır. Buna ilaveten, 1970'li yıllarda Türkiye'ye kalkınmasına katkı sağlamak amacıyla çeşitli krediler ve finansal yardımlar sağlayan Japonya, Soğuk Savaş koşullarında Türkiye'nin jeopolitik önemini idrak etmiş ve bu ülkeye bu doğrultuda yaklaşmıştır (Cankara ve Cankara, 2021, ss. 506-509).

Görüldüğü üzere, bu çalışmanın konu aldığı 1980'li yıllara kadar Türkiye ile Japonya arasındaki ilişkiler 1930'lardaki "Şehzade krizi" ve İkinci Dünya Savaşı sonlarından 1950'lere kadar devam eden kopukluk haricinde genel itibariyle olumlu bir seyir izlemiştir. Bu olumlu seyir 1980'li yıllarda da devam ederken Turgut Özal'ın 1985 yılında İran-İrak savaşında mahsur kalan Japon vatandaşlarını kurtarmasıyla iki ülke arasındaki ilişkiler gerçek anlamda "dostluk" halini almıştı. 12 Eylül rejimi döneminde, Japon Exim Bank 1981 yılında Türkiye'ye enerji projeleri için 87 milyon dolarlık kredi vermişti ("Japonya Türkiye'ye 37 Milyon Dolar Kredi Veriyor", 1981). Türkiye'yi ziyaret eden ilk Japon Dışişleri Bakanı olan Shintaro Abe, Ankara'da Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Başbakan Bülent Ulusu ve Dışişleri Bakanı İlder Türkmen ile görüşmüştü. 1983 yılı Ağustos ayında gerçekleşen bu ziyarette Japonya Türkiye'ye Altinkaya barajı için 65 milyon dolarlık kredi sağlamış, Türkiye'nin kültürel ve siyasi gücü ile dünya siyasetini olumsuz etkileyen Irak-İran savaşının durdurulmasında önemli bir rol oynayabileceği vurgulanmıştı. Türk yetkililer ASALA'ya karşı mücadelelerinde Japonya'dan iş birliği istemiş, Japon bakan buna sıcak bakmıştı. OECD'nin (*Organisation for Economic Co-operation and Development*-Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü) aynı yıl Türkiye'ye yaptığı 2 milyar dolarlık yardımın 350 milyon dolarlık kısmını Japonya sağlamış ve Türkiye'ye yapılan yardımda

ABD ve Batı Almanya'dan sonra en büyük katkıyı koyan üçüncü ülke olmuştu ("Japon Bakan Türkiye'nin Ortadoğu'da Önemli Bir Rolü Olduğunu Söyledi", 1983). İki ülke arasındaki kültürel ilişkiler de ivme kazanmaktaydı. Örneğin, ünlü aktör Toshiro Mifune'nin "Efendi Toranaga" karakterini canlandığı *Shogun* dizisi Türkiye'de son derece popülerdi. Ayrıca, 1980'li yıllarda Türk gençleri arasında Japonca öğrenmeye yönelik ilgi giderek artmaktaydı ("Japonca Öğrenmek İsteyen Gençlerin Sayısı Artıyor", 1983). 1983 yılında Türk-Japon ortak yapımı olarak hazırlanan "İstanbul Mücevherleri" isimli belgesel Türkiye'nin tüm dünyada tanıtılmasında oldukça önemli bir rol oynamıştı ("İstanbul Mücevherleri", 1983).

1984 yılında Japon motorlu taşıtları, televizyonları ve videoları Türkiye'de oldukça popüler bir duruma gelmişti. Japon ürünlerinin Türk pazarındaki üstünlüğü, Turhan Selçuk'un 1984 yılında Milliyet gazetesinde yayınlanan karikatüründe, Japon bir dövüş sanatçısının, şapkalı iri bir Almanı fırlatıp atması ile tasvir edilmekteydi ("Japon Malları Alman Mallarını Türkiye Piyasasından Attı", 1984). 1981 yılında Japonya'ya dış satım 35 milyon dolar tutarındayken Japonya'dan dış alım 170 milyon tutarındaydı. 1984 yılında Japonya'ya dış satım 37 milyona ulaşırken Japonya'dan dış alım yaklaşık olarak %138 oranında artış gösterip 405 milyon doları buldu ("Özal'ın Pahalı Gezisi", 1985). 1984'te Japon bankaları Türkiye'de yatırım yapacak Japon iş insanlarını destekleme kararı aldı ("Japon Bankalarından Yatırımlara Destek, 1984). Türkiye-Japonya Teknik İş Birliği Anlaşması (1983) uyarınca 1984 Kasım'ında Ankara'ya gelen Japon uzmanlar başkent in hava kirliliğini inceleyerek çözüm önerilerinde bulundular ("Başkentin Hava Kirliliğine Japonlar El Attı", 1984). 1985 yılında "ikinci Köprü" olarak bilinen Fatih Sultan Mehmet Köprüsü için çıkılan ihaleye Japon firmaları büyük ilgi göstermiş, Alman, İtalyan, Amerikan ve İngiliz şirketleriyle yarışmışlardı. Neticesinde ihaleyi Sezai Türkes-Fevzi Akkaya Ortaklığı ve İtalyan şirketi Impregilo ile aynı konsorsiyumda yer alan Mitsubishi Heavy Industry, Nippon Kokan ve Ishikawajima Harima Heavy Industries adlı Japon şirketleri kazanmıştı ("Japonlar Köprüye Yarın İmza Atıyor", 1985).

1985 yılı Mart ayında, Irak-İran savaşının ortasında mahsur kalan, Tahran'daki Nissan fabrikası çalışanı 215 Japon, Başbakan Özal'ın talimatıyla İran'a gönderilen Türk Hava Yollarına (THY) ait bir uçakla Türkiye'ye getirilmiş ve sağ salim ülkelerine ulaştırılmışlardı ("Bir Günde 450 Kişi Türkiye'ye Getirildi", 1985). Türk-Japon ilişkilerinde, Türkler için 1890 yılında Japonya'dan geri dönerken fırtınaya yakalanarak batan Ertuğrul Firkateyninin sağ kalan denizcilerinin Japonya tarafından kurtarılması ne derece kıymetli ise, Japonlar açısından da Özal'ın talimatıyla gerçekleşen bu kurtarma operasyonu o derece kıymetlidir (Cankara ve Cankara, 2021). Özal, bu kurtarma operasyonu ile Türk-Japon dostluğunu son derece sağlam temellere oturtmuş ve bu dostluk Japon hükümetleri ve halkı tarafından hem Özal'dan sonraki Türk liderlere hem de Türk halkına sunulmaya devam etmiştir. Örneğin, Tahran'daki Nissan fabrikasının o dönemki başmühendisi

Janichi Numato başta olmak üzere, 1985'te kurtarılan Japon yolcuların bazıları Türkiye'nin 1999'daki Düzce ve 2010'daki Van depremlerinin yaralarını sarabilmesi için başlatılan bağış kampanyalarına öncülük etmişlerdir (Üstel, 2017; Sabah, 2019). 2006 yılında Türkiye'ye gelen Japonya Başbakanı Junichiro Koizumi, 1985'teki kurtarma operasyonunun pilotlarından Ali Özdemir'i ziyaret ederek vefa göstermiştir (Koizumi, 2006). Recep Tayyip Erdoğan, Başbakanlığı döneminde 2014 yılında Japonya'yı ziyaret ettiği zaman Japon yetkililer kendisini 1985'te Türkiye tarafından kurtarılan Japon yolculardan biriyle buluşturmuştur (*The Japan Times*, 8 Haziran 2014).

THY tarafından gerçekleştirilen bahse konu kurtarma operasyonu, Japon Ekonomi Gazetesi'nin (*Nihon Keizai Shimbun*) altını çizdiği üzere (bakınız 20 Mayıs 1985 tarihli baskı), Japonya kamuoyunda büyük bir memnuniyet yaratmış, Japonlar Türklere müteşekkir kalmıştı (akt. Matano, 1996, s.39). İlerleyen süreçte Türk-Japon ilişkileri, Tokyo'nun kurtarılan Japonlardan ötürü duyduğu memnuniyetin de katkısıyla daha da gelişti. İki ülke arasındaki dostluğun yükselişi Başbakan Özal'ın bahsi geçen operasyondan çok kısa bir süre sonra gerçekleştirdiği Japonya ziyaretinde kendini net olarak gösterdi. Özal 1985 Mayıs'ında iş dünyasından ve basından çok sayıda temsilciyi de yanına alarak Tokyo'yu ziyaret etti ("Özal'ın Pahalı Gezisi", 1985). Başbakan Yasuhiro Nakasone ve İmparator Hirohito da dahil olmak üzere çok sayıda Japon yetkili ile bir araya gelen Özal'ın Japonya ziyaretinde iki ülke arasında 205 milyon dolarlık kredi anlaşması imzalandı. Ayrıca, Industrial Bank of Japan ve Nikko Securities firmaları ile Türkiye Sınai Kalkınma Bankası arasında 28 milyon dolarlık hazine güvenceli tahvil ihracat anlaşması yapıldı ("Japon Sermayesi Türkiye'ye Gelecek", 1985).

Özal'ın Tokyo ziyaretinde Japon hükümeti Türkiye'ye özel yatırımların artırılacağı ve iki ülke arasındaki ticari ilişkilerdeki dengesiz durumun düzeltilmesine dönük tedbirler alınacağı yönünde güvence verdi. Özal'ın Japonya temaslarında Türk-Japon İş Konseyi'nin kurulması kararlaştırılırken Tokyo Türkiye'ye teknik yardımı sürdürmeyi ve Türkiye'nin hava kirliliği sorununu çözmeyi de taahhüt etti (Matano, 1996, s.40). 1984'te Japonya'ya 37 milyon dolar tutarında ihracat yapan Türkiye, 1986'da bu ülkeye 99 milyon dolar tutarında ihracat yaptı. Türkiye'nin Japonya'dan ithalatı ise 1984'te 405 milyon dolar tutarındayken 1986'da 684 milyon dolara ulaştı. 1988'de Türkiye'nin Japonya'dan ithalatı 555 milyon dolara gerilerken Türkiye'nin Japonya'ya ihracatı 209 milyon dolara yükseldi. Diğer bir değişle, 1984'te Türkiye'nin Japonya'ya ihracatı, Türkiye'nin Japonya'dan ithalatının yalnızca %9'u kadarken, 1988'de Türkiye'nin Japonya'ya ihracatı, bu ülkeden yaptığı ithalatın %38'ini karşılayacak seviyeye yükseldi. Böylelikle Türkiye'nin Japonya'ya ihracatı dört yılda %465 oranında artış gösterdi ve Japon tarafının Özal'ın Tokyo ziyaretinde verdiği, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin daha dengeli olacağı yönündeki taahhüt yerini bulmuş oldu (TÜİK, 2012, ss.502-511).

1986 Mayıs ayında Japon Başbakan Nakasone yaptığı bir konuşmada Türkiye'yi "Doğu ile Batı arasında bir köprü" olarak nitelendirdi, Atatürk ve Özal'dan övgü ile söz ederek iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin gelişmeye devam edeceğinin altını çizdi ("Nakasone'nin Ankara Ziyareti", 1986). Aynı yıl Haziran ayında ANAP'lı Bedrettin Dalan başkanlığındaki İstanbul Büyükşehir Belediyesi bir Japon firması ile anlaşma imzalayarak 60 milyon dolarlık otel yapımına başladı ("Bir Japon Firması İstanbul'da 60 Milyon Dolarlık Otel Yapacak", 1986). Aynı tarihlerde İstanbul'u ziyaret eden Japon Prensi Takahito Mikasa Topkapı Sarayı'na özel ilgi gösterdi ("Japon Prensi Topkapı'da Büyüdü", 1986). Bu ziyaretin gerçekleştiği hafta (Haziran ayının ilk haftası) "Japon Haftası" ilan edildi ve bu, iki ülke arasındaki dostluğu simgeleyen önemli bir kültür etkinliği oldu ("Davullu Kimonolu Japon Haftası", 1986). Japonya Batı'nın "Batılı" olmayan bir müttefikiydi ve liberal ekonomi modelini kendine özgü koşullarıyla uygulamayı başararak "Dört Asya Kapları" (Hong Kong, Güney Kore, Tayvan ve Singapur) için örnek teşkil etmişti. Japonya'da ciddi bir finans-sanayi birlikteliği mevcuttu. Sanayi şirketleri Tokyo borsasındaki hisselerin çoğunu ellerinde tutmakta ve sermaye bolluğundan yararlanmaktaydılar. Japon işçiler ise uzun çalışma saatlerini ülkelere hizmet olarak algılamaktaydılar. Japonya'da liberal ekonomi egemen olmasına rağmen devlet planlayıcı ve yol gösterici rolünü iktisadi araçları kullanarak oynamaktaydı. Devlet, milli ekonomik hedeflere liderlik etmekteydi. Ayrıca, Batı bireyselciliğinin aksine, aile Japon kültüründe büyük değer verilen bir sosyal yapıydı (Heywood, 2022, s. 118). Türk-Japon ilişkilerinin gelişmesi Türkiye'de Japonya'nın kültürüne, ekonomisine, bankacılık sistemine, kalite kontrol mekanizmalarına ve yatırım politikasına dair geniş ilgi uyandırmıştı ("Japon Ekonomisi", 1986).

1987 yılı Ekim ayında, İstanbul'da Japon Başkonsolosluğu ve Mimar Sinan Üniversitesi iş birliğinde, 6'ncı İstanbul Sanat Bayramı kapsamında "Japon filmleri haftası" düzenlendi ("Japon Filmleri Haftası Bugün Başlıyor", 1987). 1988 Nisan ayında, Japon Başbakan Noboru Takeshita, yaptığı bir açıklamada Japonya'nın Türkiye'ye yönelik kredi politikasının Türkiye'nin ihtiyaçları doğrultusunda şekilleneceğini açıkladı ("Japonya'dan Özal'a İyi Haber", 1988). Kredi sağlayan ülkenin kredi sağladığı ülkede bahse konu kredinin hangi alanda kullanılacağını belirlemesi çoğu zaman krediyi kullanan ülkenin aleyhine ekonomik sonuçlar doğurabilmektedir. Örneğin, bir ülkenin yeterli miktarda ürettiği bir ürün için dışarıdan kredi alması o ürünün üretimini, yani arzını haddinden fazla artırarak fiyatını düşürmekte ve krediyi alan ülkenin ekonomisine zarar verebilmektedir (Ekanayake ve Chatna, 2010). 3 Temmuz 1988 tarihinde gerçekleşen köprü açılışına Japonya'yı temsilen 300 kişilik bir heyet katılmıştı ("Japon Teröristler İçin Türkiye Uyarıldı", 1988).

3. TÜRK-İSLAM SENTEZİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE’NİN JAPONYA’YA BAKIŞI

Kendi kimliği ve kültürünü koruyarak modernleşmiş bir ülke olması açısından Japonya, Osmanlı döneminden başlayarak milliyetçi ve milliyetçi-muhafazakâr Türk aydınları ile siyasal liderleri açısından önemli bir örnek olarak görülmüştür. Bu açıdan, Japonya’nın Türkiye tarafından “özünü koruyarak kalkınma” çerçevesinde olumlu bir örnek olarak görülmesinin geçmişi, Evren ve Özal’ın Türk-İslam Sentezini devletin resmi politikası haline getirmelerinin onlarca yıl öncesine uzanmaktadır. Japonya 19’uncu Yüzyıl’da ABD ile müttefiklerinin baskılarıyla Batı’nın ticaret sistemine uyumlu olmaya, “dışa açılmaya” ve Batı Emperyalizminin Pasifik’teki gücünü artırmasına yardımcı olmaya zorlanıyordu. Japonya bir müddet bu baskılara direnmiş olsa da 1854 yılındaki Kanawaga Antlaşması ile geri adım atmak zorunda kaldı. Bu noktadan sonra Japon seçkinleri Batı ile iş birliği yapılmasını savunanlar ile Batı hegemonyasından kurtularak kendi öz-kültürlerine ve kimliklerine sahip çıkmaya öncelik verenler olarak ikiye bölündü. Netice itibariyle resmi siyasette Batı’dan kurtulmaya öncelik tanıyan muhafazakârlar ağır bastı. İmparator Meiji’nin 1867 yılında tahta çıkması Japonya için tarihsel bir dönüm noktası oldu. Meiji, Batı ülkelerine onlarca Japon öğrenci göndererek bu ülkelerde gözlemler yaptırdı ve “Batı medeniyetinin” teknik gelişimini sağlayan öğeleri saptayarak bunları Japon öz-kültürünü tehdit etmeyecek şekilde kendi ülkesine uyarlayan önemli reformlar gerçekleştirdi (Traş, 2023).

Meiji dönemindeki Japonya’nın modernleşme ve bilim-teknikte ilerleme açısından önemli bir örnek olmasının yanısıra, Sultan II. Abdülhamid Japonya’yı dünya siyasetinde İngiltere ve Rusya’ya karşı potansiyel bir müttefik olarak görmekteydi. Japonya da Türk-İslam faktörünü Batı Emperyalizmine ve Rusya’ya karşı mücadelede önemli bir güç olarak görmekteydi. 19’uncu Yüzyıl’ın son çeyreğinde başlayan Japon-Osmanlı yakınlaşması bu karşılıklı fayda anlayışına dayanıyordu ve 1890 yılında bir faciaya uğrayarak batan Ertuğrul Firkateyninin Japonya ziyareti de bu yakınlaşmanın bir parçasıydı (Eraslan ve Dere, 2020). Buna ilaveten, pek çok Osmanlı/Türk aydını Japonya’yı hem kalkınma için iyi bir örnek, hem de uluslararası siyasette iyi bir müttefik adayı olarak görmüşlerdi. Atatürk Japonya’nın askeri modernizasyonunu ilgi ile takip etmişti. Ziya Gökalp Japonya’ya “Hıristiyan olmayan medeni bir ülke” olması hasebiyle önem vermişti. Mustafa Satı-el Husri Japonya’nın bilimsel eğitim reformlarının örnek alınmasını savunmuştu. Samizade Süreyya Meiji’yi “dünya lideri” olarak görmüştü. Kadı Abdürreşid İbrahim Rusya, Çin ve Batılı güçlere karşı Türk-İslam-Japon birliğini savunmuş, Müslümanlar ile Japonlar arasında kültürel yakınlaşmaya dönük önemli katkılarda bulunmuştu. Mehmet Akif Ersoy ise Japonya’nın “medeniyetin yalnız bilimiyle girdiği bir ada” olduğunu, bilim-teknikte özünü kaybetmeden ilerlemeyi başardığını ortaya koymuştu (Dündar, 2019).

Özal döneminde Türk-Japon ilişkilerini anlamlandırabilmek için o dönemin ekonomik ve ticari ilişkileri ile yetinerek Türk-İslam sentezine dair analizleri kapsam dışı bırakmak yetersiz olacaktır. Bundan dolayı, çalışmanın bu kısmı bahse konu dönemdeki Türk-Japon ilişkilerini o dönemler Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi siyasal doktrini haline gelen Türk-İslam sentezi bağlamında incelemektedir. 1970'li yıllarda keskin ideolojik kamplara ayrılan Türkiye, kimliğine ve kültürüne dair farklı yaklaşımlara da ev sahipliği yapmaktaydı. Türk-İslam sentezi bu yaklaşımlardan biriydi. “Aydınlar Ocağı” isimli harekete mensup bir grup aydın tarafından ete kemiğe büründürülerek bir doktrin haline alan bu yaklaşım Türk milliyetçiliği ile İslam'ı birleştirmeyi amaçlamaktaydı. Yaklaşımın diğer bir amacı Türk milli kültürünü muhafaza etmektir. Aydınlar Ocağı'na göre milli kültüre sahip çıkmak geleceği sağlam temellere oturtabilmek açısından elzemdir. Bunun yanında, Orta Asya'daki etnik Türkler ile ve diğer Müslümanlar ile bağlara da vurgu yapan Türk-İslam sentezi yalnızca Türk siyasal yaşamına değil, Türk dış politikasına da yön verebilecek niteliklere sahipti (Özcan, 2014, ss. 113-114).

Türk-İslam sentezi Selçuklu ve Osmanlı devletlerini birer milli gurur vesilesi olarak görse de Cumhuriyet'e karşı değildi. Türk-İslam sentezinin gelişmesine katkıda bulunan aydınlardan bazıları Selçuklu ve Osmanlı devletlerinde Türklük ile Müslümanlığın bir araya gelerek büyük ölçüde yek vücut olduklarını savunmaktaydı. Bu aydınlar arasında Ziya Gökalp ve Yahya Kemal gibi isimler, savaşçı bir millet olan Türklerin bu yönleri ile İslam'a oldukça büyük hizmetleri dokunduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte, “Türk-İslam sentezcileri” olarak bilinen Seyyid Ahmet Arvasi, Ahmet Kurtkan, Zeki Aslantürk ve Orhan Türkdoğan gibi aydınlar “sentez” sözcüğünü kullanmaktan kaçındılar. Çünkü modern diyalektiğin kurucuları olan Hegel ve Marx için “sentez” ancak ve ancak birbirleriyle çatışan unsurlar arasında, yani bir tez ile onun anti-tezi arasında mevcut olabilir. Bahse konu aydınlara göre ise Türklük ile Müslümanlık birbirleriyle çatışma içerisinde değil, aksine birbirleriyle son derece uyumludurlar. Dolayısıyla bu isimler “sentez” yerine “ülkü” ve “medeniyet” gibi kavramları tercih etmişlerdir (Kadioğlu, 2020, ss. 817-818).

12 Eylül yönetimi 1980 öncesinde milliyetçileri temsil eden MHP'yi ve muhafazakârları temsil eden MSP'yi kapatmış olsa da 1970'li yıllarda siyasal bir doktrin olarak geliştirilen Türk-İslam sentezini benimsemişti (Lord, 2018, s. 30). Kenan Evren ve ekibi, bu doktrinin iç siyasette destek bularak milli kaynaşmayı güçlendireceğini düşünürken uluslararası siyasette de ABD'nin “yeşil kuşak” teorisi çerçevesinde sıcak baktığı “ılımlı İslam” profiline de uygun düşerek Türkiye'nin elini güçlendireceğine inanmaktaydı. 1980'lerin ortalarında, Evren Cumhurbaşkanı Özal ise Başbakan iken, her ikisinin de katkısı ve onayı ile Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu tarafından belirlenen milli kültür politikasının temelini Türk-İslam sentezi oluşturmaktaydı. Buna göre, Türk milletinin milli kültürü emperyalist kültür saldırıları altındaydı ve kendisini korumak için Türk-İslam sentezi gibi bir

kalkana ihtiyaç duymaktaydı. Bu sentez iç politikada Kemalistler ile muhafazakârlar arasında bir barış vesilesi olarak da faydalı bulunurken dış siyasette o yıllarda Orta Asya Türklerinin henüz Sovyetler Birliği'nin bir parçası olmaktan kurtulamamış olmalarından ötürü İslam ögesi ağır basmaktaydı (Oran, 2009, s. 22).

Muhafazakârlar ve muhafazakâr Türk milliyetçileri Komünizme Türk-İslam toplum inançlarına aykırı olduğu için, Sovyetler Birliğine ise etnik Türkleri egemenlik haklarından mahrum ettiği için hiçbir zaman sıcak bakmamışlardı. 1980'li yıllarda ABD'nin "yeşil kuşak" açılımı Müslüman bir NATO (*North Atlantic Treaty Organisation*-Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) üyesi olan Türkiye ile uyumlu görünse de (Aydınlı, 2020, ss. 174-182), Türk-İslam sentezinin bel kemiğini oluşturan muhafazakârların ve muhafazakâr milliyetçilerin ABD'nin temsil ettiği Batı ile 1683'te başarısızlığa uğrayan Viyana Kuşatmasına ve 1699 Karlofça Antlaşması'na dayanan hesaplaşmaları vardı. Bahse konu kuşatma ve antlaşma yüzyıllar boyunca Batı'ya karşı askeri üstünlük sağlayan Müslümanlar açısından birer hezimet niteliği taşımaktaydı. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu asırlar boyu pek çok kez mağlup ettiği Hristiyan Avrupa karşısında askeri yenilgiyi ve toprak kaybını kabul etmek zorunda kalmıştı. Bu hezimet Osmanlı devletini "Batı'dan bazı eksiklerimiz var" düşüncesini benimsemeye itmişti. Bu düşüncenin tetiklediği tartışmalar Osmanlı'nın son yıllarına kadar devam etti. Osmanlı'nın son yıllarında İslamcılık fikrini benimseyen aydınlar Batı'nın "kültürünü değil kimliğini" almaktan yanaydılar. Japonya, 1905 yılında Rusya'ya karşı kazandığı askeri zafer ile bu aydınlar için bir tür rol-model haline gelmişti (Demirağ, 2005, ss. 148-149). Bunun yanında, Japonya sadece kültürel alanda değil, ekonomi alanında da "Batı'yı taklit ederek gelişme" şiarını benimsememiş, piyasa ekonomisine tıpkı 19'uncu Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nun da yapmaya çalıştığı şekilde, milli iktisat anlayışına ağırlık veren korumacı önlemlerle uyum sağlamıştır (Kabaş, 2017, s. 71).

Japonya'nın "Batı'nın tekniğini alıp kendi kültürünü koruyan" bir ülke olmasının yanında, Türkiye'nin 1967 ve 1973 Arap-İsrail savaşlarında İsrail'e destek çıkmayarak Araplara insani yardım göndermesi Türk kamuoyunda hem muhafazakârların hem de solcuların desteğini kazanmıştı. Dolayısıyla Türk vatandaşları devletlerinin Batı'ya "her koşulda sadık" bir müttefik olmasını değil, yeri geldiği zaman Washington'a karşı "sağlam duruş" sergileyebilmesini tercih etmekteydiler (Kıralp, 2023, ss. 520-521). Bütün bu koşullar, Doğulu olan ama komünist olmayan, Batı'nın tekniğine sahip olan ancak onun kültürünü taklit etmeyen, tarihinde Türklere ya da Müslümanlara karşı bir zulüm ya da düşmanlık bulunmayan Japonya'yı Türk kamuoyunun nezdinde makul bir ortak haline getirmekteydi. Japonya'nın teknik ve sanai kalkınması Kemalistler için de ilham vericiydi ve Atatürk çizgisine ters değildi. Bunun yanında 1970'li yıllardan 1980'li yıllara kadar Judo, Aikido ve Karate gibi Japonya kökenli dövüş sanatları, Japon sineması ve eğlenceye yönelik Japon teknolojisi (örneğin "atari" adıyla bilinen oyun makineleri)

Türk gençleri arasında son derece popüler duruma gelmiş, Türkiye’de Japon kültürüne sempati ile bakılmasını sağlamıştı (Doğan, 2002, ss. 48-50; Gül, 2019, s. 453).

Sonuç

Bu çalışmada Turgut Özal’ın Başbakanlık görevinde bulunduğu, 1983-1989 yılları arasında Türk-Japon ilişkileri incelendi. 1984’te Türkiye’nin Japonya’ya ihracatının, bu ülkeden yaptığı ithalatın sadece %9’una denk geldiği görüldü. 1985’te İran’da mahsur kalan 215 Japon’un Türkiye tarafından kurtarılması ve Özal’ın Tokyo ziyareti sonrasında ise bu tablonun hızla değiştiği gözlemlendi. Türkiye’nin Japonya’ya ihracatının 1984-1988 yılları arasında %465 oranında artış gösterdiği saptandı. Diğer bir değişle, 1988’de artı Japonya’ya ihracatı bu ülkeden yaptığı ithalatın %38’ini karşılayabilir duruma gelmiş bir Türkiye vardı. Ayrıca, Türk ekonomisinin düze çıkması için sağlanan finansmanda Japonya’nın ABD ve Batı Almanya’dan sonra en çok katkıda bulunan üçüncü ülke olduğu belirlendi. 1983 yılında Japon Dışişleri Abe’nin Irak-İran savaşı ve Türk-Japon kredi antlaşması merkezli gündemle, henüz Ulusu Hükümeti iktidardayken gerçekleştirdiği Ankara ziyaretiyle ivme kazanan ikili ilişkilerin Özal’ın çabalarıyla daha da geliştiği saptandı. Bu yıllarda Japon ürünlerinin Türk pazarına hızlı bir giriş yaparak Alman ürünlerine rakip olduğu, Japon firmaların Fatih Sultan Mehmet Köprüsü’nün yapımında başrolü oynadıkları ve Japon uzmanların Türkiye’ye farklı alanlarda teknik destek sundukları ortaya kondu. İki ülke arasında ekonomik ve teknik iş birliğinin yanında giderek güçlenen kültürel ilişkilerin de kayda değer boyutlara ulaştığı gözlemlendi.

Çalışmada, Türk-Japon dostluğunun o dönemler için taşıdığı anlamın ekonomik, teknik ve kültürel ilişkilerden ibaret olmadığı, Japonya’nın o dönemler Türkiye Cumhuriyeti’nin resmi siyasal doktrini olan Türk-İslam sentezi içerisinde değerlendirilmesi gerektiğinin de altı çizildi. Türk-İslam sentezi Türkiye’nin Müslüman ülkeler ve Orta Asya Türkleri ile yakınlaşmasını, uluslararası siyasette Komünizm’e karşı ılımlı İslamı temsil eden önemli bir güç haline gelmesini ve Türkiye’nin kendi kültürel kimliğini Batı’nın etkilerinden korumasını öngörmekteydi. Japonya’nın bu bağlamda Batılı ya da komünist olmayan bir aktör olarak Türk-İslam sentezinin pek çok unsuru açısından olumlu özellikler taşıdığı ortaya kondu. Mehmet Akif Ersoy’un Japonya’yı Batı’nın “sadece biliminin girdiği bir ada” olarak tanımlamasının da gösterdiği üzere, Japonların Türk-İslam sentezi nazarında kültürel tehlike olarak değerlendirilen Emperyalist ve Komünist unsurlardan uzak bir milli kimliğe sahip olmalarının Türkiye-Japonya dostluğuna Türk tarafı açısından önemli bir dayanak oluşturduğu belirtildi.

Dünya siyaseti ve tarihi dikkate alındığı zaman, Japonya’nın Türkiye’deki muhafazakâr ve milliyetçi-muhafazakâr kesimlerin büyük önem attığı, “Batı’nın tekniğini alıp kültürünü almama” felsefesini başarıyla uygulamış bir örnek olduğu saptandı. Japonya’nın bahse konu siyasi

kesimlerde Meiji dönemindeki reformlarına ve 1905 yılında Rusya'ya karşı kazandığı zafere dayanan bir itibarı olduğu ortaya kondu. Japonlar Türk ya da Müslüman olmasalar da Doğulu olan, bilim ve teknolojiye son derece ilerlemiş, emperyalist olmayan ve geçmişinde Türkler ile husumeti bulunmayan bir millet oldukları için hem Türk-İslam sentezi açısından hem de Kemalist kesimler nezdinde ideal dostlardı. Buna ilaveten, çalışmanın incelediği dönemde Japonya Türkiye'nin terör örgütü ASALA'ya karşı verdiği mücadeleye sempati ile bakmış ve kredi politikasını Türkiye'nin ihtiyaçları çerçevesinde belirleyerek Türk ekonomisinin kalkınmasına katkıda bulunmaya gayret göstermişti.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör.

Yazar Katkısı: Şevki Kıralp: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent, double-blind

Author Contributions: Şevki Kıralp: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Kıralp, Ş. (2024). Turgut Özal'ın başbakanlık döneminde Türk-Japon dostluğunun yükselişi:1983-1989. *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 20-42. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1457344>

Kaynakça

- Aydınlı, E. (2021). *Türkiye'de Rus düşmanlığının Amerika ekseninde anti-komünizme evrimi ve komünizmle mücadele dernekleri* [doktora tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Baran, T. (2023). *Perceived threats in Turkish politics: Discourse, security, nationalism*. Cambridge Scholars Publishing.
- Baykal, Ö. (2019). Türkiye'de siyasetin konsolidasyonu: Turgut Özal dönemi. *Akademik Hassasiyetler*, 6(12), 143-179.

- Birand, M. A. ve Yalçın, S. (2009). *The Özal: Bir davanın öyküsü*. Doğan Kitap.
- Bojicic-Dzelilovic, V. (2016). *Persistent state weakness in the global age*. Routledge.
- Cankara, P. Ö. ve Cankara, Y. (2021). Tarihsel süreçten 2000'li yıllara Türkiye'nin Japonya ile olan siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkileri. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 504-520.
- Çavuşoğlu, H. (2009). Türk siyasi hayatında merkez sağ çizginin tarihi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 265-278.
- Çelebi, E. (2001). Türkiye'de devalüasyon uygulamaları 1923-2000. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 2(1), 55-66.
- Demirağ, Y. (2005). Pan-ideologies in the Ottoman empire against the West: From pan-Ottomanism to pan-Turkism. *The Turkish Yearbook of International Relations*, (36), 139-158.
- Doğan, E. (2002). *Türkiye Cumhuriyeti'nde karate sporunun tarihi gelişimi (1970-2000)* [yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Dündar, A. M. (2019). Meiji modernleşmesinin Osmanlı dönemi Türk aydınları üzerindeki etkisi üzerine. Dündar, A.M. (der.). *Meiji Japonyası'na 150. yılından bakışlar* içinde. Ankara Üniversitesi Asya-Pasifik Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Ekanayake, E. M. ve Chatrna, D. (2010). The effect of foreign aid on economic growth in developing countries. *Journal of International Business and Cultural Studies*, 3(1), 1-13.
- Eldemir, G. Y. (2021). Turgut Özal dönemi kültür ve turizm politikaları. *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (26), 150-166.
- Eraslan, C. ve Dere, U. (2020). Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı diplomasisinin uzak doğu gelişmeleriyle imtihanı (1895-1904). *Tarih Dergisi*, (71), 317-346.
- Esenbel, S. (2002). Türk-Japon ilişkilerinin tarihi. Koca, S (der.). *Türkler ansiklopedisi Cilt 13* içinde. Yeni Türkiye Yayınları.
- Gençkaya, Ö. F. ve Özbudun, E. (2009). *Democratization and the politics of constitution-making in Turkey*. Central European University Press.
- Gül, M. E. (2019). Kültür endüstrisi ürünü olarak dijital oyunlar: Playerunknown's battlegrounds (PUBG) oyunu örneği. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 448-465.
- Heywood, A. (2022). *Siyaset* (N. Uslu, Çev.). Felix Kitap.
- İlhan, M. (2015). Turgut Özal'ın siyaset öncesi yılları (1950-1982). *Journal of Academic Studies*, 17(66), 89-110.

- Kabaş, T. (2017). 19. YY. Osmanlı ve Japon iktisat düşüncesinin karşılaştırması. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(1), 71-86.
- Kadioğlu, A. S. (2020). Türk-İslam Sentezi'nin oluşum ve gelişim süreci. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(27), 813-834.
- Karakatsanis, L. (2014). *Turkish-Greek relations: Rapprochement, civil society and the politics of friendship*. Routledge.
- Karataş, M. (2022). 12 Eylül 1980 sonrası merkez sağın temsilinde bir aktör: Turgut Özal ve Anavatan Partisi. M. Karataş (der.), *Türk demokrasi tarihi (1980'den günümüze) liderler, partiler ve seçimler içinde*. Efeakademi.
- Karpat, K. H. (2012). *Kısa Türkiye tarihi, 1800-2012*. Timaş.
- Kıralp, Ş. (2023). Cyprus's relations with Egypt and Israel during the Makarios era: Influence of regional disputes, economy, socio-cultural interactions and UN debates. *Middle Eastern Studies*, 59(3), 517-531.
- Koizumi. (2006, 30 Mart). *Message from Prime Minister Junichiro Koizumi*. 2 Aralık 2024 tarihinde <https://japan.kantei.go.jp/m-magazine/backnumber/koizumi/2006/0330.html> adresinden erişilmiştir.
- Lord, C. (2018). *Religious politics in Turkey: From the birth of the republic to the AKP*. Cambridge University Press.
- Matano, A. (1996). *Türk-Japon İlişkileri* [Yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Kahraman, C. (2017). Asya'nın iki ucundan görüşler: Türkiye-Japonya algısı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 73-86.
- Kuru, A. ve Stepan, A. (2012). *Democracy, Islam, & Secularism in Turkey*. Columbia University Press.
- Kuzu, B. (1988). Parlamenter rejimde devlet başkanının konumu ve 1961-1982 anayasalarında durum. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 53(1-4), 34-90.
- Oran, B. (2009). Dönemin bilançosu. B. Oran (der.), *Türk dış politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne olgular, belgeler, yorumlar: 1980-2001 içinde*. İletişim Yayınları.
- Özalp, M. (2017). Türkiye'de nükleer enerji kurulumunun dışa bağımlılık ve arz güvenliğine etkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(2), 175-188.
- Özcan, F. Y. (2014). 27 Mayıs sonrası milliyetçi muhafazakâr aydınların örgütlenme çabaları ve siyasi gelişmeler üzerindeki etkileri: Aydınlar Ocağı. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 10(40), 107-134.

- Özer, A. ve Önk, Ü. Y. (2021). Suskunluk sarmalı kuramı çerçevesinde Türk basını: Cem Karaca'nın vatandaşlıktan çıkarılışı ve dönüşü haberleri. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (38), 416-438.
- Özyürek, M. (2016). Cumhuriyet dönemi Türkiye-Japonya ilişkileri çerçevesinde Japon prensi Takamatsu'nun Türkiye ziyareti. *Atatürk Dergisi*, 5(2), 15-28.
- Petersen, F., Yanasmayan, Z. ve Yanasmayan, Z. (2020). *The Failure of Popular Constitution Making in Turkey: Regressing towards Constitutional Autocracy*. Cambridge University Press.
- Pusanane, Ö.K. (2017). Türkiye'nin Kuzey Irak politikasında değişim: Turgut Özal ve Tayyip Erdoğan dönemleri karşılaştırmalı analizi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 14 (56),39-53.
- Sabah. (2019, 13 Ocak). *Japonlar bu pperasyonu hiç unutmadı*. 2 Aralık 2024 tarihinde <https://www.sabah.com.tr/pazar/2019/01/13/japonlar-bu-operasyonu-hic-unutmadi> adresinden erişilmiştir.
- The Japan Times. (2014, 1 Ağustos). *Turkish leader meets ship rescuer kin: Iran Airlift passenger*. 2 Aralık 2024 tarihinde <https://www.japantimes.co.jp/news/2014/01/08/national/politics-diplomacy/turkish-leader-meets-ship-rescuer-kin-iran-airlift-passenger/> adresinden erişilmiştir.
- Traş, A. (2023). Japonya'nın modernleşme ve kalkınma süreci ekseninde Türkiye. Livre de Lyon.
- Turp, M. (2020). Türkiye-Japonya arasında diplomatik ilişkilerin yeniden tesisi ve siyasi-iktisadi ilişkiler (1951-1960). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (69), 653-669.
- TÜİK. (2012). *İstatistik göstergeler: 1923-2011*. TÜİK Matbaası.
- Uluslan, Ş. (2023). Arşiv belgelerine göre Atatürk Dönemi Türk-Japon İlişkileri (1923-1938). *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 1(9), 535-556.
- Ünay, S. (2006). *Neoliberal globalization and institutional reform: The political economy of development and planning in Turkey*. Nova Publishers.
- Üstel, A. (2017, 24 Nisan). *Welcome to Turkey*. Star. 2 Aralık 2024 tarihinde <https://www.star.com.tr/yazar/welcome-to-turkey-yazi-1210817/> adresinden edinilmiştir.
- Williamson, J. (1994). *The political economy of policy reform*. Peterson Institute.
- Yanık, M. (2008). 1982 Anayasası'nın insan hakları anlayışının uluslararası belgeler ve Anayasa Mahkemesi kararları ışığında değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 1133-1162.

- Yavaşca, K. (2023). ANAP iktidarında sonun başlangıcı: 25 Eylül 1988 referandumunu. *Akademik Hassasiyetler*, 10(22), 518-540.
- Zariç, S. (2021). 1983-93 yılları arasında Türk siyasal hayatında Anavatan Partisi ve Turgut Özal'ın partideki rolü. Hiperlink.

Gazeteler

- ANAP rahat iktidar. (1987, 30 Kasım). *Cumhuriyet*.
- Başkent'in hava kirliliğine Japonlar el attı. (1984, 23 Kasım). *Milliyet*.
- Bir günde 450 kişi Türkiye'ye getirildi. (1985, 3 Mart). *Milliyet*.
- Bir Japon firması İstanbul'da 60 milyon dolarlık otel yapacak. (1986, 7 Haziran). *Milliyet*.
- Davullu kimonolu Japon haftası. (1986, 31 Mayıs). *Milliyet*.
- Ekonominin canlanabilmesi için faizler indiriliyor. (1983, 7 Haziran). *Güneş*.
- Halk ders verdi. (1987, 8 Eylül). *Güneş*.
- Halka silah dağıtılacak. (1984, 4 Ekim). *Güneş*.
- Haklarındaki 10 yıllık siyaset yasağı kesinleşti. (1982, 8 Kasım). *Günaydın*.
- İdeolojik suçlardan 17 bin kişi tutuklu bulunuyor. (1982, 10 Eylül). *Tercüman*.
- Irak'ta hava operasyonu. (1986, 16 Ağustos). *Cumhuriyet*.
- İstanbul mücevherleri. (1983, 26 Haziran). *Milliyet*.
- Japon bankalarından yatırımlara destek. (1984, 31 Ekim). *Milliyet*.
- Japon bakan Türkiye'nin Ortadoğu'da önemli bir rolü olduğunu söyledi. (1983, 10 Ağustos). *Milliyet*.
- Japon ekonomisi. (1986, 16 Haziran). *Milliyet*.
- Japon filmleri haftası bugün başlıyor. (1987, 19 Ekim). *Milliyet*.
- Japon malları Alman mallarını Türkiye piyasasından attı. (1984, 10 Mart). *Milliyet*.
- Japon Prens Topkapı'da büyüdü. (1986, 4 Haziran). *Milliyet*.
- Japon teröristler için Türkiye uyarıldı. (1988, 21 Mayıs). *Milliyet*.
- Japonya Türkiye'ye 37 milyon dolar kredi veriyor. (1981, 27 Haziran). *Milliyet*.
- Japonya'dan Özal'a iyi haber. (1988, 4 Nisan). *Milliyet*.
- Japonya'da Japonca öğrenmek isteyen gençlerin sayısı artıyor. (1983, 9 Mart). *Milliyet*.
- Japonlar köprüye yarın imza atıyor. (1985, 9 Mayıs). *Milliyet*.
- KDV'li yaşam başladı. (1985, 2 Ocak). *Güneş*.
- Nakasone'nin Ankara ziyareti. (1986, 24 Mayıs). *Milliyet*.
- Nükleer santral için alternatifler var. (1984, 10 Eylül). *Hürriyet*.
- Özal: Memleket üzerindeki gölgeler kalktı. (1984, 24 Mart). *Hürriyet*.

Özal: Siyasi mücadelenin tek yolu fikre hürmet. (1983, 21 Mayıs). *Cumhuriyet*.

Özal'a ateş edildiği an. (1988, 19 Haziran). *Sabah*.

Özal'a göre Türkiye'nin beş ana sorunu. (1983, 7 Haziran). *Güneş*.

Özal'ın pahalı gezisi. (1985, 28 Nisan). *Milliyet*.

Rotterdam başkonsolosumuza silahlı saldırı. (1982, 22 Temmuz). *Güneş*.

Vergiler geçti zamlar kapıda. (1988, 26 Mart). *Hürriyet*.

Extended Abstract

Turgut Özal served as the Undersecretary of the State Planning Organization (DPT), worked at the World Bank, served as the general coordinator at Sabancı Holding, and was appointed as the Undersecretary of the Prime Ministry in the 43rd government under Demirel's premiership. Özal's star shined during his tenure in the aforementioned government. On 12 September 1980, the Turkish army seized power. The military regime handed the power over to civilians through the elections in 1983. Turgut Özal had emerged before the public by establishing the Motherland Party (ANAP). ANAP based its ideological stance on the concept of "four tendencies". According to this, the party encompassed liberal, conservative, nationalist, and social democratic elements. In 1983, ANAP won the elections by obtaining 45% of the votes. Özal, the leader of ANAP, became the Prime Minister of Türkiye. This paper examines Türkiye's relations with Japan during Özal's Premiership.

This study has benefited from a historical, descriptive, and qualitative methodology. The study involves scanning newspaper archives and utilizes newspapers from the 1980s as primary sources. Newspapers such as Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet, Güneş, Tercüman and Sabah were scanned, and news articles providing information on both Türkiye's internal political and economic dynamics of that time and Türkiye-Japan relations were selected. Historical data was collected from these news articles. The findings of the study indicate that during Özal's tenure as Prime Minister, Turkish-Japanese relations gained momentum, contributing to Türkiye's development by encompassing significant areas such as trade, culture, and technological cooperation. The study reveals that Japanese products produced with high technology, such as automobiles and televisions, were highly popular in the Turkish market. Additionally, it highlights considerable cultural interaction between the two countries.

In 1984, while Japan's exports reached 37 million dollars, its imports from Japan showed a massive increase, reaching 405 million dollars. In 1984, Japanese banks decided to support Japanese business people who would invest in Türkiye. According to the Türkiye-Japan Technical Cooperation Agreement (1983), Japanese experts who came to Ankara in November 1984 examined the capital's air pollution and made solution recommendations. In

1985, Japanese companies showed great interest in the tender for the "Second Bridge," known as the Fatih Sultan Mehmet Bridge, competing with German, Italian, American, and British companies. As a result, the tender was won by the consortium of Sezai Türkeş-Fevzi Akkaya and the Italian company Impregilo, along with Japanese companies Mitsubishi Heavy Industry, Nippon Kokan, and Ishikawajima Harima Heavy Industries.

The study evaluated Turkish-Japanese friendship within the framework of the official ideology of the Republic of Türkiye at that time, which was the Turkish-Islamic Synthesis. It demonstrated that Japan, being neither Western nor Communist and developing while preserving its own culture, was considered a reasonable friend within the context of this synthesis. Japan, which had no history of persecution or hostility towards Turks or Muslims, was seen as a reasonable partner by the Turkish public opinion. Japan's industrial development was also inspiring for Kemalists, and the political regime in Japan was not contrary to the Atatürk line. Japan, with its development achieved through technical, military, and educational reforms during the Meiji era, earned the respect of nationalist and nationalist-conservative circles that form the backbone of the Turkish-Islamic synthesis. For many intellectuals who played a role in the intellectual and historical development of the Turkish-Islamic synthesis, from Ziya Gökalp to Mehmet Akif Ersoy, Japan was a country that Türkiye could emulate in many respects. In this context, Japan held a role in international politics and economics that did not conflict with the cultural, historical, political (both national and international), and economic goals of the Turkish-Islamic synthesis, which was highly significant within this framework. In addition to Japan being a country that adopted Western technology while preserving its own culture, Türkiye's provision of humanitarian aid to Arabs during the 1967 and 1973 Arab-Israeli wars, without supporting Israel, gained support from conservative and leftist Turks. Therefore, Turkish citizens preferred not their state to be an ally 'loyal to the West under all circumstances', but rather to be able to demonstrate a 'firm stance' against Washington when necessary.

In this study, Turkish-Japanese relations during Turgut Özal's tenure as Prime Minister, between 1983 and 1989, were examined. It was seen that Japan was the third-largest contributor to the financial support provided for the recovery of the Turkish economy, after the United States and Western Germany. In 1983, it was noted that the bilateral relations gained momentum with the visit of Japanese Foreign Minister Abe to Ankara, which focused on the Iraq-Iran war and the Turkish-Japanese credit agreement, while the Ulusu Government was still in power. It was further observed that these relations flourished even more when Özal rescued 215 Japanese citizens trapped in Tehran amidst the war. After this development, Türkiye's exports to Japan grew by 465%. During these years, it was revealed that Japanese products rapidly entered the Turkish market, competing with German products, Japanese companies played a leading role in the construction of the Fatih

Sultan Mehmet Bridge, and Japanese experts provided technical support in various fields to Türkiye. Alongside the economic and technical cooperation between the two countries, it was observed that the increasingly strengthened cultural relations reached significant levels.

BEYOND OBJECT AND LETTER: AN ANALYSIS OF SAMUEL BECKETT'S *ENDGAME* IN THE CONTEXT OF LANGUAGE AND SIGNS

Emre Can SAÇLI*

Abstract

This article explores how Samuel Beckett's play *Endgame* exemplifies the principles of absurd theatre by demonstrating that objects and symbols can deliver meaning more effectively than words. Drawing on Martin Esslin's definition of absurd theatre, the article examines the core elements present in *Endgame*, such as the absurdity of life, the failure of language and communication, anti-realism, isolation and alienation, archetypal characters, and the use of metaphors and symbols. The analysis highlights the inadequacy of language in conveying meaning and how Beckett uses symbols and *décor* to represent deeper existential themes. Key symbols like Hamm's chair, Clov's ladder, and the two windows convey complex meanings of hope, despair, and the search for meaning more powerfully than spoken dialogue. These objects also facilitate stronger communication between the characters and between the play and its audience, bridging gaps that words cannot. The metaphor of the chess endgame is particularly significant, illustrating the constrained and repetitive nature of the characters' existence. The study emphasizes the superior role of objects and symbols in communicating the profound themes of absurd theatre, demonstrating how *Endgame* transcends conventional storytelling to delve into the human condition, making it a profound work in both existential philosophy and absurdist theatre.

Keywords: *Endgame*, Absurd Theatre, Existentialism, Symbolism, Semiotic Approach.

NESNENİN VE HARFİN ÖTESİNDE: SAMUEL BECKETT'İN *ENDGAME* TİYATRO OYUNUNUN DİL VE GÖSTERGE KAPSAMINDA ANALİZİ

Öz

Bu makale, Samuel Beckett'in *Endgame* adlı oyununun, nesnelerin ve sembollerin sözlerden daha etkili bir şekilde anlam iletebileceğini göstererek absürd tiyatro ilkelerini nasıl örneklediğini araştırıyor. Martin Esslin'in Absürd Tiyatro tanımına dayanarak, *Endgame*'deki yaşamın absürlüğü, dilin ve iletişimin başarısızlığı, anti-realizm, yalnızlık ve yabancılaşma, arketip karakterler, metaforlar ve sembollerin kullanımı gibi temel unsurlar incelenmektedir. Analiz, dilin anlam

* Arş. Gör., İstanbul Beykent Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, cansaclı@beykent.edu.tr, <https://orcid.org/0009-0007-4449-6705>

iletmedeki yetersizliğini ve Beckett'in daha derin ve karmaşık varoluşsal temaları temsil etmek için semboller ve dekorları nasıl kullandığını vurgular. Hamm'ın sandalyesi, Clov'un merdiveni ve iki pencere gibi önemli semboller, umudu, umutsuzluğu ve anlam arayışını sözlü diyalogdan daha güçlü bir şekilde ifade eder. Bu nesnelere, karakterlerin kendi aralarındaki ve oyun ile izleyici arasındaki iletişimi de güçlendirir, kelimelerin yapamayacağı boşlukları doldurur. Satranç oyununun sonuna dair metafor, karakterlerin varoluşlarının sınırlı ve tekrarlayıcı doğasını özellikle belirgin bir şekilde ortaya koyar. Bu çalışma, Endgame'in geleneksel anlatıların ötesine geçerek insan durumunu derinlemesine inceleyen, hem varoluş felsefesi hem de absürd tiyatrodaki objelerin birer sembol olarak dil kullanımı ile kıyaslandığında varoluşçu ve absürdist fikirleri aktarmada daha başarılı olduğunu vurgulayarak literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Endgame, Absürdist Tiyatro, Varoluşçuluk, Sembolizm, Göstergebilimsel Yaklaşım.

Introduction

Samuel Beckett, a prominent playwright in the literary world who dealt with vast themes in the context of postmodern ideals and irrational philosophy, was born on April 13, 1906, in the suburbs of Dublin, Ireland. His upbringing as a Protestant provided him with a diverse perspective, rich in dealing with dichotomies and challenges (Bair, 1978, pp. 7-8). His academic journey started at the Portora Royal School, but the most important aspect of his academic pursuits was at the École Normale Supérieure in Paris. This marked a significant point in his career, laying the foundation for the legendary literary figure James Joyce. Beckett's literary prowess began to emerge in his early writings; his most popular play, *Waiting for Godot*, was published and staged in 1952. Over the years, Beckett's style evolved towards minimalism, blending dark comedy with experimental linguistic exercises. Ultimately, all his contributions to philosophy and literature were recognized when he was awarded the Nobel Prize for Literature in 1969 for his work described as "in new forms for the novel and drama — in the destitution of modern man acquires its elevation" His contributions to the French Resistance during the Second World War were also recognized, and he was awarded the Croix de Guerre. Beckett died in Paris on December 22, 1989. His work is still recognized worldwide, and he is celebrated as one of the fathers of absurd drama.

Before diving into the *Theatre of the Absurd* by Martin Esslin, it is necessary to understand the existential background of the term absurd. Absurd indicates the conflict between the inherent search for meaning by human beings and the chaotic, apathetic nature of the material world. The concept was coined by one of the most valuable existentialist philosophers, Albert Camus, in his essay *The Myth of Sisyphus* (Camus, 1942, pp. 3-4). Camus argues that the only result humans can achieve from the desire and search for meaning is absurdity (Camus, 1942, pp. 23-24). He also adds that human

beings are innately driven to search for meaning and significance, but this desire is ultimately defeated by the meaninglessness of the universe (Camus, 1942, p. 24). Thus, the result of this search is bound to be disappointing, futile, and absurd. Jean-Paul Sartre, another prominent figure of existential philosophy, defined absurdity in his 1943 essay "Existentialism is a Humanism," stating, "existence precedes essence." (Sartre, 1943, p. 28). In other words, the human condition exists before any inherent meaning or purpose; however, that does not mean that individuals cannot create their own purpose. It is the individual's responsibility to create his or her own meaning and purpose in life. Absurd theatre, then, is closely connected to the existential philosophy of Albert Camus and Jean-Paul Sartre.

1. ELEMENTS OF ABSURDITY IN LITERATURE

To understand how language and words seem inferior to conveying the message of the play against objects and symbols as signs, one needs to be familiar with how absurd theatre generally operates. The common characteristics of absurd theatre are foregrounded by Martin Esslin, a scholar who deals with existential philosophy and theatre, analyzing the relationship between existential philosophy and theatre along with the plays of Samuel Beckett, Eugene Ionesco, and Harold Pinter in his work titled *The Theatre of the Absurd*. Esslin quotes Eugene Ionesco for the depiction of the term absurd: "Absurd is that which is devoid of purpose... Cut off from his religious, metaphysical, and transcendental roots, man is lost; all his actions become senseless, absurd, useless." (Ionesco, as quoted in Esslin, 2004, p. 21). Esslin highlights and explores the aforementioned playwrights, analyzing the common themes and motifs dealing with the human condition in their works. Esslin states that all these playwrights emphasize the meaninglessness and absurdity of life by using tropes such as irrational plots, fragmented language, and the futility of actions (Esslin, 2004, pp. 10-15). These themes and motifs are strongly influenced by the philosophy of Albert Camus. To reflect absurdity, these playwrights break away from conventional structures of drama, opting for a circular form to reflect the chaotic nature of life and characters who are in despair (Esslin, 2004, pp. 20-25). Being an absurdist play, *Endgame* fits well into the comprehensive understanding of Esslin's work, providing an excellent example of the philosophical underpinnings and the formal breakdown of conventional theatre. The aforementioned playwrights deal with abstract concepts about the human condition instead of providing logical examples to undermine the essentialist Cartesian understanding of objective truth.

1.1 Absurdity of Life

Esslin emphasizes the nature of life as absurd, lacking inherent order and purpose. This approach underlines the dichotomy between humanity's

aspiration to find significance in life and the indifference of the chaotic, material world. Esslin suggests that this view towards life is reflected in absurd theatre by stating, "The Theatre of the Absurd strives to express its sense of the senselessness of the human condition and the inadequacy of the rational approach by the open abandonment of rational devices and discursive thought." (Esslin, 2004, p. 24). The works of absurd theatre tend to bend the rational understanding of the world by using unconventional devices such as fragmented plot structure to reflect the chaotic nature of life. This preference for structural deconstruction in literature has grown in popularity since the Second World War, when the disillusionment of existential quests along with religious beliefs were questioned (Heinemann, 1979, pp. 70-75).

1.2 Inability of Language and Communication

Esslin argues that the ability to communicate between humans is also undermined in the works of absurd theatre. Indeed, it is futile to use language as an apparatus to convey meaning and significance in the chaotic life that we live in. This argument is reflected by fragmented speech between the characters, repetitions, and uncanny misunderstandings. Esslin states, "In absurdist drama, language often disintegrates into a series of meaningless clichés and empty phrases, revealing the inadequacy of verbal communication to express the deeper truths of the human condition." (Esslin, 2004, p. 396). The dialogue of the characters often appears as a series of irrelevant platitudes and repetitive phrases, illustrating the failure of language to communicate (Esslin, 2004, p. 401). This inability of language also deconstructs the essentialist understanding of objective truth, creating different realities for different people and characters. As a particular signifier signifies different concepts to every other person, it can be observed that reality is nothing more than a social construct. The deterioration of language and communication in absurdist drama outlines the breakdown of coherent and important interaction, emphasizing the existential separation of the characters (Trunilina & Pitelina, 2020).

1.3 Anti-Realism

Absurdist plays reject traditional realism in relation to the denial of objective reality. Traditional realism often tries to achieve verisimilitude, which is defined as describing the world as it really is. However, this phenomenon assumes an objective reality that it tries to describe. To undermine this, absurdist playwrights use surreal, fantastical, and illogical elements to describe how subjective and chaotic life is. Absurdist playwrights utilize non-naturalistic components such as unique settings, irrational arrangements, and typical characters to communicate the disarranged and inconceivable reality of the modern world (Henry, 2021).

Anti-Realism is also used to reverse the expectations of the audience, provoking a deeper understanding of the existential themes. By creating a difference from traditional drama, absurdist playwrights manage to create an argument that is impactful enough to challenge the audience's previous assumptions about life. With these many uses of it, Anti-Realism comes forth as a powerful tool for absurdist playwrights to convey their meaning.

1.4 Isolation and Alienation

In the works of absurd theatre, another common theme is alienation and isolation. The concept of alienation is not only the alienation between the characters but also from the society the characters live in. In other words, the isolation is doubled: on the one hand, the individual is isolated in his/her search for meaning; on the other, a group is also isolated from mainstream society. Randell describes this alienation of characters as "Isolation and alienation are recurring topics within the *Theatre of the Absurd*, reflecting the existential idea that people are fundamentally alone in their search for meaning." (Randell, 2014, pp. 455-475). This loneliness is a core component of absurd theatre as well as existential philosophy, connecting isolation to the philosophy of Albert Camus.

1.5 Usage of Symbols and Metaphors

Symbols and metaphors act as tools for absurdist playwrights since the conventional use of language fails. They are more complex and deep when compared to traditional language, reflecting the complexity and chaos once again. The symbols mostly express emotions of despair, loss, and loneliness (Esslin, 2004, p. 45). Carter explains the significance of metaphors in absurdist theatre: "In the Theatre of the Absurd, metaphors and symbols serve as essential tools for conveying the underlying existentialist themes, allowing playwrights to explore the depths of human experience beyond the literal level." (Carter, 2015, p. 316). In other words, objects as symbols hold significance, reflecting memories, untold stories, and even primary questions of philosophy such as death and life.

1.6 Characters as Archetypes

Esslin argues that the characters in absurdist plays are not fully developed; they are left as abstracts to embody the common struggles and anxieties of mankind (Esslin, 2004, p. 25). Misra adds that these intentionally abstract characters lack personal histories to strengthen the archetypal effect, stating that absurdist characters are habitually stripped of detailed individual histories, working instead as symbols of broader existential subjects and universal human conditions (Misra, 2015, pp. 169-175). By presenting characters as archetypes, absurdist playwrights emphasize the collective

human experience in a meaningless universe, highlighting existential themes of alienation and despair (Murray, 2021).

2. ANALYSIS OF *ENDGAME* AS A WORK OF ABSURD THEATRE

Understanding the elements of absurdist theatre is crucial to explain how *Endgame* delivers its message via objects as symbols rather than language and words. *Endgame*, by its core, emphasizes how absurdist drama operates, revealing the intertwined relationship between the play and the genre. Roche argues that Beckett's minimalist plays, such as *Waiting for Godot* and *Endgame*, reveal the impact of the world of literature along with drama (2010, p. 139). Esslin discusses many themes and characteristics in his work *Theatre of the Absurd*, and many of these characteristics are seen in Beckett's works. In the introductory part of his work, Esslin states that communication in absurd plays is undermined to represent the isolation and meaninglessness of life. "In the Theatre of the Absurd, communication between characters often breaks down completely, leaving them isolated and unable to connect in any meaningful way." (Esslin, 2004, p. 19). In *Endgame*, the language is fragmented. Characters keep repeating sentences or phrases such as "What" and "Why." They struggle to remember and express their memories, repeating their actions without any purpose, revealing one of the most important characteristics of absurd theatre and *Endgame*: the dysfunctionality of language. Beckett expresses a similar argument by stating, "every word is like an unnecessary stain on silence and nothingness." (Beckett in Esslin, 2004, p. 25). Thus, in *Endgame*, characters talk, but their ability to communicate is very limited. They often misunderstand each other or fail to understand at all. A stark instance of this dysfunctionality is seen in the dialogue between Clov and Hamm:

Clov: Who?

Hamm: What?

Clov: Who do you mean, he?

Hamm: Who do I mean! Yet another.

Clov: Ah him! I wasn't sure. (Beckett, 1957, p. 127).

Another instance of dialogue is:

Hamm: Answer me first.

Clov: What?

Hamm: Do you know what's happened?

Clov: When? Where? Hamm: (Violently.)

When! What's happened?

Use your head, can't you!

What has happened?

Clov: What, for Christ's sake, does it matter? (He looks out of the window.)

Hamm: I don't know." (Beckett, 1957, pp. 128-129)

Both Hamm and Clov fail to express themselves. Something that is of importance to one is not to the other, resulting in a vicious circle in conversations. Clov realizes this inability of language and protests, "I use the words you taught me. If they don't mean anything anymore, teach me others. Or let me be silent." (Beckett, 1957, p. 113). Clov's protest here is loaded with such despair that he does not want to try to communicate at all. The language is degraded to a level in which the absurdity is exposed.

The dialogue does not seem to have any intelligent properties. It does not fulfill its essential function of communication. Furthermore, it is impossible for the characters in the play to communicate properly. While language fails, silence starts to become a more important property and motif for absurdist theatre. In the context of *Endgame*, silences and pauses are present to help the audience understand the message, which words often fail to convey. Therefore, the dysfunctional language becomes nothing but an annoying, faulty experiment against the sublime silence. Despite being annoying, the will to communicate is still present, as the pursuit of essence also is.

This repetition and silence also signify another key element of Esslin's analysis of absurd theatre: the nonsensical nature of the world itself. All the characters in the play know that their lives serve no purpose and that whatever they do will be futile against the nonsensical nature of the world they live in. The world is represented as the house or the room they live in, and they all accept their fate to live and die there without any intervention in its nature. Lyons argues that the characters in *Endgame* are "existential performances" (Lyons, 1993, p. 68). Especially Hamm, who is not able to control the words he utters and the meanings he tries to convey, yet tries to control everyone. He is also unable to see and walk. Hamm's control over his parents is obvious in the play; when they attempt to talk, he silences them quickly and violently. However, although he appears powerful, he is dependent on his servant—or son figure—which contradicts the power he holds, creating an existential question. Clov's character also shows existential dilemmas and absurdities; he obeys Hamm, the authority figure, and follows instructions to the letter. However, he feels resistant and even utters his resistance and opposition to Hamm. He cannot leave Hamm's side and the shelter since he believes that there is nowhere left to go. In line with that, Hamm cannot get rid of him since there is no one else left. As seen in the dialogue:

"Clov: Why do you keep me?

Hamm: There's no one else.

Clov: There's nowhere else." (Beckett, 1957, p. 95)

Both characters are dependent on each other since they do not have any other choice. This reflects the isolation part of the absurdity; even though the characters are together, they don't have a sense of unity either in themselves or in their small community. Combined with the isolated setting, the aforementioned dialogue not only describes isolation but also a lack of choice. The lack of choice and autonomy may be Beckett's way to discuss the futility and despair of humanity against the meaninglessness of life. Nell and Nagg are also dependent on Hamm since he provides food; on the other hand, Hamm is also dependent on them as he needs people to prove his existence:

“Hamm: It's time for my story. Do you want to listen to my story?”

Clov: No.

Hamm: Ask my father if he wants to listen to my story. (Clov goes to bins, raises the lid of Nagg's stoops, looks into it. Pause. He straightens up.)”

Clov: He's asleep. Hamm: Wake him. (Clov stoops, wakes Nagg with the alarm. Unintelligible words. Clov straightens up.)

Clov: He doesn't want to listen to your story.

Hamm: I'll give him a bon-bon. (Clov stoops. As before.)

Clov: He wants a sugar-plum. Hamm: He'll get a sugar-plum.”
(Beckett, 1957, p. 60)

As the part suggests, when Clov rejects listening, Hamm needs his parents to listen to him. These dichotomies and oppositions are abundant in the play since they reflect the “existential” and “absurd” tendencies of modern life. This interplay of language between Clov and Hamm also resembles the end of Beckett's popular play “Waiting for Godot.” In “Waiting for Godot,” the human condition is represented by Vladimir and Estragon, two protagonists who wait for a man named Godot who never shows up. Just like Clov and Hamm, they also try to leave their spots but cannot achieve it.

“Vladimir: We will hang ourselves tomorrow. (Pause.) Unless Godot comes.

Estragon: And if he comes?

Vladimir: We will be saved. Vladimir takes off his hat (Lucky's), peers inside it, feels about inside it, shakes it, knocks on the crown, puts it on again.

Estragon: Well? Shall we go?

Vladimir: Pull on your trousers.

Estragon: What?

Vladimir: Put on your trousers.

Estragon: You want me to pull off my trousers?

Vladimir: Put ON your trousers.

Estragon: (realising his trousers are down). True. He pulls up his trousers.

Vladimir: Well? Shall we go?

Estragon: Yes, let's go. They do not move." (Beckett, 2010, p. 94)

Clov's "there is nowhere else" is the answer to Vladimir's "Shall we go?" in the grim desperation of life that is inescapable. The reason for Vladimir and Estragon's immobility is their fear of a world without the hope of Godot, even though they know in their hearts the wait is futile. In line with Vladimir and Estragon, Clov's always being ready to leave by wearing a coat, a hat, and carrying an umbrella symbolizes the same hope.

The undermining of existence and the nonsensical nature of the world are not only seen in terms of characters in the play but also in the plot structure. The conventional plot structure that can be summarized as the introduction, rising action, climax, falling action, and denouement is abandoned in absurd theatre, and thus in *Endgame*. Esslin argues, "Traditional plot structures are often abandoned in the *Theatre of the Absurd*, replaced by a series of disjointed episodic scenes that reflect the chaos and unpredictability of life." The plot also lacks any kind of decorum, structure, and linear development. The cyclical, illogical events followed by fragmented actions achieve a post-modernist and post-structuralist argument of existentialism. The essence that is searched for is not there.

All these elements mentioned above serve one last argument in Esslin's work: the ultimate existential pursuit of essence and the inevitable futility of this search. Beckett's emphasis on the individuals' internal state and absurdity of human existence is in accordance with the essence of absurd theatre (Girola, 2011, p. 33). Even though humans theoretically know that the essence is not there to begin with, the resistance to stop looking for it is also futile. This Kafkaesque irony creates a vicious circle of absurdity that post-modern thinkers also argue. As Esslin points out, "At its core, the *Theatre of the Absurd* is concerned with existential questions and the human condition, exploring themes of meaning, identity, and the search for purpose in an indifferent universe." *Endgame* parodies this pursuit of essence by all the tropes and characteristics it uses.

The futile yet never-ending search for meaning and essence is also demanding in terms of literary figures. Sometimes this feeling of meaninglessness is overcome—or at least attempted to be—by the art itself. As the prominent philosopher Friedrich Nietzsche argues, "Existence and the world seem justified only as an aesthetic phenomenon" (Ridley, 2007, p. 32). Thus, the aesthetic and art itself can be considered the closest thing to "inherent meaning" since we—humans—give it the value it holds. In line with this understanding, Beckett masterfully crafts an extended metaphor in the title *Endgame*. The characters in the play represent chess pieces left on the

table at the very end of a game of chess. The metaphor is deeper than most critics realize, as it does not only include characters but life itself.

In the Endgame of chess, the moves are mostly limited, with the same maneuvers repeated again and again to gain certain advantages over the opponent. In line with that, in the play *Endgame*, repetition is at the forefront, shown in the routines, events, and dialogues. However, while a chess game has clear instructions and objectives, the lives of the characters lack any of them, making the moves they make futile and absurd. Additionally, their constant repeating actions—like Clov using the ladder and staring out the window or Hamm contacting Clov—can be compared to a chess player's approximate movements toward the end of the game. Hamm may be likened to the King in a chess game, as he controls the food supply and the ability to dominate. Similarly, Clov may be thought of as the Queen, with the ability to move more effectively than Hamm and the other two characters. However, Clov can also represent the Knight, because his motions are limited to one direction and repeat vertically. Nagg and Nell are comparable to pawns, confined to their bins and only allowed to raise their heads (İplikçi, 2020, p. 307). İplikçi's views on how these metaphors affect the context of *Endgame* act as additional evidence of how the play reflects absurdism.

The similarities between the Endgame of chess and the Endgame of life are also relevant in the plotline and the décor of *Endgame*. The plot reveals the inevitability of death with its symbols. The trash bins and the toy dog, along with the name of the play itself, represent the inescapable decay and death that surround all of them.

The chess example, along with the other analyses in this part of the article, serves the ultimate conclusion of how objects as symbols create a superior alternative to spoken words. By creating a metaphor, Beckett constructs a relationship between the characters and chess pieces that only individuals who are interested in chess would understand. This metaphor proves more effective for sending the message that words fail to send. Therefore, characters themselves are turned into abstract concepts, objects on the chess board, archetypal-relatable figures that are universally known, both complex but easy to understand.

3. DÉCOR AS SYMBOLS IN *ENDGAME*

The décor of the play is not only important for the argument of how language fails to convey a message to the audience, but it is also significant for Beckett's existential arguments, which correlate with *Endgame*. In absurd theatre, décor is mostly undefinable and unrecognizable. Ultimately, *Endgame* also does not present a proper décor. A room with two windows, a door, and a picture is all the audience sees (İplikçi, 2020, p. 308). The depiction of the setting at the beginning of the text is remarkable: "Bare interior. Grey light. Left and right back, high up, two small windows, curtains drawn. Front right, a door. Hanging near the door, its face to the wall, a picture" (İplikçi, 2020, p.

92). Smith also points out that "The exaggerated and often grotesque décor in absurdist theatre reflects the inner turmoil and existential despair of the characters, enhancing the overall impact of the narrative." (Smith, 2015, p. 175). So, the décor is also used to convey existential desperation. Fisher adds, "Décor in absurdist theatre often functions as an extension of the characters' psychological states, symbolizing their inner conflicts and existential anxieties." (Fisher, 2014, p. 203). Overall, the décor, intermingled with the storytelling technique, becomes another topos of narrative. Hale suggests that the décor in *Endgame* is very connected to the message:

"The decor of *Endgame* [...] contributes to the impression of a world coming to its end. [...] and its bareness, grey light, and the grey nothingness of the barren uninhabited world outside the windows all point to the distinct possibility that Hamm, Clov, Nell, and Nagg may be the last survivors of some dreadful catastrophe. [...] Even though a picture remains on the wall of the room, it is turned over so its decorative function is no longer served." (Hale, 1979, pp. 72-73)

In other words, Hale points out that the décor in the play *Endgame* contributes to the philosophical message of the play, unlike the conventional usage of it. In addition to Hale's ideas, the décor is also a way to express the Endgame of a chess game. The empty room and isolated environment await closure. With the final touch of the décor, the play can be considered an "anti-play," a core idea in absurd theatre.

The décor is used to emphasize the psychological state of the characters. The gray light represents the mundanity and repetitiveness of their lives. The bare interior also represents emptiness, lack of purpose, and joy. All characters in the play experience the same issues, and their consciousness is reflected. Nell and Nagg living in the trash cans represent degradation and grotesque imagery. Hamm's chair, being the central piece of the room, is significant for understanding the hierarchy in the setting, symbolizing that he is the king of this very bare "castle." Clov's ladder, however, can be interpreted differently, as it is a very subjective piece of spectacle. One may interpret it sociologically, as an apparatus for climbing in terms of hierarchy. Alternatively, it can be seen as a symbol of freedom, as Clov uses it to climb to the windows in the house. The windows symbolize hope for all the characters, but they are blocked by curtains that limit interaction with the outside world. Another important piece of the décor is the door. In *Endgame*, the door is present throughout the play but never used. It can be seen as a metaphor for Clov's inability to leave the house, but it can also symbolize humanity's inability to find meaning. Therefore, the décor, as a symbol, creates a better alternative for communication compared to words.

4. SYMBOLS PREVAIL, WORDS FAIL

In theatre, the argument that objects as symbols are very significant has always been studied, especially by contemporary scholars. It is an interdisciplinary concept that has drawn the attention of many departments, from interior design to literature, as the performance of theatre is a holistic action (Russell, 1976). Accordingly, Bulhaz argues that the props and décor have been crucial since the days of classical ancient theatre to this day, claiming that the masks used in ancient Greek plays are the symbols of the human soul (Bulhaz & Anteplioğlu, 2021). This importance is compounded in the modern–postmodern era, as words start to lose their alleged inherent meaning, leaving the audience relying on objects and symbols. Bulhaz’s study supports that objects ultimately create their own narratives, enhancing the narrative more than dialogue. Hussein raises a similar point, stating that simple objects can create archetypical illusions so strong that they often surpass the importance of the dialogue (Hussein, 2021).

The importance of objects as symbols is not exclusive to European theatre, nor is it exclusive to absurd theatre. Behzadi’s study, *An Overview of the Most Important Theaters in Eastern Countries*, proves that objects as symbols, along with motion and gestures, create a better narrative compared to dialogue (Behzadi, 2016).

In absurdist theatre, as in post-modernist theatre, objects are commonly used to challenge conventional symbolism (Lipshits, 2013). Everyday objects are turned into literary metaphors and symbols that resonate with the audience, often at a subconscious level (Urazymbetov & Tsoy, 2020). Even though the objects are superior to words, they still cannot transfer meaning as fixed, since such a message would imply the existence of an objective reality. The audience’s reception of the play changes accordingly, breaking the conventional understanding of reality and truth. In line with these supportive arguments, one must also analyze the objects of *Endgame* in light of the aforementioned statements.

When one considers the décor of *Endgame* along with the dialogue, it can be said that the symbols and metaphors are superior in significance compared to the dialogue and language itself. This creates an important correlation between the plot in the play, in which language fails, and the performance of the play, in which language also fails. Both in the plot and performance, things are better seen than heard. In other words, Beckett intentionally undermines conventional understanding of theatre and logocentricism by failing the language in his play. As Clov talks about desperation, he still tries to do the daily chores, showing the audience that he still carries hope. Clov can also be seen looking out of the window, which supports the argument of hope. The audience can observe Hamm’s loneliness as he gives food to his parents when he needs social interaction. Even the name of the play is a metaphor for chess, and the characters for pieces, mere objects on the board, creating a complex interrelation between signifier and signified.

No matter how little spectacle the play has, symbols prevail as the superior way of communication. In line with this, one can clearly observe that the symbolic objects in the play act as signs, universal metaphors that are accessible to people who have a similar cultural lexicon. As “[...] theatre sign does not only function as the sign of the sign which is represented materially, but also functions as signifying the sign of a sign that can be random with other sign systems” (Sahid, 2013), the superiority of the objects in the play in terms of communication does not only undermine the understanding of words in the play but also the words that are heard by the audience. As Clov’s ladder and the two small windows represent, there is still hope of communication and freedom for humanity in his/her quest for meaning, even though never stable.

Conclusion

In conclusion, Samuel Beckett's *Endgame* is a significant example illustrating the connection between existentialism and absurd theatre, demonstrating how objects as symbols deliver meaning more effectively than words. The play embodies the core elements of absurdist theatre, such as the absurdity of life, the failure of language and communication, anti-realism, isolation and alienation, archetypal characters, and the extensive use of metaphors. These characteristics, identified by Martin Esslin, are evident both in the play's plot and form. The absurdity of life is portrayed through the characters' repetitive, purposeless actions, highlighting the existential futility of their search for meaning. Language fails as a communication tool, with dialogue often fragmented and nonsensical, leading to isolation and misunderstandings among characters. The anti-realism in *Endgame* challenges traditional realism by presenting a surreal, illogical setting that underscores the chaotic nature of existence. The isolation and alienation of characters, both from each other and from society, reflect existential themes of loneliness and disconnection. Symbols and metaphors, such as Hamm’s chair, Clov’s ladder, and the two windows, are more effective than words in conveying deeper, complex meanings, representing hope, despair, and the search for freedom. The play's décor, minimal yet symbolically rich, enhances the narrative, emphasizing the psychological states of the characters and the bleak, desolate environment they inhabit. The extended metaphor of the chess *Endgame* further deepens the play's exploration of existential themes, with characters akin to chess pieces trapped in repetitive, futile movements, symbolizing the constrained and predetermined nature of their existence. By integrating these elements, *Endgame* successfully illustrates the limitations of language and the power of symbols in conveying the human condition, making it a profound contribution to both existential philosophy and absurdist theatre. This analysis, drawing on Esslin’s work and other scholarly perspectives, aims to demonstrate how Beckett's play transcends conventional storytelling to explore the depths of human experience through its unique use of symbols and metaphors.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Emre Can Saçlı: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Emre Can Saçlı: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Saçlı, E. C. (2024). Beyond object and letter: An analysis of Samuel Beckett's Endgame in the context of language and signs. *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 43-57. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1530218>

References

- Bair, D. (1978). *Samuel Beckett: A biography*. Harcourt Brace Jovanovich
- Beckett, S. (1953). *Waiting for Godot*. Grove Press.
- Beckett, S. (1957). *Endgame*. Grove Press.
- Behzadi, S. (2016). An overview of the most important theaters in eastern countries. *European Online Journal of Natural and Social Sciences*, 4, 671-679.
- Bennett, M. Y. (2011). *Reassessing the theatre of the absurd: Camus, Beckett, Ionesco, Genet, and Pinter*. Palgrave Macmillan.
- Bulhaz, Ç., & Anteplioglu, B. (2021). İç mimarlık eğitiminde; “yok mekan” bağlamında haber set tasarımı. *Tasarım Mimarlık Ve Mühendislik Dergisi*, 1(3), 139-147.
- Camus, A. (1942). *The myth of Sisyphus*. Gallimard.
- Esslin, M. (2004). *The theatre of the absurd*. Anchor Books.
- Girola, M. (2011). O humano desumanizado num mundo sem sentido: Samuel Beckett e o herói absurdo. *Acta Scientiarum. Language and Culture*, 33(1). <https://doi.org/10.4025/actascilangcult.v33i1.648>
- Hale, J. (1979). *Samuel Beckett: The critical heritage*. Routledge.
- Heinemann, F. (1979). *Existentialism and modern predicament*. Greenwood.

- Henry, E. (2021). *Two minutes too long: The importance of absurdist theater* [honors thesis]. Salem State University.
- Hussein, S. A. (2021). Visual illusion in contemporary theatre décor: A study in technical variables. *Journal of Contemporary Arts*, 99, 141-154.
- İplikçi Özden, A. (2016). An absurdist play: Samuel Beckett's Endgame. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 6(13).
- Lipshitz, Y. (2013). Scrolls and scandals: The ritual object as stage prop in god of vengeance. *Theatre Survey*, 54(6), 231-253. <https://doi.org/10.1017/S0040557413000045>.
- Lyons, C. R. (1983). *Samuel Beckett*. Grove Press.
- Misra, R. (2015). Traditional drama and absurd drama: A comparative study. *Research Scholar: An International Refereed e-Journal of Literary Explorations*, 3(2), 169-1751.
- Murray, J. (2021). *Understanding existentialism on stage: The theatre of the absurd* [honors thesis]. Messiah University.
- Nietzsche, F. (1967). *The birth of tragedy and the genealogy of morals* (F. Golffing, Trans.). Anchor Books.
- Randell, D. (2014). Loneliness, communication, and the failure of language in the plays of Samuel Beckett. *Modern Drama*, 57(4), 455-475. <https://doi.org/10.3138/md.57.4.455>
- Ridley, A. (2007). *Routledge philosophy guidebook to Nietzsche on art*. Routledge.
- Roche, A. (2010). Yeats, Beckett, and Friel: Tradition or counter-tradition? *The Yeats Journal of Korea*, 36(0), 139-168. <https://doi.org/10.14354/yjk.2011.36.139>
- Sahid, N. (2013). Theatre performance: Communication from theory to practice. *Humaniora*, 25(1), 50-57.
- Sartre, J.-P. (1943). *Existentialism is a humanism*. Gallimard.
- Trunilina, M., & Pitelina, M. (2020). Communication in the European theatre of the absurd (On the example of Eugène Ionesco's and Samuel Beckett's plays). *Humanitarian Researches* 4(76).
- Urazymbetov, D., & Tsoy, A. (2020). The role of plastic symbols in a dramatic performance (To the experience of comparative analysis). *The Bulletin* 387(5), 301-309.

“GEÇİP GİDEN ZAMANLARI BİR YERLERDE BULSAM”: SOSYALİZMİN İHYASININ PEŞİNDE ERNST BLOCH VE DR. HİKMET KIVILCIMLI*

Barış AYDIN^{†**}

Öz

Bu çalışma, sosyalist ideolojinin din, kültür ve gelenek gibi toplumsal olgulara yönelik mesafeli ve küçümseyici tutumunu ele alarak, Ernst Bloch ve Hikmet Kıvılcımlı'nın bu konulardaki özgün perspektiflerini karşılaştırmaktadır. Geleneksel sosyalist düşünce, bu meşhurları genellikle önemsiz görmüş ve sınıfsal mücadelenin önünde engel olarak değerlendirmiştir. Ancak Bloch ve Kıvılcımlı, devrimci eylem ve umut kavramları üzerinden din ve geleneklerin toplumsal dönüşümdeki rolünü yeniden değerlendirmişlerdir. Bloch, Hristiyanlık üzerinden umut ve ütopya kavramlarını geliştirirken, Kıvılcımlı da İslam'ı sosyalist bir perspektifle yorumlama gayretinde olmuştur. Her iki düşünür de sosyalist ideolojinin dar kalıplarını aşarak, din, kültür ve gelenek gibi unsurları devrimci bir perspektifle yorumlama çabası içine girmişlerdir. Bu çalışma, onların düşüncelerindeki benzerlikler ve farkları ele alarak, sosyalist düşüncenin daha kapsayıcı ve yenilikçi bir yorumunu ortaya koyma çabasıdadır. Özellikle Türkiye gibi ülkelerde sağ siyasetin din, kültür ve gelenek gibi kavramları sahiplenmesi bağlamında, Bloch ve Kıvılcımlı'nın yaklaşımları sosyalist düşüncenin esnekliği ve kapsayıcılığına işaret etmektedir ve bu düşünürler esasen sosyalist düşüncenin yaratıcı ve yenilikçi potansiyeline dikkat çekme gayretindedir.

Anahtar Kelimeler: Umut İlkesi, Din, Kültür ve Gelenek'in Sosyalist Temellükü, İnsani Devrimci Kolektif Eylem, Tarih Tezi.

“I WISH I COULD FIND THE PASSING TIMES SOMEWHERE” IN SEARCH OF THE REVIVAL OF SOCIALISM: ERNST BLOCH AND DR. HIKMET KIVILCIMLI

Abstract

This study compares the unique perspectives of Ernst Bloch and Hikmet Kıvılcımlı on the distant and dismissive attitude of socialist ideology towards social phenomena such as religion, culture, and tradition. Traditional socialist thought has often deemed these concepts insignificant and viewed them as obstacles to class struggle. However, Bloch and Kıvılcımlı have re-evaluated the role of religion and traditions in social transformation through the concepts of revolutionary action and hope. Bloch developed the concepts of hope and utopia through Christianity, while

* Bu çalışma yazarın doktora tezinden türetilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, barisaydin@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2629-5228>

Kıvılcımlı endeavoured to interpret Islam from a socialist perspective. Both thinkers strived to transcend the narrow confines of socialist ideology by interpreting elements such as religion, culture, and tradition from a revolutionary perspective. This study aims to present a more inclusive and innovative interpretation of socialist thought by examining the similarities and differences in their ideas. In the context of right-wing politics in countries like Türkiye, which embrace concepts such as religion, culture, and tradition, the approaches of Bloch and Kıvılcımlı indicate the flexibility and inclusiveness of socialist thought. Essentially, these thinkers strived to highlight the creative and innovative potential of socialist thought.

Keywords: *The Principle of Hope, Socialist Expropriation of Religion, Culture and Tradition, Revolutionary Collective Action of Human, History Thesis.*

Giriş

Sosyalist düşüncenin din, kültür ve gelenek gibi mefhumlara dair yaklaşımı ziyadesiyle ikircikli olduğu gibi bu türden toplumsal mevzulara sürekli surette küçümseyerek, ideolojik içerikli çarpıtmalar olduğu yönünde kendini göstermiş; genellikle hiç o tarafa bakmama, göz ardı etme, kulak asmama gibi tavırlar şeklinde cereyan etmiştir. Bu mefhumları toplumsal hayatın esas temelini teşkil eden iktisadi ve toplumsal gelişmelerin hayli iptidai bir sonucu ya da dikkate değer olmayacak kadar önemsiz bir yan etkisi şeklinde düşünme temayülündeki sosyalist fikriyatın bu tavrı, cari sosyalist düzenlerin bu mevzulara hususen ilgisiz olması ve hatta inatla ve taammüden baskı altında tutma çabasından da ziyadesiyle etkilenmiştir. Bu manada din, kültür ve gelenek bahsiyle özellikle ilgilenen, bu konulara hususi bir önem atfeden az sayıda sosyalist düşünür de sade suya tirit, gereksiz ve boş işlerle iştigal eden kişiler olarak telakki edilip ıslah olmaya davet edilmiş; bu yaklaşımlarından vazgeçmemeleri halindeyse -bilhassa reel sosyalist rejimlerde- en iyi durumda düşkün sayılarak sosyal yaşamın dışına atılmış, kötü durumdaysa sapkın etiketiyle hapis, sürgün yahut ölüm tehlikesiyle baş başa kalmıştır.

Reel sosyalist rejimler ve kaba sosyalist yaklaşımların özellikle erken numunelerinin din, kültür ve gelenek mevzuundaki bu şedit tavrına mukabil sağ siyasal müktesebatın her neviden biçiminin bu mefhumların en ilkel türlerini bile bilakaydüşart sahiplenmesi, özellikle Türkiye gibi ülkelerde her ne olursa olsun siyasal iktidarın ya da ona talip herhangi bir toplumsal hareketin milliyetçi, muhafazakar nitelikli sağ bir düşünsel mirasın çeşitlemelerin biri olacağı/ olması gerektiğine ilişkin artık kanonik bir boyut kazanmış bir inancı ortaya çıkarmıştır. Bu kanonik, aksi zinhar düşünülemez fitri sağcılık sebebiyle, mezkur coğrafyalarda herhangi bir siyasal değişim yahut iktidarın yenilenmesi talebinin de yine bu gibi muhafazakar ve sağcı bir siyaset erbabının eseri olacağı, ancak böyle olması durumunda bu isteklerin hayata geçirilebileceği savunulmuştur. Bir diğer deyişle bu coğrafyalarda söz konusu müktesebatın siyasal arenanın sağdan sola tümüne sirayet etmiş olan niteliği sebebiyle alternatif bir siyaset hattı

hedefleyen, onu cari kılmaya çabalayan bir siyasal ufkun peşinden gitmek, hayalperestlik yahut içinde bulunulan toplumun gerçekliğinden habersiz bir köksüzlüğün ürünü gibi görülmüştür.

Bu girizgah üzere bu çalışma da yaşamlarının sonuna değin muazzam bir adanmışlıkla yüklü bir umut ve dirençle sosyalist fikriyatın içinde iş görmüş, kendilerini sürekli surette bu fikriyatın bir neferi addetmiş ve başka diyarlarda hayatlarını sürdürmüş olsalar bile -benzer bir toplumsal habitusun içinden gelmeleri nedeniyle olsa gerek- birbirine mütekebil sorunlarla iştigal edip havsala almaz büyüklükte bir ilgi alanında doymak bilmez bir iştahla eser vermiş iki özgün düşünür olarak Ernst Bloch ve Dr. Hikmet Kıvılcımlı üzerine mukayeseli bir siyasal düşünce tarihi yapmak gayesindedir. Önemli farklılıklar arz eden birçok yönlerine rağmen ekseriyetle birbirini andıran işlerle meşgul olan bu iki nevi şahsına münhasır ismin mukayesesindeki amaç, son tahlilde insanın devrimci kolektif eylemine kuvvetli bir inanç ve vurgu, her ne şartta olursa olsun devrimci siyasal faaliyetin gözü kara bir icrasına koşulsuz bir iman ve bugünlerde artık gözden düşmüş, hurdaya çıkarılmış yahut lüzumsuz görülen bir dizi tarihi karakter, kuruluş ve olayın daha iyi, eşitlikçi ve özgürlükçü bir sosyal yaşamın inşası namına sahici bir tecessüsle yeniden yorumlanması hususlarındaki ciddi müşterekleri göstermektir. Bu çalışma bir diğer yandan hayli başka yaklaşım ve kaynaklardan gıdalanıp çoğu vakit başka güzergahlarda yol almış görünseler de insan eylemine, bilakaydüşart umuda ve geçmişteki kuvveye güçlü bir vurguda ortaklaşmış bu iki özgün sosyalist düşünürü, müşterek bir mecraya yerleştirip salt benzerliklere değil aralarındaki kayda değer farklara da temas etmeye çabalayacağı gibi söz konusu müştereklerin inşasında bazen engel gibi görünen kimi fikir ve yaklaşımların da fazlasıyla geçirgen olmaları nedeniyle buradan türetilecek bir dizi yaratıcı değişim ve çaprazlamaya da ziyadesiyle yatkın olduğuna dikkat çekmeyi ummaktadır.

1. GEÇMİŞ-GELECEKTE SOSYALİZME DAİR BİR UMUT ARAMAK: ERNST BLOCH

Her neviden cemaat yahut toplulukta gelecek ne denli mühimse bu müşterek yaşam formlarının şimdiki hayatlarını biçimlendirmede tarih, kültür, zamanın derinliklerinden süzülüp gelen gelenek ve değerler de o denli öneme sahip olduğu için bütün bu müktesebata dair hayıflanmanın ötesinde bir anlama ve anlamlandırma cehdiyle hareket etmek, salt otantik nostaljik bir güzellemeyle yetinmeyip toplumun geleceğini bugünden inşa etmenin ciddi kuvvelerini içeren bir alanla iştigal edildiğinin farkına varan bir biçimde iş gördüğü zaman kayda değer olmaktadır. Bu manada toplumsal ve siyasal ütopyalar, devrimci idealler, öte ve yenedünya mefhumlarının yanı sıra dini inanç ve özlemlerle beraber gelecek kuşaklara karşı sorumluluk kavramlarının da öteden beri kişi ve toplumlar nezdinde geleceğe dair tutum ve davranışların kendi müşterek hayatlarının örgütlenmesi ve yönlendirilmesinde nasıl bir rol oynadığına ve bu mefhumların ne şekilde bir içerikle tanımlanacağı ve

müzakerelere edileceğine ilişkin ciddi örnek ve ipuçları barındırdığını da vurgulamakta fayda vardır. Buradan hareketle buradaki mümbit muhteva üzerinden geçmişten feyz alarak geleceğin inşası çabası, çoğunlukla, mazideki yitik bir cennetin ihyasına odaklanarak ekseriyetle reaksiyoner birtakım sosyo-politik düşünce ve hareketlerin ilgi gösterdiği ve istifade ettiği bir iş olmuş; esasen modern düşüncenin ürünü olarak kendini konumlandıran sosyalist fikriyata göre, toplumsal gericiliğin köklerini bünyesinde barındırdığı iddiasıyla yeni bir toplum için gerekli hiçbir şeye sahip olmayan bir *hurafeler alemi* gibi değerlendirilen bu mecra, muhafazakarların adeta doğal üreme ve iştigal sahası sayılarak sosyalistler tarafından büyük bir gönüllülükle onların insafına bırakılmıştır.

Böylesine büyük bir mecradan ricat edilmesinin doğal bir neticesi olarak elde kalan gelecek mefhumu da -her ne kadar bünyelerinde zımnen bulunsa bile- ne sosyalist fikriyat ne de diğer siyasal toplumsal düşüncede esaslı bir ontolojik soruşturmanın konusu olabilmiş ve daha ziyade marjinal ve tali bir eklenti gibi düşünülmüştür. Bu türden mevzulara kafa yoran birçok farklı yaklaşıma sahip düşünürler daha çok şimdiki ve gelecekteki toplum arasında bütünlüklü ve mütekamil bir etik ilişkinin nasıl tesis edilebileceği yahut bu türden bir ilişkinin mümkün olup olmadığıyla meşgul olsalar bile bu yöndeki izahlar da kafi bir ontolojik temellendirmeye başvurulmadan daha ziyade yüzeysel açıdan yapıldığı için dikkate değer katkılar olmanın çok uzağında kalmışlardır. Bu anlamda geleceğin *henüz vuku bulmamış* olması toplumsal yaşamın esası üzerindeki tesirini de ontolojik manada müphem kıldığı için geleceğe ilişkin incelikli ve derinlikli bir soruşturmaya girerken geleceğin yahut geleceğe doğru yönelimli olmanın hattı zatında doğrusal ve tek yönlü bir hat üzere ilerlediği düşüncesini de sorgulamak gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu durum, gelecek olarak geleceği, salt şimdide kapıda alesta bekleyen mevcut gerçeklikten çok geleceğin ve geleceğe yönelmiş olmanın nitelik ve ilişkisellik bakımından değerlendirilmesini ve *henüz vuku bulmamış* olanla toplumun asli veçheleri arasındaki *zorunsuzluk* (contingency) ilişkisinin zikredilmesine olanak tanıyan *muhtemel potansiyeller havuzu* şeklinde incelenmesini elzem hale getirmiştir.

Geleceğin böylesine canlı bir şeymiş gibi ele alınışı, salt bugünün değil dünün de bu izlek üzerinden yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmış ve buradan hareketle geçmiş, şimdi ve gelecek hattında sosyal hayatın somut şartlarından kaynaklanan -ya da ekseriyetle bizzat o şartlara içkin- *henüz vuku bulmamışın*, balsa bile yarım, kadük kalmışın, hali hazırdaki cari varoluşundan başka bir *imkanlar topağı* biçiminde bugünde olan bitenin *umut* ve *ütopya* durağında tekrardan düzenlendiği, diyalektik zamanın/tarihin *yorumsamacı bir ontolojisi* şeklinde kendini göstermiştir. Bu türden bir yaklaşımın en önemli temsilcisi olan namı Alman Marksist düşünür Ernst Bloch, ekonomik indirgemeci bir otomatizme fazlasıyla saplanıp kalan ortodoks Marksizm'in -muntazam olmak adına- insan toplumsallığını belli bir düzen içinde tarif eden yaklaşımına karşı bu anlamda bir intizama sahip

olmayan ancak geniş kitleler üzerindeki etkisiyle onların yaşamlarını anlamlandırma ve sürdürmesinde tayin edici bir rol oynayan din, kültür ve gelenek gibi mefhumların kıymetini vurgulamış ve sağ muhafazakarların keyfine bırakılmış bu muazzam büyüklük ve etkideki mecranın sosyalist bir yaklaşımla temellükü yoluyla Marksist düşünceyi takviye etmeye çalışmıştır.

Bloch bu bağlamda, ütopyayı hayali bir yarına rabitalanmış düzcizgisel bir düş ülkesi gibi değil somutla hısım, hemen onun omuz başında yer alan, söyleşen, *henüz var olmayanın* (not yet being) olası varlığında tecessüm eden bir *somut imkân* biçiminde telakki etmiş (Bora, 2013) ve buradan hareketle düşünürün felsefesinde ütopya, *henüz bilincine varılmamışın* (not yet conscious) rehberi olarak kişinin şimdiye ilişkin kavrayışına etkide bulunan tarihi mana evreninin insiyaki çıktısı hüviyetine bürünmüştür. Buradaki hikayenin sonunda Bloch, geçmiş, donmuş, *turfanda, ölü imkanlar diyarı* şeklinde olmaktan çok şimdiyi ve yarını da içeren tali patikalar, olanaklar ve kapasitelerin yaşayan sahası olarak düşünmüştür. Oradaki ütöpik mirası da kısıtlılıkları ve kapsamı belirgin bir programın içinde değerlendiren teleolojik anlayışlara mukabil Bloch, geçmiş dinamik bir şekilde kavradığı gibi bu izleği takip ederek söz konusu ütopya gerçeklik boyutu kazansa dahi bu gerçekleşmeye eşlik eden bir fazlalığın hep var olmaya devam edeceğini gösteren *kültürel artık* kavramını önermiştir.

Henüz var olmayanın ontolojisi biçiminde tanımlayarak oradan *Umut İlkesi* çatısı altında teorize ettiği kavram setlerinden oluşan *militan iyimserlik* yaklaşımı vasıtasıyla bütün maddi kültür mamullerindeki *ütöpik artığın* peşine düşen Bloch (2007), maddeyi bir tümlük ve bitmişlik olarak değil sürekli tekraren değerlendirmeye açık bir kuvvenin menşei şeklinde düşünen *dinamik tarihsel materyalizmi*yle de şimdinin, kişi onuruna uygun düşen bir özgürlük kavrayışı ekseninde tekrar yapılandırılması amacındadır. Ayrıca Bloch, genel geçer din anlayışının kıyısına denk düşen *heretik* ve *mesiyanik* toplulukların dini, adalet dairesinde ve ayaklanmaya meyilli gibi değerlendirmelerini de radikal bir toplumsal değişimin muhtemel patikaları olarak *henüz bilincinde olunmayan* imkânı biçiminde kullanabilmenin derdindedir (Bora, 2007). Bir başka açıdan Bloch, maddeyi bir tamamlanmışlık olarak değil ona mündemiç daha ortaya çıkma olanağı bulamamış ya da bilincine varılamamış potansiyelin dinamik ve akışkan kaynağı şeklinde değerlendirmesiyle donmuş madde nedenli sorunları çözümsüz olarak gören karamsarlığa nazarla o potansiyeldeki gündüz düşlerine dikkat çeker. Onun *henüz var olmayanın ontolojisi* anlayışı da *yaşanan anın karanlığının* apaçık varlığına oranla *umuda* can suyu veren bir gıda niteliğindedir ve ortaya çıkmamış olanın bir nevi yokluk değil de *henüz var olmayan* biçiminde yorumlanması da ona varoluşsal bir nitelik kazandırır ve bu yolla Bloch'ta *ütopya* kavramı da ontolojik bir içeriğe bürünür (Çilingir, 2004).

Toplumsal devrim amacındaki pratiklerde teleolojik bir son görmekten çok değişken nitelikte bir tarihsel diyalektik bilincin umut eksenli yeniden yapılaşmasını teşhis eden Bloch, en olumsuz halde dahi umuda ilişkin imkana

kulak kabartan, o imkanı tespit edip onun çapaklarını ayıklayarak şimdiki, devrimci dönüşümün, daha nitelikli ve başka bir dünya hayalinin esin kaynağı yapma amacındaki tavizsiz imanı ve anlayışıyla Marksist düşünürler arasında bir hayli farklı bir isimdir. Bol keseden zikrettiği Yunanca, Latince ve İbranice kelime ve deyimler sebebiyle de sözlük kullanmadan okuması hayli zor, birçok arasözden ya da tirelerle birbirine bağlanmış kendine özgü sözcükler, artık tedavülden kalkmış deyişlerle dolu enikonu antika bir dile sahiptir. Bloch'un eski tip fikir adamlarına has bu soruşturmacı üslubu, bazılarınca felsefe açısından hayli şiirsel, şiire nazarla daha felsefi, Marksist düşünce içinse fazla Hegelci ve idealist addedilir ve ciddi anlamda romantik ütopya anlayışı da Marksist olmayanlar açısından fazlasıyla Marksist şeklinde nitelendirilir (Rankin, 2011).

2. SOSYALİST TEORİNİN YERLİ MÜŞERRİHİ: DR. HİKMET KIVILCIMLI

Türkiye'de sosyalist sol muhitte rastlanılan en çalışkan ve üretici kişi olduğu konusunda haklı bir mutabakat bulunan Hikmet Kıvılcımlı da Bloch'la benzer şekilde, sosyalizmin yerel ve gelenekler pratikler ve tarihsel süreklilikler yoluyla yeniden yorumlanması ve ayağa kaldırılması için iştahlı bir kuramsal ve pratik malzeme temini ve üretimi faaliyeti yürütür. İlaveten İslam'ın kaynağında ilkel sosyalizme has bir mayanın varlığına olanca inancıyla, dinin kökenindeki hakiki kardeşlik ülküsünün güncel bir sosyalist etikle harmanlanması için taktiksel değil ziyadesiyle kalpten, hatta sofu bir inananın göstereceği türden bir aşkla ortaya koyduğu bilme tutkusuyla da Bloch'la hemderttir. Bir diğer deyişle Bloch'un aykırı Hıristiyan akımlarından çekip çıkarmaya çalıştığı cevheri Kıvılcımlı (2014b), İslam'ın kuruluş aşamasında bulup çıkardığı gibi buradaki *kökensel saf-temiz kolektivizmin* günümüzün sosyalist fikriyatıyla da uyumlu olduğunu düşünür. Kıvılcımlı'nın (2014a) sadece kapitalizm aşamasını değil insanlık tarihinin altı-yedi bin yıllık tarih öncesi dönemini de tarihi devamlılıklar, kesintiler ve itici kuvvetlerin belirlenmesi temelinde, ağırlıklı Friedrich Engels (1967), İbn Haldun (2018) ve Lewis Henry Morgan'a (1986) referansla ele aldığı *Tarih Tezinde*, barbarlarda güçlü bir ilkel sosyalizm damarı görmesi de bir başka dikkat çekici noktadır.

Öte taraftan hayatının yirmi bir yılını bilfiil mahpuslukla geçirmesine rağmen muazzam bir inançla toplumsal yaşamın eşitlik, özgürlük ve kardeşlik ekseninde insanlık onuruna yakışır bir şekilde değiştirilmesi amacıyla üretmekten geri durmayan Kıvılcımlı, siyasal pratikten de kesinlikle taviz vermez. Modern dünya trenini kaçırın ve telaşla yetişmeye çalışan bir toplumun parçası olduğunun bilincinde olsa da durumu mazeret sayıp köşesine çekilmeden buralardan da asri dünyaya sadece pratik değil beynelmilel anlamda bir teorik katkının da imkan dahilinde olduğu iddiasından vazgeçmeden entelektüel mesaisini sürdürür. Ezberlenmiş bilginin süslü bir şekilde dillendirilmesinden ibaret bir papağanlığa gönül

indirmedığı gibi Marksist klasiklerle mutabakat halinde olan fakat işin erbaplarının vakitsizlikten fazla ilgilenemediği mevzuların temel ilkeler eksenin çözümlenmesini de gerçek sosyalistliğin ayrılmaz bir parçası addeden Kıvılcımlı, klasik teorinin lokal bağlamda uygulanmasını hedefleyen kendinden menkul bir çeviri işinden çok bizzat teorinin kendisine uluslararası düzeyde katkı yapma amacıyla hareket eder ve rahatlıkla bu çapta görülebilecek nitelikte eserler verir.

Hikmet Kıvılcımlı, tarihsel ve kültürel mirasa sahih bir politik alakayla bakmasına karşın reel politikanın taleplerinin bahaneye fazla meyilli tarzına yüz vermeyerek buradaki mühimmatı tarihsel materyalist bir zaviyeden hayli incelikli bir şekilde değerlendirmeye gayret eder. Bu tavrı nedeniyle tarafsız olduğu iddiasındaki akademik mahfillerde fazla siyasetçi bulunurken reel politikanın gerekliliklerini vesile ederek teoriden eser miktarda yararlanma eğilimindeki siyasal hareketler ve liderlerince de fazla felsefi olmakla yaftalanarak basbayağı *iki cami arasında beynamaz* kalır. Öte yandan Kıvılcımlı, en önemlisi ve derinliklisinden tutun da en basmakalıp ve klişe görünenine kadar aktüel politik gündemi oldukça ayrıntılı bir teorik kavrayışla kuramsal yönleriyle incelemedeki muazzam mahareti ve her ne olursa olsun bu tavrında ısrarı nedeniyle teoriyi önemseyenler tarafından bir *kutup yıldızı* olarak görülse bile (Kürkçü, 1994), bu güç beğenen, zor ikna olan analitik tarzı sebebiyle de ayrıca gündelik politikanın karmaşasında önünü göremez olmuş kitle siyasetçileri nazarında pişmiş aşa su katan adam muamelesi görür.

Kıvılcımlı'nın bu çilekeş hayatı ve politik mücadelesindeki sebat ve girişkenliğinin yol açtığı kimi nedenler olsa bile esas olarak yazı ve beyanatlarında kullandığı *renkli dili* nedeniyle *ilginç* bulunması biraz da hayatının ciddi bir bölümünü hapisane koşullarında geçirmesi nedeniyle orada üretmenin bir gereği olarak kendine bir tür *Ezop dili* icat etmesinden ileri gelir. Gerçekten yapabiliş yapamadığı ayrı bir tartışma konusu olsa da hayatı boyunca hayli önem verdiği geniş kitlelere hitap etme amacıyla hakim Marksist politik lisansı yerelleştirmek ve yine koşulların imkan sağladığı çapta konuşma ve yazmayı müstakil bir alan olarak konumlandırmak ya da en ufak fırsatı dahi sözünü iletmenin vesilesi haline getirmek odaklı *legaliteyi istismar* yaklaşımı da onun bir başka alameti farikasıdır (Aydınoglu, 2008). Türkiye’de sosyalizmin esamesinin okunmadığı Otuzlu yıllarda daha hapishaneden çıkar çıkmaz yayınevi kurup sadece kendi kitaplarını değil sosyalist klasiklerin bazılarının ilk çevirileri bizzat yaparak yayıncılığa başlayan Kıvılcımlı, ülkenin Batılı kapitalist dünyayla entegre olup görelî olarak refaha kavuştuğunun düşünüldüğü fakat *ithal bir antikomünist teyakkuzun* bizzat hükümet eliyle coşkuyla icra edildiği Ellili yıllarda da *Vatan Partisi* adında bir yasal parti kurar. Sosyalist hareketlerin devrim gibi teşekküllü hedeflerin peşinde olduğu vakitlerde sosyalist fikriyatı kitlelere benimsetmenin yolunun iğneyle kuyu kazmaktan, gerçek sorunlara temas etmekten geçtiği inancıyla dernek kurarak hayat pahalılığı ve işsizlik gibi hakiki ve somut problemleri çözmeye gayret etmesi gibi faaliyetleri Kıvılcımlı'nın (1979) *legaliteyi*

istismar ilkesince “burjuvazinin velev ki yalan dolan olsun ortaya attığı bütün şiarlarını sonuna kadar *istismar e[ttiği]*” politik girişimlerinin bazılarıdır.

Kıvılcımlı, kestirmeden muhafazakar sağın mıntıkası sayıldığı için gönül rahatlığıyla göz ardı edilen din bahsinde de öyle çabucak ıskartaya çıkartılamayacak ve sol sosyalist müktesebata kolaylıkla teşmil edilebilecek nitelikte cevherlerin ışıldadığı inancıyla dini ve dinden devşirilecekleri mümbit bir hayat bilgisi pınarı olarak değerlendirmekte ısrarcıdır. Bu yaklaşımıyla, ezelden beri sağ siyasetin suladığı bu tarlaların mahsulü kavramları da taammüden sosyalist bir lisanın içinden konuşturması ve hatta ekseriyetle buna dahi gerek görmeden bu kavramların zaten sol bir içeriğe doğaları gereği sahip oldukları savıyla onları çekincesizce tedavüle sokarak, hakim politik paradigmaya *kısa devre* yaptırarak ister gibidir. Kıvılcımlı’nın bu bakışını, günümüzün gözde *ideolojik boş göstereni yerlilik* kavramı ekseninde değerlendirirsek, egemen sağ siyasal lisandaki, eleştirel bir sorumluluk almaktan kaçmak amacıyla elindeki zevkine ya da hıncının boyutuna göre gelişigüzel tarif ederek sağa solu hedef almaya ayarlı bir tür *muktedir maymuncuğu* işlevini haiz, *yerli-milli retoriğinden* (Mollaer, 2018) çok, memleketteki siyasal-toplumsal hayatın dünya-tarihsel bir pencereden yeniden inşasının şartlarını yaratmanın ön adımları şeklinde değerlendirmek mümkündür.

Hikmet Kıvılcımlı’nın fikri mesaisinin temelini, toplumsal hayatın kurulması ve yeniden kurularak dönüştürülmesinde insanı ve müşterek insani eylemi takdir eden, gördüğü yerde onu koltuklayan, öne çıkararak bir anlayışta cisimleştiği dikkate alındığında orada, kişinin hayat kurucu failliği ve canlı eylemini ziyadesiyle büyüten, göz alıcı hale getiren, onu gazlayan, gösteriş yapmasına imkan tanıyan Romantizmin yeni bir sosyalist okumasının parıldadığını teşhis etmek gerekir (Küçük, 1994). Gerçekten de dinle alakası, aykırı dinsel topluluk ve düşüncelere yakınlığı, köylü ayaklanmalarındaki devrimci öze hassaten eğilişi ve kapitalizmle kirlenmemiş toplumların el değmemiş eşitlikçi toplumsal ve kültürel niteliklerine hususi ilgisi Kıvılcımlı’yı, Charles Peguy (2019), Ernst Bloch (2013) ve Walter Benjamin (2001) gibi mesihçi, ütopyacı ve sosyalizmin romantik yorumuna eğilimli düşünürlerle bir hale getirir (Bora, 2017). Neticede dine, dile, kültüre ve tarihe eğilirken oralarda som bir *stereotipler keşmekeşinden* çok büyük yıkımlar, düş kırıklıkları, arkası gelmemiş girişimler, yarıda bırakılma şansı bile olamamış salt potansiyelden ibaret düşünceler, daha zuhur etmemiş yahut varlığına dair hiçbir farkındalık geliştirilememiş mümkünlere varıncaya dek müthiş zenginlikte bir *moloz yığınının* ziyadesiyle farkındalığına sahip olan Kıvılcımlı, bu yığından bugün nihayet fosil haline geldiği iddia edilen, herhangi bir umudun zerresini taşımadığı düşünülen parçacıkları arayıp derleyip toplamak ve bunlardan daha eşitlikçi ve özgür bir sosyal nizamın inşasına mühimmat devşirme derdinde, *yalnız gezen bir derviş* gibidir (Erdoğan, 2019).

3. BİRİ HANYA’DAN DİĞERİ KONYA’DAN HEMDERT AKRANLAR

Sadece din, kültür, tarih ve geleneğe bakışları açısından değil ne durum ve koşulda olsalar da mevcut halin olumsuzluğuna rağmen müthiş bir üretimi olağanüstü bir tutku ve sebatla devam ettiren Bloch ve Kıvılcımlı, bütün şerh ve çekincelerine karşın devlet kurumu niteliğindeki komünist partilerin üyesi yahut onların inanmış birer neferi olmaları, son raddeye kadar partilerle ilişkilerini -en azından kendi iradeleriyle- kesmemelerine rağmen oraların bir parçası şeklinde görülmemeleri ve dahası bu mecralarda sade birer parti emekçisi biçiminde dahi kabul edilmemeleri temelli görelî yalnızlıklarıyla da benzerlerdir. Bu iki müstesna fikir adamı, fikirleri çevresinde kümelenmiş bir dizi destekçi ve taraftara sahip olsalar bile düşüncelerinin hakim paradigmaya nazarla fazla cafcacflı ve kakofonik olması sebepli yorum farkları yüzünden kurumsal bir ilgi odağı olamamalarıyla da benzeşirler. İnsanın arkaik hayat deneyimlerinin bir tezahürü olan dinlere ve dinlerin kaynağındaki özgürlükçü, eşitlikçi, devrimci mayaya gerici etiketiyle yaftalanacak boyutta dikkat kesilen bu iki düşünür, modern zamanların kendini insanlığın en ileri formu belleyen kibrine yüz vermeden modern öncesinin günümüze kadar etki eden dip akıntılarındaki bereketli cevheri bir jeolog ya da arkeolog titizliğinde veya Bloch’un deyişyle bir *dedektif müşkülpesentliğiyle* eşeleyip günümüze getirme gayretleri de ortaktır. Bu iki özgün düşün ve eylem adamı, bir hayli kendilerine has, bazılarınca fazla ezoterik ve şatafatlı görülen, fakat insanlık mirasının beş benzemez diyarlarından bir araya getirilmiş müthiş genişlikte entelektüel bir merakın ürünü, rengarenk dilleriyle de hemahenklerdir (Bora ve Çam, 2015).

Öte yandan mensubu oldukları ülkelerin ekonomik seviyelerinde fark olsa bile sosyal ve iktisadi açıdan fakir ailelerin mensubu olan bu iki müstesna isim, erken yaşlarda sosyalizme gönül vererek alanlarında ciddi biçimde militan birer figür haline gelmiş; Bloch bu bağımlılık ve partizanlığını -göçmenlik döneminde bile- esasen akademik-teorik mecrada sürdürmüşken Kıvılcımlı, yirmi iki yılını mahpuslukla geçirdiği yaşamının geri kalanında parti kanunlarına gönülden bağlı bir *partizan* olarak gündelik politikanın bizatihi parçası olmuştur. Tutsaklık yıllarını, sert koşullara karşın muazzam bir üretim şevkiyle *amatör bir otodidakt* şeklinde tümüyle sosyalist teorik birikimi takviyeye vakfeden Kıvılcımlı, hem çok önemseddiği kitle bağı güçlü, yerelden beslenen bir sosyalizme ilişkin teorik dertlerinin sonucu olan hem de sürekli muhatap olmak zorunda kaldığı kovuşturmalardan kaçmak amacıyla ciddi anlamda özgün ve leziz bir *Ezop diliyle* yazmıştır. Buna mukabil Bloch da üniversitenin tesviyesinden nasiplense dahi onun kasnağını ziyadesiyle genişletmeye uğraşan, masal, mesel, deyiş ve atasözlerini ortak bir lisanda çaprazlayarak bunları yepyeni bir felsefi politik dilin parçası kılmaya çalışan ve Alman romantizmiyle dışavurumculuğundan fazlasıyla esinlenen *eski tip bir bilge lisaniyle* kitaplarını yazmıştır.

Bloch'un düşüncesinde, *henüz var olmayanın ontolojisi* şeklinde tarif edilen ve umudu kişi onuru ve varlığının ona içrek potansiyeli biçiminde ele alan yaklaşım temelinde potansiyel/olanak kategorisinin umut eksensli bilinçli bir araya girmeye ivme kazanan ve kendine referanslı bir otomatik tepkinin ürünü olmayan *Umut İlkesi*, bu açıdan korunaklı bir duraktan ziyade yaşama karşısında dik ve cesaretli bir karşı durmanın adı olur (Bora ve Elgür, 2019). Bu manada, tarihten artakalanı söz konusu potansiyelin kıvılcımı şeklinde tedavüle sokma çabasındaki bir sondaj faaliyeti, Bloch ve Kıvılcımlı'nın müthiş genişlikteki ilgi sahalarının da tesiriyle çok taraflı bir mecradan ilerlese dahi esasen masallar, meseller, dinî mitler ve aykırı dinsel cemaatlerin yaklaşım ve tecrübelerinden beslenmektedir. Buradaki mühimmatı muazzam bir iştahla kurcalayan Bloch ve Kıvılcımlı'nın fikri müktesebatı, en olumsuz koşulda bile şimdinin ve geleceğin eşitlik, özgürlük temelinde yeniden tanzimini hedefleyen sonsuz hevesleri ve düşüncelerinin çok sesliliğiyle de mütevafık olmasının yanında (Eagleton, 2016) sosyalizme ilişkin potansiyelin ve umudun içeriğine dair bir rehber teşkil etmesinden çok yolda bulunmayı bir *olası tecrübeler süreci* şeklinde düşünen bakış açıları ve geçmişle hakiki bir temas kurmadaki gayretleriyle bizatihi değerli bir teorik yaklaşıma denk düşer.

Dine dair mesaide esas tartışma sosyalizmi dinsel açıdan muteber kılmaya yönelik daha ziyade defansif bir çabanın mahsulü biçiminde sürdürülürken Bloch'un İncil için giriştiğiyle uyumlu şekilde Kıvılcımlı da sosyalizmi İslamileştirmek gayesinden çok İslam'ı sosyalistleştirmek çabasıyla fikir üretmiş hakim teolojik lisanın devlet iktidarının destekçisi olarak tarif ettiği dinin tüm yapı ve kavramlarını tarihsel maddeci bir gözle sosyalizm fikriyatına kazandırmak amacındadır. Ayrıca Kıvılcımlı, Kur'an'ın bizzat kendi içinde ilkel komünal türden bir eşitlikçiliğin ilahi bir dile dönüştürülmüş ve bu düzeyden vazedilmiş radikal bir sosyal değişim fikrini temsil ettiği ve İslam'ın tanrısının da tarihsel maddeci bir diyalektik evrimin yahut doğal çevrenin müstearı olarak aslında maddesel dünyanın yüceleştirilmesinden ortaya çıktığı fikrine dayanan panteistik bir İslam anlayışı temelinde ayrıntılı bir Kur'an tefsiri yapan ilk Türkiyeli sosyalisttir.

Geçmişle meşgulken Bloch, mesihçi gelenekle ve ondan kaynaklı binyılcı ayaklanmalarla yakın ilişkisi sebebiyle teolojik tarafı daha güçlü bir Marksizm esinli bir kurtuluşçuluğa yakınken, Kıvılcımlı bu meselede klasik Marksist anlayışla uyumlu davranmış, yine de o dar kapıyı genişletmek için ciddi bir çaba gösterir. Burada, biraz da içinde bulunduğu çevreden sebep Bloch'un daha yakınlık duyduğu kurtuluşçu, mesihçi ve ütopyacı fikriyatla yakın mesaisinin ipuçları, Kıvılcımlı'nın muhafazakar sağın ata toprağı bellediği İslam, Osmanlı ve Türk Tarihi gibi meselelerle coşkuyla iştigal etmesinde ve mezkur mıntıkada onların iddia ettiği türden bir tekseleliliğin olmadığını, dahası aslında hala gün yüzü görmemiş yahut görse dahi dikkate alınmamış özgürlükçü ve eşitlikçi imkanın geçici parlamışlarını içeren bir çoksesliliğin de varlığından bahsedilmesi gerektiğini göstermekteki ısrarında

kolaylıkla gözlemlenebilir (Erdoğan, 2019). Bir diğer deyişle Bloch ve Kıvılcımlı, eskileri eşelerken buradaki çöksesliliğin farkındalığıyla sadece sosyalizm nüvelerini değil dehşetengiz yıkım görüntülerini de içeren bir cehennem çukuru olarak geçmişte mesai harcadıklarının da fazlasıyla bilincindedir; ama bu bilince rağmen o yıkıntıların, altında kaldığımız bir enkaz olmakla beraber yeni bir yarın hayalinin dört başı mamur olmasa bile asgari düzeyde yapıtaşlarını da ihtiva ettiğine dikkat çekerek o gelecek uğruna çaba göstermenin ve zayıf da olsa o ışığı yakmanın mücadelesini vermiştir.

Bir diğer yandan teorik çalışmalarıyla reel sosyalist rejimler arasındaki ciddi ayrımlara karşın gündelik siyasetin gereğince onlara destek vermeyi sürdüren ama şerhlerini içeride de dillendirmekten imtina etmeyen Bloch’un bu tavrını, istikrarsız ve tehlikeli devirlerde hakiki bir politik angajman ihtiyacının sonucu ortaya çıkan güncel siyasete içkin bir hatanın ya da Naziler ve egemen kapitalist dünya karşısında o devirdeki tek farklı seçeneği tercih etme gerekliliğinin mahcup farkındalığına sahip taşkın bir reaksiyonun sonucu şeklinde değerlendirmek gerekir ve onun düşüncesinin salt bunlardan müteşekkil olmadığını da (Negt, 1975) otuz yıl sonrasında eserlerinin topluca basılması esnasında bunları savunduğu makaleleri basılacak toplu eserlerden çıkarma girişiminde görmek mümkündür (Aydın, 2015). Frankfurt Okulu, Walter Benjamin, Herbert Marcuse gibi onun akranı olan ve mensubu bulunduğu çevreye dahil düşünürler, gerçekte var olan sosyalist devletlerin yıkılışı esnasında yepyeni bir sosyalist lisan ve kavrayışın ortaya konulması sürecinde -hakim paradigmaya muhalif tavırları ve eleştirel çıkışları nedeniyle- hızlıca ünlenip tanınır hale gelirken hem fikriyatının muazzam genişliği ve geçerli Marksizm yorumunun hayli dışında yer alması hem de yanlış olduğu düşünülen güncel siyasal tavırları sebebiyle Bloch, bugün dahi bu ilginin çok uzağında kalır. Dolayısıyla Bloch da Kıvılcımlı da bu reel politik tavırları sebebiyle önemli eleştirilere maruz kalırlar ve bu eleştiriler, çalışmalarının içerdiği yenilikçi ve eleştirel fikirlerin -içinde buldukları sosyalist mahfillerde- kafi ilgi ve alakayla değerlendirilmeleri bakımından ciddi engel teşkil eder.

Sonuç

Büyük fikirlerin ve fikir adamlarının yapıp ettiklerine odaklanan klasik nitelikte bir tarih çalışması olmaktan çok bu makale, söz konusu düşünür ve düşüncelerin ortaya çıktığı somut politik ve entelektüel bağlamla beraber onları yaşadıkları tarihsel, siyasal ve kültürel atmosfer ekseninde değerlendirerek tarihsel materyalist bir açıdan üretim tarzları ve sınıf çatışmalarının düşünceye tesirlerini de hesaba katan bir siyasal düşünce tarihi (Uslu, 2017) anlayışından beslenmiştir. Bu manada fikri nitelikteki kimi müştereklerin yanında aşağı yukarı aynı tarihsel süreçte yaşayıp eserler ortaya koymuş iki özgün düşünürün çalışmaları, tarihsel bağlamlarında önce bağımsız olarak değerlendirilmiş; akabinde teorik ve politik pratik

seviyesindeki benzer güzergahların belirlenmesi ve mukayeseli farkların işaretlenmesi biçimindeki iki sentetik bakış açısından ele alınmıştır.

Çalışmada seçilen karşılaştırmalı tarihsel değerlendirme biçimi, buradaki düşünürler özelinde, kimi parçalar ve sonlanmamış izleri tekrar düzenleme, düşünürlerin şahsi bilinçlerinden çok sosyal ve tarihi bağlama için nitelikleri ön plana alma, bu bağlamda incelenen düşünürlerin bilinç ve seçimlerini sebep niteliği taşıyan bir unsur şeklinde kullanıma sokma, bunların tümünü genelleştirilebilir bir bütünün ve devamlılığın ya da belirleyenlerin ortaklığının sonucu şeklinde ortaya koyma, bir dizi örnek teşkil eden olgu vasıtasıyla küçük ölçekli örnekleri büyük ölçekli bir sosyal hakikat aşamasıyla eşleştirme ve sosyal bağlamla buradaki somut ayırıcı nitelikler arasında devamlı gidiş gelişler yaparak somut olmayan bir okuma biçimi ve karşılaştırma kapsamına kavuşma gibi teorik belirleyenler dolayısıyla iş görmektedir. Ayrıca bir soruşturma ve inceleme yordamı niteliği taşımaktan ziyade bir eğilim ya da bakış açısı olmasıyla karşılaştırma da sosyal hayatın ya da bilincin sadece bir yerden kök alan, bulunduğu zeminle sınıksız bağlı ve benzersiz bir olay şeklinde değerlendirilmesinden çok bunların birçok farklı nedenden ortaya çıkan ve çok seferinde o benzersizlik zırhını delen kimi ortaklıklar ve *ortak başkılıklar* içerdiğine ilişkin geniş görüşlü bir analiz çerçevesi vermesi (Neumann, 2014) bakımından dikkate değerdir.

Bu manada ortak bir tarihsel süreçte, başka coğrafyalarda ve görece farklı toplumsal koşullarda hayatını sürdürmüş iki sosyalist fikir adamının karşılaştırmalı incelemesi, benzer tarihsel olguların başka coğrafya ve toplumsal şartlar altında ne tür benzerlik ya da farklılıklara yol açtığını tespit etme imkanı verebileceği gibi dünya-tarihsel geçerlilik iddiasındaki bir ideolojik yaklaşımın mensuplarının iyi kötü ortak bir fikri müktesebatı kendi şartlarında nasıl alımladıkları yahut o şartlara hangi teorik ve pratik gereçlerle uyumlama amacında olduklarına ilişkin aşağı yukarı tutarlı ve genel bir bakış açısı geliştirmeye de kapı aralar. Bir başka ifadeyle biri dünyanın taşrasından diğeri merkezinden iki müstesna sosyalist düşünürü karşılaştırma işinin *alameti farikası*, salt coğrafya ve toplum farklılığı nedeniyle ortaya çıkan değişikliklerin belirlenmesi ve söz konusu farklılığın ortadan kaldırılması mümkün olmayan mutlak belirleyenler gibi değil olası melezlemeler, çaprazlamalar ve ortaklaşımalar da kapı açan birer olumsuzluklar ve mümkünler pınarı şeklinde okuma amacındaki bir hevanın peşi sıra giderek, mutlak ve uzlaşmaz ikilikler üzerinden konumlandırılan buradaki toplumsal, kültürel ve siyasal mana evrenlerinin kimliklere hapsolmuş ideolojik bağnazlıklardan ibaret olmadığını, aksine çoksesli, geniş görüşlü, karşılıklı müşterek dönüşüme fazlasıyla teşne ve insan elinden çıkma bir dizi ilişkisel süreklilikler olduğunu vurgulamada tecessüm eder.

Bütün bu kavramsal ve yöntemsel izahın sonucunda Bloch ve Kıvılcımlı'nın, geçmişle ilişkiyi, geçişlilik ve ilişkisellik temelinde oldukça dinamik bir yaklaşımla tesis etme gayretleri, geçmişi, sadece bugüne ve geleceğe belli bir nizam vermenin vesilesi gibi değil geçmişten şimdiye ve

yarına yayılıp dağılan bir örüntünün ayak izlerini takip etme çabaları ve müşterek bir iştiyakla eskinin seçici bir yeniden inşasını hedeflemeleriyle dikkate şayan ortaklıklara sahip oldukları söylenebilir. Ayrıca bu iki fikir adamı, bazen mensubu buldukları klasik sosyalist partilerin içinde evrensel düzeyde özgürlükçü bir tavır takınmaları, bazen de -sosyalizm hülyasına uyumlu gördükleri güncel siyasal olaylara yaklaşırken fazla tasvip edici davranmaları ve olası sıkıntıları bile isteye görmezden gelen bir körlüğün pençesinde olmalarına rağmen- eskiyle geçici bir alakayı katbekat aşacak şekilde hakiki bir bağ kurma amacı taşımaları ve maddeye mündemiç filiz niteliğindeki umudu – onun her cinsten bahaneci, yararcı ve sosyalizm fikriyatına büsbütün ters biçimlerinde bile- başka türlü de mümkün olduğuna ilişkin bir praksisin kör topal bile olsa ortaya çıkışını görmeyi başarmaları sebebiyle de önemli ölçüde benzerdir.

Sosyalizme taraftar olsa bile sosyalist politik teori ve pratiğin üzerine düşmediği ya da hüsnü tabirle söylersek fazla ilgilenmeye vaktinin olmadığı konuların açığa çıkarılması yahut mevcut halleriyle muhafazakar sağın siyasal müktesebatının doğal bir parçası sayılan kültür, din, tarih ve geleneğin bir nevi karşı sahiplenme girişimiyle sosyalist dil ve pratiğe kazandırılması derdinin sonucu olarak ortaya çıkan Bloch ve Kıvılcımlı külliyatlarının müthiş zenginliği, aynı zamanda buradaki tasanın hakkını bihakkın verme iştiyakının da tabii bir neticesidir. Bu muazzam büyüklükteki eserler havuzuna bakıldığında Bloch ve Kıvılcımlı’da, bazı göz ardı edilebilecek farklara rağmen ağırlıklı ortaklık biçiminde kendini gösteren, *insanın kolektif etkinliğine inanç*, bu inanç nedeniyle bazı pratiklerin bilerek abartılmasına dönük *devrimci bir romantizme meyil*, -afyon niteliğinin ötesinde- insanın başka türlü bir dünya özlemine dair güçlü kuvvelerin sahih kaynağı olarak *dinin yeniden okunması* ve sosyalist düşünce nezdinde yeteri kadar araştırma konusu edilmeyen *kültür, din, tarih ve geleneğin büyük bir dikkatle incelenip sol bir lisana temellükü* şeklindeki *dört temel izlek* tespit etmek mümkündür. Nihayet bu çalışma, fikri bakiye ve üretimleri muazzam büyüklükteki bu iki müstesna fikir işçisinin nihai bir değerlendirmesini yaptığı iddiasındaki son kurucu metin olmaktan ziyade farklı sentezleme girişimleri ve yeni bakış açılarına imkan verecek zenginlikteki bu müthiş birikimin potansiyeline dikkat çekmeye çabalayan ve olası başka çalışmaları tetikleyecek bir merakı ortaya çıkarmak isteyen gösterişsiz bir katkıdan ibarettir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Barış Aydın: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Bariş Aydın: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Aydın, B. (2024). “Geçip giden zamanları bir yerlerde bulsam”: Sosyalizmin ihyasının peşinde Ernst Bloch ve Dr. Hikmet Kıvılcımlı. *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 58-74. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1542406>

Kaynakça

- Aydın, U. U. (2015). Umudun maddesi, maddenin umudu Ernst Bloch yüzyılı arşınlar. U. U. Aydın (Ed.), *Ernst Bloch’la söyleşiler* içinde (s. 7-31). Habitus Yayınları.
- Aydınoğlu, E. (2008b). *Türkiye solu (1960-1980)*. İstanbul: Versus Kitap.
- Benjamin, W. (2001). *Son bakışta aşk* (Çev. N Gürbilek vd.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bloch, E. (2013). *Hıristiyanlıktaki ateizm*. (Çev. V. Atayman). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bloch, E. (2007). *Umut ilkesi cilt 1*. (Çev. T. Bora). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2013). Ernst Bloch’ta sosyalizm, metafizik, din ve ateizm: ‘başka anlamda bir sofu’. K. Özdoğan ve D. A. Akkoç (Der.), *Sol ilahiyat* içinde (s. 171-192). Birikim Yayınları.
- Bora, T. (2007). Peygamberâne ve ‘geveze’? Ernst Bloch ve eleştirel teori: akrabalıklar ve mesafeler. *Toplum ve Bilim*, (110), 132-152.
- Bora, T. ve Çam, A. (2015). Umut ilkesi üzerine söyleşi. *Duvar*, (18), 22-25.
- Bora, T. ve Elgür, E. V. (2019). Ernst Bloch üzerine cedelleşme. *Kampfbplatz*, (12), 115-134
- Çilingir, L. (2004). Bloch, Ernst. A. Cevizci (Ed.), *Felsefe ansiklopedisi cilt 2* içinde (s. 722-728). Etik Yayınları.
- Eagleton, T. (2016). *İyimser olmayan umut* (Çev. E. Ayhan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Engels, F. (1967). *Ailenin, özel mülkiyetin ve devletin kökeni* (Çev. K. Somer). Ankara: Sol Yayınları.
- Erdoğan, N. (2019). Osmanlı tarihinin maddesi’nin ruhu. G. Atılgan (Ed.), *Mühürler* içinde (s. 61-107). Yordam Kitap.

- Haldun, İbn. (2018). *Mukaddime*. S. Uludağ (Çev. ve Hzl.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kıvılcımlı, H. (2014a). *Tarih devrim sosyalizm*. İstanbul: Sosyal İnsan Yayınları.
- Kıvılcımlı, H. (2014b). *Allah-peygamber-kitap*. İstanbul: Sosyal İnsan Yayınları.
- Kıvılcımlı, H. (1979). *Legaliteyi istismar*. İstanbul: Yol Yayınları.
- Küçük, Y. (1994). Çağdaş Yol dergisi ile söyleşi. M. Yılmaz vd. (Der.), *Dr. Hikmet Kıvılcımlı ve devrimci hareketin genel otokritiği* içinde (s. 170-182). Alaz Yayıncılık.
- Kürkçü, E. (1994). Çağdaş Yol dergisi ile söyleşi. M. Yılmaz vd. (Der.), *Dr. Hikmet Kıvılcımlı ve devrimci hareketin genel otokritiği* içinde (s. 144-169). Alaz Yayıncılık.
- Mollaer, F. (2018). *Yerliliğin retoriği*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Morgan, L. H. (1986). *Eski toplum cilt 1* (Çev. Ü. Oskay). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Negt, O. (1975). Ernst Bloch, the German philosopher of the October Revolution. (Çev. J. Zipes). *New German Critique*, (4), 3-16.
- Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal araştırma yöntemleri 2. Cilt* (Çev. S. Özge). Ankara: Yayın Odası.
- Peguy, C. (2019). *The mystery of the charity of Joan of Arc* (Çev. J. Green). Rhode Island: Cluny Media.
- Rankin, S. (2011). Bloch, Ernst. M. K. Booker (Ed.), *The Encyclopedia of literary and cultural theory volume III* içinde (s. 924-928). Blackwell Publishing.
- Uslu, A. (2017). *Siyasal düşünceler tarihine giriş*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Extended Abstract

This study compares the unique perspectives of Ernst Bloch and Dr. Hikmet Kıvılcımlı on religion, culture, and tradition, addressing the generally distant and dismissive attitude of socialist ideology towards these social phenomena. Traditional socialist thought has often regarded such concepts as secondary and insignificant byproducts of economic and social development. This viewpoint has led to the perception of religion and traditions as obstacles to class struggle, often resulting in their neglect. Real socialist regimes have followed this trend, implementing harsh policies against religion and traditions and marginalizing thinkers interested in these topics. However, Ernst Bloch and Hikmet Kıvılcımlı challenged this common attitude, reevaluating the role of religion and traditions in social transformation through the concepts of revolutionary action and hope. The study also argues that these

two thinkers developed similar views on revolutionary action, the principle of hope, and social change processes. In countries like Türkiye, right-wing politics have embraced religion, culture, and tradition, leading to the dominance of nationalist and conservative thought in the political arena. In this context, the approaches of Bloch and Kıvılcımlı suggest that socialist thought can be addressed in a more inclusive and flexible manner. By transcending the narrow confines of socialist ideology, Bloch and Kıvılcımlı attempted to interpret social elements such as religion and culture from a revolutionary perspective. The study highlights the creative and innovative potential of socialist thought by examining both the similarities and differences in their ideas.

Ernst Bloch uniquely addressed the concepts of hope, utopia, and the future within socialist thought, arguing that these phenomena should be evaluated in a dynamic dialectic between the past, present, and future. According to Bloch, social and political utopias, religious beliefs, and hopes for the future are significant elements shaping the lives of individuals and societies. However, socialist thought has often left these concepts to conservatives, adopting a critical and negative attitude towards the past. Bloch, on the other hand, does not see utopia merely as an imaginary future; rather, he considers utopia as a realm offering concrete possibilities related to the potentials of the present. With this approach, Bloch aimed to restructure socialist thought within the framework of modern social conditions. In Bloch's philosophy, utopia is presented as a guide to what has not yet been realized. This concept opposes a fixed and unchanging understanding of history, viewing the past as a space of possibilities constantly interacting with the present and future. Bloch develops a militant optimism based on the principle of hope through the ontology of what does not yet exist. He sees matter not as a completed entity but as a source of potentials that can be continuously reinterpreted. Bloch emphasizes the importance of revealing elements that can enable social change, especially through alternative interpretations of religion. For Bloch, utopia is not only a goal but also an inspiration for social revolutions. In this context, he advocates the necessity of discovering the hopeful potential of what does not yet exist at the core of revolutionary thought.

Hikmet Kıvılcımlı, one of the most prolific figures in socialist theory in Turkey, made significant efforts to align socialism with local dynamics. Kıvılcımlı sought to combine religion with socialist ethics by tracing the roots of primitive socialism in Islam. His "Theory of History," influenced by figures such as Engels, Ibn Khaldun, and Morgan, argues that elements like religion and culture should be examined within the framework of historical materialism. Kıvılcımlı aimed to expand the boundaries of socialist discourse by addressing religion and conservative values from a leftist perspective. His attention to religion and heterodox communities led to an unusual place within socialist thought. Kıvılcımlı conducted both theoretical and practical work to

bring socialism to the masses, engaging in various initiatives from publishing to founding a legal party. However, his original ideas were not fully embraced by socialist movements and academic circles. This situation caused Kıvılcımlı’s emphasis on topics such as history, religion, and culture to diverge from mainstream socialist thought. Kıvılcımlı reinterpreted the role of religion and culture in social transformation, engaging in a romantic reinterpretation by approaching socialist theory from a broader perspective.

Despite coming from different historical and cultural backgrounds, Ernst Bloch and Hikmet Kıvılcımlı contributed to socialist thought through their in-depth examinations of religion, culture, and history. While Bloch developed the concepts of hope and utopia through Christianity, Kıvılcımlı reinterpreted Islam from a socialist perspective. Both thinkers remained loyal to official communist parties but did not receive much attention within institutional structures. Bloch focused more on academic work, while Kıvılcımlı actively participated in practical politics, attempting to develop a local interpretation of socialism. Bloch’s concept of the “Principle of Hope” represents a bold stance rather than a safe harbour, and both thinkers contributed to socialist thought by drawing from history and religious materials. Bloch’s relationship with Christianity and Kıvılcımlı’s relationship with Islam reflect their efforts to reconstruct socialism through religions. Bloch interpreted Christianity as a messianic theology of salvation, while Kıvılcımlı sought traces of socialism in the origins of Islam. In conclusion, this study compares how Bloch and Kıvılcımlı attempted to integrate elements such as religion, culture, and tradition into socialist thought, advocating for a more inclusive interpretation of socialist thought.

BİYO-FİZYOLOJİK MODA: DEĞİŞTİRİLEBİLEN BEDEN SORUNSALI YA DA İŞGAL EDİLMİŞ BEDENLER

Ragıp ERGÜN*

Öz

Bu çalışma son dönemde oldukça yaygınlaşan estetik cerrahi müdahalelerin neden yapıldığına ve insanlar üzerindeki düşünsel, duygusal ve ruhsal etkilerine odaklanmaktadır. Çünkü modern tüketim toplumunda her şeyin hızlı bir şekilde değiştiği bir dönemde bu değişimin insanların bedenlerine neden bu kadar yansıdığı ve bu değişimin yarattığı sosyo-psikolojik çıktuların anlaşılması oldukça önemlidir. Zira son dönemlerde insanlar bedenleri ile ibadet iştiahiyle ilgilenmektedirler. Farklı ülkelerde çeşitli oranlarda estetik cerrahi müdahaleler olsa da gün geçtikçe bu oranlar dramatik bir hızla artmaktadır. Hatta sadece ekonomik elit bir zümrenin uğraşı olmanın ötesinde toplumun geneline yayılmaya başladığı da görülmektedir. Her görüntü değişimi kişilerin içsel değişimini de beraberinde getirecektir. Bunların arasında ilk olarak kişilerin görüntüsünü değiştirme arzusunun nedenin anlaşılması konusunda farklı düşünürler çeşitli izahlarda bulunmuşlardır. Bunların arasında İbn-i Haldun'un "işgal edilme", Simmel'in "taklit", Tanpınar'ın ise "varlığın değişimi" dikkat çekmektedir. Çünkü kişiler sosyal hayatta kimliğini, kişiliğini ve benliğini öncelikle görünümüyle ortaya koymaktadır. İkinci olarak değişim hızının kişiler üzerinde yarattığı ve kişilerin önce bedenlerine sonra kendilerine yabancılaştıkları ve bu durumun da psikopatolojik sonuçları olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü değişim hızının yüksek olduğu bir zaman diliminde bedenlerini bu hıza uydurma gayretinde olanların üzerinde düşünsel, duygusal ve ruhsal maliyetlerin olması da anlaşılabilir bir durumdur. Sonuç olarak da insanların tarihin hemen her döneminde kendileriyle ve kendi bedenleriyle ilgilendikleri anlaşılmakta ve bu durum da kişilerin kible, tapınılacak üstün değer olarak da kendi bedenlerini (bilinçli ya da bilinçsiz olarak) seçtiği ve inşa ettiği iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Estetik Cerrahi, Moda, İşgal Edilmiş Beden, Bedenin Sunumu, İbn-i Haldun.

BIO-PHYSIOLOGICAL FASHION: THE PROBLEM OF THE INTERCHANGEABLE BODY OR OCCUPIED BODIES

Abstract

This study focuses on why aesthetic surgical interventions, which have recently become quite common, are performed and their intellectual, emotional and psychological effects on people. Because in a time when everything is changing

* Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Şavşat MYO., r.ergun@artvin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7675-8729>

rapidly in the modern consumer society, it is very important to understand why this change is so reflected on people's bodies and the socio-psychological outcomes created by this change. Because recently, people are constantly changing their bodies with the desire to worship. It is as important to understand the reasons that trigger this change as it is to understand this change. Different thinkers have given various explanations to understand the reasons for the desire to change one's appearance. Among these, Ibn Khaldun's "preoccupation", Simmel's "imitation" and Tanpınar's "change of being" stand out. Because people reveal their identities, personalities and selves in social life primarily through their appearance. Secondly, it is understood that the speed of change has an impact on people and that people first become alienated from their bodies and then from themselves, and this situation has psychopathological consequences. Because in a period of time when the pace of change is high, it is understood that there are intellectual, emotional and spiritual costs on those who try to adapt their bodies to this pace. It is claimed that today's people, who are more preoccupied with their own bodies than any other period in history, have chosen and built their own bodies as the qibla, the superior value to be worshipped.

Keywords: *Aesthetic Surgery, Fashion, Occupied Body, Presentation of the Body, Ibn-i Haldun.*

Giriş

İnsan varlık âleminde var olduğunun farkında olan, bunun üzerine düşünen, buna anlam yükleyemeye ve hatta varlığı anlamsal olarak inşa etmeye çalışan bir canlı türdür. Hayatın anlamlandırılmasında da genelde dönemin/zamanın cari gerçekleri/kabulleri etkili olmaktadır. Bazı gerçekler/kabuller zamansal olarak değişse de bazıları da kalıcıdır. Kalıcı olan değişen zaman ve mekân ile farklı şekillerde kendini göstermektedir. İnsan var olduğunu sürekli hissetmek, başkalarına da hissettirmek isteyen bir varlıktır. Varlığın en büyük ve en temel göstergelerinden birisi görünmektir. Görünme biçimleri ve aslında ne anlama geldiği tartışmaya açık olsa da görünmek var olmanın başlangıcıdır. Burada görünme kavramı geniş anlamıyla fark edilmek, kabullenilmek, hatta değer bulabilmek, değerli hissetmek anlamlarını muhtevasında barındırmaktadır.

Geçmiş zamanlardan bugüne insanın görünme biçimleri değişkenlik arz etmiştir. Dönemsel ve mekânsal güzellik algısı da bu durumu desteklemiştir. Görünme söz konusu olduğunda belki de en temel soru neden ve nasıldır. İnsan neden görünmek istiyor ve bu fiili nasıl gerçekleştirecektir? İnsan için fiziksel var oluş yeterli olmamıştır. Sürekli olarak anlamlı bir varoluş, buna uygun görünüş aramış ve bu da varlığın değerli olmasını/hissedilmesini sağlamıştır. "İnsan nasıl görünecektir?" sorusunun cevabı ise ilk izlenim aracı olan beden ile olmuştur. Eski zamanlardan bu yana beden üzerine giyilen, takılan, sürülen eşyalar insanların kendilerini ifade etmesinin, tanıtmasının, aynı zamanda kimliğin, kişiliğin ve benliğin ilk sunum/gösterge aracı olarak

kullanılmıştır. İnsanın görünme biçimleri değişken güzellik algısıyla beraber farklılaşmış buna da en genel anlamıyla moda denmiştir.

Bedenin üzerine giyilen, takılan ve sürülen eşyalar üzerinden tanımlanan moda son zamanlarda bedenin kendisine yönelmiştir. Kişiler bedenlerinde beğenmedikleri yerleri dönemin modasına uygun şekilde değiştirme eğiliminde olmaya başlamışlardır. Bu durum gün geçtikçe dramatik olarak artmaya devam etmektedir. İlk zamanlarda kadınlar için geçerli olan bu durum son zamanlarda erkeklerde de görülmeye başlamıştır. Biyo-fizyolojik moda sadece ekonomik bir elitin değil, genele yayılmaya devam ederken, sadece kadınların değil, erkeklerin de dâhil olduğu bir fenomene dönüştüğü de görülmektedir. İnsanların çeşitli tıbbi ve cerrahi müdahaleler ile vücutlarının bazı bölümlerini dönemin moda görüntüsüne dönüştürmeye çalışırken kadınlara has bir moda olarak başlayan süreç erkekleri de içine almıştır. İnsanlar maddi imkânları oranında bedenlerini değiştirmeye başlamışlardır. Bu durum gün geçtikçe de daha da büyük kitleleri etkilemeye başlamıştır.

Bu çalışma gelişen tıp teknolojileriyle artan estetik cerrahisinin insanların bedenlerini modaya uygun şekilde değiştirmelerine, bu değişimin yarattığı ruhsal etkilere ve kişinin bedeninin popüler kültür ile işgal edilip, en nihayetinde kişinin bedenine taparcasına, ibadet iştiağıyla ilgi gösterirken ona yabancılaşması meselelerine odaklanmaktadır. Bu çalışmayı literatürde olan diğer çalışmalardan farklı kılan birinci husus güncel rakamları ve oranları kullanması ve artış hızının ne kadar yüksek olduğunu göstermesidir. İkinci husus ise estetik cerrahi müdahaleleri İbni-i Haldun ve Ahmet Hamdi Tanpınar başta olmak üzere pek çok düşünürün öne sürdüğü görüntü ile düşünce arasında kurulan ilişki üzerinden yorumlamasıdır. Çünkü tarih boyunca insanın görünme biçimi ile düşüncesi arasında sıkı bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Üçüncü olarak ise kişilerin tarihin hiçbir zamanında olmadığı kadar, taparcasına, ibadet iştiağıyla ilgilendikleri bedenlerine nasıl yabancılaştıklarını açıklamaya çalışmaktadır. Zira sosyal medya mecralarının da artmasıyla ve teşvikiyle insanlar zamanlarının büyük çoğunluğunu bedenleriyle ilgilenmekle geçirmektedirler. Bir şey ile uzun zaman geçirmek onu daha çok tanımaya vesile olması gerekirken aksine yapılan çalışmalar durumun tam tersi olduğunu göstermektedir (Karagülle ve Çaycı, 2014, ss. 4-5; Çamurcu, 2023, ss. 31,99; Poyraz ve Bak, 2021, s. 128).

1. MODA: TAKLİT VE (GÜZEL) GÖRÜNME/VAROLMA ARZUSU

Güzel olma, güzel görünme, güzelliğe sahip olma ve en nihayetinde görünme, fark edilme, var olma arzusu insan yaşamının temel güdülerinden sayılabilir. Dahası tersinden görünmemek, başkaları tarafından sürekli fark edilmemek modern varoluşçu psikolojiye göre de ontolojik krizler yaratabilir (Yalom, 2006, s. 45). Yani varlık bir yönüyle görünme iştiağıyla bezelidir. Görünürken de beğenilmek için en temel unsur eldeki, sahip olunan varlığın “güzel” olan ile yakınlığıdır. Elbette “güzel” mefhumunun ne olduğu

tartışmaya açıktır, zamansal ve mekânsal olarak değişebilir. Bu değişime ayak uydurma arzusu ve motivasyonunun temel saiki görünme ve beğenilme isteğidir. Umberto Eco *Güzelliğin Tarihi* adlı eserinde “güzellik” denen mefhumun binlerce yıl içinde farklı şekillerde tanımlandığını ifade etmektedir (Eco, 2016, s. 10). Güzellik ve algısı bir yönüyle tarihsel ve mekânsal olarak değişkendir. Binlerce yıl içinde insan “güzel”i görmek ve “güzel” görünmek istemekte ancak bunun ölçütü zamansal ve mekânsal olarak değişmektedir. Moda mefhumu tam olarak burada değer kazanmaktadır. Güzel görünme isteğinin biçimleri ve unsurları zamansal ve mekânsal olarak değişmekte, bu durumun kendisine de genel olarak moda denmektedir (Ertürk, 2011, s. 6).

Moda kavramı Latince kökenli *modus* kelimesinden türetilmiş ve “sınırlanamayan” anlamına gelmektedir (Ertürk, 2011, s. 6). Modanın en bilinen görünümü giyimdir. Giyim üzerinden bir değer alanı yaratma modanın görünüm biçimlerinin arasında onu ayrıcalıklı bir konuma getirmektedir (Sorokin, 1964). İktisat ve giyim sosyolojisi kuramcılarında Thorstein Veblen’e göre de gösteriş tüketiminin en iyi temsil edildiği en belirgin alan giysidir. Ona göre “toplumun hiçbir sınıfı, en sefil durumdakiler bile, her türlü alışlagelmiş gösteriş tüketiminden vazgeçmez” (Veblen, 1915, s. 85; Erkilet, 2012, s. 31). Bu yüzden Veblen “herhangi bir modern toplumda giyim için kullanılan malların ticari değeri, giyimde kullanıcıya verdikleri mekanik hizmetten çok, malların modaya uygunluğuna ve itibarına bağlıdır” demektedir (Veblen, 1915, s. 168).

Pek çok düşünür gösteriş tüketiminde (modada) giysiyi ön plana çıkarsa da George Simmel’in modayı daha geniş kapsamda ele aldığı görülmektedir. Moda olgusu üzerine çeşitli çalışmaları olan Simmel ilk kez 1904 yılında yayınlanan “Fashion” (Moda) adlı makalesinde modanın bir “taklit” ve “sosyal eşitleme” biçimi olduğunu ifade etmektedir. Sürekli değişmesi nedeniyle de toplumsal tabakaları hem kendi içinde hem de zamansal olarak ayırdığını öne sürmektedir. Simmel’e göre seçkinler bir moda başlatır, diğerleri ise bunu taklit ederler (Simmel, 1957, s. 541). Simmel’in bu çıkarsamasından modanın seçkinler tarafından oluşturulması sosyal ayrışmayı, bu tarzın taklidi de sosyal eşitlemeyi ifade etmektedir. Modanın en temelde bugüne odaklanmayı ve geçmiş ile bağların kesilmesini temsil ettiğini düşünen Simmel, sadece giyim olarak değil, yaşamın pek çok alanında kendini gösterdiğini de düşünmektedir (Simmel, 1957, s. 548). Bu durum Simmel’in tanımıyla “gözün kulağa üstün gelmesi”dir (Simmel, 2009, ss. 224-226; Elçik ve Özenç, 2010, s. 7). Burada metaforize edilen göz bugünü, yaşanan ânı, kulak ise geçmişi, tarihsel hafızayı temsil etmektedir. Bu yüzden Simmel’in yaklaşımı merkeze alındığında, modayı takip eden kitlelerin zamanın ruhuna uygun olarak hareket ettiklerini, anı yakalama arzusunda olduklarını, geçmişe sırt döndüklerini, geçmişten gelen sese kulak tıkadıklarını ve tarihsel/geleneksel bütünlüğün dışına çıktıklarını söylemek uygun olacaktır.

Modanın anlamı sadece gözün gördüğünün ötesinde insanın duygusunu, düşüncesini ve hatta hayatı anlamlandırmaya gidecek kadar insan

üzerinde ciddi tesirlerinin olduğunu söyleyen yaklaşımlar da mevcuttur. Çünkü görünme biçimi, örtünme ihtiyacının ötesine geçmekte ve kişinin düşünce dünyasının bir dışavurumu olarak değerlendirilmektedir. Simmel'in taklit üzerinden açıkladığı benzeme iştiyakını İbn-i Haldun *Mukaddime* adlı eserinde mağlubiyet-galibiyet ya da üstünlük, üstün olana öykünmek ve en nihayetinde istila/işgal edilmek üzerinden izah etmektedir (İbni- Haldun, 2004, s. 200):

“ ...komşu olan iki halktan biri diğerine göre daha üstün ise, burada da büyük bir oranda üstün olanı örnek alıp ona benzemeye çalışmak söz konusu olacaktır.giyim kuşamda, hayat tarzında, adet ve geleneklerde, hatta evlerin ve iş yerlerinin duvarlarına resimler çizecek kadar pek çok hususta galip olanlara benzemeye çalıştıkları görülür. Hikmet gözüyle bakıldığında bütün bunların istilanın/işgalin alametleri olduğu hissedilir. “

İbn-i Haldun bir halkın diğerini taklit etmesinin taklit edilenin taklit eden üzerindeki üstünlük (iktidar) göstergesi olduğunu ve bunun da aynı zamanda bir çeşit istila/işgal edilmenin bir alameti/belirtisi olduğunu öne sürmektedir. Bu yaklaşım bugün için yorumlandığında “üstün-güçlü” toplumlar tarafından diğerlerine kendi modaları pazarlanmakta, böylece bir çeşit (genellikle düşünsel) istilaya da zemin hazırlandığı şeklinde yorum yapmak da mümkün olmaktadır. Zira insanlar görünmede kim(ler)e öykünüyorlarsa onun/onların tarafından yönetiliyorlardır. Hatta bu durum ile ilgili Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı eserinde İbn-i Haldun'u şerh edercesine giyinmenin, yani görünme biçimlerinin insanın sadece fiziksel görünümünde değil, düşünsel dünyasında da farklılıklara yer açtığı ifade edilmektedir (Tanpınar, 2008, s. 16-17):

“İkinci elbiseyi bana enstitümüzün ilk kuruluş günlerinde o zamanki kıyafetimle müesseseye gelemeyeceğimi düşünen Halit Ayarcı hediye etmişti. Sırtıma daha ilk geçirdiğim günde bütün varlığımın değiştiğini gördüm. Birdenbire ufkum, görüş zaviyem genişledi. Hayatı onun gibi bir bütün olarak mütalâaya alıştım. Değişme, koordinasyon, çalışmanın tanzimi, zihniyet değişikliği, üst düşünce, ilmî zihniyet gibi tabirlerle konuşmağa, kendi isteksizliğime “zaruret” , “imkânsızlık” gibi adlar koymağa, şarkla garp arasında ölçüsüz mukayeseler yapmağa, ciddiliğinden kendim de ürktüğüm hükümler vermeğe başladım. Onun gibi, insanlara “Acaba ne işe yarar?” diyen bir gözle bakıyor, hayatı kendi tekneimde yoğuracağım bir hamur gibi görüyordum. Bir kelime ile onun cesareti ve icat kudreti bana aşılannmış gibiydi. Sanki bu elbise değil bir büyü idi... Bütün büyük adamların maiyetlerinde çalışanlara daima elbiselerini ve öteberilerini vermeleri bu yüzdendir. Roma imparatorları, krallar, büyük diktatörler hep kendileri gibi düşünsünler diye eşyalarını dostlarına hediye ederlerdi. Hattâ Osmanlı

hükümdarlarının, vezirlerine kürk ve kaftan ihsan etmeleri de bu yüzden olsa gerektir.”

Tanpınar'ın bu analizi İbn-i Haldun'un yaklaşımını destekler niteliktedir. Çünkü Tanpınar da İbn-i Haldun gibi giyinmenin, görünme biçimin doğrudan insanın düşünsel ve ruhsal yapısını etkilediğini, insan görüntüde kime öykünüyorsa düşünsel olarak da ona benzediğini öne sürmektedir. Hatta Tanpınar bu durumun yeni bir durum olmadığını, tarih boyunca bireysel olarak çeşitli mevkilerdeki insanların mahiyetinde çalışan kişilere zihniyet olarak kendilerine benzesinler diye kendi görünme biçimleri olan kıyafetlerini verdiğini de ifade etmektedir. Bu iki yaklaşım ve örneklerden tarihin farklı safhalarında da dışsal olan bir şeyin içsel olan üzerindeki etkisinin bilindiği anlaşılmaktadır.

İbn-i Haldun ve Tanpınar gibi giyinmenin bir görünme biçimi olarak çok farklı anlamları olduğunu düşünen Andy Bennett *Kültür ve Gündelik Hayat* adlı eserinde modanın insan bedeni ve giysiler arasında ontolojik bir ilişki yarattığını; giyinme/görünme şeklinin farklı kimlikleri sağlamlaştırmaya ya da yıkmaya hizmet ettiğini ileri sürmektedir. Bu nedenle Bennett modayı, “farklı toplumsal gruplar içinde ve arasında toplu olarak anlaşılabilir ve paylaşılan bir dizi sembolik değerler” bütünü olarak tanımlamaktadır. Hatta kolektif kimliklerin inşa edilmesi bağlamında da önemli bir etkiye sahip olduğunu öne sürmektedir. Ona göre moda, dış görünüş üzerinden kişiler hakkında bilgi edinmenin de bir aracıdır (Bennett, 2013, ss. 153-54). Bennet bu yaklaşımıyla modayı sadece kişilerin görüntülerinin değil, düşünce, kimlik ve kişiliklerinin hatta ontolojik anlam dünyalarının ne yönde değiştiğinin anlaşılması bakımından da oldukça önemli olduğunu öne sürmektedir. Çünkü Bennet modayı “ontolojik bir alan” olarak görmektedir. Bu yüzden Bennet kıyafetleri de bir “beden” olarak görmektedir (Bennet, 2013, s. 153). Çünkü diğer insanlar o kişiyi o görünme biçimi üzerinden tanıyacaklar, tanımlayacaklar ve anlamlandıracaklardır.

Yine aynı şekilde Diana Crane de giyim üzerinden modanın kimliğin kurulmasında, statü sınırlarının da nasıl belirlendiğinin anlaşılması konusunda önemli bir rolünün olduğunu ifade ettiği görülmektedir. Crane'e göre moda, giyim/görünüm üzerinden kimliğin kurucu unsurlarındandır. Crane son dönemde yapılan pek çok araştırmanın da kişilerin farkında olmadan görünme biçimlerinin eylemlerini yoğun bir şekilde etkilediğini belirtmektedir (Crane, 2003, ss. 11-12). Diğer bir ifadeyle insanlar nasıl giyiniyorlarsa öyle davranırlardır. Çünkü görünmek düşüncenin de bir tezahürüdür. Crane görünme biçimi olarak modanın ayrıca bireylerin toplumsal statülerini yükseltmek ve toplumsal denetim mekanizması kurmak gibi işlevlerinin olduğunu öne sürmektedir (Crane, 2003, s. 17). Ayrıca Crane modanın kişilerin sosyal sermayesini artırmak gibi bir işlevinin olduğunu, bu durumda görünmenin demokratikleşmesi anlamına geldiğini söylemektedir. Bu da taklit ile gerçekleşmekte, ekonomik olarak alt sınıftaki insanlar maddi yeterliliğe ulaştığında ilk olarak üst sınıf gibi görünmeye

başlayacaklardır diyen Crane, modern endüstrinin buna imkân sağladığını ifade etmektedir (Crane, 2003, s. 129).

Simmel, Crane, Bennett, İbn-i Haldun ve Tanpınar'ın düşünceleri sentezlenecek olursa insan görünüşte kim ve ne gibi görünüyorsa, düşünsel olarak “kim”liği, benliği ve kişiliği ona benziyordu. Dışarıda olan içeriği inşa ediyor ve dışarıya da içerisinin neye dönüştüğünü, neye benzediğini ifşa/itiraf ediyordu. İnsanın görünme biçimiyle kimlik, kişilik ve benlik arasındaki bu derin ilişki doğru kabul edildiğinde ve bu düşünürlerin genelde kişilerin giyilen, sürülen, takılan eşyalar üzerinden bu durumu bu denli ciddiye aldığı düşünüldüğünde aynı durum insan bedeninin kendisine uygulandığında durum daha da ciddileşmektedir. Çünkü gelişen tıp teknolojileri ve estetik cerrahi müdahaleler ile insanın değişmez zannedilen bedeni de modanın bir aracına dönüştüğüne şahit olunmaktadır. Bu durum toplumun geneline yayılmakta, kadın bendeni ile başlayan süreç erkekleri, küçük bir elitin eğlencesi olmanın ötesinde toplumun geneline yayıldığı da görülmektedir. Dolayısıyla görünme biçimi olarak moda insanın biyolojisine ve fizyolojisine kadar sirayet ederken bu durumun kişiler üzerinde yaratacağı etkinin de daha derin olacağı tahmin etmek zor olmayacaktır.

2. BİYO-FİZYOLOJİK MODA: DEĞİŞMEZİN DEĞİŞİMİ

Çalışmanın bu kısmında son dönemde insanların “estetik” cerrahi müdahaleler ile bedenlerinin bazı kısımlarında değişim yapmaları ele alınacaktır. Kişiler artık giyilen, sürülen, takılan ve taşınan eşyalara ek olarak sırf moda olduğu için, Crane ve Simmel'in ifadesiyle “taklit” arzusuyla bedenlerinin çeşitli yerlerine tıbbi müdahalelerde bulunulması için çaba harcamaktadırlar. İnsanlar eskiden rol model aldıkları toplumlar veya kişiler gibi giyinerek, onların taktığı takıları takarak, saçlarını onlar gibi kestirerek, onlar gibi makyaj yaparak onlara benzemeye çalışırken, artık doğrudan bedensel olarak benzemeye çalıştıkları ve bunun için de çeşitli cerrahi müdahaleleri tercih ettikleri görülmektedir. Bu müdahaleler hem biyolojik hem de fizyolojik boyutta olduğu için bu çalışmada “biyo-fizyolojik moda” kavramsallaştırılması yapılacaktır/kullanılacaktır. Bu durum da bir sorunsal olarak nitelenecektir. Çünkü moda bir değişimi ifade ederken, yeni tüketim kültüründe de değişim hızı oldukça artmışken “biyo-fizyolojik moda”yı takip eden insanlar, değişen modaya nasıl ayak uyduracaklar ve bu durumun insanlar üzerinde ne gibi sosyo-psikolojik etkileri olabilecektir gibi soru(n)lara bu çalışmada cevaplar ara(n)maya çalışılacaktır.

21. yüzyılda tıp ve estetik teknolojilerinin/imkânlarının gelişmesiyle moda, giyim, makyaj veya kullanılan eşyalardan ziyade hem biyolojik hem de fizyolojik olarak doğrudan bedeninin kendisinde karşılık bulmaya başladığı gözlemlenmektedir. Tarihin belli dönemlerinde farklı düşünce insanların giyiminin, diğer bir ifadeyle görünme biçiminin kimlik, kişilik, düşünce ve benlik üzerindeki etkilerine dair analizleri dikkate alındığında bu durumun

insanın bedenine uygulandığında yeni moda türünün etkisinin ayrıca düşünmek gerekmektedir.

Son dönemlerde kitle iletişim araçlarının yaygınlığının artmasıyla çeşitli vasıtalar ve bilvesile insanların ulaşması gereken “ideal güzellik” modellerinin/ölçülerinin sergilendiğine şahit olunmaktadır. Plastik cerrahi alanının bir alt dalı olan estetik cerrahisi de bu durumu mümkün kılmaktadır. Bu durumun mümkün olduğunu gören insanlar tarafından da talep her geçen gün artmaktadır. Simmel’in ifadesiyle “seçkinler”, İbn Haldun’un tabiriyle “galipler” bir moda başlatırken, diğerleri veya mağluplar da bunu taklit etmektedirler. Çünkü estetik cerrahi sadece üst sınıfın rağbet gösterdiği bir olgu olmaktan ziyade artık popüler bir kültür olarak kitlelere yayılmaya başladığı görülmektedir (Sevim ve Sevim, 2014, s. 69).

Estetik cerrahi insanların çeşitli kazalar, yaşlanmaya bağlı olarak ortaya çıkan deformasyonlar ya da doğuştan gelen ve kişinin varlığından rahatsız olduğu bazı bedensel görünümelerini istedikleri yönde değiştirme imkânı sunmaktadır. Diğer bir ifadeyle estetik cerrahi sayesinde insanlar bedenlerini veya bedenleri üzerinden kendilerini yeniden yaratma imkânı bulmaktadırlar. Bu tanrısal güç sayesinde insanlar ne doğuştan gelen ne de sonradan meydana gelen istemedikleri burun, kaş, dudak, göğüs, yüz, kalça vb. ile yaşamak zorunda değiller. Oscar Wilde’ın *Dorian Gray’in Portresi* adlı eserinde konu edildiği (Wilde, 2018), Cahit Sıtkı Tarancı’nın “Otuz Beş Yaş” şiirinde (Tarancı, 2023) işlediği insanın yaşlanmasıyla yüzleşme kadim korkusunun motivasyonu estetik cerrahi gün geçtikçe kat ve kat büyümektedir. İnsanlar bu ve benzeri saiklerle ekonomik imkânları dâhilinde kendilerini biyolojik ve fizyolojik olarak yeni baştan yaratma fırsatı bulmaktadırlar. Özellikle bedenlerini genç gösterme arzusu içinde olanların durumunu Lawrence M. Friedman “gençlik kültürü” kavramsallaştırmasıyla açıklamaktadır (Friedman, 1999, s. 232). Bu kültürün etkisinde kalan insanlar yaşları kaç olursa olsun hem genç hem de “istedikleri” kişi gibi görünme imkânına sahip olmaktadır. Ancak bu görünme biçiminin modası geçtiğinde, demode olduğunda değişmez değişiminin yarattığı ruhsal baskı inşalarının ruh sağlığına zarar vereceği açıktır. Sonuçta insan bedeni bir insan ömrü süresinde kaç kez değiştirilebilir? İnsanın zihni bu radikal değişimlere nasıl adapte olur ve bu kadar yoğun değişim içinde kişi nasıl bir kimliğe, kişiliğe, benliğe sahip olabilir gibi soru(un)lar cevap beklemektedir.

Değişim olgusunun toplumsal yapı ile insan bedeni arasında yoğun bir ilişkisinin olduğunu düşünen Jean Baudrillard ve Zygmunt Bauman beden değişim hızını sosyolojik bir perspektifle açıklamaktadırlar. Bauman *Akışkan Modernite* eserinde toplumların akışkanlığının bedenlerin akışkanlığına da neden olduğunu ve hatta beden değişiminin toplumsal değişim hızının bir göstergesi olduğunu öne sürmektedir (Bauman, 2017, s. 263-265). Baudrillard ise bu durumu kapitalist ekonomik düzenin de radikal bir eleştirisi olan *Tüketim Toplumu* adlı eserinde açıklamaktadır. Baudrillard tüketim kültürünün insandaki en önemli göstergesinin beden olduğunu düşünmekte,

bedenin insanın sahip olduğu en yüce şey olarak sunulduğunu ifade etmektedir (Baudrillard, 2017, s. 122). Baudrillard'a göre tüketim çağında insanlar tüketim toplumunun yoğun reklamları çerçevesinde bedenini yeniden keşfeder (Baudrillard, 2017, s. 123), beden ruhun yerini alır ve ilahi bir varlık olarak yüceltilir (Baudrillard, 2017, s. 163). Baudrillard için toplumsal değişim ile beden arasında yoğun bir ilişki vardır ve toplumsal olan bedende kendini gösterir (Baudrillard, 2017, s. 164):

“Bedenin statüsü bir kültür olgusudur. Hangi kültür olursa olsun bedenle ilişkinin örgütlenme tarzı şeylerle ilişkinin örgütlenme tarzını ve toplumsal ilişkilerin örgütlenme tarzını yansıtır. Kapitalist bir toplumda özel mülkiyetin genel statüsü aynı zamanda bedene, toplumsal pratiğe ve bu pratiğin zihindeki temsiline de uygulanır. Geleneksel düzende, örneğin köylüde bedeni narsisik kuşatma, gösterisel algılama değil, emek süreci ve doğayla ilişki aracılığıyla ulaşılmış araçsal/büyülü bir beden görüşü vardır.

Göstermek istediğimiz üretimin/tüketimin günümüzdeki yapılarının özünde, kendi bedeninin bölünmüş (ama fazlasıyla dayanışmacı) bir zihinsel temsiline bağlı olan çifte bir pratiğe yol açtığıdır: sermaye olarak beden pratiği, fetiş (ya da tüketim nesnesi) olarak beden pratiği. Her iki durumda da bedenin yadsınmak ya da unutulmak bir yana bilinçli olarak kuşatılması (terimin hem ekonomik hem de psikik anlamında) önemlidir.”

Baudrillard ve Bauman ikisi de insanın bedenine bu kadar yoğun şekilde ilgi göstermesini, hatta ilahi bir varlık muamele yapıyor olmasını modern dönemin yaratmış olduğu toplumsal değişime ve tüketim biçimlerine bağladıkları görülmektedir. Değişimin fazla olduğu ve bunun da kutsal görünüm aracınının beden olduğu bir zaman diliminde estetik cerrahi kendisine güçlü bir konum elde etmiştir.

Estetik cerrahi çok yeni bir bilim alanı olsa da tarihsel arka planı yüz yılı geçmektedir. Dünyada ilk estetik cerrahi derneği Chicago'da 1921 yılında kurulmuştur (Sevim ve Sevim, 2014, s. 70). 1948'de estetik cerrahi müdahale görmüş Amerikalıların sayısı on beş bin civarındayken (Gürler, 2018, s. 142), 2001 yılına gelindiğinde sadece Amerika'da yağ aldırma, göğüs büyütme, göz kapağı kaldırma, yüz germe ve göğüs küçültme estetik cerrahi operasyonlarının miktarı bir milyon yüz bini aştığı görülmektedir (American Society for Aesthetic Plastic Surgery, 2001, s. 3). Bu oran Amerika'da 2022 yılına gelindiğinde yirmi üç milyonu geçtiği tespit edilmiştir (Plastic Surgery, 2022, 10). 2001 yılından 2022 yılına estetik cerrahi yaptıran kişi sayısı 22 yılda yüzde 2300 artmıştır. Artış hızı da artış miktarı gibi her geçen yıl artmaktadır. Hatta Amerika'da estetik cerrahiye özendirilen televizyon programları da yapılmaktadır. MTV'nin *I Want a Famous Face* (Ünlü Bir Yüz İstiyorum) adlı bir televizyon programı yaptığı ve kişilerin en sevdikleri ünlüye benzemek için estetik ameliyat geçirdiği bilinmektedir (Sevim ve

Sevim, 2014, s. 71-72). Bu ve benzeri medya programlarıyla estetik cerrahi önce sıradanlaştırılarak kabul görmesi sağlanmakta, sonra da özendirilerek toplumun olabildiğince geneline yayılması amaçlanmaktadır. Küreselleşme yoluyla yaygınlaşan bu tür programlar Türkiye’de “*Bambaşka*” ve “*Böyle Çok Daha Güzelsin*” isimleriyle yayınlanmış ve yayınlanmaya devam etmektedir. Bu programların sloganları “beni baştan yarat” ve “şimdi tepeden tırnağa değişmenin tam zamanı”dır. Ortak odak noktaları ise kadınların bedenleridir, zira onu doğrudan değiştirmeyi ve bir sunum nesnesi olarak göstermeyi amaçlamaktır (Atay, 2011; TV8, 2016).

21. yüzyılda tıp şifa vermenin ötesinde insanların modaya bağlı estetik kaygılarını gideren bir alana everilmiş ve estetik cerrahlar da tıp endüstrisinin en çok kazanan kesimlerinden birisine dönüşmüştür (Sevim ve Sevim, 2014, s. 86). Estetik cerrahisi genelde yaşlılar arasında tercih edilen bir işlem olmanın ötesine geçmiş yaş ortalaması Türkiye’de bile 15’e kadar inmiştir (Türkiye Plastik Rekonstrüktif ve Estetik Cerrahi Derneği, 2023). Türkiye bu alanda dünyada oldukça önemli bir yerde durmaktadır. Türkiye ortalama olarak estetik cerrahi alanında en fazla yabancı hasta gören Meksika, Kolombiya, Tayland ile beraber ilk dörtte yer almaktadır (Global Survey 2022). Ayrıca toplam hasta sayısına bakıldığında ise Amerika, Brezilya, Japonya, Meksika, İtalya ve Almanya’dan sonra yedinci sırada yer almaktadır. Türkiye’de 2019 rakamlarıyla 754 bin 392 estetik müdahale yapılmıştır (Pandemiden etkilenmeyen sektör: Estetik turizmi, 2020; Temizkan ve Temizkan, 2020, s. 288).

Estetik cerrahi uzun bir dönem kadınlar üzerinden tanımlanan bir alan olmuştur. Genelde kadınlar beğenilmek arzusuyla, zamanın modasının yönlendirilmesiyle bedenlerinin çeşitli bölgelerine çeşitli estetik müdahaleler yaptırmışlardır. Ancak son zamanlar da erkeklerin de bu biyo-fizyolojik modaya uyum sağlamak için çaba sarf ettikleri anlaşılmaktadır. Erkeklerde saç ektirme, burun yaptırma, yüz gerdirme, botoks ve dolgunun yanına son zamanlarda kalça estetiği de yaygın hale gelmeye başladığı görülmektedir. 2016 yılında erkeklerin dünya genelinde 3.264.254 adet estetik müdahale yaptırdığı görülmektedir (Demirbaş, 2019, s. 83). 2022 yılında sadece Amerika’da estetik müdahale yaptıran erkeklerin sayısı 1.560.672 olarak belirlenmiştir (The American Society of Plastic Surgeons, 2022). 2022 yılı dünya geneli rakamlar ise 2.758.690 olarak istatistiklere yansımaktadır (The Aesthetic Society, 2022).

Dünyada 2022 yılına gelindiğinde International Society of Aesthetic Plastic Surgery’in yayınladığı rapora göre toplam 33 milyonu aşkın insanın estetik amaçlı müdahaleler yaptırdığı görülmektedir (Global Survey 2022). Bir yılda 33 milyon estetik cerrahi müdahale bunun artık istisnai/zaruri değil, genel/olağan/sıradan olma yolunda normalleştiğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Bu rakamlar gün geçtikçe de artarak devam etmektedir. Hal böyleyken dünyada da değişim hızı oldukça yüksek iken bu değişimlerin insanların ruh sağlığına etki etmemesini beklemek yanlış olur. Özellikle

modaya uyum sağlamak üzerinden yapılan bu müdahaleler moda değişikçe farklılaşmak durumunda kalmaktadır. Maddi imkânsızlıklar ya da tıbbi saikler neticesinde bu değişikime ayak uyduramayan kişilerin ruh sağlığının bozulacağı da ileri sürülebilir.

3. BIYO-FİZYOLOJİK MODANIN MEDYADAKİ YANSIMALARI

Estetik cerrahinin modanın bir konusu haline gelmesinde ve toplumun geneline yayılması sürecinde medyanın oldukça fazla etkisi olmuştur. Tıbbi teknolojinin gelişmesi kadar, insanların estetik cerrahi müdahalenin normal ve hatta özenilecek bir durum olması bağlamında medya oldukça önemli bir yer tutmuştur. Bu ve benzeri nedenlerle insanlar estetik cerrahinin moda uygulamalarını kendilerinde görme iştihakına sahip olmuşlardır. Bu çalışmada “biyo-fizyolojik moda” olarak tabir ve tarif edilen, insanın estetik cerrahi sayesinde bedenlen görünümünü zamanın modasına uygun biçimde değişikime çabası üzerinde yoğun etkisi olan medyadaki haberler iki genel başlık altında toplanabilir. Birincisi genelleştirme, sıradanlaştırma ve özendirme olarak sıralanabilir. Medyada estetik cerrahiye diğer bir ifadeyle biyo-fizyolojik modayı teşvik edecek, herkesin bu konuya yoğun ilgi gösterdiğini ifade eden abartılı başlıklar atılmakta ve sıradanlaştırmaya yönelik yani “herkes”in cerrahi müdahale yaptırdığı yönündeki haberlerin miktarı oldukça çoktur. İkinci tür haberler ise bu cerrahi müdahalelerin farklı olumsuz sonuçları üzerine. Özellikle son yıllarda özendirici ve genelleştirici haberler kadar estetik cerrahinin olumsuz sonuçları üzerine de oldukça fazla haberin medyaya yansıdığı görülmektedir. Bu haberler de cerrahi müdahalelerin istenilen sonucu vermemesi kadar, ölümle sonuçlanan vakalar ve estetik cerrahi sonucunda ortaya çıkan görüntünün dışına çıkılamaması ve yeni bedenine içine hapsolmanın getirdiği duygusal travmalar olarak özetlenebilir.

İnsanlar üzerinde genelleştirme, sıradanlaştırma ve özendirici haberlerden bazı örnekler vermek gerekirse, bunlar ilki cerrahi müdahalenin Türkiye’de yüzbinleri, dünyada ise milyonları aşan insanlar tarafından yapıldığını aktaran yerli ve yabancı basın haberleridir. Independent Türkçe 2020 yılında pandeminin en yoğun olduğu dönemde “Pandemiden etkilenmeyen sektör: Estetik turizmi... Türkiye, dünya liginde 7’inci sırada” haber başlığıyla çıkmıştı. Haberin detaylarında Türkiye’nin estetik cerrahi alanında ilk 10’da olduğu hatta 7. sırada olduğu, Türkiye’de kaliteli ve uygun fiyata bu “imkâna” kavuşulabileceği vurgulanmaktadır. Haberin devamında dünyada 2019 yılında 13 milyonu, Türkiye’de ise 754 bini aşkın estetik operasyon yapıldığı belirtilmektedir (Halis, 2020). Bu ve benzeri yüzlerce haber, binlerce içerik ile insanların en yoğun ölüm korkusu ve var olma kaygısı yaşadığı pandemi döneminde bile estetik cerrahiden vazgeçmediğini ve biyo-fizyolojik modaya uyum sağlamak için büyük çaba sarf ettiğini ortaya koymaktadır.

Uluslararası oldukça prestijli dergilerden Forbes, 2023 yılında “Estetik Cerrahi Teknolojiyle Yükselişte ve Hollywood Bunun Merkezinde” başlıklı haber yaptığı ve estetiğin insanlar arasında oldukça yaygın olduğu ifade ediliyor. Haberin devamında ise insanların dönemin “trend” görünme biçimlerine benzemeye çalıştıkları ifade ediliyor. Haberde küçük de bir not düşülüyor, estetik maliyetlerin azaldığı ve daha fazla kişilerin ulaşım imkânına kavuştuğu belirtiliyor (Estetik Cerrahi Teknolojiyle Yükselişte ve Hollywood Bunun Merkezinde, 2023). New York Post gazetesi de “Z kuşağının plastik cerrahi çılgınlığı tüm zamanların en yüksek seviyesine ulaştı: 'Yeniden güzel hissetmek' istiyorum” başlığını kullanıyor (New York Post, 2023). The Washington Post ise “Estetik ameliyatlardan eskiden sessiz bir işti. Şimdi iyi bir içerik” başlığıyla estetik ameliyat tanıtım videolarının çeşitli sosyal medya uygulamalarında milyonlarca kişi tarafından izlenip, büyük kitleler tarafından taklit edildiğini söylüyor (The Washington Post, 2023). Benzer içeriği ise The New York Times “Plastik Cerrahi Videolarının Büyüleyici Çekiciliği” başlığıyla sunduğu görülmektedir (The New York Times, 2023). Habertürk gazetesi ise bu konuda somut bir örneği anlatan haberinde “Videosu 12 milyon izlenen 49 yaşındaki kadının dönüşümü: Geçirdiği estetik operasyon sonrası 20 yaşında olduğu düşünülüyor!” haberiyle hem estetik cerrahi sansasyonel bir biçimde sunuluyor hem de toplumsal ilgisini anlatan 12 milyonluk vurguyla ifade ediliyor. Haberin içeriğinde ise kişinin “mucizevi” dönüşümü kişinin fotoğraflarıyla safha safha anlatılıyor. (Habertürk, 2024). Aynı zamanda estetik cerrahi müdahaleler sadece kadınların üzerinde değil, erkekler üzerinde de ciddi etki yaratmaya başlamaktadır. Buna dair haberlerinde son zamanlarda arttığını belirtmek gerekmektedir. Habertürk gazetesi bu durumu “Erkeklerde popo estetiği çılgınlığı” başlığıyla vermektedir. Haberin devamında erkeklerde yeni moda popoların erkekler arasında yoğun ilgi gördüğü belirtilmektedir (Habertürk, 2024). Estetik cerrahi büyük kitleler tarafından yaptırılan ve yeni bir değer alanı olarak sunan bu haberler estetik cerrahi müdahaleleri büyük kitleler tarafından büyük bir iştiyak ile yaptırıldığını vurgulayarak da özendirici bir etki de yarattığını söylemek gerekmektedir.

Estetik cerrahi ile ilgili ikinci tür haberler ise bu müdahaleleri yaptırmış insanların farklı sebeplerle yaşadıkları psikolojik travmaları kapsamaktadır. Bu bağlamda Karar gazetesi Avustralya’da estetik cerrahi müdahale yaptırmış kişileri konu alan bir araştırmayı haber yapıyor. Haberdeki ilgili araştırmaya göre estetik yaptıranların yüzde 40’tan azının ameliyat sonrası vücutlarından memnun olduğunu ifade ediyor. Bu da tersten okunduğunda estetik cerrahi müdahale yaptıran insanların yüzde 60’ından fazlasının ameliyat sonrası memnuniyetsizlik yaşadığını gösteriyor. Bunun da en önemli sebebi olan kişilerin olmak istedikleri görünüm kendilerinde ortaya çıktığında hayal ettikleri durum ile gerçeklik arasındaki mesafenin fazla olmasından kaynaklanmakta olduğu ifade ediliyor. Bunun sonucunda da bu kişilerin psikolojik ve psikiyatrik tedavi almak zorunda kaldıkları vurgulanıyor (Karar, 2023).

Estetik cerrahi müdahalenin insanın duyu dünyasında yarattığı olumsuz sonuçları konu edinen bir araştırmayı da The New York Times haber yapıyor. İlgili araştırmancının haberini “Botoks ve Estetik Cerrahi Başkalarıyla İlişkilerimizi Soğutabilir mi?” başlığıyla sunan gazete bilimsel araştırmaların bu soruya “evet” dediğini söylüyor. Haberin içeriğine göre özellikle botoks ve benzeri insanın yüz ifadelerini değiştiren cerrahi müdahalelerin bir süre sonra kişilerin duyu ifade etme yeteneğini bozduğu için endişe kaynağına dönüştüğünü ve anksiyete yani duyu durum bozukluğuna yol açtığını ifade ediyor (The New York Times, 2019). The Washington Post gazetesi estetik cerrahi ile sosyal medya arasındaki ilişkiyi ve estetik cerrahi müdahale yaptıran kişilerin farklı psikolojik bozukluklara neden olan haberini “Hastalar, üzerinde oynanmış selfielere benzemek konusunda çaresiz durumdadır. Plastik cerrahlar 'Snapchat dismorfisi' nedeniyle alarma geçti” başlığıyla sunuyor. Haberin içeriğinde sosyal medya kullanıcıların farklı akıllı telefon uygulamalarıyla kişilerin kendilerini profil resimlerine benzetmeye çalıştıkları, buna da literatürde 'Snapchat dismorfisi' dendiğini ifade ediyor. Bu durumun insanların özgüvenleri üzerindeki olumsuz etkisinden söz eden haberde obsesif-kompulsif spektrumda sınıflandırılan bir akıl hastalığı olan vücut dismorfik bozukluğunu tetikleme potansiyelinden bahsediliyor. Kişilerin sosyal medya profillerine benzemek için estetik cerrahi müdahaleler yaptırdığı vurgulanan haberde bu durumda daha büyük psikolojik hastalıklara sebebiyet verdiği vurgulanıyor (The Washington Post, 2018).

Burada çok özet bir şekilde verilen bu medya haberleri de göstermektedir ki geleneksel medya haberleri ve sosyal medya kullanımı kişilerin estetik cerrahi müdahalelere yönelmesinde önemli rol oynuyor. Ancak kişiler estetik müdahale yaptırdıktan sonra sonuçlarından pekte memnun olmuyor ve hatta daha da büyük sosyo-psikolojik patolojilerin doğmasına neden oluyor. Gazete haberleri böyleyken saha çalışmaları da bu durumu destekler nitelikte veriler sunmaktadır (Barlas vd., 2014; Çamurcu, 2023; Demirbaş, 2019; Gürler, 2018).

4. BEDEN DEĞİŞİM ARZUSUNUN PSİKOSOSYAL ETKİLERİ

İnsan bedeni modern öncesi dönemde de insanların kendilerini farklı şekillerde ifade ettikleri bir araç olmuştur. Çünkü kültürel, ekonomik, siyasal, dinsel gibi yapıların cisimleştiği mekân/gösterge beden olduğu için egemen kültür ve/veya aktörler tarafından sürekli inşa edilmek istenmiş ve ilgili dönemde geçerli olan toplumsal gerçekliğin anlaşılması için de önemli ipuçları sunmuştur (Gürler, 2018, s. 142). İnsanın hem kendini hem de başkaları tarafından anlamlandırılmasının ilk izlenim aracı doğal olarak görünüm üzerinden olmuştur. Çünkü insanlar görünüm biçimleriyle sosyal, siyasal, ekonomik ve hatta dini olarak kim olduklarını ve olmadıklarını beyan etmektedirler. Genellikle bedenün üstüne giyilen, sürülen, takılan eşyalar üzerinden inşa edilen kimlik, benlik ve kişilik tıbbi teknolojik imkânların artmasıyla bedenün kendisinde bulmaya başlamıştır. Bedenün kendisinde olan

bu durum aslında en ilkel haliyle de geçmişte örnekleri vardır. Bunların arasında en bilineni, özellikle erkekler için saç, sakal ve bıyık biçimleriyle uzun bir dönem kendini göstermiştir. Erkekler saç, sakal ve bıyık biçimleriyle kendilerinin sosyal, siyasal, ekonomik ve dini olarak nasıl bir eğilimde olduklarını göstermişlerdir. Son zamanlarda ise bu durum bedenın doğrudan kendisine yönelmeye başlamıştır.

Son dönemde gittikçe artan popülerliğiyle estetik cerrahisi insan bedenini modanın bir nesnesi, uzamı haline dönüştürmüştür. İnsanlar görünmek/varolmak için fiziksel görünüme yönelmiş, sosyal medyanın da bu durumu desteklemesiyle, materyalist değer algılarının yaygınlaşmasıyla estetik cerrahinin insanların gündemine alınmasına neden olmuştur (Barlas vd., 2014, s. 108). İnsanlar giyilen, takılan, sürülen eşyalar ya da çeşitli sakal, bıyık ve saç modellerinin ötesinde bedenın doğrudan kendisini değiştirme yoluna gitmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Ancak moda uyum sağlamak adına yapılan bu fizyolojik ve hatta biyolojik değişimler/müdahaleler, bir sonraki moda uyum sağlamak adına ciddi sorunlar yaratabilecektir. Öncelikle moda uyum sağlamak adına yapılan fizyolojik değişimlere kişilerin uyum sağlayabilmesi başlı başına bir sorundur. Ayrıca bir büyük sorun daha vardır ki o da moda değiştiğinde kişinin eski moda bir bedenle karşı karşıya kalmasıdır. Bu iki durum da kişinin yaşamını olumsuz yönde etkileme ihtimalini içinde barındırmaktadır.

Tarih boyunca beden insan için zihinsel tezahürlerinin görünme alanı olduğu için insanların bilinçli veya bilinçsiz duygularının bir çıktısı olma özelliği de taşımaktadır. İster İbn-i Haldun, ister Tanpınar, Crane, Bennet veya Simmel'in açıklamaları üzerinden okunsun her halükarda kişinin dışarıdan izlenim edinilmesinin en önemli unsurudur. Kişilik, kimlik ve benlik idrakinin en önemli şekli görüntüsüdür. Bu yüzden kişilerin kendi bedenini salt moda uğruna sürekli değişime uğratması, kişiliğin, kimliğin ve benliğin sadece bedene indirgenmesi bir süre sonra değişim karşısında kişinin değersizlik hissine neden olabilecek ve bu da çeşitli psikososyal patolojilerin doğmasına sebebiyet verebilecektir. Bu konuda yapılan saha çalışmaları da bu iddiayı destekler niteliktedir. Amerika, Japonya, Fransa başta olmak üzere farklı ülkelerde yapılan pek çok çalışmada estetik cerrahi sonrası kişilerin bedensel değişime uyum sağlayamamaları ve değişim hızına bedeninin yetişememesi nedeniyle müdahaleye maruz kalan kişilerde bu saiklere bağlı yüzde elli oranında antidepresan kullanımının olduğu tespit edilmiştir (Barlas vd., 2014, ss. 107-108). Estetik cerrahi sayesinde beden en iyileşme sağlanan kişilerde psikososyal olarak da iyileşme sağlanması gerekirken durumun bunun tam tersi olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Değişim hızının oldukça yüksek olduğu bir zaman diliminde “güzel” algısının, anlayışı veya modasının hızla değişeceği aşikârdır. Bu da yeni arzuların doğmasına ve farklı memnuniyetsizliklerin meydana gelmesine neden olacaktır (Gürler, 2018, s. 144). Bunlardan birincisi, kişilerin henüz değişen bedenlerine tam uyum sağlayamadığı için bedenlerine yabancılaşma

duygusunu tetikleyebilecektir. İkincisi de kişilerin mevcut beden biçiminin modası geçtiği, hâlihazırdaki güzellik kıstaslarına uymadığı için toplumsal yabancılaşmaya neden olabilecektir. Baudrillard bu yabancılaşma *kuşatma saplantısının* bir sonucu olduğunu düşünmektedir. Yani kişiler beden endüstrisinin yaratmış olduğu algıdan etkilenmekte ve onun kendi içinde yarattığı değişime ayak uydurma zorunluluğu hissetmektedir (Baudrillard, 2017, 166-167). Bu duruma tam olarak ulaşamadığı için de Baudrillard'ın tabiriyle insanlar “psikolojik sürekli yoksullaşma” yaşamaktadırlar (Baudrillard, 2017, 72).

Bedensel bir değişimin kişiyi düşünsel ve duygusal olarak bu denli etkileyip etkilemeyeceği sorunun cevabı saha araştırmalarında estetik cerrahi yaptırmış kişilerin buna yükledikleri anlamların içerisinde. Çünkü farklı saha çalışmalarında estetik cerrahi yaptırmış kişilerin o dönem kabul görmüş güzellik kıstaslarına ulaşmanın yanı sıra geçerli moda görüntüsüne sahip olduğunda kendilerinde karakter ve özgüven başta olmak üzere farklı içsel değişimler yaşayacağına dair güçlü kanaatlerin bulunduğu görülmektedir (Gürler, 2018, s. 149). Çünkü kişiler bedenlerine bu müdahaleleri yaptırırken içsel motivasyonları arasında kabul görme, özgüven artırma ve beğenilme duyguları başta gelmektedir.

Postmodern günümüz dünyasında bedenin sekülerleşmesi ile özgürleşeceği düşünülüyordu. Bu durumun aksine çeşitli medya kanallarıyla yaratılan egemen güzellik anlayışı ile kültür endüstrisinin baskıcı bir güç olarak kişilerin bedenleriyle arasındaki ilişkiyi etkilediği görülmektedir. Bunun en önemli kanıtlarından birisi saha çalışmalarında estetik müdahale yaptırmış kişilerin sosyal medya paylaşımlarında ideal ve geçerli olan güzellik ölçütlerine sahip olmamanın kişilerin üzerinde yoğun baskıya neden olduğu anlaşılmaktadır (Valente, 2002, ss. 61-62; Caddick vd., 2012, ss. 94-95; Barlas vd., 2014, ss. 111-112; Gürler, 2018, ss. 153). Bu da bedenlerin ne denli işgal edildiğini göstermektedir. Bu tarz kişiler artık bedenlerinin sahipleri değil, kölesi konumundadır. Yaşadıkları ruhsal problemleri aşabilmek için kişiler sürekli olarak bedenlerini güncellemek durumunda kalacaktır. Bu da hem yeni bedene alışma imkânı bulmadan diğerine geçişine sebebiyet verebilecek, en sonunda da kişiler kendilerinin yabancılaşmasına sebebiyet verebilecektir. Çünkü bedenleri artık onların değildir. Egemen güzellik algısının ve kültür endüstrisinin bir ürünüdür. Bu değişime ayak uydurmak da beden-mutluluk dengesinin sağlanacağı anlamına gelmemektedir. Moda olan beden modeline yakınlık oranında mutluluğun gelmediğini saha çalışmaları açıkça göstermektedir. Çünkü İbn-i Haldun'un işaret ettiği işgal edilmişlik durumu söz konusudur. Kişiler kendilerine baskılanan görüntüye ulaşmak isterken kendi olmayı ıskalamaktadır. Böylece kişiler kendi bedenleriyle yoğun bir şekilde uğraşırken, ruhsal olanı ihmal etmektedir. Bu da bireyin kendine yaklaşmasına değil, uzaklaşmasına ve yabancılaşmasına neden olmaktadır.

Sonuç

Tahmini olarak 13. asırda Nasrettin hocanın deneyimi ve daha sonraki nesillere “Ye Kürküm Ye” fıkrası olarak aktarılan tarihsel tecrübeye de insanların diğer insanları anlama, anlamlandırma ve tanımlamalarında görünme biçimlerinin ne kadar önemli olduğu hiciv edilerek anlatılmıştır. Fıkroda bir davete katılan Nasrettin Hoca gündelik kıyafetleriyle katılır ve kimse kendisine hürmet etmez ve değerli hissettirmez. Ancak daha sonra statü göstergesi yüksek bir kıyafetle aynı davetli kitlenin arasına katıldığında çok ciddi bir hürmete mazhar olur. Bunun üzerine Nasrettin Hoca kürkünün bir ucunu getirilen yemeğin içine daldırır ve bu benim için değil, senin için “ye kürküm ye” der. Bu tarihsel tecrübeden, kadim bilgelikten çıkarılabilecek iki ders olduğu söylenebilir. Birincisi bilinen tarihten bu yana insanlar karşısındaki kişilerin görünme biçimlerine çok önem atfeder ve bu doğrultuda kişiler ile arasındaki ilişkileri belirlerler. Ancak Anadolu’nun kadim bilgeliği öz benlik ile suni benlik arasında ayırım yapar ve kişinin öz benliğini kıymetli görür. Ancak bugünün dünyasında eldeki verilerin Nasrettin Hoca ahlakının dışında seyrettiğini ve hatta genele yayılmasının hızlandığını açıkça göstermektedir. Bir yandan da aynı fıkroda zaten kitlelerin anlam dünyasının suni şekle önem atfettiğini, ancak bazı erdem sahiplerinin bunun doğru bir yöntem olmadığını dile getirdikleri de anlaşılabilir.

İnsanlar bilinen tarih içerisinde farklı yöntemlerle görünmeye, beğenilmeye ve görünümüleri üzerinden var olmaya çalışmışlardır. Bu durum uzun bir dönem giyim, makyaj ürünleri ve eşya kullanımı ile gerçekleşmiştir. Bugünde bu durum hala devam etmektedir. Son yıllarda insanın bu kadim varolma biçiminin kapsamının genişlediği ve bedenın doğrudan kendisinin biyolojik ve fizyolojik olarak değiştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu durum farklı sorunlar yaratma ihtimalini de içinde barındırmaktadır. O da her moda akımında olduğu gibi geçicilik veya değişkenlik. Yani insan bedeni çeşitli cerrahi müdahaleler ile zamanın modasına benzetildikten sonra başka bir akım, moda söz konusu olduğunda bunun nasıl değiştirileceği ve kişinin bu değişime nasıl adapte olacağıdır. Diğer bir ifadeyle bu durum bedenlerin de giysiler gibi değiştirilebilirliğine ve kişilerin bu değişime uyumu sorunsalını ortaya çıkarıldığına işaret etmektedir.

İbn-i Haldun’un yaklaşımı ölçü alındığında insanlar zihinlerinde galip olan kişilere benzemek istemekte, bir yönüyle bedendeki yansımasıyla zihinler istila ve işgal edilmektedir. Tanpınar’ın izahından düşünüldüğünde ise kişiler var olan kendiliklerini gönüllü olarak hatta yüksek maliyetlere katlanarak değişime uğratmaktadırlar. Bu süreçler göstermektedir ki bedenler, zamanında dinlerin yerini alan ideolojilerin aracı haline gelmişlerdir. Bir dönem Yeşilçam filmlerinde moda olan “bedenime sahip olabilirsin ancak ruhuma asla” sözü yanlışlanmakta, bu mottoyu “bedenime sahip olabilirsen ruhuma da sahip olabilirsin” şeklinde değiştirmek mümkün olmaktadır. Ancak bu ruh değişime ayak uyduramayınca bireyin sağlığı bozulmuş olabilir.

Uzun bir dönem giyilen, sürülen ve takılan eşyalarla kimlik, kişilik ve benlik gösterimi yapılırken, modanın değişimiyle eşyaların da değişimi söz konusu olmuştur. Bu durumu Simmel “gözün kulağa üstün gelmesi”, İbni-i Haldun “işgal”, Tanpınar “varlığın değişimi” olarak nitelemişlerdir. Bu yaklaşımlar esas alındığında bedenün üzerinde olan eşyalar kişiyi bu denli etkiliyorsa bedenün kendisindeki değişimin etkisinin daha fazla olacağı söylenebilir. Ayrıca eşyalar ile görünmeye çalışan insanlar için görünme biçimi bedenün kendisine döndüğünde, beden de görünmenin bir aracı/nesnesi olacaktır. Dolayısıyla bedenün sunumu, görünümü önem arz etmeye başlayacağından yeni varolma biçiminde çıplaklık biçimleri/oranları modaya göre değişkenlik gösterebilecektir. Belki de zamanla gelişen tıp teknolojileriyle bedenler de giysiler gibi giyilip çıkarılabilen eşyalara dönüşebilecektir.

İnsanların son zamanlarında bedenleriyle olan bu yoğun ilişkisi, ona yüklediği derin anlamlar aynı zamanda kişilerin düşünsel inşa biçimini de göstermektedir. Kişiler bedenlerini yoğun bir duyguyla merkeze almaktadır ki duygu durumları bile bu doğrultu da şekillenmektedir. Bedenlerin bu denli görünümün, beğenin ve hatta var olmanın aracına dönüşmesi, sudaki yansımaya hayran hayran bakan Eski Yunan mitolojisindeki Narkisos’u hatırlatmaktadır. İnsanlar sürekli olarak kendileriyle ilgilenmekte, bunu da çeşitli sosyal medya uygulamalarıyla başka insanların beğenisine sunmaktadır. Beğeni miktarıyla doğru orantılı olarak varlık iddiası/ihtimali/hissiyatı artmaktadır. Bu da insanların kendisini inşa ettiği, kendine bir ölçü, kıble olarak aldığı asıl kaynağı da göstermektedir. Kişiler varlıklarını çeşitli vasıtalarla moda olmuş ideal beden modellerine indirgeyerek, ontolojik gerekçesini buradan neşet ettirmektedir. Narkisos gibi bireyler de sosyal medya uygulamalarından yansımalarını hayranlıkla seyretmekte ve bir nevi ibadet gerçekleştirilmektedir.

Baudrillard’ın da işaret ettiği gibi beden kapitalist sistemin yaratmış olduğu tüketim toplumunda beden üzerine ibadet iştiağıyla yönelinen kutsal bir unsura dönüşmüştür. Eğer kişiler bu ibadeti ihmal ederlerse, suçluluk ve yetersizlik hissi ile cezalandırılır. Yine Baudrillard bu durumun kapitalist toplum içinde planlı olarak yapıldığını, kişilerin sürekli tüketime yönlendirildiklerini bedenün veya maddi olarak belli başlı imkânlarla sahip olunsu da “sürekli psikolojik yoksullaşmaya” maruz kaldığı için hiçbir zaman tam olarak idealize edilen mutluluğa ulaşmak mümkün olmayacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Ragıp Ergün: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Ragıp Ergün: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Ergün, R. (2023). Biyo-fizyolojik moda: Değiştirilebilen beden sorunsalı ya da işgal edilmiş bedenler. *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 75-97. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1481647>

Kaynakça

Atay, T. (2011, 25 Nisan). *Beni baştan yarat!*. 18 Haziran 2024 tarihinde <https://t24.com.tr/yazarlar/tayfun-atay/beni-bastan-yarat,3562/> adresinden edinilmiştir.

Barlas, G. Ü., Karaca, S., Onan, N., Öz, Y.C., Gürkan, A., Işık, I. & Sürmeli, F. (2014). Estetik cerrahi hastalarında beden imajı işlevsel olmayan tutumlar ve depresyon. *Türk Plastik Rekonstrüktif Ve Estetik Cerrahi Dergisi*, 22(3), 108-113.

Bauman, Z. (2017). *Akışkan modernite*. (Çev. S. O. Çavuş). Metis Yayınları.

Bennett, A. (2013). *Kültür ve gündelik hayat*. (Çev. N. Tekdoğan. B. Şenel, U. Y. Kara). Phoenix Yayınevi.

Baudrillard, J. (2017). *Tüketim toplumu*. (Çev. N. Tatal & F. Keskin). Ayrıntı Yayınları.

Caddick, J., Jawad, S., Southern, S., & Majumder, S. (2012). The power of words: sources of anxiety in patients undergoing local anaesthetic plastic surgery. *The Annals of The Royal College of Surgeons of England*, 94(2), 94-98, <https://doi.org/10.1308/003588412X131712215012>

Crane, D. (2003). *Moda ve gündemleri: Giyimde sınıf, cinsiyet ve kimlik*. (Çev. Ö. Çelik). Ayrıntı Yayınları.

- Çamurcu, A. H. (2023). *Sosyal medyada beden ve mahremiyet: Onlyfans Örneği* [yüksek lisans tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Demirbaş, H. (2019). İnsanlar neden estetik müdahalelere yönelmektedir? Gerisindeki güdülenme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(99), 81-91, <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.39548>.
- Eco, U. (2016). *Güzelliğin tarihi*. (Çev. A. C. Akkoyunlu). Doğan Kitap.
- Elçik, G. & Tuğba B. Ö. (2010). *Bedende kıpırdamalar*. Varlık Yayınları.
- Erkilet, A. (2012). Mahremiyetin dönüşümü: Değer, taklit ve gösteriş tüketimi bağlamında “İslami” moda dergileri. *Birey ve Toplum Dergisi*, 2(4), 27-39.
- Ertürk, N. (2011). Moda kavramı, moda kuramları ve güncel moda eğilimi çalışmaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, 4(7), 1-32.
- Friedman, L. M. (1999). *The Horizontal society*. Yale University Press.
- Global Survey (2022). *The latest global survey from isaps reports a rise in aesthetic surgery worldwide*. Ocak 14 2024 tarihinde <https://www.isaps.org/discover/about-isaps/global-statistics/reports-and-press-releases/global-survey-2022-full-report-and-press-releases/> adresinden edinilmiştir.
- Gürler, G. (2018). Estetik cerrahi müdahale görmüş bireyler üzerine bir alan araştırması. *Sosyoloji Dergisi*, (38), 141-172.
- Habertürk (2024, 30 Mart). *Erkeklerde popo estetiği çığırnlığı*. 7 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.haberturk.com/erkeklerde-popo-estetigi-cilginligi-3671671/> adresinden edinilmiştir.
- Habertürk (2024, 1 Mayıs). *Videosu 12 milyon izlenen 49 yaşındaki kadının dönüşümü: Geçirdiği estetik operasyon sonrası 20 yaşında olduğu düşünüldü!*. 10 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.haberturk.com/videosu-12-milyon-izlenen-49-yasindaki-kadinin-donusumu-gecirdigi-estetik-operasyon-sonrasi-20-yasinda-oldugu-dusunuldu-3682443/> adresinden edinilmiştir.
- İbn-i Haldûn. (2004). *Mukaddime*. (Çev. H. Kendir). Cilt 1, Yeni Şafak Abone, Dağıtım ve Promosyonu Departmanı.
- Karagülle, A. E. & Çaycı B. (2014). Ağ toplumunda sosyalleşme ve yabancılaşma. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 4(1), 1-9, <http://dx.doi.org/10.7456/10401100/001>.
- Karar (2023, 11 Ekim). *Avustralya’da yapılan araştırmadan çıkan çarpıcı sonuç: Sosyal medya kaygısı estetiğe yöneltiyor*. (8 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.karar.com/saglik-haberleri/avustralyada-yapilan-arastirmadan-cikan-carpici-sonuc-sosyal-medya-1795202/> adresinden edinilmiştir.
- New York Post (2023, 20 Şubat). *Gen Z plastic surgery craze hits all-time high: I want to feel pretty again* 7 Mayıs 2024 tarihinde

- <https://nypost.com/2023/02/20/plastic-surgeons-report-spike-in-gen-z-cosmetic-procedures/> adresinden edinilmiştir.
- Halis, M. (2020, 22 Aralık). *Pandemiden etkilenmeyen sektör: Estetik turizmi... Türkiye, dünya liginde 7'inci sırada* 14 Ocak 2024 tarihinde <https://www.indyuturk.com/node/289051/haber/pandemiden-etkilenmeyen-sekt%C3%B6r-estetik-turizmi-t%C3%BCrkiye-d%C3%BCnya-liginde-7inci-s%C4%B1rada/> adresinden edinilmiştir.
- Plastic Surgery (2023 15 Ocak). *Plastic surgery statistics report 2022*. 14 Ocak 2024 tarihinde <https://www.plasticsurgery.org/documents/News/Statistics/2022/plastic-surgery-statistics-report-2022.pdf/> adresinden edinilmiştir.
- Plastic Surgery (2023 15 Ocak). *The American Society of Plastic Surgeons 2022*, (22 Nisan 20224), <https://www.plasticsurgery.org/documents/news/Statistics/2022/plastic-surgery-statistics-report-2022.pdf/> adresinden edinilmiştir.
- Poyraz, E. & Bak, H. (2021). Sosyal medyada bedenin görünümüleri üzerinden Merleau-Ponty'yi okumak. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 11(2), 121-134.
- Sevim, S. & Sevim, B. A. (2014). 21. Yüzyılın ilk on yılında estetik cerrahinin yükselişi: ABD örneği. *Uluslararası Hakemli Akademik Spor Sağlık Ve Tıp Bilimleri Dergisi*, 4(10), 68-88.
- Simmel, G. (1957). Fashion, *American Journal of Sociology*. 62(6), 541- 558.
- Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve kültür*. (Çev. T. Birkan). Metis Yayınları.
- Sorokin, P. A. (1964). *Socio-cultural causality, Space, Time*. Russell and Russell Inc.
- Tanpınar, A. H. (2008). *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*. Dergâh Yayınları.
- Tarancı, C. S. (2023). *Otuz Beş Yaş*. Can Yayınları.
- Temizkan, S. P. & Temizkan R. (2020). Dünyada ve Türkiye'de medikal turizm kapsamında plastik ve estetik cerrahi uygulamaların hizmet pazarlaması karması perspektifinden değerlendirilmesi. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 3(2), 284-298, <http://dx.doi.org/10.33083/joghat.2020.50>.
- The Aesthetic Society 2001. *The American society for aesthetic plastic surgery*. 14 Ocak 2024 tarihinde <https://cdn.theaestheticsociety.org/media/statistics/2001-TheAestheticSocietyStatistics.pdf/> adresinden edinilmiştir.
- The Aesthetic Society (2023, 16 Ocak) *Media statistics 2022*. 22 Nisan 2024 tarihinde <https://cdn.theaestheticsociety.org/media/statistics/2022-TheAestheticSocietyStatistics.pdf/> adresinden edinilmiştir.
- The New York Times (2019, 18 Nisan). *Can botox and cosmetic surgery chill our relationships with others*. 8 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.nytimes.com/2019/04/18/well/mind/can-botox-and->

cosmetic-surgery-chill-our-relationships-with-others.html/ adresinden edinilmiştir.

The New York Times (2023, 26 Mayıs). *The mesmerizing pull of plastic surgery videos.* 7 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.nytimes.com/2021/05/26/style/plastic-surgery-videos.html/> adresinden alınmıştır.

The Washington Post (2023, 13 Haziran) *Gen Z palstic surgey tiktok.* 7 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.washingtonpost.com/lifestyle/2023/06/13/gen-z-plastic-surgery-tiktok/> adresinden alınmıştır.

TV8. (2016, 1 Şubat). *Yepyeni bir program böyle çok daha güzelsin.* 8 Temmuz 2024 tarihinde <https://www.tv8.com.tr/boyle-cok-daha-guzelsin/yepyeni-bir-program-boyle-cok-daha-guzelsin-10640-haber.htm/> adresinden edinilmiştir.

Türkiye Plastik Rekonstrüktif Ve Estetik Cerrahi Derneği (2023, 25 Ocak). *Estetik yaşı 15'e düştü.* 14 Ocak 2024 tarihinde <https://plastikcerrahi.org.tr/87/halk-sayfasi-haberler-duyurular/1357/estetik-yasi-15e-dustu/> adresinden edinilmiştir.

Valente, S. M. (2002). Anxiety among clients for plastic surgery. *Plastic Surgical Nursing*, 22(2), 55-62.

Veblen, T. (1915). *The Theory of the leisure class.* The Macmillan Company.

Wilde, D. (2018). *Dorian Gray'in portresi.* (Çev. N. Yeğınobalı). Can Yayınları.

Wilson, J. (2023, 18 Ocak). *Estetik cerrahi teknolojiyle yükselişte ve Hollywood bunun merkezinde,* 7 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.forbes.com/sites/joshwilson/2023/01/18/cosmetic-surgery-is-on-the-rise-with-technology-and-hollywood-is-at-the-centre-of-it/?sh=63fb265e1d91/> adresinden edinilmiştir.

Yalom, I. D. (2006). *Din ve psikiyatri.* (Çev. Ö. Arkan). Merkez Kitapçılık.

Extended Abstract

Humans are the only living species in the world of existence that are aware of their existence, think about it, try to give meaning to it and even try to build it. Current realities/acceptances of the period are generally effective in giving meaning to life. Although some facts/acceptances change over time, some are permanent. What is permanent manifests itself in different ways with changing time and space. A human being is a being who constantly wants to feel that he exists and wants to make others feel it too. One of the greatest and most fundamental indicators of existence is appearance. The concept of being seen here includes the meanings of being noticed, accepted, even finding value and feeling valuable.

The way humans appear has varied from past times to today. The perception of periodic and spatial beauty also supported this situation. Perhaps the most fundamental question when it comes to appearance is why and how. Why does one want to appear and how will one accomplish this act? Physical existence was not enough for humans. He constantly searched for a meaningful existence and the appropriate appearance, and this made the existence valuable/felt. The answer to the question "How will a person look?" is with the body, which is the first impression tool. Since ancient times, objects worn, attached or applied on the body have been used as the first means of presentation/indicator of identity, personality and self, as well as for people to express and introduce themselves. People's appearance styles have changed along with the variable perception of beauty, and this is called fashion in the most general sense.

Fashion, which until recently was defined through the items worn, fitted and applied on the body, has recently turned towards the body itself. People began to tend to change the parts of their bodies they did not like in accordance with the fashion of the period. This situation has increased dramatically day by day and continues to increase. This condition, which was initially valid for women, has recently started to appear in men as well. As the bio-physiological fashion continues to spread to the general public, not just to an economic elite, it is also seen that it has turned into a phenomenon that includes not only women but also men. This study focuses on the fact that plastic surgery, which has increased with developing medical technologies, changes people's bodies in a fashionable way, the spiritual effects of this change, and the issues of alienating one's body from being invaded by popular culture and ultimately paying attention to it with a desire to worship. The first thing that makes this study different from other studies in the literature is that it uses current figures and rates. Secondly, it is the interpretation of aesthetic surgery interventions by İbni Haldun and Ahmet Hamdi Tanpınar through the relationship they established between image and thought.

This study focuses on why plastic surgery interventions, which have become very common recently, are performed and their intellectual, emotional and spiritual effects on people. Although there are varying rates of plastic surgery interventions in different countries, these rates are increasing dramatically day by day. In fact, it seems that it has begun to spread to the whole of society, beyond being the pursuit of only an economic elite. It is natural that a phenomenon that has become so widespread and fashionable has a very different impact. Every change in appearance will bring about internal change in people. Among these, the first thing to understand is the reason for people's desire to change their appearance; different thinkers have given various explanations on this subject. Among these, İbni Haldun's "occupation", Simmel's "imitation" and Tanpınar's "change of existence" attract attention. Because people reveal their identity, personality and self in social life primarily through their appearance. Secondly, it is understood that

the pace of change affects people and that they become alienated first from their bodies and then from themselves, and this situation has psychopathological consequences. Because, in a period of time when the rate of change is quite high, it is understandable that there are intellectual, emotional and spiritual costs on those who try to adapt their bodies to this pace. As a result, it is understood that people are more interested in themselves and their own bodies than at any other time in history, and it is stated and claimed that in this situation, people (unconsciously) choose their own bodies as the qibla and the superior value to be worshiped.

TÜRKİYE'DE PARA ARZININ İÇSEL SÜRECİNE DAİR AMPİRİK BULGULAR*

Ali Talih SÜT** & Mithat DİNÇER***

Öz

Para arzının içsel ya da dışsal olması, para miktarının kim tarafından ve nasıl belirlendiği hususundaki farklı görüşlere dayanmaktadır. Para arzının parasal otoriteler tarafından belirlenmesi para arzının dışsal olduğunu; piyasada yer alan karar birimlerinin tercihleriyle belirlenmesi ise içsel olduğunu göstermektedir. Bu durum doğrudan miktar teorisi ile ilişkilidir. Teori, para miktarının fiyat düzeyinin kontrol edilmesinde bir araç niteliği taşıdığını öne sürmektedir. Para ve fiyat düzeyi arasındaki bu ilişkinin ele alınmasında para arzının dışsal olduğu varsayılmaktadır. Bu çalışma, Türkiye'de para arzının içselliğini 2005 ve 2023 yılları arasında çeyreklik periyotlarda yapısal kırılmalı metot olan Gregory Hansen Eşbütünleşme testiyle ele almaktadır. Çalışmanın bulguları verilerin yapısal kırılmalar içerdiğini ve banka kredilerinin para arzı ile parasal taban üzerinde belirleyici etkisinin olduğunu doğrulamaktadır. Diğer taraftan oluşturulan hata düzeltme modelleri banka kredilerinin para tabanına olan etkisinin banka kredilerine olan etkisinden daha fazla olduğunu göstermektedir. Bu durum Türkiye'de belirtilen dönemlerde para arzının içsel belirlendiğini gösterirken parasal otoritenin uygulamış olduğu politikaların piyasa taleplerinden bağımsız olmadığına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İçsel Para Arzı, Banka Kredileri, Parasal Taban.

EMPIRICAL FINDINGS ON THE ENDOGENEITY OF THE MONEY SUPPLY IN TÜRKİYE

Abstract

The endogeneity or exogeneity of the money supply is based on different views regarding how and by whom the quantity of money is determined. When the money supply is determined by monetary authorities, it is considered exogenous. Conversely, when the money supply is determined by the preferences of decision-makers in the market, it is considered endogenous. This concept is directly related to the quantity theory of money, which posits that the quantity of money is a tool for controlling the price level. In examining this relationship between money and the price level, the

* Bu makale İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Mithat Zeki DİNÇER'in danışmanı olduğu doktor adayı Ali Talih SÜT tarafından yürütülen "Türkiye'de Para Arzı İçselliğinin Dinamikleri:2005-2023 Dönemine Dair İnceleme" tezinden türetilmiştir

** Arş. Gör., İstanbul Beykent Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İngilizce İktisat Bölümü, talihsutbeykent.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8879-3196>

*** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Bölümü, mzdincer@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4928-8303>

money supply is typically assumed to be exogenous. This study investigated the endogeneity of the money supply in Türkiye by using the Gregory-Hansen cointegration test with the structural break method, analyzing quarterly data from 2005 to 2023. The findings confirmed that the data contain structural breaks and that bank loans have a significant impact on the money supply and the monetary base. Additionally, the error correction models indicate that the effect of bank loans on the monetary base is greater than their effect on the money supply. This suggests that the money supply in Türkiye was endogenously determined during the periods studied, and that the policies implemented by the monetary authority were not independent of market demands.

Keywords: Endogenous Money Supply, Bank Loans, Monetary Base.

Giriş

Para arzının içsellığı-dışsallığı meselesi iktisat literatüründe kökenleri çok eskiye dayansa da son dönemlerde Monetarist görüşün modern miktar teorisinde ele aldığı dışsal para arzı mefhumuna tepki olarak ortaya çıkmıştır (Togay, 1994; Özgür, 2008; Özgür, 2011). Para arzının dışsal ya da içsel kabulüne yönelik olan tartışmalar bir yönüyle enflasyonun sadece parasal bir olgu mu yoksa enflasyonu etkileyen farklı dinamiklerin mi olduğu konusunda doğrudan ilişkilidir. Miktar teorisi varsayımları kısaca para miktarının değiştirilerek fiyat düzeyinin kontrol altına alınabileceğini öne sürerken, alternatif görüş fiyatlar genel düzeyinin kontrolünün piyasa talepleriyle ilişkisinden dolayı daha kompleks bir süreci olduğunu öne sürmektedir. Klasik miktar teorisi, piyasadaki para miktarının azaltılması karşısında fiyat düzeyinin oransal olarak azalmasına işaret etmektedir. İçsel para arzı görüşü ise daraltıcı para politikası sonucunda para arzının nasıl tepki vereceğini piyasaların belirlediğini öne sürmekte ve kaydi para yaratma süreci ile banka kredilerine dikkat çekmektedir (Özgür, 2011; Deleidi, 2019). Bu noktada içsel para arzı görüşü uyumcular ve yapısalcılar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu iki grup temelde para arzının içsel belirlendiği hususunda fikir birliğine varmış olsa da merkez bankasının piyasada oluşan rezerv taleplerine yönelik tavrı ve faizin hangi koşullarda belirlendiği noktasında görüş ayrılıklarına sahip olduğu görülmektedir. Uyumcu görüş, piyasada oluşan talep karşısında merkez bankasının belirtilen faiz düzeyinde herhangi bir miktar kısıtına gidemeyeceğini öne sürerken; yapısalcı görüş miktar kısıtının söz konusu olabileceğini ve bu durumda finansal yeniliklerin finansal gelişmişlik seviyesine göre oluşan talebi karşılayabileceğini kabul etmiştir. Bu kapsamda ele alındığında uyumcu görüş faiz oranlarının dışsal olduğunu; yapısalcı görüş ise faizin likidite tercihi prensipleri ile faizin piyasada içsel olarak belirlendiğini kabul etmiştir (Özgür, 2008).

Türkiye’de para arzının içsel sürecinin ele alındığı bu çalışmada banka kredilerinin geniş para arzı ve parasal taban üzerinde uzun dönemli etkilerinin varlığı sorgulanmaktadır. 2007 yılı değişiklikleri ile para arzı tanımları revize edilmiş ve eski tanımda M2Y kapsamında değerlendirilen vadeli ve vadesiz

yabancı para mevduatları doğrudan M2 para arzı tanımı kapsamında dâhil edilmiştir. Türkiye, içsel ve dışsal etkenlerle döviz kurunun oldukça değişken olduğu ülkeler sınıfına girmektedir. Döviz kurunda meydana gelen dalgalanmalar para arzı büyüklükleri matematiksel olarak etkilediğinden konu ile ilgili çalışmalarda göz ardı edilemez sonuçlara neden olmaktadır. Nitekim Özgür (2011) çalışmasında M2Y para arzı tanımının banka kredileriyle olan ilişkisi döviz tevdiat hesaplarını içermeyen para arzı tanımlarına göre belirsiz sonuçlar vermiştir. Bu çalışmada ilk olarak yabancı para mevduatlarını içeren güncel geniş para arzı tanımının banka kredileriyle olan ilişkisi incelenecektir. Diğer taraftan piyasada karar birimlerince oluşturulan kredi talebinin merkez bankası kararlarını yansıtan parasal tabanla olan ilişkisi incelenerek merkez bankasının piyasa talebine uyum gösterip göstermediği ya da ne kadar sürede uyum gösterdiği sorusu araştırılacaktır. İlerleyen bölümlerde para arzının içselliğiyle ilgili literatür incelemesi, ampirik analizle ilgili veri seti, metodoloji ve bulgular ele alınacaktır. Son bölümde ise çalışmanın bulguları sonuç başlığı altında yorumlanacaktır.

1. PARA ARZININ İÇSELLİĞİ

Post Keynesyen iktisatçıların öncüsü olduğu modern içsel para teorisi Monetaristlerin dışsal para arzı varsayımına karşı görüş olarak gelişmiş ve enflasyonun yalnızca para olgusu tarafından açıklanamayacağını ortaya koymuştur (Özgür, 2008). Moore, Wray, Kaldor, Minsky gibi iktisatçılardan oluşan Post Keynesyen görüşün içsel para arzı modeli, esas olarak para arzının para piyasası oyuncularından olan hanehalkları, firmalar ve bankaların davranışlarıyla ekonominin ihtiyaçları neticesinde belirlendiğini ifade etmiştir (Akdiş, 2011, s. 197). Para arzının içselliğine dair tartışmaların başlangıç noktası her ne kadar Merkantilist döneme kadar uzansa da modern anlamda içsel para arzı teorisine dair görüş ve çalışmaların ortaya çıkışı Radcliffe Komite raporunun yayımlanması sonrası 1978 yılında S.Weintraub ve P. Davidson’ un girişimleriyle “Journal of Post Keynesian Economics” dergisinin çıkarılmasıyla gerçekleşmiştir. Radcliffe Komitesi raporu (1959), dışsal para arzına yönelik eleştirilerin modern anlamda başlangıcı olmuş ve devamında Journal of Post Keynesian Economics dergisinin yayımlanmasıyla birlikte ise para arzının içselliğine yönelik daha fazla çalışma yapılmaya ve konu daha fazla tartışılmaya başlanmıştır (Günel, 2012, ss. 311-312).

Dışsal para arzı görüşünün eleştirilerinde Monetaristlerin 1970’li yıllardaki enflasyonist sürecin nedenlerine dair açıklamaları önem taşımaktadır. Monetaristlerin modern miktar teorisine dayalı olarak “enflasyonun yalnızca parasal bir olgu” olarak görülmesine karşılık, içsel para arzı görüşü; enflasyonun parasal tabandaki genişlemeden değil, üretim maliyetlerinden kaynaklandığını öne sürmüştür. Dolayısıyla bu görüş, monetaristlerin dışsal para arzı görüşünün aksine para arzının enflasyon neticesinde artan para talebi ile genişlediğine işaret etmiştir (Özgür, 2008).

Pollin (1996, s. 494), Post Keynesyen iktisatçıların en önemli katkılarının para arzının içselliğine ilişkin modern bir teori geliştirmesi olduğunu ifade etmiştir. Para arzının parasal otorite girişimleriyle genişlediği şeklindeki ortodoks görüşe karşı çıkan Post Keynesyen görüş, finansal piyasalarda içsel bir şekilde oluşan baskıların hem para arzı dalgalanmalarının hem de kredilerin temel belirleyicisi olduğu şeklindeki Tooke'cu argümanı ileri sürmüşlerdir. Bu nedenle Post Keynesyen görüş Pollin'e göre, para teorisini merkez bankalarının davranışlarına ve piyasa oyuncularının talep gücünün merkez bankası davranışlarını nasıl şekillendirdiğine odaklamıştır. Post Keynesyen görüşün modern içsel para arzı teorisinde kredi talebi, para arzını şekillendiren önemli bir unsurdur ve temelde kredi mekanizması ile birlikte bankaların davranışlarını para arzının belirlenmesi sürecinde hayati bir öneme sahip olduğuna işaret etmişlerdir (Pollin, 1996, ss. 494-495). Buna karşılık Rousseas (1986) ve Pollin (1991), Post Keynesyenlerin içsel para arzı modellerinde görüş ayrılıkları olduğunu öne sürmüştür. Bankalar, piyasalardaki karar birimleri tarafından talep edilen kredileri önce karşılar, yeni mevduatlar oluşturulur ve sonrasında ise rezerv ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kaynak arayışına girer. Rezervlerin nereden karşılanacağı noktasında Post Keynesyen içsel para arzı teorisinde iki farklı görüş söz konusudur. Bunlardan ilki uyumcu (yataycı/horizontalist) içsellik görüşü, diğeri ise yapısalcı (dikeyci/verticalist) içsellik görüşü olarak adlandırılmaktadır (Vera, 2001; Pollin, 1991). Her iki yaklaşım da ortaya çıkan parayı banka kredilerinin bir karşılığı olarak görmektedir. Burada uyumcu ve yapısalcı içsel para arzı yaklaşımlarının ayrıştığı nokta banka kredisi arzının tamamen mi yoksa kısmen mi banka kredisi talebi tarafından belirlendiğidir (Fontana, 2003). Daha açık bir ifadeyle fikir ayrılıklarının temel konusu bankaların rezervleri nereden ve nasıl karşıladığı olmuştur (Özgür, 2008).

Post Keynesyen iktisatçıların görüş ayrılığındaki bir diğer husus Keynes'in para arzı görüşleri ve Likidite Tercihi teorisinin değerlendirmesi olmuştur. Lavioe (1985), Keynes'in Likidite tercihi teorisinin yalnızca para arzının dışsal olduğu varsayımı altında anlam ifade edeceğini söylemiştir. Lavioe'nin Likidite tercihi teorisine olan mesafeli duruşu karşısında Yapısalcı kanattan Wray (1990), Likidite tercihi teorisi, doğru anlaşılması durumunda para arzının içselliğine işaret eden yönlerinin olduğunu ve Genel Teoride Keynes'in anlatımları kolaylaştırmak için para arzına yönelik belirli varsayımlar yaptığını öne sürmüştür.

2. AMPİRİK LİTERATÜR

İçsel para arzı literatürünün başlangıç noktası kaynağı çok öncelere dayandırılrsa da Moore (1979; 1983; 1989) ve Kaldor'un (1982) çalışmaları kabul edilmektedir. Erken dönem çalışmalarda para arzı sürecinin ele alınmasında firma kredileri dikkate alınırken özellikle 1990'larda hanehalkı kredilerinin toplam krediler içerisindeki payının artması karşısında firma

kredileriyle beraber hane halkı kredileri de analizlere dahil edilmiştir (Özgür, 2011). Buna yönelik olarak Howells ve Hussein (1998), G7 ülkelerini ele aldıkları çalışmalarında toplam kredi hacminin para arzına olan etkisini test ederek banka kredilerinin para arzı sürecinde etkili olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Para arzının içselliği konusuna dair iktisat literatüründe oldukça fazla çalışma yer almaktadır. Bu çalışmalar mevcut bu çalışma içerisinde üç kısımda incelenmektedir. Birinci kısım bu çalışmanın örneklemini olan Türkiye gözleminin dışındaki ülke ve ülke gruplarını konu alan çalışmaları; ikinci kısım ise Türkiye gözlemini konu alan çalışmaları içermektedir. Üçüncü ve son kısım ise mevcut bu çalışmanın literatürdeki diğer çalışmalardan farkını ele alan konu başlığıdır.

2.1. Türkiye Dışındaki Ülkeleri Kapsayan Çalışmalar

Nell (2000), Güney Afrika’da para arzının içsel sürecini ele aldığı ve 1966-1997 yıllarını kapsayan çalışmasında para arzının içsel bir şekilde belirlendiğini göstermiştir. Vera (2001), İspanya örnekleminde ele aldığı çalışmasında 1987-1998 yılları arasında para arzının içsel belirlendiğini öne sürerken, yapısalcı görüşün modelini doğrulamamıştır. Benzer bulgular Shanmungam vd. (2003) ve Park (2023) yapmış oldukları çalışmalarla uyumlu ve yapısalcı görüşü kabul eden sonuçları öne sürerken yapısalcı görüşün geçerliliğinin daha sınırlı olduğuna dikkat çekmişlerdir.

Ahmad ve Ahmed (2006), 1980 ve 2003 yılları arasında Pakistan örnekleminde yola çıkarak para arzının kısa dönemde banka kredileri tarafından belirlendiğini kabul etmektedir. Diğer taraftan uzun dönemde para arzının belirlenmesi sürecinde para tabanının ihmal edilemeyecek etkilerinin bulunması nedeniyle merkez bankasının süreç içerisindeki önemine dikkat çekmiştir. Panagopoulos ve Spiliotis (2006), Yunanistan örnekleminde 1975-1998 yılları arasında para arzının içsel belirlendiği bulgusuna ulaşmıştır. Vymyatnina (2006), ise Rusya örnekleminde 1995-2004 yılları arasında para arzının içselliğini enflasyon-para arzı ilişkisiyle analiz etmiş ve nedensellik yönünün enflasyondan para arzına doğru olduğunu öne süren içsel para arzı görüşü ile uyumlu bulgular elde etmiştir. Benzer şekilde Togay ve Köse (2013), Arjantin’de para arzı enflasyon ilişkisini üretici fiyatları endeksi ve tüketici fiyatı endeksi kapsamında ele almıştır. Bu doğrultuda yapılan bu çalışma para tabanı, M1 ve M2 para arzının üretici fiyatları endeksine göre şekillendiğini ancak tüketici fiyatları endeksinin söz konusu bu parasal büyüklüklere herhangi bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Bu çalışma, fiyat endekslerinin parasal etkilerinin farklı olabileceğini gösterirken, bulgulardaki bu tutarsızlığın Ortodoks olmayan para politikalarına bağlı olarak gerçekleşmiş olabileceği çıkarımında bulunulmuştur. Haghigat (2012), İran’da banka kredilerinin mevduatlar ve para arzı tanımları üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışma İran’da parasal otoritenin para arzını doğrudan yönetemediğine ve 1968-2007 yılları arasında para arzının içsel belirlendiğine

işaret etmiştir. Benzer şekilde İran'ı konu alan Rahimi (2019), banka kredilerinden parasal büyüklüklere doğru nedenselliğe işaret eden literatürü destekler bulgular elde etmiştir. Bachurewicz (2019) ise Polonya üzerine yapmış olduğu çalışmayla 2001-2016 yılları arasında para arzının içsel belirlendiğini; kredi talebinin parasal büyüklüklerle banka mevduatları üzerinde belirleyici etkisinin olduğunu ancak para çarpanının parasal taban üzerinde bir etkisinin bulunmadığını göstermiştir.

İçsel para arzı literatürü ülke gruplarıyla ele alınarak çeşitlendirilmiştir. Tas ve Togay (2012), Körfez ülkeleri üzerine yapmış oldukları çalışmalarında para arzının içselliğine işaret eden bulgulara ulaşmışlardır. Nayan vd. (2013) 177 ülkeyi ele alan geniş kapsamlı çalışmasında 1970-2011 yılları arasında para arzının ekonomik sistem içerisinde oluşan talep ile belirlendiği sonucuna ulaşmıştır. Orta Afrika Ekonomi Topluluğu üyesi altı ülkeyi kapsayan Cyrille ve Christophe (2020) çalışması 1990-2017 yılları arasında para arzının içsel belirlendiğini gösteren bulgular elde etmiştir. G-7 ve Avrupa Birliği üzerine yapılan çalışmalar literatürdeki diğer çalışmalarla benzer bulgular göstermektedir. Badarudin vd. (2013) ve Erataş vd. (2015) bu çalışmalara örnek gösterilebilir. Erataş vd. (2015) G-7 ülkeleri kapsamında yaptığı çalışmasında 1980 ve 2013 yılları arasında para arzının içsel belirlendiği sonucuna ulaşmıştır. Badarudin (2013), ise dönemler arası karşılaştırma yaparak para arzının içselliğini sorgulamıştır. Bu kapsamda çalışma para arzının içsel belirlendiği bulgusunu desteklemektedir. Ancak çalışma, İngiltere ve ABD'de yer alan parasal otoritelerin parasal hedefleme politikası uyguladığı dönemde para arzının dışsal belirlendiğine dikkat çekmektedir. Avrupa Birliği üyesi ülkelerini ele alan bir diğer çalışma olan Işık vd. (2018) para arzının 2001-2015 yılları arasında içsel belirlendiğini öne sürmüştür.

2.2. Türkiye'ye Yönelik Çalışmalar

Türkiye'de para arzının belirlenmesi sürecine yönelik olarak yapılan çalışmaların önemli kısmı para arzının içsel belirlendiğine işaret etmektedir. Kofoglu (2018) gibi para arzının dışsal olduğunu öne süren çalışmaların Türkiye kapsamında sınırlı kaldığı görülmektedir. Özgür (2011), para arzının içselliğini banka kredileriyle M2, M2Y ve M3 gibi para arzı tanımlarının ilişkisi kapsamında ele almıştır. Çalışmanın bulguları Türkiye'de para arzının içsel belirlendiğini doğrulamakla birlikte döviz tevdiat hesaplarını içeren M2Y para arzının yüksek para ikamesi nedeniyle banka kredileriyle doğrudan ilişkisini sorgulamıştır. Diğer taraftan Tiryaki ve Hasanov (2022), para arzının M1 ve M2 para arzı tanımlarında içsel belirlendiğini kabul etmekle birlikte banka kredilerinin repo, para piyasası fonları ve bankalar tarafından ihraç edilen menkul kıymetleri kapsayan M3 para arzı üzerinde uzun dönemli ilişkiyi doğrulayan bir sonuç elde edememiştir. Çalışma, Türk lirası cinsinden mevduatlarla yabancı para cinsinden mevduatların bileşik etkisinin, banka kredilerinin para arzı üzerindeki etkilerinden çok daha fazla olduğuna ve

Özgür’ün (2011) bulgularıyla benzer şekilde Türkiye’de para ikamesinin güçlü olduğuna dikkat çekmiştir.

Çavuşoğlu (2003) ve Tekin-Koru ve Özmen (2003) yüksek enflasyon ve bütçe açıklarının para arzı sürecine olan etkilerini ortaya koymuş ve para arzının içselliğini destekler bulgulara ulaşmıştır. Karabulut (2005), Türkiye’de para arzının tamamen merkez bankası kontrolünde olmadığını ve piyasa aktörlerinin karar ve tercihlerinin emisyon-para arzı üzerinde etkili olduğunu ifade etmiştir. İslatince (2017), para arzı enflasyon ilişkisini 1988-2016 yılları arasında ele almış ve para arzından fiyatlara doğru nedensellik ilişkisine işaret eden monetarist dışsal para düşüncesinin geçersiz olduğunu göstermiştir. Çalışma para arzıyla enflasyon arasında iki yönlü ilişkiye işaret eden bulgular içermektedir.

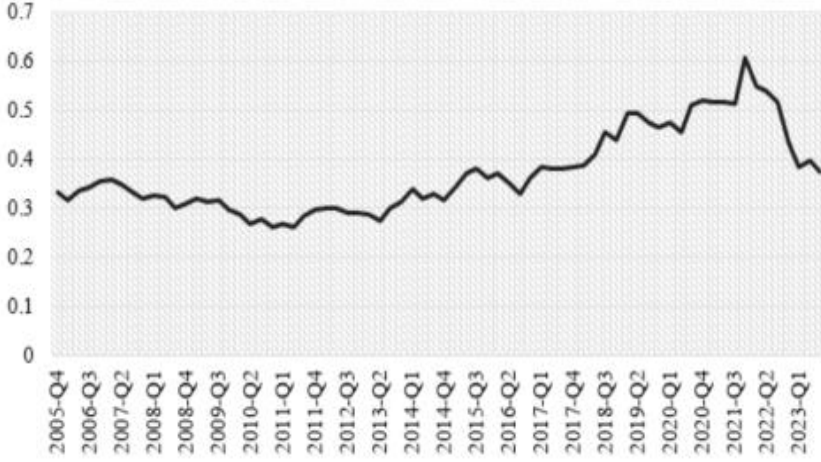
Köksel (2016) ile Türk ve Barışık (2021), enflasyon hedeflemesi stratejisine vurgu yaptıkları çalışmalarında para arzının içselliğine işaret eden Post Keynesyen literatürü destekler bulgular elde etmiştir. Çepni ve Güney (2017) kısa ve uzun dönemlerde merkez bankası ve ticari bankaların, piyasada oluşan talebi karşılamaya yönelik hareket ettiğini ve bu sebeple para arzının içsel belirlendiğini ifade etmiştir. Dedeoğlu ve Ogut (2018) küresel kriz dönemi olan 2008 sonrası için Türkiye örneğinde farklı bir bakış açısı getirmiştir. Çalışma dâhilinde uygulanan asimetrik nedensellik testi pozitif kredi şoklarının para arzında pozitif etkiye neden olduğunu doğrulamaktadır. Diğer taraftan kredi kesintilerine işaret eden negatif kredi şokları ise para arzında anlamlı bir etki oluşturmamaktadır. Bu durum, kredilerde uygulanacak olan miktar kısıtlamalarının para arzında daralmayı sağlayamayacağını göstermektedir. Koç Yurtkur (2019), Aydın vd. (2019) ve Başta (2021) Türkiye’de para arzının kredi taleplerinden bağımsız hareket etmediğini öne sürerek para arzının içsel belirlendiğini ifade etmişlerdir. Benzer şekilde Demirgil (2020) ile Serel ve Akşehirli (2023) para arzının içsel belirlendiğine dair literatürü destekler bulgulara ulaşmışlardır.

2.3. Çalışmanın Literatüre Katkısı

Para arzının içselliğinin ya da dışsallığının belirlenmesine yönelik kullanılan yaygın yöntem özel sektör kredileri ya da yurt içi kredilerinin geniş tanımlı para arzı üzerindeki uzun ve kısa dönemli etkilerini incelemektedir. Bu doğrultuda nedensellik testleri ve geleneksel eşbütünleşme testlerinin yaygın olduğu görülmektedir. Literatürde yer alan bazı çalışmalar bütçe açıkları, enflasyon ya da faiz oranları gibi değişkenlerle birlikte kredilerin bileşik etkisini incelerken, bazı çalışmalar doğrudan kredilerin para arzı üzerindeki etkisini ele almıştır. Banka kredilerindeki genişlemenin kaydı para yaratma süreciyle birlikte geniş para arzı üzerindeki pozitif etkisi, matematiksel açıdan sürpriz bir sonuç olmamaktadır. Bunun nedeni kaydı para yaratma süreciyle bankaların mevduatlara dayalı bir şekilde kredi dağıtması ve verilen kredilerin tekrar mevduatları artırmasından

kaynaklanmaktadır. Bu sebeple bu çalışma, para tabanının kredilerle olan ilişkisini de içermektedir.

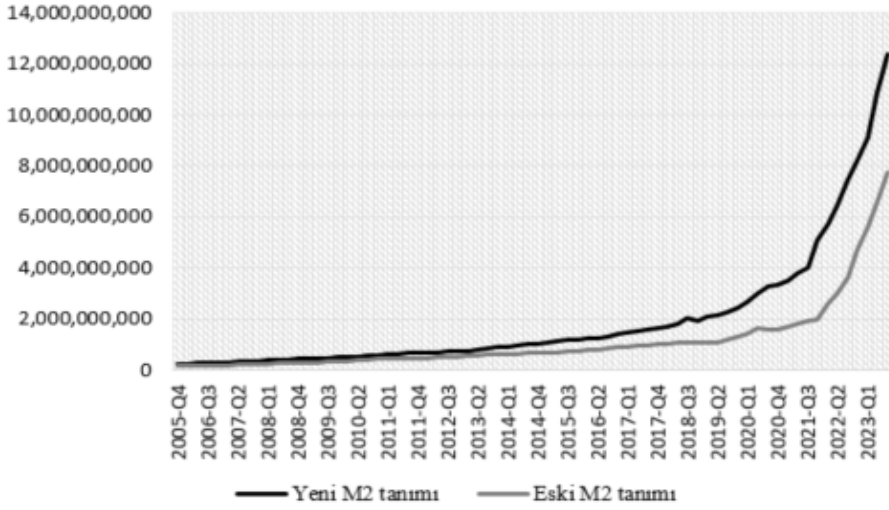
Grafik 1. YP Mevduatlarının M2 içerisindeki Payı

Kaynak: TCMB-EVDS (2024) sisteminden edinilen para arzı ve bankacılık sektörü verileriyle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Diğer taraftan Türkiye’de 2007/01 düzenlemesiyle para arzı tanımı değişmiş ve eski tanımda M2Y kapsamında ele alınan döviz tevdiat hesapları yeni tanımda M2 kapsamında ele alınmıştır. Türkiye, mevduatlar kapsamında göreceli olarak döviz talebi yoğun olan bir ülke olmakla birlikte döviz kuru volatilitesi nispeten yüksek seyreden bir ekonomik yapıya sahiptir. Bu kapsamda M2 para arzı döviz kuru şoklarının etkisiyle kırılımlara açık hale gelmiştir. Grafik 1, yabancı para mevduatlarının para arzı içerisindeki payını göstermektedir. 2021 yılı 3. Çeyrek döneminde yabancı para mevduatlarının M2 para arzı içerisindeki payı ciddi seviyelere ulaşmıştır. Bu tarihten sonra ilan edilen Kur Korunmalı Mevduat Politikasıyla yabancı para mevduatlara olan ilginin azaldığı görülmektedir.

Grafik 2. M2 Para Arzı Tanımlarının Karşılaştırması

Kaynak: TCMB-EVDS (2024) sisteminden edinilen para arzı ve bankacılık sektörü verileriyle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik-2 de yer alan yabancı para mevduat içeren para arzı tanımı ile içermeyen para arzı tanımı arasındaki farkın kur artışına bağlı olarak devamlı artış gösterdiği görülmektedir. 2021 yılının 4. Çeyreğinde ilan edilen “Kur Korumalı Mevduat” uygulamasının etkileri 2022 yılının 1. Çeyreğinden itibaren görülmektedir. 2022 1.çeyrekte her iki para tanımı arasındaki alanın önceki dönemlere göre oldukça az değişkenlik göstermesi kurdaki değişkenliğin nispeten azaldığına işaret etmektedir. Tüm bu gerekçelerle M2 para arzı politika değişiklikleri, kur atakları ve diğer pek çok sebeple kısırlımlar içerdiğinden para arzının belirlenmesi sürecinde mevcut yapısal değişimlerin de dikkate alınması gerekliliği doğmuştur.

3. VERİ SETİ VE AMPİRİK BULGULAR

İçsel para arzı teorisi ampirik literatürü merkez bankalarının ilan ettiği farklı para arzı tanımlarıyla beraber (M1,M2,M3) parasal tabanın banka kredileriyle olan ilişkilerini ele almaktadır. Bu doğrultuda oluşturulan veri setiyle beraber yapılan analiz ve bulguları bu başlık altında değerlendireceğiz.

3.1. Veri Seti

Para arzının içselliğine yönelik yapılan analizde geniş tanımlı para arzı (M2) ve Parasal Taban (PT) bağımlı değişken, banka kredileri ise bağımsız değişken olarak modele dahil edilmiştir. Değişkenlere ait ayrıntılı bilgi tablo 1 de yer almaktadır. Veri seti 2005 yılı 4. Çeyrek ile 2023 yılı 4. Çeyrek arasını kapsamakta olup, değişkenlerin logaritmik dönüşümü yapılarak analize dahil edilmiştir. Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler tablo-2 de yer almaktadır.

Tablo 1. Veri Seti

Değişken	Tanım	Kaynak
M2	Geniş Para Arzı Tanımı	TCMB-EVDS
PT	Parasal Taban	TCMB-EVDS
BK	Yurt içi Banka Kredileri	TCMB-EVDS

Para arzının içsel süreci, literatürde banka kredileri ile para arzı tanımları arasındaki ilişkiyle tespit edilmektedir. Bu doğrultuda Türkiye’de geniş tanımlı para arzı değişkenini temsilen M2 para arzı tanımı kullanılmıştır. M2 para arzı 2007/01 değişikliğiyle son haline getirilmiş ve TCMB kararıyla 2005 yılı 4. Çeyrektekenden itibaren hesaplanarak EVDS sisteminde yerini almıştır. M2 para arzı, dolaşımdaki parayla birlikte Vadesiz TL ve YP mevduatları ile Vadeli TL ve YP mevduatlarını kapsamaktadır. Banka kredilerini temsilen yurt içi krediler değişkeni kullanılmıştır. Para tabanı, merkez bankası kararlarının doğrudan temsil eden bir değişken olarak çalışmaya dahil edilmiştir. Piyasada oluşan talebin merkez bankası kararlarını etkileyip etkilemediği noktasında önem arz eden bir faktör olarak bu çalışma çerçevesinde ele alınacaktır.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

İstatistikler	M2	PT	BK
Ortalama	20.89047	18.73249	21.14165
Medyan	20.73906	18.51799	21.08478
Maksimum	23.33811	21.53685	23.43048
Minimum	19.29114	17.29709	19.5491
St. Sapma	1.03667	1.033896	1.036915
Skewness	0.563017	0.0081	0.365709
Kurtosis	2.554348	2.057	2.301228
Jarque-Bera	4.460777	2.6687	3.112396
Gözlem	73	73	73

Banka kredilerinin geniş para arzı ve para tabanı üzerindeki uzun dönemli etkilerinin ortaya konulması için öncelikle birim kök testleri uygulanmıştır. ADF ve PP birim kök test bulgular tablo-3 de yer almaktadır. Test bulguları değişkenlerin düzey değerlerde birim kök içerdiğine işaret ederken, M2 para arzının ADF testine göre birinci farkında dahi durağan olmadığı görülmektedir. Bu sebeple değişkenler yapısal kırılmalı birim kök testiyle incelenmiştir. Yapısal kırılmalı birim kök testine yönlendiren ikinci etken tablo-2’de yer alan tanımlayıcı istatistiklerde Jarque Berra testinin serilerin normal dağılmadığına işaret etmesidir. Normal dağılıma uygun serilerin göstermiş olduğu belirli karakteristik özellikler söz konusudur. Bu

özellikler içerisinde normal dağılıma sahip bir serinin simetrik ve asimptotik özellik göstermesi beklenir. Serilerde yapısal kırılmanın ya da outlier yapının olması, simetrik yapısının değişmesine neden olacağından yapısal kırılmalı birim kök ve yapısal kırılmalı eşbütünleşme testleriyle analiz gerçekleştirilecektir.

3.2. Ampirik Bulgular

Çalışmada geleneksel birim kök testlerinden ADF ve PP testlerinin yanında yapısal kırılmalara izin veren Zivot Andrews birim kök testi kullanılmıştır. Değişkenlerin durağanlığının kontrolüne dair ADF ve PP birim kök test bulguları tablo-3’de yer almaktadır. PP birim kök testi bulguları değişkenlerin tamamının düzey değerinde birim kök içerdiğine; birinci farklarının ise durağan olduğuna işaret eden hipotezi reddetmemektedir. Diğer taraftan ADF testi bulguları ise M2 bağımlı değişkenin düzey ve fark değerlerinin durağan olmadığına işaret etmekteyken; parasal tabanın ve banka kredilerinin düzey değerlerinin birim kök içerdiğini ve birinci farklarıyla durağanlaştığını göstermektedir.

Tablo 3. Birim Kök Testleri

ADF Birimkök Testi				
Düzye Değerler		M2	PT	BK
Sabitli	t değeri	5.232	2.310	2.962
	p değeri	1.000	1.000	1.000
Sabitli Trendli	t değeri	3.522	0.425	2.516
	p değeri	1.000	0.999	1.000
Birinci Farkları		d(M2)	d(PT)	d(BK)
Sabitli	t değeri	0.582	-8.276	-3.529
	p değeri	0.988	0.000	0.010
Sabitli Trendli	t değeri	0.906	-8.831	-6.272
	p değeri	1.000	0.000	0.000
PP Birim Kök Testi				
Düzye Değerler		M2	PT	BK
Sabitli	t değeri	4.459	3.335	3.610
	p değeri	1.000	1.000	1.000
Sabitli Trendli	t değeri	3.522	1.230	2.516
	p değeri	1.000	1.000	1.000
Birinci Farkları		d(M2)	d(PT)	d(BK)
Sabitli	t değeri	-6.171	-8.285	-5.525
	p değeri	0.000	0.000	0.000

Sabitli Trendli	t değeri	-7.154	-8.840	-6.363
	p değeri	0.000	0.000	0.000

Durağanlığın incelenmesinde ikinci aşamada Zivot-Andrews yapısal kırılmalı birim kök testi uygulanmıştır. Bu teste dair bulgular tablo-4’de yer almaktadır. Buna göre değişkenlerin tamamı A,B ve C modellerinde düzey değerlerinde yapısal kırılma eşliğinde birim kök içerdiğine işaret eden hipotez reddedilemezken; birinci farklarında değişkenlerin yapısal kırılmalar eşliğinde durağanlaştığı görülmektedir. 2005-2023 yıllarını kapsayan bu çalışmada para arzının düzeyde özellikle 2018-2021 yılları arasında kırılıma uğradığı fark değerinde ise 2019 yılı içerisinde kırılımların gerçekleştiği dikkat çekmektedir. Serilerde bağımlı değişkenin yapısal kırılma içermesi, değişkenler arası ilişkinin tespitinde geleneksel yöntemler sapmalı sonuçlar vermesine yol açmaktadır. Bu kapsamda Gregory Hansen Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme testiyle uzun dönemli ilişkinin tespiti uygun görülmüştür.

Tablo 4. Zivot Andrews Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi

Değişken	Model	Kırılma Tarihleri	Test İstatistiği	Kritik Değerler		
				1%	5%	10%
M2	A	2021Q1	-0.357812	-5.34	-4.93	-4.58
	B	2019Q4	-3.820127	-4.8	-4.42	-4.11
	C	2018Q4	-3.603303	-5.57	-5.08	-4.82
PT	A	2020Q2	-1.61262	-5.34	-4.93	-4.58
	B	2019Q4	-4.161971	-4.8	-4.42	-4.11
	C	2018Q4	-4.302904	-5.57	-5.08	-4.82
BK	A	2021Q1	-0.058869	-5.34	-4.93	-4.58
	B	2021Q1	-4.255428	-4.8	-4.42	-4.11
	C	2020Q4	-4.207136	-5.57	-5.08	-4.82
D(M2)	A	2019Q4	-5.451721	-5.34	-4.93	-4.58
	B	2019Q1	-5.437607	-4.8	-4.42	-4.11
	C	2019Q4	-5.389509	-5.57	-5.08	-4.82
D(PT)	A	2011Q4	-10.43582	-5.34	-4.93	-4.58
	B	2019Q1	-9.620045	-4.8	-4.42	-4.11
	C	2011Q4	-10.35364	-5.57	-5.08	-4.82
D(BK)	A	2020Q1	-7.654992	-5.34	-4.93	-4.58
	B	2019Q1	-7.791047	-4.8	-4.42	-4.11
	C	2018Q4	-7.964495	-5.57	-5.08	-4.82

Gregory ve Hansen (1996a ve 1996b), yapısal kırılma durumunda eşbütünleşmenin varlığını inceledikleri çalışmalarında kırılım tarihlerini içsel

olarak belirleyen tek kırılmalı bir yöntem ortaya koymuşlardır. Gregory ve Hansen, iki çalışmasıyla elde edilen bulgular eşbütünleşme ilişkisinde 4 yapıya işaret etmektedir. Eşitlikte yer alan semboller, Y: Bağımlı değişken; X: Bağımsız değişken; t: zaman indisi; ε : hata terimi; b: kırılma dönemi; δ : kukla değişken’ i ifade etmektedir.

Model 1: Standart Eşbütünleşme

$$Y_t = \gamma_1 + \alpha_1 X_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Model 2 (C): Sabit Kırılımda Eşbütünleşme

$$Y_t = \gamma_1 + \gamma_2 \delta_{tb} + \alpha_1 X_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

Model 3 (C/T): Sabit ve Trend Kırılımda Eşbütünleşme

$$Y_t = \gamma_1 + \gamma_2 \delta_{tb} + \beta_{1t} + \alpha_1 X_t + \varepsilon_t \quad (3)$$

Model 4 (C/S): Rejim Değişiminde Eşbütünleşme

$$Y_t = \gamma_1 + \gamma_2 \delta_{tb} + \alpha_1 X_t + \alpha_2 X_t \delta_{tb} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Banka kredileri ile M2 para arzı ve parasal taban arasındaki ilişkinin tespitine yönelik uygulanan Gregory Hansen Eşbütünleşme testinin hipotezleri aşağıda yer almaktadır.

H₀: Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

H₁: Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır ve bu ilişki yapısal kırılma içermektedir.

Tablo 5. Gregory Hansen Eşbütünleşme Testi

Model	Versiyon	Kırılma Dönemi	ADF Test İstatistiği	Lag	Kritik Değerler		
					1%	5%	10%
	C	2011Q1	-3.011972	1	-5.13	-4.61	-4.34
BK-M2	C/T	2018Q1	-4.178011	1	-5.45	-4.99	-4.72
	C/S	2018Q4	-4.954411	1	-5.47	-4.95	-4.68
	C	2011Q4	-4.262390	0	-5.13	-4.61	-4.34
BK-PT	C/T	2012Q2	-5.488749	2	-5.45	-4.99	-4.72
	C/S	2020Q2	-4.579593	0	-5.47	-4.95	-4.68

* İlgili kritik değerler Gregory Hansen (1996b) çalışmasından edinilmiştir.

Gregory Hansen Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme test bulguları tablo-5’de yer almaktadır. Buna göre M2 ve PT değişkenlerinin bağımlı ve banka kredilerinin bağımsız kabul edildiği bir model çerçevesinde sabitli, sabitli ve trendli ile rejim değişimi içeren modeller üzerinden test gerçekleştirilmiştir.

Model 1: Para arzının içselliğinin testi

- Banka kredileri ile M2 para arzı arasında rejim değişimini içeren model-4 minimum ADF test istatistiği prensiplerince kabul edilmiştir.
- Model-4’e göre banka kredileri ile M2 para arzı arasındaki eşbütünleşme ilişkisi bir dönem (üç ay) gecikmeyle %5 düzeyinde anlamlıdır.

- Kırılım dönemi ise 2018 yılının 4. Çeyreğinde içsel olarak belirlenmiştir.
Model 2: Kredi talebinin merkez bankası kararlarına etkisi
- Banka kredileri ile parasal taban arasındaki sabiti ve trendi içeren model-3 minimum test istatistiği prensiplerince kabul edilmiştir.
- Model-3'e göre banka kredileri ile parasal taban arasında eşbütünleşme ilişkisi iki dönem (altı ay) gecikmeyle %1 düzeyinde anlamlıdır.
- Kırılım dönemi, 2012Q2 döneminde gerçekleşmiştir.

Eşbütünleşme testinden elde edilen sonuçlar her iki hipotez için de eşbütünleşme ilişkisini doğrulamaktadır. Kredi talebinin para arzı ve parasal taban üzerindeki etkisinin boyutu ve etkinin yönünün tespitine yönelik olarak hata düzeltme modeli kurulmuştur. Bu kapsamda model-1 ve model-2' nin bulgularını içeren hata düzeltme modeli tablo-6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Hata Düzeltme Modelleri

Model-1: BK-M2				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t değeri	p değeri
C	1.11963	0.15793	7.08942	0.0000
K_2018Q4	-3.36011	0.74536	-4.50801	0.0000
BK	0.93337	0.00758	123.08640	0.0000
K_2018Q4*BK	0.15739	0.03281	4.79645	0.0000
Model-2: BK-PT				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t değeri	p değeri
C	-14.1951	2.7758	-5.1139	0.0000
@TREND	-0.0352	0.0063	-5.5966	0.0000
BK	1.6153	0.1423	11.3493	0.0000
K_2012Q2	0.278508	0.079825	3.48899	0.0008

Hata düzeltme modeli sonuçları banka kredilerinin para arzı ve parasal taban üzerindeki pozitif ve anlamlı etkisine işaret etmektedir. Tablo-6'da yer alan sonuçlara göre banka kredilerindeki 1 birimlik artış para arzında yaklaşık olarak 0,93 birim artışa neden olmaktadır. Diğer taraftan banka kredilerindeki bir birimlik artış yaklaşık olarak 1.61 birim artışa neden olmaktadır.

Sonuç

Para arzının içsel ya da dışsal kabulü, merkez bankasının parasal hedefleme vasıtasıyla enflasyon politikalarının etkinliğine dair bir görüş bildirmektedir. Paranın miktar teorisi, diğer şartlar sabitken, piyasadaki para miktarı ile fiyat düzeyi arasında ilişki kurmakta ve fiyat düzeylerinin kontrolünün para miktarının kontrolüyle sağlanacağını öne sürmektedir. Takibinde geliştirilen neoklasik miktar teorisi ile modern miktar teorisi, miktar teorisinin gelişmiş birer versiyonu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Friedman’ın enflasyonu yalnızca parasal bir olgu olarak görmesi ve parasal miktar hedeflemesine yönelik politika önermesinin temel dayanağı para arzının dışsal kabulüdür. Belirli varsayımlar altında para miktarının kontrol edilebileceği mümkün görülse de gelişen finansal sistemler karşısında paranın da değişmesi, söz konusu varsayımın geçerliliğinin sorgulanmasına yol açmıştır. Nitekim Post Keynesyen görüş, enflasyon meselesine getirdiği yorum, parasal etkenlerin dışında toplam talep merkezli olmuştur. Bu doğrultuda para arzındaki artışın nedeninin toplam talepteki değişimler olduğu ve toplam talepteki artışların para arzında genişlemenin nedeni olduğu görüşü etkili olmuştur.

Parasal sistem içerisinde banka kredileri, kaydi para yaratma sisteminden dolayı toplam talepteki değişimleri temsil ederken parasal genişlemeye neden olacağı kabul görmektedir. Bu noktada Post Keynesyen görüşün temsilcileri merkez bankasının süreç içerisindeki yeri ve önemi hakkında farklı görüşler bildirmişlerdir. Uyumcu görüş merkez bankası tarafından dışsal olarak belirlenen faiz oranlarında merkez bankasının kredi miktarında bir sınırlamaya gidemeyeceğini; talep edilen kredi miktarına uyum sağlayacağını öne sürmüştür. Yapısalcı görüş ise faiz oranlarının piyasada likidite tercihine göre belirlendiğini ve kredi miktarı konusunda merkez bankasının miktar kısıtlamasına politika araçları vasıtasıyla gidebileceğini öne sürmüştür. Bu durumda yapısalcı görüş gerekli rezervin piyasa tarafından karşılanamaması durumunda finansal yeniliklerin sürece dahil olacağını ve piyasanın gerekli rezervleri finansal sistem vasıtasıyla elde edeceğini öne sürmüştür. Bu kapsamda bu çalışma, kredilerin etki süreçlerini ortaya koyarak teorik yaklaşımların test edilmesine imkan sağlamaktadır.

Çalışmada yabancı mevduatlardaki kur değişimine bağlı ortaya çıkan etkiler gözetilerek yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi olan Gregory- Hansen metodu uygulanmıştır. Bu bağlamda elde edilen bulgular para arzının ve para tabanının kredi taleplerine kayıtsız kalmadığını ve yabancı para mevduatlarının geniş para arzı tanımında yapısal kırılmaya neden olduğuna işaret etmektedir. Hata düzeltme modelinin sonuçları 2005-2023 yılları arasında Türkiye’de kredi talebinde meydana gelen artış karşısında merkez bankasının bu talebi karşılamaya yönelik hareket ettiğini ve kredi taleplerinin parasal taban ve M2 para arzında belirleyici rol oynadığını göstermektedir. Bulgulara göre bu tarihler arasında Türkiye’de banka kredileri parasal tabanı para arzına göre daha yüksek oranda etkilemektedir. Dolayısıyla bulgular içsel para teorisinde yer alan uyumcu görüşün düşünceleriyle uyuşmaktadır. Diğer taraftan para arzı ile krediler arasındaki ilişkiyi yansıtan eşbütünleşme modeli rejim değişimine işaret etmektedir. Bu durumun nedenleri arasında 2005-2023 yılları arasında para arzı bileşenlerinden olan yabancı parayı içeren mevduat hesaplarındaki hareketler olduğu düşünülmektedir. Yabancı para mevduat hesaplarının toplam arz içerisindeki payı dönem içerisinde yaklaşık 0,25 ile 0,60 arasında seyir göstermiştir. Yabancı para mevduatlarının para arzı tanımı içerisinde TL cinsinden büyüklüklerle yer aldığı bilinmektedir. Dolayısıyla

kur şoklarına bağlı olarak para arzının önemli ölçüde değişim göstermesinin olağan bir durum olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda çalışma, para arzının içsel belirlenmesiyle birlikte para arzının kur ataklarına bağlı olarak hacminin değişim gösterebileceğini ve dolayısıyla para arzındaki değişimin kur değişimine bağlı olarak kredi talebi haricinde hareket edebileceğini göstermektedir. Eşbütünleşme testlerinin bir diğer bulgusu; M2 ile banka kredileri arasındaki ilişki 1 gecikme; Para tabanı ile banka kredileri arasındaki ilişkinin 2 gecikme ile gerçekleştiğidir. Banka kredileri, M2 ile yakından ilişkili olan banka mevduatı döngüsünün bir parçasıdır. Dolayısıyla bu sürecin minimum gecikmelerle gerçekleşmesi olağan karşılanmaktadır. Ayrıca rezerv ihtiyacının ortaya çıkması ve karşılanması sürecinde para tabanının iki dönem gecikmeyle etkilendiği görülmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Ali Talih Süt: %50, Mithat Zeki Dinçer: %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Ali Talih Süt: 50%, Mithat Zeki Dinçer: 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Süt, A. T. & Dinçer M. Z. (2024). Türkiye’de para arzının içsel sürecine dair ampirik bulgular. *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 98-118. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1485991>

Kaynakça

- Ahmad , N., and Ahmed, F. (2006). The long-run and short-run endogeneity of money supply in Pakistan: An empirical investigation. *State Bank of Pakistan- Research Bulletin*, 2(1), 267-278.
- Aydın , Y., Dayıoğlu , T., ve Güner , A. (2019). Para arzının içselliği: Teori ve Türkiye üzerine bir inceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(66), 1007-1012. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3646>

- Bachurewicz, G. (2019). The Post-Keynesian endogenous-money supply: evidence from Poland. *Review of Keynesian Economics*, 7(3), 402–418. <https://doi.org/10.4337/roke.2019.03.09>
- Badarudin , Z., Ariff, M., and Khalid, A. (2013). Post-Keynesian money endogeneity evidence in G-7 economies. *Journal of International Money and Finance*, 33, 146-162. <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2012.11.014>
- Baştaş , L. (2021). Endogenous money supply: Turkish economy (2011-2018). *Fiscaoconomia*, 5(2), 595-610. <https://doi.org/10.25295/fsecon.891839>
- Cyrille , S. M., and Christophe, M. (2020). The endogenous money hypothesis: empirical evidence from the CEMAC area (1990–2017). *Journal of Post Keynesian Economics*, 45(1), 73-99. <https://doi.org/10.1080/01603477.2020.1835493>
- Çavuşoğlu , T. (2003). The endogenous money growth: An outcome of high budget deficits in Turkey. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 111-127.
- Çepni , O., and Güney , E. (2017). Endogeneity of money supply: Evidence from Turkey. *International Journal of Finance & Banking Studies*, 6(1), 1-10. <https://doi.org/10.20525/ijfbs.v6i1.680>
- Dedeoğlu , D., and Oğut , K. (2018). Examination of money supply endogeneity in Turkey: Evidence from asymmetric causality test. *Cogent Economics & Finance*, 6(1), 1-18. <https://doi.org/10.1080/23322039.2018.1518956>
- Deleidi, M. (2019). Post-Keynesian endogenous money theory: Horizontalists, structuralists and the paradox of illiquidity. *Metroeconomica*, 156-175. <https://doi.org/10.1111/meca.12271>
- Demirgil , B. (2020). Para arzı içsellik analizi: Türkiye örneği. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 144-152. <https://doi.org/10.33416/baybem.675968>
- Erataş, F., Başçı Nur , H., ve Çınar , S. (2015). Para arzının Post Keynesyen yorumu: Gelişmiş ülkeler örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*(15), 398-409. <https://doi.org/10.16992/ASOS.755>
- Gregory , A., and Hansen , B. (1996a). Test for cointegration in models with regime and trend shifts. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 58(3), 555-559. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.1996.mp58003008.x>
- Gregory , A., and Hansen , B. (1996b). Residual-based tests for cointegration in models with regime shifts. *Journal of Econometrics*, 70(1), 99-126. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(69\)41685-7](https://doi.org/10.1016/0304-4076(69)41685-7)

- Haghighat , J. (2012). The endogenous money in Iran: What it is and why it matters. *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 3(2), 82-84. <https://doi.org/10.7763/IJTEF.2012.V3.177>
- Howells , P., and Hussein , K. (2003). The endogeneity of money: Evidence from the G7. *Scottish Journal of Political Economy*, 45(3), 329-340. <https://doi.org/10.1111/1467-9485.00099>
- İslatince , H. (2017). Para arzı ve enflasyon ilişkisi: Türkiye için nedensellik analizi (1988-2016). *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 43 - 56. <https://doi.org/10.18037/ausbd.417274>
- Işık , S., Alkın , H., ve Uluğ , M. (2018). Avrupa Birliği Üyesi 13 Ülkede Post-Keynesyen Para Arzının İçselliği Hipotezinin Test Edilmesi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(17), 1-20.
- Kaldor , N. (1982). *The Scourage of monetarism*. New York : Oxford University Press.
- Koç Yurtkur , A. (2019). Para arzının içselliği hipotezi: Türkiye için ampirik bir analiz (2006-2018). *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*(131), 131-150. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.539915>
- Kofoğlu , İ. H. (2018). Para arzı içsellik analizi Türkiye örneği (2006-2017) . *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(25), 136-152.
- Köksel , B. (2016). Türkiye ekonomisinde para arzının içselliği: 2006-2014 dönemi üzerine bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(2), 455-471.
- Moore , B. J. (1989). A simple model of bank intermediation. *Journal of Post Keynesian Economics*, 12(1), 10-28. <https://doi.org/10.1080/01603477.1989.11489777>
- Moore , B. (1979). The endogenous money stock. *Journal of Post Keynesian Economics*, 2(1), 49-70. <https://doi.org/10.1080/01603477.1981.11489289>
- Moore , B. (1983). Unpacking the Post Keynesian black box: bank lending and the money supply. *Journal of Post Keynesian Economics*, 5(4), 537-556. <https://doi.org/10.1080/01603477.1983.11489391>
- Nayan , S., Kadir , N., Abdullah , M. S., and Ahmad , M. (2013). Post Keynesian Endogeneity of Money Supply: Panel Evidence. *Procedia Economics and Finance*, 7, 48-54. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(13\)00217-7](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(13)00217-7)
- Nell , K. S. (2000). The endogenous/exogenous nature of South Africa's money supply under direct and indirect monetary control measures. *Journal of Post Keynesian Economics*, 23(2), 313-329. <https://doi.org/10.1080/01603477.2000.11490283>
- Özgür , G. (2008). İçsel para teorisine genel bir bakış. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(2), 51-79.

- Özgür , G. (2011). Türkiye Ekonomisinde Para Arzının İçsel Süreci. *Ekonomik Yaklaşım*, 22(78), 67-90.
- Panagopoulos, Y., and Spiliotis , A. (2006). Testing Money Supply Endogeneity: The Case of Greece (1975-1998). *European Research Studies*, 9(1-2), 85-102.
- Park , W. (2023). Two theories of endogenous money: an empirical study of Korea. *Journal of Post Keynesian Economics*, 46(2), 303-333. <https://doi.org/10.1080/01603477.2023.2170248>
- Rahimi, A. (2019). The endogenous or exogenous nature of money. *Journal of Money and Economy*, 14(1), 27-40.
- Serel , A., and Akşehirli , N. (2023). Post Keynesyen içsel para arzı: Türkiye için bir sınama. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(15), 41-57. <https://doi.org/10.54831/vanyuyuibfd.1272421>
- Shanmugam, B., Nair, M., and Li, O. (2003). The endogenous money hypothesis: empirical evidence from Malaysia (1985-2000). *Journal of Post Keynesian Economics*, 25(4), 599-611. <https://doi.org/10.1080/01603477.2003.11051378>
- Tas, B. O., and Togay , S. (2012). A direct test of the endogeneity of money: Implications for Gulf Cooperation Council (GCC) countries. *Economic Modelling*, 29(3), 577-585. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2011.12.015>
- Tekin-Koru , A., and Özmen , E. (2003). Budget deficits, money growth and inflation: The Turkish evidence. *Applied Economics*, 35(5), 591-596. <https://doi.org/10.1080/0003684022000025440>
- Tiryaki , G., and Hasanov , M. (2022). Do credits affect money supply and deposits, or vice versa, or interconnected? *Journal of BRSA Banking and Financial Markets*, 16(2), 217-245. <https://doi.org/10.46520/bddkdergisi.1178353>
- TCMB (2024). *Para arzı*. 18 Nisan 2024 tarihinde https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_33/5875/DataGroup/turkish/bie_prarz/ adresinden erişilmiştir.
- Togay , S., and Köse , N. (2013). Money-price relationships under a currency board system: the case of Argentina. *Journal of Applied Economics*, 16(2), 373-390. [https://doi.org/10.1016/S1514-0326\(13\)60016-1](https://doi.org/10.1016/S1514-0326(13)60016-1)
- Togay, S. (1994). Post Keynesyen teoride para arzının içselliği. *Ekonomik Yaklaşım*, 5(13), 47-66. doi:10.5455/ey.10178
- Türk , M. M., ve Barışık , S. (2021). Türkiye'de 2008 sonrası para arzının içselliği- dışsallığı analizi. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(3), 416-443. <https://doi.org/10.46849/guiibd.972538>

- Vera, A. P. (2001). The endogenous money hypothesis: some evidence from Spain (1987–1998). *Journal of Post Keynesian Economics*, 23(3), 509-526. <https://doi.org/10.1080/01603477.2001.11490296>
- Vymyatnina, Y. (2006). How much control does Bank of Russia have over money supply? *Research in International Business and Finance*, 20(2), 131-144. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2005.09.010>

Extended Abstract

There is a general acceptance in economic theory that the money supply is exogenous. This acceptance is primarily based on the quantity theory of money, which argues that the quantity of money directly affects the price level. Accordingly, inflation can be managed by controlling the money supply. However, the Post-Keynesian view rejects the notion of an exogenous money supply and criticizes the quantity theory. Post-Keynesians argue that the money supply is determined by market demand and that a contractionary intervention in the money supply may not always produce the expected results.

The Post-Keynesian interpretation of endogenous money supply is represented by two different views. The accommodationist approach suggests that the market's credit demand will be met by financial institutions or banks, with interest rates determined exogenously by the central bank. In contrast, the structuralist approach argues that the central bank can restrict the amount of credit, and if there is a restriction in credit availability, the necessary reserves can be provided through financial innovations.

Regarding the endogeneity of the money supply, this concept generally examines the long- and short-term effects of bank loans on money supply definitions. Bank loans lead to an expansion of the money supply by creating deposits. In theory, there is no dispute about this mathematical outcome. The main issue is who controls this process and how. The Post-Keynesian view suggests that bank loans are determined by market participants, while the exogenous money supply view holds that bank loan demands and the money supply are directly determined by central bank decisions. Empirical studies in the literature generally agree that broad money is determined by bank loans.

This study examines the broad money supply in Türkiye over quarterly periods between 2005 and 2023, as well as the long-term reactions of the monetary base to credit demands. Assuming that the monetary base directly reflects the central bank's decisions, the study investigates whether loan demands influence central bank decisions. Additionally, the study explores the endogenous process of money supply using the Gregory-Hansen Cointegration test, which is a structural break cointegration test.

Türkiye changed its definitions of money supply in 2007 as part of the European Union harmonization process. The data was revised starting from the fourth quarter of 2005. With this revision, money supply definitions (M1, M2, M3) began to include foreign currency deposits. As a result of this

change, the M2 money supply definition became similar to the previous M2Y money supply definition. Özgür (2011) found that the relationship between M2Y and bank loans in Türkiye is uncertain due to exchange rate fluctuations. That study used the Johansen method, one of the traditional cointegration tests.

Although this study covers a different period than Özgür (2011), it obtained findings that support the endogenous money supply view, particularly regarding the relationship between money supply, including foreign exchange deposit accounts, and bank loans. Türkiye is a country with relatively high exchange rate volatility, especially during the period under consideration. Since the definition of M2 money supply includes the representation of foreign deposits in Turkish Lira (TL), it changes independently of other economic dynamics as a result of exchange rate fluctuations. The structural break unit root test applied before the Gregory-Hansen cointegration test supports the view that there may be a break within the definition of money supply.

Empirical findings confirm the existence of a long-term relationship between bank loans, the M2 money supply, and the monetary base. According to the error correction model, bank loans positively affect both the monetary base and the M2 money supply. It appears that the effect of credit demands on the monetary base is greater than its effect on the M2 money supply. Additionally, the Gregory-Hansen test indicates a cointegration relationship between the M2 money supply and bank loans, suggesting a regime shift, with the break occurring in the fourth quarter of 2018. Another finding of the cointegration tests is that the relationship between M2 and bank loans occurs with a lag of one period, while the relationship between base money and bank loans occurs with a lag of two periods.

Bank loans are part of the cycle of bank deposits, which are closely related to M2, so it is considered normal for this process to occur with minimal lags. Furthermore, it is observed that the monetary base is affected with a delay of two periods in the process of the appearance and meeting of reserve needs.

In this context, the following results were obtained: i. The money supply in Türkiye was determined endogenously between 2005 and 2023; ii. The Central Bank is responsive to market demand. These results confirmed the ideas of the accommodationist endogenous view.

A REVIEW OF THE EFFECTS OF SOCIOECONOMIC AND ENVIRONMENTAL FACTORS IN EXPLAINING THE PARADOX BETWEEN VACCINATION RATES AND COVID-19 RELATED MORTALITY RATES

Bilal KARGI*

Abstract

This study evaluates vaccination as a primary strategy to reduce COVID-19 deaths across 150 countries. By analyzing the correlation between full vaccination rates and mortality rates in January 2022, the study initially finds a positive association ($r = 0.65$, p -value $< .01$). However, further regression analysis reveals a more complex relationship. A 1% increase in full vaccination correlates with a 0.7% rise in deaths per 100,000 people (p -value $< .001$), even when considering GDP differences. This suggests that factors beyond vaccination, such as socioeconomic conditions, virus mutations, and healthcare resources (e.g., ventilators per capita), play a substantial role in determining mortality rates. The study's findings challenge the notion that vaccination alone can eradicate COVID-19. While vaccination is a crucial tool, it's essential to address the broader factors contributing to the virus's spread and its economic impact, particularly in countries with high vaccination rates but persistent mortality. This comprehensive approach is vital for effectively managing the pandemic and minimizing its long-term consequences.

Keywords: COVID-19, Vaccination, Mortality, Correlation, Socioeconomic Factors

AŞILAMA ORANLARI İLE COVID-19 ÖLÜM ORANLARI ARASINDAKİ PARADOKSU AÇIKLAMADA SOSYO EKONOMİK VE ÇEVRESEL FAKTÖRLERİN ETKİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Öz

Bu çalışma, 150'den fazla ülkede COVID-19 ölümlerini azaltmak için birincil strateji olarak aşılamanın etkinliğini incelemektedir. Çalışma, Ocak 2022'deki tam aşılama oranları ile ölüm oranları arasındaki korelasyonu analiz ederek, başlangıçta pozitif bir ilişki bulmuştur ($r = 0,65$, p değeri $< .01$). Ancak, daha ileri regresyon analizi daha karmaşık bir ilişki ortaya koymaktadır. Tam aşılama %1'lik bir artış, GSYİH farklılıkları dikkate alındığında bile, beklenmedik bir şekilde 100.000 kişi başına beklenen ölümlerde %0,7'lik bir artışla (p değeri $< .001$) bağlantılıdır. Bu, sosyoekonomik koşullar, virüs mutasyonları ve sağlık kaynakları (örneğin, kişi başına ventilatör) gibi aşılamanın ötesindeki faktörlerin, ölüm oranlarını belirlemede önemli

* Assoc. Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Department of Banking and Finance, Sereflikochisar, bilalkargi@aybu.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-7741-8961>

bir rol oynadığını göstermektedir. Çalışmanın bulguları, aşılamanın tek başına COVID-19'u ortadan kaldıracabileceği fikrine meydan okumaktadır. Aşılama önemli bir araç olmakla birlikte, virüsün yayılmasına ve ekonomik etkisine katkıda bulunan daha geniş faktörleri, özellikle yüksek aşılama oranlarına sahip ancak kalıcı ölüm oranına sahip ülkelerde ele almak esastır. Bu kapsamlı yaklaşım, salgının etkin bir şekilde yönetilmesi ve uzun vadeli sonuçlarının en aza indirilmesi açısından hayati önem taşıyor.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Aşılama, Ölüm Oranı, Korelasyon, Sosyoekonomik Faktörler.

Introduction

Even as we venture into the latter half of 2022, the enduring socioeconomic repercussions of the COVID-19 pandemic remain a paramount concern. This infectious disease, caused by a novel strain of the SARS-CoV-2 virus (Bontempi et al., 2021; Coccia, 2021), continues to exert a significant influence on global well-being [Johns Hopkins Center for System Science and Engineering, JHCSSE, 2022]. The initial response in 2020 leaned heavily on non-pharmaceutical interventions (NPIs) such as lockdowns and quarantines to effectively suppress the outbreak's initial surge (JHCSSE, 2022). However, 2021 and 2022 have witnessed a paradigm shift towards widespread vaccination campaigns, leveraging novel vaccine technologies such as viral vectors, protein subunits, and mRNA (Abbasi, 2020; Coccia, 2022c; Mayo Clinic, 2021). These vaccination programs aim to curtail transmission rates, enabling a gradual relaxation of restrictive measures and the maintenance of a low basic reproduction number (R_0) (Prieto Cruriel et al., 2021; Aldila et al., 2021; Saadi et al., 2021; Coccia, 2021a). Yet, a critical question persists: Can these novel vaccines effectively diminish COVID-19 cases and fatalities across diverse populations, ultimately leading to the control and potential eradication of the pandemic, thereby minimizing its detrimental societal impacts (Coccia, 2021b; Saadi et al., 2021; Aldila et al., 2021; Prieto Cruriel et al., 2021)?

Researchers emphasize the pivotal role of well-coordinated vaccination campaigns. Akamatsu et al. (2021) emphasize their significance in demonstrably reducing infection rates and preventing healthcare systems from becoming overburdened (Coccia, 2021c, 2022a; Uçkaç, 2023, 2023a). Similarly, Shattock et al. (2021) advocate for expeditious vaccination rollouts to facilitate an earlier relaxation of NPIs. However, the emergence of novel SARS-CoV-2 variants presents renewed challenges for epidemic control efforts (Papanikolaou et al., 2021; Fontanet et al., 2021). Further propose a measured approach to easing restrictions, potentially minimizing morbidity and mortality at the population level. Additionally, a more rapid vaccination campaign can mitigate the peak of the pandemic wave, offering greater flexibility for easing restrictions earlier (Shattock et al., 2021).

High vaccination rates are proposed to achieve herd immunity, thereby shielding vulnerable individuals within a population (Aldila et al., 2021; Randolph & Barreiro, 2020; Anderson et al., 2020; de Vlas & Coffeng, 2021). However, Aschwanden (2020, 2021) expresses reservations regarding the attainability of herd immunity for COVID-19, considering it an unrealistic objective due to the intricate interplay of factors influencing transmission dynamics (cf., Moore et al., 2021).

The pandemic has laid bare the stark impact of social determinants on individual mortality rates, as evidenced by research conducted by Seligman et al. (2021) in the United States. Their analysis of COVID-19 deaths revealed an average age of 71.6 years, with a near-equal distribution between females (45.9%) and non-Hispanic whites (45.1%). Notably, the study identified a disproportionate burden of mortality among racial/ethnic minorities, those with lower socioeconomic backgrounds (income and education), and veterans (Wolf et al., 2021; Davies et al., 2021). These findings suggest a clear link between lower socioeconomic status and racial/ethnic minority status with increased susceptibility to COVID-19 mortality. This vulnerability likely stems from factors such as limited access to quality healthcare and a higher prevalence of underlying health conditions. Garber (2021) reinforces this notion in the context of the US, highlighting a sharp rise in COVID-19 mortality with advancing age, mirroring the overall mortality pattern. This trend translates to a widening mortality gap, with pre-existing disparities in life expectancy at birth further exacerbated for groups like non-Hispanic Black individuals.

Furthermore, the pandemic has exposed and exacerbated existing socioeconomic inequalities. Research suggests a correlation between lower socioeconomic status and a higher risk of COVID-19 infection, hospitalization, and mortality (Seligman et al., 2021; Wolf et al., 2021). Individuals from lower socioeconomic backgrounds often have limited access to quality healthcare, preventative measures, and healthy living environments (Davies et al., 2021). Additionally, certain occupations associated with lower socioeconomic status, such as essential service jobs, may have necessitated continued in-person work throughout the pandemic, increasing exposure risk (Seligman et al., 2021). These factors collectively contribute to a heightened vulnerability to COVID-19 among lower socioeconomic groups.

The pandemic's economic fallout has further compounded these social disparities. Business closures, job losses, and disruptions in the global supply chain have disproportionately impacted low-wage earners and minority communities (ILO, 2020). This economic downturn has led to increased poverty and financial insecurity, potentially hindering access to nutritious food, healthcare services, and safe housing – all factors that can influence susceptibility to COVID-19 and overall health outcomes (Seligman et al., 2021).

In conclusion, the COVID-19 pandemic has cast a long shadow, not only on global health but also on socioeconomic well-being. While vaccination campaigns offer a glimmer of hope for controlling the pandemic, achieving equitable access to vaccines and addressing underlying social determinants of health remain crucial challenges. Mitigating the long-term socioeconomic consequences of the pandemic will necessitate comprehensive strategies that target not only public health interventions but also social and economic policies aimed at reducing existing inequalities.

Expanding on the prior discussion regarding social determinants and mortality, a closer examination of excess deaths provides a more holistic understanding of COVID-19's lethality. Ackley et al. (2022) offer a detailed analysis of the US case, revealing a significant number of pandemic-related deaths not directly attributed to COVID-19. Their model estimates suggest that in 2020, the US experienced an estimated 438,386 excess deaths, with only 87.5% officially classified as COVID-19 deaths. Notably, there was variation in the geographic distribution of these deaths; the regions with the highest excess mortality in major metropolitan areas were the Mideast, New England, and Great Lakes; on the other hand, the regions with the lowest concentration of deaths in non-metropolitan areas were the Southeast, Southwest, Rocky Mountains, and Great Plains (Ackley et al., 2022). These results, when combined with those of Stokes et al. (2021), demonstrate how the total COVID-19 mortality rate may have been underestimated when only deaths that are directly ascribed are taken into account. Their research suggests a substantial discrepancy between official death counts and actual excess mortality attributable to COVID-19 (Stokes et al., 2021). Furthermore, Stokes et al. (2021a) emphasize that racial and socioeconomic disparities in mortality are amplified when incorporating excess deaths not directly attributed to COVID-19.

Sanmarchi et al. (2021) expand the view by looking at mortality patterns in different nations in 2020. A number of Latin American and Eastern European nations, including Mexico, show a notable difference between confirmed COVID-19 mortality (CCM) and excess mortality (EM), according to their data. Some nations, such as Greece, showed a moderate excess mortality rate over COVID-19 confirmed deaths. It's interesting to note that East Asian nations showed negative excess mortality, which may indicate a combination of factors leading to reduced total COVID-19 mortality rates (Sanmarchi et al., 2021).

An estimated one million excess deaths were reported in high-income countries in 2020. Their findings also highlight a consistent trend of higher age-standardized excess COVID-19 mortality rates in men compared to women across most countries (Islam et al., 2021). These studies collectively underscore the importance of analyzing excess mortality to gain a comprehensive understanding of the pandemic's true impact on mortality rates, considering that reported COVID-19 deaths often underestimate the full

picture (Garber, 2021; Islam et al., 2021; Barnard et al., 2021; Woolf et al., 2021; Stokes et al., 2021, 2021a; Kargi et al., 2023, 2023a, 2023b). Kiang et al. (2020) further emphasize this point, arguing that accurate assessment and analysis of excess mortality are crucial for comprehending the pandemic's full impact on human life and society.

In light of these compelling findings regarding the multifaceted nature of COVID-19 mortality, the present study aims to explore the potential associations between vaccination levels and COVID-19 mortality rates across different countries. By delving into this intricate interplay of factors, the research seeks to illuminate the dynamics of pandemic diffusion and its negative societal consequences. These observations may ultimately aid in the creation of crisis management best practices, better preparing us to deal with pandemics like COVID-19 both now and in the future (cf., Coccia, 2019, 2019a). This study expands on a larger effort to identify the factors that contribute to the spread of COVID-19 and to create efficient policy solutions that would lessen and possibly even eliminate pandemic risks in the future (Coccia, 2020, 2020a, 2021, 2022; Coccia & Benati, 2018, 2018a).

1. THEORETICAL FRAMEWORK

At this stage of the study, the data set and method to be used for statistical analysis methods are discussed and variable definitions are made.

1.1. Sample

This research investigates the potential link between vaccination levels and COVID-19 mortality rates across a global sample of 151 countries. It's acknowledged that the sample size might fluctuate slightly for specific statistical analyses due to missing data in certain variables.

1.2. Measures for Statistical Analyses

Vaccination coverage: The study focuses on vaccination coverage, defined as the proportion of a population fully immunized against COVID-19. The data primarily reflects January 2022 figures, with some countries potentially having December 2021 data due to reporting challenges. This minor timeframe variation is considered negligible due to the large sample size (over 100 countries). The research encompasses all types of COVID-19 vaccines used globally, including those developed by Johnson & Johnson, Oxford-AstraZeneca, Pfizer-BioNTech, Sinopharm-Beijing, Sinovac, Sputnik V, and Moderna. Each country has understandably adopted a unique combination of these vaccines to protect its citizens (Our World in Data, 2022).

Measuring economic well-being: Gross Domestic Product (GDP) per capita for 2020 serves as an indicator of economic well-being in this study.

This metric represents GDP adjusted for inflation and expressed in constant 2010 US dollars. It is calculated by dividing the total value of goods and services produced within a country (gross value added) by its mid-year population. GDP encompasses the market value of all final goods and services produced within a nation, including product taxes but excluding subsidies not factored into product value. Importantly, depreciation of physical assets or depletion of natural resources isn't considered when calculating GDP per capita. The data is presented in constant 2010 US dollars to enable consistent comparison across countries (World Bank, 2022).

Population considerations: According to the de facto definition, population data for 2020 represents a nation's whole population. All residents are taken into account by this definition, irrespective of their citizenship or legal status. The population estimates given are for the middle of the year (World Bank, 2022a).

Examining COVID-19 mortality: The total number of COVID-19-related deaths in January 2022 is included in the analysis. This measure shows how seriously this new infectious disease is affecting socioeconomic structures. Furthermore, the study computes the death rate per 100,000 individuals to enable cross-national comparisons (JHCSSE, 2022).

Data collection and sources: To investigate the association between vaccination rates and COVID-19 mortality rates, this study utilized a global dataset encompassing 151 countries. The primary data source was Our World in Data (2022), which provided comprehensive information on vaccination coverage, including the types of vaccines administered. Economic data, such as GDP per capita, was sourced from the World Bank (2022). Population data for 2020 was also obtained from the World Bank (2022a). To measure COVID-19 mortality, data on the total number of deaths in January 2022 was sourced from the Johns Hopkins University Center for Systems Science and Engineering (JHCSSE, 2022).

Data analysis techniques: The analysis commenced with descriptive statistics to summarize the key variables. The distribution of these variables was assessed to determine their normality. As suggested by Coccia (2018), non-normally distributed variables were transformed using logarithmic transformation to achieve normality. To examine the relationship between vaccination rates and COVID-19 mortality rates, Pearson correlation was employed. This technique measures the strength and direction of the linear association between two continuous variables. To account for potential confounding effects of economic factors, partial correlation analysis was conducted. This method allows for the isolation of the relationship between the two primary variables while controlling for the influence of GDP per capita.

Statistical modeling: To further explore the complex relationship between vaccination rates, GDP per capita, and COVID-19 mortality rates, a multiple regression model was employed. This model allows for the

simultaneous analysis of multiple independent variables on a dependent variable. The specific model used was a log-log regression, which is appropriate for variables that are positively skewed and have a multiplicative relationship.

1.3. Data Analysis and Model

The analysis commences with a foundational step: exploring and summarizing the data through descriptive statistics. The arithmetic mean, often referred to as the average, provides a central tendency indicator, offering a single value that represents the typical magnitude within the dataset. To complement this measure of central tendency, the standard error of the mean is calculated. This statistic reflects the variability around the mean, quantifying how much individual data points tend to deviate from the average value (Coccia, 2018).

Following the calculation of these initial statistics, the researchers delve into the normality of the data distribution for the variables under investigation. Skewness and kurtosis coefficients serve as valuable tools in assessing this characteristic. Skewness gauges the asymmetry of the distribution, indicating whether the data is skewed towards one tail (positive skew) or the other (negative skew). Kurtosis, on the other hand, sheds light on the distribution's "tailedness," revealing whether it's flatter or more peaked compared to a normal distribution (bell curve). If the data exhibits a non-normal distribution, a transformation technique is employed to rectify this issue. The text suggests a logarithmic transformation as a potential solution (Coccia, 2018). This transformation method involves applying the logarithm function to each data point, effectively compressing the larger values and stretching the smaller ones. The result is a distribution that more closely resembles a normal curve, making it suitable for subsequent parametric analyses.

By incorporating the details you provided earlier, it can be inferred that this study most likely centers on a ratio of COVID-19 deaths calculated on a country-by-country basis. The application of descriptive statistics, normality assessment, and potential logarithmic transformation suggests a rigorous approach to data preparation, paving the way for reliable and statistically sound analyses.

$$MRp = \left(\frac{Tnd}{Tp} \right) \times 100000$$

MRp= Mortality rate per 100000 people; Tnd= Total number of deaths from COVID-19 at January 2022; Tp= Total population in 2020.

Bivariate Pearson correlation is the initial method used in the study to evaluate the associations between the variables. The strength and direction of any linear link between two continuous variables are reflected in the sample

correlation coefficient (r), which is computed using this method. In this context, the variables being examined are:

1.3.1. Bivariate Pearson Correlation for Initial Analysis

Vaccination Rate: The proportion of a population that has received all COVID-19 vaccinations. The COVID-19 Mortality Rate is the number of deaths per 100,000 persons due to the virus (derived by dividing deaths by the population and multiplying the result by 100,000). The correlation coefficient (r) that is obtained will have a range of -1 to +1. Higher vaccination rates may be linked to decreased death rates; a value closer to +1 denotes a positive linear relationship. On the other hand, a number nearer -1 indicates a negative linear relationship, which could indicate that fewer people die from vaccinations (though this wouldn't necessarily be a causative relationship). A result that is close to zero suggests that there is little to no linear correlation between the two variables.

1.3.2. Partial Correlation to Isolate Effects with Control Variables

The study notes that the observed association between vaccination rates and mortality rates may be influenced by other factors, such as a nation's economic standing. Partial correlation is used in the study to take this possible confounding influence into consideration. Using a statistical method of "controlling for" the impact of a third variable (in this case, GDP per capita), this technique calculates the linear relationship's strength and direction between the two main variables (the mortality rate and vaccination rate). Scholars can enhance their comprehension of the direct correlation between vaccination rates and mortality rates, irrespective of economic differences among nations, by contrasting the outcomes of the bivariate correlation and the partial correlation. This may offer stronger proof of the efficacy of immunization campaigns in reducing COVID-19-related mortality.

These broad recommendations can be used to evaluate the correlation's strength:

0.1 <|r| < 0.3 small /a weak correlation

0.3 <|r| < 0.5 medium /a moderate correlation

0.5 <|r| < 1 large /a strong correlation

Thirdly, examining many relapses is linked to predicting the value of death rate (a subordinate or response variable) on the value of two representative factors: the percentage of people fully inoculated against COVID-19 and GDP per capita (free factors or indicators). The following provides the log-log show determination:

$$\log y_{i,t} = \alpha_0 + \beta_1 \log x_{i,t} + \beta_2 \log z_{i,t-1} + u_{i,t} \tag{1}$$

where:

$ay_{i,2t}$ = COVID-19 mortality rate as of January 2022

$ax_{i,2t}$ = percentage of individuals who had all COVID-19 vaccinations in January 2022

$az_{i,2t-1}$ = GDP per capita in 2020

$au_{i,2t}$ = Error term

country $i=1, \dots, n$; t = time

R^2 and the gauge's standard error are the two results of relapse analysis that indicate how well a relapse display corresponds with the data. The amount of the dependent variable's variance that the independent variables can account for is expressed by the coefficient of assurance, or R^2 value. Whether or not the usually relapse show matches the data is indicated by the F-ratio in the ANOVA table. Lastly, the t-test reveals the quantitative importance of each of the autonomous components through the unstandardized coefficients of midway relapse, which represent the extent to which the subordinate variable changes with a free variable while the other autonomous variable stays constant. Measurements Quantifiable study is carried out using the SPSS program version 26.

2. RESULTS

In order to facilitate appropriate and reliable parametric analyses, Table 1 shows logarithmic transformation of variables under study to have a normal distribution appropriate for robust statistical analyses (coefficients of skewness and kurtosis are in the correct range for the normality of distribution).

Table 1. Descriptive Statistics

Variables	N	Mean	Std. Error of	Skewness	Kurtosis
Log GDPPC2020	149	8.68	0.12	0.07	-0.90
LogMOR2022	151	3.82	0.13	-0.58	-0.68
LogVAC2022	144	3.40	0.09	-1.44	1.39

In short, all results in following tables consider the variables in logarithmic scale because they have normality to provide robust statistical analyses.

Table 2. Correlation bivariate

Pearson Correlation	LogVAC2022	LogMOR2022
LogVAC2022	1	.646**
N	144	144

Notes: ** VAC2022, Death per 100,000 persons in 2022, MOR2022, Percentage of individuals fully immunized in 2022 At the 1-tailed, 0.01 significance level, the relationship is noteworthy.

The bivariate Pearson connection produces a positive coefficient $r=.65$ ($p\text{-value}<0.01$) in the sample of $N=144$ countries, suggesting a significant correlation between the death rate per 100,000 individuals and the percentage of people who are fully vaccinated. Table 3's partial correlation (r partial $=.44$, $p\text{-value} =.001$), which displays a modest linear link between the previously described continuous variables after correcting for the impact of GDP per capita, supports this result.

Table 3. Correlation partial

Control variable: GDPPC2020	Partial Correlation	LogVAC2022	LogMOR2022
	LogVAC2022	1	.443***
	N	135	135

Notes: GDPPC 2020 represents gross domestic product (GDP), MOR2022, the number of deaths per 100,000 people in 2022, and VAC2022, the percentage of the population that will be fully immunized in 2022. *** At the significance level of 0.001 (1-tailed), a substantial correlation is found.

The number of cases can change in statistical analyses of table 2 and 3 because when we use multiple variables, missing data in one variables, present in the original dataset, reduces the cases under study in cross-sectional data, but robustness of results is maintained because of our large sample.

Table 4. Analysis of death rate in 2022 based on GDP per capita in 2020 and the number of persons who received all recommended vaccinations in 2022 using a log-log model [1].

	Simple Regression	Multiple regression
Constant a	0.754*	-0.542
(St. Err)	(0.325)	(0.665)
VAC2022, Coefficient b_1	0.917***	0.713***
(St. Err.)	(0.091)	(0.132)
GDPPC2020, Coefficient b_2	--	0.228*
(St. Err.)		(0.103)
R2	.42	.43

(St. Err. of Estimate)	(1.23)	(1.22)
F	101.70***	52.80***

Notes: The response variable, or dependent variable, is MOR2022, or the mortality rate per 100,000 people in 2022; the explanatory variables are VAC2022, or the percentage of people who receive the full COVID-19 immunization in 2022, and GDPPC2020, or the gross domestic product per capita in 2020. ***p-value<0.001; significance is indicated by a p-value<0.05.

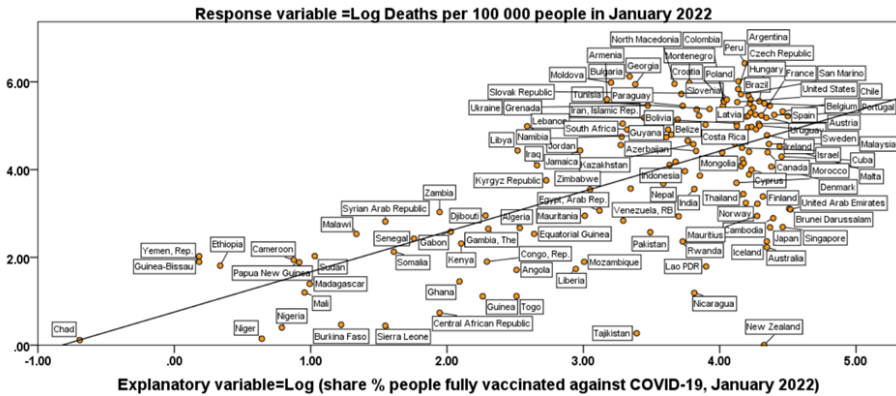
This section delves into the intricate interplay between COVID-19 mortality rates and two critical determinants: national wealth and vaccination coverage. The research team leverages a statistical approach known as multiple regression analysis to elucidate these complex relationships, as presented in Table 4 and Figure 1 [Eq. 1]. Table 4 results verify the absence of heteroscedasticity that in this case are not present because the variance is the same for all the errors in model (homoscedasticity). As far as autocorrelation is concerned, it is not considered here because we do not use time series.

The analysis focuses on a model that incorporates two explanatory variables: the proportion of a nation's population fully vaccinated against COVID-19 in 2022 and the Gross Domestic Product (GDP) per capita for the year 2020. This specific model offers intriguing insights (Field, 2013). The partial regression coefficient (b1) of the model suggests a counterintuitive finding: a statistically significant (p-value < 0.001) increase of 0.7% in the predicted mortality rate per 100,000 individuals for every 1% rise in the fully vaccinated population (while controlling for the effects of GDP per capita). This seemingly paradoxical association necessitates further investigation to unearth potential underlying explanations. Conversely, the model reveals that a 1% increase in GDP per capita, after accounting for vaccination rates, is associated with a more modest but statistically significant (p-value < 0.05) increase of 0.2% in the predicted death rate.

The strength of the overall model is corroborated by the statistically significant F-test (p-value < 0.001). This metric signifies that the model effectively captures a substantial proportion of the variation observed in COVID-19 mortality rates across the study population. Furthermore, the R-squared value of the multiple regression analysis indicates that approximately 53% of the variance in COVID-19 deaths per 100,000 individuals can be attributed to the combined effects of vaccination coverage in 2022 and national wealth in 2020. Figure 1 provides a visual representation of this relationship through a log-log regression line, highlighting the observed trend between vaccination rates and COVID-19 deaths. The goodness of fit in this model, measured with coefficient of determination, is good considering that the variables under study in model hold main assumptions concerning the distribution of the ϵ_s .

Figure 1 provides a visual representation of this relationship through a log-log regression line, highlighting the observed trend between vaccination rates and COVID-19 deaths.

Figure 1. Relationship, Using a loglog Model, between the Percentage of the Population Immunized Against COVID-19 and the Number of COVID-19 Deaths Per 100,000 Persons.

These findings present a critical message: while increasing COVID-19 vaccination rates remains an essential public health strategy, it might not be the sole solution for reducing mortality. The emergence of new COVID-19 variants adds another layer of complexity. Simply achieving high vaccination levels cannot be viewed as a one-size-fits-all solution for controlling the pandemic and minimizing deaths. As the following section will explore, numerous environmental and socioeconomic factors significantly influence COVID-19 transmission dynamics. A comprehensive approach that addresses these multifaceted aspects is likely necessary to effectively manage the pandemic and its associated mortality burden.

The text emphasizes the counterintuitive finding regarding the association between vaccination rates and mortality rates, acknowledging the need for further exploration. It elaborates on the statistical tests (F-test and R-squared) and their interpretation. The importance of considering factors beyond vaccination rates, such as emerging variants and socioeconomic conditions, is highlighted.

3. DISCUSSION

This study's key finding is a robust positive correlation between a country's mortality rate per 100,000 people and the percentage of its population fully vaccinated against COVID-19. This association remains significant even after accounting for the influence of GDP per capita. However, the results highlight that vaccination, while crucial, is just one piece

of the puzzle. Numerous other factors significantly influence the spread and severity of COVID-19, even in nations boasting high vaccination rates.

Mounting evidence underscores the multifaceted nature of COVID-19 transmission, with air pollution, urban density, and geo-environmental factors playing significant roles. Research by Coccia (2020, 2021) suggests a concerning link between high levels of air pollution, particularly in densely populated cities, and increased COVID-19 caseloads. These findings are corroborated by studies demonstrating a correlation between lower air pollution levels and decreased COVID-19 mortality rates (Coccia, 2020a, 2020b, 2020c). Notably, Coccia's (2020) work highlights the disparity observed in case numbers between hinterland cities with limited air circulation and high pollution, and windier coastal areas during the early stages of the pandemic (April 2020).

Further research by Copat et al. (2020) emphasizes the potential influence of specific climatic factors on COVID-19 spread. They posit that low wind speed, temperature, and humidity may create conditions conducive to viral persistence. Conversely, strong winds promote air circulation and dispersal, potentially mitigating viral spread (Coccia, 2021; Caliskan et al., 2020). Additionally, Rosario et al. (2020) suggest that wind exposure also increases viral susceptibility to sunlight, a known detrimental factor for the virus. Nicastro et al. (2021) delve deeper into this concept, exploring the spatial distribution of the virus relative to solar radiation. Their research demonstrates the virucidal effect of UV-B/A photons on the single-stranded RNA of the COVID-19 virus, highlighting the potential benefit of midday sunlight in temperate regions during summers, where it can significantly inactivate the virus within minutes.

These combined findings advocate for a multi-pronged approach to combatting future pandemics. Vaccination remains a cornerstone strategy. However, reducing air pollution, especially in urban areas, is also essential. Furthermore, promoting sustainable environmental practices holds promise for mitigating the spread and severity of future infectious diseases.

Furthermore, Bontempi & Coccia (2021) and Bontempi et al. (2021) identify a strong association between intensive commercial activity and the spread of COVID-19. Their research, focusing on Italy as a case study, suggests a statistically significant correlation (average $r > 0.78$, $p\text{-value} < 0.001$) between the total import and export levels of Italian provinces and confirmed COVID-19 cases over time. Similar findings emerge from a study encompassing three major European countries (Italy, France, and Spain), indicating a positive association between international trade and pandemic diffusion. It is important to acknowledge the complexity of international trade data, which reflects a multifaceted interplay of economic, demographic, environmental, and climate factors that all contribute to the transmission dynamics of COVID-19.

The continued emergence of novel variants highlights the dynamic nature of the Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus 2 (SARS-CoV-2). Mutations within the viral genome, which occur both in the environment and during replication within human hosts, can result in the emergence of new variants with potentially altered characteristics (Fontanet et al., 2021). Notably, the unexpected surge in COVID-19 cases observed in December 2020 was attributed to the emergence of variants like Alpha (B.1.1.7) in the UK and Beta (B.1.351) in South Africa. These variants harbored mutations within the receptor-binding domain of the spike protein, a critical element for viral attachment and entry into host cells. These mutations were estimated to enhance transmissibility by 40% to 70% (Fontanet et al., 2021). Davies et al. (2021) subsequently confirmed the increased transmissibility of the Alpha variant compared to earlier strains. Their research also suggested a concerning 61% higher risk of mortality associated with the B.1.1.7 lineage, implying a potential for not only increased spread but also more severe illness.

The emergence of new SARS-CoV-2 variants poses a significant challenge for global public health efforts aimed at controlling the COVID-19 pandemic. This paper will examine two particularly concerning variants: Delta (B.1.617.2) and Omicron (B.1.1.529).

The Delta Variant (B.1.617.2): A Threat of Heightened Transmissibility and Potential Severity: Mounting evidence suggests that the Delta variant exhibits a significantly increased transmissibility compared to earlier strains. Research indicates that it may be nearly twice as contagious, potentially leading to a rapid rise in case numbers (Mayo Clinic, 2022). Unvaccinated individuals remain at the greatest risk of contracting and transmitting the Delta variant. While full vaccination with approved COVID-19 vaccines offers substantial protection against severe illness and hospitalization, breakthrough infections can still occur. However, data suggests that the duration of infectiousness following a breakthrough infection might be shorter in vaccinated individuals compared to unvaccinated persons. Importantly, COVID-19 vaccines continue to demonstrate effectiveness in preventing severe illness even with the Delta variant.

The Omicron Variant (B.1.1.529): A Highly Transmissible Variant with Uncertainties Regarding Severity and Vaccine Effectiveness. The Omicron variant appears to be even more transmissible than other variants of concern, including Delta. This enhanced spreadability has the potential to significantly impact public health efforts. Even though knowledge about the severity of Omicron-induced sickness is still developing, people who have had the required course of immunizations are likely to have breakthrough infections and perhaps spread the virus to others. Even with the Omicron form, COVID-19 vaccination is probably still going to be able to protect against serious sickness.

One concerning aspect of the Omicron variant is the potential for decreased effectiveness of some monoclonal antibody treatments. This underscores the continuous need for the development and evaluation of potent therapeutic approaches to combat COVID-19 (Wang et al., 2022).

While variants such as Alpha, Beta, and Gamma are still monitored by public health agencies, their current circulation levels are significantly lower compared to previous peaks. The Mu variant (B.1.621) also remains under observation. It is crucial to acknowledge that the emergence of novel SARS-CoV-2 variants can significantly alter the transmission dynamics and disease severity of COVID-19, necessitating continued vigilance and adaptation of public health strategies.

The introduction of non-invasive ventilation (NIV) represents a significant advancement in respiratory support. Unlike invasive mechanical ventilation, which necessitates the insertion of an endotracheal tube (through the mouth) or a tracheostomy tube (via a surgical incision in the throat), NIV offers a patient-centered alternative. The utilization of NIV has witnessed a remarkable surge in recent decades, solidifying its position as a cornerstone in managing both acute and chronic respiratory failure, applicable in both home settings and intensive care units (Soo Hoo, 2020, 2010).

This innovative technology presents a compelling alternative to invasive ventilation due to its inherent versatility and potential to enhance patient care protocols. NIV advancements include the integration of respiratory abdominal sensors and transducers. These advancements enable patient-triggered pressure support with breath rate monitoring, facilitating a more accurate assessment of a patient's airway pressures. These features collectively contribute to a more comfortable and potentially less invasive approach to respiratory support, promoting improved patient tolerance and potentially accelerating recovery.

One of the key advantages of NIV technology is its ability to provide adequate ventilation while also mimicking natural respiratory processes to optimize patient outcomes. Maintaining airway clearance, maximizing ventilation, and enhancing patient comfort are the three pillars of this approach. It is well established that the nose and upper respiratory passages play a critical role in naturally warming, humidifying, and filtering inhaled gases before they reach the lungs (Chang et al., 2018). The upper airways and nasal mucosa contribute significantly, providing around 75% of the heat and moisture that reach the smaller airways and alveoli during normal breathing. This intricate system ensures that air typically reaches the alveoli at close to 100% relative humidity and a temperature of approximately 37°C (Gattin et al., 2014). NIV technology strives to replicate these natural processes to best serve patients and optimize respiratory outcomes.

In essence, the advantages of NIV extend to both the patient and the healthcare facility. For patients, NIV offers several benefits:

- Cost-effectiveness: NIV treatment is generally less expensive compared to invasive mechanical ventilation.
- Reduced need for sedation: Patients on NIV often don't require sedation, allowing for a more conscious and interactive experience.
- Enhanced comfort: NIV is generally considered more comfortable for patients compared to invasive ventilation techniques.
- Elimination of intubation: NIV avoids the need for inserting a tube into the airway, reducing potential complications associated with intubation.
- Time efficiency for healthcare facilities: Implementing NIV can be a more time-efficient approach for healthcare providers compared to setting up and managing invasive ventilation.

The COVID-19 pandemic served as a stark reminder of the critical need for robust preparedness measures to combat large-scale public health emergencies. Data suggests a potential link between ventilator availability and national COVID-19 mortality rates. For instance, Germany, boasting a substantial ventilator stockpile (approximately 30,000 units in 2020) according to Our World in Data (2022a), exhibited a lower COVID-19 death toll (117,318) compared to Argentina (The World Bank, 2022a). Notably, Argentina, with a significantly smaller population (around 45 million) than Germany's (over 83 million), reported a higher death toll (120,019) from COVID-19 (JHCSSE, 2022). While this comparison cannot definitively establish causality, it suggests that ventilator availability might be a significant factor in mitigating pandemic severity.

In the context of pandemic preparedness, it's crucial to consider not only traditional invasive mechanical ventilation but also the growing role of non-invasive ventilation (NIV). Unlike invasive techniques that necessitate the insertion of a tube into the airway, NIV offers a patient-centered alternative by delivering respiratory support through a comfortable facial mask or similar interface. This approach holds promise for several reasons. Firstly, NIV can potentially alleviate the strain on intensive care units (ICUs) by providing effective respiratory support to patients who do not require invasive ventilation. This can free up ICU beds for critically ill patients with more severe respiratory failure, ultimately improving overall patient outcomes during a surge in cases. Secondly, NIV offers a generally lower risk of complications compared to invasive ventilation, potentially reducing hospital stay duration and associated healthcare costs.

As highlighted by scholars like Kapitsinis (2020), robust public policy investments in healthcare infrastructure are essential to mitigate the mortality burden of pandemics like COVID-19. This underscores the need for strong national healthcare systems with adequate capacity to manage large-scale outbreaks. Governments should prioritize strategic investments aimed at expanding hospital capacity, fostering research and development (R&D) efforts for novel technologies, and accelerating the development of effective

vaccines, antivirals, and innovative medical devices (Ardito et al., 2021; Coccia, 2020). These advancements can equip healthcare systems to strategically counter future public health threats posed by emerging epidemics.

A deeper dive into the socioeconomic factors shaping COVID-19 outcomes reveals stark disparities. Individuals from lower socioeconomic backgrounds are disproportionately affected by the pandemic, experiencing higher rates of infection, hospitalization, and mortality (Adhikari et al., 2020). This disparity can be attributed to several factors, including limited access to quality healthcare, underlying health conditions, and exposure to risk factors such as occupational hazards and crowded living conditions. For instance, a study by Barry et al. (2020) found that individuals with lower socioeconomic status were more likely to live in crowded housing and work in essential industries, increasing their risk of exposure to the virus. Income inequality has been shown to exacerbate health disparities and increase vulnerability to infectious diseases (Piketty, 2014). In the context of COVID-19, higher levels of income inequality can limit access to quality healthcare, healthy food, and safe housing, especially for marginalized communities. These factors can contribute to higher rates of infection, severe illness, and death. A study by Chen et al. (2021) found that counties with higher levels of income inequality had higher COVID-19 mortality rates, even after controlling for other factors. Social determinants of health, such as education, employment, and social support, play a crucial role in shaping COVID-19 outcomes. Individuals with lower levels of education and income are more likely to work in high-risk occupations, live in crowded housing, and have limited access to healthcare (Izadisabet et al., 2024). These factors can increase their risk of exposure to the virus and severe illness. Additionally, social isolation and stress can weaken the immune system, making individuals more susceptible to infection (Paremoer et al., 2021). A study by Russo et. al (2021) found that social determinants of health were strongly associated with COVID-19 outcomes, highlighting the importance of addressing these factors to reduce health disparities (Rollston & Galea, 2020).

Conclusion

Lau et al. (2021) assert that the fatality rate is a critical metric for determining the actual social impact of COVID-19, given the persistent risk of a worldwide pandemic (Liu et al., 2021). Accordingly, lowering the death and case fatality rates has been a major goal for countries fighting the COVID-19 pandemic (Coccia, 2020a, 2022b). Lockdowns and other non-pharmaceutical treatments were used as part of the first reaction to handle the problem in 2020 (Coccia, 2022b). But by 2021 and 2022, the emphasis was on mass immunization campaigns (Coccia, 2022b). It's interesting to note that this study implies there is no clear correlation between a rise in the percentage of vaccinated people and a drop in COVID-19 mortality rates in various

nations. This can be explained by the intricate interactions between many elements that affect how the pandemic spreads in particular settings and communities.

While the study by Lau et al. (2021) presents intriguing, albeit preliminary, findings, it does have limitations. Firstly, there is a lack of comprehensive data on total vaccination rates across a broad range of countries. Secondly, the study does not account for all potential confounding variables that might influence both vaccination rates and COVID-19 mortality. Future research should aim to control for these variables to strengthen the study's conclusions. Additionally, the absence of integration between the mortality data and the socioeconomic characteristics of different countries can potentially skew the results, making comparisons problematic (Angelopoulos et al., 2020; Coccia, 2018; Kargi, 2023b; Kargi & Coccia, 2024; Kargi, et al., 2023c). Furthermore, the level of healthcare investment within each country likely plays a role in vaccination rates, healthcare management, and ultimately, mortality rates. Including this factor as a control variable in future studies would be beneficial. Finally, the study focuses on relationships between variables within specific timeframes based on recent data availability. Extending the study period would contribute to more robust results. Consequently, generalizing these findings requires caution.

This study highlights the need for future research to incorporate new data, as it becomes available, to comprehensively examine the interplay between vaccination rates, mortality rates, and various socioeconomic factors across different countries. While the current research acknowledges limitations, the findings indicate that focusing solely on vaccination may not effectively reduce COVID-19 mortality, control the pandemic's spread, and mitigate its subsequent negative societal impacts.

More detailed research in these areas is therefore desperately needed. In order to clarify the intricate environmental and ecosystemic elements that impact pandemics, this study advocates for additional research. It also highlights how crucial it is to examine how limitations, immunization campaigns, and total healthcare spending interact.

In conclusion, a broader range of variables beyond purely medical parameters should be meticulously considered to explain the varying COVID-19 mortality rates observed across different societies. These other elements include societal, economic, and innovation-related aspects in addition to medical aspects. By meticulously examining these factors, we can gain valuable insights to control the negative impacts of future pandemic crises on public health, economic stability, and societal well-being. Building upon the results presented here, further in-depth investigations are necessary. These investigations should focus on the intricate relationships between the negative societal effects of pandemics, the capacity and response of public health systems, and the overall pandemic response strategies implemented by different countries.

Overall, this study emphasizes the value of a multimodal strategy to lessen the harmful effects of pandemic threats like COVID-19 in the future, especially with regard to mortality. Vaccination programs alone should not be the only component of a successful approach. Rather, it ought to be based on large-scale investments in bolstering healthcare institutions and creating all-encompassing health, social, and economic policy solutions for crisis handling. This method recognizes the intricate interactions between socioeconomic and environmental elements that impact the dynamics of COVID-19 transmission and the consequent harm to society. This study's conclusion highlights the necessity of more research on socioeconomic variables that can influence and assist a comprehensive public health approach that goes beyond immunizations. By fostering the development of appropriate ecosystems and socioeconomic systems within countries, we can enhance public health outcomes and improve the overall well-being of people in the face of future pandemic crises.

While the study by Cowling and Aiello (2021) acknowledges the role of vaccination in reducing COVID-19 mortality, it is crucial to delve deeper into the complex interplay between vaccination rates, variant emergence, and breakthrough infections. Future research should investigate the impact of booster doses, particularly in vulnerable populations, on long-term protection and the reduction of severe disease (Bernal et al., 2021; Polack et al., 2020). The socioeconomic disparities observed in COVID-19 outcomes highlight the need for targeted interventions to improve access to healthcare and vaccination in marginalized communities. Future studies should examine the role of social determinants of health, such as income inequality, education, and housing, in shaping COVID-19 outcomes (Peters et al., 2021; Lazarus et al., 2020; Kargi & Coccia, 2024; Kargi, et al., 2023b, 2023c). The study by Cowling and Aiello (2021) primarily focuses on vaccination as a primary strategy for mitigating the impact of COVID-19. However, it is essential to recognize the continued importance of non-pharmaceutical interventions, such as mask-wearing, social distancing, and improved ventilation, in reducing transmission and preventing outbreaks (CDC, 2021; WHO, 2021). To better understand the global impact of COVID-19 and inform future pandemic response strategies, international collaboration and data sharing are essential. Future research should aim to harmonize data collection and analysis methods across different countries to facilitate comparative studies and identify best practices (WHO, 2021). The rapid development and deployment of COVID-19 vaccines raise important ethical considerations, including equitable access, informed consent, and long-term safety monitoring. Future research should address these ethical issues and ensure that vaccine development and distribution are guided by principles of justice and fairness (WHO, 2021).

Author Contributions: Bilal Kargı: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study. I would like to thank Dr. Mario Coccia, who read the draft and pre-submission versions of the study, provided valuable criticism, and contributed to the correction of the article.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval. The data used were obtained from publicly available sources.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Bilal Kargı: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için finansal destek alınmamıştır. Çalışmanın taslak ve dergiye gönderilmeden önceki sürümlerini okuyarak, değerli eleştirilerini sunan ve makalenin düzeltilmesine katkı sunan Dr. Mario Coccia'ya teşekkür ederim.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir. Kullanılan veriler kamuya açık kaynakların elde edilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Önerilen Atıf: Kargı, B. (2024). The paradox between vaccination rate and COVID-19 mortality: Numerous socioeconomic and environmental elements that promote spread. *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 119-146. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1554568>

References

- Abbasi, J. (2020). COVID-19 and mRNA vaccines—first large test for a new approach. *JAMA*, 324(12), 1125-1127. <https://doi.org/10.1001/jama.2020.16866>
- Ackley, C.A., Lundberg, D.J., Ma, L., Preston, S.H., Stokes, A.C., et al. (2022). County-level estimates of excess mortality associated with COVID-19 in the United States. *SSM - Population Health*, 17, no.101021. <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2021.101021>
- Adhikari, S. P., Meng, S., Wu, Y., ... & Zhou, H. (2020). Epidemiology, causes, clinical manifestation and diagnosis, prevention and control of coronavirus disease (COVID-19) during the early outbreak period: a scoping review. *Infectious Diseases of Poverty*, 9, no.29. <https://doi.org/10.1186/s40249-020-00646-x>
- Akamatsu, T., Nagae, T., Osawa, M., Satsukawa, K., Sakai, T., Mizutani, D. (2021). Model-based analysis on social acceptability and feasibility of a focused protection strategy against the COVID-19 pandemic.

Scientific Reports, 11(1), 2023(2021). <https://doi.org/10.1038/s41598-021-81630-9>

- Aldila, D., Samiadji, B.M., Simorangkir, G.M., Khosnaw, S.H.A., & Shahzad, M. (2021). Impact of early detection and vaccination strategy in COVID-19 eradication program in Jakarta. Indonesia, *BMC Research Notes*, 14(1), no.132. <https://doi.org/10.1186/s13104-021-05540-9>
- Anderson, R.M., Vegvari, C., Truscott, J., & Collyer, B.S. (2020). Challenges in creating herd immunity to SARS-CoV-2 infection by mass vaccination. *Lancet*, 396(10263), 1614-1616. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)32318-7](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)32318-7)
- Angelopoulos, A.N., Pathak, R., Varma, R., & Jordan, M.I. (2020). On identifying and mitigating bias in the estimation of the COVID-19 case fatality rate. *Harvard Data Science Review, Special Issue*(4), 1-23. <https://doi.org/10.1162/99608f92.f01ee285>
- Ardito, L., Coccia, M., & Petruzzelli, A.M. (2021). Technological exaptation and crisis management: Evidence from COVID-19 outbreaks. *R&D Management Special Issue: Providing Solutions in Wergencies: R&D and Innovation Management During Covid-19 Part-2*, 51(4), 381-392. <https://doi.org/10.1111/radm.12455>
- Aschwanden, C. (2020). The false promise of herd immunity for COVID-19. *Nature*, 587(7832), 26-28. <https://doi.org/10.1038/d41586-020-02948-4>
- Aschwanden, C. (2021). Five reasons why COVID herd immunity is probably impossible. *Nature*, 591(7851), 520-522. <https://doi.org/10.1038/d41586-021-00728-2>
- Barry, C.L., Han, H., Presskreischer, R., Anderson, K.E., McGinty, E.E. (2020). Public support for social safety-net policies for COVID-19 in the United States. *American Journal of Public Health*, 110(12), 1811-1813. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2020.305919>
- Barnard, S., Chiavenna, C., Fox, S., Charlett, A., Waller, Z., Andrews, N., Goldblatt, P., De Angelis, D. (2021). Methods for modelling excess mortality across England during the COVID-19 pandemic. *Statistical Methods in Medical Research*, 31(9), 1790-1802. <https://doi.org/10.1177/09622802211046384>
- Bernal, J.L., Andrews, N., Gower, C., ... & Ramsay, M. (2021). Effectiveness of Covid-19 vaccines against the B.1.617.2 (delta) variant. *New England Journal of Medicine*, 385(7), 585-594. <https://doi.org/10.1056/nejmoa2108891>
- Bontempi, E., & Coccia, M. (2021). International trade as critical parameter of COVID-19 spread that outclasses demographic, economic, environmental, and pollution factors. *Environmental Research*, 201, no.111514. <https://doi.org/10.1016/j.envres.2021.111514>

- Bontempi, E., Coccia, M., Vergalli, S., & Zanoletti, A. (2021). Can commercial trade represent the main indicator of the COVID-19 diffusion due to human-to-human interactions? A comparative analysis between Italy, France, and Spain. *Environmental Research*, 201, no.111529. <https://doi.org/10.1016/j.envres.2021.111529>
- Caliskan, B., Özengin, N., & Cindoruk, S.S. (2020). Air quality level, emission sources and control strategies in Bursa/Turkey. *Atmospheric Pollution Research*, 11(12), 2182-2189. <https://doi.org/10.1016/j.apr.2020.05.016>
- CDC. (2021, December 5). COVID-19 vaccination. *Centers for Disease Control and Prevention*. Retrieved on 2023, August 8 from <https://www.cdc.gov/covid/vaccines/index.html>
- Chen, J., Vullikant, A., Santos, J., ... and Marathe, A. (2021). Epidemiological and economic impact of COVID-19 in the US. *Scientific Reports*, 11, 20451. <https://doi.org/10.1038/s41598-021-99712-z>
- Coccia, M. (2018). Competition between basic and applied research in the organizational behaviour of public research labs. *Journal of Economics Library*, 5(2), 118-133. <http://dx.doi.org/10.1453/jel.v5i2.1652>
- Coccia, M. (2019). Intrinsic and extrinsic incentives to support motivation and performance of public organizations. *Journal of Economics Bibliography*, 6(1), 20-29. <http://dx.doi.org/10.1453/jeb.v6i1.1795>
- Coccia, M. (2019a). Metabolism of public organizations. In A. Farazmand (ed.), *Global encyclopedia of public administration, public policy, and governance*, Springer Nature. https://doi.org/10.1007/978-3-319-31816-5_3711-1
- Coccia, M. (2020). Factors determining the diffusion of COVID-19 and suggested strategy to prevent future accelerated viral infectivity similar to COVID. *Science of the Total Environment*, 729, no.138474. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.138474>
- Coccia, M. (2020a). Effects of air pollution on COVID-19 and public health, COVID-19 preprint in *Research Square (Unpublished Paper)*. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-41354/v1>
- Coccia, M. (2020b). How (un)sustainable environments are related to the diffusion of COVID-19: The relation between coronavirus disease 2019, air pollution, wind resource and energy. *Sustainability*, 12(22), no.9709. <https://doi.org/10.3390/su12229709>
- Coccia, M. (2021). The effects of atmospheric stability with low wind speed and of air pollution on the accelerated transmission dynamics of COVID-19. *International Journal of Environmental Studies GENV*, 78(1), no.1802937. <https://doi.org/10.1080/00207233.2020.1802937>
- Coccia, M. (2021a). High health expenditures and low exposure of population to air pollution as critical factors that can reduce fatality rate in COVID-

19 pandemic crisis: a global analysis. *Environmental Research*, 199, no.111339. <https://doi.org/10.1016/j.envres.2021.111339>

Coccia, M. (2021b). How do low wind speeds and high levels of air pollution support the spread of COVID-19?. *Atmospheric Pollution Research*, 12(1), 437-445. <https://doi.org/10.1016/j.apr.2020.10.002>

Coccia, M. (2021c). Recurring waves of Covid-19 pandemic with different effects in public health. *Journal of Economics Bibliography*, 8(1), 28-45. <http://dx.doi.org/10.1453/jeb.v8i1.2184>

Coccia, M. (2022). COVID-19 pandemic over 2020 (with lockdowns) and 2021 (with vaccinations): Similar effects for seasonality and environmental factors. *Environmental Research*, 208, no.112711. <https://doi.org/10.1016/j.envres.2022.112711>

Coccia, M. (2022a). Improving preparedness for next pandemics: Max level of COVID-19 vaccinations without social impositions to design effective health policy and avoid flawed democracies. *Environmental Research*, 213, no.113566. <https://doi.org/10.1016/j.envres.2022.113566>

Coccia, M. (2022b). Optimal levels of vaccination to reduce COVID-19 infected individuals and deaths: A global analysis. *Environmental Research*, 204(C), no.112314. <https://doi.org/10.1016/j.envres.2021.112314>

Coccia, M. (2022c). Preparedness of countries to face covid-19 pandemic crisis: Strategic positioning and underlying structural factors to support strategies of prevention of pandemic threats. *Environmental Research*, 203, no.111678. <https://doi.org/10.1016/j.envres.2021.111678>

Coccia, M., & Benati, I. (2018). Rewards in public administration: A proposed classification. *Journal of Social and Administrative Sciences*, 5(2), 68-80. <https://doi.org/10.1453/jsas.v5i2.1648>

Coccia, M., & Benati, I. (2018a). Comparative models of inquiry. In A. Farazmand (Ed.), *Global encyclopedia of public administration, public policy, and governance*, (pp. 1-6). Springer International Publishing AG. https://doi.org/10.1007/978-3-319-31816-5_1199-1

Copat, C., Cristaldi, A., Fiore, M., Conti, G.O., Ferrante, M., et al. (2020). The role of air pollution (PM and NO₂) in COVID-19 spread and lethality: A systematic review. *Environmental Research*, 191, no.110129. <https://doi.org/10.1016/j.envres.2020.110129>

Cowling, B.J. & Aiello, A.E. (2020). Public health measures to slow community spread of coronavirus disease 2019. *Journal of Infectious Diseases*, 221(11), 1749-1751. <https://doi.org/10.1093/infdis/jiaa123>

Davies, N.G., Jarvis, C.I., van Zandvoort, K., Clifford, S., Sun, F.Y., Funk, S., Medley, G., Keogh, R.H., et al. (2021). Increased mortality in

- community-tested cases of SARS-CoV-2 lineage B.1.1.7, *Nature*, 593(7858), 270-274. <https://doi.org/10.1038/s41586-021-03426-1>
- de Vlas, S.J., & Coffeng, L.E. (2021). Achieving herd immunity against COVID-19 at the country level by the exit strategy of a phased lift of control. *Scientific Reports*, 11(1), 4445. <https://doi.org/10.1038/s41598-021-83492-7>
- Fontanet, A., Autran, B., Lina, B., Kieny, M.P., Karim, S.S.A., & Sridhar, D. (2021). SARS-CoV-2 variants and ending the COVID-19 pandemic. *The Lancet*, 397(10278), 952-954. [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(21\)00370-6](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(21)00370-6)
- Garber, A.M. (2021). Learning from excess pandemic deaths, *Journal of the American Medical Association*, 325(17), 1729-1730. <https://doi.org/10.1001/jama.2021.5120>
- IMARC. (2022, July 10). Mechanical ventilators market: Global industry trends, share, size, growth, opportunity and forecast. 2022. 2021-2026. Retrieved on 2023, June 28 from <https://www.imarcgroup.com/mechanical-ventilators-market>
- Islam, N., Shkolnikov, V.M., Acosta, R.J., Klimkin, I., Kawachi, I., Irizarry, R.A., Alicandro, G., Khunti, K., Yates, T., Jdanov, D.A., White, M., et al. (2021). Excess deaths associated with covid-19 pandemic in 2020: age and sex disaggregated time series analysis in 29 high income countries. *BMJ*, 373, no.1137. <https://doi.org/10.1136/bmj.n1137>
- Izadisabet, F., Aminbeidokhti, A., & Jafari, S. (2024). Social determinants of health during and after coronavirus: a qualitative study. *BMC Public Health*, 24, no.283. <https://doi.org/10.1186/s12889-024-17785-7>
- Johns Hopkins Center for System Science and Engineering. (2022, February 5). Coronavirus COVID-19 global cases, 2022. Retrieved on 2023, September 10 from <https://coronavirus.jhu.edu/map.html>
- Kapitsinis, N. (2020). The underlying factors of the COVID-19 spatially uneven spread. Initial evidence from regions in nine EU countries. *Regional Science Policy and Practice*, 12(6), 1027-1045. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12340>
- Kargı, B., & Coccia, M. (2024). Emerging innovative technologies for environmental revolution: a technological forecasting perspective. *International Journal of Innovation*, 12(3), e27000-e27000. <https://doi.org/10.5585/2024.27000>
- Kargı, B., Coccia, M., & Uçkaç, B.C. (2023). How does the wealth level of nations affect their COVID19 vaccination plans? *Economics, Management and Sustainability*, 8(2), 6-19. <https://doi.org/10.14254/jems.2023.8-2.1>
- Kargı, B., Coccia, M., & Uçkaç, B.C. (2023a). The relation between restriction policies against Covid-19, economic growth and mortality

rate in society. *Migration Letters*, 20(5), 218-231.
<https://doi.org/10.47059/ml.v20i5.3538>

- Kargı, B., Coccia, M., & Uçkaç, B.C. (2023b). Findings from the first wave of Covid-19 on the different impacts of lockdown on public health and economic growth. *International Journal of Economic Sciences*, 12(2), 21-39. <https://doi.org/10.52950/ES.2023.12.2.002>
- Kargı, B., Coccia, M., & Uçkaç, B.C. (2023c). Socioeconomic, demographic and environmental factors and COVID-19 vaccination: Interactions affecting effectiveness. *Bulletin Social-Economic and Humanitarian Research*, 19(21), 83-99.
http://doi.org/10.52270/26585561_2023_19_21_83
- Kiang, M.V., Irizarry, R.A., Buckee, C.O., & Balsari, S. (2020). Every body counts: Measuring mortality from the COVID-19 pandemic. *Annals of Internal Medicine*, 173(12), 1004-1007. <https://doi.org/10.7326/M20-3100>
- Lau, H., Khosrawipour, T., Kocbach, P., Ichii, H., Bania, J., & Khosrawipour, V. (2021). Evaluating the massive underreporting and undertesting of COVID-19 cases in multiple global epicenters. *Pulmonology*, 27(2), 110-115. <https://doi.org/10.1016/j.pulmoe.2020.05.015>
- Lazarus, J.V., White, T.M., Wyka, K., ... & El-Mohandes, A. (2024). Influence of COVID-19 on trust in routine immunization, health information sources and pandemic preparedness in 23 countries in 2023. *Nature Medicine*, 30, 1559-1563. <https://doi.org/10.1038/s41591-024-02939-2>
- Liu, Z., Magal, P., & Webb, G. (2021). Predicting the number of reported and unreported cases for the COVID-19 epidemics in China, South Korea, Italy, France, Germany and United Kingdom. *Journal of Theoretical Biology*, 509, no.110501. <https://doi.org/10.1016/j.jtbi.2020.110501>
- Mayo Clinic. (2021, October 17). *Different types of COVID-19 vaccines: How they work*. 2021. Retrieved on 2023, June 28 from <https://www.mayoclinic.org/diseases-conditions/coronavirus/in-depth/different-types-of-covid-19-vaccines/art-20506465#:~:text=Both%20the%20Pfizer%20BioNTech%20and,the%20COVID%2D19%20S%20protein.>
- Mayo Clinic. (2022, March 8). *COVID-19 variants: What's the concern?* 2022. Retrieved on 2023, June 28 from <https://www.mayoclinic.org/diseases-conditions/coronavirus/expert-answers/covid-variant/faq-20505779>
- Moore, S., Hill, E.M., Tildesley, M.J., Dyson, L., & Keeling, M.J. (2021). Vaccination and non-pharmaceutical interventions for COVID-19: a mathematical modelling study. *The Lancet Infectious Diseases*, 21(6), 793-802. [https://doi.org/10.1016/S1473-3099\(21\)00143-2](https://doi.org/10.1016/S1473-3099(21)00143-2)

- Nicastro, F., Sironi, G., Antonello, E., Trabattoni, D., Clerici, M., et al. (2021). Solar UV-B/A radiation is highly effective in inactivating SARS-CoV-2. *Scientific Reports*, 11(1), no.14805. <https://doi.org/10.1038/s41598-021-94417-9>
- Our World in Data. (2020, February 2). *Coronavirus (COVID-19) vaccinations - Statistics and research - our world in data*. 2022. Retrieved on 2023, June 20 from <https://ourworldindata.org/covid-vaccinations>
- Our World in Data. (2022, December 10). *Number of medical ventilators. 2022a. 2020*. Retrieved on 2023, June 20 from <https://ourworldindata.org/coronavirus>
- Papanikolaou, V., Chrysovergis, A., Ragos, V., Tsiambas, E., Katsinis, S., Manoli, A., Papouliakos, S., Roukas, D., Mastronikolis, S., Peschos, D., & Batistatou, A., et al. (2022). From delta to Omicron: S1-RBD/S2 mutation/deletion equilibrium in SARS-CoV-2 defined variants. *Gene*, 814, no.146134. <https://doi.org/10.1016/j.gene.2021.146134>
- Peters, M.D.J. (2022). Addressing vaccine hesitancy and resistance for COVID-19 vaccines. *International Journal of Nursing Studies*, 131, no.104241. <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2022.104241>
- Piketty, T. (2014). *Capital in the twenty-first century*. Harvard University Press.
- Polack, F.P., Thomas, S.J., Kitchin, N., ... Gruber, W.C. (2020). Safety and efficacy of the BNT162b2 mRNA Covid-19 vaccine. *New England Journal of Medicine*, 383, 2603-2615. <https://doi.org/10.1056/nejmoa2034577>
- Prieto, C.R., & González-Ramírez, H. (2021). Vaccination strategies against COVID-19 and the diffusion of anti-vaccination views. *Scientific Reports*, 11(1), no.6626. <https://doi.org/10.1038/s41598-021-85555-1>
- Paremoer, L., Nandi, S., Baum, F. (2021). Covid-19 pandemic and the social determinants of health. *The BMJ*, 372, no.129. <https://doi.org/10.1136/bmj.n129>
- Randolph, H.E., & Barreiro, L.B. (2020). Herd immunity: understanding COVID-19. *Immunity*, 52, 737-741. <https://doi.org/10.1016/j.immuni.2020.04.012>
- Rollston, R., & Galea, S. (2020). COVID-19 and the Social Determinants of Health. *American Journal of Health Promotion*, 34(6), 687-689. <https://doi.org/10.1177/0890117120930536b>
- Rosario-Denes, K.A., Mutz-Yhan, S., Bernardes-Patricia, C., Conte-Junior, C.A. (2020). Relationship between COVID-19 and weather: Case study in a tropical country. *International Journal of Hygiene and Environmental Health*, 229, no.113587. <https://doi.org/10.1016%2Fj.ijheh.2020.113587>

- Russo, R.G., Li, Y., Doan, L., ... & Yi, S.S. (2021). COVID-19, Social determinants of health, and opportunities for preventing cardiovascular disease: A conceptual framework. *International Journal of the American Heart Association*, 10(24), e022721. <https://doi.org/10.1161/jaha.121.022721>
- Saadi, N., Chi, Y-L., Ghosh, S., Jit, M., & Vassall, A., et al. (2021). Models of COVID-19 vaccine prioritisation: a systematic literature search and narrative review. *BMC Medicine*, 19(1), 318. <https://doi.org/10.1186/s12916-021-02190-3>
- Sanmarchi, F., Golinelli, D., Lenzi, J., Esposito, F., Capodici, A., Reno, C., & Gibertoni, D. (2021). Exploring the gap between excess mortality and COVID-19 deaths in 67 countries. *JAMA Network Open*, 4(7), no.e2117359. <https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2021.17359>
- Seligman, B., Ferranna, M., & Bloom, D.E. (2021). Social determinants of mortality from COVID-19: A simulation study using NHANES. *PLoS Medicine*, 18(1), no.e1003490. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1003490>
- Shattock, A.J., Le Rutte, E.A., Dünner, R.P., Chitnis, N., & Penny, M.A., et al. (2022). Impact of vaccination and non-pharmaceutical interventions on SARS-CoV-2 dynamics in Switzerland. *Epidemics*, 38, no.100535. <https://doi.org/10.1016/j.epidem.2021.100535>
- Hoo-Soo, G.W. (2010). Noninvasive ventilation in adults with acute respiratory distress: a primer for the clinician. *Hospital Practice*, 38(1), 16-25. <https://doi.org/10.3810/hp.2010.02.275>
- Hoo-Soo, G.W. (2021, February 25). *Noninvasive ventilation for patients with acute respiratory failure*. Retrieved on 2023, July 13 from https://aci.health.nsw.gov.au/__data/assets/pdf_file/0004/820372/ACI-Non-invasive-ventilation-for-patients-with-acute-respiratory-failure.pdf
- Stokes, A.C., Lundberg, D.J., Bor, J., & Bibbins-Domingo, K. (2021). Excess deaths during the COVID-19 pandemic: Implications for US death investigation systems. *American Journal of Public Health*, 111(S2), S53-S54. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2021.306331>
- Stokes, A.C., Lundberg, D.J., Elo, I.T., Hempstead, K., Bor, J., & Preston, S.H. (2021a). COVID-19 and excess mortality in the United States: A county-level analysis. *PLoS Medicine*, 18(5), no.e1003571. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1003571>
- The World Bank. (2022, September 17). GDP per capita (constant 2015 US\$), World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files. 2022. Retrieved on 2023, July 7 from <https://databank.worldbank.org/metadataglossary/sustainable-development-goals-%28sdgs%29/series/NY.GDP.PCAP.KD>

- The World Bank. (2022a, September 17). Data, population, total. Retrieved on 2023, July 7 from <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=JPN>
- Uçkaç, B.C., Coccia, M., & Kargı, B. (2023a). Diffusion COVID-19 in polluted regions: Main role of wind energy for sustainable and health. *International Journal of Membrane Science and Technology*, 10(3), 2755-2767. <https://doi.org/10.15379/ijmst.v10i3.2286>
- Uçkaç, B.C., Coccia, M., & Kargı, B., (2023). Simultaneous encouraging effects of new technologies for socioeconomic and environmental sustainability. *Bulletin Social-Economic and Humanitarian Research*, 19(21), 100-120. https://doi.org/10.52270/26585561_2023_19_21_100
- WHO (2021, March 8). WHO Coronavirus (COVID-19). World Health Organization. Retrieved on 2023, December 17 from <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-20191>
- Woolf, S.H., Chapman, D.A., Sabo, R.T., & Zimmerman, E.B. (2021). Excess deaths from COVID-19 and other causes in the US. *Journal of the American Medical Association*, 325(17), 1786-1789. <https://doi.org/10.1001/jama.2021.5199>

AİLE İŞLETMELERİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE KÜLTÜRLER ARASI FARKLILIKLAR

Elif KARTOP* & Melis SOYER**

Öz

Bu çalışma, aile işletmelerinde sürdürülebilirlik stratejilerinin uygulanma sürecini ve kültürler arası farklılıkların bu işletmelerin yönetim süreçlerine etkisini kapsamlı bir şekilde tartışmaktadır. Bu çalışmanın amacı, aile işletmelerinde kuşak değişim sürecinin yönetimini ve ikinci nesil devir sürecinde liderlik, nesiller arası çatışma, kurumsallaşma ve aile ilişkilerinin firmalar üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu kapsamda Türkiye'de faaliyet gösteren aile işletmelerinin sürdürülebilirlik sürecinde karşılaştıkları zorluklar, karşılaşılan engeller ve bu engelleri aşmak için geliştirilen stratejiler detaylandırılarak kapsamlı görüşmeler yapılmıştır. Araştırmanın sonuçları, aile işletmelerinin uzun vadeli başarı için manevi ve profesyonel iş dengesini korumanın kritik olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışmanın temel bulguları, aile işletmelerinin uzun vadeli başarıyı sürdürebilmesi için manevi ve mesleki iş dengesini korumanın kritik öneme sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle aile üyeleri arasındaki duygusal bağların ve profesyonel yönetim kararlarının dengelenmesi, bir işletmenin iç uyumunun ve dış başarısının artmasında önemli rol oynar. Aile üyeleri arasındaki duygusal bağların ve profesyonel yönetim kararlarının dengelenmesi, bir şirketin iç uyumunun ve dış başarısının artmasında önemli rol oynar. Bu denge sağlandığında aile işletmeleri uzun vadede sürdürülebilir ve rekabetçi kalabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile İşletmesi, Sürdürülebilirlik, Yönetim.

SUSTAINABILITY IN FAMILY BUSINESSES AND INTERCULTURAL DIFFERENCES

Abstract

This study comprehensively discusses the implementation process of sustainability strategies in family businesses and the impact of cross-cultural differences on the management processes of these companies. In this study, a qualitative research method was preferred in order to understand the relationship between sustainability practices and performance of family businesses. In this context, comprehensive interviews were conducted by detailing the difficulties encountered by family businesses operating in Turkey in the sustainability process, the obstacles

* Yüksek Mühendis, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Endüstri Mühendisliği, kartopambalaj@outlook.com, <https://orcid.org/0009-0002-8179-54844>

** Dr. Öğr. Üy., İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Havacılık Yönetimi Bölümü, melis.soyer@nisantasi.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5878-474X>

encountered, and the strategies developed to overcome these obstacles. The main findings of this study show that maintaining the balance between spiritual and professional work is of critical importance for family businesses to sustain long-term success. Balancing the emotional ties between family members and professional management decisions plays an important role in increasing the internal harmony and external success of a company. Balancing the emotional bonds between family members and professional management decisions plays an important role in increasing the internal harmony and external success of a company. When this balance is achieved, family businesses can remain sustainable and competitive in the long term.

Keywords: Family Business, Sustainability, Management.

Giriş

Aile işletmeleri dünya çapında önemli bir ekonomik güç olarak kabul edilmektedir. İşletmelerin çoğunluğunu oluşturan bu kuruluşlar, yalnızca aile tarafından işletilen küçük işletmeler olarak değil, aynı zamanda büyük işletmeler olarak da faaliyet göstermektedir. Aile işletmesinin yönetim süreçleri işletmenin sürdürülebilirliği ve büyüme potansiyeli açısından kritik öneme sahiptir. Ancak karmaşık aile ilişkileri, kuşak değişimleri ve kültürel farklılıklar gibi faktörler bu işletmelerin sürdürülebilirlik stratejilerini uygulamasını zorlaştırabilmektedir.

Bu çalışmada aile işletmelerinde sürdürülebilirlik stratejilerinin benimsenmesinde özellikle nesiller arası aktarım sürecinde karşılaşılan zorluklar ve kültürler arası farklılıkların yönetim sürecine etkisi ele alınmaktadır. Toplumsal değerlerin gelişimi, teknolojik gelişmeler ve küreselleşmenin etkisi göz önüne alındığında, aile işletmelerinin yönetim sisteminin uyumlu ve dinamik bir yapıya sahip olması gerekmektedir. Bu değişimler, aile işletmelerinin uzun vadeli başarısı için profesyonel yönetim yaklaşımlarının ve kurumsallaşmanın ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır (Anıl, 2020, s. 134).

Her aile işletmesi kendine özgüdür ve farklı dinamiklere sahip olabilir, bu nedenle tanımlamalar geniş yelpazede çeşitlilik gösterilmektedir (Tayfur ve Aslan, 2012, s. 47). Bu ifadeler, aile işletmelerinin belirli avantajlarına ve güçlü yönlerine odaklanır. Aile işletmeleri genellikle aile üyeleri arasında güçlü bağlar ve ortak bir misyon etrafında birleşen dinamiklerle şekillenmektedir. Bu durum bazı olumlu sonuçları beraberinde getirebilir:

Aile işletmeleri, mülkiyet yapıları, sürdürülebilirlikleri ve işletme objektifliği, aile üyeleri arasındaki çatışma ve gerilimlerden kaynaklanan sorunlar nedeniyle risk altına girmekte ve zarar görmektedir. Ülkemizde işletme anlayışı ve yönetimi doğudan batıya doğru değişmektedir. Batıda olan imkanlar ve nitelikli iş gücü doğuda sağlanamayabilmektedir. Kültürel farklılıklarla yaşanan; yetersiz iş gücü, nitelikli eleman eksikliği, eğitim

düzei ve koordinasyonsuzlukla birçok işletme feshedilebilmektedir (Fındıkçı, 2022, s. 45).

Bu çalışmanın temel amacı aile işletmelerinde kuşak değişim sürecinin nasıl yönetilmesi gerektiğini analiz etmek ve sürdürülebilir yönetim stratejilerinin, özellikle ikinci nesil devir sürecinde liderlik değişiminin, nesiller arası çatışmanın, kurumsallaşma süreçlerinin ve aile ilişkilerinin firmalar üzerindeki etkilerini araştırmaktır.

Bu çalışma, aile işletmelerinin Türkiye ekonomisinde büyük bir rol oynadığını ve bu işletmelerin sürdürülebilirlik stratejileri izlemesinin hem kendi gelecekleri hem de ülkenin ekonomik kalkınması açısından büyük önem taşıdığını vurgulamaktadır. Aile işletmelerinin sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasının önündeki en önemli engeller; aile içindeki liderlik çatışması, ikinci kuşak veraset konusunda yaşanan zorluklar ve kültürel faktörlerdir. Bu nedenle aile işletmelerinde profesyonel yönetim yaklaşımlarının ve kurumsallaşmanın öneminin dikkate alınması gerekmektedir (Gözen ve Kıran, 2022, s. 1470).

Bu çalışma Bursa ilinde faaliyet gösteren aile işletmelerine odaklanmaktadır. Bu çalışmanın amacı aile işletmelerinin uzun vadeli başarısına katkı sağlayacak stratejik yönetim önerileri sunmaktır.

1. AİLE İŞLETMELERİNİN KURULUŞU VE GELİŞİMİ

Aile işletmesi, bir ailenin kurduğu ve/veya yönettiği bir işletmeyi ifade eder. Aile işletmeleri genellikle ailenin bir veya daha fazla üyesi tarafından yönetilir ve bu üyeler genellikle aynı aileden gelir. Aile üyeleri, yönetim ve işletme kararlarında etkili olur ve işletmenin uzun vadeli amaçlarını belirler. Aile işletmelerinin avantajları, aile üyeleri arasında güven ve bağlılık olabilirken, dezavantajları arasında ise aile problemlerinin işletmeye yansması ve profesyonel olmayan kararların alınması sayılmaktadır.

1.1. Aile İşletmesi Kavramı

Aile işletmesinin kuruluşu ve gelişimi; girişimci yöneticilerin kişilik özellikleri, ailenin kültürel değerleri, aile üyelerinin sayısı ve işletmenin faaliyet gösterdiği sektördeki diğer unsurlar tarafından etkilenir (Develi, 2008). Girişimci liderin kişilik özellikleri; işletmenin vizyonunu belirleme, stratejik kararlar alma, risk alma, yenilikçilik ve liderlik gibi önemli rolleri üstlenmesinde etkilidir. Girişimci liderin tutkulu, vizyoner, kararlı, risk almaya açık, inisiyatif kullanabilen ve cesaretli olması, işletmelerin büyümesi ve başarısı için önemlidir.

Ailenin kendisine özel kültürel değerleri de aile işletmesinin yapısını etkileyen önemli bir faktördür. Kültürel değerler aile işletmesinin kurumsal kültürünü ve çalışma tarzını belirler. Aile işletmesinde çalışanlar arasında aileye özgü değerlerin paylaşılması ve ona uygun davranışların sergilenmesi

önemlidir. Örneğin, aile işletmesi kurucusunun değerleri olan dürüstlük, sadakat, aile birliği gibi değerler, işletmenin kararlarında ve iş ilişkilerinde önemli bir rol oynar.

Ailenin nüfus büyüklüğü de aile işletmesinin yapısını etkileyen bir faktördür. Büyük ailelerde, işletmede daha fazla aile üyesi yer alabilir ve bu da işletmenin yönetim süreçlerini etkileyebilir. Aile üyelerinin sayısı, işletmenin sahiplik yapısını, karar alma mekanizmalarını ve liderlik süreçlerini etkiler (Baloğlu, 2015, s. 188).

Aile işletmesinin içinde yer aldığı sektör de yapısını etkileyen faktörlerden biridir. Sektördeki rekabet, pazar büyüklüğü, sektörel trendler, sektörde yer alan diğer işletmelerin yapısı gibi faktörler, aile işletmesinin stratejik kararlarını, büyüme potansiyelini ve rekabet avantajını belirler. Örneğin, aile işletmesinin ticaret sektöründe olması, hızlı şekilde büyüme fırsatları sunarken, işletmenin uzun geçmişe sahip olup, aile değerlerini sürdürerek profesyonel yönetim, kurumsallaşma ve liderlik devri süreçlerini başarılı bir şekilde yönetme imkânı sunar. Aile işletmesinin geleneksel bir sektörde yer alması, daha istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyümeyi hedefler. Bu amaç doğrultusunda aile ilişkileri ve güven unsurları da önemli bir rol oynamaktadır. “Ailede temel güven var mı yoksa sarsılmış mı? Önümüzdeki zorluklar neler?” gibi sorulara net cevap almamızı sağlar. Bu da zaman açısından işletmeye katkı sağlamaktadır.

Sonuç olarak, aile işletmesinin yapısı ve gelişimi, birçok faktörün etkileşimi sonucunda ortaya çıkar. Girişken yönetici özellikleri, ailenin ekinsel kıymetleri, ailenin genişliği, işletmenin ayrılan yerde durduğu bölüm gibi faktörler, aile işletmesinin stratejilerini, liderlik süreçlerini, rekabet avantajını belirler. Faktörlerin etkileşimi, aile işletmelerinin uzun vadeli başarılarını etkiler (Fındıkçı, 2005, s. 38)

Girişimci liderin kişilik özellikleri, aile işletmesinin vizyonunu belirleme, stratejik kararlar alma, risk alma, yenilikçilik ve liderlik gibi önemli rolleri üstlenmesinde etkilidir. Girişimci liderin tutkulu, vizyoner, kararlı, risk almaya açık, inisiyatif kullanabilen ve cesaretli olması, aile işletmesinin büyümesi ve başarısı için önemlidir (Curado ve Mota, 2021; Develi, 2008).

Şekil 1'de gösterilen “Aile İşletmesi Sektör Analizi Şeması” bir aile işletmesinin yapısal unsurlarını ve hiyerarşik düzeylerini göstermektedir. En alt düzeyde “kurumsal yapı”, bir işletmenin dayandığı temel yönetim ilke ve süreçlerini ifade eder. Bu ilkelerde işletmenin sürdürülebilirliği ve profesyonelleşmesi açısından çok önemlidir. "yönetim kurulu" bir üst seviyede yer almakta olup, stratejik karar alma sürecini yöneten ve işletmenin genel yönünü belirleyen yönetim organıdır. Üçüncü aşama olan “profesyonel yönetim”, işletmenin günlük operasyonlarının profesyonel yöneticiler tarafından yürütüldüğü aşamayı ifade eder. Dördüncü düzey "iş' i" içerir. Bu, işletmenin iş kapsamını ve ürettiği ürün veya hizmetleri içerir. Piramidin tepesinde aile yer alır. Aile üyeleri işletmenin sahibi ve yöneticisi olarak en üst düzeyde etkilidir ve işletmenin karar alma sürecinde önemli rol oynarlar.

Bu şema, aile işletmelerindeki karmaşık ilişkileri ve liderlik yapılarını özetlemekte ve kurumsallaşmanın önemini vurgulamaktadır.

Şekil 1. Aile İşletmeleri Sektörel Analiz Şeması

Kaynak: Can, 1992.

1.2. Aile İşletmelerinin Kuruluş Süreci ve Gelişimi

Aile işletmeleri, genellikle aile üyelerinin bir araya gelerek ortak bir hedef doğrultusunda harekete geçmesiyle kurulur. Bu süreçte aile bağları, güven ortamı ve ortak vizyon, işletmenin temellerinin sağlam atılmasını sağlar. Ancak, işletmenin kuruluş aşamasında doğru bir planlama ve stratejik yaklaşım büyük önem taşır. Kuruluş sürecinin ardından, aile işletmelerinin sürdürülebilir bir şekilde gelişmesi ve büyümesi, aile üyeleri arasındaki rol dağılımının netliğine, profesyonel yönetim anlayışına ve nesiller arası iletişimin etkinliğine bağlıdır. Bu nedenle kuruluş aşamasından gelişim sürecine geçişte aile işletmelerinin dinamiklerini anlamak kritik bir rol oynar.

1.2.1. Aile İşletmelerinin Kuruluşu

Aile işletmelerinin kurulma nedenleri genellikle aile işletmelerinin kuruluş motivasyonlarını açıklamak için sıkça görülen faktörlerdir. Aile işletmeleri genellikle aile üyelerine iş fırsatları sunarak, gelecek nesillere sürdürülebilir bir iş ortamı ve kariyer olanağı sağlamayı hedefler. Bu, ailenin birbirine destek olmasını ve işle ilgili deneyimleri paylaşmasını teşvik eder. Aile işletmeleri genellikle aile değerlerini ve mirasını iş dünyasında sürdürmek amacıyla kurulur. Bu, aile adının bir kuruluşla ilişkilendirilmesi ve gelecek nesillere bırakılacak bir mirasın oluşturulması anlamına gelir. Aile üyelerini bir arada tutma amacı güder. Ortak bir hedefe odaklanmak, aile bağlarını güçlendirir ve iş birliği sağlar. Finansal bağımsızlık ve varlık oluşturma fırsatları sunmayı amaçlar. Bu, aile üyelerine gelir sağlayarak maddi güvenlik sağlamayı içerir. Aile işletmeleri, kurucularının emeklilik dönemlerini finansal olarak güvence altına almayı ve kişisel planlarını gerçekleştirmelerini desteklemeyi hedefler (Memili vd., 2018).

1.2.2. Büyüme ve Gelişme ve Olgunlaşma Dönemi

Bir aile işletmesinin büyütme hem işte uzmanlaşmayı hem de aile ilişkilerinde uyumu gerektirir, bu da onu diğer işletmelere göre daha karmaşık ve zor bir süreç haline getirir. Aile işletmeleri genellikle güçlü aile bağları ve uzun vadeli bir vizyonla başlar ancak bu bağların sürdürülebilirliği ve işletmenin profesyonel bir yapıya dönüşmesi büyüme sürecindeki kilit faktörlerdir. Büyüme sürecinde girişimcilerin sadece piyasa koşullarına değil aynı zamanda aile ilişkilerini ve sorumluluklarını yönetmeye de dikkat etmesi gerekmektedir. İşletmeler büyümek ve ayakta kalmak için değişen piyasa şartlarına ayak uydurmak zorundadır. Büyüme, işletmelerin rekabetçi avantajlarını sürdürmelerine ve yeni fırsatları değerlendirmelerine olanak tanır. Büyüme aynı zamanda işletmelerin ekonomik koşullardaki değişikliklere uyum sağlamalarını sağlar. Bir işletmenin büyümesi, işletme sahiplerinin stratejik kararlar alması ve kaynakları etkin bir şekilde yönetmesi gerektirir. İşletme sahiplerinin yeniliklere açık olması, pazar trendlerini takip etmeleri ve müşteri ihtiyaçlarına uygun ürün ve hizmetler sunmaları büyüme destekleyen faktörlerdir (Acar, 2015, s. 53).

Bir aile işletmesinde olgunluk genellikle ikinci veya üçüncü kuşağa geçişle başlamaktadır. Bu dönem sadece işletmenin büyümesi için değil aynı zamanda organizasyonu için de önemli bir aşamadır. Olgunlaşma süreci, aile üyeleri arasındaki rol dağılımının netleştirilmesini, profesyonel yöneticilerin müdahalesini ve işletmenin vizyon ve değerlerini korurken kurumsal yapının güçlendirilmesini gerektirir. Bir işletmenin büyümesinin sadece finansal ve operasyonel olarak değil, kültürel olarak da güçlü bir temele dayanması gerekir (Yılmaz, 2018, s. 72).

1.2.3. Aile İşletmelerinin Avantajları ve Dezavantajları

Aile işletmeleri, daha küçük bir yapıya sahip oldukları için bürokrasi eksikliği nedeniyle daha hızlı kararlar alınır ve rekabet avantajı sağlar. Kurucuları genellikle girişimci ruha sahiptir ve risk alma konusunda cesur adımlar atarlar. Bu da yenilikçi ve rekabetçi olmalarına katkı sağlar. Aile bağları, işletme içinde birlik ve dayanışma sağlar ve çalışanlar arasında daha güçlü bir ekip ruhu oluşur (Akdoğan, 2000; 39). İşletmenin kurucusunun, işe duyduğu tutku ve kişisel bağlılığın devam etmesi, amatör ruhun korunmasını sağlar ve işe olan bağlılığı artırır. Aile üyeleri arasındaki ilişkiler, karşılıklı saygı ve itaat konularında daha doğal bir zemin oluşturulur. Bu, iş içinde daha sağlıklı bir iletişim ve iş birliği anlamına gelmektedir (Özkaya, 2016, s. 110).

Tablo 1. Aile İşletmelerinin Avantaj ve Dezavantajları

Avantajlar	Dezavantajlar		
Uzun dönem oryantasyon	Batılı ve Burçin, 2010	Sermaye piyasalarına sınırlı giriş	Çatal, 2007
Bağımsız hareket etme	Saylı vd, 2006	Karışık organizasyon	Akdoğan, 2000

Düşük baskı ve risk alma	Üstün vd, 2017	Nepotizm (akrabaların kayırılması)	Kaya vd, 2023
Aile kültürü bir gurur kaynağıdır	Ulukan, 1999	Şımarık çocuk sendromu	Yolaç, 2011
İstikrar	Ongun, 2001	İşletme içi aile anlaşmazlıkları	Akdoğan, 2000
Güçlü kimlik ve motivasyon	Taşdemir, 2019	Paternalistik/Otokratik yönetim	Karaçetin vd, 2019
Liderliğin devamlılığı	Onay vd, 2014	Finansal yük	Çağdaş vd, 2010
Zor zamanlarda dayanma gücü	Kavi, 2018	Yönetimin devri sorunları	Özgener, 2003
Daha az bürokrasi ve kişisellik	Dereli, 2011	Ödül sisteminin adaletsizliği	Çavuş vd, 2015
Daha fazla esneklik	Avcı vd, 2010	Profesyonel yöneticileri çekmede zorluklar	Biçer, 2012
Daha hızlı karar alma	Yeniçeri, 2011	Bağımlı kişilikler ve gizlilik	Polat, 2017
Finansal çıkarlar	Delice, 2003	Katkı ve harcama arasındaki eşitsizlik	Taş vd, 2013
Daha çok başarı imkânı	Yıldırım vd, 2018	Değişime direnme	Tuncer, 2013
İşi bilmek	Mücevher vd, 2019	İstikrarsız yönetim	Şanlısoy, 2010

Kaynak: Yazarlar tarafından düzenlenmiştir.

1.3. Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma

Aile işletmelerinin uzun vadeli başarılarını sürdürmeleri için kurumsallaşma önemli bir faktördür. İşte aile işletmelerinin kurumsallaşma sürecini anlamak ve ilerleyen zamanı başarılı bir biçimde yönetmek amacıyla dikkate alınması gereken önemli adımlar vardır (Gül, 2019, s. 55).

Aile işletmeleri, aile üyelerinin duygusal bağlarından bağımsız olarak profesyonel bir yönetim ekibine sahip olmalıdır. Yönetimde yeterli yetkinlik ve deneyime sahip profesyoneller işe alınmalıdır. Kurumsal yönetim ilkelerine uygun bir yapı oluşturulmalıdır. İşletmenin vizyonu, misyonu ve stratejileri belirlenmeli, bu doğrultuda şeffaf bir karar alma süreci benimsemelidir. Aile içindeki ilişkileri ve işleyişi düzenleyen bir aile anayasası oluşturulmalıdır. Bu anayasa, aile üyeleri arasındaki sorumlulukları, hakları ve iletişim kurallarını belirlemelidir. Aile üyelerine yönelik profesyonel gelişim programları düzenlenmelidir. İşletmenin gereksinim duyduğu beceri ve bilgilerle donanmış bir nesil yetiştirmek önemlidir (Çağlak, 2016, s. 43). Temel iş süreçleri belirlenmeli ve bu süreçlerin düzenli bir şekilde izlenmesi sağlanmalıdır. İşletme içi iletişim ve iş birliği güçlendirilmelidir. Profesyonel finansal yönetim uygulanmalıdır. Finansal raporlama standartlarına uyulmalı ve şeffaf bir finansal politika izlenmelidir. İhtiyaç duyulan alanlarda danışmanlık hizmetleri alınmalıdır. Dış kaynaklar, işletmenin karşılaştığı zorluklara çözüm bulmada yardımcı olabilir. İşletme, değişen pazar koşullarına uyum sağlayacak şekilde sürekli

olarak yenilik ve gelişime açık olmalıdır. Sürdürülebilir iş uygulamalarına odaklanılmalıdır. Aile işletmelerinin kurumsallaşma süreci zaman alabilir ve bazen zorluklarla karşılaşılır. Ancak bu adımların dikkatlice ve sistematik bir şekilde uygulanması, işletmenin uzun vadeli başarısını artırır ve aile işletmesinin sürdürülebilir bir yapıya kavuşmasına yardımcı olur (Özkaya ve Şengül, 2016, s. 125).

2. AİLE ŞİRKETLERİNDE KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Kurumsallaşma genel olarak organizasyonun bütünü ve işleyişiyle ilgilenirken, profesyonelleşme daha çok iş süreçlerini yürütecek kişilerin nitelik ve yetkinliklerini artırmayı hedefler. İkisi de birbirini tamamlayan ve uzun vadeli başarı için önemli olan süreçlerdir (Edinsel ve Akdemir, 2023, s. 440). Aile ilişkileri, nesiller arası çatışma ve kurumsallaşma gibi faktörlerin etkisini anlamak bir şirketin uzun vadeli başarısı için kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, sürdürülebilirlik açısından öne çıkan hususlar üzerinde daha detaylı bir inceleme yapılmıştır.

2.1. Aile İşletmelerinin Vizyon ve Misyonu

Literatürde vizyon kavramına ilişkin çeşitli görüşler bulunmaktadır. Geleceğin resmi ya da zihinsel düşü, gelecekte ulaşılmak istenen noktayı bugüne taşımak gibi farklı tanımlar bulunmaktadır (Akbulut, 2003; 56).

Misyon ve vizyon kavramları stratejik yönetim anlayışının yaygınlaşmasına paralel olarak çok yaygın biçimde kullanılmaya başlamıştır. Stratejik yönetim, planlama, uygulama, değerlendirme ve örgüt ile dışsal çevresi arasındaki uyumu devam ettirmeyi amaçlayan stratejik bir gündemin güncellenmesini ve planlı, amaçlı bir tutum içinde geleceğe doğru hareket etmeyi kapsayan daha geniş ve bütünsel bir süreçtir. Stratejik planlama, stratejik yönetim sürecinin dönüm noktasıdır ve misyon, vizyon, strateji ve eylem olmak üzere dört bileşenden oluşur (Işık, 2020, s. 89).

Misyonun bir kişinin veya kurumun en iyi yaptığı işleri ifade etmesi, kurumun veya bireyin odaklanması gereken alanları ve güçlü yönlerini belirlemesini sağlar. Bu şekilde misyon, bir kişinin veya kurumun rekabet avantajını elde etmesine ve sürdürmesine yardımcı olmaktadır (Sorgun ve Türk, 2008, s. 80)

2.1.1. İkinci Kuşağa Aktarım

Aile işletmesi döngüsünün son aşamalarından biri olan yeni kuşağa devir süreci, çeşitli senaryoları ve olasılıkları barındırmaktadır. Yeni kuşak, kurumu yeniden canlandırmak ve geliştirmek için bir fırsat olarak görülür. İnovasyon, modernizasyon ve yeni stratejik yaklaşımlarla kurumu daha rekabetçi hale getirmek için çalışır. Eski başarıları bir temel olarak kullanarak, kurumu yeni bir vizyonla yönlendirir ve gelecekteki büyüme potansiyelini

keşfeder (Karataş, 2019, s. 63).

Eski başarıları bekleyen ilk kuşak, kurumsal değişimlere direnç gösterir ve yeni kuşağın fikirlerini ve yenilikçi yaklaşımlarını reddeder. Bu durumda, işletme sıkıntıları yaşamaya devam eder ve sorunlar daha da derinleşir. Kurumsallaşma çabaları sonuçsuz kalabilir ve kurumun geleceği tehlikeye girer (Arıciöglu, 2021, s. 308). Yetişen nesillerde kişilik özelliklerinin yanı sıra güvenin rolü de önemlidir. İşletmede birlikteliğin ve devamlılığın sağlanabilmesi için güven önemlidir.

Birden fazla çocuğa sahip olunan aile işletmelerinde, rekabet, kayırma ve seçim yapma gibi durumlar başarıyı etkileyebilir ve çocuklar arasında çeşitli olumsuz duyguların oluşmasına sebep olabilir. Bu durum, işletmenin ve ailenin geleceği için önemli bir faktördür ve dikkate alınmalıdır (Gavana, 2016).

2.1.2 Aile Anayasası

Aile işletmesi anayasası, ailenin değerlerini ve kültürünü işletme içinde korumak ve sürdürmek amacını taşır. Bu sayede ailenin bütünlük duygusu güçlenir ve işletme içinde birlik ve beraberlik elde edilir.

İşletme yönetiminde netlik ve etik kuralların oluşturulması: Aile işletmesi anayasası, işletme yönetimine ilişkin net ve adil kuralların oluşturulmasını sağlar. Bu sayede işletme yönetimi daha şeffaf ve sağlam temellere dayanır, her aile üyesi için eşitlik ve adalet sağlanmaktadır.

Aile üyelerinin rollerinin ve sorumluluklarının belirlenmesi ile aile işletmelerinin anayasası, her aile üyesinin işletme içinde hangi rollerde ve sorumluluklarda yer alacağını belirler. Bu sayede işletme içindeki görev dağılımı netleşir ve aile üyeleri arasında uyum sağlanır.

İşletme mülkiyetinin ve devir süreçlerinin düzenlenmesi: aile işletmesi anayasası, işletmenin mülkiyet yapısını ve devir süreçlerini düzenler. Bu sayede işletmenin gelecekteki sahiplik yapısı ve devir süreçleri belirlenir, buna bağlı olarak işletmenin sürdürülebilirliği sağlanır. Bu sayede işletme içindeki çatışma ve gerilimler minimize edilir ve aile üyeleri arasında uyum sağlanır (Selimoğlu ve Çalışkan, 2018, s. 42).

Aile anayasası oluşturulurken önemli bir kaynak olan yazılı olmayan kurallar, sosyal yapının hâkim değerleri ve ilkelerinden hareketle oluşturulur. Bu sayede aile anayasası, kendi özgün yapısına ve işleyişine uygun bir şekilde hazırlanır. Aile anayasası genel olarak birbirine benzer olabilir ancak içeriği o kuruma özgüdür. Günlük işleyiş, yaşam tarzı, iş akışı ve özellikle üst yönetim yapısını içerir. Ayrıca, yönetimde belirleyici aile üyelerinin birbirlerine karşı hak ve sorumluluklarını da belirler. (Özuysal, 2016, s. 48).

2.2. Kurumsal Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilirlik, uzun vadeli başarı ve istikrarı sağlamak için bir

kuruluşun çevresel, sosyal ve ekonomik etkilerini dengeleme sürecidir. Sürdürülebilirliğin temel unsurları çevrenin korunması, sosyal sorumluluk ve ekonomik verimliliklerdir.

Aile işletmelerinin sürdürülebilirliği, aile bağlarının, kurumsal değerlerin ve işletme yapısının uyumlu bir şekilde yönetilmesini gerektirir. Bu bağlamda sürdürülebilirliği etkileyen birçok önemli konu bulunmaktadır.

Değişime ve gelişime açıklık: Aile işletmelerinin rekabet avantajını sürdürebilmeleri için değişim ve gelişimi benimsemeleri kritik öneme sahiptir. Değişime direnen işletmeler pazarın gerisinde kalma riskiyle karşı karşıya kalır. Bu nedenle aile işletmelerinin değişime uyum sağlamalarını sağlayacak sistemler kurmaları ve uygulamaları gerekmektedir.

Kurumsallaşma süreci: Kurumsallaşma, aile işletmelerinin sürdürülebilirliği için temel bir süreçtir. Başarılı kurumsallaşma, kurumsal değerlere odaklanmayı, işe aile bağlarından daha fazla değer vermeyi ve profesyonel yönetim anlayışını sürdürmeyi gerektirir.

İş değerinin oluşturulması, yetki ve sorumluluğun netleştirilmesi ve performans değerlendirmesi bu sürecin önemli parçalarıdır (İbiş ve İpek, 2020, s.78).

Danışmanlık hizmetlerinin rolü: Aile işletmelerinde danışmanlık hizmetlerinin kullanımının sürdürülebilirlik üzerinde önemli bir etkisi vardır. Danışmanlık, doğru ve hızlı karar alma süreçlerini destekler ve aynı zamanda üretim kalitesi, iş politikası, finans, organizasyon vb. alanlarda tavsiyelerde bulunarak işletmenin genel gelişimini destekler (Demir, 2021, s. 43).

Bu faktörler, aile işletmelerinin sürdürülebilirlik stratejilerini nasıl tanımlayıp uygulayacakları konusunda önemli rol oynamaktadır. Sürdürülebilirlik fikirlerini bir işletmenin vizyon ve misyonuna göre entegre etmek, uzun vadeli başarının anahtarıdır.

Aile işletmelerinde sürdürülebilirlik için değişime ve gelişime açık olmanın ehemmiyeti büyüktür. Değişimi ve gelişimi kabul etmeyen işletmeler rekabet ortamında geri kalma riskiyle karşı karşıya kalabilirler. Bu nedenle, aile işletmelerinin değişime uyum sağlayabilmek için gerekli mekanizmaları oluşturması önemlidir (Demir, 2021, s. 43).

3. KÜLTÜRLER ARASI FARKLILIKLAR

Genel anlamda kültür, öğrenilen ve benimsenen kıymetler, inançlar, davranış özellikleri ve simgeler toplamı olarak ifade edilmiştir (Yeşil, 2007, s. 238).

3.1. Kültür

Trompenaars ve Hampden-Turner'ın (1997) kültür tanımını, toplumların zaman içinde karşılaştıkları meseleleri çözmek için kurallar ve metotlardan oluştuğunu belirtir. Araştırmacılar kültürü soğanın katmanlarına

benzeterek daha geniş bir perspektiften ele alır. Dıştaki tabaka, insanların hangi ekinsel boyutlarla etki vaziyetinde olduklarını gösterir. Bu incelenabilir kalitede unsurlara giyim, yerleşim ve dil gibi örnekler verir. Orta katman, toplumların sahip olduğu norm ve değerlerden oluşur. Bu katman, toplumun genel davranış kurallarını, ahlaki değerlerini ve tavsiyelerini yansıtır (Ersoy ve Ehtiyar, 2015, s. 44). En önemli katman ise kültürler arası etkileşim için kritik öneme sahiptir. Bu katmanda toplumlar, yıllar içinde oluşturdukları kurallar ve metotlarla karşılaştıkları problemleri çözmeye çalışırlar. Bu süreçte, kültürler arası iletişim, anlayış ve uzlaşma önem taşır (Aydın, 2017, s. 4).

3.2. Kültürel Farklılıkların Nedeni

Ülkemizde işletme anlayışı ve yönetimi doğudan batıya doğru farklılık gösterebilmektedir. Batı bölgeleri genellikle daha gelişmiş altyapıya, daha fazla kaynağa, nitelikli iş gücüne ve daha iyi eğitim olanaklarına sahiptir. Bu nedenle, batı bölgelerindeki işletmeler genellikle daha rekabetçi ve başarılı olurlar (Lopez ve Perez, 2018).

Ülkemizin kırsal bölgelerinde ise kaynakların sınırlı olması, yetersiz iş gücü, nitelikli eleman eksikliği, eğitim düzeyinin düşük olması gibi faktörler nedeniyle işletmeler bazı zorluklarla karşılaşmaktadırlar. İş gücü yetersizliği ve eğitim düzeyinin düşük olması, işletmelerin verimlilik ve rekabetçilik açısından sorun yaşamasına yol açmaktadır. Ayrıca, koordinasyonsuzluk ve iletişim problemleri de yine kırsal bölgelerde işletmeler arasında yaygın olmakta, bu da iş birliği ve koordinasyon gerektiren projelerde sıkıntılara neden olmaktadır (Sofyalıoğlu ve Aktaş, 2001, s. 88). Bu zorluklar, bazı işletmelerin faaliyetlerini sürdürmemesine ve hatta feshedilmesine yol açmaktadır (Sezgin ve Bulut, 2013, s. 188).

Aile işletmelerinin gelecekte ayakta kalabilmesi için iş gücü sıkıntısı, nitelikli personel eksikliği gibi sorunlara farklı çözümler geliştirilmesi önemlidir. Bu bağlamda mesleki eğitim ve insan kaynağı geliştirme programlarına yatırım yapılması, yerel kaynakların keşfedilmesi, yerel ekonomik kalkınma projelerinin desteklenmesi gibi stratejiler büyük önem taşımaktadır. Bu girişimler kurumsal sürdürülebilirliği artırmanın yanı sıra yerel ekonomik kalkınmaya da katkıda bulunmaktadır. Güçlü 'nün (2003; 65) vurguladığı bu stratejiler, aile işletmelerinin uzun vadeli başarısını destekleyen önemli araçlardır.

4. METODOLOJİ

Bu çalışma, Bursa'da farklı sektörlerde faaliyet gösteren dokuz aile şirketinin yönetim süreçlerini incelemektedir. Araştırma metodolojisi yöneticilerle yapılan derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır. Bu yöntem, nitel verilerin analizinde esneklik ve yoruma olanak sağladığı için tercih edilmiştir. Araştırmada Golafsanı (2003) ve Creswell (2013) gibi birincil

kaynaklardan yararlanılarak nitel araştırmanın geçerliliğini ve güvenilirliğini artırmak amacıyla üçgenleme stratejileri kullanılmıştır. Katılımcılara verilen geri bildirimler, elde edilen sonuçların tutarlılığını artırarak çalışmanın son haline getirilmesine önemli katkı sağlamıştır. Araştırma sürecinde yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır.

Verilerin analizinde içerik analizi teknikleri kullanılmıştır. Bu yöntem, verileri sistematik olarak kategorize etmek ve anlamlı temalar çıkarmak için tümdengelim ve tümevarım yaklaşımlarını birleştirir. İlk aşamada veriler açık kodlama süreciyle analiz edilmiştir. Daha sonra belirlenen temalar arasında ilişkiler kurarak sonuçları kategorize edilmiştir. Anket soruları yazının sonunda yer almakta olup, yöneticilere görüşme sürecinde sorulan 12 sorudan oluşmaktadır.

4.1. Araştırmanın Amacı ve Kısıtları

Bu çalışmanın amacı aile işletmelerinde sürdürülebilirlik uygulamalarını ve kültürler arası farklılıkların bu uygulamalara etkisini detaylı bir şekilde araştırmaktır. Aile işletmelerinin sürdürülebilirlik stratejilerini farklı kültürel bağlamlarda nasıl uyguladığını ve bu stratejilerin kültürel faktörlerden nasıl etkilendiğini anlamaktır.

Ayrıca kültürler arası farklılıkların sürdürülebilirlik yaklaşımlarına etkisini değerlendirerek aile şirketlerine yönelik etkili sürdürülebilirlik stratejilerinin geliştirilmesine katkıda bulunmayı hedeflenmektedir. Bu bağlamda kültürel çeşitliliğin sürdürülebilirlikteki rolü, aile işletmelerinin farklı coğrafi ve kültürel bağlamlarda karşılaştığı zorlukların ve fırsatların belirlenmesiyle daha iyi anlaşılması amaçlanmaktadır.

Bu çalışmanın temel sınırlılıklarından biri örneklem büyüklüğünün yalnızca dokuz aile işletmesi ile sınırlı olmasıdır. Bu, sonuçların genel geçerliliğini etkileyebilir ve kültürel farklılıkların sürdürülebilirlik stratejileri üzerindeki etkisinin daha geniş bir perspektiften değerlendirilmesini zorlaştırabilmektedir. Ayrıca bu şirketlerin merkezinin yalnızca Bursa'da olması, benzer çalışmaların farklı coğrafi ve kültürel bağlamlarda yapılmasını gerektirmektedir. Bu nedenle araştırma sonuçlarının diğer bölgelerdeki aile işletmelerine aktarımı sınırlı olabilir.

4.2. Araştırmanın Yöntemi

Büyüme ve kurumsallaşma sürecindeki aile işletmelerinin yönetimi konusundaki bu çalışma, Bursa İl'inde farklı sektörlerde faaliyet gösteren küçük, orta, büyük dokuz aile işletmesinin şu anda yönetiminden sorumlu kişiler ile yapılan söyleşilerin derinlemesine analiz yöntemi ile incelenmesi yöntemine dayanmaktadır (Creswell, 2013). Golafsanî'ye (2003) göre nitel araştırmalarda anlam yaratma süreci nicel araştırmalardan oldukça farklıdır. Niteliksel yöntemler doğası gereği esnek ve yorumlayıcıdır. Bu durum, araştırmacının özneliği ve araştırma sürecinde elde edilen bağlamsal bilgiler

dikkate alınarak verilerin oluşturulmasına olanak sağlar.

Çalışmada bu yaklaşımı benimseyerek, Creswell'in (2013) temel ilkelerine ek olarak, nitel verileri analiz ederken Golafsani (2003) ve Lune & Berg (2017) gibi önemli kaynakların kullandığı temel ilkeler de takip edilmiştir. Bu kaynaklar, nitel araştırmalarda anlamlandırma ve yorumlama sürecini destekleyen çeşitli metodolojik bakış açıları sağlamaktadır. Çalışmada nitel araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla üçgenleme stratejisi kullanılmıştır (Mays ve Pope, 2000). Farklı kaynaklardan elde edilen verileri kullanarak araştırma bulgularının doğrulanması süreci olan üçgenleme, nitel araştırmanın bilimsel temelini güçlendirmek için önemli bir tekniktir. Bu bağlamda farklı kaynaklardan ve katılımcılardan elde edilen bilgiler karşılaştırılarak sonuçların tutarlılığı gözlemlenmiştir (Speziale vd., 2011).

Olgu bilim deseni ve doğasına uygun olarak hazırlanan yarı yapılandırılmış mülakat formu için ilgili literatürden destek alınmıştır (Miles ve Huberman, 1984).

Ayrıca sonuçlar katılımcılara geri bildirimde bulunuldu ve katılımcılardan gelen bu geri bildirimler çalışmanın son halinin oluşmasına önemli katkı sağlamıştır.

Bu çalışmada veri toplama sürecinde yarı yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmeler nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan bir tekniktir ve esneklikleri ile bilinmektedir (Patton, 1999). Yarı yapılandırılmış görüşmelerin, nitel veri toplama sürecinde ayrıntılı bilgi elde etmek ve katılımcıların düşünce ve eylemlerinin bağlamını anlamak için etkili bir yöntem olduğu kanıtlanmıştır. Verilerin analizinde içerik analizi teknikleri kullanılmıştır (Kvale, 1996).

Bu yöntem, verileri sistematik olarak sınıflandırmak ve anlamlı temalar çıkarmak için tündengelem ve tümevarım yaklaşımlarının bir kombinasyonu kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İlk olarak veriler, temel temaları ve kavramları belirlemek için açık bir kodlama süreci aracılığıyla analiz edilmiştir. Daha sonra bu temalar arasındaki ilişkiler kurulur ve sonuçların belirli kategorilerde toplanmasıyla daha geniş anlamlar elde edilir.

Araştırma sorularının tam metinleri makalenin sonunda yer almaktadır. Araştırma sorularını işletmeler eksiksiz tamamlamıştır. Araştırma sorularıyla gerçekleşen ve nitel tanımlarını yapan bir araştırmadır. Araştırmada Maxqda analiz programında analiz edilmiştir. Yazılı ve sözlü materyallerin sistemli şekilde analiz edilip insanların söyledikleri ve yazdıklarının açık talimatlara göre kodlanarak nitelleştirilmesi sürecidir. İçerik analizi, sözel ve yazılı verilerin belirli bir problem ya da amaç bakımından sınıflandırılması, özetlenmesi, bu verilerin belirli değişken veya kavramlarının ölçülmesi ve belirli bir anlam çıkarılması için taranarak kategorilere ayrılmasıdır. İçerik analizi yönteminde öncelikle kategoriler belirlenmiştir. Bu çalışma için on iki soru oluşturulmuştur. Bunlar; görüşülen iş insanlarının kariyer seçimleri, işletmenin kurulma ve büyüme süreci, girişimcilik özellikleri, kurumsallaşma,

sektördeki öncü rol, ailenin işletme üzerindeki rolü ve sürdürülebilirliktir. Sonra, söyleşiler belirlenen bu on iki soruya göre tek tek incelenmiştir. Daha sonra ise, incelemelerden yola çıkarak sonuca varılmıştır.

4.3. Araştırma Soruları

Araştırmada gerekli literatür araştırması yapılarak, çalışma için gerekli on iki adet soru belirlenmiştir. Görüşme sırasında yöneticilerine görüşme esnasında sorulan sorular şunlardır:

- Türkiye’de ve dünyadaki aile işletmeleri, kuruluş ve gelişim özellikleri bakımından genellikle nasıl seyir gösteriyor?
- Aile işletmelerinde duygu ve mantık birlikteliğinden ne anlıyorsunuz ya da ne anlamalıyız?
- Aile işletmelerinin ‘refah’ seviyesine ulaşması genelde duraklamanın habercisi midir?
- Aile işletmelerinin genellikle yeni kuşaklara devir sürecinde dağıldıkları gözleniyor. İşletmenin yeni kuşaklara geçebilmesi için neler yapılmalıdır?
- Köklü aile işletmeleri ömürlerini uzatmayı nasıl başarmışlar?
- Aile işletmeleri bakımından yönetici ve lider kavramlarının farkı nedir?
- Aile anayasası var mıdır? Var ise neden ihtiyaç duydunuz? Yok ise neden ihtiyaç duymadınız?
- Aile işletmede nasıl temsil edilmelidir?
- Aile işletmelerinin genellikle yeni kuşağa geçiş sürecinde dağılmasının temel nedenleri nelerdir?
- Aile işletmelerinde yeni kuşakların temel istekleri, ihtiyaçları ve sorunları nelerdir?
- Hissedarların, çocuklarını ısrarla kendi işletmelerinde çalıştırma istekleri halinde ne yapmalıdır?
- Bir aile işletmesinde aile mi yoksa işletme mi baskın olmalıdır?

4.4. Veri Toplama Süresi

Araştırma kapsamı gereği Bursa geneli, aile işletmelerinde yöneticiler ve yönetici olarak sorumlu olan kişilerle yapılmıştır. Görüşmenin yapılması gereği, belirlenen kişilere çalışmanın amaç ve kapsamı görüşme öncesi yüz yüze anlatılmıştır. Veriler derinlemesine yüz yüze görüşme tekniğiyle toplanmıştır. Araştırmanın ana hedef kitlesini aile işletmelerinde sürdürülebilirlik ve kültürler arası farklılıklar konusunda bilgi verebilecek potansiyel katılımcılar oluşturmaktadır. Bu kapsamda toplam “9” kişiyle görüşme yapılmıştır. Ulaşılan konu ile ilgili deneyim sahibi olabilecek aile

işletmeleri ile yapılan görüşmeler neticesinde aynı anlatımların tekrar ettiği fark edilmiş ve verilerin doygunluğa (Thompson, 2004) ulaştığı görülmüştür. Dolayısıyla görüşmeler dokuz katılımcıyla sınırlandırılmış ve süreç sonlandırılmıştır.

Nitel araştırma, geniş örneklemelerden ziyade ayrıntılı bilgiye ve derinlemesine analize odaklanır. Bu bağlamda çalışmanın ana hedef grubunu aile işletmelerinde sürdürülebilirlik ve kültürler arası farklılıklara aşına olan yönetici ve idareciler oluşturmaktadır. Bursa genelindeki aile işletmelerinden seçilen dokuz katılımcı, çalışmanın hedef grubunu temsil etme niteliğini taşımaktadır (Miles ve Huberman, 1984).

Araştırma kapsamında katılımcıların konu hakkında detaylı ve kapsamlı bilgi vermesini sağlamak amacıyla yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca çalışmanın zaman ve kaynak kısıtlılığı dikkate alınarak dokuz kişiden oluşan bir örneklemin seçilmesi detaylı analiz için yeterli görülmüştür. Katılımcıların anonim olarak kodlanması da çalışmanın etik güvenilirliğini desteklemektedir.

Katılımcılar anonimlik ilkesine göre “Katılımcı K1, P2...” şeklinde kodlanmıştır. Örneklem büyüklüğü, çalışma hedeflerine ulaşmak için yeterli derinlik ve çeşitliliği sağlayacak şekilde belirlenmiştir.

Ayrıca derinlemesine görüşme yöntemi her katılımcının konuya ilişkin görüşlerini detaylı bir şekilde sunmasına olanak tanıdığından bu sayıda katılımcıyla görüşme yapmanın çalışma için yeterli bilgi ve anlayış sağlayacağına inanılmıştır.

Tablo 2. Görüşmelerin Yer, Sayı ve Sürelerine İlişkin Bilgiler

Katılımcı kodu	Görüşme Tarihi	Görüşme Süresi	Görüşme Ortamı
K1	15.09.2023	40dk	Ofis
K2	20.10.2023	50dk	Fırın
K3	25.11.2023	30dk	Ofis
K4	27.11.2023	30dk	Ofis
K5	15.12.2023	50dk	Ofis
K6	05.01.2024	50dk	Ofis
K7	07.01.2024	50dk	Restoran
K8	10.01.2024	50dk	Mağaza
K9	12.01.2024	30dk	Mağaza

Yukarıdaki görüşmelerin tamamı tarafımdan direkt olarak yüz yüze yapılmıştır. Katılımcılardan 5 kişi ile ofiste, 2 kişi ile mağazada, 1 kişi ile de restoranda 1 kişi ile fırında görüşme yapılmıştır. Katılımcıların ofiste yapılan görüşmelerde daha sakin bir iletişimle devam ettiği, restoran, fırın ve mağaza ortamlarında ise görüşmede daha akıcı bir iletişim olmuştur. Yapılan görüşme

süreleri en az 30 dakika, en fazla 50 dakika sürmüştür. Görüşmelerde bazı yöneticilerle ses kaydı alınıp, bazı kişilerden alınamamıştır.

5. BULGULAR

Bu çalışma Bursa ilinde faaliyet gösteren dokuz aile işletmesi üzerinde yapılmıştır. Bu bölümde aile işletmelerinin sürdürülebilirliği ile ilgili aile işletmeleri ile yapılan görüşmeler sonrası elde edilen verilerin analizi sonucu oluşturulan temalar ve kodlara ilişkin görseller yer almaktadır. Elde edilen verilerin analizi sonucunda toplam on üç temaya ulaşılmıştır. Görüşme yapılan toplam 9 aile işletmesi vardır. Görüşmelerden elde edilen veriler üzerinde içerik çözümlemesiyle kodlar oluşturulmuştur. Oluşturulan kodlar benzer özelliklerine göre bir araya getirilerek kategoriler altında toplanmıştır. Kategoriler temalarla ilişkilendirilerek sunulmuştur. Yüz yüze yapılan görüşmelerde işletmelerin cevaplarıyla 131 frekansa ulaşılmıştır.

Tablo 3. Temalar ve Kodlar

Kod sistemi	Frekans
Aile işletmelerinin genel seyri	11
Duygusalılık ve işleyiş	3
İstikrarlı büyüme ve gelişme	5
Ülkeler arası farklar	3
Aile işletmesinin maddi ve manevi değerleri	11
Duygu birlikteliği	4
Mantık birlikteliği	5
Genetik aktarım	2
Aile işletmesinin duraklama dönemi	9
Doyumsuzluk	1
Yeni kuşağın lüks merakı	2
Doyum seviyesi	6
Aile işletmesinde duraklama belirtileri	8
Güç zehirlenmesi	2
Negatif değerler	3
Ben merkezilik	3
Aile işletmesinde yeni kuşak dönemi	9
Oryantasyon süreci	2
Sürdürülebilirliği	2
Eğitim anlayışı	4

Koltuk sevdası	1
Aile işletmelerinin ömürleri	9
Mantıksal yaklaşım	5
Kurumsallaşmak	2
Aile anayasası	2
Yönetici mi lider mi?	20
Lider	9
Yönetici	8
Lider yönetici ayrımı	3
Aile anayasası	8
Anayasal kurumsallaşma	3
Anayasanın olmayışı	1
Anayasal ilkeler	4
İşletmede ailenin konumu	9
Babacan patron	4
Profesyonel lider	5
Aile işletmelerini yeni kuşağın yönetmesi	10
İşletmete dağılma	3
Etken olan nedenler	3
Gelenekten ayrılmamak	2
Yeni kuşağı yetiştirmek	2
Yeni kuşak sorunu	8
Erken büyüme isteği	3
Bilinçli yönetim	3
Eğitim önemi	2
Babadan oğula sistem kurma isteği	9
Verime göre	5
İsteğe göre	4
Aile mi işletme mi?	10
Liderin tamamlayıcı rolü	4
Anayasa kuralları	2
İşletmenin rolü	4
Frekans toplamı	131

Tablo 3' e göre aile işletmelerinde sürdürülebilirlik ve yönetim

süreçlerine ilişkin önemli konular ve bu konuların sıklığı gösterilmektedir. Aile şirketlerinde yönetim görevlerinin ve liderlik rollerinin tartışıldığını gösteren “Yönetici misiniz yoksa lider misiniz?” sorusu en sık sorulan soru olmuştur (sıklık 20).

“Aile işletmelerinin genel tarihi” ve “Aile işletmelerinin maddi ve manevi değerleri” gibi konular, şirketlerin uzun vadeli başarısını etkileyen önemli faktörlere dikkat çekmektedir (Sıklık 11).

Ayrıca aile işletmelerinde “yeni nesil yönetim” ve “aile şirketlerinin aşamalı olarak sona ermesi” (Sıklık 9) gibi temalar, yeni nesillerin liderlik rolleri üstlenmesi ve işletmenin sürdürülebilirliği konusundaki kaygıları yansıtmaktadır.

Ayrıca, "ben-merkezlilik", "güç bağımlılığı" ve "olumsuz değerler" gibi düşük frekanslı temalar, şirket içindeki olumsuz davranış kalıplarını ve liderlik zorluklarını gösterir. Bu sonuçlar aile işletmelerinde yönetim stratejisi, liderlik tarzı ve kültürel değerler arasındaki dengenin önemli olduğunu göstermektedir.

Literatür incelendiğinde aile işletmelerinin sürdürülebilirliği açısından liderlik tarzı ve liderlik rolünün büyük önem taşıdığı sıklıkla vurgulanmaktadır. Özellikle bu örgütlerde liderliğin kurumsal değerlerle nasıl kesiştiği ve ailelerin liderlik rollerini nasıl üstlendiği önemli araştırma alanlarıdır (Dyer, 2003; Ward, 1988).

Aile işletmelerinin tarihsel gelişimi ile maddi ve manevi değerleri de bu çalışmada vurgulanan önemli temalardan biridir. Literatürde aile işletmelerinin uzun ömürlülüğü için hem aile değerlerinin korunmasının hem de kurumsallaşmanın başarılı bir şekilde uygulanmasının önemli olduğu belirtilmektedir (Handler, 1994; Le Breton-Miller ve Miller, 2009).

Geleneksel aile değerlerinin sürdürülmesi ile aile şirketlerinin sürdürülebilirliğinin temeli olan işi kurumsallaştırmak arasında bir denge sağlamak amacıyla çalışmada bu temaların sıklığı 11 olarak gözlemlenmiştir. Liderliğin yeni nesiller tarafından devralınması ve aile şirketlerinin çöküşüyle ilgili endişeler de literatürde geniş çapta ele alınan temalardır. Özellikle yeni nesil yönetimin şirketin sürdürülebilirliğini sağlayamaması ve yeni yönetimin aile değerlerini koruma sorumluluğunu üstlenmesi bu şirketlerin karşılaştığı en büyük zorluklar arasındadır (Chrisman vd., 1998).

Bu çalışmada genç liderlik teması 9 frekans olarak gözlemlenmiştir ve aile şirketlerinin gelecekte ayakta kalabilmesi için önemli bir risk faktörü olarak değerlendirilmiştir.

"Benmerkezcilik", "güce bağımlılık" ve "negatif değerler" gibi temalar nadiren ortaya çıkar, ancak genellikle literatürde "liderlik patolojisi" olarak bilinen olumsuz liderlikle ilişkilendirilir. Bu tür davranış kalıpları, liderlerin kendi kişisel çıkarlarını şirketin ihtiyaçlarının önüne koymasından kaynaklanır ve şirketin uzun vadeli sürdürülebilirliği açısından önemli bir risk oluşturabilir (Sorenson, 2000).

Bu çalışmanın bulguları, aile işletmelerinde liderlik stratejilerine ilişkin daha derin bir analiz ve farkındalık geliştirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu sonuçlar, aile şirketlerinde liderlik ve yönetim süreçlerinin kurumsal sürdürülebilirliğin sağlanması açısından ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Duygusal ve mantıksal liderlik yaklaşımı ile başarılı organizasyon arasındaki denge, bir aile şirketinin geleceği açısından kritik öneme sahiptir.

Sonuç

Türkiye ve dünyada aile işletmeleri doğarlar, büyürler, refah düzeyine gelirler. Kimileri ömürlerini yitirirken, kimileri kuşaktan kuşağa geçerler. Çoğu aile işletmesinde iç anlaşmazlıklar yaşanabilmekte ve bu nedenlerle de gerilimler ortaya çıkabilmektedir. Bu konularda profesyonel işletmelerden muhakkak yardım alınmalıdır. İşletmelerin sürdürülebilirliğini sağlaması için muhakkak kurumsallaşmalı ve işletme anayasasına uygun hareket etmek gerekmektedir.

Bu çalışma, Türkiye'deki aile işletmelerinin büyüme ve sürdürülebilirlik süreçlerinde karşılaşılan zorlukları anlamak ve çözüm önerileri sunmak amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın sonuçları, aile işletmelerinin duygusal ve profesyonel yönetim arasındaki dengeyi sağlamaları gerektiğini göstermektedir. Ayrıca, kurumsallaşma ve aile anayasası oluşturmanın önemi vurgulanmakta ve liderlik vasfının işletme başarısında kritik bir rol oynadığı belirtilmektedir. Bu bulgular, aile işletmelerinin uzun vadeli başarılarını sağlamak için hem duygusal hem de işlevsel yönleri bir arada ele almaları gerektiğini göstermektedir. Bu çalışma, aile işletmeleri üzerindeki akademik ve pratik etkileri anlamak ve gelecekteki araştırmalara yol göstermek için önemli bir katkı sağlamaktadır.

Bir alt kuşaklar genelde “öğretilmiş geleneksel” anlayış ile devam ediyor olduğunu görülmektedir. İkinci kuşaklar ise; modern gelişimlerden fayda alarak orijinal marka değerini yükseltme peşinde olurlar, farklı bir yeni anlayış ile markaya güç katmaya çalışıyor, bu süreç risk taşımaktadır. Aynı zamanda kendini yenileyerek markayı parlatan ikinci nesil başarıları da açıktır. Üçüncü kuşakların sektör veya konsept değiştirdiğini görülmektedir. Dolayısıyla aynı iş tecrübesi bu kuşağa aktarılmadığı ve/veya bu kuşağın bu bağlamda kendini etkili bir şekilde gerçekleştirmediği sonucuna varılmaktadır. Bu nedenlerin iyileştirilmesi neticesinde istikrarlı büyüme sağlanacaktır.

Öncelikle yeni kuşağın en yararlı ve verimli bir şekilde yetişmesi şarttır. Burada hem eğitim olarak hem de işin içinde büyümekten söz ediyoruz. Bu kaygı esasen daha çocuk anne karnındayken başlaması gereken bir duyarlılıktır. Maalesef çoğu aile işletmesinde işe verilen önemin, çocukların yetişmesine verilmediğini görüyoruz. Bu durumların iyileştirilmesiyle yeni nesilde verim elde edilir.

Araştırma sonuçlarına göre aile şirketlerinin sürdürülebilirlik

stratejilerinin uygulanmasında kültürel değerlerin etkisi açıkça görülmektedir. Örneğin geleneksel değerlerin hâkim olduğu toplumlarda aile üyeleri arasında dayanışma ve birlik duygusu sürdürülebilir uygulamaların benimsenmesini kolaylaştıracaktır. Bursa'daki bazı aile işletmeleri sosyal sorumluluk projelerine aktif olarak katılarak aile ilişkilerini güçlendirmekte ve toplumda olumlu imaj yaratmaktadır. Öte yandan daha bireyci kültüre sahip şirketlerin sürdürülebilirlik stratejileriyle daha az ilgilendikleri ve kâr maksimizasyonuna daha fazla odaklandıkları tespit edilmiştir. Bu, kültürel farklılıkların iş stratejilerini nasıl şekillendirdiğini ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma araçlarını nasıl etkilediğini göstermektedir.

Aile işletmeleri ile ilgili yapılan bu çalışma doğrultusunda iyileştirilebilecek çözüm önerileri ortaya çıkmıştır.

1. Kişilerin tamamının kuruma psikolojik olarak bağlı ve yönetimde kendilerini iyi hissetmesi.
2. Aile işletmeleri, birbirinden sürekli mental destek alan duygusal yapısı kuvvetli alt yapılardır. Bu mantık işin gereğini önemserken geriden duygu desteğini sistemli şekilde verir. Birinin bıraktığı, yorulduğu yerde diğer aile üyesi görevi alır iş devam etmektedir. Tabi bu mantık ve duygu aşırı savunmacı veya aşırı yargılayıcı olursa kaygıları da artırabilir.
3. Belli bir refah seviyesi bazen duraklamaya sebep olabilir, bu genelde bir sonraki planı/hedefi olmayan, dağınık üretim veya satış yöntemiyle çalışan ya da gelişme hacmini hazmedemeyen aile işletmelerinde görülebilir.
4. Taleplerin artması ile üretim, temin, teslim süreçlerini birleştirememesi ve giderlerini artırıp yeni gelir arayışı içinde olamaması, yeni fırsatları değerlendirmemesi, doyum eşliğinin düşük olması, işinin başında durmaması, gerekli desteği işine ve çalışanlara vermemesi, tecrübe paylaşımını yapmaması gerekir.
5. Alt kuşaklara iş devrinin doğru zamanda verilmesi, iş paylaşımının kabiliyetlere göre doğru yapılması önemlidir. Eğer aile reisi gerekli oryantasyonu aile bireylerine zaman içerisinde vermediyse ve vefat gerçekleştiyse o zaman muhtemelen kötü son gerçekleşecektir.
6. Aile işletmesi de olsa, işletmeler her 15 günde mutlaka gidişat ile ilgili, planlama varsa yeni yatırım fizibilitesi ve toplam işlerde Swot analizini yapması gerekmektedir. Neredeyiz? Ne yapmalıyız? Nasıl ilerleriz? Kim hangi işi göğüslemeli? Bu veriler birlikte çalışma kültürünü perçinler, bilinç yaratır, birlikte çalışma üst kültürünü oluşturur.
7. Sermaye yapılarını koruyarak, doğru yatırımlar yaparak, işleriyle bağlantılı kapasiteli girişimlerde bulunarak denilebilir.
8. Aile işletmelerinde her zaman lider olan öne çıkar ve işletme ona emanet edilir, yönetme becerisi önemlidir ama hem lider hem yöneten olmak daha etkili sonuç verecektir.
9. Lider sürükler, inanç verir, kan tazeler ve zorluğu aşacak fikirler verir.

10. Yönetici sistemi işletir, sistemi yönetir ve iş gücünü yönetir, sistemi lider yazar.

11. Ailede ilk çalışma hayatına bağlayan kişi kesinlikle başka bir firmada çalışıp gerçek iş hayatını öğrenir ve algılar, yetkinlik doğrultusunda daha sonra işletmeye alınır.

12. Anayasa ya ihtiyaç duyulma sebebi; bazı kurallar kesin olmalıdır, firmanın kararları, hareket becerisi, doğru fikirler ile beslenmesi açısından bu önemlidir. Lider bellidir, kadro yetkinlik için mücadele etmelidir, bir an önce yeterli olgunluğa ulaşmalıdır.

13. Ne olursa olsun işletme kararlarında münazara esastır, kişisel olmayacak şekilde, gelişmeye yönelik katkı sağlayacak her fikir önemlidir.

14. Yeni kuşak zamana uygun işletme yönetimi istemekte ama tecrübeyi gözden kaçırmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Elif Kartop %50, Melis Soyer %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için Dr. Öğr. Üyesi Melis Soyer'den destek alınmıştır.

Etik Onay: Bu çalışma Türkiye'de Aile İşletmelerinde hali hazırda işletme yöneticilerinden toplanmıştır. Tüm katılımcılar çalışmanın amaçları hakkında bilgilendirilecektir. Ayrıca katılımcılar, katılımın gönüllülük esasına dayalı olduğu, tüm verilerin gizli tutulduğu ve katılımcı kimliğinin açıklanmayacağı konusunda bilgilendirilecektir. Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, Nişantaşı Üniversitesi Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır (2023/ 32) alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: External Independent

Author Contribution: Elif Kartop 50%, Melis Soyer 50%

Support and Acknowledgment Statement: Support for this study was received from Dr. Melis Soyer.

Ethical Approval: This study will collect data from current business managers in family businesses in Turkey. All participants will be informed about the purpose of the study. Additionally, participants will be notified that participation is voluntary, all data will be kept confidential, and participant identities will not be disclosed. For the conduct of this study, approval was obtained from the Ethics Committee of Nişantaşı University (2023/32).

Conflict of Interest Statement: There are no conflicts of interest with any institution or individual related to this study.

Önerilen Atıf: Kartop, E., Soyer, M. (2024). Aile işletmelerinde sürdürülebilirlik ve kültürler arası farklılıklar. *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 147-172. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1469180>

Kaynakça

- Acar, G. (2015). *Aile işletmelerinde örgüte bağlılık* [yüksek lisans tezi], Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Akbulut, A. (2013). *Aile işletmelerinde sürdürülebilirliğin kurumsallaşma bağlamında incelenmesi* [yüksek lisans tezi], İstanbul Arel Üniversitesi.
- Arıcıoğlu, M. A. (2021). Aile işletmelerinde kuşaklar arası geçiş için örgütsel hafıza: bir aile işletmesinin sakladıkları ve aktardıkları üzerine bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 45, 307-327. <https://doi.org/10.30794/pausbed.754913>
- Aydın, B. Y. (2017). Örgüt kültürü ve lider üye ilişkileri bağlamında aile işletmeleri üzerine bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 28(83), 1-23.
- Akdoğan, A. (2000). Aile işletmelerinin özellikleri ve aile işletmelerinde kurumsallaşma ihtiyacı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 31-47.
- Baloğlu, N., & Bulut, M. B. (2015). Aile Liderliği. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(18), 185-197.
- Curado, C., & Mota, A. (2021). A systematic literature review on sustainability in family firms. *Sustainability*, 13(7), 3824.
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage publications.
- Chua, J. H., Chrisman, J. J., & Sharma, P. (2003). Succession and nonsuccession concerns of family firms and agency relationship with nonfamily managers. *Family business review*, 16(2), 89-107.
- Çağlak, U. (2016). Kobi ölçeğindeki aile işletmelerinde ortaklık kültürü üzerine bir değerlendirme. *Journal Of International Social Research*, 9(43).
- Demir, Z. (2021). Aile işletmelerinde sürdürülebilirlik açısından muhasebe ve raporlamanın önemi: örnek olaylar. *İşletme Bilimi Dergisi*, 9(2), 261-300.
- Develi, N. (2008). *Aile işletmelerinde karşılaşılan yönetim ve organizasyon sorunları*. Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Dyer Jr, W. G. (2003). The family: The missing variable in organizational research. *Entrepreneurship theory and practice*, 27(4), 401-416.
- Edinsel, S., & Akdemir, M. A. (2023). Cumhuriyetin yüzüncü yılında birleşmiş milletler sürdürülebilir kalkınma hedefleri kapsamında Türkiye işletmelerinde cinsiyet eşitliği ve cam tavan sendromu. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 22(4), 434-452.

- Eraslan, L. (2004). Okul düzeyinde dönüşümcü liderlik. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 1-22.
- Ersoy, A., & Ehtiyar, R. (2015). Kültürel farklılıkların yönetiminde kültürel zekânın rolü: Türk ve yabancı yöneticiler üzerine bir araştırma. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 26(1), 42-60.
- Handler, W. C. (1994). Succession in family business: A review of the research. *Family Business Review*, 7(2), 133-157.
- Fındıkçı, İ., & Gümüşoğlu, N. K. (2022). Yöneticilerin kişilik ve demografik özellikleri arasındaki ilişki: Türkiye'de aile işletmelerine dkt uygulaması. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 3(1), 36-58.
- Fındıkçı, İ. (2005). *Aile işletmeleri*. İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Gavana, G., Gottardo, P., & Moisello, A. M. (2016). Sustainability reporting in family firms: A panel data analysis. *Sustainability*, 9(1), 38.
- Golafshani, N. (2003). Understanding reliability and validity in qualitative research. *The Qualitative Report*, 8(4), 597-607.
- Gözen, A., & Kıran M. A. (2022). Aile işletmelerinde devir planlaması süreci ve liderin örgütsel bağlılığı arasındaki ilişkisinin incelenmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(45), 1470-1486.
- Güçlü, N. (2003). Örgüt kültürü. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 61-85.
- Gül, M. B. (2019). *Aile işletmelerinde kurumsallaşmayı etkileyen faktörler*. Yüksek lisans tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Işık, Ö. (2020). *Dijital çağda işletmelerde kurumsallaşma ve örgütsel öğrenmenin örgütsel yenilikçilik üzerindeki etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya
- İbiş, F. Z. E., & İpek, A. (2020). Sürdürülebilir aile işletmesi modeli: uygulanabilirliği üzerine bir araştırma. *Muhasebe Enstitüsü Dergisi*, (62), 51-62.
- Karataş, M. (2019). *Girişimcilik ve aile işletmelerinde ikinci neslin yetiştirilmesi*. Yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Kvale, S. (1996). *InterViews: an introduction to qualitative research interviewing*. Sage.
- Le Breton-Miller, I., & Miller, D. (2009). Agency vs. stewardship in public family firms: A social embeddedness reconciliation. *Entrepreneurship Theory And Practice*, 33(6), 1169-1191.
- López-Pérez, M. E., Melero-Polo, I., Vázquez-Carrasco, R., & Cambra-Fierro, J. (2018). Sustainability and business outcomes in the context of SMEs: Comparing family firms vs. non-family firms. *Sustainability*, 10(11),4080.

- Lune, H., & Berg, B. L. (2017). *Qualitative research methods for the social sciences*. Pearson.
- Memili, E., Fang, H. C., Koc, B., Yildirim-Öktem, Ö., & Sonmez, S. (2018). Sustainability practices of family firms: The interplay between family ownership and long-term orientation. *Journal of Sustainable Tourism*, 26(1), 9-28.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1984). Drawing valid meaning from qualitative data: Toward a shared craft. *Educational researcher*, 13(5), 20-30.
- Mays, N., & Pope, C. (2000). Assessing quality in qualitative research. *Bmj*, 320(7226), 50-52.
- Özkaya, M. O., & Şengül, C. M. (2016). Aile işletmelerinde kurumsallaşma ve ikinci kuşağın kurumsallaşma konusuna bakış açısı. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 109-126.
- Özuysal, H. D. (2006). *Aile işletmelerinin kurumsallaşmasında aile anayasasının önemi*. Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Patton, M. Q. (1999). Enhancing the quality and credibility of qualitative analysis. *Health Services Research*, 34(5 Pt 2), 1189.
- Selimoğlu, S. K., & Çalışkan, A. Ö. (2018). Başarılı ve uzun ömürlü aile işletmelerinin yol haritası: aile anayasası. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 17(53), 39-54.
- Sezgin, M., & Bulut, B. (2013). Örgüt kültürü ve halkla ilişkiler. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 182-194.
- Sofyalıoğlu, Ç., & Aktaş, R. (2001). Kültürel farklılıkların uluslararası işletmelere etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 8(1), 75-92.
- Sorenson, R. L. (2000). The contribution of leadership style and practices to family and business success. *Family Business Review*, 13(3), 183-200.
- Sorgun, C., & Türk, M. (2008). Aile işletmelerinde yönetim sorunları: Adana ilinde bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 56-72.
- Speziale, H. S., Streubert, H. J., & Carpenter, D. R. (2011). *Qualitative research in nursing: Advancing the humanistic imperative*. Lippincott Williams & Wilkins.
- Tayfur, Ö., & Arslan, M. (2012). Algılanan iş yükünün tükenmişlik üzerine etkisi: iş-aile çatışmasının aracı rolü. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1), 147-172.
- Thompson, B. (2004). Exploratory and confirmatory factor analysis: Understanding concepts and applications. *Washington, DC, 10694(000)*, 3.

Yeşil, S. (2007). Uluslararası ortaklıklar: kültürel farklılıklar ve bu farklılıkların üst yönetim grubunun çalışma ve performansına etkileri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (13), 232-246.

Ward, J. L. (1988). The active board with outside directors and the family firm. *Family Business Review*, 1(3), 223-229.

Extended Abstract

This research focuses on the sustainability of family businesses through in-depth interviews conducted with nine family businesses operating in Bursa. The main goal is to ensure the healthy functioning of families in the long term and to leave a stronger legacy for future generations.

The topics that emerged as a result of the content analysis of the interviews include, for example, the general course and growth trends of family businesses, the relationship between emotionality and functionality, the difficulties of transitioning to the next generation, the existence and importance of family businesses. These findings help determine strategies to increase the sustainability of family businesses and create a more established foundation for future generations. In addition, issues such as values and norms that concern families from different cultural backgrounds are discussed, contributing to the development of different management strategies.

This research is an important step in understanding how family businesses are affected not only by financial factors but also by emotional and social factors, and in leaving a more sustainable business model for future generations. Family businesses are known for the special elements of their organizations that give them a unique competitive advantage. Since these businesses are smaller, there is no bureaucracy and decisions can be made more quickly. The speed of this decision-making process means the ability to quickly adapt to market changes.

Founders of family businesses often have an entrepreneurial spirit and are not afraid to take risks and take bold steps. This courage encourages the exploration of innovative ideas and keeps businesses competitive. They also tend to have a long-term vision, allowing businesses to focus on long-term sustainability and growth rather than just short-term profits. A family business is based on a business model based on family ties. These ties provide unity and solidarity within the business and help to create a strong team spirit among employees. The frequent involvement of family members in the management of the business gives employees a sense of belonging and confidence in the future of the business. This makes employees more motivated and committed to the success of the business. The founder's passion and personal commitment to the business helps to preserve the culture and values of the business.

The founder's passion and determination at the beginning determine the purpose and mission of the business, which in turn determines the path of the employees. Moreover, this passion and commitment ensures that the legacy

of the business's past is inherited and that the business grows without straying far from its roots. This increases the loyalty of employees to the business and contributes to the long-term success of the business. The institutionalization process plays a key role in the long-term sustainability of family businesses. This process is of great importance in terms of the business gaining a more professional structure and a corporate identity that can be passed on to future generations. Institutionalization often requires a business to focus on the business itself and its values rather than on family ties. In this way, the business can focus on the wider business family rather than relying solely on relationships between family members.

The first step in the institutionalization process is to determine the business values of the business. These values reflect the basic beliefs, goals and behavioral standards of the business. Uniting the business around these values ensures that all employees move together towards the same goals and strengthens the business culture. These values also shape the commitment and image of the business in the outside world. Another important stage of institutionalization is the clear definition of authority and responsibilities. This includes clarifying the roles in the business, defining hierarchies and streamlining business processes. With a clear and transparent management structure, employees can better understand what is expected and who has which responsibility. This increases the efficiency of the business and improves decision-making processes. Performance evaluation is also an important part of institutionalization. This process allows employees to regularly evaluate their performance, identify their strengths and areas for improvement. It also provides opportunities to reward success and provide guidance for improvement. Performance evaluation aligns individual employees' goals with the goals of the business in order to achieve the long-term goals of the business. Ultimately, the process of institutionalization can be difficult for family businesses, but it is vital for long-term sustainability. Focusing the business on business values, creating a clear management structure, and conducting regular performance evaluations ensures the successful institutionalization of the business and creates a strong foundation for future generations.

The impact of emotional factors on the transition of family businesses to the second and third generations in Turkey cannot be ignored. In some cases, the roots of family businesses can lead to reluctance to change and innovate due to their attachment to the organization and tradition. These emotional ties can hinder the ability of businesses to adapt to the flexibility required by the modern business world. Measures such as increasing investment, developing training programs and improving the skills of the workforce can help family businesses increase their competitiveness and move towards sustainable growth. However, the success of these processes requires support and cooperation from both the public and private sectors.

DİJİTAL SAĞLIK DİPLOMASİSİ: SİSTEMATİK DERLEME

Hatice MUTLU*

Öz

Bu makalenin amacı, COVID-19 pandemisi ışığında dijital sağlık diplomasisinin gelişimini ele alırken, aynı zamanda dijital sağlık uygulamalarının halk sağlığı politikaları üzerindeki etkilerini de sistematik bir derleme yöntemi kullanarak incelemek ve dijital sağlık diplomasisinin sağlık politika ve stratejileri bağlamında nasıl yönetildiğini belirlemektir. 2019-2024 yılları arasında yapılan toplam 39 çalışma incelenmiş, dâhil edilme kriterlerini karşılayan 5 çalışma araştırmaya dâhil edilmiştir. Sistematik inceleme aracı olarak PRISMA akış diyagramı kullanılmıştır. Bulgular, halk sağlığı teknolojisi uygulamalarında bilgi güvenliği konularının yanı sıra geliştirme ve çözüm odaklı stratejik iş birliklerinin öne çıktığını ortaya koymaktadır. Dijital sağlık diplomasisinin sosyoteknik egemenliğin sağlanmasında ve toplumsal krizlere hızlı çözümler üretilmesinde önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca dijital sağlık diplomasisinin yapılandırılması ve sürdürülebilmesi için güçlü bir dijital altyapı, yetkin diplomatlar ve sistematik yöntemlerin gerekli olduğu vurgulanmıştır. Sonuç olarak, halk sağlığı bağlamında küresel ve ulusal dijital sağlık stratejilerinin entegrasyonu, bir diplomasi aracı olarak bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmelidir. Dijital sağlık diplomasisi kapsamında yapılandırılan girişimlerin uygulanması için kaynak planlaması (bütçe, dijital altyapı, insan kaynakları vb.) strateji ile uyumlu hale getirilmelidir. Bu stratejilerin eyleme dönüştürülmesi sürecinde, tasarlanan süreçler etkin bir şekilde planlanmalı, izlenmeli ve uçtan uca optimize edilmelidir. Bu yaklaşım, tüm paydaşlar arasında koordinasyon sağlayarak süreçlerin sorunsuz bir şekilde yürütülmesini ve hedeflere ulaşılmasını mümkün kılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Sağlık Diplomasisi, Sağlık Diplomasisi, Dijital Sağlık, Sistematik Derleme.

DIGITAL HEALTH DIPLOMACY: A SYSTEMATIC REVIEW

Abstract

The aim of this article is to address the development of digital health diplomacy in light of the COVID-19 pandemic, while also examining the impact of digital health practices on public health policies using a systematic review method, and to determine how digital health diplomacy has been managed in the context of health policies and strategies. A total of 39 studies conducted between 2019 and 2024 were reviewed and 5 studies meeting the criteria were included in the research. The PRISMA flow

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Beykent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, haticemutlu@beykent.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7022-454X>

diagram was used as the systematic review tool. The findings revealed that development- and solution-oriented strategic collaborations, along with information security issues, are prominent in public health technology applications. It was found that digital health diplomacy plays a significant role in ensuring sociotechnical sovereignty and providing rapid solutions to social crises. The study also highlighted that a robust digital infrastructure, competent diplomats, and systematic methods are necessary to structure and sustain digital health diplomacy. In conclusion, the integration of global and national digital health strategies in the context of public health should be evaluated through an integrated approach as a tool of diplomacy. Resource planning (budget, digital infrastructure, human resources, etc.) should be aligned with the strategy for the implementation of initiatives structured under digital health diplomacy. During the process of translating these strategies into action, the designed processes must be effectively planned, monitored, and optimized end-to-end. This approach will ensure coordination among all stakeholders, enabling the smooth execution of processes and the achievement of objectives.

Keywords: Digital Health Diplomacy, Health Diplomacy, Digital Health, Systematic Review.

Giriş

Kamu diplomasisi, ulus devletler ve diğer uluslararası aktörlerin kendi çıkarlarına hizmet etmek amacıyla küresel halklarla etkileşim kurma süreçlerini ve uygulamalarını inceleyen siyaset bilimi ve uluslararası ilişkilerin bir alt dalı olarak tanımlanmaktadır. Uluslararası ilişkilerde sağlık konularının öneminin artması, küresel sağlık sorunlarının ve ihtiyaçlarının sınır tanınaması sağlık diplomasisi kavramını ön plana çıkarmıştır. Sağlık diplomasisi, özellikle 19. yüzyılda bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önleme amacıyla gelişmeye başlamıştır. Bu bağlamda, 1851 yılında düzenlenen Paris Uluslararası Sağlık Konferansı, uluslararası sağlık iş birliğinin temelini atan önemli bir olay olarak kabul edilir (Fidler, 2001). Bu konferans, kolera ve diğer bulaşıcı hastalıklarla ilgili uluslararası iş birliğini ele alan ilk girişimlerden biriydi. 20. yüzyıl boyunca Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) kurulması ve halk sağlığı alanında daha fazla uluslararası anlaşmanın yapılmasıyla sağlık diplomasisi daha fazla şekillenmiştir (Lee ve Gomez, 2011). II. Dünya Savaşı sonrasında ABD ile Sovyetler Birliği arasında ideolojik, siyasi ve askeri rekabetin, doğrudan silahlı çatışma yerine diplomatik, ekonomik ve psikolojik mücadelelerle sürdüğü Soğuk Savaş döneminde sağlık diplomasisi, küresel sağlık sorunlarını ele almanın yanı sıra, ideolojik çatışmalar arasında bir diplomatik araç olarak kullanılmıştır. Özellikle ABD ve Sovyetler Birliği arasında, bu dönemde aşı programları ve halk sağlığı kampanyaları aracılığıyla diplomatik ilişkiler güçlendirilmiştir (Brown vd., 2006). COVID-19 pandemisi ile birlikte sağlık diplomasisi tekrar küresel öneme sahip bir alan haline gelmiş ve ülkeler arası iş birliği açısından kritik bir unsur olarak vurgulanmıştır (Gostin vd., 2020). Bu süreçte ülkeler, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) gibi uluslararası kuruluşlar aracılığıyla bilgi

paylaşımı, aşı dağıtımı ve sağlık teknolojilerinin transferi konularında iş birliği yapmıştır. Salgın sırasında aşı milliyetçiliği ve eşitsiz dağıtım, küresel sağlık güvenliğine yönelik tehditler yaratmıştır ve bu sorunlar, daha etkili bir sağlık diplomasisine olan ihtiyacı ortaya koymuştur (Kickbusch ve Liu 2022). Bunun yanı sıra, Çin'in diğer ülkelere tıbbi malzeme ve aşı yardımı sağlaması, pandeminin diplomatik ilişkiler üzerindeki etkisini güçlendirmiştir (Kobierecka, 2023). Bu örnekler, COVID-19'un küresel sağlık diplomasisini nasıl şekillendirdiğini ve devletler arasındaki işbirliğinin sağlık krizleriyle başa çıkmada ne kadar kritik olduğunu göstermektedir. Sağlık diplomasisi günümüzde küresel sağlık tehditleri, ekonomik istikrar, insan hakları, jeopolitik ilişkiler, güvenlik, sosyal adalet ve çevresel sağlık konularında uluslararası işbirliğini teşvik etmektedir. Pandemiler ve biyoterörizm gibi sınır aşan sağlık tehditleriyle mücadelede, ülkeler arası diplomatik bağları güçlendirmede ve sağlık hizmetlerinin adil dağılımını sağlamada kritik bir rol oynamaktadır (WHO, 2024). Diplomasi, devletler ve uluslararası aktörler arasındaki ilişkileri yönetme sanatıyken, sağlık diplomasisi, bu ilişkilerin sağlık alanındaki işbirlikleri ve çözümler üzerine odaklanmasını sağlar. Sağlık diplomasisi "Sağlık için gerekli olan küresel politika ortamını şekillendirmek ve yönetmek amacıyla yönelik çok aşamalı görüşme süreçleri" olarak tanımlanmaktadır (Özen, 2017). Sağlık diplomasisi, küresel politika konularında müzakereler için önemli bir forum sağlayarak halk sağlığını etkileyen çeşitli aktörleri bir araya getirir. Ana hedefleri; daha iyi sağlık güvenliği ve nüfus sağlığı sağlamak, devletler arasındaki ilişkileri iyileştirmek ve çeşitli aktörlerin iş birliğiyle adil, yoksulluğu azaltan ve eşitliği artıran sonuçlara ulaşmaktır (WHO, 2024). Sağlık diplomasisi, ülkeler arasındaki ilişkileri güçlendirir, sağlık politikalarını uluslararası hukukla uyumlu hale getirir ve küresel sağlık güvenliğine katkı sağlar (WHO, 2024). Tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisi ile dijital sağlık diplomasisi kavramı ön plana çıkmıştır. Dijital sağlık diplomasisi, uluslararası ilişkilerde dijital teknolojilerin sağlık hizmetlerine entegrasyonunu kapsayan bir alan olarak, özellikle son on yılda büyük gelişmeler kaydetmiştir. Bu süreçte internetin, mobil uygulamaların ve uzaktan sağlık hizmetlerinin gelişimi, sınırları aşan sağlık çözümleri sunmuştur. İlk aşamada, dijital sağlık araçları veri paylaşımı ve tıbbi bilgiye erişimi kolaylaştırmak için kullanılırken, özellikle COVID-19 pandemisi, dijital sağlık hizmetlerinin diplomatik süreçlerdeki önemini de artırmıştır. COVID-19 pandemisi sırasında dijital sağlık teknolojileri, hastalık takibi, teşhis, ilaç ve aşı geliştirme süreçlerini hızlandırarak, elektronik sağlık kayıtları ve klinik karar destek sistemleri ile ön plana çıkmıştır (Getachew vd., 2023). Pandemi sırasında dijital sağlık araçları, ülkeler arası işbirliğini güçlendirerek sağlık hizmetlerini sınır ötesine taşımada kritik bir rol oynarken, veri paylaşımı ve işbirliğinin önemini ön plana çıkarmıştır (LoTempio vd.,2020).

Dijital Sağlık Diplomasisi, e-sağlık/dijital sağlık alanında uluslararası iş birliğini, birlikte çalışabilirliği, sağlık verisi paylaşımını, bilgi sistemlerinin tanınmasını ve küresel sağlık tehditlerine karşı dijital sağlığın kullanılmasını

destekleyen uluslararası çabaları ifade eder (Martins, 2020). Bu sınır ötesi çabalara sistematik bir yaklaşımın önemi Dünya Sağlık Örgütü tarafından yayımlanan 2020-2025 Dijital Sağlıkta Global Stratejileri ile de ön plana çıkmaktadır (WHO, 2021). Dijital sağlık diplomasi, sağlık diplomasisinin etkisini artırarak, küresel sağlık sorunlarına teknoloji odaklı çözümler sunar ve sağlık politikalarını daha etkin bir şekilde uygulamayı sağlar. Örneğin; COVID-19 döneminde pandemiyi kontrol altına almak için yapılandırılan COVID-19 test sonuçlarının dijital ortamda izlenebilmesi ve COVID-19 dijital sağlık pasaportları (aşı pasaportları veya sertifikaları) birer dijital sağlık diplomasi uygulamasıdır (Wells vd., 2022; Wang ve Ping, 2022). İçinde bulunduğumuz çağın teknolojik imkânları ve toplumsal ihtiyaçlar arasındaki kesişim, dijital sağlık diplomasisinin önemini artırmakta, salgın dönemi ile sınırlı olmadığını göstermektedir. Dijital sağlık hizmetlerinin etkinliği için uluslararası bir çerçeve oluşturulması gerekliliği ortaya çıkmakta, veri paylaşımının güvenli ve standart olmasını, veri gizliliğinin korunmasını ve küresel sağlık tehditlerine karşı hazırlıklı olunmasının önemi alan yazında da belirtilmektedir (Cory ve Stevens, 2020). Dijital sağlık uygulamaları küresel sağlık eşitsizliklerini azaltma potansiyeli de taşımaktadır. Düşük ve orta gelirli ülkelerde dijital sağlık teknolojilerine erişimin artırılması, bu ülkelerin sağlık sistemlerinin güçlenmesine ve sağlık hizmetlerine erişimin iyileştirilmesine yardımcı olabilir (van de Vijver vd., 2023). Dijital sağlık diplomasi, uluslararası işbirliğini güçlendirerek, sağlık teknolojilerinin yaygınlaştırılması, veri paylaşımı ve yenilikçi çözümlerin geliştirilmesi yoluyla global halk sağlığı sorunlarına direnç geliştirmede kritik bir rol oynar. Bu diplomasi hem mevcut hem de gelecekteki sağlık krizlerine karşı toplumsal ihtiyaçların daha etkin bir şekilde karşılanmasına olanak tanıyarak, küresel sağlığın sürdürülebilirliğini sağlar. Bu çalışma, COVID-19 pandemisi ışığında dijital sağlık diplomasisinin gelişimini ele alırken, aynı zamanda dijital sağlık uygulamalarının halk sağlığı politikaları üzerindeki etkilerini de değerlendirmektedir. Bu sistematik derlemenin temel amacı, dijital sağlık diplomasisi alanında yapılmış mevcut çalışmalarını bir araya getirerek literatürü kapsamlı bir şekilde incelemek, bilgi boşluklarını tespit etmek ve gelecekteki araştırmalar için yönlendirici öneriler sunmaktır. COVID-19 ile hızla gelişen dijital sağlık diplomasi uygulamalarının uluslararası işbirlikleri ve sağlık politikaları üzerindeki etkilerini incelemek, çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Bu derlemenin nihai amacı, dijital sağlık diplomasisinin etkinliğini artırmak adına daha fazla araştırma ve işbirliğine ihtiyaç duyulan alanları belirlemek ve bu doğrultuda somut öneriler geliştirmektir. Çalışma, dijital sağlık diplomasisi alanındaki mevcut durumu kapsamlı bir şekilde sunarak, hem akademik literatüre katkı sağlamayı hem de politika yapımcılar için yol gösterici olmayı hedeflemektedir. Özellikle dijital sağlık diplomasisi kavramına ilişkin ulusal ve uluslararası literatürde sistematik bir derlemenin bulunmaması, çalışmanın özgünlüğünü ve katkısını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

1. GEREÇ VE YÖNTEM

Bu araştırmanın amacı, dijital sağlık diplomasisi konusunda yapılan çalışmalarını sistematiik derleme yöntemi ile incelemektir. Araştırma amacından hareketle, aşağıdaki soruya yanıt aranmıştır:

COVID-19 pandemisinde ön plana çıkan dijital sağlık diplomasisi uluslararası sağlık politika ve stratejileri bağlamında nasıldır?

Sistematiik derleme araştırma konularını detaylı ve kapsamlı bir şekilde inceleyen bir yöntemdir. Bu yöntem, literatürdeki çalışmalarını geniş bir tarama yoluyla bir araya getirir ve bulgularını sentezler (Aslan, 2018). Sistematiik derleme, nicel, nitel ve karma çalışmalarda uygulanabilir, objektif ve kapsamlı olup, düşük hata oranı ve net araştırma kriterleri ile bilimsel alanda yaygın olarak tercih edilir (Karaçam, 2013). Araştırmanın amacına dayanarak, dijital sağlık diplomasisi kavramını ele alan çalışmalar analiz edilmiştir.

Çalışmada PICOS yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem sistematiik derlemelerde araştırma sorularını yapılandırmak ve dahil edilme kriterlerini tanımlamak için kullanılan bir çerçevedir. Araştırmanın temel unsurları olan Population (Nüfus), Intervention (Müdahale), Comparison (Karşılaştırma), Outcomes (Sonuçlar) ve Study Design (Çalışma Tasarımı) unsurlarını belirleyerek, araştırma sorusunun odaklı ve yapılandırılmış bir şekilde ele alınmasına olanak tanır. PICOS yöntemi, sistematiik derlemelerde kapsamlı bir araştırma stratejisi geliştirmek için kullanılır. Bu çerçeve, araştırma sorusunu netleştirir ve araştırmanın homojenliğini artırarak sonuçların güvenilirliğini yükseltir (Amir-Behghadami ve Janati,2020). PICOS, sistematiik incelemeler için arama stratejisi geliştirmede sıklıkla kullanılmaktadır. Özellikle, bu modelin her bir unsuru, sistematiik derlemeye dâhil edilecek çalışmaların hangi kriterlere göre seçileceğini açık bir şekilde belirlemeye yardımcı olur.

Konuyla ilgili çalışmaların belirlenmesinde, ilgili literatürü taramak ve çalışmaya uygun sonuçlar elde etmek amacıyla PICOS yöntemi bağlamında Tablo 1'de belirtilen dahil etme kriterleri stratejileri geliştirilmiştir. Dışlama kriterleri, dahil edilme kriterlerinin niteleyici koşulu olarak seçilmiştir (Çınar ve Suzan, 2022).

Tablo 1. Literatür Değerlendirme Stratejisi

PICOS	Dahil Olma Kriteri	Dışlama Kriteri
Populasyon (Nüfus)	COVID-19 pandemisi sırasında dijital sağlık politikalarını geliştiren ulusal ve uluslararası sağlık yetkilileri, diplomatlar, sağlık çalışanları ve politika yapıcılar, konu ile ilgili çalışma yapan araştırmacılar	Dijital sağlık diplomasisi ile doğrudan ilgili olmayan ve pandemiye bu konuda rol oynamayan bireyler

Intervention (Müdahale)	Anahtar Kelimeler: Dijital Sağlık İçin Diploması Diploması için Dijital Sağlık Diploması için Dijital Sağlık Dijital Sağlık Diploması Dijital Küresel Sağlık Başlığında ve odağında Dijital Sağlık Diploması bulunan makaleler	Dijital sağlık diplomasını kapsamlı bir şekilde ele almayan, başlığında ve odağı bu konu olmayan makaleler
Comparasion (Karşılaştırma)	Dijital sağlık diplomasının sağlık politikalarına katkıları, gelişen dijital altyapıların günümüz sağlık politikalarına etkileriyle karşılaştırılarak ele alınmaktadır.	-
Outcomes (Sonuçlar)	Dijital sağlık diplomasının küresel sağlık politikaları, uluslararası iş birliği, bilgi paylaşımı, halk sağlığı politikalarına katkıları, kriz yönetimindeki etkinliği ve sağlık sistemlerinin dijital dönüşümüne olan etkisine odaklanan makaleler.	Dijital sağlık diplomasının uluslararası iş birliği ve sağlık sistemlerine katkılarına odaklanan makaleler dahil edilmiştir; bu konuları yüzeysel ele alanlar dışlanmıştır.
Study Design (Çalışma Tasarımı)	Yayın Türü: Makaleler Bilgi Kaynağı: Pubmed, Google Scholar, Web of Science, National Academic Network and Information Center (ULAKBİM) Çalışma Türü: Derleme, Sistemik Derleme, Vaka Çalışması, Perspektif Çalışma Yayın Dili: Tam metin İngilizce makaleler Araştırma Yılları: 2019 ve sonrası	Makaleler dışındaki yayın türleri; Pubmed, Google Scholar, Web of Science ve ULAKBİM gibi kaynaklar dışında taranan yayınlar; Derleme, Sistemik Derleme, Vaka Çalışması ve Perspektif Çalışma dışındaki çalışma türleri; tam metin olmayan ya da İngilizce dışındaki dillerde yayımlanmış ve 2019 öncesine ait çalışmalar.
Çalışma Türü	Derleme, Sistemik Derleme, Vaka Çalışması, Perspektif çalışma	Belirtilen çalışma türleri dışında kalanlar

Çalışmada kullanılan; Pubmed, Google Scholar, Web of Science, National Academic Network and Information Center (ULAKBİM) veri tabanları, literatürle ilgili en güncel ve güvenilir çalışmaları içermektedir. Web of Science, Google Scholar, Pubmed, platformları sistemik derleme için güvenilir araçlar olarak tanımlanmaktadır (Martinez vd.,2023). ULAKBİM, Türkiye genelinde akademik dergiler için açık erişim sağlayarak

ülkenin ana akademik içerik deposu olarak hizmet vermektedir (ULAKBİM,2017). Dijital sağlık diplomasisi, 2019 yılı itibari ile ortaya çıkan COVID-19 pandemisiyle birlikte önem kazanmış ve pandemi sürecinde dijital sağlık uygulamalarının yaygınlaşması, diplomatik işbirlikleri ve stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlamıştır (Godinho vd., 2022). Bu nedenle araştırmada 2019 ve sonrası yıllara ait olan çalışmalar seçilmiştir. Araştırmanın ilk aşamasında, PICOS bağlamında belirlenen literatür tarama stratejisiyle 39 çalışma belirlenmiştir. Literatürde sistemik derlemelere dahil edilecek çalışma sayısı için belirli bir minimum sayı bulunmamakta, örneklem sayının büyük ölçüde araştırma konusuna ve mevcut kanıtlara bağlı olduğu, derlemeye dahil edilecek çalışmaların kalitesi ve literatürdeki geçerli kanıtlar temel alınarak seçilmesi önerilmektedir (Çınar ve Suzan, 2022; Martinez vd.,2023). Çalışma örnekleme de bu perspektifte belirlenmiştir. Derinlemesine inceleme sonucunda, bu 39 çalışmanın 3' ü farklı platformlarda tekrar edilmiş aynı yayınlar olduğu görülmüş ve bu çalışmalar hariç tutulmuştur. Kalan 36 çalışma tekrar gözden geçirilmiş ve 30 tanesi hariç tutma ve dahil etme kriterlerine göre dışlanmıştır. Kalan 6 çalışmadan 1'inin hariç tutulmasına ve 5'inin analize uygun olduğuna karar verilmiştir çünkü bu çalışmalar, ilgili veri ve araştırma kriterlerine tamamen uymaktadır. İncelenen çalışmaların adı, yılı, yazarı, türü, amacı ve sonucu Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2. İncelenen Çalışmalar Tablosu

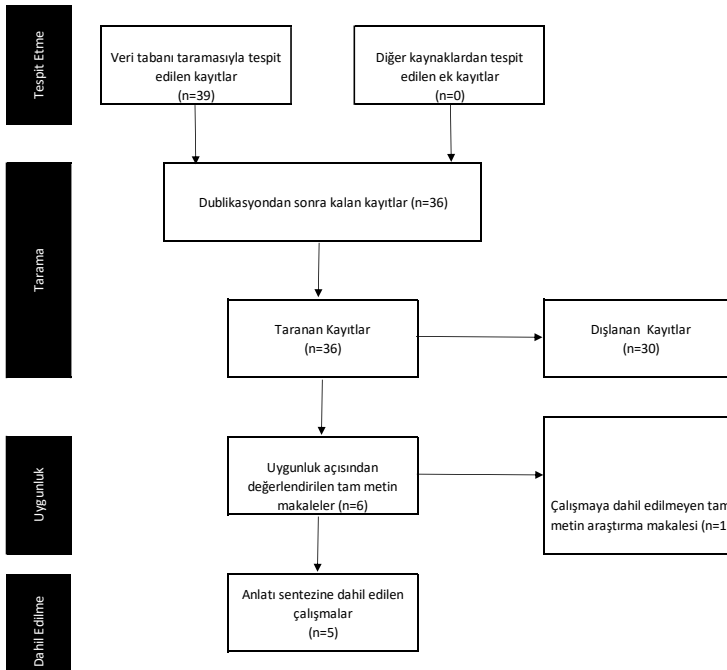
Çalışmanın Adı / Yılı / Yazarlar	Çalışma Türü	Makalenin Amacı	Makalenin Sonucu
Digital Health Diplomacy" in Global Digital Health? A call for critique and discourse, 2021 Godinho M.A. , Martins H., Al-Shorbaji N., Quintana Y., Liaw S.	Perspektif	Dijital Sağlık Diplomasisinin 3 boyutunu önermekte ve tartışmaktadır.	Küresel dijital sağlık bağlamında, jeopolitik alanda daha fazla paydaşın katılımıyla yeni bağlantıların ortaya çıkması beklenmektedir. Dijital sağlık diplomasisinin değerleri ve ilkeleri, ulusal sosyoteknik egemenliği (bir ülkenin dijital ve teknolojik altyapısını, sosyal yapılar ve kültürel değerler ile uyumlu şekilde bağımsız olarak yönetme yeteneği), sömürgeci yapıları önlemeye ve sürdürülebilirliği sağlamak için karşılıklı güven, saygı ve eleştirel bir yaklaşıma dayanmalıdır.
Digital vaccine passports and digital health diplomacy: an online model WHO simulation, 2023 Godinho M. A., Liaw S., Kanjo C., Marin H. F.	Vaka Analizi	Dijital aşı pasaportları üzerine yapılan çevrimiçi bir tartışma simülasyonunun pilot çalışmasını raporlanmaktadır. Çalışma, küresel dijital aşı pasaportları uygulamasıyla ilgili sosyoteknik sorunları ele almak ve dijital sağlıkta diplomasinin rolü hakkında yararlı içgörüler ve sorular üretmek amacıyla katılımcı	Küresel uyumlu dijital aşı pasaportları için uluslararası konsensüs oluşturmak, halk sağlığı ve teknik sorunların ötesinde bir güven inşa çabasıdır ve bunda diplomatik deneyim önemlidir. Çevrimiçi tartışma simülasyonları, dijital sağlık diplomatlarını eğitmek ve dengeli tartışmalar sağlamak için güvenli ve işbirlikçi ortamlar sunar. Bu,

,Martins H., Quintana Y.	bir politika simülasyonu kullanmayı hedeflemektedir.	küresel bir elektronik sağlık kaydı ve dijital sağlık ekosistemine geçiş için gerekli koşulları oluşturabilir.	
Geographical and practical challenges in the implementation of digital health passports for cross-border COVID-19 pandemic management: a narrative review and framework for solutions, 2023	Literatür İncelemesi	COVID-19 salgını ile gündeme gelen dijital sağlık pasaportlarının küresel kabulünü ve etkili kullanımını engelleyen coğrafi ve pratik engelleri tanımlamak ve açıklamaktır.	Uluslararası iş birliği ve bilim diplomasisi, aşı erişimindeki eşitsizliklerin giderilmesi ve aşılama yetkilendirme süreçlerinin uyumlaştırılmasında kritik öneme sahiptir. Sağlık verilerinin paylaşımında gizlilik haklarının korunması için uyumlu politikalar ve evrensel veri koruma ilkeleri gereklidir. Merkezi olmayan teknolojiler ve dijital uçurumun kapatılması, evrensel dijital sağlık pasaportlarının erişimini sağlayacaktır. Dijital sağlık pasaportları kapsamlı enfeksiyon önleme stratejilerinin parçası olmalı, desteklenmelidir.
Geographical and practical challenges in the implementation of digital health passports for cross-border COVID-19 pandemic management: a narrative review and framework for solutions, 2023	Literatür İncelemesi	COVID-19 salgını ile gündeme gelen dijital sağlık pasaportlarının küresel kabulünü ve etkili kullanımını engelleyen coğrafi ve pratik engelleri tanımlamak ve açıklamaktır.	Dijital sağlık pasaportlarının küresel kabulünü engelleyen karmaşık zorlukları ele almaktadır. Uluslararası iş birliği ve bilim diplomasisi, aşı erişimindeki eşitsizliklerin giderilmesi ve aşılama yetkilendirme süreçlerinin uyumlaştırılmasında kritik öneme sahiptir. Sağlık verilerinin paylaşımında gizlilik haklarının korunması için uyumlu politikalar ve evrensel veri koruma ilkeleri gereklidir. Merkezi olmayan teknolojiler ve dijital uçurumun kapatılması, evrensel dijital sağlık pasaportlarının erişimini sağlayacaktır. Dijital sağlık pasaportları kapsamlı enfeksiyon önleme stratejilerinin parçası olmalı ve sürekli araştırma ve iyileştirmelerle desteklenmelidir.
Digital Health Diplomacy in Chained Globalised Health Context, 2020	Perspektif	Küresel sağlık mücadelelerinde uluslararası iş birliği ve birlikte çalışabilirliğin önemini vurgular. Dijital sağlık diplomasisi kavramı, e-sağlık alanında supranasyonel iş birliğini artırmayı	Pandemiler ve tele-sağlık gibi konuların ele alınabilmesi için dijital sağlık alanında küresel iş birliği, akıllı sistemler ve siber güvenlik önlemleri önerilmektedir. Ayrıca, dijital sağlık diplomasisinin yeni beceri, forumlar gerektirdiği ve küresel

	hedeflemekte ve Küresel dijital sağlık sistemi kurmak için yeni beceri ve araçlar geliştirilmesi gerektiğini savunmaktadır.	dijital sağlık sistemlerinin oluşturulması için önemli olduğu belirtilmektedir.
Dijital global health diplomacy” for climate change and human security in the Anthropocene, 2022 Vijay Kumar Chattu	Perspektif COVID-19 pandemisi sırasında önem kazanan "Dijital Küresel Sağlık Diplomasisi"ni (DGHD) tanıtmaktadır.	Antroposen çağında teknolojinin sürdürülebilir kalkınma hedefleri için vazgeçilmez bir araç olarak önemlidir. Dijital küresel sağlık diplomasisi (DGHD), pandemi, bilgi kirliliği, aşı yanlış bilgileri, iklim değişikliği ve sağlık krizleri gibi geniş konularda kritik bir rol oynar. Eğitimli diplomatlar tarafından etkili şekilde kullanıldığında, DGHD, geleneksel yaklaşımlardan daha hızlı ve geniş bir etki sağlama potansiyeline sahiptir.

Literatür inceleme stratejisi sonuçları Mother vd. (2009) tarafından geliştirilen PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) akış diyagramı ile sunulmaktadır. Akış diyagramı Şekil 1’de yer almaktadır.

Şekil 1. PRISMA Akış Diyagramı

2. BULGULAR

Çalışmaya dahil edilen literatürün içeriğine bakıldığında aşağıda belirtilen bulgular, İş birliği, Toplumsal Sürdürülebilirlik ve Alt Yapı olmak üzere üç ana tema bağlamında gruplandırılmıştır.

2.1. İş birliği Ana Teması

İş birliği ana temasına ait bulgu ve açıklamalar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. İş birliği Ana Teması Bulgu ve Açıklaması

Ana Tema Açıklama	Halk sağlığı odaklı teknoloji uygulamalarında gelişim ve çözüm odaklı stratejik işbirliklerini ve bilgi güvenliği konularının ön plana çıktığı görülmektedir.
Bulgular	Dijital sağlık alanında, küresel paydaşların katılımı artırılarak yeni iş birliği fırsatları ile halk sağlığı ve teknik sorunların çözümü desteklenebilir Konsensüs çalışmaları ile bilgi güvenliğinin sağlanmasına yönelik sistem ve strateji yapılanmaları ortaya çıkarabilir. Küresel dijital sağlık için uluslararası anlaşmalar gerekir.

2.2. Toplumsal Sürdürülebilirlik Ana Teması

Toplumsal sürdürülebilirlik ana temasına ait bulgu ve açıklamalar Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Toplumsal Sürdürülebilirlik Ana Teması Bulgu ve Açıklaması

Ana Tema Açıklama	Dijital sağlık diplomasinin sosyoteknik egemenlik ve toplumsal krizlere hızlı çözüm için önemi ortaya çıkmaktır.
Bulgular	Dijital sağlık diplomasisi, ulusal sosyoteknik egemenliği destekleyerek ülkelerin kültürleri ile uyumlu dijital sağlık politikalarını bağımsız ve sürdürülebilir bir şekilde yönetmelerini sağlar. Dijital Sağlık Diplomasisi günümüzde ortaya çıkan toplumsal kriz ve ihtiyaçlar (sürdürülebilir kalkınmaya uyum, pandemi, iklim değişikliği vb.) için hızlı bir çözüm aracıdır.

2.2. Alt Yapı Ana Teması

Alt yapı ana temasına ait bulgu ve açıklamalar Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Alt Yapı Ana Teması Bulgu ve Açıklaması

Ana Tema Açıklama	Dijital sağlık diplomasisinin yapılandırılması ve sürdürülebilmesi için dijital alt yapı, yetkin diplomatlar ve sistemik yöntemlere ihtiyaç olduğu belirlenmiştir.
Bulgular	Küresel dijital sağlık kayıt sisteminin yapılandırabilmek için dijital alt yapının sağlanması temeldir. Dijital Sağlık diplomasisinin etkin ve doğru yürütülmesi için yetkin ve eğitilmiş diplomatlara ihtiyaç vardır. Küresel dijital sağlık kayıt sistemine geçiş için fikir, deneyim ve bilgi paylaşımını destekleyen sistemik yöntem ve araçlara ihtiyaç bulunmaktadır.

3. TARTIŞMA

Çalışma, dijital sağlık diplomasisi ile ilgili araştırmaların sistemik olarak incelenmesini amaçlanmıştır. Bu bağlamda elde edilen bulgularda, halk sağlığı teknolojilerinin gelişiminde stratejik işbirlikleri ve bilgi güvenliğinin kritik öneme sahip olduğu tespit edilmiştir. Dijitalleştirmede iş birliği anahtar rol oynamaktadır (Ibeneme vd., 2022). Dijital sağlığın yerel, ulusal ve uluslararası kapsamda benimsenmesi adına hükümetler de dahil olmak üzere tüm paydaşlar tarafından dijital sağlık politikasının uygulanması için bir yol haritasına ihtiyaç bulunmaktadır (Al Knawy vd., 2022). Alan yazında en iyi dijital sağlık araçlarının geliştirilmesini ve uygulanmasını ilerletmek için politika yapımcılar, uygulayıcılar ve endüstri liderleri arasındaki iş birliği ve birlikte çalışmanın kritik bir öncelik olduğu belirtilmektedir (Wang vd., 2021). Bu kapsamda, dijitalleşmede iş birliği ve güvenlik stratejilerinin önceliklendirilmesinin önemli olduğu belirtilebilir. Sağlık veri sunucuları parasal değeri nedeniyle bilgisayar korsanlarının hedefinde olduğu için ülkeler hasta mahremiyetini korumak adına güçlü siber güvenlik önlemleri almak zorundadır (Khan ve Hoque, 2016). Ulusal bir zorunluluk olarak kabul edilen sağlıkta dijital güvenlik olgusu, COVID-19 ile birlikte global düzeyde sistemik ve eş güdümlü olarak ele alınması gereken bir gereklilik haline gelmiştir. Pandemi döneminde, farklı ülkelerin dijital güvenlik rejimleri arasında uyumsuzluklar ve çatışmalar olması uluslararası iş birliği sağlama zorlaştırmıştır (Buitchoho, 2024). Siber güvenlik gibi alanlarda, disiplinler arası iş birliği ve uluslararası stratejiler olmadan riskler etkin bir şekilde yönetilemez ve aksi durum sağlık verilerinin güvenliğinde ciddi tehditler oluşturabilir (Raina MacIntyre vd., 2018). Bu bağlamda bulgularımızın literatür ile paralel olduğu, dijital sağlık diplomasisinin etkin bir şekilde yürütülmesi için dijitalleşme süreçlerinde işbirlikleri ile desteklenen güçlü siber güvenlik önlemlerinin global ve ulusal düzeyde, birbiri ile uyumlu olarak ele alınmasının kritik olduğu belirtilebilir.

Çalışmada elde edilen bulgulardan bir diğeri de dijital sağlık diplomasisinin, sosyoteknik egemenlik sağlama ve toplumsal krizlere hızlı çözüm sunma açısından önemidir. Sosyoteknik egemenlik; teknolojik ve toplumsal unsurların etkileşimini ve bu etkileşimin toplumsal yapı üzerindeki etkilerini anlamayı amaçlayan bir kavramdır. Dijital sağlık müdahalelerinin sürdürülebilir kullanımını ve erişilebilirliğini sağlamak, hedef kitlelerin kültürel ve sosyoekonomik bağlamına duyarlı olacak şekilde tasarlanması ile ilişkilidir (Naderbagi vd., 2024). Bu yaklaşım kapsayıcı dijital sağlık uygulamalarını oluşturarak, yeterli sağlık hizmeti alamayan grupların sistematik olarak dışlanması önüne geçecektir (Nittas vd., 2024). Örneğin; sağlık okuryazarlığı, dijital sağlık okuryazarlığı ve kanser bakımında dijital sağlık teknolojilerinin uygulanması konulu bir çalışmada, yaşlı, genç ve sosyoekonomik veya coğrafi olarak dezavantajlı gruplar için dijital sağlık teknolojisinin sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırdığı, bunun için dijital sağlık okuryazarlığını arttıracak stratejik yaklaşımların belirlenmesinin gerekli olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Kemp vd., 2021). Bu bağlamda, dijital sağlık diplomasisinin sağlığın temel ilkelerinden olan kapsayıcılık ilkesi ile paralel olarak sunulan sağlık hizmetinin erişimini arttıracığı, bu bağlamda yapılandırılan sistemlerin kültüre uygun ve kullanıcı dostu olmasının da önemli olduğu belirtilebilir. Literatürde de kültürel olarak uygun ve erişilebilir kullanıcı ara yüzü tasarımlarının, dijital sağlık uygulamalarının adaptasyonunu ve sürdürülebilir kullanımını sağlamak için büyük bir etkiye sahip olduğu belirtilmektedir (Naderbagi vd., 2024). Farklı bir çalışmada ise; kültürel ve dilsel faktörlerin dikkate alınmasının, dijital sağlık teknolojilerinin daha kabul edilebilir ve erişilebilir olmasını sağlayacağı, özellikle bunun risk altındaki gruplar için önemli olduğu belirtilmektedir (Whitehead vd., 2023). COVID-19 salgını ile sağlıkta dijital uygulamaların kullanımı artmış ve halk sağlığı sorunlarına hızlı, etkili çözümler bulunmasında önemli bir araç olmuştur. Örneğin; COVID-19 ile mücadelede Çin ve ABD'nin dijital teknolojileri etkin şekilde kullandığı, özellikle Çin'in dijital teknolojileri hızlı ve geniş çapta sağlık uygulamalarına entegre ederek ikinci dalgadan kaçınmada başarılı olduğu görülmüştür (Wang vd., 2021). Dijital sağlık uygulamaları düşük ve orta gelirli ülkelerde iyi kalitede sağlık hizmetini sürdürmek için de etkilidir (Kaboré vd., 2022). Özetle; global dijital sağlık stratejilerini benimseyen ve bu konuda aksiyon alan ülkelerin ulusal sağlık stratejileri ve sağlık hizmet sunumları da dijital uygulamalardan olumlu şekilde etkileneceği de saptanmıştır (WHO, 2021; Ibeneme vd., 2022). Bu durumda bulgularımızın literatür ile paralel olduğu, dijital sağlık diplomasisinin sağlık hizmetlerinin hakkaniyet ve eşitlik çerçevesinde sunumunu destekleyeceği belirtilebilir.

Elde edilen bulgularda dijital sağlık diplomasisinin etkili bir şekilde oluşturulması ve sürdürülebilmesi için güçlü bir dijital altyapı, nitelikli diplomatlar ve sistematik yaklaşımlar gerektiği de belirlenmiştir. Dijital sağlık altyapısı; güvenli veri depolama, hızlı iletişim, siber güvenlik, yazılım ve donanım çözümleri, veri analitiği, yapay zeka, uluslararası uyumluluk

standartları ve kullanıcı eğitimi gibi unsurları kapsayan kritik bir yapı taşı oluşturur (WHO ve ITU, 2020). Bir ülkenin sağlık bilgi sistemi ekosistemini dikkatlice ve stratejik olarak değerlendirip doğru dijital sağlık yatırımlarını belirlemek kaynak ve sistem yönetimi için önemlidir (Sembajwe vd., 2023). Dijital sağlık sistemlerine yapılacak olan yatırımlar, dijital sağlık sistemlerini de daha verimli hale getirerek yatırımları daha maliyet etkin kılmaktadır. (WHO, 2021). Örneğin bir çalışmada dijital sağlık teknolojilerinin, Kanada sağlık sistemine klinik verimlilik, hasta güvenliği ve maliyet tasarrufu gibi alanlarda 19 milyar doların üzerinde fayda sağladığı tespit edilmiştir (Gheorghiu ve Hagens, 2017). Bu bağlamda, bulgularımızın literatür ile uyumlu olduğu, dijital sağlık yatırımlarının stratejik olarak planlanması ve hayata geçirilmesinin öneminin bir kez daha ortaya koyduğu söylenebilir. Dijital Sağlık diplomasisinin etkin ve doğru yürütülmesi için yetkin ve eğitilmiş diplomatların var olması da dikkat çeken bulgulardan birisidir. Diplomatlar üzerinde yapılan bir araştırmada da COVID-19 ile bir gereklilik olarak ortaya çıkan sanal platformların kullanımında ve hibrit diplomasiye geçmekte diplomatların zorlandığı, dijital araçların kullanıma yönelik standart ve prosedürlere ihtiyaç olduğu belirlenmiştir (Bjola ve Manor, 2022). Dijital uygulamalar, kullanımlar ve bunların diplomatik süreçlere nasıl adapte edileceğinin diplomatların eğitim programlarının parçası olması gerekmektedir (Adler-Nissen ve Eggeling, 2022). Örneğin; dijital okuryazarlık programları, dijital cihazların faydalarının tanıtımı, teknolojiye aşina olmayan kişileri bu cihazları kullanmaya teşvik edecektir (Towett vd., 2023). Sonuç olarak bulgularımız ile literatürün paralel olduğu, dijital sağlık diplomasisinin etkinliği, diplomatların dijital yetkinliklerini artıracak eğitim programlarının oluşturulması ve standart prosedürlerin geliştirilmesine bağlı, global bir ihtiyaç olduğu belirtilebilir.

Çalışmada, küresel dijital sağlık kayıt sistemine geçiş için fikir, deneyim ve bilgi paylaşımını destekleyen sistematiik yöntem ve araçlar bir ihtiyaç olduğu belirlenmiştir. Dijital sağlık platformlarının geliştirilmesi ve bu platformlar aracılığıyla sağlık kayıtlarının paylaşılması, sağlık sistemleri arasında uyumu artırmakta ve hasta sonuçlarını iyileştirmektedir (WHO ve ITU, 2020). Bu süreç, farklı dijital sağlık araçlarının birbirleriyle entegre çalışmasını ve hasta kayıtlarının sorunsuz bir şekilde paylaşılmasını gerektirmektedir. Sağlık hizmeti sağlayıcıları arasında bilgi ve deneyim paylaşımı, dijital sağlık sistemlerinin etkin kullanımını sağlamada kritik rol oynar. Elektronik sağlık kayıtlarının benimsenmesi sırasında karşılaşılan zorluklar ve bu zorluklara getirilen çözümler, sistemlerin daha geniş çapta benimsenmesini hızlandırabilir. Elektronik sağlık kayıt sistemleri, sağlık profesyonelleri arasında paylaşılan veri ve deneyimlerin yanı sıra, küresel sağlık sorunlarıyla başa çıkmada önemli bir rol oynamaktadır (Brewer vd., 2020). Dijital sağlık kayıt sistemlerinin küresel çapta geçiş sürecinde, standartların oluşturulması ve politikaların geliştirilmesi, veri paylaşımını ve uyumu artırmak açısından önemlidir. Bu, küresel sağlık sistemlerinin daha verimli ve entegre çalışmasına katkıda bulunacaktır.

Çalışmanın sınırlılıkları; İngilizce dilinde, dahil edilme kriterlerine uygun olan sınırlı sayıdaki çalışmanın araştırmaya dahil edilebilmesidir.

Sonuç

Dijital sağlık diplomasisi, küresel sağlık sorunlarına etkili çözümler sunmada ve sağlık hizmetlerinin daha kapsayıcı, eşitlikçi ve sürdürülebilir hale getirilmesinde kritik bir role sahiptir. Dijitalleşme sürecinde iş birliği, bilgi güvenliği ve siber güvenlik stratejilerinin önceliklendirilmesi, dijital sağlık altyapılarının güçlü ve uyumlu bir şekilde yapılandırılması büyük önem taşımaktadır. Küresel sağlık krizleriyle mücadelede, dijital sağlık uygulamaları ve elektronik sağlık kayıtlarının entegrasyonu, uluslararası iş birliği ve disiplinler arası koordinasyon sayesinde daha etkili hale gelecektir. Dijital sağlık yatırımlarının stratejik olarak planlanması ve diplomatların dijital yetkinliklerini artıracak eğitim programlarının geliştirilmesi, dijital sağlık diplomasisinin başarısını destekleyecektir. Bu süreç, dijital sağlık sistemlerinin küresel çapta benimsenmesini hızlandıracak, sağlık hizmeti sunumunu iyileştirecek ve sağlık verilerinin güvenliğini sağlayacaktır. Dijital sağlık platformları ve kayıt sistemlerinin entegrasyonu, küresel sağlık sistemlerinin daha verimli ve entegre çalışmasına katkıda bulunarak sağlık hizmetlerinin erişimini ve kalitesini artıracaktır. Tüm bu noktaların odağında, dijital sağlık diplomasisinin global ve ulusal (kültürel uyum da dikkate alınarak) bazda hükümetler ve uluslararası örgütler tarafından stratejik bir yaklaşımla birbiri ile entegre, eş zamanlı, ortak olarak ele alınması kritik öneme sahiptir. Bu süreçte dijital sağlık diplomasisi kapsamında yapılandırılan stratejilerin hayata geçirilmesi için kaynak planlaması (bütçe, dijital altyapı, insan kaynağı vb.) stratejiyle uyumlu olmalıdır. Bu stratejilerin eyleme dönüştürülmesi aşamasında, stratejiler doğrultusunda tasarlanan süreçlerin uçtan uca etkin bir şekilde yönetilmelidir. Yapılandırılan uygulamaların halk sağlığının gelişimine sunduğu faydanın performansının izlenmesi ve gelişiminin desteklenmesi önemlidir. Dijital sağlık diplomasisinin farklı ülkelerdeki uygulamalarını ve etkilerini karşılaştıran ampirik araştırmaların artırılması gerekmektedir. Bu araştırmalar, dijital araçların uluslararası sağlık politikalarındaki rolünü daha iyi anlamamızı sağlayacak ve vaka analizleriyle desteklenmelidir. Ayrıca, küresel iş birliği ağlarının güçlendirilmesi, dijital sağlık diplomasisinin başarılı olmasında kilit bir rol oynayacaktır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Birleşmiş Milletler (BM) gibi platformlar aracılığıyla dijital sağlık diplomasisinin daha entegre edildiği uluslararası iş birliği modelleri geliştirilebilir. Bunun yanı sıra, dijital sağlık diplomasisi alanında çalışan profesyoneller için eğitim programları ve kapasite geliştirme girişimleri başlatılmalı, bu programlar diplomasi, sağlık teknolojileri ve kriz yönetimi becerilerini içermelidir. Politika yapımcılar için somut yol haritaları ve stratejiler geliştirilmeli, dijital sağlık çözümlerinin daha etkili kullanılmasına yönelik öneriler sunulmalıdır. Son olarak, bölgesel ve kültürel farklılıklar göz önüne alınarak, esnek ve uyarlanabilir dijital sağlık

diplomasisi stratejileri oluşturulmalıdır. Bu öneriler, dijital sağlık diplomasisinin etkinliğini artırmak ve alandaki işbirliğini güçlendirmek amacıyla somut adımlar atılmasına katkı sağlayacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Hatice Mutlu: % 100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Hatice Mutlu: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Mutlu, H. (2024). Dijital sağlık diplomasisi: Sistematiik derleme. *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 173-193. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1548858>

Kaynakça

- Abdurahmanlı, E. ve Bağış, E. (2021). Diploması tanımı ve uluslararası konjektürde mevcut olan diploması türleri. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 140-160.
- Abernethy, A., Adams, L., Barrett, M., Bechtel, C., Brennan, P., Butte, A. ... ve Valdes, K. (2022). *The promise of digital health: Then, now, and the future*. 13 Ağustos 2024 tarihinde <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9499383/pdf/nampsp-2022-202206e.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Adler-Nissen, R. ve Eggeling, K. A. (2022). Blended diplomacy: The entanglement and contestation of digital technologies in everyday diplomatic practice. *European Journal of International Relations*, 28(3), 640-666.
- Al Knawy, B., McKillop, M. M., Abduljawad, J., Tarkoma, S., Adil, M., Schaper, L. ... ve Rhee, K. (2022). Successfully implementing digital health to ensure future global health security during pandemics: A consensus statement. *JAMA Network Open*, 5(2), e220214-e220214.

- Amir-Behghadami, M., ve Janati, A. (2020). *Population, intervention, comparison, outcomes and study (PICOS) design as a framework to formulate eligibility criteria in systematic reviews*. 10 Ekim 2024 tarihinde <https://emj.bmj.com/content/37/6/387> adresinden edinilmiştir.
- Aslan, A. (2018). Sistematik derleme ve meta-analizi. *Acta Medica Alanya*, 2(2), 62-63.
- Bjola, C. ve Manor, I. (2022). The rise of hybrid diplomacy: From digital adaptation to digital adoption. *International Affairs*, 98(2), 471-491.
- Brewer, L. C., Fortuna, K. L., Jones, C., Walker, R., Hayes, S. N., Patten, C. A. ve Cooper, L. A. (2020). Back to the future: Achieving health equity through health informatics and digital health. *JMIR mHealth and uHealth*, 8(1), e14512.
- Brown, T. M., Cueto, M., ve Fee, E. (2006). The World Health Organization and the transition from “international” to “global” public health. *American Journal of Public Health*, 96(1), 62-72.
- Buitchoho, I. M. (2024). Digital health security regimes against covid-19 in multilateral system: From cleavage to utopia?. *Journal of Security and Strategic Affairs*, 1(3), 71-88.
- Chattu, V. K. (2022). “Digital global health diplomacy” for climate change and human security in the Anthropocene. *Health Promotion Perspectives*, 12(3), 277.
- Cory, N.ve Stevens, P. (2020). *Building a global framework for digital health services in the era of COVID-19*. 9 Ekim 2024 tarihinde <https://itif.org/publications/2020/05/26/building-global-framework-digital-health-services-era-covid-19/> adresinden edinilmiştir.
- Çınar, N. ve Suzan, Ö. K. (2022). *Sistematik derleme metodolojisi ve yazımı*. Akademisyen Kitabevi.
- Fidler, D. P. (2001). The globalization of public health: the first 100 years of international health diplomacy. *Bulletin of the World Health Organization*, 79(9), 842-849.
- Getachew, E., Adebeta, T., Muzazu, S. G., Charlie, L., Said, B., Tesfahunei, H. A., ... ve Manyazewal, T. (2023). Digital health in the era of COVID-19: Reshaping the next generation of healthcare. *Frontiers in Public Health*, 11, 942703.
- Gheorghiu, B. ve Hagens, S. (2017). Quantifying the benefits of digital health investments in Canada. *International Journal on Advances in Life Sciences*, 9(3), 145-150.
- Godinho, M. A., Liaw, S. T., Kanjo, C., Marin, H. F., Martins, H. ve Quintana, Y. (2023). Digital vaccine passports and digital health diplomacy: An online model WHO simulation. *Journal of the American Medical Informatics Association*, 30(4), 712-717.

- Godinho, M. A., Martins, H., Al-Shorbaji, N., Quintana, Y. ve Liaw, S. T. (2022). "Digital health diplomacy" in global digital health? A call for critique and discourse. *Journal of the American Medical Informatics Association*, 29(5), 1019-1024.
- Gostin, L. O., Friedman, E. A., ve Wetter, S. A. (2020). Responding to COVID-19: How to navigate a public health emergency legally and ethically. *Hastings Center Report*, 50(3), 8-12.
- Ibeneme, S., Karamagi, H., Muneene, D., Goswami, K., Chisaka, N. ve Okeibunor, J. (2022). Strengthening health systems using innovative digital health technologies in Africa. *Frontiers in Digital Health*, 4, 854339.
- Kaboré, S. S., Ngangue, P., Soubeiga, D., Barro, A., Pilabré, A. H., Bationo, N. ... ve Savadogo, G. B. L. (2022). Barriers and facilitators for the sustainability of digital health interventions in low and middle-income countries: A systematic review. *Frontiers in Digital Health*, 4, 1014375.
- Karaçam, Z. (2013). Sistematik derleme metodolojisi: Sistematik derleme hazırlamak için bir rehber. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(1), 26-33.
- Kemp, E., Trigg, J., Beatty, L., Christensen, C., Dhillon, H. M., Maeder, A. ... ve Koczwara, B. (2021). Health literacy, digital health literacy and the implementation of digital health technologies in cancer care: The need for a strategic approach. *Health Promotion Journal of Australia*, 32, 104-114.
- Khan, S. ve Hoque, A. (2016). Digital health data: A comprehensive review of privacy and security risks and some recommendations. *Computer Science Journal of Moldova*, 71(2), 273-292.
- Kickbusch, I. ve Liu, A. (2022). Global health diplomacy—reconstructing power and governance. *The Lancet*, 399(10341), 2156-2166.
- Kobierecka, A. (2023). Post-covid China: 'vaccine diplomacy' and the new developments of Chinese foreign policy. *Place Branding and Public Diplomacy*, 19(3), 280-293.
- Lee, K. ve Gomez, E. (2011). Global health diplomacy: A conceptual review. *Global Health Governance*, 5(1), 1-12.
- LoTempio, J., Spencer, D., Yarvitz, R., Vilain, A. D., ve Vilain, E. (2020). We can do better: lessons learned on data sharing in COVID-19 pandemic can inform future outbreak preparedness and response. *Science ve Diplomacy*, 9(2).
- Martinez, E. C., Valdés, J. R. F., Castillo, J. L., Castillo, J. V., Montecino, R. M. B., Jimenez, J. E. M., ... ve Diarte, E. (2023). Ten steps to conduct a systematic review. *Cureus*, 15(12), 1-11.

- Martins, H. M. (2020). Digital Health Diplomacy in chained globalised health context. *Health Management Journal*, 20(10), 712-715.
- Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., Altman, D. G. ve PRISMA Group, T. (2009). Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: The PRISMA statement. *Annals of Internal Medicine*, 151(4), 264-269.
- Naderbagi, A., Loblay, V., Zahed, I. U. M., Ekambareshwar, M., Poulsen, A., Song, Y. J. ... ve LaMonica, H. M. (2024). Cultural and contextual adaptation of digital health interventions: Narrative review. *Journal of Medical Internet Research*, 26, e55130.
- Nittas, V., Daniore, P., Chavez, S. J. ve Wray, T. B. (2024). Challenges in implementing cultural adaptations of digital health interventions. *Communications Medicine*, 4(1), 7.
- Özen, O. (2017). *Sağlık diplomasisi sağlık politikaları sistem analisti eğitimi*. Medipol Üniversitesi Yayınları.
- Raina MacIntyre, C., Engells, T. E., Scotch, M., Heslop, D. J., Gumel, A. B., Poste, G. ... ve Broom, A. (2018). Converging and emerging threats to health security. *Environment Systems and Decisions*, 38, 198-207.
- Sembajwe, R., Moeketsi, K. ve Wetzal-Chen, C. (2023). *Impactful approach to identify national digital health investments for scale, with an aim towards sustainability*. [Bildiri sunumu]. Proceedings of the 14th Health Informatics in Africa Conference.
- Towett, G., Snead, R. S., Grigoryan, K. ve Marczika, J. (2023). Geographical and practical challenges in the implementation of digital health passports for cross-border COVID-19 pandemic management: A narrative review and framework for solutions. *Globalization and Health*, 19(1), 98.
- ULAKBİM. (2017). *ULAKBİM*. 13 Ekim 2024 tarihinde https://ulakbim.tubitak.gov.tr/sites/images/Ulakbim/tubitak_ulakbim_eng.pdf adresinden edinilmiştir.
- van de Vijver, S., Tensen, P., Asiki, G., Requena-Méndez, A., Heidenrijk, M., Stronks, K., ... ve Agyemang, C. (2023). Digital health for all: how digital health could reduce inequality and increase universal health coverage. *Digital Health*, 9, 20552076231185434.
- Wang, B. ve Ping, Y. (2022). A comparative analysis of COVID-19 vaccination certificates in 12 countries/regions around the world: Rationalising health policies for international travel and domestic social activities during the pandemic. *Health Policy*, 126(8), 755-762.
- Wang, Q., Su, M., Zhang, M. ve Li, R. (2021). Integrating digital technologies and public health to fight Covid-19 pandemic: Key technologies, applications, challenges and outlook of digital healthcare. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(11), 6053.

- Wells, C. R., Pandey, A., Fitzpatrick, M. C., Crystal, W. S., Singer, B. H., Moghadas, S. M. ... ve Townsend, J. P. (2022). Quarantine and testing strategies to ameliorate transmission due to travel during the COVID-19 pandemic: A modelling study. *The Lancet Regional Health–Europe*, 14, 100304.
- Whitehead, L., Talevski, J., Fatehi, F. ve Beauchamp, A. (2023). Barriers to and facilitators of digital health among culturally and linguistically diverse populations: Qualitative systematic review. *Journal of Medical Internet Research*, 25, e42719.
- WHO ve ITU. (2020). *Digital health platform: Building a digital information infrastructure (infostructure) for health*. 1 Eylül 2024 tarihinde <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/337449/9789240013728-eng.pdf> adresinden edinilmiştir.
- WHO. (2021). *Global strategy on digital health 2020-2025*. 15 Ağustos 2024 tarihinde <https://www.who.int/docs/default-source/documents/gS4dhdaa2a9f352b0445bafbc79ca799dce4d.pdf> adresinden edinilmiştir.
- WHO. (2024). *Health diplomacy*. 10 Ağustos 2024 tarihinde <https://www.emro.who.int/health-topics/health-diplomacy/index.html> adresinden edinilmiştir.

Extended Abstract

The increasing significance of health issues in international relations and the cross-border nature of global health problems and needs have brought the concept of health diplomacy to the forefront. Health diplomacy promotes international cooperation on global health threats, economic stability, human rights, geopolitical relations, security, social justice, and environmental health issues. It plays a critical role in addressing transnational health threats such as pandemics and bioterrorism, strengthening diplomatic ties between countries, and ensuring the equitable distribution of healthcare services.

While diplomacy is the art of managing relations between states and international actors, health diplomacy focuses on fostering collaboration and solutions in the health sector within these relationships. Health diplomacy is defined as "multilevel negotiation processes aimed at shaping and managing the global policy environment necessary for health." The COVID-19 pandemic, which has impacted the entire world, has brought the concept of digital health diplomacy to the forefront. Digital health diplomacy refers to international efforts that support cooperation in the field of e-health/digital health, interoperability, health data sharing, the recognition of information systems, and the use of digital health to address global health threats. The World Health Organization's 2020-2025 Global Strategies on Digital Health emphasizes the importance of a systematic approach to these cross-border efforts. Digital health diplomacy enhances the effectiveness of health

diplomacy by offering technology-driven solutions to global health issues and facilitating the more efficient implementation of health policies. This form of diplomacy supports the sustainability of global health by addressing societal needs more effectively, both in current and future health crises. This study aims to review the existing research on digital health diplomacy systematically. To date, there is no systematic review of the concept of digital health diplomacy in national or international literature, which highlights the originality of this study. Based on the research objective, the following question was explored: How is digital health diplomacy, which came to the forefront during the COVID-19 pandemic, in the context of international health policies and strategies?

Studies related to the research topic were examined in detail. First, a literature review strategy identified 39 studies. Upon further in-depth examination, it was found that 3 of these studies were duplicated across different platforms and were excluded from the review. The remaining 36 studies were reassessed, and 30 were excluded based on inclusion and exclusion criteria. Of the 6 remaining studies, 1 was further excluded, and 5 were deemed suitable for analysis as they fully met the relevant data and research criteria. The PRISMA flow diagram was used as the systematic review tool. The findings were categorized into three main themes: Collaboration, Societal Sustainability, and Infrastructure. The findings within these themes highlighted that strategic partnerships focused on development and solution-oriented approaches, as well as information security in public health technology applications, were particularly prominent. Additionally, digital health diplomacy was found to play a significant role in establishing sociotechnical sovereignty and providing rapid solutions to societal crises. The study also emphasized the necessity of a strong digital infrastructure, competent diplomats, and systematic methods for the successful structuring and sustainability of digital health. It has become evident, particularly during the COVID-19 pandemic, how crucial digital technologies are in ensuring the continuity of healthcare services. Discrepancies in digital security regimes between countries complicate international cooperation efforts and put the security of health data at risk. In this context, interdisciplinary collaboration and aligned international strategies are vital for effectively managing cybersecurity risks. Digital health diplomacy plays a significant role in ensuring sociotechnical sovereignty, offering rapid solutions to societal crises, and ensuring the equitable distribution of healthcare services. The sustainability and accessibility of healthcare services are contingent upon the design of digital health technologies that are sensitive to socioeconomic and cultural factors. Furthermore, strategic approaches to digital health literacy will be effective in increasing access to healthcare services, particularly for disadvantaged groups. A robust digital infrastructure, skilled diplomats, and interdisciplinary cooperation are essential for the effective implementation and global expansion of digital health systems. Investments in digital health play a critical role in enhancing the efficiency of healthcare systems by

providing cost-effective solutions. As highlighted in the literature, digital health technologies contribute to the efficiency, patient safety, and cost savings of national healthcare systems. In particular, the development of educational programs to enhance diplomats' digital competencies and the establishment of standardized procedures for the use of digital tools are crucial for the success of digital health diplomacy. Finally, the global integration of digital health record systems and the systematic methods that enhance data sharing will contribute to the more efficient and integrated operation of global health systems. The adoption of electronic health records (EHRs) will increase the sharing of knowledge and experience among healthcare professionals, leading to more effective solutions to global health issues. In this regard, digital health diplomacy plays a critical role in strengthening international cooperation and ensuring global health security and equity.th diplomacy.

In conclusion, the strategic planning of digital health investments and the development of educational programs to enhance diplomats' digital competencies will support the success of digital health diplomacy. This process will accelerate the global adoption of digital health systems, improve healthcare service delivery, and ensure the security of health data. The integration of digital health platforms and record systems will contribute to the more efficient and integrated operation of global health systems, enhancing the accessibility and quality of healthcare services. At the core of these efforts, it is critical that digital health diplomacy be addressed in a strategic, integrated, and synchronized manner by governments and international organizations at both global and national levels, taking into account cultural adaptation.

In this process, the implementation of strategies developed within the scope of digital health diplomacy must be aligned with resource planning (budget, digital infrastructure, human resources, etc.). During the operationalization of these strategies, the processes designed in accordance with the strategies must be effectively managed from end to end. It is crucial to monitor the performance of the implemented applications in terms of their contribution to public health improvement and to support their ongoing development.

DETERMINING THE EFFECT OF HEALTH CARE MARKETING MIX ELEMENTS ON OBTAINING HEALTH INFORMATION IN THE DIGITAL ENVIRONMENT

Muhammet Salih YİĞİT* & Murat BAŞAL**

Abstract

With the advancement of time, the health system, which is one of the important dynamics of life, has become an important process of service marketing. Promotion activities, which are known as activities carried out to facilitate the sale of marketing in health and to persuade the customer, are supported by effective policies in the process. In the process of intense digitalization, patients' access to information takes place on the internet and virtual environments. This article aims to determine the effect of promotion policies in marketing in health services on the process of obtaining health information in digital environment. In this context, data were collected from 397 health service consumers in Istanbul province. The questionnaire created in Google form with the scales determined was applied online. The hypotheses in the context of the model created as a result of statistical analysis of the data obtained were tested. According to the results obtained, the promotion to be made in health has a positive effect on the users' acquisition of health information in the digital environment in service marketing. With this result, it is recommended to evaluate the results in the process of similar studies to be conducted in the future.

Keywords: Healthcare, Marketing, Promotion, Digital Media, Health Information Retrieval.

SAĞLIK HİZMETİ PAZARLAMA KARMASI ELEMANLARININ DİJİTAL ORTAMDA SAĞLIK BİLGİSİ EDİNMEYE ETKİSİNİN BELİRLENMESİ

Öz

Zamanın ilerlemesiyle birlikte yaşamın önemli dinamiklerinden biri olan sağlık sistemi, hizmet pazarlamasının önemli bir süreci haline gelmiştir. Sağlık hizmetlerine olan talepteki artışlar, teknolojideki gelişim, memnuniyet düzeyinin değişmesi ve artan beklentiler dolayısıyla sağlık hizmetlerinde pazarlamaya olan ihtiyaç artmıştır. Sağlıkta pazarlamanın satışını kolaylaştırmak ve müşteriyi ikna etmek amacıyla gerçekleştirilen faaliyetler olarak bilinen tanıtım faaliyetleri, süreçte etkili politikalarla desteklenmektedir. Yoğun dijitalleşme sürecinde hastaların bilgiye

* PhD, Istanbul Gelisim University, Institute of Graduate Studies, Business Administration, Istanbul, Turkey, msyigit@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/0009-0009-2764-2947>

** Assistant Professor, Istanbul Gelisim University, Vocational School, Logistics, Istanbul, Turkey, mbasal@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1440-659X>

erişimi internet ve sanal ortamlarda gerçekleşmektedir. Pazarlama faaliyetlerinde ürün veya hizmetler hakkındaki bilgilere müşteri tarafından hızlı olarak ulaşılabilmesi önemli hususlardan biridir. Dijital teknoloji araçları sayesinde yer ve zaman sınırı olmadan erişim sağlanabilmesi dijital pazarlamanın önemini ve kullanımını hızlandırmıştır. Bu makale, sağlık hizmetlerinde pazarlamada uygulanan tanıtım politikalarının dijital ortamda sağlık bilgisi edinme sürecine etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda İstanbul ilindeki 397 sağlık hizmeti tüketicisinden veri toplanmıştır. Belirlenen ölçeklerle Google formda oluşturulan anket online olarak uygulanmıştır. Elde edilen verilerin istatistiksel analizi sonucunda oluşturulan model kapsamındaki hipotezler test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre sağlıkta yapılacak tanıtım, hizmet pazarlamasında kullanıcıların dijital ortamda sağlık bilgisi edinmelerini olumlu yönde etkilemektedir. Bu sonuçla gelecekte yapılacak benzer çalışmalar sürecinde sonuçların değerlendirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, Pazarlama, Tanıtım, Dijital Medya, Sağlık Bilgisine Erişim.

Introduction

The health sector, which has become increasingly important for consumers, is evolving rapidly over time (Massaro, 2021). Healthcare businesses are planning to organize their marketing strategies with a consumer-centered approach in the future (Massij, 2024; Jena, 2020). As the demand for healthcare services grows, the number of patients is also increasing (Gök, 2020). Health institutions employ consumer persuasion strategies to deliver their services to potential patients (Cosma et al., 2020).

The promotional activities used in the promotion aspect of the 4 P's of marketing—product, price, promotion, and place (distribution channels) are based on public relations, which differentiates them from other sectors (Büyükdere & Korkutan, 2024). Hospitals, as health institutions, have a complex structure in terms of the variety of services they offer (Gümü, 2019). The promotional activities for health services begin with creating appropriate content for health marketing (Elrod & Fortenberry, 2018; Popa et al., 2022). The objective of the promotional process in health marketing is to steer patients away from unnecessary consumption (Jena, 2020; Syed et al., 2021; Tengilimoğlu, 2020) and to enhance the effectiveness of the health service received by the patient through their active participation (Agarwal et al., 2020).

Living in a digital age also provides patients with significant convenience in accessing health information (Çömlekçi & Bozkanat, 2021; Wang et al., 2022). Health services that are both available and accessible to patients are now more easily obtainable due to the increase in information provided (Deloitte, 2024). Digital media allows consumers to explore various options when accessing health-related information and making healthcare

decisions (Jia et al., 2021). Consumers gather this information from websites, social media channels, and health-related organizations (Liao, 2020; Ye et al., 2022). Access to digital health information also positively influences consumer motivation (Sreejesh et al., 2022) by fostering consumer health awareness (Altay, 2022).

This study aims to investigate the effect of promotional activities and marketing elements used in healthcare service marketing on patients' ability to access desired health information in a digital environment. Data was collected from 397 individuals in Istanbul province. Based on this online survey, it was concluded that promotional activities in healthcare marketing positively impact patients' access to health-related information in the digital environment throughout the service marketing process.

1. PROMOTION POLICIES IN HEALTH SERVICE MARKETING

The promotion process, known as a set of structured activities conducted in a planned manner along with all business operations to ensure the service offered by a business is readily accepted by consumers, encompasses many elements, from advertising to public relations (Elrod & Fortenberry, 2020). The process of converting potential customers into loyal customers through systematic efforts falls within these activities (Littlejohns, 2019). Various tools, such as advertising, sales promotion, and face-to-face sales, are employed as promotional strategies (Işık, 2012). While these are generally used in promotional activities, public relations are specifically preferred in the healthcare sector to create a positive image (Bulatnikov & Constantin, 2021). The goal here is to increase patient awareness, allowing them to engage in the diagnosis and treatment process rather than encouraging unnecessary consumption. Advertising plays a crucial role in health promotion (Elrod & Fortenberry, 2020; Işık, 2012), mainly due to the ethical and legal constraints that may arise. An example of personal selling in healthcare is hospitals conveying their messages through agreements with private health insurance organizations (Dedeoğlu, 2016). Free samples, coupons, contests, and trial opportunities offered by healthcare organizations are other examples of health-related promotions (Mehedințu, 2019; Zhang et al., 2022). These activities, aimed at increasing patient loyalty and enhancing brand recall, attract consumer attention (Cosma et al., 2020). Through health-related promotions, service providers can establish a strong bond with their target consumers (AMA, 2024). This approach helps create an effective synergy between patients and healthcare providers (Hoop et al., 2022). Healthcare organizations should adopt innovative methods in their promotional activities to communicate effectively with patients (Jacobs et al., 2017).

In this way, they can attract patients in a competitive environment, increase their market share, and retain patients. These promotional efforts should be consistently refined and maintained throughout the service lifecycle. Activities carried out with genuine goodwill capture patients' attention (Cosma et al., 2020). When marketing mix elements are used effectively, awareness of healthcare organizations increases, retention and interest are strengthened, and, eventually, a loyal consumer base is developed (Elrod & Fortenberry, 2018).

With the determination of the marketing mix, strategies for the target market should be adapted (Karaçor & Arkan, 2014). The marketing mix serves as an essential guide for businesses to progress toward their objectives (Elrod & Fortenberry, 2018). As a crucial control tool in achieving goals for the target market, the marketing mix consists of product, price, place (distribution), and promotion for physical products (Işık, 2012). In healthcare, additional elements such as people, process, and physical environment are included (Pop et al., 2021). In healthcare, the "product" is considered intangible, encompassing services like diagnosis, treatment, and rehabilitation (Büyükdere & Korkutan, 2024).

The "price" element is essential for both consumers and businesses. For one, it is a cost; for the other, it is income. Ensuring the continuity of this element's impact is critical in healthcare, though it remains limited because healthcare is often non-deferrable or covered by insurance (Dedeoğlu, 2016). The "place" element, indicating the availability, accessibility, and purchasability of healthcare, includes factors such as physical distance and processes like patient referrals, admissions, and entry-exit procedures (Gümüş, 2019). The promotional activities that create awareness, knowledge, and acceptance among the target audience define the promotion process (Oltean et al., 2020).

The "people" element encompasses patients and hospital staff, whose interactions shape patient perceptions of the institution (Gök, 2020). Patient impressions formed during their stay contribute to their opinions and attitudes toward the healthcare provider (Balta et al., 2021). The "physical environment" also influences patient impressions, as this tangible aspect of the otherwise intangible health service affects quality perception and satisfaction levels (Parvanta et al., 2018; Deloitte, 2024). Ensuring that healthcare services are delivered promptly and within a quality framework is part of process management (Kurşun, 2019). This approach mitigates patient dissatisfaction and prevents excessive workloads for healthcare providers (Aydemir & Yaşar, 2023).

2. OBTAINING HEALTH INFORMATION IN THE DIGITAL ENVIRONMENT

Digital spaces, where data are stored in electronic formats, are expanding rapidly today (Çömlekçi & Bozkanat, 2021; Şantaş & Şantaş, 2020). Accessing information from these environments, where data is processed and displayed electronically, has become essential in the health sector (Hoop et al., 2022; Wangdahl et al., 2021). Through this digital environment, healthcare organizations can accurately reach healthcare consumers via a single-channel information flow (Çömlekçi & Bozkanat, 2021). This ecosystem model allows consumers to express themselves during the decision-making process (Rodriguez et al., 2020). Today, the digital environment has evolved into a multi-channel structure (Schiaivone & Ferretti, 2021), offering consumers an important role in the process of searching for health-related information (Kraus et al., 2021). This involvement fosters self-awareness in consumers (Pawassar & Tiberius, 2021). As consumers become more conscious about their health, they engage actively in the process, facilitated by the information they access (Jena, 2020). Unlike the traditional approach, where the health provider takes the lead, this new approach represents a transformation in the healthcare ecosystem (Deloitte, 2024). Shared decision-making for the well-being of the health consumer can also improve the consumer's personal health (Hai et al., 2021). By involving consumers in the development of desired health services, loyalty is strengthened (Chakraborty & Paul, 2022). This process, which allows interaction between the doctor and the patient, gives consumers access to the information flow within the health ecosystem as they seek information about treatment and similar health-related matters (Cosma et al., 2020). This transformation is driven by multi-channel communication made accessible by the internet, enabling consumers to access information more easily (Çimke & Yıldırım Gürkan, 2022).

All of this supports healthcare organizations in creating core value in the health field (Spanò et al., 2021). Throughout this process, the consumer's understanding of their own health is shaped by the information shared by the service provider, guided by the physician's advice (Niu et al., 2022). Consumers also enhance their health knowledge by interacting more with health providers (Zhang, Strauss & Liu, 2021).

3. SIMILAR STUDIES IN THE FIELD

Karaçor and Arkan (2014), in their study "Marketing in Healthcare Organizations: A Research on the Importance of Health Marketing Mix Elements for Patients/Customers," aimed to examine the extent to which patients/consumers receiving services from private hospitals value marketing

activities and how these preferences are reflected in health institution choices through marketing mix elements. The research revealed that patients or their relatives placed less emphasis on price and prioritized the service/product they would receive. This trend is attributed to the essential nature of healthcare or a general lack of information about the specific procedures involved.

Büyükdere & Korkutan (2024), in their study "An Evaluation on the Examination of Marketing Mix Elements in Health Services," compared marketing mix strategies employed by organizations producing goods with those applied in healthcare services. The findings highlighted key differences, such as the difficulty in evaluating service outcomes and measuring the level of benefit, the simultaneous nature of consumption and service delivery, the lack of substitutes for healthcare services, the determination of service dimensions by healthcare professionals, the limited advertising scope for healthcare compared to other goods and services, and the unique evaluation of perceived service quality due to the one-on-one role of human interaction in healthcare. These factors distinguish healthcare marketing mix strategies from those used in other industries.

Motwani and Shrimali (2014), in "Service Marketing Mix of Indian Hospitals: A Critical Review," discuss how hospital services and marketing have gradually become integrated into hospital planning and public relations programs. The study focuses on the contemporary service marketing mix adopted by Indian hospitals as a core aspect of their marketing activities.

Çömlekçi and Bozkanat (2021), in their study "Acquiring Health Information and Confirmation Behaviors in Digital Media during the Infodemic," aimed to identify the sources frequently used by users to obtain health information in digital media, particularly during the Covid-19 pandemic, which affected the world and became a global health issue in 2020. The study found that users often relied on scientific publications and posts by scientists and doctors to verify health information obtained online.

Aydemir and Yaşar (2023), in their study "Determination of the Relationship between Health Information Acquisition and Confirmation Behaviors of University Staff in Digital Environments and Health Literacy Knowledge Level," sought to explore the relationship between health literacy levels and health information acquisition behaviors in digital environments. The study found no significant relationship between acquiring health information through social media and the sub-dimensions of health literacy. However, a positive, moderately significant relationship was identified between health information obtained digitally and all sub-dimensions of health literacy.

Jacobs, Amuta, Jeon and Alvares (2017), in their study "Health Information Seeking in the Digital Age: An Analysis of Health Information Seeking Behavior among US Adults," examined factors associated with

seeking health information from the internet, traditional media, and health professionals among a diverse population of US adults.

4. METHOD

In this section, the ethical declaration of the research is made, the purpose and importance of the research, the population and sample of the research, and the model of the research are explained, and the hypotheses of the research are stated. In the remaining parts of the section, the contents of the data collection tool are explained, methods used in the statistical analysis of the data are specified, and analyses regarding the reliability of the survey are presented.

4.1. Purpose of the Study

The aim of this study was to create marketing activities by identifying the health service needs that a society expects and implementing appropriate awareness and distribution processes. In utilizing promotion, one of the elements of the marketing mix within the health sector, this study seeks to investigate the impact of patients accessing health information in the digital environment in today's increasingly digital world.

4.2. Sample

This study was conducted with internet users over the age of 18 who receive health services and reside in Istanbul. Istanbul's population is 15,655,924, and a representative sample was obtained from patients across various demographics (Nüfus, 2023). Data for the study were collected using a questionnaire. A 5-point Likert scale was employed in the questionnaire, which was distributed via Google Forms and through face-to-face interviews. Data were obtained from 397 participants (Yazıcıoğlu & Erdoğan, 2004). The study took place in January 2024, and necessary permissions for the scales used were obtained. Ethics committee approval was also granted by the Istanbul Gelisim University Senate Ethics Committee, completing the approval process. The study population consists of consumers utilizing health institutions in Istanbul.

4.3. Data Collection Method

A checklist of health service marketing mix elements was created. The questionnaire consists of two parts. In the first part, demographic variables are categorized as age, gender, marital status, income, and occupation. The second

part includes scale items. Comprising 38 statements, 28 items belong to the Healthcare Marketing Mix Elements scale, and 10 items belong to the Acquiring Health Information in Digital Environments scale.

The internal consistency coefficients for the subscales of product, promotion, price, distribution, participants, physical environment, and process management in the Healthcare Marketing Mix Elements questionnaire are 0.67, 0.76, 0.82, 0.75, 0.91, 0.73, and 0.88, respectively. The health service marketing elements scale items were adapted from Selen Dedeoğlu's (2016) study, "Evaluation of Marketing Mix Elements in Health Services in Terms of Private Health Insurance Patients" ($\alpha = 0.88$). The scale items for the Acquiring Health Information in Digital Environments variable were taken from the study "Health Information Acquisition and Confirmation Behaviors in Digital Environments during the Infodemic" by Çömlekçi et al. (2021) ($\alpha = 0.83$). A pilot survey was conducted with 50 participants to assess the validity and reliability of the scales, confirming their suitability for the study. Following this, all data were collected and finalized using the questionnaire.

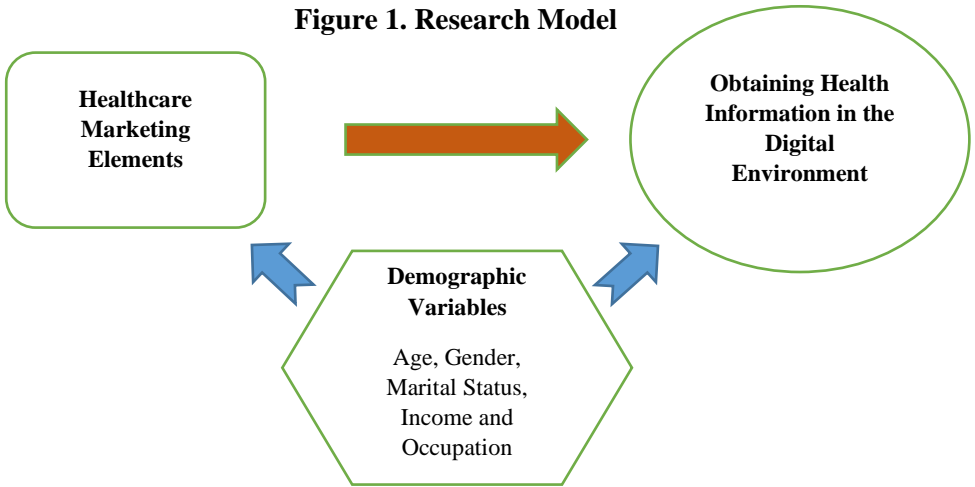
4.4. Limitations

Although this study contributes to the field, it also has certain limitations. Another area for investigation is how the study's findings may influence interactions across different channels. There is a need for conditions that allow consumers to obtain health information in digital environments. Future research should systematically address study areas that represent a wider variety of mediums. Expanding this model across different contexts is important. Health information acquisition in digital environments, which encourages consumers to make well-informed decisions, should also be examined from the perspectives of policymakers and healthcare providers.

4.5. Research Model

Based on the literature review conducted for this study, the model developed according to the research variables is as follows:

Figure 1. Research Model

4.6. Hypotheses

In constructing the hypotheses, an evaluation study will be conducted on the process of obtaining health information in the digital environment, focusing on the elements considered part of the health service marketing mix.

Hypothesis 1: There is a strong and positive correlation between healthcare marketing elements and obtaining health information in digital environment.

Hypothesis 2: There is no strong and positive correlation between healthcare marketing mix elements and obtaining health information in digital environment.

4.7. Data Analysis and Findings

As a result of the statistical analysis, the data shown in the tables below were obtained.

Table 1. Cronbach's Alpha Coefficient Findings for the Scales and Sub-Dimensions Used in the Study

	Cronbach's Alpha	CR	AVE
Distribution	0.965	0.963	0.673
Price	0.885	0.885	0.647
Physical Environment	0.963	0.961	0.664
Participants	0.981	0.982	0.728
Process Management	0.978	0.978	0.619
Promotion	0.808	0.709	0.532

Product	0.820	0.817	0.549
Health Service Marketing Elements Scale	0,981		
Health Information Acquisition Scale in Digital Environment	0.911	0.895	0.476

The findings of Cronbach's Alpha coefficients for the scales and sub-dimensions used in the study are presented in Table 1. According to the findings, the reliability of the Healthcare Marketing Mix Elements Scale, its sub-dimensions, and the Scale of Obtaining Health Information in Digital Environments used in the study was determined to be "highly reliable." CR (combined reliability) and AVE (average variance explained) values are the criteria for measuring convergent and discriminant validity. For the scale to demonstrate convergent and discriminant validity, the CR value should be greater than 0.70, and the AVE value should be greater than 0.50. According to the findings, the scale dimensions exhibit an adequate level of convergent validity (CR > 0.70; AVE > 0.50; CR > AVE) and discriminant validity.

Table 2. Confirmatory Factor Analysis Findings for the Validity of the Scales Used in the Study

		CMIN/DF	GFI	CFI	RMSE A
Health Service Marketing Elements Scale	Level 1	2.712	0.99	0.989	0.066
	Level 2	2.545	0.985	0.983	0.062
Health Information Acquisition Scale in Digital Environment	Level 1	2.842	0.982	0.976	0.068

Level 1 and Level 2 fit statistic values for the validity of the CFA model of the Healthcare Marketing Mix Elements Scale, as well as Level 1 fit statistic values for the validity of the CFA model of the Health Information Acquisition in Digital Environments Scale, are presented in Table 2. According to the findings, the fit index values for structural validity at both levels for the Healthcare Marketing Mix Elements Scale fall within the acceptable range. Similarly, for the Health Information Acquisition in Digital Environments Scale, the fit index values for construct validity are also within the acceptable range.

4.7.1. Frequency Tables

Table 3. Statistical Information on the Demographic Information of the Individuals Participating in the Survey

		Number	Percentage
Gender	Woman	138	34.8
	Male	259	65.2
Marital Status	Married	231	58.2
	Single	166	41.8
Age Group	18-22 Years	53	13.4
	23-32 Years	122	30.7
	33-42 Years	127	32.0
	43-49 Years	25	6.3
	50-57 Years	28	7.1
	58 years and over	42	10.6
Education Level	High School	11	2.8
	Associate Degree	52	13.1
	License	273	68.8
	Postgraduate	61	15.4
Monthly Income	0-17.002 TL	77	19.4
	17.003-18.003 TL	83	20.9
	18.004-28.004 TL	41	10.3
	28.005-38.005 TL	116	29.2
	38.0006 TL and above	80	20.2
Profession	Worker	10	2.5
	Officer	205	51.6
	Student	62	15.6
	Retired	32	8.1
	Other	88	22.2
	Total	397	100.0

Statistical information on the demographics of individuals participating in the survey is presented in Table 3. According to the data, the proportion of female participants was 34.8%, while male participants constituted 65.2%. It was found that 58.2% of the participants were married, and 41.8% were single. In the age group distribution, the largest cluster was the 33–42 age group at 32.0%, while the smallest cluster was the 43–49 age group at 6.3%. Regarding educational level, the largest cluster was Bachelor's degree graduates at 68.8%, and the smallest was High School graduates at 2.8%. For monthly income distribution, the highest cluster was the 28,005–38,005 TL group at 29.2%, and the lowest was the 18,004–28,004 TL group at 10.3%. Examining the occupational status of participants, the largest cluster was the Civil Servant group at 51.6%, while the smallest was the Laborer group at 2.5%.

The differences in demographic variables on the Digital Health Information Acquisition Scale used in the survey were analyzed using t-tests and ANOVA. According to the findings, no statistically significant differences were observed in demographic variables on the Digital Health Information Acquisition Scale used in the survey.

4.7.2. Scale Statistics

Table 4. Descriptive Statistics for the Healthcare Marketing Mix Elements Scale and Its Sub-Dimensions and Health Information Acquisition Scale in Digital Environment

Scale/size	Average	Standard Deviation
Health Service Marketing Elements Scale	4.23	1.003
Product	4.26	0.943
Promotion	4.10	1.000
Price	4.15	1.135
Distribution	4.30	1.178
Participants	4.26	1.212
Physical Environment	4.29	1.085
Process Management	4.24	1.203
Health Information Acquisition Scale in Digital Environment	3.34	1.060

Descriptive statistics for the Healthcare Marketing Mix Elements Scale, its sub-dimensions, and the Scale of Obtaining Health Information in Digital Environments are presented in Table 4. Examining the averages for the Healthcare Marketing Mix Elements Scale and its sub-dimensions, we find that the highest average is in the "Distribution" sub-dimension at 4.30, while

the lowest average is in the "Promotion" sub-dimension at 4.10. Additionally, the average for the Scale of Obtaining Health Information in Digital Environments is above the overall mean.

Table 5. Descriptive Statistics for the Healthcare Marketing Mix Elements Scale and Its Sub-Dimensions and the Scale for Obtaining Health Information in the Digital Environment

Scale/size	Mean	Std. Deviation	Skewness	Kurtosis
shpk_Measure.	4.23	1.003	-0.513	0.427
Product	4.26	0.943	-0.151	0.919
Promotion	4.1	1.000	-1.020	0.891
Price	4.15	1.135	-0.246	0.521
Distribution	4.3	1.178	-0.824	0.550
Participants	4.26	1.212	-0.508	1.043
Physical Environment	4.29	1.085	-0.802	0.798
Process management	4.24	1.203	-0.491	0.986
dosbe_Measure.	3.34	1.060	0.113	-0.955

Descriptive statistics for the Healthcare Marketing Mix Elements Scale, its sub-dimensions, and the Obtaining Health Information in Digital Environment Scale are presented in Table 5. Examining the averages for the Healthcare Marketing Mix Elements Scale and its sub-dimensions, we find that the highest average is 4.30 in the "Distribution" sub-dimension, while the lowest average is 4.10 in the "Promotion" sub-dimension. The average value of the Scale for Obtaining Health Information in the Digital Environment is also above the general average. Furthermore, an examination of the skewness and kurtosis values indicates that they fall within the normal distribution range for all three variables (Kim, 2013; West et al., 1995).

Table 6. Linear Regression Model Findings for the Effect of the Healthcare Marketing Mix Elements Variable Sub-Dimensions on the Obtaining Health Information in Digital Environment Variable

Variable	Regression coefficients	Standard regression coefficients	t	p	VIF
Health Service Marketing Elements Scale	3.727		15.312	0.000	
Product	-0.062	-0.055	-0.517	0.605	3.427
Promotion	-0.065	-0.062	-0.639	0.523	4.456
Price	0.184	0.197	1.724	0.086	3.216
Distribution	-0.353	-0.392	-3.245	0.001	6.991

Determining the Effect of Health Care Marketing Mix Elements on Obtaining Health Information in the Digital Environment

Participants	1.571	1.796	8.959	0.000	1.205
Physical Environment	-0.553	-0.566	-3.203	0.001	4.091
Process Management	-0.807	-0.916	-4.467	0.000	2.079
	R	R Squared	Adjusted R Squared	F	p
	0.431	0.186	0.171	12.692	0

The findings from the linear regression model for the effect of the Healthcare Marketing Mix Elements sub-dimensions on the Obtaining Health Information in Digital Environment variable are presented in Table 6. Multicollinearity among the independent variables was assessed using the VIF statistic. According to the findings, there was no issue of multicollinearity (Alpar, 2013). The significance of the linear regression model between the Obtaining Health Information in Digital Environment and Healthcare Marketing Mix Elements dimensions was tested using ANOVA. The ANOVA results indicated that the model was statistically significant. Additionally, the adjusted R-squared coefficient for the model was calculated as 0.171, indicating that 17.1% of the variability in Obtaining Health Information in Digital Environment is explained by the Healthcare Marketing Mix Elements dimensions within the linear regression model. The coefficients of the

Product, Promotion, and Price sub-dimensions of the Healthcare Marketing Mix Elements scale were found to be statistically insignificant, while the coefficients of the Distribution, Participants, Physical Environment, and Process Management sub-dimensions were statistically significant.

4.7.3. Fundamental Analysis

Table 7. Correlation Coefficient Findings for the Healthcare Marketing Mix Elements Scale and Its Sub-Dimensions and the Scale for Obtaining Health Information in the Digital Environment

	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9
Healthcare Marketing Mix Scale. (X1)	1	.914 **	.826 **	.890 **	.906 **	.948 **	.933 **	.914 **	0.0 57
Product (X2)	.914 **	1	.816 **	.821 **	.794 **	.816 **	.792 **	.784 **	0.0 45
Promotion (X3)	.826 **	.816 **	1	.822 **	.699 **	.687 **	.651 **	.614 **	0.0 83
Price (X4)	.890 **	.821 **	.822 **	1	.836 **	.745 **	.720 **	.707 **	0.0 55
Distribution (X5)	.906 **	.794 **	.699 **	.836 **	1	.828 **	.822 **	.746 **	0.0 24

Participants (X6)	.948 **	.816 **	.687 **	.745 **	.828 **	1	.946 **	.953 **	.12 2*
Physical Environment (X7)	.933 **	.792 **	.651 **	.720 **	.822 **	.946 **	1	.946 **	0.0 03
Process Management (X8)	.914 **	.784 **	.614 **	.707 **	.746 **	.953 **	.946 **	1	0.0 27
Scale for Obtaining Health Information in Digital Environment (X9)	0.05 7	0.04 5	0.08 3	0.05 5	0.02 4	.122 *	0.00 3	0.02 7	1

(**, Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed), *, Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).)

The correlation coefficient findings for the Healthcare Marketing Mix Elements Scale, its sub-dimensions, and the Obtaining Health Information in Digital Environment Scale are presented in Table 7. According to the findings, all correlation coefficients between the Healthcare Marketing Mix Elements Scale and its sub-dimensions are were significant. In the Obtaining Health Information in Digital Environment Scale, only the relationship with the "Participants" dimension was found to be statistically significant.

Table 8. Examination of the Healthcare Marketing Mix Elements Scale Used in the Survey in Terms of Demographic Variables

Variable	N	Average	Standard Deviation	t/F	p
Woman	138	4.2922	0.97294	0.907	0.365
Male	259	4.1962	1.01962		
Married	231	4.2333	1.01809	0.087	0.931
Single	166	4.2244	0.98577		
18-32 Years	175	4.2682	0.95339	0.233	0.792
33-42 Years	127	4.2036	1.01975		
43 Years and above	95	4.1932	1.07724		
Associate Degree	52	4.2940	0.99097	0.056	0.946
License	273	4.2442	1.00621		
Postgraduate	61	4.2535	0.86381		
0-17.002 TL	77	4.2398	1.06048	0.563	0.690
17.003-18.003 TL	83	4.2302	0.98165		
18.004-28.004 TL	41	4.4382	0.93306		
28.005-38.005 TL	116	4.1927	0.97547		
38.006 TL and above	80	4.1656	1.05375		
Officer	205	4.2082	1.03761	0.050	0.951
Student	62	4.1884	1.06212		

Retired	32	4.2600	1.07075
---------	----	--------	---------

Whether there is a difference in terms of demographic variables in the Healthcare Marketing Mix Elements Scale used in the questionnaire was analyzed by t test and ANOVA test. According to the findings obtained, no statistically significant difference was found in terms of demographic variables in the Healthcare Marketing Mix Elements Scale used in the survey.

Table 9. Examination of the Scale of Obtaining Health Information in Digital Environment Used in the Survey in Terms of Demographic Variables

Variable	N	Mean	Std. Deviation	t/F	p
Woman	138	3.4072	1.09249	0.908	0.364
Male	259	3.3058	1.04236		
Married	231	3.3753	1.04642	0.760	0.448
Single	166	3.2934	1.07946		
18-32 Years	175	3.2949	1.10268	1.046	0.352
33-42 Years	127	3.4528	0.99959		
43 Years and above	95	3.2768	1.05664		
Associate Degree	52	3.4750	1.12788	1.186	0.307
License	273	3.3425	1.05810		
Postgraduate	61	3.1705	1.03285		
0-17.002 TL	77	3.3364	1.05055	0.751	0.558
17.003-18.003 TL	83	3.2072	1.09909		
18.004-28.004 TL	41	3.2488	1.07357		
28.005-38.005 TL	116	3.4543	1.09389		
38.006 TL and above	80	3.3675	0.97264		
Officer	205	3.3356	1.04995	0.163	0.850
Student	62	3.2935	1.07640		
Retired	32	3.4250	1.09191		
Total	299	3.3365	1.05692		

Whether there is a difference in terms of demographic variables in the Scale of Obtaining Health Information in Digital Environment used in the questionnaire was examined by t test and ANOVA test. According to the

findings obtained, no statistically significant difference was found in terms of demographic variables in the Scale of Obtaining Health Information in Digital Environment used in the questionnaire.

4.7.4. Model Analysis

Table 10. Linear Regression Model Findings for the Effect of the Sub-Dimensions of the Healthcare Marketing Mix Elements Variable on the Variable of Obtaining Health Information in Digital Environment

Variable	Regression Coefficients	Standard Regression Coefficients	t	P
Fixed	3.727		15.312	0.000
Product	-0.062	-0.055	-0.517	0.605
Promotion	-0.065	-0.062	-0.639	0.523
Price	0.184	0.197	1.724	0.086
Distribution	-0.353	-0.392	-3.245	0.001
Participants	1.571	1.796	8.959	0.000
Physical Environment	-0.553	-0.566	-3.203	0.001
Process Management	-0.807	-0.916	-4.467	0.000
R	R square	Adjusted R squared	F	p
0.431	0.186	0.171	12.692	0

The findings of the linear regression model for the effect of the sub-dimensions of the Healthcare Marketing Mix Elements variable on the Acquiring Health Information in Digital Environment variable are presented in Table 10. The significance of the linear regression model between Acquiring Health Information in Digital Environment and the Healthcare Marketing Mix Elements dimensions was analyzed using an ANOVA test, which found the model to be statistically significant. Additionally, the adjusted R-squared coefficient for the model was calculated as 0.171, indicating that 17.1% of the variability in Acquiring Health Information in Digital Environment is explained by the dimensions of Healthcare Marketing Mix Elements through the linear regression model. The coefficients for the Product, Promotion, and Price sub-dimensions of the Healthcare Marketing Mix Elements scale were found to be statistically insignificant, while the coefficients for the Distribution, Participants, Physical Environment, and Process Management sub-dimensions were statistically significant.

Conclusion

Through the marketing mix, consumers receiving services from healthcare institutions should be informed with answers to questions such as who, when, why, where, and how. Institutions aim to educate the customer who will benefit from the health service through promotional activities, to remind them of the service in advance, and to persuade them in this regard (Kim & So, 2022). The increase in competition, the rise in consumer awareness, and the growth of intermediary institutions have all contributed to the expanded use of this channel. However, rising costs in businesses also pose obstacles to promotional activities. The digital environment enables consumers to access information through channels such as email, social media, and websites in the promotional activities carried out (Liao, 2020). Additionally, healthcare businesses can communicate with existing and potential consumers through mobile applications available on the Apple Store and Play Store (Zheng & Xu, 2021). Access to digital health information has become a primary concern in healthcare marketing (Pasaribu, 2022).

Hypotheses were developed based on the model created after the field research. Data obtained from the sample were analyzed using the SPSS statistical program according to these hypotheses. Results from the t-test and ANOVA analyses showed that our hypotheses produced outcomes with a positive effect. Based on these findings, this study will contribute meaningful insights to the field.

In a competitive environment, businesses operating in the healthcare field should effectively utilize marketing mix elements while ensuring suitable conditions for consumers seeking health information in digital environments. Businesses need to apply the marketing mix effectively in healthcare and establish appropriate digital conditions for consumers who seek health information.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Muhammet Salih Yiğit: %50, Murat Başal: %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir. / Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, İstanbul Gelişim Üniversitesi Etik Kurulundan kullanılan ölçekler için onay alınmıştır. Etik Kurul onayı 2024/05 no'lu karar ile 19.04.2024 tarihinde alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Muhammet Salih Yiğit: 50%, Murat Başal: 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethics committee approval (Date: 19.04.2024, Meeting No:05/2024) was obtained from Istanbul Gelişim University Ethics Committee for the purpose of carrying out this study.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Yiğit, M.S. & Başal, M. (2024). Determining the effect of health care marketing mix elements on obtaining health information in the digital environment *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 194-217. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1479532>

References

- Agarwal, R., Dugas, M., Gao, G.G. & Kannan, P.K. (2020). Emerging technologies and analytics for a new era of value-centered marketing in healthcare. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 48, 9-23. <https://doi.org/10.1007/s11747-019-00692-4>
- Alpar, R. (2013). *Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel yöntemler*. Detay Yayıncılık.
- Altay, O.B. (2022). *Infodemic in social media during the pandemic period and its effect on users* [master's thesis]. Istanbul Medipol University.
- AMA, (2024, 11 April). American Marketing Association. Healthcare marketing. Retrieved on April, 14 2024 from <https://www.ama.org/topics/healthcare-marketing/accessed>.
- Aydemir, İ. & Yaşar, M. E. (2023). Determination of the relationship between health information acquisition and confirmation behaviors of university staff in digital environment and health literacy knowledge level. *Bingöl University Journal of Institute of Social Sciences*, 25, 123-134. <https://doi.org/10.29029/busbed.1205026>
- Balta, M., Valsecchi, R., Papadopoulos, T. & Bourne, D.J. (2021). Digitalization and co-creation of healthcare value: a case study in occupational health. *Technological Forecasting & Social Change*, 168, 120785. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.120785>
- Bulatnikov, V. & Constantin, C.P. (2021). Systematic analysis of literature on the marketing of healthcare systems. Challenges for Russian and Romanian healthcare systems. *Healthcare*, 9, 656. <https://doi.org/10.3390/healthcare9060656>
- Büyükdere, F. & Korkutan, M. (2024). An evaluation on the examination of marketing mix elements in health services. *Journal of Health and Social Welfare Research*, 6(1), 78-96. <https://doi.org/10.55050/sarad.1292765>

- Chakraborty, D. & Paul, J. (2023). Healthcare apps' purchase intention: A consumption values perspective. *Technovation*, 120, 102481. <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2022.102481>
- Cosma, S.A., Bota, M., Fleşeriu, C., Morgovan, C., Văleanu, M. & Cosma, D. (2020). Measuring patients' perception and satisfaction with the Romanian healthcare system. *Sustainability*, 12, 1612. <https://doi.org/10.3390/su12041612>
- Çömlekçi, M.F. & Bozkanat, E. (2021). Health information acquisition and confirmation behaviors in digital environment in infodemi. *Istanbul University, Journal of Sociology*, 41(1), 103-125. <https://doi.org/10.26650/SJ.2021.41.1.0024>
- Çimke, S. & Yıldırım Gürkan, D. (2022). Determining the global corona agenda via Google trends. *Black Sea Journal of Public and Social Science*, 5(1), 17-21. <https://doi.org/10.52704/bssocialscience.980738>
- Dedeoğlu, S. (2016). *Evaluation of marketing mix elements in health services in terms of private health insured patients* [master's thesis]. Istanbul Medipol University.
- Deloitte (2021, 19 February). *Global health care outlook, are we finally seeing the long-promised transformation?* Retrieved on April, 7 2024 from <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Life-Sciences-Health-Care/gx-health-care-outlook-Final.pdf>/accessed.
- Elrod, J.K. & Fortenberry, J.L. (2018). Jr. Formulating productive marketing communications strategy: a major health system's experience. *BMC Health Services Research*, 18(Suppl 3), 926. <https://doi.org/10.1186/s12913-018-3676-7>
- Elrod, J.K. & Fortenberry, J.L. (2020). Advertising in health and medicine: using mass media to communicate with patients. *BMC Health Services Research*, 20(Suppl 1), 818. <https://doi.org/10.1186/s12913-020-05599-3>
- Gök, S. (2020). *Patient satisfaction in healthcare institutions and its effect on the brand value*. [doctoral thesis] Cyprus Near East University.
- Gümüş, R. (2019). *The effect of marketing components in health institutions on users' repeat purchase intention* [doctoral thesis]. Istanbul Kültür University.
- Hai, P.T., Cuong, N.T., Nguyen, V.C. & Thuong, M.T. (2021). Sustainable business development of private hospitals in Vietnam: Determinants of patient satisfaction, patient loyalty and revisit intention. *Probl. Perspect. Manag.*, 19(4), 63-76. [https://doi.org/10.21511/ppm.19\(4\).2021.06](https://doi.org/10.21511/ppm.19(4).2021.06)

- Hoop, E.D., Loeber, A. & Essink, D. (2022). Exploring, diversifying and debating sustainable health (care) approaches. *Sustainability*, 14, 1698. <https://doi.org/10.3390/su14031698>
- Işık, F. (2012). *Tutundurma politikasında sağlık hizmetleri pazarlamasında tutundurma politikası; sağlık personeli ve hastaların reklamlama yönelik görüşlerine ilişkin Urla Devlet Hastanesi örneği* [master's thesis]. Dokuz Eylül University.
- Jacobs, W., Amuta, A.O., Jeon, K.C. & Alvares, C. (2017). Health information seeking in the digital age: An analysis of health information seeking behavior among US adults. *Cogent Social Sciences*, 3, 1302785. <https://doi.org/10.1080/23311886.2017.1302785>
- Jena, B.N. (2020). Effective marketing tool for the marketing professionals in healthcare organization: The 4 'S' model. *Int. J. Healthc. Manag*, 13(3), 201-206. <https://doi.org/10.1080/20479700.2017.1402423>
- Jia, X., Pang, Y. & Liu, L. S. (2021). Online health information seeking behavior: A systematic review. *Healthcare*, 9, 1740. <https://doi.org/10.3390/healthcare9121740>
- Karaçor, S. & Arkan, A. (2014). Marketing in healthcare organizations: A research on the importance of health marketing mix elements for patients/customers. *Selcuk Communication*, 8(2), 90-118. <https://doi.org/10.18094/si.67899>
- Kim, H. & So, K.K.F. (2022). Two decades of customer experience research in hospitality and tourism: A bibliometric analysis and thematic content analysis. *International Journal of Hospitality Management*, 100, 103082. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2021.103082>
- Kim, H. Y. (2013). Statistical notes for clinical researchers: assessing normal distribution (2) using skewness and kurtosis, Open lecture on statistics, ISSN 2234-7658. <http://dx.doi.org/10.5395/rde.2013.38.1.52>
- Kraus, S., Schiavone, F., Pluzhnikova, A. & Invernizzi, A. C. (2021). Digital transformation in healthcare: Analyzing the current state-of-research. *Journal of Business Research*, 123, 557-567. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.10.030>
- Kurşun, A. (2019). Relational marketing with quality management: Can it be an effective method in the marketing of health services? *Journal of Academic Perspective on Social Studies*, 1, 44-52. <https://doi.org/10.35344/japss.543890>
- Liao, C.-H. (2020). Evaluating the social marketing success criteria in health promotion: A F-DEMATEL approach. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17, 6317. <https://doi.org/10.3390/ijerph17176317>

- Littlejohns, P., Kieslich, K., Weale, A., Tumilty, E., Richardson, G., Stokes, T., Gauld, R. & Scuffham, P. (2019). Creating sustainable health care systems. *Journal of Health Organization and Management*, 33(1), 18-34. <https://doi.org/10.1108/JHOM-02-2018-0065>
- Massaro, M. (2023). Digital Transformation in the healthcare sector through blockchain technology. *Insights from Academic Research and Business Developments. Technovation*, 120, 102386. <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2021.102386>
- Massij, A. (2024). The future of health. Retrieved on April, 27 2024 from <https://www2.deloitte.com/be/en/pages/life-sciences-and-healthcare/articles/future-of-health.html/> accessed.
- Mehedințu, M. (2019). The importance of relationship marketing in healthcare: differences and similarities in the physician-patient relationship in the Romanian private and public healthcare sectors. *Journal of Contemporary Clinical Practice*, 5(1), 17-23.
- Motwani, D. & Shrimali, V. (2014). Service marketing mix of Indian Hospitals: A critical review. *Czech Journal of Social Sciences, Business and Economics*, 3(2), 65-72. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2526066>
- Niu, B., Dai, Z. & Li, Q. (2022). Sharing knowledge to an entrant for production investment confronting COVID-19: Incentive alignment and lose-lose dilemma. *Risk Analysis*, 42(1), 177-205. <https://doi.org/10.1111/risa.13839>
- Nüfus, (2023, 31 December). Population Value of Istanbul. Retrieved on April, 02 2024 from <https://www.nufusu.com/il/istanbul-nufusu/> accessed.
- Oltean, F.D., Gabor, M.R., Stăncioiu, A.-F., Kardos, M., Kiss, M. & Marinescu, R.C. (2020). Aspects of marketing in dental tourism, factor of sustainable development in Romania. *Sustainability*, 12, 4320. <https://doi.org/10.3390/su12104320>
- Parvanta, C.F., Nelson, D.E. & Harner, RN. (2018). Public health communication: Critical tools and strategies. *Burlington: Jones and Bartlett*.
- Pasaribu, S.B., Novitasari, D., Goestjahjanti, F.S. & Hendratono, T. (2022). The impact and challenges of digital marketing in the health care industry during the digital era and the COVID-19 pandemic. *Front. Public Health*, 10, 969523. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.969523>
- Pawassar, C.M. & Tiberius, V. (2021). Virtual reality in health care: Bibliometric analysis. *JMIR Serious Games*, 9(4), e32721. <https://doi.org/10.2196/32721>

- Pop, L., Stenczel, N., Purcarea, V., Gheorghe, I., Tribus, L. & Oniga, G. (2021). The application of social marketing principles in health care campaigns. *Rom. J. Mil. Med.*, 124(3), 328-333.
- Popa, A.L., Țarcă, N.N., Sasu, D.V., Bodog, S.A., Roșca, R.D., Tarcza, TM. (2022). Exploring marketing insights for healthcare: Trends and perspectives based on literature investigation. *Sustainability*, 14, 10499. <https://doi.org/10.3390/su141710499>
- Rodriguez, R., Otero-Neira, C. & Svensson, G. (2020). Sustainability endeavors and sustainable development in Spanish public hospitals: The case for upstream social marketing. *J. Soc. Mark.*, 10(2), 215-242. <https://doi.org/10.1108/JSOCM-11-2018-0136>
- Schiavone, F. & Ferretti, M. (2021). The futures of healthcare. *Futures*, 134, 102849. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2021.102849>
- Spanò, R., Massaro, M. & Iacuzzi, S. (2021). Blockchain for value creation in the healthcare sector. *Technovation*, 120, 102440. <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2021.102440>
- Sreejesh, S., Sarkar, J.G. & Sarkar, A. (2022). Digital healthcare retail: Role of presence in creating patients' experience. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 50(1), 36-54. <https://doi.org/10.1108/IJRDM-12-2020-0514>
- Syed, M., Ahmed, F., Zahid, N., Khalid, N. & Israr, N. (2021). Essentials of healthcare marketing. *Asian J. Med. Health*, 19(2), 73-79. <https://doi.org/10.9734/ajmah/2021/v19i230306>
- Şantaş, G. & Şantaş, F. (2020). Applicability of current marketing approaches in health services. *Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences*, 2(22), 432-443. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.482305>.
- Tengilimoğlu, D. (2020). *Health services marketing*. Siyasal Bookstore.
- Wang, C., Wu, X. & Qi, H. A. (2022). Comprehensive analysis of e-health literacy research focuses and trends. *Healthcare*, 10, 66. <https://doi.org/10.3390/healthcare10010066>
- Wangdahl, J., Dahlberg, K., Jaensson, M. & Nilsson, U. (2021). Arabic version of the electronic health literacy scale in arabic-speaking individuals in Sweden: Prospective psychometric evaluation study (Arabic version). *Journal of Medical Internet Research*, 23(3), e24466. <https://doi.org/10.2196/24466>
- West, S.G., Finch, J.F. & Curran, P.J. (1995). Structural equation models with nonnormal variables: problems and remedies. In RH Hoyle (Ed.). *Structural equation modeling: Concepts, issues and applications*. Newbery Park, CA: Sage. 56-75.
- Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Detay Yayıncılık.

- Ye, C., Cao, C., Yang, J. & Shao, X. (2022). Explore how online healthcare can influence willingness to seek offline care. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19, 7925. <https://doi.org/10.3390/ijerph19137925>
- Zhang, L., Lv, D., Li, W. & Xing, Z. (2022). Promotion strategy for online healthcare platform during the COVID-19 pandemic: Evidence from spring rain doctor in China. *Frontiers in Psychology*, 13, 960752. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.960752>
- Zhang, Y. Q., Strauss, J., Li, H. C. & Liu, L. H. (2021). An OLS and GMM combined algorithm for text analysis for heterogeneous impact in online health communities. *Tehnicki Vjesnik Technical Gazette*, 28(2), 587-597. <https://doi.org/10.17559/TV-20210121100916>
- Zheng, S. H. & Xu, L. X. (2021). Dynamic equilibrium of system logic and government regulation of mobile medical platform. *Science and Technology Management Research*, 41, 193-200. <https://doi.org/10.3969/j.issn.1000-7695.2021.10.025>

DÜNYADA DÖNÜŞÜMCÜ LİDERLİK VE HEMŞİRELİK ALANINDA YAPILAN YAYINLARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ (1990-2023)

Fatma AZİZOĞLU* & Sibel ERKAL İLHAN**

Öz

Araştırmada, 1990-2023 yılları arasında dönüşümcü liderlik ve hemşirelik alanında yapılan çalışmaların belirlenmesi, görselleştirilmesi ve eğilimlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Veriler, "Web of Science Core Collection" veri tabanından toplanmıştır. Bibliyometrik analizler R yazılım programında Biblioshiny arayüzü aracılığıyla yapılmıştır. Tarama için "transformational leadership" AND "Nursing" anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Araştırma toplam 581 yayından ve 363'ü örnekleme olarak seçilmiştir. Taranan indeksler Science Citation Index Expanded, Social Sciences Citation Index, Emerging Sources Citation Index'dir. Araştırmadaki makalelerin yıllık büyüme hızı 10,11 olarak bulunmuştur. Toplam 104 dergide 363 makale üretilmiştir. Yayın başına ortalama 19.61 atıf bulunmuştur. İncelenen yayınlarda toplam 11.527 kaynak, 792 anahtar kelime ve 535 anahtar kelime plus kullanılmıştır. Yayınlarda 1028 yazarın bulunduğu, makale başına 3,18 ortak yazarlık olduğu, tek yazarlı 56 makale bulunduğu, uluslararası ortak yazarlık oranının %18,18 olduğu görülmüştür. En çok "leadership", "nursing", "nurses", "transformational", "management", "job satisfaction" anahtar kelimeleri kullanılmıştır. En üretken yazarın Kvist T, en fazla yayının 144 makaleyle Amerika Birleşik Devletleri, en çok çalışma yapan kurumun University of Eastern Finland, yayınların büyük bir kısmının Journal of Nursing Management dergisinde ve 355 makaleyle yayın dilinin İngilizce'dir Bu çalışmayla bu alanda yapılan yayınların oldukça yeni olduğu, yayınların 2008 yılından itibaren arttığı ve 2021'de en yüksek sayıya ulaşıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Liderlik, Dönüşümcü Liderlik, Hemşirelik, Bibliyometrik Analiz, Biblioshiny.

* Dr. Öğr. Üyesi., Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü, fatmaazizoglu@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-7102-9797>

** Prof. Dr., Haliç Üniversitesi Sağlık Fakültesi Hemşirelik Bölümü, sibelilhan@halic.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5792-0700>

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF PUBLICATIONS OF TRANSFORMATIONAL LEADERSHIP AND NURSING IN THE WORLD (1990-2023)

Abstract

The aim of the study was to determine, visualize, and determine trends in the field of transformational leadership and nursing between 1990-2023. The data were collected from the "Web of Science Core Collection" database. Bibliometric analyzes were performed in the R software program via the Biblioshiny interface. The keywords "transformational leadership" AND "Nursing" were used for the scan. A total of 581 publications and 363 of them were selected as the sample. The scanned indexes are Science Citation Index Expanded, Social Sciences Citation Index, Emerging Sources Citation Index. The annual growth rate of the articles was found to be 10,11. A total of 363 articles were produced in 104 journals. An average of 19.61 citations were found per publication. A total of 11,527 sources, 792 keywords, and 535 keyword plus were used in the examined publications. It was observed that there were 1028 authors in the publications, 3.18 co-authorships per article, 56 articles with single authors, and the international co-authorship rate was 18.18%. The most used keywords were "leadership", "nursing", "nurses", "transformational", "management", "job satisfaction". The most productive author was Kvist T, the most publications were in the United States with 144 articles, the institution with the most studies was the University of Eastern Finland, the majority of the publications were in the Journal of Nursing Management, and the publication language was English with 355 articles. This study concluded that the publications in this field are quite new, the publications have increased since 2008, and the highest number was reached in 2021.

Keywords: Leadership, Transformational Leadership, Nursing, Bibliometric Analysis, Biblioshiny.

Giriş

Liderlik kavramı insanların birlikteliğinin en temel ve en genel biçimi olarak tanımlanmaktadır. Bireylerin etkileşiminin olduğu her yerde liderlik ortaya çıkmaktadır. Liderlik sosyal bir süreçtir. Bireylerin birbirleriyle etkileşiminin yanı sıra, birey ve grup arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. (Mumford, 1906, ss. 219-220). Liderlik hem çok karmaşık hem de çok boyutlu bir kavram olup en çok çalışılan konulardan biridir. Liderlik kavramı pek çok şekilde tanımlanmıştır. Stogdill "Liderlik, Üyelik ve Organizasyon" adlı makalesinde liderliği "*hedefe ulaşmayı amaçlayan etkileme süreci*" olarak tanımlamıştır (Stogdill, 1950, s. 4).

Liderlik kavramı, yıllar içerisinde liderin tam kontrol sahibi olduğu yukarıdan aşağıya bir modelden, liderin ekibinin bir vizyon geliştirmesine yardımcı olduğu, başarı için ekip üyelerini güçlendirdiği daha işbirlikçi bir yaklaşıma doğru evrilmiştir (Sonnino, 2016, s. 19). Liderlik konusunda öncü çalışmalar yapan Warren Bennis, liderliği "*kendini tanıma, iyi iletilmiş bir vizyona sahip olma, meslektaşları arasında güven oluşturma ve kendi liderlik*

potansiyelini gerçekleştirmek için etkili eylemlerde bulunma işlevi” olarak tanımlamıştır. Modern yönetimin kurucusu olarak tanımlanan Peter Drucker, lider kavramını *“takipçileri olan biri”* olarak tanımlamış, yönetim ve liderlik arasındaki farkı *“Yönetim işleri doğru yapmaktır; Liderlik doğru şeyleri yapmaktır”* şeklinde ifade etmiştir. Başarılı liderlerin sergilediği davranışlara odaklanan Kouzes ve Posner, *“Liderliğin her zaman, her yerde ve her fonksiyonda gerçekleşebileceğini”* ifade etmektedir (akt. Kumar ve Khiljee, 2015, s. 63).

Liderlik kavramının gelişimine bakıldığında 1840’lı yıllardan beri ele alınan bir konu olduğu görülmektedir. İlk olarak liderlik ile ilgili “Büyük Adam Teorisi” ortaya atılmış, bu teoride liderliğin doğuştan var olan ve benzersiz bir özellik olduğu vurgulanmıştır. Bu teorinin ardından “Özellik Teorileri” 1930-1940 yılları arasında ortaya atılmış ve geçerli olmuştur. “Özellik Teorileri” başarılı bir liderin doğuştan gelen özelliklerinin yanı sıra eğitim ve uygulama ile geliştirilebileceğini savunmaktadır. Ancak liderlik özellikleri olarak tutarlı özellikler ortaya konulamamıştır. Liderlik konusunda 1940-1950 yılları arasında “Davranış Teorisi” yaklaşımı etkili olmuştur. Bu yaklaşıma göre liderlik özelliklerinin doğuştan gelmediği, liderlik davranışlarının öğrenilebileceğini ileri sürmüştür. Liderlik becerilerinin ve davranışlarının geliştirilmesini içeren bu teoride, liderliğin büyük ölçüde öğrenildiği inancını destekleyen eğitim programları geliştirilmiştir. Bu teorinin ardından 1960’lı yıllarda “Durumsal Dönem” olarak adlandırılan yaklaşım başlamıştır. Bu yaklaşımda liderlerin özellikleri ve davranışları yerine mevcut durum üzerinde durulmuş, liderin mevcut duruma en uygun yaklaşıma karar vermesi vurgulanmıştır. Bu nedenle teorinin adı “Durumsallık Teorisi” olarak adlandırılmıştır (Akyurt vd., 2015, s. 51; Benmira ve Agboola, 2021, ss. 3-4).

Liderlik konusunda bu tarihsel gelişimin ardından günümüze gelindiğinde etkileşime ve dönüşüme dayalı yaklaşımların benimsendiği yeni liderlik dönemine geçildiği anlaşılmaktadır. Teknolojinin gelişmesi, küreselleşme ve hızlı değişime gereksinim olması, yeni liderlik yaklaşımlarının ortaya atılmasına neden olmuştur. Bu yeni yaklaşımlar arasında “Karizmatik Liderlik”, “Etkileşimci Liderlik” ve “Dönüşümcü Liderlik” yer almaktadır (Yetim ve Uğurluoğlu, 2021, ss. 1128-1130; Benmira ve Agboola, 2021, ss. 3-4). James MacGregor Burns’un (1978) liderlik kavramını işlemsel ve dönüşümcü liderlik olarak kavramsallaştırması ile yeni bir paradigma olarak geniş çapta kabul görmüştür (Bass ve Riggio, 2005, ss. 5-7).

“Dönüşümcü Liderlik” yaklaşımı liderlerin kendini takip edenleri cesaretlendirdiği, ilhan verici ve motive edici bir teori olarak günümüzde önemi artan ve gittikçe anlaşılan bir duruma gelmiştir (Benmira ve Agboola, 2021, ss. 3-4). Dönüşümcü Liderlik kavramı ilk olarak Dawson (1973) tarafından “İsyan Liderliği” adlı çalışmada söz edilmiş, daha sonra McGregor Burns (1978) tarafından bu kavram sistematize edilmiştir (Eraslan, 2004, s.

4). Burns'e göre modern organizasyonlarda yenilik yaratılması becerisine sadece değişim ustası olan dönüşümcü lider sahiptir. Dönüşümcü liderler mevcut düzeni dönüştürmenin yanı sıra kendini takip edenlerin gelişim gereksinimini karşılamış, moral ve motivasyonu yüksek tutmuş, performansa önem vermişlerdir (Conger, 1999, s. 148; Fırat ve Yeşil, 2020, s. 43).

Bir kurumda dönüşümün sağlanabilmesi için liderliğe gereksinim vardır. Bass ve Avolio, Burns'ün "dönüşümcü liderlik" kavramını temel alarak, bir liderin hem etkileşimsel hem de dönüşümsel olabileceğini vurgulamıştır. Bass, liderin sergilediği bu iki boyutun modelin merkezinde olduğunu belirterek, dönüştürücü liderlik modelini bir ölçüm aracına dönüştürmüştür. Geliştirilen bu ölçüm aracında dönüşümcü liderliğin boyutlarını dört davranışsal bileşen şeklinde tanımlanmıştır. Bu bileşenler karizma/idealize edilmiş etki, ilham verici motivasyon, zihinsel uyarım/entelektüel düşünme ve bireysel ilgidir (Conger, 1999, s. 152; İntepeler ve Barış 2018, ss. 99-100). Dönüşümcü liderlik kavramı giderek her alanda kendine yer bulmuştur. Bu alanlardan biri de sağlık alanıdır.

Sağlık alanında liderlik ile ilgili çalışmalar 2000 yılı öncesi karar alma süreci üzerine odaklanırken, günümüzde modern liderlik teorilerine dayalı çalışmaların arttığı ve dönüşümcü liderlik yaklaşımını ön plana çıkartmış görülmektedir (Yetim ve Uğurluoğlu, 2021, s. 1130). Sağlık alanında "liderlik" ve "yönetim" kavramları yakın ilişkili olup, birbiri yerine kullanılan kavramlar olmuş, çok boyutlu ve karmaşık kavramlar haline gelmiştir (Ayeleke vd., 2018, s. 84; Benmira ve Agboola, 2021, s. 3). "Liderlik" ve "yönetim" kavramları arasındaki ayırım, roller ve işlevlerle ilgili farklılıktan kaynaklanmaktadır. Genel anlamda yönetim kavramı, planlamayı, organize etmeyi, kontrol etmeyi, bütçelendirmeyi, uygulamayı ve değerlendirmeyi kapsamakta ve örgütsel hedeflere ulaşmak için kaynakların verimli kullanılmasını gerektirmektedir. Liderlik ise vizyon, fikirler, yönlendirme, ilham verme, yön gösterme, hedefe odaklanma ve ulaşma konusunda motivasyonu ifade eder. Yönetim ve liderlik iki farklı kavram olsa da uygulamada iki kavramı birbirinden ayırmak zor olabilir. Ancak bu iki kavram arasındaki yakınlık gittikçe azalmaktadır (Hintea vd., 2009, s. 90; Ayeleke vd., 2018, s. 84).

Sağlık alanlarından biri olan hemşirelik alanında liderlik ile ilgili çalışmalara bakıldığında 1990 yılından beri bu konunun ele alındığı görülmektedir. Hemşireliğin her alanında liderlik kavramı anahtar kavramlardan biri olarak önemini korumaktadır. Modern liderlik teorilerinin kabul görmesi nedeniyle dönüşümcü liderlik, hemşire liderler açısından güçlü bir yönetim olanağı sağlamakta ve hemşirelik yönetimi üzerinde geniş etkileri bulunmaktadır. Sağlık sisteminde meydana gelen değişimlere bağlı olarak, bakım hizmetlerinin yenilik ve değişimlere uyum sağlaması dönüşümcü liderlik ile gerçekleşebilir. Hem yönetici hem de lider hemşireler kendilerini izleyenlerin gereksinimlerini, değerlerini ve inançlarını etkileyerek, değişimlere önderlik edebilirler. Dönüşümcü lider bir hemşire paylaşımcı

olma, ileri görüşlü olma, motive etme, ilham verme, bilgi sahibi olma, güvene dayalı ilişki kurma, değer verme, iyimser bir tutuma sahip olma, samimi davranma ve bireysel hedefleri örgütsel hedeflerle birleştirme özelliğine sahiptir. Dönüşümcü liderlik, etkili bir hemşirelik iş gücü geliştirmek için önemli bir araç konumundadır (Renjith vd., 2015, ss. 113-114; Arslan ve Vatan, 2020, s. 101; Ukirde ve Singh, 2022, ss. 1062-1063)

Bu makalede 1990-2023 yılları arasında hemşirelik alanında dönüşümcü liderlik çalışmalarının incelenmesi amacıyla bibliyometrik analizi yapılmıştır. Literatüre katkı sağlayan kurumlar, yazarlar, dergiler, ilişkili olduğu değişkenler incelenmiştir. Ayrıca konu ile ilgili ileride yapılacak çalışmalara niteliksel ve niceliksel veriler ortaya konulmuştur.

2. YÖNTEM

Araştırma yöntemi, çalışmanın bilimsel temelini oluşturacak şekilde aşağıdaki başlıklar çerçevesinde detaylandırılmıştır.

2.1. Araştırmanın Amacı ve Türü

Bu çalışmanın amacı 1990-2023 yılları arasında dönüşümcü liderlik ile ilgili hemşirelik alanında yapılan çalışmaları belirlemek ve görselleştirmektir. 1990-2023 yılları arasında dönüşümcü liderlik ve hemşirelik alanında yayınlanan 363 makalenin bibliyometrik analizi yapılmıştır. Dönüşümcü liderlik ve hemşirelik üzerine makalelerin tanımlayıcı ve değerlendirici bibliyometrik analizi yapılmıştır. Bibliyometrik analiz yöntemi, araştırmacılara daha geniş bir literatür profilini; performans analizi, görselleştirme ve ilişki analizleri aracılığı ile ortaya koyar (Esen vd., 2020, ss. 259-273). Bu nedenle, çalışmada daha derin bir araştırma, trendlerin takibi ve sosyal ağların ilişkisinin ortaya konulabilmesi ve daha derin bir şekilde anlaşılabilmesi için bibliyometrik analiz kullanılmıştır.

2.2. Araştırma Soruları

Çalışmanın amacı doğrultusunda aşağıda verilen soruların yanıtları aranmıştır.

1. Yıllara göre yayın sayıları nasıldır?
2. En üretken yazarlar kimlerden oluşmaktadır?
3. En etkili dergiler nelerdir?
4. Yayınların tematik haritaları nasıldır?
5. Yayınların tematik evrimsel süreci nasıl gelişmiştir?

2.3. Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Bu çalışmada WoS veri tabanından elde edilen 1990- 2023 tarihleri arasında açık erişimli 581 makale araştırmanın evrenini oluşturdu. Yayın dili, yıl, ülkeler, kurumlar, yazarlar, yayın türü taranan indeksler Science Citation

Index Expanded, Social Sciences Citation Index, Emerging Sources Citation Index ve yayın yılı 1990-2023 yılları arasında sınırlandırıldığında 363 makale araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır.

2.4. Araştırmanın Yapıldığı Yer ve Zaman

Araştırma verileri 22 Ağustos 2023 tarihinde çevrimiçi olarak bir vakıf üniversitesinin abone olunan WoS veri tabanından elde edilmiştir.

2.5. Veri Toplama Aracı

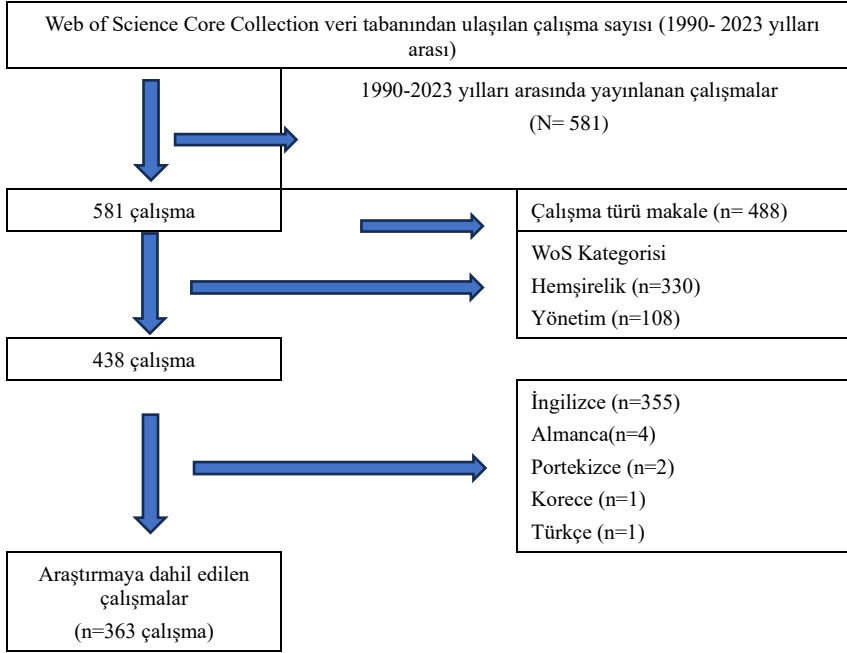
Bu çalışmada yoğun bakım ünitelerinde sepsis ve yapay zekâ alanında Web of Science Core Collection (WoS) veri tabanında yayınlanan araştırmalar, bibliyometrik açıdan incelenerek, uluslararası düzeyde mevcut durumun ortaya konulması amaçlanmıştır. Bibliyometrik analizlerde önemli nokta veri setinin elde edileceği veri tabanlarıdır. Bibliyometrik analizler için günümüzde birden fazla veri tabanı bulunmaktadır. Veri tabanlarının arasında en sıklıkla kullanılanlar arasında; PubMed, Embase, Scopus, Springerlink, Google Scholar, ScienceDirect bulunmaktadır. Bu veri tabanları birbirinden farklı özellikleri bünyelerinde barındırmaktadır (Moral-Munos vd., 2020, ss. 273-289). Scopus ve Google Scholar ile karşılaştırıldığında WoS veri tabanı, dergi ve atıf arşivinin daha geniş olması ve eski yıllara dayanması, daha yüksek etki değerlerine sahip dergileri içermesi ve bibliyografik verilere etkin erişim sağlaması ve daha fazla yayına sahip olması nedeniyle daha güvenilir bir veri tabanıdır. Bu nedenle birçok bibliyometrik çalışmada olduğu gibi, bu çalışmada verilerin elde edilmesinde tercih edilen veri tabanı olmuştur (Zavadskas vd, 2014, ss 519–527; Karagöz ve Şeref, 2019, ss. 219-246; Guleria ve Kaur, 2021, ss. 1001–1024; Ramos-Rincón vd., 2019, ss. 1–17; Zhu vd., 2019, ss. 215–232).

2.6. Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri 22 Ağustos 2023 tarihinde WoS Core Collection veri tabanında 1990-2023 yılları aralığında bulunan erişime açık yayınlar arasından elde edildi. Bibliyometrik veriler için WoS veri tabanında tüm dosyalarda "transformational leadership" AND "Nursing" anahtar kelimeleri ile İngilizce dilinde arama yapıldı. "Transformational leadership" (All Fields) AND "Nursing" (All Fields) and 2023 or 2022 or 2021 or 2020 or 2019 or 2018 or 2017 or 2016 or 2015 or 2014 or 2013 or 2012 or 2011 or 2010 or 2009 or 2008 or 2007 or 2006 or 2005 or 2004 or 2003 or 2002 or 2001 or 2000 or 1999 or 1998 or 1997 or 1996 or 1995 or 1994 or 1993 or 1992 or 1990 (Publication Years) and Article (Document Types) and Article (Document Types) and Article (Document Types) and Nursing or Management (Web of Science Categories) filtrelemeleri ile tarama yapıldı. Araştırma evreni 581olarak bulundu. Yayın dili, yıl, ülkeler, kurumlar, yazarlar, yayın türü taranan indeksler Science Citation Index Expanded, Social

Sciences Citation Index, Emerging Sources Citation Index ve yayın yılı 1990-2023 yılları arasında sınırlandırıldığında örneklem 363 olarak bulundu. Çalışmanın analizi 363 yayın verileri üzerinden yapıldı. Araştırmanın veri setini oluşturan çalışmalar, WoS veri tabanından yayın kabul kriterlerine uygun olarak alınmış ve yayın akış diyagramında verilmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Yayın Seçimi Akış Diyagramı

2.7. Verilerin Analizi

Yayınlarla ilgili tüm bilgiler araştırma kabul kriterlerine göre filtrelenmiştir. Filtreleme sonunda WoS veri tabanından elde edilen 363 yayının kayıt içerikleri “full records” ve “references” olarak seçilmiştir. Bu veri setinde 1-363 arasında bulunan yayınlar BibTEX formatında dışa aktarılmıştır. Dışa aktarımı yapılan verileri içeren dosyalar analiz için BibTEX formatında R yazılım programı arayüzünde, analize uygun olacak şekilde düzenlenmiştir. Analiz aracı olarak R yazılım programı arayüzünde bibliyometrix analiz için tercih edilen Biblioshiny programına yüklenmiştir. Biblioshiny, dokümanlar arası ilişkilerin görselleştirilmesine olanak tanır. İlişkiler, dokümanların konular arasında nasıl gruplandığını gösterir (Waltman ve Van Eck, 2013, ss. 1-14). Biblioshiny arayüzü, tematik değerlendirmenin karmaşık bir sürecini basit, anlaşılır ve etkili bir hale getirir. Bilimsel literatürdeki temaların ve eğilimlerin anlaşılması, araştırmacılara ve karar vericilere güncel ve gelecek araştırma yönlerini belirleme konusunda yardımcı olabilir (Aria ve Cuccurullo, 2017, ss. 959-975).

Genel yapı analizi içinde veriye ait genel bilgiler, dergiler, yazarlar açısından, tanımlayıcı bibliyometrik analiz ve entelektüel yapı analizi açısından ise; kavramsal, sosyal ve entelektüel yapı ile ilgili değerlendirici bibliyometrik analizler bulunmaktadır. Düğümler, anahtar kelimeler, yazarlar veya belirli konular gibi analizin odaklandığı temel unsurları temsil eder (Mingers ve Leydesdorff, 2015, ss. 1-19). Anahtar kelimelerin kullanımı, belirli bir araştırma alanının popülerlik trendlerini anlamak için kullanılabilir. Bağlantılar, düğümler arasındaki ilişkileri, birbiriyle ilişkili düğümleri belirtir. İki düğüm arasında bir bağlantı olması, bu düğümlerin birbiriyle ilişkili olduğunu gösterir (Van Eck ve Waltman, 2010, ss. 1-14).

Kümeleme, benzer veya ilişkili düğümlerin kümelerini gösterir. Bu kümeler, belirli bir tema veya konu etrafında gruplanmış düğümleri temsil edebilir (Chen, 2006, ss. 359-377). Düğümlerin boyutu veya rengi, belirli bir metrik veya özelliği temsil edebilir, örneğin, bir anahtar kelimenin literatürde ne kadar yaygın olduğuna boyutlara bakarak da karar verilebilir (Börner vd., 2003, ss. 179-255). Haritanın genel yapısı (topolojisi), temaların birbiriyle nasıl ilişkili olduğunu gösterir. Yoğun bağlantılarla birbirine bağlı kümeler, güçlü bir ilişki gösterebilir (Waltman ve Van Eck, 2013, ss. 1-14). Haritada belirgin eksiklikler veya anomaliler, literatürde yeterince araştırılmamış alanları veya beklenmedik ilişkileri gösterebilir (Börner vd., 2003, ss. 179-255).

Bu çalışmada araştırma odağı, tematik eğilimler ve çalışmaların evrimi için tematik haritalar, eğilim konuları, tematik evrim analizleri kullanılmıştır. Tematik haritada yer alan dört çeyrek aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

1. Motor temalar: Sağ üst kadranda merkeziliği ve yoğunluğu yüksek oldukça gelişmiş ve önemli temalar bulunmaktadır.
2. Niş temalar: Sol üst kadranda düşük merkeziyeti olan ve yüksek yoğunluklu diğer temalarla az sayıda ancak güçlü bağlantıları olan temalar yer almaktadır.
3. Temel temalar: Sağ alt kadranda bulunan kümeler diğer temalarla birçok ilişkisi olan ancak ilişkileri zayıf olan temalardır.
4. Ortaya çıkan veya azalan temalar: Sol alt kadranda, diğer temalarla ve zayıf bağlantıları olan kümeleri temsil eden temalardır (Sott vd., 2020; ss. 1-15, Nasir vd., 2020, ss. 377-402; López-Robles vd., 2021, ss. 6547-6568).

2.8. Araştırmanın Etik Yönü

Bu çalışmada açık erişim kaynakları kullanıldığı ve herhangi işlem, uygulama ve görüş alma gerektirmediği için etik kurul izni alınmamıştır.

2.9. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma verileri, literatür taramasının gerçekleştirildiği 1990- 2023 yılları arasındaki zaman aralığı ile sınırlıdır. Benzer bir çalışmanın farklı bir

zaman diliminde yapılması durumunda literatüre sürekli katkılar devam ettiği için farklı sonuçlar elde edilebilir. Literatür taramasının sadece WoS veri tabanından elde edilen verilerle sınırlı olması bu çalışmanın bir diğer sınırlılığıdır. Farklı veri tabanlarından tek tek veya birleştirilerek elde edilecek olan verilerle yapılacak çalışmalarda daha farklı sonuçlara ulaşılabilir.

3. BULGULAR

Bu bölümde WoS veri tabanından 1990-2023 yılları arasında dönüşümcü liderlik ve hemşirelik alanında 363 makalenin analizinden elde edilen bulgular yer almaktadır. Yayın sayısı incelendiğinde 1990- 2023 yılları arasında 104 dergide 363 makale üretilmiştir. Yayınların yıllara göre dağılımı incelendiğinde veri seti kapsamında ilk yayının 1990 yılında yapıldığı (n=1) ve mevcut yayınlara düşük bir katkısı olduğu, 2008 yılından itibaren yayın sayısının artmaya başladığı, 2018, 2021 ve 2022 yıllarında da yayın sayısının en yüksek olduğu görülmüştür. 2021 yılında en fazla yayının yapıldığı (n=31), bu yayınların ise genel yayınlara önemli bir kısmı oluşturduğu görüldü (Tablo1).

Tablo 1. Yıllara Göre Yayınların Dağılımı (1990-2023)

Yayın Yılı	Makale Sayısı (n)	Yayın Yılı	Makale Sayısı (n)
2023	20	2007	4
2022	30	2006	5
2021	31	2005	1
2020	27	2004	2
2019	25	2002	1
2018	30	2001	2
2017	20	2000	1
2016	26	1999	1
2015	19	1997	1
2014	26	1996	1
2013	14	1995	2
2012	17	1994	1
2011	17	1993	2
2010	11	1992	1
2009	11	1990	1
2008	13	Toplam	363

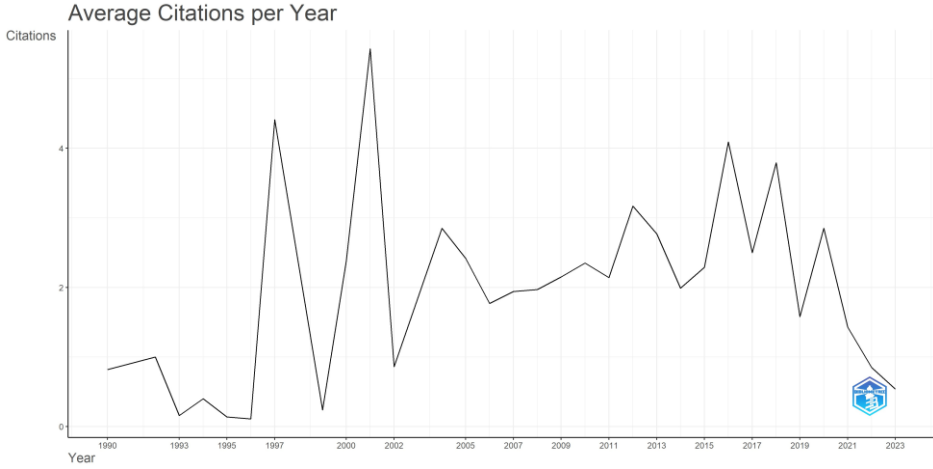
Bibliyometrik analiz sonucunda WoS veri tabanından elde edilen dönüşümcü liderlik ve hemşirelik alanında üretilen makalelerin yıllık büyüme hızı 10,11'dir. Yayın başına ortalama atıf 19,61 bulunmuştur. Tüm yayınlar

için toplam 11 527 kaynak kullanıldığı, yazarlar tarafından 792 anahtar kelime kullanıldığı, yayın içeriklerinde ise anahtar kelime plus olarak 535 kelime kullanıldığı, 1028 yazarın bu yayınlarda yer aldığı, tek yazarlı sadece 56 makale olduğu, makale başına 3,18 ortak yazarlık olduğu, uluslararası ortak yazarlık oranının ise %18,18 olduğu görülmüştür. En üretken yazar Kvist T olarak bulunurken, konuyla ilgili en fazla yayın 144 makale ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından üretilmiştir. Çalışmaların büyük bir kısmı Journal of Nursing Management dergisinde yayınlanmıştır. ABD, entelektüel yapı ve diğer ülkeler arasındaki iş birliği ağında güçlü bir yere sahiptir. Dönüşümcü liderlik ve hemşirelik alanında en çok çalışma yapan kurum University of Eastern Finland olduğu bulunmuştur. Yazarlar tarafından “leadership”, “nursing”, “nurses”, “transformational”, “management”, “job satisfaction” sıklıkla kullanılan anahtar kelimeler olduğu görülmüştür (Tablo 2).

Tablo 2. Bulguların Genel Özellikleri

Tanımlamalar	Sonuç
Zaman aralığı	1990-2023
Dergi	104
Makale	363
Yıllık büyüme hızı	10,11
Makalelerin ortalama yaşı	7,42
Makale başına ortalama atıf	19,61
Kaynaklar	11.527
Anahtar kelime plus (ID)	535
Yazar anahtar kelimeleri (DE)	792
Yazarlar	1028
Tek yazarlı makale yazarları	56
Tek yazarlı makale	62
Makale başına ortak yazarlık	3,18
Uluslararası ortak yazarlık oranı	18,18

Şekil 2. Yıllık Ortalama Atıf Sayıları

Şekil 2’de yıllık ortalama yayın sayıları verilmiştir. Atıf sayılarının yıllara göre dağılımı incelendiğinde en fazla 2001 yılındaki yayınlarda 125 kez atıf yapıldığı, ikinci sırada 1997 yılındaki yayınlarda 119 kez atıf yapıldığı belirlenmiştir. Bu durum 1997 yılı ve öncesinde konuya olan ilginin artmaya başlamış olduğunu, yayın süreçlerinde makalelerin yayınlama zaman aralıkları dikkate alındığında atıfların bahsi geçen yıllara rakamsal olarak yansıdığı şeklinde yorumlanabilir (Şekil 2).

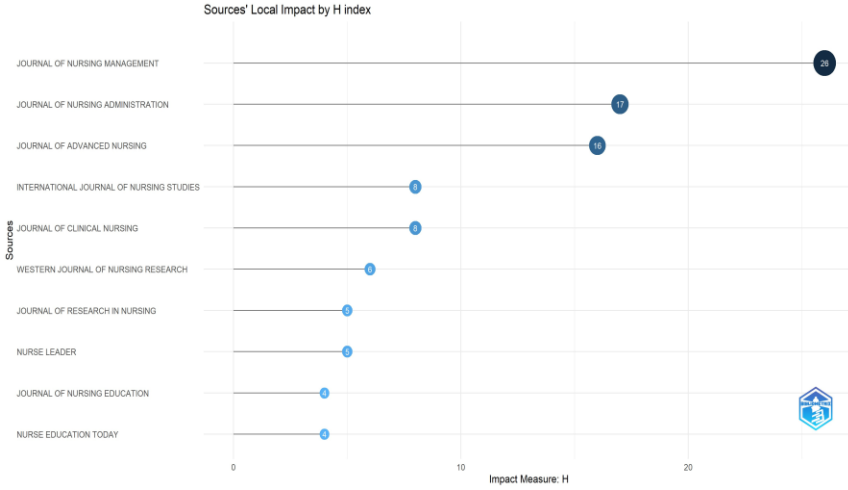
Şekil 3. Yazar Anahtar Kelime Bulutları

Şekil 3’te araştırmalarda konu ve kavramlarla ilgili yoğun olarak kullanılan, yazarlar tarafından seçilen anahtar kelimelere ilişkin kelime bulutu yer almaktadır. Anahtar kelimelere yazarlar tarafından yayın başlıklarında, kelime dizilerinde sıklıkla yer verilmektedir. Makalelerin daha görünür olabilmesi ve okuyucuya daha kolay ulaşabilmesi açısından anahtar kelime

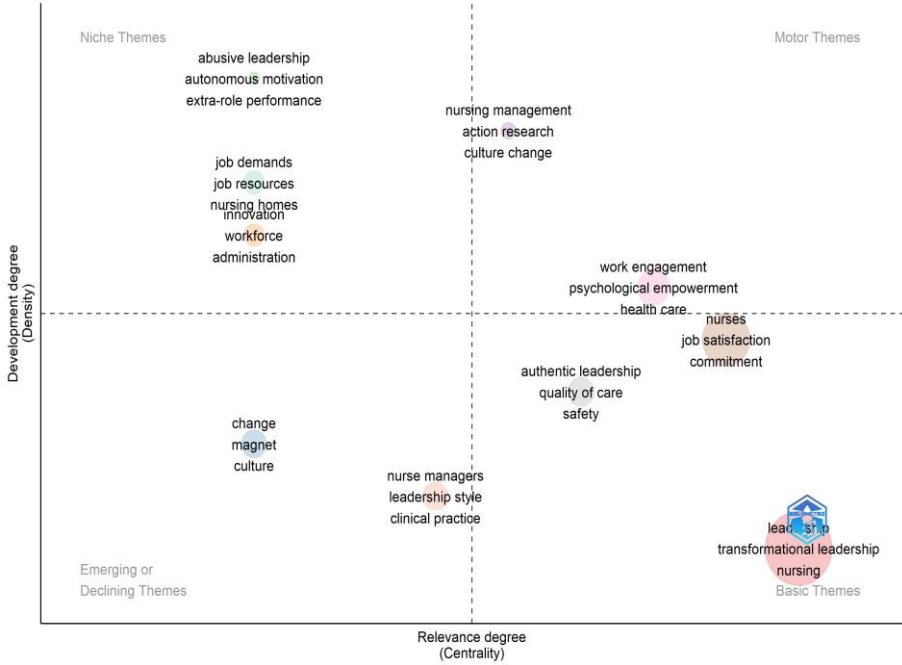
seçimleri yazarlar açısından oldukça önemlidir. Dönüşümcü liderlik ve hemşirelik alanında yapılan 363 makalede yazarın kullandığı anahtar kelimelerin kullanım sıklığına göre sırasıyla; “leadership” (105 kez), “nursing” (53 kez), “nurses” (37 kez), “transformational” (29 kez), “management” (24 kez), “job satisfaction” (24 kez) olduğu görülmüştür (Şekil 3).

Şekil 4. Dergilerin H İndeksine Göre Etkileri

Şekil 4’te yayın yapan dergilerin h indeksi ve toplam atıf sayıları incelendiğinde, yüksek h indeksine ve toplam atıf sayılarına göre dergiler sırasıyla; Journal of Nursing Management’in 26 h indeksi olduğu ve 1755 atıf aldığı, Journal of Nursing Administration 17 h indeksi olduğu ve 783 atıf aldığı, Journal of Advanced Nursing 16 h indeksi olduğu ve 986 atıf aldığı bulunmuştur (Şekil 4). Kvist T 8 yayın, Fitzpatrick JJ 6 yayın, Austin 5 yayın, Fernet C 5 yayın, Gillet N 5 yayın, Nielsen K 5 yayın ve Turunen H 5 yayın ile en üretken yazar olarak bulunmuştur.

Şekil 5. Tematik Haritalama

Şekil 5’ te tematik haritalama yer almaktadır. Tematik haritalamada tematik haritanın boyutu, temanın altına giren faktörlere bağlıdır (Nasir vd., 2020, ss. 377-402). Tematik haritalamada, her bir düğüm, en yüksek frekansa ve karşılık gelen alt döneme sahip anahtar kelimeyle etiketlenen bir tema kümesini temsil etmektedir. Düğümün büyüklüğü, temayı oluşturan anahtar kelime sayısı ile orantılıdır. Düğümler arasındaki akış, tema kümelerinin evrimsel yönünü göstermektedir. Kenar genişliği, bağlantılı iki temanın toplamı kadardır (Shi vd., 2020, s. 2164). Bu araştırmada 1990- 2023 arasındaki zaman aralığına bağlı olarak yazar anahtar kelimelerinin tematik haritası oluşturulmuştur. Analiz yapılırken ilk sırada yer alan 100 anahtar kelime kullanılmış, kümelerde gösterilen öğeler minimum 3 frekansına ve her temadaki temsili etiketlerin sayısı 3’e ayarlanmıştır. Tematik harita analizine göre bölümlerde oluşan kümelenme Şekil 5’te verilmiştir. Temalardaki dairelerin her biri bir kümeyi temsil eder ve dairenin boyutu kümenin boyutunu (anahtar kelimelerin sayısı) temsil eder. Yapılan tematik harita analizine göre her kümeyi temsilen 3’er yazar anahtar kelime ve frekansları gösterilmiştir. Kümelerdeki ilk kelimeler o küme içerisinde en yüksek frekansa sahip olan anahtar kelimelerdir. Kürelerin boyutu, her alanda işaretlenmiş olan her temanın adının anahtar kelime sıklığı ile orantılıdır.

Sağ üst kadranda bulunan motor temaya baktığımızda iki küme bulunmaktadır. Birinci Kümede daha çok işe bağlılık ile ilgili yapılan yayınların anahtar kelimeleri ön plana çıkarken, bu anahtar kelimelerden

“work engagement” (11 kez), “psychological empowerment” (7 kez), “health care” (3 kez), “behavior” (3 kez), affective commitment (2 kez), emotional exhaustion (2 kez), “empowering leadership” (2 kez) kullanılmıştır. İkinci kümede, hemşirelik yönetimi ile yapılan çalışmalarda kullanılan anahtar kelimeler ön plana çıkmış olup, “nursing management” (4 kez), “action research” (4 kez), “culture change” (4 kez) kullanılmıştır.

Sol üst kadranda bulunan niş temalar analiz edildiğinde birinci kümede, daha çok inovasyon ile ilgili yapılan çalışmaların anahtar kelimelerinden “innovation” (5 kez), “workforce” (5 kez), administration (5 kez), “creativity” (5 kez) kullanılmıştır. İkinci kümede ise daha çok hemşirelikle ilgili öne çıkan çalışmaların anahtar kelimelerinden “nurses” (36 kez), job satisfaction (24 kez), “commitment” (7 kez), “healthcare” (7 kez), “intent to stay” (3 kez), work (3 kez) “career growth” (2 kez) kullanıldığı görülmüştür. Üçüncü kümede ise istismarcı liderlik ile ilgili yapılan çalışmalarda “abusive leadership” (2 kez), “autonomous motivation” (2 kez), “extra-role performance” (2 kez), kelimelerinin yayınlarda kullanıldığı görülmüştür.

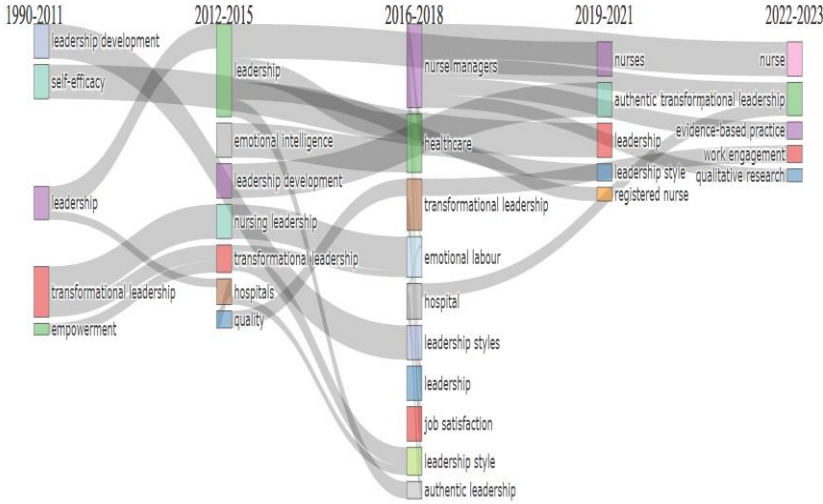
Sol alt kadranda bulunan ortaya çıkan ve azalan temalarda hemşire yöneticilerle ilgili yapılan çalışmalarda birinci kümede “nurse managers” (8 kez), leadership style (6 kez), clinical practice (2 kez), “facilitation” (2 kez) kullanıldığı bulunmuştur. İkinci kümede ise, değişimle ilgili yapılan çalışmalarda “change” (5 kez), magnet (5 kez), “culture” (3 kez), “organizational change” (3 kez), “community” 2 kez kullanılmıştır.

Sağ alt kadranda bulunan basic temalarda liderlikle ilgili yapılan çalışmalar ön plana çıkarken birinci kümede sıklıkla kullanılan kelimeler sırasıyla “leadership” (99 kez), “transformational leadership” (83 kez), “nursing” (51 kez), “transformational” (28 kez), “management” (24 kez), “nursing leadership” (14 kez), “nurse” (13 kez), “nurse manager” (11 kez), “burnout” (10 kez), “patient safety” (10 kez), “clinical leadership” (9 kez), “empowerment” (9 kez), “evidence-based practice” (7kez), “emotional intelligence” (6 kez), “leadership styles multifactor leadership” (6 kez), “leadership development” (6 kez) kullanılmıştır. İkinci kümede hemşirelik ve iş memnuniyeti ile ilgili yapılan çalışmalar ön plana çıkmakta ve sırasıyla en fazla kullanılan anahtar kelimeler, “nurses” (36 kez), “job satisfaction” (24 kez), “commitment” (7 kez), “healthcare” (7 kez), “intent to stay” (5 kez) kullanılmıştır. Üçüncü kümede ise otantik liderlikle ilgili yapılan çalışmalar öne çıkarken en sık kullanılan kelimeler “authentic leadership” (6 kez), “quality of care” (5 kez), “safety” (4 kez), “adverse events” (2 kez), “concept analysis” (2 kez) kullanıldığı bulunmuştur.

Tematik harita bulguları değerlendirildiğinde merkezilik ve yoğunluk açısından öne çıkan güçlü temaların hemşirelik yönetimi ve işe bağlılık olduğu, niş temalarda ise yoğunluğu yüksek fakat merkeziliği düşük olan inovasyon, hemşirelik, işte kalma niyeti ve istismarcı liderlik temaları olduğu, ortaya çıkan ve azalan temalarda hemşire yöneticiler ve değişim temaları yer alırken, temel temalarda ise birçok bağlantısı olan fakat bağlantıları zayıf olan

fakat araştırmacılara yeni çalışma alanları ve araştırma odaklarını işaret eden temalar liderlik, liderlik stilleri, hemşirelik, iş memnuniyeti, güçlendirme, hasta güvenliği ve klinik liderlik olarak öne çıkmıştır (Şekil 5).

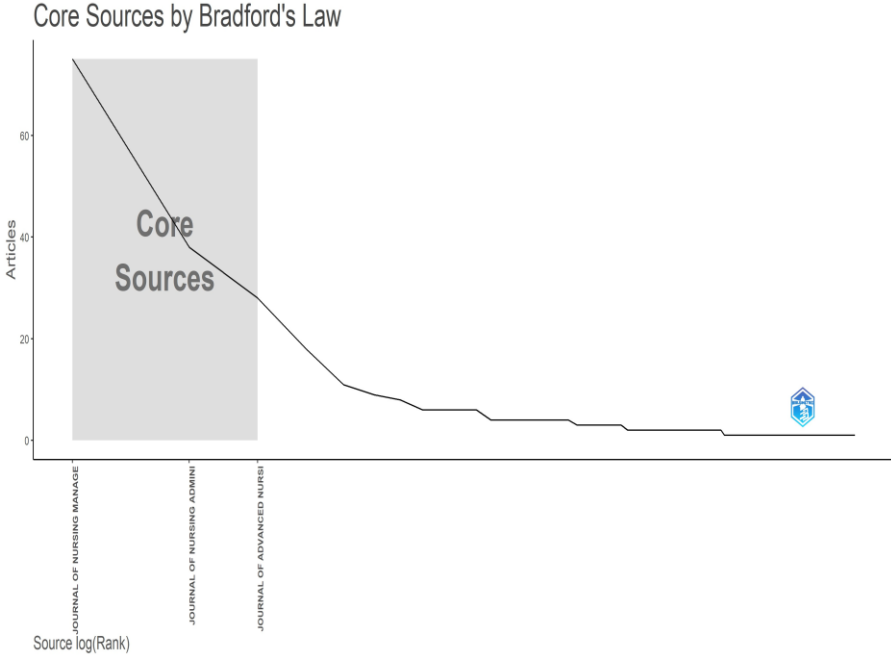
Şekil 6. Yazar Anahtar Kelimelerinin Yıllara Göre Tematik Değerlendirmesi

Şekil 6’ da yazar anahtar kelimelerinin analizine göre, 1990- 2011 yılları arasında dönüşümcü liderlik ve hemşirelik alanındaki literatürde yer alan temalar ve temaların tarihsel olarak nasıl geliştiğini daha iyi anlamak amacıyla Tematik Haritalama (Şekil 5), yazar anahtar kelimelerinin yıllara göre zaman içindeki değişimini ortaya koyabilmek için ise “Tematik Değerlendirme Diyagramı” kullanılmıştır (Şekil 6).

Analizlerde 1990- 2023 yılları arasında bulunan 33 yıllık sürede, temaların zaman içindeki değişimin görülebilmesi için 1990-2011, 2012-2015, 2016-2018, 2019-2021, 2022-2023 olmak üzere 5 dönem şeklinde düzenlenerek, yazar anahtar kelimelerinin tematik haritaları oluşturuldu. Analiz yapılırken 250 anahtar kelime kullanılmış, kümelerde gösterilen öğeler minimum 5 frekansına ve her temadaki etiketlerin sayısı 3'e ayarlanmıştır. Dönemler yıl aralıklarına göre değerlendirildiğinde ilk dönemde araştırma konuları daha sınırlı iken, ikinci ve üçüncü dönemlerde anahtar kelime çeşitliliğinde artış gözlemlenmiştir. Dördüncü temaların sayılarında azalma, beşinci dönemde anahtar kelimeler temalardaki farklılaşmayı göstermektedir (Şekil 6).

Şekil 7. Bradford Yasasına Göre Temel Dergiler

Şekil 7’ de Bradford Yasasına göre öne çıkan ve 1. bölgede yer alan en fazla yayının yapıldığı, önemli dergiler sırasıyla Journal of Nursing Management (n=75), Journal of Nursing Administration (n=38), Journal of Advanced Nursing (n=28) olarak görülmüştür (Şekil 7).

Sonuç

Bu çalışmada dönüşümcü liderlik ve hemşirelik alanında yapılan çalışmaların literatür incelemesinde bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışma dönüşümcü liderlik konusunda hemşirelik alanında yapılan çalışmalara dair önemli veriler sunmaktadır. Çalışmanın sonuçları, dönüşümcü liderlik ve hemşirelik alanında yapılan yayınların arttığını ve bu alandaki araştırmaların giderek önem kazandığını göstermektedir. Bu konuda literatürde yapılan bir bibliyometrik analiz çalışması olmadığından, elde edilen bu sonuç dönüşümcü liderlik alanındaki gelişmelerin paralelinde tartışılmıştır. Alsaadan ve arkadaşlarının çalışmasında (2023) hemşire lider davranışlarının hemşirelik performansı üzerindeki etkisinin konu edildiği sistematik gözden geçirme çalışmasında, hemşirelikte liderliğin, kaliteli bakım ve hasta güvenliğini sağlamak için elzem olan hemşire performansını kolaylaştırma ve iyileştirmede kritik öneme sahip olduğu, doğrudan ve dolaylı olarak hemşirelik liderlik davranışlarının hemşirelerin performansını etkilediği vurgulanmaktadır. Bu sistematik gözden geçirme çalışmasında hemşirelerin iyi performans göstermelerine neden olan ve motive edici

faktörlerin daha iyi anlaşılması ve liderlik davranışları/tarzları aracılığıyla iş ortamında onlara kolaylık sağlanmasının, hemşirelerin performansını iyileştirebileceği üzerinde durulmaktadır (Alsaadan vd., 2023, s. 1). Son yıllarda yapılan bu sistematik gözden geçirme çalışması konunun önemini açık olarak vurgulamaktadır.

Bibliyometrik analizin sonuçları, ilgili alanda yapılan çalışmaların son dönemde artma eğiliminde olduğunu göstermiştir. Yayınların, 2008 yılından itibaren giderek arttığı, en yüksek yayın sayısına ise 2021 yılında ulaştığı belirlenmiştir. 1990-1999 yılları arasında toplam 10 yayın yapıldığı görülmektedir. Çalışma kapsamında incelenen 363 yayının %4,68'i 1990-2005 yılları arasında, %25,34'ü 2006-2013 yılları arasında ve %69,97'si 2014-2023 yılları arasında yapılmıştır. Yıllar içinde yayınlardaki bu artışın konuya olan ilginin artmasından kaynaklandığı söylenebilir. Konuya olan ilginin artması ve yayınlara yansımalarının etkenleri sağlık alanındaki gelişmeler, sağlık ve hemşirelik yönetimi alanlarında meydana gelen değişiklikler, sorunlara çözüm bulma çabası, kalite çalışmalarının artması, zaman ve kaynak kullanımında verimlilik sağlama, gelişen teknoloji, çevre koşullarının değişmesi, bilgi birikiminin ve paylaşımının artması şeklinde özetlenebilir. Bütün bu etkenler ancak etkin bir yönetim yaklaşımı ile gerçekleştirilebilir. Etkin yönetim yaklaşımı liderlik özelliklerine ve davranışlarına sahip yöneticiler tarafından gerçekleştirilebilir. Günümüzde etkin bir yönetimi ve dönüşümü sağlamada geleneksel liderlik anlayışının yeterli olmadığı, değişim temelli bir liderlik anlayışının olması gerektiği belirtilmektedir (Eraslan, 2004, s. 1). Kurumsal olarak başarı elde edilmesinde yöneticilerin liderlik davranışları önem arz etmektedir. Yapılan çalışmalarda dönüşümcü liderlik ile yenilik, yetenek, bireysel ilgi, idealleştirilmiş etki, zihinsel uyarım, ilham verici motivasyon gibi kavramlar arasında olumlu bir ilişki olduğunu vurgulamaktadır (Fırat ve Yeşil, 2020, s. 40).

Karizmatik liderlik ile ilgili 1990 yılı öncesi yapılan çalışmaların çoğu teorik düzeyde olmakla birlikte, az sayıda deneysel araştırma bulunmaktadır. Bu dönemde yapılan çalışmalar karizmatik liderlik üzerinde odaklanırken dönüşümcü liderlik giderek önem kazanmaya başlamış ve her iki liderlik türü ile ilgili çalışmalar hız kazanmıştır. 1990'lı yılların sonuna gelindiğinde her iki liderlik üzerinde pek çok deneysel çalışma yürütülmüştür (Conger, 1999, ss. 145-179). Dönüşümcü liderlik konusunda yıllar içinde kavramsal çerçevenin ve çeşitli teorilerin ortaya atılması, konunun önemini daha da arttırmıştır. İsyen liderliği kavramı ile başlayan süreçte 1973 yılından itibaren, Stogdill (1948), Dawtson (1973) ve Burns'un (1978) makalelerinde liderlik kavramının farklı boyutlarının tanımlanması, liderlik türlerinin ve davranışlarının ortaya konması, pek çok makalede araştırma konusu olması, 1990 yılından sonra konunun önemini vurgulaması, yayın sayılarının artışını nedenlerini açıklamaktadır. Liderlik ile ilgili yapılan yayınlarda 1930-1960 yılları arasında liderin kim olduğu üzerine yoğunlaşırken, son yıllarda

liderliğin farklı boyutları ile ele alındığı görülmektedir (Ayrancı ve Öge, 2010, s. 37)

Souba'nın (2011) "Liderliğin Varlığı" adlı makalesinde sağlık hizmetleri liderliğinde yıllar içinde meydana gelen değişiklikler vurgulanmıştır. Bireyi lider yapan özelliklerin yıllar içindeki değişimini ele alan makale, liderliğin 2000'li yıllarda kavramsal bir yapı kazandığını, liderliğin dört ontolojik boyutu olan farkındalık, bağlılık, dürüstlük ve özgünlük gibi kavramların önemini vurgulamaktadır (Souba, 2011, ss. 2-11). Bu kavramsal değişiklikler, yıllar içinde liderlik ile ilgili derinlemesine araştırmaların yapılmasına zemin hazırlamıştır.

Liderliğin zaman içinde değişimi, kişilik özelliklerinin incelenmesiyle başlamış, daha sonraki yaklaşımlarda liderliğin öğrenilebileceği ve bu konuda eğitim programlarının düzenlenesi yapılabileceği, liderliğin davranış özellikleri, liderlik tarzları ve son olarak yeni liderlik yaklaşımlarından dönüşümcü liderliğe doğru bir değişim yaşanmıştır (Baker, 2022, ss. 29-46). Bu çalışmada yıllar içinde yeni liderlik yaklaşımlarından söz eden araştırmaların ortaya çıktığı, yapılan araştırmalar ve makalelerin de bu yönde değişim gösterdiği görülmüştür.

En fazla makale Journal of Nursing Management dergisinde yayınlanmıştır. Geçmişten günümüze çalışma hayatında değişen koşullarına ve küresel sağlık sisteminin dönüşümüne bağlı olarak dönüşümcü liderlik ve hemşirelik alanında çalışmalar tematik olarak evrimsel süreci değerlendirildiğinde; 1. dönemde (1990-2011), liderlik, güçlendirme, öz yeterlik, 2. dönemde (2012-2015), duygusal zekâ, lider geliştirme, hemşirelikte liderlik, dönüşümcü liderlik, kalite, 3. dönemde (2016-2018), yönetici hemşire, sağlık hizmeti, dönüşümcü liderlik, liderlik stilleri, iş memnuniyeti, otantik liderlik, 4. dönemde (2019-2021), hemşireler, liderlik türleri, liderlik, 5. son dönemde ve son yıllarda ise hemşire, iş sözleşmeleri, nitel araştırmalar, kanıta dayalı uygulama, dönüşümcü liderlik olarak öne çıkmaktadır. Bu temalardaki değişim süreci araştırmalara konu olacak/olmayacak odak noktalar, evrimsel süreçteki temalar üzerinden belirlenebilir. Bu nedenle, çalışma sonuçları araştırmacılara literatürdeki boşluklarla ilgili yol gösterici olma açısından oldukça önemlidir.

En fazla makalenin yayınlandığı dergilerin ilk yayın tarihi incelendiğinde birinci sırada olan Journal of Nursing Management dergisinin 1993, ikinci sırada olan Journal of Nursing Administration 1971 ve üçüncü sırada olan Journal of Advanced Nursing 1976 olduğu belirlenmiştir. Yanbing ve ark. çalışmasında (2019) Journal of Nursing Management dergisinin 1993-2018 yılları arasında bibliyometrik analizi yapılmıştır. Çalışma bulguları olarak derginin 2006'dan 2008'e kadar hızlı bir büyüme gösterdiği, derginin yayın sayısının son 11 yılda birkaç yıl hariç sabitlenme eğiliminde olduğu belirtilmektedir. Derginin dünya çapında araştırmacıların giderek daha fazla ilgisini çektiği belirtilerek en sık kullanılan anahtar

kelimelerin hemşirelik, hemşireler, yönetim, liderlik ve iş tatmini olduğu vurgulanmaktadır (Yanbing vd., 2019, s. 317).

Liderlik anlayışında yıllar içinde görülen değişim, sağlık hizmetleri ve hemşirelik alanına da yansımıştır. Etkileşimci liderlikten dönüşümcü liderliğe doğru evrilen bu süreçte hemşirelikte dönüşümcü liderlik ile ilgili araştırmalarını yıllar içinde arttırmıştır. Dönüşümcü liderleri izleyenlerin kararlara katılması ve yetki devri yapılması, izleyenlerin özgüvenini, iş memnuniyeti, performansını ve kuruma bağlılıklarını arttırmaktadır (İntepeler ve Barış, 2018, ss. 97-104). Hemşireler üzerinde yapılan çalışmalarda 1990-2023 yılları arasında dönüşümcü liderlik ve hemşirelik alanında yapılan çalışma, dönüşümcü liderlik ile diğer kavramların ilişkisini ayrıntılı bir şekilde araştırmış, dönüşümcü liderliğin hemşireler üzerinde olumlu yönde etkileri ortaya konmuştur. Dönüşümcü liderlik davranışı gösteren yöneticilerin, çalışanlarda kurum bağlılığı, iş memnuniyeti, iş üretkenliğini, motivasyonu arttırdığı, işten ayrılma niyetini, klinik devir hızını, azalttığı çalışmalarda vurgulanmıştır. Dönüşümcü liderlik davranışı gösteren hemşire yöneticilerin bakım kalitesinin arttırılmasına önemli katkı verdiği söylenebilir.

Bu çalışma sonucunda elde edilen nicel veriler diğer araştırmalara veri sağlayacak, nitel araştırmalar için yorum yapma olanağı verecektir. Kelime bulutundan elde edilen verilere göre en çok tekrarlayan kelimelerin liderlik, dönüşümcü, hemşireler, hemşirelik, yönetim, iş doyumu olduğu görülmektedir. Kelime bulutu sonuçları genellikle dönüşümcü liderlik kavramı ile bu değişkenler arasında çalışmaların yapıldığını göstermektedir. Bu sonuç araştırmacıların daha başka değişkenlerle dönüşümcü liderlik arasında yeni çalışmaların, hemşirelikte dönüşümcü liderlik davranışı ve etkilerini inceleyen yeni çalışmaların yapılmasına veri sağlayacaktır. Yapılan bu bibliyometrik analizin genel sonucu, alan yazında yapılması gereken araştırmaların neler olabileceğini, açıklanması ve bağlantı kurulması gereken kavramları, hemşirelik alanında dönüşümcü liderlik ile ilgili çalışmaların ilerlemesini ve gelişmesini göstermesi bakımından bir bakış açısı sunmaktadır. İleride yapılacak çalışmalarda elde edilen bu sonuçların dönüşümcü liderlik ve hemşirelik alanında mevcut durumunu değerlendirilmesi, alana yönelik genel bir bakış açısı sunması ve yapılması planlanan araştırmalara rehberlik edebileceği düşünülmektedir.

Yapılan bu çalışma özgün bir çalışmadır. Hemşirelik alanında dönüşümcü liderlik konusunu ele alan bibliyometrik analiz çalışmasına literatürde rastlanmamıştır. Bu nedenle bu çalışmanın konu ile ilgilenen akademisyenlere yararlı olacağı düşünülmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Fatma Azizoğlu: %60, Sibel Erkal İlhan: %40

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Fatma Azizoğlu: 60%, Sibel Erkal İlhan: 40%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Azizoğlu, F. & Erkal İlhan, S. (2024). Dünyada dönüşümcü liderlik ve hemşirelik alanında yapılan yayınların bibliyometrik analizi (1990-2023). *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 218-242. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1502821>

Kaynaklar

- Akyurt, N. Alparslan, A. M. ve Oktar, O. F. (2015). Sağlık çalışanlarında liderlik tarzları-iş tatmini-örgütsel bağlılık modeli. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 6(13), 50-61.
- Alsaadan, N. Elsaid Reshia, F. A. A. Alruwaili, M. Alruwaili, A. N. Alshammari, M.S.S. and Alruwaili, A.O (2023). Impact of nurse leaders behaviors on nursing staff performance: a systematic review of literature. *The Journal of Health Care Organization, Provision and Financing*, 60, 1–14. <https://doi.org/10.1177/00469580231178528>
- Aria, M. and Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: an R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007>
- Ayeleke, R. O. Dunham, A. North, N. and Wallis, K. (2018). The concept of leadership in the health care sector. *Leadership*, (September). <http://dx.doi.org/10.5772/intechopen.76133>
- Ayrancı, E. ve Öge, E. (2010). Dönüşümsel liderlik kavramı hakkında önde gelen teoriler ve Türkiye’de kavramı ele alan çalışmalar. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 17, 37-46.
- Baker, N. (2022). Liderliğin evrimi ve başlıca liderlik tarzları. *Florya Chronicles of Political Economy*, 8(1), 29-46.
- Bass, B. M. and Riggio, R. E. (2005). Transformational leadership, *Taylor & Francis Inc., New York*. 5-7.
- Benmira, S. and Agboola, M. (2021). Evolution of leadership theory. *BMJ Leader*, 5, 3-5. <https://doi.org/10.1136/leader-2020-000296>

- Börner, K. Chen, C. and Boyack, K. W. (2003). Visualizing knowledge domains. *Annual Review of Information Science and Technology*, 37(1), 179-255. <https://doi.org/10.1002/aris.1440370106>
- Chen, C. (2006). CiteSpace II: Detecting and visualizing emerging trends and transient patterns in scientific literature. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 57(3), 359-377. <https://doi.org/10.1002/asi.20317>
- Conger, J. A. (1999). Charismatic and transformational leadership in organizations: an insider's perspective on these developing streams of research. *Leadership Quarterly*, 10(2), 145-179. [https://doi.org/10.1016/S1048-9843\(99\)00012-0](https://doi.org/10.1016/S1048-9843(99)00012-0)
- Eraslan, L. (2004). Liderlikte post-modern bir paradigma: dönüşümcü liderlik. *Journal of Human Sciences*, 1(1). <http://www.jhumansciences.com/ojs/index.php/ijhs/article/view/168>
- Esen, M. Bellibas, M. S. and Gumus, S. (2020). The evolution of leadership research in higher education for two decades (1995-2014): A bibliometric and content analysis. *International Journal of Leadership in Education*, 23(3), 259-273. doi: 10.1080/13603124.2018.1508753
- Fırat, İ. ve Yeşil, S. (2020). Dönüşümcü liderlik özelliklerinin işletmenin yenilik yeteneği ve performansı üzerindeki etkisi. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 40-47. <https://doi.org/10.18221/bujss.771266>
- Guleria, D. and Kaur, G. (2021). Bibliometric analysis of ecopreneurship using VOS viewer and R Studio Bibliometrix. 1989-2019. *Library Hi Tech*, 1(24), 1001-1024. <https://doi.org/10.1108/LHT-09-2020-0218>
- Hintea, C. Cristina, M. and Țiclaș, T. (2009). Leadership and management in the health care system: Leadership perception in Cluj County children's hospital. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 5(27), 89-104.
- İntepeler, Ş. S. ve Barış, V. K. (2018). Dönüşümcü ve etkileşimci lider: izleyen ilişkilerinin hemşirelik ve sağlık hizmetlerine etkisi. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(2), 97-104.
- Karagöz, B. ve Şeref, İ. (2019). Değerler Eğitimi Dergisi'nin bibliyometrik profili (2009-2018). *Değerler Eğitimi Dergisi*, 17(37), 219-246.
- Kumar R. D. C. and Khiljee, N. (2015). Leadership in healthcare. *Anaesthesia and Intensive Care Medicine*, 17(1), 63-65.
- López-Robles, J. R. Cobo, M. J. Gutiérrez-Salcedo, M. Martínez-Sánchez, M.A. Gamboa-Rosales, N.K. and Herrera-Viedma, E. (2021). 30th anniversary of applied intelligence: A combination of bibliometrics and thematic analysis using SciMAT. *Applied Intelligence*, 51(9), 6547-6568. <https://doi.org/10.1007/s10489-021-02584-z>

- Mingers, J. and Leydesdorff, L. (2015). A review of theory and practice in scientometrics. *European Journal of Operational Research*, 246(1), 1-19.
- Moral-Munoz, J. A. Herrera-Viedma, E. Santisteban-Espejo, A. and Cobo, M. J. (2020). Software tools for conducting bibliometric analysis in science: An up-to-date review. *El Profesional de la Informacion*, 29(1), 273-289.
- Mumford, E. (1906). The origins of leadership. *American Journal of Sociology*, 12(2), 216-240.
- Nasir, A. Shaukat, K. Hameed, I. A. Luo, S. Alam, T. M. and Iqbal, F. (2020). A Bibliometric Analysis of Corona Pandemic in Social Sciences: A Review of Influential Aspects and Conceptual Structure. *IEEE Access*, 8, 133377–133402. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2020.3008733>
- Ramos-Rincón, J. M. Pinargote-Celorio, H. Belinchón-Romero, I. and González-Alcaide, G. (2019). A snapshot of pneumonia research activity and collaboration patterns (2001–2015): A global bibliometric analysis. *BMC Medical Research Methodology*, 19(184), 1–17. <https://doi.org/10.1186/S12874-019-0819-4>
- Renjith, V. George, A. and Renu, G. (2015). Transformational leadership in nursing. *International Journal of Scientific Research and Management Studies*, 2(2), 112-118.
- Shi, J. Duan, K. G. Guangdong, W. Zhang, R. and Xiaowei, F. (2020). Comprehensive metrological and content analysis of the public-private partnerships (PPPs) research field: a new bibliometric journey. *In Scientometrics* 124(3), 2145–2184. <https://doi.org/10.1007/s11192-020-03607-1>
- Sonnino R. E. (2016). Health care leadership development and training: progress and pitfalls. *Journal of Healthcare Leadership* 8, 19–29, <https://10.2147/JHL.S68068>
- Sott, M. K. Bender, M. S. Furstenuau, L. B. Machado, L. M. Cobo, M. J. and Bragazzi, N. L. (2020). 100 years of scientific evolution of work and organizational psychology: A bibliometric network analysis from 1919 to 2019. *Frontiers in Psychology*, 11, 1–15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.598676>
- Souba, W. W. (2011). The beginning of leadership. *Souba Philosophy, Ethics, and Humanities in Medicine* 2011, 6(5), 2-11.
- Stogdill, R. M. (1950). Leadership, membership and organization. *Psychological Bulletin*, 47, 1-14.
- Ukirde, K. S. and Singh, S. (2022). Transformational leadership in nursing: current perspectives. *International Journal of Science and Research*. 11(9), 1062-1063. <https://doi.org/10.21275/SR22925133913>

- Van Eck, N. J. and Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84(2), 523-538. <https://doi.org/10.1007/s11192-009-0146-3>
- Vatan F. ve Arslan E. (2020). Servis Sorumlu Hemşirelerinin Dönüşümcü Liderlik Uygulamalarının İncelenmesi. *Dokuzeylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi E-Dergi*, 13(2), 100-107.
- Waltman, L. and Van Eck, N. J. (2013). A smart local moving algorithm for large-scale modularity-based community detection. *The European Physical Journal B*, 86(11), 1-14.
- Yanbing, S. Chen, V. Ruifang, Z. Stifan, Z. and Zhiguang D. (2019). Bibliometric analysis of Journal of Nursing Management from 1993 to 2018. *Journal of Nursing Management*, 28, 317-331.
- Yetim, B, ve Uğurluoğlu, Ö. (2021). Sağlık Sektöründe Dönüşümcü Liderlik ile İlgili Yapılmış Olan Çalışmaların İçerik Analizi ile İncelenmesi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 1126-1142.
- Zavadskas, E. K. Skibniewski, M. J. and Antucheviciene, J. (2014). Performance analysis of civil Engineering Journals based on the web of science® database. *Archives of Civil and Mechanical Engineering*, 14(4), 519-527. <https://doi.org/10.1016/j.acme.2014.05.008>
- Zhu, J. Song, L. J. Zhu, L. and Johnson, R. E. (2019). Visualizing the landscape and evolution of leadership research. *The Leadership Quarterly*, 30(2), 215-232. <https://doi.org/10.1016/J.LEAQUA.2018.06.003>

Extended Abstract

The concept of leadership is defined as the most basic and general form of human unity. Leadership emerges wherever individuals interact. In addition to the interaction of individuals with each other, there is a mutual interaction between the individual and the group. Peter Drucker, defined as the founder of modern management, defined the concept of leader as "someone who has followers". Following this historical development in leadership, it is understood that approaches based on interaction and transformation have been adopted today and a new leadership era has begun. The "Transformational Leadership" approach has become increasingly important today as an inspiring and motivating theory in which leaders encourage those who follow them.

The aim of the research is to identify and visualize studies in the field of transformational leadership and nursing and to reveal trends in this field. The data was obtained from the Web of Science Core Collection database on August 22, 2023. Performance analysis, visualization, mapping and bibliometric analyzes were performed through the R software program Biblioshiny interface. For bibliometric data, all files in the WoS database were

searched with the keywords "transformational leadership" AND "Nursing". The research population was found to be 581. When the publication language, WoS category, year, countries, institutions, authors, publication type were limited to the scanned indexes Science Citation Index Expanded, Social Sciences Citation Index, Emerging Sources Citation Index and publication year between 1990-2023, the sample was found to be 363.

The analysis of the study was done on 363 publication data. In the research, the annual growth rate of articles produced in the field of transformational leadership and nursing obtained from the WoS database is 10.11. 363 articles were produced in 104 journals between 1990 and 2023. An average of 19.61 citations were found per publication. A total of 11,527 sources were used for all publications, 792 keywords were used by the authors, 535 words were used as keyword plus, 1028 authors were included in these publications, there were only 56 articles with a single author, there were 3.18 co-authorships per article, and the international co-authorship rate was 18%. It was found to be 18. While the most prolific author is found to be Kvist T, the most publications on the subject were produced by the United States with 144 articles.

Most of the studies were published in the Journal of Nursing Management. The United States has a strong place in the intellectual structure and cooperation network among other countries. It was found that the institution that did the most work in the field of transformational leadership and nursing was the University of Eastern Finland. It was observed that the keywords frequently used by the authors were "leadership", "nursing", "nurses", "transformational", "management", "job satisfaction". The prominent publication language with 353 articles is English.

The results of the bibliometric analysis showed that the studies in this field are extremely new. Studies conducted in the field of transformational leadership and nursing between 1990 and 2023 were included in the literature. Publications have been increasing gradually since 2008, and the highest number of publications has been reached in 2021. It can be said that this increase in publications over the years is due to the increased interest in the subject. Although most of the studies on charismatic leadership before 1990 were at the theoretical level, there were few empirical studies. While the studies conducted in this period focused on charismatic leadership, transformational leadership began to gain increasing importance and studies on both types of leadership gained momentum. By the end of the 1990s, many experimental studies were conducted on both leaderships.

Souba's article "The Presence of Leadership" highlighted the changes that have occurred in healthcare leadership over the years. These conceptual changes have paved the way for in-depth research on leadership over the years. The change in leadership over time started with the examination of personality traits, and in later approaches, leadership could be learned and training programs could be organized on this subject, behavioral

characteristics of leadership, leadership styles, and finally a change from new leadership approaches to transformational leadership took place. In this study, it has been seen that studies talking about new leadership approaches have emerged over the years, and the studies and articles have changed in this direction. The change in the understanding of leadership over the years has also been reflected in the field of health services and nursing. In this process evolving from transactional leadership to transformational leadership, he has increased his research on transformational leadership in nursing over the years.

The quantitative data obtained as a result of this study will provide data for other studies and provide the opportunity to comment on qualitative studies. According to the data obtained from the word cloud, it is seen that the most recurring words are leadership, transformational, nurses, nursing, management, job satisfaction. Word cloud results generally show that studies have been conducted between the concept of transformational leadership and these variables. This result will provide data for researchers to conduct new studies between transformational leadership and other variables, and new studies examining transformational leadership behavior and its effects in nursing. The general result of this bibliometric analysis provides a perspective in terms of showing what research needs to be done in the literature, the concepts that need to be explained and connected, and the progress and development of studies on transformational leadership in the field of nursing. It is thought that these results obtained in future studies can evaluate the current situation in the field of transformational leadership and nursing, provide a general perspective on the field and guide planned research.

FEMİNİST SOSYAL HİZMET PERSPEKTİFİNDEN SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNİN KADINA YÖNELİK ŞİDDET İLE MÜCADELEDEKİ ROLÜ*

Seda TOPGÜL** & Emre KOL*** & Selin METİN****

Öz

Bu çalışmanın amacı kadına şiddet ile mücadele eden sivil toplum örgütlerinin feminist sosyal hizmet bağlamında incelenerek, kadına yönelik şiddete ilişkin görüşlerinin ortaya konulmasıdır. Çalışmaya belirlenen kadın odaklı çalışan dört sivil toplum örgütünden görüşmeyi kabul eden dört sosyal çalışmacı katılmıştır. Çalışmaya katılan sivil toplum örgütlerinin 3'ü vakıf, 1'i dernek statüsündedir. Araştırmada yer alan Sivil Toplum Örgütleri; Kadın Dayanışma Vakfı, Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, Şiddet Önleme ve Rehabilitasyon Derneği (İMDAT) ve Kamer Vakfı'dır (Kadın Merkezi Vakfı). Çalışmada, özne olarak katılımcı kadınların çalıştıkları kurumdaki deneyimlerini anlamlandırması temeline dayanan yorumcu-insancı yaklaşım kullanılmıştır. Verilerin deşifre edilmesinin ardından manuel olarak temalaştırılmış beş adet analiz birimi oluşturulmuştur. Tematik analiz birimleri üzerinden anlamlandırma ve yorumlar gerçekleştirilmiştir. Buna göre ortaya çıkan temalar; sivil toplum örgütlerinin kadın sorunlarına ilişkin bakış açısı, kadına yönelik şiddete ilişkin bakış açısı, kadına yönelik şiddetin kaynağı, sivil toplum örgütü'nün feminist sosyal hizmet ile ilişkisi ve sivil toplum örgütü'nün devlet uygulamalarına bakış açısı şeklindedir. Araştırmanın bulgularına göre; kadına şiddet ile mücadele eden sivil toplum örgütleri kadınların güçlenmesi ve yasaların uygulanması için feminist sosyal hizmet çerçevesinde savunuculuk çalışmaları yapmaktadır. Kadına şiddet ile mücadele eden sivil toplum örgütleri, çalışmalarını savunuculuk ekseninde, kadın dayanışmasından ziyade destek anlayışı ile gerçekleştirmektedir. Kadın sorunlarının temelinde de erkek egemen toplumsal düzen ve söylemlerin olduğu, ayrıca kadınlar için yapılan her türlü düzenlemenin yine erkekler tarafından erkek bakış açısı ile yapıldığı ortaya çıkan bir diğer sonuçtur.

Anahtar Kelimeler: Feminist Sosyal Hizmet, Sivil Toplum Örgütü, Kadına Şiddet, Kadının Güçlenmesi, Sosyal Hizmet.

*Bu makale, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı tarafından kabul edilen yüksek lisans tezinin bulgularından üretilmiştir. Etik Kurul onayından geçmiştir.

** Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Manavgat Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, sedatopgul@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1649-1732>

***Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, ekol@anadolu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3242-6925>

**** Sosyal Hizmet Uzmanı, Adalet Bakanlığı-İsparta Adliyesi, İsparta Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüğü, selinmetin98@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2299-7054>

THE ROLE OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN COMBATING VIOLENCE AGAINST WOMEN FROM A FEMINIST SOCIAL WORK PERSPECTIVE

Abstract

This study aims to examine civil society organizations combating violence against women within the context of feminist social work and to elucidate their views on violence against women. Four social workers employed by four women-focused civil society organizations agreed to participate in the study. Three of the participating civil society organizations are foundations, and one is an association. The Civil Society Organizations involved in the research are the Women's Solidarity Foundation, Purple Roof Women's Shelter Foundation, Association for the Prevention and Rehabilitation of Violence (İMDAT), and Kamer Foundation (Women's Center Foundation). In the study, an interpretive-constructivist approach based on participants' interpretation of their experiences in their workplaces was utilized. After decoding the data, five thematic analysis units were manually constructed. Interpretation and comments were made based on thematic analysis units. The emerging themes include civil society organizations' perspectives on women's issues, perspectives on violence against women, the source of violence against women, the relationship of civil society organizations with feminist social work, and civil society organizations' perspectives on government practices. According to the findings of the research, civil society organizations combating violence against women conduct advocacy work within the framework of feminist social work for the empowerment of women and enforcement of laws. Civil society organizations combating violence against women conduct their work with a support-oriented approach rather than solely based on female solidarity. Another result is that male-dominated social order and discourses are at the root of women's issues, and any regulations made for women are also made from a male perspective.

Keywords: *Feminist Social Work, Civil Society Organization, Violence Against Women, Women's Empowerment, Social Work.*

Giriş

Sosyal hizmet; sosyal değişimi, insan ilişkilerinde sorun çözmeyi ve insanların refahını artırmak için güçlenmesini ve özgürleşmelerini savunan bir meslek ve disiplindir. Mesleğin gerekliliklerini yerine getirirken, insanların çevreleri ile etkileşimlerinde insan davranışları ve sosyal sistem teorilerini, sosyal hizmet müdahalelerini kullanmaktadır. Temel hedefi ise insan hakları ve sosyal adalet ilkelerini sağlamaktır. Sosyal hizmet uzmanları cinsiyet eşitsizliği ile mücadelede önemli bir role sahiptir. Bu bağlamda Amerikan Ulusal Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği 1973 yılındaki kongresinde uzmanlığın temel ilgi alanlarından olan yoksulluk ve ırkçılık kavramlarına cinsiyetçiliği de eklemiştir. Ayrıca Sosyal Hizmet Eğitim Konseyi lisans ve yüksek lisans programlarına kadın sorunları ile ilgili denklik getirmiştir. Uygulama açısından da uzmanlar daha çok kadınlarla çalışmaktadır. Sosyal hizmet uzmanlarının çalıştığı müracaatçı gruplarına baktığımızda; engelli,

yaşlı, yoksul, mülteci, hükümlü veya eski hükümlü gibi grupların bulunduğu görülmektedir. Bu grupların içerisinde de kadınlar ağırlıklı olarak bulunmaktadır. Bu nedenle feminist hareketler ile feminist sosyal hizmet uygulamaları oldukça önemli hale gelmiştir (Akgün, 2020, s. 58).

Özellikle feminist akımların akademik ağırlıklı çalışılmaya başlandığı 1970'li yıllardan sonra, 1990'ların ortalarında feminist teoriler ile sosyal hizmetin bütünleşmesinden geliştirilen teorik bir çerçeve ve uygulamalar ortaya konmaya başlanmıştır. Feminizmde olduğu gibi feminist sosyal hizmet de tek bir mutlak hakikatte duran yekpare bir düşünce okulu değildir. Genel olarak liberal, radikal ve sosyalist feminizm olmak üzere üç grup bulunmaktadır. Bu ana akım gruplar daha sonra kültürel feminizm, ekofeminizm, post-modern feminist teori vb. gibi bazı alt gruplara dönüşmüştür (Saulnier, 2000, s.7). Her feminist kesimin kadınlara yönelik adaletsizliğin ve baskının özüne, cinsiyet adaletsizliğini ortadan kaldırmaya yönelik yaklaşım ve stratejiye dair farklı bakış açıları bulunmaktadır. Ancak ortak nokta, kadınların haklarına saygı göstermekten geçmektedir. Feminist Sosyal Hizmet Teorisi ve Uygulaması kitabı ile Lena Dominelli (2002, ss. 40-50), feminist sosyal hizmeti, kadınları hem bireysel, grup, organizasyon üyesi hem de toplum olarak güçlenmenin başlangıç noktası olarak toplumsal cinsiyet adaletsizliği ve bu adaletsizliğin ortadan kaldırılmasıyla ilgili bir sosyal hizmet uygulamaları alanı olarak tanımlamaktadır. Kadınların refahını kendi tanımladıkları şekilde iyileştirmek için çaba harcamaktadır. Feminist sosyal hizmetin amacı, kadınlara yönelik yaygın ve sistematik ayrımcılığı kanıtlayan gerçeklerle karşı karşıya kalan deneyimler ve araştırmalara dayanarak, kadınların kontrol ve kontrol etme kaynakları, becerileri ve inançlarını geliştirmelerini sağlayan eşitlikçi değerlere göre yardım ilişkisini inşa etmektir (Dominelli, 2002, s. 55).

Feminist sosyal hizmet uygulamaları geleneksel sosyal hizmet uygulamalarına karşı çıkmaktadır. Feminist sosyal hizmet uygulamalarının geleneksel sosyal hizmet uygulamalarından ayrılmasının nedenlerini aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

- Erkeklerin tecrübeleri ile kadınların sorunlarını çözmek zor olmaktadır.
- Kadınların farklı yaşam tarzlarını ve topluma katkılarını tanıma, anlama ve değer vererek evrensel standartlar ortaya koymak.
- Ataerkil cinsiyet ilişkilerinin erkekler, kadınlar, farklı cinsel yönelimler ve çocuklar üzerindeki etkisini değerlendirmek ve konu üzerinde çalışmak.
- Kamusal ve özel alanda patriarkanın kadınlar, erkekler ve çocuklar üzerindeki etkisini değerlendirmek.
- Bağımlılığı yeniden kavramsallaştırmak.
- Eşitlikçi ilişkiler kurarken yanlış eşitlik tuzaklarından kaçınmak.
- Kadınların güçlerini ve yapabilirliklerini kutlamak.

- Genellikle kadınların yaptığı bakım işine değer vermek ve kadınların içinde bulunduğu koşullarda reform yapmak.
- Toplumunu yeniden inşa etmek.
- Cinsiyetin sosyal yapısını göz önünde bulundurmak.
- Kadınların, çocukların ve erkeklerin ihtiyaçlarını farklı kılmak ve
- Güçsüzlerin baskıya karşı direnmelerinde değişim ajanı olmaktır (Akgün, 2020, s. 59).

Toplumsal cinsiyet sosyalleşme sürecinde şekillenmekte ve bir yaşam tarzı olarak cinsiyetlere verilen roller çerçevesinde öğrenilmektedir. Bu süreç bir tür eşitsizlik öğretimi şeklinde gerçekleşmektedir. Kanunlarda fırsat eşitliğine sahip olan kadın, düşüncede ve algıda erkekle eşit olarak görülmemektedir. Toplumsal cinsiyet kavramı ataerkil sosyal yapıya karşı çıkış olarak, onun özellikle dişil cinsiyet üzerindeki sosyal baskısını anlatma çabasının sonucunda ortaya çıkan bir kavramdır ve her toplumun sosyal yapısı içerisinde değişen koşullarla yeniden üretilen bir sosyal inşadır. Toplumsal cinsiyet kavramı esas olarak kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsiz görev dağılımına atfen ortaya çıkmıştır. Esas olarak ayrımcılığı ifade etmektedir. Bu ayrımcılığın ortadan kaldırılması için toplumlarda cinsiyet eşitliği çalışmaları gerçekleştirilmektedir (Kahraman Güloğlu, 2020, ss. 117-118).

Toplumsal cinsiyet eşitliği bir bireyin fırsatlara kaynaklara, hizmetlere erişimde cinsiyeti nedeni ile ayrımcılığa uğramaması, bireylerin ihtiyaçlarını karşılamada, toplumun kaynaklarına ve hizmetlerine erişiminde diğer bireyler ile eşit fırsatlara sahip olması olarak tanımlanabilir. Toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik üç farklı kavramlaştırma yapılmaktadır. Bunlardan ilki kadın ve erkeğin aynı olduğu anlayışı üzerine inşa edilen eşitlik söylemidir. Bu bağlamda eşitlik hem kadın hem de erkeğe eşit davranmayı gerekli kılmaktadır. Bu eşitlik anlayışına eleştiri ise erkekliğin norm olarak ele alınması ve bu norm üzerinden kadını eşit kılmaya çalışmaktır. Bu eleştiriden yola çıkarak da kadın ve erkek arasındaki farklılığa vurgu yapan başka bir kavramlaştırma yapılmıştır. Bu kavramlaştırma toplumsal cinsiyet olarak adlandırılmakta olup kadın ve erkeğin farklılığına vurgu yapmaktadır. Toplumsal cinsiyet, kadınların erkeklerden farklı değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Üçüncü yaklaşım ise toplumsal cinsiyet ilişkilerinin dönüştürülmesi yaklaşımıdır. Tüm bu yaklaşımların tek tek uygulanması yerine birbirini destekleyici şekilde uygulanması önemlidir (Topgöl, 2022, s. 203).

Feminist sosyal hizmet içerisinde özellikle kadınların karşı karşıya kaldığı sorunlarda kadının güçlenmesi çerçevesinde sivil toplum örgütlerinin de ayrı bir yeri ve işlevi bulunmaktadır. Her ne kadar sosyal hizmet literatüründe kavramsal ya da kuramsal olarak güçlendirme kavramı kullanılsa da, güçlendirme hiyerarşik ve tek yönlü baskıcı bir üst dil oluşturmaktadır. Bu dil feminist yaklaşıma aykırı olup, feminizm yatay ilişki etrafında kadını eyleyen bir özne olarak görmektedir. Bu nedenle güçlendirme yerine “kadının güçlenmesi” kavramının kullanılması gerekmektedir. Bir kurum ya da bir kişinin üstten bastırılarak kadını dönüştürmesi değil, bir özne

olarak kadının bunu bilinçli olarak istemesinin ortamı yaratılarak kadının güçlenmesi önem kazanmaktadır. Bu çerçevede çalışmada güçlendirme yerine güçlenme sözcüğü kullanımı tercih edilecektir.

1. KADININ GÜÇLENMESİNDE SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNİN YERİ

Sivil toplum örgütü, genellikle kar amacı gütmeyen, toplumun belirli bir ihtiyacını veya çıkarını temsil eden ve belirli bir amacı gerçekleştirmek için kurulan, bağımsız ve özerk yapılar olarak tanımlanır. Bu örgütler, toplumun çeşitli kesimlerinden gelen bireyler veya gruplar tarafından kurulabilir ve genellikle belirli bir amaç etrafında bir araya gelirler. Sivil toplum örgütlerinin bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu özellikler; kar amacı gütmeme, toplumun ihtiyaçlarına cevap verme, bağımsızlık ve özerklik, toplumsal değişim ve aktivizmdir.

- **Kar Amacı Gütmeme:** Sivil toplum örgütleri, genellikle kâr amacı gütmeyen yapılar olarak faaliyet gösterirler. Kar amacı gütmeyen olmaları, öncelikle toplumun çıkarlarına odaklanmalarını sağlar.

- **Toplumun İhtiyaçlarına Yanıt Verme:** Sivil toplum örgütleri, genellikle belirli bir toplumsal ihtiyacı karşılamak veya bir toplumsal sorunu çözmek için kurulur. Bu ihtiyaçlar geniş bir yelpazede olabilir, örneğin eğitim, sağlık, çevre koruma, insan hakları, kadın hakları gibi.

- **Bağımsızlık ve Özerklik:** Sivil toplum örgütleri, genellikle devletten veya özel sektörden bağımsız ve özerk yapılar olarak faaliyet gösterirler. Bu özgürlükleri, örgütlerin belirli bir amacı gerçekleştirmek için etkili bir şekilde çalışabilmesini sağlar.

- **Toplumsal Değişim ve Aktivizm:** Sivil toplum örgütleri, toplumsal değişim ve aktivizm için önemli bir rol oynarlar. Bu örgütler, belirli bir toplumsal sorunun çözümü için çalışırken, genellikle kamuoyunu bilgilendirme, farkındalık yaratma, kampanyalar düzenleme gibi aktivitelerde bulunurlar (Erözden, 2005, s. 186).

Sivil toplum örgütleri, demokratik süreçlerde önemli bir rol oynarlar ve toplumun çeşitli kesimlerinin sesini duyurmasına ve temsil edilmesine yardımcı olurlar. Ayrıca, sivil toplum örgütleri, toplumda katılımı artırır, hükümeti denetler, kamu politikalarının oluşturulmasına katkıda bulunur ve toplumsal değişimi teşvik ederler. “Sivil toplum örgütleri demokratik mücadele aracıdır”, sivil toplumun demokratik süreçlerdeki önemli rolünü ve demokratik değerleri destekleme ve toplumsal değişim için mücadele etme kapasitesini vurgular. Bu örgütler, demokrasinin güçlenmesine ve sürdürülmesine katkıda bulunurlar.

İnsanların birbiri ile ilişki kurması ve bunu devam ettirmesi, bireylerin kendi başlarına başaramayacakları ya da büyük zorluklarla başaracakları şeyleri birlikte yapabilme imkanı sağlamaktadır. Bu iletişim ağları bireyler için bir kaynak oluşturmaları sebebi ile bir sosyal sermaye oluşumu olarak

görülmektedir. Sosyal sermaye iki kelime ile özetlenmektedir: ilişkiler önemlidir (Field, 2008, s. 2). Sosyal sermaye bireysel amaçlara ulaşmak için değerlendirilen araç olarak kabul edildiğinden kaynak değil sermaye olarak adlandırılmaktadır (Dögerlioğlu, 2005, s. 40). Amerikalı siyaset bilimci Robert D. Putnam sosyal sermayeyi kısaca: “*Sosyal kurumun koordine edilmiş eylemleri kolaylaştırarak toplumun etkinliğini arttıran güven, normlar ve iletişim ağları gibi özellikleridir.*” şeklinde tanımlamaktadır (Field, 2008, s. 5).

Sosyal sermaye sivil toplum içerisinde, yani devlet ve ekonominin arasında bir yerde kurumların oluşması ile tanımlanmıştır. Kurumlara üyelik ve bu üyeliğin sevk ettiği yurttaşlık bilinci kurum üyelerinin birbirine güven duyması ile olumlu bir yayılma etkisi yaratmaktadır. Ayrıca yayılma etkisi sadece kurum üyeleri ile sınırlı kalmamakta, çok daha genel bir güven kültürünü ortaya çıkarmaktadır. Güven, normlar ve bağlantılar gibi güçlenmeye meyillidir. Ortak eylemler evrilmeye yatkın oldukları için kendilerini güçlendiren bir denge yaratırlar. Bu yüzden kurumların değişen etkilerine odaklanarak sivil toplum ile ekonomik ve siyasal performans arasındaki ilişki önemlidir (Fine, 2008, ss. 146-148).

Sosyal ağlar mikro ve makro düzey arasında köprü kurma imkanı sağlamakla birlikte, küçük ölçekli ağlardaki ilişkileri büyük ölçekli ağlara dönüştürüp yeniden küçük gruplara katkı sağlamaktadır (Granovetter, 1973, s. 1360). Putnam (2000) sosyal sermayeyi, bireylerin birbirleriyle olan ilişkileri ve bu ilişkilerin oluşturduğu ağlar olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda, sosyal sermayenin bağ kurma (bağlayıcı) ve köprü kurma (köprü oluşturan) şeklinde iki ana bileşenden oluştuğunu ifade etmektedir. Bağ kuran diğer bir deyişle bağlayıcı sosyal sermaye, aynı sosyal grup içerisindeki güçlü ve yakın bağları ifade etmektedir. Bu tür bağlar aile üyelerinden yakın arkadaşlara aynı etnik ve dini gruptan insanlara kadar benzer geçmişe, değerlere ve kimliklere sahip bireyler arasında oluşmaktadır. Bağ kurma işlevi grubun iç dayanışmasını ve karşılıklı desteğini arttırmaktadır. Grup üyeleri arasında güçlü bir dayanışma ve birlik hissi yarattığı için homojen grupları sağlamlaştırma eğilimi bulunmaktadır. Bu nedenle “sosyolojik bir yapışkan çeşidi” olarak, karşılıkları desteklemek ve dayanışmayı sürdürmek için elverişlidir (Field, 2008, s. 45). Bu nedenle bağ kurma işlevinin toplumsal etkileri oldukça önemlidir. Bireylerarası destek ve dayanışma kriz dönemlerinde hayati olabilmektedir. Ancak sadece bağ kurma sosyal sermayesi olan topluluklar, dışa kapalı ve yeni fikirlere, farklı insanlara karşı hoşgörüsüz olabilirler. Bu nedenle Putnam, hem bağ kurma hem de köprü oluşturma sosyal sermayesinin dengeli bir şekilde geliştirilmesinin önemine vurgu yapmaktadır (Field 2008, s. 51). Putnam’a göre köprü kurma işlevi farklı sosyal gruplar arasındaki bağlantıları ifade etmektedir. Bu tür bağlar ise farklı geçmişlere, kimliklere ve sosyal ağlara sahip bireyler arasında oluşmakta ve toplumsal uyumu ve işbirliğini teşvik etmektedir. Sosyal sermayenin bağ kurma işlevi “sosyolojik bir yapışkan” niteliğinde iken, köprü

kurma işlevi “sosyolojik bir koruyucu ve temizleyici” olarak değerlendirilmektedir (Field, 2008, s. 45). Sosyal sermayenin köprü oluşturma işlevi, insanları kendilerinden çok daha farklı bir döngüde hareket eden daha uzaktaki tanıklara bağlamaktadır. Bu tür bağlar, sadece belirli gruplar içindeki dayanışmayı artırmakla kalmaz, aynı zamanda toplumun genelinde bir uyum ve işbirliği kültürü yaratır. Köprü kurma bağlarının güçlenmesi, toplumların daha dirençli, yaratıcı ve kapsayıcı olmasını sağlamaktadır. Putnam’a göre sosyal sermayenin bağ kurma işlevi “geçinmek” için, köprü kurma işlevi “başarılı olmak” için önemlidir (Putnam, 2000; Field, 2008, s. 92; Topgül, 2014).

Putnam’ın teorisi çerçevesinde, başarılı bir sivil toplum örgütünün hem bağ kurma hem de köprü kurma işlevlerini dengeli bir şekilde yürütmesi beklenmektedir. Bu, örgütün hem iç dayanışmasının güçlenmesine hem de toplumsal düzeyde geniş bir uyum ve işbirliği ağı oluşturmaya olanak tanımaktadır. Sivil toplum örgütleri demokratik mücadelenin araçlarıdır. Bu örgütler, bağ kurma ve köprü kurma işlevlerini çeşitli şekillerde gerçekleştirebilir. Örneğin, bir yerel kadın kooperatifi (bağ kurma) uluslararası kadın hakları örgütleri ile işbirliği yaparak (köprü kurma) daha geniş bir etki yaratabilir.

Bu çerçeveden bakıldığında, kadına yönelik şiddet ile mücadele eden sivil toplum örgütlerinin de aynı amacı paylaşan bireyler arasında dayanışmacılık ve destek temeline dayalı bir bağ kurduğunu ifade edebiliriz. Kadına yönelik şiddet ile mücadele eden sivil toplum örgütleri, kadına yönelik şiddetin yok edilmesi için hem kadınların farkındalıklarını arttırmaya çalışmakta, hem de devletin sorumluluğunu yerine getirmesi konusunda mücadele etmektedir. Bu konuda Putnam’ın ifade ettiği gibi kadına karşı şiddet ile mücadele eden sivil toplum örgütlerinin; demokratik bir görev olarak şiddet gören kadın ve devlet mekanizmaları arasında da köprü kuran, birleştiren, aracı bir rol üstlenmesi beklenmektedir.

Kadınların ve kız çocuklarının güçlenmesi ve sivil topluma katılımının artırılması, uluslararası sürdürülebilir kalkınma politikasının temel odak noktası haline gelmiştir (Hibbs, 2022, s. 3). Kadınların güçlenmesinin uluslararası sürdürülebilir kalkınma gündemine ve literatürüne dâhil edilmesi aynı zamanda mevcut güçlenme araştırmalarının çoğunun Asya, Afrika ve Güney Amerika’daki ülkelerde kadınların ve kız çocuklarının ekonomik ve eğitimsel olarak güçlenmesine yönelik sivil toplum örgütü programlarına odaklandığı anlamına gelmektedir. Bu programlar özellikle mikrofinans yolu ile kadınların ekonomik anlamda güçlenmesine destek olmaktadır (Cheston ve Kuhn, 2002, s. 50). Kadınların psikolojik olarak güçlenmesine odaklanan sivil toplum örgütlerinin ise yeterince araştırılmadığı görülmüştür. Oysaki sivil toplum örgütleri ve toplumsal hareketler her zaman toplumsal değişimin itici güçleri olmuştur. Kadınların güçlenmesi ve eşit katılımın sağlanması büyük ölçüde hükümet ya da devlet dışı ortaklıklar anlamına gelen sivil toplum örgütlerine dayanmaktadır.

Kadınların güçlenmesi, kadınların içlerindeki gücü keşfetmesi ile özyeterlilik kazanımlarının bir bileşenidir. Kadının psikolojik olarak güçlenmesi, onların öncelikle karar verme gücüne, özgüvenine ve bilgisine sahip olduklarını fark etmelerini ve toplumda değişimi uygulamak için benzer hedeflerle işbirliği yapmaları anlamına gelmektedir (Zimmerman, 1995, s. 590). Putnam'ın da (2000, s. 60) belirttiği gibi, paylaşılan bir kimlik duygusuna, güvene ve yeniden etkinleştirildiğinde güçlenen güçlü bir topluluk duygusuna sahip olmak için kadınların psikolojik olarak güçlenmesinde sivil toplum örgütlerinin çok önemli bir yeri ve işlevi bulunmaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın amacı ve önemi açıklanarak, verilerin nasıl toplandığı ve analiz edildiğine dair bilgilere yer verilmektedir.

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı kadına şiddet ile mücadele eden sivil toplum örgütlerinin feminist sosyal hizmet bağlamında incelenerek, kadına yönelik şiddete ilişkin görüşlerinin açık uçlu sorular yolu ile tespit etmek ve değerlendirebilmektir.

Kadına yönelik şiddete ilişkin literatürde çok sayıda araştırma olup, feminist sosyal hizmet açısından kadın alanında çalışan sivil toplum örgütleri üzerine az sayıda çalışmanın olması literatüre katkı sağlama açısından önem taşımaktadır. Çalışma kadına yönelik şiddet ve sivil toplum örgütleri ilişkisinin sosyal hizmet bağlamında ele alınması açısından az sayıdaki araştırmalardan biridir.

2.2. Veri Toplama ve Verilerin Analizi

Çalışmada amaçlı örneklem yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örnekleme kullanılmıştır. Çalışmaya belirlenen kadın odaklı çalışan dört sivil toplum örgütünden görüşmeyi kabul eden dört görüşmeci katılmıştır. Görüşmelerde ortaya çıkan bulgular kendini tekrarlamaya başladığı için görüşmeci sayısının yeterli olduğuna karar verilmiştir. Nitekim nitel çalışmalarda görüşmeci sayısından ziyade, görüşme içeriğinin kalitesi önem taşımaktadır. Çalışmaya katılan sivil toplum örgütlerinin 3'ü vakıf, 1'i dernek statüsündedir. Araştırmada yer alan Sivil Toplum Örgütleri; Kadın Dayanışma Vakfı, Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, Şiddet Önleme ve Rehabilitasyon Derneği (İMDAT) ve Kamer Vakfı'dır (Kadın Merkezi Vakfı). İlgili sivil toplum örgütlerinden birer sosyal çalışmacı ile online olarak Zoom programı üzerinden görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler yaklaşık 60 dakika sürmüştür. Yapılan görüşmeler kayıt altına alınarak, sonrasında yazıya dökülmüş ve analiz birimleri oluşturularak temalaştırılmıştır. Araştırma nitel araştırmaya uygun olan durum çalışması desenindedir. Çalışmada özne olarak katılımcı kadınların deneyimlerini anlamlandırması temeline dayanan

yorumcu-inşacı yaklaşım kullanılmıştır. Bu nedenle araştırmada veri toplamak amacı ile yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanarak, derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Verilerin deşifre edilmesinin ardından manuel olarak temalaştırılmış beş adet analiz birimi oluşturulmuştur. Tematik analiz birimleri üzerinden anlamlandırma ve yorumlar gerçekleştirilmiştir. Tablo 1’de katılımcılara ait demografik bilgiler sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Görüşmeci	Cinsiyet	Yaş	Medeni Hal	Eğitim Durumu	Sivil toplum örgütü	Örgütsel Pozisyon	Örgütte Yer Alma Süresi
A	Kadın	27	Bekâr	Lisans	Kadın Dayanışma Vakfı	Çalışan (Sosyal Çalışmacı)	3
B	Kadın	58	Evli	Yüksek Lisans	Mor Çatı	Gönüllü (Sosyal Çalışmacı)	10
C	Kadın	38	Evli	Yüksek Lisans	İmdat	Üye (Sosyal Çalışmacı)	4
D	Kadın	32	Evli	Yüksek Lisans	Kamer	Çalışan (Proje Birimi-Sosyal Çalışmacı)	3

3. BULGULAR

Görüşmeler kadına şiddet ile mücadelede önemli rol oynayan Kadın Dayanışma Vakfı, Mor Çatı, İmdat ve Kamer Dernekleri’nde görev alan dört sosyal çalışmacı ile gerçekleştirilmiştir. Her vakıf ve dernekten birer sosyal çalışmacı şeklinde dört ayrı kurumdan dört katılımcının görüşlerine yer verilmesinin nedeni, çalışmada katılımcı dengesinin gözetilmesidir. Görüşmeler internet ortamında Zoom programı aracılığı ile online görüşme olarak gerçekleştirilmiş ve kayıt altına alınmıştır. Görüşmeler çerçevesinde yanıt aranan temel araştırma soruları şu şekildedir:

• Sivil toplum örgütlerinin kadın sorunlarına ilişkin bakış açısı nedir, kadın sorunlarını nasıl tanımlamaktadırlar?

• Sivil toplum kuruluşlarının kadına yönelik şiddete bakış açısı nedir, kadın yönelik şiddeti nasıl tanımlamaktadırlar, kuruluşlarda kadına yönelik şiddetle mücadele kapsamında uygulamalar mevcut mudur, mevcutsa bu uygulamalar nelerdir?

• Sivil toplum kuruluşlarının kadına yönelik şiddetin kaynağına ilişkin bakış açısı nedir, bu kaynağı nasıl ifade etmektedirler?

• Sivil toplum kuruluşları kuruluş amacı, uygulamaları çerçevesinde feminizmi nasıl tanımlamaktadır, uygulamalarında feminizm ne derece

etkilidir ve kuruluşların feminizme dayandığı noktalar mevcut mudur, mevcutsa nelerdir?

• Kadına yönelik şiddetle mücadelede sivil toplum kuruluşları olarak devletten beklentileri nelerdir? 6284 sayılı yasa içeriği ve uygulanması noktasında yeterli midir? 6284 sayılı yasa hangi noktalarda eksik kalmaktadır? Bu sorulara ilişkin katılımcıların anlatıları çerçevesinde oluşturulan temaların analizlerini şimdi görelim.

3.1. Kadın Sorunlarına İlişkin Bakış Açısı

Kadın Dayanışma Vakfı bünyesinde yer alan katılımcı ile gerçekleştirilen görüşmede kadın sorunlarına ilişkin bakış açısı; kadın sorunları erkek egemen anlayışla ilişkilendirilmektedir ve var olan otoritenin sarsılmaması için erkeklerin şiddete yöneldiği sonucunu ortaya çıkarmıştır.

“Biz çok temelinde şunu söylüyoruz, şiddet altında patriarkal, ataerkil dediğimiz bu erkek egemen sistemin bir şekilde sürdürülmesini, yeniden üretilmesini sağlayan bir araç olarak, kadınlar üzerinde kullanılan bir baskı mekanizması. Çünkü mesela 1993 yılından beri aralıksız danışma merkezi aracılığıyla başvurular alıyoruz, başvuran kadınlara ücretsiz destekler sağlamaya çalışıyoruz. Burada kadınların aktarımlarından hep şunu görüyoruz, kadınlar ne zaman kendi hayatları adına karar almak isteseler, evle ilgili alınan bir karara ortak olmak, fikirlerini söylemek ya da ayrılmak isteseler hep bu anlarda şiddete maruz kalıyorlar. O yüzden hep şey diyoruz... Kadınların üzerindeki beden, özellikle cinsellik üzerindeki erkek egemen iktidarın bir aracı olarak görüyoruz erkek şiddetini, sistematik bir şiddet olduğunu düşünüyoruz.” (A, 27, 3)

Görüldüğü üzere katılımcı kadın sorunlarını en temelde, kadınların yaşamakta olduğu toplumda mevcut olan ataerkil düzenin ortaya çıkardığı anlayışla ilişkilendirmektedir. Erkek egemen anlayışın oluşturduğu baskı, kadınların kendi kararlarını alabilmelerinin, kendi bedenleriyle alakalı söz sahibi olabilmelerinin önünde bir engel niteliğindedir ve kadınlar bu engele karşı çıktığında erkekler otoritelerinin sarsılmasının önüne geçmek adına şiddeti bir araç olarak kullanmaktadır.

Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı bünyesinde yer alan katılımcı ile gerçekleştirilen görüşmede kadın sorunlarına ilişkin bakış açısı; kadın sorunlarını erkek egemen düzenin ortaya çıkardığı cinsiyet eşitsizliğiyle ilişkilendirmektedir.

“Mor Çatı, feministler tarafından kuruldu, cinsiyet ayrımcılığına karşı mücadele etmek amacıyla cinsiyet ayrımcılığının şiddeti doğurduğunu düşündüğü için ve bütün kadınlar için aslında oluşturulan baskı, ezilme biçimleri,

ayrımcılığı kendisinin merkezine aldı. Aslında kadın sorunları dediğimiz şeye baktığımızda bunun tamamen sistemsel bir sorun olduğu kadınlardan kaynaklı değil, sistemin kendisinin patriarkal sistemin kendisinin doğduğumuz andan itibaren, içine doğduğumuz o yapının kendisinden kaynaklandığını düşünüyoruz ve buna bu sorunu bütünlükle görüp bunun üzerinde mücadele ediyoruz, değişim fark yaratmaya çalışıyoruz.” (B, 58, 10)

Şiddet Önleme ve Rehabilitasyon Derneği-İMDAT bünyesinde yer alan katılımcı ile gerçekleştirilen görüşmede kadın sorunlarına ilişkin bakış açısı ifade edilmiştir. Buna göre kadın sorunları, toplumsal bir sorun olarak ifade edilmektedir. Bu bakış açısının sebebi, kadının mevcut konumunun toplumun kültürel yapısına göre şekillendirilmesidir.

“Biz İMDAT olarak kadına yönelik sorunların halk sağlığı, toplum sağlığı sorunu olduğunu düşünüyoruz. Çünkü kadın hem toplum içindeki rolleri hem de topluma kazandırdığı birey anlamında çok önemli ve temel bir birey. Dolayısıyla sorunlarında toplum sorunlarını yansıttığını düşünüyoruz. O nedenle daha çok kadın ve çocuğa yönelik, kadın ve çocuk mağdurlara yönelik çalışmalar yapıyoruz ve İMDAT olarak, kadına yönelik sorunlarda ilerleme kaydederseniz aslında şiddet anlamında da Türkiye’de olumlu anlamda ilerleme kaydedileceğini düşünüyoruz.” (C, 38, 4)

Görüldüğü üzere katılımcı, kadın sorunlarını toplum ile bağdaştırmaktadır.

3.2. Kadına Yönelik Şiddete İlişkin Bakış Açısı

Kadın Dayanışma Vakfı bünyesinde yer alan katılımcı ile gerçekleştirilen görüşmede kadına yönelik şiddete ilişkin bakış açısı, şiddetin ataerkil düzenle ilişkili olduğu yönündedir.

“Kadına yönelik şiddeti, erkek egemen sistemle bağlantılı şekilde onun bir aracı olduğunu düşünüyoruz. Çünkü kadına yönelik şiddet, çok küçük yaşlarda ailemizden itibaren maruz kaldığımız, partnerlerimizden, arkadaşlarımızdan... Bir şekilde bu erkek şiddetine maruz kalmışsınız ya da gelecekte karşınıza çıkacaktır, en basitinden yolda belki tacize uğrarsınız yani o şiddetin aslında hepimiz mağduruz. Erkek egemenlik ortadan kalkmadığı sürece bir şekilde şiddetin de maalesef devam edeceğini görebiliyoruz. Biz buraya gelen kadınlara danışma merkezinde, ana ilkelerimizden bir tanesi feminist ilkelerle şiddete maruz kalan kadınlarla bir dayanışma kurmayı amaçlıyoruz. Ama burada önemli olan şeylerden biri kadınlar yaşadıkları şiddetle ilgili kendilerini suçlayabiliyor, şiddeti

anlamlandırmakta zorlanabiliyor. Biz birlikte bu şiddetin aslında nasıl sistematik bir şiddet olduğunu, nasıl ev içinde emeklerine el konulduğunu, nasıl cinsellikle ilgili bir kararı erkeklerin verdiğini vs. anlıyoruz. Aslında biz her görüşmede kadınlarla, onların bize aktarımlarından öğrendiklerimizi de paylaşmış oluyoruz ve bu şekilde bir dayanışma ilişkisi kurmaya çalışıyoruz. Gerçekten kadınların şiddetle mücadelesi de dinlediğiniz zaman insanı çok güçlendiren bir şey. Bazen kadınlar sadece şiddet mağduru olarak yaftalanıyor, sürekli mağdur olarak kabul ediliyor. Hâlbuki öyle değil, kadınlar akla hayale gelmeyecek şekillerde bu şiddet karşısında devasa bir mücadele göstermiş bulunuyorlar ve giderek kadınlar kendi hayatları hakkında kendileri karar vermek istiyorlar.” (A, 27, 3)

Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı bünyesinde yer alan katılımcı ile gerçekleştirilen görüşmede kadına yönelik şiddete ilişkin bakış açısı; kadına yönelik şiddeti ortaya çıkarmanın var olan ataerkil düzen olduğu yönündedir.

“Çorum’daki bir yargıç kadının sırtından sopasını karnından sıpasını eksik etmeyeceksin kararını boşanma davasında hamile ve dayak yemiş bir kadının boşanma davasını reddetmek için kullandı. Bu ne demek? Yazılı yasalara bakmadan gerekçelendirmek için topluma dönüp, toplumdaki örf ve adetlere, kanunlara bakan yani yazılı olmayan kanunlara bakan bir yargıç vardı karşımızda ve bunu gerekçe olarak kullanıyordu. Bu da bize şunu gösterdi, toplum aslında erkek sistem, patriarkal bir sistem ve kadının üzerindeki şiddeti üretiyor, yaratıyor ve alkışlıyor. Buna karşı mücadele etmek gerekiyor. Dolayısıyla kadınların yaşadığı şiddet, kadınların kendi kişiliğinden olmadığını, bunun sistemsel bir nedenden ortaya çıktığının farkına varıp böyle adlandırdık. Tarif ettiğimiz kadına yönelik şiddet, toplumun şiddeti normalleştirilmesi ve kadını baskılamak, kadının özgürlüğünü elinden almak, kontrol edebilmek için kullandığı bir araç. Bu cinsiyet ayrımcılığını da sağlıyor. Psikolojik şiddet ya da fiziki şiddeti uyguladığınızda aslında burada erkeğe sağlanan ayrımcılıkla, ayrıcalıkla erkek bunu çok rahatlıkla yapabileceğini düşünüyor, hissediyor, öğreniyor, görüyor ve uyguluyor, kadını kendi istediği hayat biçimi içerisinde tutmak için. Şiddeti tamamen erkek sisteminin cinsiyet ayrımcılığını sağlayan bir aracı olarak ifade ediyoruz.” (B, 58, 10)

Görüldüğü üzere katılımcı kadına yönelik şiddeti, toplumda yazılı olmayan kurallar niteliği taşıyan örf ve adetlerin ortaya çıkardığı erkek egemen düzenle ilişkilendirmektedir. Bu düzen içinde barındırdığı baskı, kontrol gücü, ayrımcılık ile kadınların kendilerini gerçekleştirmelerinin önünde bir engel konumdadır ve şiddet bu engelin devamını sağlayan bir

araştırır. Kadın erkek eşitsizliğini oluşturan bu düzende, erkekler kendilerini kadınlarını baskılayacak, onlara şiddet uygulayacak bir ayrıcalıkta kabul etmektedir.

Şiddet Önleme ve Rehabilitasyon Derneği-İMDAT bünyesinde yer alan katılımcı ile gerçekleştirilen görüşmede kadına yönelik şiddete ilişkin bakış açısı; kadına yönelik şiddet, kadınların cinsiyetlerinden dolayı maruz kaldıkları bir sorun olarak ifade edilmiştir.

“Biz kadının kadın olmasından kaynaklı gördüğü her türlü şiddet, kadına yönelik şiddettir diyoruz ve bu konuda bizim misyonumuz, vizyonumuz bir konunun ne olduğunu bilmezsek ve o konunun sorun olduğunu algılamazsak bu konuda ilerleme kaydedemeyiz şeklinde ilerliyor. Bu sebeptendir ki biz daha çok sivil toplumcu bir dernek olarak kadınlara yönelik olarak genelde eğitimler, bilgilendirme seminerleri, kongreler, mağdur grupları güçlendirme çalışmaları gibi çalışmalar yürütüyoruz.”
(C, 38, 4)

Görüldüğü üzere katılımcı kadına yönelik şiddeti, kadınların cinsiyetlerinden dolayı yaşadıkları bir sorun şeklinde aktarmaktadır. Derneğin kadına yönelik şiddetle mücadelesi farkındalık oluşturmak üzerine şekillenmiştir. Çalışmalar içerisinde gerçekleştirilen bilgilendirici eğitimler ve kongrelerle kadına yönelik şiddet sorununun sorun olarak kabul edilmesi başlangıç amaç kabul edilerek bilinç yükseltici çalışmalar gerçekleştirilmekte ve bu yöntemle şiddetle mücadelede gelişme kaydedileceği düşünülmektedir.

Kamer Vakfı bünyesinde yer alan katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşmede kadına yönelik şiddete ilişkin bakış açısı; kadına yönelik şiddet ulusal bir sorun olarak ifade edilmekte ve şiddetin birçok türü olduğu vurgulanmaktadır. Kamer Vakfı bulunduğu konum itibarıyla de değerlendirmeler yaparak kadına yönelik şiddeti ele alan bir sivil toplum örgütüdür ve yürüttüğü mücadeleleri bir insani yardım olarak tanımlamaktadır.

“Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu sahasında 97’den beri çalışmayı yürüten Kamer Vakfı başlarken Türkiye gündeminde çok sarsıcı olan namus cinayetleri üzerine bir çalışma içindeydi ve bu çalışmaya da bölgede yapılan araştırmalar sonucu başlamıştı. Çünkü kadınlar şiddeti normalleştiriyordu, ev içi şiddet çok normaldi ve sahada “kol kırılır yen içinde kalır” anlayışı mevcuttu. Kamer Vakfı bu saha araştırmasından sonra namus cinayetleri, töre cinayetleri üzerine ilk projelerini gerçekleştirdi. Kadına yönelik şiddete bakış açısı da biraz buradan şekillendi. Kadına yönelik her türlü şiddete karşı çalışmalar üretiyor, projeler geliştirmeye çalışıyoruz. Çünkü biliyoruz, bölgelere göre şiddet farklılık gösterse de şiddetin kendisi aynı kalıyor ve türleri çok yönlü olarak yine kadın tarafından yaşanıyor. Bizim çalışmalarımız

aslında çok yönlü ve şiddete karşı bütün yapılan çalışmaların temelinde insani yardım çalışmaları var.” (D, 32, 5)

Her kadının şiddete maruz kalma riskinin var olduğu ve şiddetin sadece fiziksel olmadığı bakış açısıyla hareket eden vakıf, kadınların da bu farkındalığı kazanması adına çalışmalar yapmakta, kadınların mevcut haklarına ilişkin farkındalıklarını yükseltmeye çalışmaktadır. Ayrıca vakıf buldukları bölgenin özelliklerini de değerlendirerek çalışmalar yürütmekte, şiddetle mücadelelerini insani bir yardım olarak ifade etmektedir.

3.3. Kadına Yönelik Şiddetin Kaynağı

Kadın Dayanışma Vakfı bünyesinde yer alan katılımcı ile gerçekleştirilen görüşmede kadına yönelik şiddetin kaynağına ilişkin bakış açısı değerlendirilmiştir. Buna göre şiddetin kaynağı, kadın erkek arasındaki eşitsizliği ve iktidar ilişkisini oluşturan ataerkil düzenle bağlantılıdır.

“Çok küçük yaşlardan itibaren toplumsal cinsiyet eşitsizliği olduğunu görüyoruz ve bu yine ataerkil sistemle ilgili. Çok küçük yaşlardan itibaren kız çocukları olarak hep bir itaat etme, boyun eğme, aman uslu dur, sesini çıkarma, misafir gelince hizmet et diyerek yetiştiriliyoruz. Bunun karşılığında erkek çocukları ise daha özgür, aman sokakta oyna, oğlanlar mutfağa girmez diyerek, böyle kalıplaşmış kodlarla büyüyor. Tabii ki zaman içerisinde hayat değişiyor, alışkanlıklar, beklentiler değişiyor ama bir şekilde kadınların bedenleriyle ilgili bir koruma altına alma, onun adına karar verme, hep bunları görüyoruz. Kadın hayatına ilişkin karar verici olmak istediğinde, elinden o karar alınmak isteniyor ve bu tip durumlarda da şiddeti görüyoruz ya da mesela uzun süreli evlilikler içerisindeki erkek şiddetine her zaman sebepler bulunmaya çalışıyor. İşte erkek alkoldür, işini kaybetmiştir, iş yerinde patronuna arkadaşına sinirlenmiştir gibi... Bir sürü gerekçeyle şiddet uygulan bir kişiye dönüşüyor ve bunun da başka gerekçelerini de buluyor. Aslında şiddet iradeye dayalı bir davranış ve seçiliyor erkekler tarafından. Bu da bize iktidar ilişkisini çok net gösteriyor, erkek gücü yetene şiddeti uyguluyor.” (A, 27, 3)

Görüldüğü üzere katılımcı kadına yönelik şiddetin kaynağını, bir kişinin çocukluğundan itibaren geçerli olan yetiştiriliş tarzı ve ailenin bağlı olduğu toplumsal cinsiyet rollerini betimleyen normlarla ilişkilendirmektedir.

“Erkek şiddeti diyoruz, özneler erkek yani uygulayan erkek sonuçta, bunu eril düşüncenin yansıması olduğunu görüyoruz. Kaynağı da tabii ki kadın ve erkek eşitsizliğini normal gören, bunu besleyen, üreten yapılardır. Sosyalleşme sürecine baktığımızda o toplumun doğumdan okula kadar yani pembe

kıyafeti giydirmekten tutun, kreşlerdeki evcilik oyunlarına, evimizdeki çocuk oyuncaklarının ayrışmasına kadar, bize biçilen hayat tarzı var, bizim biyolojilerimize bakarak ona göre bir tanımlama yapılmış. Buna bağlı olarak kaynakta, toplumsal yapıyı oluşturan bu sistem.” (B, 58, 10)

Görüldüğü üzere katılımcı kadına yönelik şiddetin kaynağını, kadın erkek eşitsizliği olarak ifade ettiğimiz cinsiyet eşitsizliğiyle ilişkilendirmektedir. Çocukluktan yetişkinliğe, hayatın her döneminde kadın ve erkek biyolojileri temelinde değerlendirilerek, kendilerine buna göre bir yaşam biçilmektedir. Bu durum eşitsizliğe ve ayrımcılığa neden olmakla birlikte erkeklerin kadınlar üzerinde şiddet yoluyla söz sahibi olabilmesinin yolunu açmaktadır ve toplumdaki mevcut düzen de bunu desteklemektedir. Burada şiddetin kaynağı olarak ifade edebileceğimiz toplumun kendisi ve içinde barındırdığı düzendir.

Şiddet Önleme ve Rehabilitasyon Derneği-İMDAT bünyesinde yer alan katılımcı ile gerçekleştirilen görüşmede kadına yönelik şiddetin kaynağına ilişkin bakış açısı; şiddetin kaynağı, toplumsal cinsiyet eşitsizliği olarak ifade edilmiştir.

“Kadına yönelik şiddet aslında toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanıyor ve maalesef ataerkil bir toplum yapısına sahip olduğumuz için bu da beraberinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğini getiriyor. Dolayısıyla bu durum kadınların eğitimde daha az yer alan, daha az işgücüne katılan bireyler olmasına sebep veriyor ve o yönde de bir bakış açısı var. Bizim çalışmalarımızda da temel aldığımız konu bu, eşitsizliğin ortaya çıkardığı bu durumlara karşı toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için bilgilendirme ve farkındalık çalışmalarına daha çok ağırlık veriyoruz.” (C, 38, 4)

Görüldüğü üzere katılımcı kadına yönelik şiddetin kaynağını, toplumda var olan erkek egemen sistemin ortaya çıkarmış olduğu toplumdaki kadın erkek eşitsizliği şeklinde aktarmıştır. Bu eşitsizlik ve eşitsizliğin ortaya çıkardığı sonuçlarla mücadele için de bilinç yükseltici, bilgilendirici çalışmalara önem verildiği söylenebilir.

Kamer Vakfı bünyesinde yer alan katılımcı ile gerçekleştirilen görüşmede kadına yönelik şiddetin kaynağına ilişkin bakış açısı; şiddetin kaynağının tek bir etken olamayacağı birçok etkenin kaynak olarak kendini gösterebileceği şeklindedir.

“Şiddetin kaynağı birçok etken, sadece tek bir şeyle sınırlandıramayız. Kültür derim, kültürün içine gelenekleri, görenekleri koyarız. Ataerkil sistem, yetiştirilme tarzı, aile içerisinde erkek ve kız çocuğu ayrımcılığının başlaması, dinin kullanılması, eğitim sistemi, okulda gördüğümüz eğitim, toplumsal hayatta gördüğümüz örnekler, birçok etkeni sayabilirim açıkçası. Şiddet tek bir olaydan ibaret değil, tek bir

kaynaktan ibaret değil ve bazen bizde bunun içindeyiz. Kendimiz bile fark etmeden, farklı bir toplumsal çevreden etkilendiğimiz için, kendi ailemiz içinde yetiştirilme tarzımız ve yaşadıklarımızla bazı şeyleri normalleştirmemiz, bunlar bile aslında hepsi şiddetin kaynağı bence. Toplumsal roller, cinsiyet rolleri hepsi kadına yönelik şiddetin kaynağı.” (D, 32, 5)

Görüldüğü üzere katılımcı kadına yönelik şiddetin kaynağının tek bir etkene indirgenemeyeceğini, kültürün, geleneklerin, toplumda mevcut olan erkek egemen sistemin, ailenin sahip olduğu özelliklerin, dinin, toplumda kabul gören anlayışların, toplumsal cinsiyet rollerinin şiddetin kaynağı olabileceğini ifade etmektedir. Bu noktada birçok kaynaktan beslenen şiddetin bu açılardan ele alınarak değerlendirilmesi ve bu değerlendirmelere yönelik mücadelelerin yürütülmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

3.4. Sivil Toplum Örgütü’nün Feminist Sosyal Hizmet ile İlişkisi

Kadın Dayanışma Vakfı bünyesinde yer alan katılımcı ile gerçekleştirilen görüşmede vakfın feminist sosyal hizmet ilişkisi; vakfın sosyal hizmet literatüründe yer alan güçlenme yaklaşımını temel alarak uygulamalarını buna yönelik şekillendirmesi bu ilişkiyi ifade etmektedir.

“Vakıf, güçlendirme ekolüyle uygulamalarını gerçekleştirmektedir ve feminist hareketin sosyal hizmet alanına da destek sağladığını söyleyebiliriz. Burada temel olan, kadınları güçlendirmek, onların güçlü yönlerini ortaya çıkarmak ve daha önce yapabildiklerini, yaptıklarını göstermektir.” (A, 27, 3)

Görüldüğü üzere katılımcı vakfın feminist sosyal hizmetle ilişkisinde, öncelikle güçlenme yaklaşımına vurgu yapmıştır. Sosyal hizmet alanı içerisinde yer alan güçlenme yaklaşımında her bireyin bünyesinde bir gücün yer aldığı, güçlü yönlerinin olduğu ve kendi potansiyelinin farkında olarak değişimi gerçekleştirebileceği anlayışı yer almaktadır. Vakıfta bu anlayışla hareket ederek kadınların güçlü yönlerini görmelerini sağlamak, başarılarına odaklanarak şu andaki değişim için gerekli olan motivasyonu oluşturmalarına destek olmak ve güçlenmeleri için çalışmalarını gerçekleştirmektedir

Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı bünyesinde yer alan katılımcı ile gerçekleştirilen görüşmede vakfın feminist sosyal hizmetle ilişkisi; vakıf, devletin kadına yönelik sosyal çalışma alanını şekillendirmesinde etkili olmuştur.

“Medeni kanunu, ceza kanunu değiştirdik, İstanbul sözleşmesinin oluşmasını sağladık, 6284’ün gelmesini sağladık. Bütün bunlar kadınların başarısı oldu, kadın sığınakları kurultayı gibi. Bunları yapmaya başladığımız andan itibaren de devletin, belediyelerin sorumluluğunda olan o sosyal çalışma dediğimiz alanı etkiledik, farklılaştırdık. Kadına yönelik ayrımcılığı görmek ve bu eşitsizliği ortadan kaldırmak için

sosyal çalışmayı yerine getirirken şiddet farkındalığınızın olması gerekiyor. Dolayısıyla Mor Çatı her zaman onu etkilemeyi, farklılaştırmayı bir hedef olarak kendisine koydu. Bunu 1997’de öncülük ettiği kadın sığınakları kurultayları merkezinde devletin ve belediyelerin çalışan sosyal çalışmacılarını davet ederek kanıtlamış oldu ve ondan sonra hep kurultaylara çağırdık biz. Atölyeler düzenliyoruz, sosyal hizmetlerde görev almış alan kişilere yönelik sosyal çalışma atölyesi yapıyoruz.” (B, 58, 10)

Görüldüğü üzere katılımcı vakfın feminist sosyal hizmetle ilişkisini, öncelikle vakfın, devlet tarafından kadına yönelik gerçekleştirilmesi gereken sosyal çalışmalarının oluşmasına, şekillenmesine ve değişmesine yönelik sunduğu katkılarla olduğunu aktarmıştır.

Şiddet Önleme ve Rehabilitasyon Derneği-İMDAT bünyesinde yer alan katılımcı ile gerçekleştirilen görüşmede derneğin feminist sosyal hizmetle ilişkisi; dernek, kadının güçlenmesine yönelik çalışmalarını feminist sosyal hizmetle ilişkilendirmektedir.

“Feminist sosyal hizmet duygusal ve sosyal problemlerin üstesinden gelmek için kadının güçlenmesinden bahsediyor. Kadının güçlenmesi olarak bakarsak konuya, bilgi bizim için güçtür. Bu, kadını bilgilendirmek ve farkındalığını arttırmak anlamına geliyor. Çünkü kadınlar bazen şiddet mağduru olduklarının ya da insani hak olarak onlara hak ettiklerinden daha azını verildiğinin farkında değiller. Dolayısıyla kadının desteklenmesi özellikle bilgiyle ve farkındalıkla desteklenmesi çok önemli. Bu noktada kadının istihdamı, psikolojik ya da sosyal açılardan desteklenmesi için bize bir talep geldiği zaman bireysel anlamda biz bunu değerlendirmeye çalışıyoruz, imkânlarımız dâhilinde destek vermeye çalışıyoruz. Zoraki Evliliklere Sıfır Tolerans adlı bir projemiz vardı. Bu proje hem sorunun ortaya koyulması hem de kadınlar için sosyal bir destek ağı sağlamasıyla kadının güçlenmesine yönelik çok önemli bir çalışmaydı.” (C, 38, 4)

Görüldüğü üzere katılımcı derneğin feminist sosyal hizmetle ilişkisini, kadının güçlendirmesine yönelik faaliyetleriyle ilişkilendirmektedir. Dernek kadının güçlenmesinin temelinde farkındalık oluşturmanın yer aldığını ifade etmektedir.

Kamer Vakfı bünyesinde yer alan katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşmede vakfın feminist sosyal hizmetle ilişkisi; vakıf, kadının yararına, kadının güçlenmesine yönelik çalışmalarını feminist sosyal hizmet içerisinde değerlendirmektedir.

“Vakıftaki bütün hizmetimiz, çalışmalarımız aslında sosyal hizmete giriyor. Ataerkil sistemin ortaya çıkardığı, kadını sadece anne olarak görmeye, doğurganlık özelliği, sorumlulukları olan bir canlı olarak kabulüne nasıl feminizm

tamamen karşı çıkıyorsa sosyal hizmet olarak bizde karşı çıkıyoruz. Kadının toplumda güçlenmesi, ekonomik olarak özgürlüğünü kazanması, girdiği hiçbir alanda ayrımcılığa maruz kalmaması için verdiğimiz uğraşlar feminist sosyal hizmete giriyor. Cinsiyet eşitsizliğinin yol açtığı her türlü eşitsizlikle mücadele ediyoruz ve kendimizi bu noktada feminist sosyal hizmet bağlamında değerlendirebiliriz. Sosyal hizmet içerisinde, cinsiyet ayrımcılığının yol açtığı duygusal ve sosyal problemlerde bireylere, toplumlara destek olmak üzere çalışıyoruz. Güçlü toplum, güçlü aile ve güçlü kadın demektir. Yine güçlü kadın da güçlü toplum ve güçlü aile demektir bizim için.” (D, 32, 3,5)

Görüldüğü üzere katılımcılar vakfın feminist sosyal hizmetle ilişkisini, erkek egemen düzene karşı yürüttükleri mücadelelerinde, kadının cinsiyetinden çok daha fazlasını içerdiğini vurgulamalarında, kadının güçlenmesi, özgürleşmesi ve yüksek yararı için gerçekleştirilen çalışmaların mevcudiyetinde yer aldığını ifade etmektedir. Toplumun kadına atfettiği ikincil konumun ortaya çıkarmış olduğu problemlerin çözümüne yönelik destek çalışmaları da yine vakfı feminist sosyal hizmetle ilişkilendirmektedir.

3.5. Sivil Toplum Örgütü'nün Devlet Uygulamalarına Bakış Açısı

Kadın Dayanışma Vakfı bünyesinde yer alan katılımcı ile gerçekleştirilen görüşmede vakfın devlet uygulamalarına bakış açısı değerlendirildiğinde, devlet uygulamalarının yetersiz kaldığını, erkek egemen anlayışın devlet uygulamalarında da mevcut olduğunu aktarmaktadır.

“Aslında biz kadınların bize aktarımları üzerinden, bize yaptıkları başvurularda bu mekanizmaları da izlemiş oluyoruz. Kadınlar bize gelmeden önce birçok farklı yere başvuru yapmış oluyorlar ve o aşamada yaşadıkları sorunları da bize aktarmış oluyorlar. Bizde onların bize aktardıklarından bu mekanizmalara ilişkin bir izleme yapmış oluyoruz. Kadınların en çok sorun yaşadıkları kolluk personeliyle irtibatlarında oluyor. Yanlış bilgilendirme, başvurusundan vazgeçirme, evine göndermeye çalışma, erkeği destekleme gibi birçok şeyden bahsediyorlar. Adli süreçlerde de benzer durum söz konusu. Erkek egemen bakış açısıyla hareket edilebiliyor. ŞÖNİM'ler nerdeyse hiç yok, vaat ettiği hiçbir şeyi gerçekleştirmedi. Kadınlar başvurduklarında orda da yargılanıyor, sorgulanıyor. Bizim temel amacımız mekanizmanın daha iyi çalışması, onları harekete geçirmek yönünde. Devletin etkin bir şekilde kadına yönelik şiddette sorumluluk almasını istiyoruz. Devletin kadına yönelik şiddetle ilgili bakış açısı giderek sertleşiyor, değil önlemeye yönelik sorumluluk almak tam tersine yıllar içerisinde teşvik eden bir hale geldiğini görüyoruz. Kadına yönelik şiddeti

öven, bunu görmezden gelen bir siyasal atmosfer bu alanda çalışana da etki ediyor ve kişiler bu alanda bir şey yapmak istemiyor. Artık yaşam hakkımızla ilgili çok ciddi tehdit ve saldırı altındayız. Siyasal iktidar, en temel hakkımız olan yaşam hakkımızı kaldırmaya çalışıyor. Bu atmosfer kadınlar için giderek zorlaşıyor. Ancak kadınların mücadeleleri de devam ediyor kesinlikle kadınlar özgürleşmek kendi hayatlarına sahip çıkmak için mücadele veriyor.” (A, 27, 3)

Görüldüğü üzere katılımcının devlet uygulamalarına bakış açısı, devletin yeterli sorumluluğu almadığı yönündedir. Vakıf, kendilerine başvuru yapan kadınların deneyimlerinden süreçte yaşanan olumsuzluklara ilişkin bilgi sahibi olmaktadır

Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı bünyesinde yer alan katılımcı ile gerçekleştirilen görüşmede vakfın devlet uygulamalarına bakış açısı; mevcut yasaların uygulanmasında hataların, eksikliklerin olduğu yönündedir.

“6284 sayılı kanun içeriğinden ziyade şu an en büyük problem uygulamada olduğu için içerikteki eksiklere gelemiyoruz. Örneğin anında verilmesi gereken kararlar bazen verilemeyebiliyor. İhlaller meselesi en büyük problem. Bu yasanın alınmasından sonra ihlal edilmesi noktasında yargıçlar ceza vermekten çekiniyorlar, vermiyorlar, erteliyorlar, para cezasına dönüyor ve adamlarda bunu çok iyi biliyor. Devletten her şeyden önce bu yasalara karşı bir duruş olmamasını bekliyoruz. İkincisi ben hayatımı sürekli bir şeyleri korumaya çalışır şekilde yaşamak istemiyorum, yepyeni ve daha güzel şeylerin oluşması için yaşamak istiyorum. Devletten beklediğim gerçek anlamda, samimi bir şekilde kadın ve erkek eşitliğini sağlayabilecek adımlar atması, var olan yasalara dokunmaması, onun yerine ben daha ne yapabilirim, nasıl düzeltebilirim diye çalışmasıdır. Kreşinden okuluna, eğitim ve çalışma hayatında, her konuda kadınların önünü açacak yeni yasalar yeni düzenlemeler, yeni uygulamalar getirmesini beklerim. Konuşurken de kadın ve erkek eşittir demesini beklerim var olan iktidarın da. Her şeyden önce kadın erkek eşitliğini samimi bir şekilde inanmalarını ve uygulamalarını bekliyorum.” (B, 58, 10).

Görüldüğü üzere katılımcının devlet uygulamalarına bakış açısı, devlet uygulamalarında eksiklikler olduğu ve 6284 sayılı kanunun uygulanmasında sıkıntılar yaşandığı yönündedir.

Şiddet Önleme ve Rehabilitasyon Derneği-İMDAT bünyesinde yer alan katılımcı ile gerçekleştirilen görüşmede derneğin devlet uygulamalarına bakış açısı; var olan yasaların uygulanması konusunda sıkıntılarının olduğu yönündedir.

“Dernek olarak birçok saha araştırması yapıyoruz. Problem sahası olarak gördüğümüz noktalara odaklanıp o

alandaki çalışmalar yapıyoruz ve bunları meclise, çocuk hakları ya da kadın çalışmaları komisyonuna sunuyoruz ve biz bu raporların sadece orada sunulup geçilmesini istemiyoruz. Kadına yönelik şiddetle alakalı net verilerin topluma paylaşılmasını istiyoruz. En azından sivil toplum kuruluşları olarak bizlerle paylaşması lazım ki biz de çalışmalarımızı buna göre yönlendirelim. Bununla beraber beklentimiz devletimizin bizi işbirlikçi olarak görmesidir. Sivil toplum kuruluşlarının devlet eliyle bir araya gelmesinin, sorunlar ve çözüm üzerine konuşmasının hepimiz için daha ilerleyici olabileceğini düşünüyoruz. 6284 var, çok güzel konumlandırmış, tanımlamış ve uygulamaya yönelik yazı anlamında çok iyi tedbirler var. Fakat işlevsellik anlamında hantal kalıyor diyebiliriz. Ayrıca faalin rehabilitasyonu da bizim için çok önemli. Çünkü biz mağdurdaki farkındalığı arttırıp bir şekilde o şiddetin içinden alıp çıkarabiliriz. Ama faalin o şiddetle ilgili alt yapısı iyileştirilmediği sürece bu şiddet başka birine yansiyacaktır.” (C, 38, 4)

Görüldüğü üzere katılımcının devlet uygulamalarına bakış açısı, öncelikle mevcut yasaların sahadaki yansımalarında eksiklerin olduğu şeklindedir. Dernek, devletten şiddet mağduru kadınlara ilişkin verilerin paylaşılmasını ve devletin sivil toplum kuruluşlarını tanıyarak işbirlikçi olarak görmesini beklemektedir. Ayrıca dernek, sadece mağdur odaklı değil faalinde iyileştirilmesine yönelik uygulamaların gerekliliği üzerinde durmaktadır ve bu şekilde bir uygulamayla aslında şiddet sorunuyla daha işlevsel şekilde mücadele edilebileceği sonucu çıkarılabilir.

Kamer Vakfı bünyesinde yer alan katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşmede vakfin devlet uygulamalarına bakış açısı; kadına yönelik şiddetle mücadele var olan devlet uygulamalarının yeterli ve işlevsel olmadığı yönündedir.

“Bu noktada iktidar sadece üye olduğu ya da altını imzaladığı sözleşmeleri uygulasa yeterli olurdu bizim için. Ekstra yeni bir yasa, kanun beklemiyoruz. Var olanı uygulaması yeterli olabilirdi bugün bir kadının daha öldürülmemesi için. 6284 sayılı kanunun içeriğine baktığımızda o kadar çok kadını, çocuğu, aileyi koruyan madde var ki keşke uygulanabilirlik noktasında da böyle olsa, uygulanabilirlik noktasında gerçekten çok eksik var. İçeriğine baktığımız zaman da birçok hüküm, mevzuat var ama onlarda da eksiklikler var hala. Tedbir kanunu var, kadınlar karakola gidip dilekçe veriyor ama dilekçelerini almıyorlar mesela. Yasanın uygulanabilir noktasına gelmeden kapıdan kovuluyor kadın. Şönimlerin, sığınmaevlerinin mevzuatlarına bakıyoruz psikolojik destek, kreş desteği, çocuklarla birlikte kalabilir yazıyor. Ama o süre zarfında kadının

istihdamına, eğitimine yönelik ilerleyen yaşamında hayatını idam ettirebileceği hiçbir çalışma olmuyor ki. Onlar sadece kâğıtlarda yazıyor, çok eksik var.” (D, 32, 5)

Devletten beklentiler konusunda öncelikle, var olan kanunların gerektiği şekilde uygulanması istenmektedir, uygulama aşamasında sürece dâhil olan görevlilerden de konuya ilişkin bilinç ve hassasiyet beklenmektedir. Ek olarak kadının korunması dışında, ilerleyen süreç içinde kadının güçlenmesini, kendi ayakları üzerinde durabilmesini sağlayacak eğitim ve istihdam çalışmalarının gerekliliğine vurgu yapılmıştır.

Sonuç

Şiddet, hukuki yönü bulunan insan hakları açısından oldukça önemli olan ve halk sağlığı sorunu olarak değerlendirilebilecek bir kavramdır. Şiddet hukuki yönü ile bir suç olarak kabul edilmekte ve her ülkede farklı yasal düzenlemelere tabi olmaktadır. Örneğin, fiziksel şiddet, cinsel şiddet, psikolojik şiddet gibi çeşitli şekillerde tanımlanabilir ve bu suçlarla ilgili yasal yaptırımlar belirlenmiştir. Hukuki yönüyle şiddetle mücadele, etkili yasal düzenlemelerin oluşturulması, suçluların adalete teslim edilmesi ve mağdurların korunması ve desteklenmesini içerir. Aynı zamanda şiddet, temel insan haklarının ihlali olarak kabul edilir. Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi ve diğer uluslararası insan hakları belgelerinde herkesin yaşam hakkına, işkence ve kötü muameleye karşı korunma hakkına, eşitlik ve özgürlük hakkına vurgu yapılır. Dolayısıyla, şiddetle mücadele, insan haklarının korunması ve ihlallerin önlenmesi için önemli bir araçtır. Şiddet sadece hukuki boyutu ve insan hakları ihlali açısından değil, toplumsal bir sorun olduğu gibi halk sağlığı sorunu olarak da değerlendirilmektedir. Nitekim, şiddet bireylerin fiziksel ve ruhsal sağlığını olumsuz etkileyen ve toplumun genel refahını tehdit eden bir halk sağlığı sorunudur. Şiddet, mağdurların fiziksel yaralanmalarına, travmalarına ve psikolojik sorunlarına yol açabilir. Ayrıca, şiddet toplumda korku, güvensizlik ve huzursuzluk hislerine neden olabilir. Halk sağlığı açısından, şiddetin önlenmesi ve azaltılması, toplumun genel sağlığı ve refahı için kritik öneme sahiptir.

Bu üç boyut birbirini tamamlayıcıdır ve şiddetle mücadelede bütüncül bir yaklaşım benimsenmesi gerekmektedir. Bu yaklaşım, etkili yasal düzenlemelerin yanı sıra insan haklarının korunması, eğitim ve farkındalık çalışmaları, toplumsal normların değiştirilmesi ve halk sağlığı politikalarının geliştirilmesini içerir. Bu şekilde, şiddetle mücadelede hem hukuki hem de insan hakları açısından adil ve etkili çözümler bulunabilir ve toplumun genel sağlığı ve refahı artırılabilir. Ayrıca, şiddetin toplumsal, kültürel ve cinsiyet temelli boyutları da vardır. Kadına yönelik şiddet, çocuk istismarı, etnik veya dini gruplara yönelik şiddet gibi belirli gruplara karşı yapılan saldırılar, toplumsal hukuk ve insan hakları açısından özellikle endişe vericidir ve bu tür durumlarla mücadele etmek için özel önlemler alınması gerekebilir.

Kadına yönelik şiddet sadece bir insan hakları ihlali değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin bir biçimi ve mağdurlar üzerinde büyük bir olumsuz etkisi ve toplum için önemli bir maliyeti olan, dünya çapında salgın boyutlarda bir sosyal ve sağlık sorunudur. Kadına yönelik şiddetin farklı biçimleri arasında, kadına yönelik yakın partner şiddeti, kadınların yaşadığı en yaygın şiddet biçimlerinden biridir (Devries vd., 2013, s. 1527). Muazzam önemine rağmen, bu şiddet biçimlerinin "özel bir mesele" veya "gizli bir sorun" olduğuna dair yaygın bir sosyal algı vardır (Vázquez-González vd., 2023, ss. 3-5). Birleşmiş Milletler'in sürdürülebilir kalkınma hedefinde vurguladığı gibi, "kamusal ve özel alanda tüm kadınlara ve kız çocuklarına yönelik her türlü şiddetin ortadan kaldırılması", toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak ve tüm kadınları ve kız çocuklarının güçlenmesi açısından çok önemli bir hedeftir (Bochenkova, Buonanno ve Galletta, 2023, s. 2). Bu hedefi gerçekleştirmek hususunda sivil toplum örgütlerine önemli roller düşmektedir. Türkiye'de kadına yönelik şiddetle mücadele eden kadın sivil toplum örgütlerinin kadın sorununa ve kadına şiddete yönelik bakış açısını değerlendirmek ve feminist sosyal hizmet çerçevesinde destek ve önerilerini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Nitekim feminist sosyal hizmet özellikle kadınların sosyal dünyalarını anlamayı, düşünmeyi ve dönüştürmeyi amaçlayan bir sosyal hizmet uygulamasıdır (Dominelli, 2002, s. 25).

Sivil toplum örgütlerinin kadın sorunlarına ilişkin bakış açıları incelendiğinde temelde erkek egemen anlayışın varlığı ve erkeğin otoritesinin sarsılma ihtimali olduğu görülmektedir. Ayrıca ataerkil sistemin kadın üzerinde bir baskı aracı olarak görülmesi, kadın sorunlarının temelindeki odak noktadır. Kadın üzerinde bir baskı aracı olarak sistemi arkasına alan erkek egemen anlayış, aynı zamanda ayrımcılığın temelini oluşturmaktadır. Ataerkil sistem ayrımcılığı ortaya çıkardığı için, kadın sorunları da toplumsal sorun haline gelmektedir. Bu yüzden sivil toplum örgütlerinin kadın sorunlarını çözmek için gösterdikleri tutum, ayrımcılık ve eşitsizliğin ortadan kaldırılması için bir savunuculuk rolü içerisinde gerçekleşmektedir. 1990'lardan bu yana, sivil toplum örgütleri dâhil olmak üzere sivil toplum aktörleri, toplumsal cinsiyet eşitliğini yaygın olarak benimsemiştir. Toplumsal cinsiyet eşitliği, kadınların güçlenmesini amaçlayan belirli faaliyetlere ek olarak, kalkınma süreci boyunca kadınların ve erkeklerin ihtiyaç ve çıkarlarını dahil etmeyi amaçlayan çift yönlü bir strateji olarak kabul edilmektedir (Jenderedjian ve Bellows, 2021, s. 15).

Sivil toplum örgütleri kadına yönelik şiddete ilişkin bakış açılarını kadın sorunlarının ortaya çıkma sebebi olarak gördükleri ataerkil düzen üzerinden değerlendirmektedir. Kadına yönelik şiddet ile mücadele için sivil toplum örgütleri yaptıkları destekleri kimi zaman bilinç yükseltici eylemler kimi zaman da bir insani yardım olarak tanımlamaktadır. Kadına yönelik şiddet yeni bir olgu olmadığı gibi, kadınların fiziksel, zihinsel ve üreme sağlığı üzerindeki sonuçları da yeni değildir. Yeni olan, kadına yönelik şiddet eylemlerinin münferit olaylar olmadığı, daha ziyade kadınların ve kız

çocuklarının haklarını ihlal eden, topluma katılımlarını sınırlayan ve sağlıklarına ve esenliklerine zarar veren bir davranış modeli oluşturduğunun giderek daha fazla kabul görmesidir. Bu nedenle, kadına yönelik şiddet hukukun ve insan haklarının ihlali ve bir halk sağlığı sorunu olarak ortaya çıkmaktadır (Moreno vd., 2013, s. 6).

Sivil toplum örgütleri kadına yönelen şiddetin kaynağını ise, toplumun kadın ve erkeğe biçtiği roller olarak tanımlanan toplumsal cinsiyet kavramında aranması gerektiğini belirtmektedir. Şiddetin kaynağı toplumsal cinsiyet ile ilişkili olmakla birlikte, bu kültürel dayatmalara yol açan ise yine ataerkil sistem olarak görülmektedir. Dolayısıyla şiddetin kaynağı toplumsal cinsiyet eşitsizliğidir.

Sivil toplum örgütlerinin feminist sosyal hizmet ile ilişkisi değerlendirildiğinde genel anlamda örgütlerin sosyal hizmet alanında önemli bir yer tutan güçlenme çerçevesinde hareket ettiği görülmektedir. Feminist sosyal hizmetin kadının güçlenmesi yönündeki uygulamaları, kadına şiddet ile mücadele eden sivil toplum örgütlerinin de temel yöntemidir. Böylece kadınların farkındalığının artırılması amaçlanmaktadır.

Sivil toplum örgütlerinin kadına şiddete yönelik uygulamalarını değerlendirirken, özellikle uygulamaların yetersiz kaldığı ve yapılan düzenlemelerin erkek egemen anlayış ile yapıldığı vurgulanmaktadır. Diğer yandan sağlıklı ve güncel veri paylaşımı ile sivil toplum örgütlerinin devletin işbirliği yaptığı Kurumlar olması gerekliliği de gündeme getirilmektedir. Ancak kadın alanında çalışan sivil toplum örgütlerinin üzerinde hemfikir olduğu temel konu, kadınların şiddetten korunmasının dışında kadının eğitim ve istihdam alanında güçlenmesidir. Kadının güçlenmesi ile sağlıklı toplumlar oluşacaktır. Bir sivil toplum örgütü kadınlara yardım etmeye başladığında psikolojik güçlenme döngüsünün devam etmesine neden olacaktır. Toplumsal cinsiyet ilişkilerinde meydana gelen dönüşümlerin de hepimiz için olumlu sonuçları olacaktır.

Kadına yönelik şiddetin yok edilmesini amaçlayan sivil toplum örgütlerinin birer demokratik kuruluşlar olduğu, kadınların bilgilenmesine ilişkin farkındalık sağlamaya çalıştıkları gibi devletin de sorumluluğunu yerine getirmesi konusunda mücadeleye giriştikleri söylenebilir. Bu konuda Putnam'ın ifade ettiği gibi sivil toplum örgütlerinin kendi aralarında bağ kurması ve devletin soruna sahip çıkmasını sağlamak için bireyle (kadın) devlet arasında köprü kurma işlevini yerine getirmesi demokratik bir görev olarak sivil toplum örgütlerinden beklenmektedir.

Kadın Dayanışma Vakfı, Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, Şiddet Önleme ve Rehabilitasyon Derneği (İMDAT) ve Kamer Vakfı (Kadın Merkezi Vakfı), Türkiye'de kadına yönelik şiddetle mücadele konusunda önemli çalışmalar yapan sivil toplum örgütleridir. Bu örgütlerin genel olarak kadına yönelik şiddetle ilgili faaliyetleri şu şekildedir:

• **Kadın Dayanışma Vakfı:** Kadın Dayanışma Vakfı, kadına yönelik şiddetle mücadele etmek ve kadınların haklarını savunmak amacıyla çalışmaktadır. Bu amaçla, şiddet gören kadınlara destek hizmetleri sunmakta, hukuki danışmanlık ve psikososyal destek sağlamakta, farkındalık ve eğitim programları düzenlemektedir.

• **Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı:** Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, şiddet gören kadınların barınma ihtiyacını karşılamak amacıyla sığınmaevi işletmektedir ve bu kadınlara hukuki, psikososyal ve ekonomik destek sağlamaktadır. Ayrıca, kadına yönelik şiddetle ilgili araştırma ve raporlar yayımlamakta, farkındalık çalışmaları yürütmekte ve kamuoyunu bilgilendirmektedir.

• **Şiddet Önleme ve Rehabilitasyon Derneği (İMDAT):** İMDAT, kadına yönelik şiddetin önlenmesi, mağdurların rehabilite edilmesi ve şiddeti önlemek için toplumsal bilincin artırılması amacıyla çalışmaktadır. Bu amaçla, hukuki danışmanlık, psikososyal destek, eğitim ve farkındalık programları düzenlemekte ve şiddetle ilgili araştırmalar yapmaktadır.

• **Kamer Vakfı (Kadın Merkezi Vakfı):** Kamer Vakfı, kadına yönelik şiddetle mücadele etmek ve kadınların toplumdaki konumunu güçlendirmek amacıyla çalışmaktadır. Bu kapsamda, sığınma evleri işletmekte, hukuki destek ve danışmanlık hizmetleri sunmakta, eğitim ve farkındalık programları düzenlemekte ve kadınların ekonomik ve sosyal haklarını savunmaktadır. Bu örgütlerin faaliyetleri, şiddet mağduru kadınların desteklenmesi, şiddetin önlenmesi için toplumsal farkındalığın artırılması ve kadınların haklarının savunulması gibi alanlarda yoğunlaşmaktadır. Her biri kendi uzmanlık alanında çalışarak, kadına yönelik şiddetin azaltılması ve toplumda cinsiyet eşitliğinin sağlanması için çaba sarf etmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Seda Topgöl: %40, Emre Kol: %20, Selin Metin: %40

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, Akdeniz Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan izin alınmıştır (25.03.2022 / 134) alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Seda Topgöl: 40%, Emre Kol: 20%, Selin Metin: 40%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethics committee approval (25.03.2022 / 134) was obtained from Akdeniz University Ethics of Scientific Research and Publication in Social and Human Sciences Ethics Committee for the purpose of carrying out this study approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Topgül, S., Kol, E. & Metin, S. (2024). Feminist sosyal hizmet perspektifinden sivil toplum örgütlerinin kadına yönelik şiddet ile mücadeledeki rolü. *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 243-270. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1465884>

Kaynakça

- Akgün, R. (2020). Dezavantajlı/risk altındaki gruplar: Kadınlar. H. Doğan (Ed.), *Sosyal hizmette dezavantajlı/risk altındaki gruplar* içinde (ss. 55-83). Nika Yayınevi.
- Bochenkova, A., Buonanno, P. and Galletta, S. (2023). Fighting violence against women: The role of female political representation. *Journal of Development Economics*, 164(103140), 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2023.103140>
- Cheston, S. and Kuhm, L. (2002). *Empowering women through microfinance*. 10 Ocak 2024 tarihine <https://d1wqtxtslxzle7.cloudfront.net/5353418/empowermentlibre.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Devries, K. M., Mak, J. Y. T., García-Moreno, C., Petzold, M., Child, J. C., Falder, G., Lim, S., Bacchus, L. J., Engell, R. E., Rosenfeld, L., Pallitto, C., Vos, T., Abrahams, N. and Watts, C. H. (2013). The Global prevalence of intimate partner violence against women. *Science*, 340(6140), 1527-1528. <https://doi.org/10.1126/science.1240937>.
- Dominelli, L. (2002). *Feminist social work theory and practice*. Palgrave.
- Dögerlioğlu, Ö. (2005). Sosyal ağlar ve örgütsel başarı: yerleşiklik teorisi. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 20(235), 36-41.
- Erözden, O. (2005). Sivil toplumun karanlık yüzü: Demokrasiye geçiş sürecinde sivil toplumun farklı görünüşleri, Hırvatistan örneği. L. Sunar (Ed.), *Sivil toplum: Farklı bakışlar* içinde (ss. 175-187). Kaknüs Yayınları.
- Field, J. (2008). *Sosyal sermaye* (2. Baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fine, B. (2008). *Sosyal sermaye sosyal bilime karşı bin yılın eşliğinde ekonomi politik ve sosyal bilimler* (Çev. A. Kars). Yordam Kitap.
- Granovetter, M. S. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360-1380.
- Hibbs, L. (2022). "I could do that!"— The role of a women's non-governmental organisation in increasing women's psychological empowerment and civic participation in Wales. *Women's Studies International Forum*, 90(102557), 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2021.102557>.

- Jenderedjian A. and Bellows, A. C. (2021). Rural poverty, violence, and power: Rejecting and endorsing gender mainstreaming by food security NGOs in Armenia and Georgia. *World Development*, 140(105270), 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105270>.
- Kahraman Güloğlu, F. (2020). Dezavantajlı bir grup olarak şiddet sarmalında kadınlar. M. Serdar (Ed.), *Dezavantajlı gruplar ve sosyal hizmet içinde* (ss. 113-148). Grafiker yayımları.
- Moreno, C., Pallitto, C., Devries, K., Stöckl, H., Watts, C. & Abrahams, N. (2013). *Global and regional estimates of violence against women prevalence and health effects of intimate partner violence and non-partner sexual violence*. 5 Şubat 2024 tarihinde <https://www.catalystfoundation.com.au/wp-content/uploads/13World-Health-Organisation-Prevalence-of-DV.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon Schuster paperbacks.
- Saulnier, C. F. (2000). Incorporating feminist theory into social work practice: Group work examples. *Social Work With Groups*, 23(1), 5-29. https://doi.org/10.1300/J009v23n01_02.
- Topgöl, S. (2014). *Örgütsel sosyal sermayenin performans yönetimi algısı üzerindeki etkileri: Bir alan araştırması* [doktora tezi]. Anadolu University.
- Topgöl, S. (2022). *Sosyal politika boyutu ile yoksulluk ve sosyal hizmet*. Filiz Kitabevi.
- Vázquez-González, L., Bosch-Fiol, E., Sánchez-Prada, A., Ferreira-Basurto, V., Delgado-Álvarez, C. and Ferrer-Pérez, V. A. (2023). Bystander behavior in violence against women in Spain: A scoping review. *Aggression and Violent Behavior*. 72(101861), 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2023.101861>.
- Zimmerman, M. (1995). Psychological empowerment: Issues and illustrations. *American Journal of Community Psychology*, 23(5), 581-599. <https://doi.org/10.1007/BF02506983>.

Extended Abstract

Individuals and societies require the profession of social work due to oppressive systems and unjust practices in individual and societal life. In fact, social work aims to rectify social conditions that hinder individuals' social functioning and individual and societal welfare in any situation and aims to foster the development of individuals. In other words, the ultimate goal of social work is to position individuals better in their environments in terms of social welfare and functionality. Additionally, based on the principle of "respect for the worth and dignity of the individual," the social work profession aims to enhance the welfare of individuals and societies based on

four fundamental concepts: "freedom," "equality," "respect for diversity," and "social justice." At this point, the value and importance attributed to individuals by social work are directly parallel to human rights, focusing on individuals' ability to lead meaningful lives in personal and social domains and prioritizing human rights while providing necessary social support. Operating on the assumption that every person is valuable, the fundamental aim of social work is to facilitate the construction of a social structure based on equality and justice in society and to accomplish this process while preserving the dignity and honor of individuals in the context of human rights. In this context, social work, which undertakes the mission of combating human rights violations, emerges as a non-oppressive practice.

Violence against women is also a public health crisis and one of the most significant human rights violations hindering development. At the root of violence lies structural injustices reinforced by patriarchal norms entrenched over thousands of years. Civil society organizations also play significant roles in protecting and empowering women. This study aims to examine civil society organizations combating violence against women in Turkey within the context of feminist social work and to shed light on social workers' perspectives on violence against women. The study is one of the limited research efforts that address the relationship between violence against women and civil society organizations within the framework of social work.

The study used purposive sampling, a convenience sampling method. Four participants from four identified women-focused civil society organizations agreed to participate in in-depth interviews. Due to the emergence of recurring findings from the interviews, the number of interviewees was limited to four social workers. The civil society organizations included in the research are the Women's Solidarity Foundation, Purple Roof Women's Shelter Foundation, Association for the Prevention and Rehabilitation of Violence (IMDAT), and Women's Center Foundation (Kamer Foundation). The research adopted a case study design, one of the qualitative research patterns.

When examining civil society organizations' perspectives on women's issues, it is observed that fundamentally, there exists a male-dominated perspective and the possibility of erosion of male authority. Additionally, viewing the patriarchal system as a tool of oppression against women forms the focal point of women's issues. The male-dominated perspective, along with patriarchal support as a means of oppression against women, forms the basis of discrimination. Since the patriarchal system leads to discrimination, women's issues have become social problems. Therefore, the attitudes exhibited by civil society organizations in addressing women's issues include advocacy roles aimed at eliminating discrimination and inequality. Since the 1990s, civil society actors, including civil society organizations, have widely embraced gender equality. Gender equality is considered a two-way strategy

aiming to empower both women and incorporate the needs and interests of women and men throughout the development process.

Civil society organizations emphasize that the source of violence against women should be sought within the concept of gender, which is defined by societal roles assigned to women and men. Although violence is associated with gender, it is observed that the root cause leading to these cultural impositions is again the patriarchal culture. Therefore, the source of violence is gender inequality.

When evaluating the relationship between civil society organizations and feminist social work, it is generally observed that organizations operate within the framework of empowerment, which holds a significant place in the field of social work. Practices of feminist social work in empowering women are fundamental methods also used by civil society organizations combating violence against women. This aims to increase awareness among women.

When evaluating the practices of civil society organizations regarding violence against women, it is emphasized that these practices are often inadequate, and regulations are made from a male-dominated perspective. On the other hand, the necessity of cooperation with government institutions through healthy and up-to-date data sharing is also highlighted. However, the fundamental issue agreed upon by civil society organizations working in the field of women's rights is the empowerment of women in education and employment areas, as well as protecting them from violence. Empowering women will lead to the formation of healthier societies. When a civil society organization starts to help women, it will initiate the cycle of psychological empowerment for women. Transformations occurring in gender relationships will result in positive outcomes for all of us.

TÜRKİYE ÖZELİNDE EKOLOJİK AÇIK, EKONOMİK BÜYÜME VE FİNANSAL GELİŞME İLİŞKİSİ: BAYER-HANCK BİRLEŞİK EŞBÜTÜNLEŞME ANALİZİ

Onur ÖZDEMİR* & Ceren DEMİR**

Öz

Bu çalışma 1961-2021 arası dönem için Türkiye'de ekolojik açık, ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasındaki üçlü ilişkiyi incelemektedir. Örneklem, 1961-1989 (iktisadi liberalizasyon öncesi), 1990-2021 (iktisadi liberalizasyon sonrası) ve 1961-2021 (tüm örneklem dönemi) olmak üzere Türkiye'deki sosyo-ekonomik yapısal dönüşümü kavramak adına üç ayrı döneme ayrılmaktadır. Bu bağlamda, ampirik değerlendirmeler iki aşamalı test yöntemine dayandırılmıştır. İlk aşamada serilerin durağan olup olmadığını incelemek için içsel yapısal kırılmalı Zivot-Andrews birim kök testleri uygulanmıştır. Durağanlık sonuçları çerçevesinde, bir veya iki içsel yapısal kırılmanın uygulanması durumunda serilerin durağan olmama özelliğinde bir değişiklik olmadığı ve çoğunlukla birinci mertebeden entegre oldukları görülmüştür. Ayrıca Clemente-Montañés-Reyes birim kök testi yaklaşımı serilerin AO ve IO modelleri bağlamında sırasıyla çift ortalama kayması veya kademeli değişim ile karşılaştığını araştırmak için kullanılmıştır. Clemente-Montañés-Reyes birim kök testi yaklaşımının sonuçları serilerin I(1)'de fark-durağan olduğu Zivot-Andrews birim kök yöntemiyle de aynı bulunmuştur. Serilerin eşbütünlük olup olmadığını test etmek için ise Bayer ve Hanck (2013) tarafından geliştirilen birleşik eşbütünlük yöntemine başvurulmaktadır. Elde edilen ampirik bulgular serilerin farklı tahmin modelleri ve seçilen her dönem açısından yüksek anlamlılık düzeyinde eşbütünlük olduğunu göstermektedir. Ayrıca tahmin sonuçları seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekolojik Açık, Ekonomik Büyüme, Finansal Gelişme, Yapısal Kırılma, Bayer-Hanck Birleşik Eşbütünlük Testi.

*Doç. Dr. Onur ÖZDEMİR, İstanbul Gelişim Üniversitesi Uluslararası Ticaret ve Finansman (İngilizce) Bölümü, onozdemir@gelisim.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3804-0062>

**Arş. Gör. Ceren DEMİR, İstanbul Gelişim Üniversitesi Uluslararası Ticaret ve Finansman (İngilizce) Bölümü, cedemir@gelisim.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8285-3458>

THE RELATIONSHIP BETWEEN ECOLOGICAL DEFICIT, ECONOMIC GROWTH AND FINANCIAL DEVELOPMENT IN TÜRKİYE: BAYER-HANCK COMBINED COINTEGRATION ANALYSIS

Abstract

This study investigates the triple relationship between ecological deficit, economic growth, and financial development in Türkiye for the period 1961-2021. The sample is divided into three different periods to grasp the socio-economic structural transformation in Türkiye, namely 1961-1989 (pre-economic liberalization period), 1990-2021 (post-economic liberalization period) and 1961-2021 (whole sample period). In this context, empirical assessments were based on the two-stage test method. In the first stage, Zivot-Andrews unit root tests with internal structural breaks were applied to examine whether the series were stationary. Within the framework of the stationarity results, it has been observed that if one or two internal structural breaks are applied, there is no change in the non-stationarity feature of the series and they are mostly integrated at the first order. Additionally, the Clemente-Montañés-Reyes unit root test approach was used to investigate whether the series encountered double mean shift or gradual change in the context of AO and IO models, respectively. The results of the Clemente-Montañés-Reyes unit root test approach were found to be the same as the Zivot-Andrews unit root method, where the series are stationary at their first difference $I(1)$. Econometric analysis is also based on the combined cointegration method developed by Bayer and Hanck to test whether the series are cointegrated. The empirical findings show that the series are cointegrated at high significance level in terms of different estimation models and each selected period. Furthermore, the estimation results indicate the existence of a long-term relationship between the series.

Keywords: Ecological Deficit, Economic Growth, Financial Development, Structural Break, Bayer-Hanck Combined Cointegration Test.

Giriş

Çevre ve iklim krizlerine bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal, sosyal ve ekonomik sorunlar günümüz itibarıyla kitleler tarafından göze çarpan olguların başında gelmektedir. Dolayısıyla, iktisadi sürdürülebilirlik başlığında da önemli bir yeri bulunan çevre sorunları, ilgili literatürde daha fazla konu edilmesi gereken kritik başlık haline gelmektedir. Hem ekolojik hem de ekonomik temelde geniş bir çerçeveye sahip olan sürdürülebilirlik kavramı, yaşamsal döngünün en az sorun ile idame ettirilebilmesi ve ayrıca gelecek için yaşanabilirliği kolaylaştırmak açısından temel bir yaşamsal gösterge durumunda bulunmaktadır. Ekonomik perspektif açısından da büyüme sürecinde doğal kaynakların kullanımında sürdürülebilirliğin sağlanabilmesinin önemi yaşamsal bir gerçekliğe dönüşmüş durumdadır.

Özellikle 1970 sonrasında ekonomik büyüme ile finansal sektörün gelişimi ve çevre sorunları artışının birbirine paralel bir eğilim sergilediği görülmektedir. Ekonomik büyümede yaşanan pozitif yönlü değişim çevresel göstergelerde bozulmayı da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, ekonomik

ve finansal gelişme ile süregelen küresel çevre sorunları arasındaki ilişki farklı açılardan değerlendirilmiştir. Bununla birlikte hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomilerde daha yüksek bir ekonomik büyüme oranına ulaşmak için zorluk teşkil eden çevrenin korunması olgusu literatürü meşgul eden konuların başında gelmiştir. Bu sorunla ilgili olarak, teknolojik değişimin ve yapısal yeniliklerin çevre sorunları üzerindeki etkisi mevcut literatürde büyük ölçüde çevresel bozulma, çevresel kalite ve ekonomik büyüme arasındaki karşılıklı ilişkinin incelenmesi yoluyla sorgulanmaktadır.

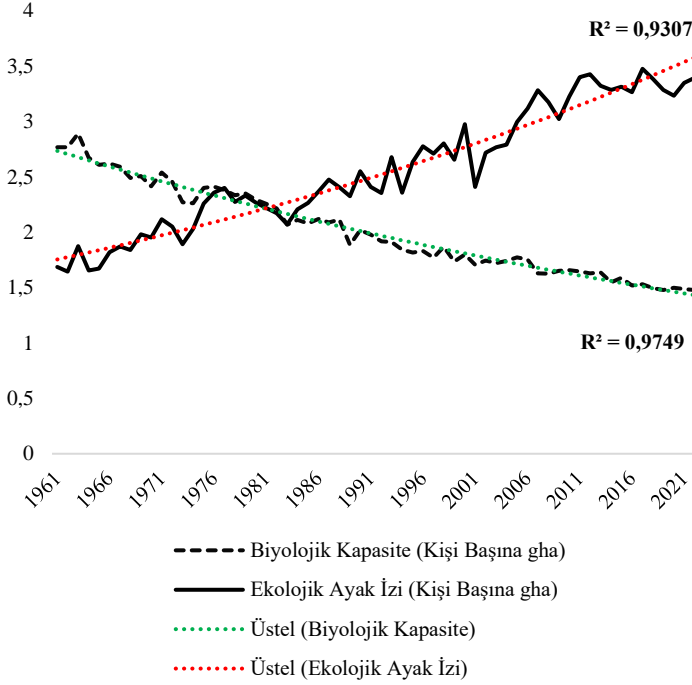
Sürdürülebilirlik temelinde konunun incelenmesi ilgili başlığın ekonomik boyutunun yanı sıra ekolojik ve sosyal sorunları da kapsayan farklı kriterlerin ele alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Tarihsel süreç boyunca insanın ekonomik faaliyetlerindeki artış bireylerin etkileşimini de gündeme getirmiştir. Doğal kaynakların artan kullanım baskısı veri iken, doğanın sınırlı kaynaklarının tüketilme hızı giderek yerel sınırların dışına çıkmış ve küresel bir sorun haline gelmiştir. Günümüz modern toplumunda ise doğanın taşıma kapasitesinin kritik seviyeyi aştığı görülmektedir. Bu nedenle, ortak kaynakların kullanımı ve ekosistemin sınırlı taşıma kapasitesi, geleceğin ekolojik sürdürülebilirliği önünde önemli bir engel oluşturmaktadır. Bu bağlamda ekolojik sürdürülebilirlik, kullandığımız yenilenebilir doğal kaynakların herhangi bir dönemde doğanın üretebileceği kaynak kapasitesini aşmaması olarak da tanımlanabilir.

Ekonomik gelişmenin finansal gelişme ile arasındaki yüksek korelasyon göz önünde bulundurularak, yüksek düzeyde bir finansal kalkınmanın ekonomik kalkınmayı da tetiklediğini vurgulayan literatürdeki araştırmalar temelinde büyüme ve finans ilişkisi günümüzde bu denkleme çevresel parametrelerin eklenmesini de gerekli kılmaktadır. Yerel ve küresel bazda nitelikli araştırmalara ihtiyaç duyulan bu alan gelişmekte olan ülkeler kategorisi bağlamında Türkiye adına da önemli bir araştırma konusu haline gelmektedir. Özellikle Türkiye’de 1980’lerin sonunda finansal açıklık düzeyinde meydana gelen artışla birlikte finans sektöründe meydana gelen gelişmelere çevresel bozulmalarında eşlik etmesi ekolojik çalışmaların iktisadi temelini inceleyen araştırmacıları finansal sistemdeki değişimlerin kapsamının ne yönde şekillendiği veya şekillenebileceğine ait başlıklara yönlendirmektedir.

Yukarıda belirtilen hususlar dikkate alınarak, bu çalışma Türkiye’de ekolojik açık, ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasındaki üçlü ilişkiyi incelemektedir. Grafik 1, Türkiye’de 1961 ile 2022 yılları arasındaki biyolojik kapasite ve ekolojik ayak izi trendini göstermektedir. Ekolojik ayak izi, belirli faktörlerin etkisi altındaki ekolojik sürdürülebilirliğin ölçüsü iken, biyolojik kapasite bir bölgenin sürdürülebilir kalkınma bağlamında yenilenebilir doğal kaynakları üretme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır. Grafik 1’e hızlı bir bakışta, ekolojik ayak izinin zaman içinde arttığı, ancak biyolojik kapasitenin, tam tersine, azalma eğilimini koruduğu görülmektedir. Bu iki göstergenin 1980’deki kesişme noktasından 2022’ye kadar gerçekleşen eğilimi, Türkiye’nin zaman içinde artan bir ekolojik açığı olduğu anlamına

gelmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de doğal kaynak tüketim hızının mevcut doğal kaynakların kendini yenileme hızından daha fazla olduğu rahatlıkla ifade edilebilmektedir.

Grafik 1. Türkiye için Biyolojik Kapasite ve Ekolojik Ayak İzi Trendi

Kaynak: Global Footprint Network; Yazarın Kendi Hesaplaması

Grafik 1 üzerinde biyolojik kapasite ve ekolojik ayak izi parametrelerinin ilişkisi gözlemlenebilmektedir. Bu parametrelerden ekolojik ayak izi, tükettiğimiz kaynakların yeniden üretilebilirliğini ve tüketimle ortaya çıkan atıkların yönetilmesi/yok edilmesi adına ihtiyaç duyulan verimli toprak ve su alanlarıyla açıklanmaktadır. Biyolojik kapasite ise toprağın ve suyun üretkenliği ile analize konu olmaktadır. Bu bağlamda sınır içindeki otlak tarım arazisi, orman yüzölçümü, balıkçılık sahası gibi faktörler incelenmektedir (WWF, 2012). Her iki parametre de alan hesaplaması ile elde edilerek küresel hektar (gha) cinsinden tanımlanmaktadır. Bu parametrelere Türkiye için 1961-2022 yılları aralığında bakıldığında, ekolojik ayak izinin yükseldiği, biyolojik kapasitenin azaldığı ve böylece ekolojik açık aralığının 1980 ile 2022 yılları bandında genişlediği, yani doğal kaynaklarda mevcut zaman diliminde tüketimin yenilemeden daha büyük olduğu gözlemlenmektedir.

Ekonomik büyümenin çevre ve iklim üzerinde yarattığı negatif etkiler ve bu etkilere dair eleştirilerin artışı yeni bir perspektif yaratmayı zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda ekonomik büyümeyle ekolojik açık ilişkisi ampirik

çalışmalar için önem kazanmıştır. Finans-büyüme-çevre ilişkisinin de birbirlerinden bağımsız olmadığına dair görüşler artmaktadır. Dolayısıyla bu alanda Türkiye için de araştırma motivasyonu oluşmuştur ve bu çalışmanın temelinde yer almaktadır. Çalışmamız özel sektör kredileri-ekolojik açık-büyüme ilişkisini doğrusal ve doğrusal olmayan birim kök testleriyle analiz etmektedir. Çalışmamızın ilk aşamasında konuya dair mevcut teorik ve ampirik literatürde bu ilişkinin hangi parametrelerle nasıl analiz edildiği ve nasıl açıklandığı incelendikten sonra, çalışmamızın analizindeki verilerin içeriği ve metodolojik altyapısı ele alınacaktır. Bir sonraki aşamada birim kök testlerinin sonuçları özetlendikten sonra sonuç kısmına geçiş yapılacaktır.

1. TEORİK VE AMPİRİK LİTERATÜR

Çalışmanın bu bölümünde, ilk olarak teorik literatür incelenecek; ardından ampirik literatür ele alınacaktır.

1.1. Teorik Literatür

İklim değişikliğine bağlı olarak artan çevresel sorunlarının son yıllarda daha fazla görünür hale gelmeye başlaması araştırmacıları mevcut konunun farklı boyutlarını ele almaya yönlendirmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’de ve dünyada ortaya çıkan farklı sorunlar üzerine iklim, çevre ve ekonomi ekseninde araştırmaların önemi artmaktadır. Özellikle ekonomik büyümenin yaşanan çevresel sorunlara etkisi olup olmadığı üzerine yapılan araştırmalar geçmiş çalışmalarda da önemli bir yer edinmiştir. Bu noktada, ekonomik büyüme ile çevre kirliliği ilişkisini ele alan başlıca çalışmalar Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) bağlamında açıklanmaktadır. Mevcut parametreler arasında doğrusal bir artış olduğunu savunan teori, belirli bir seviyeden sonra, yani ekonomik büyümenin sürdürülebilir hale gelmesine bağlı bilinç artışıyla ters orantılı hale geldiğini savunmakta ve böylece ekonomik büyümenin devamlılığının çevre kirliliğini azalttığı argümanını ön plana çıkarmaktadır. Bunun da ters U şeklinde bir görünüm yaratacağı öne sürülmektedir (Grossman ve Krueger, 1995). Fakat bunun aksini iddia eden çalışmalar mevcut ters U ilişkisinin gerçekleşmeyeceğini, yani ekonomik büyüme devam ettikçe çevre kirliliğinin bir süre sonra azalacağı fikrinin doğru olmadığını düşünmektedirler.

Ters U ilişkisine dayalı oluşturulan hipotezler, ekonomik temelde gerçekleşen ilerlemelerin ve hareketliliğin neden olduğu çevre kirliliği birçok farklı açıdan test etmektedirler. Örneğin, sektörel bazdaki değişikliklerin ölçek etkisine bağlı ortaya çıkan negatif etkileri azaltarak çevre üzerinde pozitif etkileri artırması (sektörel etki) ve temiz teknoloji yatırımlarındaki potansiyel artışların kaynak kullanımlarında etkinliğe yol açması ve böylece çevresel bozulmanın azalmasını sağlaması (teknik etki) üzerinden farklı etkiler (ölçek etkisi, sektörel etki ve teknik etki) ön plana alınmaktadır (Ahmad vd., 2020).

Özellikle büyüme konusu literatürde finansal perspektifle ilişkilendirilmektedir. Bu ilişkinin temeli ise ekonomik büyümenin finansal

gelişmeye de öncülük ettiği varsayımına dayanmaktadır. Finans sektöründe de hizmetlere yönelik yaşanan talep artışında ekonomik büyüme kritik faktörler arasında bulunmaktadır (Robinson, 1952). Aynı zamanda finansal hizmetler de ekonomik büyümenin gerçekleşmesini sağlayan değişkenlerin başında gelmektedir (Schumpeter, 1911; Goldsmith, 1969; McKinnon, 1973; Shaw, 1973). Bu bağlamda, ekonomik büyümenin ülkeler arasındaki farklı dinamikleri finansal hizmetlerin faktör üretkenlikleri ve faktör verimliliklerinin farklılıkları ile paralellik göstermektedir. Özellikle mevcut dönemde teknolojinin tüm çalışma alanlarına entegre olabilme eğilimindeki artış teknoloji ekseninde ilerleme kaydeden finansal kuruluşlarda azalan bilgi asimetrisiyle risk yönetimini de kolaylaşmaktadır. Bu durum yatırımların artmasına ve öz sermayede gerçekleşen maliyetin düşmesine olanak sağlayarak finansal sistemde faktör üretkenliğini teşvik etmektedir. Finansal sistemin bütüncül bir yapıda gelişim göstermesi ise faktör birikiminde temel belirleyiciliğini korumaktadır. Organize sistemler verimlilik artışı sayesinde ekonomik büyümede de verimlilik elde edilmesine olanak tanımaktadır (Fung, 2009).

İlgili literatürde ekonomik büyüme ve finansal ilişkiler arasında kurgulanan pozitif etkilerin aksine farklı görüşlerin de bulunması teorik zeminde karşılıklar aracılığıyla konunun zenginleşmesini teşvik etmektedir (Keynes, 1964; Minsky, 1975). Örneğin Minsky'ye (1975) göre finansal sistemin istikrarsızlığı ekonomik krizlerin ortaya çıkmasına neden olarak ekonomik büyümenin uzun dönemli durgunluğuna yol açmaktadır. Ayrıca Keynes (1964) Minsky'ye (1975) benzer şekilde spekülative güdüyü taşıyan finansal ilişkilerin ekonomik istikrarda da etkisi olacağını belirtmektedir.

Benzer şekilde, finansın çevreyle ilişkisi üzerine de literatürde farklı görüşler bulunmaktadır. Finansal hizmetlere talebin arttığı yükselen ekonomilerde artan enerji talebinin, sera gazı emisyonlarında negatif etkiye sebep olduğunu savunan görüş, finans ve çevre ilişkisini olumsuz yönde değerlendirmektedir (Sadorsky, 2010). Finans ve çevre ilişkisini pozitif açıdan değerlendiren bir başka görüş ise finansal sistemdeki gelişmişliğin yüksek enerji verimliliğine katkı sağlayan teknolojik yatırımlar yaratmasıyla emisyon oluşumunu düşürerek çevre kalitesini artıracığını savunmaktadır (Tamazian vd., 2009).

Dolayısıyla, gelişmiş finansal piyasaya sahip olan ülkelerin daha iyi bir çevre kalitesine sahip olacağı varsayılmaktadır (Talukdar ve Meisner, 2001). Daha güncel bir çalışmanın bulguları ise finansal gelişmişliğin CIVETS (Kolombiya, Endonezya, Vietnam, Mısır, Türkiye ve Güney Afrika) ülkelerinde yenilenebilir enerji tüketimini negatif etkilediğini açıklamaktadır (Kavas ve Çoban, 2023). Buradan yola çıkarak bir diğer alt bölümde, temel noktaların ele alındığı teorik altyapının ampirik düzlemdeki yansımaları incelenmektedir.

1.2. Ampirik Literatür

Güncel literatürde çevre ve büyüme ilişkisine odaklanan çalışmalar ÇKE hipotezine ait geçerlilik testlerine dayanmaktadır. Çevresel bozulmaları incelerken kullanılan güncel göstergelerden biri olan ve insanın doğa ve gezegen üzerindeki etkisini ele alan ekolojik ayak izi, literatürdeki ampirik çalışmalarda da önemli bir yer tutmaktadır. Kendine ait alt başlıklar içeren ekolojik ayak izinin Ulucak ve Bilgili'nin (2018) çalışmasına göre ekonomik büyümenin ilk aşamasında tüm gelir gruplarında artış gösterdiği belirlenmiştir. Fakat zaman içinde büyümede yaşanan değişiklikler ekseninde ekolojik ayak izinin düşüşe geçtiği vurgulanmaktadır.

Udeagha ve Breitenbach (2023) tarafından gerçekleştirilen güncel çalışma Güney Afrika için ÇKE'nin günümüzdeki geçerliliğini araştırmaktadır. Araştırmanın bulguları finansal gelişmenin uzun ve kısa vadede ekolojik bütünlüğü ve çevresel sürdürülebilirliği artırdığını göstermekte ve ÇKE teorisinin geçerliliğini onaylamaktadır. Ayrıca, karbon emisyonları ve doğrudan yabancı yatırımlar arasında pozitif etkileşimi vurgulayan bir başka finans-çevre ilişkisi kavramı olan kirlilik cenneti hipotezine de (Pollution Haven Hypothesis - PHH) değinerek, mevcut hipotezin oluşmasının temelinde yetersiz bir finansal sistemin var olmasına vurgu yapmaktadır.

Al-Mulali vd. (2015a) ise yüksek ve üst orta gelirli ülkelerde ÇKE'nin çok daha fazla önem arz ettiğini belirtmektedir. Bununla birlikte başka çalışmalar ÇKE'nin geçerliliğini doğrulamayarak salt ekonomik büyümenin çevresel bozulmayı azaltmadığını ilgili parametreler arasındaki pozitif doğrusal ilişkiyle açıklamaktadırlar (Bagliani vd., 2008; Caviglia-Harris vd., 2009; Hervieux ve Darne, 2015). Bununla birlikte, Charfeddine (2017) tarafından gerçekleştirilen çalışma ise ÇKE hipotezinin sosyo-ekonomik değişkenlerden bağımsız tutulmaması gerektiğini savunmaktadır.

Türkiye için ise ekolojik ayak izi temelinde incelenen çevre-ekonomik büyüme ilişkili farklı çalışmalar bulunmaktadır (Destek, 2018; Dumrul ve Kılıçarslan, 2020; Gülmez vd. 2020; Destek, 2021). 1990-2014 arasındaki dönemi inceleyen Destek'in (2018) araştırmasına göre çevresel bozulma ve ekonomik büyüme bağıntısında görülen ters U eğilimi kısa dönem için gözlenirken ekonomik büyümeden çevresel bozulmaya doğru nedensellik ilişkisinin uzun dönemli bir niteliğe sahip bulunduğu görülmektedir. 1970-2017 zaman aralığı için ise hem kısa vadede hem de uzun vadede ekonomik büyümenin ekolojik ayak izini artırdığı; bu sebeple, çevresel kaliteye zarar verdiği gözlemlenmiştir (Destek, 2021).

1961-2016 arasındaki zaman dilimini kapsayan bir diğer çalışma da ekonomik büyümeden ekolojik ayak izine hem kısa hem de uzun vadede nedensellik ilişkisi olduğu ortaya konulmuş ve Türkiye'de ÇKE'nin geçerli olduğu vurgulanmıştır (Gülmez vd., 2020). Ayrıca, 1961-2014 diliminde GSYH'nin ekolojik ayak izini uzun dönemde artırdığı bir başka araştırmanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Dumrul ve Kılıçarslan, 2020).

ÇKE hipotezinin Vektör Hata Düzeltme Modeli (Vector Error Correction Model – VECM), Granger Nedensellik Testi ve Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (Autoregressive Distributed Lag – ARDL) Sınır Testi ile Türkiye özelinde incelendiği araştırmalar dahilinde hipoteze dair farklı bulgular elde edilmiştir. Örneğin, Boutabba (2014) ve Al-Mulali vd. (2015b) finansal gelişmeyle birlikte karbon emisyonlarında yükseliş gerçekleştiğini belirlerken; Dogan ve Turkekul (2016) karbon emisyonları ve finansal gelişme bağıntısında nedensel bir ilişki gözlemlenmemektedir. Shahbaz vd. (2013) ile Shahbaz vd. (2018) de bir başka çıkarım ile finansal gelişmenin karbon emisyonlarını azalttığını açıklamıştır. Ayrıca, özel sektöre verilen yurt içi kredilerin çalışmalarda finansal gelişme göstergesi olarak ele alındığı görülmektedir.

Çevresel bozulmayı finansal gelişmişlik ekseninden inceleyen teorik ve ampirik çalışmalar sonucunda tutarlı sonuçlar elde edilememiştir. Bu çalışmalarda gözlemlenen tutarsızlık sebebiyle büyüme ve çevre üzerine yapılan araştırmalarda sağlıklı bir yol kat edilemediği de gözlemlenmektedir. Ekolojik açık, ekonomik büyüme ve finansal gelişme ilişkilerinin incelendiği ampirik çalışma sayısının azlığı, mevcut çalışma ekseninde 1961-2021 döneminde ilgili değişkenlerin sürdürülebilirliğini Türkiye özelinde araştırmayı gerekli kılmıştır. Buradan yola çıkarak, bir sonraki bölüm analizde kullanılacak verileri ve metodolojik altyapıyı açıklamaktadır. Özellikle belirtilen dönem içerisinde, iktisadi, politik ve toplumsal değişimlerin etkileri çerçevesinde, Türkiye'nin dönemsel farklılıkları sınıflandırmalar temelinde oluşturularak serilerin istatistiki tutarlılığı ve güvenilirliği test edilmektedir.

2. DATA VE METODOLOJİ

Bu bölümde, çalışmada uygulanan analiz yöntemi için kullanılmış olan data ve metodoloji açıklanacaktır.

2.1. Data

Mevcut çalışma içerisinde ekolojik açık, ekonomik büyüme ve finansal gelişme değişkenlerinin sürdürülebilirliğinin Türkiye için incelenmesi amaçlanmıştır. Uygulanan analizlerde 1961-2021 arası dönemi kapsayan yıllık veriler ele alınırken, ilgili değişkenlerden ekolojik açık için Global Footprint Network, iktisadi büyüme için World Bank (World Development Indicators) ve finansal sektör mevduatları (finansal gelişme adına kullanılan vekil değişken) için ise Global Financial Development veri tabanlarından yararlanılmaktadır. İlk olarak, ekoloji açık temelinde bir toplumun mevcut teknoloji ve kaynak yönetimi uygulamalarını kullanarak tükettiği ve ürettiği atıkları dengelemek için hangi düzeyde biyolojik olarak verimli doğal kaynaklara ihtiyaç duyduğu ve bunun ne kadarını karşılayabildiği ölçülmektedir. İkincisi, ekonomik büyüme oranı (yıllık, %) ilgili ülkenin yerel para birimine dayalı olarak piyasa fiyatlarında yıllık GSYH büyüme oranının etkilerini incelemek için kullanılmaktadır. Seriler, ekonomideki tüm yerleşik

üreticilerin yarattıkları brüt katma değerler ile tüm ürünlerin vergileri toplamından ürünlerin değerine dahil olmayan sübvansiyonların çıkarılması ile elde edilmektedir. Ekonomik büyüme oranının kullanımının ardında yatan temel nedenlerden biri dolaylı olarak ekolojik açığa etkisi olabilecek fiziksel girdilerin amortismanı veya doğal kaynakların tükenmesi/bozulması için kesinti yapmadan hesaplanması açısından önem arz etmesidir. Son olarak, finansal sektör mevduatlarında yaşanan değişimin etkileri ekolojik açık ve ekonomik büyüme ile ilişkisi açısından analizde yer alan değişkenlerden bir diğerini oluşturmaktadır. İlgili değişkenin analize dahil edilmesinin ardındaki en önemli nedenlerden biri ise, finansal alanda yaşanan dönüşümün Türkiye ekonomisinin üretim kapasitesi üzerindeki doğrudan ve/veya dolaylı etkilerinin, doğal kaynak kullanımında ve biyolojik kapasitede önemli değişikliklere yol açabilecek olmasıdır.

Veri seti dikkate alınarak oluşturulan ampirik strateji 1961-2021 döneminde Türkiye için yıllık serilerin kullanımı temeline dayanmaktadır. Zaman boyutu uzun vadeli bir yapıya sahip olduğundan ve farklı eğilimlere maruz kalabileceğinden tüm dönem üç ayrı zaman dilimine ayrılmıştır: (i) liberalleşme öncesi dönem (1961-1989), (ii) liberalleşme sonrası dönem (1990-2021) ve (iii) tüm örneklem dönemi (1961-2021). Mevcut zamansal sınıflandırmayı kullanmanın ardındaki neden ise Türkiye ekonomisinin 1980'lerin sonlarından başlayarak ticari ve finansal hesaplarında dışa açıklık artışı yoluyla dünya ekonomisine eklemlenmesi ve bu doğrultuda yapısal bir dönüşüm ile karşı karşıya bulunması olarak özetlenebilir. Dolayısıyla mevcut yapısal dönüşüm Türkiye'de sosyo-ekonomik politikadaki değişim aracılığıyla üretim ve tüketiminde kompozisyonunu farklılaştıracak dinamiklerin ortaya çıkışını teşvik etmektedir. Bu çerçevede, Tablo 1 ilgili değişkenlerin yapısını ve hesaplama tekniklerini, Tablo 2 ise özet istatistiklerini göstermektedir.

Tablo 1. Değişkenler, Tanımlamalar ve Ölçüm Yöntemleri

Değişken	Kısaltma	Tanım	Ölçüm	Kaynak
Ekolojik Açık	ECO_DEF	Toplam nüfusun ekolojik ayak izinin, toplam nüfusun biyolojik kapasitesini aşması	Kişi Başına Küresel Hektar (gha)	Global Footprint Network
Ekonomik Büyüme Oranı	ECON_GRW	Sabit yerel para birimine dayalı piyasa fiyatlarında GSYH için yıllık yüzde büyüme oranı	GSYH Büyüme Oranı (Yıllık %)	World Bank (World Development Indicators)
Finansal Sistem Mevduatı	FIN_DEP	Mevduat bankaları ve diğer finansal kuruluşlardaki vadesiz, vadeli ve tasarruf mevduatlarının GSYH içindeki payı.	GSYH (%)	International Financial Statistics (IFS), International Monetary Fund (IMF), Global Financial Development Database

Tablo 2. Tanımsal İstatistikler

Panel A: Tüm Dönem, 1961-2021							
	Maksimum	Minimum	Ortalama	Medyan	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
ECO_DEF	1.124	-1.944	-0.526	-0.441	0.917	0.071	1.854
ECON_GROW	11.35	-5.750	4.767	5.043	3.957	-0.702	3.276
FIN_DEP	68.57	9.215	30.05	26.23	13.96	0.568	2.772
Panel B: Liberalizasyon Öncesi Dönem, 1961-1989							
	Maksimum	Minimum	Ortalama	Medyan	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
ECO_DEF	1.124	-0.440	0.293	0.144	0.465	0.351	1.988
ECON_GROW	11.21	-2.447	4.789	4.856	3.197	-0.065	2.855
FIN_DEP	28.29	9.215	19.29	21.39	6.523	-0.232	1.504
Panel C: Liberalizasyon Sonrası Dönem, 1990-2021							
	Maksimum	Minimum	Ortalama	Medyan	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
ECO_DEF	-0.431	-1.944	-1.268	-1.292	0.485	0.238	1.689
ECON_GROW	11.35	-5.750	4.748	5.923	4.591	-0.851	2.935
FIN_DEP	68.57	20.65	39.81	38.09	11.49	0.407	2.827

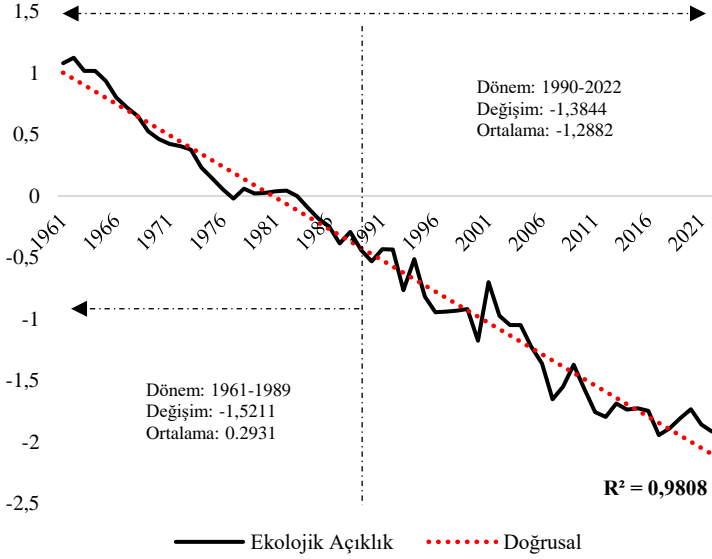
Ayrıca, Grafik (2)-(4), sırasıyla ekolojik açık, ekonomik büyüme ve finansal sektör mevduatlarına ait serilerdeki dönemsel eğilimleri göstermektedir. İlgili grafiklerdeki ortak özellik Türkiye'deki yapısal dönüşümlerin kırılma noktalarını tespit etmek için önemli bilgiler sağlayan zaman boyutuna bağlı eğilimlerin farklılıklarını ortaya koymasındadır. Özellikle ekolojik açık 1970'lerden başlayarak uzun bir zaman diliminde süreklilik sergileyen bir artış eğilimine sahip bulunmaktadır. Bununla birlikte, ekolojik açıktan devam edersek, Türkiye'de liberalleşme sonrası dönem biyosfer üzerindeki insani tüketim talebinin nispeten daha güçlü olduğu bir dönemi temsil etmektedir.

Grafik 3'te ise ekonomik büyüme oranının yıllık yüzde değişim trendi gösterilmektedir. İlgili değişkenin 1961-2021 arasındaki dönemde yaşadığı değişim çerçevesinde karşı karşıya kaldığı farklı düzeylerdeki patlama ve düşüşlerden bahsedilebilmektedir. Ancak her dönemin kendine özgü sosyo-ekonomik ve toplumsal gerçekliği, yükselişlerin ve düşüşlerin birbirini takip etmesi şeklinde kendini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, büyümede yaşanan her canlanma dönemi, paralelinde bir çöküş döneminin oluşmasına (veya tam tersine) yol açmaktadır.

Son olarak Grafik 4, ele alınan örneklem sürecinde finansal sistemdeki toplam mevduatlardaki değişimin zaman içindeki eğilimini yansıtmaktadır. Bu değişkenin kullanılmasındaki temel amaç, finansal alanda yaşanan eğilimleri Türkiye'nin sosyo-ekonomik temelli yapısal dönüşümü doğrultusunda hem üretim hem de tüketim alışkanlıklarının küresel yönlü şekillendiği bir çerçevede değerlendirmek ve finansal alanda yaşanan küresel entegrasyonun Türkiye ekonomisine katkısını farklı boyutlarıyla analiz etmektir. Dolayısıyla, finansal sektörde yaşanan değişimlerin hane halklarının yatırım ve tüketim davranışlarını etkileyerek ekonomik yapıda farklı oluşumların ortaya çıkabilmesine yol açtığı not edilebilir. Grafik 4'teki uzun dönemli eğilim incelendiğinde finansal sektördeki toplam mevduat artışlarının zaman içinde sürekliliğe sahip olduğu görülmekte ve bu artışın ardında

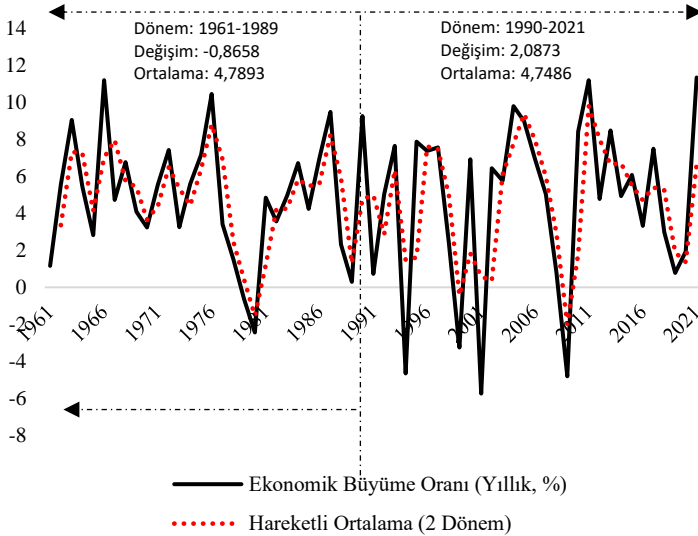
yaşanan nedenlerin ve sonuçlarının sosyo-ekonomik düzeydeki bağlantılarının detaylı analizlere kapı araladığından bahsedilebilmektedir. Bir sonraki 3.2 alt bölümünde ampirik analizde kullanılan metodolojik çerçeve özetlenmektedir.

Grafik 2. Ekolojik Açık için Zaman Trendi

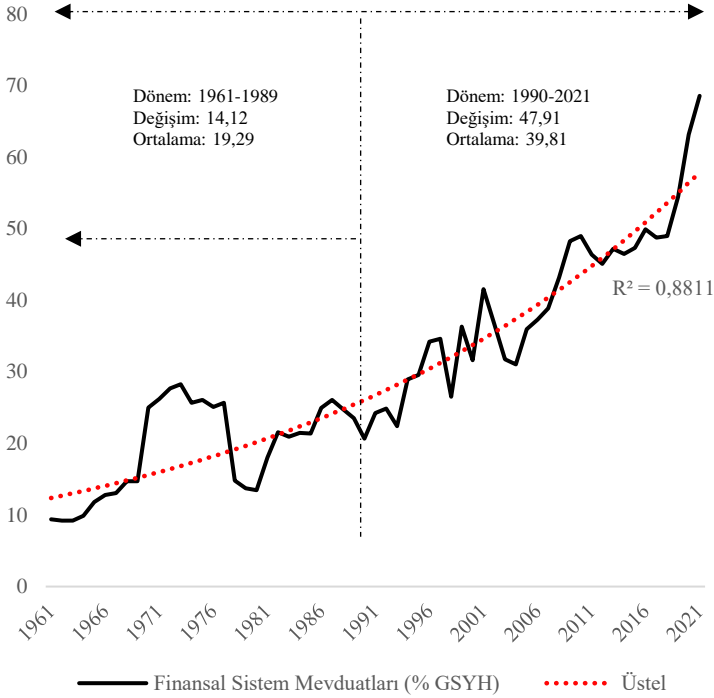
Kaynak: Global Footprint Network; Yazarın Kendi Hesaplaması

Grafik 3. Ekonomik Büyüme Oranı (Yıllık, %) için Zaman Trendi

Kaynak: World Bank (World Development Indicators); Yazarın Kendi Hesaplaması

Grafik 4. Finansal Sistem Mevduatları (% GSYH) için Zaman Trendi

Kaynak: International Financial Statistics (IFS); International Monetary Fund (IMF); Global Financial Development Database; Yazarın Kendi Hesaplaması

2.2. Metodolojik Çerçeve

Mevcut alt bölüm Türkiye’de yaşanan ekolojik açık, ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasındaki değişimi araştırmak için yararlanılan yöntemsel çerçevenin teorik arka planı hakkında bilgi vermektedir. Mevcut çalışmanın ampirik çerçevesi ise Bayer ve Hanck (2013) tarafından geliştirilen güncel eşbütünleşme yaklaşımına dayanmaktadır. Karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde, eşbütünleşme analizleri zaman serilerinde farklı ekonometrik yöntemlere bağlı olarak test edilmekte, ancak bu yöntemlerin sınırlı sayıda olan serilerde yanlış tahminler üretebilecek yapısal kırılmaların varlığının kritik önemini teorik olarak yöntemine dahil etmektedir. Bu nedenle, Bayer-Hanck yaklaşımı öncesinde ilgili serilerin durağanlığının varlığı test edilerek birim kök testleri uygulanmakta ve böylece zaman içinde oluşabilecek olası yapısal kırılmalar dikkate alınarak mevcut yaklaşım gerçekleştirilmektedir. Tahmin edilen modeller serinin durağanlığına duyarlı olduğundan istatistiki olarak tespit edilmesi Bayer-Hanck eşbütünleşme yönteminin teorik gereksiniminin ön koşulu konumunda bulunmaktadır.

Geleneksel birim kök testlerinin (Dickey ve Fuller, 1981; Phillips ve Perron, 1988) temel dezavantajlarından biri serilerde yapısal kırılmaların varlığına ilişkin yanlışlarıdır. Ancak faiz oranlarındaki değişimler, ekonomik

krizler veya sosyal değişkenleri içeren politiklardaki değişiklikler gibi bazı potansiyel kaynaklar yapısal kırılmaların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Altuzarra, 2015). Serilerde bu tür yapısal değişimler veya kırılmalar baskın konumdaysa ve ayrıca mevcut olgular ilgili serilerde dikkate alınmazsa, ileri ampirik bulgular yanıltıcı olacak ve istatistiksel olarak güvenilirliğini kaybedecektir. Bu bağlamda, çalışmada serilerin durağanlık tespitine dayalı ampirik tahminlerde yapısal kırılmaları ele alan birim kök testleri dikkate alınmaktadır.

İlk olarak, Zivot ve Andrews (1992) serilerde içsel kırılmalara izin veren birim kök testi geliştirmiştir. Bu yöntemi takiben Perron ve Vogelsang (1992) ile Perron (1997) sırasıyla ani ve kademeli değişimlere izin veren iki farklı Toplamsal Uç Değer (Additive Outlier - AO) ve Yenilikçi Uç Değer (Innovative Outlier - IO) modelleri geliştirmiştir (Glynn vd., 2007). Perron ve Vogelsang'ın (1992) iki farklı tipte içsel kırılmaya izin veren yöntemi, Clemente vd. (1998) tarafından daha ileri düzeyde, birim kök testleri bağlamında, genişletilmiştir. Bu nedenle, ampirik analizde Clemente-Montañés-Reyes yöntemi (1998) hem AO modelini hem de IO modelini dikkate aldığı ve seride iki yapısal kırılmaya izin verdiği için kullanılacak yöntemi temsil etmektedir.

Zivot ve Andrews (1992) tarafından serilerdeki yapısal kırılma olasılığını göz önünde bulundurarak birim kök hipotezini test etmek için sunulan yöntem yapısal kırılma durumunda üç farklı model tipini ele almaktadır. Model A ve Model B sırasıyla sabitte kaymayı ve eğimde değişikliği dikkate almaktadır. Model C ise hem sabitteki hem de eğimdeki değişikliğe odaklanmaktadır. Denklem (1), Model A, B ve C'yi ölçmek için kullanılan Zivot-Andrews yöntemini test etmek için y_t formunda basit zaman serilerini ifade etmektedir:

$$y_t = \mu + y_{t-1} + e_t \quad (1)$$

Sıfır hipotezi, $\alpha = 0$, serideki dışsal yapısal değişimi dışlayan entegrasyon sürecini betimlerken, alternatif hipotez, $\alpha \neq 0$, dışsal yapısal kırılmaya dayanmaktadır. Sıfır hipotezine göre serideki kırılma bilinmeyen bir zamanda gerçekleşir ve trend durağan $I(0)$ süreci ile ifade edilmektedir. Zivot-Andrews yaklaşımında birim kök testi, $1 < TB < T$ anında meydana gelen otoregresif y_t değişkeni üzerindeki minimum- t değeri olarak yapısal kırılma noktasını belirlemektedir. Aşağıdaki üç modelin tümü farklılaşan kırılma fraksiyonu $\lambda = TB / T$ ile sıradan en küçük kareler yöntemi aralığıyla tahmin edilmektedir. Perron (1990) tarafından önerilen yöntem benzer şekilde, Zivot ve Andrews (1992) serilerdeki birim kökün varlığını test etmek için (2), (3) ve (4) denklemlerinde gösterilen artırılmış regresyonları oluşturur:

Model A:

$$y_t = \hat{\mu}^A + \hat{\theta}^A DU_t(\hat{\lambda}) + \hat{\beta}^A t + \hat{\alpha}^A y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \hat{c}_j^A \Delta y_{t-j} + \hat{e}_t \quad (2)$$

Model B:

$$y_t = \hat{\mu}^B + \hat{\beta}^B t + \hat{y}^B DT_t^*(\hat{\lambda}) + \hat{\alpha}^B y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \hat{c}_j^B \Delta y_{t-j} + \hat{e}_t \quad (3)$$

Model C:

$$y_t = \hat{\mu}^C + \hat{\theta}^C DU_t(\hat{\lambda}) + \hat{\beta}^C t + \hat{y}^C DT_t^*(\hat{\lambda}) + \hat{\alpha}^C y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \hat{c}_j^C \Delta y_{t-j} + \hat{e}_t \quad (4)$$

DU_t her olası kırılma noktasında ortaya çıkan ortalama kayma için bir gösterge kukla değişkenini temsil ederken DT_t ise karşılık gelen trend kayması değişkenini tanımlamaktadır (Waheed vd., 2006). Teorik bağlamda, $DU_t(\lambda) = 1$ ise $t > T\lambda$, aksi takdirde 0; $DT_t^*(\lambda) = t - T\lambda$ ise $t > T\lambda$, aksi takdirde 0 olmaktadır. Ayrıca Δ fark operatörünü, k olası her bir yapısal kırılma için belirlenen gecikme sayısını ve ε hata terimini göstermektedir. Zivot-Andrews yöntemi, kırılma zamanının bilinmediğini belirterek, olası bir kırılma tarihinin herhangi bir belirli zaman dilimini kabul etmektedir. Bu varsayıma dayanarak, Zivot-Andrews yöntemi her bir regresyonun olası her kırılma tarihine karşı sırayla kullanıldığı kabulü üzerine kurulmaktadır.

Anlamlılık düzeyi en yüksek t -oranı, α için güncel zamanı belirlemektedir. İlgili yöntem $\alpha = 1$ durumunu test etmek için tek taraflı t -istatistiğini en aza indirerek gerçek kırılma süresini bulmaktadır (Waheed vd., 2006). Ayrıca Δy_{t-j} kullanmanın amacı modeldeki otokorelasyon problemini ortadan kaldırmaktır. α için en küçük t -istatistiği mevcut yapısal kırılma noktasını bulmaktadır. Bu yöntem ayrıca asimptotik dağılımın neden olduğu sorunları en aza indirmek için uç noktaların varlığını da dikkate alarak istatistikî değerlerin sonsuzluktan sapmasını sağlamaktadır. Mevcut yapısal kırılma noktasını belirlemek için kesin bölge, örneklemin bazı potansiyel uç noktaları göz ardı edildiğinde elde edilmektedir.

Ayrıca, Clemente vd. (1998) tarafından oluşturulan birim kök testi Zivot-Andrews yönteminin genişletilmiş bir teorik uzantısı olarak kullanılabilir. Bu model hem AO hem de IO modellerinde iki olası içsel kırılmaya izin vermektedir. Ortalamada ani olarak ortaya çıkan yapısal değişiklikler IO yaklaşımında gösterilmektedir. Bu yaklaşımdaki iki kırılma

yenilikçi uç değere (IO) aittir. Bu bağlamda regresyon, IO yaklaşımını aşağıdaki denklemle tahmin etmektedir:

$$y_t = \mu + \rho y_{t-1} + \delta_1 DTB_{1t} + \delta_2 DTB_{2t} + d_1 DU_{1t} + d_2 DU_{2t} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + e_t \quad (5)$$

Ortalamada kademeli olarak kaymaların meydana geldiği yaklaşım ise toplamsal uç değer (AO) yaklaşımı olarak tanımlanmaktadır. Serinin birim kök hipotezi, toplamsal uç değer aracılığıyla test edilebilmektedir. AO yaklaşımı Denklem (5)'teki deterministik katsayı çıkarılarak Denklem (6) aracılığıyla tahmin edilmektedir:

$$y_t = \mu + d_1 DU_{1t} + d_2 DU_{2t} + \tilde{y}_t \quad (6)$$

Son olarak, Denklem (7) $\rho=1$ hipotezi için minimum t -istatistiğini dikkate alarak aşağıdaki şekliyle uygulanmaktadır:

$$\tilde{y}_t = \sum_{i=0}^k \omega_{1i} DTB_{1t-i} + \sum_{i=0}^k \omega_{2i} DTB_{2t-i} + \rho \tilde{y}_{t-1} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta \tilde{y}_{t-i} + e_t \quad (7)$$

Burada DTB_{it} bir pulse değişkeni olup DU_t her bir olası kesme noktasında oluşturulan ortalama kayma için gösterge kukla değişkenini temsil etmektedir. Ayrıca, $t = TB_i + 1$ ise $DTB_{it} = 1$ ($i = 1, 2$) ve aksi halde 0; $DU_{it} = 1$ ise $t > TB_i$ ($i = 1, 2$), aksi halde 0 olmaktadır. Ortalamadaki değişikliklerin meydana geldiği tarihler ise TB_1 ve TB_2 ile gösterilmektedir. Clemente vd. (1998) yöntemine göre serinin potansiyel yapısal kırılmaları birinci dereceden otoregresif süreci temsil etmektedir. Diğer bir ifadeyle, test hipotezleri otoregresif süreci takip etmekte ve Denklem (8)'de kurulan model sıfır hipotezini (H_0) test etmek için kullanılmaktadır:

$$H_0: y_t = y_{t-1} + \delta_1 DTB_{1t} + \delta_2 DTB_{2t} + u_t \quad (8)$$

Bunun yanı sıra, Denklem (9)'da ise alternatif (H_1) hipotez sınanmaktadır:

$$H_1: y_t = \mu + d_1 DU_{1t} + d_2 DTB_{2t} + e_t \quad (9)$$

Bir sonraki bölümde Zivot ve Andrews (1992) ile Clemente vd. (1998) tarafından geliştirilen birim kök testlerinden elde edilen ampirik sonuçlar özetlenmektedir. Daha sonrasında ise tahmin edilen her bir model için Bayer ve Hanck (2013) tarafından oluşturulan eşbütünleşme yöntemi uygulanmaktadır.

3. AMPİRİK SONUÇLAR

Çalışmamızın bu bölümünde, birim kök testi sonuçları ve eşbütünlüşme analizi sonuçları açıklanacaktır.

3.1. Birim Kök Testi Sonuçları

İlk aşamada serilerin durağan olup olmadığı araştırılmaktadır. Ancak geleneksel birim kök testleri yerine iki alternatif test metodundan yararlanılmaktadır (yani, Zivot-Andrews birim kök testi ve Clemente-Montañés-Reyes birim kök testi). Bu yöntemleri kullanmanın temel amacı, serilerin potansiyel bir kırılmaya veya ortalama kaymalara sahip olabileceği şeklindeki teorik önermeye bağlı bulunmasıdır. Bu doğrultuda Tablo 3 ve Tablo 4 serideki içsel kırılmalara izin veren, düzey ve birinci fark açısından, Zivot-Andrews birim kök testi sonuçlarını göstermektedir. Bir sonraki alt bölümde uygulanacak olan eşbütünlüşme yaklaşımı çerçevesinde seriler birinci dereceden $I(1)$ entegre olmalıdır. Tablo 3'te sunulan Zivot-Andrews birim kök testi sonuçları serilerin çoğunun düzeyde durağan olmadığını göstermektedir. Bu nedenle, Tablo 4'te ayrıca seriler birinci farklarında test edilerek birim kök içerip içermediği araştırılmıştır. Ulaşılan durağanlık sonuçları serilerin $I(1)$ 'de fark durağan olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, sıfır hipotezi serilerin her dönem için birinci farkları alındığında çoğunlukla %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir.

Tablo 3. Zivot-Andrews Birim Kök Testi Sonuçları (Düzye)

Panel A: Tüm Dönem, 1961-2021									
	Sabit			Trend			Sabit ve Trendli		
	k	min-t	T _B	k	min-t	T _B	k	min-t	T _B
ECO_DEF	0	-5.162	2018	0	-5.220	2018	0	-5.541	2007
ECON_GROW	0	-7.970	2003	0	-7.732	1981	0	-7.868	2003
FIN_DEP	0	-4.104	1978	0	-3.045	2018	0	-4.113	1978
Panel B: Liberalizasyon Öncesi Dönem, 1961-1989									
	Sabit			Trend			Sabit ve Trendli		
	k	min-t	T _B	k	min-t	T _B	k	min-t	T _B
ECO_DEF	2	-3.272	1978	2	-3.606	1975	2	-3.729	1974
ECON_GROW	0	-4.721	1977	0	-4.287	1980	0	-4.764	1977
FIN_DEP	0	-4.489	1978	0	-2.529	1971	0	-4.125	1978
Panel C: Liberalizasyon Sonrası Dönem, 1990-2021									
	Sabit			Trend			Sabit ve Trendli		
	k	min-t	T _B	k	min-t	T _B	k	min-t	T _B
ECO_DEF	0	-4.826	2006	0	-4.787	2013	0	-5.244	2007
ECON_GROW	0	-6.015	2003	0	-5.739	1992	0	-5.955	2002
FIN_DEP	0	-3.516	2019	0	-4.286	2019	0	-4.249	2018

Not: Tüm modeller trim değerinin 0.05'e eşit olduğunu kabul etmektedir. Gecikme uzunluğunu tespit etmek için her seri ve her dönem için Akaike Bilgi Kriteri kullanılmaktadır. Minimum t -istatistikleri min- t ile gösterilmektedir. TB, yapısal kırılma noktasını temsil etmektedir. t -istatistiğinin kritik değerleri şu şekildedir: sabit: -4.58 (10%), -4.80 (5%), -5.34 (1%), trend: -4.11 (10%), -4.42 (5%), -4.93 (1%), sabit ve trendli: -4.82 (10%), -5.08 (5%), -5.57 (1%).

Tablo 4. Zivot-Andrews Birim Kök Testi Sonuçları (1. Fark)

Panel A: Tüm Dönem, 1961-2021									
	Sabit			Trend			Sabit ve Trendli		
	k	min-t	T _B	k	min-t	T _B	k	min-t	T _B
D.ECO_DEF	1	-8.160	2013	1	-8.054	2012	1	-8.473	2005
D.ECON_GROW	1	-8.599	1981	1	-8.449	1985	1	-8.610	2010
D.FIN_DEP	0	-8.982	1974	0	-9.194	2018	0	-9.157	2017
Panel B: Liberalizasyon Öncesi Dönem, 1961-1989									
	Sabit			Trend			Sabit ve Trendli		
	k	min-t	T _B	k	min-t	T _B	k	min-t	T _B
D.ECO_DEF	0	-7.035	1978	0	-6.200	1982	0	-7.494	1978
D.ECON_GROW	0	-7.426	1988	0	-7.274	1988	0	-7.847	1981
D.FIN_DEP	0	-5.253	1981	0	-4.610	1979	0	-5.168	1981
Panel C: Liberalizasyon Sonrası Dönem, 1990-2021									
	Sabit			Trend			Sabit ve Trendli		
	k	min-t	T _B	k	min-t	T _B	k	min-t	T _B
D.ECO_DEF	1	-6.835	2004	1	-6.024	2008	1	-6.771	2004
D.ECON_GROW	0	-9.026	2010	0	-8.855	2019	0	-9.096	2019
D.FIN_DEP	0	-7.920	2019	0	-7.914	2019	0	-7.760	2017

Not: Tüm modeller trim değerinin 0.05'e eşit olduğunu kabul etmektedir. Gecikme uzunluğunu tespit etmek için her seri ve her dönem için Akaike Bilgi Kriteri kullanılmaktadır. Minimum t-istatistikleri min-t ile gösterilmektedir. TB, yapısal kırılma noktasını temsil etmektedir. t-istatistiğinin kritik değerleri şu şekildedir: sabit: -4.58 (10%), -4.80 (5%), -5.34 (1%), trend: -4.11 (10%), -4.42 (5%), -4.93 (1%), sabit ve trendli: -4.82 (10%), -5.08 (5%), -5.57 (1%).

Clemente-Montañés-Reyes testi sonuçları, Zivot-Andrews modeli tarafından temsil edilen içsel yapısal kırılma çerçevesinde birim kök testi sorununu ele almak için Tablo 5 ve Tablo 6'da özetlenmektedir. Bu yöntem, serideki iki içsel yapısal kırılmanın belirlenmesine izin verdiği için istatistiksel olarak daha güçlüdür. İlk olarak Tablo 5, ortalamada ani değişime izin veren AO yaklaşımının birim kök testi sonuçlarını göstermektedir. Son sütun tüm serilerin birim köke ait sıfır hipotezini reddedemeyeceğini göstermektedir.

Tablo 5. Clemente-Montañés-Reyes Birim Kök Testi Sonuçları (AO Modeli)

Panel A: Tüm Dönem, 1961-2021					
	Min-t (Düzye)	Kırılma Noktası (Düzye)	Min-t (1. Fark)	Kırılma Noktası (1. Fark)	Sonuç
ECO_DEF	-3.113	T _{B1} =1990 T _{B2} =2008	-9.663*	T _{B1} =1999 T _{B2} =2005	I(1)
ECON_GROW	-7.048*	T _{B1} =1999 T _{B2} =2007	-9.529*	T _{B1} =1997 T _{B2} =2007	I(1)
FIN_DEP	-2.658	T _{B1} =1991 T _{B2} =2006	-5.749*	T _{B1} =1999 T _{B2} =2007	I(1)
Panel B: Liberalizasyon Öncesi Dönem, 1961-1989					
	Min-t (Düzye)	Kırılma Noktası (Düzye)	Min-t (1. Fark)	Kırılma Noktası (1. Fark)	Sonuç
ECO_DEF	-2.164	T _{B1} =1970 T _{B2} =1978	-7.660*	T _{B1} =1975 T _{B2} =1983	I(1)
ECON_GROW	-5.387	T _{B1} =1978 T _{B2} =1980	-6.499*	T _{B1} =1974 T _{B2} =1979	I(1)
FIN_DEP	-2.004	T _{B1} =1967	-5.628*	T _{B1} =1968	I(1)

		T _{B2} =1975	T _{B2} =1976		
Panel C: Liberalizasyon Sonrası Dönem, 1990-2021					
	Min-t (Düzye)	Kırılma Noktası (Düzye)	Min-t (1. Fark)	Kırılma Noktası (1. Fark)	Sonuç
ECO_DEF	-3.683	T _{B1} =2003 T _{B2} =2008	-7.493*	T _{B1} =1999 T _{B2} =2005	I(1)
ECON_GROW	-5.916*	T _{B1} =1999 T _{B2} =2007	-9.768*	T _{B1} =1997 T _{B2} =2007	I(1)
FIN_DEP	-3.346	T _{B1} =2006 T _{B2} =2016	-6.855*	T _{B1} =1999 T _{B2} =2004	I(1)

Not: Min-*t*, minimum *t*-istatistiğini tanımlamaktadır. TB₁ ve TB₂ sırasıyla birinci ve ikinci kırılma noktalarını ifade etmektedir. * %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir. AO modeli için %5 kritik değer 5.490'dır.

Son olarak, Tablo 6'da gösterilen IO yaklaşımı altında serilerde kademeli değişikliklere izin vermek için Clemente-Montañés-Reyes testi kullanılmaktadır. Düzeyde elde edilen minimum *t*-istatistikleri ECO_DEF ve FIN_DEP serileri için %5 anlamlılık düzeyinde kritik değer olarak belirlenen 5.490'ın altında bulunmaktadır. Ancak aynı durum ECON-GROW için geçerli bulunmamaktadır. Bu sonuç seçilen serilerin düzeyde durağan olmadığına işaret etmektedir. Bu nedenle IO yaklaşımının birim kök testi sonuçları, AO yaklaşımının sonuçları ile istatistiksel olarak tutarlıdır.

Tablo 6. Clemente-Montañés-Reyes Birim Kök Testi Sonuçları (IO Modeli)

Panel A: Tüm Dönem, 1961-2021					
	Min-t (Düzye)	Kırılma Noktası (Düzye)	Min-t (1. Fark)	Kırılma Noktası (1. Fark)	Sonuç
ECO_DEF	-3.161	T _{B1} =1983 T _{B2} =2001	-9.508*	T _{B1} =2000 T _{B2} =2006	I(1)
ECON_GROW	-8.555*	T _{B1} =2000 T _{B2} =2008	-9.399*	T _{B1} =2008 T _{B2} =2012	I(1)
FIN_DEP	-2.240	T _{B1} =1992 T _{B2} =2003	-8.720*	T _{B1} =1977 T _{B2} =2000	I(1)
Panel B: Liberalizasyon Öncesi Dönem, 1961-1989					
	Min-t (Düzye)	Kırılma Noktası (Düzye)	Min-t (1. Fark)	Kırılma Noktası (1. Fark)	Sonuç
ECO_DEF	-2.813	T _{B1} =1964 T _{B2} =1982	-8.253*	T _{B1} =1976 T _{B2} =1982	I(1)
ECON_GROW	-5.654*	T _{B1} =1977 T _{B2} =1981	-6.819*	T _{B1} =1975 T _{B2} =1979	I(1)
FIN_DEP	-3.652	T _{B1} =1968 T _{B2} =1977	-8.721*	T _{B1} =1969 T _{B2} =1977	I(1)
Panel C: Liberalizasyon Sonrası Dönem, 1990-2021					
	Min-t (Düzye)	Kırılma Noktası (Düzye)	Min-t (1. Fark)	Kırılma Noktası (1. Fark)	Sonuç
ECO_DEF	-4.402	T _{B1} =1993 T _{B2} =2004	-7.510*	T _{B1} =2000 T _{B2} =2006	I(1)
ECON_GROW	-7.053*	T _{B1} =2000 T _{B2} =2008	-9.058*	T _{B1} =2008 T _{B2} =2012	I(1)
FIN_DEP	-1.668	T _{B1} =1992 T _{B2} =2006	-6.352*	T _{B1} =2000 T _{B2} =2005	I(1)

Not: Min-*t*, minimum *t*-istatistiğini tanımlamaktadır. TB₁ ve TB₂ sırasıyla birinci ve ikinci kırılma noktalarını ifade etmektedir. * %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir. IO modeli için %5 kritik değer 5.490'dır.

3.2. Bayer-Hanck (2013) Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

Engle ve Granger (1987), Johansen (1988), Boswijk (1994) ve Banerjee vd. (1998) tarafından sağlanan geleneksel eşbütünleşme testlerinin aksine Bayer ve Hanck (2013) bu yöntemlerin istatistiki olarak tartışmalı sonuçlar verdiklerini iddia etmektedir. Örneğin, geleneksel yöntemlerin olasılık değerleri tam olarak birbiriyle ilişkili değildir (Gregory vd., 2004). Bu nedenle, uygun olan eşbütünleşme testi büyük ölçüde rastlantısal belirlenmektedir. Dolayısıyla Bayer ve Hanck (2013), uygunsuz çoklu test yöntemlerini ortadan kaldırarak güvenilir tahmin sonuçları sağlamak için geleneksel eşbütünleşme testlerinin birleştirilmiş (combined) versiyonunu geliştirmiştir (Rafindadi, 2015). Fisher (1932) tipi kombinasyon testleri çoklu analiz yöntemlerini bir araya getirerek Denklem (10) ve Denklem (11)'deki gösterilen şekliyle test edilmektedir:

$$EG - JOH = -2[\ln(P_{EG}) + \ln(P_{JOH})] \quad (10)$$

ve

$$EG - JOH - BO - BDM = -2[\ln(P_{EG}) + \ln(P_{JOH}) + \ln(P_{BO}) + \ln(P_{BDM})] \quad (11)$$

P_{EG} , P_{JOH} , P_{BO} ve P_{BDM} , Engle ve Granger (1987) (yani EG), Johansen (1988) (yani JOH), Boswijk (1994) (yani BO) ve Banerjee vd. (1998) (yani BDM) eşbütünleşme testlerinin olasılık değerlerini göstermektedir. Serilerin eşbütünleşik olup olmadığını belirlemek için Bayer-Hanck eşbütünleşme testi için Fisher istatistikleri kullanılmaktadır. Bu bağlamda, tahmin edilen Fisher istatistikleri kritik değerlerden büyükse eşbütünleşme olmadığını belirten sıfır hipotezi reddedilmektedir.

Temel konu Bayer-Hanck eşbütünleşme testi için güvenilir test istatistikleri elde etmek adına serilerin gecikme uzunluklarının belirlenmesidir. Bu yöntem gecikmeli değerlere duyarlı olduğundan, serinin tam bir gecikme uzunluğunu elde etmek çok önemlidir. Dolayısıyla farklı regresyonlarda bağımlı değişken olarak ayrı ayrı ele alınan her serinin optimal gecikme uzunluğunu belirlemek için VAR gecikme sırası seçim kriterleri kullanılır. Sonuçlar Tablo 7'de özetlenmektedir. Gecikme uzunluğu sonuçları arasındaki karşılaştırma için Bayer-Hanck eşbütünleşme testinde tek gecikmeli Akaike Bilgi Kriteri kullanması tercih edilmektedir.

Tablo 7. Gecikme Uzunluğu Kriterleri

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	HQIC	SBIC
VAR gecikme uzunluğu kriteri						
0	-383.403		431.654	14.5812	14.6241	14.6928
1	-239.002	288.8	2.60905*	9.47175*	9.6433*	9.91786*

2	-234.364	9.2751	3.08762	9.63638	9.93659	10.4171
3	-226.92	14.888	3.30416	9.69509	10.124	10.8103
4	-215.894	22.052*	3.11315	9.61864	10.1762	11.0685
5	-212.121	7.5451	3.8982	9.8159	10.5021	11.6003
6	-206.33	11.584	4.58737	9.93696	10.7518	12.056
7	-200.42	11.819	5.47335	10.0536	10.9971	12.5072
8	-195.376	10.088	6.90713	10.2029	11.275	12.991

Not: * seçilen gecikme uzunluğunu göstermektedir. LR: sıralı değiştirilmiş LR test istatistiği (sequential modified LR test statistic), FPE: nihai tahmin hatası (final prediction error), AIC: Akaike bilgi kriteri (Akaike information criteria), HQIC: Hannan ve Quinn bilgi kriteri (Hannan and Quinn information criteria), SBIC: Schwarz'ın Bayes bilgi kriteri (Schwarz's Bayesian information criteria).

Serilerin VAR gecikme uzunluğu göz önüne alındığında, Tablo 8 Bayer-Hanck eşbütünlüşme testi sonuçlarını özetlemektedir. Tahmin edilen modeller, sırasıyla tam örneklem dönemini, liberalleşme öncesi dönemi ve liberalizasyon sonrası dönemi temsil eden Panel A, Panel B ve Panel C'de sınıflandırılmıştır.

Tablo 8. Bayer-Hanck Eşbütünlüşme Testi Sonuçları

Panel A: Tüm Dönem, 1961-2021						
Model	EG-JOH	EG-JOH-BO-BDM	Eşbütünlüşme			
$ECO_DEF_t = f(ECON_GROW_t, FIN_DEP_t)$	73.683***	107.75***	Evet	(%1	Kritik	
$ECON_GROW_t = f(ECO_DEF_t, FIN_DEP_t)$	110.52***	221.05***	Evet	(%1	Kritik	
$FIN_DEP_t = f(ECO_DEF_t, ECON_GROW_t)$	66.461***	88.051***	Evet	(%1	Kritik	
Panel B: Liberalizasyon Öncesi Dönem, 1961-1989						
Model	EG-JOH	EG-JOH-BO-BDM	Eşbütünlüşme			
$ECO_DEF_t = f(ECON_GROW_t, FIN_DEP_t)$	11.789**	15.592	Evet	(%5	Kritik	
$ECON_GROW_t = f(ECO_DEF_t, FIN_DEP_t)$	28.288***	138.81***	Evet	(%1	Kritik	
$FIN_DEP_t = f(ECO_DEF_t, ECON_GROW_t)$	12.947**	21.047*	Evet	(%5	Kritik	
Panel C: Liberalizasyon Sonrası Dönem, 1990-2021						
Model	EG-JOH	EG-JOH-BO-BDM	Eşbütünlüşme			
$ECO_DEF_t = f(ECON_GROW_t, FIN_DEP_t)$	20.663***	29.910**	Evet	(%1	Kritik	
$ECON_GROW_t = f(ECO_DEF_t, FIN_DEP_t)$	17.620***	39.867***	Evet	(%1	Kritik	
$FIN_DEP_t = f(ECO_DEF_t, ECON_GROW_t)$	17.786***	27.834**	Evet	(%1	Kritik	
Anlamlılık Düzeyi	Kritik Değer	Kritik Değer				
1% Level	16.679	32.077				
5% Level	10.895	21.106				
10% Level	8.479	16.444				

Not: *** %1, ** %5 ve * %10 anlamlılık seviyeleri.

İlk olarak, hem EG-JOH hem de EG-JOG-BO-BDM testleri için tam örneklem periyodunun Fisher istatistikleri, kritik değerlerden daha yüksektir; bu, eşbütünleşme olmadığı boş hipotezinin %1 anlamlılıkta istatistiksel olarak reddedildiğini göstermektedir. İkinci olarak, iki test yöntemi için liberalizasyon öncesi dönemin Fisher istatistikleri de kritik değerlerden daha büyüktür. Ancak, tahmin edilen ECON_GROW modeli %1 düzeyinde eşbütünleşik iken, ECON_DEF ve FIN_DEP modelleri EG-JOH testi için %5 anlamlılık seviyesinde eşbütünleşiktir. Son olarak, Panel C'deki liberalizasyon sonrası dönemin Fisher istatistikleri kritik değerlerden daha yüksektir ve bu nedenle sonuçlar, seriler arasında birleşik bir eşbütünleşmeye işaret etmektedir. Ayrıca, seriler kendi aralarında eşbütünleşik olmalarına rağmen, serilerin anlamlılık düzeyi %1 olarak doğrulanmakta olup, liberalizasyon öncesi döneme göre daha etkindir. Sonuç olarak, seriler arasındaki genel eşbütünleşik ilişkiler göz önüne alındığında, sonuçlar her bir değişkenin seçilen dönemler boyunca yüksek düzeyde korelasyon gösterdiğine işaret etmektedir. Başka bir deyişle, geçerli durum Türkiye'de tam örneklem dönemi ve alt dönemleri üzerinden ekolojik açık, ekonomik büyüme ve finansal gelişim arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Literatürde ekolojik açık-ekonomik büyüme ilişkisini araştıran çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bununla birlikte, finansal gelişmenin dahil edilmesi yoluyla bu bağlantının genişletilerek araştırılması eksik kalmıştır. Ekolojik açık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki açısından finansal gelişmenin etkileri büyük ölçüde ihmal edilmiş olup, mevcut literatür değişkenler arasında karşılıklı veya tek yönlü bir ilişkinin olduğu konusunda fikir birliğinden halen uzak bulunmaktadır. Ayrıca ilgili yazın içinde verili değişkenler arasında nedensellik konusuna dayalı çeşitli sonuçlar bulunmaktadır. Çalışmaların bir bölümü tek yönlü nedensellik durumu hakkında bilgi verirken, geri kalanları seriler arasındaki nedenselliğin çift yönlü olduğunu savunmaktadır. Ayrıca üçüncü taraf çalışmalar ampirik sonuçların ekolojik açık ile ekonomik büyüme arasında hiçbir nedensellik çerçevesine dayanmadığını öne sürmektedir.

Bu çalışma ekolojik açık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkisinin finansal sistem mevduatları tarafından temsil edilen finansal gelişme değişkeninin dahil edilmesiyle genişletildiği bir teorik yapı çerçevesinde oluşturulmuştur. Mevcut üçlü değişken bağlantısı 1961-2021 örneklem dönemi üzerinden Türkiye için incelenmiştir. Ayrıca örneklemin zaman boyutu tüm örneklem (1961-2021), liberalleşme öncesi (1961-1989) ve liberalizasyon sonrası (1990-2021) olmak üzere üç döneme ayrılarak Türkiye'de yapısal dönüşümün gerçekleşip gerçekleşmediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda, ampirik değerlendirmeler iki aşamalı test yöntemine dayandırılmıştır. İlk aşamada serilerin durağan olup olmadığını incelemek için içsel yapısal kırılmalı Zivot-Andrews birim kök testleri uygulanmıştır. Elde

edilen durağanlık sonuçları bir veya iki içsel yapısal kırılmanın uygulanması durumunda serinin durağan olmama özelliğinde bir değişiklik olmadığını göstermiştir. Serilerin çoğunlukla birinci mertebeden entegre olduğu görülmüştür. Ayrıca Clemente-Montañés-Reyes birim kök testi yaklaşımı, serilerin AO ve IO modelleri bağlamında sırasıyla çift ortalama kayması veya kademeli değişim ile karşılaştığını araştırmak için kullanılmıştır. Clemente-Montañés-Reyes birim kök testi yaklaşımının sonuçları, serilerin $I(1)$ 'de fark durağan olduğu Zivot-Andrews birim kök yöntemiyle de aynı bulunmuştur.

İkinci aşamada, Bayer ve Hanck (2013) tarafından geliştirilen ve dört farklı tür eşbütünleşme yöntemini birleştiren yaklaşım aracılığıyla verili seriler için uzun dönemli üçlü ilişki test edilmiştir. Dolayısıyla, seriler arasındaki eşbütünleşme bağlantısını tespit etmek için kullanılan tek taraflı geleneksel yöntemlerin aksine, mevcut geliştirilmiş yöntemin istatistiksel olarak daha güvenilir test istatistikleri sağladığı görülmüştür. Bayer-Hanck birleşik eşbütünleşme yaklaşımı göz önüne alındığında ampirik sonuçlar, tahmin edilen her bir modeldeki serilerin uzun dönemde eşbütünleşik olduğunu ortaya koymuştur. Elde edilen tahmin değerleri hem tüm örneklem dönemi hem de diğer alt dönemler için istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Bu nedenle, Türkiye'deki mevcut üçlü ilişki hakkında daha fazla bilgi edinmek için farklı tahmin tekniklerinin kullanılması ve daha ileri analiz yöntemlerini önermek mümkün görünmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Onur Özdemir: %60, Ceren Demir: %40

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Onur Özdemir: 60%, Ceren Demir: 40%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Özdemir, O., Demir, C. (2024). Türkiye Özelinde Ekolojik Açık, Ekonomik Büyüme ve Finansal Gelişme İlişkisi: Bayer-Hanck Birleşik Eşbütünleşme Analizi. *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 271-298. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1531399>

Kaynakça

- Ahmad, M., Jiang, P., Majeed, A., Umar, M., Khan, Z. & Muhammad, S. (2020). The dynamic impact of natural resources, technological innovations and economic growth on ecological footprint: an advanced panel data estimation. *Resources Policy*, 69. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2020.101817>
- Al-Mulali, U., Weng-Wai, C., Sheau-Ting, L. & Mohammed, A. H. (2015a). Investigating the Environmental Kuznets Curve (EKC) hypothesis by utilizing the ecological footprint as an indicator of environmental degradation. *Ecological Indicators*, 48, 315-323. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2014.08.029>
- Al-Mulali, U., Ozturk, I. & Lean, H. H. (2015b). The influence of economic growth, urbanization, trade openness, financial development, and renewable energy on pollution in Europe. *Natural Hazards*, 79, 621-644.
- Altuzarra, A. (2015). Measuring unemployment persistence by age and gender. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 18(4), 110-133.
- Bagliani, M., Bravo, G. & Dalmazone, S. (2008). A Consumption-based approach to Environmental Kuznets Curves using the ecological footprint indicator. *Ecological Economics*, 65(3), 650-661. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2008.01.010>
- Banerjee, A., Dolado, J. & Mestre, R. (1998). Error-correction mechanism tests for cointegration in a single-equation framework. *Journal of Time Series Analysis*, 19(3), 267-283.
- Bayer, C. ve Hanck, C. (2013). Combining non-cointegration tests. *Journal of Time Series Analysis*, 34(1), 83-95. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9892.2012.00814.x>
- Boutabba, M. A. (2014). The impact of financial development, income, energy and trade on carbon emissions: evidence from the Indian economy. *Economic Modelling*, 40, 33-41. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2014.03.005>
- Boswijk, H. P. (1994). Testing for an unstable root in conditional and structural error correction models. *Journal of Econometrics*, 63(1), 37-60. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(93\)01560-9](https://doi.org/10.1016/0304-4076(93)01560-9)
- Caviglia-Harris, J. L., Chambers, D. & Kahn, J. R. (2009). Taking the “U” out of Kuznets: A comprehensive analysis of the EKC and environmental degradation. *Ecological Economics*, 68(4), 1149-1159. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2008.08.006>
- Charfeddine, L. (2017). The impact of energy consumption and economic development on ecological footprint and CO2 emissions: evidence from a Markov switching equilibrium correction model. *Energy Economics*, 65, 355-374. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2017.05.009>

- Clemente, J., Montañés, A. & Reyes, M. (1998). Testing for a unit root in variables with a double change in the mean. *Economic Letters*, 59(2), 175-182. [https://doi.org/10.1016/S0165-1765\(98\)00052-4](https://doi.org/10.1016/S0165-1765(98)00052-4)
- Dickey, D.A. & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072. <https://doi.org/10.2307/1912517>
- Destek, M. A. (2018). Çevresel Kuznets eğrisi hipotezinin Türkiye için incelenmesi: STIRPAT modelinden bulgular. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 268-283.
- Destek, M.A. (2021). Deindustrialization, reindustrialization and environmental degradation: evidence from ecological footprint of Turkey. *Journal of Cleaner Production*, 296, 126612. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.126612>
- Dogan, E. ve Turkecul, B. (2016). CO2 emissions, real output, energy consumption, trade, urbanization and financial development: testing the EKC hypothesis for the USA. *Environmental Science and Pollution Research*, 23(2), 1203-1213. <https://doi.org/10.1007/s11356-015-5323-8>
- Dumrul, Y. & Kılıçarslan, Z. (2020). Türkiye'nin uluslararası ticareti ve ekolojik ayak izi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(3), 1589-1597. <https://doi.org/10.33206/mjss.558346>
- Engle, R. F. & Granger, C. W. J. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276. <https://doi.org/10.2307/1913236>
- Fisher, R. (1932). *Statistical Methods for Research Workers*. London: Oliver and Boyd.
- Fung, M. K. (2009). Financial development and economic growth: convergence or divergence? *Journal of International Money and Finance*, 28(1), 56-67. <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2008.08.001>
- Glynn, J., Perera, N. & Verma, R. (2007). Unit root tests and structural breaks: a survey with applications. *Journal of Quantitative Methods for Economics and Business Administration*, 3(1), 63-79.
- Goldsmith, R. W. (1969). *Financial Structure and Development*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Gregory, A. W., Haug, A. A. & Lomuto, N. (2004). Mixed signals among tests for cointegration. *Journal of Applied Econometrics*, 19(1), 89-98. <https://www.jstor.org/stable/25146268>
- Grossman, G. M. & Krueger, A. B. (1995). Economic growth and the environment. *Quarterly Journal of Economics*, 110(2), 353-377. <https://www.jstor.org/stable/2118443>
- Gülmez, A., Altıntaş, N. & Kahraman Ü. O. (2020). A puzzle over ecological footprint, energy consumption and economic growth: the case of Turkey. *Environmental and Ecological Statistics*, 27, 753-768. <https://doi.org/10.1007/s10651-020-00465-1>

- Hervieux, M.-S. & Darne, O. (2015). Environmental Kuznets Curve and ecological footprint: a time series analysis. *Economics Bulletin*, 35(1), 814-826.
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-254. [https://doi.org/10.1016/0165-1889\(88\)90041-3](https://doi.org/10.1016/0165-1889(88)90041-3)
- Kavas, Y. B. & Çoban, M. N. (2023). Finansal gelişmenin yenilenebilir enerji tüketimine etkisinin toplamsal olmayan sabit etkili panel kantil yöntemiyle analizi: CIVETS ülkelerinden ampirik kanıtlar. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 18(69), 60-78.
- Keynes, J. M. (1964). *The General Theory of Employment, Interest, and Money*. San Diego, New York, London: A Harvest Book.
- McKinnon, R. I. (1973). *Money and Capital in Economic Development*. Washington, DC: Brookings Institution.
- Minsky, H. P. (1975). Financial resources in a fragile financial environment. *Challenge*, 18(3), 6-13. <https://www.jstor.org/stable/40719297>
- Perron, P. (1990). Testing for a unit root in a time series with a changing mean. *Journal of Business and Economic Statistics*, 8(2), 153-162. <https://doi.org/10.2307/1391977>
- Perron, P. (1997). Further evidence on breaking trend functions in macroeconomic variables. *Journal of Econometrics*, 80, 355-385. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(97\)00049-3](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(97)00049-3)
- Perron, P. & Vogelsang, T. J. (1992). Nonstationary and level shifts with an application to purchasing power parity. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10(3), 301-320. <https://doi.org/10.2307/1391544>
- Phillips, P. C. B. & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346. <https://doi.org/10.2307/2336182>
- Rafindadi, A. A. (2015). Econometric prediction on the effects of financial development and trade openness on the German energy consumption: a startling revelation from the data set. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 5(1), 182-196.
- Robinson, J. (1952). *The Rate of Interest and Other Essays*. London: Macmillan.
- Sadorsky, P. (2010). The impact of financial development on energy consumption in emerging economies. *Energy Policy*, 38(5), 2528-2535. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.12.048>
- Schumpeter, J. A. (1911). *The Theory of Economic Development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Shahbaz, M., Kumar Tiwari, A. & Nasir, M. (2013). The effects of financial development, economic growth, coal consumption and trade openness on CO2 emissions in South Africa. *Energy Policy*, 61, 1452-1459. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2013.07.006>

- Shahbaz, M., Nasir, M. A. & Roubaud, D. (2018). Environmental degradation in France: The effects of FDI, financial development, and energy innovations. *Energy Economics*, 74, 843-857. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2018.07.020>
- Shaw, E. S. (1973). *Financial Deepening in Economic Development*. New York: Oxford University Press.
- Talukdar, D. & Meisner, C. M. (2001). Does the private sector help or hurt the environment? evidence from carbon dioxide pollution in developing countries. *World Development*, 29(5), 827-840. [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(01\)00008-0](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(01)00008-0)
- Tamazian, A., Chousa, J.P. & Vadlamannati, K. C. (2009). Does higher economic and financial development lead to environmental degradation: evidence from BRIC countries. *Energy Policy*, 37, 246-253. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2008.08.025>
- Udeagha, M. C. & Breitenbach, M. C. (2023). Exploring the moderating role of financial development in environmental Kuznets Curve for South Africa: fresh evidence from the novel dynamic ARDL simulations approach. *Financial Innovation*, 9, 5. <https://doi.org/10.1186/s40854-022-00396-9>
- Ulucak, R. & Bilgili, F. (2018). A reinvestigation of EKC model by ecological footprint measurement for high-, middle- and low-income countries. *Journal of Cleaner Production*, 188, 144-157. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.03.191>
- Waheed, M., Alam, T. & Ghauri, S. P. (2006). Structural breaks and unit root: evidence from Pakistani macroeconomic time series. *Munich Personal RePEc Archive* (MPRA), <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.963958>
- WWF (2012). *Türkiye'nin ekolojik ayak izi raporu*. 10 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.wwf.org.tr/?1412/turkiyeninekolojikayakizibilancosu> adresinden alınmıştır.
- Zivot, E. & Andrews, D. W. K. (1992). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10(3), 251-270.

Extended Abstract

The relevant literature has a rich research area in terms of the relationship between ecological deficit and economic growth. The scope and content of studies, especially those dealing with long-term correlation, provide important clues for future research. However, the correlation-expanding effect of financial development in connection with finance is one of the issues that has remained uninvestigated. The effects of financial development in terms of the relationship between ecological deficit and economic growth have been largely neglected, and the existing literature is still far from a consensus on whether there is a bidirectional or unidirectional relationship between the variables. Within the current problem, the scope of research is narrowing and

problems arise in the analysis of the triple correlation structure. In addition, in the relevant literature, there are different findings based on the issue of causality among the given variables. These results are far from holistic, requiring new details to be taken into consideration while understanding the content of the subject. Some of the studies provide information about unidirectional causality, whereas the rest of them argue that the causality between the series is bidirectional. Additionally, third-party studies suggest that empirical results do not rely on any causal framework between ecological deficit and economic growth.

Especially when considered in terms of ecological deficit, increasing environmental problems due to climate change have become more visible in recent years, leading researchers to address different dimensions of the current issue. In this context, the importance of research on different problems arising in Türkiye and the world on the axis of climate, environment, and economy is increasing. In particular, research on whether economic growth has an impact on environmental problems has gained an important place in previous studies. In that vein, the issue of growth is associated with the financial perspective in the literature. The basis of this relationship is grounded on the assumption that economic growth also leads to financial development. The development of the financial system in a holistic structure maintains its fundamental determinant in factor accumulation. Organized systems allow for efficiency in economic growth thanks to increased productivity. Contrary to the positive correlation between economic growth and financial relations, the existence of different views encourages the enrichment of the subject through contrasts on theoretical grounds. Similarly, there are different views in the literature on the relationship between finance and the environment. The view that argues the increasing energy demand in emerging economies causes a negative impact on greenhouse gas emissions by increasing the demand for financial services evaluates the relationship between finance and the environment negatively. Another view that evaluates the relationship between finance and the environment from a positive perspective argues that the development of the financial system will increase environmental quality by reducing emission formation by creating technological investments that contribute to higher energy efficiency. Therefore, it is assumed that countries with developed financial markets will have better environmental quality.

This study emerged within the framework of a theoretical structure in which the relationship between ecological deficit and economic growth is expanded by including the financial development variable represented by financial system deposits. The current triple variable connection was examined for Türkiye over the 1961-2021 sample period. In addition, the time dimension of the sample was divided into three periods: the entire sample (1961-2021), before liberalization (1961-1989), and after liberalization (1990-2021) to determine whether structural transformation took place in Türkiye. In this context, empirical evaluations were based on the two-stage test method. In the first stage, Zivot-Andrews unit root tests with internal structural breaks

were applied to examine whether the series were stationary. The stationarity results showed that there was no change in the non-stationarity feature of the series in case of one or two structural breaks were applied. It has been observed that the series is mostly integrated in first order. Additionally, the Clemente-Montañés-Reyes unit root test approach was used to investigate whether the series encountered a double mean shift or gradual change in the context of the AO and IO models, respectively. The results of the Clemente-Montañés-Reyes unit root test approach were found to be the same as the Zivot-Andrews unit root method, where the series were difference stationary at $I(1)$.

In the second stage, the long-term triple relationship was tested for the given series through the approach developed by Bayer and Hanck (2013) that combines four different types of cointegration methods. Therefore, unlike the one-sided traditional methods used to detect the cointegration between series, the current improved method has been shown to provide statistically more reliable test statistics. Within the context of methods initiated by Engle and Granger (1987), Johansen (1988), Boswijk (1994), and Banerjee et al. (1998), Bayer and Hanck (2013) claim that these methods give statistically controversial results. Considering the Bayer-Hanck combined cointegration approach, empirical results reveal that the series in each estimated model are cointegrated in the long run. The estimated values were found to be statistically significant for both the entire sample period and other sub-periods. Therefore, it seems possible to use different forecasting techniques and suggest further analysis methods to gain more information about the current tripartite relationship in Türkiye. When evaluated comparatively, cointegration analyzes are tested based on different econometric methods in time series, but a limited number of these methods theoretically include the critical importance of the existence of structural breaks in the series that can produce biased estimators. For this reason, before the Bayer-Hanck approach, unit root tests are applied by testing the existence of stationarity of the relevant series and thus the current approach is carried out by taking into account possible structural breaks that may occur over time. Since the estimated models are sensitive to the stationarity of the series, their statistical determination is a prerequisite for the theoretical requirement of the Bayer-Hanck cointegration method.

TÜRKİYE'DE PLANLAMA ANLAYIŞININ EVRİMİ: DPT ÖRNEĞİ

Cem ANGIN*

Öz

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Türk kamu yönetimi içerisinde yarım asırdan fazla bir süre yönetim sürecinin önemli bir halkası olarak varlık göstermiştir. 1960 yılında kurulan ve 2011 yılında kapatılan (dönüştürülen) DPT, 51 yıllık süreçte elde ettiği birikim ile Türkiye'de hem siyasete hem bürokrasiye hem de kamu yönetimine oldukça önemli etkilerde bulunmuştur. Bu yönüyle DPT sadece bir plan teşkilatı olmaktan öte Türkiye'de planlı ekonomiyi ve kalkınmayı, devletçi ve kamucu bir anlayışı ve ayrıca bunlar eşliğinde toplumsal ilerleme fikrini simgelen bir örgütlenme olmuştur. Yönetim sürecinin ilk ve en önemli aşamalarından birinin planlama olduğu düşünüldüğünde: gerek yetiştirdiği bürokratlarla olsun gerekse yapmış olduğu araştırmalar, hazırladığı raporlar ve planlarla olsun önemli bir birikimin ve geleneğin temsilcisi olan DPT'nin dönüştürülmesi şüphesiz bu alanda önemli bir boşluğu beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda çalışma bir yandan kurumsal açıdan müstakil bir örgütlenme olarak yarım asırlık birikime sahip DPT'den Kalkınma Bakanlığına giden dönüşümü ele alırken bir yandan da Türkiye'de planlama anlayışının merkezi planlama anlayışından stratejik ve bölgesel planlama anlayışına evriminin yasal, tarihsel ve kurumsal yönlerini ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Planlama, Devlet Planlama Teşkilatı, Kamu Yönetimi.

THE EVOLUTION OF PLANNING IN TÜRKİYE: THE CASE OF THE STATE PLANNING ORGANIZATION

Abstract

The State Planning Organization (SPO) has existed as an important link in the administrative process for more than half a century in Turkish public administration. Founded in 1960 and transformed in 2011, the SPO had a significant impact on politics, bureaucracy, and public administration in Türkiye with the accumulated knowledge it gained over 51 years. In this respect, the SPO was not only a planning organization but also an entity that symbolized the planned economy and development in Türkiye, a statist and publicist understanding, and the idea of social progress. Considering that one of the first and most important stages of the management process is planning, the transformation of the SPO, which represents significant accumulation and tradition with the bureaucrats it trained, the research it conducted, and the reports and plans it prepared, has undoubtedly created a significant gap in this field.

* Dr. Öğr. Ü., Ordu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, angin52@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2813-5586>

This study, on the one hand, examines the transformation from the SPO, which had half a century of experience as an institutionally independent organization, to the Ministry of Development, and on the other hand, addresses the legal, historical, and institutional aspects of the evolution of the understanding of planning in Türkiye from central planning to strategic and regional planning.

Keywords: *Planning, State Planning Organization, Public Administration.*

Giriş

Bu çalışma Türkiye’de planlama kültürünün kurumsal karşılığı olan DPT’ye ve Türkiye’nin planlama anlayışındaki dönüşüme odaklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle çalışma bir yandan yarım asırlık bir sürede gerçekleştirdiği faaliyetler ile önemli bir birikim elde etmiş DPT’nin kuruluşundan kapatılışına (dönüştürülüşüne) kadarki süreci ele alırken diğer yandan da Türkiye’de planlamanın geçirdiği evrimi ele almaktadır. Çalışmada ilk olarak herhangi bir gerekçe belirtilmeksizin dönüştürülen DPT’nin tarihçesi ele alınacaktır. Bu kapsamda kuruluşuna etki eden gelişmelerden, misyon ve faaliyetlerine, teşkilat yapılanmasından Kalkınma Bakanlığına dönüştürülmesine kadar birçok başlığa değinilecektir. İkinci olarak DPT’nin planlamadaki, kamu yönetimindeki, kamu politikalarının şekillenmesindeki ve bürokrasideki yeri, işlevleri, faaliyetlerine ve ayrıca siyaset mekanizması ile olan ilişkilerine değinilecektir. Son olarak da 2011 yılı sonrasına yani DPT’siz dönemin planlama anlayışına değinilecektir.

Çalışmada Türkiye’de DPT’nin ve planlama anlayışının önce neoliberal ekonomi-politik paradigma ile uyumlulaştırılmış bir dönüşüm geçirdiği (merkezi planlama anlayışından stratejik planlama ve bölgesel planlama anlayışına) ardından Avrupa Birliği ile yürütülen müzakerelerin bir parçası olarak tamamen ortadan kaldırıldığı ileri sürülmüştür. Çalışmada planlamanın kurumsal ayağını müstakil bir örgütlenme olarak üstlenen DPT’nin Türkiye’de planlama kültürünün oluşumu ve kurumsallaşması açısından önemli işlevlere sahip bir kurum olduğu görülmüştür. Bu yönüyle DPT’nin idari açıdan özerk bir yapı haline getirilerek gelişimine katkı sunulması gerekirken, dönüştürülerek yarım asırlık kurumsal birikimin adeta silinmesinin ve yönetimde planlama anlayışının zayıf bırakılmasının Türk kamu yönetimi açısından önemli bir kayıp olduğu sonucuna varılmıştır.

1. PLANLAMAYI ÖRGÜTLEMELİK: TARİHSEL OLARAK DPT

Plan kavramı kısaca, belirli bir amacı gerçekleştirmek için düzenlenen önlemler bütünü şeklinde tanımlanabilir (Küçük, 1985, ss. 15-16). Saptanmış amaç ya da amaçlara, yine saptanmış bir sürede ulaşma eylemi şeklinde tanımlanabilecek planlama, gelecekte ulaşılmak istenen hedefleri ve bu hedeflerin ne zaman, hangi araç ve yöntemlerle elde edileceğini bugünden belirlemeyi ifade etmektedir (Sezen, 1999, s. 9). Diğer bir ifadeyle bulunulan yer ile ulaşılmak istenen yer arasındaki bir tür köprü niteliğindeki planlama,

ulaşılacak istenen amaçların tespit edilmesi, onların ne zaman, nasıl ve kimler tarafından yapılacağı gibi birçok süreci içeren faaliyettir (Parlak, 2011, s. 625).

Planlama sadece iktisadi bir içeriğe sahip olmayıp, sosyal (çevresel, mekânsal ve sektörel) yönleri de olan çok geniş bir kavramdır (Bromley, 2003, ss. 819-820). Örneğin insana ve topluma odaklanan sosyal planlama, sosyal sorunları ele almak (örneğin: eğitim, sağlık, barınma vb.), sağlıklı bir toplum inşa etmek ve toplumsal koşulları iyileştirmek için hem merkezi hem de yerel düzeyde yürütülen çalışmaları ifade etmektedir. İktisadi planlama ise belli bir dönemde belirli sosyo-ekonomik amaçlara ve sayısal olarak ifade edilebilen hedeflere (örneğin: tam istihdam, enflasyon, adil gelir dağılımı vb.) ulaşabilmek için, bu işte görevlendirilmiş organlar tarafından ve daha önceden saptanan araçları kullanmak suretiyle yürütülen faaliyetlere denir (Öney, 1980, s. 19). Ancak hemen belirtilmelidir ki sosyal planlama ve iktisadi planlama birbirlerinden tamamen bağımsız olmayıp, aksine her ikisi birbirlerini tamamlayan, birlikte düşünülebilen ve var olan planlamalardır (Kahn, 1969, s. 4). Ülkemizde bunu gerçekleştirmek; yani ekonomik, sosyal ve kültürel amaçlar konusunda hükümetlere kurmaylık yapmak ve bu alanlarda planlar hazırlamak üzere merkezi bir örgütlenme olarak DPT kurulmuştur.

Planlamayı örgütlemek ifadesiyle kastedilen, planlama faaliyetinin müstakil olarak bir kuruma emanet edilmesidir. Yönetim sürecinin en önemli halkalarından olan planlamanın Türkiye’de kurumsal bir kimliğe bürünmesi belli bir tarihsel sürece eklenilen bir dizi önemli gelişme ile birlikte gerçekleşmiştir. Türkiye’de planlamanın kurumsal ve işlevsel açıdan tarihsel serüvenine bakıldığında sanayi planlarından kalkınma planlarına oradan da stratejik ve bölgesel planlamaya doğru bir dönüşüm sürecinin gerçekleştiği görülmektedir. Bu yönüyle Türkiye’de planlamanın kurumsallaşmasında belli bir tarihsel geri plan bulunmaktadır. Bu sürece kısaca değinecek olursak şunları söyleyebiliriz.

Dünyada planlı ekonomi yönetimini en geniş ve kurumsal anlamda ilk hayata geçiren ülke Sovyetler Birliği olmuştur. Sovyetler Birliği’nin ardından ilk planlama girişimi ise Türkiye tarafından deneyimlenmiştir (Boratav, 2006, s. 157). Bu ilk planlama deneyiminde Sovyetler Birliği’nden başkanlığını Prof. Dr. Orloff’un yaptığı bir heyetin oldukça büyük etkisi bulunmaktadır (Özyurt, 1985, s. 128). Bu heyet önce Türkiye’de kurulması gerekli olan sanayi tesislerine yönelik bir rapor hazırlamış ardından bu raporu Ekonomi Bakanı Celal Bayar’a sunmuştur. Bayar’ın “Sınai Tesisat ve İşletme Raporu” başlığı altında Başbakanlığa sunduğu bu rapor daha sonra 1934 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1. BYSP: 1934-1938) olarak yürürlüğe girmiştir (Boratav, 2006, s. 158). 1934-1938 yılları arasındaki zaman diliminde uygulanan 1. BYSP’nin en temel amacı devlet eliyle ulusal ekonominin oluşturulması olmuştur (Ünlü Soylu ve Yaktı, 2012, s. 370). Bu amaca uygun olarak planda özellikle belli sanayi kollarının geliştirilmesi ve yine bazı sanayi

kollarında faaliyet göstermek üzere yeni tesislerin kurulması gerektiği belirtilmiştir. Örneğin bu kapsamda pamuk, iplik, bakır, demir, kimya, seramik gibi alanlarda fabrikalar kurulmuştur. Ayrıca 1. BYSP’da yer alan yatırım planlarının hayata geçebilmesi için Sümerbank’a finansal destek ve sermaye birikimi sağlama konularında yetki verilmiştir (İnan, 1933, s. 15-16). Bu planda yer alan amaç ve hedeflere büyük oranda ulaşılması üzerine 1936 yılında 2. BYSP hazırlanmış ve plan 1938 yılında yürürlüğe koyulmuştur. Ancak 2. Dünya Savaşı’nın patlak vermiş olması bu planın hayata geçmesine imkân vermemiştir. Savaş ortamının yarattığı belirsizlik ve kaos başta planlı kalkınma olmak üzere birçok hedef ve stratejilerinin geri plana itilmesine neden olmuştur (Kansu, 2004, s. 28).

Görüldüğü üzere 1930’lu yıllarda hayata geçirilmeye çalışılan ilk planlama deneyimleri, ekonominin tümünü kapsamayan belli bazı alanlarda yeni tesisler kurmayı hedefleyen sanayi planlarıdır. Her iki plan devletçilik ilkesinin benimsendiği bir dönemde hazırlanmış olup, birçok devlet işletmesi bu planlar ekseninde yine bu dönemde kurulmuştur.

Türkiye’de 1940’lı yıllarda, 2. Dünya Savaşı’nın hemen ardından planlı bir ekonomi anlayışı yeniden yükselişe geçmiştir. Bu doğrultuda tıpkı 30’lu yıllarda olduğu gibi 40’lı yıllarda da iki plan öne çıkmıştır. Bunlardan ilki 1946 yılında hazırlanan “İvedili Kalkınma Planı” ikincisi ise 1947 yılında hazırlanan “İktisadi Kalkınma Planı”dır. İlk plan kalkınmanın motor gücü olarak sanayileşmeyi ön plana çıkarırken, ilk plana tepki niteliğinde olan ikinci planda kalkınmanın temelini tarım koyulmuştur. Bir yıl arayla birbirine zıt nitelikli ikinci bir planın hazırlanmasındaki en büyük etki: ABD’nin 2. Dünya Savaşı sonrası yükselen Sovyet komünizmini bir tehdit olarak algılaması ve bu tehdit altında gördüğü ülkelere başta mali ve gerekirse askeri yardım (Truman Doktrini ve Marshall Planı) vermeyi taahhüt etmesi olmuştur.

Dış kaynak arayışı içerisinde olan Türkiye, ABD tarafından anti-komünizm içerikli bu ekonomik yardım paketlerinden destek alabilmek için 1946 yılında hazırlanan İvedili Sanayi Planından vazgeçerek 1947 yılında Türkiye İktisadi Kalkınma planını hazırlamıştır. İlk plan daha devletçi yani ekonomide devletin varlığını ön plana çıkarırken ikinci plan daha liberal yani devleti ekonomik alanda sınırlayıcı bir yönelime sahip olmuştur (Sezen, 1999, ss. 160-162). 1947 yılında hazırlanan İktisadi Kalkınma Planı bir yandan kalkınmadaki motor gücü sanayiden tarıma kaydırırken bir yandan da devletçi ekonomi anlayışından liberal ekonomi anlayışına doğru bir dönüşümü beraberinde getirmiştir.

1950’li yıllara gelindiğinde ise artık Türkiye’de siyasal iktidar değişmiş ve uzun yıllar iktidarda yer alan Cumhuriyet Halk Partisi’nin yerini Demokrat Parti almıştır. Bu değişim klasik ve sıradan bir iktidar devri olmayıp, Türkiye’de siyaset, ekonomi ve yönetim tarzının da tümünden dönüşümünü ifade eden bir gelişme olmuştur. Bu gelişme Türkiye’de planlamaya olan bakış açısını da etkilemiştir. Demokrat Parti’nin ekonomi anlayışına göre

planlama devletin ekonomiye müdahalesi anlamına gelmekte bu ise ekonomik aktiviteyi bozmaktadır (Takım, 2012, s. 159). Dolayısıyla bu dönemde plansızlık adeta bir kamu politikası haline gelmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere bu durum yeni iktidarın siyasi, idari ve ekonomik tercihinin bir yansımasıdır. Çünkü Demokrat Parti, temel yönelimlerini “kalkınmada tarım, ekonomik girişimcilikte özel sektör, yatırım kaynaklarında yabancı sermaye, uluslararası ilişkilerde ABD olarak ortaya koymuş” ve bu nedenle iktidarı boyunca uzunca bir süre planlamaya mesafeli olmuştur (Sezen, 1999, s. 165). Ancak 1950’li yılların sonlarına doğru ekonomideki kötü gidişat ve buna bağlı olarak yaşanan gelişmeler planlamaya olan mesafeli duruşun kırılmasına ve tam dersi bir eğilime yöneltmiştir (Kaya Özçelik, 2010, s. 136). Çünkü ekonomi için gerekli olan sıcak paranın kaynağı olarak görülen uluslararası örgütlenmeler harcamaların, yatırımların ve kalkınmanın belli bir plan dahilinde yapılması gerektiğini, bu nedenle plan ve programları hazırlayacak müstakil bir örgütlenmenin kurulmasının elzem olduğunu dile getirmiştir. Diğer bir ifadeyle Türkiye için gerekli olan sıcak paranın kaynağı olan uluslararası örgütler vermiş oldukları finansal kayağın nereye, ne zaman, nasıl ve ne şekilde harcanacağını bir plan dahilinde önceden bilmek istiyorlardı. Demokrat Parti hükümeti ise bu gelişmeler üzerine planlı ekonomi anlayışına geri dönüş yapmış ve bu kapsamda bir dizi düzenlemeyi hayata geçirmiştir.

Bu düzenlemelerden ilki iktisadî hayatın denetlenmesi ve bakanlıklar arası ekonomik faaliyetlerin koordine edilmesi gibi amaçlarla 10 Temmuz 1958 tarihinde Koordinasyon Bakanlığının kurulması olmuştur (Soysal, 1958, s. 279). Bu bakanlık 27 Mayıs Darbesi sonrası lağvedilmiş, yetki ve görevleri Devlet Planlama Teşkilatına aktarılmıştır. Bu yönüyle Koordinasyon Bakanlığı, DPT’nin temelini oluşturan örgütlenme olmuştur. İkinci olarak uluslararası örgütlerin açıklamaları doğrultusunda yabancı uzmanlar ülkeye davet edilmiş ve yerli uzmanlarla birlikte bir ekip oluşturularak yeni bir plan çalışması başlatılmıştır (Küçük, 1985, s. 272). Ancak bu plan nihayete ermeden Cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesi olan 27 Mayıs (1960) gerçekleşmiştir.

Nasıl ki Demokrat Partinin iktidara gelişiyle Türkiye’de yeni bir siyaset, yönetim ve ekonomi tarzı gelişmişse askeri darbe sonrasında da yeni bir siyaset, yönetim ve ekonomi tarzı gelişmiştir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da Türkiye’de planlamaya olan bakış açısı değişime uğramıştır. Geline nokta artık planlama kurumsal bir kimliğe kavuşmuş ve yeniden yönetim sürecinin ilk ve en önemli unsurlarından biri haline getirilmiştir. Öyle ki planlama ve DPT, 1961 Anayasa’sında (m. 129) doğrudan yer alarak anayasal bir kurum niteliğini almıştır (Özkul, 2023, s. 50-51). Anayasanın ilgili maddesi iktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmanın plan dahilinde gerçekleştirileceğini ve bu doğrultuda müstakil bir örgütlenmenin yani DPT’nin kurulması buna ilişkin özel bir kanunun çıkartılması gerektiğini belirtmiştir.

Görüldüğü üzere Türkiye’de planlamayı örgütlemek yani DPT gibi bir müstakil kurum aracılığıyla planlamayı bir devlet politikası haline dönüştürmek bir dizi iç ve dış etki ve sürecin sonucunda gerçekleşmiştir. Bu süreç 1930’lu yıllarda fabrikalaşmayı ön plana çıkaran sanayi planlarından 1940’lı yıllarda daha çok tarımı ön plana çıkaran kalkınma planlarına ardından da 1950’li yıllarda plansızlık halinin genel kabul gördüğü bakış açısından planlamanın anayasal ve kurumsal kimlik kazandığı 1960’lı yıllara doğru gelişen bir süreç olmuştur.

2. YAPISAL ve İŞLEVSEL ANLAMDA DPT

Çalışmanın bu başlığı altında kuruluşundan kapatılışına (dönüştürülüşüne) kadar ki süreçte DPT’nin yapısal ve işlevsel yönlerine değinilecektir. Diğer bir söylemle bir yandan planlamanın kurumsal boyutunda bir yandan da planlamaya yüklenen anlamdaki değişim-dönüşümüne odaklanılacaktır.

Planlı dönemin bir ürünü olan DPT, 30.09.1960 Tarihli 91 sayılı kanunla kurulmuştur. Kuruluş kanununda Başbakanlığa bağlı ve Başbakan Yardımcısı ile idare olunan bir örgütlenme olarak kurulan DPT’nin bazı yetki ve görevleri şu şekildedir.

- Ekonomik, kültürel ve sosyal politikalara yönelik hedeflerin belirlenmesinde ya da belirlenmiş olan politikaların koordinasyonunda müşavirlik yapmak
- Kalkınma planlarının ve yıllık programların sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesi için başta merkezi teşkilat olmak üzere yerel yönetimler de dahil tüm ilgili kurum ve kuruluşların kuruluş ve işleyişine yönelik görüş ve tekliflerde bulunmak
- Kalkınma planlarının ve yıllık programların başarıya ulaşabilmesi için bunların takibini yapmak, değerlendirmek ve gerekli koordinasyonu sağlamak
- Planların özel sektör ve yabancı sermayenin hedef ve politikaları ile uyumlu bir şekilde işlenmesini sağlayacak tedbirleri belirlemek ya da buna yönelik tekliflerde bulunmak,
- Kalkınmada öncelikli bölgelerin seri bir şekilde gelişmesini sağlayacak tedbirleri tespit etmek ve gerekirse bunlara yönelik tekliflerde bulunmak
- Uluslararası ekonomik örgütlenmelerle kalkınma planı ve yıllık programlarda yer alan ilke ve hedefler doğrultusunda ilişkilerin geliştirilmesine katkı sunmak, gerekli görüş ve tekliflerde bulunmak
- Bölgesel veya sektörel bazda kalkınma planı ve yıllık programları hazırlamak

DPT’nin kuruluş kanununda teşkilat yapısı iki ana birimden meydana gelmiştir. Bunlardan ilki Yüksek Planlama Kurulu (YPK) diğeri ise Merkez Teşkilatıdır. Merkez teşkilatı kendi içerisinde Sosyal Planlama Dairesi Başkanlığı, İktisadi Planlama Dairesi Başkanlığı ve Koordinasyon Dairesi

Başkanlığı şeklinde dört ana birim şeklinde yapılanmıştır. YPK, seçilmişlerin (Bakanlar Kurulu tarafından belirlenen üç bakan) ve atanmışların (Müsteşar, Sosyal Plânlama Daire Başkanı, İktisadi Planlama Daire Başkanı, Koordinasyon Daire Başkanı) bir araya gelmesiyle oluşan, ekonomik ve sosyal politika hedeflerinin tespit ve tayininde Bakanlar Kuruluna yardımcı olan ve bu planların belirlenen hedefler ile uygunluğu konusunda incelemelerde bulunan bir birimdir. Bu yönüyle YPK, siyasetçilerle teknokratların tercihlerinin, taleplerinin ve görüşlerinin uyumlulaştırıldığı bir örgütlenme şeklinde öngörülmüştür.

Kuruluş döneminde DPT’nin merkez teşkilatı üç ayak üzerine yükselmekteydi. Bunlardan ilki uzun ve kısa vadeli genel ve bölge plân ve programları hazırlayan İktisadi Plânlama Dairesi, ikincisi ülkenin sosyal problemlerini incelemek ve bunların çözümü için uzun ve kısa vadeli plânlar hazırlayan Sosyal Plânlama Dairesi Başkanlığı ve son olarak yapılan planların kamu ve özel sektörde gerçekleşmesini kolaylaştıracak idari, malî ve hukuki tedbirleri tespit etmek ve bunlara yönelik önerilerde bulunmak, plan ve programların uygulanmasında gerekli takip ve koordinasyonu sağlamak gibi bir dizi önemli görevi yerine getiren Koordinasyon Daire Başkanlığı’dır. Bu örgütsel şemaya bakıldığında ilk olarak DPT’nin sadece ekonomik planlar yapan iktisadi bir örgütlenme olmadığı aynı zamanda sosyal bir boyutunun da olduğu görülmektedir (Övgün, 2010, s. 234). İkinci olarak YPK’da siyasetçi ve bürokrat sayılarının denk tutulması, kuruluş aşamasında DPT’de daha eşitlikçi bir yapı öngörüldüğünü göstermektedir. Ayrıca bu kurumsal yapı, DPT’de fren-denge mekanizmasının işletildiğini, yani bir grubun diğer grup üzerinde baskın olmadığı, her iki grubun birbirlerini denetleyerek daha ideal bir işleyişin hâkim olduğu bir yapılanmayı da ortaya koymaktadır.

Türk kamu yönetiminde siyasal, yönetsel ve ekonomik birimlere planlama ve kalkınma konusunda hizmet sunmak için yardımcı bir teşkilat niteliğinde oluşturulan DPT, kuruluşundan dönüştürülüşüne kadar ki süreçte yapısal ve işlevsel anlamda birçok değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Farklı bir ifadeyle, “ülkenin planlı kalkınmasına yardımcı olmak amacıyla, planlar hazırlamak, bunları takip etmek, eksiklikleri tespit etmek, bu eksikliklere yönelik önlemler almak, hükümete kurmaylığı dahilinde müşavirlik yapmak gibi önemli bir dizi yetki ve göreve sahip bir kurum olarak DPT (Parlak, 2011, s. 169), kuruluşundan kapatılışına kadarki süreçte birçok kez değişime uğramıştır. Esasında bu durum, Türkiye’de planlama anlayışında yaşanan dönüşümünün kurumsal yansımasıdır.

İlk olarak DPT’nin hükümet tarafından kabul edilen hedefler doğrultusunda uzun ve kısa vadeli plânları hazırlamak şeklindeki yetki ve görevleri yapılan düzenlemeyle daraltılarak kalkınma planları ile yıllık programları hazırlamak şekline getirilmiştir. DPT’nin dönüşümündeki bir diğer önemli düzenleme 1965 yılında DPT’ye “Teşvik Uygulama Dairesi” şeklinde yeni bir örgütlenme eklenmesiyle gerçekleşmiştir. Bu birim esasında DPT’nin piyasa yönelimli bir örgütlenmeye evrilmesindeki ilk adım olmuştur.

Diğer bir ifadeyle bu daire ile birlikte DPT sermaye kesimine açılmış ve bu şekilde piyasa talepleri doğrultusunda hareket eden bir örgütlenme haline getirilmeye çalışılmıştır. Bu yönüyle DPT, planlama alanında teknik ve kurmay bir örgütlenme olmaktan yavaş yavaş çıkarılarak bir anlamda iktidarların ekonomi anlayışına göre hareket etmek zorunda kalan politize bir kurum haline getirilmiştir (Soyak, 2003, s. 177). DPT'ye yönelik yapılan bir diğer düzenleme 70'li yılların hemen başında Kalkınmada Öncelikli Yörelere Dairesi kurulmasıdır. Bu daire ülkede geri kalmış bazı yörelere yönelik çalışmalar yapmak üzere kurulmuştur.

DPT'de esaslı dönüşüm 80'li yıllarla beraber başlamıştır. Bu dönüşüm en başta 80'li yılların hemen başında yürürlüğe giren 1982 Anayasasında ve yine 80'li yıllarda tüm dünyayı etkisi altına alan neoliberal ekonomi-politik paradigma ile kendini göstermiştir. DPT'nin kurucu anayasası olan 1961 Anayasasında: DPT anayasal bir örgütlenme olarak yer almış, planlamadan ise devletin ödevi şeklinde bahsedilmiş ve ayrıca planlama, anayasanın üçüncü bölümünde sosyal ve iktisadi haklar başlığı altında düzenlenmiştir. Ancak 1982 Anayasasında DPT yer almamış, planlamadan da devletin görevidir şeklinde bahsedilmiş ve ayrıca planlamaya mali ve ekonomik haklar başlığı altında yer verilmiştir. Görüldüğü üzere 1982 Anayasası ile hem planlama kurumunda hem de planlama anlayışında yeni bir dönüm noktasına girilmiştir. Kurumsal açıdan bakıldığında DPT anayasal bir kurum olmaktan çıkartılmıştır. Planlama anlayışı ise ekonomik bir bakış açısına indirgenmiş, devletin ödevi olmaktan çıkarılmış ve ihtiyari bir görev haline getirilmiştir. Yapılan bu düzenlemeyle planlamanın sosyal yönünün sönümlendiği, ekonomik yönünün ise ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

Anayasal düzeydeki bu dönüşüm 1980'li yıllarda (küreselleşmenin de etkisiyle) tüm dünyada etkisini göstermeye başlayan neoliberalizmle beraber daha ileri düzeye taşınmıştır. Neoliberal paradigma planlamaya mesafeli bir bakış açısına sahiptir. Çünkü neoliberalizmin ürettiği tezler daha çok planlamanın, devletin doğrudan ekonomiye müdahalesi şeklinde yorumlanmaktadır. Bu ise neoliberal savunuda küçültülmesi gereken devleti aksine daha da büyüten bir gelişmedir. Yine neoliberal anlayışa göre planlama, aşırı bürokrasiyi beraberinde getirmekte, bu da devleti hantallaştırmaktadır. Benzer şekilde neoliberalizmde piyasa kendi doğal akışında işleyen bir mekanizma iken planlama bu doğal akışın dengesini bozan bir unsur olarak görülmektedir. Neoliberalizmin ileri sürdüğü bu argümanlar tüm dünyayı etkisi altına aldığı gibi Türkiye'yi de etkisi altına almış ve bundan en fazla etkilenen kurumların başında da DPT yer almıştır.

Neoliberalizmin yanı sıra küreselleşmenin hız kazandığı bu dönemde Avrupa Birliği ile ilişkilerin daha sağlıklı yürütülebilmesi için DPT içerisinde Avrupa Ekonomik Topluluğu Dairesi kurulmuştur. Esasında bu birim ile birlikte planlama ulusal boyuttan uluslararası boyuta taşınmış ve DPT'ye uluslararası politikalarla ulusal planlıları uyumlulaştırılma görevi verilmiştir. Kurumsal anlamda yaşanan bir diğer önemli gelişme 1982 yılında çıkarılan

44 sayılı KHK ile gerçekleşmiştir. Bu KHK’da iki önemli düzenleme ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki daha önce doğrudan başbakana bağlı olan DPT müsteşarı başbakan yardımcısına bağlı hale getirilmiş, ikinci olarak başbakanın, DPT üzerindeki yetkilerini gerekli gördüğü takdirde başbakan yardımcısı veya devlet bakanı aracılığıyla kullanabileceği belirtilmiştir. Bu düzenleme ile DPT daha tali bir kurumsal niteliğe ve öneme indirgenmiştir.

Türkiye’de 12 Eylül Darbesi ile oluşan askeri iktidar Turgut Özal’ın 1983 yılında 45. Hükümeti kurmasıyla yerini sivil iktidara bırakmıştır. Turgut Özal, Dünya Bankasında çalışma deneyimine sahip olan, uluslararası örgütleri ve ekonomik dengeleri iyi bilen, uzun yıllar devletin önemli-çeşitli kademelerinde yer almış biri olarak Türkiye’de neoliberal geleneğin ve değişim-dönüşümün en önemli aktörlerinden birisi olmuştur (Angın, 2019, s. 172). Özal, iktidara geldiği 1983 yılından 1991 yılına kadar (başta DPT olmak üzere) neoliberal devlet anlayışına uygun birçok düzenlemeyi KHK’larla hayata geçirmiştir. Örneğin iktidara geldikten sonra gerçekleştirdiği ilk düzenlemelerden biri 223 sayılı KHK ile DPT’ye yönelik olmuştur. Bu düzenleme DPT’nin kuruluşundan sonraki en önemli düzenlemelerden biri olmuştur. 80’li yıllarda hem planlama anlayışında hem de kurumsal yapılanmada DPT’de meydana gelen dönüşüme yönelik öne çıkan bazı düzenlemeler şu şekildedir.

1984 yılında yürürlüğe giren 223 sayılı KHK’ya kadarki yasal düzenlemelere bakıldığında DPT’nin yetki ve görevleri hükümete “yardımcı olmak” ve “tavsiyelerde” bulunmak şeklinde ifade edilmişken, 1984 yılında çıkarılan 223 sayılı KHK ile bu ifadeden vazgeçilerek “müşavirlik (danışmanlık) yapmak” ve “görüş bildirmek” şeklinde yeniden düzenlenmiştir. Dolayısıyla başlangıçta hazırladığı kalkınma planları kamu kesimi için “emredici” özel kesim için de “yol gösterici ve teşvik edici” bir niteliğe sahip olan (Küçükkoğlu, 2016, s. 185) DPT, yapılan bu düzenlemelerle işlevsel anlamda daha geri plana çekilmiş ve daha pasif bir hale getirilmiştir. Çünkü Sezen (1999, s.108-109)’in de belirttiği gibi “müşavirlik, yalnızca danışılan konuyla sınırlı kalan ve kendiliğinden harekete geçme serbestisi olmayan bir faaliyet biçimiyken, yardımcılık, müşavirliğe oranla daha etkin, daha geniş ve müşavirliği de içine alabilen bir eylem biçimidir.”

223 sayılı KHK’nın bir diğer özelliği DPT’yi bakanlıklar arası koordinasyon sağlayan ve bakanlıklara alanı dahilinde tavsiyelerde bulunan bir kurum olmaktan çıkarak görüş bildiren bir kurum haline getirmesidir. Görüş bildirmek daha çok sadece sorulduğunda gerçekleştirilen bir faaliyet olması nedeniyle bu düzenlemeyle de DPT’nin daha pasif bir yapıya dönüştürüldüğünü söylemek mümkündür. Bir diğer önemli gelişme bu KHK ile (küreselleşme ve neoliberal devlet anlayışına uygun şekilde) DPT’ye yeni birimlerin eklenmesi ve yeni görevlerin verilmesidir. Örneğin “özel sektör ve yabancı sermaye faaliyetlerinin plan hedef ve gayelerine uygun bir şekilde yürütülmesini teşvik etmek, kalkınmada öncelikli yörelerin daha hızlı şekilde gelişmesini sağlayacak tedbirleri tespit ve teklif etmek, uluslararası ekonomik

kuruluşlarla ilişkilerin geliştirilmesinde temaslarda ve müzakerelerin yürütülmesinde gerekli görüş ve tekliflerde bulunmak” gibi yeni bir takım görevler yüklenen DPT’ye Teşvik ve Uygulama Başkanlığı, Yabancı Sermaye Başkanlığı, Serbest Bölgeler Başkanlığı gibi yeni birimler eklenmiştir.

Son olarak 223 sayılı KHK ile DPT’nin ana birimlerinden biri olan Yüksek Planlama Kurulunda (YPK) yer alan yedi üyeden müsteşar dışındaki diğer tüm üyelerin siyasetçilerden meydana gelmesi sağlanmıştır. Bu şekilde DPT’nin kuruluşundan buyana süregelen siyasetçi ve bürokrat (atanmış ve seçilmişler) sayısındaki eşitlikçi anlayış yerini siyasetçilerin daha etkin olduğu bir yapıya bırakmış ve böylece teşkilatın teknik-kurmay bir yapıdan siyasi bir yapıya evrilmesi sağlanmıştır. Görüldüğü üzere 223 sayılı KHK ile DPT örgütsel anlamda zayıflatılmış, yönetsel anlamda siyasileştirilmiş, plansal anlamda ise geri plana itilmiştir. Son olarak DPT bu düzenleme ile neoliberal devlet anlayışına uygun olarak teşvikler veren, sermaye kesimiyle ilişkileri geliştiren bir örgütlenme haline getirilmiştir. DPT’ye yönelik 80’li yıllarda gerçekleştirilen son düzenleme 1987 yılında yürürlüğe giren 307 sayılı KHK ile gerçekleştirilmiştir. Bu KHK’nın 4. maddesi ile YPK yeniden düzenlenmiş ve YPK içerisinde yer alan tüm bürokratlar tasfiye edilerek bu yapıya yeni bakanlıklar dahil edilmiştir. Dolayısıyla bu düzenlemeyle YPK tümünden siyasi bir örgütlenme haline getirilmiştir.

90’lı yıllara gelindiğinde ise başta 1991 yılında Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 3701 sayılı kanun olmak üzere 437 (1991 yılı), 511 (1993 yılı) ve 540 (1994 yılı) sayılı KHK’larla yapısal ve işlevsel anlamda DPT’de ve planlama anlayışında değişim-dönüşüm sürdürülmüştür. Başkanlık şeklinde örgütlenen DPT, 3701 Sayılı kanun ile genel müdürlük düzeyinde yeniden yapılandırılmış ve teşkilata Proje Geliştirme Genel Müdürlüğü gibi yeni birimler eklenmiştir. Bu müdürlükle beraber DPT, planlarla projeleri uyumlulaştırın, buna yönelik önerilerde bulunan bir birime sahip olmuştur. Bu kanunun hemen ardından 437 sayılı KHK çıkarılarak DPT’ye ait ana birimlerin büyük bir kısmı bakanlıklara devredilmiş böylece hem örgütsel hem de yetki ve görevler açısından büyük bir sadeleşme gerçekleştirilmiştir. KHK ile DPT’deki ana hizmet birimlerinin sayısı on birden beşe düşürülmüş bu kapsamda Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü ve Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığına devredilmişken Proje Geliştirme Genel Müdürlüğü, İslam Ülkeleri Genel Müdürlüğü ve Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğü kaldırılmıştır. Ayrıca DPT’nin yardımcı hizmet birimlerinin tamamı genel müdürlük düzeyinden daire başkanlığı düzeyine indirilmiştir. Son olarak bu KHK ile DPT, neoliberal ekonomi anlayışının önemli savunularından olan özelleştirmenin önemli kurumlarından biri haline getirilmiştir (Övgün, 2010, s. 242).

1993 yılında çıkarılan 511 sayılı KHK ile DPT’ye uluslararası örgütler, özel sektör ve sermaye kesimi ile daha yakından ilişkiler kurması için yeni görevler verilmiş ve bu yeni görevlere uygun yeni birimler eklenmiştir.

Uluslararası kuruluşlarla iletişim içerisinde çalışma, ileriye dönük stratejiler geliştirme, özel kesim için orta ve uzun dönemde belirsizlikleri giderici genel yönlendirme yapma gibi görevler için Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Yatırımlar Sektör Programları Genel Müdürlüğü, Avrupa Topluluğu ile ilişkiler Genel Müdürlüğü, Dış Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğü gibi yeni birimler bu kapsamda değerlendirilebilir. Son olarak bu KHK ile DPT, merkezi düzeyde kalkınma planları yapan müstakil kurum olmaktan ziyade özel sektöre rehberlik yapan, sermaye kesimi ve uluslararası örgütlerle ilişkileri uyumlulaştıran ve ayrıca stratejik planlar yapan bir örgütlenme haline gelmiştir. Tüm bu gelişmeler Türkiye’de hem planlama örgütünün hem de planlama anlayışının neoliberalizmin temel argümanları doğrultusunda bir dönüşüm yaşadığını göstermektedir.

90’lı yıllar içerisinde DPT’ye yönelik yapılan bir diğer önemli düzenleme 1994 yılında çıkarılan 540 sayılı KHK ile gerçekleşmiştir. Bu KHK ile DPT’ye Para-Kredi ve Koordinasyon Kurulu eklenmiş ve böylece kuruluşundan bu yana Müsteşarlık ve YPK şeklinde süregelen ikili bir yapı üçlü bir yapıya dönüştürülmüştür. Kurul Maliye Bakanlığı Müsteşarı, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı, Hazine Müsteşarı, Dış Ticaret Müsteşarı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Başkanı ve ayrıca Başbakanın belirleyeceği Bakanlardan oluşmaktadır. Ülkenin yurtiçi ve yurtdışı ekonomi, para, kredi ve maliye politikalarını tespit etme ve uygulanmasını sağlama, destekleme politikalarının esaslarını belirleme, ödemeler dengesindeki gelişmeleri takip etme gibi birtakım yetki ve görevlere sahip bu kurul aracılığıyla DPT adeta planlama kurumu olmaktan çıkarak daha çok ülkenin ekonomi politikaları üzerinde ağırlık gösteren bir kurum haline gelmiştir.

DPT ile ilgili yapılan düzenlemelere bakıldığında: DPT, önce neoliberal politikalara uyumlu bir şekilde dönüşüm geçirmiş ardından da Avrupa Birliği süreci içerisinde oluşan yeni düzenle beraber bölgeselleşme ve bölgesel kalkınma politikalarına uygun yeni bir kurum olarak yerini Kalkınma Bakanlığı’na bıraktığı görülmektedir (Fedai, 2016, s. 418). Yine DPT’ye ilişkin yapılan düzenlemelerin daha çok 80’li ve 90’lı yıllarda hayata geçirildiği ve DPT’yi düzenleme aracı olarak da (neredeyse tamamına yakını) KHK’lardan yararlandığı görülmektedir. DPT’de dönüşüm aracı olarak KHK’ların kullanılması bir tesadüf değildir. Çünkü Türkiye’de KHK’lar zamanla siyasal iktidarların bir konunun meclise taşınmadan kendi istekleri doğrultusunda düzenleyebilmelerinin aracı haline gelmiştir. Diğer bir ifadeyle KHK’lar yürütme erkinin yasama erki karşısında etkinliğini arttıran, kural koyma ve norm yapımında yürütme erkinin elini güçlendiren, olağan yasama süreçleri yerine tali yollarla yasa benzeri düzenleyici işlemler aracılığıyla kamu yönetiminde çeşitli değişim-dönüşümlerin hayata geçirilmesine aracı olan bir mekanizma halini almıştır (Angın, 2019, s. 58). Bu kapsamda DPT, KHK’larla her siyasal iktidarın kendine göre yeniden yapılandığı bir teşkilatlanma halini almıştır.

3. YARIM ASIRLIK BİRİKİMİN SONU: DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATINDAN KALKINMA BAKANLIĞINA

Devlet Planlama Teşkilatından Kalkınma Bakanlığına doğru yaşanan dönüşüm basit bir kurumsal dönüşümün çok daha ötesini ifade etmektedir. Bu dönüşüm Türkiye’de planlama teşkilatına olan bakış açısındaki ve plana yüklenen anlamdaki dönüşümü ortaya koymaktadır. Geline nokta planlama kurumu ve plan adeta bir gereklilik olmaktan çıkarılmıştır. Artık planlama merkezi ve makro düzeyde yapılan bir faaliyet olmaktan ziyade her kurumun kendi planını oluşturduğu daha yerel ve mikro ölçekli bir faaliyet olarak görülmektedir.

Bir önceki başlıkta da görüleceği üzere DPT’ye yönelik düzenlemelerin hayata geçirildiği tarihsel dönemlere baktığımızda 80’li ve 90’lı yılları yani neoliberal ekonomi politik paradigmanın Türkiye’yi önemli ölçüde etkilediği dönemleri görmekteyiz. Esasında bu durum DPT’nin neoliberal politikalarla uyumlulaştırılmış bir dönüşüm süreci geçirdiğini göstermektedir. En temel özelliği, piyasa direktiflerini işler kılmak olan neoliberalizm, kapital(izm)i korumak, devletin ekonomi üzerindeki hakimiyetini kırmak ve emeğin gücünü azaltmak gibi stratejiler doğrultusunda gelişen, kapitalizme özgü bir örgütlenmedir (Saad-Filho & Johnston, 2014, s.17). Neoliberalizm, ekonomik reform politikalarını, bir tür kalkınma modelini, normatif bir ideolojiyi ve akademik bir paradigmayı belirtmek için kullanılan bir kavramdır (Boas & Gans-Morse, 2009, s. 143). Diğer bir ifadeyle ekonomik, sosyal ve politik olgularla ilişkili bir kavram olarak neoliberalizm, piyasaların düzenlemelerden arındırılması, devletin kontrolcü yapısının ve dahi bizatihi kendisinin olabildiğince küçültülmesi, uluslararası mal ve sermaye piyasalarının geliştirilmesi ve bunlar önündeki engellerin kaldırılması gibi politikaları benimser (Angın, 2019, s. 36).

DPT (devletin planlama aracılığıyla ekonomik ve sosyal kontrolü sağlayan bir mekanizma olarak) tıpkı neoliberalizmin temel savunuları arasında yer alan devletin piyasa ve toplum üzerindeki kontrolünün kısıtlanması gerektiği düşüncesi çerçevesinde 80 ve 90’lı yıllar boyunca KHK’larla neoliberal politikalara uyumlu hale getirilmiş, bu uyumun hemen ardından 2000’li yıllarda ise Türkiye’nin Avrupa Birliği ile hızlanan üyelik sürecinin bir parçası olarak Kalkınma Bakanlığına dönüştürülmüştür.

80’li ve 90’lı yıllarda çıkarılan KHK’larla DPT, üye kompozisyonu siyasetler lehine değiştirilerek politize edilmiş, plan konusunda bir uzmanlık kurumu olmaktan çıkartılarak bir tür teşvik mekanizması, kamusal kaynakların özel sektöre aktarımın bir aracı, özelleştirme sürecinin merkezi bir organı haline dönüştürülmüştür. 2000’li yıllara gelindiğinde ise DPT’nin dönüşüm sürecine Avrupa Birliği ile yürütülen müzakerelerin yansımaları eklenmiştir.

2000’li yıllarda bölgeselleşme ve bölgesel kalkınma Türkiye’nin AB ile üyelik sürecinin belirleyici konu başlıklarından biri haline gelmiştir. Bu durum Türkiye’de en net şekilde Avrupa Birliği konsey kararlarında ve

kalkınma planlarında kendini göstermiştir. Örneğin Şubat 2008 tarihli 158 sayılı konsey kararının 22 nolu faslında şu hususlara dikkat çekilmiştir.

• Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu başlığı altında: “Avrupa Birliğine katılım öncesi programlarının uygulanması için, özellikle ilgili bakanlıklar düzeyinde, programlama, proje hazırlama, izleme, değerlendirme ve mali yönetim ve kontrol alanlarında idari kapasitenin güçlendirilmesi ve kurumsal yapıların oluşturulmasının pekiştirilmesi”

• Bölgesel Politika ve Yapısal Politika Araçlarının Koordinasyonu başlığı altında: “Gelecekte uygulanması muhtemel Topluluk uyum politikasına yönelik olarak, idari kapasitenin merkezi, bölgesel ve yerel düzeyde artırılması.”

Görüldüğü üzere Avrupa Birliği, aday ülkelerin yapısal fonların yönetimini sağlamak, kapasitenin merkezi, bölgesel ve yerel düzeyde artırılmasını gerçekleştirmek amacıyla bakanlık düzeyinde yeni bir örgütlenme oluşturulmasını öngörmüştür. Bu gelişmeye bağlı olarak 2007-2013 yıllarını kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planında¹ Türkiye’nin Avrupa Birliğine üyelik süreci kapsamında bölgeselleşme ve bölgesel kalkınma en fazla ön plana çıkan konu başlıklarından biri olmuştur. Bu plan, “AB’ye üyelik sürecinin gerektirdiği Katılım Öncesi Ekonomik Program ve Uyum İçin Stratejik Çerçeve gibi dokümanların yanında, başta Orta Vadeli Program olmak üzere diğer ulusal ve bölgesel plan ve programlar ile sektörel ve kurumsal strateji belgelerinin dayanağını oluşturacak (DPT, 2006)” şeklinde hazırlanmıştır. Dolayısıyla Türkiye’nin Avrupa Birliği sürecinde yapısal fonların yönetimi ve bölgesel kalkınmanın koordinasyonu amacıyla yeni bir örgütlenmeye ihtiyaç hasıl olmuş (Övgün, 2011, s. 271) ve bu noktada daha önceden neoliberal politikalarla dönüştürülen DPT, bu ihtiyaca cevap verecek şekilde Kalkınma Bakanlığına çevrilmiştir. Bu açıdan Kalkınma Bakanlığı, merkezi düzeyde politika belirleyen, bölgesel kalkınma konusunda koordinasyonu sağlayan bir örgütlenme olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye’de kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması kapsamında 2011 yılında 35 KHK çıkartılmıştır. Bu KHK’lardan 641 sayılı KHK ile DPT kapatılmış ve tüm mirası Kalkınma Bakanlığına devredilmiştir. Kalkınma Bakanlığı’nın örgütsel yaşamı ise son derece kısa sürmüş ve 2017 yılında gerçekleştirilen referandum sonucunda geçiş yapılan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’yle varlığına son verilmiştir. Daha sonraki süreçte 2018 yılında çıkarılan 13 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Cumhurbaşkanlığına bağlı Strateji ve Bütçe Başkanlığı kurulmuş ve kalkınma planlarını hazırlama yetkisi bu başkanlığa verilmiştir. Dolayısıyla yarım

¹ Avrupa Birliği’nin bütçe takvimi (2007-2013) ile Türkiye’deki kalkınma planlarının uyumu amacıyla, bu plan diğer planların aksine beş yıllık değil yedi yıllık olarak düzenlenmiş ve plan 2006 yılında uygulamaya koyulması gerekirken 2007 yılında uygulamaya koyulmuştur (Övgün, 2010b, s. 193).

asırlık bir mirasın üzerine bina edilen Kalkınma Bakanlığı altı yıllık bir ömre ve sadece bir kalkınma planı hazırlayacak deneyime sahip olmuştur.

Günümüzde plan ve programları hazırlama konusunda en yetkili birim Strateji ve Bütçe Başkanlığıdır. Başkanlığın, Cumhurbaşkanı tarafından belirlenen temel hedef, ilke ve amaçlar çerçevesinde kalkınma planı hazırlamak, Cumhurbaşkanlığı Programı, orta vadeli program, orta vadeli mali planı, Cumhurbaşkanlığı yıllık programı ve sektörel plan-programları oluşturmak gibi yetki ve görevleri bulunmaktadır. Bunun yanında başkanlık, plan ve programların hazırlanmasında Hazine ve Maliye Bakanlığı ile müşterek hareket etmekte ve planın hazırlanmasında ilgili kamu idareleri ve Cumhurbaşkanlığı bünyesinde bulunan Politika Kurullarının görüşlerini almaktadır.

Sonuç

1960'ı yıllardan 1980'li yıllara kadar DPT son derece önemli ve işlevsel bir kurum olarak varlık göstermiştir. Öyle ki bu dönemde hazırladığı kalkınma planları kamu kesimi için “emredici” özel kesim için de “yol gösterici ve teşvik edici” bir niteliğe sahip olmuştur. DPT, ilk 20 yılında hükümetlere yol gösterici ve kamu kesimi için emredici beş kalkınma planı hazırlamıştır. Yine müstakil (İdari Reform ve Reorganizasyon Hakkında Ön Rapor) ve müşterek olarak (Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi (1963), İdari Reform Danışma Kurulu Raporu (1972), Kamu Yönetimi Araştırma Projesi (1991)) kamu yönetimi için önemli raporların ve projelerin hazırlanmasında yer almıştır. Bunlar sadece basit birer plan, proje ya da rapor olarak algılanmamalıdır. Çünkü DPT bu plan, proje ve raporlarla hükümetlere ve kamu kurumlarına yatırım planlarında ve maliye, dış ticaret, finansman konularında danışmanlık yapmış ve temel kamu politikası aktörlerini doğrudan yönlendirmiştir.

Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren neoliberal ekonomi-politik paradigmanın etkisiyle hem plan hem de planlama örgütü kademeli olarak etkinliğini, önemini ve anlamını yitirmeye başlamıştır. DPT, özel ihtisas komisyonları aracılığıyla sektörel raporlar hazırlayan, özel sektöre teşvikler veren, sermaye kesimiyle ilişkileri geliştiren bir örgütlenme haline getirilmiştir. 90’lı yıllara gelindiğinde hem kurumsal hem de yetki ve görevleri açısından oldukça etkisiz hale getirilirken, bu süreçte planlamanın toplumsal yönü sönmülmüş ve daha çok ekonomik bir durum olarak görülmeye başlanmıştır. 2000’li yıllara gelindiğinde ise Avrupa Birliği sürecinin önemli bir halkası olan bölgeselleşme ve bölgesel kalkınma politikalarının bakanlık düzeyinde bir örgütlenmeye ihtiyaç duyması sonucu DPT kurumsal anlamda tamamen ortadan kaldırılmıştır. Daha özet bir ifadeyle 80’li yıllarda ilk olarak neoliberalizmin argümanlarıyla uyumlu bir dönüşüm yaşayan DPT, 90’lı yıllarda işlevselliğini ve sosyal yönünü kaybetmiş, 2000’li yıllarda ise Avrupa Birliği’nin bölgeselleşme ve bölgesel kalkınma politikalarının altında kalarak üzerine Kalkınma Bakanlığı inşa edilmiştir.

DPT’de gerçekleşen dönüşüm sadece kurumsal düzeyde kalmamış aynı zamanda planlama anlayışına da yansımıştır. Çünkü Kalkınma Bakanlığı ile birlikte yarım asırlık ulusal kalkınma planı anlayışından bölgesel temelli planlamaya geçilmiştir. Diğer bir ifadeyle gelinen noktada ulusal kalkınma planlaması anlayışından bölgesel ve stratejik planlama anlayışına, merkezi planlama anlayışından yerel kurumsal planlamaya, kamucu-sosyal bir planlama anlayışından özel sektör yönelimli, piyasa odaklı bir planlama anlayışına doğru bir evrim yaşanmıştır.

Türkiye’de DPT’nin planları hem sosyal hem de ekonomik açıdan uzun süre yol haritası niteliğinde olmuştur. DPT sadece plan teşkilatı şeklinde görülmemeli, yarım asırlık bir birikimi, Türkiye’de planlı ekonomiyi ve kalkınmayı, devletçi ve kamucu bir anlayışı ve ayrıca bunlar eşliğinde toplumsal ilerleme fikrini simgelen bir örgütlenme olarak görülmelidir. Yaptığı araştırmalar, hazırladığı raporlar, bünyesinde barındırdığı donanımlı bürokratlar ve yetiştirdiği uzmanlar ile yönetim sürecine önemli katkıları olabilecekken kapatılması Türk Kamu Yönetimi açısından müspet bir gelişme olmamıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Cem Angın: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Cem Angın: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Angın, C. (2024). Türkiye’de planlama anlayışının evrimi: DPT örneği. *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 299-317. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1456965>

Kaynakça

Adalı, S. (1992). İdari reform ve reorganizasyon hareketlerinde Sayıştay’ın rol ve fonksiyonu, *Sayıştay Dergisi*, 10(3), 3-15.

- Angın, C. (2019). *Türkiye'de krizler, kanun hükmünde kararname ve devletin değişim-dönüşümü* [doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Boas, T. & Gans-Morse, J. (2009). Neoliberalism: From new liberal philosophy to anti-liberal slogan. *Studies in Comparative International Development*, 44(2), 137-161.
- Boratav, K. (2006). *Türkiye'de devletçilik*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Bromley, R. (2003). Social planning: past, present and future. *Journal of International Development*, 15(7), 819-830. <https://doi.org/10.1002/jid.1037>.
- DPT. (2006). *Dokuzuncu kalkınma planı (2007–2013)*. 1 Ağustos 2024 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Planı-2007-2013.pdf adresinden edinilmiştir.
- Fedai, R. (2016). Devlet Planlama Teşkilatı'ndan Kalkınma Bakanlığı'na: Planlama anlayışında yaşanan değişim. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 410-422. <https://doi.org/10.16990/SOBIDER.3307>.
- İnan, A. (1972). *Devletçilik ilkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin birinci sanayi planı 1933*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kahn, Alfred J. (1969). *Theory and practice of social planning*. New York: Russell Sage Foundation Publishing.
- Kansu, G. (2004). *Planlı yıllar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kaya Özçelik, P. (2010). 1960 Darbesi'nin ekonomi politikası. *Mülkiye Dergisi*, 34(267), 129-143.
- Küçük, Y. (1985). *Planlama, kalkınma ve Türkiye*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Öney, E. (1980). *İktisadi planlama*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları. Sevinç Matbaası.
- Övgün, B. (2010a). *Devlet ve planlama*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Övgün, B. (2010b). Türkiye'de planlama: Sektörel gelişmeden kalkınmaya kalkınmadan stratejiye. *Memleket Siyaset Yönetim*. 5(13), 176-204.
- Övgün, B. (2011). Türk kamu yönetiminde yeni bir örgütlenme: Kalkınma Bakanlığı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(3), 263-281.
- Özkul, F. (2023). 1961 Anayasası'nın Türk anayasacılığındaki yeri ve önemi. *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(25), 15-61.
- Özyurt, H. (1985). Atatürk dönemi birinci ve ikinci beş yıllık sanayileşme planları ve Türk ekonomisindeki yapı değişikliğine etkileri (1933-1938). *Sosyoloji Konferansları*, (19), 119-148.
- Parlak, B. (2011). *Kamu yönetimi sözlüğü*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Saad-Filho, A. & Johnston, D. (2014). Neoliberalizm: Muhalif bir seçki (Çev. Ş. Başlı, T. Öncel). İstanbul: Yordam Kitap.

- Sezen, S. (1999). *Devletçilikten özelleştirme ve Türkiye'de planlama*. Ankara: TODAİE.
- Soyak, A. (2003). Türkiye'de iktisadi planlama: DPT'ye ihtiyaç var mı? *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4(2), 167-182.
- Soysal, M. (1958). Yeni bir bakanlığın kuruluşu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 13(3), 276-285.
https://doi.org/10.1501/SBFder_0000000404.
- Takım, A. (2012). Demokrat parti döneminde uygulanan ekonomi politikaları ve sonuçları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(2), 157-187.
https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002251
- Ünlü Soylu, P. & Yaktı, Ö. (2012) Devletçiliğe yönelmede bir köşe taşı: birinci beş yıllık sanayi planı, *History Studies*, 4, 365-379.
https://doi.org/10.9737/hist_310.

Extended Abstract

This study focuses on the historical evolution of the concept of planning and the planning organization in Türkiye. The study argues that the State Planning Organization (SPO) and the concept of planning in Türkiye first underwent a transformation in line with the neoliberal political economy paradigm (from central planning to strategic planning and regional planning) and were then completely abolished as part of the negotiations with the European Union. The study observed that there were both internal and external influences on the change and transformation of the planning concept and the planning organization in Türkiye. Therefore, the study concluded that the closure of the SPO and the weakening of the concept of planning is an important loss for Turkish public administration.

One of the first and most important elements of the management process is planning. Planning is the effort to identify and determine the ways and methods to be followed for a targeted goal, the measures to be taken, and when, how, with which tools and equipment, and by whom these goals and measures will be fulfilled. In more general terms, planning is actions designed for the future in line with a purpose (Parlak, 2011, p. 625). In this respect, planning is one of the most basic managerial requirements for individuals, organizations, and states. The Soviet Union was the first country in the world to implement planned management in the broadest and most institutionalized sense. The Soviet Union had a significant impact on the formation and institutionalization of planning in Türkiye. In fact, foreign experts from the Soviet Union contributed to the Republic's first planning experiments.

Since the 1930s, Türkiye has moved towards a planned economy approach. During this period, two industrial plans were prepared, the first in 1934 and the second in 1938. These first planning experiments in the 1930s were industrial plans that did not cover the whole economy and aimed to

establish new enterprises in certain areas. Since these plans were prepared at a time when the principle of statism was adopted, they mostly aimed at the establishment of state enterprises in certain fields and sectors.

In Türkiye, just as in the 1930s, two plans came to the fore in the 1940s. The first of these was the "Rapid Development Plan" prepared in 1946 and the second was the "Economic Development Plan" prepared in 1947. While the first plan emphasized industrialization as the engine of development, the second plan, which was a reaction to the first plan, placed agriculture at the heart of development.

With the coming to power of the Democrat Party, the concept of planning was pushed to the background in the 1950s because the Democrat Party pursued a policy that favored "agriculture in development, the private sector in economic entrepreneurship, and foreign capital in investment resources" (Sezen, 1999, p. 165). Towards the end of the 1950s, however, the deterioration in the economy led to a transition back to a planned economy approach because international organizations, which were the source of the hot money needed for the economy, wanted expenditures, investments, and development to be made within a plan. Upon these developments, the Democrat Party government returned to the planned economy approach. In this direction, it first established the Ministry of Coordination. However, this ministry was very short-lived and the coup d'état of May 27, 1960, took place shortly after its establishment.

Planning was directly included in the 1961 Constitution, which came into force after the May 27th coup d'état, and became a constitutional institution. The relevant article of the Constitution states that economic, social, and cultural development shall be realized within a certain plan. Accordingly, it was stated that the SPO should be established by a special law. As can be seen, the emergence of the SPO in Türkiye was the result of a series of internal and external factors. This process evolved from industrial plans that emphasized industrialization in the 1930s to development plans that emphasized agriculture in the 1940s, and then from the 1950s, when the state of unplanning was generally accepted, to the 1960s, when planning gained a constitutional and institutional identity.

The SPO was an extremely important, active, and functional institution from its establishment until the 1980s. However, since the 1980s, both the concept of planning and the planning organization have gradually lost their significance. In the 80s, the SPO was first transformed into an organization that provided incentives to the private sector and developed relations with the capitalist sector. Then, in the 90s, it was transformed into a rather ineffective institution, both institutionally and in terms of its powers and duties. Moreover, during this process, the social aspect of planning was diminished and it started to be seen more as an economic activity. In the 2000s, the SPO was completely abolished in line with regionalization and regional

development policies, which were an important aspect of the European Union process.

In Türkiye, the plans of the SPO have long served as roadmaps in both social and economic terms. The SPO should not only be seen as a planning organization, but also as an entity that symbolizes half a century of experience, planned economy, and development in Türkiye, a statist and public understanding, and the idea of social progress. With its research, reports, well-equipped bureaucrats, and experts it trained, it could have made significant contributions to the management process, but its closure has not been a positive development for Turkish public administration.

DİJİTAL LİDERLİĞİN OTEL ÇALIŞANLARININ YENİLİKÇİ İŞ DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: DEĞİŞİME DİRENCİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ

Erkan TAŞKIRAN*

Öz

Dijitalleşen dünyanın hem bireyler hem de örgütler üzerindeki etkisi baş döndürücü bir hızla devam etmektedir. Bu etkiyi anlamak ve yönetmek ise günümüz liderlerinin sorumluluğunu artırmaktadır. Dijital liderlik olarak karşılık bulan bu yeni liderlik tarzı değişim kültürü yaratma ve yenilikçi bir vizyonu içermelidir. Yenilikçi vizyonu hayata geçirmede en önemli araç ise çalışanlardır. Bu kapsamda çalışmanın temel amacı dijital liderliğin otel çalışanlarının yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisinde değişime direncin düzenleyicilik rolünü araştırmaktır. Araştırma için veri toplamak üzere nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılarak üç farklı ölçekten yararlanılmıştır. Veriler ülkemizin önemli turizm destinasyonlarının başında gelen Antalya ili Lara destinasyonunda faaliyet gösteren beş adet beş yıldızlı otel işletmesinde görev yapan 383 çalışan üzerinden toplanmıştır. Elde edilen veriler Jamovi programı ve SPSS Process makrosu ile analiz edilmiştir. Araştırma bulguları dijital liderliğin yenilikçi iş davranışını pozitif yönde ve anlamlı, değişime direncin ise yenilikçi iş davranışını negatif ve anlamlı olarak etkilediğini ortaya koymuştur. Araştırmanın temel amacı kapsamında dijital liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisinde değişime direncin düzenleyici bir rolü olduğu saptanmıştır. Elde edilen bulgular araştırmanın son kısmında tartışılarak, uygulayıcı ve araştırmacılar için öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dijital Liderlik, Yenilikçi İş Davranışı, Değişime Direnc.

THE EFFECT OF DIGITAL LEADERSHIP ON HOTEL EMPLOYEES' INNOVATIVE WORK BEHAVIOR: THE MODERATING ROLE OF RESISTANCE TO CHANGE

Abstract

The impact of the digitalised world on both individuals and organisations continues at a dizzying pace. Understanding and managing this impact increases the responsibility of today's leaders. This new leadership style, which is recognised as digital leadership, should include creating a culture of change and an innovative vision. The most important tool in realising the innovative vision is the employees. In this context, the main purpose of the study is to investigate the moderating role of resistance to change in the effect of digital leadership on the innovative work

* Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Y.O. Turizm İşletmeciliği Bölümü, erkantaskiran@duzce.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9696-9358>

behaviour of hotel employees. In order to collect data for the research, three different scales were used by using the survey technique from quantitative research methods. The data were collected from 383 employees working in five five-star hotel establishments operating in Lara destination of Antalya province, one of the most important tourism destinations of our country. The gathered data were analysed with Jamovi program and SPSS Process macro. Research findings revealed that digital leadership positively and significantly affects innovative work behaviour, while resistance to change negatively and significantly affects innovative work behaviour. Within the scope of the main purpose of the research, it was determined that resistance to change has a moderating role on the effect of digital leadership on innovative work behaviour. The obtained findings are discussed in the last part of the study and suggestions for practitioners and researchers are presented.

Keywords: *Digital Leadership, Innovative Work Behavior, Resistance to Change.*

Giriş

Günümüzde örgütler, iş yaşamında yaşanan değişimleri içselleştirip özümsemek üzere kendi süreçlerine uyumlaştırarak varlıklarını sürdürmeye çalışmaktadır. KPMG danışmanlık şirketinin yaptığı araştırmaya göre iş dünyasındaki yöneticilerin çoğunluğu yakın gelecekte geniş kapsamlı bir yeniden yapılanma sürecinin içerisinde olacaklarını düşünmektedir (Teichmann ve Hüning, 2018). 2022 yılında yapılan diğer bir araştırmada yöneticilerin yakın gelecekte işlerini etkileyecek en temel gelişmenin teknoloji ve inovasyon odaklı olacağı öngörülmektedir (Great Place to Work, 2022). Dolayısıyla tüm bu gelişme ve beklentiler altında geleneksel endüstri kurallarını yıkmak, yeni pazarlarda güçlü bir şekilde var olabilmek ve yenilikçi bir anlayışla yeni ürün ve hizmetlere yönelmek için değişim ve dönüşüm kaçınılmazdır (Daft, 2015). Bu kapsamda yeni dönemin gereklerine uygun farklı ve güncel bir liderlik tarzı olarak dijital liderlik ön plana çıkmaktadır.

Dijital liderlik örgütsel hedeflere ulaşmak için dijital varlıkların kullanılmasıdır ve bir liderin yeteneklerini dijital teknolojilerle birleştirmesini gerektirir (Öngel vd., 2024). Dijital liderliğin çalışanlarını davranış ve çıktıları üzerinde olumlu sonuçları olabilmektedir. Örneğin dijital liderler neyin, nasıl yapılacağına dair gerekli bilgiyi sağlayarak, çalışanların yenilikçiliğe açık olma ve teknoloji kullanmaya olan meraklarını artırabilir (Teichmann ve Hüning, 2018). Diğer taraftan dijital bir lider, bilgi ve teknoloji çağında gelişme ve yenilikleri örgütün başarısı ve gelecek pozisyonu için yönetebilen bir rol üstlenmektedir (Telli, 2022). Bu tür liderlik, organizasyondaki dijital çalışma ve bilgi süreçlerini yönlendirir, kolaylaştırır ve koordine eder (Yoong, 2010). Dijital liderler ayrıca, örgüt içindeki yenilikçi davranışları geliştirirler (Büyükbeşe ve Doğan, 2022). Dolayısıyla çalışanlar daha farklı ve yeni ürün ve hizmet düşünmeye, tasarlamaya ve ortaya koymaya çalışacağı için dijital liderlik çalışanların yenilikçi iş davranışlarına pozitif yönde etki edebilir. Nitekim literatürdeki çalışmalar (Büyükbeşe ve Doğan, 2022; Ulusal ve

Yüreğir, 2020) dijital liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerinde anlamlı etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan yenilikçiliğin temeli fikirler ve fikirleri geliştiren, taşıyan, tepki veren ve değiştiren bireyler olduğu için (Scott ve Bruce, 1994) çalışanların rolü yadsınamayacak düzeyde önemlidir. Yenilikçi iş davranışı, çalışanlar tarafından yoğun görev gereklilikleriyle başa çıkmak için kullanılan sorun odaklı bir stratejiyi açıklamaktadır (Janssen, 2000). Yenilikçi iş davranışı, çalışanların içsel yaratıcılığının dışa vurulması suretiyle yaratıcı ürünler geliştirmek için kullanılan bir yöntem ve çalışanların performansı artırmak veya işle ilgili sorunları çözmek için yeni fikirler üretip uyguladıkları bir süreç olarak değerlendirilebilir (Li ve Hsu, 2016). Dolayısıyla dijital liderlik sonucunda ortaya çıkabilecek değişimle birlikte yenilikçi iş davranışlarına karşı, çalışanların direnç gösterip göstermemesi dikkate alınmalıdır. Bu manada dijital liderliğin çalışanların yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisi değişime direnç gösterip göstermemelerine bağlı olarak farklılaşabilir.

Araştırma değişkenleri ile ilgili literatür incelendiğinde, çalışanların yenilikçi iş davranışlarını konu alan araştırmaların, örgütsel düzeyde yenilikçilik üzerine yapılan çalışmalarla karşılaştırıldığında, şu zamana kadar daha az ilgi gördüğü söylenebilir. Mevcut araştırmaların çoğunlukla sağlık, imalat ve üretim sektöründe gerçekleştirildiği görülmektedir. Buna karşılık araştırmacılar hizmet sektöründe yenilikçi iş davranışı üzerine daha fazla araştırma yapılması yönündeki ihtiyacı vurgulanmaktadır. Nitekim Li ve Hsu (2016), çalışanların yenilikçi iş davranışları konusunu hizmet sektörü bağlamında incelemeye başlamıştır. İlgili literatür incelendiğinde değişime direncin moderatör olarak incelendiği çalışmalar (Kara, 2024; Shaik vd., 2023; Arora vd., 2022; Srivastava ve Agrawal, 2020; Huang, 2015) görülmekle birlikte nispeten yeni bir konu olarak dijital liderlik, yenilikçi iş davranışı ve değişime direncin birlikte incelendiği ve özellikle dijital liderlik ile yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişkide değişime direncin rolünün incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu kapsamda liderlik ve iş davranışı arasındaki ilişki geniş çapta ele alınmasına rağmen söz konusu değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek üzere dijital liderliğin turizm sektöründeki önemine dair teorik ve pratik çıkarımların sınırlı olduğu söylenebilir. Söz konusu sınırlılığa dikkat çekebilmek için dijital liderlik ve yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişkiye aracılık edecek ya da düzenleyici bir rol üstlenecek değişkenler üzerinden incelemek, literatürdeki mevcut boşluğun doldurulması için bir katkı niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla dijital liderlik ve yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişkiye değişime direnç üzerinden yeni bir bakış açısı getirileceği düşünülmüştür.

Bu kapsamda çalışmanın temel amacı dijital liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisinde değişime direncin düzenleyici rolünü incelemektir. Çalışmanın özgün değeri olarak dijital liderlik ve yenilikçi iş davranışı ile ilgili literatürün zenginleştirilmesi öngörülmektedir. Ayrıca bu

araştırmanın dijital liderliğin yenilikçi iş davranışı ve değişime direnç ile ilişkisini incelemek üzere, dijital liderliğin otelcilik endüstrisindeki önemine dair hem teorik hem de pratik katkılar sağlaması beklenmektedir. Dijital liderlik ve yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişkiye, değişime direncin yüksek ya da düşük olması üzerinden yeni bir bakış açısı getirilebileceği düşünülmektedir.

1. TEORİK ÇERÇEVE ve HİPOTEZLERİN GELİŞTİRİLMESİ

Bu başlığın altında çalışmanın temel değişkenleri olan dijital liderlik, yenilikçi iş davranışı ve değişime direnç kavramları üzerinde durularak, ikinci kısımda ilgili araştırma değişkenleri arasındaki ilişkileri konu alan hipotezlerin geliştirilmesi detaylarına yer verilmiştir.

1.1. Dijital Liderlik

Günümüzde örgütlerin büyük bir çoğunluğu artık dijitalleşme sürecindedir (Klein, 2020). Bu kapsamda dijital araçlar yoluyla uygulanan liderlik türünü ifade eden dijital liderlik (Narbona, 2016), bir liderin yeteneklerini dijital teknolojilerle birleştirmeyi içerir (Öngel vd., 2024). Sheninger'a (2019) göre dijital liderlik teknolojinin stratejik kullanımını yoluyla kültürü değiştirmek ve geliştirmek için kullanılan dinamik bir akıl, davranış ve beceri kombinasyonundan oluşmaktadır. Dijital liderlik dijital bir dünyada örgütünün nasıl farklı olacağına dair dönüştürücü bir vizyon yaratılması ile başlar ve liderin astlarına bu vizyonu gerçekleştirmek üzere çalışanların katılımlarını sağlama yoluyla onlara ilham vermesiyle devam eder (Westerman vd., 2014). Bu kapsamda karar alma sürecini desteklemek için liderlik yeteneklerinin ve dijital teknolojinin birlikte kullanılması büyük bir önem taşır (Tigre vd., 2023). Dolayısıyla dijital liderlik, örgüte değer katmak amacıyla dijital teknolojiyi liderlik tarzının bir parçası olarak kullanmak üzere kültür ve dijital yetkinliğin bütünleştirilmesinin bir sonucudur (Sasmako vd., 2019).

Dijital liderlik, örgütlerin iş stratejilerini uyarlayarak ve dönüştürerek yeni dijital çağda hayatta kalmaları açısından çok önemlidir. Bu tip liderler, iş hedeflerine ulaşmak ve dijital iş dönüşümünü başarılı bir şekilde yürütmek için örgütün dijital varlıklarını kullanır ve geliştirir. Diğer taraftan, geleneksel liderlere kıyasla daha farklı yeteneklere ve bakış açılara sahip olmalarına rağmen birçok örgüt dijital liderlerin değerini anlamamakta, bu da düşük performansa ve telafisi mümkün olmayan başarısızlıklara yol açmaktadır (Araujo vd., 2021). Dolayısıyla dijital liderler dijital iletişim becerilerine sahip olmalı ve dijital teknolojileri kullanmak için kültür ve dijital yetkinliği entegre edebilmelidir (Öngel vd., 2024).

Dijital liderlik temel olarak dijital dönüşümü planlayan, bu sürece aktif katılım gösteren ve örgütü dijital bir ortamda yönetmeyi hedefleyen bir liderlik tarzını içermektedir (Klein, 2020; Teichmann ve Hüning, 2018). Dönüşümcü liderlik, girişimci liderlik ve vizyoner liderlik gibi diğer bazı

liderlik tarzları ile benzerlik gösteren dijital liderlik (Sağbaş ve Erdoğan, 2022) esas itibariyle dijitalleşmeyi ve dijital dönüşümü gerçekleştirmek üzere izleyicilerini etkilemesi ve ilham vermesi açısından diğer liderlik tarzlarından ayrılmaktadır. Dijital dönüşüm odaklı vizyonunu örgütün bütününe yaymak isteyen dijital liderler, örgüt kültürü başta olmak üzere yenilikçilik, yaratıcılık, esneklik, öğrenme ve uzmanlık kazanma gibi süreçlerde izleyicilerine destek olarak hem liderlik vasıflarını yansıtmakta hem de dijitalleşme sürecinde örgütün stratejisi, iş modelleri, girişim odaklı planları ve zihinsel yapıları hakkında farklı ve yaratıcı düşünceler üretmektedir (Teichmann ve Hüning, 2018; El Sawy vd., 2016). Tüm bu özellikleri ve liderlik olgusuna yaklaşımı bağlamında, dijital liderliğin diğer liderliklerden ayrıldığını söylemek mümkündür.

1.2. Yenilikçi İş Davranışı

Yenilikçilik, faydalı fikirlerin üretilmesi veya benimsenmesi yanında fikirlerin uygulanması ile ilgilidir (Scott and Bruce, 1994). İş yerinde yenilikçilik, işleri yapmanın yeni ve iyileştirilmiş yollarını geliştirme ve sunma girişimlerinin süreci, sonuçları ve ürünleridir. Bu sürecin yenilik aşaması fikirlerin daha iyi prosedürler, uygulamalar veya ürünlere yönelik olarak uygulanması anlamına gelmektedir (Anderson vd., 2014). Yenilikçi iş davranışı ise gruba ya da örgüte fayda sağlamak amacıyla yeni fikirlerin bilinçli olarak oluşturulması, tanıtılması ve uygulanması olarak ifade edilmektedir (Janssen, 2000). Diğer bir ifadeyle yenilikçi iş davranışı, örgütün etkinliğini ve başarısını artırmak amacıyla yeni fikir, teknoloji, prosedür veya iş süreçlerinin üretilmesi, işlenmesi ve uygulanmasına yönelik bireysel bir çaba olarak tanımlanabilir (Anna vd., 2019). Ekstra rol davranışı olarak yenilikçi iş davranışı çalışanların yeni iş yöntemleri uygulaması, hedeflere ulaşmak için yeni yollar önermesi, yeni fikirleri uygulamak için gereken kaynakları tahsis etmesi ve yeni teknoloji veya süreçlerin peşinde olmasını kapsamaktadır (Guo vd., 2023). Dolayısıyla yenilikçi iş davranışı, organizasyon tarafından belirlenen ve lider tarafından yönlendirilen yenilik için gerekli bilgi ve becerilerin edinilmesine odaklanan öğrenme ve liderlik alt kavramlarını gerektirir (Fajri ve Agbo, 2024). Bu bilgiler ışığında yenilikçi iş davranışından bahsedebilmek için öncelikle çalışanların yapmak istediği yenilik çalışmalarının her adımının tespit edilmesi ile birlikte sorunun belirlenmesi, analiz edilmesi ve yenilikten sonra meydana gelebilecek örgüt açısından olumlu çıktılarının ortaya konması büyük bir önem taşır. Bunun yanında çalışanın gerçekleştireceği yenilikle ilgili örnekler incelenerek, örgüt içinde veya dışında düşüncesini destekleyecek iş ortamı içindeki atmosferin yaratılması gerekmektedir (Büyükbeşe ve Doğan, 2022).

1.3. Değişime Direnci

Direnç olgusu psikoloji, insan kaynakları ve hatta fizik gibi farklı alanlardan yararlanılarak eşit derecede geniş bir perspektiften incelenmiştir

(El-Taliawi, 2018). Değişime direncin genel kabul görmüş bir tanımı olmamakla birlikte, literatüre bakıldığında direncin bireyi mevcut veya algılanan bir değişimin sonuçlarından korumak amacıyla ortaya çıktığı ve bireylerin yönetime karşı korkularını veya hayal kırıklıklarını ifade ettiği görülmektedir (Amarantou vd., 2018). Değişime direnç, önemli bir örgütsel engel olarak, bir örgüt tarafından başlatılan değişime ilişkin çalışanın tutumu olarak kavramsallaştırmıştır (Suryanayarana, 2023). Oreg (2003) değişime direnci, bir bireyin değişikliğe direnme veya değişiklik yapmaktan kaçınma, genel olarak değişimi değersizleştirme ve farklı bağlamlarda değişimi rahatsız edici bulma eğilimi olarak ifade etmektedir. Bir örgütte meydana gelen değişime direnç, çalışanların değişime karşı ve onu engelleyen olumsuz tepkileri olduğundan dolayı, örgütün büyümesinin sürdürülebilirliği üzerinde olumsuz bir etki yaratacaktır (Damawan ve Azizah, 2020). Değişime direnç genellikle teknoloji, yönetim uygulamaları veya ücretlendirme sistemlerinde büyük ölçekli değişiklikler getirme çabalarının neden beklentilerin altında kaldığını veya tamamen başarısız olduğunu açıklamak için örgütsel davranışla ilgili literatürde sıklıkla incelenmektedir (Oreg, 2006).

1.4. Hipotezlerin Geliştirilmesi

Bu başlık altında değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik geliştirilen hipotezler ve çalışmanın dayandığı temel kuram sunulmuştur.

1.4.1. Dijital Liderlik ve Yenilikçi İş Davranışı

Dijital liderlik, dönüşümcü liderlik tarzı ile dijital teknoloji kullanımının birleşimidir ve örgütlere değer yaratmak için dijital teknolojinin kullanımını optimize etmede liderin kültür ve yetkinliğinin birleşimi olarak tanımlanmaktadır (Miharjo ve Rikmana, 2018). Dijital dönüşümü sağlayan günümüz örgütleri dijital liderliğin var olması için sağlıklı bir zemin hazırlayarak çalışanların yenilikçi ve yaratıcı davranışlarının gelişmesine fayda sağlamaktadır. Bu kapsamda daha hızlı ve üretken karar alma, farklı ve beklentilerin ötesinde hizmet ortaya koyma ve daha güçlü iş bağlantıları ve ilişkileri geliştirerek yüksek düzeyde iş birliği sağlanabilir (Afandi, 2017). Bunun yanında dijital liderler yaratıcı ve yenilikçi bir kültürü bir yandan inşa ederken bir yandan da koruyarak örgütün bütününe nüfuz etmesi için aracılık etmektedir (Cheng vd., 2021).

Liderlik, çalışanların ve takım üyelerinin yaratıcılık ve yenilikçilik davranışlarının önemli bir belirleyicisidir (Hughes vd., 2018). Liderlerin özellikleri, örgüt içinde yaptıkları seçimleri ve aldıkları kararları etkilerken, alınan bu kararlar da çalışanlarının tutum ve inançlarını etkilemektedir (Oreg ve Berson, 2011). Özellikle otelcilik endüstrisinde çalışanların örgütlerde yenilikçiliğin sağlanmasında önemli bir rolü söz konusudur (Aydın ve Erkilic, 2020). Dolayısıyla liderlik ile yenilikçi iş davranışı ve değişime direnç gibi çalışanların tutum ve davranışlarını birbirine bağlamak yanında liderlerin çalışanların değişime tepkilerini şekillendirmedeki rolünü ele almak özellikle

anamlı olacaktır. İlgili literatür incelendiğinde bazı liderlik tarzlarının çalışanların yenilikçi iş davranışlarının önceli olduğu saptanmıştır. Örneğin otantik liderliğin (Cerne vd., 2013) ve dönüşümcü liderliğin (Groselj vd., 2021; Aydın ve Erkılıç, 2020, Afsar vd., 2014; Majumdar ve Ray, 2010), güçlendirici liderliğin (Guo vd., 2023), dönüşümcü liderliğin (Afsar ve Umrani, 2019) ve lider-üye etkileşim teorisinin (Basu ve Green, 1997) çalışanların yenilikçi iş davranışı üzerinde pozitif bir etkisi söz konusudur. Ayrıca Lee vd. (2019) yaptığı meta analiz çalışmasında birçok liderlik tarzı ile yaratıcılık ve yenilik arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur. Yenilikçi iş davranışının önceli olarak üzerinde etkili olan faktörler geniş çapta incelenmiş olmasına rağmen nispeten yeni bir liderlik tarzı olarak dijital liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisi araştırmacıların dikkatini henüz çekmemiştir (Srirahayu vd., 2023). Dolayısıyla araştırmaların yoğunlaştığı belirli liderlik tarzları bulunmakla birlikte nispeten yeni gelişen bir liderlik tarzı olarak dijital liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisini araştıran çalışmaların (Büyükebeşe ve Doğan, 2022; Ulusal ve Yüreğir, 2020) yetersizliği göze çarpmaktadır. Bu kapsamda dijital liderlik gösterebilen yöneticilerin çalışanların yenilikçi iş davranışına katkıda bulunacağı düşünülmüştür. Dijital liderler etkili dijital iletişim, dijital yetkinliğin entegrasyonu ve dijital bir vizyonun teşvik edilmesi yoluyla çalışanların yenilikçiliğini destekleyen ve bu manada onlardan yenilikçi iş davranışı göstermelerini teşvik eden bir ortam yaratabilirler. Sunulan bu bilgiler ışığında çalışmanın birinci hipotezi aşağıdaki gibi kurgulanmıştır:

H₁: Dijital liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerinde pozitif bir etkisi bulunmaktadır.

1.4.2. Değişime Direnç ve Yenilikçi İş Davranışı

Asem (2023) değişime direnci, örgütün kendi çabalarını gerektiren değişim uygulama girişimlerine karşı çalışanların gösterdiği olumsuz tepki (direnme, kabul etmeme, sabotaj) olarak ifade etmektedir. Değişime direnç bireylerin değişim karşısında nasıl davrandıklarını (davranışsal boyut), değişim hakkında ne düşündüklerini (bilişsel boyut) ve değişim hakkında nasıl hissettiklerini (duygusal boyut) içeren çok boyutlu bir olgu olarak görülmektedir (Erwin ve Garman, 2010). Bireylerin istikrarlı ve rutin ortamlara yönelik tercihlerini ifade eden rutin arayışı davranışsal boyut kapsamında; alternatif fikirleri ve bakış açılarını dikkate alma konusundaki isteksizliklerini temsil eden katılıkları bilişsel boyut kapsamında; son olarak bireylerin değişikliklerin kısa vadeli olumsuz sonuçlarına ilişkin endişelerini ve değişikliklerden ne derece stresli ve rahatsız hissettikleri ise duygusal boyut kapsamında değerlendirmek mümkündür (Battistelli vd., 2013). Herhangi bir değişikliğin, artan iş yükü veya adaptasyon talepleri açısından hedef kişi üzerindeki etkisi, değişim çalışmalarında genellikle göz ardı edilir (Herold vd., 2008). Dolayısıyla değişimi yönetmek, insanların korku, endişe ve kaygı gibi bazı beklentilerini yönetmek anlamındadır. Ayrıca değişim doğal ve olumluysen insanların değişime verdiği tepki çoğunlukla öngörülemez ve

mantıksızlık içerebilir (Gonçalves ve Gonçalves, 2012). Bir örgütte değişime karşı direnç, yeni fikirlerin benimsenmesi ve uygulanması önünde önemli bir engel oluşturarak yenilikçi iş davranışını engelleyebilir. Çalışanların değişime karşı direnci; bilinmeyenden korkma, kuruma güvenmeme, iş güvenliği ve statükoya yönelik algılanan tehditler gibi çeşitli faktörlerden kaynaklanabilir. Bu direncin üstesinden gelmek için etkili değişim yönetimi stratejileri, açık iletişim ve çalışanların endişelerinin giderilmesi gerekir (Rahmawati ve Sumarno, 2024).

Bir bireyin değişime direnç düzeyi, değişimi nasıl algıladığına göre belirlenmektedir. Buna göre değişimin iyi ya da kötü bir şey olması ve ayrıca değişimin çalışan üzerindeki etkisinin ne kadar şiddetli olacağı beklentisi ön planda değerlendirilmektedir. Sonuç olarak, değişimi kabul etmek bir taraftan bireyin ne kadar direnç gösterdiğini, diğer taraftan da dayanıklılığının ve destek sisteminin kalitesini içeren bir birleşim niteliğindedir (Gonçalves ve Gonçalves, 2012). Yenilik ise, yaratıcı fikirlerin bir örgüt içinde başarılı bir şekilde uygulanmasıdır (Amabile ve Pratt, 2016). Günümüzün zorlu ekonomik koşullarında yenilikçi davranış, örgütlerin hayatta kalması ve gelişmesi için giderek daha önemli bir belirleyici haline gelmiştir. Çalışanlar örgütsel yenilikçiliğin temel taşı olarak görülebileceğinden ve çalışanların yenilikçi davranışları rekabet avantajını korumak ve örgütsel sürdürülebilirliği sürdürmek için yetenekler sunduğundan, çalışanları yenilikçi olmaya ve daha yenilikçi davranışlar sergilemeye teşvik etmek örgütler için önemli bir seçenek haline gelmektedir (Guo vd., 2023). Dolayısıyla bir yandan değişime direnç gösteren çalışanların varlığı ve bu durumun yönetilme gerekliliği bir yandan da yenilikçi bir perspektiften işe yönelik davranışların desteklenmesi ve teşvik edilmesi söz konusu olduğundan değişime direncin yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisine yönelik araştırma gerekliliği söz konusudur. Mevcut literatür incelendiğinde değişime direnç ile yenilikçi iş davranışı arasında negatif bir ilişkinin beklendiği görülmektedir (Battistelli vd., 2013). Bu kapsamda araştırmanın ikinci hipotezi aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

H₂: Değişime direncin yenilikçi iş davranışı üzerinde negatif bir etkisi bulunmaktadır.

1.4.3. Değişime Direncin Düzenleyici Rolü

Yenilikçilik odaklı ve açık iletişim kültürünü teşvik eden dijital liderler, çalışanlara yaratıcı düşünme ve yeni fikirler üretme konusunda ilham verebilir. Dijital liderler, dijital araçlardan yararlanarak destekleyici bir ortam sağlayabileceği için, çalışanların yenilikçi iş davranışı ve performansını artırması söz konusudur (Öngel vd., 2024). Diğer taraftan sürekli değişen dünyada, sosyo-ekonomik bir sistem olarak örgütlerin başarısı hem çevresinde kendisini etkileyen fırsat ve tehditlere hem de iç zorluklara (işindeki sorunlar, iç krizler veya girişimler) uyum sağlamayı ne ölçüde başarabildiğine ya da başaramadığına bağlıdır. İstensen ya da istenmesin, her örgüt değişim, yenilik, esneklik, gelişme, büyüme ve risk gibi unsurların etkisine maruz kalır (Asem,

2023). Dolayısıyla örgütler, karmaşık ve hızla değişen çevrelerine uyum sağlamak için artan baskılarla karşı karşıya kaldıkça, hayatta kalmak için değişmek ve yenilik yapmak zorundadır. Bu kapsamda çalışanların değişim sürecine katılımı ve sahiplenmesi, değişim girişimlerinin başarılı bir şekilde uygulanmasının anahtarı olarak görüldüğünden, değişime karşı dirence neyin neden olduğunu anlamak çok önemlidir (El-Taliawi, 2018). Teng ve Yazdanifard'a (2015) göre yöneticiler kendi zaman planlamalarına göre iş süreçlerini belirlerse, işi yapacak olan çalışanın kendisine verilen iş yükünün altından kalkıp kalkamayacağını göz önünde bulundurmazlar. Bu durum, çalışanlar tarafından işin bitiş tarihi veya yapılacak iş için planlanan eğitimlere katılmaya karşı direnç gösterilmesine neden olabilir. Değişime karşı direnç, genellikle değişim girişimlerinin uygulanmasındaki zorlukların ve başarısızlığın bir nedeni olarak gösterilmektedir (Erwin ve Garman, 2010). Tüm örgütsel bileşenler arasında örgütlerin değişime uyum sağlamasının önündeki engel, insanların değişime karşı direncidir. Değişimin uygulanmasına ilişkin raporlarda en sık dile getirilen engellerden biri olan bu husus, değişimin hızı, yoğunluğu ve sayısı arttıkça önemini korumakta ve hatta daha da keskinleşmektedir (Asem, 2023). Bu bağlamda çalışanlar temelde değişim konusunda isteksizdir. Çalışanlarını güçlü ve rahat hissettikleri konfor alanlarından kademeli olarak çıkartarak değişime hazırlamak ise günümüz liderlerinin en temel görevlerinden biridir (Groselj vd., 2021).

Bu bağlamda literatürdeki araştırmalar incelendiğinde değişime direncin moderatör olarak incelendiği çalışmalar (Kara, 2024; Shaik vd., 2023; Arora vd., 2022; Srivastava ve Agrawal, 2020; Huang, 2015) görülmekle birlikte nispeten yeni bir konu olarak dijital liderlik, yenilikçi iş davranışı ve değişime direncin birlikte incelendiği ve özellikle dijital liderlik ile yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişkide değişime direncin rolünün incelendiği bir çalışmaya ulaşılamamıştır. İşletmelerin başarısı ve hayatta kalması sürdürülebilir inovasyon kabiliyetine bağlı olduğundan, yenilikçi iş davranışını etkileyen faktörlerin incelenme ihtiyacı giderek önem kazanmaktadır. Liderlik, yenilikçi iş davranışının en önemli faktörlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Liderlik ve yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişkiyi netleştirmeye yardımcı olacak daha fazla aracı ve moderatörün belirlenmesi ve araştırılması gerekmektedir. Nitekim Groselj vd. (2021) çalışmalarında kullandıkları otantik ve dönüşümcü liderlikten farklı olmak üzere diğer liderlik tarzlarının yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisinde farklı değişkenlerin düzenleyici rolünün araştırması için önerilerde bulunmuştur. Bu kapsamda çalışmanın üçüncü hipotezi aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

H₃: Dijital liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisinde değişime direncin düzenleyici rolü bulunmaktadır.

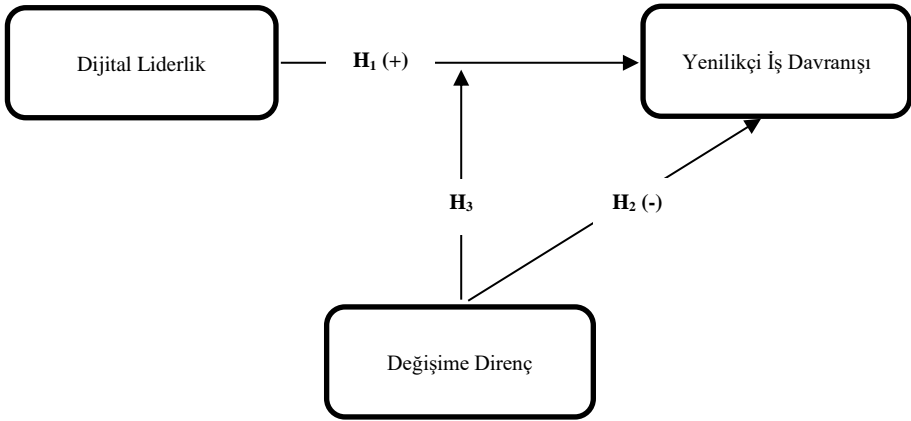
1.4.4. Sosyal Değişim Teorisi

Bu araştırmada sosyal değişim teorisi (social exchange theory) çalışma değişkenleri arasındaki ilişkilerin varlığını test etmek üzere kullanılmıştır.

Sosyal değişim teorisi işveren ve çalışan arasında oluşan yükümlülüklerdir (Lim vd., 2020). Benzer şekilde, Brown ve Treviño (2006) doğası gereği kişisel olmayan ekonomik ilişki yerine karşılıklı sevgi ve güvene dayalı olduğu için lider ve takipçi ilişkisinin sosyal değişime dayandığını savunmuştur (Asif vd., 2022). Bu teori, sosyal değişimin esasen ödül ve maliyetlerin değerlendirilmesiyle yönlendirilen işlemler olduğunu öne sürer. Hem kişisel hem de profesyonel alanlarda ilişkiler, bireylerin stratejik olarak faydaları en üst düzeye çıkarmayı ve dezavantajları en aza indirmeyi amaçladıkları bir dizi karşılıklı eylem yoluyla sürdürülür ve beslenir. Karşılıklılık kavramı, etkileşimlerin gelecekteki getiriler veya faydalar beklentisiyle motive edildiğini ve böylece zaman içinde ilişkisel bağları teşvik edip güçlendirdiğini öne süren sosyal değişim teorisinin merkezinde yer alır (Li vd., 2024). Buna göre dijital liderlik ile desteklenen çalışanların daha fazla yenilikçi iş davranışı göstermesi söz konusudur. Otel işletmelerinde çalışanların liderlik tarzına bağlı olarak daha yenilikçi davranışlar göstermesi beklenebilir. Bunun yanında dijital liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisi değişime direnç gösterme eğiliminde olan çalışanlar kapsamında farklılaşabilir. Dolayısıyla değişime direncin olup olmasına bağlı olarak dijital liderliğin yenilikçi iş davranışını nasıl etkilediği bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

Araştırma değişkenleri arasındaki ilişkileri temsilen kurgulanan hipotezler kapsamında araştırma için önerilen model aşağıdaki Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

2. YÖNTEM

Bu bölümde çalışmanın örneklem ve veri toplama prosedürü, ölçüm araçları ve veri analiz yöntemi açıklanmıştır.

2.1. Örneklem ve Prosedür

Araştırmanın çalışma evrenini ülkemizin en önde turistik destinasyonlarından biri olan Antalya ile Lara bölgesinde faaliyet gösteren 5

adet beş yıldızlı otel işletmesi oluşturmaktadır. Beş yıldızlı otel işletmelerinin örneklem olarak seçilmesinin temel nedeni, söz konusu işletmelerin yetenek ve kapasiteleri bağlamında dijital dönüşümü çok daha hızlı ve kapsamlı hayata geçirebilmeleri olasılığı nedeniyle dijital liderliğin bu işletmelerde görülme durumunun çok daha fazla olacağı görüşüne dayanmaktadır. Bu kapsamda öncelikle söz konusu otel işletmelerinin insan kaynakları yöneticilerinden, çalışanlarını araştırmaya dahil etmek için izin alınmıştır. İnsan kaynakları departmanı, anketleri boş zamanlarında doldurabilecek çalışanlara rastgele dağıtmıştır. Doldurulan anketler daha sonra insan kaynakları departmanı tarafından toplanmış ve araştırmacıya geri gönderilmiştir. Her bir anket formuna, çalışmanın amacını açıklayan ve potansiyel katılımcıları, katılımlarının gönüllü olduğu, herhangi bir sebep göstermeksizin reddetme hakları olduğu, sağladıkları verilerin gizli tutulacağı ve hiçbir kişisel verinin rapor edilmeyeceği konusunda bilgilendiren bir açıklama eklenmiştir. Söz konusu otel işletmelerinde çalışan sayısına ulaşmak için insan kaynakları yöneticileri ile görüşülmüş ve toplam 2000 üzerinde çalışan olduğu bulgusu elde edilmiştir. Belirlenen çalışma evreni üzerinden örneklem büyüklüğü belirlenirken Gürbüz ve Şahin'in (2018) oluşturduğu tablo kullanılmıştır. Buna göre 1000 ile 5000 kişinin oluşturduğu evren büyüklüğü için %95 güven aralığında 357 kişiye ulaşılması örneklem olarak yeterli kabul edilmektedir. Bu kapsamda doldurulmama, eksik kodlama gibi muhtemel nedenlerden dolayı kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak beş yıldızlı otel işletmelerinin insan kaynakları yöneticileri yardımıyla 400 anket formu dağıtılmış, eksik ve gelişigüzel doldurulduğu fark edilen 17 anket formu değerlendirme dışı bırakılmak üzere 383 anket formu üzerinden analizler yapılmıştır.

2.2. Ölçüm Araçları

Şekil 1'de dijital liderlik, yenilikçi iş davranışı ve değişime direnç arasındaki ilişkileri vurgulayan kavramsal bir model önerilmiştir. Bu çalışmada analiz edilen değişkenlerin her biri iyi yapılandırılmış ölçekler kullanılarak ölçülmüştür. İlgili ölçeklerin orijinal dilinden Türkçeye çevrilmesinde Brislin (1980) tarafından önerilen yöntem kullanılmıştır. Araştırmacı tarafından ölçekler bağımsız olarak çevirmiş, daha sonra alanında uzman dil bilimciler tarafından yapılan çeviri ile karşılaştırılarak orijinal versiyon arasındaki farklar uzlaştırmış ve ilgili maddeler anlam açısından düzenlenmiştir. Sonuç olarak bazı maddeler araştırma bağlamına uyacak şekilde değiştirilmiştir. Demografik değişkenler hariç, diğer ölçekler "1 = kesinlikle katılmıyorum" ile "5 = kesinlikle katılıyorum" arasında değişen 5'li Likert tipi bir ölçek kullanılarak ölçülmüştür.

2.2.1. Dijital Liderlik Ölçeği

Büyükbeşe vd. (2022) tarafından geliştirilen 9 soruluk ölçekten yararlanılmıştır. Ölçekteki örnek ifadelerden biri olarak: "*Yöneticim, dijital teknolojiler ve dijital dönüşüm hakkında güncel bilgi ve becerilere sahiptir*" ifadesi verilebilir.

2.2.2. Yenilikçi İş Davranışı Ölçeği

Çalışanların yenilikçi iş davranışlarını belirlemek üzere Jansen'in (2000) çalışmasında kullandığı 9 soruluk ölçek kullanılmıştır. İlgili ölçek sayesinde çalışanların yenilikçi iş davranışına yönelik değerlendirmeleri tek boyut altından ölçümlenmektedir. Ölçekteki bulunan ifadeler kapsamında "Yenilikçi fikirler için harekete geçirim" ifadesi örnek olarak verilebilir.

2.2.3. Değişime Direnç Ölçeği

Oreg (2006) tarafından geliştirilen 5 soruluk ölçekten yararlanılmıştır. İlgili ölçek sayesinde çalışanların değişime direnç davranışları davranışsal boyut olmak üzere tek boyut olarak ölçümlenmektedir. Ölçekteki örnek ifadelerden biri olarak: "Bu işletmede yapılması planlanan değişimin gerçekleşmesini engellemenin yollarını ararım" ifadesi verilebilir.

2.3. Veri Analiz Yöntemi

Bu çalışmada ulaşılan verileri analiz etmek üzere Jamovi programı ve SPSS Process makrosu kullanılmıştır. Bu kapsamda öncelikle araştırma değişkenleri arasındaki ilişkileri incelemek için ölçüm modeli üzerinden ölçeklerin iç tutarlılıklarını ve yakınsak geçerliliğini ölçmek üzere cronbach's alpha, bileşik güvenilirlik (CR) ve ortalama açıklanan varyans (AVE) değerleri izlenmiştir. Ayrıca ayırıcı geçerlik için AVE değerlerinin karekökü değerleri analiz edilmiştir. Araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişkiyi test etmek için korelasyon analizi kullanılmıştır. Son olarak araştırma hipotezlerini analiz etmek üzere Process makro uygulaması tercih edilmiştir. Bu analiz daha basit adımlar içermesi yanında daha kullanışlı olduğu için Bootstrap tekniği kullanılarak düzenleyici etki analizi yapma imkânı vermektedir (Gürbüz, 2019).

3. BULGULAR

Araştırma değişkenleri arasındaki ilişkileri ve belirlenen hipotezleri test etmek amacıyla elde edilen verilerin analizi sonucu elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

3.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Aşağıdaki Tablo 1'de katılımcıların demografik profilini detaylandırmaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

	Frekans (f)	Yüzde (%)		Frekans (f)	Yüzde (%)
CİNSİYET			MEDENİ DURUM		
Kadın	191	49.9	Bekar	198	51.7
Erkek	192	50.1	Evli	185	48.3
YAŞ			MESLEKİ DENEYİM		
18-25 arası	83	21.7	1 yıldan az	107	27.9

Dijital Liderliğin Otel Çalışanlarının Yenilikçi İş Davranışı Üzerindeki Etkisi:
Değişime Direncin Düzenleyici Rolü

26-35 arası	182	47.5	1-5 yıl arası	127	33.2
36-45 arası	84	21.9	6-10 yıl arası	76	19.8
46-55 arası	28	7.3	11-15 yıl arası	40	10.4
56 yaş ve üstü	6	1.6	16-20 yıl arası	15	3.9
			21 yıl ve üstü	18	4.7
EĞİTİM DURUMU			İŞLT. ÇAL. SÜRESİ		
İlköğretim	31	8.1	1 yıldan az	146	38.1
Lise	70	18.3	1-5 yıl arası	171	44.6
Üniversite (ÖnLisans)	129	33.7	6-10 yıl arası	51	13.3
Üniversite (Lisans)	148	38.6	11-15 yıl arası	11	2.9
Yüksek Lisans	5	1.3	16-20 yıl arası	4	1.1
Doktora	-	-	21 yıl ve üstü	-	-

Tablo 1’de sunulan bulgulara göre kadın çalışanlar (%49.9) ve erkek çalışanlar (%50.1) hemen hemen dengeli bir dağılıma sahiptir. Yaş bakımından 26-35 yaş arası çalışanlar ve lisans eğitimine sahip çalışanların (%38.6) oranı diğer gruplardan daha fazladır. Yine bekar (%51.7) ve evlilerin (%48.3) dağılımı nispeten dengeli bir düzeydedir. Son olarak 1-5 yıl arası mesleki deneyime (%33.2) sahip ve araştırma yapılan otel işletmesinde görev yapan aynı sürede görev yapmış çalışanların oranı (%44.6) diğer çalışan gruplarına göre nispeten daha çoğunluktadır.

3.2. Ölçüm Modeli

Örgütsel davranış alanı kapsamında organizasyon ve psikoloji çalışmalarını konu alan ampirik araştırmalarda, ortak yöntem varyansı (common method variance) muhtemel sorunu üzerinde önemle durulmaktadır. Turizm araştırmalarında bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiler incelendiğinde değişkenler arasındaki korelasyon, verilerin elde edildiği ortam, katılımcıların ve soruların özellikleri gibi nedenlerden dolayı ortak yöntem varyansı bir sorun olabilir ve dolayısıyla araştırmacılar tarafından kontrol edilmesi tavsiye edilmektedir (Çizel vd., 2020). Bu kapsamda en çok tercih edilen yöntemlerden biri olan Harman’ın tek faktör testi, ortak yöntem varyansı için test edilmiştir. Test sonuçlarına göre tek faktör altında açıklanan toplam varyans %37,989 olarak belirlenmiş olup bu sonuç eşik değer olan %50’nin (Kock, 2021) altında olduğu için bu çalışmada ortak yöntem varyansı sorunu görülmemiştir.

Ölçüm modeli kapsamında bu araştırma için incelenen değişkenler dijital liderlik, yenilikçi iş davranışı ve değişime direnç değişkenleridir. Ölçüm modelini değerlendirmek için Hair ve diğerlerinin (2017) önerdiği şekilde iç tutarlılık güvenilirliği, yakınsak geçerlik ve ayırıcı geçerlik değerleri gözlemlenmiştir. Ayrıca verilerin temel bileşenler analizine uygunluğunu test etmek için Keiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett testi kullanılmıştır (Aksoy vd., 2023). Bu kapsamda elde edilen sonuçlar aşağıdaki Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Ölçüm Modeline İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi, Güvenirlik ve Geçerlik Sonuçları

Ölçekler	Maddeler	Faktör Yükleri	Faktör Açıklayıcılığı (%)	Cronbach Alpha	CR	AVE
	DL7	.830				
	DL8	.794				
	DL6	.787				
Dijital Liderlik	DL9	.764				
	DL5	.763	19.059	0.906	0.91	0.56
	DL1	.737				
	DL2	.709				
	DL4	.705				
	DL3	.685				
	YİD4	.808				
	YİD9	.800				
	YİD1	.799				
Yenilikçi İş Davranışı	YİD8	.794				
	YİD3	.791	29.098	0.925	0.93	0.62
	YİD7	.788				
	YİD2	.783				
	YİD6	.774				
	YİD5	.770				
Değişime Direnç	DD3	.867				
	DD2	.819				
	DD5	.804	12.753	0.851	0.91	0.62
	DD1	.767				
	DD4	.681				
Kaizer Meyer Olkin Measure of Sampling Adequacy						886
Bartlett Test of Sphericity Chi-Square						5046.038
sd						253
sig						.000

Not: DL: Dijital Liderlik; YİD: Yenilikçi İş Davranışı; DD: Değişime Direnç; sd: Serbestlik Derecesi; sig: Anlamlılık; CR: Composite Reliability (Bileşik Güvenirlik); AVE: Average Variance Extracted (Çıkarılan Ortalama Varyans)

Tablo 2’de gösterilen sonuçlara Barlett testinin anlamlılığı ($p < 0.00$) 0.50’nin altında ve KMO katsayısı 0.886 olarak görülmüş olup ilgili ölçeklerin faktör analize uygunluğu belirlenmiştir. İlgili ölçekleri oluşturan ifadelerin hiçbirinin faktör yükü 0.50 altında ve herhangi bir faktör altında toplanan tek bir ifade olmadığı için hiçbir ifade ölçeklerden çıkarılmamıştır. Ayrıca her bir ölçek tek boyut altında toplanmıştır.

Tablo 2’deki cronbach’s alpha güvenirlilik katsayıları ve bileşik güvenirlilik (CR) değerleri, iç tutarlılığı belirlemek için ölçümlenmiştir. Buna göre ölçeklerin güvenirlilikleri 0.925 ile 0.851 arasında değişmekte olan önemli ölçüde yüksek bir güvenirlilik söz konusudur. Ayrıca CR değerleri de 0.93 ile 0.91 arasında hesaplanmış olup kabul edilen sınır değer 0.70’in (Bagozzi ve Yi, 1988) önemli ölçüde üzerinde olduğu için ölçeklerin iç tutarlılıklarının

olduğu söylenebilir. Diğer taraftan yakınsak geçerlilik için izlenen AVE değerleri ise 0.62 ile 0.56 değişmektedir. Tespit edilen bu değerler, 0.50 olarak kabul edilen sınır değer (Bagozzi ve Yi, 1988) üzerinde gerçekleştiği için ölçüklerin yakınsak geçerliğini ortaya koymaktadır.

3.3. Değişkenler Arası İlişkilere Yönelik Korelasyon Analizi

Araştırma değişkenleri arasındaki ilişkileri ortaya koymak üzere Jamovi programı ile korelasyon analizi yapılmış ve elde edilen sonuçlar aşağıdaki Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3. Korelasyon Analizi Sonuçları ve Ayrışım Geçerliği

Değişkenler	DL	YİD	DD	Ort.	s.s.
Dijital Liderlik (DL)	(0.53)			4.33	0.62
Yenilikçi İş Davranışı (YİD)	0.186**	(0.798)		4.18	0.53
Değişime Direnç (DD)	-0.162**	-0.161**	(0.798)	1.49	0.46

Not: DL: Dijital Liderlik; YİD: Yenilikçi İş Davranışı; DD: Değişime Direnç; Ort: Aritmetik Ortalama; s.s.: Standart Sapma; Parentez içindeki değerler AVE’nin karekökü; **p<0.01

Tablo 3’de öncelikle ayırıcı geçerliği test etmek üzere, korelasyon değerleri yanında parantez içinde AVE değerlerinin karekökleri gösterilmiştir. Bu değer ayırıcı geçerliğin sağlanıp sağlanmadığını göstermek üzere kullanılmaktadır (Fornell ve Larcker, 1981). Buna göre korelasyon değerleri ile parantez içindeki AVE değerlerinin karekökleri karşılaştırıldığında, ilgili karekök değerlerinin bulunduğu sütun ve satırdaki korelasyon değerlerinden daha yüksek olduğu tespit edilmiş olup, bu kapsamda çalışmanın ayırıcı geçerliğinin sağlandığı söylenebilir.

Diğer taraftan Tablo 3’deki dijital liderlik, yenilikçi iş davranışı ve değişime direnç değişkenlerine ilişkin korelasyon değerleri incelendiğinde dijital liderlik ile yenilikçi iş davranışı arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki ($r= 0.186$) tespit edilmiştir. Dijital liderlik ile değişime direnç ($r= -0.162$) ve yenilikçi iş davranışı ile değişime direnç ($r= -0.161$) arasında beklediği üzere negatif yönlü ancak düşük bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Son olarak otel çalışanlarının yöneticilerine yönelik dijital liderlik algısı önemli ölçüde yüksek (Ort= 4.33), kendilerinin yenilikçi iş davranışına yönelik değerlendirmeleri yine önemli düzeyde yüksek (Ort=4.18) ve örgüt içinde yapılması düşünülen ve planlanan değişimlere yönelik direnç düzeyleri ise düşük (Ort=1.49) olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlar kapsamında otel çalışanlarının değişime karşı olmayan, yenilikçi iş davranışına yatkın ve aynı zamanda yöneticilerinin günümüz koşullarında dijital liderlik eğiliminde oldukları yönündeki değerlendirmelerinin söz konusu olduğu söylenebilir.

3.4. Hipotez Testleri

Araştırmanın hipotezlerini test etmek üzere Jamovi programı yardımıyla regresyon analizi yanında Hayes (2018) tarafından önerilen Model 1 kullanılarak SPSS Process makrosu üzerinden analizler yapılmıştır. Söz konusu makro uygulamasının tercih edilmesindeki nedenler, Bootstrap tekniği ile bir değişkenin düzenleyici rol üstlenip üstlenmediğini incelemek üzere daha basit işlem adımları içermesi ve dolayısıyla daha kullanışlı olması olarak belirtilebilir (Gürbüz, 2019). Bu kapsamda yapılan analiz sonuçları aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

Tablo 4. Dijital Liderliğin Yenilikçi İş Davranışı Üzerindeki Etkisi

Model	β	t	p
Dijital Liderlik → Yenilikçi İş Davranışı	0.157	3.69	0.000*
$R^2 = .045$ $F = 13.6$ $p = 0.001 < 0.01^*$			

* $p < 0.01$

Tablo 4’deki veriler incelendiğinde dijital liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisine yönelik kurulan modelin anlamlı ($p = 0.001 < 0.01$) olduğu ve dijital liderliğin çalışanların yenilikçi iş davranışını pozitif olarak $\beta=0.157$ düzeyinde etkilediği görülmüştür. Bu sonuçlardan hareketle çalışanların yöneticilerini dijital lider olarak algılamaları arttıkça yenilikçi iş davranışı göstermeleri de artmaktadır. Dolayısıyla “*dijital liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerinde pozitif bir etkisi bulunmaktadır*” şeklinde belirlenen çalışmanın birinci hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 5. Değişime Direncin Yenilikçi İş Davranışı Üzerindeki Etkisi

Model	β	t	p
Değişime Direnç → Yenilikçi İş Davranışı	-0.183	-3.191	0.002*
$R^2 = .035$ $F = 10.2$ $p = 0.002 < 0.01^*$			

* $p < 0.01$

Tablo 5’de değişime direncin yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Buna göre kurulan modelin anlamlı ($p=0.002<0.01$) olduğu ve değişime direncin yenilikçi iş davranışını $\beta=-0.183$ düzeyinde negatif olarak etkilediği görülmüştür. Buna göre çalışanların değişime direnç göstermeleri arttıkça yenilikçi iş davranışı azalmaktadır. Bu bulgulardan hareketle “*değişime direncin yenilikçi iş davranışı üzerinde negatif bir etkisi bulunmaktadır*” şeklinde belirlenen çalışmanın ikinci hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 6. Değişime Direncin Düzenleyici Etkisi

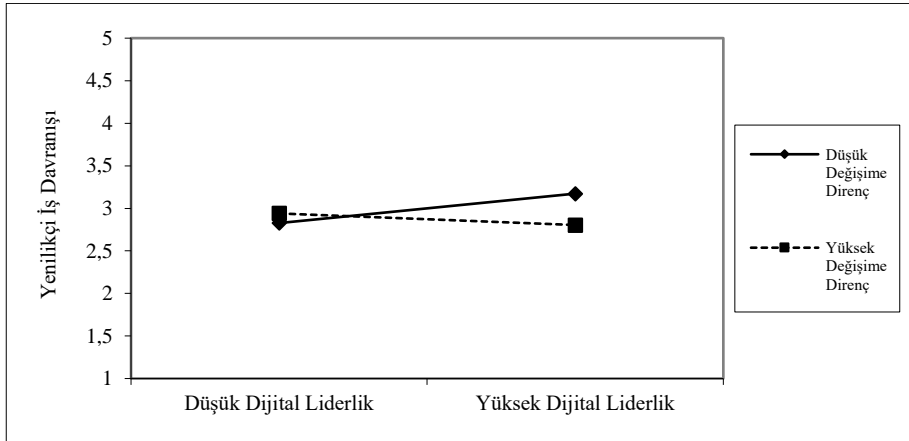
	β	SE	%95 Güven Aralığı		Z	p
			Alt	Üst		
Dijital Liderlik	0.173	0.049	0.076	0.270	3.51	0.001*
Değişime Direnç	-0.128	0.058	-0.239	-0.008	-2.20	0.028**
Dijital Liderlik * Değişime Direnç	-0.241	0.008	0.067	0.419	2.72	0.007*

**p < 0.05; *p < 0.01

Tablo 6’da dijital liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisinde değişime direncin düzenleyici rolüne yönelik yapılan process makro uygulaması sonuçları gösterilmiştir. Elde edilen bulgulara göre dijital liderlik ve değişime direnç değişkenleri arasındaki etkileşime dayalı sonuçların ($\beta=-0,241$; $p=0,007<0,01$) anlamlı olduğu ve güven aralığını temsil eden üst ve alt sınır değerlerinin (0.067-0.419) sıfır (0) değerini içermemesi itibariyle değişime direncin dijital liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisinde düzenleyici bir rol üstlendiği saptanmıştır. Bu bağlamda çalışmanın temel amacını içeren ve “*dijital liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisinde değişime direncin düzenleyici rolü bulunmaktadır*” şeklinde belirlenen çalışmanın üçüncü hipotezi desteklenmiştir.

Değişime direnç değişkenine bağlı olarak ortaya konan söz konusu düzenleyici etkiyi göstermek üzere hazırlanan grafik Şekil 2 aşağıda sunulmuştur.

Şekil 1. Değişime Direncin Düzenleyici Etkisini Gösteren Grafik

Şekil 2 üzerinden de görüldüğü üzere çalışanların değişime direnç göstermeleri yüksek olduğunda dijital liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerinde etkisi azalmaktadır. Düşük değişime direnç söz konusu olduğunda ise dijital liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisi artmaktadır. Dolayısıyla dijital liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisinde değişime direncin düzenleyici bir rolü olduğu söylenebilir.

Sonuç

Son yıllarda, özellikle de dünya genelinde yaşanan ve gerek bireysel yaşama gerekse de örgütsel süreç ve faaliyetlere ciddi ve kalıcı değişimler getiren salgın sonrası, tüm liderler dijital dönüşüm ve değişimi içeren yeni teknolojileri araştırma, transfer etme ve yararlı yönlerini iş süreçlerine uyumlaştırma kapsamında farklı girişimlerde bulunmaktadır. Bu durum liderlerin yeni yönetim tarzları ile çevrelerini ve iş süreçlerini yönetmelerini gerekli kılarak, söz konusu dönüşüm sonucu liderlik olgusunun dijital liderlik tarzına evrilmesine neden olmuştur (Günay, 2023). Bu kapsamda günümüz iş yaşamında dijital dönüşümün kilit noktası, diğer tüm örgütsel süreçlerde olduğu gibi temel birleştirici ve yönlendirici unsurlardan biri olarak liderin kendisidir. Dijital dönüşüm ve değişimi benimseyen, örgütün vizyonunu bu noktada şekillendiren, var olan örgüt kültürünü dijital dönüşüm kültürüne uyumlandırabilen ve neticesinde rekabet üstünlüğünü hedefleyen tüm liderler dijital lider niteliği taşımaktadır. Bu manada liderlerin, dijital dönüşüme odaklanarak dijital teknolojilerin getirebileceği potansiyel fırsat ve faydaları kullanmak üzere örgüt içindeki süreçleri, faaliyetleri ve çalışan yetkinliklerini kapsamlı ve sağlıklı bir şekilde dönüştürmesi beklenmektedir. Dijital liderlerin çalışan yetkinliklerini dönüştürmesi ise onların daha yenilikçi iş davranışları göstermelerine bir zemin hazırlayabilir. Bu kapsamda hazırlanan çalışmanın temel amacı dijital liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisi araştırarak, söz konusu ilişkide değişime direncin düzenleyici bir rolü olup olmadığını incelemektir.

Gerçekleştirilen çalışma kapsamında ilk olarak dijital liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar dijital liderliğin otel çalışanlarının yenilikçi iş davranışlarını pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği ortaya koymuştur. Otel çalışanlarının üst pozisyonundaki liderlerini dijital bir lider olarak değerlendirdikçe, daha fazla yenilikçi iş davranışı gösterdikleri belirlenmiştir. Bu sonuçlar literatürde mevcut diğer çalışmaları (Büyükbeşe ve Doğan, 2022; Ulusal ve Yüreğir, 2020) desteklemiştir. Diğer taraftan farklı liderlik tarzlarının örneğin otantik liderliğin (Cerne vd., 2013) ve dönüşümcü liderliğin (Groselj vd., 2021; Aydın ve Erkiliç, 2020, Afsar vd., 2014; Majumdar ve Ray, 2010), güçlendirici liderliğin (Guo vd., 2023), dönüşümcü liderliğin (Afsar ve Umrani, 2019) yenilikçi iş davranışı üzerinde pozitif etkileri söz konusudur. Bu kapsamda dijital liderliğin yenilikçi iş davranışını etkilemesi, diğer çalışmalar ile benzerlik göstermiştir. Diğer taraftan söz konusu bu ilişkinin varlığı yapılacak başka araştırmalar ile desteklenmelidir. İkinci olarak değişime direncin yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisi incelenmiş ve değişime direncin otel çalışanlarının yenilikçi iş davranışını negatif yönde ve anlamlı olarak etkilediği saptanmıştır. Otel çalışanlarının değişime karşı dirençleri arttıkça yenilikçi iş davranışı göstermeleri azalmaktadır. Literatürdeki önceki araştırmalar (Battistelli vd., 2013) değişime direncin yenilikçi iş davranışını negatif olarak etkilediğini ortaya koymuştur. Bu çalışmadan elde edilen sonuç önceki çalışmaların sonuçlarını desteklemiştir. Son olarak araştırmanın temel

amacı kapsamında dijital liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisinde değişime direncin düzenleyici rolü incelenmiş ve sonuçlar değişime direncin yüksek ya da düşük olmasına bağlı olarak dijital liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisinin değiştiğini ortaya koymuştur. Grosej ve diğerlerinin (2021) otantik ve dönüştürücü liderlik tarzlarından farklı liderlik tarzlarının yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisinde diğer bazı düzenleyici değişkenlerin araştırılması yönündeki önerisine cevap niteliği olarak bu çalışmanın sonuçları, söz konusu değişkenler arasındaki ilişkinin varlığını ortaya koymuştur.

Çalışma sonucunda dijital liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisinde değişime direncin düzenleyici rolü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda değişime direnç düşük olduğunda çalışanların dijital liderlik algılamaları arttıkça yenilikçi iş davranışları da artmaktadır. Dolayısıyla değişime direncin çalışanlar tarafından gösterilmemesi otel işletmeleri açısından daha olumlu çıktılara neden olmaktadır. Otel işletmeleri yöneticileri bu doğrultuda, herhangi bir değişim planlaması yaparken çalışanlarının görüşlerini almalı, onlarla bu görüşlerin olabilirliği ya da olamama nedenleri ile ilgili tartışma yaparak görüş alışverişinde bulunmalı ve görüşler üzerinde bir konsensüs sağlayarak gerekli girişimlerde bulunması önerilebilir. Ayrıca dijital liderler kendileri de bir değişim ajanı olarak, değişim sürecinin içine katılmalı ve çalışan tepkilerini bizzat kendi gözlemleyerek, değişimin çalışanlar, süreçler ve sistemler içine yerleşmesi için çaba göstermelidir. Pratik anlamda dijital liderlerin çalışanlarının değişimin bir parçası olduğunu hissetmeleri sağlamaları büyük bir önem taşımaktadır. Ayrıca insan kaynakları departmanının desteğini de almak üzere değişim, dijitalleşme ve dijital dönüşüm gibi konularda eğitimler planlayarak çalışanların gelişim alanları artırılabilir. Bunun yanında çalışanların yenilikçi ve yaratıcı odaklı değişim önerilerinin kendilerinden gelmesini sağlamak üzere belirli dönemlerde toplantılar, görüşmeler vb. düzenlemek önerilebilir.

Araştırma sonuçları bu çalışmanın dayandığı teori olarak sosyal değişim teorisi bağlamında değerlendirildiğinde, çalışan ve işveren arasındaki güvene dayalı karşılıklı yükümlülükleri içeren bir yaklaşım kapsamında dijital liderlik ile desteklenen çalışanların daha fazla yenilikçi iş davranışı göstermesi söz konusudur. Nitekim liderlik, yenilikçi iş davranışının en önemli faktörlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Grosej, 2021). Otel işletmelerinde çalışanların liderlik tarzına bağlı olarak daha yenilikçi davranışlar göstermesi söz konusudur. Uygulayıcılar için dijitalleşen dünyanın gerektirdiği yeni liderlik tarzı açısından eğitim programlarının planlanması, değişim direncini kırmak için açık ve net olmak yanında üzerinde bir konsensüs oluşan tam çalışan katılımının sağlanması için koşulların oluşturulması ve yenilik kültürünü destekleyen çalışma ortamlarının sağlanması öneri olarak sunulabilir.

Her araştırma için söz konusu olan araştırma sınırlılıkları bu çalışma için de gerçekleşmiştir. Bu kapsamda ilk olarak çalışmanın sonuçlarını genelleme hususunda bir kısıtın söz konusu olmasıdır. Veriler belli bir

destinasyonda ve belli bir ölçeği temsil eden çalışan grubundan toplandığı için tüm ölçeklerdeki otel işletmelerini ve farklı destinasyonları kapsamamaktadır. Ayrıca çalışma alanı olarak sadece otel endüstrisini değerlendirmeye almak araştırma sonuçlarının genellenebilirliğindeki kısıtı desteklemektedir. Bu açıdan çalışmanın hem farklı endüstri kollarında hem farklı ölçekteki otel işletmelerinde ve seyahat acentesi, restoran vb. turizm sektörünün farklı alanlarında hem de farklı destinasyonlarda yapılması önerilebilir. İkinci kısıt, çalışmanın kesitsel bir çalışma olarak belli bir zaman dilimini içermesidir. Bu kısıt kapsamında çalışmaya katılan çalışanların görüş ve algıları zaman içinde farklılaşabilir, dolayısıyla boylamsal düzeyde çalışmalar yaparak ilgili değişkenlerin ilişkiselliğini incelemek yerinde olacaktır. Ayrıca katılımcıların görüşlerini elde etmek üzere öz-bildirimli anket çalışmaları yanında farklı çalışmalarda gözlem ve mülakat gibi diğer nitel araştırma yöntemlerinin uygulanması önerilebilir. Son olarak bu çalışma dijital liderlik, yenilikçi iş davranışı ve değişime direnci arasındaki ilişkiyi inceleyen ilk çalışmalardan biri olarak kabul edilebilir. Bundan sonraki araştırmalarda hem bu çalışmanın benzeri çalışmalar yapılabilir hem de değişime dirençten farklı olarak iş katılım, öz saygı, değişime bağlılık, örgütsel özdeşleşme, öz yeterlilik, işe bağlılık, örgütsel bağlılık, duygusal tükenme, örgütsel destek algısı, algılanan yönetici desteği ve kurum içinden hissetme gibi farklı değişkenler üzerinden aracılık ve düzenleyicilik etkileri araştırılabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Erkan Taşkıran %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir. / Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, Düzce Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır (04.10.2024 / 2024/319) alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Erkan Taşkıran 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval. / Ethics committee approval (04.10.2024 / 2024/319) was obtained from Duzce University Scientific Research and Publication Ethics Committee for the purpose of carrying out this study approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Taşkıran, E. (2024). Dijital liderliğin otel çalışanlarının yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisi: Değişime direncin düzenleyici rolü. *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 318-346. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1567467>

Kaynakça

- Afandi, W. (2017). The role of strategic leadership in digital transformation process. *International Journal of Recent Research and Applied Studies (IJR- RAS)*, 33(2), 19-22.
- Afsar, B. & Umrani, W.A. (2020). Transformational leadership and innovative work behavior: The role of motivation to learn, task complexity and innovation climate. *European Journal of Innovation Management*, 23(3), 402-428. <http://dx.doi.org/10.1108/ejim-12-2018-0257>
- Afsar, B., Badir, Y.F. & Bin Saeed, B. (2014). Transformational leadership and innovative work behavior. *Industrial Management and Data Systems*, 114(8), 1270-1300. <http://dx.doi.org/10.1108/imds-05-2014-0152>
- Aksoy, B., Akpınar, A. & Özkara, Y. B. (2023). The impact of neuroticism on compulsive buying behavior: the mediating role of the past-negative time perspective and the moderating role of the consumer's need for uniqueness. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 31(3), 352-367. <http://dx.doi.org/10.1080/10696679.2022.2076247>
- Amabile, T. & Pratt, M. (2016). The dynamic componential model of creativity and innovation in organizations: Making progress, making meaning. *Research in Organizational Behavior*, 36, 157-183. <https://doi.org/10.1016/j.riob.2016.10.001>
- Amarantou, V., Kazakopoulou, S., Chatzoudes, D. & Chatzoglou, P. (2018). Resistance to change: An empirical investigation of its antecedents. *Journal of Organizational Change Management*, 31(2), 426-450. <http://dx.doi.org/10.1108/jocm-05-2017-0196>
- Anderson, N., Potocnik, K. & Zhou, J. (2014). Innovation and creativity in organizations: A state-of- the-science review, prospective commentary, and guiding framework. *Journal of Management*, 40(5), 1297-1333. <http://dx.doi.org/10.1177/0149206314527128>
- Araujo, L. M., Priadana, S., Paramarta, V. & Sunarsi, D. (2021). Digital leadership in business organizations: An overview. *International Journal of Educational Administration, Management, and Leadership*, 2(1), 45-56. <http://dx.doi.org/10.51629/ijeamal.v2i1.18>
- Arora M., Prakash A., Mittal A. & Singh S. (2023). Moderating role of resistance to change in the actual adoption of HR analytics in the Indian banking and financial services industry. *Evidence Based HRM*, 11(3), 253-270. <http://dx.doi.org/10.1108/ebhrm-12-2021-0249>

- Asem, M. S. (2023). Study and synthesis of concepts and practices of resistance to organizational change. *Economica*, 123(1), 45-55. <http://dx.doi.org/10.53486/econ.2023.123.045>
- Asif, M., Miao, Q., Jameel, A. Manzoor, F. & Hussain, A. (2022). How ethical leadership influence employee creativity: A parallel multiple mediation model. *Current Psychology*, 41, 3021–3037. <http://dx.doi.org/10.1007/s12144-020-00819-9>
- Aydın, E. & Erki1iç, E. (2020). Transformational leadership and innovative work behavior: The mediating role of knowledge sharing. *Tourism and Recreation*, 2(2), 106-117.
- Bagozzi, R. & Yi, Y. (1988) On the evaluation of structural equation models. *Journal of the Academy of Marketing Sciences*, 16, 74-94. <http://dx.doi.org/10.1007/BF02723327>
- Basu, R. & Green, S. G. (1997). Leader–member exchange and transformational leadership: An empirical examination of innovative behaviors in leader–member dyads. *Journal of Applied Social Psychology*, 27, 477–499. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1559-1816.1997.tb00643.x>
- Battistelli, A., Montani, F., & Odoardi, C. (2011). The impact of feedback from job and task autonomy in the relationship between dispositional resistance to change and innovative work behaviour. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 22(1), 26–41. <https://doi.org/10.1080/1359432X.2011.616653>
- Bos-Nehles, A. C. & Veenendaal, A. A. R. (2017). Perceptions of HR practices and innovative work behavior: the moderating effect of an innovative climate. *The International Journal of Human Resource Management*, 30(18), 2661–2683. <https://doi.org/10.1080/09585192.2017.1380680>
- Brislin, R. W. (1980). Translation and content analysis of oral and written materials. H. C. Triandis & J. W. Berry (Ed.), *Handbook of cross-cultural psychology* içinde (ss. 389–444). Boston: Allyn & Bacon.
- Brown, M. E. & Treviño, L. K. (2006). Ethical leadership: A review and future directions. *The Leadership Quarterly*, 17(6), 595–616. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2006.10.004>
- Büyükbeşe, T., Dikbaş, T., Klein, M. & Batuk, Ü. S. (2022). A study on digital leadership scale (DLS) development. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 740-760. <http://dx.doi.org/10.33437/ksusbd.1135540>
- Büyükbeşe, T. & Doğan, Ö. (2015). Dijital liderliğin yenilikçi iş davranışı ve iş performansı üzerine etkisi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 14(26), 173-186. <http://dx.doi.org/10.20990/kilisiibfakademik.1072185>

- Cerne, M., Jaklic, M. & Škerlavaj, M. (2013). Authentic leadership, creativity, and innovation: A multilevel perspective. *Leadership*, 9, 63-85. <https://doi.org/10.1177/1742715012455130>
- Cheng, J. Y., Frangos, C. & Groysberg, B. (2021). Üst düzey yöneticileriniz dijital dönüşüme liderlik etmek için yetkin mi? *Harvard Business Review Türkiye Dergisi*, (Mart), 1-4.
- Çizel, B., Selçuk, O. & Atabay, E. (2020). Ortak yöntem yanlılığı üzerine sistematik bir yazın taraması. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 31(1), 7-18. <http://dx.doi.org/10.17123/atad.713552>
- Daft, L. R. (2015). Örgütsel yenilik. Ö. N. T. Özmen (Çev. Ed.) & E. Mayatürk Akyol (Çev.). *Understanding the theory and design of organizations* içinde (s. 368-415). Nobel Yayıncılık.
- Damawan, H. A. & Azizah, S. (2020). Resistance to change: Causes and strategies as an organizational challenge. *Proceedings of the 5th ASEAN Conference on Psychology, Counselling, and Humanities*, 49-53. <https://doi.org/10.2991/assehr.k.200120.010>
- El Sawy, O. A., Kræmmergaard, P., Amsinck, H. & Vinther, A. L. (2016). How LEGO built the foundations and enterprise capabilities for digital leadership. *MIS Quarterly Executive*, 15(2), 141-166. <http://dx.doi.org/10.4324/9780429286797-8>
- El-Taliawi, O.G. (2018). Resistance to organizational change. A. Farazmand (Ed.), *Global encyclopedia of public administration, public policy, and governance* içinde. Springer.
- Erwin, D. G. & Garman, A. N. (2010). Resistance to organizational change: Linking research and practice. *Leadership & Organization Development Journal*, 31(1), 39-56. <http://dx.doi.org/10.1108/01437731011010371>
- Fajri, A. & Agbo, A.A. (2024). A systematic literature review of innovative work behavior in conservation of resources theory. *Economics and Business International Conference Proceeding*, 1(2), 605-615.
- Fornell, C. & Larcker, D.F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50. <http://doi.org/10.2307/3151312>
- Gonçalves, M. J. & Gonçalves, S. P. R. (2012). Overcoming resistance to changes in information technology organizations. *Procedia Technology*, 5, 293-301. <http://dx.doi.org/10.1016/j.protcy.2012.09.032>
- Great Place to Work (2022). *Yeni iş modelleri ve trend araştırması*. 01 Eylül 2024 tarihinde www.greatplacetowork.com.tr adresinden edinilmiştir.
- Grošelj, M., Černe, M., Penger, S. & Grah, B. (2021). Authentic and transformational leadership and innovative work behaviour: The moderating role of psychological empowerment. *European Journal of*

- Innovation Management*, 24(3), 677-706.
<http://dx.doi.org/10.1108/ejim-10-2019-0294>
- Guo, Y., Peng, Y. & Zhu, Y. (2023). How does empowering leadership motivate employee innovative behavior: A job characteristics perspective. *Current Psychology*, 42, 18280–18290.
<http://dx.doi.org/10.1007/s12144-022-03000-6>
- Günay, E. (2023). Dijital dünyada nasıl şefkatli lider olunur? *Harvard Business Review Türkiye Dergisi*, Mayıs, 1-3.
- Gürbüz, S. (2019). *Aracı, düzenleyici ve durumsal etki analizleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Seçkin Kitabevi.
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M. & Sarstedt, M. (2017). *A primer on partial least squares structural equations modeling (PLS-SEM)*. SAGE Publications. <http://dx.doi.org/10.54055/ejtr.v6i2.134>
- Hayes, A. F. (2018). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach (Methodology in the Social Sciences)*. The Guilford Press.
- Herold, D. M., Fedor, D. B., Caldwell, S. D. & Liu, Y. (2008). The effects of transformational and change leadership on employees' commitment to a change: A multilevel study. *Journal of Applied Psychology* 93(2), 346–357. <http://dx.doi.org/10.1037/0021-9010.93.2.346>
- Huang R. T. (2015). Overcoming invisible obstacles in organizational learning: The moderating effect of employee resistance to change. *Journal of Organizational Change Management*, 28(3), 356-368. <http://dx.doi.org/10.1108/jocm-07-2014-0130>
- Hughes, D. J., Lee, A., Tian, A. W., Newman, A. & Legood, A. (2018). Leadership, creativity, and innovation: A critical review and practical recommendations. *The Leadership Quarterly*, 29, 549–569. <http://dx.doi.org/10.1016/j.leaqua.2018.03.001>
- Janssen, O. (2000). Job demands, perceptions of effort–reward fairness and innovative work behaviour. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 73, 287–302. <http://dx.doi.org/10.1348/096317900167038>
- Kara, G. (2024). *Örgüt kültürü, özümleme kapasitesi ve değişime direncin, yenilik performansı üzerindeki etkisi* [doktora tezi]. Gebze Teknik Üniversitesi.
- Klein, M. (2020). Leadership characteristics in the era of digital transformation. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(1), 883-902. <http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v8i1.1441>
- Kock, N. (2021). Harman's single factor test in PLS-SEM: Checking for common method bias. *Data Analysis Perspectives Journal*, 2(2), 1-6.

- Lee, A., Legood, A., Hughes, D., Tian, A. W., Newman, A. & Knight, C. (2019). Leadership, creativity and innovation: A meta-analytic review. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 29(1), 1–35. <http://dx.doi.org/10.1080/1359432x.2019.1661837>
- Li, Z., Yang, C., Yang Z. & Zhao, Y. (2024) The impact of middle managers' digital leadership on employee work engagement. *Frontiers in Psychology*, 15, 1368442. <http://dx.doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1368442>
- Li, M. & Hsu, C. H. C. (2016). A review of employee innovative behavior in services. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 28(12), 2820–2841. <http://dx.doi.org/10.1108/ijchm-04-2015-0214>
- Lim, Y. S., Lo, C. M., Mohamad, A. A., Suaidi, K. M. & Ramayah, T. (2020). Factors affecting commitment to change in Malaysia service organizations: The moderating role of organization culture. *Studies of Applied Economics*, 39(1), 1-11. <http://dx.doi.org/10.25115/eea.v39i1.4302>
- Majumdar, B. & Ray, A. (2011). Transformational leadership and innovative work behavior. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, 37(1), 140-148.
- Mihardjo, L.W. & Rukmana, R.A. (2018). Does digital leadership impact directly or indirectly on dynamic capability: Case on Indonesia telecommunication industry in digital transformation? *Journal of Social Sciences Research*, 2, 832–841. <http://dx.doi.org/10.32861/jssr.spi2.832.841>
- Narbona, J. (2016). Digital leadership, twitter and Pope Francis. *Church, Communication and Culture*, 1(1), 90-109. <http://dx.doi.org/10.1080/23753234.2016.1181307>
- Oreg, S. (2006). Personality, context, and resistance to organizational change. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 15(1), 73-101. <http://dx.doi.org/10.1080/13594320500451247>
- Oreg, S. (2003). Resistance to change: Developing an individual difference measure. *Journal of Applied Psychology*, 88, 680–693. <http://dx.doi.org/10.1037/0021-9010.88.4.680>
- Oreg, S. & Berson, Y. (2011). Leadership and employees' reactions to change: The role of leaders' personal attributes and transformational leadership style. *Personnel Psychology*, 64, 627–659. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1744-6570.2011.01221.x>
- Öngel, V., Günsel, A., Gençer Çelik, G., Altındag, E. & Tatlı, H.S. (2024). Digital leadership's influence on individual creativity and employee performance: A view through the generational lens. *Behavioral Sciences*, 14(2), 1-18. <http://dx.doi.org/10.3390/bs14010003>

- Rahmawati, R. & Antonius, S. (2024). The role of work environment and change resistance on innovative work behavior through job satisfaction: Moderating effects of emotional and spiritual intelligence. *International Journal of Social Science and Human Research*, 7(4), 2260-2264. <http://dx.doi.org/10.47191/ijsshr/v7-i04-08>
- Sağbaşı, M. & Erdoğan, F. A. (2022). Digital leadership: A systematic conceptual literature review. *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3(1), 17-36.
- Sasmoko S., Mihardjo L. W. W., Alamsjah F. & Elidjen E. (2019). Dynamic capability: The effect of digital leadership on fostering innovation capability based on market orientation. *Management Science Letters*, 9(10), 1633-1644. <http://dx.doi.org/10.5267/j.msl.2019.5.024>
- Scott, G. S. & Bruce, A. R. (1994). Determinants of innovative behavior: A path model of individual innovation in the workplace. *The Academy of Management Journal*, 37(3), 580-607. <http://dx.doi.org/10.2307/256701>
- Shaik, S.A., Batta, A. & Parayitam, S. (2023). Knowledge management and resistance to change as moderators in the relationship between change management and job satisfaction. *Journal of Organizational Change Management*, 36(6), 1050-1076. <http://dx.doi.org/10.1108/jocm-04-2023-0103>
- Sheninger, E. (2019). *Digital leadership – changing paradigms for changing times*. Corwin Publications.
- Srirahayu, D. P., Ekowati, D. & Sridadi, A. R. (2023). Innovative work behavior in public organizations: A systematic literature review. *Heliyon*, 9(2), e13557. <http://dx.doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e13557>
- Srivastava, S. & Agrawal, S. (2020). Resistance to change and turnover intention: A moderated mediation model of burnout and perceived organizational support. *Journal of Organizational Change Management*, 33(7), 1437-1441. <http://dx.doi.org/10.1108/jocm-02-2020-0063>
- Suryanarayana A. (2023). An empirical study into the effects of organization culture and person-job fit on post-merger and acquisition resistance to change in select commercial banks. *Review of Integrative Business and Economics Research*, 12(2), 28-57.
- Teichmann, S. & Hüning, C. (2018). Digital leadership – Führung neu gedacht: Was bleibt, was geht?, F. Keuper, M. Schomann, L. I. Sikora, R. Wassef (Eds.). *Disruption und transformation management* içinde (s. 23-42). Springer. http://dx.doi.org/10.1007/978-3-658-19131-3_2
- Telli, E. (2022). İşletmelerin dijital dönüşüm yolculuğunda liderlik: Transformasyonel (Dönüşümcü) liderlikten dijital liderliğe. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 307-318. <http://dx.doi.org/10.52791/aksarayiibd.1113592>

- Teng, N. C. & Yazdanifard, R. (2015). Managing organizational change and resistance from an individualist vs. collectivist perspective. *International Journal of Management, Accounting and Economics*, 2(9), 1065-1074.
- Tigre, B. F., Curado, C. & Henriques, L. P. (2023). Digital leadership: A bibliometric analysis. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 30(1), 40-70. <http://dx.doi.org/10.1177/15480518221123132>
- Ulusal E. & Yüreğir, O. (2020). Yenilikçi iş davranışını belirleyen faktörlerin ağırlıklandırılması. *Endüstri Mühendisliği*, 31, 17-31.
- Westerman, G., Bonnet, D. & McAfee, A. (2014). *Leading digital: Turning technology into business transformation*. Harvard Business Review Press.
- Yoong, P. (2010). *Leadership in the digital enterprise: Issues and challenging*. Business Science Reference Publishing.

Extended Abstract

Today's organisations are trying to survive in the midst of rapid changes in order to absorb and adapt them to their own processes. According to the research conducted by KPMG consulting company, the majority of managers in the business world think that they will be in a comprehensive restructuring process in the near future. In another study conducted by Great Place to Work in 2022, it is predicted that the most fundamental development that will affect the work of leaders in the near future will be technology and innovation-oriented. Therefore, under all these developments and expectations, change and transformation are inevitable in order to replace the traditional industry rules, to be able to exist strongly in new markets and to turn to new products and services with an innovative approach. In this context, digital leadership has come to the fore as a different and up-to-date leadership style suitable for the requirements of the new era.

Digital leaders apply leadership in the context of varying degrees of technology. This type of leadership directs, facilitates and coordinates digital work and information processes in the organisation. Digital leaders develop innovation within the organisation. In this context, digital leadership can positively affect the innovative work behaviours of employees, as employees will try to think, design and produce more different and new products and services.

Innovative work behaviour describes a problem-oriented strategy used by employees to cope with intense task requirements. Innovative work behaviour can be considered as a method used to develop creative products by expressing employees' inner creativity and a process in which employees generate and implement new ideas to improve performance or solve work-related problems. Therefore, it should be taken into consideration whether employees show resistance to innovative work behaviours with the change

that may occur as a result of digital leadership. In this sense, the effect of digital leadership on employees' innovative work behaviour may differ depending on whether they resist change or not.

In the light of this information, the main purpose of the study is to examine the regulatory role of resistance to change in the effect of digital leadership on innovative work behaviour of hotel employees. In line with the main purpose of the study, the following hypotheses were developed to test:

H₁: Digital leadership has a positive effect on innovative work behaviour.

H₂: Resistance to change has a negative effect on innovative work behaviour.

H₃: Resistance to change has a moderating role in the effect of digital leadership on innovative work behaviour.

The study population of the research consists of 5 five-star hotel establishments operating in Antalya and Lara region, one of the most prominent touristic destinations of our country. With the help of the human resources managers of these five-star hotel enterprises, 400 questionnaire forms were distributed and analyses were made on 383 questionnaire forms, 17 questionnaire forms that were found to be incomplete and haphazardly filled out were excluded from the evaluation. Three different scales were used in the study. The 9-question digital leadership scale developed by Büyükebeş et al. (2022), the 9-question innovative business behaviour scale used by Jansen (2000) and the 5-question resistance to change scale developed by Oreg (2006) were used. Jamovi programme and SPSS macro were used to analyse the data obtained in this study.

According to the results obtained, in terms of the demographic distribution of the employees, it was observed that there is a balanced distribution of male and female employees, as well as a majority of 26-35 years old and university graduates. Again, single and married employees exhibited a relatively balanced distribution. Finally, in terms of professional experience and the duration of working in the same hotel business, it has been determined that there are more employees between 1-5 years.

The KMO coefficient, Barlett's significance, internal consistency, convergent validity and discriminant validity of the examined measurement model met the threshold values in all criteria. When the correlation values between the research variables were examined, it was found that there was positive and significant relationship between digital leadership and innovative work behaviour; negative and significant relationship between digital leadership and resistance to change and between innovative work behaviour and resistance to change. When the mean values of the hotel employees on the research variables of digital leadership, innovative work behaviour and resistance to change are examined, it is seen that they are not opposed to change, they are prone to innovative work behaviour and at the same time their

managers are in the tendency of digital leadership in today's conditions. Finally, when the findings regarding the research hypotheses are considered, it is determined that all hypotheses are accepted. Accordingly, as a first analysis, the effect of digital leadership on innovative work behaviour was examined. The results show that digital leadership has a significant positive effect on innovative work behaviours of hotel employees. Second, the effect of resistance to change on innovative work behaviour was examined and it was found that resistance to change has a negative and significant effect on innovative work behaviour of hotel employees. Third, within the scope of the main purpose of the study, the moderating role of resistance to change in the effect of digital leadership on innovative work behaviour was examined and the results revealed that the effect of digital leadership on innovative work behaviour changes depending on whether the resistance to change is high or low.

When the results of the study are evaluated in general, it has contributed to the limited number of studies on the relationship between digital leadership and innovative work behaviour. On the other hand, as this study is the one of the studies addressing the moderating role of resistance to change in the effect of digital leadership on innovative work behaviour, some contribution has been made by enriching the existing information in the relevant literature.

AUGUST BEBEL'İN DÜŞÜNCE DÜNYASINDAN BİR KESİT: DİN, İSLAM ve HRİSTİYANLIK ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

Fatma Nesibe ÇOLAK* & Cansu KAYA**

Öz

Bu çalışmanın amacı, August Bebel'in din, Hristiyanlık ve İslam'ı hangi noktalardan ele aldığını göstermektir. Bu noktaları ele almak için Bebel'in hayatındaki bazı düşünsel kesitlerin izlenmesi, çalışmanın bütünselliğini ortaya koymak için önemli bulunmuştur. Çalışmada din, Hristiyanlık ve İslam üzerine düşünceleri iki başlık altında incelenmiştir. Bebel'in düşünce dünyasında din, Hristiyanlıkla eşdeğer olduğu için, din ve Hristiyanlık birlikte verilmiştir. İslam ve Arap kültürü üzerine düşünceleri ise genel din tanımlamasından ve Hristiyanlığa bakış açısından ayrıştığı için ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Bu çalışmada; Bebel'in düşünce dünyasında dini, tarihsel materyalizmden ele alıp almadığı, Hristiyanlık ve İslam'ın tarihsel materyalist çözümünün nasıl yapıldığı ve İslam ile Hristiyanlık arasındaki farkın ne olduğu gibi konular analiz edilmiştir. Çalışmanın yöntemi, nitel araştırmalar arasından betimsel analizdir. Analiz sonucunda, Marx'ı ve Engels'i din konusunda takip eden Bebel'in, tarihsel materyalist bakış açısını kendi düşüncesine odak haline getirdiği saptanmıştır. Hem İslam'ı hem de Hristiyanlığı bu odak üzerinden çözümlenmiştir. Bir diğer saptamada ise din ve toplumsal şartlar arasında bir korelasyon kurduğuna ulaşılmıştır. Buna göre, İslam ve Hristiyanlık özelindeki farklı bakış açıları, bu dinlerin toplumdaki işlevselliklerinden kaynaklanmaktadır. İslam ve Hristiyanlık arasındaki kıyaslamada ise İslam'ı Avrupa biliminin geliştirici etkisi açısından olumlu bulurken, Hristiyanlığı bilimin gelişmesinde kısırlaştırıcı etkisinden dolayı eleştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: August Bebel, Tarihsel Materyalizm, Din, Hristiyanlık, İslam.

A SECTION FROM AUGUST BEBEL'S WORLD OF THOUGHT: REVIEW ON RELIGION, ISLAM AND CHRISTIANITY

Abstract

The aim of this study is to examine how August Bebel discussed religion, Christianity and Islam. In order to address these points, it was important to follow some intellectual sections of Bebel's life to reveal the integrity of the study. In the study, his thoughts on religion, Christianity and Islam were examined under two headings. Since religion is equivalent to Christianity in Bebel's world of thought, religion and Christianity are presented together. His thoughts on Islam and Arab culture are discussed under a separate heading, as they differ from the general

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, fnesibecolak@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0009-9832>

** Dr., Bağımsız Araştırmacı, cansukaya932@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8746-7321>

definition of religion and his perspective on Christianity. In this study, issues such as whether Bebel considered religion from historical materialism in his thought world, how the historical materialist solution of Christianity and Islam was made, and what the difference between Islam and Christianity were analyzed. The method of the study was descriptive analysis among qualitative research. As a result of the analysis, it was determined that Bebel, who followed Marx and Engels on religion, focused his historical materialist perspective on his own thinking. He analyzed both Islam and Christianity through this focus. In another determination, it was found that there was a correlation between religion and social conditions. Accordingly, the different perspectives on Islam and Christianity arise from the functionality of these religions in society. In the comparison between Islam and Christianity, while he found Islam positive in terms of the developing effect of European science, he criticized Christianity for its sterilizing effect on the development of science.

Keywords: August Bebel, Historical Materialism, Religion, Christianity, Islam.

Giriş

İnsanların yaşadığı dünyayı, kendilerini ve bu dünyadaki konumlarını anlamlandırmalarında Tanrı'ya olan inanç ve inançsızlık önemli bir yer tutar. İnsanların tarih boyunca Tanrı ile olumlu veya olumsuz ilişkiye girmesi bunu gösterir. Tanrı ile kurulan ilişki, teizm ve ateizm olmak üzere iki ana mecrada gelişir. Tanrı'ya olumlu anlamlar atfederek onu aşkın, yaratıcı bir varlık olarak tasarlayan teizmin tam karşısında ateizm vardır. Ateizm teizme bir tepki olarak doğar ve Tanrı'nın aşkın varlığını kabul etmeyen bir mana taşır. Ateizmin tarihsel bir arka planı olduğu gibi, İlk Çağ ateizmi, Yeni Çağ ateizmi ve modern dönem ateizmi olmak üzere üç döneme ayrılır (Akdemir, 2005, ss. 347-351).

Modern dönem ateizmi 19. yüzyılda Batı'da ortaya çıkmıştır. Tanrı'nın varlığı hakkında ileri sürülen delilleri reddetmekten ziyade, ona atfedilen nitelikleri eleştirmeye yönelik ve sonlu bir varlık olan insan ile ebedi bir varlık olan Tanrı'nın birlikteliğinin imkânsız olduğunu ileri sürer. Ateizmde Tanrı'nın varlığının insanın özüne yabancılaşmasına ve özgürlüğünü kaybetmesine sebep olduğu savından yola çıkılır. Yabancılaşma ve özgürlük sorunu, insanın Tanrı'ya tercih edilmesiyle çözülmeye çalışılır. Ateizm, materyalizmi mutlak doğru kabul ederek, bilimsel temellere dayandıran ve buradan hareketle dini toplumsal bir olay olarak gören düşünsel setlerdir (Topaloğlu, 2020, ss. 27-28). Bu dönemin öncülleri ise Schopenhaur, Ludwig Feuerbach, Karl Marx, Friedrich Engels, Emile Durkheim, Friedrich Nietzsche, Sigmund Freud, Jean Paul Sartre ve Albert Camus gibi filozoflardır. Bu filozoflar genelde bütün dinleri, özelde ise Hristiyanlığı düşünsel ve eylemsel olarak eleştirerek reddetmişlerdir (Akdemir, 2005, s. 356).

Materyalizm ise felsefe kadar eskidir. Evren hakkında sistemli görüş kazanma ve duyuların alışlagelen yanılgılarından kurtulma yönündeki ilk girişimlerde izi sürülür (Lange, 2016, s. 17). Antik Yunan'a kadar uzanan materyalizmin tarihinde Demokritos, Epiküros ve Lukretius gibi düşünürler

göz çarpmaktadır. Epikurosçu felsefe doğayı, evreni ve gök cisimlerini inceler. Nedenleri bilerek insanı boş ve saçma olan korkular ve endişelerden kurtarmayı amaçlar. Buna göre, insanlar nedenlerini bilmedikleri doğa olaylarını Tanrılara atfetmektedir. Epikuros materyalisttir ve maddi dayanağı olmayan açıklamaları boş inanç olarak nitelendirir. Ona göre Tanrılar kızan, sevinen, cezalandıran, ödüllendiren varlıklar gibi düşünmek insanın korkularını besler. Oysa Tanrılar, dünyanın dışında ve dünyayla ilgilenmeyen mutlu ve ölümsüz bir biçimde yaşar. Bu açıdan Epikuros'un Tanrı fikri, evreni yaratmamış, yaratıcı ve yargılayıcı olmayan, dünyayla ve insanlarla ilgilenmeyen bir formdadır. Bu da üstü örtülü bir ateizmdir (Türk, 2016, ss. 154-158). Demokritos ise evrende her şeyin atomlardan ve maddelerden yapılmış olduğu için insanların da maddeden oluştuğunu ifade eder. Böylece maddeden başka, maddesiz ruh diye bir şey olmadığı düşüncesinin temelini atar. İnsanın duyguları, istekleri, düşünceleri de bedenindeki ateş atomları deviniminin bir ürünüdür. Buradan hareketle Demokritos, ölümün olmadığını ve öldükten sonra yaşamın da var olmadığını kaydeder (Şenel, 2019, s. 136).

Marx ve Engels, Epikuros felsefenin yetkinliğini arttırmak için diyalektik materyalizmi yetkinleştirmiştir. Marx'ın Yunan materyalizmine yönelmesinin sebebi, Almanya'daki materyalizm çalışmalarının tarihten kopuk olmasıdır. Çünkü Marx'a göre her şeyin bir tarihi vardır ve tarihsellik dolayımında materyalizmi ele almak önemlidir (Karabıyık, 2018, s. 90).

Marksist düşüncede yer alan diyalektik materyalizmdeki doğa olaylarının ele alınış ve inceleme biçimi diyalektiği oluştururken, doğa olaylarının kavrayışı ve yorumlanması ise materyalist kısmını oluşturur. Burada itici güç ruh değil, maddedir. Tarihsel materyalizm ise toplum hayatının incelenmesinde diyalektik materyalizm ilkelerinin toplumsal yaşama, topluma ve toplum tarihinin incelenmesine uygulanmasıdır (Stalin, 2009, s. 11). Tarihsel materyalizmde insanların üretim ve yeniden üretim yoluyla gerçekleştirdikleri yaşam koşullarının maddi temeline vurgu yapılır. Buradan hareketle Marx, üretim biçimlerini bünyesinde barındıran altyapının-ekonominin, üstyapıyı-ideolojiyi, siyaseti, sanatı, ahlakı, bilimi, kültürü ve dini belirlediğini ifade eder. Böylece tarihin ve sosyal gelişmenin sınıf temelli ekonomik analizlerle açıklanması tarihsel materyalizmle mümkün olur (Türk, 2007, s. 127). Marx ve Engels, dini toplumsal yaşamın ve toplum tarihinin bir parçası olarak ele aldığı için, dine tarihsel materyalizm açısından yaklaşır. Din ve Tanrı kavramlarını doğrudan reddetmekten ziyade, kapitalist toplumdaki dinin rolünü ele almışlardır. Bir başka deyişle onların din eleştirisi tarih, politik ve ekonomik boyuttadır.

Marx ve Engels'in dini çözümlemeye tarihsel materyalizmi temel aldığı göz önünde bulundurulduğunda, bu ekolden gelen diğer düşünürlerin din üzerine çözümlemelerinde tarihsel materyalizmin etkisinin olup olmadığı önemli bir soru olarak karşımıza çıkar. Buradan hareketle bu çalışma kapsamında asıl sorulması gereken soru şudur: Tarihsel materyalizm August Bebel'i etkilemiş midir ve dini anlamlandırma noktasında etkisi var mıdır?

Bebel, Marx'ı ve Engels'i din konusunda takip ettiği için, bu sorunun cevabı tarihsel materyalizmin onun düşüncesini etkilediği yönündedir. Dine ve Hristiyanlığa bakışında Marx ve Engels'i takip ederken, İslam konusunda kendine has fikirlere sahiptir. Bebel hem İslam ve Arap kültürü ile yakından ilgilenişi hem de İslam'ı tarih içinde konumlandığı nokta itibariyle kendi özgünlüğünü ortaya koymuştur. İslam'ın Hristiyanlık karşısındaki düşük konumunu ve İslam'ın geriliğini temsil eden oryantalist bakış açılarına karşı "bir başka" çözümleme sunarak mevcut fikirlerden farklılaşmıştır.

Buradan hareketle bu çalışmanın amacı da Bebel'in din, Hristiyanlık ve İslam'ı hangi noktalardan ele aldığını göstermektir. Hayatının içindeki bazı dönemeçler dine olan bakış açısını etkilediği için, öncelikle Bebel'in hayatından kısa bir kesit sunulmuştur. Hristiyan bir toplumda doğduğundan dolayı, düşünce dünyasında din aynı zamanda Hristiyanlığı çağrıştırmaktadır. Bu sebeple ikinci adımda din ve Hristiyanlık düşüncesi analiz edilmiştir. Son olarak İslam ve Arap kültürü üzerine düşünceleri çalışmaya dâhil edilmiştir. Düşünce dünyasındaki din, Hristiyanlık ve İslam üzerine fikirleri incelenirken betimsel analiz yöntemine başvurulmuştur. Literatürde August Bebel üzerine pek çok çalışma olmakla birlikte onun din, Hristiyanlık ve İslam üzerine düşüncelerini bütünsellik içinde inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu husus çalışmanın özgün yanını oluşturmaktadır.

1. AUGUST BEBEL'İN HAYATINDA DÜŞÜNCE DÜNYASINI ETKİLEYEN UNSURLAR

1840 yılında Köln'de yoksul bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Torna işçisi olarak ekonomik hayata katılan Bebel, iş bulma arayışıyla Almanya'nın farklı bölgelerine göç etmiş, böylelikle ülkesini farklı bölgelerden gözlemlemiştir. Freiburg ve Salzburg'da yaşadığı dönemlerde *Gesellenvereine*'ye (Katolik Eğilimli Kalfalar Birliği) katılmıştır. *Gesellenvereine* 1847 yılında Peter Adolph Kolping tarafından kurulmuş, kalfa birliği statüsündeki ilk dernektir. İşçilerin eğitimi, ahlakı ve yurttaşlık yükümlülükleri konusunda farkındalık yaratmayı amaçlamıştır (Halifeoğlu, 2018, ss. 86-87). Dine karşı her daim mesafeli olan Bebel, derneğin Katolik olmayanlara da açık olduğuna emin olduktan sonra, üye olduğunu ifade etmiştir. Dahası Güney Almanya ve Avusturya'da yaşadığı sürece bu Katolik birliklerin üyesi olduğunu ve bundan pişman olmadığını dile getirmiştir. Bu husustaki en önemli nedeni, birliklerin farklı dini inançlara sahip olan insanlara karşı hoşgörülü olmasına bağlamıştır. Birliğin, zanaatkarların Hristiyan inancını korumak ve teşvik etmek için tasarlanmasına rağmen, zorunlu bir eğitim ve dini uygulama programı yoktur. Bebel, bu birlikler içerisinde Katolik din adamlarının üyeleriyle Hristiyan değerleri-öğretileri üzerine ciddi tartışmalara girmiş ve bundan zevk aldığını da belirtmiştir (Bebel, 1912, ss. 36-37). Yine de *Gesellenvereine*, Katolik Kilisesi'nin genel faaliyetlerinde yalnızca çevresel bir rol oynadığı için Bebel'in Hristiyanlık hakkındaki olumsuz düşüncelerini değiştirememiştir (Lidtko, 1966a, s. 248).

1860 yılında arkadaşlarının onu Leipzig'e doğru taşınmaya ikna etmesinin tüm hayatı üzerinde belirleyici bir etkisi olduğunu aktarmıştır. Leipzig'de bulunduğu işte çalışma koşullarının ağırlığı ve ücretlerin düşüklüğü üzerine çalışma arkadaşlarını grev konusunda örgütlemiş, grevin sonucunda hak kazanımı elde etmişlerdir (Bebel, 1912, ss. 41-43). Bu onun işçi hareketi içinde yer almaya başlayacağı yılların ilanıdır. Hatta o dönem için Leipzig, liberalizmin merkezi olarak görülmüş, işçiler liberalleri en sadık dostları olarak tanımlamıştır. Ancak Bebel, işçi sınıfını hem sınıf çıkarının hem de toplumsal sorunun bilincinde olmadıkları için eleştirmiştir. Dahası Marx ve Engels'in devrimci hareketteki rolünü bile bilmediklerini aktarmıştır (Bebel, 1912, ss. 44-45).

Bebel'in hayatında iki dönüm noktası mevcuttur. Bunlardan birincisi Ferdinand Lassalle'i okuyarak sosyalist olmasıdır. İkincisi ise Marx ve Engels'in yer aldığı sosyalist çevrelerle yakından bağlantılı olan Wilhelm Liebknecht ile tanışmasıdır. 1848'de Alman devriminin bastırılmasının akabinde Prusya düşmanı olan Liebknecht, Bebel ile Saksonya'daki işçi sınıfının siyasallaşması için yürütülen çalışmalara büyük katkılar sunacaktır (Halifeoğlu, 2018, s. 90). Marksizmin etkisi altında Almanya'da politik bir hareket olarak doğan sosyal demokrasi hareketi, 1863 yılında Lassalleci bir grup "Genel Alman İşçileri Birliği" (ADAV) adıyla ilk partileşme girişiminde bulunmuştur (Çubukçu, 2018, s. 263). Lassalle'in 1864'teki vefatının üzerine başkanlığa J. B. von Schweitzer seçilmiş ve birliği Prusya-Almanya çerçevesinde tutmayı amaçlamıştır. Bu tutum Bebel ve Liebknecht'in muhalefete geçmesine sebebiyet vermiştir. Çünkü Bebel enternasyonalist bir şahsiyettir. Bu çekişme uzun yıllar sürmüş ve 1869 yılında Bebel, Liebknecht ile Eisenach'ta "Sosyal Demokrat İşçi Parti"sini (SDAP) kurmuştur. Parti, 1864'te Londra'da kurulan "Uluslararası Emekçi Birliği"ne dayanmıştır (Bebel, 2019, s.11). SDAP Alman işçi hareketinin ve sosyal demokrasinin ana aktörü haline gelmiştir. Buna ek olarak Bebel'in "uluslararası işçi kooperatifleri" modelinin benimsenmesi partinin büyümesinde rol oynamıştır (İletişim Yayınları, 1988, s. 306).

Alman sosyal demokrasi hareketi Lassalleci (ADAV) ve SDAP (Eisenach) olmak üzere ikiye bölünmüştür. Bu iki hareket arasındaki çekişme Avusturya-Alman Savaşı ile zirveye dayanmıştır (Halifeoğlu, 2018, s. 94). Bebel ve Liebknecht, Almanya halkının, Prusya'nın "kardeşkanı dökmeye dayalı" siyasetine karşı silahlı direnişi savunmuştur (İletişim Yayınları, 1988, s. 301). 1870 Fransız-Alman Savaşı çıktığında ise "Alman İşçileri Genel Birliği" ile Eisenach'lılar birbirlerinden ayrı bir tutum benimsemişlerdir. Reichstag'da "Lassalleci" Schweitzer, Fritzsche ve Mende savaş ödenekleri lehine oy kullanırken, Bebel ve Liebknecht çekimser kalmıştır. Bundan dolayı Bebel ve Liebknecht vatana ihanetle suçlanmış ve kalebentliğe mahkûm olmuşlardır (Bebel, 2019, s. 11).

Fransız-Alman Savaşı'nın akabinde Bismarck'ın sosyalistlere yönelik baskıları artmış ve 1875 yılında Gotha'da yapılan toplantıda Lassalleci ADAV

grubu ile SDAP'ın birleşmesi sonucunda Sosyal Demokrat Parti (SDP) kurulmuştur (Çubukçu, 2018, s. 263). Kongrede sunulan program tasarısı Lassaleci tezlerin ağırlığını taşıdığı için, Marx ve Engels tarafından şiddetle eleştirilir. Bebel, Engels'e yazdığı bir mektupta "bütün bunların bir eğitim süreci" olduğunu ifade etse de Engels cevapta Lassaleci tezlerden dolayı yakınmıştır (İletişim Yayınları, 1988, s. 313).

Bebel'in işçi dernekleri üzerindeki etkisi ve sosyal demokrasi hareketi içindeki rolü, ılımlı bir liderlik yürütmesinden kaynaklanmıştır (Halifeoğlu, 2018, s. 94). 1867'den ölümüne kadar Reichstag'da (Alman Parlamentosu) milletvekili olarak görev yapmıştır. Bir eylem insanı olarak 1913 yılında vefat etmiştir (Bebel, 2019, s. 20). Geride çok sayıda eser bırakmış ve eserleriyle nice insanları etkilemiştir. En ünlü eseri olan *Kadın ve Sosyalizm*, pek çok dile çevrilmekle birlikte Türkçe çevirisini de ilk defa Sabiha Sertel gerçekleştirmiştir. Sertel, August Bebel için şu ifadeleri kullanmıştır:

"Bebel, benim düşünce hayatımı büyük ölçüde etkiledi. Sanki beni kafamdan yakaladı, bir top gibi yeni ve bilmediğim bir evrenin içine fırlattı. Gözlerimi açtığım zaman kendimi başka bir evrende buldum. Memleketimdeki kadının, bütün dünyadaki kadının niçin, neden acı çektiğini, olaylarıyla, kanıtlarıyla ve tanıklarıyla gözümün önünde gördüm." (2019, s.13)

2. AUGUST BEBEL'DE DİN, HRİSTİYANLIK ve İSLAM

Bu bölümde çalışmanın ana unsurunu oluşturan August Bebel'in din, Hristiyanlık ve İslam'a bakış açısı iki başlık altında incelenecektir. İçinde yetiştiği toplumda Hristiyanlık yaygın din olduğundan, onun düşünce dünyasında din, Hristiyanlıkla eşdeğer haline gelmiştir. Bu sebeple din ve Hristiyanlık düşüncesi birlikte incelenmiştir. İslam ve Arap kültürü üzerine düşünceleri, Hristiyanlığa bakış açısıyla ayrıştığı için ayrı bir başlık altında ele alınmıştır.

2.1. Dinin Tanımı ve Hristiyanlık Düşüncesi: Tarihsel Materyalist Bir Çözümleme

Dine karşı erken çocukluk yıllarında alakası olmadığını ve dini sadece mecbur kaldığı için öğrendiğini aktaran Bebel, din eğitimini önemsemediğini ve aydınlıkçı-özgür diye tanımladığı annesinin de bu konuda onu özgür bıraktığını ifade etmiştir (Bebel, 1912, s. 23). Anılarından aktardığına göre, çırak olarak çalıştığı zamanlarda kiliseye ilgi duymadığı için, Pazar ayinlerine katılmaması konusunda ustası ona izin vermiştir (Bebel, 1912, ss. 33-34). Dolayısıyla Bebel'in Marksist kuramla tanışmadan önceki hayatında din ile ilişkisinin mesafeli olduğunu söylemek mümkündür. Marksizmle tanıştıktan sonra dini, tarihsel materyalist temellere oturtmanın yanı sıra özel bir mesele olarak görmekte ve bu hususta herhangi bir baskının karşısında olduğunu aktarmaktadır. Fakat söz konusu Hristiyanlık olduğunda daha sert ve katı bir

tutum takınmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Bebel'in ikircikli bir tutum sergilediği düşünülse de aslında onun düşünce dünyasında herhangi bir çelişki yoktur.

Öncelikle Bebel dinin, doğaya ilişkin bilgisizlik halinden çıktığını ifade eder. İnsanların doğaya ilişkin sınırlı bilgileri, onu anlamlandırmak için ilkel ve batıl düşünceleri türetmesine sebebiyet verir. Böylelikle doğan dinler, insanların zaman geçtikçe doğa hakkında genişleyen bilgilerine ve dini tasarımlarına yansımıştır (Bebel, 2021, s. 9). Dinlerin ve Tanrıların insan yaratımları olduğunu aktaran Bebel, tarihin ilkel dönemlerinde dinlerin ve Tanrıların putperestlik ve fetişizmden ibaret olduğunu ifade eder. Uygarlık geliştikçe din, çoktanrılı inançtan tektanrılara doğru bir gelişim gösterir. Bu kutsallaştırma süreci aslında insanların tarihsel koşullara bir uyum sağlama süreci olarak adlandırılabilir (Bebel, 1910, ss. 438-439). Ona göre, bütün dinler insan eseridir ve insanın gereksinimleri doğrultusunda ortaya çıkar. Her din bir öncekinin üstüne çöreklenerek gelir. Ancak dinler ne kadar birbirinden türemiş olsa da kendi içlerinde farklar mevcuttur. Bu farklar, etkili olabilmek için doğdukları ve yayıldıkları toplumların düşünce dünyasına egemen olan görüşleri, düşünceleri ve değer yargılarını kendi içinde özümsemesinden kaynaklanır. Buradan hareketle Musevilik, Hristiyanlık ve İslam üzerine kısa bir inceleme gerçekleştirir. Onun için bu üç din birbirinin üstünde yükselir (Bebel, 2021, s. 7). İnsanlığın var olmasından itibaren dinlerin de var olduğunu, ancak tarihsel koşullardan dolayı dinlerin kendi içinde devinim halinde olduğunu düşünür. Fetişizm çağından çoktanrılı inanca, oradan da tektanrılı inanca ve tek tanrılı inançların da kendi içindeki değişimine kadar geçen tüm süreç, tarihsel koşullar içerisinde değişiklik göstermiştir. Bu bir çeşit kutsallaştırma sürecidir. Bu süreci Hristiyanlık üzerinden açıklar.

Hristiyanlık, Yahudilikle Yunan felsefesinin karışımından ortaya çıkmıştır. Yahudilik ise Hindistan, Babil ve Mısır gibi daha eski uygarlıklara dayanır. Bunu Hristiyanlığın kadınlara bakış açısı üzerinden örneklendirir. Kadının ezilen sayılmasının Yahudilikten Hristiyanlığa miras kaldığını aktarır. Kadının Hristiyanlıkta ağır günahların sorumlusu olarak kabul edilmesinin sebebi budur. Hristiyanlığın kadına verdiği bu konumu, anaerki bittikten sonra bütün uygarlıklarda yer aldığını belirten Bebel, Hint kanunlarında ve Tevrat'ta da aynı bakış açısının yer aldığını savunur (1910, s. 61). "Kadın" olgusunu burada bir örneklendirme olarak kullanır, ancak asıl amacı kutsallaştırma sürecinin işleyişine vurgu yapmaktır. Dinlerin tarih boyunca kendi felsefelerini öncüllerinden alarak geliştiği üzerine çözümleme yapmasıyla tarihsel materyalist bir bakış açısını benimsediğini ortaya koyar. Her din bir sonrakine kendinden miras bırakır ve her din bir öncekinin üstüne çöreklenir. Bir başka deyişle, din insan eseri olduğundan her topluma ait dini mitler ve inanç sistematiği birbirini etkiler. Toplumun canlı bir varlık olduğu da göz önünde bulundurulduğunda toplumlar arası dini mitler geçişkendir.

Bebel'in bu tarihsel materyalist çözümlemesi Engels ile örtüşmektedir. Engels dinin tarihsel rolü ile Marx'tan daha çok ilgilenmiş, dini zaman dışı bir

unsur bulmamış, dini tarihsel dönüşümlere uygun biçimde dönüşen kültürel bir biçimin dinamik unsuru olarak tanımlamıştır (Löwy, 1996, s. 29). Bu bağlamda Engels için din insanların kafasındaki yaratımlardan oluşmakla birlikte insanların yaşamlarını egemenlik altına alan bir niteliktedir (Engels, 2010, s. 416).

Bir dinin toplumda yer edinebilmesi için ilk şartın o toplumun kültür düzeyine uygun düşmesi gerektiğini belirten Bebel, bu bakımdan dinlerin biçim değiştirerek gelişmesinin son kertede kendini aşmaya doğru gideceğini vurgular. Dinin tepeden inmece yapay buyruklarla da yok edilemeyeceğini ifade eder. Dinin en gelişmiş basamağı olarak ateizmi görür. Ateizme hiçbir toplum resmi olarak geçemese bile kültür düzeyi yüksek toplumların ateizme yaklaştığını savunur (Bebel, 2021, ss. 9-10). Dini düşüncelerin halkın düzeyi ile kopmaz bir bağı olduğunu düşünür ve dinin kurucusuna sahtekâr veya özel güçlere sahip biri olarak adlandırmanın yanlışlığına değinir. Çünkü bir dine geçmeye hazır hale gelen toplumdur. Dinin ilkelerini ve görüşlerini ortaya koyan önderler birden fazladır, ancak içlerinden sadece biri sivrilmiştir. Bunu, “Örneğin, Martin Luther ortaya çıkıp ’95 tez’ini içeren bildirisini Wittenberg Kilisesi’nin kapısına çivilememiş ve papalığa karşı savaş ilan etmemiş olsaydı, yine de bir şey değişmeyecek, dindeki reform hareketi eninde sonunda başlayacaktı” ifadesiyle örneklendirir (Bebel, 2021, ss. 11-12).

Dinin toplumda yer edinebilmesi için veya dinden ateizme geçilebilmesi için toplumun hazır olması gerekmektedir. O halde sosyalist bir toplumda din koparılmayacak bir argümandır. Bu hususta Marx’ın izini takip eden Bebel, zorlama olmadan ve düşünceler bastırılmadan din ve dini örgütlerin yavaş yavaş kendiliğinden sönmüneceğini ifade eder (Bebel, 1910, s. 437). Onun bu düşüncesini anlamlandırmak, ancak Marx’ın düşüncelerini gözden geçirmekle mümkündür. Marx’a göre din, yabancılaşmanın ortaya çıktığı bir alan olmakla birlikte toplumsal yapıyı da örtmektedir (Özçınar, 2018, s. 170). Yabancılaşmanın sonucu olarak din meydana gelmektedir. Din ve yabancılaşma ilişkisini Feuerbach’dan alsa da onu tenkit etmiştir. Feuerbach dini, insandaki ruhsal yabancılaşmanın bir alameti olarak görmüştür. Bir başka deyişle, din insanın kendi değerini dışsallaştırarak aşkın alandaki Tanrı’ya kişiliğini yansıtmıştır. Bu yansıtmayla birlikte insanlar kendilerini Tanrı ile kıyasladığında aşağılanmış olarak hisseder. Böylece din, insanı kendi insanlığından çıkaran bir olgu olarak tezahür eder (Peffer, 2001, s. 55). Marx ise Feuerbach’ın politik tasarımı görememesi iddiasıyla onun düşüncesini eleştirir. Marx için din, emeğin yabancılaşmasından doğan derin acıların bir tesellisidir. Ezilen insanların, toplumdaki ezilmişliğin ve kapitalizmin ruhsuzluğunun karşısında öteki dünya ile vaat edilen avuntu mekanizmasıdır. Dini halkın afyonu olarak görmesi bundandır. Dinin politik yönüne vurgu yaparak, dinin kendisinin ortadan kaldırılmasından ziyade, dinin aldatıcı mutluluğuna sebep olan politik durumların ortadan kaldırılması gerektiğini belirtir (Marx, 2016, ss. 192-193).

Marx'ın dinin aldatıcı mutluluğunu ortadan kaldırmak için dine değil, bu duruma sebep olan politik olaylara yönelmesini Bebel de takip eder. Halkın aldatıcı mutluluk yerine gerçek mutluluğu anlamasına engel olarak egemen sınıfları görür. Bu düşüncesinde din, egemen sınıfların kendi egemenliklerini korumak için bir araç görevi görmektedir. Fakat egemen sınıflar bunu örtbas etmek için, "dini halk için korumalı" mottosunu ortaya koymuştur. Bir başka deyişle din, halk için korunuyor fikrinin alt temasında egemen sınıfların kendi çıkarlarını koruması ve egemenliklerini sürdürmesi yatar (Bebel, 1910, s. 438). Buradan hareketle Bebel'in Hristiyanlık konusunda daha sert bir tutuma sahip olduğu söylenebilir. Ona göre, Hristiyanlık insanlara sosyo-politik olarak itaat etmeyi öğrettiği için, ilerlemenin, özgürlüğün ve kültürün düşmanıdır. Böylece Hristiyanlık sınıf egemenliğinin ideolojik araçlarından biri haline gelir. Etik değerleri göz önüne alarak Hristiyanlığı sahtekârlık olarak nitelendirir (Akt. Lidtker, 1966a, ss. 253-254). *İncil*'in başka herhangi bir kutsal kitaptan insanlara daha fazla zarar verdiğini ifade eden Bebel'e göre, Hristiyanlık ve sosyalizm birbirine ateş ve su gibi karşıttır. Hristiyanlığın özünün iyi olduğuna dair savları da reddeder ve Hristiyanlığa özgü olan öğreti ve dogmaların insanlığa düşman olduğunu belirtir (Akt. McLellan, 1987, s. 62).

Bilhassa 1876'da yayımlanan *Hristiyanlığın Gerçek Yüzü* başlıklı yazısında, ilk Hristiyanlığın soylu ve yüce olarak ultramontanizm tarafından temsil edilen bozulmuş ve değiştirilmiş Hristiyanlığın karşısına çıkarılmasını eleştirir. Bu ilk Hristiyanlığın yüce olduğuna dair savın sosyal demokrasi çevrelerince de benimsenmesinden ve İsa'nın ilk ve en büyük sosyalist olduğuna dair beyanatların artmasından rahatsızlık duyar. Ona göre Hristiyanlık gericidir ve onun gerici doğası gözler önüne serilerek bahsi geçen savların çürüklüğünü göstermek gereklidir (Bebel, 1969, s. 29). Tam da 1870'ler döneminde SPD, Hristiyanlığa karşı militan ateist bir kampanya yürütür. Bebel de bu kampanyanın liderlerinden biridir. Kampanyada Alman işçilerin, Hristiyan din adamlarının uyguladığı manevi vesayetten özgürleştirilmesi savunulmuştur. Çünkü Sosyal Demokratlar, sosyalizmin ancak Hristiyanlığa karşı savaşta zafer kazanmaları halinde kökleşeceklerine inanmışlardır (Akt. Lidtker, 1966a, s.250). Buna rağmen Bebel ve SPD'nin diğer üyeleri 1875'teki Gotha Programında dini, özel bir mesele olarak gördüklerini ifade eder (Lidtker, 1966b, s.334). Bu "vicdan özgürlüğü" meselesini Marx "[...] İşçi Partisi, burada, burjuva "vicdan özgürlüğü" nün akla gelebilen bütün dini inançlar için özgürlüğü hoşgörüle karşılamaktan öte bir şey olmadığı halde, bizzat parti, vicdanları dini göz-bağcılıktan kurtarma çabasında olduğunu ifade edebilirdi" sözleriyle eleştirir (Marx ve Engels, 1969, s. 48). Hâlihazırda, Hristiyanlığa karşı bu peyoratif bakış açısından dolayı dini özel bir alanda tutmak istediği aşikârdır. Hristiyanlığı yerden yere vururken bir yandan da dine müdahale edilmemesi gerektiğini savunması çelişkili gibi görünse de dinin baskıyla yok edilemeyeceğinin de

farkındadır. Bu sebeple dini özel alanda tutarak, insanları dine karşı bilinçlendirme yolunu tercih etmiştir.

1880'lere gelindiğinde ateist kampanyada yumuşama başlamıştır. Sosyal Demokratlar yine ateist olarak kalsalar da 1878'de sosyalistlere karşı baskıcı yasanın kabul edilmesi, Bismarck'ın Kulturkampf¹'tan vazgeçmesi ve baskının Katoliklerden sosyalistlere doğru aktarılması onları ılımlaşma politikalarına doğru itmiştir. Çünkü sosyal demokratlar bu politikanın içinde kendilerini korumak zorunda kalmış, böylelikle Hristiyanlarla ideolojik mücadele daha az önemli hale gelmiştir. 1881'de Bebel seçimde sandalyesini kaybettiğinde meslektaşlarından birisi, Engels'e bu başarısızlığın Bebel'in Hristiyanlığa karşı düşmanlığından kaynaklanabileceğini aktarmıştır (Akt. Lidtke, 1966a, ss. 255-256). 1883'te Kopenhag'ta yapılan gizli parti kongresinde delegeler dine karşı propagandanın sona ermesi gerektiği kanaatine varmıştır. Kongre, sosyalistlerin din üzerine sert tutumlarını haklı görse de emekçiler arasındaki heyecana zarar verdiğini fark etmişlerdir. Öncelikle emekçilere ekonomi ve politikanın anlatılmasının kararlaştırılması bundandır. Çünkü delegelere göre bir kişi ancak ekonomi ve politika alanında ders aldıktan sonra dini kendi isteği ile bırakabilmelidir (Akt. Lidtke, 1966a, ss. 257-258).

Genel anlamda dine, özel anlamda ise Hristiyanlığa karşı önce takındığı sert tutum ve ardından gelen yumuşamaya rağmen Bebel'in bakış açısında bir değişiklik olmamıştır. Bir başka deyişle politik uygulamalarındaki yumuşama, düşünsel dünyasında dine olan bakış açısına etki etmemiştir. Onun düşünsel dünyasında din her daim kullanılabilir bir araçtır. Çünkü dünyada her zaman egemen olan ve iktidarı elinde bulunduran kesimin azınlık olduğunu, ezilen kitlelerin ayaklanması karşısında dayanak olarak kullanılan koltuk değneğinin din olduğunu savunur. Ona göre din, kitlelerin başkaldırmasını engellemek için kullanılan bir aygıttır. Kilise ve devlet ne kadar çatışsın bu mücadeleden her daim kilisenin galip çıkacağını belirtir. Çünkü kitlelere egemen olmak isteyen, kiliseden yoksun kalamayacaktır. Devletin kilise karşısında galip gelmesi için kitlelerin ileri bir eğitimden geçmesi gerektiğini belirten Bebel, devlet ve kilisenin ayrılıp laik eğitim modeline geçilmesini gerekli görür. Fikir alanında kiliseden kurtuluş, siyasi vesayetten kurtuluşu da beraberinde getirecektir (Bebel, 1969, ss. 159-163). 1891'de kabul edilen Erfurt Programındaki maddelerde, Bebel'in devlet ve dini ayıran düşünceleri uygulanmıştır. Programda Hristiyanlığa yönelik herhangi bir eleştiri yer almamış ve daha önce de dini özel bir mesele olarak ele aldıkları formül muhafaza edilmiştir. Kilisenin devlet hazinesinden masrafları için aldığı ödeneklerin son verilmesine ve tam bağımsız özel alan sayılmasına

¹ Literatürde Almancasıyla kullanılan bir kavram olarak yer almaktadır. 1871-1878 yılları arasında Prusya'da gerçekleşen Bismarck'ın başlattığı bir kültür savaşıdır. Katolik Kilisesi'nin ve dinin kamusal alandan tasfiyesiyle birlikte devletin kiliseye karşı otoritesini kabul ettirme hareketidir (Özet, 2022, ss. 13-14). Çıkarılan kanunlar arasında resmi nikâhın uygulanması, kilisenin eğitim alanının dışında tutulması, din adamlarının siyasi görüşlerini dile getirmek için kürsü kullanmalarının engellenmesi ve kilisenin mali gücünün kısıtlanması gibi pek çok uygulama yer almaktadır (Habermas, 2011, s. 458).

karar verilmiştir. Okulların da laik okullara dönüştürülmesi savunulan argümanlar arasında yer almıştır (Lidtke, 1966b, s. 337).

Bebel, din ve devletin birbirinden ayrılmasını ve dini özel alanda tutma isteğini her arenada dile getirmiştir. Bu doğrultuda Britanya Sosyal Demokrat Federasyonu'nun organı olan Sosyal Demokrat'ın yürüttüğü ve tüm ülkelerin önde gelen sosyalistlerine din ile sosyalizm arasındaki çatışmaya ilişkin görüşlerinin sorulduğu bir sempozyum düzenlenmiştir. Sempozyumun odağı Roma Katolik Kilisesi'dir. Bebel de bu sempozyuma katılarak görüş bildirilmiştir. Dine karşı özel hayatında mesafeli olsa da “dinin özel bir mesele” olduğunu, dini inançlara müdahale edilmemesi gerektiğini ve SPD'nin programının da bu doğrultuda oluştuğunu aktarmıştır. Herkesin dilediği gibi bir inanca sahip olabileceğini ifade etmiş ve bir sosyal demokratın aynı zamanda Katolik, Ateist, Protestan da olabileceğine “bu partide kimseyi ilgilendirmez” sözleriyle vurgu yapmıştır. Dini tamamen özel alana çeken ve dine müdahale edilmemesini savunarak bunun sınırlarını da çizmiştir. Ona göre, bir inanan partide dini inançları lehine propaganda yaparsa, o vakit dinin özel bir mesele olduğu ilkesini çiğnemiş olmaktadır. Bu sebeple o kişi protesto edilmelidir. Aynı zamanda üyelerin de dini düşüncelerinin sarsılmamasına özen göstermiştir (Bebel, 1903). Parti kongrelerinde, parti üyelerinin kiliseden ayrılması zorunluluğunun konması isteğine de şiddetle karşı çıkmıştır (Bebel, 1969, s. 28). Din ve devletin ayrılması ve devletin laik olması taraftarı olan Bebel, dini topluluklara özel alanda yer vererek, tarafsızlığın ancak bu şekilde sağlanacağını ifade etmiştir.

SPD'nin içinde yer alan ve Bebel ile aynı dönemde yaşayarak dirsek temasında bulunan Rosa Luxemburg da dinin özel alanda kalmasını savunmuştur. Ona göre, kilise ve ruhban sınıfı kapitalistlere yardım ederek halkı din üzerinden sömürmektedir. Özellikle yoksulluğun ekonomik nedenlerden dolayı değil, Tanrı'dan geldiğine yönelik tezlerle sömürünün devam ettiğini vurgular (Luxemburg, 2003). Sömürünün devam etmemesi için inananların kamu ayrıcalıklarından yoksun olması gerektiğini düşünen Luxemburg, kilisenin devletin içinde egemen güç olmak için giriştiği tüm çabaların karşısında durarak önlenmesini savunur (2004). Bebel gibi Luxemburg da dinin kendisini reddetmekten ziyade kilise ve din adamlarının uyguladığı politikaları ve kilisenin egemen sınıfların aygıtı olmasını eleştiri merkezine almaktadır. Her ikisi de dinin kamusal alandan özel alana doğru itilmesi görüşü üzerinde hemfikirdir.

Bebel'in Hristiyanlığa karşı çoğu zaman tutumu katıdır. Ancak Hristiyanlık ve sosyalizm arasındaki bu uzlaşmazlığına rağmen diğer pek çok Marksist gibi Hristiyanlığın erken dönemi ile sosyalizm arasında bazı paralellikler saptamıştır. Hristiyanlığın çıkışı bir dini hareket gibi görünmesine rağmen, eşitlik, evrensel kardeşlik ve karşılıklı yardım çağrılarında bulunmasından dolayı gerçekte toplumsal reformcu bir harekettir. Sosyal Demokrasi'nin de parti olmasına rağmen benzer hedef ve gayeler içinde bulunduğunu aktaran Bebel, bu doğrultuda 1870'li yıllarda

hapisanedeyken Alman Köylü Savaşı'nı inceler. Ona göre, bu isyan Hristiyanlığın entelektüel zayıflıklarından çıkmamıştır. Çünkü köylüler din konusunda aydın görüşlere sahip olamamaktadır. Bu isyan, ideal bir toplum anlayışı için mücadeledir. Köylüler ile sosyal demokratlar arasındaki paralellik, köylüleri bilimsel sosyalizmin öncüleri yapmaktadır (Akt. Lidtke, 1966a, ss. 258-259). Yukarıda Bebel'in ilkel Hristiyanlığı sosyalizm, İsa'yı da bir sosyalist olarak nitelendirmediği aktarılmıştır. Hristiyanlığın çıkışıyla sosyalizm arasında paralellik kursa da Hristiyanlığı bir çeşit sosyalizm olarak nitelendirmez. Bebel'le benzer fikirlere Rosa Luxemburg'da da rastlanmaktadır.

Luxemburg, Hristiyanlığın 1. ve 2. yüzyıllarındaki savunucularını bir nevi sosyalizm destekçileri gibi görmektedir. Hristiyanlığın ilk dönemlerindeki öğretilerinin de emek komünizmine dayanmadığını ve insanlar arasındaki eşitsizliği kısa bir süreliğine ortadan kaldıracabileceğini söyler (Luxemburg, 2003). Luxemburg da Bebel de ilk dönem Hristiyanlığını tam anlamıyla sosyalizm olarak görmemektedir. Her ikisi de Hristiyanlığın doğduğu ortama nazaran, ilkeleriyle reformcu bir yapıya sahip olduğu için sosyalizme paralel olarak görür.

Bebel'in bu düşüncesinin kökleri Engels ile de uyusmaktadır. Engels din ve dinin tarihsel rolüyle Marx'tan daha çok ilgilendiği için Hristiyanlığın tarihsel süreç içerisindeki seyrini ele almıştır. Engels her ne kadar dini yanılısımalı bir alan olarak görse de ilk Hristiyanlar ile Marksist devrimciler arasında bazı bağlantılar kurmuştur (Siegel, 2005, s. 70). Ona göre, Hristiyanlık da işçi hareketi gibi ezilenlerin hareketi olarak doğmuştur. Engels hem ilkel Hristiyanlığın hem de sosyalizmin kölelik ve yoksulluktan kurtuluşu öğütlediğini belirtir. Ancak Hristiyanlık bu kurtuluşu öteki dünyaya bırakırken, sosyalizm kurtuluşu bu dünyaya ve toplumun bir dönüşümü içine yerleştirir. Engels'e göre aralarındaki fark budur. Hem ilkel Hristiyanlık hem de sosyalizm toplumsal düzenin düşmanları olarak görülse de baskıya boyun eğmeyen yapılara sahiptir (Marx ve Engels, 2019, ss. 293-294).

Engels ilkel Hristiyanlıkla sosyalizm arasındaki kurduğu bağı, 16. ve 17. yüzyılda yaşanan köylü savaşları bağlamında değerlendirir. Ancak bu savaşları dinsel savaşlar olarak değerlendiren ideologlara karşın, sınıf mücadelesi olarak nitelendirir. Bu savaşlar her ne kadar dini nitelik taşıyor gibi görünse de esasında sınıf çıkarları ve taleplerinin savaşlarıdır. Ona göre, Orta Çağ'da feodalizme yöneltilmiş tüm saldırılar kiliseye yöneltildiğinden dolayı, bütün devrimci toplumsal ve siyasal öğretiler aynı zamanda devrimci sapkınlıklar olmak zorundadır. Bu sebeple köylü savaşları dini görünümlü sınıf mücadelesidir (Engels, 2018, ss. 53-55).

Hem Engels hem de Bebel köylü savaşının aslında dini bir savaş değil, sınıf mücadelesi olduğunu savunur. Ancak Bebel, köylü savaşını 1870'li yıllarda incelemiş, Engels ise Alman Köylü Savaşı kitabını 1850 yılında kaleme almıştır. Bu açıdan bakıldığında Engels'in bu konuyu daha önce incelemeye başladığı aşikârdır. Bu sebeple Bebel'in bu husustaki düşünsel

dünyasını Engels'in aydınlatığı söylenebilir. Fakat Friesen'e göre aralarında bir fark vardır: Engels devrimin başarısızlığını Münzer'in komünist devrimi için tarihin henüz olgunlaşmamasında görürken, Bebel başarısızlığın nedenini sıradan insanların devrimci olamamasında görür (1965, s. 310).

Erken dönem Hristiyanları ile sosyalizm arasındaki paralellığe rağmen, Bebel modern dünyada insanın gelişimi ve katıksız bilimin öne çıkmasından dolayı, din gibi düşüncelerin yer almayacağını vurgular. Fakat dine karşı hoşgörülü yaklaşmasında, insanların dini ihtiyaçları olduğu ve bu ihtiyaçları kendi inancını paylaşanlarla birlikte giderebileceğini, buna aldırış edilmemesi gerektiğini belirtir. Din adamlarının da düşünsel dünyalarında bir gelişim göstereceklerini ve en temel gayenin insan olmak olduğunu anlayacaklarını ifade eder. Ona göre, ahlak ve erdem din olmadan da var olabilmektedir (Bebel, 1910, s. 439). İnsanın ahlaki bir varlık olduğunu vurgulayan Bebel, ahlaki algıların toplumla ilişkiye girdiğinde, ahlaki görüşlerin sınıf çıkarlarına bağlı olduğunu ortaya koyar. Bu şekilde toplumsal ahlakın yarattığı etkiyi oldukça materyalist nitelikte değerlendirir (Bebel, 1899). İddiasını ise yamyamların insan eti yemesini, Romalıların köleliği, Orta Çağ'ın serfliği, kapitalistin ücret köleliğini ahlaki olarak görmesiyle örneklendirir. Bunların hiçbirinin en yüce ahlaki koşul olmadığını ve en ahlaki koşulun özgür ve eşit yaşam olduğunu kaydeder. Onun için gelecek, sosyalizmin temel mantığından beslenecektir (Bebel, 1910, ss. 439-440).

2.2. İslam Çözümlemesi ve Arap Kültürü

Bebel'in İslam ve Arap kültürü çözümlemesi de tarihsel materyalist bir bakış açısı içerir. Hâlihazırda dinlerin insan yaratımı olduğunu aktaran Bebel'e göre, dinlerin belli gelişim yasaları ve süreçleri vardır. Bu açıdan İslam'ı da bir insan yaratımı olarak ele alır ve tarihsel koşulların zorunlu bir ürünü olarak değerlendirir. İslam'ın çıkışını Arap coğrafyasının gelişim yasasının bir ürünü olarak görür. Bu bölümde Bebel'in tarihsel materyalist bakış açısından İslam'ı nasıl çözümlediği ve Arap kültürüne olan bakış açısı ortaya konacaktır.

Bebel'in dinlerin birbirlerinin üstüne kurulmuş olduğu savı, yukarıdaki bölümde ele alınmıştır. Buradan hareketle İslam'ın da ortaya çıkmadan önceki toplumsal koşullarını ve öncüllerini değerlendirir. Bütün din sistemlerinin Doğu'da ve hemen hemen aynı bölgede doğup gelişmesinin rastlantı olarak görülmemesini vurgular: Musevilik, Hristiyanlık ve İslam coğrafi yönden bitişiktir (Bebel, 2021, s. 15). Böylece İslam'ın çıkış noktasını ve kendinden önceki inanışları ele alır. Bu İslam'ın tarihsel materyalist çözümlemesini yapabilmek için Bebel nezdinde bir koşuldur.

Öncelikle İslam'ın tarihsel materyalist çözümlemesini yapılabilmesi için, İslam'ın ortaya çıktığı dönemin coğrafi, ekonomik ve sosyal açıdan incelemesini gerçekleştirir. Hindistan, insanlığın ortaya çıktığı bölge sayılmaktadır. Burada tarihin bilinen en eski uygarlığının doğduğunu

belirterek, insanların çoğalıp yeni yerleşim bölgeleri aramak suretiyle Kuzey ve Batı yönlerine doğru yer değiştirdiğini ifade eder. Buradan ayrılan insanlar Arap Denizi'ni aşarak Güneybatı Arabistan'a ve Yemen'e varmış, Kızıl Deniz'i de geçerek Nil Vadisi'ne ulaşmıştır. Kızıl Deniz ile çöllerle kesilmiş Nil Vadisi'nin tıpkı Hindistan örneğinde olduğu gibi katı kast sistemine göre düzenlenmiş bir devlet yapısı olduğunu aktarır. Çünkü nüfus belli bir alanda yoğunlaşmak zorunda kalmıştır. Bir başka deyişle, coğrafya aynı zamanda devlet yapısını da belirleyen bir etmen olmuştur. Arabistan coğrafyası ise geniş bölgelere yayılmaya elverişli bir yapı olduğundan, kast ve hegemonyacı devlet sisteminin kurulması olanaksızlaşmıştır. Böylece Arabistan'da kendi içinde kademelenmiş kabile ve aile hayatı ortaya çıkmıştır. Nüfus ne kadar aynı ırktan gelse de çalışma ve yaşam tarzı bakımından farkların da var olduğu bir tablo hâkimdir. Arabistan'ın kıyılarında uygarlık gelişirken iç bölgelerinde daha çok bedevi yaşam tarzı gelişmiştir (Bebel, 2021, ss. 15-16).

Geniş topraklara yayılmanın sonucunda, kabileler kopuk bir biçimde yaşamış ve buna özgü gelişen kabile gururu oluşmuştur. Bedevi kabileleri, en iyi otlaklardan yararlanma konusunda sürekli çekişme halindedir. Hayvancılıkla uğraşan Arap kabileleri ticaret yollarındaki kervanlara saldırarak, el koymayı geçim kaynağı haline getirir. Bu yaşam tarzı onların kültürlerinde gasp, yağma, kavgacılık gibi unsurları geliştirir. Öte yandan kabilecilik gelenekselleşmeyi, atalara saygıyı, konukseverliği ve yenik düşmüş düşmana merhameti de beraberinde getirir ve bunlar Arapların kültürel unsurlarını oluşturur (Bebel, 2021, ss. 17-18). Bebel'in bu toplumsal koşulları incelemesinin sebebi, dini görüşlerini anlamak istemesidir. Ona göre bir dinin gelişebilmesi için toplumun kültür düzeyine uygun düşmesi gerekmektedir. Arap toplumunda filizlenen ve yayılan İslam'ı incelemek için Arapların toplumsal şartları da önem teşkil eder. Açıkça bir referansta bulunmasa da Bebel'in bu fikirlerinde İbn Haldûn'un toplumları bedevi (göçebe) ve hadârî (yerleşik) olarak incelemesinin izleri görülür. Bedevilikte üretim toplumun hayatta kalmasına yetecek kadar yapılırken, hadarilikte refah toplumu olmak için üretimin arttığı bir tablo hâkimdir (İbn Haldun, 1991, s. 82-83). Bedeviler bolluğa alışmadığı için dünya nimetleri karşısında daha az isteklidir. Bu durum onların kötü alışkanlıklardan uzak durmalarını sağlamış ve böylelikle görece bozulmamış bir toplumun örneğini oluşturmuşlardır. Hadârîler ise dünya nimetlerine rağbeti çok olan, bu yüzden hayırdan uzaklaşan, utanma duygusu olmayan toplumlardır (Tartı, 2013, s. 96).

Bebel de İbn Haldûn gibi, toplumların dini görüşlerinin toplumsal koşullarla anlaşılabilirliğini düşünür. Ona göre bir dinin gelişebilmesi, toplumun kültür düzeyine uygun düşmesiyle mümkündür. Arap toplumunda filizlenen ve yayılan İslam'ı incelemek için Arapların toplumsal şartları da bu açıdan önem teşkil etmektedir.

Buradan hareketle dinin hâlihazırda doğa olaylarından çıktığını düşünen Bebel, Arapların toplumsal şartlarını da göz önünde bulundurarak İslam öncesi döneme dair tespitlerde bulunur. Ona göre, çöl toplumu olan

Araplar, sıcak iklimin etkisiyle halüsinasyon görmeye, duygusal olmaya ve vecd haline yatkın bir toplumdur. Çölde gerçekleşen doğa olaylarına hayal gücü de eklenince sanatsal üretkenlik de artar (Bebel, 2021, s. 19). Bu fikrini şu şekilde örneklendirir:

“Bu ortam yüzünden Arapların cinlere, perilere, hayaletlere inanma eğiliminin kökenleri çok uzak geçmişlere dayanır. Bu cin ve periler Kur’an’da da yer alacaktır. Hristiyanlığın kurucusu İsa’nın, İncil’e göre Samilerin Şeytan’ını çölde görmüş olması bu bakımdan oldukça ilginçtir. Aynı ırktan gelen ve hemen hemen aynı toprak üzerinde yaşayan Yahudi ve Arapların kökenleri, çok gerilere giden din görüş ve anlayışlarında birçok ortaklık ve benzerlik vardır.” (Bebel, 2021, s. 20)

Bebel, Muhammed Peygamberin de düşünsel dünyasını bir Yahudi bilginin etkilediğini belirtir. Ona göre, Muhammed Peygamber çok küçük yaşlarda bağımsız davranabilen biri olduğu için, on iki yaşında Basra’ya gitmiş, orada Hristiyan olan Bahira’yı tanımış ve anne tarafından akrabası olan Yahudi bir bilginle de ilişkiler kurmuştur. Arapların belli bir din sistematğine sahip olmamasının etkisiyle peygamber olarak ortaya çıkmıştır. Muhammed Peygamberin kendisinin de dini görüşlere ve düşüncelere kapıldığının altını çizer (Bebel, 2021, ss. 24-26). Bir başka deyişle Arap coğrafyasının sıcak ikliminden dolayı halüsinasyona kapılan Muhammed Peygamber kendini peygamber olarak tanıtırken, İslam’ı zihninde yaratmaya başlamış, zamanla buna kendisi de inanmıştır.

Muhammed Peygamberin, peygamber olarak ortaya çıkışından sonra, Mekke’nin ileri gelenlerinden ve kendi soyundan olan Kureyşlilerle çekişmesi başlamıştır. Bu çekişme hız kazanınca Muhammed Peygamber Medine’ye gitmiştir. Medine’deki Hristiyan ve Musevi dininin görüş ve adetleri, Arapların putperest dünya görüşüyle harmanlanmış ve din sistemi gelişmeye başlamıştır (Bebel, 2021, s. 27). Bebel’in İslam’ı Arap coğrafyasında yer alan putperestlik, Yahudilik ve Hristiyanlığın harmanlanmış bir türü olarak görmesi böylelikle açığa çıkar. Dinler birbirilerinin üzerine çöreklenerek gelir savını, İslam üzerine çözümlenmesine de uyarlamıştır.

Dinler birbirinin üstüne çöreklenerek gelmesine rağmen İslam’ın ayetlerinin önceki dinlere nazaran yüksek ahlakla donatılmış, sağlıklı ve insancıl olduğunu belirtir ve bu ayetlerin dinsel-toplumsal yasanın temeli olduğunu ifade eder. Bunların halkın gelenek, görenek, âdet ve karakterine uygun olduğunu ve parçalı olan kabile sistemini birleştirmek için elverişli olduğunu aktarır. Buradan hareketle Muhammed Peygamber, İslam’ın yaygınlaşmasını sağlamak yeni bir ekonomik sistem inşa eder. Bunun için öncelikle kâfirler ve müminler arası bir ayırmda bulunur. Kâfir, Arap soydaşıysa yenilgiye uğratılıp yeni dini kabul edince, eskiden beri Müslüman olanlarla aynı haklara sahip olabilecektir. Eğer kâfir yabancı kökenli ise yenilgiye uğratılmadan ve toprakları ellerinden alınmadan önce kendiliğinden teslim olurlarsa İslamiyet’in koruması altına alınmakta ve topraklarının

mülkiyetini ellerinde tutma hakkı tanınmaktadır. Fakat yine de yabancı kökenli kâfirlere belli bir miktar cizye ve vergi verme yükümlülüğü getirilmektedir. Bu söz konusu vergi ise hazineye girerek belirli kurallara göre müminler ve kabile üyeleri arasında bölüşülmektedir. Savaş ganimeti içinde aynı kuralların işleten Peygamber, ganimetin beşte biri hazineye ayrıldıktan sonra müminler arasında paylaşılmasını uygun görmüştür (Bebel, 2021, s. 28).

Buradan hareketle Bebel, inançla bütünleşmiş maddi yararların Arap insanını etkilediğini ifade eder. Öte yandan dinin hoşgörü üzerine kurulması da hızla yayılmasına aracılık etmiştir. Peygamberin diğer dinlerin mensuplarıyla kurduğu hoşgörü ilişkisi, bağnazlığın yeşermesine izin vermemiştir. Bebel'in Hristiyanlığı ve İslam'ı kıyaslaması da bahsedilen hoşgörü bağlamındadır. Buna göre İslam dininin gölgesinde Hristiyanlar, Museviler ve diğer dinlere mensup olanlar rahatlık ve güven içinde yaşamıştır. Farklı dinlere mensup insanların özellikle Museviler ve Hristiyanların, İslam devleti içinde yüksek mevkilere kadar gelebilmeleri, toplumda saygın meslekleri icra edebilmeleri ve kendi dinlerini özgürce yaşayabilmeleri hoşgörünün ve özgürlüğün bir sonucudur (Bebel, 2021, ss. 28-31).

Bebel'in İslam'a dair düşüncelerinde kendine özgü taraflar vardır. Ancak İslam'ı da tarihsel materyalist bir çözümleme ile irdelediği ve bunu Marx ve Engels'den miras aldığı göz önünde bulundurulduğunda, Engels'in ilgili düşüncelerine değinmek, Bebel'in İslam çözümlemesini daha anlaşılır kılacaktır.

Engels, İslam'ı ve Yahudiliği aynı kökten beslenen iki din olarak ele alır. Yahudi kabilelerinin Bedevi kabilesinden başka bir şey olmadığını ifade eden Engels, 1853 yılında Marx'a yazdığı mektupta şöyle söyler:

“[...] küçük bir parçasını İbrani geleneğinin oluşturduğu eski geleneksel Arap tektanrıcılığının (Amerika'daki Kızılderili kabilelerinde olduğu gibi) egemen olduğu güneydeki eski yazıtlardan anlaşıldığına göre, Muhammed'in dinsel devrimi, her dinsel hareket gibi, eski basit geleneklere dönme iddiası, biçimsel bir tepkidir.

Yahudilerin Kitab-ı Mukaddes denen kitaplarının eski Arap din ve kabile geleneğinin kaydedilmesinden başka bir şey olmadığı, aynı kökten gelen ama göçebe komşularından erkenden ayrılan Yahudiler tarafından değiştirilmiş olduğu anlaşılıyor. Bu nokta, şimdi bana çok açık görünüyor. Yahudilerin farklı gelişmesini, Filistin'in Arabistan tarafının Bedevi toprağı olan çölle çevrilmiş olması çok iyi açıklıyor. Ama eski Arap yazıtların, geleneklerin ve Kur'an'ın ve bütün soy kütüklerin vb. artık kolaylıkla çözülebilmesi, esas özün Arap ya da daha çok Sami olduğunu gösteriyor.” (Marx ve Engels, 2019, ss. 112-113)

Buradan anlaşılacağı üzere, Engels için Yahudiler her ne kadar Bedevi kabilelerinden gelse de onun küçük ve ayrı bir karşıt koludur. Yahudilik, geleneğini Arap tektanrıcılığından almış olmasına rağmen, onu kısmen

değiştirmiştir. İslam ise temel argümanlarının küçük bir kısmını Yahudilikten alırken, büyük ölçüde eski Arap tektanrıcılığına dayanmaktadır. Engels'in düşünsel dünyasında İslam ve Yahudilik arasındaki ilişki böylelikle kurulmuş olur. Onun için İslam, Yahudiliğin eski Arap tektanrıcılığı ile harmanlanmış versiyonudur.

Bebel ve Engels'in argümanlarına bakıldığında İslam'ın kendinden önceki dinlerden etkilendiğine, bunun bir çöreklenme durumu olduğuna dair beyanları benzerlik gösterir. Ancak Bebel, İslam'ın Hristiyanlık, Musevilik ve Arap putperestliğinden (çoktanrılı) etkilendiğini ortaya koyarken, Engels ise İslam'ın Yahudilik ve Arap tektanrıcılığından etkilendiğini vurgular. Böylelikle ikisinde de İslam'ın etkilendiği kaynaklar farklılık gösterir. Öte yandan Bebel, İslam'ın diğer semitik dinlere nazaran daha hoşgörülü, gelişkin ve yüksek ahlakla donatıldığını belirtirken, Engels de böyle bir beyana rastlanmaktadır.

2.2.1. İslam'ın Gücü: Kabilecilikten Devlete Geçiş

Arap coğrafyasındaki kabilelerin dağınık yerleşimde oluşu ve kabilecilikte keskin bir din sistematığının olmayışı, toplumsal bağları gevşek bırakmış ve onların devletleşmelerini engellemiştir. Bebel, Muhammed Peygamberin bunu fark ettiğini ve İslam ile toplumda kitleselleşmeye çalıştığını ileri sürer. Böylelikle Arap toplumunun birlik olabilme özelliği kazandığını ve kabilecilikten devletleşmeye doğru adımlarının atıldığını çözümler.

Mekke'den Medine'ye göç eden Muhammed Peygamber, burada dinsel-siyasal-toplumsal devlet yapısını örgütlemeye girişmiştir. Bebel, bireysel ibadetlerden ziyade kitlesel katılımı kişilerin kendini daha güçlü hissettiğini Peygamberin fark ettiğini belirtir. Ona göre, bir halk meclisindeki konuşmacı bile, çevredeki dinleyicilerin yoğunluğu ölçüsünde ateşli bir konuşmacı olur ve onun heyecanı da dinleyicilere yansır. Her iki tarafın karşılıklı etkilenmesi sonucunda heyecan ve duygu fırtınası herkesi kuşatır. Arapların dağınık, parçalı aşiret yaşantısına düzen kurmayı, ortak davranışlar ve birliktelik oluşturmayı hedefleyen bu din, ayrı bir önem taşımıştır (Bebel, 2021, ss. 32-33). Görüleceği üzere Bebel düşüncesinde Muhammed Peygamber parçalı yapıya sahip olan Arapları, İslam ile kitlesel hareket etmeye ve birlik oluşturmaya teşvik etmiştir. Bu hususta bilhassa cemaat namazlarına ayrı bir yer atfetmiştir. Her gün-günde beş vakit kılınan cemaat namazları, Arap toplumunu bir araya getirme konusunda örnek bir uygulamadır.

Bebel, İslam'daki kitlesel ibadetlerin ilerleyen zamanlarda İslam devleti kurması ve dini-askeri disiplin oluşturması açısından önem teşkil ettiğini belirtir. İslam devletinin, Arapların toplumsal ve dini güdülerine uygun olduğunu ve bundan dolayı içtenlikle benimsendiğini ifade eder. Ona göre, yeni dinin yayılması için girişilen mücadelenin başında Arap

kabilelerinin ve Yahudilerin İslam'ı benimsemesi için yapılan savaşlar yer almaktadır. Bilhassa ganimetlerin varlığı İslam devletinin sınırlarını genişleten bir durumdur (Bebel, 2021, s. 34).

Parçalanmış Arap kabilelerini bir devlet altında toplayan Muhammed Peygamberin, vergi ve askeri sisteme de ilişkin kanunları kendisinden sonraki Halife çağında da devam ettirilmiştir. Elde edilen gelirlerin bir bölümünü yoksulların desteklenmesi için kullanan İslam devleti, aynı zamanda İslam'ı seçenin arazi vergisi ve haraçtan muaf tutulmasını emretmiştir. İnsanların İslamiyet'i seçmesinde maddi yarar da önemli bir etmen olmuştur. Bu noktada Hristiyanlık ile İslam arasında bir fark olduğunu ifade eder. Ona göre, Hristiyanlar kendinden olmayan inançlara boyun eğdirdikten sonra toplulukları zorla Hristiyan yaparken, İslam hoşgörü ile yaklaşmıştır (Bebel, 2021, ss. 37-40).

İslam'ın Araplara savaşçı özellikler kazandırdığını da aktaran Bebel, dünyevi çıkarlar ile manevi çıkarların birbirlerine bağlandıklarını ifade eder. İslam'daki "şehitlik" ve vaat edilen cennet kavramının İslam devletinin büyümesinde itici bir güç olduğunu vurgular. Böylece savaş esnasında ya insan şehit olarak cennete gidecek ya da ganimete sahip olacaktır. Bu açıdan bakıldığında İslam'ın insana sunduğu bu "kazan kazan" durumu devletleşme ve büyüme büyük bir faktör oluşturmaktadır. Fakat İslam'da yer alan "ölümden sonra hayat var" düşüncesinin Yahudilerden değil Hristiyanlık inancından alındığını ifade etmiştir. Ancak bu düşünce ne kadar Hristiyanlıktan alınmış da olsa Araplar bunu kendi tarzlarına göre değiştirmiştir (Bebel, 2021, s. 44). İslam'ın Yahudilik, Hristiyanlık ve putperestlik karışımı olduğuna dair savının bir başka örneğini ortaya koyan Bebel, aynı zamanda dinlerin kendi toplumlarına göre tasarlandığı savına da dayanak bulmuştur.

Bebel, İslam devletinin sınırlarının çok büyümesi sonucu bir süre sonra kontrol edilemez hale geldiğini ve İslam'ın Arap toplumuna kazandırdığı özelliklerin de yozlaşmaya başladığını belirtir. Çünkü Muhammed Peygamber ve Halifeler, devletin tüm işlerini kendi yetkilerinde toplamıştır. Fakat devlet hızla büyüyünce kontrol edilmesi de zorlaşmıştır. Öte yandan gevşetici bir iklimin yanı sıra artan bir zenginlik karşısında bedensel hazlar da artınca hızlı bir çöküş ve yozlaşma kaçınılmaz hale gelmiştir (Bebel, 2021, s. 52). Bilhassa Emeviler dönemindeki zenginlik ve şatafatın içinde Arapların sade yaşam tarzının yok olduğu ve dinin yasakladığı her türlü safahatın yaygınlaştığını ileri sürmüştür (Bebel, 2021, s. 77). Bu yaşam tarzının altında daha yoksul olan Arap halkının az ile yetindiğini, buna karşın devlet yönetiminde bulunanların ise emeğin ürününe çöreklediğini belirtir. Bebel'e göre Doğu insanı bu emek hırsızlığı karşısında tepki göstermemiş ve despotizm altında yaşamaya alışmıştır (2021, s. 82). Bu bozulma süreç içerisinde gelişen sorunlar karşısında, İslam devletinin ve Arap toplumunun önlem almamasından kaynaklanmaktadır. Bozulma, İslam'ın ve Arap toplumunun

özünden değil, devletin genişleyen sınırlarının kontrol edilemezliğinden doğmuştur.

2.2.2. Arap Kültürü ve Hristiyanlığa Etkisi

Bebel'in söylemlerinden, İslam ile aslında Doğu'nun "despotizm" ve geri kalmışlığı yaşamadığı, Doğu'nun ilerlemeci, kültürel yenilenme ve gelişim gösterdiği anlaşılmaktadır. Orta Çağ dönemindeki İslam ile Hristiyanlığı karşılaştırırken, aslında Avrupa ile Doğu'nun da kıyaslamasına gider. Unutulmaması gereken buradaki kıyaslamanın Orta Çağ dönemine ait olduğudur.

Orta Çağ'da Hristiyan Avrupası'nın kilise dogmalarıyla debelendiği dönemde, İslam devletinin düşünce özgürlüğünün ve kültürünün üst düzeye ulaştığını ifade eden Bebel'e göre Doğu, katı bir inanca bürünmüş Avrupa'ya bilgiyi taşımıştır (2021, s. 30). Bu aslında Avrupa'nın kültürel gelişiminde önemli bir paya sahip olan İslam-Arap kültürü olduğunun savunusudur. Böylece Batılı düşünürler arasından başka bir çözümleme yaparak ayrışmaktadır.

İslam devletinin bilimsel ilkelere bağlı kalarak yetiştirdiği Arap ve Doğu insanı, Avrupa'daki meslektaşlarından ayrılmaktadır. Avrupalı bilim insanları sırf para için bilim yapan ve tek bir bilim kolunu kendine çalışma alanı olarak seçerken, Arap bilim adamları aynı zamanda pratik hayatın tüccarları, zanaatkârları ve memurları olma özelliği taşımaktadır. Bununla birlikte Bebel, Arap bilginlerinin kapsamlı bir öğrenim gördüğünü, elde ettikleri incelemeleri de pratik hayatın içinde inceleme imkânı bulduklarını ve bu sayede çalışmaların popülerlik kazandığını söyler. Dahası Avrupalı bilim adamların halktan kopuk ve onları küçümser bir vaziyette yaşadığını, ancak Arap bilim adamlarının hayatın tüm koşul ve durumlarıyla iç içe yaşadığını vurgular (Bebel, 2021, ss. 96-97).

Bebel, bilim adamları arasındaki bu farkın Hristiyanlık ve İslam arasındaki farktan kaynaklandığını belirtir. İslam'ın boyun eğdirdiği halklara ait kendi içinde işine yarayan bilgileri topladığını, lakin Hristiyanlığın kendi öğretilerini yayarken diğer kültürleri dinsizliğin öğretisi sayarak yok ettiğini kaydeder. Ona göre, İslam'daki bu bilgiyi toplama ve bilgiye saygılı olma düsturu Muhammed Peygamberden kaynaklanır. İslam'a bu kültürü o bahşetmiştir. Öte yandan Hristiyanlık dünyası kilise dogmalarına eleştiri getirenleri aforoz ederken, Arap dünyası Bizanslı düşünürlere kendilerine bir şeyler öğretebilmesi için ricada bulunmuş ve tıp öğrenimlerini de Yahudi bilginlerin yanında yapmıştır. Bebel'e göre Avrupa'da kullanılan ilaçların, cebire ilişkin bilgilerin, fizik, kimya, geometri, tıp, eczacılık ve matematik gibi bilim dallarına ait pek çok bilginin kaynağı Arap bilim dünyasıdır (2021, ss. 97-102).

Bilhassa Arap kültürünün İspanya'nın gelişimine katkısının yadsınamaz seviyede olduğunu düşünür. Ona göre, el zanaatları, mimari

yapıları, ticaret, taşımacılık, limanlar, su yolları, hamamlar, kütüphaneler ve gezinti yerleri ile İspanya'nın geliştiğini ve bunda büyük bir Arap kültürünün etkisi olduğunu belirtir. O dönemde Almanya, İngiltere ve Fransa gelişim açısından İspanya'ya göre oldukça geride kalmış ve sefalet içindedir (Bebel, 2021, ss. 119-122). Bununla birlikte Bebel, Arapların diğer dinlere karşı hoşgörülü tavrının olduğunu ve Hristiyanların egemen olduğu dönemde Yahudileri baskı altında tuttuklarını, ancak İslam ile Yahudilerin de özgürlüğe eriştiklerini ifade eder. Hatta bu sebeple İslam hâkimiyetinin en ateşli savunucularının Yahudiler olduğunu da aktarır. Bebel düşünsel dünyasında Hristiyanlık ve İslam'ı taban tabana zıt bir konuma oturtur. Ona göre, İslam temizliği vazederken, Hristiyanlık ise yıkanmamayı öğütlemektedir. Banyo ve temizlik kültürünün de Doğu'dan Batı'ya aktarıldığını ifade eder (Bebel, 2021, s. 125). Hristiyan gençlerin kiliseyi ve kutsal kitapları küçümseyip sığ bulurken Avrupa'dan gençlerin İspanya'ya gelip eğitim aldıklarından bahseder (Bebel, 2021, ss. 123-124).

İspanya'nın İslam egemenliğinden sonra tekrar Hristiyanlık egemenliğine girmesiyle tüm bu sürecin değiştiğini ifade eden Bebel, İspanya'nın gelişimine katkı sunan her yapı ve kurumun nasıl tarumar edildiğini eserinde uzun uzun anlatır. İslam-Arap kültürünün önemini, "Bu kültür çağı olmasaydı, o upuzun orta çağ manevi zihinsel alanda korkunç bir çoraklığın içinde debelenir, aşılması neredeyse olanaksız biçimde barbarlığa geri dönerdi" sözleriyle ifade eder. Ona göre, bu durum Hristiyanlığın iç yüzünü görmek bakımından önemlidir. Bununla birlikte Bebel, Arap-İslam kültürünü, Avrupa kültürü ile eski kültür arasındaki bağlayıcı halka olarak görür. Bu halka olmadan, Avrupa'nın gelişmişlik düzeyine çok zor ulaşacağını düşünür (Bebel, 2021, ss. 131-136). İslam'ı ve Doğu'yu geri kalmış olarak gören bakış açılarının tersine bir duruş sergileyerek Hristiyanlık ve İslam karşılaştırmasında Hristiyanlığı yerden yere vurur. İslam-Arap kültürünü, Hristiyanlığın yıkıcı ve despot tavrına karşı insanlık için geliştirici ve ilerletici gücünden dolayı olumlu bulduğu da bir gerçektir.

Sonuç

Bu çalışmada August Bebel'in yaşamı da göz önünde bulundurularak din, Hristiyanlık ve İslam üzerine düşünceleri değerlendirilmiş ve bu kapsamda üç ana sonuca varılmıştır. Bunlardan birincisi, Bebel'in din olgusuna dair tutumu Marx ve Engels'in tarihsel materyalist doktrinine dayanmasıdır. 19. yüzyıl Batılı düşünürlerin Aydınlanma çağıyla birlikte Tanrı'nın varlığını sorgulaması ve devamında gelişen materyalist bakış açısı, dine yaşamının erken döneminden itibaren mesafeli duran Bebel'i etkilemiştir. Marksist kuramın zeminini oluşturan bu bakış açısında yanılısamanın ortadan kaldırılması için, dinin göklerden indirilip tarihsel gerçekliğe uygulanabilir hale getirilmesi gerekmektedir. Pek çok Marksist'e göre bir tarihsel durumun içerisinde yer alan faktörler öncelikle maddi dünyada ve somut koşullarda aranmalıdır. Dinlerin tarihsel koşulların ve insan

yaratımların ürünü olduğu tezi böylece saptanmış olur. August Bebel de Marksist bir aktör olarak dine bu minvalden bakarak, dini tarihsel materyalist bir zemine indirger. Bu tematik bağlamda Engels'in dinlerin tarihsel rolleri olduğuna dair savıyla örtüşmektedir. Ayrıca Bebel'in, dinlerin egemen sınıflar tarafından kullanılması ve bu kullanım sonucunda dinlerin aldatıcı mutluluğuna dair savı da Marx'ın "yabancılaşma" teorisiyle örtüşmektedir.

Çalışmada varılan ikinci sonuç Bebel'in vicdan özgürlüğünü savunmasıdır. Dinlerin insan yaratımları olduğuna dair savına rağmen hiçbir zaman baskıyla ve zorla yok edilemeyeceğinin farkındadır. Bu tematikte de Marx'ın izlerine rastlanmaktadır. Ancak Marx, Bebel'in vicdan özgürlüğü savını eleştirmiştir. Marx'a göre tamamen vicdan özgürlüğünü savunmak ve bu hususta vicdanları dinden kurtarmak adına önlem almamak, burjuva vicdan özgürlüğüdür. Düşüncesini dinin izlerinin kamusal alandan tamamen silinip, özel alandaki yaşantısına dokunulmaması üzerine geliştirmiştir. Bu hususta Hristiyanlığa karşı katı bakış açısına rağmen zor kullanmaması da vicdan özgürlüğü savunusundan kaynaklanmaktadır. Bu noktada düşünceleri Luxemburg ile daha fazla örtüşme göstermektedir.

Son çıkarım ise Bebel'in din ve toplumsal şartlar arasında kurduğu korelasyondur. Tüm dinleri insan yaratımı olarak ele almasına karşın dinin, toplum hayatı üzerinde oynadığı etkinin değişkenliği önemli bir temadır. Buradan hareketle İslam öncesi Arap toplumuyla İslam sonrası Arap toplumu arasındaki farkı ve gelişmeyi tamamen İslam'a bağlar. Aynı zamanda İslam ile Hristiyanlık arasında gerçekleştirdiği kıyaslamayı da bu korelasyon bağlamında gerçekleştirir. Hristiyanlığı topluma karşı despot ve geri bırakmışlığının bir ürünü olarak görürken, İslam'ı Avrupa bilimine katkı sunan ilerici bir formatta değerlendirir. Bu fikrinde her dinin, kendi toplumsal tasarımları içinde gelişmesinin izleri görülür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Fatma Nesibe Çolak: %50, Cansu Kaya: %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Fatma Nesibe Çolak: 50%, Cansu Kaya: 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atf: Çolak, F. N. & Kaya, C. (2024). August Bebel'in düşünce dünyasından bir kesit: din, İslam ve Hristiyanlık üzerine değerlendirme. *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 347-371. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1461563>

Kaynakça

- Akdemir F. (2005). Ateizm tarihi üzerine kısa bir deneme. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(18-19), 347-363. <https://doi.org/10.17120/omuifd.15212>.
- Bebel, A. (1899). *The darwinian theory and socialism*. 03 Şubat 2024 tarihinde <https://www.marxists.org/archive/bebel/1899/04/darwin.htm> adresinden edinilmiştir.
- Bebel, A. (1903). *Clericalism and the socialist attitude thereto*. 01 Şubat 2024 tarihinde <https://www.marxists.org/archive/bebel/1903/11/clericalism.htm> adresinden edinilmiştir.
- Bebel, A. (1910). *Woman and socialism* (Çev. M. L. Stern). Socialist Literature Company.
- Bebel, A. (1912). *My life* (Çev. T. F. Unwin). Adelphi Terrace.
- Bebel, A. (1969). *Teoride ve pratikte politika* (Çev. A. Gelen). Anadolu Yayınları.
- Bebel, A. (2019). *Kadın ve sosyalizm* (Çev. S. Sertel ve S. Altınçekiç). Yordam Kitap.
- Bebel, A. (2021). *Hız. Muhammed ve arap-islam kültürü dönemi* (Çev. V. Atayman). Kapra Yayıncılık.
- Çubukçu, S. U. (2018). Sosyal demokrasi: Melez bir politik gelenek. Birsan Hekimoğlu Örs (Ed.), *19. yüzyıldan 20. yüzyıla modern siyasal ideolojiler* içinde (s. 253-306). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Engels, F. (2010). *Anti-Dühring* (Çev. K. Somer). Sol Yayınları.
- Engels, F. (2018). *Alman köylü savaşı* (Çev. O. Gönensin). Yordam Kitap.
- Friesen, A. (1965). Thomas Müntzer in marxist thought. *Church History*, 34(3), 306-327. <https://doi.org/10.2307/3162805>
- Habermas, R. (2011). Piety, power, and powerlessness: Religion and religious groups in Germany, 1870–1945. Helmut Walser Smith (Ed.), *The oxford handbook of modern German history* içinde (s. 453-480). Oxford University Press.
- Halifeoğlu, M. (2018). Bitmeyen senfoni'nin orkestra serüveninde August Bebel. Göztepe Özay (Der.), *Marx'ın Orkestrası* içinde (s. 85-105). Notabene.

- İbn Haldun (1991). Mukaddime, C. 1, 2 (Çev. Z. K. Ugan). Milli Eğitim Bakanlığı Yayını.
- İletişim Yayınları (1988). Alman sosyal demokrasinin doğuşu (1848-1875). *Sosyalizm ve toplumsal mücadeleler ansiklopedisi Cilt 1* içinde (s. 294-313). İletişim Yayınları.
- Karabıyık, H. (2018). Marx'ın doktora tezi: Diyalektik materyalizmin işaret fişeği. *Madde, Diyalektik ve Toplum, 1(2)*, 87-95.
- Lange, F. A. (2016). *Materyalizmin tarihi ve günümüzdeki anlamının eleştirisi I-II* (Çev. A. Arslan). Sentez Yayıncılık.
- Lidtko, V. L. (1966a). August Bebel and german social democracy's relation to the christian churches. *Journal of the History of Ideas, 27(2)*, 245-264. <https://doi.org/10.2307/2708641>
- Lidtko, V. L. (1966b). *The outlawrd party: Social democracy in Germany 1878-1890*. Princeton Univerity Press.
- Löwy, M. (1996). *Marksizm ve din* (Çev. İ. Cüre). Belge Yayınları.
- Luxemburg, R. (2003). *Socialism and The Churches*. 15 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1905/misc/socialism-churches.htm> / adresinden edinilmiştir.
- Luxemburg, R. (2004). *An anti-clerical policy of*. 15 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1903/01/01.htm> adresinden edinilmiştir.
- McLellan, D. (1987). *Marxism and religion*. The Macmillan Press.
- Marx, K. ve Engels, F. (1969). *Gotha ve Erfurt programlarının eleştirisi* (Çev. M. Kabagil). Sol Yayınları.
- Marx, K. (2016). *Hegel'in hukuk felsefesinin eleştirisi* (Çev. K. Somer). Sol Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2019). *Din üzerine* (Çev. K. Güvenç). Sol Yayınları.
- Özçınar, Ş. (2018). K. Marx'ın Feuerbahçı Hegel eleştirisi. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar, 11(1)*, 164-188.
- Özet, İ. (2022). *İzmir duvarı*. İletişim Yayınları.
- Peffer, R. G. (2001). *Marksizm, ahlak ve toplumsal adalet* (Çev. Y. Alogan). Ayrıntı.
- Sertel, S. (2019). Sabiha Sertel'in önsözü. *Kadın ve sosyalizm* içinde (s.11-12). Yordam Kitap.
- Siegel, P. (2005). *The meek and the militant: Religion and power across the world*. Haymarket Books.
- Stalin, J. (2009). *Diyalektik materyalizm ve tarihsel materyalizm* (Çev. Z. Seyhan). Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- Şenel, A. (2019). *Siyasal düşünceler tarihi*. Bilim ve Sanat Yayınları.

- Tartı, N. (2013). İbn Haldun'da yerleşik hayat eleştirisi. *Uluslararası İbn Haldun sempozyumu* içinde (s.93-102). Çorum 1-3 Kasım.
- Topaloğlu, A. (2020). *Teizm&Ateizm*. İz Yayıncılık.
- Türk, B. (2007). İdeoloji. Mümtez'er Türköne (Ed.), *Siyaset* içinde (s.105-119). Lotus Yayınevi.
- Türk, D. (2016). Epikuroçuluk: Dostların arasında, güvenle. Mehmet Ali Ağaoğulları (Ed.), *Sokrates'ten jakobenlere Batı'da siyasal düşünceler* içinde (s. 154-160). İletişim Yayınları.

Extended Abstract

It has been determined that August Bebel, who followed Marx and Engels on religion, focused his historical materialist perspective on his own thinking. It was not difficult for Bebel, who had a distant relationship with religion from the early periods of his life, to accept this philosophical moment. Marx and Engels approach religion from the perspective of historical materialism, as they consider religion as a part of social life and social history. Rather than simply rejecting the concepts of religion and God, they addressed the role of religion in capitalist societies. In other words, their criticism of religion has historical, political and economic dimensions.

Did historical materialism influence August Bebel and does it have an impact on interpreting religion? Since Bebel followed Marx and Engels on religion, the answer to this question can be found by looking at his historical materialist thought. While he follows Marx and Engels in his view of religion and Christianity, he has his own ideas about Islam. Bebel has demonstrated his uniqueness in terms of his close interest in Islam and Arab culture and the point in which he positions Islam in history. From this point of view, the aim of this study is to show from which points Bebel discussed religion, Christianity and Islam. For this purpose, Bebel's life was given first. Some turning points in his life also affected his perspective on religion. Then comes the idea of religion and Christianity. Since Bebel was born into a Christian society, religion also evokes Christianity in his world of thought. Based on this, the ideas of religion and Christianity are presented together in this section. Finally, Bebel's thoughts on Islam and Arab culture are included. The method of the study was determined as descriptive analysis in order to trace the traces of religion, Christianity and Islam in Bebel's intellectual world.

In this study, August Bebel's thoughts on religion, Christianity and Islam were evaluated, taking his life into consideration, and three main conclusions were reached in this context. The first of these is that Bebel's attitude towards the phenomenon of religion is based on the historical materialist doctrine of Marx and Engels. The 19th century Western thinkers' questioning of the existence of God with the Age of Enlightenment and the subsequent materialist perspective influenced Bebel, who kept his distance from religion from the early period of his life. As a Marxist actor, August

Bebel also looks at religion in this way, reducing religion to a historical materialist basis. He thinks that religions have existed since the beginning of humanity, but that religions are in motion within themselves due to historical conditions. The entire process from the age of fetishism to polytheistic belief, from there to monotheistic belief, and the change in monotheistic beliefs within themselves has varied within historical conditions. This is a kind of sanctification process. In this thematic context, it coincides with Engels' argument that religions have historical roles. In addition, Bebel's argument about the use of religions by the ruling classes and the illusory happiness of religions as a result of this use was inspired by Marx's theory of "alienation".

The second conclusion reached in the study is that Bebel defends freedom of conscience. Despite his claim that religions are human creations, he is aware that they can never be destroyed by pressure or force. Traces of Marx can also be found in this thematic. However, Marx criticized Bebel's argument for freedom of conscience. According to Marx, defending complete freedom of conscience and not taking precautions to save consciences from religion in this regard is bourgeois freedom of conscience. He developed his idea on completely erasing the traces of religion from the public sphere and leaving his life in the private sphere untouched. Despite his strict perspective on Christianity in this regard, his refusal to use force stems from his defense of freedom of conscience.

The last conclusion is the correlation Bebel established between religion and social conditions. Although he treats all religions as human creations, the variability of the impact religion plays on social life is an important theme. From this point of view, he attributes the difference and development between the pre-Islamic Arab society and the post-Islamic Arab society entirely to Islam. At the same time, he makes the comparison between Islam and Christianity in the context of this correlation. While he sees Christianity as a product of its despotism and backwardness towards society, he evaluates Islam in a progressive format that contributes to European science. However, Bebel's analysis of Islam and Arab culture also includes a historical materialist perspective. He sees the emergence of Islam as a product of the law of development of the Arab geography. Bebel sees Islam as a blended form of paganism, Judaism and Christianity in the Arab geography.

ARZ TEMELLİ GEREKSİZ SAĞLIK BAKIM HİZMETİNİN SAĞLIK HİZMETİ TALEP ERTELEMAYA ETKİSİ

Ramazan KIRAÇ*

Öz

Bu araştırma, arz temelli gereksiz sağlık hizmeti kullanım algısının, sağlık hizmeti talep ertelemeye etkisini incelemek amacıyla yapılmıştır. Kahramanmaraş ikamet eden 384 yetişkin üzerine uygulanan bu çalışmada, kolayda örneklem yöntemi kullanılmış olup elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) paket programı ile analiz edilmiştir. Araştırmada "Arz Temelli Gereksiz Sağlık Hizmeti Ölçeği" ve "Sağlık Hizmeti Talep Erteleme Ölçeği" kullanılmıştır. "Arz Temelli Gereksiz Sağlık Hizmeti Ölçeği" 22 ifade ve 5 boyuttan oluşmaktadır. "Sağlık Hizmeti Talep Erteleme Ölçeği" 11 ifade ve 3 boyuttan oluşmaktadır. Ölçeklerin sırasıyla güvenilirlikleri 0,90 ve 0,91 çıkmıştır. Araştırmanın verilerinin değerlendirilmesi için güvenilirlik analizi, bağımsız gruplarda t testi, bağımsız gruplarda tek yönlü varyans analizi, korelasyon ve regresyon analizi yapılmıştır. Arz temelli gereksiz sağlık hizmeti kullanım algısının, sağlık hizmeti talep ertelemesini pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Evli bireylerin bekârlara göre daha fazla sağlık hizmeti talebini erteledikleri tespit edilmiştir. Bunun yanında, bireylerin hizmet sunuculara yönelik haksız gelir elde etme algısı onların sağlık hizmeti talep ertelemesini etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Arzın Gereksiz Talep Yaratması, Sağlık Hizmeti Talep Erteleme, Talep Erteleme, Sağlık Hizmeti Kullanımı.

THE EFFECT OF SUPPLY-BASED UNNECESSARY HEALTH CARE SERVICES ON HEALTH CARE DEMAND POSTPONEMENT

Abstract

This study was conducted to examine the effect of supply-based perception of unnecessary health service utilization on health service demand postponement. In this study applied on 384 adults residing in Kahramanmaraş, convenience sampling method was used and the data obtained were analyzed with SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) package program. In the study, "Supply-Based Unnecessary Health Service Scale" and "Health Service Demand Postponement Scale" were used. The "Supply-Based Unnecessary Health Service Scale" consists of 22 statements and 5 dimensions. "Health Service Demand Postponement Scale" consists of 11 statements and 3 dimensions. The reliability of the scales was 0.90 and 0.91, respectively.

* Dr. Öğr. Üyesi Kahramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi İİBF Sağlık Yönetimi Bölümü,
ramazan46k@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8032-1116>

Reliability analysis, t-test in independent groups, one-way analysis of variance in independent groups, correlation and regression analysis were performed to evaluate the data. It was concluded that supply-based perception of unnecessary health service utilization positively affects health service demand postponement. It was determined that married individuals postpone health service demand more than single individuals. In addition, individuals' perception of unfair income generation towards service providers affects their health service demand postponement.

Keywords: *Supply Creating Unnecessary Demand, Health Service Demand Deferral, Demand Deferral, Health Service Utilization.*

Giriş

Sağlık hizmetinin fiyatı, bireylerin gelir düzeyi, bireyin kişisel zevk ve ihtiyaçları, ülkenin finansman yönetimi ve sağlık hizmetine duyulan ihtiyacın şiddeti gibi faktörler sağlık hizmetlerinin talebi üzerinde değişikliklerin oluşmasına neden olmaktadır (Ünal, 2013). Diğer mal ve hizmetlerden farklı olarak sağlık hizmetlerinin ikamesinin olmaması nedeniyle arz sağlayıcıların talep edenler üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır (Karaca ve İnan, 2022). Durmaz ve Erdem (2017) yaptığı çalışmada “hekimlerin tedavi sürecini planlarken maddi kazançları doğrultusunda karar verdiklerini düşünüyorum” ifadesinin katılımcıların puan ortalamasının belirgin düzeyde farklı olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre hekimlerin talep edenlere göre gereksiz sağlık hizmeti planladıkları söylenebilir. Hastanın talep ettiği, doktorun ise inisiyatifinde olan sağlık ihtiyacını doktor, belirleme yetkisine sahiptir. Hekim elinde bulunan bu yetkiyi iyi yönde kullanmayıp kötü yönde kullanarak hastayı gereksiz sağlık hizmeti kullanmaya teşvik edebilir (Durmaz ve Erdem, 2017). Hillman vd. (1989) yaptığı çalışmada doktorlara yapılan ödeme sistemleri karşılaştırılmıştır. Araştırma sonucuna göre hizmet başına ödeme modeli altında çalışan doktorların kişi başına ödeme modeli ve maaş sistemi altında çalışan doktorlara göre hastalarına daha fazla tetkik isteyerek daha fazla hastaneye yatırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda maddi kaynakların sağlık hizmetinin arz tarafında olan hekimleri etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Durmaz ve Erdem, 2017).

Sağlık hizmeti sunucuları, kendi inisiyatifinde bulunan talebi kontrol etme gücünü kötüye kullanarak arzın talep yaratması problemine zemin hazırlamaktadır (Durmaz, 2017). Sağlık sektöründe arz yaratıcıların kendi hizmetlerini yaratarak arzın talep yaratmasına katkıda buldukları tartışılmaktadır (Auster ve Oaxaca, 1981). Bu makalede arz temelli gereksiz sağlık bakım hizmetinin sağlık hizmeti talep ertelemeye etkisi araştırılarak arz sağlayıcıların sağlık hizmetinde talep ertelemeye olan etkisi araştırılmak hedeflenmiştir

1. LİTERATÜR TARAMASI

Araştırmanın kavramsal çerçevesi kısmında, arz temelli sağlık hizmetleri ile sağlık hizmetlerinde talep erteleme davranışı hakkında bilgi verilmiştir.

1.1. Arz Temelli Sağlık Hizmetleri

Literatürde var olan arz kavramı belirlenmiş bir dönemde arzı etkileyen diğer unsurların değişmediği şartlar altında (ceteris paribus) birçok fiyattan satıcıların veya üreticilerin satmaya mutabakat oldukları mal veya hizmetlerdir (Filiz, 2023). Sağlık hizmetleri arzı ise belirli bir zamanda belirli bir fiyattan sağlık sunucularının satmayı kabul ettikleri sağlık hizmetleridir (Orhaner, 2006).

İktisadi teoriye uygun olarak yapılan sağlık hizmeti talebi belirli bir dönemde hastaların satın almak istedikleri sağlık hizmeti olarak tanımlanmaktadır (Karaca ve İnan, 2022). Sağlık hizmeti talebinde hastaların sağlık hizmeti talebini etkileyen altı farklı faktörün var olduğu tespit edilmiştir. Bu faktörler “The “six Ps”: the patient, the physician, the pharmacist, the third-party payer, the pharmaceutical benefit manager, and the public policy maker” (hasta, hekim, eczacı, üçüncü ödeyici, farmasötik çıkar grupları, politika belirleyiciler) olarak gösterilmektedir (Berndt ve Donohue, 2008). Bu faktörlerin içinde olan doktorlar ile hastalar arasında hastaların doktorların sahip olduğu bilgiye ulaşamamasından dolayı bilgi asimetrisi yaşanmaktadır. Dolayısıyla sağlık hizmeti, ihtiyaç durumundan kaynaklanması ve kişiden kişiye farklılık göstermesi sebebi ile kıyaslamaların ortadan kalkması hastaların diğer deneyimlerden yararlanamaması sonucunda doktor ile hasta arasında doktorun avantajlı konumunda olduğu bir hizmet alışverişi durumuna gelmiştir (Büyükkşirin, 2018).

Sağlık Hizmetlerinde arz kaynakları talebin oluşmasında hizmet sunucularına yapılan ödemelerdir (Berndt ve Donohue, 2008). Hekim ile hasta arasında yararları en üst seviyeye ulaşması amacı ile görünmez bir anlaşma olduğunu varsayan vekalet teorisi (Ürek ve Erigüç, 2018) çerçevesinde doktorlar, hastalar için muhteşem ajan olarak ihtiyaç duyulan hizmeti tam ve doğru şekilde sunmayarak bilgi asimetrisinden yararlanıp karı arttırmak amacı ile hastanın ihtiyacı olmayan hizmetleri de almalarını sağlarlar. Literatürde “A built bed is a filled bed” olarak giren “Roemer’s Law” hekimlerin “Yatak varsa hasta da vardır” kuralının oluşması sağlık hizmetlerinde arz kaynaklı talebi vurgulamaktadır (Durmaz ve Erdem, 2017). Sağlık hizmeti piyasası normal piyasada da olduğu gibi arz miktarı fiyat attıkça azalacak, fiyat azaldıkça artacaktır. Fiyat ile arz arasındaki pozitif yönlü bir ilişkinin bulunması sağlık hizmeti sunucularının kar sağlama amacını destekleyecek (Durmaz ve Erdem, 2017). Arzın talep yaratmasındaki bir başka unsur ise tıbbi tanı ve tedavilerde hastanın tedavisinden farklı olarak doktorların kendisine yöneltilecek herhangi bir şikayete önlem almak amacı ile yaptıkları işlemlerdir. Defansif tıp adı verilen bu önlemlerde hastanın ihtiyacı olmasa

bile hekimin olası davalara karşı yaptığı tanı ve tetkikleri ile medikal etikten saparak yaptığı uygulamalardır (Ünal, 2020).

1.2. Sağlık Hizmetlerinde Talep Erteleme Davranışı

Latince procrastinatus [pro (ön) ve crastinus (yarından itibaren)] kelimesinden gelen erteleme davranışı eylemin ertelenmesini veya ertelenmemesini tanımlanmakla birlikte verilen sözlerin yerine getirilmemesi sonucu ortaya çıkan diğer bireylerle karşılaştırıldığında stres, üretkenlik azalışı, utanç ve suçluluk ile sonuçlanan durum olarak vurgulanmaktadır. Bu tanımda sağlık tanısını ve tedavisini ertelemek kişi sağlığına zararlar verdiği sonucuna ulaşılabilir (Pinheiro, 2019). Yaşamak, temel bir insan hakkı olmasına karşın bireyler kendi sağlıklarını ihmal etme eğilimi gösterebilmektedirler. Bu temel hak ancak kişiye had / akut / acil / kaçınılmaz safhada rahatsızlık hissettirdiğinde karşılanması zorunlu bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireylerde ortaya çıkan bu hastalıklar bu zamana kadar kolayca görmezden gelinebilmektedir. Sağlığına çok düşkün bireyler bile “güven sistemi” ile “hastalansam da iyileşirim” diyerek, acil / akut hastalıkları artık çekilmez hale gelene kadar ihtiyacını gidermeyi erteleyebilir. Bu durum bir ihtiyaç olan sağlığın önemsiz olduğunun değil kişinin sağlığı algılama biçiminin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Sargutan, 2005). 2020 yılında Basirimoghadam vd. (2020) tarafından İran’da yapılan bir çalışmada hemşirelerin öz sağlık değerlendirmeleri ve sağlık erteleme davranışı (egzersiz, diyet vb. sağlık görevlerini erteleme) arasındaki ilişkiyi araştırılmak istenmiştir. Araştırma sonucunda erteleme ile kişisel sağlık değerlendirmesi arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bireylerin sağlık erteleme davranışı kişisel değerlendirmelerden olduğu kadar maddi imkânsızlıklardan da oluşmaktadır. Mevcut olan sağlık vergisi ve prime dayalı sistem bireylerin doğrudan sağlık vergisi olarak “pirim” ödemek zorunda bırakıldığı, prim ödemelerin büyük ölçüde bireylerin sağlık gelirlerine bağlı olması bu sebeple bireylerin bu finansman sisteminde yaşanan sorunlardan kaynaklı olarak engel, güçlük ve kısıtlamalar ile sağlıkta eşitsizliklere meydan verebilmektedir. Bu da bireylerin sağlık talebinde erteleme veya vazgeçme ile sonuçlanabileceği bilinmektedir (Sargutan, 2005).

2. GEREÇ VE YÖNTEM

Bu çalışmada, arz temelli gereksiz sağlık bakım hizmetinin sağlık hizmeti talep ertelemeye etkisi araştırılmıştır. Araştırmanın evreni ve örneklemini, veri toplama araçları, verilerin analizi, araştırma etiğine gereç ve yöntem bölümünde yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Hipotezleri

Hipotez 1: $H_1 =$ Arz temelli gereksiz sağlık bakım hizmetinin sağlık hizmeti talep ertelemeye etkisi vardır.

Hipotez 2: $H_1=$ Arz temelli gereksiz sağlık bakım hizmeti alt boyutlarından haksız gelirin sağlık hizmeti talep ertelemeye etkisi vardır.

Hipotez 3: $H_1=$ Arz temelli gereksiz sağlık bakım hizmeti alt boyutlarından tıbbileşmenin sağlık hizmeti talep ertelemeye etkisi vardır.

Hipotez 4: $H_1=$ Arz temelli gereksiz sağlık bakım hizmeti alt boyutlarından sağlık sisteminin sağlık hizmeti talep ertelemeye etkisi vardır

Hipotez 5: $H_1=$ Arz temelli gereksiz sağlık bakım hizmeti alt boyutlarından gereksiz tetkikin sağlık hizmeti talep ertelemeye etkisi vardır.

Hipotez 6: $H_1=$ Arz temelli gereksiz sağlık bakım hizmeti alt boyutlarından gereksiz sağlık hizmeti kullanımının sağlık hizmeti talep ertelemeye etkisi vardır.

2.2. Çalışmanın Evren ve Örneklemi

Bu çalışma Kahramanmaraş ilinde ikamet eden 18 yaş ve üzeri vatandaşları kapsamaktadır. Araştırma 15.12.2023-20.02.2024 tarihlerinde yapılmıştır. Araştırma kolayda örneklem yöntemi kullanılmış olup örnekleme 384 kişidir. Kolayda örneklem yönteminde 100.000 ve üzeri evren büyüklüğü için asgari 384 örneklem büyüklüğü kabul edilmektedir (Coşkun vd., 2010; Gürbüz ve Şahin, 2018).

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırmada veriler anket yolu ile çevrimiçi olarak toplanmıştır. Anket üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışmacıların hazırladığı katılımcıları tanımaya ve genel bilgilerini saptamaya yönelik kişisel ve demografik bilgiler formu bulunmaktadır. Anketin ikinci bölümünde “Arz Kaynaklı Gereksiz Sağlık Hizmeti Kullanımının Değerlendirilmesi Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek Durmaz ve Erdem (2017) tarafında geliştirilmiş olup 22 madde ve 5 boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar, Gereksiz Tetkik ($p=0.866$), Haksız Gelir ($p=0.884$), Gereksiz Sağlık Hizmeti Kullanımı ($p=0.608$), Tıbbileştirme ($p=0.858$), Sağlık Sistemi ($p=-0.636$). Anketin üçüncü bölümünde “Sağlık Hizmeti Talep Erteleme Davranışı Ölçeği” kullanılmıştır. Söyler vd. (2022) tarafından geliştirilmiş olup Çare Arama ($p=0.830$), Kaçınma ($p=0.874$), Harekete Geçme ($p=0.733$) olmak üzere 3 boyuttan oluşmaktadır.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırma verileri SPSS paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Ölçeklerin önce güvenilirliklerine bakılmış ve daha sonra normal dağılıma uygun olup olmadığı belirlenmiştir. Yapılan analiz sonucunda ölçekler güvenilir ve normal dağılıma uygun olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda araştırmada; bağımsız gruplarda t testi, bağımsız gruplarda tek yönlü varyans analizi, korelasyon ve regresyon analizi yapılmıştır.

3. BULGULAR

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik  zellikleri

Değişken		Sayı (n)	Yüzdelik (%)	Ort.±ss
Cinsiyet	Kadın	201	52,3	1,47±0,50
	Erkek	183	47,7	
Medeni Durum	Bekâr	233	60,7	1,60±0,48
	Evli	151	39,3	
Çalışma Durumunuz?	Ev Hanımı	81	21,1	2,44±0,91
	�alıŐıyor	189	49,2	
	�ğrenci	83	21,6	
	Emekli	31	8,1	
Yaş	18-24	136	35,4	2,11±1,22
	25-34	139	36,2	
	35-44	53	13,8	
	45-54	40	10,4	
	55 ve �st�	16	4,2	
Kronik Hastalığınız Var Mı?	Var	73	19,0	1,80±0,39
	Yok	311	81,0	
Eğitim Durumu	Okuma- Yazmam Yok	5	1,3	3,24±0,93
	İlköğretim	104	27,1	
	Lise	79	20,6	
	Lisans	183	47,7	
	Lisansüstü	13	3,4	
Gelir Durumu	Geliri Yok	75	19,5	2,14±0,77
	Düşük	194	50,5	
	Orta	99	25,8	
	Yüksek	16	4,2	
Sağlık Sigortanı Var mı?	Var	308	80,2	1,19±0,39
	Yok	76	19,8	
Son Bir Yılda Kaç Defa Doktora BaŐvurdunuz?	1-3	188	49,0	1,73±0,97
	4-7	152	39,6	
	8-11	20	5,2	
	12-15	7	1,8	
	16 ve �st�	17	4,4	

Toplam	384	100
--------	-----	-----

Yukarıdaki tabloda katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini incelenmiş olup çalışmaya katılan katılımcıların (n=384) %52,3'ü kadın, %60,7'si bekar, %49,2'si çalışıyor, %36,2'si 25-34 yaş aralığında, %47,7'sinin eğitim düzeyi üniversite, %50,5'inin geliri düşük düzeyde, %81,0'ının kronik hastalığa sahip olmadığı ve %49'unun yılda 1 ile 3 arası doktora başvurduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 2. Verilerin Normallik Testi Ve Güvenirlik Katsayıları

Ölçek	Mean	Varyans	Min-max	Güvenirlik katsayıları (Cronbach's Alpha)
Arz Temelli Gereksiz Sağlık Hizmeti Kullanımı	2,61	0,12	2,08-3,42	0,90
Sağlık Hizmeti Talep Erteleme Ölçeği	2,47	0,28	2,15-2,75	0,91

Tablo 2'de ölçeklerin güvenilirlik katsayıları verilmiştir. Arz temelli gereksiz sağlık hizmeti kullanımı güvenilirlik katsayısı 0,90 olarak tespit edilmiş olup sağlık hizmeti talep erteleme ölçeği güvenilirlik katsayısı 0,91 olarak bulunmuştur. Bulunan sonuçlara göre kullanılan ölçekler yüksek derecede güvenilir tespit edilmiştir (Tavakol ve Dennick, 2011).

Tablo 3. Ölçeklerin Katılımcıların Değişkenlerine Göre Karşılaştırılması (Bağımsız Örneklem T Testi)

		Arz Temelli Gereksiz Sağlık Hizmeti Kullanımı	Sağlık Hizmeti Talep Erteleme Ölçeği	
Cinsiyet	Kadın (n=201)	Ortalama	2,56	2,39
		SS	0,69	0,88
	Erkek (n=183)	Ortalama	2,65	2,55
		SS	0,69	0,91
		t	-1,29	-1,79
		p	0,19	0,07
Medeni durum	Bekar (n=233)	Ortalama	2,58	2,35
		SS	0,71	0,88
	Evli (n=151)	Ortalama	2,65	2,65
		SS	0,67	0,90

		t	0,97	3,27
		p	0,32	0,01*
	Var (n=308)	Ortalama	2,62	2,50
		SS	0,71	0,92
Sağlık Sigortası	Yok (n=76)	Ortalama	2,53	2,32
		SS	0,63	0,78
		t	0,99	1,55
		p	0,28	0,88
	Var(n=73)	Ortalama	2,63	2,66
		SS	0,56	0,82
Kronik Hastalık	Yok (n=311)	Ortalama	2,66	2,42
		SS	2,42	0,91
		t	0,44	2,00
		p	0,65	0,46

*p<0,005

Arz temelli gereksiz sağlık hizmeti kullanımı ölçeği ve sağlık hizmeti talep erteleme ölçeği puanlarının katılımcıların cinsiyet, medeni durum ve sağlık sigortası varlığı ve kronik hastalıkların varlığına göre farklılaşım farklılaşmadığını belirlemek amacıyla t-testi yapılmıştır. Yapılan test sonucunda cinsiyet, medeni durum, sağlık sigortasının olup olmaması ve kronik hastalık varlığı veya yokluğuna göre farklılık göstermemektedir ($p>0,05$). Sağlık hizmeti talep erteleme ölçeği cinsiyet, sağlık sigortası varlığı ve kronik hastalık durumu ile farklılık göstermezken medeni durum değişkeni ile farklılık göstermektedir. Evliler bekârlara göre daha fazla sağlık hizmeti talep ertelediği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4. Ölçeklerin Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Karşılaştırılması (One WAY Anova Testi)

	Yaş	n	Ort.± ss	F	p
Arz Temelli Gereksiz Sağlık Hizmeti Kullanımı	18-24 ^a	136	2,57±0,69	1,24	0,29
	25-34 ^b	139	2,59±0,72		
	35-44 ^c	53	2,54±0,62		
	45-54 ^d	40	2,76±0,69		
	55+ ^e	16	2,86±0,78		
Sağlık Hizmeti Talep Erteleme Ölçeği	18-24 ^a	136	2,36±0,83	2,23	0,06
	25-34 ^b	139	2,41±0,90		
	35-44 ^c	53	2,66±0,97		
	45-54 ^d	40	2,64±0,93		

	55+ ^e	16	2,82±0,98		
	İş Durumu	n	Ort.± ss	F	p
Arz Temelli Gereksiz Sağlık Hizmeti Kullanımı	Ev Hanımı	81	2,56±0,77	0,45	0,71
	Öğrenci	83	2,67±0,69		
	Çalışıyor	189	2,59±0,66		
	Emekli	31	2,65±0,75		
Sağlık Hizmeti Talep Erteleme Ölçeği	Ev Hanımı	81	2,40±0,92	0,78	0,5
	Öğrenci	83	2,44±0,80		
	Çalışıyor	189	2,47±0,92		
	Emekli	31	2,69±0,98		
	Eğitim durumu	n	Ort.± ss	F	p
Arz Temelli Gereksiz Sağlık Hizmeti Kullanımı	İlkokul ^a	109	2,63±0,66	0,76	0,58
	Lise ^b	79	2,52±0,71		
	Lisans ^c	183	2,61±0,69		
	Lisansüstü ^d	13	2,70±0,95		
Sağlık Hizmeti Talep Erteleme Ölçeği	İlkokul ^a	109	2,52±0,83	1,69	0,15
	Lise ^b	79	2,33±0,99		
	Lisans ^c	183	2,49±0,89		
	Lisansüstü ^d	13	2,16±0,67		
	Gelir Durumu	n	Ort.± ss	F	p
Arz Temelli Gereksiz Sağlık Hizmeti Kullanımı	Geliri Yok ^a	75	2,45±0,6	1,88	0,13
	Düşük ^b	194	2,68±0,74		
	Orta ^c	99	2,59±0,58		
	Yüksek ^d	16	2,58±0,84		
Sağlık Hizmeti Talep Erteleme Ölçeği	Geliri Yok ^a	75	2,30±0,89	2,43	0,06
	Düşü ^b	194	2,55±0,92		
	Orta ^c	99	2,38±0,76		
	Yüksek ^d	16	2,81±1,26		
	Son Bir Yılda Doktora Başvuru Sayısı	n	Ort.± ss	F	p
Arz Temelli Gereksiz Sağlık Hizmeti Kullanımı	1-3 ^a	188	2,57 ±0.73	2,487	0,43
	4-7 ^b	152	2,67±0.67		
	8-11 ^c	20	2,86±0,62		
	12 ve Üzeri ^d	24	2,40±0,51		
	1-3 ^a	188	2,39±0,93	3,268	0,12
	4-7 ^b	152	2,56±0,87		

Sağlık Hizmeti Talep Erteleme Ölçeği	8-11 ^c	20	2,90±0,9,
	12 ve Üzeri ^d	24	2,09±0,76

*p<0,005, **p<0,001 F=Tek Yönlü Varyans Analizi a= Birinci Grup b= İkinci Grup C= Üçüncü Grup d= Dördüncü Grup e= Beşinci Grup

Tablo 4'te görüldüğü üzere demografik değişkenler ile ölçekler arasında bağımsız gruplar arasında tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda Arz temelli gereksiz sağlık hizmeti kullanımı ve sağlık hizmeti talep erteleme ölçeği ve değişkenler arasında bir farklılık tespit edilememiştir (p>0,05).

Tablo 5. Arz Temelli Gereksiz Sağlık Hizmeti Kullanımı Ve Sağlık Hizmetleri Talep Erteleme Ölçeği Korelasyon Sonuçları

	Arz Temelli Gereksiz Sağlık Hizmeti Kullanımı	Sağlık Hizmeti Talep Erteleme Ölçeği
Arz Temelli Gereksiz Sağlık Hizmeti Kullanımı	<i>r</i>	1
	<i>p</i>	
Sağlık Hizmeti Talep Erteleme Ölçeği	<i>r</i>	0,375
	<i>p</i>	0,000*

*p<0,005, **p<0,001 F=Tek Yönlü Varyans Analizi

Arz Temelli Gereksiz Sağlık Hizmeti Kullanımı Ölçeği ve Sağlık Hizmeti Talep Erteleme Ölçeği arasındaki ilişkiyi saptamak amacı ile pearson testi uygulanmış ve Tablo 5'te sonuçları verilmiştir. Analiz sonucunda söz konusu iki ölçek arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır (p<0,05). İki ölçek arasındaki ilişki orta düzeydedir (r=0,375). Arz temelli gereksiz sağlık hizmeti kullanımı arttıkça sağlık hizmeti talep erteleme de artmaktadır.

Tablo 6. Arz Temelli Gereksiz Sağlık Hizmeti Kullanımı Ve Sağlık Hizmetleri Talep Erteleme Ölçeği Alt Boyutları Arasındaki Regresyon Sonuçları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R	R ²	F	<i>p</i>	B	β	t	<i>p</i>	Tolerans Değeri	VIF
Constant	Sağlık Hizmetleri Talep Erteleme Ölçeği					1,458		6,095	0,000		
Haksız Gelir						0,222	0,233	2,264	0,024	0,763	1,405
Tıbbileşme		0,385	0,148	13,18	0,000	0,09	0,118	1,579	0,115	0,803	1,302
Sağlık Sistemi						-0,039	-0,027	-0,454	0,65	0,902	1,202

Gereksiz Tetkik	0,099	0,071	1,054	0,292	0,783	1,505
Gereksiz Sağlık Hizmeti Kullanımı	0,024	0,019	0,207	0,836	0,782	1,013

P<0,05 n=384

Tablo 6 ‘da arz temelli gereksiz sağlık hizmeti kullanımı ölçeğinin, sağlık hizmetleri talep ertelemeye etkisini gösteren regresyon analizi sonuçları verilmiştir. Bu sonuçlara göre sağlık hizmeti talep erteleme değişkenindeki değişimin %14,8’i ($R^2=0,148$) bağımsız değişkenler (Gereksiz Tetkik, Haksız Gelir, Gereksiz Sağlık Hizmeti, Tıbbileştirme, Sağlık Sistemi) tarafından açıklanmış olup söz konusu modelin açıklayıcı gücünün istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($F=13,180$ $p=0,000$). Bağımsız değişken olan haksız gelir, sağlık hizmeti talep ertelemeyi pozitif yönde etkilemektedir ($p=0,024$ $t=2,264$). Haksız gelirdeki her 1 birim artış sağlık hizmeti talep ertelemeye $B=0,222$ ’lik bir artış göstermektedir. Hipotez 2 kabul edilmiştir. Arz Temelli Gereksiz Sağlık Hizmeti Ölçeği’nin alt boyutlarından gereksiz tetkik, haksız gelir, gereksiz sağlık hizmeti ve tıbbileştirme ve sağlık sistemi tek başına sağlık hizmeti talep ertelemeyi etkilememektedir. Hipotez 3, Hipotez 4, Hipotez 5 ve Hipotez 6 kabul edilmemiştir.

Tablo 7. Arz Temelli Gereksiz Sağlık Hizmeti Kullanımı ve Sağlık Hizmetleri Talep Erteleme Ölçeği Regresyon Sonuçları

	Standartlaştırılmamış		Standartlaştırılmış		t	p	F
	β	S.e	β	ış			
Sabit	1,208	0,165			7,314	,000	62,53
Arz temelli gereksiz sağlık hizmeti kullanımı	0,463	0,061	,375		7,908	,000	
	R ² :0,141		p<0,05				
Bağımlı değişken (Sabit): Sağlık Hizmetleri Talep Erteleme Ölçeği							

Arz temelli gereksiz sağlık hizmeti kullanımının sağlık hizmeti talep erteleme üzerindeki etkiyi saptamak amacı ile regresyon analizi yapılmıştır. Arz temelli gereksiz sağlık hizmeti kullanımının sağlık hizmeti talep erteleme üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($p<0,05$). Arz temelli gereksiz sağlık hizmeti kullanımı sağlık hizmetleri talep erteleme düzeyinin %14’ünü açıklamaktadır. Arz temelli gereksiz sağlık hizmetindeki her 1 birim artış bireylerin sağlık hizmeti talep ertelemesinde $B=0,463$ ’lük bir artışa neden olmaktadır. Hipotez 1 kabul edilmiştir.

4. TARTIŞMA

Bu çalışmada arz temelli gereksiz sağlık hizmeti kullanımının sağlık hizmeti talep erteleme davranışı üzerindeki etkisi araştırılmak istenmiştir. Elde edilen veriler literatürdeki çalışmalar ile karşılaştırılarak tartışılmış ve yorumlanmıştır.

Arz temelli gereksiz sağlık hizmeti kullanımının cinsiyet, medeni durum, sağlık sigortasının olup olmaması, kronik hastalık varlığı veya yokluğu, son bir yılda doktora başvuru sayısı ve gelir durumuna göre farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Durmaz (2017) hastanelerde arz kaynaklı gereksiz sağlık hizmeti kullanımının hasta algısı üzerinden değerlendirilmesi adlı çalışmasında, arz temelli gereksiz sağlık hizmeti kullanımının bütün alt boyutlarının (Maddi Kazanç, Gereksiz Sağlık Hizmeti Kullanımı, İlaç Endüstrisi, Tıbbileştirme ve Gereksiz Tetkik) değişkenler üzerindeki etkisini incelemiş olup medeni durum değişkeninde bütün alt boyutlarında farklılık tespit edilememişken diğer değişkenler ve alt boyutlarında farklılıklar tespit edilmiştir. Çelik ve Hotchkiss (2000) yaptıkları çalışmada Türkiye’de eğitim düzeyinin artması ve sağlık sigortasının varlığı kadınların sağlık hizmetlerine olan talebini artırdığı belirtmişlerdir. Mwabu, Ainsworth ve Nyamete (1993) ise yapmış oldukları çalışmada gelir durumundaki iyileşmenin sağlık hizmetlerine olan talebi arttırdığını belirtmişlerdir. Özcebe vd. (2003) çalışmalarında sosyal sağlık sigortası olan bireylerin sağlık hizmetlerine olan taleplerinin sağlık sigortası olmayanlara oranla daha fazla olduğunu saptanmıştır. Bunun nedeni bireylerin sosyal sigorta sahibi olmasına bağlı olarak onların daha fazla sağlık hizmetini talep etmesini tetiklemektedir.

Sağlık hizmeti talep erteleme ile demografik değişkenler (cinsiyet, iş durumu, eğitim durumu, gelir durumu, son bir yılda doktora başvuru sayısı, sağlık sigortasının olup olmaması ve kronik hastalık durumu) arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Sadece medeni durum ile farklılık tespit edilmiş olup evlilerin daha fazla sağlık hizmeti talep erteleme davranışı sergiledikleri gözlemlenmiştir. Visscher vd. (2023) yapmış oldukları çalışmada kronik hastalığı olan bireylerin kronik bir hastalığı bulunmayan bireylere göre daha fazla sağlık hizmetinde talep erteleme hissettiklerini belirtmiştir. Araştırmacılar ayrıca kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre daha fazla talep erteleme davranışında bulduklarını belirtmişlerdir. Schmidt vd. (2022) ise eğitim düzeyi ile sağlık hizmetine olan talep erteleme davranışı arasında negatif bir ilişki olduğunu belirtmiştir. Sağlık hizmetinde talep ertelemenin literatürde farklılık göstermesi yapılan çalışmaların farklı kültürlerde ve farklı sağlık hizmeti finansmanını benimseyen ülkelerde yapılmasından kaynaklanmaktadır.

Arz temelli gereksiz sağlık hizmeti kullanım algısı sağlık hizmeti talep erteleme davranışını pozitif yönde etkilemektedir ($p<0,05$). Arz temelli sağlık hizmeti kullanım algısının alt boyutlarından haksız gelirin sağlık hizmeti talep ertelemeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Hizmet sunuculara karşı bireylerin güveninin sarsılması onların taleplerini ertelemesine neden

olmaktadır. Literatürde yapılan çalışmalarda arz temelli sağlık hizmeti kullanımının artması hizmet sunucularının gelirlerinin artmasına sağlamaktadır (Durmaz ve Erdem, 2017). Bunun yanında hastalar ile hizmet sunucular arasında bilgi asimetrisi olması, hekimlerin performansına yönelik ek ödeme sistemi olması onların gereksiz tetkik ve tedaviye itmesine neden olmaktadır (De Oliveira vd., 2011; Akkaş, 2012).

Sonuç

Yetişkin bireylerde arz temelli gereksiz sağlık hizmeti kullanımının sağlık hizmeti talep ertelemeye etkisini araştırmak için yapılan bu çalışmada, arz temelli gereksiz sağlık hizmeti kullanım algısının, sağlık hizmeti talep ertelemesini pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca evli bireylerin bekârlara göre sağlık hizmeti talebini daha fazla erteledikleri tespit edilmiştir. Bunun yanında, bireylerin hizmet sunucularına yönelik haksız gelir elde etme algısı onların sağlık hizmeti talep ertelemesini etkilediği gözlemlenmiştir. Sağlık hizmetlerinde hizmet sunuculara yönelik gereksiz arz oluşturma algısı bireylerin sağlık hizmetlerine karşı güvenini azaltmaktadır. Gereksiz yere teşhis, tedavi ve tetkikler yapılması hem hastaların talep ertelemesini etkilemekte hem de sağlık hizmeti kaynaklarını tüketmektedir. Bu durumda doğrudan ve dolaylı olarak ülke kaynaklarını gereksiz yere harcanmasına neden olmaktadır.

Sağlık hizmetlerine talebin planlı olmadığı ve aniden ihtiyaç haline geldiği düşünüldüğünde sağlık hizmetini talep eden bireylerin taleplerini ertelemeleri çeşitli sorunlara yol açabilmektedir. Bu bağlamda sağlık hizmetlerine olan talebin ertelenmesinin önüne geçebilmek amacıyla sağlık hizmetlerinde gereksiz tetkik yoluyla haksız gelir elde eden hizmet sunucuları tespit edilip bu durumun düzeltilmesi hem hasta memnuniyetini sağlayacak hem de kaynak israfını önleyecektir. Sağlık politikası oluşturan kurum kuruluşların makro ve mikro düzeyde politika oluştururken arz temelli gereksiz sağlık hizmeti kullanımını göz önünde bulundurması önerilmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Ramazan Kıracı: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir. /Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır (15.12.2023 / 2023-43) alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Ramazan Kıracı: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval. / Ethics committee approval (15.12.2023 / 2023/43) was obtained from Kahramanmaraş S t c  İmam University Social Sciences Ethics Committee for the purpose of carrying out this study approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

 nerilen Atf: Kır a , R. (2024). Arz temelli gereksiz sağlık bakım hizmetinin sağlık hizmeti talep ertelemeye etkisi. *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 372-388. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1462698>

Kaynakça

- Akkaş, E. (2012). *Vek let teorisi çerçevesinde hasta-hekim ilişkileri üzerine bir  alışma. Isparta il merkezi hastaneleri  rneği* [yüksek lisans tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Auster, R. D., & Oaxaca, R.L. (1981). Identification of supplier induced demand in the health care sector. *Journal Of Human Resources*, 16(3), 327-342.
- Basirimoghadam M., Rafii F., & Ebadi, A. (2020). Self-Rated health and general procrastination in nurses: a cross-sectional study. *Pan Afr Med*. 36(254), 1-11. <https://doi.org/10.11604/Pamj.2020.36.254.23720>.
- Berndt, E. R., & Donohue, J. M. (2008). Direct-to-consumer advertising in health care: an overview of economic issues. F. A. Sloan And H. Kasper (Ed.), *Chapter 6* içinde (ss. 131-162), England: The Mit Press
- B y kşirin B. (2018). *Kamu Hastane Birlikleri'nin Türkiye'de sağlık hizmetleri arz ve talep üzerine etkisi* [yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2011). *Research methods in education* (7th Ed.). Routledge
- Celik, Y., & Hotchkiss, D. R. (2000). The socio-economic determinants of maternal health care utilization in Turkey. *Social Science & Medicine*, 50(12), 1797-1806.
- Coşkun, R., Altunışık, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldıırım, E. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri spss uygulamalı*. Sakarya Kitabevi.
- De Oliveira Andrare, E., De Andrade, E. N., & Gallo, J. H. (1992). Case study of supply induced demand: The case of provision of imaging scans (Computed tomography and magnetic resonance) at unimed-manauas. *Revista da Associa o M dica Brasileira*, 57(2), 138-143. <https://doi.org/10.1590/S0104-42302011000200009>.

- Durmaz, T. (2017). *Hastanelerde arz kaynaklı gereksiz sağlık hizmeti kullanımının hasta algısı üzerinden değerlendirilmesi* [yüksek lisans tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Durmaz, T., & Erdem, R. (2017). Hastanelerde arz kaynaklı gereksiz sağlık hizmeti kullanımının hasta algısı üzerinden değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (29), 579-604.
- Filiz, M. (2023). OECD ülkelerinde sağlık hizmetleri arz ve talebi üzerinde bir değerlendirme. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (43), 633-659.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. *Ankara: (5. Baskı), Seçkin Yayıncılık*
- Hillman, A. L., Pauly, M. V., & Kerstein, J. J. (1989). How do financial incentives affect physicians' clinical decisions and the financial performance of health maintenance organizations?. *New England Journal Of Medicine*, 321(2), 86-92.
- Karaca, Z., & İnan, K. (2022). The effect of the pandemic on health services demand: An application on Atatürk university faculty of dentistry. *Trends In Business and Economics*, 36(1), 43-49.
- Mwabu, G., Ainsworth, M., & Nyamete, A. (1993) Quality of medical care and choice of medical treatment in Kenya: An empirical analysis. *Journal of Human Resources*, 28, 838-862.
- Orhaner, E. (2006). Türkiye'de sağlık hizmetleri finansmanı ve genel sağlık sigortası. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1), 1-22.
- Özcebe, H., Sönmez, R., Atasoy, A., Dede, Ö., Demir, A., Fakıoğlu, E., & Yılmaz, N. (2003). Ankara gülveren sağlık ocağı bölgesi anadolu mahallesinde yaşayan 65 yaş ve üzeri nüfusun sağlık hizmeti kullanımının değerlendirilmesi. *Turkish Journal of Geriatrics*, 6(1), 22-26.
- Pinheiro, C. P. O., Silva, R. M. D., Brasil, C. C. P., Bezerra, I. C., Cavalcante, A. N. M., Alexandre, A. V., & Cruz, C. A. (2019). Procrastinação na detecção precoce do câncer de mama. *Revista Brasileira de Enfermagem*, 72, 227-234.
- Sargutan, A. E. (2005). Sağlık sektöründe hizmet talebi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 8(3), 430-457.
- Schmidt A. E., Rodrigues R., Simmons, C., & Steiber, N. (2022) A crisis like no other? Unmet needs in healthcare during the first wave of the COVID-19 crisis in Austria. *Eur J Public Health*. 32(6), 969–75. 10.1093/eurpub/ckac136

- Soyler, S., Uyar, S., Kirac, R., Yılmaz, G., & Ciftci-Kirac, F. (2022). Development of healthcare demand procrastination scale: A reliability and validity study. *J Basic Clin Health Sci*, 6(2), 283-291.
- Tavakol, M., & Dennick, R. (2011). Making sense of Cronbach's Alpha. *International Journal Of Medical Education*, 2, 53-55.
- Ünal, Ö. (2020). *Defansif tıp uygulamaları, öncülleri ve sonuçları* [doktora tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Ürek D., & Erigüç G. (2018). Vekâlet Teorisi'nin sağlık sektöründeki yansımalarının ulusal ve uluslararası çalışmalar bağlamında değerlendirilmesi. *USAYSAD Derg*, 4(2), 180 -194.
- Visscher, K., Kouwenberg, L. H. J. A, Oosterhoff M, Rotteveel A. H., & Wit G. A. (2023). Postponed healthcare in The Netherlands during the COVID-19 pandemic and its impact on self-reported health. *Front Health Serv*, 3, 1-10.
- Yılmaz, Y. (2023). *Genç yetişkinlerde helikopter ebeveyn görülme sıklığı ve deneyimlerinin sosyal hizmet perspektifinden değerlendirilmesi* [yüksek lisans tezi] İstanbul Üniversitesi.

Extended Abstract

Factors such as the price of health services, income level of individuals, personal tastes and needs of individuals, the financing management of the country and the severity of the need for health services cause changes in the demand for health services (Ünal, 2013). Unlike other goods and services, health services are not substitutable and supply providers have a significant impact on demanders (Karaca and İnan, 2022). In the study conducted by Durmaz and Erdem (2017), it is seen that the mean score of the participants in the statement "I think that physicians make decisions in line with their financial gains while planning the treatment process" is significantly different. According to this result, it can be said that physicians plan unnecessary health services according to the demanders. The doctor has the authority to determine the health need requested by the patient, which is at the initiative of the doctor. The physician may not use this authority in a good way and may encourage the patient to use unnecessary health services by using it in a bad way (Durmaz & Erdem, 2017). In a study by Hillman et al. (1989), payment systems for physicians were compared. According to the results of the study, it was concluded that doctors working under the fee-for-service payment model request more examinations and hospitalize more patients than doctors working under the per capita payment model and salary system. As a result of the research, it was concluded that financial resources add physicians on the supply side of health care (Durmaz and Erdem, 2017). By abusing the power to control demand, which is their own initiative, health service providers pave the way for the problem of supply creating demand (Durmaz, 2017). It is argued that supply creators in the health sector contribute to the demand

creation of supply by creating their own services (Auster and Oaxaca, 1981). This study investigates the impact of supply-based unnecessary health care on health care demand deferral. This study covers citizens aged 18 and over residing in Kahramanmaraş province. The research was conducted between 15.12.2023-20.02.2024. The convenience sampling method was used in the research and the sample is 384 people. According to Coşkun et al. (2010), a minimum sample size of 384 is accepted for a population size of 100,000 and above. In the study, data were collected online through a questionnaire. The questionnaire consists of three parts. In the first part, there is a personal and demographic information form prepared by the researchers to recognize the participants and to determine their general information. In the second part of the questionnaire, the "Scale for the Evaluation of Unnecessary Health Service Utilization Based on Supply" was used. The scale was developed by Durmaz and Erdem (2017) and consists of 22 items and 5 dimensions. These dimensions are Unnecessary Investigation ($p=0.866$), Unfair Income ($p=0.884$), Unnecessary Health Service Use ($p=0.608$), Medicalization ($p=0.858$), Health System ($p= -0.636$). In the third part of the questionnaire, "Health Service Demand Postponement Behavior Scale" was used. It was developed by Söyler et al. (2022) and consists of 3 dimensions: Seeking Remedy ($p=0.830$), Avoidance ($p=0.874$), Taking Action ($p=0.733$). The research data were analyzed using the SPSS package program. First, the reliability of the scales was examined and then it was determined whether they were suitable for normal distribution. As a result of the analysis, it was determined that the scales were reliable and suitable for normal distribution. Accordingly, t-test in independent groups, one-way analysis of variance in independent groups, correlation and regression analysis were conducted. Of those included in the study, 52.3% were male, 60.7% were single and 47.7% had a bachelor's degree. 49.2% of the individuals were employed, 50.5% had low income and 19.8% did not have health insurance. 81% of the participants did not have any chronic disease and 88.6% of them visited a doctor at least 1 and at most 7 times in a year. It was concluded that supply-based perception of unnecessary health service utilization positively affects health service demand postponement. It was found that married individuals postpone the demand for health services more than single individuals. In addition, individuals' perception of unfair income generation towards service providers affects their health service demand postponement. Considering that the demand for health services is not planned and suddenly becomes a need, postponing the demands of individuals demanding health services can lead to various problems. In this context, in order to prevent the postponement of the demand for health services, service providers who earn unfair income through unnecessary examinations in health services can be identified and correcting this situation will ensure patient satisfaction and waste of resources can be prevented.

BİRİNCİ HAÇLI SEFERİ'NİN VEKİL KURBANLARI, GÜNAH KEÇİLERİ: MÜSLÜMANLAR, TÜRKLER

Serpil ÇILĞIN*

Öz

Rene Girard'a göre insan şiddetinin kaynağı taklitçi, mimetik arzulardır. Bu arzular rekabeti ortaya çıkartır ve bu rekabet şiddeti ve kişi ya da grupları dışlamayı ya da onlara şiddet uygulama sonucunu doğurur. Taklitçi arzular söz konusu topluluğun yaşadığı tüm olumsuzluklar ve felaketlerden hedef seçilen bir kişi ya da grubun sorumlu tutularak vekil kurban günah keçisi ilan edilip öldürülmesi ya da topluluğun dışına çıkarılmasıyla sonuçlanır. İnsanlık tarihinde yaşayış ve düşünüş biçimleriyle çoğunluktan ayrılan kişi ya da gruplar linç edilerek veya dışlanarak toplumsal yaşamın dışına atılması örnekleri azımsanamayacak kadar çoktur. Orta Çağ Batı Avrupası'nda bu durumun en çarpıcı örneklerinden biri I. Haçlı Seferi sırasında Doğu'daki Müslüman ve Türklerin katledilmesiyle gerçekleşmişti. Artan toplumsal şiddetin sona erdirilmesi amacıyla kurulan Tanrı Barışı müessesesi şiddeti durdurmaya yetmediğinde; kilisenin girişiyle Doğu'daki Müslüman Türklerin şeytanlaştırılıp yaşanan tüm olumsuzlukların sorumlusu biçiminde gösterilerek düşmanlaştırılmasıyla şiddet Batı Avrupa'nın dışına çıkartılarak Müslüman Türklere yönlendirildi. Sefer barış sözcükleriyle başladı ancak günah keçisi, vekil kurban, ilan edilen on binlerce Müslüman'ın ve Türk'ün öldürülmesiyle sonuçlandı.

Anahtar Kelimeler: Günah Keçisi, Haçlı, Mimetik Arzu, Türkler, Vekil Kurban.

SURROGATE VICTIMS, SCAPEGOATS OF THE FIRST CRUSADE: MUSLIMS, TURKS

Abstract

According to Rene Girard, the source of human violence is imitative desires, in other words, mimetic desires. These desires give rise to competition, and this competition results in violence and the exclusion or violence against individuals or groups. Imitative desires result in a targeted person or group being held responsible for all the negativities and disasters experienced by the community in question, and being declared a surrogate victim, scapegoat, and killed, or excluded from the community. In the history of humanity, there are many examples of people or groups who are separated from the majority by their way of living and thinking, being lynched or excluded from social life. One of the most striking examples of this situation in

* Dr. Post Dok. Araştırmacı, Stokholm Üniversitesi Tarih Enstitüsü, serpil.cilgin@historia.su.se, <https://orcid.org/0009-0007-1828-9163>

Western Europe in the Middle Ages was the massacre of Muslims and Turks in the East during the First Crusade. In Western Europe, When the Peace of God institution, established to end the increasing social violence, was not sufficient to stop the violence; ; With the initiative of the church, the Muslim Turks in the East were demonized and made hostile by being portrayed as responsible for all the negativities experienced, and the violence was taken out of Western Europe and directed towards the Muslim Turks. The campaign began with words of peace, but ended with the killing of tens of thousands of Muslims and Turks, who were declared scapegoats, surrogate victims.

Keywords: *Crusade, Mimetic Desire, Scapegoat, Surrogate Victim, Turks.*

Giriş

Girard, mimetik, taklitçi arzunun insanoğlunun evrensel bir özelliği olduğunu savunur. İnsanları birbirine bağlayan ve sonunda insanları çelişkili ilişkilere sürükleyen aynı nesneye duyulan istektir. Bu mimetik arzu her zaman bulaşıcıdır. Mimetik arzu yaygınlaştığında, arzunun orijinal nesnesi unutulurken insanlar kendi aralarında kavga etmeye başladıkları için toplum kargaşaya sürüklenir. Ancak topluluk, tüm şiddeti günah keçisi olarak kabul edilen bir kişinin üzerine koyarak şiddeti durdurmanın bir yolunu bulur. Paradoksal görünse de kurban öldükten sonra şiddet bir anda kesilir ve toplum sakinleşir. Kurban edilen kişi sonrasında ilahi bir varlık muamelesi görür. Kurban etmek aslında kutsallaştırmaktır. Burada insanlar şiddetli toplumsal kargaşayla her karşılaştıklarında, günah keçisi mekanizmasını uygulayarak huzur ve barışı yeniden tesis ederler. Bu şekilde mimetik arzu günah keçisi yapma mekanizmasıyla birbirine bağlanır. Günah keçisi aramanın bu uzlaştırıcı sonucu nedeniyle insanlar suçluluk duymadan ve hatta farkında bile olmadan süreci tekrar ederler (Harmakaputra, 2016, s. 122). Günah mekanizması, karşılaşılan sorunlarla yüzleşmek yerine sorunların kaynağını ya da kötülük olarak addedilen eylemlerin suçunu dış gruplara atarak grup içi sorunlardan kaçınmalarına izin verebilir; gruplar bunları sürdürmede suç ortaklığı yapabilirler (Crocker, 2021, s. 1966).

Mimetik arzu, insan yaşamının dini boyutunda kök salar. Mimetik teori, mimetik arzunun ne kadar kolay rekabet ve şiddete dönüştüğünü açık bir biçimde izah eder. Temel ihtiyaçlarımız karşılanır karşılanmaz, mimetik arzunun bizi hızla tanınma, özel nesnelere ve diğer dünyevi mallar için savaşan rakiplere dönüştürmesi muhtemeldir. İncil geleneklerinde, özellikle on emirin onuncusunda mimetik rekabete karşı tepkiye değinilir: “*Komşunuzun evine imrenmeyeceksiniz; komşunuzun karısına, erkek ya da kadın kölesine, öküzüne, eşeğine ya da komşunuza ait herhangi bir şeye imrenmeyeceksiniz.*” (Çıkış, 20:17) Dini emirler özünde insanlara mimetik rekabete girmeyi yasaklar (Palaver, 2013, ss. 547-548). Orta Çağ’da Batı Avrupa’da yaşanan kıtlık, salgın hastalıklar ve toplum içi şiddetin sorumlusu olarak marjinal kişi

ya da gruplar mimetik arzunun hedefi haline geldiler. Düşman olarak nitelendirilen toplumun dışına atılan kişi ya da gruplar günah keçisi mekanizmasıyla kovuşturmaya ve zulme tabii tutuldu. Müslümanların ilerleyişi ve zenginleşmesi karşısında on birinci yüzyılda Müslüman düşmanlığı tırmanışa geçti. Onlar şeytanın soyu kafirler, Sarazenler olarak adlandırıldılar (McGinn, 1994, s. 199). Müslüman toplumlar arasında hızlı zenginleşmesi ve artan refah düzeyiyle Türkler bunlar arasında en çok dikkat çekenlerdi.

Türklerin Anadolu'da ilerleyişi ve Bizans topraklarının küçülmesi Bizans'ı endişeye sevk etti ve Hristiyan kardeşliği adı altında Batılı Hristiyanlardan Türklere karşı yardım istedi. Batı Avrupa olumsuz iklim koşullarının baskısı altında kıtlık ve salgın hastalıklarla boğuşurken Doğu'daki Müslümanlar, bilhassa Türkler refah içinde yaşıyorlardı. Hac ibadetini yerine getirmek üzere Doğu'ya seyahat eden Hristiyan Batılı hacılardan gelen haberler bu tezatlığı daha da çok gözler önüne seriyordu. Hristiyan Batı'da şövalyelerin aralarındaki özel savaşlardan dolayı şiddet tırmanışa geçmişti. Ayrıca kıtlıklar, yiyecek yoksunluğu ve salgın hastalıklarla halk hem tabii hem de beşerî şiddetin pençesinde acı çekiyordu. Müslüman Doğu'nun zenginliği ve refahının artışı Hristiyan Batılılarda uyanan taklitçi arzuları, yani mimetik arzuyu körükledi. Dönemin Hristiyan lideri Papa II. Urbanus'un Doğu'ya Müslüman Türkler üzerine düzenlenecek, karşılığında ilahi ödüller ve şehitliğin kazanılacağı kutsal bir seferle Doğu'daki Hristiyanlarca kutsal sayılan toprakların özgürleştirilmesi söylemiyle yaklaşık üç yıl sürecek kanlı bir sefer başlatıldı. Böylece on birinci yüzyılın günah keçisi bulunmuştu. Bu çalışmada Rene Girard'ın mimetik arzu, günah keçisi kuramı üzerinden I. Haçlı Seferi'nde Müslümanların, Türklerin katledilmesi incelenmiştir.

1. GÜNAH KEÇİSİ KAVRAMI

Girard, mimetik arzunun rekabetin ve şiddetin ana nedeni olduğunu savunur. İnsanlar ne zaman başkalarını taklit etseler; paylaşamayacakları nesnelere arzular, kolayca birbirleriyle çatışmaya girerler. Rekabet insan yaşamındaki şiddetin kaynağıdır. İnsanlar diğer insanların arzularına özlem duyarak söz konusu arzuyu taklit edip, aynı nesneye yönelebilirler. Aynı arzunun hem modelleri hem de taklitçileri kaçınılmaz olarak aynı nesneyi arzular ve rakip olurlar (Girard, 1989, s. 258). Rakip arzular birbirini besleyerek; hayvanlar arasındaki rekabetin aksine, taklitçi, mimetik rekabetler, öylesine yoğun ve bulaşıcı hale gelir ki, sadece cinayete yol açmakla kalmaz, aynı zamanda taklit yoluyla tüm topluluğa yayılır (Palaver, 2013, s. 534). Herhangi bir insan topluluğunun başlangıcında ve periyodik olarak büyük bir krizi, kurban krizini sona erdirmek için, üyeleri kendi içlerinden birine karşı birleşir ve onu feda eder. Bu kurban etme eylemi topluluktaki şiddete son veren bir şiddet eylemidir. Bitmeyen kan davalarının çözümü budur. Girard'a göre, tüm dinler, bir insanın bu ilk linç edilmesinin

kurbanın rutinleştirilmesi yoluyla yer değiştirmesiyle bu orijinal anın unutulmasını içerir. Dolayısıyla tüm ritüeller hem şiddetin anılması hem de onun gizlenmesidir. Ritüellerle temsili olarak hem bu şiddet anılır ve hem de temsili olarak yinelenir. Ritüellerde kurban etme eylemi açıkça anılarak söz konusu kurucu cinayet temsili kurban etme eyleminin, sosyal dengeleyicisi olarak işlev görür (Buc, 2010, s. 3).

Kitab-ı Mukaddes Levililer'de günah keçisi ritüeli şöyle anlatılır: Tanrı, Musa'nın kardeşi başrahip Harun'a, canlı bir keçi seçmesini ve İsrailoğullarının tüm kötülüklerini, isyanlarını ve günahlarını itiraf ederek onları keçinin başına yüklemesini emreder. Ardından, Harun'a keçiyi çöle göndererek İsraililerin tüm günahlarını uzak bir yere taşımasını söyler. Harun her iki elini de canlı keçinin başına koyar ve İsrail halkının bütün kötülüklerini, bütün günahlarını, keçinin başına yükleyerek onu çöle yollar (Levililer, 16: 21-22). Sonuç olarak bahsedilen bu günah keçisi ayini korkulan tehlike bir kenara bırakılmış gibi gerçekleşir (Goldberg ve Durkheim, 2008, s. 304). Toplum acı çektiğinde, suçlayacak, hayal kırıklıklarının intikamını alacağı birine ihtiyaç duyar ve zaten hoşnutsuzluk duyulan kişi ya da gruplar bu rol için seçilir (Goldberg ve Durkheim, 2008, s. 322). İnsanlığın var oluşunun başlangıcından bu yana, kişi ya da gruplar ve bazı durumlarda milletler günah keçisi ilan edilerek vekil kurban olarak cinayet ve dışlanmaya maruz bırakılmış ve böylece kurban etme eylemini gerçekleştiren topluluktan felaket ve olumsuzlukların uzaklaştırıldığına inanılmıştır.

Bir dereceye kadar insan kültürünün barışı korumak için suçlama eğilimi, mağduriyete ve günah keçisi şiddetine bağımlı olarak şekillenir (Richardson ve Manglos, 2013, ss. 427-428). Günah keçisi mekanizmasının özü altta yatan sorunla yüzleşmek yerine birini suçlamakta yatar. Bu mekanizma sosyal sorunların kaynaklarını grubun dışında bir hedefe yöneltme girişimidir. Uygulamanın özü suçlama eğilimidir. Onları gerçekten üreten sosyal ve ekonomik koşullardan ziyade, kolayca tanımlanabilen nesnelere veya varlıklar üzerindeki sorunlar; suçlu olarak tanımlanan bu suçun sahibi, sorunun kendisini sembolize etmeye ve somutlaştırmaya başlar. Öyleyse günah keçisi ilanı, karmaşık toplumsal felaketleri, sorunları grup içinden grup dışına kaydırır ve dezavantajlı insan ya da gruplar genellikle bu eğilimin yükünü taşırlar (Crocker, 2021, ss. 1946-1947).

Girardian görüşe göre, insan ırkının tarihi ve ahlaki gelişimi, daha güvenilir ve otantik uzlaşma ve barış biçimleri lehine kutsal şiddetin aldatmacalarının ve entrikalarının uzun ve yavaş bir biçimde ortaya çıkarılmasıdır. Yahudi ve Hristiyan kutsal yazıları göreceli barışı korumak için günah keçisi şiddetine bağımlı olanların aldatıcı bakış açısını değil; olayları kurbanın aydınlatıcı perspektifinden kademeli olarak görmeyi yansıtır (Richardson ve Manglos, 2013, ss. 426-427). Kovulan veya öldürülen günah keçisi, zulmedenler tarafından kriz veya felaketin yegâne sorumlusu olarak görülür. Aslında, yok edilmesi gereken mutlak kötülüktür. Ancak zulmedenler arasında birdenbire ortaya çıkan barış ve uzlaşma da günah keçisine atfedilir.

Aynı anda hem mutlak kötülük hem de mutlak iyilik şeklinde değerlendirilir. Örneğin, kutsal, kelimesi Latince kökünde hem lanetlenmiş hem de kutsanmış anlamı taşır (Palaver, 2013, ss. 540-541). Çünkü yararlı olduğu kadar kötü olanı da kapsar (Girard, 1989, s. 257). Bir yandan kurban kutsallaştırılarak tanrılaştırılırken, öbür yandan şiddetin hedefi olur. Arkaik din, rahiplerin halklarını aldatmak için yaptıkları bir icat değil, tehlikeli bir iç krizin üstesinden gelmek için bilinçsiz bir biçimde gelişen sosyal mekanizmanın bir sonucudur (Palaver, 2013, s. 536). Barışın korunması suçlama, mağduriyet ve günah keçisi mekanizmasına bağımlı olarak şekillenir. Kişi benliğinden kaynaklanan, kendi arzularının özgünlüğünü varsayma veya ısrar etme eğilimindedir. Kişinin kendi özerkliğine dair bu görüşü aynı zamanda 'edinimsel mimesis' için koşullar yaratır. Bu koşullara gerilim ve rekabet eklenir (Richardson ve Manglos, 2013, ss. 427-428). Mimetik rekabet esasen insan şiddetinin kaynağı olduğu için, dinin mimetik rekabetin çıkmaz sokağında kendisini nerede konumlandığı sorusu hala mevcuttur. Eğer Tanrı *summum bonum* ise pek tabii düşmanlık olmaksızın insanlar birbirlerini taklit edebilirler. Tanrı'ya duyulan özlem, şiddet ve savaş ilişkilerine sürüklenmeden paylaşıp, taklit edilebilir (Palaver, 2013, s. 546).

Üretici şiddet, kutsal düzenin yanı sıra düzensizliği, barış ve savaşı, yaratılış ve yıkımı içerir. Üretici şiddet teorisi, kutsalın karmaşıklığını göz ardı etmeden altında yatan birliğini vurgulayarak basit, somut terimlerle tanımlanmasını sağlayan; kutsalın tüm farklı unsurlarını anlaşılır bir bütün halinde bir araya getiren bir mekanizmadır. Bazı durumlarda insanları kurtarmak ve kültürün yeniden inşası için tüm toplumu kendi etrafında toplar, bazen de kendi yarattıklarını yok eder. Şiddetsizlik, şiddetin karşılıksız armağanı olarak ortaya çıkar ve içinde bazı gerçekleri barındırır. Çünkü insanlar farklılıklarını ancak üçüncü bir taraf pahasına uzlaştırabilirler. Din, insanlara yıkıcı şiddetin tekrarlanmasını önlemek için ne yapmaları ve yapmamaları gerektiği konusunda talimat verir. Ayin ve yasakları ihlal ettiklerinde, şeytani ayartıcının rolünü üstlenen aşkın şiddeti kendilerine çağırırlar. Vekil kurban tek başına onları kurtarabilir (Girard, 1989, ss. 258-259).

Vekil kurban, günah keçisi mekanizması en eski zamanlardan beri uygulanan bir ritüeldir. Yaratılış kitabında olduğu gibi eski metinlerde de insan kurban etme ritüelinin uygulanmasıyla ilgili bilgiler vardır. Bu bağlamda en önemli metin, Tanrı'nın emrine itaat ederek oğlu İshak'ı kurban etmeye hazırlanan İbrahim Peygamber'in (Yaratılış Kitabı 22. Bölüm) hikayesidir (Girard, 1994, ss. 74-75). Diğer metinler, kolektif zulmün kurbanlarıyla doğrudan yan yana gelerek arkaik dinlerin efsanevi modeline daha derin bir meydan okuyuşu sergiler. Tövbe mezmurları, Eyüp kitabındaki diyaloglar, peygamber kıssaları, özellikle de *Acı Çeken Hizmetkâr Türküsü* (Yeşaya kitabı, 52-53) masumiyetine rağmen kurbanı karşı girişilen kolektif şiddeti anlatır. Bu konudaki en dikkat çekici metinler, Yeni Ahit'teki tutku anlatılarıdır. Diğer eski kutsal metinler gibi, bu anlatılar da tek bir bireye karşı

uygulanan kolektif şiddeti ele alır. Yeni Ahit anlatıları, diğer mitlerin aksine, zulmedenlerin yanında yer almaz, günah keçisi haline getirilen İsa'nın masumiyetini ortaya koyar. Yuhanna kitabında, Mezmurlardan yapılan bir alıntı, İsa'nın masumiyetini vurgular: "*Sebepsiz yere benden nefret ettiler*" (Yuhanna 15:25; Mezmurlar 35:19). Girardian bakış açısından, İncil dinleri günah keçisi mekanizmasını açığa çıkartır (Palaver, 2013, ss. 537-538).

İntikam kavramı, tek tanrılı dinlere başlangıcından beri eşlik etti. İncil kurbanların, hor görülenlerin ve reddedilenlerin dirilişine işaret eder. Bu kavram bir yandan adaletsizliklere karşı savaşmak için büyük bir güç haline gelirken; diğer yandan sınırları belirlemenin, düşmanları, kötü olanları kınamanın bir yolu haline gelir. Çünkü bir kişinin kurban edilmesi, diğerlerinin kurban etme eylemini gerçekleştirdiği anlamına gelir. Bu doğrultuda mağdur aynı zamanda saflık ve iyilik iddiasındadır. İyinin davası da iyi olduğu için; iyiler haklı olarak savaşma hakkını elinde bulundururlar. Söz konusu şiddet kutsal sayıldığı için uygulayıcıya korkunç eylemleri gerçekleştirme hakkını verir (Palaver, 2013, s. 543). Kutsal Kitap ayetlerinin çarpıtılmış bir kullanımı, mimetik çatışmalarda silah olarak kullanılır. Yeni Ahit anlatıları, intikam çılgınlıklarının aksine, İsa'nın cennetteki babası, düşmanlara olan sevgiyi ve intikamın reddini kişileştirir: "*Düşmanlarınızı sevin ve size zulmedenler için dua edin, böylece cennetteki babanızın çocukları olabilirsiniz; çünkü o, güneşini kötünün ve iyiliğin üzerine yükseltir; doğruların ve haksızların üzerine yağmur gibi yağdırır*" (Matta, 5: 44- 45). Babasına göre İsa çarmıhta öldürülürken düşmanlarını bağışlar: "*Baba, onları bağışla; çünkü onlar ne yaptıklarını bilmiyorlar.*" (Luka, 23: 34). İsa dirilişinden sonra öğrencileriyle tekrar karşılaştığında, zayıflıkları ve korkaklıkları için onları suçlamaz, barışçıl yaklaşır: "*Barış sizinle olsun!*" der (Yuhanna 20:19).

Mimetik özelemlerin doğru bir şekilde yönlendirilmesinin mimetik arzunun kıskırtmalarının üstesinden gelinmesini sağladığını özetleyen önemli bir Kutsal Kitap metni Luka 12:13-34'te bulunur: "*Kendine iyi bak! Her türlü açgözlülüğe karşı tetikte ol; çünkü kişinin yaşamı malların bolluğundan ibaret değildir.*" (Luka, 12:15). İsa, kuzgunları ve zambakları olumlu örnekler olarak kullanarak, öğrencilerine açgözlülükle, rekabete dönüşen mimetik arzunun peşine düşülen bir yaşamın nasıl yıkıcı bir biçimde sonlandığını açıklar. Luka İncilindeki bu paragrafın sorunların kaynağı olarak mimetik rekabetin ne kadar derinden farkında olduğu, mirasları için savaşan iki düşman kardeşe atıfta bulunan kitabın açılış dizelerinde görünür hale gelir. İçlerinden biri İsa'dan çatışmalarını çözmesini ister (Luka, 12:13). İsa'nın bu talebe verdiği yanıt, Musa'nın bir çatışmaya müdahale ettiğinde işlediği cinayete dolaylı bir atıfta bulunarak, bu çatışmayı her zaman bir dereceye kadar şiddete dayanan dünyevi adalet araçlarıyla çözmeye istekli olmadığını açıkça ortaya koyar (Luka, 12: 14; Çıkış, 2: 14). İsa'nın öğretilerine göre, dünyevi adalet, yüreklerimizi en yüksek iyiliğe doğru çevirdiğimiz her yerde dünyamıza giren Tanrı'nın egemenliğine teslim olmak zorundadır: "*O'nun için çabalayın*

Hazinenizin olduğu yerde, yüreğiniz de olacaktır." (Luka, 12: 31-34) (Palaver, 2013, ss. 548-549).

Eğer şiddet insan yaşamında dengeleyici role sahipse ve herkes düşmanın çifti ya da ikizi haline geliyorsa; tüm çiftlerin özdeş olduğu ve herhangi birinin herhangi bir anda diğerlerinin eşi olabileceği sonucu çıkar. Tek bir kurban, tüm potansiyel kurbanların, her üyenin topluluktan kovmaya çalıştığı tüm düşman kardeşlerinin yerine geçebilir; Aslında, topluluğun her bir üyesi için ikame edilebilir. Her üyenin diğerleriyle çatışmaktan kaynaklanan düşmanlığı, bireysel bir duygudan, oybirliğiyle tek bir bireye karşı yönlendirilen ortak bir güce dönüşür. En ufak bir ipucu, en küçük bir suçlama, hızla reddedilemez bir kanıt dönüşür. Kurumsal inanç duygusu kartopu etkisiyle büyür ve her üye hızlı bir mimesis süreciyle bir diğerinden güç alır. Grubun kesin mahkumiyeti, haksız, sarsılmaz oybirliğinden başka hiçbir kanıt dayanmaz. İkilemelerin evrenselleşmesi, farklılıkların tamamen ortadan kaldırılması, karşıtlıkların arttırılması ama aynı zamanda birbirinin yerine geçebilecek hale getirilmesi, oybirliğinin sağlanmasının ön koşuludur. Yeniden doğmak için önce düzensizliğin zafer kazanması gerekir; mitlerin tam entegrasyonu için, önce tam bir parçalanmaya maruz kalmaları gerekir. Bin düşman kardeş arasında bin bireysel çatışmanın kontrolsüz bir şekilde şiddetlendiği yerde, şimdi gerçek bir topluluk, yalnızca birine karşı nefretinde birleşmiş olarak yeniden ortaya çıkar. Böylece farklı bireyler arasında rastgele dağılan tüm kinler, tüm karşıtlıklar, yalıtılmış ve benzersiz bir figür olan vekil kurban üzerinde birleşir (Girard, 1989, s. 79).

Şiddetli muhalefet, nihai arzunun, ilahi kendi kendine yeterliliğin, güzelliği erişilmez ve aşılmaz olmasına bağlı olan o güzel bütünlüğün göstergesidir. Bu şiddetin kurbanı şiddete hem tapar hem de nefret eder. Mimetik bir karşı şiddet yoluyla ustalaşmaya çalışır ve başarısızlığıyla orantılı olarak kendini ölçer. Bununla birlikte, şans eseri, model üzerindeki ustalığını gerçekten iddia etmeyi başarır, ikincisinin prestiji ortadan kalkar. O zaman daha da büyük bir şiddete yönelmeli ve gerçekten aşılmaz olmayı vaat eden bir engel aramalıdır. Mimetik arzu, dini kirlilik için şiddetten daha kapsamlı bir terimdir. Kurban krizinin katalizörü olarak, eğer vekil kurban süreci durdurmak için devreye girmezse çatışmayı yaratan mimesis yayılarak, sonunda tüm toplumu yok edebilir (Girard, 1989, s. 148). Yeni Ahit'te İsa dağdaki vaazında (Matta, 5- 7), tüm tehditlere karşı şiddetten sakınmalarını önerdiği için insanların dikkatini mimetik rekabete yenik düşmenin tehlikesine çeker: *"Kılıcını yerine geri koy; çünkü kılıcı alan herkes kılıçla yok olacaktır."* (Matta, 26: 52). İncil, şiddeti bu amaca bir araç olarak meşrulaştırmadan barışı amaçlar. Bununla birlikte, böyle bir tezin daha fazla açıklığa kavuşturulması gerekir, çünkü Hıristiyan şiddetsizliği, şiddetin ötesinde ve tamamen dışında bir duruş anlamına gelmez. Şiddetin dışında böylesine tarafsız bir alanın arzu edilir ve hatta mümkün olduğunu düşünmek tehlikeli bir yanılsamadır (Palaver, 2013, s. 539).

İnsanları şiddete ya da ölüme iten bir içgüdü (ya da dürtü) kavramı mitolojik düşünceye teslimiyettir. İnsanların kontrolü dışındaki tanrılar kader, bazı güçlere atfedilemez. Bu insan çatışmalarıyla doğrudan yüzleşmeyi reddeden bir kaçınma eylemidir. Çözümü giderek çıkmaza giren bir durumda alternatif bir kurban bulma girişimidir. Kurban krizinin ortasında, ne kadar çekici olursa olsun, arzuyu herhangi bir nesneye bağlamanın bir anlamı yoktur, çünkü arzu tamamen şiddetin kendisine yöneliktir. Arzunun kendisi esasen mimetiktir ve model tarafından istenen bir nesneye yönlendirilir. Aynı nesne üzerinde birleşen iki arzunun çatışması kaçınılmaz olduğu için böylece, mimetik arzu ile birleştiğinde otomatik olarak çatışmaya yol açar. Ancak insanlar, bu durumu rekabetin nedeni olarak algılayamayabilirler (Girard, 1989, ss. 145-146).

2. GÜNAH KEÇİSİ MEKANİZMASI

Mimetik model, kişinin arzusunu belirli bir nesneye yönlendirir. Bu yüzden mimetik arzunun ne öznede ne de nesnede değil, arzusu özne tarafından taklit edilen üçüncü bir tarafa dayandığı söylenebilir. Böylece insanlara gerçekliği fethetme iradesini ve tüm muzaffer entelektüel kampanyalar için silahları sağlayan, toplumu şiddete karşı ilk kez güvence altına alan vekil kurbandır (Girard, 1989, s.170). Charles Taylor '*Sources of the Self*' adlı eserinde dolaylı olarak, tarih boyunca birçok suistimal ve çarpıtma olmasına rağmen, haçlılara özgü şiddetli bir ahlakçılığı benimseyerek tüm kötülükleri suçlama girişimlerinin üstesinden gelmemize yardımcı olan orijinal günah kavramına atıfta bulunur. Bu, insanlığın günah keçisi mekanizması yoluyla kendini arındırma eğilimidir (Palaver, 2013, ss. 544-545).

Girard'a göre, ritüellere katılan insanlar barış uzlaşma sonuçlarını gözlemleyerek, onları yeniden üretmeye çalışırlar. Çünkü günahları topluluktan kurban aktarma operasyonu, kendi gerçek katılımları olmadan, dışarda gerçekleşiyormuş gibi görünür. Bundan yola çıkarak Girard, insan toplumunun insanların ilkel sorunu olan mimetik arzuya başa çıkmaya çalıştıklarını savunur. Bu girişim, devam ederek şiddet ve günah keçisi arama döngüsünü tetikler; toplumda, tüm dinlerin kurban törenlerinde kendini gösterir. Girard, bütün dini ritüellerin vekil kurbandan kaynaklandığını iddia eder. Hem seküler hem de dini, insanlığın tüm büyük kurumları ritüelden kaynaklanır. İnsan topluluklarının ve dini geleneklerin altında, kurban etme ritüelleri yoluyla açığa çıkmadığı takdirde felakete yol açabilecek şiddetin gizli ve ilkel kökeni yatar. Dini ayin şiddeti tamamen ortadan kaldıramaz çünkü kurban olarak bir günah keçisine ihtiyaç duyar. Şiddet yalnızca belirlenen kurbanlara yöneltilerek asgariye indirilir. Yine de gücü toplumu istikrara kavuşturmak için periyodik olarak kurbanların öldürülmesi yoluyla ısrarla oradadır. Girard, dinlerde kutsal olarak algılanan şeyin gerçek aşkınlık olmadığını, çünkü yalnızca şiddet içeren sistemi örttüğünü savunur. Kurban dinleri, şiddet suçunun kalabalığa değil de kurbanı yansıtıldığı mitler

aracılığıyla günah keçisi yapma mekanizmasını sürdürür. Girard'a göre Hristiyanlık, ilkel günah keçisi modelini ifşa eden ve insan dindarlığının gerçek doğasını ortaya çıkararak şiddetin üstesinden gelen tek dindir (Harmakaputra, 2016, s. 123). Kurban şiddetinin ortadan kaldırılması sadece *iyi* ya da *kötü* değil; geçmişte bu şiddetin dizginlediği insanoğlunun bu gelişme sonucunda daha şiddetli hale gelmesi durumunda ilkel yönler içerebilecek şiddete karşı mücadelede muğlak ve kararsız bir adımdır. Barışın tesisi, genellikle kurbanı yönlendirilen şiddete dayanır (Harmakaputra, 2016, s. 126).

Bir dereceye kadar insanların barışı korumak için suçlu arama eğilimi, mağduriyete ve günah keçisine bağımlı olarak şekillenir. Kişi, benlikten kaynaklanan, insanlara göreceli özerklik ve bireysellik veren kendi arzularının özgünlüğünü varsayma veya ısrar etme eğilimindedir. Gerilim ve rekabet resme müdahil olurken; kişi kendini aldatıcı bir şekilde, kibri ve özgünlüğü üzerinde ısrar etmeye daha da meyilli olur (Richardson ve Manglos, 2013, ss. 427-428). Günah keçisi mekanizmasının uygulamaya konulması barışı getirmez; tam aksine günah keçisi mekanizması çarpıtıldığında şiddeti dehşetli bir biçimde artırabilir (Palaver, 2013, ss. 540-541). Şiddetin ana nedeni sabit fikirlerdir. Kutsal aslında tüm insan toplumlarında var olan mimetik arzuyu ve günah keçisi yapma mekanizmasını dizginlemenin bir yoludur. Şiddetin gücünü belli bir dereceye kadar azaltmakla birlikte; şiddeti tamamen ortadan kaldıramaz. Bu nedenle Girard, kutsalın gerçek doğasını sahte aşkınlık olarak tanımlar. Aşkınlık, farklı biçimlerde de olsa insanları yalnızca şiddete yönlendirir (Harmakaputra, 2016, ss. 126-127). İncil, günah keçisi ilan etme yoluyla kurban mekanizmasının nasıl gerçek aşkınlık olmadığını açıklar. Ayrıca kurbanın değil kalabalığın suçluluğunu gözler önüne serer. Bununla birlikte, her insan potansiyel olarak, başkalarına karşı şiddet içeren eylemlerde bulunan kalabalığın bir parçası olabilir (Harmakaputra, 2016, s. 129). Mesihvari kurbanın ölümünün kefarete gücünü açıklamak amacıyla bu düşünce modelini uyarlamak için Havari Pavlus'un İbrahim'in yerine Tanrı'yı ve İshak'ın yerine İsa'yı koymasına gerekliyordu (Pickett, 1997, ss. 11-12). Pavlus yazdığı mektubun son satırlarında "*dünya bende ben de dünyada çarmıha gerildi*" (6.14) derken bunu daha da ileri götürür. Pavlus insanları içinde yaşadıkları günahkâr, kötü çağdan kurtarmak için onların günahlarına karşılık kendini feda eden Mesih'in ölümünün önemine değinir (Pickett, 1997, ss. 14-15).

Mitler ve diğer kutsal metinler günah keçisi ilan etme sürecini olumlu karşılarken, Musevi-Hristiyan İncil'i ısrarla kurbanın masumiyetini ve kalabalığın suçluluğunu gösterir. Hristiyanlık kurbanın masumiyetini gösterir; kalabalığın oybirliğiyle ne yaptığını bilmeden, kurbanı haksız yere suçladığını vurgular. Örneğin, kalabalığın bakış açısını benimseyen ve kurbanı suçluluk duygusu yükleyen mitin aksine, İsa'nın tutkusu öyküsü kurbanın masum olduğu gerçeğini ortaya koyar. Ayrıca, kalabalığın suçluluğunu ilan ederek günah keçisi yapma mekanizmasını ifşa etmek için

benzer bir tarz kullanan Eski Ahit ve Yeni Ahit'ten örnekler verilebilir. Yusuf Peygamber ve kardeşleri, Eyüp Peygamber ve cemaati, Yeşaya 52 ve 53. Ayetlerdeki acı çeken hizmetkar ve İsa Mesih'tir. Bu nedenle, İncil'deki Tanrı tasviri, kalabalıkların değil, ezilenlerin Tanrısıdır. Mimetik şiddetin ifşası yoluyla Hristiyanlık hem kurbanları hem de kalabalıkları bu sonsuz mimetik şiddet döngüsünden kurtarmayı amaçlar. Dahası, Girard, Mesih'in kutsallığı ve enkarnasyon hakkındaki Hristiyan fikrini benimser. Çünkü Mesih, aşkın şiddetin cazibesine kapılmayan tek kişidir. Aksine, Mesih insanlığı şiddetin egemenliğinden kurtarabilir. Bu nedenle İnciller ve tüm Yeni Ahit, Mesih'in çarmıha gerildiği için değil, sonsuza dek Tanrı'dan doğmuş Tanrı olduğu için kutsallığını ilan eder. Mesih'i Tanrı olarak tanımak, O'nu, o ana kadar insanlığı kesinlikle aşan şiddetin üzerine çıkabilen tek varlık olarak tanımaktır (Harmakaputra, 2016, s. 124).

Böylece dini söylem şiddeti insancıllaştırarak insanı kendi şiddetinden korur. Ayinler; aşkınlığı tehlikeli bir hale getirebilir. Dinsel yanlış yorumlama gerçekten yapıcı bir güçtür, çünkü insanı, gerçekte olduğu gibi krizin bilincinde kalması durumunda varlığını zehirleyecek şüphelerden arındırır. İlkel anlamda dini düşünce şiddeti insanüstü bir şey olarak görmek, her zaman uzak tutulmak ve nihayetinde vazgeçilmek demektir (Girard, 1989, ss. 134-135). Ritüelin işlevi şiddeti arındırmaktır; yani, şiddeti, ölümü misilleme yapmayacak kurbanlara harcamak için *kandırarak*. Bu mekanizmanın sırrı ayinlere katılanlar tarafından bilinmediğinden, din kendi işleyişini mecazi olarak açıklamaya çalışır, bu amaçla bu operasyonda yer alan nesnelere ve malzemeleri kullanır (Girard, 1989, s. 36).

Neredeyse insanlık tarihi kadar eski olan şiddetin günah keçisi mekanizması yoluyla ritüelleştirilerek kurban seçilen kişi ya da grupların infazının en çarpıcı örneklerinden biri I. Haçlı Seferi ilanıya gerçekleşti. Orta Çağ'ın en kanlı kitlesel şiddet eylemlerinden biri olan Birinci Haçlı Seferi'nin hedefi Müslümanlar oldu. Onlar düşman; ötekilerin, şeytanın yeni kimliği ilan edildi. Haçlı ideolojisinin Hristiyan Batıda yerleşmesiyle Müslümanlar *Şeytanın hizmetkarları*, *deccal* biçiminde nitelendirilmeye başladılar (McGinn, 1994, s. 199). 'Soy' sözcüğüyle kastedilen, Müslümanların İbrahim Peygamber'in eşi köle Hacer'in oğlu İsmail'in soyundan türedikleri için gayrimeşru; Yahudilerin ise, İsa'nın çarmıha gerilmesine neden olarak miras haklarını yitiren meşru bir soy (Sara aracılığıyla) biçiminde telakki edildi. Haçlılar ise, imanlarından dolayı seçilmiş Mesih'in halkı, Yeni İsrailoğullarıydı. Haçlı çağında yazılmış ünlü *Roland'ın Türküsü* eserinde Hristiyanlarla düşmanları kafirler arasındaki savaşla ilgili olarak; Müslümanlar, paganlar, haksız yere Hristiyanlara zulmeden; kutsal miras Doğu'daki toprakları elinde tutan hırsızlar biçiminde nitelendirildi. On birinci yüzyılda Frankların efsanevi imparatoru Şarlman'ın Konstantiniyye ve Kudüs'ü özgürleştirmesini yazan eserler Haçlı seferleriyle ilişkilendirildi. II. Urbanus'un Klermont Konsili'ndeki (1095) konuşması bu kanıyı güçlendirdi (Ottewill-Soulsby, 2016, s. 405).

Hristiyanlar, Haçlı Seferi'ni İber Yarımadası'ndaki Müslümanlara karşı girişilen savaşları ifade eden '*Reconquista*' hareketiyle paralel bir yeniden fetih girişimi şeklinde yorumluyorlardı. Kudüs şehri, Roma İmparatorluğu'ndan Bizanslılara ve akabinde yedinci yüzyılda Müslüman egemenliğine geçmişti. Hristiyanlarca kutsal sayılan Kudüs ve Antakya başta olmak üzere Doğu'daki topraklarda hiçbir dönem bir Hristiyan birliği tesis edilememişti. Her üç dinin (Musevilik, Hristiyanlık, Müslümanlık) kutsal kabul ettiği bu topraklar.¹ Batılı Hristiyanlar için Hristiyanlığın erken dönemlerinden beri önemli bir hac merkeziydi. On birinci yüzyılda Müslümanlığı kabul eden ve de Abbasi Halifesinin koruyuculuğunu üstlenen Büyük Selçuklu Türkleri tarafından bölgenin fethedilmiş olması Hristiyan Batı'nın Türklere karşı bakış açısını değiştirerek; onları diğer düşman gruplar arasında ilk sıraya yerleştirdi ve onları öldürmek için Hristiyanlara meşru bir zemin sağladı (Le Goff, 2009, s. 93). Böylece Hristiyanların Orta Çağ'da yaşadıkları şiddet dolu iklimin, beşerî ve tabii felaketlerin uzaklaştırılması; şiddetin Hristiyan toplumunun dışına çıkarılması için gerekli vekil kurban, günah keçisi, bulunmuş oldu.

3. HAÇLI SEFERİ SIRASINDA MÜSLÜMAN VE TÜRK KATLIAMI

Papa II. Urbanus Klermont Konsili'nde yaptığı etkileyici konuşmasında Tanrı'nın kiliselerinin, İsa Mesih ve azizlerin yaşadığı Doğu'daki kutsal toprakların yağmalandığını Hristiyan hacıların işkence ve zulüm gördüklerini ifade etti. Papa'nın anlatımına göre o topraklarda her yerde acı ve gözyaşları vardı. Kutsal kitap kehanetleri gerçekleşiyordu. Mezmur yazarının acısı, doğudaki Hristiyanların iniltisine karıştı. Tanrı'nın İsrailoğullarına mirası, (şimdi imanlarından dolayı Hristiyanlara mirasına dönüşmüştü) Urbanus'un deyimiyle Doğu'daki Kudüs ve Antakya başta olmak üzere kutsal topraklar, kafir bir ırk, Türkler tarafından yönetiliyordu. "*Kullarının ölü bedenlerini gökteki kuşlara, azizlerinin etini de yerdeki hayvanlara et olarak verdiler. Masum kanlarını Yeruşalim çevresine su gibi döktüler ve onları gömecek kimse yoktu.*" İsa'nın yaşamı ve vaazına tanıklık eden o kutsal toprakların yıkımı, Hristiyanların yalnız bırakılmışlıklarının acısını tüm Hristiyanlar yürekte hissederek onların yardımına koşmalıydılar. İlk şehit Stephen, orada taşlanarak öldürülmüştü. Vaftizci Yahya İsa'yı orada, Ürdün Nehri'nde vaftiz etmişti. Papa İsrailoğulları'nın Mısır'daki kölelikten Kızıldeniz'i geçerek çıktıklarını hatırlattı. O topraklara giderek, Yebusileri oradan kovarak semavi Kudüs'ün (Yeruşalim) bir sureti olan yeryüzü Kudüs'ünü fethederek orada yaşamışlardı. Batı Avrupalılara Klermont Konsili'ndeki yaptığı hitabında artık kendi aralarındaki savaşlara, kardeş kanı dökmeye son vererek; her iki dünyada da övgüye layık olacak kutsal bir savaşa girişip Doğu'daki kutsal toprakları özgürleştirme çağrısı yaptı (Baldrice of Bourgueil, 2020, ss. 46-47).

¹ Hz. Muhammed Kudüs'te Kubbet-üs-Sahra'dan cennete yükseldiğine inanıldığı için şehrin Müslümanlar tarafından kutsal sayılır (Le Goff, 2009, s. 93).

İsa'nın İncil'de söylediği: "*Kim benimle gelmek isterse, kendisini inkâr etsin ve haçı yüklenerek ardınca yürüsün.*" sözleri uyarınca bir duygu dalgası meydana geldi. Çünkü Haçlı Seferi çağrısını yapan II. Urbanus bizzat kendisi hızlı bir şekilde başpiskoposları, piskoposları, papazları ve rahipleriyle birlikte Alpler üzerinden harekete geçerken, heyecan yaratan vaazlar verdi: "*Kim ruhunu kurtarmak istiyorsa Rabbin yolunu seçmekten geri durmasın ve kim ödül istiyorsa, ona ilahi lütf yeterli olacaktır.*" Papanın bu etkileyici çağrısı bir yangın gibi Frankların tüm ülkelerine yayıldı. Çağrıyı duyanlar, haç işaretlerini elbiselerinin sağ omuzları üzerine dikip, hep birlikte Mesih'in ayak izlerinden gitmeye yemin ederek anavatanlarından hemen yola çıktılar (Gestafrancorum, 2013, ss. 49-50). Haçlılar doğuda Hristiyanların kötü muamelelere maruz kaldıkları iddiasıyla kutsal topraklara silahlı bir sefer düzenlediler. İddialara göre Türkler hakimiyetleri altındaki Suriye, Filistin ve diğer memleketlerde başta Kudüs ve Antakya olmak üzere Doğu'daki kutsal topraklara hac ziyareti gerçekleştirmek için giden Hristiyanlara özellikle Batı Avrupa'dan ve diğer uzak memleketlerden hac ziyareti için gelenlere zulmettikleri yolunda haberler mevcuttu. Franklar bu haberler üzerine memleketlerinden yola çıkarak Balkanlar üzerinden Konstantiniyye'ye ve oradan da Anadolu ve Kuzey Suriye'ye geçtiler (Farac, I, 1950, s. 339). İlk ordu Keşiş Peter'in (Pierre L'Eremit) etkileyici vaazlarıyla etrafına topladığı toplumun her sınıfından insanın katıldığı Köylü ordularıydı. Ardından Resmi Haçlı ordusu, Prensler Orduları Le Puy Piskoposu Adhemar Le Puy, Kont Raymond St. Gilles, Lorraine Dükü Godfrey, kardeşi Baldwin; Fransa Kralı Philipp'in kardeşi Hugh Vermandois ve Norman Kont Bohemond ordularıyla Frankların efsanevi imparatoru Büyük Şarlman'ın yaptırdığı yoldan Konstantiniyye'ye doğru seyahat ettiler (Gestafrancorum, 2013, s. 51).

Haçlılar, Konstantiniyye'ye vardıklarında Bizans imparatoru I. Aleksios Komnenos ile vassallık anlaşması yaparak eskiden Bizans'a ait olan toprakları Türklerden aldıkları takdirde Bizans'a iade edeceklerine dair yemin ettiler. İlk olarak Anadolu'ya geçtiklerinde önceden Bizans sınırları içinde yer alan İznik'i Türklerden geri alarak imparatora verdiler. Daha sonra Prensler ordusu iki bölüme ayrıldı. Birincisinde Bohemond, Norman Robert, Tankred ve beraberindeki soylu ve şövalye birlikleri; diğer grupta ise Saint-Gilles kontu, Dük Godfrey, Le Puy Piskoposu Adhemar, Hugh Vermandois ve Flanders Kontu bulunuyordu. Üçüncü gün Türkler, Bohemond ve arkadaşları üzerine sürpriz bir şekilde şiddetle saldırdılar. Türklerin hepsi aynı anda çılgık çılgıba bağırmaya başladılar. Anonim Gesta Türklerin anlaşılmayan şeytani sözcükleri kendi dillerinde haykırdıklarını; şeytanlar gibi bağırdıklarını yazdı (Gestafrancorum, 2013, s. 72). Haçlılar arasında önceden Bizans ordusunda Türklerle karşı savaşmış olanlar mevcut olsa da çoğu için bu ilk karşılaşmaydı ve Türklerin inançları ve dilleriyle ilgili pek fazla bilgiye sahip değillerdi. Düşman olarak nitelendirilen gruplar Orta Çağ'da şeytanla aynı kampa yerleştirildiği için pek tabii düşmanların sözleri, inançları da şeytani olarak nitelendiriliyordu.

İznik'ten sonra Anadolu içlerine ilerlerken 1 Temmuz 1096'da Türklerle bir savaş yapıldı. Türklerin okçuluktaki başarısını, cesaretini Anonim Haçlı Kroniği Gestafrancorum'un yazarı övdü. Hatta Hristiyanlığı kabul etmiş olsalardı yeryüzünde onlardan daha güçlü savaşçıların olamayacağını belirtti (Gestafrancorum, 2013, ss. 73- 74). Ancak tüm bu övgülerine rağmen Türkleri Tanrı'nın ve bütün Hristiyanların düşmanı olarak nitelendirerek savaştan sonra günlerce kaçtıklarını yazdı (Gestafrancorum, 2013, s. 75). Ardından Haçlı orduları Anadolu içlerinde yollarına devam ederek Antakya'ya doğru ilerlediler. Temmuz sonlarına doğru Türklerin elindeki Antakya şehrinin emiri Yağısıyan, Frankların yaklaştığını haber alınca aceleyle Antakya'ya gitti ve oğlunu Şam melikine ve diğer Müslüman şehirlerine yollayarak yardım istedi; cihat çağrısında bulundu. 12 Eylül'de Frenk orduları Bagras'a çıkarak Antakya topraklarına saldırıya geçtiler (Al-Qalanisi, 2002, s. 42). Franklar şehri dokuz ay boyunca kuşattı. Frankların çoğu açlık ve soğuktan telef oldu (Al- Athir, 2006, s. 14).

Kuşatma koşulları oldukça ağırdı. Kış şartlarında soğuk ve bir süre sonra baş gösteren açlık ve salgın hastalıklar Frankları perişan etmişti. Normanların lideri Kont Bohemund şehri çevreleyen kalın surları aşmak için bir yol buldu. Firuz adında kulelerden birinin muhafızlığını yapan bir Türk komutanı (Ibn'ül Esir'e göre Ruzbah adlı bir Ermeni silahçı) (Al- Athir, 2016, ss. 14-15) vardı. Bohemund ona sık sık elçi göndererek, kuleyi teslim etmesi karşılığında para ve toprak vaadinde bulundu (Al-Qalanisi, 2002, s. 45; Gestafrancoforum, 2013, s. 102); Urfalı Mateos'a göre Tanrı kendi halkının zafer kazanmasını istediği için Haçlılara yardım etmiş; onları kendi himayesine almıştı. Bu nedenle Firuz onlara yardım etmeyi kabul etti. O, surun kaleye doğru olan kapısını açtı (Mateos, 2000, s. 196). 3 Haziran Perşembe gecesi Haçlı askerleri Firuz'un kulesinden içeriye iplere tırmanarak girdiler. Sayıları beş yüzü aşınca borular çaldılar. Tan yeri ağarıyordu. Antakya'daki askerler nöbette geçirdikleri uykusuz gecelerden dolayı çok yorgun düşmüşlerdi. Emir Yağısıyan gürültüler üzerine uyandı ve durumu haber alınca kaçtı (Al- Athir, 2016, ss. 14-15; Al-Qalanisi, 2002, s. 44). Haçlılar Antakya'nın şehir surları üzerindeki üç kuleyi de aldıktan sonra neşeyle "*Tanrı böyle istedi!*" naralarıyla tırmanarak yukarı çıkıp diğer kulelere doğru koşmaya başladılar. Orada Firuz'un kardeşi de dahil olmak üzere karşılarına kim çıktıysa öldürdüler. O anda şehir halkının çığlıkları şehrin gök kubbesinde yankılanmaya başladı. Bohemond hiç vakit kaybetmeyip, bayrağını kalenin karşısına dikti. Şafakla beraber, dışarıda çadırlarda konaklayan Haçlılar şehirden yükselen çığlıkları duyunca, hızla dışarı çıkarak şehir kapısına yüklendiler ve iç kaleye kaçanların dışında rastladıkları bütün Müslümanları ve Türkleri öldürdüler. Yağısıyan adamlarıyla birlikte kaçmıştı. Korku ve dehşet içinde kaçarken Ermeni ve Süryaniler, kaçanların kim olduğunu anlayınca, Yağısıyan'ı yakalayıp kafasını keserek Bohemond'a getirdiler (Gestafrancorum, 2013, ss. 104- 105). Şehrin sokaklarının her iki tarafı tamamen kokmuş cesetlerle doldu. Dar

sokaklarda cesetleri çığnemenen ilerlemek mümkün değildi (Gestafrancorum, 2013, s. 106).

Büyük Selçuklu sultanının komutanlarından biri olan Halep emiri Kürboğa Horasan'da bulunduğu sıralarda, Antakya emiri Yağısıyan ona bir elçi göndererek Haçlılara karşı yardım istemişti. Kürboğa'nın farklı Müslüman unsurlardan oluşan kalabalık ordusu Türkler, Pavlikiyanlar, Agulanlar, Azymitler ve daha pek çok diğer milletlerden oluşan (Kudüs emiri ve Şam meliki de aralarındaydı) halifenin emriyle toplandı (Gestafrancorum, 2013, s. 106). Bu ordular, Franklara ezici bir darbe indirmek için büyük gruplar halinde Antakya'ya doğru ilerlediler (Al-Qalānisī, 2002, ss. 45-46). Haçlıların şehri alımlarının üçüncü gününde Kürboğa'nın öncü kuvvetleri surlara kadar geldiler. Kürboğa'nın ordusu, üzerinde kulelerin bulunduğu ve içindekilerin de tamamen öldürüldüğü Asi Nehri'nin etrafında ordugâh kurmuştu (Gestafrancorum, 2013, s. 108). Franklar Antakya'yı aldıktan sonra on iki gün boyunca hiçbir şey yemeden orada kaldılar. Güçlüler atlarıyla beslenirken, zavallı yoksullar leş ve yaprakları yiyordu (Al-Athir, 2016, s. 16).

Kürboğa'nın ordularıyla Haçlıların şehir surları içinde hapsedikleri dönemi anlatırken Anonim Gesta çarpıcı iddialarda bulunur. Anonim Gesta anlatımlarından Haçlıların aslında Müslümanları hiç tanımadıkları inançları hakkında bilgi sahibi olmadıkları ortaya çıkar. Kürboğa'nın yazdığı mektuplarda Muhammed ve Tanrılar adına yemin ettiği yazar (Gestafrancorum, 2013, ss. 109- 110). Oysa Müslümanlık tek tanrılı bir dindir. Onu Hristiyanlarla savaşmaktan vazgeçirmek için Halep'ten gelen annesinin dilinden aktardığı konuşmalar yine Haçlıların Müslümanların inançlarıyla alakalı sahip oldukları yanlış fikirleri ve Haçlıların ilahi bir amaç uğruna savaştıkları inancını da yansıtır. Annesi ona Müslüman tanrıları adına Hristiyanlarla savaşmaması için yalvarır. Kürboğa'nın yenilmez bir savaşçı olduğunu; ancak Tanrı Hristiyanların yanında olduğu için bu savaşı kesinlikle kaybedeceğini; Tanrı'nın müminlere karşı savaştığı için onu gazabına uğratacağını söyler (Gestafrancorum, 2013, ss. 111- 112). Gesta Müslümanları farklı bir dine sahip insanlar olarak değil kafirler Tanrı tanımazlar biçiminde nitelendirir (Gestafrancorum, 2013, s. 121).

Bu arada ordunun içinden Peter Bartalemow isimli bir keşiş Kutsal Meryem Kilisesi'nde Azize Meryem ve Havari Petrus'un bir vizyonda kendisine görünerek onlara zafer müjdesi verdiğini söyledi. Peter, Kutsal Meryem Kilisesi'nde gömülü Mesih'i yaralayan mızrağı çıkarıp savaşa o mızrakla girerlerse muzaffer olacaklarını iddia etti. Peter'in ilahi görüşüne göre Aziz Petrus ile Azize Meryem Mesih'in ayaklarına kapanarak Haçlıları günahlarından ötürü affetmesini göklerdeki meleklerin dahi Haçlıların savaştaki zaferlerini kutladıklarını söyledi (Gestafrancorum, 2013, ss. 116-117; Farac, 1950, s. 340). Onlara üç gün boyunca oruç tutmalarını ve tövbe etmelerini emretti. Dördüncü gün her yeri kazdılar ve söylediği gibi Mesih'in yanını delen mızrak olduğu inanan paslı demir parçasını buldular (Al-

Athir, 2016, s. 16-17). Bu arada düşman kuvvetleri tarafından kuşatılan Franklar surların içine hapsedilmiş; Türklerin ok yağmuru altında açlık ve hastalıktan kıvranıyorlardı. Duvar ve nehir onları bir hapishanenin demir parmaklıkları gibi kuşatmıştı. Hiçbir çıkış yolu yoktu. Ya dışarı çıkıp savaşıyor ya da açlıktan öleceklerdi (Caen, 2005, s. 97).

Kürboğa onları savaşa davet etti. Bohemond ve liderler, Kürboğa'ya ertesi gün savaşa başlayacaklarını haber verdiler. Frank ordusu azalmış olup 150,000 piyade ve 15,000 atlı asker kalmıştı. Haçlılar, kutsal mızrakla düşman üzerine atıldılar. Birliklere Tancrede ve Normandiya kontu Robert kumanda ediyorlardı. Godfrey ve Bohemond da cephenin merkezinde konumlanmışlardı (Mateos, 2000, s. 197). Dük Godfrey, askerlere derhal silaha sarılmalarını emretti. Böylesine ilahi bir savaşta kardeşlerinin intikamını almak için kimsenin ölümden korkmaması gerektiğini söyledi ve ilham verici sözleriyle cesaretlerini uyandırdı: "*Bize bildirildiği gibi, Hıristiyan adının ve inancının düşmanının efendilerimize ve kardeşlerimize karşı zafer kazandığı doğruysa Rabbimiz İsa Mesih'e yapılan büyük haksızlığın intikamını almak ya da onlarla birlikte ölmek için savaşıyoruz*" (William of Tyre, 1943, ss. 230-231). Araplar, Persler Türkler ve pek çok farklı Müslüman unsurlardan oluşan Kürboğa'nın kalabalık ordusu çok geçmeden dağılarak, kaçtı. Bu bir bozgundu ve zavallı ordu şaşkın bir biçimde her yöne koşuyordu. Nogenti kaçan Müslümanları tavşanlara benzetti ve katliam manzaralarını olağanüstü görkemli bir olay olarak nitelendirdi. Hatta öylesine çok katliam yapmışlardı ki kılıçları kesmekten körelmişti. Kronikler Müslüman ordusundaki askerlerin her yana saçılmış kesik uzuvlarını tasvir ettiler (de Nogent, 1997, ss. 42-43). Franklar, Müslümanları kılıçtan geçirdiler. Urfalı Mateos Haçlıların kılıçlarının kana doydüğünü; tüm ovanın kalın bir kan örtüsüyle kaplandığını övgüyle yazdı (Mateos, 2000, ss. 197-198).

9 Şubat Salı günü gerçekleşen savaşta Haçlı ordusu hep birlikte şaşırın ve kaçmaya başlayan Türkleri Asi Nehri üzerindeki Demir Köprü'ye kadar kovalayarak katlettiler. Anonim Gesta Haçlıların zaferinin Tanrı'nın ilahi yardım ve arzusuyla gerçekleştiğini yazdı. Ermeniler ve Süryaniler, Müslümanların yenildiğini görünce ortaya çıkarak Türkleri ve Müslümanları ya öldürdüler ya da tutsak ettiler. Ölen Türklerden yüz tanesinin başını (Kahire emirinin elçisinin kesik kafası dahil) şehir kapısı önüne getirdiler. Ordugâhta kalmış olan diğerleri, bütün gün şehrin üç kapısında savaşla meşgul olmuşlardı (Gestafrancorum, 2013, s. 95). Anonim Gesta, insan ve at izdihamından dolayı, ezilerek ölen çok sayıda Müslümanın şeytan ve yardımcılılarıyla birlikte ebedi ölüme koştuklarını yazdı. Haçlıların nehre doğru kovaladığı Müslümanlar, kılıç darbeleriyle can verirken nehrin suyu Türk kanından kıpkırmızı oldu. Canlarını kurtarma umuduyla nehre atlayanlar ise Haçlıların kılıçlarıyla biçildi (Gestafrancorum, 2013, s. 97). Wilermus Tyrensis, Lorraine Dükü Godfrey'nin akşama doğru köprü'nün etrafındaki mücadelede gören herkesi dehşete düşüren, tek vuruşta birçok zırhlı

Müslüman askerin kafalarını kesmesini vücutlarını parçalara ayırmasını sonsuza dek övülmeye layık bir eylem biçiminde nitelendirdi. Köprü çevresinde ve nehirde yaşanan katliamın izleri o kadar belirgindi ki suyun rengi değişti ve kan seli halinde aktı (William of Tyre, 1943, ss. 233- 234). Tancred hendekleri katledilen kurbanların cesetleriyle doldurdu. Birçoğu yaralarından akan kan kaybindan dolayı hayatlarını kaybettiler. Müslümanlardan bir kısmı dizginleri ve eyerleri bıraktıktan kaçtılar. Bazıları atların ayakları altında ezildi. Kaçmak için nehre atlayanlardan bir kısmı öldürüldü, diğerlerini ise azgın dalgalar yuttu (Caen, 2005, s. 111).

Beklentilerin ötesinde Müslüman ordusu dehşete düşmüştü. Haçlı kronikleri onları Müslümanlar değil kafirler olarak nitelendirdi. Baldric Hristiyanları en ağgözlü intikamcılar, doyumsuz katiller biçiminde adlandırdı. Savaşta çok sayıda Türk askeri öldürüldü. Böylece üstü cesetlerden bir örtüyle kaplanmış nehir kanla kıpkırmızı akmaya başladı. Baldric o günü kafirler için ölüm günü olarak adlandırarak, o gün kılıcını kana bulamayan hiçbir Hristiyan kalmadığından övgüyle bahsetti (Baldric of Bourgueil, 2020, ss. 90-91). Franklar bu kanlı bir katliamdan sonra kamptaki erzak, para, mobilya, at ve silahlara ganimet olarak el koydular (Al- Athir, 2016, s. 17). Frankların dokunduğu her şey paramparça oldu. Alan sayısız cesetle kaplıydı. Haçlıların ruh hali değişti: Korku cesarete, savaş zafere, yas neşeye, açlık bolluğa dönüştü. Ancak yine de Haçlılar İğrenç bir açlıkla boğuşmaya devam ediyorlardı (de Nogent, 1997, ss. 48- 49). Franklar, büyük miktarda ganimet ve esirlerle beraber sevinç tezahüratıyla Antakya'ya döndüler. O gün, Hristiyanlar için büyük bir sevinç günü oldu (Mateos, 2000, ss. 197- 198).

Antakya'da öldürülen, esir alınan, köleleştirilen erkek, kadın ve çocukların sayısı hesaplanamayacak kadar fazlaydı (Al-Qalanisi, 2002, s. 44). Kürboğa ile savaşta dağlardan beyaz giysiler içinde beyaz atlı ilahi bir ordunun Haçlılara savaşta yardıma geldiği iddia edildi. Bu ordunun başında Aziz Demetrius'un olduğuna pek çokları tanıklık etti (Gestafrancorum, 2013, s. 130). Hayatta kalmayı başaran Türkler dehşet içinde kaçtılar. Sevinç içinde Antakya'ya dönen Haçlılar Tanrı'nın halkına, bir diğer deyişle Haçlılara bu büyük zaferi bahşeden Tanrı'ya şükran duaları ettiler, ayinler düzenlediler (Gestafrancorum, 2013, s. 132).

Ertesi gün şafakla beraber hayatta kalan Türkler şehirden dışarı çıkıp, nehir kıyısında bulabildikleri ölülerini topladılar ve onları şehir kapısının arkasında bulunan camiye, giysileri, altın bezemeleri, okları yayları ve diğer eşyalarıyla birlikte gömdüler. Haçlılar, bu durum üzerine aceleyle o camiye (Gesta camiye şeytanın tapınağı biçiminde adlandırdı) mezarları açarak, ölüleri çıkardılar. Ölülerle birlikte gömülen ganimetleri bulma umuduyla mezarları açtılar, cesetleri çıkardılar ve sadece altın, gümüş ve değerli giysileri değil, cesetleri dahi götürdüler (William of Tyre, 1943, ss. 234-235). Bütün ölüleri bir çukura atıp, sayılarını tespit edebilmek için kafalarını keserek kampa getirdiler (Gestafrancorum, 2013, s. 98). Öldürülen düşman sayısının çokluğu Haçlıların sevincini artırdı (William of Tyre, 1943, s. 235).

Antakya'nın ele geçirilmesinin ardından Haçlılar zengin oldular. Gesta Tancredi'nin yazarı Ralph, öldürülen Müslümanların, sürdürdükleri lüks yaşam ve günahkarlıklarından dolayı cehennemi boyladıklarını yazdı (Caen, 2005, s. 114). Franklar Antakya'da Türkleri yenip onları katlettikten sonra Türklerin gücü zayıfladı ve birliklerini kaybettiler. Büyük Selçukluların askeri gücünün zayıfladığını fark eden Mısırlılar el-Afdal ibn Bedir el-Cemal'in önderliğinde Kudüs'e yürüyerek kırk günden fazla süren bir savaştan sonra Kudüs'ü ele geçirdiler (Al- Athir, 2016, s. 21).

Antakya'nın alınışından bir süre sonra Kont Raymond Saint-Gilles Müslümanların topraklarına girerek el-Bare isimli bir şehre saldırıp, ele geçirdi. Sonra şehirdeki Müslümanları yaş ve cinsiyet ayırt etmeksizin öldürdü. Ardından ilahiler söyleyerek Antakya'daki karargahına beraberindekilerle birlikte geri döndü (Gestafrancorum, 2013, s. 137). Haçlı ordularından bir kısmı ise Kuzey Suriye yönünde ilerleyerek, Trablus'a vardılar. Trablus halkını korumak üzere karşı şehrin surları önünde hizalanmış Türk ve Araplardan oluşan bir ordu bekliyordu (de Nogent, 1997, s. 74). Türkler, Araplar ve Trabluslular da aynı şekilde Hıristiyanların baskın yapmasını bekledikleri için saklandılar. Haçlıların saldırılarına önce karşılık verdilerse de sonrasında Haçlılara karşı daha fazla direnemediler. O gün öylesine çok kan döküldü ki şehrin önünden geçen ırmak kıvrıla dönmüş, şehrin göbeğindeki sarnıçlar ve nehir kanla akıyordu. Dehşet içinde kaçışan Trablusluların kaderini komşu yerleşim yerlerinin sakinleri de paylaştılar. Franklar zafer kazanmışlardı ve Tanrıya ilahiler söyleyerek yoldaşlarının yanına döndüler (Baldric of Bourgueil, 2020, s. 137).

Yaklaşık üç yıl süren uzun ve zorlu bir yürüyüşten sonra asıl amaçları olan Kudüs şehrine vardılar. Şehre saldırmadan önce piskoposlar ve rahipler, rahip kıyafetleri giyerek halka seslendiler ve şöyle dediler:

"Eğer bir yabancı içinizden birine saldırırsa, kendi kanınızın intikamını almaz mısınız? Tanrınızın, Babanızın, Kardeşinizin çarmıha gerildiğini, ağladığını, terk edildiğini ve yardım için yalvardığını duyduğunuzda. Çok daha fazla şiddetle onların intikamını almalısınız. Haydi, güvenle silahlarınızı kuşanın ve bu şehre kararlılıkla saldırın. Tanrı'nın yardımcıları ve bu şehirde Mesih'in uğruna öldüğü sizler için bu bölgede ölmek güzel bir şeydir. Savaşın! Mesih kumandanınız olacak ve size görkemli ödüller bahşedecek." (Baldric of Bourgueil, 2020, ss.146-147).

Varışlarından sonra kırktan fazla mancımık diktiler ve biri Siyon Dağı tarafında olmak üzere iki kule inşa ettiler, Franklar, 15 Temmuz 1099 Cuma günü öğle vakti şehri kuzeyden aldılar ve bir hafta boyunca Müslümanları katletmeye devam ettiler (Al-Athir, 2016, s.21). Godefrey, Vespasien'in kılıcını çekerek Müslümanların üzerine atıldı ve şehrin diğer yerlerinde öldürülenlerden başka mabedin içinde 65,000 kişiyi kılıçtan geçirdi. Böylelikle Vespasien'in kılıcı, hazreti İsa'nın çarmıha gerilmesinden sonra, Kudüs'e karşı üçüncü defa olarak çekilmiş oldu (Mateos, 2000, s.199).

Franklar şehir halkını tam bir hafta kılıçtan geçirdiler. Süleyman Tapınağında 70.000'den fazla Müslüman'ı öldürdüler (Farac, 1950, s.340).

Ordudaki nüfuzlu adamlardan biri olan Eberhard le Puiset güçlü bir sesle haykırdı: *'Yazık size Franklar! Bu ağılları kırmaktan ve içinde tutulan sürüyü katletmekten korkan sizler! Korkunuzu üzerinizden atın.'* Onun sesiyle heyecanlanan genç adamlar, liderlerinin gerçekleştirdiği katliamı görerek öfkeyle katliamlar yaptılar. Sayıları az olmasına rağmen Hristiyan ordusu Müslümanları yendi. Tepeden tırnağa silahlı Haçlılar, tek bir vücut halinde şehrin her yerine akın ederek korkunç bir yıkıma yol açtılar. Şehirdeki katliam o kadar korkunçtu ki, Haçlılar bile kendi yaptıkları katliamlar karşısında ürpermişlerdi (Caen, 2005, ss.147- 148). Diğer liderler şehrin çeşitli yerlerinde karşılaştıkları herkesi öldürdükten sonra, birçoğunun tapınağın kutsal bölmelerine sığınmak için kaçtığını öğrendiler. Franklar, kaçanları şiddetli bir şekilde kovaladılar; karşılarına çıkan herkesi, savaştan ziyade katliam yoluyla, Süleyman Tapınağına kadar sokaklarda, meydanlarda ve kavşaklarda öldürdüler. O kadar çok kan aktı ki, nemli bir kan dalgası neredeyse ilerleyen adamların ayak bileklerini kaplıyordu (William of Tyre, 1943, s.371). Kutsal alan kanla kaplanmıştı. Her yer icracısının bile ürperten bir kan gölüne dönmüştü. Gesta Tancredi'nin yazarı Ralph, bu kanlı manzarayı görenlerin hayretler içinde kaldıklarını ifade etti. Kapılar, duvarlar, koltuklar, masalar, sütunlar, hepsi kanlıydı. Kanla kızarmayan hiçbir şey kalmadı. Zemini bir halı gibi kırmızı bir kan örtüsü kaplamıştı. Duvarlar diz hizasına kadar kan içinde kalmıştı (Aguilers, 2019, s.207).

Baldric Müslümanların tapınaklarda kendi ibadetlerini gerçekleştirerek Tanrı'ya saygısızlık ettikleri için bu katliamı hak ettiklerini; Haçlı ordusunun onları nefret ve intikam duygularıyla öldürdüklerini yazdı. Canlarının bağışlanması umuduyla Süleyman Tapınağının tepesine tırmanmış sıradan insanlardan oluşan büyük kalabalık, barışın işareti olarak Tankred'in sancağını almışlardı. Ancak bu sancağın onlara hiçbir faydası olmadı. Çünkü Hristiyanlar onları da katlettiler. Ancak ölüleri taşımaları için bir kısmını hayatta bıraktılar; cesetler şehir dışına taşındıktan sonra ise onları ya sattılar ya da kılıçtan geçirdiler. Ancak Tankred bu duruma sessiz kaldı. Öldürülenlerin sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte Baldric tapınaktan akan kanların yürüyenlerin baldırlarına kadar ulaştığını yazdı. Şehrin her yerinde devasa ceset yığınları vardı. Çünkü Hristiyanlar yaşa, cinsiyete, soyluluğa, bakmaksızın gördükleri herkesi öldürüyorlardı (Baldric of Bourgueil, 2020, s.148). Raimundus tapınakta putperest olarak adlandırdığı Müslümanların kanlarının dökülmesini Tanrı'ya ve kutsal değerlere küfrettikleri için başlarına gelen Tanrı'nın gazabı biçiminde yorumladı (Aguilers, 2019, s.207).

Raimundus Aguilers, Haçlıların tarihte görülmedik bir cesaret ve yiğitlikle savaştıklarını yazdı (Aguilers, 2019, s.201). Dük ve beraberindekiler daha sonra güçlerini birleştirerek, şehrin sokaklarında ve meydanlarında karşılaştıkları herkesi ayırım gözetmeksizin öldürdüler. Korkunç bir katliam

vardı, kopmuş kafa yığınları parçalanmış uzuvlar her yana saçılmıştı. Öylesine büyük ceset yığınları vardı ki katledilenlerin cesetlerinin üzerine basmadan geçmek imkansızdı. Liderler zaten çeşitli yollardan şehrin neredeyse merkezine kadar yol almış ve ilerlerken tarif edilemez katliamlara imza atmışlardı. Düşmanın kanına susamış ve tamamen yok etmeye niyetli bir grup Haçlı canlarını kurtarmak umuduyla kaçan şehir halkının peşinden gitti. Hızla kaçan Türkler ağlarken, kılıçlarıyla onları doğrayan Haçlılar gülüyordu. Hepsini katledildi. Bu katliamı Ralph, aslan ve panterin ortasına daldığı koyun sürüsünün telef olmasına benzetti (Caen, 2005, s.112). Halktan bazılarıysa uzun süre işkence edilerek alevler içinde yakıldı (Aguilers, 2019, s.204).

Ralph, Tankred'in tapınağı yağmalaması sırasında gördüğü İslam Peygamberi Muhammed olduğuna kanaat getirdiği bir heykeli betimlerken Muhammed'i Deccal, hain olarak nitelendirdi (Caen, 2005, s.144). Tankred kanlı bir katliamdan sonra tapınağın mücevher, metal ve taşlarını hayranlıkla incelemeye başladı. Dualar okuyarak ellerine aldı ve halen direnenleri saklandıkları yerlerde yakalayarak kılıcıyla doğradı. Öldürülenlerin acısını, öldürenlerin öfkeden parlayan gözlerindeki intikam ateşini tarif etmek imkansızdı. Ralph korkunç eylemlerden muhteşem sonuçlar elde edildiğini ifade ederek; bu dehşetli katliamı düşmanların kutsal yıkımı biçiminde nitelendirdi. Müslümanların masum Hristiyanların kanını akıttıkları için katledilmeyi hak ettiklerini yazdı. Haçlılar Süleyman Tapınağı'nı yağmaladılar. Ralph katliamı ağır kapısı kırıldığında kurtların koyunları yutmasına benzeterek; Galyalıların yaşlılar, çocuklar dahil herkesin üzerine rastgele kılıçlarını sallayarak onları biçtiğini yazdı (Caen, 2005, ss.145- 146).

Willermus Tyrensis, Müslüman katliamını batıl inançlarıyla mabetleri kirlettikleri için Tanrı tarafından verilmiş bir ceza; Tanrı'nın adil yargısı biçiminde yorumladı. Kan bu ilahi yargının rengiydi. Öldürülenlerin parçalanmış cesetlerine dehşetle ürpermeden bakmak imkansızdı ve her yer kandan kırmızıya boyanmıştı. Sadece parçalanmış kanla kaplı cesetler değil, Haçlı liderlerinin kan damlayan kıyafetlerine bakmak daha da korkunçtu. Şehrin her yerinde sokaklarda ve meydanlarda katledilenlere ek olarak, yalnızca tapınak çevresinde yaklaşık on bin Müslüman'ın katledildiği bildirildi. Askerlerin geri kalanı, canlarını kurtarmak ümidiyle dar geçitlerde ve köşelerde saklananları aramak için şehirde dolaştılar. Buldukları Müslümanları herkesin gözü önünde sürükleyerek; kurbanlık koyunlar gibi boğazladılar. Haçlılardan bazıları gruplar halinde evlere girerek tüm ev halkını öldürüp, mallarını gasp ettiler. Bu kurbanlar ya kılıçtan geçirildi ya da yüksek bir yerden baş aşağı yere fırlatılarak öldürüldü. Kargaşanın azalmasıyla şehir sessizleşti ve şehirde düzen sağlandığında silahlar bir kenara bırakılarak temiz elbiseler giyildi. Haçlılar, yalın ayak, tevazu ve pişmanlıkla, İsa Mesih'in gezdiği vaaz ettiği yerlerde gözyaşları içinde dua ettiler; Kutsal Mezar Kilisesi'nde ayinler gerçekleştirdiler. Uzun yıllar Müslüman egemenliğinde kalmış bu toprakları özgürleştirdiklerine inanarak, şükür duaları ettiler. Elllerinde haçlarla sevinç içinde ilahiler okuyarak geçit törenleri yaptılar

(William of Tyre, 1943, ss.372- 373). O günü Raimundus, putperestliğe tamamen son verilip, Hristiyanların imanının tazelendiği gün olarak nitelendirdi (Aguilers, 2019, s.210).

Sonuç

Rene Girard'ın mimetik arzu kuramı Eski Ahit'te de geçen günah keçisi ritüelini açıklayan insanlar arasındaki Şiddetin kökenlerini inceler. Grubun içindeki insani ya da doğal nedenlerden kaynaklanan Şiddetin grup dışına aktarılması vekil bir kurban, bir diğer deyişle günah keçisi seçilerek, onun öldürülmesi ya da topluluktan dıŐlanmasıyla gerçekleŐtirilir. Arkaik toplumlardan bu yana uygulanan bu ritüel, tarihin pek çok döneminde çoğunluktan ayrılan, farklı olan insan ya da grupların toplumun yaşadığı felaket ya da olumsuzluklardan sorumlu tutularak grubun dışına atılması ya da öldürülmesi sonucunu doğurdu. Yabancı, farklı ve yeterince bilinmeyen kişi ya da gruplar günah keçisi vekil kurban olarak Şiddetin nesnesi haline getirildiler. Orta ağ'da Batı Avrupa'nın içinde bulunduğu zor yaşam koşulları ve artan Şiddet Girard'ın tarif ettiği kurban krizini ortaya çıkardı. Krizin sona erdirilmesi için kurban belirlenerek, onun infazı gerekiyordu. Batı Kilisesi'nin lideri Papa II. Urbanus'un Doğu'ya Müslüman Türkler zerine düzenlenecek kutsal bir sefer, silahlı bir hac yolculuğu çağrısıyla Batı Avrupa'nın silahlı adamları kendi aralarında geçici de olsa bir barışı sağlayarak; ortak düşmana (Müslüman Türklere) karşı birleŐtiler. Hristiyan Peygamberi İsa'nın çarmıhta haksız yere acı çekmesinin sembolü olan kırmızı haları kuŐanarak Doğu'ya doğru yola koyuldular. Çünkü Haçlı ideolojisine göre bu kez Haçlı çağrısıyla çarmıha gerilen, terk edilen, haksız yere işkence gören Hristiyanlardı. Yaklaşık üç yıl süren bu kanlı dehşet dolu sefer, on binlerce Müslüman'ın, Türk'n katledilmesiyle sonuçlandı. Papanın çağrısında kullandığı söylemler karşılık bulmuŐtu. Katliamlar Haçlıların kendilerini dahi ürpertecek ölçüde dehŐetliydi. Ancak bu sefer yeni savaşları yeni çatışmaları ve yeni günah keçilerini sonraki yüzyıllara miras bıraktı.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Serpil ılğın: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu alıŐma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

ıkar atıŐması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar atıŐması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Serpil ılğın: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Çılgın, S. (2024). Birinci Haçlı Seferi'nin vekil kurbanları, günah keçileri: Müslümanlar, Türkler. *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 389-411. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1456494>

Kaynakça

- Al-Qalanisi, Ibn. (2012). *The Damascus chronicle of the Crusades: Extracted and translated from the Chronicle of Ibn Al-Qalanisi* (İng. Çev. H. A. R.) Courier Corporation.
- Al- Athir (2017). *The chronicle of Ibn al-Athir for the crusading period from al-Kamil fi'l- Ta'rih. Part 1: The years 491–541/1097–1146: The coming of the Franks and the Muslim response* (İng. Çev. Richards, D. S.) Routledge.
- Aguilers, R. (2019). *Haçlılar Kudüs'te* (Çev. S. Genç). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Anonim Haçlı Kroniği. (2013). *Gestafrancorum* (Çev. E. Ayan). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Baldric of Bourgueil (2020). *Francos, gesta dei per: History of the Jerusalemmites*. A translation of the Historia Ierosolimitana (İng. Çev. S. B. Edgington). Woodbridge: Boydell Press.
- Buc, P. (2010). *Religion, coercion, and violence in Medieval rituals*. Na.
- Caen, R. (2005). *The Gesta Tancredi of Ralph of Caen: A history of the Normans on the First Crusade* (İng. Çev. B. S. Bachrach & D. S. Bachrach). Oxfordshire, England, UK: Routledge.
- Crocker, K. M. (2020). A scapegoat theory of bivens. *Notre Dame L. Rev.*, 96, 1943-1950.
- De Nogent, G. (1997). *The deeds of God through the Franks* (İng. Çev. R. Levine). New York: Boydell.
- Girard, R. (1989). *Violence and the Sacre* (İng. Çev. P. Gregory). Baltimore, USA: The Johns Hopkins University Press.
- Girard, R., & Anspach, M. R. (2004). *Oedipus unbound: Selected writings on rivalry and desire*. Stanford University Press.
- Goldberg, C. A. (2008). Introduction to Emile Durkheim's anti-semitism and social crisis. *Sociological Theory*, 26(4), 299-321.
- Harmakaputra, H. A. (2016). Between transcendence and violence: Gianni Vattimo and René Girard on violence in a Secular Age. *Contagion: Journal of Violence, Mimesis, and Culture*, 23(1), 117-136.

- King James Bible. (2017). *King James Bible online*. Retrieved from <https://www.kingjamesbibleonline.org/>
- Mateos, U. (2000). *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)* (3. Baskı). (Çev. H. Dink Andreasyan). Ankara: TTK.
- McGinn, B. (1994). *Antichrist: 2000 Years of the Human fascination with Evil*. New York: Harper.
- Le Goff, J. (2009). *The birth of Europe*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Ottewill-Soulsby, S. (2016). Those same cursed Saracens: Charlemagne's campaigns in the Iberian Peninsula as religious warfare. *Journal of Medieval History*, 42(4), 405-428.
- Palaver, W. (2013). *René Girard's mimetic theory*. MSU Press.
- Pickett, R. (1997). *The Cross in Corinth: The social significance of the death of Jesus*. Sheffield, UK: Sheffield Academic Press.
- Richardson, F. C., & Manglos, N. D. (2013). Reciprocity and rivalry: A critical introduction to mimetic scapegoat theory. *Pastoral Psychology*, 62, 423-436.
- William of Tyre (1943). *William Archbishop of Tyre. A history of deeds done beyond the sea* (İng. Çev. E. A. Atwater-Babcock, & A. C. Krey). USA: Columbia University Press.

Extended Abstract

Rene Girard argues that the main source of competition and violence between people is imitative mimetic desires. The main reason why a person desires any object is that others also desire the same object. These desires give rise to competition, and this competition leads to violence. It results in excluding or inflicting violence on individuals or groups. Mimetic desires result in a targeted person or group being held responsible for all the negativities and disasters experienced by the community, being declared a surrogate victim, in other words, a scapegoat, and either killed or excluded from the community. Mimetic theory explains that mimetic desire can easily evolve into competition and violence. Mimetic desire can quickly turn people into rivals fighting over the same objects and possessions. The scapegoat, in other words, the surrogate sacrifice mechanism, is based on a ritual of the Israelites in the holy book. In this ritual, all the sins of the Israelites are placed on a live goat and sent to the desert to carry their sins away. With the scapegoat mechanism, the responsibility for the negativities, evils, and disasters experienced in the society is placed on the person or groups declared as proxy victims or scapegoats, and violence is removed from the community. However, the criminals found are often the innocent objects of violence. The expelled or killed scapegoat is seen by the oppressors as solely responsible for the crisis or disaster. It is believed that peace and reconciliation between the

perpetrators of oppression will be achieved by executing the scapegoat. The surrogate sacrifice, the scapegoat mechanism, is a ritual that has been practiced since the earliest times of human history. As in the holy book, there is information about the implementation of the human sacrifice ritual in the oldest texts. Underlying human societies and religious traditions lies a hidden and primitive root of violence that can lead to disaster if not revealed through sacrificial rituals.

In human history, the scapegoat mechanism has been operated by lynching or ostracizing people or groups that contradict the majority in terms of their lifestyles and ideas, and throwing them out of social life. Marginal people or groups became the target of mimetic desire, as they were responsible for the famine, epidemics and violence that dominated daily life in Western Europe in the Middle Ages. Individuals or groups excluded from society, considered enemies, were subjected to prosecution and persecution through the scapegoat mechanism. In the eleventh century, anti-Muslim hostility escalated in the face of Muslim progress and enrichment. While Muslims in the East, especially Turks, lived in abundance and wealth; The Christian West was struggling with famines, epidemics and natural disasters. In the Christian West, violence was on the rise due to private wars between knights. The news coming from Christian Western pilgrims traveling to the East revealed this contrast even more. Moreover, the fertile lands, especially Jerusalem and Antakya, which were considered sacred by Christians, were in the hands of Muslim Turks. The wealth and prosperity of the Muslim East fueled the imitative desires, that is, mimetic desire, awakened in the Christian West. The Christian leader of the period, Pope Urban II. launched the First Crusade, a bloody expedition that would last for years, with the aim of liberating the holy land in the East with a holy war against the Muslim Turks in the East, in which divine rewards and the glory of martyrdom would be gained. Now the new scapegoat, the surrogate victim, was chosen. Pope Urban II. in his speech at the Council of Clermont, Urban stated that the churches of God, the holy lands in the East where Jesus Christ and the saints lived were plundered, and Christian pilgrims were tortured and persecuted. The Crusaders organized an armed expedition to the Holy Land, claiming that Christians were being mistreated in the east. They committed bloody massacres in many cities such as Antioch and Jerusalem. After these massacres, the crusaders washed the blood from their hands and prayed, convinced that they had fulfilled God's will. Tens of thousands of Muslims, mostly Turks, were massacred, regardless of age and gender, in this nearly three-year campaign that they launched under the name of peace and Christian brotherhood to stop the violence. The victims of the scapegoat mechanism were Muslims and Turks. However, the implementation of this bloody ritual did not bring peace and left new scapegoats as a legacy to the following centuries.

DRAMADA KUKLA TEKNİĞİ İLE YAPILAN ETKİNLİKLERİN İLKOKUL 3. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN HAZIRLIKSIZ KONUŞMA BECERİLERİNE ETKİSİ*

Vildan ALTINER** & Demet SANCI UZUN***

Öz

Bu araştırma, dramada kukla tekniği ile yapılan etkinliklerin ilkokul 3. sınıf öğrencilerinin hazırlıksız konuşma becerilerine etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Öğrencilerin etkili iletişim kurma becerilerini içeren hazırlıksız konuşma becerileri, araştırmanın temel odak noktasını oluşturmaktadır. Ön test-son test tasarımı kullanılarak yürütülmüş olan araştırma kapsamında, 16 ilkokul 3. sınıf öğrencisinin hazırlıksız konuşma becerileri ön test verileri ve 5 haftalık süre boyunca uygulanan kukla etkinliklerine katıldıktan sonraki son test verileri "Konuşma Becerileri Uzman Değerlendirme Formu" ile toplanmıştır. Elde edilen veriler, SPSS istatistiksel analiz yazılımı kullanılarak t-testi ve korelasyon analizi ile analiz edilmiştir. Bulgular, ön test ve son test verileri arasında pozitif yönlü korelasyonların olduğunu ve kukla etkinliklerinin öğrencilerin hazırlıksız konuşma becerilerini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Ayrıca, kukla etkinliklerinin öğrencilerin sesletim ve beden dili kullanma becerilerini geliştirdiği gözlenmiştir. Bu araştırmanın sonuçları, dramada kukla tekniği etkinliklerinin ilkokul 3. sınıf öğrencilerinin hazırlıksız konuşma becerilerine olumlu katkılar sağladığını ortaya koymaktadır. Öğretmenler ve eğitimcilerin drama ve kukla tekniklerini sınıf içinde daha sık kullanmaları önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Konuşma Becerileri, Konuşma Eğitimi, Drama, Kukla, Hazırlıksız Konuşma.

THE EFFECTS OF ACTIVITIES UTILIZING DRAMA AND PUPPET METHODS ON THE IMPROMTU SPEAKING SKILLS OF 3RD- GRADE ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS

Abstract

This study aims to investigate the effects of activities involving the puppet method in drama on the impromptu speaking skills of 3rd-grade elementary school students. The impromptu speaking skills, including students' effective communication skills, constitute the primary focus of the present study. Within the context of this study carried out using the pretest-posttest design, pretest data on the impromptu speaking

* Çalışma Dramada Kukla Tekniği ile Yapılan Etkinliklerin İlkokul 3. Sınıf Öğrencilerinin Hazırlıksız Konuşma Becerilerine Etkisi başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Öğretmen, MEB Abdurrahman Kamil İlkokulu, vildan_altiner20@erdogan.edu.tr, <https://orcid.org/0009-0005-1861-6035>

*** Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, demet.sanciuzun@erdogan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1854-5765>

skills of 16 3rd-grade elementary school students and the posttest data after their participation in puppet activities conducted over a period of five weeks were collected by using the “Speech Skills Expert Assessment Form.” The collected data were analyzed using t-test and correlation analysis with the SPSS statistical analysis software. The results achieved here indicate positive correlations between pretest and posttest data, suggesting that puppet activities positively influence students’ impromptu speaking skills. Moreover, it was also observed that puppet activities enhance students’ articulation and body language skills. The results achieved in this study highlight the positive contributions of puppet technique activities in drama to the impromptu speaking skills of 3rd-grade elementary school students. Teachers and educators are recommended to utilize drama and puppet techniques more frequently within the classroom setting.

Keywords: Verbal Skills, Speech Training, Drama, Puppet, Impromptu Speaking.

Giriş

İnsanlar düşüncelerini, duygularını ve bilgilerini başkalarına aktarmak için iletişim kurarlar. İletişim aracılığıyla çevrelerinden aldıkları iletileri çözümler, bu iletilere göre yeni düşünce ve davranışlar geliştirirler (Rigel, 2000, s. 145). İnsanların duygu, düşünce ve tutumlarını sözler, işaretler ya da çeşitli araçlar kullanarak aktardığı süreç olarak özetlenebilecek iletişimde manaların ortak kılınmasında en yaygın olarak kullanılan yol ise dil ve konuşmadır. Dil; insanların düşüncelerini ifade etmeleri, duygusal bağ kurmaları, bilgi alışverişinde bulunmaları ve sosyal ilişkiler kurmaları için temel bir araç olarak hizmet eder. Dolayısıyla, dilin doğru ve etkili bir şekilde kullanılması, başarılı iletişim için kritik öneme sahiptir. Konuşma becerisi ise doğru ve etkili bir şekilde düşünceleri ve duyguları ifade etmek, dinlemek, anlamak ve karşılıklı iletişim kurmak için gerekli olan yetenektir. Konuşma becerileri, çocukların akademik başarılarında, sosyal ve duygusal gelişimlerinde kritik bir rol oynamaktadır. Etkili konuşma becerilerine sahip çocuklar, sınıf içi etkileşimlerde ve diğer sosyal ortamlarda daha başarılı olma eğilimindedirler. Konuşma becerisi aynı zamanda çocukların duygusal zekâlarını geliştirmelerine, kendilerini ifade etmelerine ve özgüvenlerinin artmasına da yardımcı olur. Bu durumun tam tersi “yetersiz iletişime, yetersiz iletişim de anlama, anlatma ve anlaşma yetersizliğine; hepsi birden ise başarısızlığa neden olmaktadır” (Taşer, 2000).

“Ailede başlayan dil gelişimi, okulda sistemli bir şekilde devam eder” (Emiroğlu, 2015, s. 22). İlkokul 3. sınıf da dil ve konuşma becerilerini bir program dâhilinde geliştirmek için önemli bir aşamadır. İlkokul çağındaki öğrencilerin dil becerilerinin geliştirilmesi, onların iletişim yeteneklerini güçlendirmek ve kendilerini ifade edebilmelerini sağlamak açısından büyük önem taşır. Babacan’a (2009) göre konuşma becerisi, çocukların sosyal etkileşimlerini artırır, özgüvenlerini geliştirir ve

akademik başarılarını destekler. Bu nedenle, konuşma becerisinin erken yaşlarda kazandırılması ve geliştirilmesi büyük bir öneme sahiptir.

Alan yazında ilkokul döneminden itibaren konuşma becerisinin çeşitli yöntem ve tekniklerle geliştirilmesini ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Calap'ın (2022) oyun temelli etkinliklerin sesletim bozukluğu olan 3. sınıf öğrencilerinin konuşma ve sesli okuma becerilerini geliştirmeye etkisinin ortaya çıkarılması amacıyla yaptığı çalışmada oyunların çocukların konuşma ve sesli okuma becerilerinin geliştirilmesinde etkisinin olduğu görülmüştür. Muradoğlu (2021) ilkokul 3. sınıf öğrencilerinin konuşma becerilerini geliştirmek için hangi stratejilerin etkili olduğunu belirlediği araştırmasında öğrencilere yönelik interaktif etkinliklerin ve etkileşimli öğretim yöntemlerinin kullanılmasının katkı sağladığını; öğrencilerin aktif olarak katıldığı rol oynama ve tartışma gibi etkinliklerin konuşma becerilerinin gelişiminde artış oluşturduğunu tespit etmiştir. Alan yazında ilkokul düzeyinde yapılmış çalışmaların sayısı sınırlıdır. Ortaokul düzeyinde yapılan çalışmaların olduğu söylenebilir. Bu çalışmalara örnek olarak Demirci'nin (2019) ortaokul öğrencilerinin konuşma becerileri ve kaygıları üzerine 5E öğrenme modelinin etkisini inceleyen yüksek lisans tezi verilebilir. Çalışma, bu modelin öğrencilerin konuşma becerilerini artırdığı ve konuşma kaygılarını azalttığı sonucuna ulaşmıştır. Konuşma eğitimi ve konuşma becerisini geliştirmeye yönelik etkinlikler üzerine yaptığı çalışmasında Kurudayıoğlu (2003), interaktif etkinliklerin öğrencilerin konuşma becerilerini olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuş; öğrencilerin sıklıkla konuşma fırsatı buldukları ve farklı etkinlikler aracılığıyla aktif katılımlarının teşvik edildiği durumlarda konuşma becerilerinin daha hızlı geliştiiğini gözlemlemiştir. Bir başka çalışmada Yegen (2014) ortaokul öğrencilerinin konuşma becerilerinin görsellerin etkisiyle geliştirilmesi konusunu incelenmiştir. Çalışma sonuçları, görsellerin öğrencilerin ifade yeteneklerini ve konuşma becerilerini desteklediğini göstermektedir. Görsellerle desteklenen etkinliklerin kullanımıyla öğrencilerin konuşma sırasında daha fazla ayrıntı verme, fikirlerini daha iyi organize etme ve ifade etme becerilerinin geliştiiği gözlenmiştir.

Konuşma becerisini geliştirmeye yönelik yapılan çalışmaların ortak noktası etkileşimli, öğrencilerin rahatça kendilerini ifade edebilecekleri, etkin katılımlarının sağlandığı etkinliklerin iyi sonuçlar doğurduğudur. Bu noktada, drama ve kukla gibi etkinliklerin konuşma becerileri üzerindeki olumlu etkileri ön plana çıkmaktadır. Drama; çocukların roller üstlenmelerine, sahneleme yapmalarına ve farklı durumlarda nasıl davranacaklarını deneyimlemelerine olanak tanır. Özdemir (2023) Türkiye'de sınıf eğitimi alanında yaratıcı drama yöntemi ile ilgili yapılmış lisansüstü tezleri çeşitli değişkenler açısından incelediiği çalışmasında yaratıcı drama yönteminin sınıf eğitimi alanında yapılan araştırmalarda sıklıkla kullanıldığını, öğretim süreçlerinde etkili bir araç olarak

değerlendirildiğini ve öğrencilerin katılımını artırdığını tespit etmiştir. Drama ile ilgili yapılmış çalışmalar bu yöntemin çeşitli faydalarını ortaya koymuştur. Araştırmalara göre drama etkinlikleri öğrencilerin duygusal ve sosyal gelişimlerine katkı sağlamakta ve onların kendilerini ifade etme becerilerini güçlendirmektedir (San, 2016), sanatsal ve pedagojik değerleri yüksek olduğu için öğrencilerin duygusal, sosyal gelişimleri yanında bilişsel gelişimlerine de katkı sağlamakta, öğrencilerin yaratıcılıklarını, iletişim becerilerini ve özgüvenlerini geliştirmektedir (Okvuran, 2008; Korkut vd., 2023). Drama, öğrencilerin aktif katılımını teşvik etmekte, derinlemesine öğrenmeyi desteklemekte ve öğrencilerin konuyla ilgili anlamlı deneyimler yaşamasını sağlamakta (Adıgüzel, 2016), iş birliği yapma ve kendilerini ifade etme yeteneklerini artırmaktadır (Karakaya, 2007). Drama yöntemi kullanılan eğitim yaklaşımları öğrencilerin öğrenme deneyimlerini zenginleştirmekte, onların katılımını ve motivasyonunu artırmakta, derinlemesine öğrenme, sosyal etkileşimler, özgüven ve problem çözme becerileri gibi alanlarda olumlu etkiler oluşturmaktadır (Genç, 2010). Çetinkaya ve Adıgüzel'in (2018) çalışmasının sonuçları, yaratıcı dramanın öğrencilerin yaratıcılıkla birlikte eleştirel düşünme yeteneklerini ve oyun becerilerini geliştirdiğini; oyunlaştırma, dışavurumcu ifade ve farklı perspektiflerden bakabilme becerilerini desteklediğini göstermektedir. Metin türlerine dayalı yaratıcı drama etkinliklerinin öğrencilerin empati, işbirliği ve iletişim becerilerini geliştirdiğini ve akran zorbalığına karşı olumlu tutumlar geliştirmelerine katkı sağladığını (Kantaroglu ve Uysal, 2019) belirleyen çalışmalar da mevcuttur. Elitok Kesici (2014) araştırmasında öğretmenlerin de drama dersinin öğrencilerin yaratıcılıklarını, sosyal ve duygusal becerilerini geliştirdiğine inandığını; öğretim sürecine zenginlik kattığını ve öğrencilerin katılımını artırdığını düşündüğünü tespit etmiştir. Bu çalışma, öğretim sürecinde en etkili unsur olan öğretmenlerin dramaya yönelik tutumlarını göstermesi açısından önemlidir. Nitekim yöntemin uygulayıcısı olumlu düşüncelere sahip olduğu yöntemi başarıyla sürece taşıyacaktır.

Drama yönteminin olumlu etkilerinin Türkçe eğitimi ile ilgili çalışmalarla da tespit edildiği görülmektedir. Kurudayıoğlu ve Özden'in (2015) drama ile yapılan etkinliklerin öğrencilerin dil becerilerini, sözlü ifade yeteneklerini, yazma becerilerini ve özgüvenlerini geliştirdiği sonucuna ulaştığı çalışmaları bunlardan biridir. Ataman'a (2016) göre yaratıcı drama süreci öğrencilerin hayal gücünü, ifade yeteneklerini ve yazma becerilerini geliştirmekte; öğrencilerin yazma sürecine katılımını artırmakta, onların farklı düşünme stratejilerini kullanmalarını teşvik etmektedir. Özber, Akar ve Balbağ'ın (2022) çalışmasına göre yaratıcı drama etkinlikleri öğrencilerin yazma kaygısını azaltmakta, yazmaya yönelik olumlu tutumlar geliştirmelerini sağlamakta ve yazma öz yeterliliklerini artırmaktadır. Kardeş (2020) araştırmasında, drama etkinliklerinin 7. sınıf öğrencilerinin Türkçe konuşma becerilerine olan etkisini incelemiş, drama etkinliklerinin öğrencilerin ifade yeteneklerini,

iletişim becerilerini ve özgüvenlerini olumlu yönde etkilediğini; konuşma becerilerini geliştirdiğini belirlemiştir. Görsellerle desteklenmiş altı şapka ve yaratıcı drama yönteminin konuşma becerilerini geliştirmeye etkisinin incelendiği çalışmanın sonuçlarına göre öğrencilerin konuşma becerileri, ifade yetenekleri, düşünme becerileri ve iletişim becerileri gelişmiştir (Orhan vd., 2012).

Drama yönteminde kullanılan tekniklerden biri de kukladır. Kukla çocukların hayal gücünü kullanmalarını, karakterlere can vererek duygusal bağ kurmalarını ve hikâyeler anlatmalarını sağlayan eğlenceli bir yöntemdir. Alan yazında kukla tiyatrosu, drama yönteminde kullanılan kukla tekniği ve eğitimde kukla tekniği ile ilgili pek çok çalışma bulunmaktadır. Kukla tiyatrosu ile ilgili yapılmış çalışmaları anlamak kukla tekniğini ve bu tekniğin eğitime etkisini anlamak açısından önemlidir. Çünkü eğitim ortamları dışında da kuklanın eğitimsel işlevleri olduğu görülmektedir.

Kukla ile ilgili araştırmalar tiyatro türü (Bakırcı, 2004; Özhan ve Özdemir, 2007; Uçar, 2012; Çevik, 2017; Temur, 2017), anlatım aracı (Ersan, 2019; Kinam, 2020) olarak kuklanın özellikleri ve işlevleri; kukla oyunlarındaki karakterler (Özdemir Rıganeliş, 2022); kukla oyunlarında kültürel unsurlar (Düzgün, 2010) gibi konuları ele almaktadır. Bu araştırmaların verilerinden hareketle kukla türüyle ilgili aşağıdaki özelliklere ulaşılmaktadır:

1. Kültürel ve sanatsal işlev taşır.
2. Sosyal hayatı yansıtır.
3. Kültürel mirasın korunması ve yaşatılmasında önemli bir yere sahiptir.
4. Farklı kültürlerin tanınmasını sağlar.
5. Toplumun eğlence ihtiyacını karşılar.
6. Eğitici bir deneyim sunar.
7. Dilin mizah gibi farklı kullanımlarını içerir.
8. Çağdaş gösteri sanatlarında farklı disiplinlerle etkileşimli bir şekilde kullanılabilir.
9. Sanatçıların yaratıcılığını ve ifade biçimlerini genişletir.
10. İzleyicilere etkileşimli bir sanat deneyimi sağlar.
11. Karakter tasvirinde, hikâye anlatımında ve toplumsal mesaj iletmeye etkili bir araçtır.
12. İzleyicinin hayal gücünü geliştirir.

Kukla tiyatrosunun yukarıdaki özellikleri informal eğitimde işlevsel yönünün olduğunun göstergesidir. Kukla tiyatrosunun bu eğitsel işlevleri tekniğin programlı, planlı eğitimin amaçlandığı formal eğitim süreçlerinde de kullanılmasını sağlamıştır. Albiach (2014) öğrenme nesnesi olarak kuklalara dair bir tanım ve tipoloji önerisinde bulunmuş ve kuklaların öğrenme sürecine katkıda bulunabilecek çok çeşitli şekillerde kullanılabileceğini göstermiştir. Paroussi (2013), Goldstein ve diğerleri

(2022), Oltra Albiach (2021), Martinez (2019), Maridueno (2019) de kuklaların eğitimde kullanımının etkili olacağını belirleyen çalışmalar yapmıştır. Tzuriel ve Remer'in (2018) araştırmalarına göre kuklalar öğretmenlerin iletişim stratejilerini geliştirmelerinde ve çocuklarla etkileşim kurmalarında etkili bir araç olabilir. Yakici (2009), kuklaların Anadolu halkının sosyal ve kültürel yaşamına olan etkilerini incelediği araştırmasında, kuklaların halk arasında oldukça sevilen bir rol oynadığını ve çocukların eğlencesine katkı sağladığını belirlemiştir. Goseki ve diğerleri (2012), işitme engelli ve işitme engeli olmayan çocukları eğlendirmek ve etkileşim kurmak için kukla gösterilerinin kullanılabilirliğini belirtmektedir. Albiach (2013), kuklaların terapi ve eğitimde kullanılmasının çocuklara olumlu duygusal ve davranışsal sonuçlar sağlayabileceğini vurgulamaktadır. Oltra Albiach (2015) kukla tiyatrosuyla farklılıklarla başa çıkmanın yolları olarak yaratıcılığı ve iş birliğini vurgulayan bir interkültürel eğitim yaklaşımı önermiştir. Halimah ve diğerleri (2020), "Wayang Golek" kukla gösterisi yoluyla karakter eğitiminin etkili bir şekilde gerçekleştirilebileceğini ve çocukların karakter gelişimine olumlu katkılar sağladığını tespit etmiştir. Benzer şekilde Wijayanti ve Sulaksono (2018) da çalışmalarında kuklaların karakter eğitiminde olumlu etkileri olduğunu bulmuştur. Robotik kuklaların okul öncesi eğitimde etkili bir öğrenme aracı olabileceğini ve çocukların katılımını artırabileceğini belirten Causo ve diğerleri (2015), okul öncesi eğitim için "Show & Tell" projesiyle robota dayalı bir kuklayı geliştirmişlerdir. Eğitimde kukla kullanımı ile ilgili alan yazın incelemesi yurt dışında konunun daha fazla ele alındığını, yurt içinde de benzer çalışmaların yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Dramada kullanılan tekniklerden biri olan kukla, çocukların dil becerilerini geliştirmek ve konuşma yeteneklerini artırmak için konuşma eğitiminde etkili bir yöntem olarak kabul edilmektedir. Çünkü kuklalar çocukların hayal güçlerini harekete geçirir, onları konuşmaya teşvik eder ve iletişim becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur. Kukla oyunları, çocukların kendi duygularını ifade etmelerine, hikâye oluşturmalarına ve karakterlerin rollerini üstlenmelerine olanak tanır. Bu şekilde, çocuklar hem eğlenceli bir şekilde öğrenirler hem de iletişim becerilerini güçlendirirler (Çetinkaya ve Adıgüzel, 2018). Becerilerinin gelişiminde, dinleme, okuma, yeni kelimeler edinimi konusunda kuklalar destekleyici materyallerdir (Belfiore, 2013).

Zanzana (2018) yabancı dil eğitiminde kuklaların ve pedagojinin kullanımını araştırdığı çalışmasında kukla tiyatrosunun öğrencilerin öğrenme deneyimini zenginleştiren entegre bir öğrenme platformu olarak kullanılabilirliğini belirtmiştir. Çay (2017) yaptığı yüksek lisans teziyle kukla modeli ile İngilizce öğretiminin öğrencilerin dil becerileri üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu bulmuştur. Türkçe öğretiminde kukla kullanımıyla ilgili de yapılmış çalışmalar bulunmaktadır.

Karaolis (2023) kukla ve drama ile deneyimleyerek okuma yazma becerileri kazanmanın çocukların bağlantı kurmasını, iletişim kurmasını ve katılımını kolaylaştırdığını ortaya koymuştur. Araştırmalar, kukla ve drama gibi etkinliklerin çocukların dört temel dil becerisinden biri olan konuşma becerilerini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Bu etkinlikler, çocukların sözcük dağarcığını zenginleştirir (Demirci ve Baş, 2016), dil bilgisi kurallarını anlamalarına yardımcı olur (Dolunay, 2014; Maden ve Dinç, 2017) ve etkili bir şekilde iletişim kurmalarını sağlar (Çetin ve Şimşek, 2015). Aynı zamanda, çocukların duygusal ifadelerini ve beden dillerini kullanmalarını teşvik ederek iletişimlerini daha etkileyici hale getirir (Çetinkaya ve Adıgüzel, 2018). Örendil (2017) yaratıcı drama ve kukla yöntemlerinin konuşma becerilerini geliştirmedeki etkisini incelediği yüksek lisans tezinde yaratıcı drama ve kukla kullanımının öğrencilerin konuşma becerilerini olumlu yönde etkilediğini tespit etmiştir. Bu yöntemler aracılığıyla öğrencilerin ifade yeteneklerinin arttığını, sözlü iletişim becerilerinin geliştiğini ve özgüvenlerinin yükseldiğini gözlemlemiştir. Öztürk (2022) kuklaların çocuklar arasındaki iletişimi kolaylaştırdığını ve öğrencilerin konuşma becerilerini olumlu yönde geliştirdiğini, sözlü ifade yeteneklerini artırdığını ve iletişim becerilerini güçlendirdiğini belirlemiştir.

Bireyin iletişimde ve kendini ifade etmede kullandığı en temel araçlardan olan konuşma içinde bulunan şartlar, amaç, dinleyici kitlesinin özellikleri ve beklentileri gereği hazırlıklı yapılabileceği gibi hazırlıksız da yapılabilir. Günlük ihtiyaçların karşılanması, iletişimin sağlanması ve sosyal hayat daha çok hazırlıksız konuşma türlerini gerektirir. Yıldız ve Deveci, (2021, s. 89) öğrencilerin hazırlıksız konuşmalarının dil becerileri, iletişim yetenekleri ve özgüvenleri üzerinde etkili olduğunu belirtmektedir. Erken çocukluk döneminde ve eğitim ortamlarında daha fazla konuşma deneyimi yaşayan bireylerin hazırlıksız konuşma becerileri daha başarılı olacaktır. Hazırlıksız da olsa hiçbir konuşma rastgele ve kendiliğinden değildir. Kıymaz ve Doyumağaç'ın (2020) Türkçe öğretmeni adaylarının dinledikleri metinlere dayalı olarak hazırlıksız konuşma başarılarını inceleyen araştırması, öğretmen adaylarının hazırlıksız konuşma başarılarının metnin içeriği ve öğrencilerin dil becerilerine dayalı olarak değiştiğini bulgulamıştır. Bu sonuçlar göstermektedir ki bilgi ve kültür birikimine sahip olmak ve dil becerilerini geliştirmiş bulunmak hazırlıksız konuşmayı da iyileştirmektedir. Günlük yaşamda ve sosyal ortamlarda konuşma becerisinin önemi hazırlıksız konuşmanın önemsenmesini ve geliştirilmesini gerekli kılmaktadır.

Alan yazındaki çalışmalar öğrencilerin hazırlıksız konuşma becerilerini betimlemeye odaklanmış gözükmektedir. Bayburtlu'nun (2020) çalışması, öğrencilerin hazırlıksız konuşmalarında kelime hazinesi katsayılarının tespitini amaçlamaktadır. Doğan ve Yüceer (2021) ise Türkçe öğretmenliği birinci sınıf öğrencilerinin hazırlıksız konuşma becerilerini

belirlemek ve değerlendirmek amacıyla yaptıkları çalışmalarında öğrencilerin hazırlıksız konuşma becerilerinin geliştirilmesi gerektiğini tespit etmiştir. Kuradayıoğlu ve Kiraz'ın (2020) Türkçe öğretmeni adaylarının hazırlıksız konuşmaya yönelik metaforik algılarını, görüşlerini ve stratejilerini inceleyen çalışmalarının sonuçlarına göre öğretmen adaylarının hazırlıksız konuşmaya yönelik metaforik algıları ve görüşleri çeşitlilik göstermekte ayrıca, öğretmen adayları arasında farklı stratejiler kullanılmaktadır. Özden'in (2018) çalışması, Türkçe eğitimi lisans öğrencilerinin hazırlıklı ve hazırlıksız konuşma yaparken kendileri hakkında geliştirdikleri metaforları incelemektedir. Kanatlı ve Kırbas (2019) Türkçe öğretmen adaylarının hazırlıksız konuşmalarda farklı gerekçelendirme rolleri kullandığını ve bu rollerin çeşitli değişkenlere bağlı olduğunu tespit etmiştir. Yükseköğretim öğrencilerinin hazırlıksız konuşma becerilerini ele alan bu araştırmalar yanında ortaokul öğrencilerinin durumlarını betimleyen çalışmalar da yapılmıştır.

Yavuz ve Doğan'ın (2020) 6 ve 7. sınıf öğrencilerinin hazırlıksız konuşma metinlerindeki bağdaşıklık öğelerini farklı değişkenlere göre incelediği çalışmalarına göre öğrencilerin hazırlıksız konuşmalarında bağdaşıklık öğeleri değişkenlere göre farklılık göstermektedir. Ceylan ve Doğan (2014), 7. sınıf öğrencilerinin hazırlıksız konuşma becerilerinin geliştirilmesi gerektiğini tespit etmiştir. Sağlam ve Doğan (2013) 7. sınıf öğrencilerinin anlık olarak düşüncelerini ifade etme yeteneklerinin ve anlık konuşma becerilerinin desteklenmesiyle hazırlıksız konuşma becerilerinin geliştiğini gözlemlemiştir. Çalışmanın sonuçları, öğrencilerin hazırlıksız konuşma becerilerinin geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Sağlam ve Doğan (2014) öğrencilerin hazırlıksız konuşma becerilerini değerlendirmek ve geliştirme yöntemlerini belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmalarında 7. sınıf öğrencilerinin hazırlıksız konuşma becerilerinin genel olarak düşük olduğu ve bu becerinin geliştirilmesi için öğretim stratejilerinin önemli olduğu sonucuna varmıştır. Yıldız ve Deveci (2021) öğrencilerin hazırlıksız konuşmalarında dil becerileri, konu geliştirme, tutarlılık ve etkili iletişim gibi faktörlere dikkat etmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Öğrencilerin hazırlıksız konuşma becerilerini betimleyen çalışmaların tümünde bu becerinin düşük ve geliştirilmeye muhtaç olduğunun tespit edilmesi önemlidir ve bireylerin okul öncesi dönemde edindiği konuşma becerisinin erken yaşlardan itibaren okul ortamlarında desteklenmesi, geliştirilmesi gerektiğinin göstergesidir.

Güneş (2020) Türkçe öğretiminde "hazırlıksız konuşma" sorununu ele aldığı çalışmasında öğrencilerin hazırlıksız konuşma becerilerinin geliştirilmesi için öğretim yöntemlerinin ve materyallerinin iyileştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Kıymaz ve Doyumağaç (2020) da Türkçe öğretiminde hazırlıksız konuşma becerisinin ihmal edildiği ve bu sorunun öğretim programlarında ve yöntemlerinde dikkate alınması gerektiği sonucuna varmıştır. Alan yazın taraması sonucunda hazırlıksız konuşma

becerisiyle ilgili çalışmalara son dönemlerde ağırlık verildiği, araştırmaların yükseköğretim öğrencileri üzerinde gerçekleştirildiği, dil becerilerinin gelişiminde kritik sayılan erken çocukluk döneminin ihmal edildiği görülmektedir. Beceriyle ilgili betimlemelerin ön plana çıktığı, çalışma sonuçlarının hazırlıksız konuşma becerilerinin düşük olduğunu tespit ettiği, becerinin geliştirilmesine yönelik uygulamaların eksik olduğu, becerinin geliştirilmesine yönelik farklı yöntem ve tekniklere başvurulması gerektiği gözlenmektedir.

Eğitim sürecinde yaratıcı yöntemlerin kullanımı önemlidir. Yaratıcı drama yönteminde kullanılan kukla gibi teknikler, öğrencilerin ders içi faaliyetlere aktif katılımını sağlar, öğrenmeyi eğlenceli hale getirir ve öğrencileri kendilerini ifade etmeye teşvik eder, sözlü iletişim becerilerini güçlendirir ve iletişim engellerini aşmalarına yardımcı olur. Hazırlıksız konuşma becerisi, öğrencilerin iletişim becerilerini geliştirmek için kritik bir alanı, ilkokul 3.sınıf da öğrencilerin temel becerilerini geliştirdiği ve iletişim becerilerinin temellerinin atıldığı bir dönemi temsil eder. Bu dönemde öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmek, özgüvenlerini artırmak ve kendilerini ifade etmek için fırsatlara ihtiyaçları vardır. Bu çalışma, ilkokul 3. sınıf öğrencilerinin hazırlıksız konuşma becerilerinin gelişimine odaklanarak bu önemli dönemdeki öğrencilerin eğitime katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Mevcut alan yazında dramada kukla tekniği ile ilgili hazırlıksız konuşma becerisi üzerine yapılmış çalışmalara sınırlıdır. Eğitimde kukla tekniğinin kullanımının vurgulanması, hazırlıksız konuşma becerilerinin geliştirilmesi, erken çocukluk dönemini ihmal etmemek için 3. sınıf öğrencileri ile çalışılmış olması, hazırlanan drama örnekleriyle 5 haftalık süre boyunca uygulanan planlı etkinliklerin öğrencilerin konuşma becerisine etkilerini ortaya koyarak alan yazına katkı sağlaması, öğretmen ve araştırmacılara uygulama örneği sunmak için etkinlik temelli anlayış tercih edilmesi bu çalışmanın özgün ve önemli yönünü oluşturmaktadır.

Çalışmanın amacı dramada kullanılan kukla tekniği ile yapılan çalışma ve etkinliklerin ilkokul 3. sınıf öğrencilerinin hazırlıksız konuşma becerisi üzerindeki etkisini belirlemektir. Özellikle hazırlıksız konuşma becerisine odaklanan çalışma, öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmek ve onları iletişim süreçlerinde daha etkin ve etkili hale getirmek için kukla tekniğinin kullanımını araştırmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın problem cümlesi “Dramada kullanılan kukla tekniği öğrencilerin hazırlıksız konuşma becerilerine katkı sağlamakta mıdır?” olarak belirlenmiştir. Araştırmanın alt problemleri ise şu şekildedir:

1. İlkokul 3. sınıf öğrencilerinin dramada kullanılan kukla tekniği öncesinde ve sonrasındaki sesletim becerilerinde değişim görülmekte midir?

2. İlkokul 3. sınıf öğrencilerinin dramada kullanılan kukla tekniği öncesinde ve sonrasında beden dili becerilerinde değişim görülmekte midir?
3. İlkokul 3. sınıf öğrencilerinin dramada kullanılan kukla tekniği öncesinde ve sonrasında içerik oluşturma becerilerinde değişim görülmekte midir?
4. İlkokul 3. sınıf öğrencilerinin dramada kullanılan kukla tekniği öncesinde ve sonrasında konuşma kurallarına uyma becerilerinde değişim görülmekte midir?

1. YÖNTEM

Bu bölümde çalışmanın modeli, örnekleme, veri toplama araçları, veri toplama süreci ve verilerin analizi ile ilgili bilgiler verilmiştir.

1.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, dramada kukla tekniği ile yapılan etkinliklerin ilkokul 3. sınıf öğrencilerinin hazırlıksız konuşma becerisine etkisini incelemek amacıyla yarı deneysel desen uygulanmıştır. Grupların rasgele teknikle seçkisiz olarak oluşturulmadığı, aynı zamanda rasgele dağılımın mümkün olmadığı durumlarda en yaygın olarak kullanılan yöntem ön test-son test kontrol grupsuz yarı deneysel desenli modeldir (Büyüköztürk vd., 2018).

1.2. Araştırmanın Örnekleme

Araştırmanın örnekleme, Rize ili Güneysu ilçesinde bulunan bir devlet okulunun 3. sınıfında öğrenim gören 16 öğrenciden oluşmaktadır. Örneklem, araştırmanın hedef kitlesini temsil etmek ve sonuçları yorumlayabilmek amacıyla belirlenmiştir. Birinci araştırmacının okul idaresini, okul ortamını tanıdığı ve çalışma grubunda bulunan öğrenci ve velilere ulaşımı daha kolay olacağı için kolay ulaşılabilir durum örnekleme seçilmiş, çalışma gerekli izinler alınarak gerçekleştirilmiştir.

1.3. Veri Toplama Araçları

Öğrencilerin konuşma becerilerini değerlendirmek için Dr. Öğr. Üyesi Özlem Bayrak Cömert ve Venhar Karaköse tarafından geliştirilen “Konuşma Becerisi Uzman Değerlendirme Formu” kendilerinden gerekli izinler alındıktan sonra kullanılmıştır. Araştırmacılar ilgili formu alan yazın taraması ve programda belirtilen kazanımları dikkate alarak oluşturmuş; alan uzmanı ve ölçme değerlendirme uzmanı görüşlerini alarak geçerlilik ve güvenilirliği sağlamışlardır. Değerlendirme formu öğrencilerin konuşma hızı, akıcılığı, anlaşılabilirliği, kelime dağarcığı ve ifade yeteneği gibi konuşma becerilerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Öğrencilerin ön test ve son test hazırlıksız konuşma performansları canlı olarak izlendiği gibi video ile kayıt altına da alınmış değerlendirmeler sırasında bu kayıtlardan da yararlanılmıştır.

1.4. Veri Toplama Süreci

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'ndan 17.05.2023 / 2023-173 tarih ve sayılı izin alındıktan sonra çalışmanın verileri toplanmıştır. Süreç aşağıdaki adımları içermektedir:

1. Çalışmanın Planlanması: Araştırmacılar uzman görüşü olarak her hafta toplam dört ders saati olacak şekilde uygulama çalışmaları planlamıştır. Bu ders saatleri, iki saat Türkçe dersi ve iki saat serbest etkinlik dersi olarak düzenlenmiştir. Çalışmalar, kukla tekniği kullanılarak öğrencilerin hazırlıksız konuşma becerilerini geliştirmeyi hedeflenmiştir. Birinci araştırmacı tarafından kukla tekniği ile yapılan etkinliklerin uygulanacağı ders planları hazırlanmıştır. Bu ders planları, kukla etkinliklerinin içeriği, hedefleri, süreleri ve yöntemlerine göre yapılmıştır.

2. Ön Test Uygulaması: Konuşma Becerileri Uzman Değerlendirme Formu kullanılarak öğrencilerin hazırlıksız konuşma becerileri ön seviyesi kontrol edilmiştir. Bu form, öğrencilerin konuşma becerilerini ölçmek ve başlangıç seviyelerini belirlemek amacıyla kullanılmıştır.

Birinci araştırmacı, ön test çalışması için öğrencilerden içerisinde 18 adet soru bulunan bir kutudan soru seçimi yapmalarını istemiştir. Bu sorular 3. sınıf ders kitabındaki konulara ve kazanımlara uygun olacak şekilde uzman görüşü alınarak hazırlanmıştır. Öğrencinin seçtiği soruya uygun konuşabilmesi için iki dakikalık bir süre verilmiş ve bu sürede seçtikleri soruya uygun konuşma yapmaları istenmiştir. Öğrenci bu esnada video kaydına alınmıştır.

3. Uygulama süreci: Çalışmalar, "Hazırlıksız konuşmalar yapar, konuşma stratejilerini uygular, kelimeleri anlamlarına uygun kullanır" gibi hazırlıksız konuşma becerilerini hedefleyen kazanımlara uygun olarak tasarlanmıştır. Ön test uygulama sonrası araştırmacılar tarafından planlanan etkinlikler 5 hafta süreyle 16 öğrenciye uygulanmıştır. 2022-2023 Eğitim Öğretim yılının ikinci döneminde gerçekleşen süreç Tablo 1'de belirtilmiş ve açıklanmıştır.

Tablo 1. Dramada Kukla Tekniği ile Planlanan Etkinliklerin Uygulanma Takvimi

Uygulanan Drama Planları	Planların Uygulama Tarihleri	Uygulama Süresi
Karagöz Hacivat Kukla Oyunu	01.05.2023-05.05.2023	4 Ders Saati
Kuklamla Fıkra Anlatıyorum	08.05.2023-12.05.2023	4 Ders Saati
Kuklamdan Masallar	15.05.2023-19.05.2023	4 Ders Saati
O Ses Kukla Yarışması	22.05.2023-26.05.2023	4 Ders Saati
Kuklamla Tekerleme Saati	01.05.2023-07.05.2023	4 Ders Saati

4. Son Test Uygulamaları: Öğrencilerin hazırlıksız konuşma becerilerini değerlendirmek için son test uygulamaları yapılmıştır.

Öğrencilerden içerisinde 18 adet soru bulunan kutudan seçim yapmaları, verilen süre zarfında seçtikleri konuya uygun konuşmaları istenmiştir. Konuşma esnasında öğrenciler tekrar video kaydına alınmıştır. Araştırmacılar tarafından öğrencilerin ön test ve son test videoları izlenmiş Konuşma Becerisi Uzman Değerlendirme Formuna göre değerlendirilmiştir. Bu kayıtlar, çalışmaların nasıl uygulandığını ve öğrencilerin katılımını gözlemek amacıyla kullanılmıştır.

1.5. Verilerin Analizi

Bu araştırmada, veri analizi için SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) istatistiksel analiz yazılımı kullanılmıştır. Dramada kukla etkinlikleri öncesi ve sonrasında toplanan ön test ve son test verilerini analiz etmek için t-testi ve korelasyon analizi gibi istatistiksel yöntemlere başvurulmuştur. T-testi, ön test-son test sonuçları arasındaki farkın anlamlılığını belirlemek için kullanılırken, korelasyon analizine ise değişkenler arasındaki ilişkiyi ölçmek için başvurulmuştur. Değişkenler arasındaki ilişkinin ölçülmesinde Pearson korelasyon katsayısı hesaplama formülü kullanılmıştır. T testinin etki büyüklüğünü hesaplamak için Cohend's d ve Hedge's g formülünden yararlanılmış, elde edilen sonuçlar dramada kukla tekniği etkinliklerinin öğrencilerin hazırlıksız konuşma becerilerine olan etkisini belirlemeyi sağlamıştır. Etki büyüklüklerinin yorumlanmasında genellikle kullanılan bu yöntem etki büyüklüğünü “küçük”, “orta” ve “büyük” olmak üzere ayrılması yönündedir (Cohen, 1988). Verilerin analizi, elde edilen sonuçların istatistiksel olarak anlamlı farkın olup olmadığına ve kukla tekniğinin öğrencilerin konuşma becerilerine olan etkisini değerlendirmeye yardımcı olmuştur.

2. BULGULAR

Bu bölümde çalışmadan elde edilen bulgular alt problemler doğrultusunda başlıklar halinde sunulmuştur.

2.1. Sesletim Boyutuna Ait Alt Bulgular

Konuşma Becerisi Uzman Değerlendirme Formu'nun 1, 2, 3, 4, 5 ve 12. maddeleri konuşma becerisinin sesletim boyutuna işaret etmektedir. Bu bağlamda elde edilen bulgulara ait veriler aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

Tablo 2. Sesletim Boyutuyla İlgili Eşleşen Değişkenlerin Korelasyonları

		N	Korelasyon	Sig.
1. İhtilebilir ses tonuyla konuşur	Öntest1	16	,327	,217
	Sontest1			

2. Kelimeleri doğru telaffuz eder	Öntest2 Sontest2	16	,689	,003
3. Konuşurken gerekli yerlerde vurgu yapar	Öntest3 Sontest3	16	,264	,324
4. Konuşmasında uygun yerlerde tonlama yapar	Öntest4 Sontest4	16	,264	,324
5. Konuşurken duraklama yapmaya dikkat eder	Öntest5 Sontest5	16	,529	,035
12. Konuşurken heyecanını kontrol edebilir	Öntest12 Sontest12	16	,487	,056

Tablo 2, hazırlıksız konuşmanın sesletim boyutuyla ilgili eşleşen değişkenlerin korelasyonlarını göstermektedir. Korelasyon katsayıları Pearson korelasyon katsayısı formülü ile hesaplanmış ve tabloda Sig değeri olarak gösterilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkinin katsayı değeri 0.2 ile 0.6 arasında değişmektedir, Ön test ve son test verileri arasında pozitif yönlü orta düzeyde korelasyonlar mevcuttur.

Tablo 3 hazırlıksız konuşmanın sesletim boyutuyla ilgili eşleşen değişkenlerin standart sapmasını vermektedir.

Tablo 3. Sesletim Boyutuyla İlgili Eşleşen Değişkenlerin Standart Sapması

		Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata Payı	95% Güven Aralığı Düşük
1. İşitilebilir Ses Tonuyla Konuşur	Öntest1 Sontest1	-	,80623	,20156	-1,30461
2. Kelimeleri Doğru Telaffuz Eder	Öntest2 Sontest2	-	,75000	,18750	-1,21215
3. Konuşurken Gerekli Yerlerde Vurgu Yapar	Öntest3 Sontest3	-	,88506	,22127	-1,34662
4. Konuşmasında Uygun Yerlerde Tonlama Yapar	Öntest4 Sontest4	-	,88506	,22127	-1,34662
5. Konuşurken Duraklama Yapmaya Dikkat Eder	Öntest5 Sontest5	-1,12500	,88506	,22127	-1,59662
12. Konuşurken Heyecanını Kontrol Edebilir	Öntest12 Sontest12	-1,25000	,68313	,17078	-1,61401

Tablo 3 sesletim boyutuyla ilgili ön test ve son test verileri arasındaki farkları göstermektedir. Güven aralığı verilerinde yüksek negatif değerler göze çarpmaktadır. Bu negatif değerler, kukla etkinliklerinin sesletim boyutunda öğrencilerin performansının ve sesletim becerilerinin arttığını göstermektedir.

Tablo 4 hazırlıksız konuşmanın sesletim boyutuyla ilgili eşleşen değişkenlerin güven aralığını vermektedir.

Tablo 4. Sesletim Boyutuyla İlgili Eşleşen Değişkenlerin Güven Aralığı

		95% Güven Aralığı Yüksek	t	df	Sig.(2-kuyruklu)
1. İşitilebilir Ses Tonuyla Konuşur	Öntest1 Sontest1	- ,44539	-4,341	15	,001
2. Kelimeleri Doğru Telaffuz Eder	Öntest2 Sontest2	- ,41285	-4,333	15	,001
3. Konuşurken Gerekli Yerlerde Vurgu Yapar	Öntest3 Sontest3	- ,40338	-3,955	15	,001
4. Konuşmasında Uygun Yerlerde Tonlama Yapar	Öntest4 Sontest4	- ,40338	-3,955	15	,001
5. Konuşurken Duraklama Yapmaya Dikkat Eder	Öntest5 Sontest5	-,65338	-5,084	15	,000
12. Konuşurken Heyecanını Kontrol Edebilir	Öntest12 - sontest12	-,88599	-7,319	15	,000

Tablo 4 ön test ve son test verileri arasındaki farkları göstermektedir. Tablo 4'te de Tablo 3'te olduğu gibi negatif değerler bulunmaktadır. Bu yüksek negatif değerler, kukla etkinliklerinin sesletim boyutunda öğrencilerin performansını ve sesletim becerilerini artırdığını gösterir. Ayrıca, t-testi sonuçlarına göre, bu farklar anlamlıdır. Yani, kukla etkinlikleri, öğrencilerin sesletim becerilerini önemli düzeyde geliştirmiştir.

Tablo 5 hazırlıksız konuşmanın sesletim boyutuyla ilgili eşleşen değişkenlerin birbirlerine etkilerini vermektedir.

Tablo 5. Sesletim Boyutuyla İlgili Eşleşen Değişkenlerin Birbirlerine Etkileri

			Standardizer ^a	Nokta Tahmini	95% Güven Aralığı Düşük
1. İşitilebilir Ses Tonuyla Konuşur	Öntest1 Sontest1	Cohen's D	,80623	-1,085	-1,697
		Hedges' Düzeltmesi	,82711	-1,058	-1,654
2. Kelimeleri Doğru Telaffuz Eder	Öntest2 Sontest2	Cohen's D	,75000	-1,083	-1,695
		Hedges' Düzeltmesi	,76942	-1,056	-1,652

*Dramada Kukla Tekniği İle Yapılan Etkinliklerin
İlkokul 3. Sınıf Öğrencilerinin Hazırlıksız Konuşma Becerilerine Etkisi*

3. Konuşurken Gerekli Yerlerde Vurgu Yapar	Öntest3 Sontest3	Cohen's D	,88506	-,989	-1,580
		Hedges' Düzeltmesi	,90798	-,964	-1,540
4. Konuşmasında Uygun Yerlerde Tonlama Yapar	Öntest4 Sontest4	Cohen's D	,88506	-,989	-1,580
		Hedges' Düzeltmesi	,90798	-,964	-1,540
5. Konuşurken Duraklama Yapmaya Dikkat Eder	Öntest5 - Sontest5	Cohen's D	,88506	-1,271	-1,925
		Hedges' Düzeltmesi	,90798	-1,239	-1,877
12. Konuşurken Heyecanını Kontrol Edebilir	Öntest12- Sontest12	Cohen's D	,68313	-1,830	-2,631
		Hedges' Düzeltmesi	,70082	-1,784	-2,565

Tablo 5 kukla etkinliklerinin etkisini ayrıntılı olarak göstermektedir. Cohen's d ve Hedges' düzeltmesi ile hesaplanan etki boyutları, kukla etkinliklerinin sesletim becerisine olan olumlu etkisini ölçmek için kullanılır. Cohend's d hesaplamasına göre 0.20 düşük etki, 0.50 ortalama etki gücü etki gücü olarak değerlendirilir (Cohen, 1988). Tablo 5'e göre, etki boyutları 0.683 ile 0.906 arasında değişmektedir. Cohen's d değeri 0.8'in üzerinde olduğunda, etkinin büyük olduğu kabul edilir. Bu durumda, kukla etkinliklerinin sesletim becerisine olan etkisinin yüksek düzeyde olduğu söylenebilir.

Tablo 6 hazırlıksız konuşmanın sesletim boyutuyla ilgili eşleşen değişkenlerin birbirlerine etkilerini ve güven aralığını vermektedir.

Tablo 6. Sesletim Boyutuyla İlgili Eşleşen Değişkenlerin Birbirlerine Etkileri ve Güven Aralığı

				95% Güven Aralığı Yüksek
1. İşitilebilir Ses Tonuyla Konuşur	Öntest1 Sontest1	Cohen's D		-,451
		Hedges' Düzeltmesi		-,440
2. Kelimeleri Doğru Telaffuz Eder	Öntest2 Sontest2	Cohen's D		-,450
		Hedges' Düzeltmesi		-,438

3. Konuşurken Gerekli Yerlerde Vurgu Yapar	Öntest3 Sontest3	Cohen's D	-,375
		Hedges' Düzeltmesi	-,366
4. Konuşmasında Uygun Yerlerde Tonlama Yapar	Öntest4 Sontest4	Cohen's D	-,375
		Hedges' Düzeltmesi	-,366
5. Konuşurken Duraklama Yapmaya Dikkat Eder	Öntest5 Sontest5	Cohen's D	-,594
		Hedges' Düzeltmesi	-,579
12. Konuşurken Heyecanını Kontrol Edebilir	Öntest12 Sontest12	Cohen's D	-1,006
		Hedges' Düzeltmesi	-,981

Tablo 6 planlanan etkinliklerin etkisini daha ayrıntılı olarak göstermektedir. Cohen's d ve Hedges' düzeltmesi ile hesaplanan etki boyutları, kukla etkinliklerinin sesletim becerisine olan etkisini ölçmek için kullanılmıştır. Tablo 5'te de görüldüğü gibi, etki boyutları yüksek düzeyde negatif değerlere sahiptir, bu durum kukla etkinliklerinin öğrencilerin sesletim becerilerini artırdığını göstermektedir.

Tablo 2, 3, 4, 5 ve 6'daki bulgular, kukla tekniği ile yapılan etkinliklerin öğrencilerin sesletim becerisini olumlu yönde etkilediğini ve hazırlıksız konuşma becerilerinin sesletim boyutunda önemli düzeyde bir gelişim sağladığını, eğitim sürecinde etkili bir yöntem olarak kullanılabileceğini göstermektedir.

2.2. Beden Dili Boyutuna Ait Alt Bulgular

Konuşma becerisi uzman değerlendirme formunda bulunan 6, 13, 16 ve 17. maddeler konuşma becerisinin beden dili boyutuna işaret etmektedir. Bu bağlamda elde edilen bulgulara ait veriler aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

Tablo 7 hazırlıksız konuşmanın beden dili boyutuyla ilgili eşleşen değişkenlerin korelasyonlarını vermektedir.

Tablo 7. Beden Dili Boyutuyla Eşleşen Değişkenlerin Korelasyonları

		N	Korelasyon	Sig.
6. Konuşurken Jest ve Mimiklerini Kullanır.	Öntest6	16	,595	,015
	Sontest6			
13. Dinleyicilerle Göz Teması Kurar.	Öntest13	16	,670	,005
	Sontest13			

16. Duygu ve Düşüncelerini İfade Ederken Beden Dilini Etkin Kullanır.	Öntest16 Sontest16	16	,708	,002
17. Konuşurken Dik Durur.	Öntest17 Sontest17	16	,313	,238

Tablo 7, eşleşen değişkenlerin korelasyonlarını göstermektedir. Pearson korelasyon katsayısı hesaplama formülüyle tespit edilen ön test ve son test verileri arasında pozitif yönlü korelasyonlar mevcuttur. Özellikle, 6. madde ve 13. madde arasındaki korelasyon katsayıları oldukça yüksektir. Bu durum, beden dili boyutunda yapılan etkinliklerin öğrencilerin jest ve mimiklerini kullanma ve göz teması kurma performansını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

Tablo 8 hazırlıksız konuşmanın beden dili boyutuyla ilgili eşleşen değişkenlerin standart sapmasını vermektedir.

Tablo 8. Beden Dili Boyutuyla Eşleşen Değişkenlerin Standart Sapması

		Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata Payı	95% Güven Aralığı Düşük
6. Konuşurken Jest ve Mimiklerini Kullanır.	Öntest6 Sontest6	-,87500	,71880	,17970	-1,25802
13. Dinleyicilerle Göz Teması Kurar.	Öntest13 Sontest13	-1,00000	,89443	,22361	-1,47661
16. Duygu Ve Düşüncelerini İfade Ederken Beden Dilini Etkin Kullanır.	Öntest16 Sontest16	-,43750	,89209	,22302	-,91286
17. Konuşurken Dik Durur.	Öntest17 Sontest17	-,56250	,96393	,24098	-1,07614

Tablo 8, ön test ve son test verileri arasındaki farkları göstermektedir. Tabloda negatif değerler göze çarpmaktadır. Bu yüksek oranlı negatif değerler, beden dili boyutunda yapılan etkinliklerin öğrencilerin hazırlıksız konuşma performansını olumlu yönde etkilediğini ve beden dili becerilerini artırdığını göstermektedir.

Tablo 9 hazırlıksız konuşmanın beden dili boyutuyla ilgili eşleşen değişkenlerin güven aralığını vermektedir.

Tablo 9. Beden Dili Boyutuyla Eşleşen Değişkenlerin Güven Aralığı

		95% Güven Aralığı Yüksek	t	df	Sig.(2- kuyruklu)
6. Konuşurken Jest Ve Mimiklerini Kullanır.	Öntest6 Sontest6	-,49198	-4,869	15	,000
13. Dinleyicilerle Göz Teması Kurar.	Öntest13 Sontest13	-,52339	-4,472	15	,000
16. Duygu ve Düşüncelerini İfade Ederken Beden Dilini Etkin Kullanır.	Öntest16 Sontest16	,03786	-1,962	15	,069
17. Konuşurken Dik Durur.	Öntest17 Sontest17	-,04886	-2,334	15	,034

Tablo 9'daki t testi sonuçlarına göre ön test ve son test verileri arasındaki farklar anlamlıdır. Tablodaki yüksek oranlı negatif değerler, beden dili boyutunda yapılan etkinliklerin öğrencilerin performansını olumlu yönde etkilediğini ve öğrencilerin hazırlıksız konuşma sırasında beden dili becerilerinin arttığını göstermektedir.

Tablo 10 hazırlıksız konuşmanın beden dili boyutuyla ilgili eşleşen değişkenlerin birbirlerine etkilerini vermektedir.

Tablo 10. Beden Dili Boyutuyla Eşleşen Değişkenlerin Birbirlerine Etkileri

			Standardizer ^a	Nokta Tahmi ni	95% Güven Aralığı Düşük
6. Konuşurken Jest ve Mimiklerini Kullanır.	Öntest6	Cohen's d	,71880	-1,217	-1,859
	Sontest6	Hedges' Düzeltmesi	,73741	-1,187	-1,812
13. Dinleyicilerle Göz Teması Kurar.	Öntest13	Cohen's d	,89443	-1,118	-1,737
	Sontest13	Hedges' Düzeltmesi	,91759	-1,090	-1,693
16. Duygu ve Düşüncelerini İfade Ederken Beden Dilini Etkin Kullanır	Öntest16	Cohen's d	,89209	,89209	-,490
	Sontest16	Hedges' Düzeltmesi	,91520	,91520	-,478
17. Konuşurken Dik Durur.	Öntest17	Cohen's d	,96393	,96393	-,584
	Sontest17	Hedges' Düzeltmesi	,98890	,98890	-,569

Tablo 10'da Cohen's d ve Hedges' düzeltmesi ile hesaplanan etki boyutları uygulanan kukla etkinliklerinin hazırlıksız konuşma becerilerinin beden dili boyutuna etkisini daha ayrıntılı olarak göstermektedir. Cohend's d

değerinde 0.20 düşük etki, 0.50 ortalama etki gücü olarak değerlendirilir (Cohen, 1988). Tablo 10'a göre, etki boyutları 0.71880 ile 0.96393 arasında değişmektedir. Cohen's d değeri 0.8'in üzerinde olduğunda, etkinin büyük olduğu kabul edilir. Bu durum kukla etkinliklerinin beden dili boyutuna etkisinin ortalamanın üstünde olduğunu göstermektedir.

Tablo 11 hazırlıksız konuşmanın beden dili boyutuyla ilgili eşleşen değişkenlerin birbirlerine etkileri ve güven aralıklarını vermektedir.

Tablo 11. Beden Dili Boyutuyla Eşleşen Değişkenlerin Beden Dili Boyutuyla Eşleşen Değişkenlerin Birbirlerine Etkileri ve Güven Aralıkları

		95% Güven Aralığı Yüksek	
6. Konuşurken jest ve mimiklerini kullanır.	Öntest6	Cohen's d	-,553
	Sontest6	Hedges' Düzeltmesi	-,539
13. Dinleyicilerle göz teması kurar.	Öntest13	Cohen's d	-,477
	Sontest13	Hedges' Düzeltmesi	-,464
16. Duygu ve Düşüncelerini ifade ederken beden dilini etkin kullanır.	Öntest16	Cohen's d	,037
	Sontest16	Hedges' Düzeltmesi	,036
17. Konuşurken dik durur.	Öntest17	Cohen's d	-,043
	Sontest17	Hedges' Düzeltmesi	-,042

Tablo 11, Cohen's d ve Hedges' düzeltmesi ile hesaplanan etki boyutlarının kukla etkinliklerinin hazırlık konuşma becerisinin beden dili boyutuna etkisini daha ayrıntılı olarak göstermektedir. Tablo 11 ön test-son test arasındaki değerlerin 0,037 ve -,553 güven aralığında ve yüksek düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 7, 8, 9, 10 ve 11'de verilen bulgular, öğrencilerin hazırlıksız konuşma becerilerini geliştirmeye yönelik hazırlanan kukla etkinliklerinin beden dili boyutunu olumlu yönde etkilediğini ve önemli düzeyde bir gelişim sağladığını göstermektedir.

2.3. İçerik Boyutuna Ait Alt Bulgular

Konuşma becerisi uzman değerlendirme formundaki 7, 8, 9, 11, 14 ve 15. maddeler konuşma becerisinin içerik boyutuna işaret etmektedir. Bu bağlamda elde edilen bulgulara ait veriler aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

Tablo 12 hazırlıksız konuşmanın içerik boyutuyla ilgili eşleşen değişkenlerin korelasyonlarını vermektedir.

Tablo 12. İçerik Boyutuna İlişkin Eşleşen Değişkenlerin Korelasyonları

		N	Korelasyon	Sig
7. Kelimeleri anlamına uygun kullanır.	Öntest7	16	,025	,928
	Sontest7			
8. Olayları sıraya koyarak anlatır.	Öntest8	16	,150	,580
	Sontest8			
9. Bilgileri sıraya koyarak anlatır	Öntest9	16	,181	,503
	Sontest9			
11. Dil bilgisi kurallarına uygun konuşur.	Sontest11	16	,199	,459
	Sontest11			
14. Konuşması anlatım yönünden kurallara uygundur.	Öntest14	16	,230	,391
	Sontest14			
15. Konuşması içerik yönünden yeterlidir.	Öntest15	16	,629	,009
	Sontest			

Tablo 12'de, içerik boyutuna işaret eden maddeler arasındaki korelasyonlar gösterilmektedir. Pearson korelasyon katsayısı hesaplama formülüyle elde edilen ön test ve son test verileri arasında düşük düzeyde pozitif korelasyonlar mevcuttur. Ancak, bu korelasyonların istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirtilmiştir. Bu durumda, içerik boyutuna işaret eden maddelerin öğrencilerin performansı arasında güçlü bir ilişki olmadığını göstermektedir.

Tablo 13 hazırlıksız konuşmanın içerik boyutuyla ilgili eşleşen değişkenlerin standart sapmasını vermektedir.

Tablo 13. İçerik Boyutuna İlişkin Eşleşen Değişkenlerin Standart Sapması

		Ortalama	Std. Sapma	Std.Hata Payı	95% Güven Aralığı Düşük
7. Kelimeleri anlamına uygun kullanır.	Öntest7	-,87500	,71880	,17970	-1,25802
	Sontest7				
8. Olayları sıraya koyarak anlatır.	Öntest8	-1,18750	1,04682	,26171	-1,74531
	Sontest8				
9. Bilgileri sıraya koyarak anlatır.	Öntest9	-1,12500	1,02470	,25617	-1,67102
	Sontest9				
11. Dil bilgisi kurallarına uygun konuşur.	Öntest11	-,81250	,91059	,22765	-1,29772
	Sontest11				
14. Konuşması anlatım yönünden kurallara uygundur.	Öntest14	-1,00000	,96609	,24152	-1,51479
	Sontest14				
15. Konuşması içerik yönünden yeterlidir.	Öntest15	-1,00000	,63246	,15811	-1,33701
	Sontest15				

Tablo 13, içerik boyutuna işaret eden maddelerin öntest ve sontest verileri arasındaki farklarını göstermektedir. Tablo 13'te öntest ve sontest verileri arasında negatif farklar mevcuttur, yani içerik boyutundaki maddelerin öğrencilerin ön test ve son test performansında önemli bir fark olmadığını belirtir. Ayrıca, bu farkların istatistiksel olarak anlamlı olmadığını belirtir. Tablo 14 hazırlıksız konuşmanın içerik boyutuyla ilgili eşleşen değişkenlerin güven aralığını vermektedir.

Tablo 14. İçerik Boyutuna İlişkin Eşleşen Değişkenlerin Güven Aralığı

		95% Güven Aralığı		t	df	Sig.(2- kuyruklu)
		Yüksek				
7. Kelimeleri anlamına uygun kullanır.	Öntest7	-,49198	-4,869	15		,000
	Sontest7					
8. Olayları sıraya koyarak anlatır.	Öntest8	-,62969	-4,538	15		,000
	Sontest8					
9. Bilgileri sıraya koyarak anlatır.	Öntest9	-,57898	-4,392	15		,001
	Sontest9					
11. Dil bilgisi kurallarına uygun konuşur.	Öntest11	-,32728	-3,569	15		,003
	Sontest11					
14. Konuşması anlatım yönünden kurallara uygundur.	Öntest14	-,48521	-4,140	15		,001
	Sontest14					
15. Konuşması içerik yönünden yeterlidir.	Öntest15	-,66299	-6,325	15		,000
	Sontest15					

Tablo 14, içerik boyutuna işaret eden maddelerin ön test ve son test verileri arasındaki farkların t-testi sonuçlarını göstermektedir. Bu tabloda, çeşitli maddeler arasındaki farkların anlamlı olduğu görülmektedir. Özellikle, 15. madde (öntest15 ve sontest15) konuşması içerik yönünden yeterlidir cümlesine aittir. Bu maddenin ön test-son test verilerinde önemli bir fark olduğu belirtilmiştir.

Tablo 15 hazırlıksız konuşmanın içerik boyutuyla ilgili eşleşen değişkenlerin birbirine etkisini vermektedir.

Tablo 15. İçerik Boyutuna İlişkin Eşleşen Değişkenlerin Birbirine Etkisi

		Nokta Tahmini	95% Güven Aralığı	Düşük	
7. Kelimeleri anlamına uygun kullanır.	Öntest7	Cohen's d	,7188	-1,217	-1,859
	Sontest7	Hedges' düzeltmesi	,7374	-1,187	-1,812

8. Olayları sıraya koyarak anlatır.	Öntest8	Cohen's d	1,04682	-1,134	-1,757
	Sontest8	Hedges' düzeltmesi	1,07393	-1,106	-1,713
9. Bilgileri sıraya koyarak anlatır.	Öntest9	Cohen's d	1,02470	-1,098	-1,713
	Sontest9	Hedges' düzeltmesi	1,05123	-1,070	-1,669
11. Dil bilgisi kurallarına uygun konuşur.	Öntest11	Cohen's d	,91059	-,892	-1,465
	Sontest11	Hedges' düzeltmesi	,93417	-,870	-1,428
14. Konuşması anlatım yönünden kurallara uygundur.	Öntest14	Cohen's d	,96609	-1,035	-1,636
	Sontest14	Hedges' düzeltmesi	,99111	-1,009	-1,595
15. Konuşması içerik yönünden yeterlidir.	Öntest15	Cohen's d	,63246	-1,581	-2,314
	Sontest15	Hedges' düzeltmesi	,64884	-1,541	-2,256

Tablo 15 içerik boyutundaki etkinliklerin etkisini daha ayrıntılı olarak göstermektedir. Cohen's d ve Hedges' düzeltmesi ile hesaplanan etki boyutları, içerik boyutundaki etkinliklerin etkisini ölçmek için kullanılır. Tablo 15'e göre, etki boyutları 0,63246 ile 1,07393 arasında değişmektedir. Cohen's d değeri 0.8'in üzerinde olduğunda, etkinin büyük olduğu kabul edilir (Cohen, 1988). Bu durumda, içerik boyutundaki etkinliklerin etkisinin ortalamanın üzerinde olduğu söylenebilir.

Tablo 16 hazırlıksız konuşmanın içerik boyutuyla ilgili eşleşen değişkenlerin birbirine etkisini ve güven aralığını vermektedir.

Tablo 16. İçerik Boyutuna İlişkin Eşleşen Değişkenlerin Birbirine Etkisi ve Güven Aralığı

			95% Güven Aralığı Yüksek
7. Kelimeleri anlamına uygun kullanır.	Öntest7	Cohen's d	-,553
	Sontest7	Hedges' düzeltmesi	-,539
8. Olayları sıraya koyarak anlatır.	Öntest8	Cohen's d	-,489
	Sontest8	Hedges' düzeltmesi	-,477
9. Bilgileri sıraya koyarak anlatır.	Öntest9	Cohen's d	-,461
	Sontest9	Hedges' düzeltmesi	-,449
11. Dil bilgisi kurallarına uygun konuşur.	Öntest11	Cohen's d	-,299

	Sontest11	Hedges' düzeltmesi	-,291
	Öntest14	Cohen's d	-,412
14. Konuşması anlatım yönünden kurallara uygundur.	Sontest14	Hedges' düzeltmesi	-,401
	Öntest15	Cohen's d	-,825
15. Konuşması içerik yönünden yeterlidir.	Sontest15	Hedges' düzeltmesi	-,804

Tablo 16 içerik boyutundaki etkinliklerin etkisini ayrıntılı olarak göstermektedir. Cohen's d ve Hedges' düzeltmesi ile hesaplanan etki boyutları, içerik boyutundaki etkinliklerin etkisini ölçmek için kullanılır. Tablo 16'ya göre, etki boyutları -0,291 ile -0,825 arasında değişmektedir. Cohen's d değeri 0.8'in üzerinde olduğunda, etkinin büyük olduğu kabul edilir (Cohen, 1988). Bu durumda, içerik boyutundaki etkinliklerin etkisinin orta düzeyde olduğu söylenebilir.

Tablo 12, 13, 14, 15 ve16'da verilen bulgular, öğrencilerin hazırlıksız konuşma becerilerini geliştirmeye yönelik hazırlanan kukla etkinliklerinin içerik boyutunu olumlu yönde etkilediğini ve orta düzeyde bir gelişim sağladığını göstermektedir.

2.4. Konuşma Kurallarına Ait Alt Bulgular

Konuşma becerisi uzman değerlendirme formuna ait 10, 18, 19 ve 20. maddeleri konuşma kuralları boyutuna işaret etmektedir. Bu bağlamda elde edilen bulgulara ait veriler aşağıdaki tablolar aracılığıyla sunulmuştur.

Tablo 17 hazırlıksız konuşmanın konuşma kuralları boyutuyla ilgili eşleşen değişkenlerin korelasyonlarını vermektedir.

Tablo 17. Konuşma Kurallarına İlişkin Eşleşen Değişkenlerin Korelasyonları

		N	Korelasyon	Sig.
10. Konuşmasını verilen sürede tamamlar.	Öntest10			
	Sontest10	16	,196	,466
18. Konuşmasına hitap cümlesiyle başlar.	Öntest18			
	Sontest18	16	,686	,003
19. Konuşmasını teşekkür cümlesiyle bitirir.	Öntest19			
	Sontest19	16	,000	1,000
20. Konuşma esnasında nezaket kurallarına uyar.	Öntest20			
	Sontest20	16	-,086	,751

Tablo 17'de konuşma kuralları boyutuna işaret eden maddeler arasındaki korelasyonlar gösterilmektedir. Pearson korelasyon katsayısı hesaplama formülü ile elde edilen ön test ve son test verileri arasında düşük

düzyeyde pozitif ve negatif korelasyonlar mevcuttur. Bu durum, korelasyonların istatistiksel olarak anlamlı olmadığını, konuşma kuralları boyutuna işaret eden maddelerin öğrencilerin performansı arasında güçlü bir ilişki olmadığını göstermektedir.

Tablo 18 hazırlıksız konuşmanın konuşma kuralları ilgili boyutuyla ilgili eşleşen değişkenlerin standart sapmasını vermektedir.

Tablo 18. Konuşma Kurallarına İlişkin Eşleşen Değişkenlerin Standart Sapması

		Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata Payı	95% Güven Aralığı Düşük
10. Konuşmasını verilen sürede tamamlar.	Öntest10 Sontest10	-1,06250	1,12361	,28090	-1,66123
18. Konuşmasına hitap cümlesiyle başlar.	Öntest18 Sontest18	-,25000	,93095	,23274	-,74607
19. Konuşmasını teşekkür cümlesiyle bitirir.	Öntest19 Sontest19	-,93750	,99791	,24948	-1,46925
20. Konuşma esnasında nezaket kurallarına uyar.	Öntest20 Sontest20	-,12500	,95743	,23936	-,63518

Tablo 18, konuşma kuralları boyutuna işaret eden maddelerin ön test ve son test verileri arasındaki farklarını göstermektedir. Tablo 18'e göre ön test ve son test verileri arasında negatif farklar mevcuttur, yani konuşma kuralları boyutundaki maddelerin öğrencilerin performansında önemli değişikliklerin olmadığı ve bu farkların çoğunun istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirtilmiştir.

Tablo 19 hazırlıksız konuşmanın konuşma kuralları boyutuyla ilgili eşleşen değişkenlerin güven aralığını vermektedir.

Tablo 19. Konuşma Kurallarına İlişkin Eşleşen Değişkenlerin Güven Aralığı

		95% Güven Aralığı Yüksek	t	df	Sig.(2-kuyruklu)
10. Konuşmasını verilen sürede tamamlar.	Öntest10 Sontest10	-,46377	-3,782	15	,002
18. Konuşmasına hitap cümlesiyle başlar.	Öntest18 Sontest18	,24607	-1,074	15	,300
19. Konuşmasını teşekkür cümlesiyle bitirir.	Öntest19 Sontest19	-,40575	-3,758	15	,002
20. Konuşma esnasında nezaket kurallarına uyar.	Öntest20 Sontest20	,38518	-,522	15	,609

Tablo 19, konuşma kuralları boyutuna işaret eden maddelerin ön test ve son test verileri arasındaki farkların t-testi sonuçlarını göstermektedir. Bu tabloda, bazı maddeler arasındaki farkların anlamlı olduğu görülmektedir. Özellikle, 10. madde ve 19. madde arasında önemli bir fark olduğu belirtilmiştir. Bu durum, konuşma kuralları boyutunda konuşmasını verilen sürede tamamlar ve konuşmasını teşekkür cümlesiyle bitirir maddelerinde yapılan etkinliklerin öğrencilerin performansında olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 20 hazırlıksız konuşmanın konuşma kuralları boyutuyla ilgili eşleşen değişkenlerin birbirine etkilerini vermektedir.

Tablo 20. Konuşma Kurallarına İlişkin Eşleşen Değişkenlerin Birbirlerine Etkileri

			Standardizer ^a	Nokta Tahmini	95% Güven Aralığı Düşük
10. Konuşmasını verilen sürede tamamlar.	Öntest10	Cohen's d	,12361	-,946	-1,529
	Sontest10	Hedges' düzeltmesi	,115271	-,922	-1,490
18. Konuşmasına hitap cümlesiyle başlar.	Öntest18	Cohen's d	,93095	-,269	-,763
	Sontest18	Hedges' düzeltmesi	,95506	-,262	-,744
19. Konuşmasını teşekkür cümlesiyle bitirir.	Öntest19	Cohen's d	,99791	-,939	-1,521
	Sontest19	Hedges' düzeltmesi	1,02376	-,916	-1,483
20. Konuşma esnasında nezaket kurallarına uyar.	Öntest20	Cohen's d	,95743	-,131	-,621
	Sontest20	Hedges' düzeltmesi	,98222	-,127	-,605

Tablo 20'ye göre, etki boyutları 0.93095 ile 1.15271 arasında değişmektedir. Cohen's d değeri 0.8'in üzerinde olduğunda, etkinin büyük olduğu kabul edilir (Cohen, 1988). Bu durumda, konuşma kuralları boyutundaki etkinliklerin etkisinin ortalamanın üzerinde olduğu söylenebilir.

Tablo 21 hazırlıksız konuşmanın konuşma kuralları boyutuyla ilgili eşleşen değişkenlerin birbirine etkisi ve güven aralığını vermektedir.

Tablo 21. Konuşma Kurallarına İlişkin Eşleşen Değişkenlerin Birbirlerine Etkisi ve Güven Aralığı

			95% Güven Aralığı Yüksek
10. Konuşmasını verilen sürede tamamlar.	Öntest10	Cohen's d	-,341
	Sontest10	Hedges' düzeltmesi	-,333
18. Konuşmasına hitap cümlesiyle başlar.	Öntest18	Cohen's d	,235
	Sontest18	Hedges' düzeltmesi	,229

19. Konuşmasını teşekkür cümlesiyle bitirir.	Öntest19	Cohen's d	-,336
	Sontest19	Hedges' düzeltmesi	-,328
20. Konuşma esnasında nezaket kurallarına uyar.	Öntest20	Cohen's d	,364
	Sontest20	Hedges' düzeltmesi	,355

Tablo 21, konuşma kuralları boyutundaki etkinliklerin etkisini daha ayrıntılı olarak göstermektedir. Cohen's d ve Hedges' düzeltmesi ile hesaplanan etki boyutları, konuşma kuralları boyutundaki etkinliklerin etkisini ölçmek için kullanılır. Cohend's d de 0.20 düşük etki, 0.50 ortalama olarak değerlendirilir (Cohen, 1988). Ancak, Tablo 21'e göre, etki boyutları pozitif ve negatif değerlere sahiptir, yani konuşma kuralları boyutundaki etkinlikler öğrencilerin performansını farklı yönde etkilemiştir.

Tablo 17, 18, 19, 20 ve 21'de verilen bulgular, öğrencilerin hazırlıksız konuşma becerilerini geliştirmeye yönelik hazırlanan kukla etkinliklerinin konuşma kuralları boyutunda ön test-son test sonuçları arasında önemli farklılıklar olmadığını ve öğrencilerin performansında üst düzeyde bir gelişim sağlamadığını göstermektedir.

Sonuç

İlkokul 3. sınıf öğrencilerinin hazırlıksız konuşma becerilerine drama kukla etkinliklerinin etkisini belirlemek amacıyla yapılan çalışmada kukla tekniğinin olumlu etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, literatürdeki diğer çalışmalarla uyumludur. Sağlam ve Doğan (2013) çalışmalarının ön test verilerinde öğrencilerin hazırlıksız konuşma becerilerinin eksik olduğunu tespit etmiş, geliştirmeye yönelik etkinlikler hazırlama ihtiyacı duymuş; kukla etkinliklerinin olumlu sonuçlar doğurduğunu görmüştür.

Bu araştırma, konuşma becerilerinin alt boyutlarına odaklanan etkinlikler ve materyaller içermektedir. Öğrencilere, sesletim becerisini güçlendirmek için vurgu ve tonlama çalışmaları, beden dili kullanımını artırmak için drama aktiviteleri, içerik oluşturma becerisi kazandırmak için masal anlatma ve konuşma kurallarını öğretmek için çeşitli etkileşimli etkinlikler sunulmuştur.

Araştırmada, hazırlıksız konuşmada sesletim becerisinin ölçümü için hazırlanan drama kukla kullanımına yönelik ders planlarının etkili olduğu görülmüştür. Bulgular kukla etkinliklerinin öğrencilerin sesletim becerilerini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Araştırma sonucunda uygulanan kukla etkinliklerinin öğrencilerin kelime telaffuzlarını, vurgu ve tonlama becerilerini geliştirmede önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir.

Beden dili boyutuna ait bulgular incelendiğinde, beden dili etkinliklerinin öğrencilerin beden dili becerilerini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bulgular planlanan kukla etkinliklerinin öğrencilerin beden dili becerilerini güçlendirmede etkili olduğunu göstermektedir.

İçerik boyutuna ait bulgular değerlendirildiğinde, içerik boyutunda yapılan etkinliklerin öğrencilerin performansı üzerindeki etkisinin sınırlı olduğu görülmektedir. Bulgular, içerik boyutuna işaret eden maddeler arasındaki ilişkilerin düşük düzeyde olduğunu ve istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermektedir. Ancak, t-testi sonuçlarına göre, içerik boyutunda yapılan etkinliklerin öğrencilerin performansında anlamlı düzeyde bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Etkinliklerin etki boyutu değerleri ise, içerik boyutunda yapılan etkinliklerin öğrencilerin performansı üzerinde düşük düzeyde pozitif etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Konuşma kuralları boyutuna ait alt bulgular değerlendirildiğinde, yapılan etkinliklerin öğrencilerin performansını anlamlı bir şekilde etkilemediği görülmektedir. Bu boyuta ait maddeler arasındaki korelasyonlar istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bulgulara göre bazı konuşma kuralları boyutundaki maddeler, özellikle 10. madde ve 19. madde, arasında istatistiksel olarak anlamlı farklar vardır. Bu durum, konuşma kuralları boyutundaki etkinliklerin öğrencilerin performansını olumlu yönde etkileyebileceğini göstermektedir. Konuşma kuralları boyutundaki etkinliklerin etki boyutları genellikle orta düzeydedir ve konuşma kuralları boyutundaki etkinliklerin etkisinin farklı maddelerde farklı sonuçları olduğunu göstermektedir.

Özellikle kukla etkinliklerinin sesletim ve beden dili boyutlarında daha belirgin bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Etkinliklerin içerik boyutundaki etkisinin ise daha sınırlı olduğu ancak yine de anlamlı düzeyde bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum dramada kukla tekniği ile gerçekleştirilen etkinliklerin ilkokul 3. sınıf öğrencilerinin hazırlıksız konuşma becerilerini geliştirmede etkilidir hipotezini doğrular niteliktedir.

Kardaş'ın (2020) ortaokul öğrencileriyle ve Örendil'in (2017) öğretmenler ile yaptığı çalışmalar da drama ve kukla kullanımının öğrencilerin konuşma becerilerini olumlu yönde etkilediğini bulmuşlardır. Orhan, Kırbay ve Topal (2012) çalışmasında ise görsellerle desteklenmiş altı şapka ve yaratıcı drama yöntemlerinin karşılaştırmasını yapmıştır. Her iki çalışma da drama tekniğinin öğrencilerin konuşma becerilerini olumlu etkilediğini göstermektedir.

Araştırmada, öğrencilerin aktif katılımını sağlayan etkileşimli etkinliklerin konuşma becerilerini artırdığı tespit edilmiştir. Kurudayıoğlu (2003) ve Muradoğlu (2021) gibi diğer çalışmalar da interaktif etkinliklerin öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmedeki etkisini vurgulamaktadır.

Çalışmada, kukla ve drama öğrenme modelinin de öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmede etkili olduğu tespit edilmiştir. Demirci (2019) 5E eğitim modeli gibi tekniklerinin öğrencilerin konuşma becerilerini artırdığını bulmuştur.

Öztürk (2022) çalışmasında kuklaların iletişimdeki rolü üzerine odaklanmış ve öğrencilerin konuşma becerilerini olumlu yönde etkilediğini belirtmiştir. Öztürk'ün çalışması bu çalışma ile kukla tekniğini kullanmak ve

olumlu etkiye ulaşmak açısından ortak noktalara sahiptir ancak bu çalışma öğrencilerin yalnız hazırlıksız konuşma becerilerine etkilerini inceleme açısından farklılık göstermektedir.

Şerif (2016) çalışmasında ana dilin önemini vurgulamıştır. Bu çalışma, dil becerilerinin geliştirilmesinde ve öğrencilerin etkili bir şekilde iletişim kurmasında ana dilin rolünü açıklamaktadır. Bu bağlamda, bu araştırma da öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmek için drama ve kukla gibi etkileşimli yöntemlerin önemini vurgulamaktadır.

Yegen (2014) çalışmasında görsellerin öğrencilerin konuşma becerilerine olan etkisini incelemiştir. Bu çalışma, görsellerle desteklenen etkinliklerin öğrencilerin ifade yeteneklerini artırdığını ve konuşma becerilerini desteklediğini göstermiştir. Bu bulgu, bu araştırmadaki dramada kukla etkinliklerinin görsellik özelliği göstermesi bakımından öğrencilerin hazırlıksız konuşma becerilerini geliştirmeye katkı sağlama özelliğini açıklamaktadır.

Yiğit (2010) çalışmasında müzikte yaratıcı drama uygulamalarının etkisini incelemiştir. Benzer şekilde, bu araştırmada da drama ve kukla tekniğinin kullanımının öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmede etkili olduğu görülmüştür. Bu, drama ve yaratıcı tekniklerin farklı disiplinlerde de başarılı bir şekilde kullanılabileceğini göstermektedir. Bu bulgular, eğitimcilerin etkileşimli ve öğrenci merkezli teknikleri kullanarak öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmeye odaklanmaları fikrini desteklemektedir.

Araştırma sonuçları, hazırlıksız konuşma becerilerini geliştirmek için tasarlanan ders planlarının farklı boyutlarda farklı etkilere sahip olabileceğini göstermektedir. Bu sonuçlar, konuşma eğitimi etkinlikleri planlayan öğretmenler ve farklı alanlardaki uzmanlar için daha etkili eğitim stratejileri geliştirme sürecine katkı sağlayabilir. Ancak, araştırmanın sınırlılıkları da dikkate alınarak, gelecekte daha kapsamlı ve farklı öğrenci gruplarıyla yapılan çalışmaların da yapılması gerektiği belirtilmelidir.

Elde edilen bulgulara dayanarak, eğitimciler ve öğretmenler için aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

Araştırmada elde edilen sonuçlar, kukla tekniği ile yapılan etkinliklerin öğrencilerin hazırlıksız konuşma becerilerini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Bu nedenle, öğretmenler, sınıf içi etkinliklerde kukla tekniğine daha sık yer vererek öğrencilerin iletişim becerilerini geliştirmeye odaklanabilirler.

Eğitimciler, drama etkinlikleri sırasında kukla tekniğini de kullanarak öğrencilerin hazırlıksız konuşma becerilerini ve ifade yeteneklerini daha kapsamlı bir şekilde destekleyebilirler.

Kukla etkinliklerinde çeşitli temaların kullanılması, öğrencilerin farklı konu ve durumlarda iletişim kurma becerisini geliştirebilir. Farklı karakterlerin ve hikâyelerin kullanılması öğrencilerin sözcük dağarcığını genişletirken, hazırlıksız konuşma becerilerini de geliştirecektir.

Kukla etkinlikleri, öğrencilerin sınıf içi sunum becerilerini de güçlendirebilir. Öğretmenler, öğrencilere kukla teknikleri ile sunum yapma fırsatı vererek, onların kendilerini rahat ve güvende hissetmelerini sağlayabilir.

Aileler, öğrencilerin iletişim becerilerinin geliştirilmesinde önemli bir rol oynarlar. Okullar, aileleri sınıf içi drama etkinliklerine katılmaya teşvik edebilir ve aile-öğrenci etkileşimini artırarak hazırlıksız konuşma becerileri üzerinde olumlu etkiler yaratabilirler.

Öğrencilerin gelişimini takip etmek ve geri bildirim sağlamak önemlidir. Öğretmenler, düzenli olarak öğrencilerin hazırlıksız konuşma becerilerini değerlendirmeli ve gelişimlerini izlemelidirler. Olumlu geri bildirimler, öğrencilerin motivasyonunu artırarak konuşma becerilerinin geliştirilmesine katkıda bulunacaktır.

Okullarda öğrencilerin hazırlıksız konuşmalar yapabileceği aylık faaliyetler düzenlenebilir. Okulun bulunduğu çevredeki sosyal imkânlar doğrultusunda öğrenciler için tiyatroya, müzelere ve kütüphanelere gezi faaliyetleri düzenlenebilir. Buralarda öğrencilere bulunduğu mekânlarla ilgili sorular yöneltilerek öğrencilerin okul dışı ortamlarda hazırlıksız konuşmalar yapmaları sağlanabilir.

Okullarda idareciler veya öğretmenler tarafından öğrencilerin kendilerini daha rahat hissederek konuşabileceği ortamlar oluşturulabilir. Bu ortamlardan biri de drama odalarıdır.

Bu öneriler, dramada kukla tekniği ile yapılan etkinliklerin öğrencilerin hazırlıksız konuşma becerilerini artırmada etkili bir araç olduğunu gösteren araştırmanın sonuçlarına dayanmaktadır. Bu önerilerin uygulanması, öğrencilerin iletişim becerilerini güçlendirerek onların akademik ve sosyal gelişimine olumlu katkılar sağlayacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Vildan Altınır %60, Demet Sancı Uzun %40.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır (17.05.2023 / 2023-173) alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Vildan Altınır 60%, Demet Sancı Uzun 40%.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethics committee approval (17.05.2023 / 2023-173) was obtained from Recep Tayyip Erdoğan University Social Sciences and Humanities Ethics Committee for the purpose of carrying out this study approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Altuner, V. & Sancı Uzun, D. (2024). Dramada kukla tekniği ile yapılan etkinliklerin ilkokul 3. sınıf öğrencilerinin hazırlıksız konuşma becerilerine etkisi. *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 412-447. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1441802>

Kaynakça

- Adıgüzel, Ö. (2016). Yaşantılara dayalı öğrenme, yaratıcı drama ve süreçsel drama ilişkileri. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 1(1), 31-38.
- Albiach, M. A. O. (2013). When puppets heal: Puppets, special education and therapy. *Revista Espanola de Pedagogia*, 6(3), 164-175.
- Albiach, M. A. O. (2014). The puppet as a learning object: Proposed definitions and typologies. *Espacios en Blanco: Revista de Education*, 24(1), 35-58.
- Ataman, M. (2016). Yaratıcı drama sürecinde yaratıcı yazma. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 1(1), 60-75.
- Babacan, M. (2009). *Yazılı ve sözlü anlatım (kompozisyon bilgileri)*. Akademik Kitap.
- Bakırcı, N. (2004). Türk gölge oyunu / Karagöz. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 15, 291-294.
- Bayburtlu, Y. S. ve Doğan, Y. (2018). 6 ve 7. sınıf öğrencilerinin hazırlıksız konuşma metinlerindeki bağdaşıklık öğelerinin farklı değişkenlere göre incelenmesi. *Kesit Akademi Dergisi*, 17, 517-535.
- Belfiore, C. (2013). Puppets talk, children listen. How puppets are effective teaching aids for kids. *TEACH Magazine*, (Jan/Feb 2013), 9-11.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2021). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi Yayınevi.
- Causo, A., Vo, G. T., Toh, E., Chen, I., Yeo, S. H. & Tzuo, P. W. (2015, Mayıs). Developing and benchmarking show & tell robotic puppet for preschool education. *Ieee International Conference On Robotics And Automation (Icra)*, Browse Conferences, Seattle, WA, USA.
- Calap, N. (2022) *Oyun temelli etkinliklerin sesletim bozukluğu olan ilkokul 3. sınıf öğrencilerinin konuşma ve sesli okuma becerilerini geliştirmeye etkisi* [yüksek lisans tezi]. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi.
- Ceylan, Ö. ve Doğan, Y. (2014). 7. sınıf öğrencilerinin hazırlıksız konuşma becerileri [The impromptu speaking skills of 7th grade students]. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(24), 43-56.

- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Erlbaum Associates.
- Çay, Y. (2017). *Kukla modeli ile İngilizce öğretiminin ders başarısına etkisi* [yüksek lisans tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Çetin, A. ve Şimşek, N. (2016). Kukla kullanımının öğrenme üzerindeki etkileri: Alan yazın çalışmalarının incelenmesi. *Muş Alparslan Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 3(2), 1-14.
- Çetinkaya, Ö. ve Adıgüzel, Ö. (2018). Yaratıcı drama ve absürd Tiyatro. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 13(1), 2-18.
- Çevik, M. (2017). Kukla ve kukla tiyatrosu. *Researcher*, 5(4), 466-476.
- Demirci, E. (2019). *5E öğrenme modelinin ortaokul öğrencilerinin konuşma becerileri ve konuşma kaygılarına etkisi* [yüksek lisans tezi]. Kırıkkale Üniversitesi.
- Demirci, S. ve Baş, B. (2016). İlkokul 3. sınıflarda söz varlığının geliştirilmesi üzerine bir eylem araştırması. *Milli Eğitim Dergisi*, 210, 215-235.
- Doğan, Y. ve Yüceer, D. (2021). Türkçe öğretmenliği birinci sınıf öğrencilerinin hazırlıksız konuşma becerileri üzerine bir araştırma. *Muallim Rıfat Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 81-103.
- Dolunay, S. K. (2012). Dil bilgisi öğretiminde temel yaklaşımlar, yöntemler, teknikler. M. Özbay (Ed.), *Türkçe eğitimi açısından dil bilgisi öğretimi* içinde (s. 105-127). Pegem Akademi Yayınları.
- Düzgün, D. (2010). Türk gölge oyunu karagözde istanbul hayatı. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 17(43), 25-33.
- Elitok Kesici, A. (2014). Drama dersine ilişkin öğretmen görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2), 186-203.
- Emiroğlu, S. (2015). Öğrencilerin hazırlıksız konuşmada kullandığı farklı kelime sayısının tespiti ve incelenmesi. *Tarih Okulu Dergisi*, 8(23), 19-40.
- Ersan, İ. (2019). Çağdaş gösteri sanatlarında bir anlatım aracı olarak kukla. *Journal of Arts*, 2(2), 113-128.
- Genç, H. N. (2010). Eğitimde drama ve/veya dramada eğitim. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0(12), 89-104.
- Güneş, F. (2020). Türkçe öğretiminde "hazırlıksız konuşma" sorunu. *Sınırsız Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 5(2), 109-124. doi:10.29250/sead.742337
- Halimah, L., Arifin, R. R. M., & Sutini, A. (2020). Storytelling through "wayang golek" puppet show: Practical ways in incorporating character education in early childhood. *Cogent Education*, 7(1). <https://doi.org/10.1080/2331186X.2020.1794495>
- Kanatlı, F. ve Kırbaş, A. (2019). Türkçe öğretmen adaylarının hazırlıksız konuşma sürecinde kullandıkları gerekçelendirme rollerinin çeşitli

- değişkenler bağlamında incelenmesi. *Journal Of Advanced Education Studies*, 1(2), 140-151.
- Kantaroğlu, E. ve Uysal, B. (2019). Metin türlerine dayalı yaratıcı drama etkinliklerinin akran zorbalığı algısına etkisi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(4), 1141-1163.
- Karakaya, N. (2007). İlköğretimde drama ve örnek bir uygulama. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27(1), 103-139.
- Karaolis, O. (2023). Being with a puppet: Literacy through experiencing puppetry and drama with young children. *Education Sciences*, 13(3), 291.
- Kardaş, N. (2020). Drama etkinliklerinin 7. sınıf öğrencilerinin Türkçe konuşma becerilerine etkisi. *Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 41-59.
- Kıymaz, M. S. ve Doyumğaç, İ. (2020). Türkçe öğretiminde “hazırlıksız konuşma” sorunu. *Sınırsız Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 5(2), 109-124.
- Kıymaz, M. S. ve Doyumğaç, İ. (2020). Türkçe öğretmeni adaylarının dinlediklerinden hareketle hazırlıksız konuşma başarıları: Karma yöntem araştırması. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 8(4), 1049-1070. doi:10.16916/aded.718809
- Korkut, P., Yıldırım, K., Hoşgörür, T., Kızır, M., Sezer, S., Kahya, O., Hoşgörür, V. (2023). Kent yoksulu çocukların bakış açısından dışlanma konusunun yaratıcı drama yöntemi ile incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(1), 615-652.
- Kurudayıoğlu, M. ve Kiraz, B. (2020). Türkçe öğretmeni adaylarının hazırlıksız konuşmaya yönelik metaforik algıları ve görüşleri. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 111-130. doi:10.26468/trakyasobed.932187
- Kurudayıoğlu, M. ve Kiraz, M. (2020). Hazırlıksız konuşma stratejileri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 20, 167-189. https://doi.org/10.29000/rumelide.791129
- Kurudayıoğlu, M. ve Özden, A. (2015). Türkçe öğretiminde drama. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 3(4), 26-40.
- MEB (2006). *İlköğretim Türkçe dersi (6, 7, 8. sınıflar) öğretim programı*. Milli Eğitim Basımevi.
- Muradoğlu, Ü. (2021). *İlkokul 3. sınıf öğrencilerinin konuşma becerilerini geliştirme* [yüksek lisans tezi]. Bartın Üniversitesi.
- Okvuran, A. (2008). Drama gösterilerinin değerlendirilmesi. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 3(6), 103-112.
- Orhan, S., Kırbaş, A. ve Topal, Y. (2012). Görsellerle desteklenmiş altı şapka düşünme tekniğinin öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmesine etkisi. *Electronic Turkish Studies*, 7(3).

- Örendil, Y. (2017). *Eğitimde bir yöntem olarak yaratıcı drama ve kukla* [yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Özber, M., Akar, C. ve Balbağ, N. L. (2022). Yaratıcı drama yönteminin yazma kaygısına, yazmaya yönelik tutuma ve yazma öz yeterliliğine etkisi. *Avrasya Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 1-25.
- Özdemir Riganeliş, G. (2022). Kukla kabare'de bir karagöz gölgesi: Dayı. *Dokuz Eylöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(4), 1520-1550.
- Özdemir, C. (2023). Türkiye'de sınıf eğitimi alanında yaratıcı drama yöntemi ile ilgili yapılmış lisansüstü tezlerin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 18(1), 1-20.
- Özden, M. (2018). Türkçe eğitimi lisans öğrencilerinin hazırlıklı ve hazırlıksız konuşma yaparken kendileri hakkında geliştirdikleri metaforlar. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 347-357.
- Öztürk, I. E. (2022). Çocuklarla iletişimde bir araç olarak kuklaların etkisi. *Turkish Studies*, 7(3).
- Rigel, N. (2000). *İleti tasarımında haber*. DER Yayınevi.
- Sağlam, Ö., ve Doğan, Y. (2013). 7. sınıf öğrencilerinin hazırlıksız konuşma becerileri/The impromptu speaking skills of 7th grade students. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(24), 43-56.
- Sağlam, Ö., ve Doğan, Y. (2014). 7. Sınıf öğrencilerinin hazırlıksız konuşma becerileri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(24), 43-56.
- San, İ. (2016). Tiyatroya rağmen yaratıcı drama. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 1(1), 5-16.
- şerif, O. (2016). Türkçede ana dil ve ana dili. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 2(1), 311-322.
- Taşer, S. (2000). *Konuşma Eğitimi*, Papirüs Yayınevi.
- Tzuriel, D., & Remer, R. (2018). Mediation with a puppet: The effects on teachers' mediated learning strategies with children in special education and regular kindergartens. *Learning and Teaching*, 58, 295-304.
- Wijayanti, K. D., & Sulaksono, D. (2019). Character building for early childhood learners through the shadow puppet-based javanese language manners. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research (ASSEHR)*, 279, 353-360.
- Yakici, A. (2009). The impact of the universal art of puppet on the anatolian people's social and cultural life. *Milli Folklor*, 81, 34-39.

- Yavuz, S. B., ve Doğan, Y. (2020). 6 ve 7. sınıf öğrencilerinin hazırlıksız konuşma metinlerindeki bağdaşıklık öğelerinin farklı değişkenlere göre incelenmesi. *Kesit Akademi Dergisi*, 17, 517-535.
- Yegen, Ü. (2014). *Ortaokul öğrencilerinin konuşma becerilerinin geliştirilmesinde görsellerin etkisi* [yüksek lisans tezi]. Dumlupınar Üniversitesi.
- Yıldız, D. ve Deveci, A. G. (2021). Öğrencilerin hazırlıksız konuşmalarının bütüncül olarak değerlendirilmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 89-108.
- Yiğit, Ç. (2010). Müzikte Yaratıcı Drama. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(1), 1-10.
- Zanzana, H. (2018). Puppets and pedagogy in foreign language education: The use of bloom's revised taxonomy to model hispanic puppet theatre as an integrated learning platform. *Journal Of Pedagogic Development*, 8(3).

Extended Abstract

The most commonly used instruments in communication are language and speech. The correct and effective use of language is very important for successful communication. Verbal skills play a crucial role in children's academic achievements, as well as their social and emotional development. Children having effective verbal skills tend to be more successful in classroom interactions and other social environments. Conversely, the opposite leads to inadequate communication, and it causes insufficient understanding, expression, and comprehension, ultimately resulting in failure (Taşer, 2000).

“The language development starting within the family continues systematically at school” (Emiroğlu, 2015, p. 22). Enhancing language and speech skills within a program during the 3rd grade of elementary school is a significant stage. Improving the language skills of elementary school students is very important for strengthening their communication abilities and enabling them to express themselves effectively.

In the academic literature, there are studies addressing the development of verbal skills from the elementary school years onward (Calap, 2022; Muradoğlu, 2021). A common thread among these studies is the effectiveness of interactive activities, where students can comfortably express themselves, and active participation yields positive results. At this point, the beneficial effects of activities such as drama and puppetry on verbal skills come to the forefront. Drama activities contribute to students' cognitive, emotional, and social development, fostering their creativity, communication skills, and self-confidence, while enhancing their ability to express themselves (San, 2016; Okvuran, 2008). Drama encourages students' active engagement, supports deep learning, and enables students to have meaningful experiences related to the subject matter (Adıgüzel,

2016; Genç, 2010). The positive effects of the drama method on language skills, oral expression abilities, and speaking and writing skills were also reported in studies related to Turkish education (Özber, Akar, & Balbağ, 2022).

One of the methods used in drama is puppetry. Puppetry is a fun method that encourages children to use their imagination, establish emotional connections with characters, tell stories, and enhance their communication skills by encouraging them to speak. With these features, puppetry, as one of the techniques used in drama, is considered an effective method in speech training for improving children's language skills and enhancing their speaking abilities.

Speaking, can be prepared or unprepared. Daily necessities, facilitating communication, and social interactions often require impromptu forms of speech. Yıldız and Deveci (2021, p. 89) noted that students' impromptu speeches affect their language skills, communication abilities, and self-confidence. It is important to recognize that, all studies describing students' impromptu speech skills found that these skills are low and in need of improvement. This underscores the importance of supporting and developing speaking skills acquired during the preschool period in educational environments from an early age. Recent literature emphasizes studies related to impromptu speech skills, which predominantly focused on higher education students, neglecting the critical early childhood period considered pivotal for language skill development. These studies highlight skill descriptions, revealing low levels of impromptu speech skills in research findings and indicating a lack of practices aimed at skill enhancement. It can be seen that the improvement of these skills requires the implementation of various methods and techniques. The current literature on the puppetry method within drama in relation to impromptu speech skills is limited.

The impromptu speaking skill refers to a critical area for developing students' communication skills, symbolizing a period in 3rd grade of elementary school at which students develop foundational skills and lay the groundwork for communication abilities. During this period, students require opportunities to enhance their speaking skills, boost their confidence, and express themselves. This study aims to contribute to the education of students during this significant period by focusing on the development of unprepared speaking skills in third-grade elementary school students. The emphasis on the use of puppetry technique in education, working with third-grade students to not neglect the early childhood period, showcasing the effects of planned activities implemented over a five-week period with prepared drama examples on students' speaking skills, and opting for an activity-based approach to provide teachers and researchers with practical examples constitute the unique and significant aspects of this study.

The purpose of the study is to determine the impact of activities and exercises utilizing puppetry technique in drama on the impromptu speaking skills of third-grade elementary school students. To achieve this objective, a quasi-experimental design was employed in the study. The population of the study consists of third-grade elementary school students studying in Turkey. The sample comprises 16 students attending a public school in the Güneysu district of Rize province. Convenience sampling was chosen due to the ease of access for the first researcher to familiarize themselves with the school administration and environment and reach the students and parents in the study group, and the study was carried out after obtaining the necessary permissions.

The “Speech Skill Expert Assessment Form,” developed by Bayrak Cömert and Karaköse, was used after obtaining the necessary permissions to assess students’ speaking skills. Form aims to evaluate students’ speaking skills, including their speaking speed, fluency, comprehensibility, vocabulary, and expressive ability. Students’ impromptu speaking performances in pre-test and post-test were observed live and recorded on video. SPSS statistical analysis software was employed for data analysis in this research.

A study carried out with 3rd-grade elementary school students aimed to determine the effect of puppet activities in drama on impromptu speaking skills, finding that the technique had positive effects. This finding is consistent with other studies in the field (Öztürk, 2022; Muradoğlu, 2021). The present study includes activities and materials focusing on the sub-dimensions of speaking skills. It was concluded in this study that puppet activities played a significant role in improving students’ pronunciation, emphasis, and intonation skills, consistent with the study carried out by Calap (2022). Particularly, puppet activities were found to have a more pronounced effect on articulation and body language dimensions. Even though the effect on the content dimension was limited, it still had a meaningful effect. Evaluating the sub-findings of the speech rules dimension, it was observed that the activities did not significantly affect students’ performance.

TÜRKİYE MARKASININ DİNAMİKLERİ: TARİH, TOPLUM, KÜLTÜREL KİMLİK VE DIŞ POLİTİKA¹

Oğuzhan BİLGİN*

Öz

Bir marka olarak Türkiye'nin dünyadaki karşılığının, potansiyelinin ve "Türkiye" markasını ortaya çıkaran tarihsel, toplumsal, siyasal süreçlerin ele alınması bir ulus-markalama veya kamu diplomasisi literatürünün çok daha ötesinde bir tartışmayı mecbur kılmaktadır. Bu mecburiyet nihayetinde bir "biz kimiz?" tartışmasına tekabül eden bir kimlik tartışmasını, millî kimliğin inşası ve kültürel hegemonya mücadelesi süreçlerinin analizini, tanımlama ve tanıtım stratejilerine dair kavramsal bir çerçevenin oluşturulmasını gerektirmektedir. Bütün bu tartışmaları yapabilmek interdisipliner bir literatürü, kavramsallığı ve tarihsel analizi içermekle mümkündür. Bu bakımdan Türkiye'nin tarihi, Türk kimliği ve imajı, Türk dış politikası üzerinden izlenecek ve birbiriyle ilişkili olarak değerlendirilecek bir analiz güzergâhı belirlenmiştir. Türkiye'nin kendisini nasıl tanımladığı ve nasıl tanıttığı tartışmak da bir kültürel hegemonya ve kimlik tartışması yapmayı gerektirdiği için mukayeseli siyasal tarih analizlerini, uluslararası güç tartışmalarını ve kültür-kimlik ilişkisini de birlikte yapmayı gerektirmektedir. Bu çalışmada iddia edildiği gibi tanımlama ve öz-tanımlama süreçleri de bir güç ve hegemonya ilişkisine bağlıdır. Aynı şekilde Türkiye'nin ve Türklerin dışarıdan nasıl görüldüğü ve algılandığı da bu çerçevede önemli olacaktır. Bu çalışma böyle bir çerçeve kurma teşebbüsünde bulunmakta ve kıyaslamalı tarihsel analizi bir yöntem olarak benimsemektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye'nin Tanıtımı, Kamu Diplomasisi, Ulus Markalama, Türkiye'nin Yumuşak Gücü, Türk Karşılığı.

THE DYNAMICS OF THE BRAND OF TÜRKİYE: HISTORY, SOCIETY, CULTURAL IDENTITY AND FOREIGN POLICY

Abstract

Addressing Türkiye's global image, potential as a brand and its historical, social, and political processes that have created the "Türkiye" brand necessitates a discussion of a frame far beyond the nation-branding or public diplomacy literature. This necessity ultimately necessitates a discussion of identity that corresponds to a discussion of "who are we?", an analysis of the processes of construction of national

¹ Bu makale "Türkiye Tanıtım Zirvesi"nde sunulan ve aynı proje kapsamındaki kitapta 2023 tarihinde yayımlanan bildirinin güncellenmiş versiyonudur.

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, oguzhan.bilgin@hbv.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0003-4577-6331>

identity and the struggle for cultural hegemony, and the establishment of a conceptual framework for definition and publicity strategies. All of these discussions can only be carried out by including an interdisciplinary literature, conceptuality, and historical analysis. In this respect, the analysis route has been determined to be followed and evaluated through Türkiye's history, Turkish identity and image, and Turkish foreign policy in relation to each other. Since the discussion on how Türkiye defines and introduces itself requires a discussion of cultural hegemony and identity, it also requires comparative political history analyses, international power discussions, and the culture-identity relationship to be done together. As claimed in this study, the processes of definition and self-definition are also dependent on a power and hegemony relations. Similarly, how Türkiye and the Turks are seen and perceived from the outside will also be important in this context. This study attempts to establish such a framework and adopts comparative historical analysis as a method.

Keywords: *Publicity Of Türkiye, Public Diplomacy, Nation Branding, Soft Power of Turkey, Turkophobia.*

Giriş

Türkiye'nin dünyadaki tanıtımının nasıl olacağı, imajının nasıl oluştuğu veya oluşacağına dair tartışmalar bizi öncelikle Türkiye'nin neyi temsil ettiğine ve kimliğine dair bir çerçevenin tartışılması gerektiğine götürmektedir. Türkiye'nin son yüzyılda kendisini nasıl tanımladığı, ne şekilde anlattığı veya tanıttığı meselesi de basit bir tanıtım meselesinin çok ötesinde bir tartışmayı beraberinde getirmektedir. Türkiye'nin kendisini denizi, plajı, tarihî ve turistik yerleri ile anlatan sıradan bir ülkenin çok ötesinde olması gerektiği düşünüldüğünde bu kimlik ve tanımlama tartışmasının yapılmadığında Türkiye'nin kendisini bugün nasıl tanıttığına dair literatürün de ortalama bir kamu diplomasisi tartışmasıyla sınırlı kaldığı görülmektedir. Şüphesiz bu sınırlılık Türkiye'ye dair tarihsel, sosyolojik ve politik bir kimlik tartışmasının yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Unutulmamalıdır ki tanımlama konusu aynı zamanda da bir güç ve iktidar konusudur ki bu modern düşüncede özne olma konumuna dair bir güç ve hegemonya tartışması ile ilgili bir durumdur. Neticede Türkiye tanımlanan değil, tanımlayan konumda yani özne konumunda bir tarihe, kimliğe, vizyona ve dış politika anlayışına sahip bir ülke olma iddiasındadır lâkin tarihsel olarak bu iddiayı bilhassa tanıtım bağlamında ele almak bir çerçeve çizmek için önemli bir güzergâh belirleme yardımcı olacaktır.

2000'lere kadar Türkiye'nin hem kendisini tanımlama biçiminin ve tanıtım stratejisinin hem de yurt dışında Türkiye lehine veya aleyhine bir algı inşası çabasında olanların belli bir oranda Batı-merkezci bir yaklaşıma sahip oldukları, oryantalist bir kabul edilme çabasının etkisi altında oldukları söylenebilir. Bu bilinçli, sistematik bir tanıtım stratejisinin tamamı için söylenemese de kendisini salt Batı'ya kabul ettirmeye dönük ikincil bir konumlanmanın ve kültürel hegemonyanın etkisinden bahsetmek gerekir.

Aynı şekilde Türk dış politikasının dönüşümünün ve dünya politikasındaki artan ağırlığını, değişen konumunu, daha edilgen ve nesneleşmiş bir anlayıştan etken ve özne konumuna evrilişinin izlerini Türkiye'nin tanıtım stratejilerinde de sürmek gerekmektedir. Bunların tümü birbiriyle ilişkili süreçlerdir.

Türkiye'nin tanıtımında Türkiye'nin bizzat kendi unsurlarının kendisini anlatma, tanıtma ve tanımlama biçimlerinde ikincil tanımlaması bir kültürel hegemonya meselesi olduğu kadar Türkiye'nin o dönemki dış politika konumunun da bir tezahürüdür. Bu aslında deniz turizmine dönük tanıtımlardan, ülkenin turizm stratejisine; kamu diplomasisi ve yumuşak güç bağlamında kendisini nerede konumlandığına, ülke markalamadan gastroturizme kadar pek çok alt başlığı içeren bir derinlikli tartışmayı içermektedir. Bu derinlikli tartışmaya başlangıç noktası olarak Türkiye'nin ne olduğuna, kendisini nasıl gördüğüne ve görmesi gerektiğine dair bir “biz kimiz?” sorusuyla başlamak gerekmektedir. Çünkü bütün bu tartışmaların dönüp dolaşıp geldiği yer ülke kimliğini tanımlama tartışması olacaktır. Zira Türkiye'nin kendisini nasıl tanımladığı doğrudan nasıl tanıtacağı ile ilişkilidir.

1. “BİZ KİMİZ?”

Tanıtma sürecinin öncelikle tanıtılacak olanın kendisini tanımlamasından başlayacağı açıktır. Bu da bir kimlik ve tanımlama tartışmasına bizi götürmektedir. Kimlik meselesi modern düşüncede hem siyaset hem de sosyoloji literatürünün esas konularından biri hâline gelmiştir. Özellikle imparatorluklar çağının kapanıp ulus-devletler çağına geçiş sürecinde kimlik meselesi pek çok boyutuyla tartışılmış, araştırma nesnesi yapılmış ve bütün bu bilgi külliyatına dayanarak pek çok grup kendi kimliğini inşa etmeye çalışmıştır. Yine post-modernizmin popüler olduğu dönemde de alt-kimlik gruplarına yönelik tartışmalar gündeme gelmiş, ulusal/millî kimliklere dönük alt-kimlikleri öne çıkaran eleştiriler geliştirilmiştir.

Bütün bu tartışmalar dünyanın pek çok yerinde yapılmış ve tartışmaların odak noktasında “biz kimiz?” veya “biz” diye bir şey var mı?” soruları yer almıştır. Bu soruları soranlardan biri de Samuel Huntington'dır. Huntington (2004) tam da 11 Eylül saldırılarının sonrasında ve dünyada küreselciliğin ve neo-liberal evrenselciliğin hâkim olduğu bir atmosferde Amerikan toplumuna dönük “biz kimiz?” sorusunu bizzat kitabın başlığında sormuştur. Huntington'ın bu tartışmayı yaptığı kitabın adı “Biz Kimiz: Amerika'nın Ulusal Kimlik Arayışı”dır (2004). Huntington bu kitapta ABD'nin toplumsal kimlik arayışına dair bir tartışma yaparken ABD'nin kurucu babalarından başlayarak demografik, siyasal hareketlere ve bilhassa 11 Eylül sonrası ABD toplumunun ortaya koyduğu reaksiyona dikkat çekmektedir. Bu tartışmanın Türkiye bakımından yapılması gereken boyutu ise bilhassa Türkiye'nin temsil ettiği tarihsel ve sembolik evrenle alakalıdır. Tanıtım öncelikle bir tanımlama meselesi olduğu ve Türkiye'nin tarihsel, sembolik ve politik kimliğiyle alakalı olduğu için de tartışmaya değerdir.

Bu noktada Türkiye pek çok ulus-devletten farklı bir hikâyeye sahiptir ki tam olarak bu hikâyeye nedeniyle tanımlama ve tanıtım konusu da Türkiye'yi ayrı bir pozisyona koymaktadır.

Türkiye sonradan icat edilmiş ve kimlik inşası politikalarıyla oluşturulmuş herhangi bir ulus-devletten çok daha ötesini ifade etmektedir. Bir dünya imparatorluğunu kurmuş, onun sahibi olmuş ve ekonomiden bürokrasiye, sanattan edebiyata, ilimden felsefeye, gastronomiden musiki ve mimariye kadar bir merkez ülke konumuna sahip olmuştur. Dünya sisteminde yaşanan değişimler, imparatorluklar çağının kapanmasıyla birlikte bu özelliklerinin önemli bir kısmını ve topraklarının çoğunu kaybetmesine rağmen Türkiye'nin millî-devletleşme süreci bu imparatorluk zemininde gerçekleşmiştir. Bu Türkiye'yi pek çok ulus-devletten farklı bir kategoride değerlendirilmesi gereken bir ülke kılarken bir yandan da Türkiye'nin 'kaybeden' tarafta yer alıyor olması hem siyasal hem ekonomik hem de kültürel elitlerinde önemli bir travmaya da sebep olmuştur. Bu travmaya Türkiye'nin 20. yüzyılın önemli kısmında bilhassa da Soğuk Savaş döneminde dış politikada Batı ile kurduğu bağımlılık ilişkisi bir vesayet biçimi olarak da eklenince karşımıza ciddi bir kendini tanımlama ve dolayısıyla tanıtma meselesi olarak çıkmıştır.

Bu dönemdeki Batı-merkezci dış politika ve ona eşlik eden Batıcı kültürel hegemonyanın hâkimiyetiyle birlikte Türkiye'yi bir imparatorluk devamı, medeniyet kurucusu bir ülke olarak görmek yerine sıradan bir üçüncü dünya ülkesi olarak gören bir anlayışla tanımlama hâli yaygınlaşmıştır. Bu anlayışla yapılan kendini tanımlama durumu kendisini ülke tanıtımlarında da göstermiştir. Herhangi bir eski Batı kolonisi Asya veya Latin Amerika ülkesi gibi kendisini salt plajlarını ön plana çıkaracak şekilde veya Eski Yunan'a atıf yaparak Efes, Aspendos gibi antik dönem kalıntılarını kendisine vitrin olarak seçen bir tanıtım faaliyeti uzun süre devam etmiştir. Kuşkusuz bu unsurları Türkiye'nin tanıtımında kullanmakta bir beis olmadığı gibi turizm bakımından bu unsurların etkisi de bulunmaktadır lâkin tanıtım faaliyetini bu unsurlardan ibaret farz etmenin kuşkusuz politik ve kültürel bir tercih olduğu da açıktır.

Tanımlama ve temsil ile iktidar ve güç arasında bir ilişki bulunmaktadır. Kimin tanımladığı, tanımlama üstünlüğüne sahip olduğu bir güç ve iktidar ilişkisinin sonucunda belirlenir (Carmichael, 2019, s. 12). Özne-nesne hiyerarşisi de tanımlayan ve tanımlanan arasındaki hiyerarşidir. Kendisini başkalarının tanımına göre tanımlamak, özne olmaktan vazgeçmek anlamına geleceği gibi bu aynı zamanda ötekinin iktidar ilişkisinin kabulüne gösterilen rızadan dolaydır. Türk dış politikasının yakın geçmişe kadar süren edilgen ve büyük oranda Batı ile yarı-bağımlılık ilişkisi çerçevesinde belirlenmiş olan hâli ile kendisini tanımlama biçimindeki self-kolonyal denilebilecek edilgenlik ve nesneleşmesi birbiriyle doğrudan ilişkili bir süreçtir. Zaten Türkiye üzerinde 2010'lara kadar küresel siyaset alanına kadar değişen düzeylerde etkili kalabilmiş Batı vesayetinin tanıtım alanına sirayet etmemesi

de pek mümkün değildir. Türkiye'nin kendisini Batı-merkezci, self-oryantalist denebilecek bir şekilde tanımlamasının arkasında da tanımlama üstünlüğünün Batı'da olduğu varsayımı yer alır.

Tanımlama üstünlüğü kadar temsil ve güç arasındaki ilişki de bu kapsamda önemlidir. Her güç karşılaşmasından mutlaka bir iktidar çıkmaktadır (Foucault, 2007, s. 15). Dış politika da bu güç karşılaşmalarından oluşan ve kültürel, ekonomik karşılaşmalarla da ilişkili olan bir süreçtir. Nietzsche Ahlakın Soykütüğü Üstüne'de (2011) güç ilişkilerinde zayıf ve güçsüz olanın yaptığı faaliyetleri, tanımlamaları sanki kendi yapmış gibi sanmasından ve bir tür öznelik yanılmasıyla bahsetmektedir. Halbuki bütün bu süreçler hegemonya mücadeleleri, güç karşılaşmaları neticesinde ortaya çıkan süreçlerdir. Foucault da iktidar mücadeleleri neticesinde öznenin inşa edildiğini ve özne-tebaa ilişkisinin ortaya çıkışının bu mücadelelerle oluştuğunu söyler (2007, s. 15).

Hakikat de bilgi de kanaatler de toplumsal, kültürel ve siyasal hegemonya mücadeleleri neticesinde oluştuğu, tanımlama hâli de ve dolayısıyla tanıtım faaliyeti de bu hegemonya mücadeleleri etkisinde ortaya çıktığı için Türkiye'nin kendini tarif etme biçimlerinin tarihsel dönüşümünü de bu bağlamda değerlendirmek gerekecektir.

Mesela bu durum tanıtım faaliyetlerinin yanı sıra Türkiye'nin kendisini resmî mecralardan takdimi sırasında aslında Türkiye'nin yakın zamana kadar kendisinin ne kadar Batılı olduğu veya Batılı ülkelere benzediği anlatısında da bulunmaktadır. Bu anlatıda Türkiye'nin operasının, senfoni orkestralarının olduğu, laikliğin katı bir şekilde uygulandığı, giyim-kuşamın ve yaşam tarzının Batı ile özdeş olduğuna dair atıfların çokluğu da dikkat çekmektedir. Peki, Türkiye veya Türk milleti tarihsel, toplumsal, kültürel özellikleri itibarıyla bunlardan mı ibarettir?

Burada erken Cumhuriyet döneminden kalma reddi miras tartışmalarından ve kültürel Batılılaşmacı politikalarından başlayan ama esas itibarıyla Türk dış politikasından kültürel elitlere kadar hegemonik olan Batı-merkezci düşüncenin izdüşümlerinden biriyle daha karşı karşıya kalmaktayız. Hem kültürel hem de turistik tanıtım bağlamında özgünlüğün daha çok ilgi çekmesi beklenirken Batı ile benzerlik üzerinden bir tanımlama ve tanıma süreci yalnızca kimlik itibarıyla bir sorun çıkarmıyor aynı zamanda tanıtım stratejileri bakımından da bir sorun ortaya çıkarmıştır. Çünkü turizm faaliyeti farklıların keşfi motivasyonuna daha çok dayanan bir faaliyettir.

Özgün olana, farklılığa dair hem kültür hayatında hem de turizm sektöründe başta Batı olmak üzere genel bir ilgi aşıkârken bu Batı-merkezci/self-oryantalist tanıtım stratejisinin netice almasını da zorlaştıran bir faktöre evrilmiştir. Türkiye'nin hemen hemen her bölgesinde bulunan tarihi, kültürel zenginlikleri tanıtamamaktan, gastroturizmini ön plana çıkaramamaya; sağlık, eğitim vb. pek çok turizm ile ilgili sektörün geri planda kalmasına yani gerçek potansiyelinin çok azına razı olmaya tekabül eden bir tanıtım anlayışıyla Türkiye'yi karşı karşıya bırakmıştır. Buna neden olan

tercihlerde bilhassa tüm dünyanın ilgisini çekebilecek unsurların Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Türk eserleri, mimarisi, müziği, sanatı ve tüm diğer kültürel unsurları olacakken, bu özgün değerler yerine farklı unsurların ön plana çıkarılması hem Batıcılığın hâkimiyetini hem de hatalı bir tanıtım stratejisini göstermiştir.

2. TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE TANITIM İLİŞKİSİ

Türkiye, imparatorluğunu kaybettikten ve Millî Mücadele'yi kazandıktan sonra Anadolu ve Doğu Trakya'dan ibaret kalmış toprakları, zengin enerji kaynaklarından ve endüstriden yoksun coğrafyası, pek çok ferdini kaybeden savaş yorgunu toplumu ve yıkılmış şehirleri ile ayakta kalma mücadelesi verirken kültürel ve siyasal olarak Batı'ya yakın olmak durumunda kalmıştır. Sonraki dönemde Türkiye 2. Dünya Savaşı'nın büyük ekonomik ve siyasal sınamalarıyla da yüz yüze kalmıştır.

2. Dünya Savaşı sonrasında Sovyet tehdidiyle burun buruna kalan Türkiye mecburen Batı ittifakı içinde yer almış, NATO'ya giriş süreciyle eşitler arası ilişki tarzı zamanla bir yarı-bağımlılık ilişkisine dönüşmeye başlamıştır. Bu yarı-bağımlılık ilişkisinin ve Türkiye üzerine oluşturulan Batı vesayetinin esas taşıyıcı kolonları ise Türkiye içindeki askeri darbeler olmuştur. Askerî vesayet bağımsızlıkçı siyasal iktidarları devirerek Türkiye'nin Batı'yla girmek durumunda kaldığı yarı-bağımlılık ilişkisini perçinleyip devam ettirme eğilimine girmiş, çoğu zaman da bunu saklama ihtiyacı bile hissetmemiştir. Tüm askerî darbelere veya müdahalelere bakıldığında Türkiye'nin Batı vesayetinden çıkma mücadelesine karşı başta ABD olmak üzere NATO çerçevesinde verilmiş reaksiyonların esas olarak tertiplenen askerî darbeler üzerinden verildiği söylenebilir.

Askerî vesayetın Batı'ya bağımlılığı siyasette kurumsallaştırması kendisine ekonomik ve kültürel alanlarda oluşmuş vesayet ilişkilerinde de destek bulmuş; Batı vesayeti bu alanlarda da kendisine zemin bulmuştur. Bir yandan Türkiye'nin Batı'nın desteği ve hatta himayesi olmadan siyasal, ekonomik ve toplumsal şartlarının kötüleşeceği varsayımı bu vesayet biçimleri tarafından güçlü bir şekilde dayatılırken bunun entelektüel, akademik, sanatsal ve kültürel zemini de inşa edilmekteydi. Sinemadan edebiyata, popüler kültürden medyaya kadar Batı'nın zihinsel ve kültürel üstünlüğünü, Türkiye'nin ise geriliğini bir verili durum gibi sunma anlayışı toptan bir Batı hegemonyası ile Türkiye'yi uzun süre karşı karşıya bırakmıştır.

Kıbrıs'taki Türklerin can güvenliğinin ve haklarının korunmaya çalışılmasından Sovyetlerle ve farklı devletlerle ilişki kurup Batı ile olan eşitsiz ilişkileri dengelemeye çalışılmasına kadar Batı vesayetine meydan okuyan hükümetlerin her birinin sonu askerî darbeler tarafından getirilirken Türk dış politikasının ana eksenini bu nedenle yakın zamana kadar Batı-merkezcilik oluştura gelmiştir.

Türkiye'nin dönem dönem Batı ile ya da en azından ABD ile çelişen dış politika pozisyonları olmuş buradaki esas mesele Türkiye'nin veya Kıbrıs gibi Türk topluluklarının güvenliğine dair meselelerden kaynaklı politik çelişkiler olmuştur. Yine buna benzer bir şekilde Türkiye'nin ekonomideki millî çıkarları ve bağımsızlığı ile ABD politikasının müdahaleciliği arasındaki çelişkilerden kaynaklanan sorunlar da askerî darbelerin tetiklenmesi için etken hâlinde bulunmuştur. Türkiye'nin ABD üslerini bir NATO üyesiye kapattığı ve ambargo altında kaldığı dönemlerin sonu mutlaka bir askerî darbeyle noktalanmıştır. Nihayetinde de “our boys” tartışmalarından hatırlanacağı üzere darbe yönetimleri Türkiye'nin dış politika eksenini yine mutlak bir Batı-merkezci çizgiye çekmiştir.

Tüm bu tartışmalar 1990'lar ve 2000'lerde de devam etmiş; Batıcılık olarak nitelenebilecek dış politika anlayışının dışına çıkan siyasî aktörler Türkiye içinden ve dışından pek çok askerî, ekonomik ve kültürel vesayet unsuru tarafından da baskı altına alınmıştır.

İşte Türk dış politikasının Batı vesayeti problemi yaşadığı bu uzun dönemler Türkiye'nin kendisini Batı üzerinden algılama ve tanımlama sürecinin de yaşandığı dönemlerdir. Batı'nın dış politikadaki üstünlüğünü bir şekilde kabul etme hâli aynı şekilde önceki bölümlerde ele alınan tanımlama üstünlüğünü ve özne olma hâlini Batı'ya bırakma süreci ile paralel olarak gelişmiştir. Tarihsel sembollerini, kimliğini, millî ve dini atıfları minimize ederek yapılan bu öz-tanımlama süreci şüphesiz tanıtım süreçlerini de etkilemiştir.

Neticede tanıtım bir ülkenin yabancı halklarla kendi kültür, değer, ideal, ekonomik çıkar ve politikaları ekseninde kurduğu bir iletişimdir (Yazar, 2021, s. 134). Her iletişim süreci gibi bu tanıtım süreci de güç ilişkilerinden ve politik konumlanmalardan bağımsız değildir. Türkiye'nin dış politikada vesayet ağlarını hissettiği dönemler sistematik bir tanıtım stratejisinin önemli oranda eksikliğinin yaşandığı ve yine Batı-merkezciğin tanıtım sürecine de sirayet ettiği yıllar olmuştur. Kendisini Antik Yunan eserleriyle, plajlarıyla, Batılı yaşam tarzıyla ve Batı'ya benzerliğini ön plana çıkarmaya çalışan ama bunu da belli oranda bütünlüklü olmayan bir şekilde yapan Türkiye'nin daha sistematik bir tanıtıma 1990'larla geçtiği söylenebilir.

Türkiye'nin sistematik bir biçimde turizm destinasyonu olarak tanıtılması 1990'lara dayanmaktadır (Nas, 2017, s. 231). 2000 yılında Türkiye logosu oluşturulmuş ve Türkiye ulus markalamasının görsel kimliği günümüze uzanmış; Türkiye'nin gelenekle modern arasındaki köprü olma hâli yansıtılmaya çalışılmıştır. “Yeni 'Türkiye' logosunu turkuaz, kırmızı, yeşil renklerde bir lale motifi tamamlamaktadır” (Aksungur, 2008, ss. 91- 92). Bu dönemde Türkiye markası için sistematik çalışmalar yürütülmüş, yüze yakın ülkede tanıtım faaliyetleri yürütülmüş ve Türkiye kendi ülke markasının tanıtımı için yaklaşık 150 fuara katılmış, bunun için de onlarca milyon dolarlık bütçeler oluşturmuştur (Nas, 2017, s. 231).

Türkiye 2000'lerle birlikte inşa etmeye başladığı tanıtım altyapısının etkisiyle 2000 yılında dokuz buçuk milyon olan turist sayısını bugün elli milyonun üzerine taşımayı başarmıştır (Nas, 2017, s. 231). Türkiye'nin tanıtımda sistematik bir strateji belirleyip politika uygulamaya başlamasıyla dış politikadaki tek taraflı yarı-bağımlılık ilişkilerine karşı daha özerk bir dış politika izleme çabasının paralelliği dikkat çekicidir. Nitekim tanıtımda da tarihsel hikâyesini, sembollerini, Türk-İslam dönemi eserlerini kullanmaya başlaması da bu dış politikadaki vesayetle mücadelenin tanıtım faaliyetlerindeki izdüşümünü oluşturmaktadır.

Bilhassa 2000'lerin sonuna doğru Türkiye'nin Batı-merkezci bir dış politikadan özerkliğini kazanmaya çalışarak, 1990 öncesi büyük oranda önemsenmeyen Türk ve İslam dünyasına yoğunluklu bir şekilde açılan yaklaşımı, bölgesel güç olma çabası da önceki dönemlerdeki bağımsızlıkçı politikalara gösterilen reaksiyonların benzerlerini yaşıyordu. Nitekim 2000'lerin sonundan itibaren hem Batı medyasında hem de Türkiye'de başlatılan "eksen kayması" tartışmaları Türkiye'nin Batı ile daha eşit ilişkiler talep edip vesayeti reddeden politikalarına karşı gelişen bir reaksiyondur. Bu tartışmalar Foreign Affairs (2007), Foreign Policy (2010), Financial Times (2017), CNN (2018) ve Washington Times (2010) gibi pek çok uluslararası medya mecrasında çok uzun süre yer tutmuştu. Tüm bu tartışmaların olduğu dönemler Türk dış politikasını yeniden Batı-merkezci bir "eksen"e oturtmak isteyen çeşitli Batılı merkezlerin desteklediği darbe girişimlerinin de yaşandığı bir döneme tekabül etmektedir.

Bu dönemden sonra Türk dış politikası büyük sınamalarla ve başta 15 Temmuz Darbe girişimi gibi Batı vesayetinin müdahale biçimleriyle karşı karşıya kalsa da her şeye rağmen bağımsız, küresel düzeyde aktörleşmiş bir bölgesel güce iddiasına sahip olmaya başlamıştır. Bu dönüşüm süreci Libya'dan Karabağ'a; Balkanlar'dan Türk Devletleri Teşkilatı'nı kurarak Orta Asya'ya kadar uzanmaktadır. Ukrayna-Rusya Savaşı'nda arabulucu rolünün sahiplenilmesinden Birleşmiş Milletler'in yapısının değişimine dair taleplerle önemli bir öncülük misyonunu sahiplenmesine kadar geniş kapsamda küresel bir aktöre dönüşen Türkiye'nin Batı'nın hem dış politikadaki hem de iç politikadaki vesayet unsurlarını tasfiye ettiği ve buna büyük bir zihniyet dönüşümünü eklediği sürecin etkileri tanıtım, ülke imajının inşası ve turizmde de görülmektedir.

Turizmde 50 milyon yabancı turist sayısının üzerine çıkmasının, dünyada en çok dizi ihraç eden ikinci ülke olmasının, sıradan bir üçüncü dünya ülkesi kadar uluslararası medyada yer alan bir ülkeden sürekli gündem ve manşet olan bir ülkeye dönüşmesinin izleri en çok da Türkiye imajında ve markasında görünmektedir. Âdeta imparatorluk günlerini anımsatan bir etki ile dünyanın pek çok yerinde kendi tarihî, kültürü, sembolleri ve kimliği ile çağdaş dönemin şartlarını birleştirerek zihinsel ve kültürel Batı vesayetinin unsurlarına karşı da önemli etki gücü kazanılmaktadır. Bilhassa kendi kültür ve medeniyet etki alanı olan Balkanlar'dan Orta Asya'ya; Ortadoğu'dan

Avrasya'ya ve Kuzey Afrika'ya olan Türk -İslam coğrafyasının etki alanında aktörleşmesi tarihiyle, değerleriyle buluşan ve buluştuğu için kendi hinterlandında önemli oranda etkili olmaya başlayan bir Türkiye'nin hikâyesi böyle ortaya çıkmaktadır.

3. TÜRKİYE MARKASININ SEMBOLİK SERMAYESİ VE TANITIM

Her ülke kimlik inşasından imaj yönetimlerine kadar kamu diplomasisi araçlarıyla kendi ülke markaları üzerine çalışır ve markalama süreçlerini gerçekleştirir. Bu süreçler bir devamlılık arz edeceği gibi çeşitli büyük dönüşümlerle birlikte kopuşlar veya değişimler de yaşanabilir. Kamu diplomasisi çeşitli araçlarıyla siyasal kurumlarından sivil toplumuna, ekonomik ve kültürel araçlarına kadar pek çok unsuru bu uğurda harekete geçirme sürecidir.

Türkiye de bu bakımdan yukarıda tartışılan sorunları ve süreçleri geçmişinde yaşayıp bütün bu süreçleri dönüştürerek bugünlere gelmiş; bu dönüşümün etkisi ve neticeleri turist sayısından Türkiye markasının bilinirliğinin artışına ve eğitim-sağlık turizmi gibi alanlardaki niteliksel ağırlığın artışıyla somut bir şekilde görülmeye başlanmıştır.

Yakın zamana kadar herhangi bir sıradan üçüncü dünya ülkesi refleksleri, tanıtım faaliyetleri, kendini tanımlama vizyonu ve bir geri kalmışlık psikolojisiyle hareket ettiği iddia edilebilecek Türkiye'nin tanımlama ve tanıtım süreçlerinin dönüşümü bir anlamda sembolik sermayesini daha çok kullanmasıyla da mümkün olmuştur.

Türkiye'nin en büyük sembolik sermayesi imparatorluk tarihinden gelen ve kendisini dünyadaki ülkelerin hemen hepsinden daha farklı ve tanıtım anlamında da daha özgün, avantajlı bir yere koyan tarihsel, kültürel ve medeniyetle ilgili unsurlarıdır. Bu Cumhuriyet'in kurulmasından sonra başlayan ve çok uzun süre çeşitli vesayet biçimleriyle de devam eden Batıcı kültürel ve sembolik hegemonyanın uzun süre görmezden geldiği; (ilginç bir şekilde) yerlilerden çok yabancıların farkında olduğu bir sembolik sermayedir.

Şu veya bu şekilde bu tür bir yeniden markalama süreci rejim değiştiren ülkelerde rastlanan bir süreçtir. Mesela Olins'e göre Fransa'da imparatorluktan cumhuriyetlere giden süreçte yeniden markalama faaliyetleri söz konusu olmuş, yeni kurulan cumhuriyet kendisini halkına ve uluslararası topluma anlatmaya çalışmıştır (2002, s. 248).

Olins (2002), imparatorluklar ve sömürge dönemi bittikten sonra pek çok ülkenin ortaya çıktığını bu yeni devletlerin kendi ulus kimliklerini inşa etmek için önemli çabalar sarf ettiklerini tartışmıştır. Pek çok yeni kurulan ulus-devletin tersine imparatorluk devamı olan devletler isteseler de istemeseler de imparatorluk tarihinin sembolik mirasının üzerinde oturur ve imaj/marka yönetimi bakımından bu çoğu zaman önemli oranda avantajlar da barındırır. Pek çok toplum için imparatorluk geçmişine sahip olmak kültür ve

medeniyet unsurları bakımından bir hazineye sahip olmak gibidir ki bunun en bariz örneklerinden biri de İngiltere'dir. Bugün Kraliyet ailesi İngiltere'nin en önemli marka değeri, kamu diplomasisi aracı ve tanıtım unsuru olmaya hâlen devam etmektedir. Kraliyet ailesi İngiltere'nin önemli bir sembolik sermayesidir. Yine Commonwealth üyesi ülkelerin halkları üzerindeki etki bakımından da İngiltere imparatorluk geçmişi sayesinde hâlen önemli bir cazibe merkezidir çünkü imparatorluk merkezidir.

Türkiye'yi diğer ülkelerin çoğundan ayıran ve esas marka değerini, tanıtım unsurunu oluşturan şeyler de ne plajları ne antik Yunan kalıntıları ne de Batılı yaşam tarzıdır. Türkiye'yi benzerlerinden ayıran en önemli sembolik sermayesi Selçuklu ve Osmanlı döneminden kalma Türk-İslam medeniyet eserleri ve kültür unsurlarıdır. Bu nedenle uzun dönem ne kadar göz ardında bırakılmış olurlarsa olsunlar Topkapı Sarayı en çok ziyaret edilen mekân, Muhteşem Yüzyıl dünyada en çok seyredilen Türk dizisidir. Türkiye'nin tarihsel, kültürel ve millî kimliğine uyuşan bir kimlik tanımlamaya ve tanıtım faaliyetine geçiş süreci ile dış politikada özne olmaya başlamasındaki ilişki önemlidir. Bir başka önemli olan şey de hem turizm hem de Türkiye markasının bilinirliğinin son yıllardaki yükselişidir.

Bu hem özgün ve farklı olana yabancıların gösterdiği ilgili ile alakalıdır hem de tıpkı İngiltere'nin Commonwealth ülkelerindeki etkisi gibi Türkiye'nin de eski imparatorluk topraklarındaki ve ata topraklarındaki etkisinden ve imajından kaynaklanmaktadır. Neticede uzun süre Türk ve İslam dünyası ile ilişkileri de o bölgelere olan ilgisi de zayıf kalan Türkiye'nin kendi kimliğinden ve tarihinden gelen sembolik sermayesini harekete geçirmeye başlaması en çok bu ülkelerin halklarında karşılığını bulmuştur.

4. TÜRKİYE KARŞITI DEZENFORMASYON

Tarihî, kültürel büyüklük, politik ve sembolik evrenin derinliği yukarıda tartışıldığı üzere önemli bir sembolik sermaye oluşturduğu gibi haklı veya haksız gerekçelerle bazı olumsuz bagajların oluşmasına da yol açar. Mesela İngiltere'nin Commonwealth ülkeleri üzerindeki veya Fransa'nın Afrika'nın bir kısmındaki sembolik ağırlığının olumlu boyutları olduğu gibi sömürgecilik döneminden kalma bir takım olumsuz çağrışımları ve ön yargıları da beraberinde getirdiği düşünülebilir. Nitekim İngiliz ve Fransız tarihinin sömürgecilik döneminde bu önyargıları haklı çıkarabilecek pek çok unsura da rastlanabilir. Bu yine de imparatorluk geçmişine sahip ülkelerin sembolik sermayelerinin getirdiği olumlu unsurların yanında daha az ağırlığa sahip olsa da yine de hesaba katılması gereken etkenlerdir. Kunczik, ulusların imajlarının olumlu yönler kadar olumsuz ön yargılardan oluşabildiğini ve uzun bir süreçte geliştiği için kolayca değişmeyeceğini söyler (1997, s. 39). Bu nedenle tanıtım ve markalama sürecinde mutlaka dikkate alınması gereken unsurlar olarak görülmelidir.

Türk tarihinde Fransa veya İngiltere örneklerindeki gibi ne sömürgecilik ne de katliamlar bulunsa da haksız suçlamalara ve

dezenformasyona dayanan olumsuz ön yargılar da Türkiye markasını etkilemektedir. Ne kadar reddi miras yaparsa yapsın, ne kadar uzun süre tarihini bir kimlik ve tanıtım unsuru olarak kullanmayı tercih etmezse etmesin dezenformasyondan kaynaklanan bu olumsuzlukların karşısına çıkmasını o ülke önleyemez. Türkiye için de böyle olmuştur. Ne kadar reddi miras söylemine sahip olursa olsun sözde Ermeni Soykırımı gibi iddialarla karşı karşıya kalmaktan kurtulamamış, Balkanlardan Kafkaslara ve tüm Batı dünyasına kadar yer yer tarihsel kökenleri bulunan Türk karşıtlığından kurtulamamıştır. Yine ne kadar laiklik vurgusu yaparsa yapsın, ne kadar Batılılaştığını ispat etmeye çalışırsa çalışsın yine de dünyadaki yaygın ve sistematik İslam karşıtlığından Türkiye de nasibini almıştır.

Bu hem resmî tarih anlatılarında inşa edilen bir ötekileştirme ve düşmanlaştırmaya dayalı kimlik politikasıdır hem de popüler kültür üretimlerinde yansımaları bulunan bir kültürel dezenformasyon ve negatif tanıtım örneğidir. İmparatorluklardan kopan etnik unsurların uluslaşma süreçlerinde ulusal kimliklerini imparatorluğun sahibi olan milleti ötekileştirerek inşa etmeye çalışması bu örnekleri yaygınlaştıran temel faktördür. Türklerin imparatorluk sahibi millet olduğu düşünüldüğünde Türk İmparatorluğu'ndan kopanların uluslaşma süreci de böyle teşekkül etmiştir. Yine kökeni Malazgirt'e ve Haçlı Seferleri'ne kadar giden bir negatif Türk algısının izleri de pek çok yerde kendisini göstermektedir.

Hollywood filmlerinden Avrupa filmlerine kadar sinemada Türk karşıtlığının ve Türkiye'ye yönelik bir negatif tanıtımın örneklerine rastlanmaktadır. Arabistanlı Lawrence'dan Geceyarısı Ekspresi'ne ve Kurtlar İmparatorluğu'na kadar birçok yapımla Türk karşıtı bir dezenformasyon örneği sergilenmektedir. Benzer durum dizi sektöründe veya habercilikte de sergilenmektedir. Birçok dizi ve filmde Türkler 'kötü adam' karakterlerini teşkil etmekte, uluslararası medyada Türkiye ile ilgili olumsuz haberler ya ön plana çıkarılmakta ya da tamamen dezenformasyon yapılmaktadır. Elbette bunda tarihsel, kültürel ve sembolik evrenden gelen ön yargıların yanı sıra bu tür Türk karşıtlığının bilhassa Türkiye'nin ABD başta olmak üzere Batı ile dış politika gerginlikleri yaşadığı ve Batı vesayetine meydan okuduğu dönemlere denk gelmesinin de etkisi bulunmaktadır.

Üstelik bu durum Türk karşıtı belli gruplarla veya diasporalarla sınırlı bir durum da değildir. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan, Türkçe konuşan birçok kişi de Türkiye karşıtlığını örgütlemekte görev almaktadır. Medyada Türkiye'ye yönelik dezenformasyonda rol alıp, yabancı ülkelerin kamuoyunu bir "Türk uzman veya gazeteci" sıfatıyla Türkiye aleyhine yönlendirmeye çalışmaları yabancı bir Türkiye uzmanının yapacağından çok daha etkili olma potansiyelini taşımaktadır. Türkiye'yi bu dezenformasyon üzerinden okuyup anlamaya çalışan Batılı kamuoyunun çoğu zaman büyük yanılgılara düşmesinin sebebi de bundandır. Bilhassa bu gazeteci, akademisyen, edebiyatçı veya sanatçı unvanı taşıyan isimlerin yabancı medyada Türkiye

aleyhine konuşmalarında kuşkusuz bir ödül-ceza ilişkisi de bulunmakta, bir tür kolonyal ilişki farklı bir tarzda oluşturulmaktadır.

Yine Türkiye karşıtı dezenformasyonun Türk vatandaşlığı bulunanlar tarafından yapıldığı alanların başında sinema da gelmektedir. PKK veya FETÖ gibi Türkiye düşmanı terör örgütlerinin argümanlarını haklı çıkarırcasına yazılan senaryolardan, Türk ailesini kadınlara yapılan zulmün ve tahakkümün merkezi olarak resmetmeye, Türkiye'nin taşrasını kötülüğün yuvası olarak tasvir etmeye ve İslam karşıtı sembolleri özenle kullanmaya kadar pek çok örnek bu bağlamda değerlendirilebilir. Yine buna benzer örnekler edebiyatta, dizilerde veya ünlülerin yaptığı konuşmalar veya paylaşımlarda görülebilir.

5. TÜRKİYE'NİN YUMUŞAK GÜÇ UNSURLARI

Türkiye karşıtı dezenformasyona, Türkofobik siyasal söylem ve kültürel üretime ve Türk karşıtı lobilere karşılık Türkiye önemli yumuşak güç unsurlarına sahiptir. Türkiye karşıtı unsurların ağırlığından çok daha büyük bir potansiyel ağırlığa sahip bu yumuşak güç unsurlarının değerlendirilmesi konusunda de yine önceki bölümlerde anlatıldığı üzere son yıllarda çok daha etkili olunmaya başlanmıştır.

Türkiye'nin yumuşak güç unsurları arasında Türk medyası önemli bir rol oynamaya başlamıştır. TRT World, TRT Arapça, TRT Fransızca, TRT Balkan ve TRT Afrika gibi uluslararası kanalların TRT tarafından açılması son yıllarda gerçekleştirilmiştir. Uzun yıllar içe dönük bir medya ve siyaset anlayışıyla âdeta küresel ve bölgesel iddialarından vazgeçmiş bir algı oluşturan Türkiye'nin dış politikadaki özne olma mücadelesinin izdüşümü medya alanında da söz konusu olmaktadır. Devlet kanallarının yanı sıra Daily Sabah, A News gibi özel kanalların da bu alanda inisiyatif almaları bu özgüvenli yaklaşımın devlet kurumlarıyla sınırlı olmadığını da göstermektedir.

Türkiye'nin tanıtımı, imaj ve yönetimi bakımından günümüz medya düzenine sağlanan uyumun en son örneklerinden biri de dijital medyadaki atılımlardır. Bilhassa medyanın önemli oranda dijital platformlara kaydığı bir medya dünyasında TRT'nin "Tabii" platformunu kurarak uluslararası rekabette yer alması çok önemlidir. Kuşkusuz tüm bu ve benzeri atılımlarda Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı'nın kamu diplomasisi yönetiminin payı büyüktür.

Türkiye'nin yumuşak güç unsurlarına son yıllarda etkili çalışmalarıyla eklenen Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), Maarif Vakfı, Yunus Emre Enstitüsü gibi kurumlardan da bahsetmek gerekmektedir. TİKA'nın Türkiye'nin sembolik sermayesinin önemli unsurları olan ve Viyana'dan Çin Seddi'ne, Kazan'dan Mağrip'e kadar yayılmış Türk kültür ve medeniyet eserlerine sahip çıkma hamlesi tüm bu coğrafyadaki Türkiye'nin kültürel ve

sembolik ağırlığı bakımından da Türkiye markasının gücü bakımından da önemlidir.

Yine hem Türk diasporasının hem de hâlihazırda Türkiye'nin tarihsel ve kültürel etki alanında bulunan ve üç kıtada yaşayan halkların gençlerinin Türkiye'de eğitilmesi ve Türkiye'nin etki alanında kalmaları için faaliyetler gösteren YTB de yine Türkiye'nin tanıtılmasında büyük görevler üstlenmiştir.

Benzer bir şekilde Maarif Vakfı ve Yunus Emre Enstitüsü de dünyanın pek çok yerinde Türk okulları ve Türkçe kurslarıyla Türkiye'nin yumuşak gücünü teşkil etmektedir. Elbette Türk ve İslam coğrafyasında Türkiye'nin sembolik sermayesinden dolayı Türkiye'nin kurumları tüm bu kültürel ve sembolik rekabette büyük avantajlara sahiptir. Burada önemli olan nokta Türkiye'nin hem sembolik sermayesinin güçlü olduğu kendi hinterlandında hem de dünya diğer yerlerindeki bu yumuşak gücünü son dönemde yakalamış olmasıdır. Kuşkusuz bunun önceki bölümlerde tartışıldığı Türk dış politikasının küresel bir aktör ve özne olmasına dönük mücadelesiyle ilgisi olduğu kadar Türkiye'nin kendi kimliğine, kültür ve medeniyet değerlerine uyum gösteren bir siyaset, imaj, marka ve tanıtım çizgisine gelmiş olmasıdır.

Bu noktada Dışişleri Bakanlığı'nın rolü de kuşkusuz büyüktür zira diplomatik alanda verilen mücadelelerin Türkiye'nin marka değerine ve tanıtımına büyük katkısı olmaktadır. Mesela Ukrayna-Rusya Savaşı sürecinde bilhassa da Tahıl Koridoru Anlaşması ile Türkiye dünyadaki büyük bir gıda sorununun ortaya çıkmasını engelleyen tek aktör konumuna gelmiştir.

Benzer bir şekilde Antalya Diplomasi Forumu, TRT World Forum gibi diplomasi dünyası için önemli etkinliklerin de bu noktada önemli bir tanıtım katkısı olduğu söylenebilir.

Bu noktada Türkiye'nin dünyadaki karşılığı ve tanınırlığı bakımından önemli bir faktörü de Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın teşkil ettiği söylenebilir. Dünya medyasının uzun yıllar boyunca Türkiye'yi çok da fazla gündem yapmazken çeşitli biçimlerde özellikle 2000'lerin sonundan itibaren Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ve o bağlamda da Türkiye'nin politik konumunu, tavırlarını, gündemini önemli dünya gündem maddelerinden birine dönüştüğü görülmektedir. Bu durum Türkiye'nin dünyadaki imajını etkilemekte, Türkiye'nin dünya gündeminde önemli aktör olarak zikredilmesine sebep olmuştur.

Yine hem pandemi döneminde hem de çeşitli afet ve krizlerde Türkiye'nin millî gelirine oranla dünyanın en çok yardım yapan ülkesi olması Türkiye'nin tanıtımına katkı yapan çok önemli bir hadise olarak tarihe geçmiştir. Mesela Koronavirüs salgını döneminde Türkiye dünyanın 116 ülkesine (içlerinde ABD ve AB üyesi ülkeler de bulunuyor) sağlık ve ilaç malzemesi dolu yardım uçakları göndermesi bunun bir örneğidir. Her bir uçağın üzerinde de Türkiye'nin tanıtımına ve kimliğe dair önemli bir örnek olarak İslam âlimi Mevlâna Celaleddin-i Rumi'nin Mesnevi'sinden beyiti de bulunmaktadır. "Ümitsizliğin ardında nice ümitler var... Karanlığın ardında nice güneşler var..." Yine benzer bir şekilde dünyanın büyük afet yaşayan

bölgelerinde Türkiye yardımlarıyla gündem olmaktadır. Başta Somali gibi ülkeler olmak üzere dünyada açlık sorunuyla karşı karşıya kalan ülkelerde hem devlet hem de sivil toplum kuruluşlarıyla Türkiye önemli ve ses getiren bir varlık göstermektedir.

Birçok ülke gibi Türkiye'nin de dünyadaki tanıtımında spor önemli roller oynamaktadır. Futbol, basketbol, voleybol, halter, güreş ve atletizm branşlarında Türk sporcuların başarıları bu bakımdan Türkiye'nin tanıtımına katkı yapmaktadır.

Türkiye'nin en önemli yumuşak güç unsurlarından birisini de Türk dizi sektörü oluşturmaktadır. Türkiye bugün dünyanın en çok dizi ihraç eden ikinci ülkesi konumundadır. Dünyanın uzak coğrafyalarında bile Türkiye diziler üzerinden tanınmaya, bilinmeye, merak edilmeye başlanmış; bunun hem turizme hem Türkçe öğrenmeye yönelik ilgiye hem Türkiye markasının bilinirliğine hem de Türk kültürünün tanınmasına önemli katkılar olmuştur (Bilgin, 2022). Elbette Türk dizilerinin Türkiye'yi, Türk kimliğini, değerlerini ve dış politikasındaki çizgisini ne kadar temsil ettiğine dair önemli sorunlar da bulunmaktadır. Tüm bu sorunlar Türkiye'nin kendi içindeki kültürel hegemonya tartışmalarıyla ilgilidir. Bu, bazı örneklerde Türk dizileri veya sineması üzerinden Türk karşıtlığı yapılmasına kadar gidecek bir sorun alanı oluşturmaktadır. Lâkin başta TRT olmak üzere Türk dizi sektöründe bu hegemonik yapıyı dengeleyecek dizilerin üretilmesi ayrıca önemlidir. Bu, sadece Türk ve İslam coğrafyasında değil Venezuela'da bile karşılık bulan bir çabadır.

Türkiye'nin yumuşak güç unsurlarından en önemlilerinden biri de Türkiye dışında yaşayan Türklerdir. Hem göç yoluyla dünyanın çeşitli ülkelerinde oluşmuş Türk diasporası hem de hem imparatorluk hem de kadim Türk tarihi bakiyesi olan ve birçok ülkede yüzyıllardır yaşayan Türk nüfus Türkiye'nin o ülkelerdeki en önemli yumuşak güç potansiyellerini oluşturmaktadır. Hem kültürel tanıtım hem de söz konusu ülkelerdeki toplumsal ve siyasal ağırlık bakımından yurtdışı Türklerinin Türkiye için önemli bir potansiyel olduğu ortadadır.

Kuşkusuz Türkiye'nin Balkanlar, Kafkaslar, Ortadoğu ve Orta Asya gibi bölgelerdeki Türk nüfusa yönelik sistematik politikalar üretmesi, bu nüfusa Türkiye'yi hem tanıttacak hem de bu Türk halklarını Türkiye'nin güç unsuru olarak kullanabilecek bir vizyon ve şuurla hareket etmesi ancak 1990'larla birlikte başlamış ve 2010'larla birlikte hız kazanmıştır.

Benzer bir durum Türk diasporası için de geçerlidir. YTB'nin tarihinin çok da eski olmadığı ve Türk diasporasının birtakım faaliyetler üzerinden bütünlüğüne zarar verildiği düşünülürse diaspora yönetiminin de ancak yakın zamanlarda nispeten daha sistematik hâle geldiği söylenebilir.

Ermeni diasporasının Ermenistan için oynadığı rol düşünüldüğünde (her ne kadar ev sahibi ülkenin desteği bakımından büyük farklar olsa da) Türk diasporasının Türkiye için nasıl büyük bir potansiyel taşıdığı görülmelidir. Zaten YTB gibi kurumların ortaya çıkışıyla ve Türkiye'nin yurtdışı Türklerini

bir yumuşak güç olarak gören, Türkiye'nin tanıtımı için de potansiyel taşıdığına farkında olan yaklaşımı işte Türkiye'nin tanıtımının hangi ekseninde dönüştüğünün de bir göstergesidir.

Sonuç

Türkiye'nin tanıtım stratejilerinde önemli bir dönüşüm bulunmaktadır. Bu dönüşümün neticesinde turizmdeki kayda değer turist sayısı ve geliri artışından Türkiye'nin markalaşması ile bilinirliğindeki yükselişe kadar önemli somut sonuçları bulunmaktadır. Bütün bu dönüşüm esas olarak dış politikada Türkiye'nin bütün yarı-bağımlılık ilişkilerini, vesayet biçimlerini kırarak küresel düzeyde bir aktöre ve bölgesel liderliğe giden rolüne giden dönüşümüyle paralel bir dönüşümdür.

Aynı zamanda bu dönüşümde Türkiye'nin tarihsel, kültürel ve sembolik kimlik çerçevesine daha uyumlu bir markalaşma ve tanıtım stratejisi izlemesinin de payı büyüktür. Bu stratejiyi izlemeye başlaması ile Türk dış politikasının tanımlanan veya belirlenen bir konumdan özne konumuna yükselişinin, bağımsız ve imparatorluk geçmişi olan bir ülke olarak görelilik olarak geçmişe göre daha proaktif bir dış politika izlemesi ile paraleldir. Bütün bu süreçler vesayet dış politikada olduğu kadar Batının zihniyet ve kültür üzerindeki hegemonyasına rıza gösteren anlayışta da kırılarak tanıtım stratejisinde kendisini gösterdiğini de ortaya koymaktadır. Kendisini Batı'ya göre konumlayan, tanımlama üstünlüğünü kendisi alamayan ve dolayısıyla öznellik hâlinde vazgeçen bir tanıtım stratejisini dönüştürmesi önemlidir.

Türkiye kendi tarihsel, kültürel kimliğine ve sembolik güç unsurlarına dayanan bir markalaşma ve tanıtım anlayışıyla hem kendi hinterlandı denilebilecek Türk ve İslam coğrafyasında büyük bir ağırlığa kavuşarak mevcut potansiyelini harekete geçirmiştir hem de özgünlüğün, farklılığın talep edildiği bir dünyada Batı'ya benzerlik üzerinden değil kendi tarihsel, kimliksel özgünlüğü üzerinde kendi tanıtım stratejisini inşa ederek sembolik sermayesini kullanmıştır.

Bütün bu süreçlerde Türkiye'nin yumuşak güç potansiyelini oluşturan pek çok unsurun başta devlet kurumları üzerinden harekete geçirildiği söylenebilir. Kamu diplomasisinin pek çok aracının harekete geçirilmesinin yanı sıra bilhassa Türk Dizi sektörü gibi sivil ağırlıklı girişimlerin önemli rol oynadığı da söylenebilir. Türkiye dış politikasından kamu diplomasisine, sivil unsurlarından diasporasına kadar önemli bir sembolik sermaye sahiptir ve bunu harekete geçirip uygulayabilen bir tanıtım stratejisine dönüşüm sürecinin potansiyeli büyüktür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Oğuzhan Bilgin: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Oğuzhan Bilgin: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Bilgin, O. (2024). Türkiye markasının dinamikleri: Tarih, toplum, kültürel kimlik ve dış politika. *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 448-466. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1578269>

Kaynakça

- Aksungur, A. G. (2008). *Turizmde markalaşma ve tanıtma faaliyetlerinin önemi: İspanya ve Türkiye'nin karşılaştırmalı analizi* [uzmanlık tezi] Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Tanıtma Genel Müdürlüğü.
- Bilgin, O. (2022). *Türkiye'nin yumuşak gücü: Türk dizileri*, Diplomasi Vakfı Yayınları.
- Carmichael, S. (2019). *Siyah iktidarı* (Çev. G. Doğduaslan). Dipnot Yayınları.
- Çağaptay, S. (26 Ekim 2009). *Is Turkey leaving the West?* 26 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2009-10-26/turkey-leaving-west> adresinden alınmıştır.
- Çağaptay, S. (15 Kasım 2010). *Sultan of the Muslim world*, 23 Nisan 2024 tarihinde <https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2010-11-15/sultan-muslim-world> adresinden alınmıştır.
- Gardner, D. (24 Temmuz 2017). *Turkey's eastward shift can be halted*, 10 Haziran 2023 tarihinde <https://www.ft.com/content/ad65e8d4-7049-11e7-aca6-c6bd07df1a3c> adresinden alınmıştır.
- Gauthier-Villars, D. (14 Ağustos 2018). *Turkey shifts toward Russia as sanctions sour U.S. relations*, 14 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.wsj.com/articles/turkey-shifts-closer-to-russia-1534289856> adresinden alınmıştır.
- Güner, S. İ. (2012). Religion and preferences: A decision theoretic explanation of Turkey's new foreign policy. *Foreign Policy Analysis*, 8(3), 217-230. <https://doi.org/10.1111/j.1743-8594.2011.00152.x>

- Hakura, F. (14 Ağustos 2018). *The West cannot afford losing Turkey to Russia and Iran*". 13 Mayıs 2024 tarihinde <https://edition.cnn.com/2018/08/14/opinions/west-losing-turkey-opinion-intl/index.html> adresinden alınmıştır.
- Huntington, S. (2004). *Who are we? The challenges to America's national identity*. Simon & Schuster
- Kunczik, M. (1997). *Images of nations and international public relations*. Lawrence Earlbaum Associates.
- Foucault, M. (2003). *Cinselliğin tarihi* (Çev. V. Urhan), Ayrıntı Yayınları.
- Nas, A. (2017). Branding and national Identity: The analysis of "Turkey: Discover the potential" Campaign. *Bilig*, 201-224.
- Nietzsche, F. (2010). *Ahlakın soykütüğü üstüne* (Çev. A. İnam), Say Yayınları.
- Olins, W. (2002). Branding the nation — the historical context. *Journal of Brand Management*, 241-248.
- Steyn, M. (4 Haziran 2010). Who lost Turkey?". 8 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.washingtontimes.com/news/2010/jun/4/who-lost-turkey/> adresinden alınmıştır.
- Yazar, F. (2021). Kamu diplomasisi bağlamında Türkiye'nin ulus markalama faaliyetlerinin değerlendirilmesi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 133-150

Extended Abstract

Discussions on Türkiye's publicity in the world necessitate a discussion of a framework regarding Türkiye's representations and identity. The basic assumptions of this study are that the framework regarding Türkiye's promotion should be far beyond a country that describes itself solely through its touristic places. This assumption also leads us to a discussion of identity and self-definition. The literature on Türkiye's publicity should also go beyond an average public diplomacy discussion. In this context, publicity also reveals that a self-definition process should be addressed and a historical, sociological and political identity discussion.

This study attempts to establish such a framework and adopts comparative historical analysis as a method. In this context, the concept of definition brings with a discussion of power and hegemony and brings up the subjectivity issue within contemporary social science literature. The position of being a subject regarding defining oneself, not by others, is a process related to power and hegemony struggles. Having the superiority of definition is also important at this point.

Discussing how Türkiye defines and introduces itself also requires a discussion of cultural hegemony and identity, and therefore requires comparative political history analyses, international power discussions, and

the culture-identity relationship to be conducted together. As claimed in this study, the processes of definition and self-definition are related to power and hegemony relations.

It can be said that a secondary positioning aimed at making itself accepted by the West was effective in Türkiye's publicity for a long time. In this respect, both the influence of the West's cultural hegemony and the influence of the basic foreign policy axis, which can be described as semi-dependence on the West, can be stated.

Türkiye has a different story than many nation-states. Türkiye means much more than nation-states invented lately and formed with national identity-building policies. It has a history and identity that has established a world empire and has been one of the most important centers of world culture and civilization for a long time.

During the Republican period, with the long-term dominance of Western-centric foreign policy and Western cultural hegemony that accompanied it, Türkiye was not seen as a continuation of an empire or a country that founded civilization. There was a period in which a self-orientalist approach was effective or a definition that saw Türkiye as a third world country. Defining oneself according to the definition of others meant giving up being a subject and consenting to the acceptance of the power relationship. The passive and largely semi-dependent relationship of Turkish foreign policy with the West that continued until the recent past, and the passivity and objectification that can be called self-orientalist in defining itself are directly related to each other.

These long periods when Turkish foreign policy experienced the problem of Western tutelage were also the periods when Türkiye experienced the process of perceiving and defining itself through the West. The state of accepting the superiority of the West in foreign policy in a way developed in parallel with the process of leaving the superiority of definition and the state of being a subject to the West, which was discussed in the previous sections.

Türkiye's use of its historical story, symbols, and works from the Turkish-Islamic history in its promotional strategies constitutes the reflection of its struggle with Western hegemony in this foreign policy in its publicity activities.

Especially towards the end of the 2000s, Turkey's approach to gaining autonomy from a Western-centric foreign policy and opening up intensively to the Turkish and Islamic world, which was largely ignored before 1990, was developing in parallel with this.

In this context, Turkophobia in the world also constitutes an important dynamic regarding the image of Türkiye and the Turkish nation. Examples of anti-Turkism and negative promotion of Türkiye can be found in cinema from Hollywood films to European films. In many TV series and movies, Turks have begun to be the 'bad guy' characters, and negative news about Türkiye

is either highlighted in the international media or disinformation has been seen. Of course, this is due to prejudices stemming from the historical, cultural and symbolic universe, as well as the fact that this type of anti-Turkishness coincides with periods when Türkiye has foreign policy tensions with the West, especially the US. Moreover, anti-Turkish disinformation is not limited to certain anti-Turkish groups or diasporas. Some people who are citizens of the Republic of Türkiye and speak Turkish also take part in organizing anti-Turkish sentiment.

In response to anti-Turkish disinformation, Turkophobic political discourse and cultural production, and anti-Turkish lobbies, Turkey has significant soft power elements. Turkish TV series sector is the first example that comes to mind at this point. One of Türkiye's most important soft power elements is the Turkish TV series sector. Today, Turkey is the second country in the world that exports the most TV series.

Among Turkey's soft power elements, the Turkish media has begun to play an important role. Turkey's media outlets broadcasting in international languages play an important role in promoting Turkey.

There has been a significant transformation in Türkiye's publicity strategies. As a result of this transformation, a significant increase in the number of tourists and income in tourism has been achieved. Türkiye's branding has also become more known and visible.

At the same time, Turkey's branding and promotion strategy, which is more compatible with its historical, cultural, and symbolic identity framework, has also played a major role in this transformation. On the one hand, this is due to Türkiye's understanding of definition and promotion against the cultural hegemony of the West. On the other hand, the rise of Turkish foreign policy from a defined or determined position to a subject position by starting to follow this strategy is parallel to the fact that it has followed a relatively more proactive foreign policy compared to the past, as an independent country with an imperial past.

ARAP BAHARI SONRASI İRAN-SURİYE İLİŞKİLERİNDE PRAGMATİK DÖNÜŞÜM

Ali SEMİN*

Öz

Tahran-Şam ilişkileri 1946 yılında Suriye'nin bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesine çıkmasıyla başlamıştır. Ancak bu ilişkiler Şah döneminde ilerleme gösterememiştir ve özellikle 1979 Humeyni Devrimi'ne kadar giden süreçte beraber ilişkilerde yeni bir dönem ortaya çıkıyordu. İran-İrak Savaşı sırasında Suriye, Baas rejimi Arap ülkeleri arasında birliği savunmasına rağmen, Arap dünyasında Tahran'ın yanında yer alan tek ülke oldu. İran'da Humeyni rejiminin iktidara gelmesi sonucunda Suriye'de Baas partisiyle ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. Özellikle 2011'e kadar giden süreçte İran ve Suriye ilişkilerine dikkat edildiğinde en önemli faktörler jeopolitik çıkarlar, Şam'ın İran'ın Saddam iktidarıyla yaşadığı savaşta Tahran'ı desteklemesi ve karşılıklı çıkarlar doğrultusunda oluşmuştu. Örneğin, Suriye'nin İsrail, Lübnan ve Irak ile olan sınırları, Suriye'nin İran için jeostratejik önemini ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle Suriye, Lübnan Hizbullah'ına lojistik, mali ve askeri destek koridoru olarak İran için bir ileri karakol işlevi görmüştür. Ancak bu durum 2011 yılında Suriye'de Beşşar Esed rejimine yönelik gelişen protestolarla büyük bir iç savaş krizine tırmandı ve bu tablonun neticesinde İran bu iç savaşın bir aktörü haline gelmiştir. İran, Suriye'de gelişen bu savaş karşısında Baas iktidarını desteklemiştir. Özellikle "İran'ın ideolojik farklılıklara rağmen Esed'i desteklemesiyle beraber Şam-Tahran ilişkileri yeni bir döneme mi girdi?" sorusunun ele alındığı bu çalışmada jeopolitik hususların, askeri gelişmelerin, İran'ın nükleer faaliyetlerinin ve stratejik unsurların ikili ilişkilerde etkisi irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İran, Suriye, Jeopolitik, Strateji, Nükleer Faaliyet.

PRAGMATIC TRANSFORMATION IN IRAN-SYRIA RELATIONS AFTER THE ARAB SPRING

Abstract

Tehran-Damascus relations began in 1946 with Syria's emergence as an independent state. However, these relations did not progress during the Shah's reign, and a new era in relations began to take shape, particularly in the period leading up to the Khomeini Revolution of 1979. During the Iran-Iraq war, Syria was the only country in the Arab world to side with Tehran, even though the Baathist regime advocated for unity among Arab countries. After the Khomeini regime came to power in Iran, Syria started to improve its relations with the Baath Party. Particularly in the

* Dr. Öğr. Üye. Ali SEMİN, İstanbul Gelişim Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, <https://orcid.org/0000-0002-0223-7760>

period leading up to 2011, the most important factors in the relations between Iran and Syria were geopolitical interests, Damascus's support for Tehran in Iran's war against Saddam, and mutual strategic interests. For example, Syria's borders with Israel, Lebanon, and Iraq underscore Syria's geostrategic importance for Iran. In other words, Syria has functioned as an outpost for Iran, serving as a corridor for logistical, financial, and military support to Lebanese Hezbollah. However, this situation escalated into a civil war crisis with the protests against the Bashar al-Assad regime in Syria in 2011, and as a result, Iran became an active participant in the civil war. Iran supported the Baath government throughout the conflict in Syria. This study analyzes the impact of geopolitical issues, military developments, Iran's nuclear activities, and strategic factors on bilateral relations, with a particular focus on the question: "Have Damascus-Tehran relations entered a new era with Iran's support for Assad despite ideological differences?"

Keywords: *Iran, Syria, Geopolitics, Strategy, Nuclear Activity.*

Giriş

Orta Doğu bölgesi tarih boyunca belli bir doğrultuda gelişim göstermemiştir. Bölgenin değişken yapısı ve kaygan zemini gerek bölge halklarını gerekse de devletleri inşili çıkışlı bir ilişkinin içinde hayatlarını idame ettirmeye sevk etmektedir. Bölgenin iki önemli devleti İran ve Suriye'nin ilişkileri de bu bağlamda oldukça değişken bir yapıya sahiptir. 1979 yılında Humeyni'nin liderliğinde gerçekleşen İran Devrimi'nin ardından İran-Suriye ilişkilerinin seyri önemli ölçüde değişmiştir ve her iki ülke de "stratejik müttefik" konumunda hareket etmeye başlamıştır. 8 yıl süren İran-İrak Savaşı ile Tahran-Şam; siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, askeri ve daha pek çok alanda iş birliğine gitmiştir. Dahası Suriye, İran-İrak Savaşı'nda tüm Arap devletlerini karşısına alarak Humeyni rejimini desteklemiştir. Şu hususa dikkat çekmekte fayda vardır; Suriye ve Irak'ta Baas partisi iktidarının mantığında Arap birliği vurgusu önemli yer tutmakla beraber Suriye'deki rejim, İran-İrak Savaşı'nda Tahran yönetimini desteklemiştir. Özellikle bu desteğin arkasındaki nedenlere bakıldığında İran'ın sahip olduğu petrolün Şam yönetimine ihracatı, Tahran'ın Suriye'yi yanına almasıyla sonuçlanmıştır. Bu etkinin devamı, İran'ın Arap dünyası üzerinde daha etkin bir politika izlemesini kolaylaştırmıştır.

Bu bağlamda her ne kadar İran-Suriye ilişkilerindeki ana dinamiklerden biri mezhepsel yakınlık olarak düşünülse de Tahran'ın izlediği pragmatik dış politikalar üzerinden okumak daha etkili olur. Çünkü İran'ın dış politikasındaki stratejilerde kendi ulusal çıkarlarının öne çıktığı söylenebilir. Bu minvalde İran'ın Şiilik kimliği üzerine inşa ettiği düşünülen dış politikası, Suriye özelinde dikkat edildiğinde mezhepsel bağlılığı veya benzerliğini yansıtmamaktadır. Dolayısıyla mezhepsel yakınlığının olduğu yönündeki düşüncelerin aksine Suriye'deki Nusayrilerin Şiiliğin bir kolu olmadığını söylemek mümkündür. Dahası 2011 yılında başlayan Arap Baharı ile Suriye'deki halkın barışçıl gösterilerine Esed rejiminin sert müdahalesi

şiddetlenerek bir iç savaşa dönüşmüştür. Böylece Esed rejimi, Suriye’de yaşanan halk gösterilerinden sonraki süreçlerde ülke topraklarında kontrolü kaybetmeye başlamasının sonucunda Rusya ve İnan’dan destek istemiştir. İnan ve Rusya’nın iç savaşa müdahil olmasıyla beraber Tahran-Şam ilişkileri daha fazla derinleştirilmiş ve geliştirilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Türk akademik literatüründeki eksikliğin giderilmesi ve İnan-Suriye ilişkilerine yeni bir perspektif kazandırılmak olarak seçilmiştir. Suriye-İnan ilişkilerinin geliştirici süreçleri değerlendirilerek Şam rejiminin Tahran’ın nükleer faaliyetlerine bakış açısı yansıtılmaya çalışılacaktır. “İnan’ın nükleer faaliyetleri Suriye için bir tehdit midir yoksa bir bölgesel güç potansiyeli olarak fırsat mıdır?” sorularına yanıt aranacaktır.

1. İNAN AÇISINDAN SURIYE’NİN ÖNEMİ

Suriye 1946 yılında bağımsızlığına kavuştuktan sonra bölge ülkeleriyle siyasi, ekonomik, sosyal ve diğer alanlarda ilişkiler kurma çabası içerisine girmiştir. Ancak Şah yönetimi döneminde İnan ile ilişkilerini geliştirememiştir. Özellikle 1948 yılındaki Arap-İsrail savaşı sırasında Tahran yönetiminin İsrail ile diplomatik ilişkiler kurması, ister istemez Suriye ile de olan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemişti. 1962 yılında İsrail’in Tahran’da diplomatik temsilcilik açması ve Şah yönetimiyle birçok alanda iş birliğine yönelmesi sebebiyle Tahran yönetiminin, Şam ile olan ilişkilerinde ciddi sorunlar yaşadığını belirtmek gerekir. Başka bir ifadeyle bu dönemde Şah yönetiminin İsrail’le çeşitli anlaşmalar yapması Tahran ile Şam arasındaki ilişkilerin gelişmesine engel olmuştur. Bu nedenle İnan ile Suriye arasındaki siyasal, ekonomik, sosyal ve askeri alanlardaki ilişkilerini iki döneme ayırarak analiz etmek, hem iki ülkenin inişli-çıkışlı ilişkilerine daha geniş bir perspektiften bakılması açısından hem de İnan’ın bölgede Şii hilali üzerinden izlediği Orta Doğu stratejisini anlayabilmek açısından önemlidir. Dolayısıyla İnan-Suriye ilişkileri genel manada Şah dönemi ile Humeyni dönemi olarak ikiye ayrılmaktadır.

Şah döneminde iki ülke arasındaki gerilimin temel nedenlerinden ilki, İnan’ın Arap-İsrail savaşlarında Araplarla birlikte İsrail’e karşı Filistin davasında etkin bir rol üstlenmemesidir. İkincisi ise Şah Rıza Pehlevi’nin İsrail’i tanımasıdır. Bu iki etken, Tahran-Şam yönetiminin arasındaki ilişkilerinin durulmasına yol açmıştır (Abdulmati, 2018). Ancak 1979 yılında İnan’da yaşanan devrimin ardından iki ülke de geçmişteki gerilime adeta bir sünger çekerek birçok alanda iş birliğine gitmiştir. Ayrıca taraflar, Orta Doğu’da yaşanan hemen hemen bütün gelişmelerde birlikte hareket etmeye özen göstererek İnan Devrimi’nden bu yana bölgenin önemli iki “stratejik ortağı” haline gelmiştir. Aslında gerek İnan’ın gerekse de Suriye’nin, stratejik

ortak konumuna gelmelerinde iki ülkenin de bölgedeki risk ve fırsatları kendi lehlerine dengelemelerinin tesiri büyüktür. Bu bağlamda iki ülkenin Orta Doğu'da kendilerine ortak hareket etme alanları oluşturmaya çalıştıkları gözlemlenmektedir.

İran Devrimi, Humeyni lehine sonuçlandıktan sonra İran-Suriye ilişkileri geleceğe yönelik daha istikrarlı bir istikamette gitmeye başlamıştır. İran-Irak Savaşı'nda Irak'ta tıpkı Suriye'deki gibi Baas Partisi iktidarda olmasına rağmen Şam yönetimi İran'a destek vermiştir (El-Gareer, 2012). Şam'ın bu desteğinin arkasında iki önemli neden vardır. Birincisi, bu dönemde Irak'ın devrik Başkanı Saddam Hüseyin ile Hafız Esed arasında bölgesel liderlik rekabetinin yaşanmasıdır. Çünkü 1978 yılında Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ın Kudüs'ü ziyaret etmesi, İsrail ile "Camp David" barış anlaşması imzalaması ve İsrail'i tanımasıyla birlikte Bağdat'ta düzenlenen Arap Birliği zirvesinde birliğin merkezinin Kahire'den Tunus'a taşınması kararı alınmıştı. Böylece Arap dünyasındaki liderlik boşluğu Hafız Esed ile Saddam Hüseyin arasındaki liderlik rekabetini su yüzüne çıkarmıştı. İkinci neden ise Bağdat ve Şam yönetimindeki iktidarın Baas Partisi'nin elinde olmasıdır. Burada şu hususu da belirtmekte fayda vardır ki Irak'ta ve Suriye'de iktidarda bulunan Baas Partileri arasında benzerlik olsa da mezhepsel olarak katı bir ayırım vardır. Çünkü Irak'taki Baas Partisi lideri Saddam Hüseyin koyu bir Sünni Arap milliyetçisi iken Suriye'deki Hafız Esed yönetimi Arap ve Şii mezhebine bağlı Nusayridir. Bu sebeple İran ile mezhepsel olarak da bağı bulunan Esed, Saddam'a karşı Tahran yönetimine destek vermiştir.

Suriye stratejik olarak Tahran yönetiminin Arap dünyasına açılan kapısı konumundadır. İran, İsrail'e karşı desteklediği Hizbullah'a askeri ve lojistik yardımlarını Suriye üzerinden doğrudan Lübnan'a ulaştırmaktadır. Ayrıca Suriye yönetimi İran ile bir araya gelerek İsrail'e karşı oluşturduğu eksenle Lübnan'daki Hizbullah'ı ve Filistin'deki HAMAS'ı desteklemektedir. Nitekim bu hattın getirileri doğrultusunda bölgedeki stratejik planlarını da uygulayabilmektedir (Mahcup, 2012).

İran'ın Suriye'deki stratejik çıkarlar dikkate alındığında mezhepsel benzerlikten ziyade jeopolitik bağlamın öne çıktığını söylemek mümkündür. İran için Suriye'nin, 2011 yılından sonra Tahran'ın Orta Doğu bölgesine ilişkin stratejik hamlelerinde adeta önemli bir eksen olarak Şii hilali projesi bağlamında bir sac ayağını teşkil ettiğini ifade etmek yanlış olmaz. Bu bağlamda İran'ın Suriye'deki nüfuzunun, aynı zamanda jeopolitik anlamda İsrail'e karşı bir hareket noktası da oluşturduğu söylenebilir (Kinninmont, 2014).

Özellikle İran, Esed rejimini desteklemesi dışında Suriye'de bulunan vekillerini de himayesi altında tutmaktadır. Aslında İran'ın bölgede kendi sınırları dışında oluşturmaya çalıştığı savunma hattı düşüncesi veya planının arkasındaki temel nedenlerden biri olarak iç kamuoyu üzerinde sürekli güvenlik tehdidi altında olduğunu göstermeye çalıştığı anlaşılmaktadır. İran'ın bölgesel düzeyde kurduğu direniş eksenini, ülkesinin ve 1979 yılında

gerçekleşen devrimi için bir “varoluş meselesi” haline gelmiştir. Dolayısıyla İnan için Suriye'nin; bir ideolojik iş birliği partneri olmasından ziyade, jeopolitik çıkarları doğrultusunda Orta Doğu bölgesinde önemli bir devlet statüsüne sahip olduğunu vurgulamakta yarar vardır (Azizi & Barnes-Dacey, 2024).

Ayrıca İnan, 1980'li yıllarda Suriye'ye önemli ölçüde petrol yardımıyla bulunarak Şam yönetimiyle ekonomik alanda da ciddi bir iş birliği sürecine girmiştir. Aslında 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ABD ve İsrail'in uyguladığı siyasi baskının İnan-Suriye ilişkilerinin gelişmesinde büyük bir rol oynadığını söylemek mümkündür.

Bunun yanı sıra Tahran ve Şam, bölgede meydana gelen pek çok krizde de (örneğin; Refik Hariri suikastı, Irak'taki hükümet değişiklikleri, Filistin meselesi) iş birliğine gitmiştir. Diğer taraftan Mısır'ın Camp David anlaşması sonrasında Orta Doğu'daki rolünün azalması Suriye-İnan ittifakının derinleşmesine katkı sunan faktörlerden olmuştur. Suriye-İnan ittifakının önüne geçilmesi için gerek Arap ülkeleri gerekse de ABD ve İsrail yoğun bir çaba harcamıştır ancak bu stratejik girişimler sonuçsuz kalmıştır.

Bütün bu gelişmelere bakıldığında Suriye, Tahran yönetimi ile geliştirdiği ilişkileri Arap ülkeleriyle olan ilişkilerine alternatif olarak görmemektedir. Dolayısıyla Esed yönetimi, bir yandan İnan'la ilişkilerini geliştirirken öte yandan Arap dünyasındaki rolünü de muhafaza etmeye çalışmıştır. Özellikle de Suudi Arabistan ile ilişkilerinin güçlenmesi için ciddi çabalar harcamıştır. Bu doğrultuda Şam-Tahran siyasi ilişkileri değerlendirildiğinde üç önemli faktör ortaya çıkmaktadır. Birincisi, İnan rejiminin İsrail'e karşı Filistin davasını ve Lübnan'ı desteklemesi; ikincisi, İsrail ve ABD'nin ortak düşman olması; üçüncüsü ise İnan açısından Suriye'nin bölgedeki önemli stratejik noktalara sahip olmasıdır.

Suriye-İnan ilişkilerinde ortak çıkarların yanında iki ülkeyi ayıran bazı etkenler de mevcuttur. Suriye ve İnan her ne kadar iş birliği içinde olsa da iki ülkenin çıkarları bilhassa ideolojik konularda farklılık gösterebilmektedir. Örneğin Suriye ideolojik olarak “Arap ülkelerinin ulusal birliği” fikrine sahiptir. Bu çerçevede Şam'ın savunduğu Arapçılık görüşü, İnan'ın Şii temelli fikirleri ile ters düşmektedir. Dolayısıyla da Suriye, Arap ülkeleri ile İnan arasındaki sorunlarda bir nevi denge politikası izlemektedir.

2. ARAP BAHARI SONRASINDA SURİYE'DEKİ SİYASİ KRİZ VE İRAN

Suriye, Orta Doğu bölgesinde ve Arap dünyasında stratejik bir konuma sahiptir. Suriye'nin Türkiye, Irak, Lübnan, Ürdün ve İsrail ile komşu olması bu stratejik önemi daha da pekiştirmektedir. Arap dünyasında yaşanan Filistin-İsrail sorunu ve Filistin'in kendi içerisinde yaşadığı birçok meselede

Suriye'nin takındığı tutum, bu nedenle önem arz etmektedir. Benzer şekilde Suriye, Lübnan konusunda Hizbullah üzerindeki etki kapasitesiyle Hariri yönetimi ile Hizbullah arasındaki çekişmenin ve hükümet kurma krizinin aşılmasında önemli bir rol oynamıştır.

2011 yılının başlamasıyla beraber Arap ülkelerinde yaşanan ve Arap Tsunamisi olarak da adlandırılan Orta Doğu'daki değişim sürecinde, 15 Mart 2011 tarihinde Suriye'de de halk sokaklara dökülmeye başlamıştır. Fakat reform isteyen Suriyeli muhalif grupların eylemleri, Esed'e bağlı güvenlik güçleri tarafından şiddetli bir şekilde bastırılmıştır.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komiserliği (OHCHR) verilerine göre 1 Mart 2011'den 31 Mart 2021'e kadar olan zaman diliminde 306.887'si sivil olmak üzere toplamda 580.000'den fazla kişi hayatını kaybetmiştir. BM aynı zamanda bir milyondan fazla kişinin de yaralanarak çatışmalardan doğrudan etkilendiğini tahmin etmektedir. 6,7 milyonu Suriyeli mülteci olmak üzere yaklaşık 13 milyon insan savaş nedeniyle yerinden edilmiştir. 6,7 milyon Suriyeli Türkiye, Irak, Ürdün, Lübnan ve Mısır'a sığınmıştır. Bu topluluğun ise yakın veya orta vadeli bir zaman diliminde evlerine dönmeleri henüz mümkün görülmemektedir (Global Centre For The Responsibility to Protect, 2024).

Ancak İran, Suriye halkına gerçekleştirdiği insan hakları ihlallerine rağmen hala Şam yönetiminin yanında olmaya devam etmektedir ve Esed yönetimine her türlü maddi-manevi destek sağlamaktadır. Ayrıca İran'ın, Irak hava sahasını kullanarak Suriye'ye silah gönderdiği de iddia edilmektedir.

Bütün bu gelişmeler dikkate alındığında İran'ın Esed yönetiminin halkına uyguladığı tüm baskıya rağmen Şam'a destek vermesi, iki ülke arasındaki stratejik derinliği göstermektedir. Bununla beraber Esed yönetiminin Tahran için bir diğer özelliği de İran'ın uzun bir süredir yaymaya çalıştığı “Şii hilali” projesinin temel taşı oluşturmasıdır. Bu nedenle Suriye yönetimi ile İran yönetimi arasında ideolojik açıdan bulunan farklılıkların Tahran'ın dış politikasını etkilemediğini söylemek mümkündür. Ayrıca İran, Esed'in halkına baskı ve şiddet uygulamasına karşın hem Esed yönetimiyle mezhepsel bağının bulunması hem de bölgesel müttefik olması nedeniyle Esed'in şiddet politikalarına karşı çıkmamaktadır. Suriye, İran için Orta Doğu'da güvenilir bir stratejik müttefik olmakla birlikte Tahran'ın Arap ülkeleri üzerinde nüfuz kurma hedefinde de önemli bir üs konumundadır.

3. İRAN-SURİYE EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Suriye-İran ilişkileri siyasi boyutta olduğu kadar ekonomik boyutta da derinlik içermektedir. Suriye'nin İran Devrimi'nin hemen ardından Humeyni rejimini tanıması iki ülke arasındaki siyasi ilişkileri belirlediği gibi ekonomik ilişkilere de önemli bir nitelik kazandırmıştır. İran-İrak Savaşı sırasında 1981'de Şam yönetimiyle Tahran arasında ticaretin artmasını öngören ekonomik protokol imzalanmıştır. Bu protokol ile İran'ın Suriye'ye 9 ton ham

petrol vermesi karşılığında Şam da İnan'ın bir milyon ton fosfat ihtiyacını karşılamıştır. Söz konusu protokolle iki ülke arasında gelişen karşılıklı ticaret hacmi sonraki dönemlerde daha da artarak 2000 yılının Ekim ayında; enerji, demiryolu, çimento ve demir sanayisi ile mali konularda anlaşmalar yapmalarına olanak sağlamıştır.

Bunun yanı sıra iki ülkenin ekonomisi farklılıklar göstermektedir. Örneğin İnan ekonomisi ağırlıklı olarak petrol gelirlerine dayanmaktadır. İnan, milli gelirinin %85'ini petrol gelirlerinden elde etmektedir. 2020 verilerine istinaden İnan ulusal bütçesinin %60'ının ve ithalat faaliyetlerinin %80'inin petrol gelirlerine bağlı olduğu ifade edilmektedir (T.C Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020).

İnan'ın gayrisafi milli hasılasının 2018 yılı verilerine istinaden sektörel dağılımı; hizmet sektöründen %55, sanayi ve işlenebilir madenlerden %22, petrol sahalarından %13 ve tarım sektöründen de %10 civarındadır. Ayrıca petrol geliri, sanayi ve tarım sektöründeki yatırımlarda önemli rol oynamaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2023).

Suriye ekonomisi ise öncelikli olarak tarım sektörüne ve tarım ürünlerinden üretilen mallardan elde edilen gelirlere bağımlı bir haldedir. İnan, Suriye topraklarında birçok alanda yatırım yapmaktadır. Özellikle sanayi sektöründe, Suriye'de yüze yakın projeyi hayata geçirmektedir. İnan'ın, Suriye'de uygulamaya koyduğu projelerin birkaçı şu şekilde sıralanabilir:

İnan; araba üretimi, elektrik ve enerji santrali projesi üzerinde de çalışmaktadır. Ayrıca, Suriye ile ekonomik ilişkileri daha da geliştirmek için 27 Eylül 2006 tarihinde iki ülke birçok alanda ekonomik anlaşmalar imzalamıştır. Söz konusu anlaşmalar çerçevesinde Suriye'nin Hasiya kentinde sanayi bölgesi inşa edilmesi; 800 mega watt gücünde elektrik santrali kurulması; şişe cam, elektrik trafosu ve çimento fabrikaları açılması kararları alınmıştır. Öte yandan iki ülke arasında 200 milyon dolarlık ortak sanayi kalkınma fonu oluşturulmuştur. Ayrıca İnanlı bir şirket, Şam'a bağlı Adra şehrinde 300 bin kişilik toplu konut projesini üstlenmiş; bu çerçevede 45 bin konut ve 5 bin villanın inşasına başlamıştır (Ganum, 2012).

Diğer taraftan, 2011 yılının resmi rakamlarına göre Suriye ve İnan arasındaki ticaret hacmi 500 milyon dolardır. İnanlı şirketlerin Suriye'de yaptıkları yatırım 1,5 milyar dolar civarındadır. Kısacası İnan, Suriye'deki tüm karışıklığa rağmen Şam rejimi ile ekonomik ve ticari alanlarda iş birliğini artırmaktadır. Öte yandan İnan Ticaret Gelişim Organizasyonu Batı Asya Genel Müdürü Abdulamir Rabiahavi'nin yaptığı açıklamada, 2023 yılında İnan ve Suriye arasındaki ticaret hacminin 245 milyon dolar olduğu vurgulanmıştır. 2024 yılının ilk 8 ayında ise bu miktar 120 milyon dolara kadar düşmüştür. İnan'ın Suriye ile olan ithalatındaki payının yüzde 2'nin

altına düşmesine yol açmıştır. Dahası, bu süre zarfında İran, Suriye'den 34 milyon dolar değerinde ithalat yapmıştır. İran ve Suriye arasındaki ticaret hacminin düşük olması nedeniyle bu yıl Ticaret ve Gelişim Organizasyonu, aralık ayında düzenlenen iki ülke arasındaki karma komisyonun yanı sıra 2024 yılı için 500 milyon dolarlık bir ticaret hedefi belirlemiştir (ecoiran, 2024).

Suriye ile İran arasındaki yıllık ticaret hacmi 2010 yılında 545 milyon dolarlık değeriyle tarihin en yüksek seviyesini görmüştü. Bu hacmin %30'luk bir kısmını Suriye'den İran'a gerçekleştirilen ihracat kalemi oluşturmaktaydı. Ancak 2011 yılından bu yana devam eden iç savaş ciddi daralmalara neden olmuştur. 2017 yılı Nisan ayında ise İran'ın Şam Büyükelçiliği Ticaret Ateşesi görevini sürdüren Ali Kazmeni, iki ülke arasındaki ticaret hacminin 1 milyar doları aşarak daha önceki en yüksek seviyenin neredeyse iki katının görüldüğünü açıklamıştır (Payam, 2015).

2011 yılında başlayan Suriye İç Savaşı'ndan günümüze kadar kötüleşen Suriye ekonomisi içerisinde İran, büyük bir pay sahibidir. Özellikle 2017 yılından günümüze kadar Şam-Tahran arasında gerçekleştirilen ziyaretler ve anlaşmaların neticesinde ekonomik ilişkilerin Tahran lehine asimetrik bir biçimde şekillendiğini söylemek mümkündür. Suriye devlet başkanı Beşar Esed'in, Suriye'nin ekonomik etkileşimleri ve dış yatırımları çekmede alternatifler ve çeşitler oluşturma çabasına karşılık Tahran yönetiminin Suriye'nin İran'a olan dış borçlarını ödemesi konusunda çeşitli baskıları, Suriye rejiminin elini zayıflatmaktadır (Majidiyar, 2017).

Suriye-İran Ortak Yüksek Komitesi oturumunun 15.'si 2019'dan sonra ilk kez 6-9 Aralık 2023 tarihleri arasında İran'ın başkenti Tahran'da düzenlendi. Söz konusu toplantı 2023 yılında dönemin İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi'nin (19 Mayıs 2024 tarihinde helikopter kazasında hayatını kaybetti) Şam'ı ziyaret ederken bir dizi önemli görüşmeler gerçekleştirmesinin ardından yapılmıştır. Dönemin İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi'nin 2023 yılı mayıs ayında gerçekleştirdiği Suriye temaslarının tarihsel jeo-ekonomik değeri bulunmaktadır. Reisi'nin bu ziyareti, iki ülke arasındaki ekonomi, sanayi ve kültürel faaliyetler alanlarında bir dizi stratejik iş birliği anlaşmalarının imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Aynı zamanda iki ülkenin 2017-2022 yılları arasında gerçekleştirdiği mutabakat metinlerine bağlı kalınması ve uygulanması gerekliliğinin altı çizilmiştir. İran, Reisi'nin bu ziyareti sırasında imzalanan mutabakat metinlerini ve karşılıklı mekanizmaların işleyişini Suriye ile ilişkilerinde öncelikli görmeye başlamıştır.

6-9 Aralık 2023 tarihlerinde gerçekleştirilen toplantı, İran ve Suriye arasında ortak bir bankanın kurulması ve ticari ödemelerin yerel para birimlerinin kullanılmasına yönelik içeriğe de ev sahipliği yapmıştır. Ortak bankacılık işlemlerinin gerçekleştirilmesi, iki sigorta şirketinin kurulması ve Suriye'deki hasarlı fabrikaların İranlı firmalar tarafından onarılmasını öngören ekonomik gelişmelere ek olarak 2011 yılında imzalanan serbest ticaret anlaşmasının geliştirilmesinde mutabık kalınmıştır.

Toplantıdan kısa bir süre sonra Tahran, Suriye'nin Humus şehrindeki hasarlı petrol rafinerisinin onarımı inşasına başlanacağını duyurmuştur. Taraflar, iki ülke arasındaki kara bağlantısını sağlayan bir demiryolu projesinin tamamlanması gerektiğine yönelik ortak görüşlerini bildirmiştir. Söz konusu demiryolu projesinin tamamlanmasına yönelik Tahran yönetiminin Irak tarafıyla da görüşmeler yaptığı ve üç ülkeden gelen teknik ekiplerin Suriye'nin Halep kentinde 12 Aralık 2023 tarihinde görüşmeler yaptığı kaydedilmiştir.

İnan ve Suriye arasındaki ticari denge, yakıt ithalat-ihracat faaliyetleri merkezinde İnan lehine bir akışta ilerlemektedir. Suriye aynı zamanda üretim faaliyetlerinde kullanılmak üzere ihtiyaç duyulan makine ve yedek parçaları da İnan'dan temin edebilmektedir. Suriye-İnan Ticaret Odası Sekreteri Mosan Al-Nahas, 2024 yılının başından günümüze, iki ülke arasındaki gümrük tarifelerinin iptalinin yapıldığını ve neredeyse "sıfır gümrük" uygulamasına geçildiğini belirtti. Suriye Merkez Bankası da iki ülke arasındaki ödeme sistemlerinin kolaylaşması için finansal işlemlerde elektronik sistemlerin birbirine koordine olması, ticari ödemelerde dolar ve euro yerine iki ülkenin yerel para birimlerinin kullanılması ve turizm faaliyetlerine etkinlik kazandırılması konusunda anlaşmaya varıldığını duyurmuştu. Yine Al-Nahas yaptığı açıklamada, Suriye-İnan ortak bankasının henüz kurulma aşamasında olduğunu ve Bandar Abbas limanı hattı üzerinden Suriye ve İnan arasındaki deniz taşımacılığının canlandırılmak istendiğini ifade etti (El-Budi, 2024).

İnan, Suriye ile arasındaki güncel ekonomik yakınlaşma çabalarının seyrini kontrol etmek üzere Hüseyin Akbari'yi "tam ve olağanüstü yetkili büyükelçi" olarak atamıştır. Büyükelçiliğin günümüzde gündemini daha çok ekonomik meselelere ayırdığı görülmektedir.

İnan'ın Suriye ile ekonomik ilişkilerde elini güçlendirerek stratejik bir araç olarak kullandığı petrol satışlarında önemli gelişmeler yaşanmaktadır. 2022 yılına kadar Suriye'ye varil fiyatı zamanın küresel piyasa değerinin neredeyse yarı fiyatında (30 ABD doları) ve kredili olacak şekilde satış yapan İnan, tutumunda değişikliğe giderek Suriye'ye küresel piyasa fiyatı (70 ABD doları) değerinde ve anında ödeme koşulu ile satış sunmaya başlamıştır. Bu hamlenin sebepleri arasında Esed yönetiminin İnan ile yapılan anlaşmalara uyma isteksizliği ile Suriye'nin Arap Birliği üyeliğine yeniden dönüşü gösterilmiştir (El Caferi, 2023).

Bu hamle, Suriye'nin elini zayıflatarak ülke içerisindeki birçok kuruluşun faaliyetlerinin aksamasına hatta durmasına neden olmuştur. Günlük petrol ihtiyacı 200.000 varil civarında olan Suriye'nin, rejimin ülke içindeki petrol sahalarında etkinliğini sağlayamaması nedeniyle günlük 20.000 varil üretim sınırına takılmıştır. Bunun sonucunda her mevsim yaklaşık olarak 5

milyon varil petrol ithalatı yapmak zorunda kalan Suriye'nin yıllık ithalat boyutu 20 milyon varile yükselmiştir. Söz konusu kısıtlama, Suriye'nin müzakere masasında İran'a karşı pozisyonunu zayıflatmaya devam etmektedir. Günümüzde Tahran ve Şam arasındaki ekonomi temelli ilişkilerde öncelikli hususlardan biri Suriye'nin İran'a yaklaşık 50 milyar ABD doları olduğu düşünülen dış borcunun tahsilidir (Kudr, 2023). İki ülke arasındaki ortak banka kurulması projesi, Suriye'nin İran'a olan dış borcunu ödeme kapasitesinde “finansal bir yõteme başvurma” olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Euro veya dolar gibi küresel rezerv para birimleri yerine ülkelerin yerel birimleri ile ticaretin gerçekleştirilmesi, kaynaklara ulaşımında yüksek ve acil döviz ihtiyacını ortadan kaldırırken maliyetlerin de düşürülmesine olanak sağlamaktadır. Aynı zamanda gümrük vergilerinin sıfırlanması, İran malları açısından Suriye ekonomisinin açık ve iştah açıcı bir pazara ev sahipliği yapmasıyla sonuçlanmaktadır.

Suriye'deki elektrik santralleri, havalimanları ve gemi limanları gibi altyapı mekanizmaları üzerinde yatırımları ve etkinlikleri bulunan İran; ülkede iç savaşının durulmasıyla birlikte Suriye'nin büyük bir olasılıkla yeniden inşası sürecinde etkin bir rol oynamak istemekte ve ekonomik stratejilerini kullanma imkanı olduğunu düşünmektedir. Nitekim İran'ın Suriye ekonomisindeki etkin kontrol gücü, ikili ilişkilerde imzaya alınan anlaşmalar ile sektörel dağılımda en stratejik konumlarda şekillenmiştir. Petrol sahaları, elektrik santralleri, limanlar, havalimanları, kara ulaşımının her bileşeni, emlak ve hatta tarım sektörlerindeki İran varlığı gibi tüm parametreler göz önüne alındığında İran'ın Suriye ekonomisinde genişleyen bir etki-kontrol mekanizması gücü elde ettiği söylenebilmektedir (Hayad, 2023).

Tahran ve Şam yönetimleri arasında imzalanan ekonomik anlaşmaların öngördüğü eylemler sahada uygulamaları oluşturulduka İran'ın Suriye üzerindeki ekonomik etkisinin sağlamlaştığı ve derinleştiği izlenimi yanıltıcı değildir. Özellikle 2011 yılından bu yana Orta Doğu coğrafyasında küresel politik hamlelerin çakışmasından meydana gelen dengesizlik ve kaos dönemi ile Suriye'nin ekonomik faaliyetlerin tümü için alternatiflerinin daraldığı bir dönem eşleştiğinde Şam'ın Tahran'a karşı koyma kapasitesinin uzak ihtimallerden biri haline gelmesi açıkça şekillenmektedir (The Levant Studies Unit, 2024).

3. İRAN NÜKLEER PROGRAMINA SURİYE'NİN YAKLAŞIMI

Tahran'ın nükleer programı, başta Körfez ülkeleri olmak üzere ABD, İsrail ve Batılı ülkelerin tepkisini çekmektedir. 2015 yılının temmuz ayında ABD, İran ve çeşitli dünya ülkelerinin taraf olduğu Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP-P5+1) adıyla imzalanan nükleer anlaşma; Tahran rejimine karşı yıllardır ambargoların hafifletilmesi koşuluyla nükleer programının büyük bir bölümünü feshetmesini amaçlamaktaydı. Anlaşmanın öngördüğü şekilde

değerlendirildiğinde İran'ın nükleer programının daralmasıyla İsrail ile arasındaki gerilim azalacak ve çatışma ihtimali düşük tutulacaktı.

Ancak söz konusu anlaşma, 8 Mayıs 2018 tarihinde dönemin ABD Başkanı Donald Trump'ın çekilme kararı sonrası bir hayli riskli bir pozisyonda kalmıştır. ABD'nin iyi niyetle okunmayan çekilme kararı sonrasında 3 Ocak 2020 tarihinde Kudüs Gücü Komutanı General Kasım Süleymani'nin Bağdat'ta öldürülmesi ile İran, nükleer program faaliyetlerine yönelik çalışmalarında uranyum zenginleştirme oranını yüzde 3,68'den yüzde 20'ye yükseltmişti. Birleşmiş Milletler (BM) denetçilerinin 2023 yılında yayımlanan raporuna göre İran, silah olarak kullanılabilir düzeyde uranyum zenginleştirilmesi gerçekleştirdi. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı Genel Direktörü Rafael Grossi, 2023 yılı şubat ayında yaptığı açıklamada, BM müfettişlerinin İran'ın yer altı tesislerinde %84 oranına kadar zenginleştirilmiş uranyum parçacıkları olduğunu teyit edildiğini ifade etti (RFE/RL, 2023). Parçacıkların %83,7'lik bir düzeyde saflık içerdiğini söyleyen Grossi, nükleer silah üretimi için öngörülen saflık oranının %90 olduğunu hatırlatarak İran'ın neredeyse bu seviyede olduğunu vurguladı (PBS News, 2023).

Yukarıda belirtilen gelişmeler doğrultusunda Kasım 2020'de ABD başkanlık seçimlerini kazanan Joe Biden'ın göreve başlamasıyla birlikte İran'ın uyum sağlaması durumunda Washington'ın söz konusu Ortak Eylem Planı (KOEP) Anlaşması'na yeniden döneceğinin açıklanmasına ve tarafların bir süre görüşmeler gerçekleştirmesine rağmen sonuç alınamamıştır. Nitekim 2023 yılı itibarıyla Ortak Eylem Planı (KOEP) Anlaşması'nın sona erdiği düşünülmektedir (Robinson, 2023).

Suriye rejimi, bu tepkilere rağmen İran'ın nükleer faaliyetine olumlu baktığı izlenimini vermektedir. 25 Aralık 2010 tarihinde WikiLeaks'in yayınladığı belgede İsrail'in Eylül 2007'de Suriye'nin Deyrezur kentindeki nükleer santrale saldırı düzenlediği ve Tel-Aviv'in de Şam'ın kendisine saldıracağından endişe duyduğu yönündeki bilgilere yer verilmiştir (Kulalarab, 2010). Suriye'nin İran'ın nükleer programını desteklemesindeki nedenler şu şekilde sıralanabilir:

- Esed yönetimi, İran'ı kendisine yönelik oluşturulan uluslararası baskının üstesinden gelebilmek için stratejik bir müttefik olarak görmektedir. Ayrıca Esed yönetimi İran'ı, ABD ve Batılı ülkelerin Suriye'ye uyguladığı siyasi ve ekonomik ambargodan kurtulmak için ciddi bir çıkış yolu olarak görmektedir. Suriye'ye göre Tahran'ın nükleer güce sahip olması, kendisinin de bölgedeki etki alanını genişletecektir. Aslında Batı'nın sıkıştırması ve Arap dünyasının dışlaması sonucunda Suriye'nin İran'a yönelmeye başladığını söylemek mümkündür.

- Suriye'nin, Tahran ile stratejik müttefik olması da Şam rejimine bölge üzerinde ve Körfez ülkelerine karşı açık bir baskı oluşturma imkânı vermektedir. Suriye-İran ilişkileri geliştikçe 2006 yılında İsrail'i de kendisiyle masaya oturmaya zorlamıştı. Ayrıca İran'ın desteğini alan Esed rejimi İsrail'e karşı askeri mücadele vermeyi de göze almıştı.

- 14 Şubat 2005 tarihinde dönemin Lübnan Başbakanı Refik Hariri'ye düzenlenen suikastın ardından Suriye yönetimine uygulanan diplomatik baskılar sırasında İran, Esed'e tam destek vermiştir. Hatta 2006 yılındaki İsrail-Lübnan Savaşı sırasında İranlı yetkililer dışında kimse Şam'ı ziyaret etmemiştir.

2015 yılında imzalan nükleer anlaşmayı Esed rejimi de olumlu karşılamıştır. İran'ın nükleer faaliyetlerini yaptırımların hafifletilmesi koşuluyla tasfiye etmesi durumunda uluslararası sisteme daha fazla uyum sağlayabilme ihtimali söz konusu olmuştur. Nitekim güçlü bir Tahran'ın Esed rejimini daha fazla desteklemesiyle Suriye'nin de rahatlatma imkânı ufukta görünmüştü. Öte yandan Tahran üzerindeki yaptırımların kalkmasıyla petrol fiyatlarındaki artışlardan fayda sağlayacak İran'ın daha güçlü bir mali akışla Suriye'nin yeniden inşasında daha etkin bir rol üstleneceği düşünceleri de oluşmuştu. Günümüzde de ABD, Batı ve İran arasında yapılacak muhtemel bir nükleer anlaşmayı Esed rejiminin olumlu karşılayacağı düşünülmektedir.

Ancak 2023 yılı itibariyle artık anlaşmanın neredeyse tamamen sona erdiği yaklaşımları arttıkça Esed'in de nükleer anlaşmanın yeniden canlanmasına dair daha umutlu bir bakış açısına sahip olması için çok daha az sebep bulunmaktadır. Öte yandan nükleer anlaşmanın başarısızlıkla sonuçlanması İran ve İsrail arasındaki gerilimin artarak devam edeceğinin sinyallerini oluşturmuştur. Hali hazırda yanı başındaki İsrail ile ciddi anlaşmazlıkları bulunan ve iç savaştan bu yana ciddi anlamda zayıflamış durumdaki Suriye'nin, İran ile İsrail arasında artan gerilimlerden olumsuz etkileneceğini vurgulamak gerekir (Perliger, 2024).

Sonuç

Orta Doğu'daki Arap Baharı ile yaşanan değişim sürecinden Esed yönetiminin de büyük bir pay aldığı aşikârdır. 15 Mart 2011 tarihinden beri Suriye'de yaşanan halk ayaklanmalarını kanlı bir şekilde bastırılması Esed rejiminin meşruiyetinin tartışılmasına yol açmıştır. Bu nedenle başta Türkiye olmak üzere ABD, Batı ve Arap dünyası Esed rejiminin meşruiyetini yitirdiğini vurgulayarak mevcut yönetimin geleceğinin uzun süreli olmayacağı hususunu dünya kamuoyuna yansıtmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda Suriye muhalefetine destek veren ülkeler Esed'i; İran, Rusya ve Çin'in desteği dışında yalnızlaştırmıştır. Böylece Esed'in iktidarda kaldığı sürece İran'a yönelik olası bir dışarıdan müdahale durumunda Suriye'nin iki önemli senaryoyu hayata geçirebileceği ileri sürülebilir.

İnan'a Askeri Operasyon Senaryosu: Tahran yönetimi kısa ve orta menzilli füzelerini Irak üzerinden Suriye'ye geçirebilir ve burada gizleyebilir. Ayrıca kendisine yönelik olası bir saldırıda Suriye'deki bu füzeler ile eş zamanlı olarak İsrail'i vurmaya yönelebilir. Böyle bir durum karşısında dönemin Ahmedinejad yönetimi, İnan'a karşı cephe alan Körfez ve Arap ülkelerini ABD ve İsrail'e yönelik savaşmaları için ikna çabasına girişebilirdi. Bununla birlikte İnan'a askeri bir operasyon düzenlenmesi aynı zamanda Orta Doğu'da yeni bir Arap-İsrail Savaşı'nın zeminini hazırlayabilirdi. Söz konusu harekât tarzı zor gözükmeyle birlikte Esed yönetiminin böyle bir senaryoyu hayata geçirebilmesi için Filistin üzerinden bir politika ve strateji geliştirmesi beklenebilirdi. Nitekim 7 Ekim 2023 sonrasında bunun gerçekleştiği söylenebilmektedir.

Bu senaryolar, Esed'in yönetimde kalması durumunda gerçekleşebilir. Esed rejiminin devrilmesi durumunda ise İnan'ın Suriye ve Lübnan ayağı zayıflayacaktır. Buna karşın Tahran yönetiminin bölgede tam anlamıyla yalnızlaşması beklenmemelidir. Çünkü Tahran yönetimi, Irak'taki Şii yönetim ve Lübnan'daki Hizbullah üzerinden bölge politikasını sürdürmeye devam edecektir. Ayrıca Esed rejiminin değişmesi durumunda Suriye'de yönetimin başına büyük ihtimalle Sünni bir rejim gelecektir. Böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde söz konusu rejimin İnan yönetimiyle ilişki kurması zor gözükmektedir. Dolayısıyla bölgedeki en yakın müttefikini kaybeden İnan'ın daha agresif bir tavır içerisine girerek İsrail'e saldırması ve bölgede Şii-Sünni çatışmasına zemin hazırlayan saldırgan politikalar izlemesi beklenebilir.

Esed rejiminin devrildiği bir durumda Suriye'nin fiili olarak bölünmesi daha açık görülecektir. Suriye'nin bölünmesinin kaçınılmaz olduğunun altı çizilmelidir. Çünkü Suriye iç savaşının boyut atlayarak artık küresel bir savaş niteliğine büründüğü ve Orta Doğu coğrafyasında da bölgesel-uluslararası-devlet dışı yerel aktörler arasında keskin bir güç savaşlarına ev sahipliği yaptığı unutulmamalıdır. Bu nedenle Suriye'yi mevcut rejimin son bulması sonrasındaki süreçte daha karmaşık bir denge ve denklemin beklediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Buna bağlı olarak Esed'in devrilmesi durumunda İnan'ın bölgede güç kaybedeceği ve Suriye ile ilgili hayata geçirmeye çalıştığı planların, stratejilerin ve projelerin riske gireceği söylenebilir.

İnan'ın Hürmüz Boğazı'nı Kapatması ve Petrol Krizi Senaryosu: Tahran yönetiminin Hürmüz Boğazı'nı kapatmasının Suriye'yi etkilemeyeceği tahmin edilmektedir. Zira Suriye, Orta Doğu petrollerini deniz yoluyla taşıyan bir ülkedir. Bu çerçevede Suriye, Orta Doğu petrollerini Akdeniz'e ulaştırmasındaki stratejik konumu nedeniyle Tahran'ın Hürmüz Boğazı'nı kapatması senaryosundan etkilenmeyecektir. Ayrıca Esed

yönetiminin, öncelikle iktidarını sürdürebilmek adına, Şii-Sünni çatışmasını tetikleyerek bu ayrışmayı bölgesel bir savaş haline getirmeye çalıştığı söylenebilir. Böyle bir çatışma ortamında Şam yönetiminin İran ile hareket edeceği açıktır.

Yukarıda belirtilen bütün bu faktörler göz önünde bulundurulduğunda Suriye ve İran üzerinde kurulan bölgesel ve küresel baskıların etkisi ve dozu arttıkça iki ülkenin birbirine olan ihtiyacının da artacağını söylemek mümkündür. Aslında Arap liderleri; ABD, İsrail ve Batı'nın diplomatik ve ekonomik baskılarına karşı Suriye yönetimine ciddi ve samimi bir şekilde destek verseydi, Suriye'nin Tahran yönetimiyle ilişkileri bu seviyede gerçekleşmeyebilirdi. Suriye'nin, İran ve Hizbullah ile ilişkileri Arap ülkelerini kendisinden uzaklaştırmaktadır. Başka bir ifadeyle Suriye'nin gerek İsrail ile yaşadığı sorunlar gerekse de Hariri suikastı ile ilgili ülkesine yapılan suçlamalara karşı Arap ülkeleri tarafından yalnız bırakılma duygusu, Esed'i İran seçeneğine yönlendirmektedir. Arap ülkelerinin Suriye'yi yalnız bırakmasının iki temel nedeni vardır. Birincisi, Şam yönetiminin Lübnan'da Hizbullah'a olan desteği ve uyguladığı politikalarla birlikte İran'ın Hizbullah'a yardım gönderirken Suriye'yi transit ülke olarak kullanmasıdır. Diğeri ise Suriye'de hâkim olan Baas Partisi faktörüdür. Bu iki faktör, Arap ülkelerini oldukça rahatsız etmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Ali Semin: % 100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Ali Semin: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Semin, A. (2024). Arap baharı sonrası İran-Suriye ilişkilerinde pragmatik dönüşüm. *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 467-485. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1552292>

Kaynakça

- Azizi, H. & Barnes-Dacey, J. (2024, Haziran 5). *Beyond proxies: Iran's deeper strategy in Syria and Lebanon*. 7 Eylül 2024 tarihinde <https://ecfr.eu/publication/beyond-proxies-irans-deeper-strategy-in-syria-and-lebanon/> adresinden edinilmiştir.
- Cafiero, G. (2022, 17 Haziran). *Analysis: Syria's Assad hoping for Iran nuclear deal success*. 5 Eylül 2024 tarihinde <https://www.aljazeera.com/news/2022/6/17/syrias-assad-hoping-for-iran-nuclear-deal-success> adresinden edinilmiştir.
- El Mehdi El Zeydavi. (2023, 9 Kasım). *Min el shah ila Thawra el İslamiye... Keyfa Nazarat İran lil Kathiya el Falastiniya (Şah'tan İslam Devrimi'ne... İran, Filistin Meselesine Nasıl Bakıyordu?)*. 15 Ocak 2024 tarihinde <https://www.aljazeera.net/midan/reality/politics/2023/11/9/%D9%85%D9%86-%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%A7%D9%87-%D8%A5%D9%84%D9%89-%D8%A7%D9%84%D8%AB%D9%88%D8%B1%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%A5%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D9%8A%D8%A9-%D9%83%D9%8A%D9%81-%D9%86%D8%B8%D8%B1%D8%AA> adresinden elde edilmiştir.
- Elaph. (2012, 15 Mart). *El-Thawra EL-Suriye Baade Em: Ehteejajat La Takbal Sewa Eskat El-Neetham (Suriye'deki protestolar devrimden bir yıl sonra sadece rejimin devrilmesini kabul eder)*. 15 Mart 2012 tarihinde <http://www.elaph.com/Web/news/2012/3/722992.html> adresinden edinilmiştir.
- Eco İran. (2024, 3 Mart). *Seham 2 Dar Sad-i Iran Az Bazaar-ı Suriye*. 10 Eylül 2024 tarihinde <https://ecoiran.com/121/58986--از-بازار-ایران-در-صدی-سهم-سوریه> adresinden edinilmiştir.
- El-Aboudi, H. (2024, 14 Ocak). *Tezaminan Mael amel bi Sıfir el cemarık İran Taetezim inşaa şerika Temin fi Suriye (Gümrükleri sıfırlamaya çalışılması ile İran Suriye'de şirket kurmayı garantilemeyi istiyor)*. 23 Ocak 2024 tarihinde <https://www.athrpress.com/%D8%A5%D9%86%D8%B4%D8%A7%D8%A1-%D8%B4%D8%B1%D9%83%D8%A9-%D8%AA%D8%A3%D9%85%D9%8A%D9%86-%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A9-%D8%A5%D9%8A%D8%B1%D8%A7%D9%86%D9%8A%D8%A9-%D9%88%D8%AA%D8%B5%D9%81%D9%8A%D8%B1/%D8%A>

- 7%D9%82%D8%AA%D8%B5%D8%A7%D8%AF/ adresinden edinilmiştir.
- El-Gareer, M. (2012). *El-Elaka El-Arabiya-El-İraniye (Arap-İran İlişkilerinde, Suriye-İran Modeli)*, Arab Center for Research & Policy Studies, syf 3. https://www.dohainstitute.org/ar/lists/ACRPS-PDFDocumentLibrary/document_321ED172.pdf
- El-R'ab G. (2010, 12 Aralık). *İsrail Dammara El-Mafail El-Nawwiye Suriyye fi Sene 2007 (İsrail Suriye'nin nükleer santralını vurdu)*. 25 Ocak 2012 tarihinde <http://www.alarab.net/Article/348428>. adresinden edinilmiştir.
- Ganum, S. (2012, 15 Şubat). *El-Elakat El-İktisadiye Beynel Suriye Wel İran... Dalalet Wel Maany (Suriye-İran Ekonomik ilişkilerindeki anlam ve çağrışımlar)*. 22 Şubat 2012 tarihinde <http://www.islamtimes.org/vdcayan6y49ne61.zkk4.html> adresinden edinilmiştir.
- Global Centre For The Responsibility to Protect. (2024, 1 Eylül). *Syria*. 10 Eylül 2024 tarihinde <https://www.globalr2p.org/countries/syria/> adresinden edinilmiştir.
- Hayd, H. (2023, Ekim 05). *El-tu'se el ser'i el nüfuz-u Iran fi El'ektasadi el suriye*. 10 Eylül 2024 tarihinde <https://www.majalla.com/node/301316/> adresinden edinilmiştir.
- Kinninmont, J. (2014, Nisan). *The Syria conflict and the geopolitics of the region*. 6 Eylül 2024 tarihinde <https://www.iemed.org/publication/the-syria-conflict-and-the-geopolitics-of-the-region/> adresinden edinilmiştir.
- Kul-alarab. (2010, Aralık 2024). *İsrail Dammara El-Mafail El-Nawwiye Suriyye fi Sene 2007 (İsrail Suriye'nin Nükleer Santralını Vurdu)*. 25 Ocak 2012 tarihinde <https://www.kul-alarab.com/Article/348428> adresinden edinilmiştir.
- Mahcup, El-Zuweyri. (2011, 24 Ağustos). *El-Elakat El-Suriye-El-İraniye Wel Harrak El-Suri El-Shaby (Suriye-İran İlişkileri ve Suriye'deki Halk Harekatları)*. 20 Ocak 2012 tarihinde <https://studies.aljazeera.net/ar/reports/2011/08/2011824131918157377.html> adresinden edinilmiştir.
- Majidyar, A. (2017, 13 Eylül). *Iran expands Its economic sphere of influence in Syria*. 5 Eylül 2024 tarihinde <https://www.mei.edu/publications/iran-expands-its-economic-sphere-influence-syria> adresinden edinilmiştir.
- Payam, A. (2015, 27 Nisan). *Mobadalat-ı ekhsadatı Iran va Suriye afzayash-ı mı yabd*. 5 Eylül 2024 tarihinde <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1394/02/08/724538> adresinden edinilmiştir.

- PBS News. (2023, 28 Şubat). *UN report says uranium particles enriched up to 83.7 percent found in Iran*. 5 Eylül 2024 tarihinde <https://www.pbs.org/newshour/world/un-report-says-uranium-particles-enriched-up-to-83-7-percent-found-in-iran> adresinden edinilmiştir.
- Robinson, K. (2023, 27 Ekim). *What ,s the Iran nuclear deal*. 5 Eylül 2024 tarihinde <https://www.cfr.org/backgrounder/what-iran-nuclear-deal> adresinden edinilmiştir.
- Radio Free Europe. (2023, 28 Şubat). *UN nuclear watchdog confirms inspectors found particles of near weapons-grade uranium in Iran*. 10 Eylül 2024 tarihinde <https://www.rferl.org/a/un-confirms-near-weapons-grade-uranium-iran/32292417.html> adresinden edinilmiştir.
- T.C Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. (2020, 4 Şubat). *İRAN ENERJİ RAPORU*. 10 Eylül 2024 tarihinde [https://ticaret.gov.tr/data/5ee20f8213b876e308cc14f3/iran%20enerji%20sektoru%20raporu%20\(04022020\).pdf](https://ticaret.gov.tr/data/5ee20f8213b876e308cc14f3/iran%20enerji%20sektoru%20raporu%20(04022020).pdf) adresinden erişilmiştir.
- Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. (2023, 3 Aralık). *İnan ekonomisinin sektörel değerlendirilmesi*. 10 Eylül 2024 tarihinde <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/raporlar/musavirlik-raporlari/iran-ekonomisinin-sektorel-degerlendirilmesi> adresinden edinilmiştir.
- The Levant Studies Unit. (2024, 1 Şubat). *Acquisition through pressure: Expansion of Iran's economic influence in Syria*. 5 Eylül 2024 tarihinde <https://epc.ae/en/details/featured/acquisition-through-pressure-expansion-of-iran-s-economic-influence-in-syria> adresinden edinilmiştir.

Extended Abstract

The intricate relationship between Iran and Syria has been a subject of scholarly interest, yet a comprehensive analysis focusing on the interplay of geopolitical, sectarian, and strategic factors remains largely absent. Contrary to popular belief, the notion that this alliance is primarily based on the Shiite sect oversimplifies a dynamic relationship shaped predominantly by mutual interests and geopolitical considerations. This nuanced perspective is crucial for understanding the evolution of their relationship, particularly in the wake of the Syrian Civil War.

This study examines the multifaceted Iran-Syria relationship, challenging the view that sectarian affinity is the primary driver. It highlights the historical trajectory of their ties, beginning with Syria's independence in

1946. During the initial period, under the Shah's reign in Iran, bilateral relations saw limited progress, often strained by Iran's recognition of Israel and its perceived lack of support for the Palestinian cause. However, the 1979 Iranian Revolution marked a dramatic shift, ushering in an era of strategic partnership between Tehran and Damascus.

The Iran-Iraq War (1980–1988) was a turning point for this growing alliance. Despite the Ba'athist ideology shared by both Syria and Iraq, which emphasized Arab unity, Syria defied expectations by siding with Iran. This decision was influenced by a complex interplay of factors, including geopolitical considerations, personal rivalries between leaders, and the sectarian divide between the Sunni-dominated Ba'athist regime in Iraq and the Alawite-led Ba'athist regime in Syria. Syria's support for Iran during this conflict, including providing vital military and logistical assistance, solidified their bond and laid the groundwork for deeper cooperation in subsequent years.

The study further explores Syria's geopolitical significance for Iran. Syria's strategic location, bordering Israel and serving as a gateway to Lebanon, makes it an indispensable asset for Iran's regional ambitions. It facilitates Iran's support for Hezbollah in Lebanon and Hamas in Palestine, both key components of its "resistance axis" against Israel and the United States. Moreover, Syria provides Iran with a forward operating base to project power and influence in the Arab world, countering the perceived encirclement by its adversaries. The ability to transfer weapons and personnel through Syria's territory enhances Iran's strategic depth and deterrence capability, making it a key element in the regional security architecture.

The outbreak of the Syrian Civil War in 2011 marked a critical juncture in the Iran-Syria relationship. Despite the conflict's origins in popular protests against the Assad regime, Iran swiftly intervened to support its embattled ally. This unwavering backing, even in the face of widespread condemnation of the regime's brutal crackdown on dissent, underscores the depth of their strategic partnership. Iran's involvement in the Syrian conflict has extended beyond mere political support, encompassing military assistance, financial aid, and the deployment of proxy forces. This intervention has been instrumental in ensuring the survival of the Assad regime, further cementing Iran's influence in Syria.

A central focus of this analysis is Iran's nuclear program and its implications for Syria. The study examines Syria's perspective on Iran's nuclear ambitions, questioning whether Syria views them as a regional threat or a potential source of power. By exploring Syria's stance on the Iran nuclear deal and its aftermath, the research sheds light on the complex calculations underpinning their relationship. Syria's consistent support for Iran's nuclear program, despite facing international isolation and sanctions, suggests that it perceives a nuclear-armed Iran as bolstering its own security and regional standing. The potential for Iran's nuclear capabilities to deter external

intervention in the Syrian conflict and shift the regional balance of power in their favor is a key factor shaping Syria's perspective.

The economic dimension of the Iran-Syria relationship is also analyzed in detail. The study traces the evolution of their economic ties, from the early trade agreements in the 1980s to more recent investments and infrastructure projects undertaken by Iran in Syria. It highlights the growing asymmetry in their economic relationship, with Syria becoming increasingly reliant on Iranian financial assistance and trade, particularly in the energy sector. This dependence has given Iran significant leverage over the Assad regime, further solidifying its influence in Syria. The study also explores Iran's potential role in Syria's reconstruction efforts, which could further entrench its economic presence in the country.

In conclusion, this study offers a comprehensive and nuanced analysis of the Iran-Syria relationship. It challenges the prevailing narrative that their alliance is primarily driven by sectarian solidarity, emphasizing the crucial roles of geopolitics, strategic interests, and mutual dependence. The research provides valuable insights into the complex dynamics of this pivotal Middle Eastern partnership, highlighting the challenges and opportunities that lie ahead as the region continues to grapple with conflict and instability. By understanding the multifaceted nature of the Iran-Syria relationship, policymakers and analysts can better navigate the complexities of the Middle East and develop more effective strategies for promoting peace and stability in the region.

TÜRKİYE'DE DOĞURGANLIK KAYGISININ ÇALIŞAN KADINLARIN İŞE BAĞLILIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Zeynep ÖZMEN*

Öz

Bu çalışma, Türkiye'deki kadın çalışanlar arasında doğurganlık kaygısının işe bağlılık üzerindeki etkilerini incelemektedir. Kaynakların Korunması (COR) Teorisi ve İş/Aile Sınırı Teorisi'ne dayanan araştırma, doğurganlık kaygısının duygusal tükenmeyi nasıl etkilediğini ve bu tükenmenin işe bağlılığı olumsuz yönde nasıl etkilediğini araştırmaktadır. Ayrıca, aile esnekliği yeteneği ve aile esnekliği istekliliğinin bu ilişki üzerindeki düzenleyici rollerini de ele almaktadır. Yapısal eşitlik modeli (SEM) kullanılarak yapılan araştırmada, 536 evli kadın çalışandan toplanan veriler analiz edilmiştir. Çalışmanın bulguları, duygusal tükenmenin doğurganlık kaygısı ile işe bağlılık arasındaki ilişkiyi anlamlı şekilde aracılığını doğrulamaktadır. Ayrıca, yüksek aile esnekliği, duygusal tükenmenin işe bağlılık üzerindeki olumsuz etkilerini hafifletmektedir. Bulgular, işverenlerin, esnek çalışma düzenlemeleri ve çocuk bakım hizmetleri gibi işyeri destek sistemleri aracılığıyla doğurganlık kaygısını ele alması gerektiğini, aynı zamanda kadın çalışanlar üzerindeki baskıları hafifletmek için aile desteğini teşvik etmeleri gerektiğini önermektedir. Çalışma, örgütsel politikalar için çıkarımları tartışarak Türkiye'deki işe bağlılığı etkileyen kültürel ve sosyal dinamikler üzerine daha fazla araştırma yapılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğurganlık Kaygısı, İşe Bağlılık, Duygusal Tükenmişlik, Aile Esnekliği, Yapısal Eşitlik Modeli (SEM).

THE EFFECTS OF CHILDBEARING ANXIETY ON WORKING WOMEN'S JOB INVOLVEMENT IN TÜRKİYE

Abstract

This study explores how anxiety related to childbearing affects job involvement among female employees in Türkiye. Using theoretical frameworks that focus on resource management and balancing work and family life, the research investigates how childbearing anxiety leads to emotional exhaustion, which subsequently reduces job involvement. The study also looks at how flexible family dynamics, specifically the ability and willingness to adapt, can influence this relationship. Data from 536 married working women were analyzed through structural equation modeling (SEM). The findings reveal that emotional exhaustion plays a crucial role in mediating the relationship between childbearing anxiety and job involvement. Furthermore, when

* Dr. Öğr. Üye., Düzce Üniversitesi İş Sağlığı ve Güvenliği Bölümü, zeynepozmen34@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5271-1344>

families are more adaptable and supportive, the negative impact of emotional exhaustion on job involvement decreases. The study suggests that employers should consider addressing childbearing anxiety by implementing workplace support measures, such as flexible work schedules and childcare services, while promoting family support to help reduce the pressure on female employees. The paper concludes by discussing potential organizational policy changes and emphasizes the need for further research on the cultural and social factors that shape job involvement in Türkiye.

Keywords: *Childbearing Anxiety, Job Involvement, Emotional Exhaustion, Family Flexibility, Structural Equation Modeling (SEM).*

Giriş

Türkiye'de çalışan kadınların doğurganlık kaygısı, sosyal, ekonomik ve kültürel faktörlerle şekillenmektedir ve bu kaygılar, işe bağlılık ve genel iş performansları üzerinde belirgin etkiler yaratabilmektedir. Türkiye'de kadınlar yalnızca çocuk doğurma sorumluluğunu taşımakla kalmayıp, aynı zamanda ev işleri ve çocukları yetiştirme konusunda da birincil sorumluluğa sahiptir (KONDA ve Borusan, 2024). Geleneksel değerlerin güçlü olduğu Türk toplumunda, kadınların sosyal kimlik ve statüleri büyük ölçüde evlilik ve annelik üzerinden tanımlanmakta, bu durum çocuk sahibi olma konusunda yoğun sosyal baskılara ve bu baskılar da doğurganlık kaygılarına neden olmaktadır (Şengül ve Kırıl, 2010, s. 92).

Doğurganlık, profesyonel kadınların ailelerine daha fazla zaman ve enerji ayırmalarına neden olarak işe olan bağlılıklarını azaltmaktadır. Doğumdan sonra kadınlar işyerine döndüklerinde, iş seçimleri "kariyer temelli" olmaktan çok "aile temelli" olmaktadır. Bu durum sadece cinsiyetler arası ücret farkına neden olmakla kalmayıp, aynı zamanda işverenlerin önyargılarını ve ayrımcılığını pekiştirerek kadınların üreme dönemlerinde kariyerlerinin kesintiye uğramasına ve hatta kadınların iş piyasasından çekilmesine yol açmaktadır (Küçükaya ve Süt, 2022, s. 33).

İş ve aile yaşamı arasındaki dengeyi sağlama çabası, kadınların kariyerlerini sürdürme yeteneklerini sınırlamakta ve bu da iş yerindeki performans ve bağlılıklarını olumsuz yönde etkilemektedir (Salalı vd., 2021, s. 395). Bir bireyin işe psikolojik ve davranışsal katılımının derecesi olarak kabul edilen işe bağlılık, pozitif psikoloji araştırmalarının tutarlı bir odak noktası olmuştur ve iş tatmini, örgütsel bağlılık ve adaptif performans gibi önemli örgütsel sonuçları iyileştirebilmektedir (Kaya ve Karatepe, 2020, s. 200). Türkiye'de işe bağlılık üzerine yapılan mevcut araştırmalar çeşitli sektörlerde işe bağlılığın önemini vurgulamakta ve liderlik, örgüt kültürü ve iş tatmini gibi faktörlerin işe bağlılık sonuçlarını şekillendirmede etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Karataş ve Özdemir, 2022, s. 679, Çağrı San ve Tok, 2017, s. 358). Bununla birlikte, kadınlar doğum öncesinde, sırasında ve sonrasında kaygı ve hatta depresyon yaşamaktadır (Gemicioğlu vd., 2019,

s. 227) ve bu duygusal boşalmanın işe bağlılık üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu düşünülmektedir. Doğurganlık kaygısı üzerine yapılan önceki çalışmalar temel olarak gelir düzeyine (Abbasoğlu Özgören vd., 2022, s. 36), toplumsal ve kültürel baskılara (Çağatay vd., 2015, s. 98), sağlık hizmetlerine sınırlı erişime (Eryurt, 2018, s. 76), ve iş güvencesi eksikliğine (Abbasoğlu Özgören ve Türkyılmaz, 2023, s. 326) odaklanmıştır ancak doğurganlık kaygısı ile işe bağlılık arasındaki ilişki üzerine yapılan araştırmalar ihmal edilmiştir.

İş/Aile Sınırı Teorisi (Clark, 2000, s. 747) ışığında, aile sınırı esnekliği olan bireylerin iş ve aile yaşamlarını daha uyumlu bir şekilde entegre edebildikleri, bu durumun iş memnuniyetini yükselttiği gözlemlenmiştir (Kossek ve Lautsch, 2012, s. 153). Bu uyum, çalışanların iş ve aile yaşamları arasında daha az çatışma yaşamalarını sağlayarak, işlerine daha fazla enerji ve odaklanma sağlamalarına olanak tanımaktadır. Doğurganlık kaygısının yol açtığı duygusal tükenme, kadın çalışanların işe bağlılığını azaltabilmekte, ancak aile sınırı esnekliğinin bu olumsuz etkiyi zayıflatabileceği henüz araştırmalarla netleşmemiştir. Türkiye'de iş ve aile yaşamı arasındaki sınır esnekliği ve işe bağlılık ilişkisine dair yapılan araştırmalar, genellikle iş-aile çatışması ve esnek çalışma düzenlemeleri üzerine (Ergün ve Yüksel, 2019, s. 70, Akbolat vd., 2016, s. 155) yoğunlaşmaktadır. İş/Aile Sınırı Teorisi ve İş-Yaşam Yayılımı Teorisi'ni karşılaştıran Özdemir'in (2023, s. 1392) meta-analitik çalışması, işten ayrılma niyeti ile bu teoriler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın bulguları, iş-yaşam yayılım teorisini desteklerken, iş/aile sınırı teorisini desteklememiş ve sektör türünün, rol çatışması ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide önemli bir moderatör olduğunu ortaya koymuştur. Bayramoğlu'nun çalışmasında (2018, s. 1722), İş/Aile Sınırı Teorisi bağlamında kadın akademisyenlerin iş/yaşam dengesini sağlama yöntemleri incelenmiş ve "evde işe ilişkin çalışma" ile "aile rollerinin benimsenmesi"nin bu dengeyi sağlamada önemli faktörler olduğu tespit edilmiştir. Doğurganlık kaygısı ile ilişkisine yönelik daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyduğu açıktır.

Bu çalışma, kaynakların korunması teorisi (Hobfoll, 1989, s. 514) ve iş/aile sınırı teorisi temel alınarak, doğurganlık kaygısının işe bağlılık üzerindeki etkilerini incelemek için yeni bir model önermektedir. Araştırma, duygusal tükenmeyi aracı değişken ve aile sınırı esnekliğini düzenleyici değişken olarak kullanarak, doğurganlık kaygısının işe bağlılık üzerindeki dinamiklerini derinlemesine analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma, mevcut literatüre önemli katkılarda bulunmaktadır: İlk olarak, doğurganlık kaygısı ile işe bağlılık arasındaki ilişkiyi ele alan yenilikçi bir araştırma modeli sunmaktadır. İkinci olarak, işe bağlılık alanındaki çalışmalarını sosyal psikoloji ve ailenin işe etkisi perspektifleriyle genişletmektedir. Üçüncü olarak, doğum sonrası duygusal tükenmenin işe bağlılık üzerindeki olumsuz etkilerini aile esnekliği ile nasıl hafifletebileceğini tartışmaktadır ve böylece

kadınların işe bağlılık mekanizmalarını daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Ayrıca, bu çalışma, doğurganlık çağındaki kadın çalışanlara yönelik olarak hükümet düzeyinde doğumu destekleyici politikalar, örgütsel düzeyde psikolojik destek stratejileri ve çalışan ile aile düzeyinde iş ve aile yaşamı uyum eğitimleri gibi çeşitli önerilerde bulunmaktadır. Bu öneriler, doğurganlık kaygısının yarattığı baskıyı azaltmayı, duygusal kaynakların aşırı tüketimini önlemeyi ve kadınlar arasında işe bağlılığı artırmayı hedeflemektedir. Çalışmanın birinci bölümünde teorik model ve hipotezler ele alınmış, ikinci bölümünde ölçekler açıklanmış ve yöntem detaylandırılmış, üçüncü bölümünde araştırmanın bulguları analiz edilmiş ve teorik ve pratik çıkarımlarla desteklenmiştir. Son olarak, araştırmanın sınırlılıkları ele alınmış ve gelecekteki çalışmalar için öneriler geliştirilmiştir. Bu kapsamlı analiz, Türkiye'de 2023 yılında 1,51 olarak gerçekleşen doğurganlık hızını (TÜİK, 2024) arttırmaya yönelik daha etkin politika ve stratejilerin oluşturulmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

1. TEORİK ÇERÇEVE VE HİPOTEZLER

Bu bölümde, çalışmanın teorik temelleri ve hipotezleri ele alınmaktadır. Kaynakların Korunması Teorisi (COR) ve İş-Aile Sınırı Teorisi, bireylerin iş ve aile yaşamındaki zorluklara karşı nasıl stratejiler geliştirdiğini anlamamıza olanak tanır. Türkiye'deki kültürel ve toplumsal dinamikler, kadınların doğurganlık kaygıları, iş stresi ve aile sorumluluklarını dengeleme sürecinde karşılaştıkları sorunları daha belirgin hale getirmektedir. Bu teoriler, bireylerin kaynak yönetimi ve iş-aile sınırlarını düzenleme biçimlerinin, iş performansı ve işe bağlılık gibi önemli sonuçlar üzerindeki etkilerini açıklamak için bir çerçeve sunmaktadır.

1.1. Kaynakların Korunması Teorisi

COR Teorisi, psikolog Stevan Hobfoll tarafından 1989 yılında geliştirilen bir stres teorisidir ve bireylerin stres altında nasıl tepki verdiklerini açıklamaya yöneliktir (Hobfoll, 1989, s. 514). Bireylerin stresle başa çıkmaları iki temel prensibe dayanmaktadır: kaynak kaybının önlenmesi ve yeni kaynakların kazanılması. Hobfoll'a göre (2001, s. 340), kaynakların yetersiz olduğu durumlarda bireyler daha fazla stres yaşar ve bu, uzun vadede sağlık sorunlarına yol açabilir. Bu teori, iş ve organizasyonel psikolojide de yaygın olarak kullanılmakta olup, iş stresi, tükenmişlik, iş tatmini ve çalışanların işten ayrılma niyetleri gibi konuları anlamada kritik bir rol oynamaktadır. Özellikle yüksek stres altındaki meslek gruplarında, kaynakların nasıl korunduğu ve yönetildiği, bireylerin iş doyumunu ve performansını önemli ölçüde etkilemektedir (Yürür, 2011, s. 110). Teoriye göre, bir kez kaynak kaybı yaşandığında, bu kayıp daha fazla kayba yol açma eğilimindedir (Hobfoll, 2001, s. 350). Yani, bir kaynak kaybedildiğinde, daha

az kaynağa sahip olan birey, yeni stres faktörleriyle başa çıkmak için gerekli araçlardan yoksun kalır, bu da onun daha fazla stres yaşamasına ve dolayısıyla daha fazla kaynak kaybetmesine sonuç olarak daha savunmasız hale gelmesine neden olur.

Türkiye gibi çocuk yetiştirme ve ev sorumluluklarını üstlenme konusunda ağır bir yük altında çalışan kadınlar, yeterli dinlenme ve sosyal destek gibi kaynakları sağlayamadıklarında iş stresleri artabilir ve dolayısıyla tükenmişlik yaşamalarına yol açabilir. Tükenmişlik, bireyin iş performansını ve iş ile ilgili diğer kaynaklarını olumsuz etkileyebilir, bu da işe bağlılığının azalmasına ve hatta işten ayrılmasına neden olabilir (Aşkun, 2023, s. 535). Bu yüzden güvenilir kaynak rezervlerine sahip olmak, fiziksel ve ruhsal sağlığın korunması ve geliştirilmesinde kilit faktör olarak kabul edilmektedir (Hobfoll, 1989, s. 515).

COR teorisinin temel varsayımlarına dayanarak, doğurganlık kaygısı nedeniyle duygusal tükenme durumuna düşen çalışanlar, duygusal kaynaklarının tükenmesini hızlandırır, bu da işlerine beceri, enerji ve zaman yatırma isteklerini ve işe bağlılık düzeylerini daha da azaltır.

1.2. İş-Aile Sınırı Teorisi

İş/Aile Sınırı Teorisi, bireylerin iş ve aile rolleri arasında nasıl sınırlar çizdiğini, bu sınırların nasıl yönetildiğini ve iş ile aile yaşamı arasında nasıl geçiş yapıldığını incelemektedir. İş/Aile Sınırı Teorisine göre, bireyler iş ve aile arasındaki sınırları esnek ya da sert şekilde ayarlayabilirler, bu da iş-aile çatışmasını ve uyumunu etkiler (Clark, 2000, s. 750).

Teoriye göre, iş ve aile arasında üç temel sınır türü vardır: belirlilik, esneklik ve geçirgenlik. Belirlilik, bir sınırın ne kadar açık ve tanımlanabilir olduğunu ifade eder; esneklik, sınırın ne kadar kolay değiştirilebildiğini gösterir; ve geçirgenlik, bir yaşam alanının gereksinimlerinin diğer alana ne kadar sızdığını belirtir (Donald ve Linington, 2008 s. 662).

Türk aile yapısında, kadınlar ev içi iş yükünün ve çocuk yetiştirmenin birincil sorumluluğunu taşıdıklarından aile ile işi birleştirmek zorunda kalmaktadırlar. Bu da iş ve aile arasındaki belirlilik sınırlarının yeniden çizilmesini gerektirmektedir (Bayramoğlu, 2018, s. 1725).

Türk toplumunda aile, bireyler için önemli bir destek kaynağı olduğu kadar, bireysel kariyer hedefleri üzerinde de belirleyici bir etkiye sahip olabilir. İş ve aile arasındaki sınırların esnekliği, genellikle aile üyelerinin birbirlerine olan bağımlılıkları ve birlikte geçirilen zamanın miktarı gibi faktörlerle şekillenir. Türkiye’de aile üyeleri arasındaki sıkı bağlar, iş-aile sınırını daha geçirgen hale getirebilir; yani iş ve aile yaşamı arasındaki etkileşim daha yoğun olabilir (Bektaş, 2022, s. 664). Örneğin, aile bireylerinden birinin işle ilgili sorunları ev ortamına taşınabilir ya da ailevi meseleler iş performansına yansiyabilir. Bu durum, Türkiye’de iş ve aile

yaşamı arasındaki sınırların yönetilmesini zorlaştırabilir ve bireyler için iş-aile çatışmasını artırabilir.

Türk kültüründe, aile değerlerine verilen önem ve geniş aile yapısı, iş ve aile yaşamı arasındaki sınırların esnek olmasını gerektirir. Doğurganlık, özellikle çocuk sahibi olma ve onları büyütme süreci, iş yaşamındaki esneklik ihtiyacını artırmaktadır. İş/Aile Sınırı Teorisi, iş ve aile arasındaki geçişlerin yönetimi üzerine yoğunlaşarak, bireylerin bu geçişleri nasıl daha verimli yönetebileceklerini ve iş-aile dengesini nasıl optimize edebileceklerini ortaya koymaktadır (Clark, 2000, s. 752). Matthews ve Barnes-Farrell (2010, s. 447), esnekliği, bireylerin bu geçişleri yapabilme yetenekleri (esneklik-yeteneği) ve bu geçişleri yapma istekleri (esneklik-isteği) olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bu çalışma, aile yaşamı ve iş arasındaki geçiş yeteneği ve bu geçişleri yapma isteğinin, özellikle kadınların iş gücüne katılımını nasıl etkilediğine odaklanmaktadır.

1.3. Hipotezler ve Değişkenler

Türkiye'deki hamile kadınlar arasında depresyon ve kaygının yaygın olduğu, sosyal destek algısının, evlilik içi veya duygusal problemlerin, yaşam streslerinin ve fiziksel şiddetin bu durumu etkileyen faktörler arasında olduğu belirlenmiştir (Karaçam ve Ançel, 2009, s. 347). Anksiyete veya kaygı durumları, bireyin mevcut ve potansiyel kaynaklarını koruma kapasitesini zayıflatır, dolayısıyla işle ilgili motivasyon ve enerji düzeylerini düşürebilir. Çalışan kadınlar, doğurganlıkla ilgili kaygılarını yönetmeye çalışırken, işlerine yeterince enerji ve dikkat ayıramayabilirler. Bu durum, işle ilgili görev ve sorumluluklara olan bağlılıklarının azalmasına yol açabilir. Özellikle Türkiye gibi toplumsal cinsiyet rollerinin geleneksel beklentilerle şekillendiği bir kültürde, kadınlar hem iş hem de aile hayatında yüksek beklentilerle karşı karşıya kalabilirler. Bu çifte baskı, iş ve aile arasındaki dengeyi sağlamakta zorluk çekmelerine ve sonuç olarak işe olan bağlılıklarının azalmasına neden olabilir.

Türkiye'deki çalışan annelerin deneyimlerini anlamak amacıyla yapılan bir alan çalışması, kadınların çoğunun önceliğinin annelik olduğunu ve annelik ile iş arasında denge kurmanın büyük bir meydan okuma olduğunu ortaya koymuştur (Akyol ve Arslan, 2020, s. 267). COR teorisi, doğurganlık kaygısının çalışan kadınların kaynaklarını (zaman, enerji, bilgi, sosyal destek gibi) nasıl tükettiğini, bireylerin kaynaklarının tükenmesinin duygusal tükenmeye yol açabileceğini ve bu durumun bireylerin iş performansı ve psikolojik sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerini daha derinlemesine anlamamızı sağlar (Hobfoll, 2001, s. 350). Kaynak kaybının yaşandığı durumlar, stresin artmasına ve dolayısıyla bireylerin sağlık ve iş performanslarının olumsuz yönde etkilenmesine yol açabilir. Nitekim, kadın çalışanların kurumsal bağlılık ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışma, çalışan annelerin iş-aile yaşamı çatışmasının kurumsal bağlılıkları üzerinde negatif bir etkisi olduğunu bulmuştur (Girişken ve

Çalımlioğlu, 2020, s. 1017). Kaynakların tükenmesi, "kaynak kaybı spiralini" tetikleyebilir (Hobfoll, 2001, s. 352); yani bir kez kaynak kaybı başladığında, daha fazla kaynak kaybı daha yüksek stres ve daha az başa çıkma kapasitesi ile sonuçlanabilir. Yeterli sosyal destek, zaman ve enerjinin olmaması, kaynakların daha da tükenmesine yol açar ve bu durum kadınların daha fazla stres ve duygusal tükenme yaşamasına neden olur. Etkili kaynak telafisi sağlanamazsa, olumsuz sonuçlar daha ciddi ve hızlı olacaktır. Duygusal tükenme yaşayan bireyler, işe daha az enerji ve tutku ile bağlanır, bu da genel iş tatmininde ve örgütsel bağlılıkta azalmaya yol açar. Örgütsel bağlılığın azalması, özellikle işten ayrılma niyetlerinin artmasıyla sonuçlanabilir. Çok sayıda çalışma duygusal tükenmenin olumsuz etkilerini incelemiştir. Bu etkiler arasında çalışanların üretkenliğinde azalma (Benligiray ve Yetgin, 2021, s. 870), işe devamsızlıkta artış ve aile üyeleri ve iş arkadaşlarıyla yaşanan çatışmalarda artış (Babakus vd., 2008, s. 385) yer almaktadır. Duygusal tükenme durumunda, bireyler duygusal kaynaklarını korumak ve sürdürmek için kaçmayı, çabalarını azaltmayı ve diğer stratejileri kullanmayı seçecektir (Güğerçin, 2019, s. 178). Duygusal tükenme bu şekilde, doğurganlık kaygısının işe bağlılık üzerindeki etkisini açıklayan ve bu iki değişken arasındaki ilişkiyi aracılık eden bir mekanizma olarak işlev görür.

Evlilik, aile bakımı ve çocuk yetiştirme gibi roller, çalışanların iş ve aile yaşamı arasında sınırlarını yönetme biçimlerini belirleyici faktörlerdir. İş/Aile Sınırı Teorisi bu sınırların nasıl kurulduğunu ve yönetildiğini açıklarken (Clark, 2000, s. 750), aile esnekliği-yeteneği ve aile esnekliği-isteği, bu rollerin iş yaşamı üzerindeki etkilerini modüle edebilir (Matthews ve Barnes-Farrell, 2010, s. 450). Aile esnekliği-yeteneği, bireylerin iş ve aile yaşamı arasında esnek geçişler yapma yeteneklerini ifade eder. Bu yetenek, bireylerin iş ve aile arasındaki talepleri daha verimli bir şekilde yönetmelerini sağlar. Örneğin, çocukların okul etkinlikleri veya aile sağlık sorunları gibi durumlar aniden ortaya çıkabilir ve bu tür durumlar, iş ve aile sorumlulukları arasında esnek olmayı gerektirir. Yüksek aile esnekliği yeteneğine sahip bireyler, bu tür taleplere hızlı ve etkili bir şekilde yanıt verebilir, bu da iş yerinde duygusal tükenmeyi önleyebilir ve işe bağlılığı destekleyebilir. Aile esnekliği isteği, bireylerin iş ve aile yaşamı arasında geçiş yapma konusunda gösterdikleri istekliliği tanımlar. Aile esnekliği isteği yüksek olan bireyler, iş ve aile arasındaki sınırları daha bilinçli yönetebilir ve bu da duygusal tükenmeyi azaltarak işe bağlılıklarını korumalarını sağlar. Örneğin, bir çocuğun hastalanması veya okuldan erken alınması gereken bir durumda, aile esnekliği isteği yüksek olan bir ebeveyn, işten uzaklaşmayı kabul edebilir ve gerektiğinde telafi etmek için ekstra çaba gösterebilir.

Yukarıda açıklanan sebeplerden ötürü, bu çalışma aşağıdaki hipotezleri değerlendirmektedir:

H1: Duygusal tükenme, doğurganlık kaygısı ile işe bağlılık arasındaki ilişkide aracı bir rol oynar.

H2: Doğurganlık kaygısı, duygusal tükenmeyi pozitif yönde etkiler.

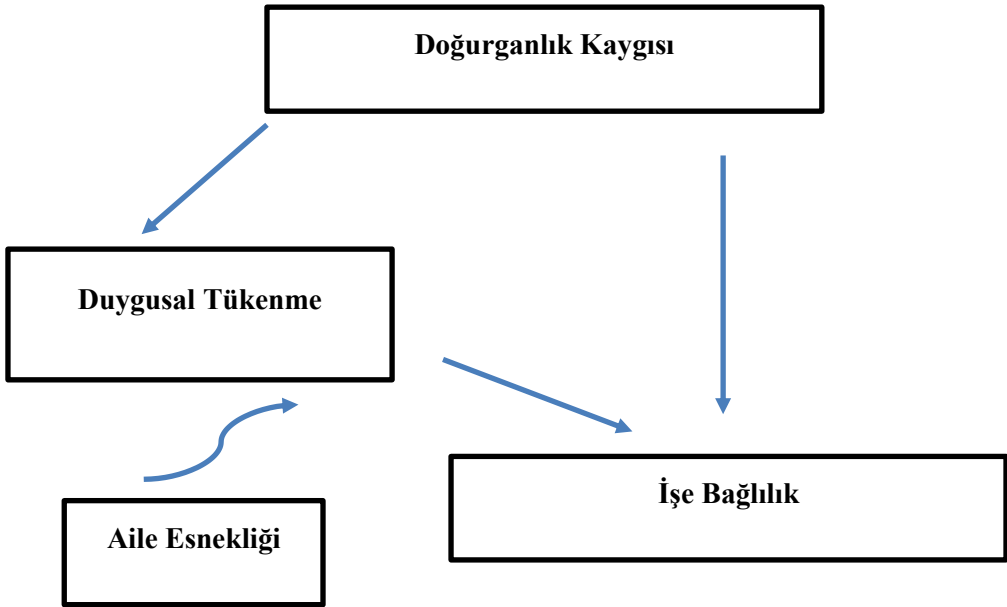
H3: Duygusal tükenme, işe bağlılığı negatif yönde etkiler.

H4: Duygusal tükenme ve işe bağlılık arasındaki ilişki, aile esnekliği istekliliği tarafından modere edilir.

H5: Duygusal tükenme ve işe bağlılık arasındaki ilişki, aile esnekliği yeteneği tarafından modere edilir.

Yukarıdaki hipotezler çerçevesinde araştırmanın modeli aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur (Şekil 1):

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada kontrol değişkenleri yaş, eğitim, aile geliri, çocuk sayısı ve işletme türleri gibi sosyal ve demografik değişkenlerdir.

2. METODOLOJİ VE MATERYALLAR

Bu bölümde, çalışmanın araştırma modeli, veri toplama yöntemleri, analiz araçları ve kullanılan ölçekler açıklanmaktadır. Çalışmada, doğurganlık kaygısı, duygusal tükenme, aile esnekliği yeteneği ve istekliliğinin işe bağlılık üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırmanın verileri, Türkiye genelinde farklı sektörlerde çalışan evli kadınlardan toplanmış ve analizler SPSS ve AMOS yazılımlarıyla gerçekleştirilmiştir. Kullanılan ölçekler, psikolojik değişkenlerin güvenilir ve geçerli bir şekilde ölçülmesi için özenle seçilmiş olup, demografik faktörler kontrol değişkenleri olarak dikkate alınmıştır. Araştırma, bireylerin psikolojik süreçlerini anlamaya yönelik kapsamlı bir metodolojik çerçeve sunmaktadır.

2.1. Metodoloji

Bu çalışmanın amacı doğurganlık kaygısı, duygusal tükenme, aile esnekliği yeteneği ve aile esnekliği istekliliğinin işe bağlılık üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu amaca ulaşmak için çalışmanın hedef kitlesi Türkiye’deki tüm sektörlerde çalışan evli kadınlar olarak belirlenmiştir. Uygun bir örneklem büyüklüğünün belirlenmesi, bir çalışmanın kalitesini ve titizliğini sağlamak için önemlidir. Hair ve diğerlerine (2014) göre, minimum örneklemin yapısal bir modeldeki belirli bir yapıya yönelik en fazla yapısal yol sayısının 10 katı olması gerektiğini öngören bir kural vardır. Bu çalışmadaki yapısal model beş yapı (yani bir bağımsız, bir aracı, iki düzenleyici ve bir bağımlı değişken) içermektedir. 10 kat kural kriterine göre, minimum örneklem büyüklüğümüz 60 katılımcı olmalıdır. Ölçekler güvenilirlik ve geçerlilik testlerinden geçirilmiştir. Ölçeklerdeki anlamsal farklılıkların etkisinden kaçınmak için iyi derecede İngilizce bilen katılımcılar seçilmiştir. Bu çalışmanın verileri, Türkiye’nin farklı şehirlerindeki kütüphaneler, kafeler ve alışveriş merkezleri gibi halka açık alanlarda yapılan saha anketleri yoluyla toplanmıştır. Anketler 1 Nisan 2024- 30 Haziran 2024 arasında yapılmıştır. Katılımcılar, ankete katılmaya uygunluklarına ve istekliliklerine göre seçilmiş ve anketleri doldurmadan önce bir onay formu imzalamıştır. Toplam 536 anket toplanmıştır. Analizler SPSS 30.0 programı ile değerlendirilmiştir.

Model yapısını analiz etmek ve hipotezleri test etmek için yapısal eşitlik modeli (YEM) yöntemi kullanılmıştır. YEM, doğrulayıcı faktör analizi ve değişkenler arasındaki etki değerlerini elde etmek için kullanılır. YEM analizi için AMOS 22.0 yazılımı kullanılmıştır. Modeli test etmek için YEM’in kullanılmasının üç nedeni vardır: (1) değişkenlerin normal dağılımına dair kesin bir gereklilik yoktur; (2) parametre tahmininin doğruluğu ve sağlamlığı küçük örneklem için oldukça iyidir; ve (3) YEM, birçok bağımsız değişken arasındaki güçlü etkileşimin neden olduğu çoklu doğrusal bağlantı sorununun üstesinden gelmek için temel bileşen analizi ve çoklu regresyonun avantajlarını birleştirir (Malaeb vd., 2000, s. 94).

2.2. Ölçekler

Bu araştırmada kullanılan ölçekler şu şekildedir: Zhang ve Zhao (2022, s. 18) tarafından geliştirilen Doğurganlık Kaygısı Ölçeği, altı maddeden oluşan ve 1’den 5’e kadar Likert tipi bir puanlamaya sahip bir ölçektir. Yanıtlar, 1 (kesinlikle katılmıyorum) ile 5 (kesinlikle katılıyorum) arasında değişmektedir. Yüksek puanlar, yüksek doğurganlık kaygısını göstermektedir. Duygusal tükenme, Wharton (1993, s. 232) tarafından geliştirilen altı ifadeli İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Ölçeği ile ölçülmüş olup, katılımcılar 1 (işyerinde asla bu şekilde hissetmiyorum) ile 5 (her gün bu şekilde hissediyorum) arasında yanıt vermiştir.

İşe bağlılık ise Schaufeli ve diğerlerinin (2006, s. 702) geliştirdiği Utrecht İşe Bağlılık Ölçeği (UWES) ile ölçülmüştür. Üç boyutlu olan bu ölçek, enerji, adanmışlık ve konsantrasyonu ölçmektedir. Katılımcılar, işte enerjik hissetme, işten gurur duyma gibi maddelere 1 (hiç uygun değil) ile 5 (tamamen uygun) arasında yanıt vermiştir.

Aile sınırları esnekliği, Matthews vd.nin (2010, s. 460) geliştirdiği Aile Esnekliği-Yeteneği ve Aile Esnekliği-İstekliliği ölçekleri ile değerlendirilmiştir. Beş soru aile esnekliği-yeteneğini, altı soru ise aile esnekliği-isteğini ölçmektedir. Yanıtlar, 1 (kesinlikle katılmıyorum) ile 5 (kesinlikle katılıyorum) arasında değişen Likert ölçeği ile alınmıştır. Yüksek puanlar, iş ve aile arasında sınırları esnetme becerisi ve isteğinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Araştırmaya katılan tüm katılımcıların İngilizceye hâkim olmaları nedeniyle, ölçekler soruların orijinal İngilizce versiyonlarıyla uygulanmıştır. Bu, yanıtların doğruluğunu ve tutarlılığını sağlamak amacıyla tercih edilmiştir.

Bu çalışmada ele alınan temel değişkenler, bireylerin psikolojik özelliklerine odaklanmaktadır. Analizde, sosyal ve demografik faktörler, yani yaş, eğitim durumu, aile geliri, çocuk sayısı, iş deneyimi, o işyerinde çalışma yılı ve çalışılan işletme türü gibi etkenler kontrol değişkeni olarak dikkate alınmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde, araştırmada elde edilen bulgular açıklanmaktadır. Katılımcıların demografik özellikleri, ölçeklerin güvenilirlik ve geçerlilik sonuçları, doğrulayıcı faktör analizi, değişkenler arasındaki ilişkiler ve yapısal model testine ilişkin bulgular detaylı şekilde sunulmuştur.

3.1. Demografik Veri

Bu çalışmada, Türkiye'nin farklı şehirlerinde gerçekleştirilen saha anketleriyle toplam 536 katılımcıdan veri toplanmıştır. Şehirlere göre katılımcı dağılımı şu şekildedir: İstanbul'da 120 kişi, Düzce'de 30 kişi, Çanakkale'de 25 kişi, Eskişehir'de 40 kişi, Ankara'da 80 kişi, Samsun'da 50 kişi, İzmir'de 60 kişi, Gaziantep'te 45 kişi, Şanlıurfa'da 35 kişi, Muş'ta 25 kişi ve Trabzon'da 26 kişi ile görüşülmüştür.

Tablo 1. Demografik özellikler

Konu	Sayı	Yüzde	Konu	Sayı	Yüzde
Yaş			O işyerindeki çalışma yılı		
18-29	101	18,8	0-4 yıl	164	30,6
30-39	160	29,9	5-9 yıl	302	56,3
40-49	135	25,2	10-14 yıl	25	4,7
50-59	55	10,3	15- 19 yıl	27	5,0
60 ve üzeri	85	15,9	20- 25 yıl	18	3,4
Çocuk Sayısı			Aylık Gelir		
0	25	4,7	30000 ya da aşağısı	10	1,9
1	198	36,9	30000-50000	99	18,5
2	298	55,6	50000-75000	336	62,7
3 ve daha fazla	15	2,8	75000'den daha fazla	91	17,0
İş tecrübesi			Eğitim		
0-4 yıl	115	21,5	Lise	33	6,2
5-9 yıl	208	38,8	Ön Lisans	125	23,3
10-14 yıl	68	12,7	Lisans	211	39,4
15- 19 yıl	14	2,6	Yüksek Lisans	70	13,1
20- 25 yıl	131	24,4	Doktora	97	18,1

Tablo 1, katılımcıların demografik ve iş ile ilgili verilerini sunmaktadır. Katılımcıların çoğu 30-39 yaş aralığındadır (%29,9), ardından 40-49 yaş aralığı gelmektedir (%25,2). Katılımcıların büyük kısmı 1-2 çocuk sahibidir ve aylık gelir olarak çoğunluk (%62,7) 50.000-75.000 arası kazanmaktadır. İş deneyiminde ise %38,8'lik bir kesim 5-9 yıl arası deneyime sahiptir. Eğitim durumlarına bakıldığında, katılımcıların çoğu lisans mezunudur (%39,4), %18,1'i doktora seviyesinde eğitim almıştır. Bu veriler katılımcıların geniş bir yelpazede dağıldığını göstermektedir.

3.2. Ölçeklerin Güvenirliliği ve Geçerliliği

Modelin geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmak amacıyla, güvenilirlik, birleşimsel geçerlilik ve ayırt edici geçerlilik test edilmiştir. Güvenilirlik için Cronbach alfa değerleri kullanılmıştır ve doğurganlık kaygısı, duygusal tükenmişlik, işe bağlılık, aile esnekliği yeteneği ve aile esnekliği istekliliği için sırasıyla 0,91, 0,94, 0,88, 0,92 ve 0,91 olarak bulunmuştur. Bu değerlerin 0,7'nin üzerinde olması, ölçeklerin güvenilirliğini göstermektedir (Taber, 2018, s. 1273). Ancak, birleşimsel geçerlilik ve ayırt edici geçerlilik

değerlendirilirken doğrulayıcı faktör analizi (CFA) ve Ortalama Varyans Açıklaması (AVE) gibi ek testler yapılmıştır.

3.3. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Araştırmada doğurganlık kaygısı, duygusal tükenmişlik, işe bağlılık, aile esnekliği yeteneği ve aile esnekliği istekliliği ölçeklerinin yapı geçerliliği için AMOS 26.0 yazılımı kullanılarak beş modelli doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde, bir modelin altında yer alan değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkisi test edilmekte ve hangi yapının veriyi en iyi temsil ettiğini görmek amacıyla farklı sayıda faktörlü modeller denenmektedir. Analizin amacı, değişkenlerin belirli bir yapısal modele ne kadar iyi uyduğunu test etmektir (Suhr, 2006, s. 2). Çalışmada, doğurganlık kaygısı (DK), duygusal tükenmişlik (DT), işe bağlılık (İB), aile esnekliği-yetenek (AEY) ve aile esnekliği-isteklilik (AEİ) kavramlarının birbirinden ayrı yapılar olabileceği varsayılmıştır. Bu nedenle, farklı faktör modelleri denenerek, bu yapılar arasındaki ayrışmanın olup olmadığı test edilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Model	χ^2	df	$\Delta\chi^2$	CFI	TLI	IFI	RMSEA
Bir faktörlü model (DK + DT + İB + AEY + AEİ)	2422,23	105	23,06	0,42	0,30	0,46	0,18
İki faktörlü model (DK + DT + İB, AEY + AEİ)	1576,87	103	15,30	0,60	0,55	0,61	0,15
Üç faktörlü model (DK + DT, İB, AEY + AEİ)	1387,76	102	13,60	0,65	0,60	0,73	0,13
Dört faktörlü model (DK, DT, İB, AEY + AEİ)	1019,02	99	10,29	0,78	0,72	0,86	0,10
Beş faktörlü model (DK, DT, İB, AEY, AEİ)	295,16	96	3,07	0,96	0,92	0,93	0,06

Not: χ^2 : Uyum Ölçüsü; df: Serbestlik Derecesi; $\Delta\chi^2$: Model karşılaştırması; CFI: Karşılaştırmalı uyum indeksi; TLI: Uyum göstergesi; IFI: Artımsal uyum indeksi; RMSEA: Yaklaşık hata karelerinin kökü

Beş faktörlü doğrulayıcı faktör analizinin uyum indeksleri, modelin veri ile iyi bir uyum sağladığını göstermektedir. χ^2 değeri 295,16 ve df 96 olarak bulunmuştur, bu da χ^2/df oranının 3,07 olduğunu gösterir, ki bu değer kabul edilebilir sınırlar içerisindedir. CFI değeri 0,96, modelin veriyle oldukça iyi bir uyum sağladığını gösterir, çünkü CFI değerinin 0,90 veya üzerinde olması iyi bir uyumun göstergesidir. TLI değeri 0,92, uyumun iyi olduğunu ve modele eklenen karmaşıklığın modeli iyileştirdiğini işaret eder. IFI ise 0,93

ile modelin alternatif modellere kıyasla üstün olduğunu göstermektedir. Son olarak, RMSEA değeri 0,06'dır, bu da 0,05-0,08 aralığında olduğu için modelin iyi bir uyuma sahip olduğunu ve hataların kabul edilebilir düzeyde olduğunu ifade eder. Bu sonuçlar, beş faktörlü modelin veri ile oldukça iyi uyum sağladığını ve test edilen diğer modellere göre en uygun model olduğunu göstermektedir.

Tablo 3. Yakınsak ve ayırt edici geçerlilik tablosu

Yapı	AVE	\sqrt{AVE}
DK	0,603	0,774
DT	0,573	0,756
İB	0,524	0,723
AEY	0,670	0,818
AEİ	0,703	0,838

Not: CR: Yapı güvenilirliği; AVE: Ortalama varyans açıklaması, \sqrt{AVE} : Ortalama varyans açıklamasının (AVE) karekökü.

Yakınsak geçerlilik testi, bir ölçeğin aynı yapıyı ölçmesi beklenen diğer ölçeklerle yüksek korelasyon göstermesi durumunda ölçümün geçerli olduğunu belirlemek amacıyla yapılır (Campbell ve Fiske, 1959, s. 81). Klasik ölçeğin bir uyarlamasını yansıtan bu çalışmada yakınsak geçerlilik ve ayırt edici geçerlilik test edilmiştir (Tablo 3). Yakınsak geçerlilik testinde, Fornell ve Larcker'a (1981, s. 163) göre AVE kullanılmıştır. Hair ve diğerlerinin (2014) standardına göre, AVE'nin 0,5 veya daha yüksek olması, yeterli yakınsak geçerliliği gösterir. Yapılan ampirik testlerde doğurganlık kaygısı, duygusal tükenmişlik, işe bağlılık, aile esnekliği-yetenek ve aile esnekliği-istek için AVE değerleri sırasıyla 0,603, 0,573, 0,524, 0,670 ve 0,703 olarak bulunmuştur. Bu nedenle, veriler iyi bir yakınsak geçerlilik göstermektedir. Ayrıca, yapıların \sqrt{AVE} değerleri diğer yapılarla olan korelasyonlardan daha yüksek olduğundan, ayırt edici geçerlilik de sağlanmıştır.

3.4. Değişkenlerin Betimsel İstatistik Değerleri ve Korelasyonları

Araştırmadaki değişkenler arasında bulunan ilişkinin gücü ve yönü, Pearson Korelasyon analizi (Pearson, 1896, s. 253) kullanılarak ölçülmüştür. Doğurganlık kaygısı, duygusal tükenmişlik, işe bağlılık, aile esnekliği-yetenek ve aile esnekliği-istek değişkenleri arasındaki ilişkilerin incelendiği korelasyon analizi tablosu, değişkenlere ait ortalamalar, standart sapma ve güvenilirlik değerleri Tablo 4'te bulunmaktadır. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda, Cronbach's Alpha katsayıları .60'ın üzerinde olup, bu ölçeklerin güvenilir olduğu görülmektedir (Cohen vd., 2007).

Tablo 4. Betimsel istatistikler ve korelasyonlar

Faktörler	Ort	Std.S	Cron. Alpha	1	2	3	4	5
DK	5,25	2,03	0,933	0,76				
DT	5,04	1,71	0,864	-0,53***	0,72			
İB	5,78	1,61	0,800	-0,23***	-0,23***	0,71		
AEY	5,44	1,63	0,739	0,37***	0,26***	0,07	0,82	
AEİ	5,27	1,77	0,729	0,20***	0,11**	0,18*	0,36***	0,82

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Bu tabloda dikkat çeken ilişkiler arasında doğurganlık kaygısı (DK) ve duygusal tükenme (DT) arasındaki güçlü negatif ilişki yer almaktadır (-0,53). Doğurganlık Kaygısı (DK) ile İşe Bağlılık (İB) arasında zayıf ve negatif bir ilişki vardır (-0,23), yani doğurganlık kaygısı arttıkça işe bağlılık azalmaktadır. Duygusal Tükenme (DT) ile İşe Bağlılık (İB) arasında da benzer şekilde zayıf bir negatif korelasyon vardır (-0,23), yani duygusal tükenme arttıkça işe bağlılık azalmaktadır. Aile Esnekliği-Yeteneği (AEY) ile Doğurganlık Kaygısı (DK) arasında zayıf fakat pozitif bir korelasyon (0,37), yani aile esnekliği yeteneği arttıkça doğurganlık kaygısı da artmaktadır. Aile Esnekliği-Yeteneği (AEY) ile Duygusal Tükenme (DT) arasında zayıf pozitif bir ilişki vardır (0,26), bu da aile esnekliği yeteneği arttıkça duygusal tükenmenin azalabileceğini göstermektedir. Aile Esnekliği-İstekliliği (AEİ) ile Doğurganlık Kaygısı (DK) arasında çok zayıf bir pozitif ilişki vardır (0,20), yani aile esnekliği istekliliği ile doğurganlık kaygısı arasında doğrudan bir etkileşim gözlemlenmektedir. Aile Esnekliği-İstekliliği (AEİ) ile İşe Bağlılık (İB) arasında pozitif bir korelasyon vardır (0,18), yani aile esnekliği istekliliği arttıkça işe bağlılık da artmaktadır.

Bu ilişkiler, duygusal tükenme ve doğurganlık kaygısının işe bağlılık üzerinde negatif etkiler yaratabileceğini, ancak aile esnekliğinin bu olumsuz etkileri hafifletici bir rol oynayabileceğini göstermektedir.

3.5. Yapısal Modelin Test Edilmesi

Araştırmadaki hipotezler, değişkenlerin arasında bulunan etkileri belirlemek için oluşturulmuştur. Değişkenlerin arasında bulunan doğrudan etkiler yol (path) analizi ile ölçülmüştür (Tablo 5). Yol analizi, bir değişkenin diğer bir değişken üzerindeki doğrudan etkisi ile aracı değişkenler üzerinden gerçekleşen dolaylı etkileri ayrı ayrı ölçer. Bu, araştırmacıların hipotezlerini daha spesifik şekilde test etmelerine olanak tanır (Kline, 2015).

Tablo 5. Hipotezlerin testi

Hipotezler	Yol Katsayısı (β)	p-değeri
H1: Duygusal tükenme, doğurganlık kaygısı ile işe bağlılık arasındaki ilişkide aracı bir rol oynar.	-0,09	<0,001
H2: Doğurganlık kaygısı, duygusal tükenmeyi pozitif yönde etkiler.	0,63	<0,001
H3: Duygusal tükenme, işe bağlılığı negatif yönde etkiler.	-0,21	0,008
H4: Duygusal tükenme ve işe bağlılık arasındaki ilişki, aile esnekliği istekliliği tarafından modere edilir.	0,21	<0,001
H5: Duygusal tükenme ve işe bağlılık arasındaki ilişki, aile sınır yetenekliği tarafından modere edilir.	0,11	<0,001

Tablo 5, araştırmada test edilen hipotezlerin sonuçlarını göstermektedir. İlk hipotez (H1), duygusal tükenmenin doğurganlık kaygısı ile işe bağlılık arasındaki ilişkide aracı bir rol oynadığını belirtmekte ve sonuçlar bu hipotezi doğrulamaktadır ($\beta = -0,09$, $p < 0,001$). H2’de, doğurganlık kaygısının duygusal tükenmeyi pozitif yönde etkilediği görülmektedir ($\beta = 0,63$, $p < 0,001$). H3 hipotezine göre, duygusal tükenme işe bağlılığı negatif yönde etkilemektedir ($\beta = -0,21$, $p = 0,008$). Aile esnekliği istekliliği (H4) ve aile sınır yeteneği (H5), duygusal tükenme ile işe bağlılık ilişkisini olumlu yönde düzenlemektedir (sırasıyla $\beta = 0,21$ ve $\beta = 0,11$, $p < 0,001$). Tablodaki tüm p-değerleri 0,05’in altında olduğundan, sonuçlar istatistiksel olarak anlamlıdır.

Bulgular, doğurganlık kaygısının kadın çalışanların işe bağlılığını doğrudan olumsuz etkilediğini ve bu ilişkinin duygusal tükenme ile aracılık edildiğini göstermektedir. Duygusal tükenmenin aracılık rolü açık bir şekilde doğrulanmış, doğurganlık kaygısının duygusal tükenme aracılığıyla işe bağlılığı negatif etkilediği gösterilmiş, ayrıca aile esnekliği yeteneği ve aile esnekliği istekliliği değişkenlerinin bu ilişkide moderatör etkisi bulunduğu tespit edilmiştir. Aile esnekliği istekliliği ve aile esneklik yeteneği, duygusal tükenmenin işe bağlılık üzerindeki olumsuz etkisini hafifletmektedir. Bu da, yüksek aile esnekliği olan bireylerin iş-yaşam dengelerini daha iyi sağlayarak işe bağlılıklarını sürdürebileceklerini göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışma, Türkiye’deki evli kadın çalışanlar arasında doğurganlık kaygısı, işe bağlılık, duygusal tükenmişlik, aile esnekliği-isteği ve aile esnekliği-yeteneği arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Bu hipotezsel ilişkileri incelemek için COR teorisi (Hobfoll, 1989, s. 514) ve iş/aile sınır teorisi (Clark, 2000, s. 747) kullanılmıştır. Genel olarak, aile esnekliği ve işe bağlılık

arasındaki ilişkiye odaklanan az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada, aile esnekliği iki boyuta ayrılarak duygusal tükenmişlik ve işe bağlılık üzerindeki etki koşulları incelenmiş ve bu alandaki teorik bulgular zenginleştirilmiştir. Çalışmanın ana sonuçları şu şekildedir:

İlk olarak, doğurganlık kaygısının işe bağlılık üzerindeki olumsuz etkisi, bu çalışma ile desteklenmiştir. Bu sonuç, literatürdeki olumlu duyguların çalışanların işe bağlılığı ile pozitif ilişkiye sahip olduğuna dair bulguların tersini doğrulamaktadır (Bayramoğlu, 2018, s. 1744). Doğurganlık kaygısı gibi olumsuz bir duygu, kadın çalışanları endişelendirir ve bu stres tepkisi duygusal kaynakları tüketir (Abbasoğlu Özgören ve Türkyılmaz, 2023, s. 323). Bir yandan, çalışanlar kaynak tüketimini önlemek için işe bağlılıklarını azaltırken, diğer yandan kadın çalışanlar duygularını dengelemek ve iş statülerini ayarlamak için daha fazla zaman ve enerji harcar, bu da işe ayrılan zaman ve enerjinin azalmasına neden olur.

İkinci olarak, doğurganlık kaygısının duygusal tükenmişliği olumlu yönde etkilediği ampirik sonuçlarla desteklenmiştir (Abbasoğlu Özgören vd., 2022). Kaynak kaybı tehdidi, bireylerin duygusal olarak tükenmiş hissetmesine neden olabilir. Doğurganlık, sadece zaman ve enerji harcamasını değil, aynı zamanda fiziksel sağlık kaybını ve kariyerin kesintiye uğramasını da içerir. Bu nedenle, doğurganlık kaygısı yaşayan profesyonel kadınlar, duygusal ve psikolojik kaynakların tükenmesi durumunda kalırlar.

Üçüncü olarak, duygusal tükenmişliğin işe bağlılık ile negatif bir ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur. Duygusal tükenmişlik ve işe bağlılık arasındaki bu negatif ilişki, bu çalışmada doğurganlık çağındaki kadın çalışanlar üzerinde daha da belirgin hale getirilmiştir. Kaynakların korunması teorisine göre (Hobfoll, 1989, s. 515), duygusal tükenmişlik, bireylerin kaynaklarını koruma eğilimi göstermelerine ve bu nedenle işe daha az bağlı kalmalarına neden olur.

Dördüncü olarak, duygusal tükenmişliğin doğurganlık kaygısı ile işe bağlılık arasındaki ilişkiyi kısmen aracıladığı gösterilmiştir. Bu süreç, bireylerin duygusal ve bilişsel kaynaklarını tüketir, bu da duygusal tükenmişliğe yol açar. COR teorisine göre (Hobfoll, 1989, s. 515) sınırlı kaynaklar altında duygusal tükenmişlik yaşayan kadın çalışanlar, günlük işlerine daha az pozitif duygusal ve bilişsel katkıda bulunur.

Son olarak, aile esnekliği yeteneği ve aile esnekliği isteğinin, duygusal tükenmişliğin işe bağlılık üzerindeki etkisini dengelediği bulunmuştur. Yüksek aile esnekliği yeteneği ve aile esnekliği isteği, duygusal tükenmişliğin olumsuz etkilerini azaltmıştır. Ancak, aile esnekliği yeteneğinin etkisi daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum, aile esnekliği yeteneği yüksek olan kadınların, iş görevlerine daha fazla aile desteği alarak daha fazla zaman ve enerji ayırabilmelerine bağlıdır.

Çalışmanın sonuçları, yöneticilerin doğurganlık kaygısının varlığı ve bunun kadın çalışanların işe bağlılığı üzerindeki etkisi konusunda farkındalık kazanmasına yardımcı olabilir. İşverenler, doğurganlık kaygısıyla başa

çıkma için, kadınların hem iş hem de doğurganlığı dengeli bir şekilde ele almalarına yardımcı olacak etkili yollar bulabilirler (Bayramoğlu, 2018, s. 1743). Örneğin, çocuk bakım hizmetleri sunmak, kadınlara esnek yarı zamanlı iş imkânları sağlamak ve doğum sonrası işe dönen kadınlara yönelik iş uyum eğitimi sunmak gibi çözümler uygulanabilir. Bununla birlikte, çocuk sahibi olma sorumluluğu sadece kadınlara ait değildir. Eşler de doğurganlık kaygısına ilişkin olarak eşlerinin psikolojik sorunlarına daha fazla dikkat etmelidir. Örneğin, eşler ev işlerine daha fazla katılmalı ve eşleriyle duygusal iletişim kurarak depresif kaygı durumunu önlemeye çalışmalıdır.

Eğer kadınlar dengeli bir şekilde duygularını yönetemezlerse, duygularının kontrolünü kaybetme ve işlerini sürdürememe döngüsüne girebilirler (Çağatay vd., 2015). Bu döngüyü kırmak için dış kuruluşların müdahalesi son derece önemlidir. İnsan kaynakları yöneticileri, çalışanların özellikle de kadın çalışanların duygusal sorunlarına dikkat etmelidir. Şirketler, kadın çalışanların duygusal yönetim ve kontrol becerilerini geliştirmek için duygusal kontrol ve düzenleme konularında hedefe yönelik eğitimler sunabilirler. Daha da önemlisi, yöneticiler, doğurganlık çağındaki kadın çalışanların ruh hali değişimlerine karşı tetikte olmalı, duygusal tükenmişlik başlamadan önce zamanında iletişim ve duygusal destek sağlamalıdır. Ayrıca, profesyonel hizmetler, örneğin psikolojik danışmanlık gibi hizmetler sunulmalı ve olumsuz duyguların yayılmasını önlemek için gerekli önlemler alınmalıdır.

Organizasyon yöneticileri, aile üyeleri ve hükümet, kadın çalışanların yüksek düzeyde aile esnekliği kazanmalarına yardımcı olmak için ortak bir sorumluluk taşımaktadır (Ergün ve Yüksel, 2019, s. 89). Yöneticiler için, örgüt içinde insan odaklı yönetim uygulamaları teşvik edilmelidir. Yöneticiler, doğurganlık çağındaki kadınlara bakım sağlamanın organizasyon için ek bir yük değil, dostça bir örgüt kültürünü sergilemenin etkili bir yolu olduğunu kabul etmelidirler. Kadın çalışanlar ailevi acil durumlar veya periyodik aile işleriyle karşılaştıklarında, örgütler esnek çalışma saatleri ve iş yerleri sunmalı veya iş bölümünü ayarlamalıdır. Bu sayede kadın çalışanlar hem iş hem de aile arasında daha iyi bir geçiş yapabilirler ve bu da çalışanların organizasyona olan bağlılıklarını ve işe bağlılıklarını artırabilir. Ek olarak, yöneticiler, kadın çalışanların aile hayatı ve iş talepleriyle ilgili taleplerini dinleyerek psikolojik danışmanlık ve eğitimler sunabilir ve kadın çalışanların yüksek aile esnekliği isteklerini korumalarına yardımcı olabilirler.

Greenhaus ve Powell (2006, s. 78)’a göre, aile esnekliği-yeteneği, politikalar ve düzenlemelerden etkilenir. Hükümet ve aileler, doğurganlık çağındaki kadın çalışanlara psikolojik ve fiziksel destek sağlayarak olumsuz duygularla mücadele etmelerine ve işlerine daha fazla bağlılık geliştirmelerine yardımcı olabilir. Hükümet için, doğurganlığı teşvik etmek amacıyla destekleyici önlemler oluşturmak gereklidir. Bir yandan, doğurganlık çağındaki kadın çalışanları işe alan işverenlere vergi indirimleri veya sosyal sigorta avantajları sunulabilir. Diğer yandan, doğum izninin arttırılması,

topluluk çocuk bakım hizmetlerinin güçlendirilmesi ve mahallelerde çocuklar için etkinlik alanları ve hizmet tesislerinin iyileştirilmesi gereklidir.

Bu çalışmada kullanılan tüm veriler, katılımcıların bireysel beyanlarına dayanarak toplanmıştır. Bireysel beyanlar, katılımcıların duygusal ve bilişsel durumlarını yansıtabilir; ancak bu yöntem, tamamen katılımcıların kendi algılarına dayandığı için bazı sonuçlarda yanlılık oluşmasına neden olabilir. Ayrıca, tüm veriler yalnızca katılımcılardan toplandığı için farklı bakış açıları hesaba katılmamış ve verilerin çeşitliliği sınırlı kalmıştır. Bu durum, sonuçların daha dar bir perspektife dayanmasına ve farklı etkilerin tam olarak görülememesine yol açmıştır. Gelecekteki araştırmalarda, bireysel beyanlara ek olarak dışarıdan yapılacak gözlemler veya objektif ölçümler gibi farklı veri kaynaklarının da kullanılması, sonuçların daha güvenilir ve dengeli olmasını sağlayabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Zeynep Özmen: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, Düzce Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır (21.03.2024 / 2024/51) alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Zeynep Özmen 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethical approval for the conduct of this study was obtained from the Düzce University Scientific Research and Publication Ethics Committee (21.03.2024 / 2024/51).

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atf: Özmen, Z. (2024). Türkiye’de doğurganlık kaygısının çalışan kadınların işe bağlılığı üzerindeki etkileri. *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 486-515. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1568745>

Kaynakça

Abbasoğlu Özgören, A., & Türkyılmaz, A. S. (2023). Changing fertility preferences in Türkiye: Analyses by parity. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 23(59), 321-355. <https://doi.org/10.21560/spcd.vi.1247658>

Abbasoğlu Özgören, Z., Yayla Enfiyeci, Z., & Türkyılmaz, A. S. (2022). Türkiye’de doğurganlık tercihleri: İdealler, niyetler ve doğurganlık

- farklarındaki eğilimler. In *Üreme sağlığı konularında tematik analizler 1993-2018*. HÜNEE ve UNFPA Türkiye Ofisi. Ankara: Emsal Matbaası.
- Akbolat, M., Kahraman, G., & Öztürk, T. (2016). Sağlık çalışanlarının iş yaşamında karşılaştıkları iş-aile çatışması örgütsel bağlılıklarını etkiler mi? Sakarya ili örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 19(2), 153-169.
- Akyol, A., & Arslan, M. (2020). The motherhood experiences of women employees: An interpretive field study in Turkey. *Ege Academic Review*, 20(4), 265-281. <https://doi.org/10.21121/eab.671453>
- Aşkun, V. (2023). Türkiye’de sürdürülebilir kariyer: Kaynakların korunması perspektifi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14(2), 533-554. <https://doi.org/10.54688/ayd.1267791>
- Babakus, E., Yavas, U., & Karatepe, O. M. (2008). The effects of job demands, job resources and intrinsic motivation on emotional exhaustion and turnover intentions: A study in the Turkish hotel industry. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 9, 384-404.
- Bayramoğlu, G. (2018). İş/Aile Sınırı Teorisi Bağlamında Kadın Akademisyenlerin İş/Yaşam Dengesinin Sağlanmasına Yönelik Bir Araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(68), 1722-1744. <https://doi.org/10.17755/esosder.433355>
- Benligiray, S., & Yetgin, D. (2021). Ekonomik kaygının duygusal mesleki bağlılık üzerindeki etkileri: Duygusal tükenmişliğin aracılık rolü. *Business & Management Studies: An International Journal*, 9(3), 869-889. <https://doi.org/10.15295/bmij.v9i3.1838>
- Campbell, D. T., & Fiske, D. W. (1959). Convergent and discriminant validation by the multitrait-multimethod matrix. *Psychological Bulletin*, 56(2), 81-105.
- Clark, S. C. (2000). Work/family border theory: A new theory of work/family balance. *Human Relations*, 53(6), 747-770. <https://doi.org/10.1177/0018726700536001>
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2007). *Research methods in education (6th ed.)*. New York: Routledge/Taylor and Francis Group.
- Çağatay, P., Saraç, M., İlyas, İ. E., & Türkyılmaz, A. S. (2015). Fertility preferences in Turkey. In Hacettepe University Institute of Population Studies, Turkish Republic Ministry of Development, and Turkish Scientific and Technological Research Council (Ed.), *2013 Turkey Demographic and Health Survey further analysis*. Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Çağrı San, B., & Tok, T. N. (2017). The relationship between teachers’ job involvement and organizational commitment. *Pamukkale University*

- Journal of Social Sciences Institute*, 26, 355–370.
<https://doi.org/10.5505/pausbed.2017.37232>
- Donald, F., & Linington, J. (2008). Work/family border theory and gender role orientation in male managers. *South African Journal of Psychology*, 38(4), 659–671.
<https://doi.org/10.1177/008124630803800406>
- Ergün, E., & Yüksel, A. (2019). İş-yaşam çatışmasının çalışanın davranışsal sonuçlarına etkisi ve iş stresinin aracılık rolü. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 11(1), 67-90.
- Eryurt, M. A. (2018). Fertility transition and fertility preferences in Turkey. In S. Gietel-Basten, J. Casterline, & M. K. Choe (Ed.), *Family demography in Asia*. Edward Elgar Publishing.
<https://doi.org/10.4337/9781785363559.00029>
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 34(2), 161–188. <https://doi.org/10.2307/3151312>
- Gemicioğlu, S., Şahin, H., & Er, E. (2019). Türkiye’de doğurganlık analizi: Gelecekteki doğurganlık tercihlerinin önemi. *Sosyoekonomi*, 27(41), 223-234. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2019.03.11>
- Girişken, A., & Çalıklıoğlu Doğan, E. (2020). Türkiye’de çalışan anneleri örgütsel bağlılık perspektifinden bakarak anlamak. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(4), 1015-1032.
<https://doi.org/10.15295/bmij.v8i4.1584>
- Greenhaus, J. H., & Powell, G. N. (2006). When work and family are allies: A theory of work-family enrichment. *Academy of Management Review*, 31(1), 72–92. <https://doi.org/10.5465/AMR.2006.19379625>
- Gügerçin, U. (2019). Duygusal emeğin duygusal tükenme üzerindeki etkisi: Özbenlik çelişki teorisi çerçevesinde bir analiz. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(20), 177-192.
- Hair, J., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2014). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*. SAGE Publications.
- Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*, 44(3), 513-524.
- Hobfoll, S. E. (2001). The influence of culture, community, and the nested-self in the stress process: Advancing conservation of resources theory. *Applied Psychology: An International Review*, 50(3), 337-421.
- Karaçam, Z., & Ançel, G. (2009). Depression, anxiety and influencing factors in pregnancy: A study in a Turkish population. *Midwifery*, 25(4), 344-356. <https://doi.org/10.1016/j.midw.2007.03.006>
- Karataş, E., & Özdemir, M. (2022). Examining the relationship between meaningful work and job engagement. *Journal of Theoretical*

- Educational Science*, 15(3), 676-698.
<https://doi.org/10.30831/akukeg.1053090>
- Kaya, B., & Karatepe, O. M. (2020). Attitudinal and behavioral outcomes of work-life balance among hotel employees: The mediating role of psychological contract breach. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 42, 199–209. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2020.01.003>
- Kline, R. B. (2015). *Principles and practice of structural equation modeling* (4th ed.). New York: Guilford Press.
- KONDA & Borusan Holding. (2024, 3 Ocak). *Toplumsal cinsiyet eşitliği algı değişim raporu [Report]*. KONDA Araştırma ve Danışmanlık. 10 Ekim 2024 tarihinde <https://konda.com.tr/rapor/183/toplumsal-cinsiyet-esitligi-almi-degisim-raporu> adresinden edinilmiştir.
- Kossek, E. E., & Lautsch, B. A. (2012). Work–family boundary management styles in organizations: A cross-level model. *Organizational Psychology Review*, 2(2), 152-171.
<https://doi.org/10.1177/2041386611436264>
- Küçükaya, B., Özdemir, B., & Kahyaoğlu Süt, H. (2022). Hemşirelik öğrencilerinde sosyal medya kullanımı ile akademik başarı ve akademik öz-yeterlik arasındaki ilişki. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 9(1), 31-41. <https://doi.org/10.52880/sagakaderg.945297>
- Malaeb Z.A., Summers, J.K., Pugsek, B. H. (2000). Using Structural Equation Modeling to Investigate Relationships Among Ecological Variables, *Environmental and Ecological Statistics*, 7(1), 93-111.
- Matthews, R. A., Barnes-Farrell, J. L., & Bulger, C. A. (2010). Advancing measurement of work and family domain boundary characteristics. *Journal of Vocational Behavior*, 77(3), 447–460.
<https://doi.org/10.1016/j.jvb.2010.05.008>
- Özdemir, İ. (2023). Work/family border theory or work-life spillover theory: A meta-analytical approach to turnover intention. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(88), 1392-1407.
<https://doi.org/10.17755/esosder.1205895>
- Pearson, K. (1896). Mathematical contributions to the theory of evolution. III. Regression, heredity, and panmixia. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London (Ed.)*. Series A, *Containing Papers of a Mathematical or Physical Character*, 187, 253-318.
- Salali, G. D., Uysal, M. S., & Bevan, A. (2021). Adaptive function and correlates of anxiety during a pandemic. *Evolution, Medicine, and Public Health*, 9(1), 393–405. <https://doi.org/10.1093/emph/eoab037>
- Schaufeli, W., & Salanova, M. (2006). The measurement of job involvement with a short questionnaire: A cross-national study. *Educational and Psychological Measurement*, 66(4), 701–716.
<https://doi.org/10.1177/0013164405282471>

- Suhr, D. D. (2006). Exploratory or confirmatory factor analysis? *Cary: SAS Institute*, 1-1.
- Şengül, S., & Kıral, G. (2010). Türkiye’de kadının işgücü pazarına katılım ve doğurganlık kararları. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 89-105.
- Taber, K.S. (2018). The Use of Cronbach’s Alpha When Developing and Reporting Research Instruments in Science Education. *Res Sci Educ*, 48, 1273–1296 <https://doi.org/10.1007/s11165-016-9602-2>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024, 3 Ocak). *Doğum İstatistikleri 2023*. 10 Ekim 2024 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2023-53708> adresinden edinilmiştir.
- Wharton, A. S. (1993). The affective consequences of service work: Managing emotions on the job. *Work and Occupations*, 20(2), 205–232. <https://doi.org/10.1177/0730888493020002004>
- Yürür, Ş. (2011). Öğrenilmiş güçsüzlük, kıdem ve medeni durumun duygusal tükenmedeki rolü: Kaynakların korunması teorisi kapsamında bir analiz. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(1), 107-126.

Extended Abstract

This study investigates the impact of childbearing anxiety on the job involvement of married female employees in Turkey. The theoretical foundation of the research is based on Conservation of Resources (COR) Theory and Work/Family Boundary Theory. Childbearing anxiety refers to emotional stress associated with concerns about fertility and family planning, which has become a significant issue for working women in Turkey due to cultural, social, and economic factors. In traditional Turkish society, women are expected to balance professional careers with domestic responsibilities, such as household chores and child-rearing. This expectation increases childbearing anxiety, which negatively affects their job involvement and overall job performance.

Conservation of Resources (COR) Theory, developed by Hobfoll (1989), explains how the loss of emotional resources due to stress—such as childbearing anxiety—can lead to negative outcomes, including emotional exhaustion and reduced job involvement. Childbearing anxiety depletes a woman’s emotional energy, which leads her to invest less in her professional role. Due to the pressures of family responsibilities and fertility concerns, women become emotionally exhausted, which further reduces their ability to fully focus on work. Work/Family Boundary Theory (Clark, 2000) complements this perspective by explaining how individuals manage boundaries between work and family roles. Women with higher family flexibility—both in ability and willingness—are better equipped to balance

these demands, mitigating the negative effects of emotional exhaustion on job involvement.

The study used a structural equation model (SEM) to test the hypothesized relationships. Data were collected from 536 married women working in various sectors across Turkey. The survey measured childbearing anxiety, emotional exhaustion, job involvement, family flexibility-ability, and family flexibility-willingness. Control variables included age, education, family income, and the number of children. The childbearing anxiety scale, developed by Zhang and Zhao (2022), was used to assess concerns related to fertility. Emotional exhaustion was measured using Wharton’s (1993) burnout scale, while the Utrecht Job involvement Scale (UWES) by Schaufeli et al. (2002) was adapted for the Turkish context to evaluate job involvement. Family flexibility-ability and family flexibility-willingness were measured using items developed by Matthews et al. (2010), assessing women’s capacity to manage the demands between work and family life.

The results revealed that childbearing anxiety has a significant negative impact on job involvement, mediated by emotional exhaustion. The path coefficient from childbearing anxiety to emotional exhaustion was positive and significant ($\beta = 0.63$, $p < 0.001$), indicating that higher levels of childbearing anxiety lead to increased emotional exhaustion. Emotional exhaustion, in turn, negatively affected job involvement ($\beta = -0.21$, $p = 0.008$), confirming that emotional depletion reduces women’s ability to focus on their work. These findings suggest that women experiencing childbearing anxiety become emotionally drained, which diminishes their capacity to engage in their professional roles.

Moreover, the study found that family flexibility—both in ability and willingness—moderated the relationship between emotional exhaustion and job involvement. Women with high family flexibility-ability were better able to buffer the negative effects of emotional exhaustion on job involvement ($\beta = 0.21$, $p < 0.001$). Similarly, family flexibility-willingness also moderated the relationship ($\beta = 0.11$, $p < 0.001$), although its impact was less pronounced compared to family flexibility-ability. These findings suggest that women capable of adjusting their family boundaries can mitigate the emotional toll of childbearing anxiety on their professional lives.

This study offers both theoretical and practical contributions to understanding how childbearing anxiety affects women’s work performance. First, it expands research on the antecedents of job involvement by introducing childbearing anxiety as a negative emotion that influences women’s work performance. Previous studies have primarily focused on positive emotions and their impact on job involvement, but this research shows that negative emotions, such as anxiety, play an important role as well. Second, the study broadens the research perspective on job involvement by integrating social psychology and family dynamics, highlighting how family flexibility influences women’s ability to cope with emotional exhaustion. Third, the

findings offer practical recommendations for employers. Organizations should recognize the impact of childbearing anxiety on female employees and implement supportive measures, such as flexible work hours, childcare services, and psychological support, to help women balance work and family responsibilities. Additionally, both organizational and government policies should promote family-friendly work environments and encourage greater family involvement in supporting working women.

In conclusion, this study demonstrates that childbearing anxiety plays a critical role in shaping the job involvement of female employees. Emotional exhaustion mediates this relationship, while family flexibility-ability and family flexibility-willingness moderate the effects. The findings highlight the need for supportive organizational policies and cultural changes that alleviate pressures on working women, ultimately enhancing their job involvement and performance. Future research should extend the sample to other countries or cultural contexts to gain a more comprehensive understanding of these issues.

Ekler

Tablo 6. Şehir Bazında Demografik Kategorilerin Özeti

Şehir	Kategori	Alt Kategori	Sayı	Yüzde
Istanbul	Yaş	18-29	30	25,0
Istanbul	Yaş	30-39	12	10,0
Istanbul	Yaş	40-49	24	20,0
Istanbul	Yaş	50-59	18	15,0
Istanbul	Yaş	60 ve üzeri	36	30,0
Istanbul	O İşyerindeki Çalışma Yılı	0-4 yıl	12	10,0
Istanbul	O İşyerindeki Çalışma Yılı	5-9 yıl	25	20,8
Istanbul	O İşyerindeki Çalışma Yılı	10-14 yıl	37	30,8
Istanbul	O İşyerindeki Çalışma Yılı	15- 19 yıl	15	12,5
Istanbul	O İşyerindeki Çalışma Yılı	20- 25 yıl	30	25,0
Istanbul	Çocuk Sayısı	0	42	35,0
Istanbul	Çocuk Sayısı	1	12	10,0
Istanbul	Çocuk Sayısı	2	6	5,0
Istanbul	Çocuk Sayısı	3 ve daha fazla	60	50,0
Istanbul	Aylık Gelir	30000 ya da aşağısı	75	62,5
Istanbul	Aylık Gelir	30000-50000	21	17,5
Istanbul	Aylık Gelir	50000-75000	20	16,7
Istanbul	Aylık Gelir	75000'den daha fazla	2	1,7
Istanbul	Eğitim	Lise	15	12,5
Istanbul	Eğitim	Ön Lisans	27	22,5
Istanbul	Eğitim	Lisans	21	17,5

Türkiye 'de Doğurganlık Kaygısının Çalışan Kadınların İşe Bağlılığı Üzerindeki Etkileri

Istanbul	Eğitim	Yüksek Lisans	7	5,8
Istanbul	Eğitim	Doktora	46	38,3
Düzce	Yaş	18-29	6	20,0
Düzce	Yaş	30-39	9	30,0
Düzce	Yaş	40-49	3	10,0
Düzce	Yaş	50-59	4	13,3
Düzce	Yaş	60 ve üzeri	7	23,3
Düzce	O İşyerindeki Çalışma Yılı	0-4 yıl	7	23,3
Düzce	O İşyerindeki Çalışma Yılı	5-9 yıl	9	30,0
Düzce	O İşyerindeki Çalışma Yılı	10-14 yıl	6	20,0
Düzce	O İşyerindeki Çalışma Yılı	15- 19 yıl	3	10,0
Düzce	O İşyerindeki Çalışma Yılı	20- 25 yıl	3	10,0
Düzce	Çocuk Sayısı	0	1	3,3
Düzce	Çocuk Sayısı	1	3	10,0
Düzce	Çocuk Sayısı	2	15	50,0
Düzce	Çocuk Sayısı	3 ve daha fazla	10	33,3
Düzce	Aylık Gelir	30000 ya da aşağısı	18	60,0
Düzce	Aylık Gelir	30000-50000	0	0,0
Düzce	Aylık Gelir	50000-75000	5	16,7
Düzce	Aylık Gelir	75000'den daha fazla	5	16,7
Düzce	Eğitim	Lise	11	36,7
Düzce	Eğitim	Ön Lisans	5	16,7
Düzce	Eğitim	Lisans	3	10,0
Düzce	Eğitim	Yüksek Lisans	1	3,3
Düzce	Eğitim	Doktora	6	20,0
Çanakkale	Yaş	18-29	2	8,0
Çanakkale	Yaş	30-39	7	28,0
Çanakkale	Yaş	40-49	3	12,0
Çanakkale	Yaş	50-59	5	20,0
Çanakkale	Yaş	60 ve üzeri	6	24,0
Çanakkale	O İşyerindeki Çalışma Yılı	0-4 yıl	3	12,0
Çanakkale	O İşyerindeki Çalışma Yılı	5-9 yıl	2	8,0
Çanakkale	O İşyerindeki Çalışma Yılı	10-14 yıl	7	28,0
Çanakkale	O İşyerindeki Çalışma Yılı	15- 19 yıl	5	20,0
Çanakkale	O İşyerindeki Çalışma Yılı	20- 25 yıl	6	24,0
Çanakkale	Çocuk Sayısı	0	8	32,0
Çanakkale	Çocuk Sayısı	1	2	8,0
Çanakkale	Çocuk Sayısı	2	1	4,0

Çanakkale	Çocuk Sayısı	3 ve daha fazla	12	48,0
Çanakkale	Aylık Gelir	30000 ya da aşağısı	4	16,0
Çanakkale	Aylık Gelir	30000-50000	4	16,0
Çanakkale	Aylık Gelir	50000-75000	0	0,0
Çanakkale	Aylık Gelir	75000'den daha fazla	15	60,0
Çanakkale	Eğitim	Lise	1	4,0
Çanakkale	Eğitim	Ön Lisans	5	20,0
Çanakkale	Eğitim	Lisans	9	36,0
Çanakkale	Eğitim	Yüksek Lisans	3	12,0
Çanakkale	Eğitim	Doktora	4	16,0
Eskişehir	Yaş	18-29	8	20,0
Eskişehir	Yaş	30-39	12	30,0
Eskişehir	Yaş	40-49	10	25,0
Eskişehir	Yaş	50-59	4	10,0
Eskişehir	Yaş	60 ve üzeri	6	15,0
Eskişehir	O İşyerindeki Çalışma Yılı	0-4 yıl	12	30,0
Eskişehir	O İşyerindeki Çalışma Yılı	5-9 yıl	10	25,0
Eskişehir	O İşyerindeki Çalışma Yılı	10-14 yıl	5	12,5
Eskişehir	O İşyerindeki Çalışma Yılı	15- 19 yıl	4	10,0
Eskişehir	O İşyerindeki Çalışma Yılı	20- 25 yıl	8	20,0
Eskişehir	Çocuk Sayısı	0	20	50,0
Eskişehir	Çocuk Sayısı	1	2	5,0
Eskişehir	Çocuk Sayısı	2	14	35,0
Eskişehir	Çocuk Sayısı	3 ve daha fazla	4	10,0
Eskişehir	Aylık Gelir	30000 ya da aşağısı	7	17,5
Eskişehir	Aylık Gelir	30000-50000	0	0,0
Eskişehir	Aylık Gelir	50000-75000	25	62,5
Eskişehir	AylıkGel	75000'den daha fazla	6	15,0
Eskişehir	Eğitim	Lise	5	12,5
Eskişehir	Eğitim	Ön Lisans	2	5,0
Eskişehir	Eğitim	Lisans	7	17,5
Eskişehir	Eğitim	Yüksek Lisans	9	22,5
Eskişehir	Eğitim	Doktora	15	37,5
Ankara	Yaş	18-29	24	30,0
Ankara	Yaş	30-39	8	10,0
Ankara	Yaş	40-49	20	25,0
Ankara	Yaş	50-59	12	15,0
Ankara	Yaş	60 ve üzeri	16	20,0
Ankara	O İşyerindeki Çalışma Yılı	0-4 yıl	16	20,0
Ankara	O İşyerindeki Çalışma Yılı	5-9 yıl	8	10,0

Türkiye’de Doğurganlık Kaygısının Çalışan Kadınların İşe Bağlılığı Üzerindeki Etkileri

Ankara	O İşyerindeki Çalışma Yılı	10-14 yıl	10	12,5
Ankara	O İşyerindeki Çalışma Yılı	15- 19 yıl	20	25,0
Ankara	O İşyerindeki Çalışma Yılı	20- 25 yıl	24	30,0
Ankara	Çocuk Sayısı	0	40	50,0
Ankara	Çocuk Sayısı	1	4	5,0
Ankara	Çocuk Sayısı	2	28	35,0
Ankara	Çocuk Sayısı	3 ve daha fazla	8	10,0
Ankara	Aylık Gelir	30000 ya da aşağısı	13	16,2
Ankara	Aylık Gelir	30000-50000	1	1,2
Ankara	Aylık Gelir	50000-75000	50	62,5
Ankara	Aylık Gelir	75000’den daha fazla	14	17,5
Ankara	Eğitim	Lise	14	17,5
Ankara	Eğitim	Ön Lisans	10	12,5
Ankara	Eğitim	Lisans	4	5,0
Ankara	Eğitim	Yüksek Lisans	18	22,5
Ankara	Eğitim	Doktora	31	38,8
Samsun	Yaş	18-29	5	10,0
Samsun	Yaş	30-39	15	30,0
Samsun	Yaş	40-49	12	24,0
Samsun	Yaş	50-59	7	14,0
Samsun	Yaş	60 ve üzeri	10	20,0
Samsun	O İşyerindeki Çalışma Yılı	0-4 yıl	15	30,0
Samsun	O İşyerindeki Çalışma Yılı	5-9 yıl	12	24,0
Samsun	O İşyerindeki Çalışma Yılı	10-14 yıl	5	10,0
Samsun	O İşyerindeki Çalışma Yılı	15- 19 yıl	6	12,0
Samsun	O İşyerindeki Çalışma Yılı	20- 25 yıl	10	20,0
Samsun	Çocuk Sayısı	0	5	10,0
Samsun	Çocuk Sayısı	1	25	50,0
Samsun	Çocuk Sayısı	2	2	4,0
Samsun	Çocuk Sayısı	3 ve daha fazla	17	34,0
Samsun	Aylık Gelir	30000 ya da aşağısı	8	16,0
Samsun	Aylık Gelir	30000-50000	31	62,0
Samsun	Aylık Gelir	50000-75000	1	2,0
Samsun	Aylık Gelir	75000’den daha fazla	9	18,0
Samsun	Eğitim	Lise	3	6,0
Samsun	Eğitim	Ön Lisans	6	12,0
Samsun	Eğitim	Lisans	11	22,0
Samsun	Eğitim	Yüksek Lisans	9	18,0
Samsun	Eğitim	Doktora	19	38,0

Izmir	Yaş	18-29	18	30,0
Izmir	Yaş	30-39	12	20,0
Izmir	Yaş	40-49	15	25,0
Izmir	Yaş	50-59	9	15,0
Izmir	Yaş	60 ve üzeri	6	10,0
Izmir	O İşyerindeki Çalışma Yılı	0-4 yıl	12	20,0
Izmir	O İşyerindeki Çalışma Yılı	5-9 yıl	15	25,0
Izmir	O İşyerindeki Çalışma Yılı	10-14 yıl	18	30,0
Izmir	O İşyerindeki Çalışma Yılı	15- 19 yıl	7	11,7
Izmir	O İşyerindeki Çalışma Yılı	20- 25 yıl	6	10,0
Izmir	Çocuk Sayısı	0	30	50,0
Izmir	Çocuk Sayısı	1	21	35,0
Izmir	Çocuk Sayısı	2	3	5,0
Izmir	Çocuk Sayısı	3 ve daha fazla	6	10,0
Izmir	Aylık Gelir	30000 ya da aşağısı	10	16,7
Izmir	Aylık Gelir	30000-50000	37	61,7
Izmir	Aylık Gelir	50000-75000	1	1,7
Izmir	Aylık Gelir	75000'den daha fazla	10	16,7
Izmir	Eğitim	Lise	13	21,7
Izmir	Eğitim	Ön Lisans	7	11,7
Izmir	Eğitim	Lisans	3	5,0
Izmir	Eğitim	Yüksek Lisans	23	38,3
Izmir	Eğitim	Doktora	10	16,7
Gaziantep	Yaş	18-29	6	13,3
Gaziantep	Yaş	30-39	9	20,0
Gaziantep	Yaş	40-49	4	8,9
Gaziantep	Yaş	50-59	11	24,4
Gaziantep	Yaş	60 ve üzeri	13	28,9
Gaziantep	O İşyerindeki Çalışma Yılı	0-4 yıl	4	8,9
Gaziantep	O İşyerindeki Çalışma Yılı	5-9 yıl	13	28,9
Gaziantep	O İşyerindeki Çalışma Yılı	10-14 yıl	5	11,1
Gaziantep	O İşyerindeki Çalışma Yılı	15- 19 yıl	9	20,0
Gaziantep	O İşyerindeki Çalışma Yılı	20- 25 yıl	11	24,4
Gaziantep	Çocuk Sayısı	0	22	48,9
Gaziantep	Çocuk Sayısı	1	15	33,3
Gaziantep	Çocuk Sayısı	2	2	4,4
Gaziantep	Çocuk Sayısı	3 ve daha fazla	4	8,9
Gaziantep	Aylık Gelir	30000 ya da aşağısı	8	17,8

Türkiye 'de Doğurganlık Kaygısının Çalışan Kadınların İşe Bağlılığı Üzerindeki Etkileri

Gaziantep	Aylık Gelir	30000-50000	28	62,2
Gaziantep	Aylık Gelir	50000-75000	7	15,6
Gaziantep	Aylık Gelir	75000'den daha fazla	0	0,0
Gaziantep	Eğitim	Lise	2	4,4
Gaziantep	Eğitim	Ön Lisans	5	11,1
Gaziantep	Eğitim	Lisans	10	22,2
Gaziantep	Eğitim	Yüksek Lisans	17	37,8
Gaziantep	Eğitim	Doktora	8	17,8
Şanlıurfa	Yaş	18-29	3	8,6
Şanlıurfa	Yaş	30-39	10	28,6
Şanlıurfa	Yaş	40-49	8	22,9
Şanlıurfa	Yaş	50-59	5	14,3
Şanlıurfa	Yaş	60 ve üzeri	7	20,0
Şanlıurfa	O İşyerindeki Çalışma Yılı	0-4 yıl	3	8,6
Şanlıurfa	O İşyerindeki Çalışma Yılı	5-9 yıl	4	11,4
Şanlıurfa	O İşyerindeki Çalışma Yılı	10-14 yıl	10	28,6
Şanlıurfa	O İşyerindeki Çalışma Yılı	15- 19 yıl	8	22,9
Şanlıurfa	O İşyerindeki Çalışma Yılı	20- 25 yıl	7	20,0
Şanlıurfa	Çocuk Sayısı	0	17	48,6
Şanlıurfa	Çocuk Sayısı	1	1	2,9
Şanlıurfa	Çocuk Sayısı	2	12	34,3
Şanlıurfa	Çocuk Sayısı	3 ve daha fazla	3	8,6
Şanlıurfa	Aylık Gelir	30000 ya da aşağısı	5	14,3
Şanlıurfa	Aylık Gelir	30000-50000	22	62,9
Şanlıurfa	Aylık Gelir	50000-75000	0	0,0
Şanlıurfa	Aylık Gelir	75000'den daha fazla	6	17,1
Şanlıurfa	Eğitim	Lise	6	17,1
Şanlıurfa	Eğitim	Ön Lisans	13	37,1
Şanlıurfa	Eğitim	Lisans	4	11,4
Şanlıurfa	Eğitim	Yüksek Lisans	2	5,7
Şanlıurfa	Eğitim	Doktora	8	22,9
Muş	Yaş	18-29	3	12,0
Muş	Yaş	30-39	7	28,0
Muş	Yaş	40-49	2	8,0
Muş	Yaş	50-59	6	24,0
Muş	Yaş	60 ve üzeri	5	20,0
Muş	O İşyerindeki Çalışma Yılı	0-4 yıl	2	8,0
Muş	O İşyerindeki Çalışma Yılı	5-9 yıl	5	20,0
Muş	O İşyerindeki Çalışma Yılı	10-14 yıl	3	12,0

Muş	O İşyerindeki Çalışma Yılı	15- 19 yıl	7	28,0
Muş	O İşyerindeki Çalışma Yılı	20- 25 yıl	6	24,0
Muş	Çocuk Sayısı	0	2	8,0
Muş	Çocuk Sayısı	1	1	4,0
Muş	Çocuk Sayısı	2	12	48,0
Muş	Çocuk Sayısı	3 ve daha fazla	8	32,0
Muş	Yıllık Gelir	30000 ya da aşağısı	4	16,0
Muş	Aylık Gelir	30000-50000	4	16,0
Muş	Aylık Gelir	50000-75000	0	0,0
Muş	Aylık Gelir	75000'den daha fazla	15	60,0
Muş	Eğitim	Lise	9	36,0
Muş	Eğitim	Ön Lisans	4	16,0
Muş	Eğitim	Lisans	1	4,0
Muş	Eğitim	Yüksek Lisans	5	20,0
Muş	Eğitim	Doktora	3	12,0
Trabzon	Yaş	18-29	3	11,5
Trabzon	Yaş	30-39	2	7,7
Trabzon	Yaş	40-49	5	19,2
Trabzon	Yaş	50-59	6	23,1
Trabzon	Yaş	60 ve üzeri	7	26,9
Trabzon	O İşyerindeki Çalışma Yılı	0-4 yıl	6	23,1
Trabzon	O İşyerindeki Çalışma Yılı	5-9 yıl	5	19,2
Trabzon	O İşyerindeki Çalışma Yılı	10-14 yıl	2	7,7
Trabzon	O İşyerindeki Çalışma Yılı	15- 19 yıl	8	30,8
Trabzon	O İşyerindeki Çalışma Yılı	20- 25 yıl	3	11,5
Trabzon	Çocuk Sayısı	0	2	7,7
Trabzon	Çocuk Sayısı	1	1	3,8
Trabzon	Çocuk Sayısı	2	9	34,6
Trabzon	Çocuk Sayısı	3 ve daha fazla	13	50,0
Trabzon	Aylık Gelir	30000 ya da aşağısı	4	15,4
Trabzon	Aylık Gelir	30000-50000	16	61,5
Trabzon	Aylık Gelir	50000-75000	0	0,0
Trabzon	Aylık Gelir	75000'den daha fazla	4	15,4
Trabzon	Eğitim	Lise	3	11,5
Trabzon	Eğitim	Ön Lisans	4	15,4
Trabzon	Eğitim	Lisans	10	38,5
Trabzon	Eğitim	Yüksek Lisans	5	19,2
Trabzon	Eğitim	Doktora	1	3,8

TÜRKİYE HTM PERAKENDENCİLİĞİ SEKTÖRÜNDE İNDİRİMLİ MARKET FORMU YAYILIMININ ÖRGÜTSEL EKOLOJİ PERSPEKTİFİNDEN İNCELENMESİ

Salih ARSLAN*

Öz

Bu çalışmada Türkiye hızlı tüketim malı (HTM) perakendeciliği sektörü örgütsel ekoloji teorisinin yoğunluk bağımlılığı, kesim genişliği ve kaynak bölünmesi yaklaşımları açısından incelenmektedir. HTM perakendeciliği sektörü daha önce firmalar arası rekabet stratejileri açısından birçok çalışmada incelenmiştir. Ancak firmaların sahip olduğu ortak örgütsel formların firmaların ayakta kalma ve yayılma süreçlerine etkisine odaklanan çalışma bulunmamaktadır. Araştırma HTM perakendeciliği sektöründe benimsenen örgütsel formun yayılımı nasıl etkilediği sorusunun cevabını aramaktadır. Bu amaçla HTM perakendeciliği sektörünü oluşturan firmalar süper/hiper market, toptan market, indirimli market ve geleneksel kanal (bakkal, manav, kasap, şarküteri, benzin istasyonu marketi, kuruyemişiçi, büfe, fotoğraf stüdyosu, eczane, parfümeri) şeklinde dört örgütsel form olarak tanımlanmıştır. Sektöre ilişkin 2005-2021 yılları arasındaki ciro ve mağaza sayısı verileri tanımlanan dört örgütsel form açısından sınıflandırılmış, karşılaştırılmış ve yayılım eğilimleri analiz edilmiştir. Bulgular indirimli market formunun yüksek meşrulaşma nedeniyle diğer rakip formlara göre rekabet avantajı yakaladığı ve başta geleneksel kanal olmak üzere rakip formların pazar alanlarına doğru genişlemesini sürdürdüğünü göstermektedir. Araştırma başlıca iki katkı sunmaktadır. Birincisi HTM perakendeciliği sektöründeki firmaları örgütsel formları üzerinden sınıflandırarak sektörün gelişimini farklı görebilmeye yardımcı olmaktadır. İkincisi indirimli market türlerinin hızlı yayılımlarını yönetim stratejileri açısından değil örgütsel formlar üzerinden açıklayarak bakışı farklı nedenlere çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Ekoloji Kuramı, Örgütsel Formlar, İndirimli Marketler, HTM Perakendeciliği.

EXAMINING THE DISCOUNT MARKET FORM DIFFUSION IN THE TURKISH FMCG RETAILING SECTOR FROM THE PERSPECTIVE OF ORGANIZATIONAL ECOLOGY

Abstract

In this study, the Turkish fast-moving consumer goods (FMCG) retail sector is examined through the lens of organizational ecology theory, specifically focusing on the concepts of density dependence, niche width, and resource partitioning. The

* Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, salih.arslan@ogu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0602-3890>

FMCG retail sector has previously been analyzed in many studies from the perspective of inter-company competitive strategies. However, no studies have focused on the impact of common organizational forms on the survival and expansion processes of companies. This research aims to answer the question of how the organizational forms adopted in the FMCG retail sector influence their diffusion. For this purpose, companies in the FMCG retail sector are categorized into four organizational forms: supermarkets/hypermarkets, wholesale markets, discount markets, and the traditional channel (including grocery stores, greengrocers, butcher shops, delicatessens, gas station markets, nut shops, kiosks, photo studios, pharmacies, and perfumeries). The data on turnover and the number of stores between 2005 and 2021 were classified, compared, and analyzed for diffusion trends in terms of these four organizational forms. The findings show that the discount market form has a competitive advantage over other forms due to its high legitimacy, while rival forms, particularly the traditional channel, continue to expand into market areas. This research offers two main contributions. Firstly, it provides a different perspective on the sector's development by classifying FMCG companies based on their organizational forms. Secondly, it highlights new explanations for the rapid spread of discount markets, attributing this growth to organizational forms rather than management strategies.

Keywords: *Organizational Ecology Theory, Organizational Forms, Discount Markets, FMCG Retailing.*

Giriş

Hızlı Tüketim Malı (HTM) perakendeciliği, hızlı tüketim ürünlerinin tüketicilere ulaştırılmasını sağlayan faaliyetler bütünüdür. HTM perakendeciliği raf devir hızları yüksek, fiyatları düşük, satın alma kararı için fazla düşünülmeyen, kısa süreli stoklanan ve sürekli tüketilen gıda, içecek, kişisel bakım ürünleri, kozmetik ve temizlik ürünleri gibi ürünlerin son kullanıcılara satış hizmeti olarak tanımlanabilir. HTM perakende mağazalarının bir kısmında mobilya, küçük ev aletleri, giyim, elektronik gibi dayanıklı tüketim malları satılsa da bu sektörün cirosunun büyük bir bölümü HTM satışından kaynaklanmaktadır ve bu mağazalar tüketiciler açısından çoğunlukla HTM ürünleri tedarikinde kullanılmaktadır. Organize HTM perakendeciliğinde ilk dört teşebbüsün (BİM, A-101, Şok ve Migros) sektör içindeki ağırlığı (ciro olarak) 2010 yılında %26 iken, 2019 yılı sonu itibarıyla %74'e ulaşmıştır. Toplam HTM perakendeciliğinde ilk dört firmanın pazar payı artarken, yerel ve küçük marketlerin pay kaybettiği görülmektedir. İlk dört teşebbüsün üçü BİM, A-101 ve Şok gibi indirim marketleridir (Rekabet Kurumu, 2012; 2022). Bu durum indirimli marketlerin sektördeki yayılımının diğerlerinden farklı olduğunu göstermektedir.

HTM perakendeciliği sektöründe indirimli marketler ve diğer perakende türleri arasındaki rekabet ve pazarın yapısındaki değişim marka algıları (Arslan ve Yavuzylmaz, 2017), marka imajları (Başfıncı vd., 2019), yenilikçilik ve mekânsal organizasyon (Baypınar vd., 2023), maliyet

ve verimlilik (Bardakçı ve Baran, 2019) gibi faktörler üzerinden incelenmiştir. Ayrıca Kovacı (2007), Koç vd. (2009) ve Bağcı (2018) gibi çalışmalarda sektördeki yoğunlaşma süreçleri ele alınmıştır. Ancak bu çalışmaların analiz birimi örgütsel düzeydir. Örgütlerin rekabet süreçleri sonucunda ulaştığı sonuçları bireysel düzeyde yöneticilerin karar ve tercihleriyle açıklamaya çalışmaktadır. Örgütlerin kuruluş aşamasında benimsedikleri formun sonraki rekabet süreçlerini nasıl etkilediğini popülasyon düzeyinde ele alan bir çalışma bulunmamaktadır. Örgütsel ekoloji kuramı analiz birimini örgüt düzeyinden popülasyon ve örgütsel topluluklar seviyesine yükselterek sektörlere farklı bakabilmeyi sağlayan bir lens sunmaktadır (Hannan ve Freeman, 1989; Carroll, 1984; Singh ve Lumsden, 1990; Önder ve Üsdiken, 2010; Yeloğlu, 2012). Bu araştırma örgütsel ekoloji bakış açısını kullanarak indirimli marketlerin sektördeki yayılımının pazarlama, insan kaynakları, tedarik ve mağaza yönetimi stratejileri dışında benimsediği örgütsel formun sağladığı meşruiyet ve rekabet avantajı üzerinden nasıl açıklanabileceğine odaklanmaktadır.

Örgütsel ekoloji kuramı Hannan ve Freeman'in (1977) temel çalışmasına dayanmakta ve örgütsel popülasyonların zaman içinde ortaya çıkışı, gelişimi ve ölümünü açıklamaya çalışmaktadır (Singh ve Lumsden, 1990). Bu alandaki çalışmaların çoğu, kuramın temel argümanlarının ve açıklayıcı modellerinin ampirik sahada test edilmesine odaklanmaktadır (Ruef, 2000). Sonraki yıllarda Hannan vd. (2007) kuramı bulanık mantık, antropoloji, sosyoloji ve psikolojiden farklı fikirleri ödünç alarak genişletmeye çalışmışlardır. Geleneksel olarak örgütsel ekoloji kuramı, örgütsel bir popülasyonu ortak formları paylaşan ve ortak kaynaklar için rekabet eden bağımsız varlıkların sınırlı bir kümesi olarak tanımlamaktadır (Hannan ve Freeman, 1977; 1989; Carroll ve Hannan, 2000). Örgütsel formların ve popülasyonların ortaya çıkışı ve gelişimini ise meşrulaştırma ve rekabet süreçlerini temel alan yoğunluk bağımlılığı bakış açısı ile açıklamaktadır (Hannan ve Carroll, 1992). Ancak yoğunluk bağımlılığı bakış açısının yeni örgütsel formların ortaya çıkış sürecinde rekabet ve meşrulaştırma mekanizmalarının nasıl işlediğini yeterince açıklamadığı (Ruef, 2000) ve özellikle homojen popülasyonlarda işe yarasa bile online satış yapan ağ platformları gibi karma popülasyonlardaki meşrulaştırma süreçlerini anlamada sorunlu olabileceği öne sürülmektedir (Xu vd., 2021).

Bu nedenle örgütsel ekoloji kuramının homojen popülasyonların bulunduğu sektörleri (örgütsel toplulukları) inceleme konusunda kullanışlı olduğu söylenebilir. Bu araştırma HTM perakendeciliği sektöründe tanımlanabilecek örgütsel formların homojen özellik taşıdıkları ve bu popülasyonların sınırlarının belirgin bir şekilde çizilebileceği varsayımına dayanmaktadır. Firmalar örgütsel form açısından tanımlanırken Carroll ve Swaminathan'ın (1992) Amerikan bira üreticileri üzerine yaptıkları çalışmadaki mikro bira fabrikaları (geleneksel el yapımı yöntemlerle bira üretenler), bira barları (kendi müşterilerine satmak için bira üretenler) ve

geleneksel seri üretim bira fabrikaları şeklindeki form sınıflandırması mantığı takip edilmiştir. Bu yöntemden hareketle süper/hiper market, toptan market, indirimli market ve geleneksel kanal (bakkal, manav, kasap, şarküteri, benzin istasyonu marketi, kuruyemişçi, büfe, fotoğraf stüdyosu, eczane, parfümeri) olarak dört örgütsel form tanımlanmıştır (Rekabet Kurumu, 2022). Tanımlanan her bir formun kendine özgü tedarik zinciri yönetimi, pazarlama stratejisi, insan kaynakları yönetimi ve marka-imaj yönetim biçimleri bulunmaktadır ve bu temel özelliklerinin tamamını değiştirerek başka bir forma geçmek oldukça zordur. Örgütsel ekoloji teorisyenlerinin de ifade ettiği gibi örgütlerin maliyet ve değişimi yönetmenin güçlüğü nedeniyle form değiştirmeye isteksiz olması sonucu sürüklendikleri yapısal ataletin popülasyonu homojen kalma konusunda istikrarlı hale getirdiği söylenebilir (Hannan ve Freeman, 1984; 1989). HTM perakendeciliği sektörünü inceleyen raporlarda (Rekabet Kurumu, 2012; 2022) benimsediği formu süreç içerisinde değiştirerek faaliyetlerine devam eden bir firma örneği belirtilmemiştir.

Çalışmada tanımlanan her bir formun 2005-2021 yılları arasında ciro ve mağaza sayıları veri olarak kullanılmış ve bu yıllar arasındaki değişimde formlar arasındaki farklılaşma gözlemlenmiştir. Buradaki amaç literatürde belirtildiği gibi örgütsel topluluğun işleyişindeki temel düzenlilikler ve örgütsel formların örgütsel topluluk içindeki dağılım durumunu ortaya çıkarmaktır (Hannan, 1988). Bu doğrultuda örgütsel düzeyde firmaların gelişimi, popülasyon düzeyinde seçim süreçleri ve örgütsel topluluk düzeyinde makro evrimsel süreçler ele alınmıştır (Singh ve Lumsden, 1990). Örneğin bir yandan BİM veya Şok gibi indirim marketlerinin firma düzeyinde gelişimini incelerken diğer yandan indirim market formu ile süper/hiper market formu arasındaki rekabet süreçleri analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu iki düzeydeki incelemeler HTM perakendeciliği sektörünün yıllar içerisinde geçirmiş olduğu makro evrimsel süreçler dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Bir popülasyona (örn. toptan market) giriş çıkış uzun yıllardır görülüyorsa yoğunluk bağımlılığı yaklaşımının, bir formun (örn. indirimli market) diğer formlara göre daha hızlı yayılımı kesim genişliği yaklaşımının, bir formun (örn. geleneksel kanal-bakkal) görünürdeki bütün dezavantajlara rağmen nasıl ayakta kalabildiği kaynak bölünmesi yaklaşımının açıklamalarına başvurularak çözümlenmeye çalışılmıştır.

1. ÖRGÜTSEL EKOLOJİ KURAMI

Örgütsel ekoloji kuramı “neden bu kadar çok çeşit örgüt var” sorusunun cevabını aramaktadır. Örgütsel ekoloji kuramcılarının zaman içerisindeki örgütsel formların çeşitliliğini, bu formları benimseyen örgüt sayılarındaki artış ve azalışların nedenlerini hem yaş ve büyüklük gibi demografik faktörler hem popülasyondaki örgüt sayısı ile ilintili olarak yoğunluk faktörleri hem de sosyal, ekonomik ve politik faktörler açısından incelemiştir (Hannan ve

Freeman, 1977; 1989; Carroll, 1984; Baum ve Shipilov, 2006). Kuram örgüt odaklı anlayış ve araştırma programlarına temel bir eleştiri olarak ortaya çıkmış ve analiz seviyesini örgüt popülasyonları ve örgüt toplulukları olarak belirlemiştir. Örgütlerdeki çeşitliliği ve değişimi, örgütlerin çevrede meydana gelen değişikliklere kısa vadede uyum sağlama çabalarının bir sonucu olarak gören anlayışı yetersiz bulmakta, örgüt-çevre ilişkisine doğal seçim açısından bakmaktadır (Önder ve Üsdiken, 2010). Örgütsel ekolojinin türler ve doğal seçim gibi biyolojideki kavram ve yaklaşımlardan yararlandığı söylenebilir (Singh ve Lumsden, 1990). Özellikle türlerin çevreye adaptasyonu sürecinde özelliklerini değiştirdiğini öne süren Lamarckçı evrim kuramı ve türlerin hayatlarını devam ettirebilmek için önce çeşitlendikleri ve daha sonra çevreye uyum sağlayanların hayatlarını devam ettirdiklerini iddia eden Darwinci evrim kuramı örgütsel ekoloji üzerinde belirgin bir etkiye sahiptir. Ancak örgütsel ekoloji teorisyenlerinin daha çok Darwinci evrim kuramının mantığını takip ettikleri söylenebilir (Hannan ve Freeman, 1989). Bu çerçevede örgütsel ekoloji kuramı “neden bu kadar çok (veya çok az) türde örgüt var?” sorusunu i) yeni formların ortaya çıkışı gibi artan çeşitliliğin kaynakları ve ii) formların rekabetçi bir şekilde dışlanması gibi azalan çeşitliliğin kaynakları üzerinden ele almaktadır. Başka bir deyişle, örgütsel ekoloji kuramı, sosyal koşulların yeni örgütlerin ve yeni örgütsel biçimlerin ortaya çıkma oranlarını, örgütlerin biçim değiştirme hızlarını ve örgüt ve biçimlerin yok olma oranlarını nasıl etkilediğini anlamayı amaçlamaktadır (Hannan ve Freeman, 1989).

Örgütlerin içinde yapılandıkları ekolojik bağlamı çeşitlenme, seçme, tutunma ve rekabet süreçleri ile açıklayan kuram çok sayıda örgütsel ve çevresel etkenin örgütlerin çevresel koşullara yeterince hızlı tepki vermelerini zorlaştırdığını, çevresel değişimin kestirilemez olduğunu ve kararların-sonuçların rastlantısal olduğunu varsaymaktadır (Hannan ve Freeman, 1977; 1984; Baum ve Shipilov, 2006). Kuramda örgüt topluluklarını belirlemek ve birbirinden ayırmak için örgütsel form kavramı kullanılır. Aynı örgütsel forma sahip örgütler maddi ve toplumsal çevreye aynı şekilde bağımlıdırlar ve çevrede meydana gelen değişiklikler aynı forma sahip örgütler üzerinde benzer etkiler oluşturur. Bu nedenle örgüte rekabet üstünlüğü sağlayan faktör de rekabet dezavantajı oluşturarak popülasyondan çıkmasına neden olan faktör de giriş aşamasında ya da daha sonra benimsediği meşrulaşmış formlardır (Hannan ve Freeman, 1989; Carroll ve Hannan, 2000). İlk dönem çalışmalarda örgütsel yaş ve büyüklük gibi demografik özelliklerin örgütlerin doğum ya da ölüm oranlarıyla ilişkileri incelenmiştir. Daha sonra kuram örgütsel formlar arası rekabet ve meşruiyet süreçlerini temel alan yoğunluk bağımlılığı, kesim genişliği ve kaynak bölünmesi gibi yaklaşımlarla odağını genişletmiştir (Önder ve Üsdiken, 2010; Yeloğlu, 2012).

Yoğunluk bağımlılığı yaklaşımı, popülasyon içerisindeki örgütlerin rekabet ve meşruiyet süreçleri ile popülasyona giren ve çıkan örgüt sayısı arasındaki ilişkiyi inceler. Popülasyonun yoğunluğu popülasyonun içindeki

örgüt sayısı ve popülasyonun taşıma kapasitesi ile ilgilidir (Hannan ve Freeman, 1989; Carroll ve Hannan, 2000). Taşıma kapasitesi, popülasyon yoğunluğunun doyum noktasına gelmesini ifade eder. Bu nedenle her bir örgütsel popülasyon için yoğunluk ve taşıma kapasitesini belirleyecek örgüt sayısı farklılık gösterebilir. Popülasyonun yoğunluğunu meşruiyet, rekabet, popülasyonun homojenliği, popülasyona giren ve çıkan örgüt sayısı gibi faktörler etkiler. Popülasyon küçükken meşruiyet, büyüdükçe rekabet süreçleri daha etkindir (Hannan ve Freeman, 1989; Hannan ve Carroll, 1992). Kurama göre çevresel belirsizlik arttığında hayatta kalmak için meşru örgüt formları benimsenir. Bu durum popülasyona girişlerin hızlanmasına ve eşbiçimliliğin artmasına neden olur. Popülasyon yoğunluğundaki artış taşıma kapasitesine kadar devam eder. Taşıma kapasitesi aşıldıkça rekabetin şiddeti artar, popülasyondan çıkışlar başlar ve yoğunluk azalır (Baum, 1996; Baum ve Shipilov, 2006). Yoğunluk bağımlılığı çalışmalarında popülasyona giriş ve çıkışlar analiz edilirken sınırlı kaynakların aşırı tüketimi ve örgütsel formun tarihsel özelliklerinin eskimesi durumlarının da dikkate alınması gerekir (Carroll ve Hannan, 1989a). Ayrıca örgütlerin popülasyona giriş anlarındaki yoğunluğun popülasyondan çıkış oranları üzerinde kalıcı bir etkiye sahip olduğu belirtilmektedir. Popülasyona giriş anındaki yüksek yoğunluk, nişlerin (boşlukların) sıkı bir şekilde dolu olması nedeniyle yeni girenler için kaynak kıtlığı oluşturmaktadır (Carroll ve Hannan, 1989b).

Kesim genişliği yaklaşımı, örgütlerin faaliyet gösterdiği alanın çeşitliliği ve genişliğine vurgu yapar ve örgütleri genelci ve özselci örgütler olmak üzere ikiye ayırır. Genelci örgütler daha genel bir alandan beslenir ve daha çeşitli üretim yapar, özselci örgütler ise daha dar bir çevreden beslenir ve daha az çeşitli üretim yapar (Freeman ve Hannan, 1983; Hannan ve Freeman, 1989). Genel olarak genelci örgütler kaynakların bolluğuna ve çeşitliliğine bağımlıdır. Özselci örgütler ise kaynak çeşitliliğinin görece az olduğu spesifik çevrede faaliyet gösterir. Çevre kararlı ve homojen olduğunda özselci örgütler daha rahat uyum sağlar. Böyle bir çevrede genelci örgütler daha farklı risklerle karşılaşabilir. Çevre değişken ve karmaşık olduğunda ise özselci örgütler uyum sorunu yaşar ve genelci örgütler maliyeti yüksek olsa dahi rekabet avantajı yakalar (Baum, 1996; Baum ve Shipilov, 2006). Bu nedenle farklı ortam ve şartların her iki örgüt tipine farklı avantaj ve dezavantajlar sağlayabileceği söylenebilir (Önder ve Üsdiken, 2010; Yeloğlu, 2012).

Kaynak bölünmesi yaklaşımı, genelci örgütler ve özselci örgütler arasındaki kaynak rekabetinin bir formun popülasyon dışına çıkmasına neden olacağı şeklindeki daha önceki iddiaların (Freeman ve Hannan, 1983; Hannan ve Freeman, 1989) aksine bu iki formun bazen aynı endüstride aynı anda ortaya çıkabileceğini ve kaynak alanının genel ve uzman bölümlere ayrılabilirliğini öne sürer (Carroll, 1985). Küçük örgütler çok büyük örgütler tarafından kârlı bir şekilde yararlanılamayacak kadar belirsiz ve küçük olan pazar bölümlerine konumlanarak ya da belirli bir müşteri segmentine ve özelleştirilmiş üretime odaklanarak popülasyon içinde kalabilir (Carroll,

1985). Ayrıca çekici algılanan üretici statüsü veya özgünlük gibi sosyal olarak inşa edilmiş imajlardan kaynaklanan mal ve hizmetler üretecek şekilde uzmanlaşarak bunu sağlayabilir (Carroll ve Swaminathan, 2000). Bu stratejilerden herhangi birinin uygulanabilirliği pazarın yapısına bağlıdır (Carroll vd., 2002).

Çevresel kesimin dinamikleri üzerine geliştirilen bu iki farklı yaklaşım daha sonra “sosyo-demografik kesim” yaklaşımı da eklenerek bütünleştirilmeye çalışılmıştır. Kesim genişliği yaklaşımı bir varlığın rekabet olmadığında varlığını sürdürebileceği bir kaynak alanı bölgesine odaklanır. Buna karşılık, kaynak bölümlendirme yaklaşımı ve sosyo-demografik yaklaşımda örgütler öncelikle içinde bulunduğu “temel kesimin” alt kümesi olan “gerçekleşen kesim” ile çalışır ve belirli rakiplerin varlığında kendini sürdürebilir. Gerçekleşen kesimlerin örtüşmemesi durumu temel kesimlerin yapısına bağlı olarak çok farklı sonuçlar üretebilir. Eğer temel kesimler kesişmezse örgütler çevrenin örtüşmeyen kısımlarına doğal olarak uyum sağlarlar ve bu nedenle birbirleriyle rekabet etmezler. Eğer temel kesimler kesişirlerse aralarındaki yoğun rekabet bir bölümlenme üretir. Bu nedenle Hannan vd.’ne (2003) göre çevresel kesim dinamikleri “kesim genişliği”, “kesim konumlanması” ve “kesim örtüşmesi” kavramları çerçevesinde yeniden tanımlanmalıdır.

Örgütlerin popülasyona giriş, tutunma ve rekabet süreçlerini etkileyen başka diğer faktörler de söz konusudur. Bir popülasyona yeni giren örgütün o popülasyonun özelliklerini tam olarak bilememesi o örgüt için bir dezavantaj oluşturur. Buna “yeniliğin zafiyeti” denir (Freeman vd., 1983; Hannan ve Freeman, 1989). Bir diğer önemli faktör ise örgütsel formların ortaya çıkış zamanı ile ilgilidir. Carroll ve Harrison’a (1994) göre bir popülasyonun tarihsel olarak daha önce meydana gelmesi popülasyonlar arası rekabette yapısal üstünlük ve baskın olma etkisi kazandırmamaktadır. Önemli görülen başka bir faktör ise örgütsel değişim ile ilgilidir. Örgütlerin “esas” ve “ikincil” olmak üzere iki tür özellik yapıları vardır. Örgütler esas özelliklerini değiştirme konusunda isteksizdirler ve değişim bir dirençle karşılaşır. Bu direnç hem örgüt içinden hem de örgüt dışından kaynaklanır. Buna “yapısal atalet” denir. İkincil özellikler ise daha kolay değiştirilebilir ve örgüt ölüm riskini esas özelliklerin değiştirilmesindeki kadar artırmaz. Bu bağlamda esas özellikler örgütsel biçimlerin sınırlarını çizen ve belirginleştiren unsurlardır (Hannan ve Freeman, 1984; 1989). Sonraki çalışmalar bazı durumlarda birincil özelliklerde yapılacak değişikliklerin popülasyondan çıkış riskini artırmak bir yana faydalı olabileceğini öne sürmektedir. Özellikle rekabet yoğunluğunun örgütleri birincil özelliklerde değişime zorladığı ve örgütsel öğrenme sayesinde örgütlerin bunu başarabildiği vurgulanmıştır (Önder ve Üsdiken, 2010; Salimath ve Jones, 2011).

Yukarıda ana hatları çizilmeye çalışılan bu teorik çerçeve HTM perakendeciliği sektöründe yeni formların ortaya çıkışı ve diğer formlarla bir arada faaliyette bulunmaya devam edebilmeleri, neden bir popülasyonun

üyelerinin diğer popülasyonların üyelerine göre daha hızlı yayılabildikleri, kuruyemişçi, manav gibi özsel bir firmaların BİM, Migros gibi büyük genelci firmalar karşısında nasıl ayakta kalabildiklerini daha kurumsal bir yaklaşım ile açıklamaya imkan sağlamaktadır.

2. YÖNTEM

Örgütsel ekoloji bakış açısıyla bir sektörü ya da örgütsel topluluğu araştırmanın en kritik ve önemli aşaması sektördeki örgütleri değişimi sınırlı belirli ortak özellikler açısından sınıflandırarak örgütsel formları tanımlamaktır. Bu bölümde önce HTM perakendeciliği sektöründe örgütlerin benimsediği ortak örgütsel formlar belirlenmeye çalışılacaktır. Sonra hangi verilerden niçin ve nasıl yararlandığı ve bu verilerin nasıl toplandığı açıklanmıştır. Daha sonra verilerin anlam kazandığı bağlam tanımlanmaya çalışılmıştır.

Örgütsel formların sınıflandırılması bir örgütsel faaliyet alanında yeni kalıpların karşılaştırılması için önemli bir temel sağlamakta ve örgütsel alanın evrimi daha iyi anlaşılabilir (Romanelli, 1991). Örgütsel ekoloji çalışmalarında araştırmacıların firmaları kalıcı örgütsel formlara ayırırken teorik temeli daha kesin olarak belirlemeleri ve firmaların genellikle hangi temelde değişmedikleri ya da daha zor değiştiklerini dikkate almaları gerekmektedir (Carroll ve Swaminathan, 1992). Bunun için literatürde çoğu esnek bir yapıya sahip farklı yollar önerilmektedir (Romanelli, 1991). Ancak form sınıflandırması yapılırken örgütler açısından kalıcı ve değişime dirençli özelliklerin temel alınması esastır (Hannan ve Freeman, 1977; 1984). Örgütsel ekoloji teorisyenlerine göre örgütsel form, örgütün resmi yapısından çok daha fazlasını ifade eder ve örgütleri formlara göre sınıflandırmak için belirtilen hedefler, yetki biçimleri, temel teknoloji ve pazarlama stratejisi gibi bir dizi temel özellik kullanılabilir (Hannan ve Freeman, 1989). Bu özellikler örgütler açısından çok güçlü bağımlılıklar üretir ve değişim açısından atalet meydana getirir (Hannan ve Freeman, 1984). Örgütsel formdaki atalet, firmaların hiçbir zaman form değiştirmedeği anlamına gelmez, aksine bu tür başarılı değişimlerin nadir olduğu anlamına gelir. Temel özelliklerden herhangi birinde değişiklik yapmaya çalışan örgütler popülasyondan ve örgütsel topluluktan çıkma konusunda büyük bir riskle karşı karşıyadır (Carroll ve Hannan, 2000). Bu nedenle, herhangi bir sektördeki firmaları gruplandırırken örgütsel formun kullanılması daha mantıklı bir yol olarak görünmektedir. Ancak büyük ve çeşitlendirilmiş firmaların ortaya çıkışı örgütlerin belirli bir popülasyona dahil edilmesi konusundaki zorluğu artırmaktadır (Amburgey ve Rao, 1996).

HTM perakendeciliği sektörü yapısı itibariyle örgütsel form ve popülasyon tanımlaması yapabilmek ve sınırları net bir şekilde çizilebilmek için uygun bir örgütsel alandır. Öncelikle örgütlerin ortak içsel özelliklerini ve bunun dış dünyada yansımaları olan kimliklerini belirlemek kolaydır. İkinci olarak popülasyonun faaliyet gösterdiği sosyal sistemin sınırlarını tespit

etmek mümkündür. Aynı pazar için faaliyet göstermekte, aynı coğrafi alanda bulunmakta ve aynı yasal düzenlemelere tabidirler (Hannan ve Freeman 1989). Amerikan bira üreticileri üzerine yapılan bir çalışmada (Carroll ve Swaminathan, 1992) bu mantık takip edilmiştir.

Carroll ve Swaminathan'ın (1992) araştırması çağdaş Amerikan bira üreticilerinin 1975'ten 1990'a kadar olan döneminin analizine odaklanmaktadır. Çalışmalarında yeni ortaya çıkan iki örgüt formu olan mikro bira fabrikaları (geleneksel el yapımı yöntemlerle bira üretenler) ve bira barları (kendi müşterilerine satmak için bira üretenler) ile geleneksel seri üretim bira fabrikaları arasındaki rekabeti ve meşrulaşma süreçlerini incelemişlerdir. Veri olarak 25 kitle üretim firması, 71 mikro bira fabrikası ve 104 bira barı belirlenmiştir. Üç farklı formdaki bira üretim işletmesinin yerel pazarlarda faaliyet göstermesi ve diğer yeme ve içme işletmeleriyle rekabet etmesi de dahil olmak üzere yayılım süreçleri analiz edilmiştir. Çalışmalarında toplam pazar payları küçük olmasına rağmen yeni formlarla tanımlanan iki örgütsel popülasyonu dahil etmelerinin temel nedeni her ikisinin de seri üreticilerle aynı jenerik ürünün üretiminde yer almasıdır. Her üç tip üretici de tamamen aynı malzemeleri kullanmakta, üçü de her ne kadar ölçek açısından büyük farklılıklar olsa da kabaca aynı üretim tekniklerini kullanmakta ve her üçü de tüketici tarafından aynı amaçlarla satın alınan hazır içecekler olma özelliğine sahiptir. Dolayısıyla, farklı örgüt formlarına ve bir dereceye kadar ayrı tüketici pazarlarına bağımlı olmalarına rağmen, iki yeni örgütsel form potansiyel olarak kitlesel üreticilerle rekabet halindedir. Daha sonra bu üç örgütsel forma sözleşmeli bira üreticileri formunu da eklemişler ve form sayısını dörde çıkarmışlardır (Carroll ve Swaminathan, 2000). Bu yöntem yeni örgütsel formların daha eski formlarla ilişkilerinin kapsamını ve örgütsel alanın doğasını araştırmaya olanak sağlamıştır (Carroll ve Hannan, 2000).

Bu çalışmada HTM perakendeciliği sektöründe faaliyet gösteren indirimli market, süper-hiper market, toptan market ve geleneksel kanal (bakkal, manav, kasap, şarküteri, benzin istasyonu marketi, kuruyemişi, büfe, fotoğraf stüdyosu, eczane, parfümeri) türleri örgütsel form olarak tanımlanmıştır. Her dört form da sunum da farklı stratejiler izlerseler de aynı hizmetin üretimini gerçekleştirmekte, çeşitlilik açısından farklılıklar olsa da benzer ürünlerin satışını yapmakta ve her bir formun kısmen sabit müşteri kitlesi olsa da aynı tüketici pazarına bağımlı bulunmaktadır. Aynı tüketici pazarında rekabet etmekte, aynı coğrafyada faaliyet göstermekte, aynı yasalara tabi bulunmakta ve aynı sosyal-kültürel baskıya maruz kalmaktadırlar (Rekabet Kurumu, 2022). Çalışmada yapılan bu şekildeki form tanımlaması değişime dirençli olma (Hannan ve Freeman, 1977; 1984) ve hangi temelde değişmediklerini dikkate alma (Carroll ve Swaminathan, 1992) kriterlerini karşılamaktadır.

2.1. Veri

Bu araştırmada tanımlanan her bir örgütsel formun 2005-2021 yılları arasındaki toplam HTM ciro ve mağaza sayıları veri olarak kullanılmıştır. Firmaların HTM satışları ile toplam satışları birbirinden farklıdır. Çünkü HTM perakende mağazalarının bir kısmında mobilya, küçük ev aletleri, giyim, elektronik gibi dayanıklı tüketim malları da satılmaktadır. Bu nedenle tanımlanmış belirli bir formun içinde yer alan firmaların yıllık cirolarının toplamı ile formun toplam HTM cirosu arasında doğal olarak farklılık bulunmaktadır. Analizler örgütsel formların toplam HTM cirolarına ilişkin veriler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Veri kaynağı olarak Rekabet Kurumu'nun (Türkiye) 2012 ve 2022 yıllarında yayınladığı "Türkiye HTM perakendeciliği sektör incelemesi nihai raporu" başlıklı raporlar temel alınmıştır. Rekabet Kurumu'nun 2012 yılında yayınlanan raporunda 2005-2011 yılları arasındaki veriler yer alırken 2022 yılında yayınlanan raporunda 2011-2021 yıllarına ait veriler bulunmaktadır. Ayrıca 2009 yılından itibaren toplam 175 sayı yayınlanan Retail Türkiye dergisindeki sektör verileri, Deloitte'in (2019) yıllık olarak yayınladığı "Perakendenin Küresel Güçleri (Global Powers of Retailing)" raporlarındaki veriler, NielsenIQ'nun (2016) "Türkiye pazar dinamikleri: FMCG trendleri" sunumundaki veriler, PWC ve TAMPF'ın (2016) "Dönüşürken Büyüyen Türkiye Perakende Sektörü" raporundaki veriler, Ipsos KMG'nin (2008) "Derin alışveriş seminerleri" sunumundaki veriler, TOBB'un (2012) "Türkiye perakendecilik meclisi sektör raporu" verileri, Kalkınma Bakanlığı'nın (2015) "Hızlı tüketim malları ticaretinde satınalma birlikleri" raporundaki veriler kullanılmıştır. Diğer yandan BİM, Şok, Migros, Carrefoursa ve Bizim Toptan gibi finansal verilerini kamuoyu ile düzenli olarak paylaşan firmaların resmi finansal ya da faaliyet raporlarından da yararlanılmıştır.

2.2. Araştırmanın Bağlamı

Dünyada 19. yüzyılın ikinci yarısında görülmeye başlanan organize perakendecilik Türkiye'ye 1950'li yıllarda Migros ve Gima ile giriş yapmış, Carrefoursa ve Metro gibi yabancı sermayeli perakendecilerin 1990'lı yıllarda Türkiye pazarında faaliyete başlamasıyla hızla büyümüştür. Avrupa indirim mağazacılığı formatını temel alan ancak içeriğinde farklılaşmalara gidilerek geliştirilen indirim marketlerinin 2000'li yıllarda Türkiye geneline yayılması sektörün görünümünü büyük ölçüde değiştirmiştir (Başfıncı vd., 2019; Rekabet Kurumu, 2022; Baypınar vd., 2023).

HTM perakendeciliği sektörünü oyuncular açısından ikiye ayırmak mümkündür. Organize perakende kısmı süpermarketleri, hipermarketleri, toptan marketleri ve indirim marketleri kapsamaktadır. Geleneksel perakende kısmı ise bakkal, küçük market, manav, kasap, şarküteri, benzin istasyonu marketi, kuruyemişçi, büfe, fotoğraf stüdyosu, eczane ve parfümerilerden oluşmaktadır. Organize perakende daha büyük mağazalarda daha fazla ürün çeşidi sunulması, girişime ait çok sayıda mağaza bulunması ve marka kimliği

oluşturulması gibi yönleriyle geleneksel perakendeden ayrılmaktadır. Geleneksel perakende sınırlı ürün çeşidi sunan küçük ölçekli ve bağımsız işletmeleri içermektedir. Bu anlamda organize perakendenin teşhir ve mağazacılık faaliyetlerinin daha gelişmiş olduğu söylenebilir (Arslan ve Yavuzylmaz, 2017; Rekabet Kurumu, 2022).

Organize ve geleneksel HTM perakendeciliğinin iş modelleri, örgütlenme biçimleri ve yönetim tarzları birbirinden farklıdır. Geleneksel perakende çoğunlukla şahıs işletmesi tarzında yönetilmektedir. Organize perakende düzenli maaş ödenen personel ve profesyonel yöneticilerden oluşmakta, çalışanların hukuki haklarının iş sözleşmeleriyle göreceli olarak garanti altına alındığı ve daha kurumsallaşmış firmalardır. Ayrıca organize perakende sanal ortamda satış yapma ve tüketiciye ulaştırma konusunda geleneksel kanala göre daha gelişmiş bir altyapıyı kullanmaktadır (Koç vd., 2009; Rekabet Kurumu, 2022).

Organize HTM perakendenin 2005-2011 yılları arasındaki görünümüne bakıldığında BİM ve A-101 gibi indirim marketlerinin hızlı büyümesi göze çarpsa da süpermarketler en büyük paya sahiptir. BİM 2009 yılında Migros'u geçerek pazar lideri olmuştur. Pazardaki diğer büyük HTM perakendecileri Tesco/Kipa, Carrefoursa, A101, Makromarket, Kiler ve Real'dir. Ülker 2011 yılında Şok'u Migros'tan devralarak toptan perakendenin (cash & carry) yanında indirim mağazacılığı alanına da giriş yapmıştır. Migros sadece süper/hiper market formatında faaliyetlerine devam etmiştir. Bu dönemde dikkat çeken bir diğer husus bölgesel/yerel süpermarket zincirlerinin yayılımındaki artıştır. Bunların başlıcaları Pehlivanoğlu, Çağdaş, KİM, Mopaş, Yunus, Uyum'dur. Adese yerel/bölgesel nitelikteyken 2011 yılı itibarıyla ulusal düzeye ulaşmıştır. Makromarket ve Kiler ulusal niteliğini daha önce kazanan yerel/bölgesel perakendecilerdir. Yerel/bölgesel perakendeciler 2010-2011 döneminde mağaza sayısı bakımından %43, toplam satış alanı bakımından ise %24 büyümüşlerdir. Ulusal ve yerel/bölgesel zincir marketler çoğu zaman yeni mağaza açmak yerine, küçük ölçekli, lokasyon seçimi görece iyi olan küçük zincirleri devralarak pazarda yaygınlaşmayı tercih etmektedir. Migros, Carrefoursa, Kiler ve Makromarket bu tür stratejiler yürüten perakende zincirleridir (Rekabet Kurumu, 2012). Organize HTM perakendeciliğinin 2011 yılına ait görünümü Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Türkiye Organize HTM Perakendeciliği Sektörü 2011 Yılı Görünümü

Marka	Grup	Profil	Mağaza Türü
BİM	BİM	1995 yılında kurulmuştur. Özel markalı ürünler yoğunluktadır.	
A-101	A-101	2008 yılında kurulmuştur.	
Şok	Ülker	Migros tarafından kurulmuş, 2011 yılında Ülker tarafından devralınmıştır.	İndirim market
Diasa	Dia	İspanyol perakendeci Dia 1990 yılında Türkiye pazarına girmiş ve 2000 yılında Sabancı Grubu ile işortaklığı yapmıştır	

Migros	Migros	1954 yılında kurulan Migros, 2005'te Tansaş'ı, 2017 yılında Tesco/Kipa'yı satın almıştır.
Carrefoursa	Carrefour	Carrefour ve Sabancı işortaklığı ile Türkiye'ye giriş yapmıştır. 2005 yılında Gima'yı satın almıştır.
Real	Metro	Alman toptan perakende firması Metro Real markasıyla 1990 yılında Türkiye pazarına girmiştir.
Kipa	Tesco	İngiliz market firması Tesco 2003 yılında yerel Hiper/ Süper market Kipa'yı satın alarak Türkiye pazarına Market girmiştir.
Kiler	Kiler	1981'de yerel market zinciri olarak kurulmuş ve 2006 sonrası yerel marketleri satın alarak büyümüştür
Makro Market	Makro Market	1991 yılında Ankara'da kurulmuştur. Yerel zincirleri devralarak büyümüştür
Adese	Adese	1994 yılında Konya'da kurulmuştur
Metro	Metro	Alman perakendeci grubu Metro 1990 yılında Türkiye pazarına girmiştir
Bizim Toptan	Ülker	2002 yılında Ülker grubu tarafından kurulmuştur

Kaynak: Rekabet Kurumu (2012) temel alınarak yazar tarafından oluşturuldu.

Organize HTM perakendeciliğinin 2005-2011 yılları arasındaki gelişimini etkileyen diğer önemli hususlar gelir seviyesinin, genç nüfusun, kentleşmenin ve araç sahibi olma oranının dramatik bir şekilde artmasıdır. Bu gelişmeler tüketici beklentilerini ve alışkanlıklarını değiştirmektedir. Ayrıca AVM'lerin (Alışveriş Merkezleri) sayısının hızla artması, tüketicilerin bu alanlarda alış-veriş yapma alışkanlıklarının oluşması, AVM'lerde faaliyet gösteren süper/hiper marketlerin pazardaki payını artıran bir faktördür. Bu yıllarda organize perakende sektöründe yaşanan bir diğer önemli gelişme ise indirim marketlerinin dikkat çekici yaygınlaşmasıdır. Bu mağaza formatının ülke çapında ağırlığını giderek artırdığı görülmektedir (Kaplan, 2010; Rekabet Kurumu, 2012).

Organize HTM perakende sektörünün 2011-2021 yılları arasındaki görünümüne bakıldığında bu tarihler arasında pazarın yapısını ve görünümünü büyük ölçüde değiştirecek pazara giriş olmadığı ancak pazardan bazı önemli firmaların çıktığı görülmektedir. Ülker grubuna ait olan Şok 2013 yılında Diasa ve Onurex'i devralmış ve tüm mağazaları Şok'a dönüşmüştür. Carrefoursa Kiler'i 2015 yılında devralmıştır. Tesco 2016 yılında Kipa'yı Migros'a devretmiş ve Türkiye pazarından çıkmıştır. Migros 2018 yılında Makro ve Makro grubun bir diğer market markası Uyum'u devralmıştır. Real 2017 ve Beğendik 2020 yılında iflas etmiştir. Adese ve Sincap 2020 yılında perakendecilik sektöründeki faaliyetlerini sonlandırmıştır. Rammar 2020 yılında Happy Center tarafından devralınmıştır. Hem yerli hem de yabancı sermayeli çok sayıda firmanın pazardan çıkması ve pazara önemli büyüklükte yeni firmanın girmemesi pazardaki yoğunlaşmanın oldukça arttığını göstermektedir (Rekabet Kurumu, 2022). Organize HTM perakendeciliğinin 2021 yılına ait görünümü Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Türkiye Organize HTM Perakendeciliği Sektörü 2021 Yılı Görünümü

Marka	Grup	Profil	Mağaza Türü
BİM /File	BİM	1995'de kurulmuştur. Özel markalı ürünler yoğunluktadır. 2015'de daha çok ürün çeşidi sunan File markasını kurmuştur	
A-101	A-101	2008 yılında kurulmuştur. Mağaza sayısını hızla artırmıştır	İndirim market
Şok	Ülker	Migros tarafından kurulmuş, 2011 yılında Ülker tarafından devralınmıştır. 2013 yılında DiaSA'yı devralmıştır. SEÇ markasıyla geleneksel satış kanalı tedarikçisi olmuştur	
Migros	Migros	1954'de kurulmuştur, 2005'te Tansaş'ı, 2017 yılında Tesco/Kipa'yı satın almıştır. 2018 yılında Makro'yu devralmıştır. 2011 yılında Şok'u Ülker grubuna devretmiştir.	
Carrefoursa	Carrefour	Fransız firma 1993 yılında Türkiye pazarına girmiş, 1996'da Sabancı grubuyla işortaklığı yapmıştır. 2005 yılında Gima ve Endi'yi, 2015 yılında İsmar ve Kiler'i devralmıştır.	Hiper/ Süper Market
Çetinkaya	Çetinkaya	1957 yılında Adana'da kurulmuştur. Türkiye'nin bütün bölgelerinde faaliyet göstermektedir.	
Özdilek	Özdilek	1983 yılında Bursa'da kurulmuştur. Süpermarket formatlarıyla faaliyet göstermektedir.	
Yunus	Yunus	1995 yılında Ankara'da kurulmuş, 2008 yılında Ankara'da dışında faaliyet göstermeye başlamıştır	
Metro	Metro	Alman perakendeci grubu Metro 1990 yılında Türkiye pazarına girmiştir	Toptan Market
Bizim Toptan	Ülker	2002 yılında Ülker grubu tarafından kurulmuştur	

Kaynak: Rekabet Kurumu (2022) temel alınarak yazar tarafından oluşturuldu.

Organize HTM perakendeciliği sektöründe 2011-2021 yılları arasında indirim marketlerinin mağaza sayılarındaki artış oldukça belirgindir. Migros ve Carrefoursa gibi ulusal zincir marketlerin de mağaza sayılarını dikkat çekici bir şekilde artırdığı görülmektedir. Toptan marketler ve bölgesel/yerel marketlerin mağaza sayıları ise ya düşmüş ya da çok sınırlı bir artış göstermiştir. Ancak indirim marketlerinin mağaza sayılarındaki artış diğer market formlarından önemli derecede ayrılmaktadır. Migros ve Carrefoursa gibi marketler yeni mağaza yatırımlarının yanında birleşme/devralmalarla pazarda büyürken indirim marketleri çoğunlukla yeni mağaza açarak büyümelerini gerçekleştirmiştir (Rekabet Kurumu, 2022). Organize HTM perakendeciliği sektöründeki bazı firmaların mağaza sayılarının 2011-2021 yılları arasındaki gelişimi Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3. Türkiye Organize HTM Perakendeciliği Sektörü (2011-2021 mağaza sayısı)

Marka	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
İndirim market											
BİM	3315	3670	4000	4497	4980	5623	6123	6733	7530	8530	9611
A-101	1287	1768	2665	4028	5373	6362	7113	8005	9132	10109	11227
Şok	1135	1233	2037	2301	3000	4000	5100	6372	7207	8145	9247

	Hakmar Express	193	218	251	279	307	378	463	518	564	598	675
	Migros	717	851	967	1154	1363	1566	1858	2059	2153	2319	2565
	Carrefour	243	243	244	333	779	656	625	596	634	699	754
	Çağdaş	61	68	74	79	87	95	101	108	115	121	126
	Hakmar	19	20	20	23	25	25	25	25	26	27	31
Süper / Hiper market	Happy Center	46	51	49	49	47	42	43	42	44	192	191
	Çağrı	27	36	39	41	43	49	54	60	61	65	68
	Kim	60	71	75	79	78	82	85	91	105	111	132
	Mopaş	83	84	98	100	104	102	102	106	108	99	107
	Onur	43	54	57	71	77	136	142	147	147	149	152
	Seyhanlar	17	34	57	68	85	103	109	125	127	128	131
	Yunus	46	64	66	74	75	81	103	115	99	98	94
	Metro	26	29	29	31	32	38	39	40	40	37	37
	Topatan	124	137	152	153	156	162	176	174	175	173	173
	Topatan											
Topatan	Tespo	15	15	15	18	19	20	20	21	21	20	21

Kaynak: Rekabet Kurumu (2022) temel alınarak yazar tarafından oluşturuldu.

Organize HTM perakendeciliği sektöründe 2011-2021 yılları arasında indirim marketlerinin cirolarındaki büyüme dikkat çekicidir. BİM, ciro bazında pazarın en büyük oyuncusu olma özelliğini 2009 yılından itibaren sürdürmektedir. Şok ve A-101 gibi indirim marketlerinin pazarın üstünde büyüdüğü görülmektedir. Migros ve Carrefoursa gibi süper market formatlarının her ne kadar pazarın önemli oyuncularını devralsalar da büyüme oranları indirim marketlerinin altında kalmıştır. Metro ve Bizim Toptan gibi toptan perakendeci marketlerin cirolarındaki artış pazarın büyüme oranının altındadır. Organize HTM perakendeciliği sektöründeki bazı firmaların cirolarının 2011-2021 yılları arasındaki gelişimi Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4. Türkiye Organize HTM Perakendeciliği Sektörü (2011-2021 ciro / milyar TL)

Marka	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
İndirim market	BİM	8,2	9,9	11,8	14,5	17,4	20,1	24,8	32,3	40,2	55,5	70,5
	A-101	1,2	2,1	3,2	4,7	6,9	10,7	14,1	20,1	26	40,5	52
	Şok	1,1	1,5	2,3	3,5	4,5	6,7	8,9	12,1	16,1	21,3	28,4
Süper / Hiper market	Migros	5,7	6,5	7,1	8,1	9,4	11,1	15,3	18,7	23,2	28,8	36,3
	Carrefour	2,4	2,5	2,6	3,1	3,9	4,5	4,5	5,2	6,4	7,9	9,4
Toptan market	Metro	1,9	2,4	2,8	2,9	3,2	3,8	4,4	5,3	6,5	7,2	8,7
	Bizim	1,7	1,9	2,2	2,3	2,6	2,8	2,9	3,7	4,5	5,3	7,2
	Topatan											

Kaynak: BİM (2023); Şok (2023); Migros (2023); Carrefoursa (2023); Bizim Toptan (2023); Retail Türkiye (2023); Deloitte (2019); Rekabet Kurumu (2012; 2022) yararlanılarak yazar tarafından oluşturuldu.

Şok market 2011 yılında Yıldız Holding (Ülker) tarafından Migros’tan devralınmıştır. 2013 yılında Dim A.Ş., Diasa ve Onur Ekspres, 2018 yılında Uçuz market satın alınmış ve bütün şubeleri Şok markete dönüştürülmüştür. Ciro rakamları Migros’un konsolide net satışlarını ifade etmekte, 2016

yılından itibaren Kipa ve 2018 yılından itibaren Macrocenter mağazalarını kapsamaktadır. Carrefoursa'nın net satışları 2015 yılından itibaren Kiler mağazalarını kapsamaktadır. Metro'nun net satışları 2017 yılında kapattığı Real mağazalarını kapsamamaktadır. Firmalara ilişkin Tablo 4'de verilen rakamlar sadece HTM satışlarını değil mobilya, küçük ev aletleri, giyim, elektronik gibi dayanıklı tüketim malları dahil olmak üzere bütün satış gelirlerini kapsamaktadır. Bulgular kısmındaki analizler ise hem geleneksel ve organize perakende kanalı bazında hem de indirimli, süper/hiper ve toptan market bazında sadece HTM satışları üzerinden yapılmıştır. Bu nedenle herhangi bir formatın içerisinde yer alan firmaların net satışlarının toplamı ile tanımlanan market formlarının toplam HTM satış rakamları arasında farklılık bulunmaktadır.

2.3. Bulgular

Türkiye HTM perakendeciliği sektörünün geleneksel ve organize kanal türüne göre 2005-2021 yılları arasındaki gelişimi Tablo 5 ve Tablo 6'da sunulmuştur.

**Tablo 5. Kanal Türüne Göre Türkiye HTM Perakendeciliği Sektörü
(ciro – milyar TL / 2005-2021)**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Organize pazar payı	33,1 %	34,4 %	35,9 %	35,2 %	34,6 %	34,3 %	36,9 %	38,0 %	38,2 %	38,4 %	38,8 %	38,2 %	41,9 %	42,7 %	46,9 %	53,5 %	54,2 %
Geleneksel pazar payı	66,9 %	65,6 %	64,1 %	64,8 %	65,4 %	65,7 %	63,1 %	62,0 %	61,8 %	61,6 %	61,2 %	61,8 %	58,1 %	57,3 %	53,1 %	46,5 %	45,8 %
Organize ciro	11,8	12,4	14,6	16,2	17,8	19,2	23,3	26,6	29,6	33,5	38,3	41,1	53	65,8	91,5	131,7	166
Geleneksel ciro	23,8	23,6	26,1	29,8	33,6	36,7	39,9	43,4	47,8	53,8	60,3	66,6	73,5	88,3	103,4	114,3	140,3
Organize ciro artış	5,1 %	17,7 %	11,0 %	9,9 %	7,9 %	21,4 %	14,2 %	11,3 %	13,2 %	14,3 %	7,3 %	29,0 %	24,2 %	39,0 %	43,9 %	26,0 %	
Geleneksel ciro artış	-0,8 %	10,6 %	14,2 %	12,8 %	9,2 %	8,7 %	8,8 %	10,1 %	12,6 %	12,1 %	10,4 %	10,4 %	20,2 %	17,0 %	10,5 %	22,7 %	
Toplam HTM Ciro	35,6	36	40,7	46	51,4	55,9	63,2	70	77,4	87,3	98,6	107,7	126,5	154,2	194,9	246	306,3
Toplam HTM Ciro Değişimi	1,1 %	13,1 %	13,0 %	11,7 %	8,8 %	13,1 %	10,8 %	10,6 %	12,8 %	12,9 %	9,2 %	17,5 %	21,9 %	26,4 %	26,2 %	24,5 %	

Kaynak: NielsenIQ (2016); Rekabet Kurumu (2012; 2022); PWC ve TAMPF (2016); Ipsos KMG (2008); TOBB (2012); Kalkınma Bakanlığı (2015); Retail Türkiye (2023); Kovacı (2007); Koç vd. (2009); Kaplan (2010); Bağcı (2018) yararlanılarak yazar tarafından oluşturuldu.

Tablo 5’de görüldüğü üzere Türkiye HTM pazarı 2005 yılında toplam 35,6 milyar TL ciroya sahipken bu rakam 2021 yılında 306,3 milyar TL’ye ulaşmıştır. 2005-2021 yılları arasındaki büyüme yaklaşık %860,4’dür, bir diğer ifadeyle sektör ciro bazında yaklaşık 8,6 kat büyümüştür. Yıllık bileşik büyüme oranı (YBBO/CAGR) ise %14,4 olarak gerçekleşmiştir. Diğer bir ifadeyle pazar yıllık ortalama %14,4 büyümüştür. Geleneksel kanalın 2005 yılındaki cirosu 23,8 milyar TL iken 2021 yılında bu rakam 140,3 milyar TL’ye ulaşmıştır. Bu yıllar arasındaki geleneksel kanal büyümesi yaklaşık %589,5’dir, bir diğer ifadeyle kanal ciro olarak yaklaşık 5,8 kat büyümüştür. Geleneksel kanalın yıllık bileşik büyüme oranı (YBBO/CAGR) ise %11,7 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran kanalın yıllık ortalama %11,7 büyüdüğüne işaret etmektedir. Organize kanalın 2005 yılındaki cirosu 11,8 milyar TL iken 2021 yılında bu rakam 166 milyar TL’ye ulaşmıştır. Bu yıllar arasındaki organize kanal büyümesi yaklaşık %1406,8’dir, bir diğer ifadeyle kanal ciro olarak yaklaşık 14 kat büyümüştür. Organize kanalın yıllık bileşik büyüme oranı (YBBO/CAGR) ise %18 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran kanalın yıllık ortalama %18 büyüdüğüne işaret etmektedir. Organize kanalın toplam HTM pazarının üzerinde büyüdüğü görülürken, geleneksel kanal büyümesinin sektör ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. Bu durum doğal olarak geleneksel kanalın sektördeki ağırlığını yıllar içerisinde kaybetmesini, organize kanalın ise sektördeki ağırlığını artırmasını beraberinde getirmektedir. Bu sonucu pazar paylarındaki değişimden de takip edebilmek mümkündür. HTM pazarında ciro bazında organize perakendenin payı 2005’te %33,1 iken 2010 da %34,3’e 2015 de %38,8’e ve 2021 yılında %54,2 düzeyine ulaşmıştır. Geleneksel kanalın payı 2005 yılında %66,9 iken 2010 da %65,7’e 2015 de %61,2’e ve 2021 yılında %45,8’e düşmüştür. Organize kanalın pazar payı olarak geleneksel kanalı 2020 yılında geçtiği görülmektedir.

Tablo 6. Kanal Türüne Göre Türkiye HTM Perakendeciliği Sektörü (mağaza sayısı / 2005-2021)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Organize pazar payı	2,7	3,4	3,9	4,4	5,2	5,7	6,1	7,0	7,8	8,6	9,9	11,1	12,4	13,7	14,6	15,7	17,2
Geleneksel pazar payı	97,3	96,6	96,1	95,6	94,8	94,3	93,9	93,0	92,2	91,4	90,1	88,9	87,6	86,3	85,4	84,3	82,8
Organize mağaza sayısı	554	762	869	996	117	127	138	157	173	194	224	249	280	306	329	357	391
Geleneksel mağaza sayısı	216	215	215	214	215	211	212	209	204	206	203	199	197	192	192	191	188
	705	303	086	697	791	645	481	558	450	103	878	708	000	533	452	454	915

a sayısı																		
Organize																		
Mağaza	37,4	14,1	14,6	17,6	8,7	8,6	14,0	10,2	12,0	15,4	11,0	12,3	9,4	7,4	8,7	9,5		
artış	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Geleneksel	-	-	-	0,5	-	0,4	-	-	0,8	-	-	-	-	0,0	-	-		
Mağaza	0,6	0,1	0,2	%	1,9	%	1,4	2,4	%	1,1	2,0	1,4	2,3	%	0,5	1,3		
artış	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Toplam	222	222	223	224	227	224	226	225	221	225	226	224	225	223	225	227	228	
Mağaza	250	924	781	660	512	388	316	334	840	574	345	637	000	173	358	207	062	
Toplam																		
Mağaza	0,3	0,4	0,4	1,3	-	0,9	-	-	1,7	0,3	-	0,2	-	1,0	0,8	0,4		
Artış	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%

Kaynak: NielsenIQ (2016); Rekabet Kurumu (2012; 2022); PWC ve TAMPF (2016); Ipsos KMG (2008); TOBB (2012); Kalkınma Bakanlığı (2015); Retail Türkiye (2023); Kovacı (2007); Koç vd. (2009); Kaplan (2010); Bağcı (2018) yararlanılarak yazar tarafından oluşturuldu.

Türkiye HTM pazarının mağaza sayıları açısından gelişimine bakıldığında Tablo 6'da görüldüğü üzere 2005 yılında toplam 222250 HTM perakende mağazası bulunurken, bu rakam 2021 yılında 228062'ye yükselmiştir. 2005-2021 yılları arasındaki toplam HTM mağaza sayısında 5812, oran olarak %2,6 artış gerçekleşmiştir. Geleneksel kanalın 2005 yılında toplam mağaza sayısı 216705 iken bu sayı 2021 yılında 188915'e düşmüştür. Geleneksel kanalın 2005-2021 yılları arasındaki toplam HTM mağaza sayısında 27790, oran olarak %12 azalış gerçekleşmiştir. Organize kanalın 2005 yılında toplam mağaza sayısı 5545 iken bu sayı 2021 yılında 39147'ye yükselmiştir. Organize kanalın 2005-2021 yılları arasındaki toplam HTM mağaza sayısında 33602, oran olarak %606 artış gerçekleşmiştir. Diğer bir ifadeyle organize kanal mağaza sayısı bu yıllar arasında yaklaşık 6 kat artmıştır. Mağaza sayısı bakımından HTM pazarında organize perakendenin payı 2005'te %2,5 iken 2021 yılında bu oran %17,2 düzeyine ulaşmıştır. Geleneksel kanalın payı 2005 yılında %97,5 iken bu oran 2021 yılında %82,8'e düşmüştür.

Tablo 5 ve Tablo 6'daki verilerden ve yukarıda sunulan rakamlardan anlaşılacağı üzere toplam HTM pazarında geleneksel kanalın hem ciro hem de mağaza sayısı bakımından ağırlığının azaldığı, organize kanalın ise hem ciro hem de mağaza sayısı açısından ağırlığının arttığı görülmektedir. Organize kanalın içerisinde yer alan indirim marketlerinin bu büyümedeki konumu aşağıda detaylı bir şekilde incelenmiştir.

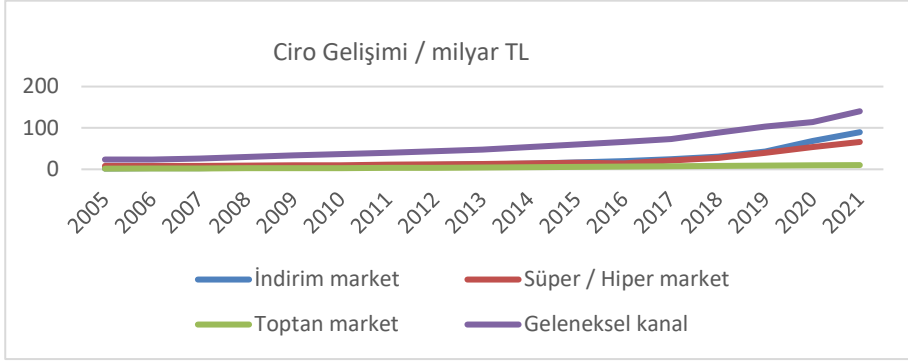
Tablo 7. Örgütsel Forma Göre Türkiye HTM Perakendeciliği sektörü (ciro - milyar TL / 2005-2021)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
İndirim market																	
Ciro	2	2,4	3,1	4,6	5,1	6,7	8,6	10,5	11,9	13,7	16,6	20,1	24,1	30,3	42,9	68,5	89,7
Ciro artışı		20,0%	29,2%	48,4%	10,9%	31,4%	28,4%	22,1%	13,3%	15,1%	21,2%	21,1%	19,9%	25,7%	41,6%	59,7%	30,9%
Organizasyon payı	16,9	19,4	21,2	28,4	28,7	34,9	36,9	39,5	40,2	40,9	43,3	48,9	45,5	46,0	46,9	52,0	54,0
Toplam payı	5,6	6,7	7,6	10,0	9,9	12,0	13,6	15,0	15,4	15,7	16,8	18,7	19,1	19,6	22,0	27,8	29,3
Süper/hiper market																	
Ciro	8,2	8,2	8,3	9,1	9,9	9,4	11,2	12,2	13,2	14,7	15,9	14,6	21,7	27,6	39,9	53,8	66,1
Ciro artışı		0,0%	1,2%	9,6%	8,8%	5,1%	19,1%	8,9%	8,2%	11,4%	8,2%	8,2%	48,6%	27,2%	44,6%	34,8%	22,9%
Organizasyon payı	69,5	66,1	56,8	56,2	55,6	49,0	48,1	45,9	44,6	43,9	41,5	35,5	40,9	41,9	43,6	40,9	39,8
Toplam payı	23,0	22,8	20,4	19,8	19,3	16,8	17,7	17,4	17,1	16,8	16,1	13,6	17,2	17,9	20,5	21,9	21,6
Toptan market																	
Ciro	1,6	1,8	2,2	2,5	2,8	3,1	3,5	3,9	4,5	5,1	5,8	6,4	7,2	7,9	8,7	9,4	10,2
Ciro artışı		12,5%	22,2%	13,6%	12,0%	10,7%	12,9%	11,4%	15,4%	13,3%	13,7%	10,3%	12,5%	9,7%	10,1%	8,0%	8,5%
Organizasyon payı	13,6	14,5	15,1	15,4	15,7	16,1	15,0	14,7	15,2	15,2	15,1	15,6	13,6	12,0	9,5	7,1	6,1
Toplam payı	4,5	5,0	5,4	5,4	5,4	5,5	5,5	5,6	5,8	5,8	5,9	5,9	5,7	5,1	4,5	3,8	3,3
Toplam																	
Organize HTM	11,8	12,4	14,6	16,2	17,8	19,2	23,3	26,6	29,6	33,5	38,3	41,1	53	65,8	91,5	131,7	166
Toplam Geleneksel HTM	23,8	23,6	26,1	29,8	33,6	36,7	39,9	43,4	47,8	53,8	60,3	66,6	73,5	88,4	103,4	114,3	140,3
Toplam HTM	35,6	36	40,7	46	51,4	55,9	63,2	70	77,4	87,3	98,6	107,7	126,5	154,2	194,9	246	306,3

Kaynak: NielsenIQ (2016); Rekabet Kurumu (2012; 2022); PWC ve TAMPF (2016); Ipsos KMG (2008); TOBB (2012); Kalkınma Bakanlığı (2015); Retail Türkiye (2023); Kovacı (2007); Koç vd. (2009); Kaplan (2010); Bağcı (2018) yararlanılarak yazar tarafından oluşturuldu.

Türkiye HTM sektörü indirim market, süper/hiper market, toptan market ve geleneksel kanal şeklinde tanımlanan dört örgütsel form açısından incelendiğinde Tablo 7’de görüldüğü üzere ciro bazında en yüksek büyümeyi indirim market formu gerçekleştirmiştir. Formların 2005-2021 yılları arasındaki ciro değişimlerine bakıldığında indirim market formunun 2’den yaklaşık 45 kat artarak 89,7’e, süper/hiper market formunun 8,2’den yaklaşık 8 kat artarak 66,1’e, toptan market formunun 1,6’dan yaklaşık 6,3 kat artarak 10,2’ye, geleneksel kanal formunun 23,8’den yaklaşık 5,8 kat artarak 140,3 milyar TL’ye yükselmiştir. Formların ciro gelişim eğilimleri Şekil 1’de görülmektedir. (Şekil 1, 2, 3 ve 4 Tablo 7’deki verilerden oluşturulmuştur).

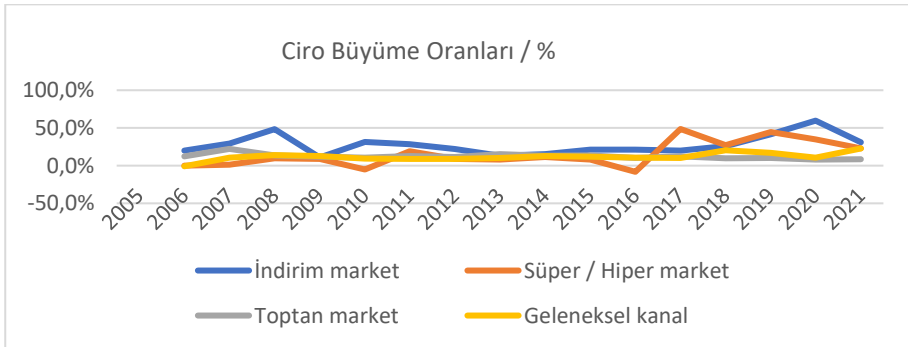
Şekil 1. Örgütsel Formların Yıllık Ciro Gelişimi (2005-2021)

İndirim market formunun süper/hiper market formunu 2015 yılında yakaladığı ve bu tarihten itibaren süper/hiper market formu ve toptan market formu ile arasındaki farkı açtığı, geleneksel kanal ile arasındaki farkı hızla kapattığı görülmektedir.

Tablo 7’deki veriler üzerinden formların yıllık bileşik büyüme oranları (YBBO/CAGR) hesaplandığında indirimli market formu %26,8, süper/hiper market formu %13,9, toptan market formu %12,3, geleneksel kanal formu %11,7 büyüme gerçekleştirmiştir. Organize HTM %18, toplam HTM ise %14,4 yıllık ortalama büyüme oranına sahiptir. Bu sonuçlar indirimli market formunun hem toplam HTM ve organize HTM pazarlarının yıllık ortalama büyüme oranlarından hem de rakipleri süper/hiper market, toptan market ve geleneksel kanal formlarının yıllık ortalama büyüme oranlarından daha fazla büyüdüğünü göstermektedir. Formların yıllık ciro büyüme eğilimleri Şekil 2’de görülmektedir.

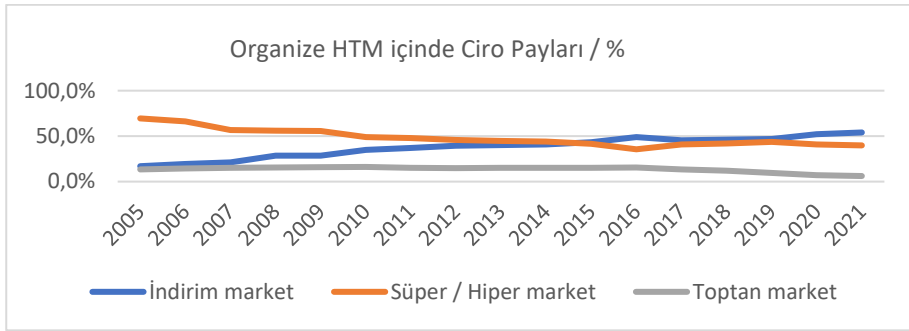
Şekil 2. Örgütsel Formların Yıllık Ciro Büyüme Oranları (2005-2021)

İndirimli market formunun genellikle rakipleri süper/hiper market formu, toptan market formu ve geleneksel kanal formunun yıllık ciro artış oranlarının üzerinde bir büyüme eğilimi yakaladığı görülmektedir.

Formların pazardan aldığı pay incelendiğinde Tablo 7’de de görüldüğü üzere indirim market formunun organize HTM pazarından aldığı pay %16,9’dan %54’e yükselirken, süper/hiper market formunun aldığı pay %69,5’den %39,8’e, toptan market formunun aldığı pay %13,6 dan %6,1’e gerilemiştir. Organize HTM pazarını oluşturan indirim market, süper/hiper market ve toptan market formlarının organize HTM pazarındaki paylarının değişimi Şekil 3’de görülmektedir.

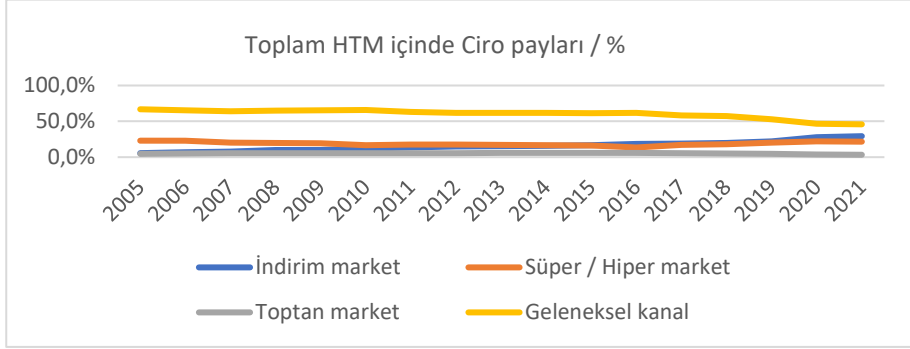
Şekil 3. Örgütsel Formların Organize HTM İçindeki Paylarının Değişimi (2005-2021)

Organize HTM pazarı içinde 2005 yılında neredeyse toptan market formu ile aynı oranda pazar payına sahip olan indirim market formunun, hızlı bir şekilde payını artırarak toptan market formu ile arasındaki farkı açtığı ve 2015 yılında süper/hiper market formunu yakaladığı görülmektedir. Bu yıldan itibaren indirim market formu pazar payını sürekli artırırken süper/hiper market formu yatay bir seyir izlemiş, toptan market formu ise gerilemiştir.

İndirimli market formunun organize HTM içindeki gelişimi doğal olarak toplam HTM içindeki durumuna da yansımaktadır. Formların pazardan aldığı pay incelendiğinde Tablo 7’de de görüldüğü üzere indirim market formunun payı %5,6’dan %29,3’e yükselirken, süper/hiper market formunun aldığı pay %23’den %21,6’ya, toptan market formunun %4,5’den %3,3’e, geleneksel kanal formunun %66,9’dan %45,8’e gerilemiştir. Toplam HTM pazarını oluşturan indirim market, süper/hiper market, toptan market ve geleneksel kanal formlarının pazar paylarındaki değişim Şekil 4’de görülmektedir.

Şekil 4. Örgütsel Formların Toplam HTM İçindeki Paylarının Değişimi (2005-2021)

Toplam HTM pazarında 2005 yılında neredeyse toptan market formu ile aynı pazar payına sahip olan indirim market formunun, hızlı bir şekilde payını artırdığı, toptan market formu ile arasındaki farkı açtığı ve 2015 yılında süper/hiper market formunu yakaladığı görülmektedir. İndirimli market formu pazar payı ile sürekli düşme eğilimi olan geleneksel kanal formu pazar payı arasındaki fark giderek azalmıştır.

Tablo 8. Örgütsel Forma Göre Türkiye HTM Perakendeciliği Sektörü (mağaza sayısı / 2005-2021)

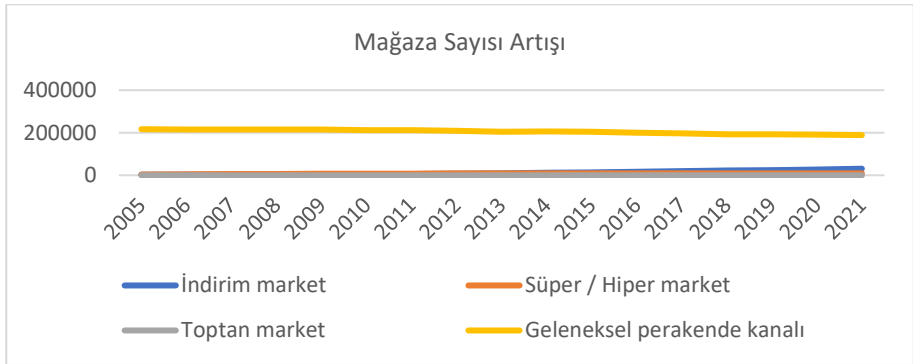
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
İndirim market	Mağaza sayısı	217	253	300	384	454	481	593	688	895	111	136	163	187	216	244	273	307
	Mağaza sayısı artışı		16,6%	18,4%	27,9%	18,3%	6,0%	23,1%	16,2%	30,0%	24,0%	23,0%	19,8%	14,9%	15,0%	13,0%	12,1%	12,3%
	Organizasyon payı	39,3%	33,3%	34,6%	38,6%	38,8%	37,8%	42,9%	43,7%	51,5%	57,0%	60,8%	65,6%	67,1%	70,6%	74,3%	76,6%	78,6%
	Toplam payı	1,0%	1,1%	1,3%	1,7%	2,0%	2,1%	2,6%	3,1%	4,0%	4,9%	6,0%	7,3%	8,4%	9,7%	10,8%	12,1%	13,3%
	Organizasyon payı	1,0%	1,1%	1,3%	1,7%	2,0%	2,1%	2,6%	3,1%	4,0%	4,9%	6,0%	7,3%	8,4%	9,7%	10,8%	12,1%	13,3%
Süper/hiper market	Mağaza sayısı	333	500	560	600	705	778	774	870	824	816	860	834	896	877	823	814	815
	Mağaza sayısı artışı		50,0%	11,9%	7,3%	17,4%	10,4%	0,6%	12,5%	5,3%	0,9%	5,3%	3,0%	7,4%	2,1%	6,2%	1,2%	0,2%
	Organizasyon payı	60,1%	65,7%	64,4%	60,3%	60,2%	61,1%	55,9%	55,2%	47,4%	41,9%	38,3%	33,5%	32,0%	28,6%	25,0%	22,8%	20,8%
	Toplam payı	1,5%	2,2%	2,5%	2,7%	3,1%	3,5%	3,4%	3,9%	3,7%	3,6%	3,8%	3,7%	4,0%	3,9%	3,7%	3,6%	3,6%
	Organizasyon payı	1,5%	2,2%	2,5%	2,7%	3,1%	3,5%	3,4%	3,9%	3,7%	3,6%	3,8%	3,7%	4,0%	3,9%	3,7%	3,6%	3,6%
Toptan market	Mağaza sayısı	33	79	90	115	124	141	165	181	196	202	207	220	235	235	236	230	231
	Mağaza sayısı artışı		139,4%	13,9%	27,8%	7,8%	13,7%	17,0%	9,7%	8,3%	3,1%	2,5%	6,3%	6,8%	0,0%	0,4%	2,5%	0,4%
	Organizasyon payı	0,6%	1,0%	1,0%	1,2%	1,1%	1,1%	1,2%	1,1%	1,1%	1,0%	0,9%	0,9%	0,8%	0,8%	0,7%	0,6%	0,6%
	Toplam payı	0,6%	1,0%	1,0%	1,2%	1,1%	1,1%	1,2%	1,1%	1,1%	1,0%	0,9%	0,9%	0,8%	0,8%	0,7%	0,6%	0,6%
	Organizasyon payı	0,6%	1,0%	1,0%	1,2%	1,1%	1,1%	1,2%	1,1%	1,1%	1,0%	0,9%	0,9%	0,8%	0,8%	0,7%	0,6%	0,6%

Toplam payı	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,1 %	0,1 %	0,1 %	0,1 %	0,1 %	0,1 %	0,1 %	0,1 %	0,1 %	0,1 %	0,1 %	0,1 %	0,1 %	0,1 %
Toplam Organize HTM	554	762	869	996	117	127	138	157	173	194	224	249	280	306	329	357	391
Toplam Geleneksel HTM	5	1	5	3	21	43	35	76	90	71	67	29	00	40	06	53	47
Toplam HTM	216	215	215	214	215	211	212	209	204	206	203	199	197	192	192	191	188
	705	303	086	697	791	645	481	558	450	103	878	708	000	533	452	454	915
Toplam HTM	222	222	223	224	227	224	226	225	221	225	226	224	225	223	225	227	228
	250	924	781	660	512	388	316	334	840	574	345	637	000	173	358	207	062

Kaynak: NielsenIQ (2016); Rekabet Kurumu (2012; 2022); PWC ve TAMPF (2016); Ipsos KMG (2008); TOBB (2012); Kalkınma Bakanlığı (2015); Retail Türkiye (2023); Kovacı (2007); Koç vd. (2009); Kaplan (2010); Bağcı (2018) yararlanılarak yazar tarafından oluşturuldu.

Türkiye HTM sektörünün örgütsel formlar açısından gelişimi mağaza sayıları açısından incelendiğinde Tablo 8’de görüldüğü üzere mağaza sayısı en çok artan indirim market formudur. İndirim market formunun 2005’deki 2177 olan mağaza sayısı yaklaşık 14 kat artarak 30760’e çıkmıştır. Süper/hiper market formunun 3335’den yaklaşık 2,4 kat artarak 8156’ya, toptan market formunun 33’den yaklaşık 7 kat artarak 231’e yükselmiştir. Geleneksel kanal formunun ise 216705’den 188915’e gerilemiştir. Formların mağaza sayılarındaki değişim Şekil 5’de görülmektedir. (Şekil 5 ve 6 Tablo 8’deki verilerden oluşturulmuştur).

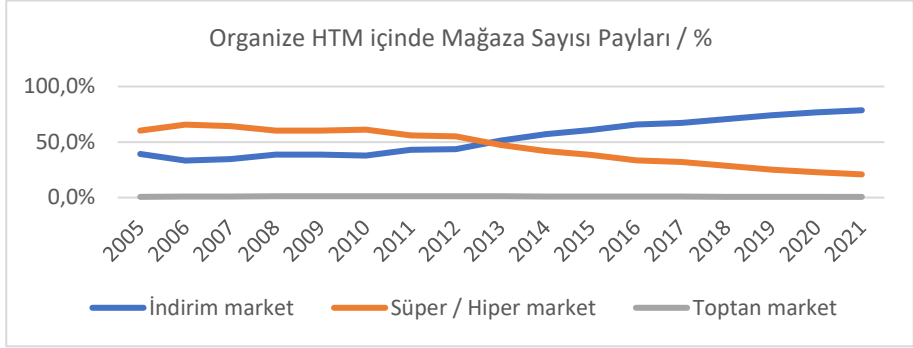
Şekil 5. Örgütsel Formların Toplam Mağaza Sayısı Değişimi (2005-2021)

İndirim market formunun süper/hiper market formunu 2013 yılında yakaladığı ve bu tarihten itibaren süper/hiper market formu ve toptan market formu ile arasındaki farkı açtığı, geleneksel kanal formunun ise mağaza sayısında sürekli bir düşüş eğilimi olduğu görülmektedir. Toplam HTM mağaza sayısı 5812 artarken geleneksel kanal formunun mağaza sayısında 27790 azalış gerçekleşmiştir. İndirim market formunda 28583, süper/hiper market formunda 4821, toptan market formunda 198 mağaza sayısı artışı görülmektedir. Market formlarının mağaza sayısı açısından toplam HTM

içindeki payları Şekil 5'deki grafiğe benzer bir değişim göstermektedir. İndirim market formunun rakipleri süper/hiper market ve toptan market formu ile arasındaki rekabet ilişkisi Şekil 6'da daha açık görülmektedir.

Şekil 6. Örgütsel Formların Organize HTM İçinde Mağaza Sayısı Pay Değişimi (2005-2021)

Mağaza sayıları ve cirolarındaki artış açısından indirim marketlerinin diğer rakip formatlardan pozitif ayrıştığı görülmektedir. İndirim marketleri süper, hiper ve toptan marketlere göre daha küçük satış alanlarına sahip olup onlara göre daha esnekler ve küçük satış alanının sağladığı avantajla mahalle içlerinde dahi açılabilirler. Markaya özel ürün çeşitliliğiyle diğer perakendecilerden farklılaşmaktadır (Rekabet Kurumu, 2022). En önemli özellikleri olan düşük fiyat avantajını rekabette ana strateji olarak benimsemektedir. Bunun için kar marjlarını düşük tutmakta, büyük alımlar sayesinde tedarikçilerle fiyat pazarlığı yapabilmekte, dikey bütünleşmelerle bazı ürünler açısından tedarik zincirini kontrol edebilmekte, daha az maliyetli dekorasyon ve sergileme taktikleri izleyebilmekte ve daha az personeli farklı işlerde daha etkin kullanabilmektedir (Başfıncı vd., 2019; Bardakçı ve Baran, 2019; Baypınar vd., 2023). Türkiye HTM perakendeciliği sektöründe indirim marketi olarak BİM, Şok ve A101 en etkin üç markadır (Arslan ve Yavuzylmaz, 2017; Rekabet Kurumu, 2022).

Sonuç

Türkiye HTM perakendeciliği sektörünü örgütsel formlar arasındaki meşrulaşma ve rekabet süreçleri açısından inceleyen bu çalışmada diğer rakip formlara göre daha sonra ortaya çıkan indirimli market formunun hızlı bir şekilde meşruiyet kazanarak tutunduğu ve rekabet avantajı sağlayarak rakip formlardan daha hızlı bir şekilde yayıldığı sonucuna ulaşılmıştır. 2008 yılından itibaren popülasyona rekabetin şiddetini artıracak büyüklükte bir firma girişi yaşanmamıştır. Bu nedenle firma sayısı açısından popülasyonun taşıma kapasitesine yaklaşıldığı söylenebilir (Hannan ve Freeman, 1989; Carroll ve Hannan, 2000). 2008 sonrası popülasyona giriş yapan firmaların

popülasyonun yüksek yoğunluk dönemine denk gelmesi ve bu durumun yeni girenler için kaynak kıtlığı oluşturması (Carroll ve Hannan, 1989b) rekabette geri kalmalarının ve büyümemelerinin en önemli nedeni olarak gösterilebilir.

Yoğunlaşma ve yeni giren örgütlerin kaynak kıtlığı yaşayarak yeterince rekabetçi olamamaları toptan market ve süper/hiper market popülasyonlarında da görülmektedir. Süper/hiper market popülasyonunda ilk üç firma Migros (1954), Carrefoursa (1993) ve Happy Center (Rammar-1995) 2000 yılı öncesi kurulmuşlardır ve bu popülasyondan Kiler, Tesco Kipa, Makro, Uyum, Real, Beğendik, Adese gibi uluslararası ve ulusal birçok firma çıkmak durumunda kalmıştır. Sonraki yıllarda popülasyondaki firmaları rekabet açısından tehdit edecek firma girişi ya da büyümesi gerçekleşmemiştir. Toptan market popülasyonu da benzer şekilde Metro (1990), Bizim Toptan (2002) ve Tespo (1989) firmalarından oluşmaktadır ve 2002 sonrası birçok yerel toptan market mağazası açılrsa da hiçbiri ulusal bir zincire dönüşerek mevcut firmaları rekabet açısından tehdit edebilecek düzeye ulaşamamıştır. Bu durum mevcut üç popülasyonun yoğunluğunun yüksek olduğunu ve taşıma kapasitesine yaklaşıldığını göstermektedir. Ancak popülasyonların toplam mağaza sayıları açısından bakıldığında son beş yılda (2017-2021) indirim market formu mağaza sayısı 18799'dan 11961 artarak 30760'a ulaşmıştır. Süper/hiper market formu 8966'dan 8156'ya, toptan market formu 235'den 231'e, geleneksel kanal formu ise 197000'den 188915'e gerilemiştir. İndirim market formuna ait mağaza sayısındaki artış ve diğer rakip formlara ait mağaza sayılarındaki düşüş indirim market formunun rakip formların alanına doğru genişlediğini göstermektedir.

Bu çalışmada organize kanal genelci ve geleneksel kanal özelci olarak tanımlanmıştır (Freeman ve Hannan, 1983; Hannan ve Freeman, 1989). Çevre değişken olduğunda özelci örgütlerin uyum sorunu yaşadığı, genelci örgütlerin rekabet avantajı yakaladığı belirtilmektedir (Baum, 1996; Baum ve Shipilov, 2006). 2000'li yılların başından itibaren sektörde büyük bir değişim yaşanmaktadır ve bu durumun genelci organize kanal firmalarına avantaj sağladığı görülmektedir. Organize kanal hem ciro hem de mağaza sayısı açısından geleneksel kanala göre daha hızlı büyümekte ve pazar payını sürekli artırmaktadır. Organize kanal içerisinde indirimli market formunun organize kanalın bu avantajından yüksek oranda yararlandığı görülmektedir.

Çalışmada örgütsel ekoloji kuramının kaynak bölünmesi yaklaşımında öne sürülen genelci organize kanal ve özelci geleneksel kanalın aynı anda genel ve uzman örgütler olarak faaliyette bulunabileceği iddiasının doğrulandığı görülmektedir (Carroll, 1985). Özellikle geleneksel kanalı oluşturan manav, kasap, şarküteri, kuruyemişçi, fotoğraf stüdyosu, eczane, parfümeri gibi işletmelerin uzman örgütler olarak süper/hiper market, toptan market, indirimli market gibi büyük örgütler tarafından nüfuz edilemeyen küçük pazar bölümlerine konumlandığı ve belirli bir müşteri segmentine ya da özelleştirilmiş üretime odaklanarak popülasyon içinde kalabildiği

söylenbilir (Carroll, 1985). Öznelci uzman örgütlerin pazardaki konumlarını koruyabilmelerinin bir diğer nedeni olarak müşteriler açısından özgünlük ifade eden ve çekici bulunan imajlardan daha kolay yararlanabilmeleri de sayılabilir (Carroll ve Swaminathan 2000). İndirim marketlerinin hızlı meşrulaşma ve yayılımına rağmen bazı geleneksel kanal alt türlerinin varlıklarını sürdürmesi kaynak bölünmesi yaklaşımının varsayımlarını desteklemektedir.

Çalışmanın ulaştığı sonuçlar sosyo-demografik kesim yaklaşımının varsayımlarıyla da tutarlıdır. Sosyo-demografik yaklaşıma göre örgütsel alandaki her bir formun diğer formlarla rekabet ettiği bir gerçekleşen kesim söz konusudur. Bu HTM perakendeciliğinde her bir formun bir diğerinden pay alabildiği müşteri kitlesini işaret etmektedir. Ancak bu gerçekleşen kesimin dışında bir formun rakip formların alanına doğru yayılımına uygun olmayan örtüşmeyen kesim söz konusudur ve bu kesimde rekabet oluşmamaktadır (Hannan vd., 2003). Geleneksel kanal, süper/hiper market ve toptan market formlarının sektördeki konumlanmalarından kaynaklanan indirim market formuyla örtüşmeyen bir kesim ortaya çıkmaktadır. Bu örtüşmeyen kesimlerin oluşturduğu kaynak potansiyeli ölçüsünde indirim market formunun rakiplerinin varlıklarını koruyabildiği ve büyüebildiği söylenebilir.

Çalışmanın elde ettiği sonuçlar örgütlerin ikincil özelliklerini değiştirebilseler dahi örgütsel form değişimi olarak nitelenebilecek birincil özelliklerde değişim gerçekleştirebilmenin oldukça zor olduğu iddiasını desteklemektedir (Hannan ve Freeman, 1984; 1989). Sektörde başlangıçta benimsediği formu süreç içerisinde değiştirip faaliyetlerine farklı bir formla devam eden bir firma örneği söz konusu değildir. Firmaların formlarını değiştirerek varlıklarını devam ettirme ya da büyüme (Önder ve Üsdiken, 2010; Salimath ve Jones, 2011) yerine farklı meşru bir forma sahip yeni bir firma kurarak rakipleriyle örtüşmeyen kesimlerden pay alma stratejisi takip ettikleri söylenebilir.

Migros ve Carrefoursa'nın yüksek meşruiyet düzeyine sahip indirimli market formu popülasyonundaki Şok ve Diasa firmalarını devretmesi örgütsel ekolojinin temel varsayımları açısından temel bir sorunsal olarak görünmektedir. Amburgey ve Rao (1996) itibar kavramının bu gibi durumları açıklayabilme yeteneğini sorgulamaktadır. Onlara göre kötü itibara sahip düşük statülü firmaların, örgütsel form düzeyinde meşruiyetle korunsalar bile, iyi itibara sahip yüksek statülü firmalara göre daha hızlı popülasyondan çıkmaktadır ve bu nedenle örgütsel itibarın bir formun tüm örnekleri için aynı yayılma etkisi oluşturduğunu iddia etmek zordur. Bundan dolayı iyi itibara sahip yüksek statülü firma yöneticileri, örgütsel form açısından meşruiyetle varlığı korunsa bile kötü itibara sahip düşük statülü firmalardan vazgeçebilmektedir. Bu bakış açısı Migros ve Carrefoursa karar vericilerinin Şok ve Diasa gibi örgütsel form meşruiyeti yüksek olan firmalardan niçin vazgeçtiklerini kısmen açıklayabilmektedir.

Bu çalışmada HTM perakendeciliği ortak formlara sahip örgütlerin oluşturduğu popülasyon düzeyinde incelenmiştir. Ancak popülasyon düzeyindeki süreçleri daha iyi anlayabilmek için örgütsel düzeyde firmaların gelişimi ve örgütsel topluluk düzeyinde sektörün gelişimi dikkate alınmıştır. Sektör örgütsel topluluk düzeyinde değerlendirildiğinde ciro ve mağaza sayısı olarak gelişimini devam ettirdiği görülmektedir. Geleneksel kanalın meşruiyet ve rekabet açısından zayıfladığı ve pazar payını giderek kaybettiği, organize kanalın ise genişlemeye devam ettiği görülmektedir. Popülasyonlar düzeyinde değerlendirildiğinde, indirimli market formunun mağaza sayısı ve ciro açısından büyümeye devam ettiği söylenebilir. Süper/hiper market formu ve toptan market formunun meşruiyetini koruduğu ve geleneksel kanal formunun meşruiyetinde gerileme yaşandığı tespit edilmiştir. Firma gelişimleri açısından değerlendirildiğinde BİM, A-101 ve Şok'un ciro ve mağaza sayısı açısından sürekli bir büyüme içerisinde olduğu görülmektedir. İndirimli market popülasyonuna yeni firma girişleri öngörülme de mağaza sayısı ve ciro açısından popülasyondaki firmaların genişlemeye devam edeceği çıkarımı yapılabilir. Bu çalışmanın sunduğu sonuçlar Türkiye HTM perakendeciliği sektöründeki indirimli market formunun yeni bir örgütsel form olarak nasıl geliştiğini ve sektörde nasıl bir yayılım gösterdiğini örgütsel ekolojinin varsayımlarını doğrulayacak şekilde açıklamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Salih Arslan: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Salih Arslan: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Arslan, S. (2023). Türkiye HTM perakendeciliği sektöründe indirimli market formu yayılımının örgütsel ekoloji perspektifinden incelenmesi. *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 516-547. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1473428>

Kaynakça

- Amburgey, T. L. ve Rao, H. (1996). Organizational ecology: Past, present, and future directions. *Academy of Management Journal*, 39(5), 1265-1286.
- Arslan, Y. ve Yavuzylmaz, O. (2017). İndirim marketleri ve süpermarketlerin marka denkliği algılarının kıyaslanmasına yönelik bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 571-588.
- Bağcı, U. E. (2018). *Yerel perakendecilerin dayanma, yeniden uyarlanma ve direnme stratejileri: Eskişehir örneği*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Bardakcı, A. ve Baran, T. (2019). İndirim mağazalarının maliyet düşürme stratejileri ve Türkiye'deki perakendecilerin verimliliklerinin karşılaştırılması. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 5(1), 37-67.
- Başfıncı, Ç., Ük, Z.Ç. ve Gültekin, Y. (2019). Türkiye'deki indirim marketlerinin marka imajlarının sosyal ağ analizi yöntemiyle incelenmesi: A101, BİM ve ŞOK örneği. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 5(2), 277-300.
- Baum, J. A. ve Shipilov, A. V. (2006). Ecological approaches to organizations. S. Clegg, C. Hardy, T.B. Lawrence ve W. Nord (Ed). *Organization studies* içinde (s. 55-110). Sage.
- Baum, J. A. (1996). Organizational ecology. S. Clegg ve C. Hardy (Ed). *Studying organization: theory & method* içinde (s. 71-108). Sage.
- Baypınar, M. B., Beygo, C., Köseoğlu, G., Şahin, E., ve Sertbakan, B. A. (2023). İstanbul'da hızlı tüketim malları alışveriş ziyaretleri ve indirim market cirolarındaki değişime dair sayısal-mekansal keşfedici bir inceleme. *EKOIST Journal of Econometrics and Statistics*, 38, 171-198.
- Bim (2023). *Finansal sonuçlar*. 04 Ekim 2023 tarihinde <https://www.bim.com.tr/Categories/653/donemsel-finansal-sonuclar.aspx> adresinden edinilmiştir.
- Bizim Toptan (2023). *Finansal veriler*. 04 Ekim 2023 tarihinde <https://www.biziminvestorrelations.com/finansal-ve-operasyonel-veriler/ceyrek-donem-sonuclari.aspx> adresinden edinilmiştir.
- Carrefoursa (2023). *Finansal raporlar*. 04 Ekim 2023 tarihinde <https://yatirimciiliskileri.carrefoursa.com/tr-TR/finansal-raporlar/finansal-tablolar> adresinden edinilmiştir.
- Carroll, G. R. ve Hannan, M. T. (1989a). Density dependence in the evolution of populations of newspaper organizations. *American Sociological Review*, 54(4), 524-541.
- Carroll, G. R. ve Hannan, M. T. (1989b). Density delay in the evolution of organizational populations: A model and five empirical tests. *Administrative Science Quarterly*, 34(3), 411-430.

- Carroll, G. R. ve Hannan, M. T. (2000). *The demography of corporations and industries*. Princeton University Press.
- Carroll, G. R. ve Harrison, J. R. (1994). On the historical efficiency of competition between organizational populations. *American Journal of Sociology*, 100(3), 720-749.
- Carroll, G. R. ve Swaminathan, A. (1992). The organizational ecology of strategic groups in the American brewing industry from 1975 to 1990. *Industrial and Corporate Change*, 1(1), 65-97.
- Carroll, G. R. ve Swaminathan, A. (2000). Why the microbrewery movement? Organizational dynamics of resource partitioning in the U.S. brewing industry. *American Journal of Sociology*, 106, 715-762.
- Carroll, G. R. (1984). Organizational ecology. *Annual Review of Sociology*, 10(1), 71-93.
- Carroll, G. R. (1985). Concentration and specialization: Dynamics of niche width in populations of organizations. *American Journal of Sociology*, 90, 1262-1283.
- Carroll, G. R., Dobrev, S. D. ve Swaminathan, A. (2002). Organizational processes of resource partitioning. *Research in Organizational Behavior*, 24, 1-40.
- Deloitte (2019). *Global powers of retailing 2019*. 11 Ekim 2023 tarihinde <https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/consumer-business/articles/global-powers-of-retailing-2019.html> adresinden edinilmiştir.
- Freeman, J. ve Hannan, M. T. (1983). Niche width and the dynamics of organizational populations. *American Journal of Sociology*, 88, 1116-1145.
- Freeman, J., Carroll, G. R. ve Hannan, M. T. (1983). The liability of newness: Age dependence in organizational death rates. *American Sociological Review*, 48(5), 692-710.
- Hannan, M. T. ve Carroll, G. R. (1992). *Dynamics of organizational populations: Density, legitimation, and competition*. Oxford University Press.
- Hannan, M. T. ve Freeman, J. (1977). The population ecology of organizations. *American Journal of Sociology*, 82(5), 929-964.
- Hannan, M. T. ve Freeman, J. (1984). Structural inertia and organizational change. *American Sociological Review*, 49(2), 149-164.
- Hannan, M. T. (1988). Organizational population dynamics and social change. *European Sociological Review*, 4(2), 95-109.
- Hannan, M. T. ve Freeman, J. (1989). *Organizational ecology*. Harvard University Press.

- Hannan, M. T., Carroll, G. R. ve Polos, L. (2003). The organizational niche. *Sociological Theory*, 21(4), 309-340.
- Hannan, M. T., Polos, L. ve Carroll, G. R. (2007). *Logics of organization theory: Audiences, codes, and ecologies*. Princeton University Press.
- Ipsos KMG (2008). *Derin alışveriş seminerleri*. 22 Eylül 2023 tarihinde [http://www.arastirmakutuphanesi.com/staticfiles/files/Derin_Alisveris_Semineri_\(ipsos_KMG\)_-_FMCG.pdf](http://www.arastirmakutuphanesi.com/staticfiles/files/Derin_Alisveris_Semineri_(ipsos_KMG)_-_FMCG.pdf) adresinden edinilmiştir.
- Kalkınma Bakanlığı (2015). *Hızlı tüketim malları ticaretinde satılma birlikleri*. 22 Eylül 2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Hizli_Tuketim_Mallar%C4%B1_Ticaretinde_Satılma_Birlikleri.pdf adresinden edinilmiştir.
- Kaplan, R. (2010). *AHP yöntemiyle tedarikçi seçimi: perakende sektöründe bir uygulama* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Koç, A., Kovacı, S. ve Bölük, G. (2009). Perakende sektörde yoğunlaşmanın etkileri: Rekabet ve işgücü piyasası açısından bir değerlendirme. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 9(18), 66-99.
- Kovacı, S. (2007). *Gıda perakende sektöründe yoğunlaşmanın gıda sanayi firmalarına (Kobilere) etkileri: Yeni kurumsal iktisat yaklaşımı*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Akdeniz Üniversitesi.
- Migros (2023). *Finansal sonuçlar*. 04 Ekim 2023 tarihinde <https://www.migroskurumsal.com/yatirimci-iliskileri/finansal-bilgiler#nav-2021-finansal-sonuclar> adresinden edinilmiştir.
- NielsenIQ (2016). *Türkiye pazar dinamikleri: FMCG trendleri*. 22 Eylül 2023 tarihinde http://www.turkishpic.com/upload/files/Nielsen_Nuray%20Y%C4%B1lmaz_Ki%C5%9Fisel%20Bak%C4%B1m%20ve%20Temizlik%20B%C3%BCy%C3%BCme%20Trendleri_Oct2016.pdf adresinden edinilmiştir.
- Önder, Ç. ve Üsdiken, B. (2010). Örgütsel ekoloji: Örgüt toplulukları ve çevresel ayıklama. S.Sargut ve Ş.Özen (Ed). *Örgüt kuramları içinde* (s. 133-192). İmge Kitabevi.
- PWC ve TAMPF (2016). *Dönüşürken büyüyen Türkiye perakende sektörü*. 22 Eylül 2023 tarihinde <http://tampf.org.tr/wp-content/uploads/2016/09/doenuesuerken-bueyueyen-tuerkiye-perakende-sektoerue.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Rekabet Kurumu (2012). *Türkiye HTM perakendeciliği sektör incelemesi nihai raporu*. 03 Eylül 2023 tarihinde <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/sector-raporlari/6-hizli-tuketim-mallari> adresinden edinilmiştir.
- Rekabet Kurumu (2022). *Türkiye HTM perakendeciliği sektör incelemesi nihai raporu*. 03 Eylül 2023 tarihinde

- <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/htm-sektor-nihai-raporu-20230330171447527.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Retail Türkiye (2023). *Retail Türkiye dergisi*. 17 Ekim 2023 tarihinde <https://retailturkiye.com/e-dergi/> adresinden edinilmiştir.
- Romanelli, E. (1991). The evolution of new organizational forms. *Annual Review of Sociology*, 17(1), 79-103.
- Ruef, M. (2000). The emergence of organizational forms: A community ecology approach. *American Journal of Sociology*, 106(3), 658-714.
- Salimath, M. S. ve Jones III, R. (2011). Population ecology theory: Implications for sustainability. *Management Decision*, 49(6), 874-910.
- Singh, J. V. ve Lumsden, C. J. (1990). Theory and research in organizational ecology. *Annual Review of Sociology*, 16(1), 161-195.
- Şok (2023). *Finansal raporlar*. 04 Ekim 2023 tarihinde <https://sokmarketyatirimciiliskileri.com/tr/finansal-raporlar> adresinden edinilmiştir.
- TOBB (2012). *Türkiye perakendecilik meclisi sektör raporu*. 22 Eylül 2023 tarihinde <https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2012/PerakendecilikMeclisiSR.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Xu, J., Peng, B. ve Cornelissen, J. (2021). Modelling the network economy: A population ecology perspective on network dynamics. *Technovation*, 102, 1-11.
- Yeloğlu, H.O. (2012). Örgütsel ekoloji. H.C. Sözen ve H.N. Basım (Ed). *Örgüt kuramları* içinde (s. 189-220). Beta Basım.

Extended Abstract

The rapid expansion of discount markets in the Turkish fast-moving consumer goods (FMCG) retail sector between 2005 and 2021 has been documented (Rekabet Kurumu, 2012; 2022). This phenomenon has been explored by various researchers from different perspectives, such as brand perceptions (Arslan and Yavuzylmaz, 2017), brand images (Başfıncı et al., 2019), innovation and spatial organization (Baypınar et al., 2023), and cost and efficiency (Bardakçı and Baran, 2019), all of which have been examined through the lens of management strategies. However, no research has been conducted on the reasons behind this shift in the sector, specifically regarding the legitimacy and competitive advantage provided by the organizational form adopted by discount markets.

This study presents a new perspective on the Turkish FMCG retail sector by applying the lens of organizational ecology theory, which emphasizes the importance of the organizational forms companies adopt for their survival and competitiveness (Hannan and Freeman, 1989; Carroll, 1984; Singh and Lumsden, 1990; Önder and Üsdiken, 2010; Yeloğlu, 2012).

To classify companies operating in the FMCG retail sector according to specific forms, the method used by Carroll and Swaminathan (1992) in their study of American beer producers was followed. First, the boundaries of organizational forms and populations were determined based on the common characteristics of companies that are resistant to change (Hannan and Freeman, 1984; 1989). The study took into account the factors that typically resist change or are more difficult to change within companies (Carroll and Swaminathan, 1992). Key features, such as objectives, forms of authority, underlying technology, and marketing strategy, were considered, as suggested in the literature (Hannan and Freeman, 1989).

Using this method, companies operating in the FMCG retail sector were categorized into four organizational forms: discount markets, super/hypermarkets, wholesale markets, and the traditional channel (including grocery stores, greengrocers, butchers, delicatessens, gas station markets, nut sellers, buffets, photo studios, pharmacies, and perfumeries). This classification meets the criteria of organizational forms being stable and resistant to change (Hannan and Freeman, 1977; 1984). There are no examples of companies in this sector changing their initial organizational form and continuing with a different one (Rekabet Kurumu, 2012; 2022). Data on total HTM turnover and the number of stores for each organizational form between 2005 and 2021 were used in the analysis, focusing on changes over this period for each form.

The findings show that the discount market form grew and spread more rapidly in terms of both turnover and store numbers compared to other competing forms, such as super/hypermarkets, wholesale markets, and the traditional channel. The study determined that companies did not change their organizational form after establishment. Companies that remained in the competitive process were either acquired or exited the market. As the discount market form gained legitimacy, the number of entrants into this organizational population increased, but as the population approached its carrying capacity, the rate of new entries slowed.

During periods of high concentration within the discount market and wholesale market forms, there was no outflow from these populations, whereas the super/hypermarket form experienced ongoing outflows as its concentration level increased.

In terms of density dependence, there have been no new entries into the discount market population since 2008 that would increase the intensity of competition. Therefore, it can be said that the population's carrying capacity, in terms of the number of companies, is being approached (Hannan and Freeman, 1989; Carroll and Hannan, 2000). While the population was more open to new firm entries before 2008, when legitimacy was a key factor, no new entries occurred after 2008 when competition became more intense. Additionally, one large firm exited the population during this period (Hannan and Freeman, 1989; Hannan and Carroll, 1992). The companies that entered

the population after 2008 faced high population density, leading to resource scarcity for new entrants (Carroll and Hannan, 1989), which is considered the main reason why these new entrants struggled in competition and failed to grow.

If the findings are examined in terms of niche width, the organized channel (super/hypermarkets, wholesale markets, discount markets) can be classified as generalist, while the traditional channel can be considered specialized (Freeman and Hannan, 1983; Hannan and Freeman, 1989). Since the early 2000s, the organized channel has grown faster than the traditional channel in both turnover and the number of stores, consistently increasing its market share. This factor has significantly contributed to the diffusion rate of the discount market form, which is part of the organized channel.

When the findings are analyzed in terms of resource partitioning, it supports the claim that the generalist organized channel and the specialized traditional channel can coexist as generalist and specialist organizations (Carroll, 1985). Specifically, businesses within the traditional channel—such as greengrocers, butchers, delicatessens, nut shops, photo studios, pharmacies, and perfumeries—are positioned as specialized organizations in small market segments that larger organizations (super/hypermarkets, wholesale markets, discount markets) cannot penetrate. These traditional businesses target specific customer segments and can remain within the population by focusing on customized production (Carroll, 1985).

As a result, the discount market form has expanded by increasing its legitimacy at the population level and continues to grow in terms of both store numbers and turnover. The results of this study explain how the discount market form in the Turkish FMCG retail sector developed as a new organizational form and how it spread throughout the sector, confirming the assumptions of organizational ecology.

THE CONTRIBUTION OF THE NEW OTTOMANS AND YOUNG TURKS TO THE EMERGENCE OF TURKISH NATIONALISM

Ali ÇİÇEK*

Abstract

This study explores the critical contributions of the New Ottomans and Young Turks to the development of Turkish nationalism in the Ottoman Empire and their legacy to the modern Turkish Republic. It first identifies the ideological evolution and practical practices that characterised the New Ottomans and Young Turk movements. Both movements, this study argues, were the roots or sources of Turkish nationalism. The New Ottomans, in their attempt to synthesise Ottomanism with emerging nationalist sentiments, laid the foundations of a distinct Turkish identity. The Young Turks, on the other hand, built on this foundation with a more ambitious nationalist agenda that shaped the trajectory of the modern Turkish state. This study, which also addresses the similarities and differences between the New Ottomans and the Young Turks, emphasizes the importance of these two movements from the mid-19th century to the early 20th century to look at the historical origins of Turkish nationalism. It also claims to contribute to a better understanding of the complex dynamics of nationalism in a multi-ethnic empire by filling gaps in the existing literature and offering new perspectives.

Keywords: Nationalism, New Ottomans, Young Turks, Ottoman Empire.

YENİ OSMANLILAR VE JÖN TÜRKLERİN TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN DOĞUŞUNA KATKILARI

Öz

Bu çalışma, Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler'in Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk milliyetçiliğinin gelişimine yaptıkları önemli katkıları ve modern Türkiye Cumhuriyeti'ne bu minvaldeki mirasını incelemektedir. Çalışmada öncelikle Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler hareketlerini karakterize eden ideolojik evrim ve pratik uygulamalar tanımlanmaktadır. Zira her iki hareket de bu çalışmanın argümanına göre Türk milliyetçiliği için birer kök ya da kaynak niteliği taşımaktadır. Yeni Osmanlılar, Osmanlılık ile gelişmekte olan milliyetçi duyguları sentezleme girişimleriyle, farklı bir Türk kimliğinin temellerini atmışlardır. Jön Türkler ise bu temel üzerine inşa ettikleri daha iddialı bir milliyetçi gündemle modern Türk devletinin yörüngesini şekillendirdiler. Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerin benzerlikleri ve farklılıklarını da ele alan bu çalışma, Türk milliyetçiliğinin tarihsel kökenlerine bakabilmek için 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın başlarına kadar geçen sürede bu iki hareketin

* Dr. Öğr. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yıldızeli Meslek Yüksekokulu Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, alicicek@cumhuriyet.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9875-2400>

önemine değinmektedir. Çalışma ayrıca mevcut literatürdeki boşlukları doldurarak ve yeni perspektifler sunarak, çok etnikli bir imparatorlukta milliyetçiliğin karmaşık dinamiklerinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunma iddiası taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Yeni Osmanlılar, Jön Türkler, Osmanlı İmparatorluğu.

Introduction

The Ottoman Empire, stretching across three continents and encompassing a multitude of ethnicities and religions, was a formidable entity that grappled with the complexities of maintaining a cohesive identity. As the 19th century progressed, the empire faced internal and external pressures that necessitated profound reforms and ideological shifts. This period witnessed the rise of two pivotal movements: the New Ottomans (Neo-Ottomans) and the Young Turks. Both played crucial roles in the nascent stages of Turkish nationalism, yet they approached the concept from different perspectives and with varying methodologies.

Understanding the contributions of the New Ottomans and Young Turks requires a thorough exploration of the socio-political landscape of the late Ottoman Empire. The New Ottomans emerged in the mid-19th century, advocating for a constitutional government and modernisation while attempting to reconcile these changes with traditional Ottoman values (Mardin, 1985). Their vision was one of inclusivity, seeking to integrate the diverse populations of the empire under a reformed yet enduring Ottoman framework. This movement laid the intellectual and ideological groundwork for later nationalist endeavours. In contrast, the Young Turks, who rose to prominence in the late 19th and early 20th centuries, pursued a more radical approach. Influenced by European nationalist movements and the perceived failures of the Ottoman state to modernise and defend its territorial integrity adequately, the Young Turks advocated for a more assertive form of Turkish nationalism (Durgun, 2018, p. 102). Their revolutionary activities culminated in the 1908 Young Turk Revolution, which reinstated the Ottoman constitution and marked a significant turning point in the empire's history (Kansu, 2017, p. 215). The interplay between these two movements offers a rich field of study for understanding the evolution of Turkish nationalism. The New Ottomans, emphasising gradual reform and cultural renaissance, set the stage for the more radical and politically active Young Turks. Together, these movements represent a continuum of nationalist thought and action that would eventually lead to the establishment of the modern Turkish Republic.

This study argues that the New Ottomans and Young Turks made significant contributions to the emergence of Turkish nationalism. These two movements sought answers to the question *how can this state be saved?* of the Ottoman Empire, which were similar in some ways and different in others. Their ideas on how to keep the empire together firstly sought a consensus to

keep the Ottomanism idea alive, but on the other hand, they also succeeded in becoming a source to lay the foundations of Turkish nationalism. The New Ottomans and Young Turks have received considerable attention in the literature. However, most of these studies deal with the New Ottomans and Young Turks separately or aim to determine their position in Turkish political life (Shaw, 1994; Zürcher, 2010). In addition, there are also studies that deal with the New Ottomans and Young Turk movements in the context of modernisation. Yılmaz and Telli (2022), in their article on the New Ottomans and Young Turk movements, focus only on the forms of opposition of these two movements. Mardin's works (2015, 2021) present the birth of the New Ottomans and Young Turk movements as a synthesis of liberalism and nationalism. In these works, the author discusses the important figures of the New Ottomans and Young Turk movements and their place in Turkish political history in the context of Turkish modernisation. Findley (2019), like Mardin, analyses both movements in terms of modernisation, but does not give enough space to their contribution to the emergence of Turkish nationalism. Berkes (2023), on the other hand, emphasised the reactions of the New Ottomans to the Tanzimat and the Young Turk movement's opposition to the Abdülhamit regime, but did not give enough space to the issue of nationalism.

The Young Turks movement has been the subject of more research in the literature than the New Ottomans movement. Mardin (1983), Akşin (2017), Kuran (2000), Taglia (2023), Turfan (2013), in their studies on the emergence of this movement and the ideas of its leaders, did not directly address Turkish nationalism in detail. Moreover, these authors did not compare the Young Turk movement with the New Ottomans. Ahmad (2020) and Arai (2016), in his work on the Young Turks movement, have stated that these movements made significant contributions to the evolution of Turkish nationalism and that these ideas pioneered the establishment of the Turkish Republic. Yesevi (2018), on the other hand, analysed the New Ottomans and Young Turks separately and pointed out that these two movements were sources for Turkish nationalism. However, the similarities and differences of these two movements are not discussed comparatively in Yesevi's work. It has been observed that the numerous studies reviewed do not provide a comparative analysis of the New Ottomans and Young Turks movements in terms of being the founders of Turkish nationalism. This study should be interpreted as an important endeavour to fill this gap in the literature.

This article aims to dissect the contributions of the New Ottomans and Young Turks by examining their ideological foundations, key figures, and significant achievements. It will also analyse how their efforts intersected and diverged, ultimately shaping the path of Turkish nationalism. The study is structured first to provide a comprehensive literature review and a detailed historical context. Subsequent sections will delve into the specific contributions of the New Ottomans and Young Turks, compare their

approaches, and present case studies illustrating their impact. The discussion will evaluate their legacy and significance, culminating in a conclusion that synthesises the findings and suggests avenues for further research (Mardin, 2021, p. 89). By exploring these themes, this article seeks to contribute to the broader historiography of nationalism in the Ottoman Empire and provide new insights into the complex processes underpinning the emergence of Turkish national identity. This study's significance lies not only in its historical analysis but also in its relevance to contemporary discussions on nationalism and identity in multi-ethnic states.

1. HISTORICAL CONDITIONS SHAPING THE EMERGENCE OF YOUNG OTTOMANISM AND THE YOUNG TURKS MOVEMENT

The late Ottoman Empire was a period of profound transformation and upheaval. Once a dominant force, the empire grappled with internal strife, territorial losses, and the pressures of modernisation. During this period, various intellectual movements emerged, the Ottoman intellectual world began to enrich and various institutions, especially the constitution, were imported from the West. This section provides the historical context necessary to understand the emergence and evolution of the New Ottomans and Young Turks.

The 19th century it marked a turning point for the Ottoman Empire. Faced with European powers' military and economic superiority, the empire embarked on a series of reforms known as the Tanzimat to modernise the state and preserve its integrity. These reforms included the reorganisation of the military, the introduction of new legal codes, and efforts to centralise administrative control (Engelhardt, 2017). However, the Tanzimat reforms also highlighted the inherent tensions between modernisation and the traditional structures of Ottoman society. Amid these reforms, the concept of Ottomanism emerged as an attempt to create a unifying identity that transcended ethnic and religious divisions. Ottomanism aimed to foster loyalty to the empire among its diverse subjects by promoting equality and civic rights. However, this ideal was difficult to achieve in practice, and the empire's multi-ethnic composition posed significant challenges to implementing a cohesive national identity (Demir, 2011).

A series of military defeats and territorial losses marked the decline of Ottoman power in the 19th century. The empire's inability to defend its borders and maintain internal order led to growing discontent among various ethnic groups. This period also saw the rise of nationalist movements across Europe, which inspired similar sentiments within the Ottoman Empire. The desire for self-determination among various ethnic groups, including the Greeks, Serbs, and Bulgarians, further complicated the empire's efforts to maintain unity. The New Ottomans movement emerged in this context as a response to the empire's challenges (Mardin, 2015). The New Ottomans, composed of intellectuals and reform-minded individuals, sought to preserve

the empire through modernisation and adherence to traditional Ottoman values. They believed that implementing constitutional reforms and promoting a sense of Ottoman patriotism could create a stable and progressive state. The New Ottomans emphasised the importance of education, cultural revival, and political participation to achieve their goals. One of the key figures in the New Ottomans movement was Namık Kemal, a prominent intellectual and writer. Kemal advocated for constitutional government and individual freedoms, drawing inspiration from Western political thought while deeply respecting Ottoman traditions (Gündüz, 2018, pp. 91–100). His writings, such as the play "Vatan yahut Silistre" (Fatherland or Silistria), emphasised themes of patriotism and national duty, influencing a generation of reformists and laying the ideological groundwork for Turkish nationalism.

The decline of the Ottoman Empire continued into the late 19th and early 20th centuries, despite the efforts of the New Ottomans. The empire faced increasing pressure from European powers, internal rebellions, and economic difficulties. The New Ottomans, a more radical faction within the New Ottomans movement, emerged as vocal critics of the existing order, calling for more drastic reforms and greater political participation. Their efforts culminated in adopting the first Ottoman constitution in 1876, which introduced a parliamentary system and aimed to limit the sultan's power. However, the constitution was short-lived, as Sultan Abdul Hamid II suspended it in 1878, leading to a period of autocratic rule. The suspension of the constitution and the repressive policies of Abdul Hamid II led to growing opposition among various segments of Ottoman society. This period of autocracy, often referred to as the Hamidian Era, saw increased censorship, political repression, and efforts to centralise power (Berkes, 2023). In response, opposition groups began to organise more effectively, forming the Committee of Union and Progress (İttihat ve Terakki Cemiyeti- İttihat ve Terakki) in the late 19th century. İttihat ve Terakki, also known as the Young Turks, represented a new generation of reformists determined to restore the constitution and modernise the state.

Various ideological currents, including positivism (Kabakçı, 2015), liberalism, and nationalism, influenced the Young Turks. They believed that the survival of the Ottoman Empire depended on comprehensive political and social reforms (Hanioglu, 1981). İttihat ve Terakki gained significant support among the military and intellectual elites, and in 1908, they successfully orchestrated the Young Turk Revolution, which forced Abdul Hamid II to reinstate the constitution. This revolution marked a turning point in Ottoman history, ushering in a new era of constitutional governance and political activism. Following the 1908 Revolution, the period saw intense political and ideological debates within the Ottoman Empire (Uyanık, 2009). The Young Turks, now in power, sought to implement their vision of modernisation and national unity. However, their policies often faced resistance from conservative elements and various ethnic groups within the empire. The

Balkan Wars (1912-1913) and World War I further exacerbated these tensions, leading to significant territorial losses and internal dislocation.

Amidst these challenges, the Young Turks continued to promote Turkish nationalism as a means of unifying the empire's Turkish-speaking population. Their efforts included educational reforms, language policies, and cultural initiatives to foster a sense of national identity. Key figures within the Young Turk movement, such as Ziya Gökalp, articulated a vision of Turkish nationalism that emphasised the importance of cultural and linguistic unity. Gökalp's ideas, which combined elements of Western thought with a focus on Turkish heritage, played a crucial role in shaping the nationalist discourse of the period. The collapse of the Ottoman Empire following World War I and the subsequent establishment of the Republic of Türkiye in 1923 marked the culmination of these nationalist efforts. The legacy of the New Ottomans and Young Turks can be seen in the foundations of modern Turkish statehood, which drew on their ideas and experiences (Aykaç, 2023). Transitioning from a multi-ethnic empire to a nation-state involved significant upheaval and transformation. Still, the contributions of these movements provided the intellectual and ideological framework for this process.

2. THE NEW OTTOMANS MOVEMENT: PIONEERS OF TURKISH NATIONALISM

The New Ottomans Movement emerged in the mid-19th century and was a pivotal intellectual and political initiative to revitalise the declining Ottoman Empire. This movement sought to bridge the gap between traditional Ottoman values and the new currents of thought and governance that were gaining prominence in Europe. The New Ottomans believed modernisation and reform were essential to restoring the empire's former glory and ensuring its survival in an increasingly competitive and interconnected world (Mardin, 2015).

The rise of the New Ottomans Movement can be traced back to a period of intense socio-political upheaval within the Ottoman Empire. By the mid-19th century, the empire grappled with crises, including territorial losses, economic decline, and internal dissent. These challenges exposed the inefficacy of the existing administrative and political structures, prompting calls for reform and modernisation. The Tanzimat reforms of the 1830s and 1840s attempted to address some of these issues by introducing new laws and regulations, but many felt these measures were insufficient. Within this context, the New Ottomans emerged, advocating for more comprehensive and radical changes.

The leadership of the New Ottomans Movement comprised a group of intellectuals, journalists, and bureaucrats who were deeply disillusioned with the autocratic rule of Sultan Abdülaziz and his predecessors. These individuals believed the empire's decline could be reversed through political, social, and economic reforms. Among the most prominent leaders were Namık Kemal,

Ziya Pasha, and Ali Suavi. Through their writings and political activities, these figures played a central role in shaping the movement's ideology and mobilising support for their cause (Yilmaz & Telli, 2021, p. 1406). Namık Kemal was arguably the most influential leader of the New Ottomans Movement. A prolific writer and passionate advocate for liberty, constitutionalism, and national unity, Kemal's literary works profoundly impacted the intellectual landscape of the Ottoman Empire. His plays, essays, and articles emphasised the need for reforms and inspired a generation of intellectuals and reformists. Kemal's advocacy for a constitutional government and his criticism of despotism resonated with many frustrated with the empire's stagnation and decline (Mardin, 2015, pp. 136–137). Another key figure in the New Ottomans Movement was Ziya Pasha, a prominent poet and statesman. Pasha's contributions were vital in articulating the movement's ideas and rallying support for its goals. His works often criticised the despotic nature of the Ottoman administration and called for a more inclusive and democratic governance structure. Pasha's vision of a modern, constitutional state was informed by his extensive knowledge of Western political thought and his commitment to the principles of liberty and justice (Mardin, 2015, pp. 375–388). Ali Suavi, known for his radical views and uncompromising stance, was a journalist and educator who pushed for immediate and comprehensive reforms. His activism and writings further galvanised the New Ottomans Movement and highlighted the urgency of addressing the empire's socio-political issues. Suavi's radicalism often put him at odds with more moderate reformists, but his unwavering commitment to the cause made him a key figure in the movement (Çelik, 1994).

The Enlightenment ideals of liberty, equality, and fraternity heavily influenced the New Ottomans. They sought to implement a constitutional monarchy to reduce the sultan's power and introduce parliamentary democracy to the Ottoman political system. This vision was informed by the successes of constitutional monarchies in Europe (Aslan, 2009, pp. 236–238), particularly in France and the United Kingdom. The New Ottomans believed that by adopting similar political structures, the Ottoman Empire could achieve stability, prosperity, and a more just society. Education was a significant focus for the New Ottomans, who believed that a well-educated populace was essential for the successful modernisation of the empire. They advocated establishing modern schools and universities, emphasising the importance of science, rational thought, and secular education. This emphasis on education was seen as a means to cultivate a new generation of enlightened and capable citizens who could lead the empire into a new era of progress and development (Doğan, 1991, p. 310).

The New Ottomans used the press as a primary tool to disseminate their ideas and mobilise support for their cause. Newspapers and journals such as "Hürriyet" and "Tasvir-i Efkâr" became platforms for discussing political reforms and spreading awareness about the need for change. In this period, Le

Muhkbir, which benefited from the Western sciences and was the product of this intellectual accumulation, which was of great importance for Ottoman modernization, was among the opinion newspapers. In addition, within the framework of the developments in Europe, press and broadcasting activities were seen as a way to announce concepts such as parliament, elections, popular will and constitution to the masses of the Ottoman Empire by quoting from European newspapers. Therefore, the New Ottomans attached great importance to press activities (Karal, 1976, p. 301). These publications played a crucial role in shaping public opinion and fostering a sense of collective identity and purpose among the reformist intelligentsia.

A pivotal achievement of the New Ottomans was their role in promulgating the first Ottoman constitution in 1876 (Koray, 1983, p. 563). Although short-lived, this document represented a significant step towards institutionalising modern governance principles and limiting absolute monarchical power. The constitution established a bicameral parliament and recognised the rights and liberties of Ottoman subjects, laying the groundwork for future democratic developments in the empire. While the New Ottomans initially focused on preserving the multi-ethnic, multi-religious fabric of the empire, their emphasis on constitutionalism and civic rights laid the groundwork for developing a more defined national consciousness among the Turkish population (Azizata, 2023, pp. 17–23). The movement's vision of a unified and modernised state contributed to the emergence of a Turkish national identity distinct from the broader Ottoman identity.

The New Ottomans' push for modernisation and reform created a political and intellectual environment that fostered the early stages of Turkish nationalism. By advocating for a collective identity based on shared civic values and loyalty to the state, they indirectly contributed to the emergence of Turkish national identity (Yücel & Bölükbaşı, 2019, p. 11). Their emphasis on education, press freedom, and constitutional governance provided the tools and ideas that would later be instrumental in developing Turkish nationalism. The ideas propagated by the New Ottomans continued to influence later reformist movements, including the Young Turks and the establishment of the Turkish Republic. Their vision of a modern, constitutional state resonated with future leaders like Mustafa Kemal Atatürk, who would later adopt and expand upon these principles. The New Ottomans' legacy can be seen in the secular, republican, and nationalist foundations of modern Türkiye.

Despite their significant contributions, the New Ottomans faced substantial opposition from conservative factions within the empire. Their ideas were often seen as too radical and Western, leading to internal conflicts and resistance from traditionalists wary of losing their influence. This opposition hindered the movement's ability to realise its vision fully and contributed to the eventual downfall of the first constitutional experiment. The New Ottomans Movement represents a critical chapter in the history of Turkish political thought. Their efforts to modernise the Ottoman state and

introduce democratic principles laid the intellectual and political foundations for the subsequent development of Turkish nationalism (Durgun, 2020, p. 302). Although they faced numerous challenges and were unable to realise their vision during their time fully, their legacy persisted, ultimately shaping the trajectory of modern Türkiye. Through their advocacy for education, press freedom, and constitutional governance, the New Ottomans provided the groundwork for the emergence of a Turkish national identity and the establishment of a modern, secular republic (Arai, 2016, p. 20). In conclusion, the New Ottomans were instrumental in laying the ideological and practical foundations for Turkish nationalism. Their advocacy for constitutionalism, modernisation, and cultural revival created a framework that the Young Turks would later expand upon. The legacy of the New Ottomans is reflected in their enduring influence on the nationalist discourse and the eventual establishment of the modern Turkish state.

3. THE YOUNG TURKS: CATALYSTS OF TURKISH NATIONALISM

The Young Turks movement, emerging in the late 19th and early 20th centuries, was pivotal in transforming Turkish politics and the rise of Turkish nationalism. This movement was marked by its ideological diversity, organisational complexity, and significant impact on the eventual establishment of the Republic of Türkiye (Yücel, 2020, p. 497). The Young Turks movement was not a monolithic entity but a coalition of various factions with different ideological inclinations. Ahmed Rıza and Prince Sabahattin led the two most prominent wings. Ahmed Rıza's faction was heavily influenced by positivist philosophy and Western political thought, advocating for a centralised and secular state. Rıza emphasised the importance of scientific progress, rational governance, and education to modernise the Ottoman Empire. His ideas were rooted in the belief that a strong, unified state could only be achieved by adopting modern European principles (Kabakçı, 2015, pp. 38–44). In contrast, Prince Sabahattin's wing promoted a more decentralised approach, advocating for local governance and greater autonomy for the various ethnic groups within the empire. Influenced by liberal thought, Sabahattin emphasised individual liberties, economic liberalism, and social reforms. He believed that decentralisation and a federalist structure were essential for addressing the diverse needs of the empire's multi-ethnic population (Erkan, 2019). This ideological split within the Young Turks highlights the diversity of thought that characterised the movement.

Ahmed Rıza, as one of the early leaders of the İttihat ve Terakki (Committee of Union and Progress), played a crucial role in shaping the movement's direction. His writings and speeches laid the intellectual groundwork for the Young Turks' vision of a modernised Ottoman state. Rıza's emphasis on education and secularism was reflected in the movement's

policies, which aimed to create a more literate and secular populace (Mardin, 1983, pp. 140–146). Another key figure, Mehmed Talat, brought a pragmatic approach to the movement. Talat's political acumen and organisational skills were instrumental in mobilising support for the Young Turk Revolution 1908 (Çolak, 2020). His vision of Turkish nationalism included efforts to centralise administrative control and promote a cohesive national identity through education and cultural policies. Talat's role in the movement exemplified the practical implementation of the Young Turks' ideological goals (Çavdar, 2001). Ismail Enver, often called Enver Pasha, was a charismatic military leader whose actions significantly influenced the Young Turk movement. Enver's leadership during the 1908 Revolution and subsequent military campaigns made him a symbolic figure of the Young Turks' determination to modernise and defend the Ottoman state. His nationalist vision strongly emphasised military strength and territorial integrity, reflecting the movement's commitment to safeguarding the empire's sovereignty (Ahmad, 2020, p. 10).

The Committee of Union and Progress (İttihat ve Terakki) was the organisational backbone of the Young Turks movement. Founded by reform-minded military officers and intellectuals, the İttihat ve Terakki sought to restore the Ottoman constitution and implement comprehensive political and social reforms. The İttihat ve Terakki's structure was hierarchical and secretive, with a central committee that directed the movement's activities. This organisational framework allowed the İttihat ve Terakki to coordinate its efforts effectively and maintain discipline within its ranks. The İttihat ve Terakki's influence extended throughout the Ottoman Empire, with local branches that facilitated communication and coordination between the central committee and the provinces (Akşin, 2017, pp. 144–148). This organisational network was crucial in orchestrating the 1908 Revolution, which forced Sultan Abdul Hamid II to reinstate the constitution and convene a parliament. The revolution's success demonstrated the İttihat ve Terakki's ability to mobilise public support and effect significant political change.

The 1908 Young Turk Revolution was a watershed moment in Ottoman history. The revolution, orchestrated by the İttihat ve Terakki, began a new era of constitutional governance and political activism. The reinstatement of the constitution and convening a parliament were significant achievements that signalled the Young Turks' commitment to modernising the Ottoman state. During this period of constitutional governance, they were allowed to participate in more excellent political activities and implement reforms to address the empire's social and economic challenges. In the aftermath of the 1908 Revolution, the Young Turks faced the daunting task of implementing their vision of modernisation and national unity. Their policies included centralising administrative control, promoting secular education, and fostering a sense of national identity. They introduced reforms to modernise the military, judiciary, and bureaucracy to create a more efficient and responsive

state apparatus. These reforms were intended to strengthen the state's institutions and reduce its dependence on foreign powers (Kansu, 2017, p. 158).

One of the central tenets of the Young Turks' nationalist agenda was promoting the Turkish language and culture. They believed a common language and cultural heritage were essential for fostering national unity. This emphasis on linguistic and cultural nationalism was reflected in their educational policies, which aimed to standardise the Turkish language and incorporate Turkish history and literature into the curriculum. Promoting Turkish culture was seen as creating a cohesive national identity that would transcend the empire's ethnic and religious diversity. The Young Turks also sought to address the Ottoman state's economic challenges. They implemented policies to promote industrialisation, improve infrastructure, and attract foreign investment. These economic reforms were intended to strengthen the state's financial stability and reduce its dependence on foreign powers (Mardin, 2021). However, the Young Turks faced significant obstacles in achieving their economic goals, including internal resistance and external pressures.

The Balkan Wars (1912-1913) were particularly devastating for the Ottoman Empire, resulting in significant territorial losses and a massive influx of refugees. These wars highlighted the limitations of the Young Turks' nationalist policies and exposed the deep-seated ethnic and religious tensions within the empire. The losses and dislocation from the Balkan Wars intensified the Young Turks' focus on promoting a cohesive Turkish identity to consolidate their power (Taştan, 2017). Following the Balkan Wars, the Committee of Union and Progress faced World War I. The Western powers' sharing of the Ottoman Empire's lands and the idea of the Committee of Union and Progress to regain the lost lands forced the Ottoman Empire to enter World War I. In other words, World War I presented opportunities and challenges for the Young Turks. İttihat ve Terakki leaders, particularly Enver Pasha, saw the war as an opportunity to reclaim lost territories and strengthen the empire's position. However, the war also greatly strained the Ottoman state, leading to significant casualties and economic hardships. The Young Turks' alliance with Germany and the Central Powers ultimately resulted in further territorial losses and the eventual dissolution of the Ottoman Empire.

Amid the turmoil of World War I, the Young Turks they were continued to promote their nationalist agenda. They implemented policies aimed at Turkification, which included efforts to assimilate non-Turkish populations and promote Turkish culture. These policies were controversial and often met resistance from various ethnic and religious communities within the empire. The Turkification policies were driven by the belief that a unified Turkish identity was essential for the survival and stability of the state (Petrosyan, 2015, pp. 306–307). The legacy of the Young Turks is complex and multifaceted. On one hand, their efforts to modernise the Ottoman state and

promote Turkish nationalism laid the groundwork for establishing the modern Turkish Republic. Their emphasis on education, secularism, and national unity influenced the policies of the early Turkish Republic and shaped the development of Turkish national identity. On the other hand, the Young Turks' policies of centralisation and Turkification contributed to significant ethnic and religious tensions within the Ottoman Empire. Their efforts to promote a cohesive Turkish identity often marginalised and alienated non-Turkish communities, leading to long-lasting grievances and conflicts. The controversial nature of their policies continues to be a subject of debate among historians and scholars (Ahmad, 2016, 2017; Akşin, 2017).

The influence of the Young Turks on the transition to Turkish nationalism and the establishment of the Republic of Türkiye cannot be overstated. The ideological foundations and political strategies developed by the Young Turks provided a blueprint for the leaders of the Turkish Republic. Mustafa Kemal Atatürk, the founding father of modern Türkiye, was deeply influenced by the Young Turks' emphasis on secularism, education, and national unity. In conclusion, the Young Turks played a crucial role in the evolution of Turkish nationalism and the modernisation of the Ottoman state. A blend of ideological diversity, political activism, and practical reforms marked their contributions. While their legacy is complex, their efforts to promote national unity and modernisation had a lasting impact on the development of the modern Turkish state (Çiçek & Savaş, 2021, p. 253). The Young Turks' influence on Turkish politics and nationalism continues to be a significant area of study, offering valuable insights into contemporary Turkish identity's historical and ideological roots.

4. THE NEW OTTOMANS AND YOUNG TURKS WITH THEIR SIMILARITIES AND DIFFERENCES: COMPARATIVE ANALYSIS

While both the New Ottomans and Young Turks contributed significantly to the development of Turkish nationalism, they differed in their approaches, ideologies, and methods. This section provides a comparative analysis of these two movements, highlighting their similarities and differences. The New Ottomans emerged in the mid-19th century, advocating for constitutionalism, modernisation, and preserving Ottoman cultural heritage. Their approach was characterised by a desire to balance tradition with progress, seeking to integrate Western advancements while maintaining Ottoman values. The New Ottomans believed that a constitutional government and individual freedoms were essential for the survival and prosperity of the Ottoman state (Mardin, 2021, pp. 87–88). In contrast, the Young Turks, emerging in the late 19th and early 20th centuries, pursued a more radical and politically active approach. Various ideological currents, including positivism, liberalism, and nationalism, influenced them. The Young Turks sought to implement comprehensive political and social reforms, including restoring the constitution and promoting Turkish nationalism. Their approach

was more assertive and centralised, aiming to create a cohesive national identity and strengthen the state's institutions (Aydoğdu, 2021, pp. 67–68).

One of the key differences between the New Ottomans and Young Turks was their attitude towards modernisation. The New Ottomans emphasised the importance of gradual reform and cultural revival, believing that preserving Ottoman traditions was essential for modernisation. They sought to create a sense of Ottoman patriotism transcending ethnic and religious divisions, promoting a unified and inclusive identity (Mardin, 2015). The Young Turks, on the other hand, prioritised rapid modernisation and centralisation. They believed that the survival of the Ottoman state depended on the implementation of comprehensive reforms that would strengthen the state's institutions and promote a cohesive national identity—their emphasis on Turkification and promoting Turkish culture aimed to foster national unity and reduce internal divisions (Petrosyan, 2015, p. 307).

The New Ottomans and Young Turks also differed in their methods of political activism. The New Ottomans operated within the framework of the Ottoman state, advocating for constitutional reforms and engaging in intellectual and cultural activities. They sought to influence public opinion through publications, speeches, and artistic initiatives (Hayta, 2018, pp. 623–636). Their efforts were often met with resistance from the autocratic regime of Sultan Abdul Hamid II, leading to political repression and censorship. The Young Turks, in contrast, adopted a more direct and aggressive approach. They organised clandestine groups, such as the Committee of Union and Progress (İttihat ve Terakki), to mobilise support for their revolutionary activities. The Young Turk Revolution of 1908, which forced the reinstatement of the constitution, demonstrated their ability to effect significant political change through organised and strategic action. Their methods included political agitation, military involvement, and confrontation with the ruling authorities.

Despite these differences, the New Ottomans and Young Turks shared several vital similarities. Both movements were driven by a desire to modernise the Ottoman state and promote a sense of national identity. They recognised the need for constitutional governance, education, and cultural revival to achieve their goals. Additionally, both movements were influenced by Western political thought and sought to integrate elements of Western modernity with their vision of a reformed Ottoman state. The New Ottomans' emphasis on constitutionalism and cultural revival provided a foundation for the Young Turks' more radical nationalist agenda. The Young Turks built on the intellectual and ideological groundwork laid by the New Ottomans, expanding their vision to include a stronger emphasis on Turkish nationalism and centralisation. This continuum of nationalist thought and action reflects the evolving nature of Turkish nationalism during the late Ottoman period (Çalen, 2017). The contributions of the New Ottomans and Young Turks to Turkish nationalism were marked by their respective contexts and challenges.

The New Ottomans operated in a period of gradual reform and cultural revival, while the Young Turks faced the pressures of rapid modernisation, internal strife, and external threats. These differing contexts shaped their approaches and priorities, resulting in distinct yet interconnected contributions to the development of Turkish nationalism.

Their respect for Ottoman traditions tempered the New Ottomans' approach to modernisation and desire to create an inclusive sense of Ottoman patriotism. This inclusivity was reflected in their efforts to integrate various ethnic and religious groups within the empire, promoting a shared identity transcending these divisions. Their emphasis on cultural revival and education aimed to foster a sense of loyalty and pride among the empire's diverse populations. In contrast, the Young Turks' nationalist agenda was more exclusive and focused on the promotion of a singular Turkish identity. Their policies of Turkification, which aimed to assimilate non-Turkish populations, often resulted in the marginalisation of ethnic and religious minorities. This focus on a cohesive Turkish identity was driven by the belief that national unity was essential for the survival and modernisation of the Ottoman state. The Young Turks' emphasis on centralisation and promoting Turkish culture reflected their determination to create a solid and unified nation.

The New Ottomans and Young Turks also differed in their strategies for political reform. The New Ottomans sought to achieve their goals through intellectual and cultural means, advocating for constitutional reforms and engaging in public discourse. They believed gradual reform and cultural revival would lead to a more stable and prosperous state. In contrast, the Young Turks adopted a more aggressive approach, using political agitation and revolutionary tactics to effect change. Their successful orchestration of the Young Turk Revolution demonstrated their willingness to use direct action to achieve their objectives.

The impact of the New Ottomans and Young Turks on Turkish nationalism can be seen in the broader context of the late Ottoman period. The New Ottomans' emphasis on constitutionalism and cultural revival provided a foundation for the later nationalist efforts of the Young Turks. Their intellectual and ideological contributions helped to shape the discourse on reform and modernisation within the empire. Building on the groundwork laid by the New Ottomans, the Young Turks implemented more radical and comprehensive reforms. Their emphasis on modernisation, centralisation, and Turkification reflected their determination to create a solid and unified Turkish state. Despite facing significant challenges and opposition, the Young Turks' efforts to promote national unity and modernise the state had a lasting impact on the development of the modern Turkish Republic (Mardin, 2021, p. 222).

In summary, the New Ottomans and Young Turks played critical roles in the evolution of Turkish nationalism, but they did so in different ways and under other circumstances. The New Ottomans laid the ideological

groundwork by advocating for constitutionalism, cultural revival, and gradual reform. They sought to create a sense of Ottoman patriotism that included all ethnic and religious groups within the empire (Çalen, 2017, pp. 30–34). On the other hand, the Young Turks adopted a more radical and centralised approach, focusing on rapid modernisation and promoting a singular Turkish identity. Their revolutionary activities and policies of Turkification aimed to unify the state but also led to significant tensions and conflicts.

5. TRACING TURKISH NATIONALISM IN THE EXEMPLARY THEORIES AND PRACTICES OF THE NEW OTTOMANS AND YOUNG TURKS

This section presents several case studies highlighting the New Ottomans' and Young Turks' contributions to Turkish nationalism. These case studies provide concrete examples of how their efforts influenced the development of Turkish national identity and the modernisation of the Ottoman state.

The play "Vatan yahut Silistre" (Homeland or Silistre) by the New Ottomans Namık Kemal was a nationalist work seen as unsettling for the Empire. Namık Kemal's works, daily writings and plays are among the first sources of Turkish nationalism. Namık Kemal, a leading figure in the New Ottomans movement, used literature to promote nationalist sentiment and advocate for constitutional reforms. His play "Vatan yahut Silistre" (Fatherland or Silistria), first performed in 1873, symbolised nationalist ideology (Kaplan, 1980). The play depicted the heroism of Ottoman soldiers defending the fortress of Silistria during the Crimean War, emphasising themes of patriotism, sacrifice, and national duty. The impact of "Vatan yahut Silistre" was profound, inspiring a generation of reformists and intellectuals. The play's emphasis on loyalty (Çılgın, 2005, p. 144) to the fatherland and the importance of individual contributions to the nation's defence resonated with audiences and helped to foster a sense of national identity. Namık Kemal's work demonstrated the power of literature and cultural production in shaping nationalist discourse and mobilising public support for political reforms (Tosun, 2018, p. 35).

The New Ottomans recognised the importance of education in promoting modernisation and national identity. One of their significant achievements was establishing the Galatasaray High School (Mekteb-i Sultânî) in 1868. The school was founded as part of the broader Tanzimat reforms and aimed to provide Ottoman youth with a modern, secular education. It offered a curriculum that included Western and Ottoman subjects, reflecting the New Ottomans commitment to balancing tradition with progress (Biçer, 2011, pp. 84–89). The Galatasaray High School was crucial in educating a new generation of Ottoman elites, many of whom would later become influential figures in the Young Turk movement. The school's emphasis on secular education and critical thinking helped to foster a sense of

civic responsibility and national consciousness among its students (Demirel, 2007, p. 77). This case study illustrates the New Ottomans' contributions to educational reform and their impact on the development of Turkish nationalism.

The New Ottomans were also the pioneers of the Constitutionalist movement. Adopting the first Ottoman constitution in 1876 was a landmark achievement for the New Ottomans and the New Ottomans, a more radical faction within the movement. The constitution introduced a parliamentary system and aimed to limit the sultan's power, reflecting the New Ottomans' commitment to constitutional governance and individual freedoms. Key figures such as Namık Kemal and Ziya Pasha were instrumental in drafting and advocating for the constitution (Berkes, 2023, pp. 329–330). The constitution represented a significant step towards modernisation and political reform in the Ottoman Empire. It aimed to create a more accountable and transparent government, with a bicameral parliament and a bill of rights that guaranteed fundamental freedoms and equality before the law. Although the constitution was suspended by Sultan Abdul Hamid II in 1878, its adoption marked an important milestone in the history of Ottoman constitutionalism and laid the groundwork for future reforms. The legacy of the 1876 constitution can be seen in the later efforts of the Young Turks to restore constitutional governance. This case highlights the New Ottomans' contributions to the development of constitutionalism in the Ottoman Empire and their impact on the broader movement for political reform and modernisation.

The Young Turk Revolution of 1908 was a pivotal event in the history of the Ottoman Empire and Turkish nationalism. The Committee of Union and Progress (İttihat ve Terakki) orchestrated the revolution, which sought to restore the Ottoman constitution and implement comprehensive political and social reforms. Key figures such as Ahmed Rıza, Mehmed Talat, and Ismail Enver played leading roles in the revolution. The successful reinstatement of the constitution marked the beginning of a new era of constitutional governance and political activism. The revolution demonstrated the Young Turks' ability to mobilise support and effect significant political change. It also reflected their commitment to modernisation and national unity as they sought to create a more efficient and responsive state apparatus. The Young Turk Revolution profoundly impacted the development of Turkish nationalism. It paved the way for implementing various reforms to centralise administrative control, promote secular education, and foster a sense of national identity. The Young Turk Revolution of 1908 illustrates the Young Turks' contributions to the political transformation of the Ottoman state and the advancement of Turkish nationalism (Mardin, 1983, p. 69).

Education was a central focus of the Young Turks' nationalist agenda. They believed a modern, secular education system was essential for fostering a sense of national identity and preparing citizens for active participation in

the state's modernisation efforts. The Young Turks implemented various educational reforms, including establishing new schools, standardising the curriculum, and promoting the Turkish language and culture. One significant reform was the establishment of the Ministry of Education in 1911, which aimed to centralise and coordinate educational policies across the empire (Zürcher, 2010, p. 186). The ministry introduced new textbooks emphasising Turkish history, language, and culture, reflecting the Young Turks' commitment to promoting a cohesive national identity. These educational reforms played a crucial role in shaping the national consciousness of the Ottoman population and fostering a sense of loyalty to the state. Educational reforms highlight the Young Turks' efforts to modernise the education system and promote Turkish nationalism through educational policies. Their emphasis on secular education and cultural unity had a lasting impact on the development of Turkish national identity.

The Young Turks attempted to popularise Turkish, which is essential for Turkish nationalism, throughout the country. Promoting the Turkish language was central to the Young Turks' nationalist agenda. They believed a common language was crucial in fostering national unity and creating a cohesive national identity. The Young Turks implemented various language policies to standardise and promote Turkish use in education, administration, and public life (İleri, 2005, p. 214). One notable policy was the Language Law of 1913, which required the use of Turkish in all public institutions and schools. The law aimed to replace multiple languages in the empire's diverse regions with a single national language. This policy of Turkification was intended to assimilate non-Turkish populations and promote a unified national identity. The Young Turks also encouraged the publication of newspapers, books, and other materials in Turkish, reflecting their commitment to promoting Turkish culture and language. These efforts created a standardised Turkish language and developed a national literary tradition (Semiz, 2016, p. 233). The Turkification case illustrates the Young Turks' contributions to promoting the Turkish language and the Turkification of the Ottoman Empire. Their language policies played a crucial role in shaping modern Türkiye's linguistic and cultural landscape.

The Balkan Wars (1912-1913) were a significant turning point in the history of the Ottoman Empire and Turkish nationalism. The wars resulted in the loss of most of the empire's European territories and a massive influx of Muslim refugees into Anatolia. These events profoundly impacted the Young Turks' nationalist agenda and their efforts to promote a cohesive national identity (Taştan, 2017). The losses and dislocation caused by the Balkan Wars intensified the Young Turks' focus on fostering Turkish nationalism and consolidating their power. They implemented policies to integrate the refugees into Ottoman society and promote a sense of national unity. The wars also highlighted the limitations of the empire's multi-ethnic composition and reinforced the Young Turks' belief in the necessity of a cohesive Turkish

identity. The Balkan Wars are essential for the Young Turks' efforts to overcome the challenges posed by internal and external conflicts. Thanks to the lessons learned by the Young Turks from the Balkan Wars, Turkish nationalism had the opportunity to take stock of how it would act in the face of internal and external conflicts.

One of the most significant intellectual contributions to the development of Turkish nationalism came from Ziya Gökalp, one of the Young Turks and later the philosophical father of the modern Turkish Republic. Ziya Gökalp, a prominent intellectual and member of the Young Turks, played a crucial role in shaping the ideology of Turkish nationalism (Çalen, 2018, pp. 29–44). Gökalp's writings and theories combined elements of Western thought with a focus on Turkish heritage, emphasising the importance of cultural and linguistic unity in forming a national identity. Gökalp's concept of "Turkism" stressed the need to create a modern, secular, and cohesive Turkish nation. He believed that the foundation of Turkish nationalism lay in the revival and promotion of Turkish culture, language, and history (Gökalp, 2024). His ideas influenced the Young Turks' policies and contributed to developing the nationalist discourse in the early Turkish Republic.

The legacy of the Young Turks can be seen in the policies and ideology of the early Turkish Republic, established in 1923 under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk. The Young Turks' emphasis on modernisation, secularism, and national unity influenced the foundation and development of the new Turkish state. Atatürk, a former member of the Committee of Union and Progress (İttihat ve Terakki) adopted many of the Young Turks' ideas and policies to create a modern, secular, and unified Turkish nation. His reforms included the abolition of the Ottoman sultanate, the establishment of a secular education system, and the promotion of Turkish culture and language. These reforms reflected the Young Turks' vision of a modern and cohesive Turkish state.

Atatürk's secularism, known as Kemalism, was deeply rooted in the Young Turks' emphasis on separating religion from state affairs to ensure progress and modernisation. The introduction of the Latin alphabet in 1928, replacing the Arabic script, was a significant move aimed at aligning Türkiye more closely with the Western world and facilitating literacy and education reforms. This change continued the Young Turks' language policies and their commitment to modernisation. Another critical aspect of Atatürk's reforms was promoting Turkish history and culture. The establishment of institutions such as the Turkish Historical Society and the Turkish Language Association aimed to revive and encourage a sense of Turkish heritage in line with the nationalist ideas of Ziya Gökalp and other Young Turk intellectuals. These institutions were tasked with rewriting history textbooks to emphasise Turkish contributions to civilisation and the pre-Islamic Turkish heritage. Economic reforms were also crucial to Atatürk's vision, reflecting the Young Turks'

earlier efforts to strengthen the state's financial stability and promote industrialisation. The implementation of the first Five-Year Plan in 1934 aimed to develop Türkiye's infrastructure, industry, and agriculture, reducing dependency on foreign powers and fostering national self-sufficiency.

All of the examples in this section demonstrate how the ideas and efforts of the New Ottomans and Young Turks laid the groundwork for modern Türkiye and its national identity and made significant contributions to Turkish nationalism.

6. DISCUSSION

The contributions of the New Ottomans and Young Turks to Turkish nationalism are multifaceted and complex. This section evaluates their overall impact, considering their achievements and limitations, and explores the broader implications for understanding nationalism in multi-ethnic empires.

The New Ottomans laid the ideological and practical foundations for Turkish nationalism. Their advocacy for constitutionalism, modernisation, and cultural revival set the stage for later nationalist movements. By promoting education, cultural renaissance, and political participation, the New Ottomans sought to create a sense of Ottoman patriotism that transcended ethnic and religious divisions—their efforts to balance tradition with progress modelled subsequent reformist movements (Rahme, 1999, p. 31). However, the New Ottomans faced significant challenges in achieving their goals. Sultan Abdul Hamid II's autocratic rule and the political repression of the period limited their ability to implement constitutional reforms and engage in open political activism. Despite these obstacles, the New Ottomans' ideas and writings continued to influence the broader discourse on reform and nationalism within the empire. The New Ottomans' legacy is evident in the subsequent nationalist movements that emerged in the early 20th century, particularly the Young Turks.

The Young Turks built on the intellectual and ideological groundwork laid by the New Ottomans, implementing more radical and comprehensive reforms. Their emphasis on modernisation, centralisation, and Turkification reflected their determination to create a solid and unified Turkish state. The Young Turks' successful orchestration of the 1908 Revolution demonstrated their ability to mobilise support and effect significant political change. The Young Turks' nationalist agenda included centralising administrative control, promoting secular education, and fostering a sense of national identity (Ahmad, 2022, p. 40). Their policies of Turkification, which aimed to assimilate non-Turkish populations and promote Turkish culture, reflected their determination to create a cohesive and unified Turkish state. However, these policies often alienated various ethnic and religious groups within the empire, leading to significant tensions and conflicts. Despite these controversies, the Young Turks' contributions to the modernisation and nationalisation of the Ottoman state were significant. Their emphasis on

secularism, education, and national unity influenced the policies of the early Turkish Republic under Mustafa Kemal Atatürk. Atatürk's reforms, which aimed to create a modern, secular, and unified Turkish nation, were deeply influenced by the ideas and experiences of the Young Turks.

The comparative analysis of the New Ottomans and Young Turks reveals the evolving nature of Turkish nationalism during the late Ottoman period. While the New Ottomans sought to balance tradition with progress and promote an inclusive sense of Ottoman patriotism, the Young Turks pursued a more exclusive vision of Turkish nationalism and implemented radical reforms. Both movements were driven by a desire to modernise the state and create a sense of national identity. Yet, their approaches and priorities reflected the differing contexts and challenges they faced. The legacy of the New Ottomans and Young Turks continues to influence contemporary discussions on nationalism and identity in Türkiye. The tensions between inclusivity and exclusivity, modernisation and tradition, and centralisation and decentralisation remain relevant in Turkish politics and society. The experiences of these movements offer valuable lessons for understanding the complexities and challenges of nationalism in multi-ethnic states. In conclusion, the New Ottomans and Young Turks contributed significantly interconnectedly to developing Turkish nationalism. Their differing approaches and priorities reflect the evolving nature of nationalist thought and action during the late Ottoman period. By examining their contributions, this article provides a deeper understanding of the processes underpinning the emergence of Turkish national identity and the formation of the modern Turkish state.

Conclusion

The contributions of the New Ottomans and Young Turks to Turkish nationalism in the Ottoman Empire represent a crucial period of transformation and ideological evolution. This conclusion synthesises the study's key findings and reflects on the significance of these movements in the broader context of nationalism and modern state formation. Moreover, the legacy of the New Ottomans and the Young Turks can be interpreted as the inspiration for the modern Republic of Türkiye, founded on the ideology of Turkish nationalism.

The New Ottomans, emerging in the mid-19th century, were foundational in developing Turkish nationalism. Their advocacy for constitutionalism, modernisation, and cultural revival sought to preserve the Ottoman state by integrating Western advancements with traditional Ottoman values. Figures such as Namık Kemal and Ziya Pasha were instrumental in promoting these ideas through their writings and political activism. The New Ottomans' emphasis on education, cultural renaissance, and political participation laid the groundwork for a sense of Ottoman patriotism that transcended ethnic and religious divisions. However, Sultan Abdul Hamid II's

political repression limited the New Ottomans' ability to achieve their goals. Despite these challenges, their intellectual and ideological contributions continued to influence the broader discourse on reform and nationalism within the empire. The New Ottomans' legacy is evident in the subsequent nationalist movements that emerged in the early 20th century, mainly the Young Turks.

The Young Turks, who rose to prominence in the late 19th and early 20th centuries, represented a more radical and politically active phase of Turkish nationalism. Influenced by European nationalist movements and the perceived failures of the Ottoman state, the Young Turks sought to implement comprehensive political and social reforms. Their successful orchestration of the 1908 Young Turk Revolution demonstrated their ability to mobilise support and effect significant political change. The Young Turks' nationalist agenda included centralising administrative control, promoting secular education, and fostering a sense of national identity. Their policies of Turkification, which aimed to assimilate non-Turkish populations and promote Turkish culture, reflected their determination to create a cohesive and unified Turkish state. However, these policies often alienated various ethnic and religious groups within the empire, leading to significant tensions and conflicts. Despite these controversies, the Young Turks' contributions to the modernisation and nationalisation of the Ottoman state were substantial. Their emphasis on secularism, education, and national unity influenced the policies of the early Turkish Republic under Mustafa Kemal Atatürk. Atatürk's reforms, which aimed to create a modern, secular, and unified Turkish nation, were deeply influenced by the ideas and experiences of the Young Turks.

The comparative analysis of the New Ottomans and Young Turks reveals the evolving nature of Turkish nationalism during the late Ottoman period. While the New Ottomans sought to balance tradition with progress and promote an inclusive sense of Ottoman patriotism, the Young Turks pursued a more exclusive vision of Turkish nationalism and implemented radical reforms. Both movements were driven by a desire to modernise the state and create a sense of national identity. Yet, their approaches and priorities reflected the differing contexts and challenges they faced. The legacy of the New Ottomans and Young Turks continues to influence contemporary discussions on nationalism and identity in Türkiye. The tensions between inclusivity and exclusivity, modernisation and tradition, and centralisation and decentralisation remain relevant in Turkish politics and society. The experiences of these movements offer valuable lessons for understanding the complexities and challenges of nationalism in multi-ethnic states.

In conclusion, the New Ottomans and Young Turks contributed significantly interconnectedly to developing Turkish nationalism. Their differing approaches and priorities reflect the evolving nature of nationalist thought and action during the late Ottoman period. By examining their contributions, this article provides a deeper understanding of the processes underpinning the emergence of Turkish national identity and the formation of

the modern Turkish state. The study highlights the importance of considering both the achievements and limitations of nationalist movements, particularly in multi-ethnic empires, to understand their impact and legacy comprehensively.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Ali Çiçek: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Ali Çiçek: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Çiçek, A. (2024). The contribution of the new ottomans and Young Turks to the emergence of Turkish nationalism. *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 548-572. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1554080>

References

- Ahmad, F. (2016). *İttihatçılıktan Kemalizme* (F. Berktaş, Trans.). Kaynak Yayınları.
- Ahmad, F. (2017). *Jön Türkler ve Osmanlı'da milletler: Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Ahmad, F. (2020). *Jön Türkler: Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarma mücadelesi 1914-1918* (T. Demirel, Trans.). Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.
- Ahmad, F. (2022). *Bir kimlik peşinde Türkiye*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Akşin, S. (2017). *Jön Türkler ve İttihat ve Terraki* (8th edition). İmge Kitabevi Yayınları.
- Arai, M. (2016). *Jön Türk dönemi Türk milliyetçiliği* (T. Demirel, Trans.). İletişim Yayınları.
- Aslan, T. (2009). Osmanlı aydınlarının gözüyle batılılaşma. *Erdem*, 55, 235–260.

- Aydoğdu, N. (2021). Osmanlı kimliğinden Türk ulusuna: Modernleşen Türkiye’de milli kimlik politikaları. *Belgi Dergisi*, 21, 59-72. <https://doi.org/10.33431/belgi.815625>
- Aykaç, S. A. (2023). Jön Türkler ve II. meşrutiyet dönemine genel bir bakış. *Kocatepe Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(2), 237–246.
- Azizata, F. S. (2023). Birinci Jön Türk hareketinde (Genç/Yeni Osmanlılarda) milli egemenlik izleri. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 13–26.
- Berkes, N. (2023). *Türkiye’de çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları.
- Biçer, Z. (2011). *Yeni Osmanlıların eğitim öğretim görüşleri* [master’s thesis]. Ankara Üniversitesi.
- Çalen, M. K. (2017). *Osmanlıcılık ve İslamcılık karşısında Türkçülük*. Ötüken Neşriyat.
- Çalen, M. K. (2018). *Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp*. Ötüken Neşriyat.
- Çavdar, T. (2001). *Bir örgüt ustasının yaşamöyküsü Talat Paşa* (4. Baskı). İmge Kitabevi Yayınları.
- Çelik, H. (1994). *Ali Suavi ve dönemi*. İletişim Yayınları.
- Çiçek, A., & Savaş, A. R. (2021). Mecmua ve ceride: bir gündelik haber akışı olarak modernlik. F. Ertugay (Ed.), In *Türk modernleşmesi: nesnelere ve semboller* (p. 235-360). Çizgi Yayınevi.
- Çılgın, A. S. (2005). Vatan yahut Silistre’de vatan kavramı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(9), 135-145.
- Çolak, M. (2020). *Komitenin ruhu Talat Paşa* (2nd edition). Yeditepe Yayınları.
- Demir, Ş. (2011). Tanzimat döneminde bir devlet politikası olarak Osmanlıcılık. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 29, 331–348.
- Demirel, D. (2007). Osmanlı Devlet’inde Sultaniler ve İdadiler [master’s thesis]. On Dokuz Mayıs Üniversitesi.
- Doğan, İ. (1991). *Tanzimat’ın iki ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi*. İz Yayıncılık.
- Durgun, Ş. (2018). *Modernleşme ve siyaset*. A Kitap.
- Durgun, Ş. (2020). *Türk ulusal kimliğinin dönüşümü ve Yeni Osmanlıcılık*. Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(4), 299–316. <https://doi.org/10.30692/sisad.735977>
- Engelhardt, E.-P. (2017). *Türkiye ve tanzimat*. Ötüken Neşriyat.
- Erkan, Ü. (2019). Pozitivist ve liberal sosyoloji görüşleri: Ahmet Rıza ve Sabahattin Bey’in görüşlerinin karşılaştırmalı analizi. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(11), 75–84.

- Findley, C. V. (2019). *Modern Türkiye tarihi (1789-2007)* (G. Ayas, Trans.). Timaş Yayınları.
- Gökalp, Z. (2024). *Türkçülüğün esasları*. Ötüken Neşriyat.
- Gündüz, U. (2018). *Osmanlı'dan günümüze basın ve modernleşme*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (1981). *Bir siyasal düşünür olarak Doktor Abdullah Cevdet ve dönemi*. Üçdal Neşriyat.
- Hayta, N. (2018). Tasvir-i Efkar gazetesi ve yenileşme hareketlerindeki rolü. M. Uğur (Ed.), in *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu I. Cilt* (623–636). Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- İleri, İ. (2005). Batı gözüyle meşrutiyet döneminde Osmanlı hükümetlerinin dil ve eğitim politikalarına karşı tepkiler. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 18(18), 213-220. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000399
- Kabakçı, E. (2015). Bir yeniden yorumlama örneği: Ahmed Rıza'nın “pozitivizm”i. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(28), 27–58. <https://doi.org/10.16917/sd.64286>
- Kansu, A. (2017). *1908 devrimi* (8. Baskı). İletişim Yayınları.
- Kaplan, M. (1980, April 14). Vatan yahut silistre. *Hareket Dergisi*, 14.
- Karal, E. Z. (1976). *Osmanlı tarihi: VII. cilt ıslahat fermanı devri (1861-1876)*. Türk Tarih Kurumu.
- Koray, E. (1983). Yeni Osmanlılar. *Belleten*, 47(186), 563–582.
- Kuran, A. B. (2000). *İnkılap tarihimiz ve Jön Türkler*. Kaynak Yayınları.
- Mardin, Ş. (1983). *Jön Türklerin siyasi fikirleri 1895-1908* (2nd edition). İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1985). Yeni Osmanlılar ve siyasi fikirleri. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 6, 1698–1701.
- Mardin, Ş. (2015). *Yeni Osmanlı düşüncesinin doğuşu*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2021). *Türk modernleşmesi* (28th edition). İletişim Yayınları.
- Petrosyan, Y. A. (2015). *Sosyalist açıdan Jöntürk hareketi* (M. Beyhan & A. Hacıhasanoğlu, Trans.). Yordam Kitap.
- Rahme, J. G. (1999). Namik Kemal's constitutional ottomanism and non-muslims. *Islam and Christian-Muslim Relations*, 10(1), 23–39. <https://doi.org/10.1080/09596419908721168>
- Semiz, Y. (2016). İttihat ve terakki cemiyeti ve Türkçülük politikası. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 35, 217-244. <https://doi.org/10.21563/sutad.187092>
- Shaw, S. J. (1994). *Osmanlı imparatorluğu ve modern Türkiye (2.Cilt)* (M. Harmancı, Trans.). E Yayınları.
- Taglia, S. (2023). *İttihat ve Terakki'nin fikri doğuşu* (S. Ak, Trans.). Fol Kitap.

- Taştan, Y. K. (2017). *Balkan savaşları ve Türk milliyetçiliğinin doğuşu*. Ötüken Neşriyat.
- Tosun, N. (2018). Siyasi tanzimat'tan edebi tanzimat'a: Namık Kemal. H. Su (Ed.), in *Bir Roman Kahramanı Namık Kemal* (pp. 31–52). Ketebe Yayınları.
- Turfan, M. N. (2013). *Jön Türklerinin yükselişi siyaset, askerler ve Osmanlı'nın çöküşü*. Alfa Yayınları.
- Uyanık, E. (2009). II. Meşrutiyet döneminde toplumsal mühendislik aracı olarak eğitim: İttihat ve Terakki cemiyetinin eğitim politikaları (1908-1918). *Amme İdaresi Dergisi*, 2(42), 67–88.
- Yesevi, Ç. G. (2018). *Türk milliyetçiliği doğuşu, yükselişi ve siyasal yansımaları*. Kripto Basın Yayın.
- Yılmaz, A., & Telli, R. (2021). Osmanlı'nın son döneminde muhalif hareketler: Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerin karşılaştırması. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20(3), 1401–1417. <https://doi.org/10.21547/jss.800199>
- Yücel, G. (2020). İttihat ve Terakki cemiyeti'nin ideolojik terkinde üç tarz-ı siyaset: Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük. *Akademik Hassasiyetler*, 7(14), 493-518.
- Yücel, G., & Bölükbaşı, Y. Z. (2019). Türk milliyetçiliğinde yol ayrımı: 3 Mayıs 1944 ırkçılık- turancılık davası. *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 5-34.
- Zürcher, E. J. (2010). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi* (Y. Gönen, Trans.). İletişim Yayınları.

LİDERLİĞİN ÇİRKİN ÖRDEK YAVRUSU: NEGATİF YETENEK

Gökben BAYRAMOĞLU* & Nida PALABIYIK** & Emre UYSAL***

Öz

John Keats tarafından ortaya atılan negatif yetenek kavramı, bireyin belirsizlik durumunda aceleli çözümlere yönelme eğilimini basturarak, kapsamlı gözlem ve derinlemesine analiz yoluyla uygun çözüme ulaşabilmesi için belirsizlik içerisinde sakin kalabilme yeteneğini tanımlamaktadır. Belirsizlik durumunda sakin kalabilme yeteneği, bireyler açısından kritik bir önem taşımakla birlikte toplulukların davranışlarına ve yaşamlarına doğrudan etki eden figürler bağlamında daha önemli hale gelmektedir. Bu çalışmada, yönetici statüsünde yer alan kişilerin negatif yetenekleri belirlenerek bu konuda farkındalık oluşturulması ve negatif yetenek yazınına kavramsal bir çerçeve hazırlanması amaçlanmıştır. Gönüllü katılım sağlayan 10 yöneticiyle yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşme formu yardımıyla elde edilen nitel verilere, MAXQDA 24 istatistik programı yardımıyla içerik analizi yapılmıştır. Ulaşılan bulgular, negatif yeteneğe ilişkin altı özelliğin ön plana çıktığını göstermiştir. Bu özellikler; güçlü benlik algısı, eleştirel düşünme, deneyime açıklık, dayanıklılık, eylemsizlik ve belirsizliğe tahammül şeklinde isimlendirilmiştir. Negatif yeteneklerine ilişkin sahip oldukları bu özelliklerin farkında olan liderler; belirsizlik, gizem ve şüphe içerisindeyken bile kendilerini çok büyük bir baskı altında hissetmedikleri için huzursuzca ve aceleyle gerçeklere ulaşmaya çalışmayacaklardır. Sakinlik, dinginlik, deneyime açıklık ve çevresindekilerin farkına varmak gibi özelliklerin; düşünmek ve keşfetmek için ihtiyacı olan zamanı kullanmalarına yardımcı olacağını bilerek hareket edebileceklerdir. Bu öneriler ışığında çalışmanın, liderlere farkındalık sağlayarak süreç yönetimlerinde yol gösterici olması ve liderlik yazınında negatif yeteneklerin araştırılmasına yönelik boşluğu doldurması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dayanıklılık, Liderlik, Negatif Kapasite, Yetenek, Negatif Yetenek.

*Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, gokbenbayramoglu@hitit.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6880-6903>

**Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, nida.palabiyik@bozok.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8567-3711>

***Dr., Çorum Belediyesi Prof. Dr. Hayreddin Karaman AİHL, emre.uysal19@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2477-4329>

THE UGLY DUCKLING OF LEADERSHIP: NEGATIVE CAPABILITY

Abstract

The concept of negative capability, introduced by John Keats, describes the ability of an individual to remain composed in the face of uncertainty, suppressing the tendency towards hasty solutions, and thereby achieving a suitable resolution through comprehensive observation and in-depth analysis. The ability to stay calm amidst uncertainty is critically important for individuals and becomes even more significant in the context of figures whose behavior and decisions directly impact the lives of communities. This study aims to identify the negative capabilities of individuals in managerial positions, raise awareness on this subject, and provide a conceptual framework for the literature on negative capability. Semi-structured interviews were conducted with ten voluntarily participating managers. Qualitative data obtained through interview forms were subjected to content analysis using the MAXQDA 24 statistical program. The findings highlighted six prominent characteristics related to negative capability: strong self-perception, critical thinking, openness to experience, resilience, inaction, and tolerance for ambiguity. Leaders who are aware of these traits regarding their negative capability are less likely to feel immense pressure and hastily seek out truths, even amidst uncertainty, mystery, and doubt. They can act with the understanding that attributes like calmness, tranquility, openness to experience, and awareness of their surroundings will aid them in utilizing the time needed for reflection and discovery. Considering these recommendations, the study is expected to enhance leaders' awareness, guide them in process management, and fill the gap in the leadership literature regarding the investigation of negative capabilities.

Keywords: Resilience, Leadership, Negative Capacity, Ability, Negative Capability.

Giriş

Komuta ve kontrole dayalı geleneksel yönetim paradigması, yöneticilerin kontrol dışı karmaşık durumlarla başa çıkma zorunluluğunda yetersiz kalarak yol gösterme işlevini kaybetmiştir. Bu duruma dikkat çekmek amacıyla Drucker (2009, s. 10), *postkapitalist yönetici* başlığıyla yaptığı röportajda *yöneticilerin artık komuta otoritesine sahip olmadıklarının bilincine varması ve kontrol altında olmadığı ama kontrol de edemediği durumları yönetmeyi öğrenmesi gerektiğini* ifade etmektedir. Yönetim kitapları hâlâ astları yönetmenin yollarından bahsetse de artık bir yöneticiyi değerlendirmenin ölçütü; kaç tane astı yönettiğinden ziyade yaptığı işin karmaşıklık derecesi, ürettiği ve kullandığı enformasyon ve işi yapabilmek için gerekli olan ilişkilerin çeşitliliğidir. Otoritenin yerini enformasyon almaktadır. Enformasyonun artması ise her şeyden önce olumluluk kültürünün yerleştirilmesine bağlıdır. Çünkü nesnelere; her türlü olumsuzluktan arındırıldıklarında, düzleştirilip pürüzsüzleştirildiklerinde, *sermayenin, iletişimin ve enformasyonun akıntılarına* direnç göstermeden katılırlar. Olumluluk, sınırsız enformasyonun yaratılabilmesi için gereklidir. Artık ne

kadar çok enformasyon üretilirse; üretkenlik, hız ve kalite o kadar artmaktadır. O yüzden her şeyin bu enformasyon üretme sürecine dâhil olması gerekmektedir. Olumsuz durumlar, iletişimin kesintiye uğramasına neden olabileceği için büyük bir risk olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle her şeyden önce hiçbir olumsuz duyguya yer olmayan bir olumluluk toplumuna gereksinim vardır (Han, 2020, s. 15).

Neredeyse tüm psikoloji ve yönetim kitapları ağız birliği etmişçesine *pozitif düşünmeyi* kutsamaktadır. Kuşkusuz pozitif düşünmek, negatif haberler tufanında uzaktaki kararı görebilmek açısından önemlidir (Schmid, 2012, s. 41). Ancak zaman içerisinde yaşam koşulları, yönetim danışmanları ve yöneticiler vb. tarafından giderek tabulaştırılarak yaşama ait tüm alanlar *pozitif düşünme* üzerinden kavramsallaştırılmaya başlanmıştır. *Pozitif psikoloji* akımı hayatın her alanına nüfuz etmiş gibi görünmektedir. Olumlu düşünmek o kadar önemli hale gelmiştir ki artık işletmelerde olayların gidişatına yönelik en ufak karamsar bir yorum dahi infiale neden olmaktadır (Foley, 2011). Neredeyse *mutluluk diktatörlüğü* olarak tanımlanabilecek bu gelişme, mutsuz olmaya pek fazla alan bırakmamaktadır. Biraz mutsuz ya da karamsar olan insanlar öyle sindirilirler ki, durumları hakkında konuşmaya hatta düşünmeye bile cesaret edemezler. Çünkü her şeyi pozitif görmeleri gerekiyorken negatif düşüncelere kapılmaları büyük bir sorun olarak algılanmaktadır (Schmid, 2012, s. 10). Bu kişilere düşen en büyük sorumluluk ise bir an evvel evrenle pozitif bir ilişkiye geçmenin ve olumsuz düşünceleri zihinlerinden uzaklaştırmanın bir yolunu bulmak için harekete geçmeleridir. Bu uğurda kaybedilecek tek bir dakika dahi yoktur ve hemen eyleme geçilmelidir.

Bu olumluluk toplumuna geçişin en büyük bedeli ise insanların; eziyet, acı ya da belirsizlikle başa çıkma ve buna *biçim verme* becerilerini yitmesidir (Han, 2020, s. 20). Hazzı aramak ve acıdan kaçınmak, insanlar için hayati bir konu olsa da eşyanın tabiatı bunu başarmayı güçleştirir. İstisnalar bir kenara bırakılırsa acılar genelde insanı mutsuz eder ve hayattan çıkarılmak istenir. Ancak er geç yine gelirler. Yaralanma ya da hastalığa bağlı *bedensel acılar*, hayal kırıklığına ve duyguların incinmesi hissine bağlı *ruhsal acılar*, geçicilik ve ölümle karşılaşmanın yarattığı *zihinsel acılar* hayatının belirli dönemlerinde insanın mutlaka karşısına çıkmaktadır. Ağrı kesiciler kısmen işe yarasa bile acıyı tamamen ortadan kaldırmak olanaklı değildir. Yapılması gereken şey, aslında acıyı anlamlandırma biçimini değiştirmektir. Acı, hazzı hissedilebilir kılan zıtlık deneyimini sağlamaktadır. Acıyı tanımayan insan, hazzın ne olduğunu da idrak edememektedir (Schmid, 2012, s. 30). Bireysel düzeyde önemli bir özellik olan acılarla ve olumsuz durumlarla baş edebilme yeteneği, birden fazla insanın davranışlarını ve yaşamını doğrudan etkileyen liderler ve yöneticiler söz konusu olduğunda daha da önem kazanmaktadır. Kitleleri peşinden sürükleyen yönetici ve liderlerin olumsuz duygu ve durumlarla karşılaşma ihtimali daha da artmakta ve bu durumlarla baş etme becerileri kritik bir özellik halini almaktadır.

Drucker *yeni yönetici kariyerine nasıl hazırlanmalıdır?* sorusuna (2009, s. 14) *eğitimi biri olmanın, hatta yönetim eğitimi almış olmanın yeterli bir ölçüt olmadığını* ve objektif ölçütlerden ziyade *yetenek* olarak nitelendirilen sübjektif ölçütlerin kullanılması gerektiğini ifade etmektedir. *Yönetici baskı altında olmayı kaldırabiliyor mu?, işler karıştığında sağlam durabiliyor mu?, enformasyonu okuyarak mı yoksa konuşarak mı özümüyor?* sorularının belirleyici olduğunu ifade etmektedir. Enformasyon yönetimi de önemli bir yetenek olmakla birlikte çalışmanın amacı bakımından ilk iki sorunun cevabının verilmesinin oldukça önemli olduğu düşünölmektedir. Yöneticinin, işler karıştığında ya da baskı altındayken nasıl davrandığı oldukça önemlidir. Çünkü kimin başarılı kimin başarısız olacağını belirleyen temel faktör; eğitim, deneyim ya da yetişme koşullarından ziyade kişinin dayanıklılık düzeyidir. Bu durum; ölümcül hastalıklarla mücadele eden ya da olimpiyatlarda yarışan kişiler için olduğu kadar yönetim kurulu üyeleri için de geçerlidir (Coutu, 2011, s. 54).

Bu çalışmanın temel vurgusu; sürekli tam motive bir şekilde etrafına *pozitif enerji* saçan ve olaylara anında müdahale eden atak bir lider olmak kadar baskı altında çalışmaya dayanabilen, belirsizlik ya da sorunlar karşısında sağlam durabilen hatta durumu tam olarak kavrayıncaya kadar hiçbir müdahalede bulunmayan bir lider olmanın da çok önemli olduğudur. Kişisel projeleri hayata geçirirken ya da engelleri aşıp süreci başarıya ulaşıncaya kadar sınırlı kaynaklarla mücadele eden lider, zaman zaman kendini kötü hissedebilir (Warr, 2020, s. 3). Sobel ve Panas (2015, s. 54), *güçlü insanlar poşet çay gibidir. Kaynar suya girinceye kadar gerçek güçlerini anlayamazsınız* diyerek tam da bu durumu ifade etmektedir. Sıcak suda yani olumsuzluklar içerisindeyken yolunu bulabilme ya da ne yapılması gerektiğini net bir şekilde belirleyinceye kadar eyleme geçmeme olarak tanımlanabilen ve bu çalışmada *negatif yetenek* terimiyle ifade edilen kavram, liderliğin çok da vurgulanmayan kısmını oluşturmaktadır.

Negatif yetenek kavramı başlangıç itibariyle şiirsel yaratıcılığın incelenmesi olarak başlamış olmakla birlikte daha sonra bunun ötesine geçerek zengin bir içeriğe sahip olmuştur. Örneğin dini deneyime, öğrenme pratiğine (Edmonstone, 2016; Unterhalter, 2017) ve daha sonra da Bion (1970) tarafından psikanalize uyarlamıştır (Yerushalmi, 2019). Warren Bennis'in (2009) *Lider Olmak Üzerine* isimli çalışmasıyla birlikte ise örgütsel araştırmalara girmiştir. Özellikle *örgütsel değişim* ve *kriz dönemlerinde* yoğun olarak yaşanan belirsizlikle mücadelede negatif yetenekle ilgili çalışmalar bulunmaktadır (French, 2001). Özetle söylemek gerekirse bir zamanlar şairler, yazarlar, sanatçılar ve psikoterapistlerle ilgili olan bu terim, artık öğrenmek, gelişmek ya da liderlik etmek isteyen herkes için anlamlı hale gelmiştir (Saggurthi ve Thakur, 2016, s. 181). Ancak Türkçe alan yazında konuya ilişkin herhangi bir akademik çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu anlamda söz konusu çalışmanın Türkçe alan yazınına katkı sağlayacağı düşünölmektedir.

1. NEGATİF YETENEK KAVRAMI

Bir İngiliz şairi olan John Keats, 21 Aralık 1817'de kardeşleri Tom ve George'a yazdığı ünlü mektubunda *negatif yetenek* kavramına olan inancını ilan ettiğinde, olağanüstü cesareti ve içgörüsüyle kendisinin bile tam olarak başaramadığı bir görev belirlemiştir. Bu mektupta Keats, *Dilke ile sadece belirli bir konuda anlaşmazlığa düşüyorum. Aklımda birkaç şey vardı ancak özellikle edebiyatta başarı örneği oluşturmak için hangi niteliklerin gerekli olduğunu düşünüyordum. Shakespeare'in muazzam bir şekilde sahip olduğu negatif yetenek demek istiyorum. Yani insanın, belirsizlikler, gizemler, şüpheler içinde herhangi bir gerginliğe kapılmadan gerçeklerin ve amaçların peşinden gidebilmesidir* diye açıklamaktadır (aktaran Starr, 1966, s. 59). Keats, bu mektubunda özellikle edebiyat alanında yüksek başarıya sahip bireylerin yaratıcı dehasının temelini oluşturan zihin durumunu kelimelerle tanımlamaya çalışıyordu (Simpson vd., 2002, s. 1209). Şüphecilik, kötümserlik, çıkarsızlık, alçakgönüllülük ve boyun eğme yeteneği gibi yoğun bir keşif ve spekülasyon döneminde kendi ruh halini tanımlamak için *negatif yetenek* terimini kullandığında Keats henüz 22 yaşındaydı (French, 2001, s. 482). Eisold (2000, s. 65) Keats'in tanımından yola çıkarak negatif yeteneği, *yeni düşüncelerin ve algıların ortaya çıkmasına izin vermek için belirsizliğin ortasında sakin kalarak, endişe ve korkuya direnebilme becerisi* olarak tanımlayabiliriz.

Kavramlar zıddıyla anlaşılır düşüncesinden hareketle, negatif yeteneğin daha iyi anlaşılması için pozitif yetenekle ilişkisinin netleştirilmesinin daha iyi olacağı düşünülmektedir. *Pozitif yetenek* genel olarak kişinin bilgi, beceri, yetkinlik ve uzmanlığı olarak tanımlanmaktadır. Pozitif yeteneğe sahip olduklarını kanıtlayabilmeleri için çalışanların ve özellikle liderlerin sahip oldukları tüm bilgi, beceri ve yetenekleri sergilemesi beklenmektedir. Özellikle liderliğin temelini oluşturan imaj, bilmeye dayanmakta ve çalışmayla-başarı ile kendini göstermektedir. Böyle bir durumda *bilmemek* kabul edilemez bir durum olmanın ötesinde utanç vericidir. Bununla birlikte bilmemeye-yapmamaya-kontrol etmemeye dayanan oldukça farklı bir liderlik boyutu da vardır. Negatif yetenek, insan deneyiminin bu boyutuyla ilişkili olup olumsuz koşullarda yaratıcı bir şekilde çalışma yeterliliğini ifade etmektedir. *Pozitif yetenek*, kişinin belirli eylem biçimine yönelmesini ifade ederken; *negatif yetenek* bu eylemi gerçekleştirme sürecinde karşılaştığı olumsuz durumlara ya da bilgilere karşı eylemden şaşmama ve dağılmaya direnme yeteneğini ifade etmektedir (French, Simpson ve Harvey, 2009).

Negatif yetenek, kişinin zor durumlarda düşünmeye devam etmesini sağlayan bir ara alan yaratabilir. Pozitif yetenek *kararlı eylemi* desteklerken, negatif yetenek *yansıtıcı eylemsizliği* destekler. Diğer bir deyişle bu yetenek; bilgi, kaynak ve kendine güven açısından mevcut imkanların sınırına yaklaşan liderin, harekete geçme ve tepki verme konusunda baskı hissetmesine neden olan savunma mekanizmalarına direnme yeteneği sağlar. (Simpson vd., 2002, s. 1209). Çünkü eylemi kutsayan pozitifliğin neden olduğu hızlı ve kararlı

olmaya verilen ideolojik değer; zor sorulardan kaçınılmasına, miyop düşünceye ve şüphenin bastırılmasına yol açmakta, nihayetinde sorgulama ve iyileştirmelere yer bırakmayan *kendini güçlendiren aptallığa* neden olmaktadır (Saggurthi ve Thakur, 2016, s. 181). Negatif yeteneğin temelinde; günlük paradokslarla, belirsizliklerle ve karmaşıklıklarla incelikli ve sabırlı bir şekilde ilişki kurmak, çözümlere atlamak yerine durumların gelişmesine izin vermek ve belirsizliğin ortasında rahat olmak yer almaktadır (Gunnlaugson, 2021).

Negatif yetenek; baskı altında ve dikkati dağılmış bir zihnin ulaşamayacağı ince deneyimlere olanak sağlamaktadır (Brenner, 2021). Bu yetenek ayrıca, bir mesajı ya da vizyonu diğer insanlara daha kolay anlaşılacak şekilde iletmek için onların ruh halleri ve modlarıyla özdeşim kurmaya da olanak sağlar (French, 2001, s. 482). Pozitif ve negatif yeteneklerin uygun kombinasyonu, bilmek ve bilmemek arasındaki alanda yaratıcı düşünce için yetenek ya da çalışma alanı oluşturmaktadır. Özellikle yaratıcı liderler, bu tür alanları yalnızca kendileri için değil aynı zamanda örgütteki diğer insanlar için de yaratabilme potansiyeliyle karakterize edilmektedir (French, Simpson ve Harvey, 2009). Bu anlamda negatif yeteneğin, liderlik becerileri bağlamında analiz edilmesi önem taşımaktadır. Sonraki başlıkta bu konuya yer verilmiştir.

2. NEGATİF YETENEK ve LİDERLİK BECERİSİ

Liderler, özellikle ne yapmaları gerektiğini ya da kime güveneceklerini bilemedikleri, yeterli kaynaklara sahip olmadıkları veya kendilerine güvenen güçlü bir izleyici kitlesi olmadığı durumlarda kontrolü ellerinde tutmak için negatif yeteneğe ihtiyaç duyarlar. Bu tür zamanlarda, önceki deneyimlerden elde edilen bilgilerin uygulanması, başka bir yerden kaynak transfer edilmesi veya başkalarının güveninin kazanılması gibi pozitif yeteneklerle çözüm bulunabilir. Ancak, bu tedbirler yeterli olmadığında, yani konuya ilişkin içgörü oluşturuluncaya, kaynak temin edilinceye veya ilişkiler gelişinceye kadar zamana ihtiyaç vardır. Negatif yetenek; bu bekleme, gözleme ve dinlenme gibi, tamamen olumsuz olmamakla birlikte, harekete geçmenin tam zıt kutbunda yer alan davranışlarda kendisini gösteren bir yetenektir. Bu bağlamda pozitif ve negatif yetenek birbiriyle çelişen ya da dışlayan özellikler olmaktan ziyade birbirlerini tamamlayıcı niteliktedir (Simpson vd., 2002, s. 1211).

Özetle söylemek gerekirse pozitif ve negatif yetenekler, liderlerin zorluklar karşısında hem eyleme geçme hem de sabırlı olma dengesini sağlayarak, daha sağlam ve bütüncül bir yaklaşım geliştirmelerine olanak tanımaktadır. Bu bağlamda, pozitif ve negatif yetenek birbiriyle çelişen ya da dışlayan özellikler olmaktan ziyade birbirlerini tamamlayıcı niteliktedir. Bu bağlantının ve negatif yeteneğin liderlikle ilişkisinin anlaşılabilmesi için kriz dönemleri ve değişim dönemleri gibi liderlik sürecinin iki önemli durumunu da dikkate almak gerekmektedir.

2.1. Negatif Yeteneğin Kriz Dönemlerinde Liderliğe Etkisi

Çalkantılı bir krizde, zaman geçtikçe liderler üzerindeki sorunu çözme baskısı giderek artmaktadır. Heifetz vd. (2020, s. 70), bu baskıyı kriz liderliğinin iki evresi üzerinden açıklamaktadır. İlk evre, liderin durumu stabilize ederek zaman kazanmak zorunda olduğu dönemdir. İkinci evre ise, krizin temel nedenlerini kavrayıp yeni bir gelişme kapasitesi inşa etmesini içeren daha zorlu bir süreçtir. Bu süreçte, insanlar kaygılarına kesin çözümler bulması için lider üzerinde muazzam bir baskı oluştururlar. Bu baskı altında liderin, imajını koruma ve kararlı bir şekilde harekete geçerek güçlü bir liderlik sergileme arzusu doğaldır. Ancak bu durum, bazen liderin bildiklerini abartmasına veya bilmediklerini yok saymasına yol açabilir. Hatta krize uyum sağlamak adına insanlardan gerekli ama rahatsız edici değişiklikler talep ettiğinde liderin, tüm eleştiri oklarını üzerine çekmesi de muhtemeldir. İzleyiciler, krizden nasıl çıkılacağına dair bir fikirleri olmadığı için liderlerinden rehberlik beklerler. Ancak liderin de karşısında yalnızca belirsizliklerle dolu dönemeçler vardır.

Heifetz vd.'nin (2020, s. 72), *uyarlayıcı liderlik* adı verdikleri ancak rahatlıkla negatif kapasiteye sahip liderler olarak da tanımlanabilecek bu kişiler, hemen işe koyulmak yerine organizasyonun reset tuşuna basmayı tercih ederler. Var olan çalkantıdan yararlanıp, geçmişe sünger çekerek bugünü yeniden inşa etmeye çalışırlar. Süreç içerisinde oyunun bazı kurallarını değiştirir, organizasyonun bazı parçalarını yeniden şekillendirir ve çalışmaları baştan düzenler. Burada asıl tehlike, otorite konumundaki kişilerin hemen işe koyulmasıdır. Lider, denetimi sıkılaştırmak, tasarruf tedbirleri almak ya da plan değişikliklerine girmek gibi kısa vadeli ayarlamalarla hemen sorunu çözmeye çalışır. Düş kırıklıklarını azaltmak, kendi korkularını ve diğer insanların korkularını bastırmak için alışageldikleri şeyleri yapmaya girişirler. Ancak böyle zamanlarda usta liderler bile başarılı olamayabilir. Çünkü art arda gelen sorunlarla baş etmek için gereken örgütsel uyum becerisi, günlük uzmanlık alanları içerisinde yer almamaktadır. Muhtemelen lider, daha önce böyle bir şey yaşamamıştır (Heifetz vd., 2020, s. 70). Liderin böyle bir durumda asıl yapması gereken şey, harekete geçmeden önce bir süre beklemek ve denenmiş/test edilmiş pozitif yeteneklerle harekete geçme cazibesine direnmektir (Simpson vd., 2002, s. 1211). Gerçekten de ateş altındayken sakin kalmak, elit performansçılara özgü doğuştan geldiğine inanılan bir meziyettir. Aslında baskıyı sevmek öğrenilebilir. Ancak bunun için öncelikle kişinin sabırla kendini iyileştirmeye adanmak gibi bir *tercihte* bulunması gerekmektedir (Jones, 2019, s. 9).

Bu bağlamda negatif yetenek *balo salonu ve balkon* metaforuyla açıklanabilir. Bu bireylerin, dansa bakış açılarının tamamen dans pistinde olmayı ya da balkondan izlemeyi tercih etmelerine atıf yapan bir metafordur. Burada vurgulanmak istenen nokta, gerçekliğe ilişkin net bir görüş elde etmenin ve aynı zamanda *büyük resim* hakkında bir bakış açısı kazanmanın en iyi yolunun, kişinin kendisini eylemden uzaklaştırmasıdır (*balkondan*

seyretmek). Yine de olup biteni etkilemek için dans pistine (*balo salonu*) dönmek gerekmektedir. Bu nedenle liderlerin, gözlemlenmek ve sürece aktif olarak katılmak arasında denge kurması beklenmektedir. Rollerin bu rotasyonu başlı başına bir *dans* haline gelmektedir. Liderlerin *büyük resmi görmesine* olanak sağlarken aynı zamanda etkili değişimler yaratacak güçlü kararlar almasına ve plan yapmasına olanak sağlar (Clarke, 2016, s. 9). Liderlik, doğaçlama bir sanattır. Güçlü bir vizyon, belirgin değerler ve stratejik bir planla yönlendirilebilir ancak anbean neler yapılması gerektiği yazıyla belirlenemez. Olaylar geliştikçe karşılık vermek gerekmektedir. Mecazi olarak söylemek gerekirse günler, haftalar, aylar ve yıllar boyunca balkonla dans pisti arasında tekrar tekrar gidip gelmeyi gerektirmektedir. Fakat lider, bütünüyle meşgul edildiğinde ve çevresindeki insanlar tarafından eyleme sürüklendiğinde *balkon bakış açısını* tutturmak güçleşir. Liderin bundan kurtulma gücü olsa dahi bir adım geriye çekilip büyük resmi görmeyi güçleştiren çeşitli etkenler devreye girer. Ayrıca bu mesafeyi korumayı başarsa bile liderin, görüp duyduğu her şeyi doğru bir şekilde yorumlamayabileceğinin de bir garantisi yoktur (Heifetz, Grashow ve Linsky, 2011, s. 139). Kuşkusuz negatif yetenek, bu ikilemlerin çözümü değildir. Bununla birlikte sabırla beklemeye ve belirsizliğin neden olduğu baskıları sınırlamaya yaptığı vurgu, kendisini kararlı bir eylemin temeli haline gelebilecek yeni bir düşüncenin ortaya çıkabileceği zihinsel ve duygusal bir alan yaratmaya yardımcı olabilir (Simpson vd., 2002, s. 1211). Han (2020, s. 41), Nietchzche'nin bir insanın kazanması gereken üç temel unsura atıf yaptığını belirtmektedir. İnsan bakmayı, düşünmeyi ve okuyup-yazmayı öğrenmelidir. Bakmayı öğrenmekten kastedilen şey, *gözü sükülnete, sabra ve kendine gelmeye* bırakmaya alıştırmaktır. Diğer bir deyişle gözü, derin ve yoğun bir dikkate, uzun ve aşamalı bir bakışa ehil kılmak gerekmektedir. İnsan bir uyarana karşısında hemen tepki göstermemeli, engelleyici dürtülerine hâkim olmalıdır. Han (2020, s. 38), insanın olaylar karşısında hemen tepki vermesini ve her dürtünün peşinden gitmesini bir *çökme* ve *takatsızlık semptomu* olarak tanımlamaktadır.

Kuşkusuz belirli bir anda pozitif yeteneğinin mi negatif yeteneğinin mi kullanması gerektiğine dair bir formül yoktur. Liderler hangisinin gerekli olduğunu bilmeden harekete geçmeli ya da geçmemelidir. Aynı zamanda başkalarının görüş ve yargılarının geçerliliğini ve önemini kabul ederek yargılarda bulunmalı ve politik davranmalıdır. Bununla birlikte negatif yetenek potansiyelinin farkındalığı en azından alışılmış veya yalnızca tepkisel bir şekilde hareket etmeye bir alternatif sunar (Simpson vd., 2002, s. 1211). Bu durum, liderlerin daha esnek ve uyum sağlayıcı olmalarına ve beklenmedik durumlar karşısında daha bilinçli ve stratejik kararlar almalarına olanak sağlamaktadır. Negatif yeteneğin değerinin anlaşılması, liderlerin belirsizlik ve karmaşıklıkla daha etkili bir şekilde başa çıkmalarını ve bu süreçte örgütsel başarıyı artırmalarını sağlayabilmektedir.

2.2. Negatif Yeteneğin Değişim Dönemlerinde Liderliğe Etkisi

Negatif yetenek hem değişimden kaynaklanan hem de değişime neden olabilen duygusal kargaşayı özümseme ve yaratıcı bir şekilde yanıt verme yeteneğini temsil ettiği için örgütsel değişim yönetimi ile yakından ilişkilidir (Gunnlaugson, 2021). Bir tehdit olarak algılandığında değişim, bireylerde ve sistemde birçok duygunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bunlar; öfkeden imrenmeye, rekabetten hiddetlenmeye, heveslenmekten sinizme ya da enerjik katılımdan duyarsızlığa kadar çok geniş bir yelpazede olabilir. Bunun değişimin kasıtlı bir inovasyon çabasının sonucu mu yoksa öngörülemeyen ya da hazırlıklı olunmayan çevresel faktörlerdeki değişikliklerden mi kaynaklandığının pek bir önemi yoktur. Aynı şekilde değişimin ölçeği ve örgüt üzerindeki etkisi arasında açık bir ilişki olup olmadığı da önemli değildir. *Fikrimizi/ fikirlerini nasıl değiştirebiliriz?* sorusuyla yüzleşmek için büyük bir inovasyona, bir şirket satın alınmasına ya da işletmede kapsamlı bir değişim mühendisliği çalışmalarına gerek yoktur. Sadece bir odadaki mobilyaların düzenini değiştirmek ya da sadece yeni bir personel atamak bile endişe ve bencillik tohumlarını istikrar ve iş birliği ortamına ekebilmek için yeterli olabilir. Bu nedenle, bireyler olduğu kadar organizasyonlar da değişim tarafından kaçınılmaz olarak uyandırılan duyguları anlamak ve yönetmek için çok çalışmak zorundadır (French, 2001, s. 480). Bu bağlamda, liderlerin değişim süreçlerinde sahip olmaları gereken en önemli becerilerden biri, bu duygusal kargaşayı yönetebilme ve ekiplerini bu süreçte destekleyebilme yeteneğidir. Negatif yetenek, liderlere sadece kriz anlarında değil, aynı zamanda sürekli değişim ve dönüşüm içinde olan iş ortamlarında da bir yol haritası sunar. Dolayısıyla, negatif yeteneği gelişmiş liderler, belirsizlik ve kaos içinde bile doğru kararlar alarak örgütlerini başarıya taşıyabilirler.

Özetle söylemek gerekirse negatif yeteneğe sahip liderler; belirsizliğe açık olmaları, esneklik ve uyum kabiliyetleri, öğrenmeye ve gelişmeye yatkınları sayesinde daha etkili ve yenilikçi çözümler geliştirebilmektedir. Bu yetenekler, yalnızca liderin kendisine değil aynı zamanda yönettikleri örgütlerin değişen koşullara uyum sağlamasına da önemli ölçüde katkı sağlamaktadır.

3. YÖNTEM

Bu araştırmanın yürütülmesinde Marshall ve Rossman (2016) tarafından nitel araştırmalar için önerilen süreç takip edilmiştir. Sürecin ilk adımı, araştırma probleminin belirlenerek kuramsal bir çerçeve oluşturulmasıdır. Bu doğrultuda kavramsal çerçeve başlığı altında araştırmanın amacı dikkate alınarak negatif yetenek kavramı ayrıntılı olarak açıklanmış ve negatif yeteneğin liderlik süreçlerindeki yeri üzerinde durulmuştur. Negatif yetenekle ilgili teorik temeller dikkate alınarak araştırmanın önemi vurgulanmıştır. İkinci adımda, araştırmanın deseni oluşturulmuştur. Bu çerçevede araştırmanın amacı, soruları, örnekleme ve

araştırmacıların rolü açıkça belirtilerek geçerliliği, güvenilirliği ve etik çerçevesi hakkında bilgi verilmiştir. Ardından araştırmada kullanılan veri toplama yöntemi ve analiz süreci açıklanmıştır. Son adımda ise; araştırma problemini açıklayıcı nitelikteki sonuçlar, tutarlı ve anlamlı bir rapor haline getirilerek araştırma bulguları adı altında ayrı bir bölümde sunulmuştur.

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, negatif yetenek kavramının detaylı bir şekilde incelenmesi ve teorik temellerinin oluşturulması amaçlanmaktadır. Ayrıca, liderlerin ve yöneticilerin negatif yeteneklere ilişkin yaklaşımlarının araştırılması da hedeflenmektedir. Bu amaç doğrultusunda, yöneticilerin liderlik süreçlerinde farkında olarak ya da olmayarak negatif yetenekler sergileyip sergilemediklerinin belirlenmesi için nitel analiz yöntemlerinden biri olan betimsel analiz yöntemi kullanılarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Çalışmanın evrenini, kamu ya da özel sektörde faaliyet gösteren örgütlerdeki yöneticiler oluşturmaktadır. Evrenin tamamına ulaşılması mümkün olmadığı için örnekleme belirleme yoluna gidilmiştir. Nitel araştırmalarda bir konunun derinliği dikkatli ve titiz şekilde anlaşılmaya çalışıldığı için olasılıklı (seçkisiz) olmayan örnekleme yöntemlerinden birisi olan amaçlı örnekleme (maksimum çeşitlilik örnekleme) yöntemiyle örnekleme belirlenmiştir (Baltacı, 2018, s. 246; Büyüköztürk vd., 2020, s. 92). Örnekleme; kamu ve özel sektör örgütlerinde görev yapan ön lisans, lisans ve lisans üstü (yüksek lisans, doktora ve tıpta uzmanlık) eğitim düzeylerindeki 10 yöneticiden oluşmaktadır. Veri toplama ve veri doygunluğu açısından yeterli görüldüğu için çalışma, toplam 10 katılımcı ile tamamlanmıştır. Nitel çalışmalarda katılımcı sayısının 5 ile 25 arasında değişebileceği kabul edilmektedir (Creswell, 2018).

3.3. Veri Toplama Yöntemi

Araştırmanın veri toplama sürecinde, görüşme yönteminden yararlanılmıştır. Negatif yetenekle ilgili yapılan alan yazın araştırmaları neticesinde belirlenen 10 açık uçlu sorudan oluşan yarı yapılandırılmış bir görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formu; kimlik bilgilerin ve negatif yetenekle ilgili soruların yer aldığı iki ana bölümden oluşmaktadır. Görüşme sürecinde katılımcılara kimlik bilgileri kapsamında yaşı, eğitim düzeyi, görev yaptığı sektör ve yöneticilik alanında çalışma süresi sorulmuştur. Üç katılımcının yaş aralığı 34-44 iken yedi katılımcı, 50 ve üzeri yaş aralığında yer almaktadır. Katılımcılardan dördü yönetici statüsünde bulunan hekimlerden oluşmaktadır. İki katılımcı kamu sektöründe ve dört katılımcı özel sektörde yönetici statüsünde yer alan kişilerden oluşmaktadır. Katılımcılar, çoğunlukla lisansüstü eğitim düzeyinde sahip olmakla birlikte

özel sektörde görev yapan katılımcılar, lisans düzeyinde eğitime sahiptir. Yöneticilik süreleri itibarıyla en fazla deneyime sahip olan katılımcılar, özel sektörde görev yapanlardır (10 yıl ve üzeri). Kamu sektöründe görev yapan katılımcıların yöneticilik süresi ise 1-10 yıl arasında değişmektedir.

Görüşme formunun ikinci bölümünde yer alan negatif yetenekle ilgili sorular oluşturulurken dört niteliğe uygun olmasına dikkat edilmiştir (Geray, 2006, s. 1). Sorular, mümkün olduğunca kısa ve açık bir dille ifade edilmiştir. 2) Sorular, eğitim düzeyi gözetilmeksizin tüm katılımcıların anlayabileceği basitlikte hazırlanmıştır. 3) Sorular, katılımcıların algularında yönlendirmeye sebep olmayacak şekilde hazırlanmıştır. 4) Soruların sıralaması, mantığa dayalı bir akışı takip etmiştir. Bu hususlar dikkate alınarak araştırma amacına yönelik 10 adet açık uçlu soru hazırlanmıştır. Görüşme formu çerçevesinde katılımcılara; rutin süreçlerde ve değişim süreçlerinde/krizlerde benimsedikleri davranışları ya da yaklaşımları içeren sorular yöneltilmiştir. Bununla birlikte liderlerde olması beklenen özelliklere ve karar verme süreçlerine yönelik sorulara da yer verilmiştir. Bu yönüyle görüşme formları, araştırma sorununa ilişkin tüm boyutları içeren geniş kapsamlı sorulara yer verilmesine olanak tanıdığı için nitel araştırmalarda sıklıkla tercih edilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s. 130). Görüşme formunda yer alan sorular şu şekilde sıralanmıştır:

1. Liderlerin zor durumların üstesinden gelmelerinde etkili olan unsurlar nelerdir?
2. Belirsizliğin, liderlik süreci açısından yarattığı en önemli sonuçlar nelerdir?
3. İşle ilgili bir konuda ikilem yaşadığınızda nasıl bir yöntem izlersiniz?
4. Anlamlı bir amaca sahip olmanın, liderin başarısı açısından gerekli bir unsur olduğunu düşünüyor musunuz?
5. Liderin kendine ve yeteneklerine güvenmesinin, değişim ve kriz dönemlerinde ne gibi etkileri olacağını düşünüyorsunuz?
6. Bir kriz anında, krize en kısa sürede müdahale edilmesinin mi yoksa büyük resmi görmek için eyleme geçmeden önce beklemenin mi daha etkili sonuçlar vereceğini düşünüyorsunuz?
7. Hangi durumlarda bir konuya ilişkin kararlarınızı ya da fikirlerinizi tekrar gözden geçirme ihtiyacı duyarsınız?
8. Liderin, olayları tevekkülle kabullenmesi ve bazı durumlarda eylemsizliği tercih etmesi hakkında ne düşünüyorsunuz?
9. Bir sorun ya da kriz karşısında çözüm üretmediğinizde nasıl davranırsınız ve ne hissedersiniz?
10. Yoğun bir çalışma günü içerisinde bile kısa bir mola verip kendinize vakit ayırarak dinlenmenin gerekli olduğunu düşünüyor musunuz?

Görüşmelere, araştırmanın amacına yönelik her katılımcıya ön bilgilendirmeler yapılarak başlanılmış ve tüm süreç, araştırmacılar tarafından

yürütülmüştür. Görüşmelerin yapılabilmesi için katılımcılarla randevu zamanları ayarlanmış ve görüşmeler, katılımcıların ofislerinde yapılmıştır. Katılımcıların izinleri alınarak görüşmeler boyunca sesli kayıt yapılmıştır. Verilerin toplanması, 03.01.2023-16.10.2023 tarih aralığında gerçekleştirilmiştir. Verilerin analiz edilmesinde MAXQDA 24 istatistik programı kullanılmıştır.

3.4. Araştırmacıların Rolü

Çalışma kapsamında birinci yazar, çalışmanın kavramsal çerçevesinin oluşturulmasında ağırlıklı rol üstlenmiştir. İkinci yazar; verilerin toplanması, analizi ve sonuçların raporlanması rollerini ağırlıklı üstlenmiştir. Üçüncü yazar ise, verilerin toplanması ve sonuçların raporlanması süreçlerinde ağırlıklı olarak rol almıştır. Ancak tüm yazarlar, çalışmanın bütünlüğünü sağlamak üzere her aşamada istişare ederek ve görüş birliği sağlayarak katkı sunmuşlardır.

3.5. Araştırmanın Geçerliliği, Güvenilirliği ve Etik Çerçevesi

Nitel araştırma yöntemiyle yürütülen bu çalışmanın geçerliliğini, güvenilirliğini ve etik standartlarını tehdit etme potansiyeli taşıyan unsurları en aza indirmek için araştırmacılar tarafından bazı önlemler uygulanmıştır. Söz konusu önlemler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışmanın Geçerliliği, Güvenilirliği ve Etik Çerçevesiyle İlgili Önlemler

	İç Geçerlilik (İnandırıcılık)	Uzman incelemesi Anlaşılabilir alan çalışması Katılımcı teyidi
Geçerlilik	Dış Geçerlilik (Aktarılabilirlik)	Veri toplama aracı ve sürecinin açıklanması Veri analiz sürecinin açıklanması Çalışma grubunun ayrıntılı açıklanması Çalışma grubunun seçim şeklinin açıklanması Çalışmanın uygulama sürecinin belirlenmesi Araştırmacıların rolünün açıklanması Araştırma yönteminin seçim gerekçesinin açıklanması Amaçlı örnekleme
Güvenilirlik	İç Güvenilirlik (Tutarlılık)	Veri kaybını önlemek için verilerin ses kaydının alınması Bulguların yorum yapılmadan sunulması Doğrudan alıntılara yer verilmesi
	Dış Güvenilirlik (Teyit Edilebilirlik)	Verilerin uygun şekilde tartışılması Verilerin tutarlılığını kontrol etme Bulguları verilere dayandırma
Etik		Araştırma izni alınması Katılımcı onay formu kullanılması Katılımcılar için kodların kullanımı

Kaynak: Yıldırım ve Şimşek'in (2021, s. 281-297) çalışmasından yararlanılmıştır.

Nitel çalışmaların geçerliliğini ve güvenilirliğini sağlamak için alan yazında kullanılan çeşitli yöntemler bulunmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s. 282). Bu çalışmada, geçerliliği ve güvenilirliği tehdit eden unsurları en aza indirmek amacıyla söz konusu yöntemlerden bazıları uygulanmıştır. Çalışmanın geçerliliğini sağlamaya yönelik belirli uygulamalar Tablo 1'de sunulmuştur.

Çalışmanın iç geçerliliğini artırmak amacıyla, araştırmacılar tarafından hazırlanan görüşme formunun taslağı içerik geçerliliği açısından uzmanlar tarafından incelenmiştir. Görüşme formunun nihai hali verildikten sonra, görüşme zamanı ve yeri katılımcıların tercihleri doğrultusunda planlanmış ve yeterli düzeyde etkileşimi sağlayacak şekilde yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Veri kaybını önlemek amacıyla, katılımcıların izni alınarak görüşmeler ses kaydı şeklinde kayıt altına alınmıştır. Yazılı belgelere dönüştürülen verilerin doğruluğunu ve eksiksizliğini teyit etmek için bu belgeler kontrol edilmek üzere katılımcılara geri gönderilmiştir. Böylece, katılımcılar verilerin kendi görüşlerini doğru bir şekilde yansıttığını onaylamışlardır.

Çalışmanın sonuçlarının diğer bağlamlara ve durumlara uygulanabilirliğini artırarak dış geçerliliği sağlamak amacıyla, çalışma raporunda katılımcılar ve çalışmanın bağlamı hakkında kapsamlı bilgilere yer verilmiştir (Christensen vd., 2015). Ayrıca, çalışma örneklemini belirlemek için amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılarak örnekleme seçimi titizlikle yapılmıştır. Çalışmanın süreç planlamasında araştırmacıların üstlendikleri roller de açık bir şekilde belirtilmiştir.

Çalışmanın güvenilirliğini sağlamak amacıyla görüşmeler, katılımcılardan alınan izinler doğrultusunda kayıt altına alınarak veri kayıpları önlenmiştir. Elde edilen verilerin analizi sonucunda ulaşılan bulgular, araştırmacıların yorumlarına yer verilmeden objektif şekilde raporlanmıştır. Katılımcıların bakış açılarının açık bir şekilde anlaşılmasını sağlamak için her bir tema altında katılımcıların doğrudan alıntılarına yer verilmiştir. Çalışma kapsamında katılımcıların mahremiyetini korumak üzere görüşmeler öncesinde katılımcılar, araştırmacılar tarafından sözlü olarak bilgilendirilmiş ve imzalı onay formları alınmıştır. Çalışma içinde katılımcıların gizliliğini sağlamak için kodlama yapılmıştır. Ayrıca veri toplama sürecinin yürütülmesinde Yozgat Bozok Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan 19.10.2022 tarih ve 37/17 sayılı kararıyla onay alınmıştır.

3.6. Araştırmanın Analiz Süreci

Görüşme formu yardımıyla toplanan çalışma verileri, MAXQDA 24 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sürecinde araştırmacılar, verilerin kavramsallaştırılması için detaylı incelemeler sonucunda verileri açıklayan temalar oluşturarak içerik analizi yöntemini kullanmışlardır

(Yıldırım ve Şimşek, 2016). Analiz süreci; *verilerin kodlanması, temaların belirlenmesi, verilerin kod ve temalara göre düzenlenmesi ve bulguların raporlanması* olmak üzere dört aşamada gerçekleşmiştir. Verilerin kodlandığı ilk aşamada, görüşme metinleri araştırmacılar tarafından detaylı şekilde incelenerek katılımcıların cevaplarını yansıtan genel ifadeler oluşturulmuştur. Bu süreçte *verilerden çıkarılan kavramlara göre kodlama* türü kullanılarak tümevarım yaklaşımıyla kodlama yapılmıştır (Strauss ve Corbin, 1990). Kodların kurgulanma sürecinde alan yazın taramalarından ve bir nitel araştırma uzmanından destek alınmıştır. Temaların belirlendiği ikinci aşamada, oluşturulan kodları açıklayabilen ifadeler belirlenerek tematik kodlama yapılmıştır. Üçüncü aşamada, görüşme formlarından elde edilen veriler temalara ve kodlara aktararak düzenleme yapılmıştır. Bu süreçte *hiyerarşik kod-alt kod modeli* yardımıyla araştırmacılar, yorum yapmaktan kaçınarak doğrudan kod ve tema aktarımı yapmıştır. Son aşamada ise kodların frekanslarının belirlenmesi, sınıflandırılması vb. bulgular şekiller yardımıyla açıklanmıştır. Ayrıca tüm katılımcıların görüşleri dikkate alınarak kullanım sıklığına göre bir *kelime bulutu* hazırlanmıştır.

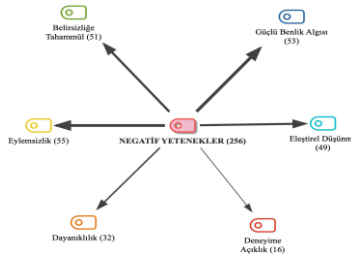
4. ARAŞTIRMA BULGULARI

Kamu ve özel sektör örgütlerinde görev yapmakta olan toplam 10 yöneticiyle görüşme yapılmıştır. Görüşmelerin detaylı incelenmesi sonucunda 10 soruluk görüşme formu çerçevesinde altı farklı tema belirlenmiş ve bu temalara ilişkin alt kodlar oluşturulmuştur. Bu tema ve kodlar, MAXQDA 24 istatistik programı yardımıyla analiz edilmiştir. Analiz sonuçları; temalara ve kodlara ilişkin kod ağaçları, katılımcı görüşleri ve görüş sayıları dikkate alınarak bu başlık altında sunulmuştur.

4.1. Negatif Yetenek Temaları

Yöneticilerle gerçekleştirilen görüşmeler, yazılı şekilde düzenlenerek detaylı şekilde okunmuş ve görüşmeciler tarafından belirtilen görüş sayıları da dikkate alınarak oluşturulan temalar Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Negatif Yetenek Temaları

10 yöneticiyle gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda, araştırmacılar tarafından negatif yeteneğe ilişkin altı tema belirlenmiştir. Bu temalar; *güçlü benlik algısı, eleştirel düşünme, deneyime açıklık, dayanıklılık, eylemsizlik* ve

belirsizliğe tahammül şeklinde isimlendirilmiştir. Şekil 1'deki okların kalınlığı, ilgili temalara yönelik görüşlerin sıklığını vurgulamaktadır. Negatif yeteneklere ilişkin toplam 256 anlamlı görüş ortaya çıkmıştır. Bu görüşler; yoğunlukla eylemsizlik temasına odaklanırken deneyime açıklık teması, en az görüş belirtilen tema olmuştur. Negatif yeteneği tanımlayan bu temalara ilişkin veri kodlamalarının sonuçları ise sırasıyla sonraki başlıkta sunulmuştur.

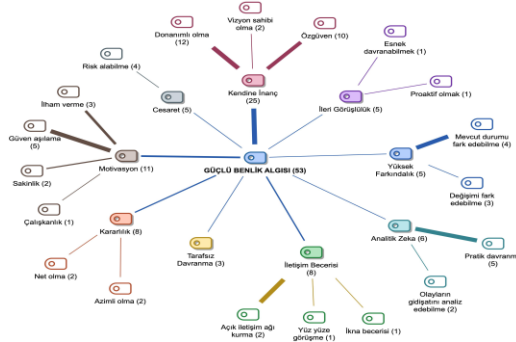
4.2. Negatif Yetenek Temalarına İlişkin Kod Ağaçları ve Yönetici Görüşleri

Yöneticilerin negatif yetenek kapsamında yorumlarından hareketle oluşturulan kod ağaçları aşağıda detaylı olarak verilmiştir.

4.2.1. Güçlü Benlik Algısı

Yöneticilerin negatif yeteneklerine ilişkin temalardan ilki, güçlü benlik algısı şeklinde isimlendirilmiştir. Şekil 2'de güçlü benlik algısına yönelik kodlar ve görüş sayıları sunulmuştur.

Şekil 2. Güçlü Benlik Algısı Kodları ve Görüş Sayıları

Sıcak suya atılan poşet çay metaforuyla açıklanan negatif yetenek, yöneticilerin zor durumlar karşısında sergiledikleri davranışlarla belirlenmektedir. Yöneticilerin ayırt edici yönleri, olumsuz ve zor şartlar altında kendini göstermektedir. Bu çerçevede katılımcılar, liderlik sürecinde zor durumların üstesinden gelinebilmesi için gerekli liderlik unsurlarına ilişkin görüşlerini belirtirken bazı ortak noktalar ön plana çıkmıştır. Güçlü benlik algısı şeklinde isimlendirilen bu temaya yönelik yapılan analizler sonucunda yöneticilerin dokuz özellik üzerinde durdukları belirlenmiştir. Bu özellikler; *kendine inanç*, *ileri görüşlülük*, *yüksek farkındalık*, *analitik zekâ*, *iletişim becerisi*, *tarafsız davranma*, *kararlılık*, *motivasyon* ve *cesaret* şeklinde isimlendirilmiştir. Güçlü bir benlik algısına sahip olunabilmesi için yoğunlukla liderin kendisine inanması gerektiği belirtilmiştir. Buna karşın tarafsız davranma özelliği, en az kodlanan özellik olmuştur. Tablo 2'de katılımcıların görüşleri doğrultusunda çıkarılan ortak kod yorumları ve katılımcı bilgileri yer almaktadır. Katılımcıların bilgileri kodlanırken ilk

karakter katılımcıların yöneticilik yaptıkları sektörü (kamu(K)/özel(Ö)), ikinci karakter kurumlarının türünü (işletme(İ)/sağlık kurumu(S)), üçüncü karakter cinsiyetlerini (kadın(K)/erkek(E)), dördüncü karakter eğitim durumlarını (ön lisans(Ö)/lisans(L)/lisans üstü(Ü)) ve beşinci karakter sırasını belirtmektedir. Örneğin kamu sektöründe bir sağlık kurumundaki kadın ve lisans mezunu birinci katılımcı *KSKL1* şeklinde kodlanmıştır.

Tablo 2. Güçlü Benlik Algısı Temasına Yönelik Katılımcı Görüşleri

Katılımcı	Görüş	Kod
KSKÜ1 KİKÜ1 KSEÜ1 KSEÜ2 KSEÜ3 KİEÜ1	<i>"Donanımlı olmak... Ne kadar kendinden eminsen değişikliği de olumlu etkiliyor... Ama diyorum ki bunu yapıyorlarsa insanlar, bu demek ki yapılabilirliği olan bir şey. Ben niye yapamayayım. Bilmiyor olabilirim ama öğrenebilirim... liderin hem kendine güveni olacak hem yetenekleri olacak"</i>	Kendine İnanç
ÖİEÜ1 ÖİEÖ1 ÖİEL1 ÖİEL2	<i>"... Zor durumun üstesinden gelmek için tecrübe de önemli. Mesleğin başında çok karamsar ve sıkıntı veren durumlar şimdi çok sıradan geliyor... Kesinlikle kendine güvenmeli. Bence güven bilgi sahibi olmakla alakalı... özgüveni yüksek bir lider..."</i>	
KSKÜ1 KSEÜ1	<i>"... risksiz, sorunsuz bir ameliyat beklentisi içinde olsak bile bu hastanın başına en kötüsü gelebilir deyip B, C, D, E planlarını yapıyorum... Ama normal sistem işleyişi içinde taktikmalar oluyorsa o lider, o krizin gelişini öngörememiş demektir..."</i>	
ÖİEÖ1 ÖİEL1	<i>"... Çalışanlarınız, müşterilerinizin, toplumun nereye gittiğini belirsizlik anında okursanız kârdasınız... esneklik göstermek önemlidir. Belirsizlik, sadece lider olarak sizi değil çalışanlarınızı ve müşterilerinizi de etkiler. Bu durumda, proaktif olmak ve esneklik göstermek önemlidir..."</i>	İleri Görüşlülük
KSKÜ1 KİKÜ1	<i>"... Ekip liderinin bir özelliği de durumsal farkındalığının yüksek olması gerekir... Küçük de olsa bir "acaba" arka planda her zaman olmalı diye düşünüyorum... ve de olası bir değişiklik olursa hastanın gidişatı ve hastalıkla ilgili değişim durumunu fark edebilmeli ve ona ait de karar alabilmeli... ve değişikliğe yönelik hızlı karar alabilecek..."</i>	Yüksek Farkındalık
ÖİEÖ1 ÖİEL3	<i>"... Pandemi oldu deprem oldu bazı işyerleri kapandı bazıları daha da büyüdü. Algılar değişti insanlar önce parayı tuttular sonra enflasyonun da etkisiyle acayip bir harcama furçası başladı. Bence lider işte bunu görebilmeli. Yoksa iş işten geçtikten sonra yaptığınız şeyin bir anlamı yok... Bir lider ilk önce sorunun ne olduğunu anlamalı."</i>	
KSEÜ1 KSEÜ3	<i>"... bir nevi araba kullanıyormuşsunuz gibi düşünün yüz metre ilerde trafik polisi dubalarını koyup çevirme yapıyorsa gaza değil frene basmalısınız gibi. Yani geleceği seyretmeye başlayarak istatistiklerle, hastane dinamikleriyle bu krizlerin olmasını engelleyecek tedbirleri aldım... Pratik çözüm bulmalı... hızlıca çözüm bir günde olmayabiliyor ama ne yapılacağıyla ilgili hızlı toplantılarla yarım saat bir saatlik değerlendirmelerle karara bağlama noktasında gerekli adımları attım..."</i>	Analitik Zekâ

ÖİEÖ1 ÖİEL1	“...sorunlara hızlı müdahale etmek... Aşırı kötümserlik, liderin riskleri daha iyi değerlendirmesine ve önlem almasına yardımcı olabilir. Ayrıca, olası olumsuz senaryoları göz önünde bulundurarak strateji oluşturmayı teşvik edebilir. Ayrıca, liderin yeteneklerine güvenmesi, karar verme sürecini hızlandırarak etkili çözümler bulunmasını sağlar.”	
KSEÜ1 KSEÜ2 KSEÜ3 KİEÜ1	“...Birebir görüşme yapıldığı zaman problemlerin çoğu çözülüyor... ikili ilişkisi iyi olmalı... bir işi çözebilmek için başkalarının kapısını çalmam gerekebiliyor...”	
ÖİEÖ1 ÖİEL1	“...Sorunlar farklı olsa da bence zor durumu atlatmak için en önemli şey ikili etken iletişim. Toz duman zamanlarında herkes ne oluyor ya derken birinin olanı ön görmesi diğerlerini ikna etmesi lazım... Ayrıca, kriz anlarında iletişim kanallarını açık tutarak bilgi akışını sağlamak, çözüm yollarını belirlemek ve gerekirse hızlı kararlar almak da kritik bir rol oynar...”	İletişim Becerisi
KİKÜ1 KSEÜ1	“...ve tarafsız olmak... Burada kastettiğim kararlılık A kişisine karşı siz bir karar verdiyseniz aynı kararı B kişisine de uygulayacaksınız. Adalet birazcık aslında. Bir de hassasiyetlere dikkat etme... o anlamlı amaç benim için adalet burada baktığım zaman. Verdiğim kararlardan illa herkes memnun olsun diye bir gayem yok...”	Tarafsız Davranma
KİKÜ1 KSEÜ1	Öncelikle kararlılık bence... “Evet bu karar artık verildi, biz buna uyacağız” kısmında oldukça önemli olduğunu görüyorum. Ama kararınızın yanlış olduğunu gördünüz, bunda ısrarcı olmaktan kastetmiyorum... aslında tüm kapıları çalmaya ve zorlamaya çalışıyorum ki en azından geri döndüğümde ya ben her şeyi denedim, olmadı diyebileyim... de hem kendine hem tecrübelerine güvenecek... Net olmasını sağlar.”	Kararlılık
ÖİEÖ1 ÖİEL3	“Zor durumların üstesinden gelmede etkili olan unsurlar arasında öncelikle kararlılık geldiğini düşünüyorum... Bir de kararlı olmalı. Benim gözlemlediğim yanlış karar vermek sürekli kararları değiştirmek kadar olumsuz etkilemiyor çalışanları.”	
KSKÜ1 KİKÜ1 KSEÜ3 KİEÜ1	...bunun halledilebileceği hissini ekibinize yansıtmanız gerekiyor lider olarak. Güveni aşlamak için iyi yönden bakmak için... Bu sefer işler o kadar güzel gidiyor ki yetişmese bile hafta sonu memurlarımız mesai arkadaşlarımız gelip hiçbir ek ücret almadıkları halde gelip çalışabiliyorlar. Bu da motivasyondan kaynaklanıyor.	
ÖİEÖ1 ÖİEL1 ÖİEL2	“... ve ekibimi motive etmek de çok önemlidir. Değişim dönemlerinde ve krizlerde ekibin moralini yükseltecek ve motivasyonu artıracaktır. Bu güven, ekip üyelerine ilham verir. Aşırı iyimserlik, liderin ekibin moralini yükseltebilir ve olumlu bir çalışma ortamı oluşturabilir... gibi ben kendime güvenmezsem başkası neden güvensin ki. Biz iyimser olmak zorundayız. Bir şeyin olmayacağına inandığınızda yanınızdakiler de olmayacağına inanmaya başlar...”	Motivasyon
KSKÜ1 KSEÜ1	“... Böylece kriz de çözülmüş oldu. Bu anlamda bazen inisiyatif kullanmak gerekiyor... Bir de zaman zaman hani cesur olabilmek, bir karar alınacak, bunu almaya cesaret gösterebilmek.”	
ÖİEL1 ÖİEL3	“...ve risk almaktan çekinmemeli... Ayrıca, olası fırsatları görmekte ve risk almakta cesur olmayı teşvik edebilir... Risk ne kadar büyüktür ve getirisini de o kadar büyüktür.”	Cesaret

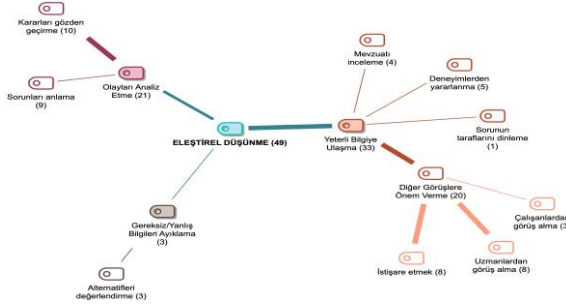
Güçlü benlik algısı teması kapsamında, katılımcıların ortaklaşa vurguladığı ilk unsur, *kendine inanç* olarak ifade edilebilmektedir. Kamu sektörü yöneticileri, liderlik sürecinde zorluklarla başa çıkabilmek için gereken *donanım*, *vizyoner olma* ve *özgüven* gibi özelliklerin önemine vurgu yaparak kendine inancı vurgulamışlardır. Buna karşın özel sektör yöneticileri, *donanımlı olmanın* yanı sıra *özgüvenin* kritik önemine de işaret etmişlerdir. Katılımcıların görüşleri doğrultusunda öne çıkan ikinci ortak özellik, *ileri görüşlülük* olmuştur. Özel sektör yöneticileri, kamu sektöründeki meslektaşlarından farklı olarak liderlerin *esnek* ve *proaktif davranabilmeleri* gerektiğine vurgu yaparak ileri görüşlülük özelliğine değinmişlerdir. Bununla birlikte hem kamu hem özel sektör yöneticileri, liderlerin *mevcut durumu* ve *değişimleri idrak etme* yetisine sahip olmaları gerektiğini vurgulayarak yüksek bir farkındalık seviyesinin gerekli olduğunu belirtmişlerdir.

Analitik zekâ, liderlerin negatif yetenekleri kapsamında katılımcılar tarafından değinilen bir diğer noktadır. Bu bağlamda kamu ve özel sektör katılımcıları benzer şekilde *pratik davranabilme* ve *olayların gidişatını analiz edebilme* yeteneklerinden bahsetmişlerdir. İletişim becerileri çerçevesinde kamu yöneticileri, *yüz yüze görüşmenin* gerekliliğine değinirken özel sektör yöneticileri ise *ikna becerisinin* ve *açık iletişim ağı kurmanın* önemini vurgulamışlardır. Güçlü benlik algısının bir parçası olarak tarafsızlık, kamu sektörü yöneticileri tarafından dile getirilmekle birlikte özel sektör yöneticilerinin bu özelliği zikretmedikleri görülmüştür. Bununla birlikte kamu yöneticileri, liderlerin *netlik* ve *azimli olmak* hususlarına değinerek dolaylı olarak kararlılık kodunun oluşmasına katkıda bulunmuştur. Özel sektör yöneticileri ise daha doğrudan bir yaklaşımla liderlerin kararlı olmalarının öneminden bahsetmişlerdir. Motivasyon kodu kapsamında ise hem kamu hem de özel sektör yöneticileri, liderin *güven telkin etme* yeteneğinin önemini ortak bir nokta olarak dile getirmişlerdir. Kamu yöneticileri ayrıca *sakinlik* ve *çalışkanlık* gibi özelliklerinin gerekli olduğunu belirtirken özel sektör yöneticileri ise liderlerin *ilham verici* yönlerinin olması gerektiğini vurgulamışlardır. Son olarak her iki sektör yöneticilerinin cesaret kodu içerisinde *risk alabilme* niteliğine değindikleri görülmüştür.

4.2.2. Eleştirel Düşünme

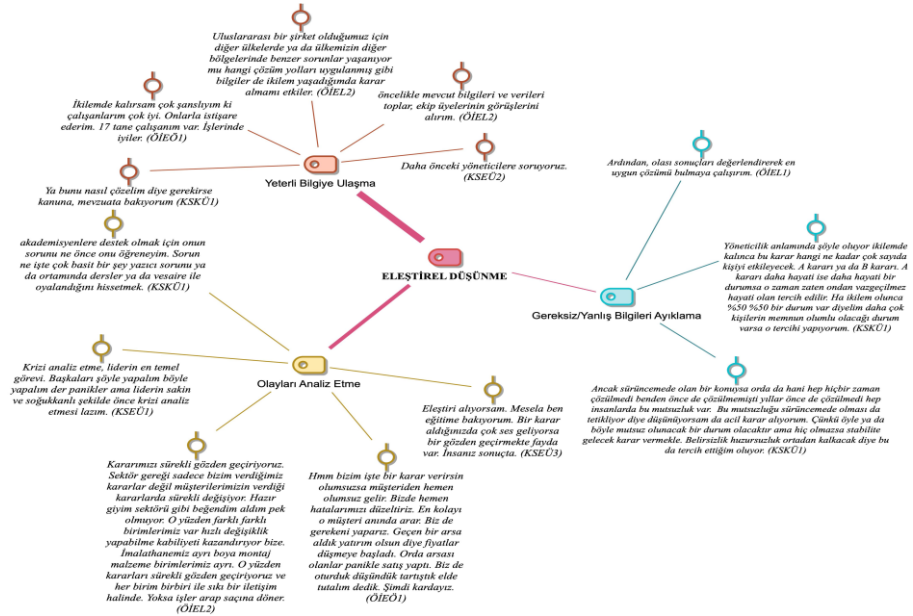
Negatif yeteneklere ilişkin ikinci tema, eleştirel düşünme şeklinde isimlendirilmiştir. Şekil 3'te eleştirel düşünmeye yönelik kodlar ve görüş sayıları sunulmuştur.

Şekil 3. Eleştirel Düşünme Kodları ve Görüş Sayıları

Katılımcıların ifadelerine dayanarak negatif yetenek kapsamında *eleştirel düşünme* öne çıkan temalardan biri olarak belirlenmiştir. Eleştirel düşünme teması kapsamında katılımcılar; *yeterli bilgiye ulaşma*, *olayları analiz etme* ve *gereksiz/yanlış bilgileri ayıklama* özelliklerine değinmişlerdir. Teknolojik ilerlemelerin bir sonucu olarak, iş süreçlerinde neredeyse sınırsız veriye erişim mümkün hale gelmektedir. Bu durum; liderler ve yöneticilerin, doğru ve gerçekçi bilgiyi ayırt edebilme konusundaki başarılarını kritik bir unsur haline getirmiştir. Ayrıca bu durum, liderlerin ikilemde kalmalarına ya da aldıkları kararlarını yeniden gözden geçirmelerini gerektirecek durumlara da sebep olabilir. Bu çerçevede, ulaşılan geniş veri yığınları arasında doğru kanıtları belirleyebilmek ve olayları eleştirel bir şekilde analiz edebilmek için yüksek düzeyde eleştirel düşünme yeteneğine sahip olmak gerektiği vurgulanmaktadır. Şekil 3'te sunulan verilerden hareketle, eleştirel düşünme yeteneğinin bileşenlerinin kodlama frekansları incelendiğinde *yeterli bilgiye ulaşmanın* eleştirel düşünmenin mihenk taşı olduğu söylenebilir. Katılımcıların görüşleri temel alınarak tespit edilen ortak kod yorumları ve katılımcı bilgileri, Şekil 4'te özetlenmiş ve sunulmuştur.

Şekil 4. Eleştirel Düşünme Temasına Yönelik Katılımcı Görüşleri

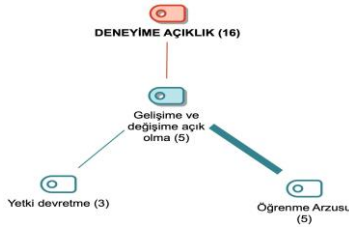

Yeterli ve etkin bir bilgiye erişim için diğer bireylerin görüşlerine önem verilmesinin yanı sıra mevzuattan yararlanma, deneyimlerden faydalanma ve ilgili tarafların belirlenmesi gibi çeşitli yolların izlenmesi gerektiği de vurgulanmaktadır. Kamu yöneticileri; *uzman görüşlerine başvurmanın* bilgi ediniminde kritik bir rol oynadığını belirtmişlerdir. Kamu sektöründe görev yapan bir yönetici, bilgilerin/konuların *istişare edilmesi* gerektiğine ve diğer iki kamu yöneticisi *çalışanlardan da görüş alınmasının* gerekliliğine dikkat çekmişlerdir. Kamu yöneticileri ayrıca *mevzuatın incelenmesi*, *deneyimlerden öğrenme* ve *ilgili tarafların dinlenmesi* yoluyla yeterli bilgiye ulaşılması gerektiğini de vurgulamışlardır. Özel sektör yöneticileri, *istişare etmenin* gerekliliğine değinmiş ve bir yönetici ayrıca çalışanların görüşlerine önem verdiğini de ilave etmiştir. Eleştirel düşünme yeteneği kapsamında kamu yöneticileri, *kararları gözden geçirerek* ve *sorunları anlayarak olayları analiz etmenin* gerekliliğinden bahsetmişlerdir. Öte yandan özel sektör yöneticileri de alınan *kararların kritik bir değerlendirmesi* ve olayların *detaylı bir şekilde analiz edilmesi* gerektiğini belirtmişlerdir. Son olarak katılımcı görüşleri doğrultusunda eleştirel düşünmenin gerekliliklerinden birisinin irrasyonel veya yanıltıcı bilgilerin elenmesi olduğu sonucuna varılmıştır. Her iki sektör yöneticilerinin bu husustaki görüşleri, mevcut ve potansiyel durumların dikkatlice incelenmesinin gerektiği şeklindedir.

4.2.3. Deneyime Açıklık

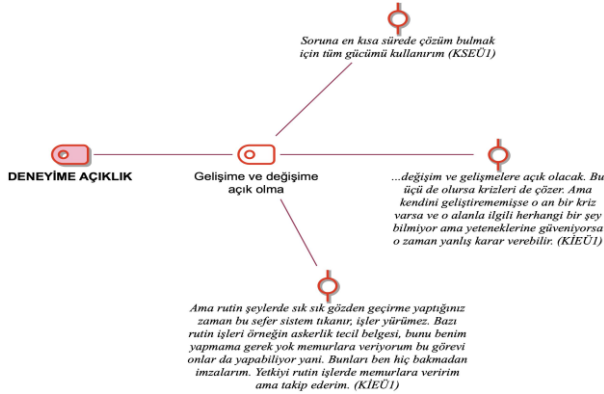
Katılımcı görüşlerinin değerlendirilmesi neticesinde üçüncü negatif yetenek teması, deneyime açıklık şeklinde isimlendirilmiştir. Şekil 5'te deneyime açıklığa yönelik kodlar ve görüş sayıları sunulmuştur.

Şekil 5. Deneyime Açıklık Kodları ve Görüş Sayıları

Araştırmada *deneyime açıklık* teması altında katılımcıların ifadeleri doğrultusunda, gelişime ve değişime yönelik bir istekliliği temsil eden bir ana kod belirlenmiştir. Bu temel kod, yetki devretme ve öğrenme arzusu olmak üzere iki önemli alt koda ayrılmıştır. Yapılan kodlama işlemlerinin frekans analizine göre öğrenme arzusu alt kodu daha sık vurgulanan bir tema olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların ana ve alt kodlara ilişkin görüşleri Şekil 6'da özetlenmiştir.

Şekil 6. Deneyime Açıklık Temasına Yönelik Katılımcı Görüşleri

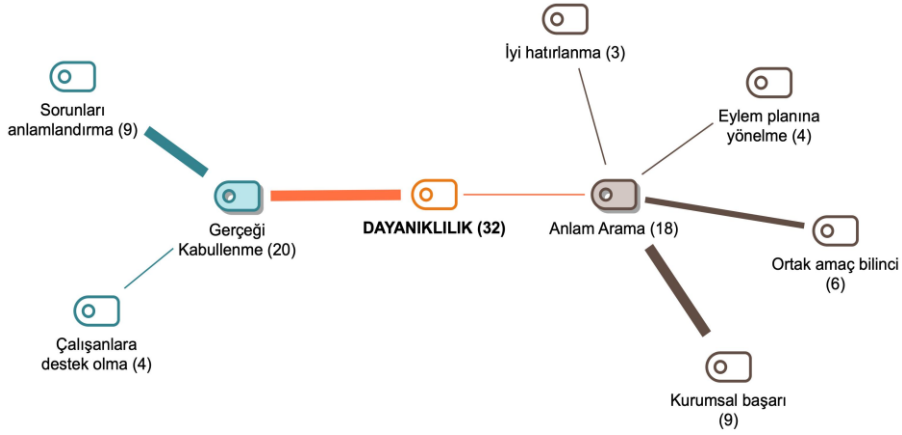

Deneyime açıklık temasına yönelik görüşler çoğunlukla kamu yöneticilerinden elde edilmiştir. Bu görüşler, yetki devretme ve öğrenme arzusu şeklinde iki alt koda ayrılmaktadır. Yöneticiler, karşılaşılan zorluklar karşısında yetersizlik hissine kapılmak yerine, yeni çözüm arama ve öğrenme eğilimini vurgulamışlardır. Bu ise öğrenme arzusuna yönelik görüşlerin ağırlıklı olmasında etkili olmuştur. Özel sektör yöneticileri ise diğer sorular içinde deneyime açıklığa ilişkin ifadeler bulunmakla birlikte bu koda ilişkin olarak spesifik bir yorum yapmamışlardır.

4.2.4. Dayanıklılık

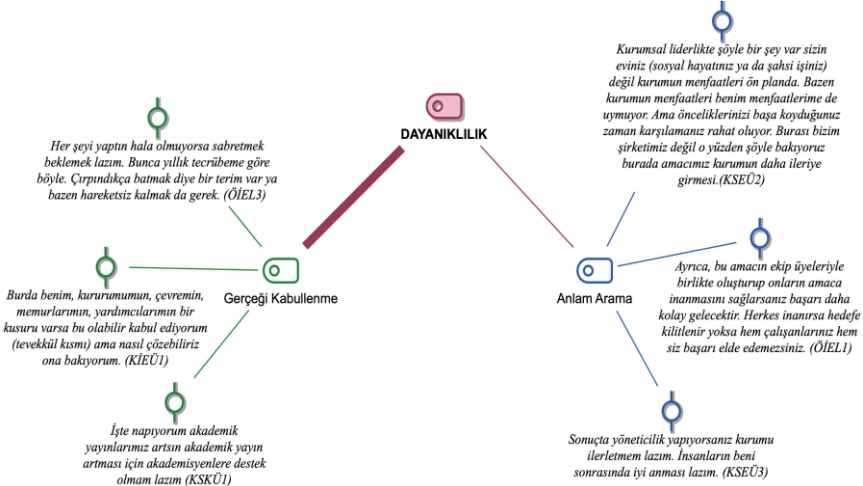
Katılımcıların, liderin anlamlı bir amaca sahip olmasına ilişkin görüşleri ise dayanıklılık teması kapsamında değerlendirilmiştir. Dayanıklılık temasına ait kodlar ve katılımcı yorumları Şekil 7'de özetlenmiştir.

Şekil 7. Dayanıklılık Kodları ve Görüş Sayıları

Dayanıklılık teması kapsamında, liderin anlamlı bir amaç edinmesine dair katılımcı görüşleri; *anlam arama* kodu altında, karşılaşılan zorluklara yönelik bakış açılarını yansıtan görüşler ise *gerçeği kabullenme* kodu altında incelenmiştir. Bu ana kodlar, katılımcı yorumlarında benzer sıklıkta ele alınmış olmakla birlikte *gerçeği kabullenme* kodunun biraz daha öne çıktığı gözlemlenmiştir. Anlam arama kodu altında *iyi hatırlanma*, *eylem planına yönelme*, *ortak amaç bilinci* ve *kurumsal başarı* alt kodları oluşturulmuştur. Katılımcıların anlam arama ile ilgili görüşleri, kurumsal başarı alt kodunda yoğunlaşmıştır. *Gerçeği kabullenme* altında ise çalışanlara destek ve sorunları anlamlandırma alt kodları ön plana çıkmış, özellikle sorunları anlamlandırma konusuna vurgu yapılmıştır. Şekil 8’de bu kodlara yönelik katılımcıların görüşleri özetlenmiştir.

Şekil 8. Dayanıklılık Temasına İlişkin Olarak Katılımcı Görüşleri

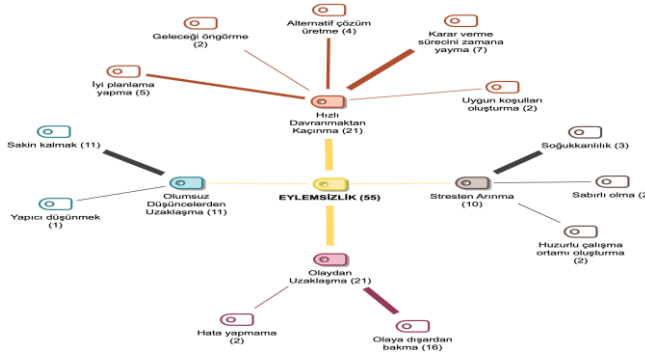
Kamu ve özel sektör yöneticilerinin tamamı, liderlik sürecinde anlamlı bir amaca sahip olmanın gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Kamu ve özel

sektörde birer yönetici, iyi hatırlanmak istedikleri için anlamlı bir amacın olması gerektiğinden söz etmişlerdir. Kamu yöneticileri, eylem planına yönelmenin de önemli olduğunu belirtirken özel sektör yöneticileri bu konuya değinmemişlerdir. Ancak ortak amaç bilinci ve kurumsal başarı konularında hem kamu yöneticileri hem de özel sektör yöneticileri görüş belirtmişlerdir. Benzer şekilde gerçeği kabullenme kodu altında kamu ve özel sektör yöneticilerinin tamamı görüş belirtmişlerdir. Sektör ayrımı olmaksızın katılımcılar, sorunları anlamlandırma ve çalışanlara destek olma hususlarına değinerek gerçeği kabullenmenin gerekli olduğundan bahsetmişlerdir.

4.2.5. Eylemsizlik

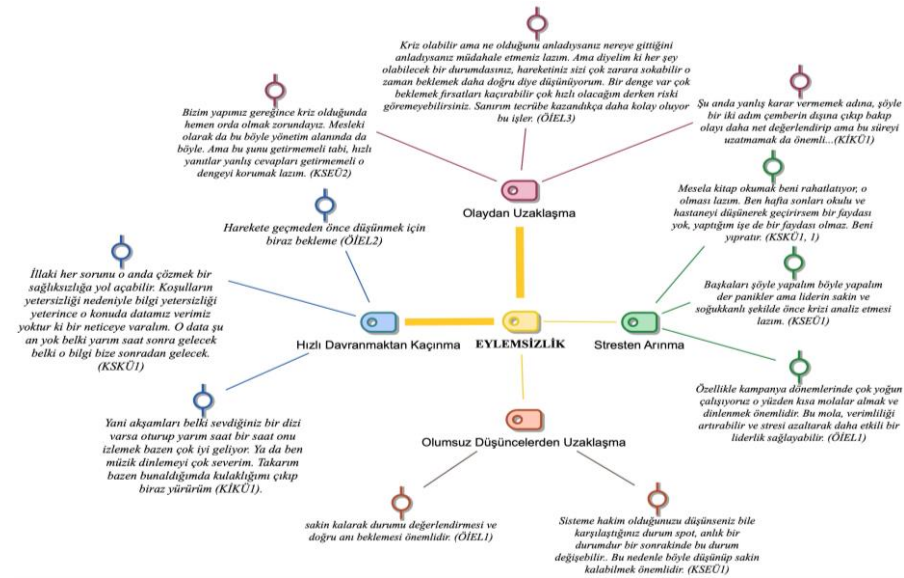
Yöneticilerin eylemsizlik temasına yönelik görüşleri doğrultusunda oluşturulan kodlar ve alt kodlar Şekil 9’da gösterilmiştir.

Şekil 9. Eylemsizlik Kodları ve Görüş Sayıları

Katılımcılar, bir sorun ya da kriz karşısında bazen hiçbir şey yapmadan eylemsiz kaldıklarını belirtmişlerdir. Eylemsiz kalma tercihlerindeki amaçlar; hızlı davranıp hata yapmamak, streten uzaklaşıp düşünebilmek, olaydan uzaklaşarak dışardan bakabilmek ve olumsuz düşüncelerden uzaklaşarak yapıcı yaklaşabilmek şeklinde özetlenebilir. Bu çerçevede eylemsizlik teması altında *hızlı davranmaktan kaçınma*, *stresten arınma*, *olaydan uzaklaşma* ve *olumsuz düşüncelerden arınma* olmak üzere dört alt kod belirlenmiştir. Katılımcılar en fazla hızlı davranmaktan kaçınmak ve olaydan uzaklaşmak için eylemsizliği tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların görüşleri doğrultusunda belirlenen ortak kod yorumları ve katılımcı bilgileri, Şekil 10’da özetlenmiştir.

Şekil 10. Eylemsizlik Temasına Yönelik Katılımcı Görüşleri

Kamu yöneticileri ve özel sektör yöneticileri ortak görüşler çerçevesinde eylemsizliği; hızlı davranmaktan kaçınma, olaydan uzaklaşma, stresten arınma ve olumsuz düşüncelerden uzaklaşma sebepleriyle tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Hızlı davranmaktan kaçınma alt kodu içinde kamu yöneticileri çoğunlukla alternatif çözüm üretebilme ve karar verme sürecini zaman yarma konularından bahsetmişlerdir. Bununla birlikte bir kamu yöneticisi iyi planlama yapma ve uygun koşulları oluşturma amacıyla hızlı davranmaktan kaçınmak için eylemsizliği tercih ettiğini belirtmiştir. Özel sektör yöneticileri ise çoğunlukla iyi bir planlama yapabilmek ve geleceği öngörmek amacıyla hızlı davranmaktan kaçındıklarını söylemişlerdir. Ayrıca Özel sektörden iki katılımcı ise alternatif çözüm üretebilmek, karar verme sürecini zamana yaymak ve uygun koşulları oluşturmak amacıyla hızlı davranmaktan kaçındığını belirtmişlerdir.

Olumsuz düşüncelerden uzaklaşma alt kodu içinde kamu ve özel sektör yöneticilerinin tamamı sakin kalmaktan bahsederken, özel sektörden bir katılımcı, yapıcı düşünebilmek için olumsuz düşüncelerden uzaklaşmak gerektiğine değinmiştir.

Olaydan uzaklaşma alt kodunda kamu ve özel sektör yöneticileri ortak olarak olaylara dışardan bakabilmek için olaydan uzaklaşılması gerektiğini düşünmektedir. Bununla birlikte kamu yöneticilerinden iki katılımcı hata yapmamak için de olaydan uzaklaşmak üzere eylemsiz kalınması gerektiğini belirtmiştir.

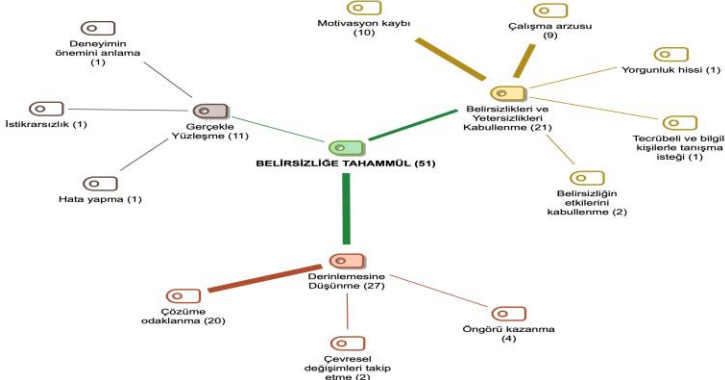
Son olarak *stresten arınma* alt kodunda özel sektör yöneticileri huzurlu bir çalışma ortamının oluşturulabilmesi ve sabırlı olunabilmesi için stresten arınmak üzere eylemsiz kaldıklarını belirtmiştir. Kamu yöneticileri ise bunlara

ilaveten soğukkanlı hareket edebilmek için de stresten arınmanın gerekli olduğuna değinmişlerdir.

4.2.6. Belirsizliğe Tahammül

Negatif yeteneklere ilişkin altıncı tema, belirsizliğe tahammül şeklinde isimlendirilmiştir. Şekil 11’de belirsizliğe tahammül temasına yönelik kodlar ve görüş sayıları sunulmuştur.

Şekil 11. Belirsizliğe Tahammül Kodları ve Görüş Sayıları

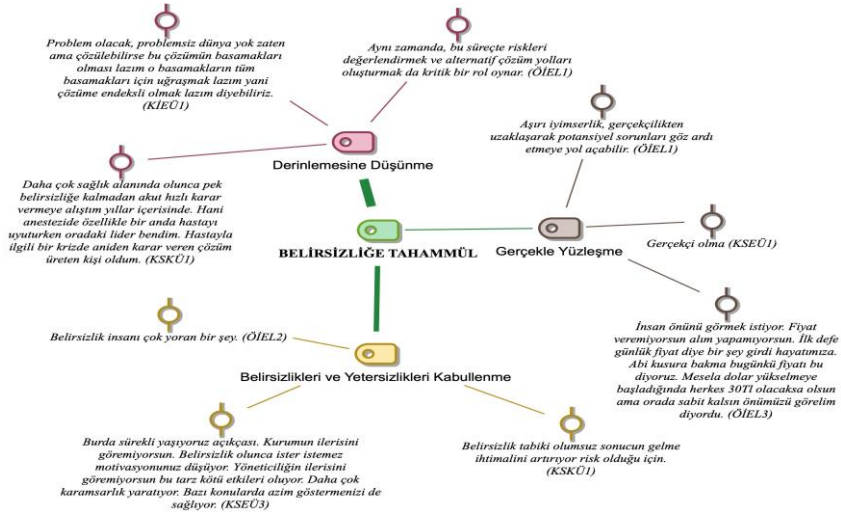

Belirsizliğe tahammül teması altında *derinlemesine düşünme*, *belirsizlikleri ve yetersizlikleri kabullenme* ve *gerçekle yüzleşme* olmak üzere üç ana kod oluşturulmuştur. Katılımcıların görüşleri doğrultusunda en fazla derinlemesine düşünme koduna yer verildiği görülmektedir. *Derinlemesine düşünme* kodu altında çözüme odaklanma, çevresel değişimleri takip etme ve öngörü kazanma olmak üzere üç alt kod yer almaktadır.

Belirsizlikleri ve yetersizlikleri kabullenme kodu altında motivasyon kaybı, çalışma arzusu, yorgunluk hissi, tecrübeli ve bilgili kişilerle tanışma isteği ve belirsizliğin etkilerini kabullenme şeklinde beş alt kod yer almaktadır.

Gerçekle yüzleşme ana kodu altında ise deneyimin önemini anlama, istikrarsızlık ve hata yapma şeklinde üç alt kod oluşturulmuştur. Belirsizliğe tahammül temasının kodlarına yönelik katılımcı görüşleri Şekil 12’de özetlenmiştir.

Şekil 12. Belirsizliğe Tahammül Temasına Yönelik Katılımcı Görüşleri

Özel sektör yöneticileri, belirsizlik koşulları altında deneyimin önemini anlama, istikrarsızlık ve hata yapma durumlarıyla karşılaştığında gerçekle yüzleşmek gerektiğini belirtmişlerdir. Kamu yöneticileri ise gerçekçi olma durumundan bahsetmişler ancak detaylı açıklama yapmamışlardır. *Derinlemesine düşünme* kodu altında kamu ve özel sektör yöneticileri, ortak şekilde olaylar karşısında çözüme odaklanarak derinlemesine düşünmek gerektiğini belirtmişlerdir. Bununla birlikte özel sektör yöneticilerinin tamamı ve kamu yöneticilerinden bir katılımcı, çevresel değişimleri takip etme ve öngörü kazanma yoluyla da derinlemesine düşünmenin gerekliliğine değinmişlerdir. Kamu yöneticileri; belirsizlikleri ve yetersizlikleri kabullenmenin belirsizliğin etkilerini de kabullenmeyi sağladığını; bununla birlikte tecrübeli ve bilgili kişilerle tanışma isteği ve çalışma arzusu yarattığını ancak belirsizliklerin etkisiyle motivasyon kaybına da sebep olduğunu belirtmişlerdir. Özel sektör yöneticileri ise çalışma arzusu yarattığını ancak motivasyon kaybına ve yorgunluk hissine sebep olduğunu belirtmişlerdir.

Çalışma bulguları itibariyle tüm katılımcılarla yapılan görüşme sonuçları dikkate alındığında toplan 256 anlamlı görüş ve 6 ana tema ortaya çıkmıştır. Bu temalar içinde 27 adet birinci seviye alt kod, 57 adet ikinci seviye alt kod ve 3 adet üçüncü seviye alt kod yer almaktadır. Katılımcıların görüşleri itibariyle en sık kullanılan kelimelerle bir kelime bulutu hazırlanarak Şekil 13'te sunulmuştur.

motivasyon ve cesaret gibi özelliklerin önemini vurgulamaktadır. Vizyoner bakış açısı, liderin esnek ve proaktif olmasına ve böylece olumsuz bir durum ortaya çıkmadan önce önlem olarak kontrolü kaybetmemelerine olanak sağlar. Bu, değişimi ve mevcut koşulları fark edebilecek düzeyde yüksek bir farkındalığın önemini vurgulamaktadır. Aynı zamanda, olayların gidişatını analiz edebilecek düzeyde analitik bir zekaya sahip olmaları gereklidir. Liderlik sürecinin, yalnızca tek başına yürütülebilecek bir yol olmadığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle, liderlerin açık bir iletişim ağı oluşturabilmesi ve gerektiğinde ikna yeteneklerini kullanabilmesi önemlidir. Kararlılık, takipçilerin motivasyonu açısından değerli olup azimli, net bir tutum sergilenmesini ifade etmektedir. Ayrıca ilham verme, güven oluşturma, olaylar karşısında sakin kalabilme ve çalışkanlık özellikleri, takipçilerin motivasyonunu artırmanın anahtar unsurlarıdır. Tarafsızlık ve gerektiğinde risk alabilme cesareti, güçlü bir benlik algısının geliştirilmesinde önemli rol oynar. Tüm bu unsurlar, bireylerin karmaşık durumlarda sabırlı ve sakin kalabilmelerine olanak sağlamakta ve bireyin dayanıklılığını artırmaktadır.

Araştırma katılımcılarının ifadelerinden hareketle liderlerin karşılaştıkları sorunlara çözüm bulma sürecinde kritik bir rol oynayan ikinci yetenek olarak *eleştirel düşünme* ön plana çıkmaktadır. Varsayımların ve alternatiflerin titiz bir şekilde incelemesi, yanıltıcı veya hatalı bilgilerin elenmesi ve olayların derinlemesine analiz edilmesi süreci olarak tanımlanabilen eleştirel düşünme yeteneği; katılımcılar tarafından *yeterli bilgiye ulaşma*, *olayları analiz etme* ve *yanıltıcı bilgileri ayıklama* ile ilişkili olarak değerlendirilmiştir. Eleştirel düşünme, bir konuyu tam olarak anlayabilmek için yeterli ve güvenilir bilgiye ulaşma sürecini içermektedir. Bu araştırma süreci sonucunda elde edilen bilgilerin ise derinlemesine analiz edilmesi gerekmektedir. Diğer bir deyişle bilgiler, mantıksal ve tutarlı bir şekilde değerlendirilmeli ve çeşitli perspektiflerden ele alınmalıdır. Tüm bu unsurlar, bireylerin belirsizlik ve karmaşıklık içerisinde sabırlı ve objektif kalmalarını sağlayarak negatif yeteneği desteklemektedir. Ayrıca olayları derinlemesine analiz edip mantıklı sonuçlara ulaşabilme açısından da önem taşımaktadır. Çalışmada elde edilen bulgular Alvesson ve Spicer'in (2016) eleştirel düşünmenin, negatif yetenek açısından merkezi bir öneme sahip olduğunu vurguladıkları çalışmaları ile uyumludur. Yazarlar, sorunları anlama ve gerektiğinde kararları yeniden değerlendirme sürecinde, mevcut iddiaların ve argümanların sorgulanması için *bu durumda ne oluyor?* ve *diğerleri ne yapıyor?* gibi soruların sorulması gerektiğini belirtmektedir.

Katılımcıların görüşlerine göre, liderlerin sahip olduğu negatif yeteneğin diğer bir alt boyutu ise *deneyime açıklıktır*. Deneyime açıklık, bireyin yeni deneyimler yaşamaya ve farklı bakış açılarını öğrenmeye istekliliğini ifade etmektedir. Bu bağlamda, liderlerin yeni bilgiler edinme konusunda sürekli bir arzuya sahip olmaları ve bu sayede takipçilerinin gelişimine katkıda bulunabilecek uygulamalara yönelmeleri beklenir. Deneyime açıklık, katılımcılar tarafından *yetki devri* ve *öğrenme arzusu* ile

ilişkilendirilmiştir. Boş zamana sahip olmak, öğrenme süreci için gereken zamanı ve dikkati ayırabilmek açısından kritik bir unsurdur. Bu bağlamda yetki devri, yöneticinin günlük ve rutin işlerden nispeten kendisini ayırıştırarak asıl önemli konulara odaklanabilmesine imkân sağlayan temel örgütsel araçlardan biri olarak değerlendirilebilmektedir. Araştırmada bazı katılımcıların, çalışanlarını desteklemek amacıyla yetkilerini sık sık devrettiklerini ifade etmeleri, deneyime açık liderlerin, zorlukları gelişimin bir parçası olarak kabul ederek liderlik sürecinden keyif alabileceklerini göstermektedir. Ayrıca Öztürk'ın (2023), çevik liderlerin özelliklerine odaklandığı çalışmasında yer alan bulgular, belirsizlik ortamında hareket edebilen ve gerekli değişimlere adapte olan çevik liderlerin, negatif yeteneklere sahip olduğunu dolaylı olarak desteklemektedir.

Çalışma kapsamında, liderlerin negatif yeteneklerinden birisi de *dayanıklılık* olarak belirlenmiştir. Bireylerin zorluklar ve belirsizlikler karşısından sabırlı ve dirençli kalmalarını sağlayan dayanıklılık, negatif yeteneği destekleyen önemli bir unsurdur. Elde edilen bulgular, dayanıklı liderlerin iki belirleyici karakteristiği olduğunu göstermiştir: *yaşamın anlamını arama* ve *gerçeği kabullenme*. Anlam arama, bireylerin belirsizlikler içerisinde hedefe odaklı kalabilmelerini sağlarken, gerçeği kabullenme ise etkili çözüm yollarının bulunabilmesi için sorunun objektif olarak ortaya konması açısından önem taşımaktadır. Liderlik sürecinde, gerçeği olduğu gibi kabul edip yola devam etmek kolay gibi görünmekle birlikte aslında zor bir duygu durumudur. Çünkü çoğu insan, sonuçlar üzerinde etkili olamayacakları durumlarda bile kontrol etmeye çalışmaktadır. Bu durum, liderin bakış açısının kendisinin yanı sıra tüm takipçilerini de etkilemesi bakımından ayrıca önem taşımaktadır. Ayrıca dayanıklı liderler, ortak amaç bilinci etrafında eylem planlarına yönelmek ve kurumsal başarı kazanabilmek için anlam arayışlarında ısrarcıdır. Başarılı bir liderliğin temeli, olumsuz olaylardan anlam çıkarabilme ve en zor durumlarda bile öğrenme arzusunu sürdürülebilen yeteneğine bağlıdır.

Negatif yeteneğin özelliklerinden birisi olarak isimlendirilen *eylemsizlik*; kişinin aklına gelen ilk düşünceye göre hareket etmeden ya da olumsuzluğa teslim olmadan, kendi duygu ve düşüncelerini dikkatli bir şekilde deneyimlemeye izin vermesi anlamına gelmektedir. Katılımcılar, eylemsizliği *hızlı harekete geçme eğiliminden kaçınma*, *durumdan uzaklaşma*, *stresi azaltma* ve *olumsuz düşüncelerden uzak durma* kavramlarıyla ilişkilendirmiştir. Simpson vd. (2002, s. 1209) negatif yeteneğin, liderin sınırlarını zorlama noktasına gelen durumların yarattığı harekete geçme ve hızlı davranma baskısına direnme gücü verdiğini belirtmektedir. Liderler, belirsizlik ya da ikilem içinde kaldıklarında uygun koşulların oluşmasını bekleyerek karar verme sürecini zamana yayabilir. Böylece iyi bir planlama yaparak uygun koşulları oluşturmak, geleceği öngörebilmek ya da alternatif çözümler üretebilmek mümkündür. Aynı zamanda arafta kalmanın ya da ne yapacağını bilememenin yaşattığı stresin üstesinden gelerek sabırlı

davranmak, soğukkanlı olabilmek ve huzurlu bir çalışma ortamı oluşturabilmek için eylemsizliğe ihtiyaç duyulabilmektedir.

Yaratıcı dūřunebilmek ve sakin kalabilmek için öncelikle olumsuz dūřuncelerin yarattıđı olumsuzluklardan da arınmak gerekir. Olumsuz dūřuncelerden arınabilmenin yolu ise bazen olaylardan uzaklařmaktan geçmektedir. Hızlı karar verip hata yapmak yerine nc bir kiři gibi olaya dıřarıdan bakabilmek gerekir. Bu bađlamda eylemsizlik, pasif ve kaderci bir yaklařımdan ziyade aktif ve bilinçli bir tercihi ifade etmektedir. Bu, kiřinin hareket yönünü belirleyebilmek için ihtiyaç duyduđu zamanı kendisine bahřetmesidir. Bu anlamda, eylemsizlik negatif yeteneđin en kritik unsurlarından birini oluřturmaktadır.

Son olarak, liderlerin negatif yetenekler arasında özellikle *belirsizliğe tahammül etme* kabiliyetinin de önemli bir yer tuttuğu tespit edilmiştir. Karar alma süreçlerindeki belirsizlik, liderin eksik bilgilerle hızlı ve etkili kararlar almak zorunda kalmasına ve liderin üzerindeki baskının artmasına neden olabilmektedir. Liderin, bu baskılara direnebilmesi için aceleci kararlar vermekten sakınarak hız ile dikkat arasında denge kurması ve kısa-uzun vadeli hedefleri eř zamanlı olarak gözeterek hareket etmesi gerekmektedir. Belirsizliđe tahammül, *belirsizlikleri ve kendi yetersizliklerini kabullenmeyi ve gerçeklerle yüzleşmeyi* gerektirmektedir. Belirsizlikleri ve yetersizlikleri kabullenme, bireylerin tüm sorulara hemen cevap bulamayacaklarını ve her durumda yeterli bilgiye sahip olamayacaklarını kabullenmelerini ifade etmektedir. Bu kabul, bireylerin mevcut bilgi ve kaynaklarla en iyi şekilde hareket etmelerine olanak sağlamaktadır. Ayrıca, tecrübe ve bilgiye sahip bireylerden destek almak bu süreçte yardımcı olabilmektedir. Belirsizlik arttığında liderler daha fazla bilgi bulma arayışına girebilirler ancak daha fazla bilgi her zaman daha etkili kararların alınmasını garantilemez. Bu bağlamda, liderlerin zaman zaman sezgilere başvurarak bilgi yükünden sıyrılmaları önemlidir. Belirsizliđe dayanıklı liderler, bu durumun getirdiği istikrarsızlıklara karşı deneyimin değerini kavrayabilir ve hatalardan öğrenerek gerçeklerle yüzleşme cesareti gösterebilirler. Sonuç olarak, bu liderler vresel değişimleri izleyerek ve geleceğe yönelik tahminlerde bulunarak analitik dūřunme yeteneklerini geliştirebilirler. Böylece liderin, belirsizlikler ve yetersizliklere karşı esnek ve dayanıklı olması mümkün olmaktadır.

Dwipayana, Darmayanti ve Wijonarko (2022), liderlik ile yetenek arasındaki ilişkiye vurgu yaptıkları çalışmada gerekli yeteneklere sahip olmayan kişilerin liderlik yapamayacağını vurgulamaktadır. Bu kapsamda liderin negatif yeteneğinin, en az pozitif yeteneği kadar önemli olduğu ve kriz yönetiminde kritik bir rol oynadığı unutulmamalıdır. Başarılı liderler, karşı karşıya kaldıkları durumların özelliklerine bağlı olarak kimi zaman kendi başlarına hareket etmeyi veya diğerlerini sessizce gözlemlemeyi tercih edebilmektedir. Bu davranışsal çeşitlilik, liderliğin kesin ve tek bir yolu

olmadığını ortaya koymaktadır. Bu tür ikilemleri yönetebilmek ise güçlü bir karakter ve sağlam bir inanç sistemini gerektirmektedir.

Bu araştırmanın bulguları ışığında, liderlik süreçleri hakkında çeşitli tavsiyelerde bulunmak mümkündür. Negatif yetenek, bilimsel bir teknikten ziyade, sürekli pratik gerektiren ve muhtemelen tam anlamıyla hâkim olunamayacak bir sanat olarak ele alınmalıdır. Lider, bu sürecin yardımıyla kendisi, takipçileri ve çevresiyle daha derinlemesine ilişkiler geliştirme fırsatı bulacaktır. Bu bağlamda, negatif yeteneğin geliştirilmesine yönelik aşağıdaki öneriler göz önünde bulundurulabilir:

- Hız kültürünün yeniden gözden geçirilmesi yoluyla yavaşlamanın ve kendini akışa bırakmanın önemini anlamak amacıyla mindfulness vb. meditasyon ve farkındalık yöntemlerden yararlanabilir. Belirsizliğe ve bilinmezliğe açık olmayı teşvik eden meditasyon ve farkındalık uygulamaları, bireyin anı yaşamasını ve her türlü durum karşısında zihinsel esneklik kazanmasına yardımcı olacaktır.
- Eleştirel düşünme ve analiz becerilerini geliştirmeye yönelmek de bu açıdan etkili sonuçlar elde edilmesine yardımcı olabilmektedir. Bu tarz eğitimler, bireyin farklı perspektifleri değerlendirmelerini ve karmaşık durumları analiz edebilmelerine olanak sağlar.
- Yaratıcı yazma ya da sanatsal alanlara yönelme de başka bir alternatif olarak değerlendirilebilir. Ayrıca felsefi diyalog ve tartışmalar da negatif yeteneğin geliştirilmesinde önemli bir rol oynayabilir. Bu tür etkileşimler, bireylerin kendi düşüncelerini sorgulamalarına ve farklı bakış açılarına açık olmalarına yardımcı olacaktır.

Bu çalışmada liderlere yönelik tavsiyelerin yanı sıra, bazı metodolojik sınırlılıkların da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. İlk olarak, araştırma görüşme tekniği ile sınırlı sayıda yöneticinin katılımı üzerine kurulmuştur, bu da elde edilen bulguların genellemeye açık olmayabileceğini işaret etmektedir. Dolayısıyla, geniş katılımlı ek çalışmaların bu bulguları desteklemesi önerilmektedir. Ayrıca, katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmeler, onların kişisel yönetim deneyimleri üzerine odaklanmış olduğundan, farkında olmadıkları yönetimsel davranışlar hakkında tam bir bilgi elde edilememiş olabilir. Gelecek araştırmalarda, çalışanların yöneticilerine ilişkin algılarının da dikkate alınması faydalı olacaktır.

Araştırmacılar tarafından yapılan alan yazın taraması, yönetim alanında negatif yetenek konusunda yeterli araştırma bulunmadığını göstermiştir, bu da mevcut çalışmanın bulgularının doğrudan karşılaştırılabileceği başka araştırmalara ulaşımı kısıtlamaktadır. Bu bağlamda hem bulguların karşılaştırılabilirliği hem de yönetim literatüründeki bu eksikliğin giderilmesi için ek araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle, liderlerin negatif yetenekleri üzerine odaklanan gelecek çalışmaların, bu araştırmanın kurduğu temel üzerine inşa edilerek genellenebilirliklerine katkıda bulunması önemlidir. Ancak negatif yetenekleri belirlemeye yönelik geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş herhangi bir ölçeğin olmadığı göz önünde

bulundurulursa öncelikle negatif yetenek ölçęinin geliştirilmesine yönelik olarak yapılacak çalışmalar alan yazına katkı sağlayacaktır. Ayrıca öğrenen ve dijital örgütler gibi değişim ve belirsizliğin hâkim olduğu örgüt türlerinde liderlerin negatif yeteneklerinin incelenmesi, bu alandaki bilgi birikimine önemli katkılar sağlayabilir. Liderlerin negatif yeteneklerini nasıl geliştirebilecekleri üzerine yapılan araştırmalar, yönetim literatüründeki bu konudaki temelleri pekiştirecektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Gökben Bayramoğlu: %40, Nida Palabıyık: %30, Emre Uysal: %30

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, Yozgat Bozok Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan izin (19.10.2022 / 37/17) alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Gökben Bayramoğlu: %40, Nida Palabıyık: %30, Emre Uysal: %30

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethics committee approval (19.10.2022 / 37/17) was obtained from Yozgat Bozok University Ethics Committee for the purpose of carrying out this study approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Bayramoğlu, G., Palabıyık, N., Uysal, B. (2024). Liderliğin çirkin ördek yavrusu: Negatif yetenek. *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 573-609. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1445065>

Kaynakça

- Alvesson, M. & Spicer, A. (2016). *Aptallık paradoksu: İş hayatında işlevsel aptallığın gücü ve tuzakları* (Çev. L. Tayla). İstanbul: Paloma.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemlerini ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 231-274.
- Bennis, W. (2009). *On becoming a leader*. New York: Basic Books.
- Bion, W. R. (1970). *Attention and interpretation*. London: Karnac.
- Brenner, G. H. (2021, 18 Ekim). *Building "negative capability" to unlock hidden potential*. 08 Temmuz 2022 tarihinde <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/experimentations/202110/building-negative-capability-unlock-hidden->

- Gunlaugson, O. (2021). Developing presencing leadership acumen through five negative capability informed practices. *The Journal of Values Based Leadership*, 14(2), 1-19. <http://dx.doi.org/10.22543/0733.142.1369>
- Han, B. C. (2020). *Yorgunluk toplumu* (Çev. S. Yalçın) İstanbul: Açılım.
- Han, B. C. (2020). *Şeffaflık toplumu* (Çev. H. Barışcan) İstanbul: Metis Yayınları.
- Heifetz, R. A., Grashow, A. & Linsky, M. (2011). Liderler için hayatta kalma rehberi (Çev. M. İnan). R. A. Heifetz & M. Linsky (Ed.), *HBR's 10 must read: Değişim* içinde (s. 133-158). İstanbul: Optimist Yayınları.
- Heifetz, R., Grashow, A. & Linsky, M. (2020). (Kalıcı) krizde liderlik (Çev. Ü. Şensoy). *HBR's 10 must reads: Güçlü liderlik* içinde (s. 69-84). İstanbul: Optimist Yayınları.
- Jones, G. (2019). İyilerin iyisi nasıl daha iyi hale gelir? (Çev. Ü. Şensoy). *Yönetim ve Psikoloji: Harvard Business Review'den en etkili insan yönetim fikirleri* içinde (s. 7-19). İstanbul: Optimist Yayınları.
- Marshall, C. & Rossman, G. (2016). *Designing qualitative research* (6 bs.). Thousand Oaks, California: SAGE Publications.
- Öztırak, M. (2023). The moderator role of organizational learning in the relationship between agile leadership and organizational agility, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 58(3), 2007-2026. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.23.08.2171>
- Saggurthi, S. & Thakur, M. (2016). Usefulness of uselessness: A case for negative capability in management. *Academy of Management Learning & Education*, 15(1), 180-193. <http://dx.doi.org/10.5465/amle.2013.0250>
- Schmid, W. (2012). *Mutsuz olmak: Bir yüreklendirme* (Çev. T. Bora). İstanbul: İletişim.
- Simpson, P., French, R. & Harvey, C. (2002). Leadership and negative capability. *Human Relations*, 1209-1226. <https://doi.org/10.1177/0018726702055010081>
- Sobel, A. & Panas, J. (2015). *Güçlü sorular: İlişkiler kurun, yeni işler kazanın ve insanları etkileyin* (Çev. S. Yeniçeri). İstanbul: Beyaz Yayınları.
- Starr, N. C. (1966). Negative capability in Keats's diction. *Keats-Shelley Journal*, 15, 59-68.
- Strauss, A. & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*. Newbury Park: Sage.
- Unterhalter, E. (2017). Negative capability? Measuring the unmeasurable in education. *Comparative Education*, 53(1), 1-16. <https://doi.org/10.1080/03050068.2017.1254945>

- Warr, P. (2020). *Mutluluk psikolojisi* (Çev. E. Tanıl). İstanbul: Routledge, Nobel Yaşam.
- Yerushalmi, H. (2019). Negative capability, heuristics and supervision. *British Journal of Psychotherapy*, 35(2), 290-304. <https://doi.org/10.1111/bjp.12458>
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. bs.). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Extended Abstract

The concept of negative capability, introduced by John Keats and defined as "the ability to exist comfortably with uncertainties, mysteries, and doubts, without reaching out for the certainty and logic," holds significant relevance in the field of leadership. While positive capabilities are typically associated with an individual's knowledge, skills, competencies, and expertise, leadership often aligns with a paradigm of knowledge-based work, action, and success. In this context, "not knowing" is frequently deemed unacceptable and even shameful. However, there exists an alternative perspective on leadership founded on the principles of ignorance, inaction, and lack of control. Negative capability represents this alternative dimension by enabling creative solutions in challenging conditions. While positive capability directs an individual towards a specific mode of action, negative capability refers to the ability to remain steadfast and undistracted in the face of adverse conditions or information encountered during the action process (French, Simpson and Harvey 2009).

This research aims to conduct a comprehensive examination of the concept of negative capability, establish its theoretical foundation, and investigate the behaviors related to negative capabilities of leaders in executive positions in the workplace. The methodology of the research has been designed in accordance with the qualitative research methods outlined by Marshall and Rossman (2016). The scope of the research encompasses managers in organizations operating in both the public and private sectors. Given the breadth of the research universe, it was not feasible to access the entirety, necessitating the selection of a sample. For the purpose of achieving an in-depth understanding in qualitative research, purposive sampling, a non-probabilistic sampling method aimed at maximizing diversity, was chosen (Baltacı, 2018, p. 246; Büyüköztürk et al., 2020, p. 92). The study was concluded with a total of 10 participants, deemed sufficient in terms of data collection and saturation.

Based on the views of ten selected managers from the public and private sectors, this study identifies six key characteristics of the negative capability dimension that are often overlooked in the leadership literature. These

characteristics are identified as a strong self-perception, critical thinking, openness to experience, resilience, inaction, and tolerance of uncertainty. The scope of these characteristics has been defined considering the common themes emphasized by the participants. The nine sub-components of a strong self-perception are defined as self-belief, foresight, high awareness, analytical intelligence, communication skills, impartiality, determination, motivation, and courage.

Under critical thinking, the codes of accessing sufficient information, analyzing events, and filtering misleading information are emphasized. Openness to experience defines the willingness to delegate authority and the desire to learn, indicating openness to development and change. The characteristic of resilience is associated with the search for the meaning of life and acceptance of reality. Inaction encompasses avoiding the tendency to act hastily, distancing from the situation, reducing stress, and staying away from negative thoughts. Lastly, tolerance of uncertainty expresses accepting uncertainties and one's own inadequacies and facing realities. This study finds that a leader's negative capability is as crucial as positive capabilities and can play a critical role in crisis management. According to the recommendations presented in this research, the development of leaders' negative capabilities can be supported through the following strategies:

-Utilizing meditation and mindfulness techniques to grasp the value of slowing down and letting oneself go with the flow by re-evaluating the culture of speed. Such practices enable individuals to experience the present moment, thereby gaining mental flexibility in any situation.

-Enhancing critical thinking and analytical skills can improve individuals' ability to evaluate different perspectives and solve complex situations. Training programs designed for this purpose can contribute to the development of these skills.

-Engaging in creative writing or artistic activities can be considered as another alternative. Furthermore, philosophical dialogue and discussions can play a significant role in developing negative capability by helping individuals question their thoughts and remain open to different perspectives.

Literature review reveals that there is insufficient research on negative capability in the field of management, making it challenging to compare the findings of this study with other research. Therefore, additional research is needed to ensure the comparability of findings and to address the gaps in management literature. Future studies focusing on leaders' negative capabilities, building upon the foundations established by this research, are essential for enhancing generalizability. Considering the absence of a valid and reliable scale for measuring negative capability, initial efforts should focus on developing a negative capability scale to contribute to the academic literature. Moreover, examining the negative capabilities of leaders in organizational types such as learning and digital organizations, where change and uncertainty prevail, can provide valuable contributions to the knowledge

base in this field. Research on how leaders can develop their negative capabilities will assist in strengthening the foundational knowledge in management literature.

TEKNOLOJİ TRANSFER OFİSİ HİZMETLERİNİN AKADEMİSYENLERİN AR-GE YETENEKLERİNE ETKİSİ VE MEMNUNİYETLERİNİN ANALİZİ*

Tuğba BAYDENİZ** & Vesile KÜÇÜK*** & Hüseyin GÖKAL****

Öz

Teknoloji Transfer Ofisleri, üniversiteler, araştırma-geliştirme merkezileri ve özel sektör iş birliği ile hayata geçirilmesi planlanan buluş, fikir ve yeniliklerin teşvik edilmesine yardımcı olan ve elde edilen araştırma sonuçlarının ticarileştirilmesi ve endüstriyel kullanıma yönlendirilmesi için çalışan birimlerdir. Araştırmacıların buluşlarının endüstriyel uygulamalara yönelik daha fazla çıktı vermesini sağlaması bu birimin en önemli katkısıdır. Bu çalışma ile akademisyenlerin Araştırma ve Geliştirme alanında çalışmalar yaptıkları durumda veya alana ilişkin çalışmalara katılımları söz konusu olması durumunda birimin hizmetlerinden faydalanma ve memnuniyet durumlarına ilişkin olarak 294 akademisyene anket uygulaması yapılarak Teknoloji Transfer Ofisi hizmetlerinden yararlanma ve memnuniyet düzeylerini ölçmek ve elde edilen veriler ışığında Araştırma ve Geliştirme farkındalıklarına ve yeteneklerine olan etkileri istatistiksel olarak analiz edilmiştir. Bu araştırmanın evrenini Türkiye Cumhuriyeti / İstanbul ilinde, Devlet Üniversitesi ve Vakıf Üniversitelerinde görev yapmakta olan akademisyenler oluşturmakta olup çalışmanın tüm alt problemlerine yanıt aramak amacıyla Nicel araştırma yöntemi ve araştırma sürecinde, toplanan veri analizinde “T testi”, “ANOVA” analizleri kullanılmıştır. Ayrıca verilerin analizinde SPSS 24 yazılımı kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Araştırma ve Geliştirme, Teknoloji Transfer Ofisi, Akademisyen, Yetenek, Bağımsız Örneklem T-Testi ve Anova.

* Bu makale yüksek lisans tezinden çıkarılmıştır.

** tugbabaydeniz@outlook.com.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9999-1187>

*** Dr. Öğr Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Görüntüleme Teknikleri Programı, vekucuk@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8186-1563>

**** Öğr.Gör., İstinye Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Bilgisayar Teknolojileri Programı, huseyin.gokal@istinye.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5687-7715>

ANALYSIS OF THE EFFECT OF TECHNOLOGY TRANSFER OFFICE SERVICES ON THE R&D CAPABILITIES AND SATISFACTION OF ACADEMICIANS

Abstract

Technology Transfer Offices are units that help promote inventions, ideas, and innovations that are planned to be implemented in cooperation with universities, research and development centers, and the private sector. They work to commercialize research results and direct them towards industrial use. The most significant contribution of these offices is that they enable researchers' inventions to provide greater output for industrial applications. In this study, a survey was conducted with 294 academics to assess their utilization of and satisfaction with the services of Technology Transfer Offices in cases where they are involved in Research and Development or related activities. The aim was to measure their utilization and satisfaction levels regarding Technology Transfer Office services, as well as to assess the impact on their awareness and abilities in the field of Research and Development, based on the data obtained. The effects were analyzed statistically. The population for this research consists of academics working at state and foundation universities in Istanbul, Turkey. To address all sub-questions of the study, quantitative research methods were employed, and "T-tests" and "ANOVA" analyses were used to analyze the collected data. Additionally, SPSS 24 software was used for data analysis.

Keywords: Research and Development, Technology Transfer Office, Academician, Talent, Independent Sample T-Test and Anova.

Giriş

Üniversiteler bünyesinde görev alan akademisyenler Ar-Ge'ye ilişkin çalışmalarında bağlı oldukları Yükseköğretim Kurumları'nın çeşitli hizmetlerinden faydalanmaktadır. Bunlardan biri üniversite-sanayi iş birliği aracılığıyla Ar-Ge çalışmaları yapmak iken diğer bir yol ise Teknoloji Transfer Ofisleri vasıtasıyla çalışmalar yürütmektir.

Teknoloji Transfer Ofisleri (TTO'lar) üniversitelerdeki araştırmaların ticarileştirilmesini ve endüstri ile iş birliği yapılmasını teşvik etmek amacıyla kurulmuş birimlerdir. Bu nedenle, akademisyenler için TTO'ların birçok etkisi vardır. Öncelikle, TTO'lar, araştırmacıların çalışmalarını ticarileştirmesi konusunda fırsatlar tanır. Bu sayede, araştırmacılar sadece bilimsel yayınlarda değil, aynı zamanda endüstriyel ortaklarla yapılan sözleşmelerde de başarılı olabilirler. Bu durum, araştırmacıların araştırmalarının daha fazla kaynakla desteklenmesine ve daha fazla dış fon elde etmesine olanak tanır (Özgün Bürken, 2018, s. 23).

İkinci olarak TTO'lar, akademisyenlerin endüstriyel iş birliği yapmalarına yardımcı olur. Bu iş birlikleri, akademisyenlerin endüstriye daha fazla katkıda bulunmalarına ve aynı zamanda endüstriyel ortakların akademik dünyadaki en son araştırmaları kullanmalarına olanak tanır. Bu iş birlikleri,

özellikle endüstriyel ortaklar için araştırma ve geliştirme süreçlerini hızlandırmak ve maliyetleri azaltmak açısından oldukça faydalıdır (Özgün Bürken, 2018, s. 24).

Son olarak TTO'lar, akademisyenlerin teknolojik yeniliklerini ticarileştirme konusunda daha fazla bilgi sahibi olmalarını sağlar. TTO'lar, fikri mülkiyet haklarını koruma konusunda danışmanlık hizmetleri sunabilir ve patent başvurusu yapmalarına yardımcı olabilirler (Güler vd., 2020, ss. 10-13). Ayrıca, TTO'lar araştırmacılara girişimcilik konusunda eğitimler sunarak, teknolojilerini ticarileştirerek başarılı bir şekilde yeni bir işletme kurmalarına da yardımcı olabilirler.

Tüm bu nedenlerden dolayı, TTO'ların akademisyenler üzerindeki etkisi oldukça pozitifdir. O halde Teknoloji Transfer Ofislerinin temel amaçlarını aşağıdaki şekilde sıralayıp özetlemek mümkündür:

- Akademisyenlerin bilimsel araştırmaları esnasında karşılaştıkları sorunlara ilişkin olarak çözümcü stratejiler oluşturmak,
- Üniversite-Sanayi iş birliğini sağlamak,
- Fikri mülkiyet hakları, Ar-Ge, girişimcilik, ürün tasarlama vb. konularda eğitimler düzenlenerek, gerekli bilinçlendirme sağlanıp farkındalık yaratılması,
- Sanayicilerin ve yatırımcıların Ar-Ge çalışmalarında buluşmasını sağlamak,
- Üniversite bünyesindeki akademik-idari personelin ayrıca öğrencilerin buluşlarına ait yurt içi ve yurt dışı geçerli patent belgeleri konusunda destek olmak ve yeni buluşlar konusunda teşvik edici olmaktır.

1. TANIM, TARİHSEL GELİŞİM ve HİZMETLER

Çalışmanın bu kısmında Teknoloji Transfer Ofisi'nin tanımına, Türkiye'deki tarihsel gelişimine ve hizmetlerine değinilecektir.

1.1. Teknoloji Transfer Ofisi (TTO)

Değişen dünya ekolünde gelişen ve gelişmekte olan ülkelerin ürettikleri ürünler, buluşlar ve yenilikler bazında paylaşımının artmasıyla birlikte teknoloji transferine ve teknoloji üretimine olan ilgi artmıştır.

Bu da beraberinde dünya ekonomisine yön vererek teknolojik üstünlüğü elinde tutan ülkeleri ekonomik düzeyde ilk sıralara taşımaya başlamıştır (Öğrü, 2020, s. 2). Teknolojiyi ve bilgiyi elinde tutan ülkeler, bunları ihtiyaç duyan ülkelere satarak ekonomilerini güçlü kılmışlardır. Yapılan bu alışverişlerin sonucunda teknolojinin transfer edilebilirliği gündeme gelmiştir.

Teknoloji transferine ilişkin birçok ara yüz bulunmakla birlikte bu çalışmanın konusunu oluşturan TTO'lar ele alınarak konu hakkındaki çeşitli tanımlara yer verilmiştir. Tanımlamalar arasındaki bir görüşe göre

araştırmalar sonucunda elde edilen buluş ve çıktılarının daha da geliştirilmesini sağlamak ve ticarileştirilmesi amacıyla bir yerden başka bir yere transfer edilmesi olarak ifade edilirken (Dikmen ve Baysal, 2017, s. 38), başka bir görüşte ortaya çıkan inovatif ürünlerin hızlı ve verimli bir şekilde ticarileştirme sürecini kapsayan etkinliklerin yürütüldüğü kuruluş oldukları bilinmektedir. (Yılmaz, 2020, s. 127). Diğer bir görüşte; *elde edilen yeni buluşun, ihtiyacı olan diğer kurum, kuruluş veya şirketler tarafından kullanılmasının sağlanması* " olarak ifade edilirken (Çengel ve Binark, 2019, s. 33) yükseköğretim kurumlarında elde edilen akademik çalışmaların, kurum ve kuruluşların hizmetine sunulması ve finansal bir değer kazanması için faaliyet gösteren birimlerdir denilerek çeşitli tanımlamalar yapılmıştır (Özgün Bürken, 2018, s. 24). Ayrıca "TTO'lar *aracılığıyla, üniversite-sanayi iş birliğinde elde edilen teknolojinin transfer edilmesi, ticarileştirilmesi aynı zaman da buluşların lisanslanmasının sağlanması açısından büyük bir öneme sahip*" olduğu belirtilmektedir (Baydeniz vd., 2023, s. 187).

1.2. Teknoloji Transfer Ofislerinin Türkiye'deki Tarihsel Gelişimi

Türkiye tarihinin büyük bir kısmında tarım ve hayvancılıkla uğraşmış ve ilerleyen zaman içerisinde sanayi ve üretime geçiş gerçekleşmiştir. İlerleyen süreçte sadece bu alanlarda hizmet vermenin ekonomik getirisi ve gelişmişlik düzeyi için yeterli olmadığı anlaşılarak teknoloji devrimine geçiş sağlanmıştır. Bu geçiş esnasında kamu başta olmak üzere üniversiteler ve sanayicilerin iş birliği sayesinde gelişme kaydedilmiştir. Üniversiteler bünyesinde kurulu olan TTO'ların teknolojinin transfer edilmesi konusundaki çalışmaları yıllar içerisinde önemli bir yol kat etmiştir. TTO'ların ülkemizdeki gelişimine ilişkin olarak bir görüşte tarihsel gelişimin başlangıcı olarak 1990 yılında KOSGEB tarafından kurulan kuluçka merkezleri (TEKMER) olduğunu ve ardından TÜBİTAK tarafından 1996 yılında kurulan Üniversite-Sanayi Ortak Araştırma Merkezleri Programı (USAMP) ile ilerleme kaydedildiğini belirtmiştir. 4691 sayılı Kanunun ile 2000 yılının yarısından itibaren ülkemizde TTO'lar faaliyetlerine başlamıştır (Yılmaz, 2020, s. 129). TÜBİTAK tarafından 2013 yılında Üniversite-Sanayi İş birliği alanında yapılan çalışmalar neticesinde söz konusu alanda geliştirme, ilerleme ve destek sağlamak amacıyla TTO Programını başlatmıştır. Diğer kaynaklarda ise Sabancı Üniversitesi bünyesinde kurulan İnovent A.Ş. adlı şirket ile ilk teknoloji transfer merkezi kurularak ülkemizdeki süreç başlamış, ardından 2007 yılında ODTÜ-TTO kurulmuş, bunu da 2008 yılında Hacettepe Üniversitesi bünyesinde kurulan Hacettepe Teknokent Teknoloji Transfer Merkezi (HT-TTM) alanlarına göre ilk olma özelliği taşıdığı bilgisi yer almaktadır. Ülkemizde TTO'ların yaygınlaşması 2012 yılında TÜBİTAK tarafından başlatılan 1513 kodlu Teknoloji Transfer Ofislerini Destekleme Programı ile mümkün olmuştur (Güler vd., 2020, ss. 35-36).

1.3. Teknoloji Transfer Ofislerinin Hizmetleri

Ana hizmeti; girişimcilerin, buluş sahiplerinin ve yenilikçi çalışmaların sonucunda elde edilmiş olan fikirlerin ticarileştirilmesi ve bu ticarileştirme işleminin toplum, ülke ekonomisi ve ilgili üniversitelerin faydasına dönüştürülmesinin sağlamasıdır. Bununla birlikte söz konusu ofislerin başka hizmetleri de bulunmaktadır. (Değerli, 2017, s. 23) Bu hizmetlerin her birini tek tek inceleyecek olursak;

Tanıtım bilgilendirme ve farkındalık: Üniversite içerisinde veya dışında teknoloji transferi ve Ar-Ge kavramının daha anlaşılır olması ve ulusal-uluslararası Ar-Ge fonları konusunda bilgi paylaşımı yapılması bu alanda çeşitli çalıştay, seminer vb. etkinliklerin organize edilmesi, diğer kurum ve kuruluşlar ile teknoloji transferi konusunda iş birliği sağlanması ve söz konusu alanda raporlar düzenleyip üst yönetime sunularak süreçler hakkında bilgi verilmesi,

Proje yazma ve geliştirme: proje hazırlama, süreçleri yürütme ve izleme konusunda ilgili kurum ve kişilere yardımcı olunması ve iş birliklerinin sağlanması, personelin proje yazma konusunda isteklendirilmesi, ürün/hizmetlere ilişkin gerekli fonun sağlanması,

Üniversite-sanayi iş birliği: Üniversite araştırmacılarının bilimsel çalışmalarından doğan bilgiler ile sanayinin mevcut deneyiminin birbiri ile etkili bir şekilde aktarımının sağlanması,

Fikri mülkiyet hakları (patent, faydalı model, tasarım, lisanslama vb.): Üniversitelerdeki akademisyen ve öğrencilerin buluşlarına ait patent geliştirilmesine katkı sağlanması, fikri sınai mülkiyet hakları konularında danışmanlık hizmetleri sunmak ve bulunan bilgi ve buluşları fikri mülkiyet hakları kapsamında koruma ve uygulama alanına aktarma işlemine geçilmesi,

Girişimcilik ve şirketleşme: elde edilen buluş ve patentlerin ticarileştirme faaliyetlerinin yürütülmesi, girişimcilik kavramına yönelik olarak kişileri teşvik etmek ve mevcut durumda olanlara destek olunması ayrıca buluşların uluslararası boyutta iş birliği aracılığı ile ticarileştirilmesinin sağlanmasıdır.

2.TEKNOLOJİ TRANSFER OFİSLERİNE İLİŞKİN ÇEŞİTLİ DEĞERLENDİRMELER

Çalışmanın bu kısmında Teknoloji Transfer Ofislerinin bir kolu olan Kuluçka Merkezlerinin faaliyetlerine, TTO'ların ülkemizdeki yasal çerçevesine ve küresel örneklerine değinilecektir.

2.1. Kuluçka Merkezlerinin Faaliyetleri

Kuluçka Merkezleri küçük çaptaki işletmelerin veya girişimlerin kendini geliştirme imkânı bulduğu bir alandır. Kuluçka Merkezi Teknoparklar ile bütünlüklük bir yapıda çalışmaktadır. Kuluçka Merkezi ile kendini geliştiren

firmalar Teknoparklar aracılığıyla daha da büyüme ve ilerleme imkânı bulmaktadır. Piyasaya ilk etapta atılmadan küçük bir yapı içerisinde faaliyet göstererek temellerini oluşturmak hedeflenmektedir. Bu yapılar bir nevi bir binanın yapılmadan önce zeminine ilişkin fizibilite çalışması gibi öncül bir adımdır. Bu adım ile ileride doğabilecek ekonomik, maddi ve manevi birçok zararın önüne geçilmesi mümkün olmaktadır.

Üniversiteler bünyesinde yer alan Kuluçka Merkezleri buldukları üniversitelerin internet hizmeti, ofis kullanımı, malzeme desteği vb. konularda yararlandığı gibi laboratuvar, kütüphane ve Ar-Ge merkezlerinden de yararlanma imkânı bulmaktadır.

2.2. Yasal Çerçeve ve Teknoloji Transfer Ofisleri

TTO'ların etkinliğinin ve yetkinliğinin artırılması için kanun koyucular aracılığı ile sağlanan destek ve teşvikler bulunmaktadır. Bunların başında 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu gelmektedir. İlgili kanunun Ek Madde 32'si ile söz konusu ofislerin kuruluş amacı belirtilmiştir.

Sermayesinin, BAP ve döner sermaye gelirleri aracılığı ile karşılanabilmesi sağlanmıştır. Ofis bünyesinde çalıştırabilecek personele ilişkin olarak 4857 sayılı Kanun çerçevesinde personel alımının yapılabileceği ve 6735 sayılı Kanun ve ilgili mevzuat hükümleri çerçevesinde yabancı uyruklu personelin de çalıştırılabileceği söz konusu maddede anılmıştır. İhtiyaç olması halinde Yükseköğretim Kurumlarının izni ile öğretim elemanlarının devamlı veya yarı zamanlı olarak çalıştırılabileceği ve çalıştırılma şekline göre ücret düzenlemesinin bulunduğu görülmektedir (2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu, 1981).

TTO'ların kurulumuna ilişkin “*başvuruların ilgili Yükseköğretim Kurumu senatosu tarafından alınan kararın akabinde Yükseköğretim Kuruluna ileildiği, iletilen taleplerin Yükseköğretim Yürütme Kurulunca karara bağlandığı ve Yükseköğretim Yürütme Kurulu tarafından faaliyet izni verilmesi durumunda ilgili yükseköğretim kurumu yönetim kurulu tarafından TTO'ların kurulabileceği*” belirtilmiştir (Yükseköğretim Kurumları Teknoloji Transfer Ofisi Yönetmeliği, 2017).

TTO'ların Yönetim Kurulu “*rektör veya araştırmadan sorumlu rektör yardımcısı ve üniversite senatosunun seçeceği TTO faaliyetleri ile ilişkili deneyimi olan en az altı öğretim üyesinden oluşmaktadır. Yönetim kurulu başkanı, rektör veya araştırmadan sorumlu rektör yardımcısıdır. TTO yönetim kurulu, TTO tam zamanlı çalışanlarından birini TTO müdürü/yöneticisi olarak atar. TTO müdürü/yöneticisi olarak atanacak çalışanın en az lisans mezunu ve TTO süreçleri ile ilgili en az beş yıl deneyimli olması*” gerektiği ve ana şemasının bu şekilde oluştuğu belirtilmiştir (Yükseköğretim Kurumları Teknoloji Transfer Ofisi Yönetmeliği, 2017).

TTO'lara yönelik olarak başta Kalkınma Ajansları ve TÜBİTAK olmak üzere çeşitli uygulama ve esaslar yayınlanarak söz konusu alanda teşvik ve

destekler sağlanmaktadır. Bu çalışmaların ana amacı Yükseköğretim Kurumlarında bulunan bilgi ve teknolojinin ticarileştirilmesini sağlayarak ülke ekonomisine katkıda bulunmak ayrıca sosyal ve kültürel değerler kazanmasına yardımcı olmaktır. Bölgesel kalkınmayı desteklemek amacıyla üniversite-sanayi iş birliği aracılığıyla sanayinin ihtiyaç duyduğu bilgi ile üniversitelerin ihtiyaç duyduğu altyapı konusunda gerekli desteği sağlamaktır. Destekleme programları sayesinde; Ar-Ge projeleri oluşturmak, geliştirmek ve desteklemek, fikri mülkiyet haklarını korumak, danışmanlık hizmetleri sunmak ve projelerin sonuçlandırılmasını sağlamaktır. Buna örnek olarak TÜBİTAK Teknoloji Transfer Ofisleri Destekleme Programı Uygulama Esasları bu alanda yapılan desteği gözler önüne sermektedir.

2.3. Teknoloji Transfer Ofisine İlişkin Küresel Örnekler

TTO'lara yönelik olarak başka ülkelere yapılan çalışmalar incelenmiş ve karşılaştırma yapılabilmesi açısından çeşitli görüşler paylaşılmıştır. Bunlardan bazıları şu şekildedir;

Bir görüşe göre, *“Üniversite teknoloji transferini artıran dört faktörü güçlü bir şekilde desteklemektedir. Bunlar teknoloji transferinde öğretim üyelerinin katılımı için daha büyük ödüller, üniversitenin yüksek teknoloji firmalarının yoğun olduğu bir bölgede konumu, destekleyici net bir üniversite misyonu ile teknoloji transferi ve üniversitenin TTO'leri deneyimi”* olduğu ifade edilmektedir (Friedman ve Silberman , 2003, ss. 17-30).

Yapılan başka bir çalışmada, *“Üniversitelerin hem yeni bilgi yaratma hem de bu bilgiyi ekonomik olarak yararlı yollarla yayma ve böylece ekonomik büyümeye ve refaha katkıda bulunmaya çalışır. Amaç, üniversite-sanayi ilişkileri ve bunların bilgiye dayalı inovasyon sistemlerindeki rolü hakkında daha genel bir anlayış oluşturmaktır”* denilmektedir (Bercovitz ve Feldman, 2006, ss. 175-188).

“Üniversite ortamlarındaki iş kuluçka merkezlerinin ve teknoloji parklarının başarısı, genellikle teknolojinin laboratuvarlardan başlangıç şirketlerine ne kadar iyi aktarıldığıyla belirlenir. Üniversite Teknoloji Transfer Ofisleri (UTTO'lar) bu rolün yerine getirilmesinde “teknoloji aracılığı” olarak işlev görmektedir. Yine de girişimcilik teorisi ve UTTO'nun iş kuluçka ve yeni girişim oluşumundaki rolüne ilişkin araştırmalar seyrekler. UTTO yapısı ve stratejileri, yeni girişim oluşumu ve iş inkübasyonu arasındaki karmaşık bir dizi ilişkiyi ortaya koymaktadır. Kâr amaçlı UTTO yapılarının yeni girişim oluşumuyla pozitif ilişkili olmasına karşın, geleneksel üniversite ve kâr amacı gütmeyen UTTO yapılarının üniversite temelli iş geliştirme merkezlerinin varlığıyla daha fazla bağıntılı olduğunu göstermektedir. Özsermaye için lisanslama stratejisi, yeni girişim oluşumuyla olumlu bir şekilde ilişkiliyken, sponsorlu araştırma lisanslama stratejisiyle olumsuz bir ilişki vardır. İlginç

bir şekilde, en yaygın transfer stratejisi olan nakit için lisanslama stratejisi, yeni girişim oluşumuyla en az ilişkilidir. UTTO misyon beyanlarının içerik analizi ayrıca telif geliri üzerinde aşırı, girişimcilik üzerinde ise eksik vurguyu ortaya çıkardı.” (Markman vd., 2005, ss. 241-263).

Yapılan bilimsel çalışmalarda teknoloji transferinin önemli bir unsur olmakla birlikte üniversite sanayi iş birliğinin kaçınılmazlığı ayrıca üniversitelerin teknoloji transferi konusunda öneminin büyük olduğu ve sanayinin olaylara yaklaşımı ile ilgili çeşitli görüşler sunulmuştur.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada değişkenler arasında anlamlı bir fark bulunup bulunmadığı incelenmiştir. Çalışmanın tüm alt problemlerine yanıt aramak amacıyla Nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sürecinde; toplanan veri analizinde “T testi”, “ANOVA” analizleri kullanılmıştır. Değişken sayısına bağlı olarak değişken sayısı 2 olduğu durumlarda “T testi”, 2’ den fazla olduğu durumlarda ise “ANOVA” analizleri kullanılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 24 yazılımı kullanılmıştır.

3.1 Hipotezler

Yapılan bu bilimsel çalışma kapsamında makalenin konusunu oluşturan ve ana amacını belirleyen hipotezimizde İstanbul’da yer alan devlet ve vakıf yükseköğretim kurumları bünyesinde istihdam edilen akademik personelin Ar-Ge alanındaki çalışmalarında üniversitelerin bünyesinde bulunan TTO’ların söz konusu alana ilişkin yeterli katkısının olduğu ve akademisyenlerin Ar-Ge yeteneklerine olumlu bir etkisinin olacağı düşünülmektedir. Özellikle Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi ile Meslek Yüksekokullarının Ar-Ge konusunda farkındalıklarının daha yüksek olacağı ayrıca hizmet süreleri bakımından anlamlı bir fark olacağı öngörülmektedir.

Anket soruları katılımcılara yöneltilmiş ve aşağıda yer alan hipotezler araştırmanın modeli olarak belirlenmiştir. Buna göre;

H1 Akademisyenlerin cinsiyete göre transfer ofisi hizmetleri memnuniyetinde anlamlı bir fark yoktur.

H2 Akademisyenlerin çalıştıkları üniversitelere göre transfer ofisi hizmetleri memnuniyetinde anlamlı bir fark yoktur.

H3 Akademisyenlerin Ar-Ge projelerinde görev alan ve almayanlar arasında anlamlı bir fark vardır.

H4 Akademisyenlerin daha önce bir sanayi kuruluşuyla Ar-Ge projelerinde görev alan ve almayanlar arasında anlamlı bir fark vardır.

H5 Akademisyenlerin daha önce transfer ofisi hizmeti alan ve almayanlar arasında anlamlı bir fark vardır.

H6 Akademisyenlerin unvanlarına göre transfer ofisi hizmetleri memnuniyetleri açısından anlamlı bir fark vardır.

H7 Akademisyenlerin akademik tecrübe yıllarına göre anlamlı bir fark vardır.

Belirlenen hipotezler, katılımcılara yöneltilen anket sorularına verdikleri cevaplar neticesinde test edilecek, hipotezler ile ilgili ortaya çıkan sonuçlar ise yapılan literatür çalışması çerçevesinde incelenerek yorumlanacaktır.

3.2 Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini İstanbul'da yer alan Devlet Üniversitesi ile Vakıf Üniversitelerinde görev yapmakta olan akademisyenler oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde sistematik örneklem seçim yöntemi kullanılmıştır. Örneklem seçiminde belirlenen sınırlılıklar, İstanbul şehrinde bulunan Vakıf ve Devlet Üniversitelerinde halen görev yapmakta olan akademisyenlerdir. Örneklem aralığı belirlenirken evrene oranı bölünerek örneklem sayısı belirlenmiştir. Çalışmanın örneklemini İstanbul ilinde 2020–2021 güz ve bahar döneminde görev alan 154 Erkek (%52,4) ve 140 Kadın (%47,6) akademisyen kapsamaktadır. Bu katılımcıların 176'sı Vakıf (%59,9) ve 118'i Devlet (%40,1) Üniversitelerinde görev almaktadır.

3.3 Veri Toplama

Çalışmada kullanılan anket formu “Google Formlar” vasıtasıyla çevrimiçi hale getirilmiştir. Ölçekler çevrimiçi olarak uygulanmış ve toplanmıştır. Veriler toplanırken akademisyenlerin bağlı oldukları üniversitelerinin kurumsal e-posta adreslerine katılım e-postası iletilmiştir. Çalışmaya katılım gönüllülük esasında gerçekleşmiştir. Çalışmada 297 anket geri dönüşü sağlanmış, bunların tamamı incelenmiş ve uygun görülmeyen 3 adet anket analiz sonucunun güvenilirliğini düşüreceği için çalışmadan çıkarılıp 294 anket ile analizler gerçekleştirilmiştir. Çıkarılan anketler katılımcılar tarafından çok fazla boş soru bırakılan veya hepsi aynı cevap şıkkı işaretlenmiş olanlardır. Akademisyenler uygun-yargısal (sadece İstanbul'da vakıf veya devlet üniversitesinde çalışmakta olan) örneklem yöntemine göre belirlenmiştir.

3.4 Analiz

Çalışmanın tüm alt problemlerine yanıt aramak amacıyla Nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, “sosyal gerçekliğin gözlenebilir, ölçülebilir ve sayılarla ifade edilebilir olgulardan oluştuğunu” iddia etmektedir (Glesne ve Peshkin, 1992). “Nicel araştırma yöntemlerinde temel amaç genelleyebilir neden-sonuç ilişkilerini açıklayan bilgiyi üretmektir” (Husen vd., 1994, ss. 5051-5056). “Nicel araştırma yönteminde temel amaç,

olabildiğince yanlılıktan uzak, nesnel, neden-sonuç ilişkisini açıklayan ve örneklemden evrene genelleyebilir bilgi elde etmektir’’ (Gall vd., 1996).

Araştırma sürecinde; toplanan veri analizinde “T testi”, “ANOVA” analizleri kullanılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 24 yazılımı kullanılmıştır.

3.5 Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada veri toplama amacıyla memnuniyet ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek (Yılmaz, 2022) TTO’lardan alınan hizmet memnuniyet ölçeğidir. Araştırma sorularına yanıt bulmak üzere uygulanan ölçek 20 maddeden oluşmaktadır. Araştırma ölçeği için madde havuzu oluşturulmuş 55 madde bulunan madde havuzundan 2 alan uzmanı görüşleri neticesinde 20 maddeye düşürülmüştür. 1 Türkçe dil uzmanının kontrolleri sonucu son halini almıştır. Memnuniyet ölçeği, beşli likert tipinde (1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum) düzenlenmiştir.

4.BULGULAR

Bu çalışma ile Teknoloji Transfer Ofislerinin Akademisyenlerin Ar-Ge farkındalık, yetenek ve memnuniyetlerine etkisi incelenmiştir. Katılımcılara yöneltilen anket sorularına gelen cevaplar doğrultusunda aşağıda elde edilen veriler ile farkındalığa ve memnuniyete etki eden faktörler gösterilmektedir.

Tablo 1. Basıklık ve Çarpıklık Tanımlayıcı İstatistikler

	N		Skewness		Kurtosis	
	İstatistik	Standart Hata	İstatistik	Standart Hata	İstatistik	Standart Hata
ORT	294		-.665	.142	.677	.283
Geçerli N	294					

Tablo 1’de görüldüğü üzere basıklık ve çarpıklık değerleri +1 ve -1 arasında değerler almıştır. Tabachnick, 2013’ e göre basıklık ve çarpıklık değerlerinin +1,5 ve -1,5 arasında olması durumunda normal dağılım gösterdiği sonucuna varılır. George, 2010’ a göre basıklık ve çarpıklık değerlerinin +2 ve -2 arasında bir değer aldığı durumda normal dağılım gösterdiği sonucuna varılacağı bildirilmiştir.

Tablo 1. Basıklık ve Çarpıklık Analizi

		İstatistik	Standart.Hata
Ortalama		3,5969	,04946
95% Ortalama İçin Güven Aralığı	Alt Sınır	3,4996	
	Üst Sınır	3,6943	
5% Kesilmiş Ortalama		3,6389	
Medyan		3,8000	
Varyans		,719	

Standart Sapma	,84799	
Asgari	1,00	
Maksimum	5,00	
Menzil	4,00	
Çeyrekler Arası Aralık	1,10	
Çarpıklık	-,665	,142
Basıklık	,677	,283

Basıklık ve çarpıklık değerlerine bakıldığında ise (Çarpıklık =-,665-Basıklık =,677) sonucuna varılmıştır bu sonuçlar neticesinde verilerin parametrik yani normal dağılım gösteren veriler olduğu sonucuna varılmaktadır (Hair vd., 2010). Bu katsayılara göre ikili karşılaştırmalar için t testi (Independent-Samples T Test) ve çoklu karşılaştırmalar için tek yönlü varyans analizi (OneWay Anova) teknikleri kullanılmıştır.

Tablo 2. Akademisyenlerin Cinsiyetlerine Göre Memnuniyet Düzeylerinin Karşılaştırılması Bağımsız Örneklem T-Testi

	F	Sig. t	df	Sig. tailed)	(2-Ortalama Fark	Standart Farkı	Farkın Hata	%95 Güven Aralığı	Daha Düşük	Yüksek
Varyanslar Eşit	,932,3351,472292			,142	,14552	,09883	-,04898		,34002	
Varyanslar Eşit Değil			1,466282,147,144		,14552	,09926	-,04987		,34091	

*p>0,05

t (142)=1,46, p>0,05

Tablo 3 incelendiğinde cinsiyete göre transfer ofisi hizmetleri memnuniyetinde anlamlı fark elde edilememiştir (p> 0,05). Başka bir deyişle kadın akademisyen ve erkek akademisyenlerin arasında Teknoloji Transfer Ofisi hizmetleri memnuniyetinde anlamlı fark yoktur.

Tablo 3. Akademisyenlerin Çalıştıkları Üniversitelere (Devlet, Vakıf) Göre Memnuniyet Düzeylerinin Karşılaştırılması Bağımsız Örneklem T-Testi

	F	Sig. t	df	Sig. (2-Ortalama tailed) Fark	Standart Hata Farkı	Farkın	%95 Güven Aralığı	Daha Düşük	Yüksek
Varyanslar Eşit	,295	,588	-1,751 292	,081	-,17609	,10054	-,37396	,02179	
Varyanslar Eşit Değil			-1,770 260,050	,078	-,17609	,09947	-,37196	,01979	

*p>0,05

t (,081)=-1,75, p>0,05

Tablo 4 incelendiğinde akademisyenlerin çalıştıkları üniversitelere göre Teknoloji Transfer Ofisi hizmetleri memnuniyetinde anlamlı fark elde

edilememiştir ($p > 0,05$). Başka bir deyişle Devlet ve Vakıf Üniversitelerinde çalışan akademisyenlerin arasında transfer ofisi hizmetleri memnuniyetinde anlamlı fark yoktur.

Tablo 4. Akademisyenlerin Daha Önce Ar-Ge Projelerinde Görev Alan ve Almayanlara Göre Memnuniyet Düzeylerinin Karşılaştırılması Bağımsız Örneklem T-Testi

	F	Sig.	t	df	Sig. (2-Ortalama tailed)	Standart Hata Farkı	Daha Düşük	Daha Yüksek	Farkın %95 Güven Aralığı
Varyanslar Eşit	2,251	,135	3,538	292	,000	,34756	,09823	,15423	,54090
Varyanslar Eşit Değil			3,475	246,640	,001	,34756	,10001	,15058	,54455

* $p > 0,05$

t (,000)=3,54, $p < 0,05$

Tablo 5. Akademisyenlerin Daha Önce Ar-Ge Projelerinde Görev Alan ve Almayanlara Göre Memnuniyet Düzeylerinin Karşılaştırılması Ortalamaları

	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Ortalaması	Hata
Evet	170	3,7435	,78998	,06059	
Hayır	124	3,3960	,88604	,07957	

Tablo 5 ve Tablo 6 incelendiğinde akademisyenlerin Ar-Ge projelerinde görev alan ve almayanlar arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p < 0,05$). Başka bir deyişle Ar-Ge projelerinde görev alanlar ile görev almayan akademisyenler arasında Teknoloji Transfer Ofisi hizmetleri memnuniyetinde anlamlı fark vardır. Evet cevabı verenlerin ortalamaları hayır cevabı verenlerden daha yüksektir.

Tablo 6. Akademisyenlerin Daha Önce Sanayi Kuruluşu ile Ar-Ge Projelerinde Görev Alan ve Almayanlara Göre Memnuniyet Düzeylerinin Karşılaştırılması Bağımsız Örneklem T-Testi

	F	Sig.	t	df	Sig. (2-Ortalama tailed)	Standart Hata Farkı	Daha Düşük	Daha Yüksek	Farkın %95 Güven Aralığı
Varyanslar Eşit	7,679	,006	3,764	292	,000	,39513	,10497	,18853	,60173
Varyanslar Eşit Değil			4,066	205,720	,000	,39513	,09719	,20352	,58674

* $p > 0,05$

t (,000)=3,77, $p < 0,05$

Tablo 7. Akademisyenlerin Daha Önce Sanayi Kuruluşu ile Ar-Ge Projelerinde Görev Alan ve Almayanlara Göre Memnuniyet Düzeylerinin Karşılaştırılması Ortalamaları

	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Ortalaması	Hata
Evet	90	3,8711	,71591	,07546	
Hayır	204	3,4760	,87473	,06124	

Tablo 7 ve Tablo 8 incelendiğinde akademisyenlerin daha önce bir sanayi kuruluşuyla Ar-Ge projelerinde görev alan ve almayanlar arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p<0,05$). Başka bir deyişle sanayi kuruluşlarıyla Ar-Ge projelerinde görev alanlar ile görev almayan akademisyenler arasında Teknoloji Transfer Ofisi hizmetleri memnuniyetinde anlamlı fark vardır. Evet cevabı verenlerin ortalamaları hayır cevabı verenlerden daha yüksektir.

Tablo 8. Daha Önce Transfer Ofisi Hizmetlerinden Faydalanan ve Faydalanmayan Akademisyenlere Göre Memnuniyet Düzeylerinin Karşılaştırılması Bağımsız Örneklem T-Testi

	F	Sig.	t	df	Sig. (2-Ortalama tailed)	Standart Hata Farkı	Daha Düşük	%95 Güven Aralığı	Yüksek
Varyanslar Eşit	10,641	,001	5,718	292	,000	,54286	,09493	,35602	,72970
Varyanslar Eşit Değil			5,930	291,743	,000	,54286	,09155	,36268	,72304

* $p>0,05$

t (,000)=5,72, $p<0,05$

Tablo 9. Daha Önce Transfer Ofisi Hizmetlerinden Faydalanan ve Faydalanmayan Akademisyenlere Göre Memnuniyet Düzeylerinin Karşılaştırılması Ortalaması

	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Ortalaması	Hata
Evet	126	3,9071	,68380	,06092	
Hayır	168	3,3643	,88577	,06834	

Tablo 9 ve Tablo 10 incelendiğinde akademisyenlerin daha önce Teknoloji Transfer Ofisi hizmeti alan ve almayanlar arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p<0,05$). Başka bir deyişle daha önce en az bir defa transfer ofisi hizmeti almış ve hiç hizmet almamış bir akademisyenin transfer ofisi hizmetleri memnuniyetinde anlamlı fark vardır. Evet cevabı verenlerin ortalamaları hayır cevabı verenlerden daha yüksektir.

Tablo 10. Akademik Unvanlara Göre Memnuniyet Düzeylerinin Karşılaştırılması Tek Yönlü Anova Testi

Karelerin Toplamı	df	Ortalama Kare	Sig.
-------------------	----	---------------	------

Gruplar Arasında	7,258	4	1,814	,038
Gruplar İçinde	203,435	289	,704	
Toplam	210,692	293		

*p<0,05

t (.038), p<0,05

Tablo 11 incelendiğinde akademisyenlerin unvanlarına göre Teknoloji Transfer Ofisi hizmetleri memnuniyetleri açısından anlamlı fark vardır.

Tablo 11. Akademik Unvanlara Göre Memnuniyet Düzeylerinin Karşılaştırılması Games – Howell Test Sonuçları

Games-Howell		Akademik Ortalama Fark		Standart	95% Güven Aralığı	
(I) Unvanınız	Akademik(J) Unvanınız	(I-J)	Hata	Sig.	Alt Sınır	Üst Sınır
Profesör Doktor	Doçent Doktor	-,13394	,19054	,955	-,6732	,4053
	Doktor Üyesi	Öğretim,06606	,16214	,994	-,3939	,5260
	Öğretim Görevlisi	,14333	,18517	,937	-,3751	,6618
	Araştırma Görevlisi	,38793	,16940	,164	-,0901	,8660
Doçent Doktor	Profesör Doktor	,13394	,19054	,955	-,4053	,6732
	Doktor Üyesi	Öğretim,20000	,14786	,661	-,2232	,6232
	Öğretim Görevlisi	,27727	,17280	,500	-,2084	,7630
Araştırma Görevlisi	Öğretim,52187*	,15579	,15579	,014	,0793	,9645
	Profesör Doktor	-,06606	,16214	,994	-,5260	,3939
	Doçent Doktor	-,20000	,14786	,661	-,6232	,2232
Doktor Üyesi	Öğretim Görevlisi	,07727	,14088	,982	-,3121	,4667
	Araştırma Görevlisi	,32187	,11940	,059	-,0078	,6516
	Profesör Doktor	-,14333	,18517	,937	-,6618	,3751
	Doçent Doktor	-,27727	,17280	,500	-,7630	,2084
Öğretim Görevlisi	Doktor Üyesi	Öğretim-,07727	,14088	,982	-,4667	,3121
	Araştırma Görevlisi	,24459	,14918	,475	-,1675	,6567
	Profesör Doktor	-,38793	,16940	,164	-,8660	,0901
	Doçent Doktor	-,52187*	,15579	,014	-,9645	-,0793
Araştırma Görevlisi	Doktor Üyesi	Öğretim-,32187	,11940	,059	-,6516	,0078
	Öğretim Görevlisi	-,24459	,14918	,475	-,6567	,1675

*. Ortalama Fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 12’de görüldüğü üzere akademik unvanı doçent doktor olan akademisyenler ile araştırma görevlileri arasında anlamlı bir farkın olduğu ve Araştırma Görevlilerin hizmetten daha memnun oldukları görülmüştür.

Tablo 12. Akademik Tecrübe Yıllarına Göre Akademisyenlerin Memnuniyet Düzeylerinin Karşılaştırılması Tek Yönlü Anova Testi

	Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	Sig.
Gruplar Arasında	19,927	5	3,985	,000
Gruplar İçinde	190,766	288	,662	
Toplam	210,692	293		

*p<0,05

t (,000), p<0,05

Tablo 13'te görüldüğü üzere Akademisyenleri akademik tecrübe yıllarına göre 0-2 yıl tecrübesi olan ile 5-8 yıl tecrübesi olan akademisyenler arasında anlamlı bir fark vardır t (,000), p<0,05. 2-5 yıl tecrübesi olan ile 5-8 yıl akademik tecrübesi olanlar arasında anlamlı bir fark vardır t(,000), p<0,05. 8-11 yıl tecrübesi olan ile 5-8 yıl akademik tecrübesi olanlar arasında anlamlı bir fark vardır t(,007), p<0,05.

Tablo 13. Akademik Tecrübe Yıllarına Göre Akademisyenlerin Memnuniyet Düzeylerinin Karşılaştırılması Games – Howell Test Sonuçları

Games-Howell		Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	Sig.	95% Güven Aralığı	
(I) Akademisyenlikteki Çalışma Tecrübeniz	(J) Akademisyenlikteki Çalışma Tecrübeniz				Alt Sınır	Üst Sınır
0-2 Yıl	2-5 Yıl	,00912	,15326	1,000	-,4345	,4527
	5-8 Yıl	-,67615*	,14991	,000	-1,1108	-,2415
	8-11 Yıl	,06054	,21587	1,000	-,5747	,6958
	11-14 Yıl	-,24571	,16964	,698	-,7411	,2497
	14 ve üzeri Yıl	-,37786	,15500	,152	-,8267	,0709
2-5 Yıl	0-2 Yıl	-,00912	,15326	1,000	-,4527	,4345
	5-8 Yıl	-,68527*	,12792	,000	-1,0566	-,3139
	8-11 Yıl	,05141	,20123	1,000	-,5456	,6484
	11-14 Yıl	-,25484	,15057	,542	-,6979	,1883
	14 ve üzeri Yıl	-,38698	,13386	,051	-,7749	,0010
5-8 Yıl	0-2 Yıl	,67615*	,14991	,000	,2415	1,1108
	2-5 Yıl	,68527*	,12792	,000	,3139	1,0566
	8-11 Yıl	,73668*	,19869	,007	,1459	1,3275
	11-14 Yıl	,43043	,14716	,054	-,0041	,8650
	14 ve üzeri Yıl	,29829	,13001	,206	-,0795	,6761
8-11 Yıl	0-2 Yıl	-,06054	,21587	1,000	-,6958	,5747
	2-5 Yıl	-,05141	,20123	1,000	-,6484	,5456
	5-8 Yıl	-,73668*	,19869	,007	-1,3275	-,1459
	11-14 Yıl	-,30625	,21397	,708	-,9390	,3265
	14 ve üzeri Yıl	-,43839	,20256	,273	-1,0389	,1622

11-14 Yıl	0-2 Yıl	,24571	,16964	,698	-,2497	,7411
	2-5 Yıl	,25484	,15057	,542	-,1883	,6979
	5-8 Yıl	-,43043	,14716	,054	-,8650	,0041
	8-11 Yıl	,30625	,21397	,708	-,3265	,9390
	14 ve üzeri Yıl	-,13214	,15235	,953	-,5803	,3160
14 ve üzeri Yıl	0-2 Yıl	,37786	,15500	,152	-,0709	,8267
	2-5 Yıl	,38698	,13386	,051	-,0010	,7749
	5-8 Yıl	-,29829	,13001	,206	-,6761	,0795
	8-11 Yıl	,43839	,20256	,273	-,1622	1,0389
	11-14 Yıl	,13214	,15235	,953	-,3160	,5803

*. Ortalama Fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 14'e göre 0-2 yıl tecrübe sahibi akademisyenin 5-8 yıl tecrübeye sahip akademisyene oranla daha memnun olduğu Sig değerine bakarak görebiliriz 0,000 olan p değeri 0,05'ten küçüktür ve 5-8 yıl deneyimi olan akademisyenlerin negatif yönde değer aldığı görülmektedir. 2-5 yıl tecrübe sahibi olan akademisyen ile 5-8 yıl tecrübeye sahip akademisyene oranla daha memnun olduğu ve 8-11 yıl tecrübe sahibi akademisyenin 5-8 yıl tecrübeye sahip akademisyene oranla daha memnun olduğu anlaşılmıştır. p değeri 0,007 olarak görülmüştür. Bu çerçevede bir değerlendirme yapılacak olursa genel itibarıyla memnuniyet düzeylerinin yüksek olduğu fakat 5-8 yıl tecrübeye sahip akademisyenlerin memnuniyet düzeylerinin düşük olduğu görülmüştür.

Sonuç

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte transfer edilebilirliğiyle ilgili birçok araştırma yürütülmektedir. Teknolojinin transferi konusunda çeşitli yollar bulunmakla birlikte bu çalışmanın konusunu Teknoloji Transfer Ofisleri kapsamaktadır. TTO'lar veya türevi organizasyonların süreç ve performanslarını iyileştirmek, kazanç ve faydayı arttırmak üzere çeşitli yol haritaları belirlenmiştir (Değerli, 2017, s. 95). Yine üniversite-sanayi iş birliği aracılığıyla akademisyen ve paydaşların daha fazla bir araya gelip yeni buluş ve icatlar konusunda sinerji içerisinde çalışmasıyla ortaya çıkan ürünlerin daha değerli hale geleceği anlaşılmıştır (Güler vd., 2020, s. 132). Elde edilen değerlerin de TTO'lar aracılığıyla kurgulanması, üniversiteler ve girişimcilerin işlevselliğini de artıracığı bilinmektedir (Çengel ve Binark, 2019, s. 33). Yükseköğretim nezdinde Teknoloji Transfer Ofisine ilişkin yapılan diğer çalışmalar incelendiğinde yeni kurulacak üniversitelerin teknoloji transfer ofislerini bünyelerinde konumlandırma ve hedeflerini gerçekleştirme noktasında ofisin önemine değinen (Çomaklı, 2020, s. V.) ayrıca TTO'ların ticari sektör ile akademi arasındaki boşluğu doldurma noktasında ve ekonomik büyüme, toplumsal ilerleme konularında katkı sunacağı hususunda görüşler bulunmaktadır (Çatal, 2024, s. 87). Üniversitelerin başarılı öğrencileri ve araştırmacıları çekmesi için kendi

aralarında süren rekabetlerinde seçim mekanizmalarının oluştuğu ve bu mekanizmalar arasında Teknoloji Transfer Ofisi (TTO) gibi arayüzlerin bulunduğu anlaşılmaktadır (Erdil vd., 2021, ss. 279-300).

Bu çalışmada Üniversiteler bünyesinde yer alan TTO'ların faaliyetlerine, yasal çerçevedeki yerine ve küresel örneklerine değinilmiştir. Ayrıca yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak Üniversitelerde görev alan akademik personelin Araştırma-Geliştirme yetenekleri ve Teknoloji Transfer Ofisi hizmetleri memnuniyet durumları incelenmiştir.

TTO'ların akademisyenlerin Ar-Ge farkındalığına ilişkin olarak yapılan çeşitli testler ve analizler sonucunda; akademisyenlerin cinsiyetlerine ve çalıştıkları Üniversitelere (Devlet ve Vakıf) göre Teknoloji Transfer Ofisinin hizmetlerindeki memnuniyetinde anlamlı bir farkın olmadığı görülmüştür. Ar-Ge projeleri bakımında bireysel ya da sanayi kuruluşları çalışmaları bulunan akademisyenlerin farkındalık düzeylerinin daha fazla olduğu ve Teknoloji Transfer Ofisi hizmetlerinden daha etkin yararlanıp memnuniyet düzeylerinin daha yüksek olduğu anlaşılmıştır. Daha önce Teknoloji Transfer Ofisi hizmetlerinden faydalanmış akademisyenlerin memnuniyet düzeyleri daha yüksektir. Akademik unvanlarına göre Araştırma Görevlilerinin Teknoloji Transfer Ofisi hizmetlerinden daha memnun oldukları görülmüştür. Ayrıca akademik tecrübe yıllarına göre 5-8 yıl tecrübeye sahip akademisyenlerin memnuniyet düzeylerinin düşük olduğu görülmüştür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Tuğba Baydeniz: %40, Vesile Küçük: %40, Hüseyin Gökal: %20

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, İstanbul Esenyurt Üniversitesi Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır (15.04.2021, No: 2021/05-09).

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Tuğba Baydeniz: 40%, Vesile Küçük: 40%, Hüseyin Gökal: 20%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethics committee approval (15.04.2021, No: 2021/05-09) was obtained from İstanbul Esenyurt University Ethics Committee for the purpose of carrying out this study approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Baydeniz, T., Küçük, V. & Gökal, H. (2024). Teknoloji transfer ofisi hizmetlerinin akademisyenlerin ar-ge yeteneklerine etkisi ve memnuniyetlerinin analizi. *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 610-630. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1459817>

Kaynakça

- Batho, G., Husen, T. & Postlethwaite T. (1994). Research paradigms in education. *The International Encyclopaedia of Education*, 42(2), 5051-5056.
- Baydeniz, T., Küçük V. & Gökal, H. (2023). Yükseköğretim kurumlarındaki ar-ge süreçleri ve akademisyenlerin ar-ge yeteneklerine ilişkin araştırma. *Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 173-199.
- Bercovitz, J. & Feldman, M. (2006). Entrepreneurial universities and technology transfer: A conceptual framework for understanding knowledge-based economic development. *The Journal of Technology Transfer*, 31(1), 175-188.
- Çatal, Ö. (2024). Teknoloji transfer ofislerinin üniversiteler açısından rolü ve önemi. G. Ç. Aydın (Ed.), *Sosyal, beşerî ve idari bilimler alanında uluslararası araştırmalar XXX* içinde (s. 87-98). Eğitim Yayınevi.
- Çengel, M. & Binark, A. (2019). Proje yönetim bileşenleri bağlamında teknoloji transfer ofislerinin girişimcilik ve şirketleşmeye etkisinin incelenmesi. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(3), 28-34.
- Çomaklı, B. (2020). *Yeni nesil üniversite kurgusunda teknoloji transfer ofislerinin rolünün incelenmesi: Ata teknoloji transfer ofisi örneği* [yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Değerli, M. (2017). *Teknoloji transfer ofisleri için kritik başarı faktörleri* [doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Dikmen, M. N. & Baysal, H. (2017). Üniversite-sanayi iş birliği kapsamında teknoloji fakültesi işyeri eğitimi modeli üzerine bir çalışma. *Uluslararası Sürdürülebilir Mühendislik ve Teknoloji Dergisi*, 1(1), 35-46.
- Erdil, E. & Göksidan, H. T. (2021). *Girişimci üniversite ve teknoloji transfer ofisleri, Türkiye’de yenilik tabanlı girişimcilik*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Friedman, J. & Silberman, J. (2003). University technology transfer: do incentives, management, and location matter? *The Journal of Technology Transfer*, 28(1), 17-30.
- Gall D. M., Borg R. W. & Gall P. J. (1996). *Educational research: an introduction*. Boston: Pearson/Allyn & Bacon.

- George, D. & Mallery, P. (2010). *SPSS for windows step by step: A simple guide and reference, 17.0 update (10'a ed.)*. Boston: Pearson
- Glesne, C. & Peshkin, A. (1992). *Becoming qualitative researchers: an introduction*. White Plains, N.Y.: Longman.
- Güler, M. & Kırbaşlar, Ş. (2020). *Teknoloji transfer ofislerinin üniversite sanayi iş birliğindeki rolü*. İksad Yayınevi.
- Hair, J., Black, W., Babin, B. & Anderson, R. (2010). *Multivariate data analysis: global edition*. Pearson Education.
- Markman, G., Phan, P., Balkin, D. & Gianiodis, P. (2005). Entrepreneurship and university-based technology transfer. *Journal of Business Venturing*, 20(2), 241-263.
- Öğrü, G. (2020). *Ekonomik büyüme ve kalkınma üzerine teknoloji ile ar-ge harcamalarının yayılma etkisi* [yüksek lisans tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Özgün Bürken, G. (2018). *Girişimci üniversite kurgusunda teknoloji transfer ofislerinin rolünün incelenmesi: Akdeniz Üniversitesi teknoloji transfer ofisi örneği* [yüksek lisans tezi]. Akdeniz Üniversitesi.
- Tabachnick, B.G. & Fidell, L.S. (2013). *Using multivariate statistics (sixth ed.)*. Pearson
- Yılmaz, S. (2020). Teknoloji transfer ofislerinin yapısı üzerine bir çalışma. *Uluslararası Beşerî ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, 4(2), 123-141.
- Yılmaz, S. (2022). *TTO'lardan alınan hizmete dair memnuniyet ölçeği*. Akademisyen Kitabevi.
- Mevzuat Bilgi Sistemi. (2017, 7 Aralık). *Yükseköğretim kurumları teknoloji transfer ofisi yönetmeliği*. 27 Kasım 2024 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=24143&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> adresinden erişilmiştir.
- Mevzuat Bilgi Sistemi. (1981, 6 Kasım). *2547 sayılı yükseköğretim kanunu*. 27 Kasım 2024 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2547&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> adresinden erişilmiştir.

Extended Abstract

Technology transfer refers to the process of transferring inventions and outputs obtained from various research activities from one entity to another for further development and commercialization. Technology Transfer Offices (TTOs) are units established to facilitate the commercialization of research at universities and foster collaboration with industry. As such, TTOs have significant implications for academics.

Firstly, TTOs support academics in transforming the outcomes of their research into patents and subsequent commercialization opportunities. This

enables researchers to access more resources and secure additional external funding to support their work.

Secondly, TTOs assist academics in establishing collaborations with industry. These collaborations allow academics to make greater contributions to industry while enabling industrial partners to benefit from the latest academic research. Such partnerships are particularly valuable for industrial partners, as they can accelerate research and development processes and reduce associated costs.

In Türkiye, several legal regulations govern Technology Transfer Offices, including the Higher Education Law No. 2547, the Higher Education Institutions Technology Transfer Office Regulation, and various regulations under TÜBİTAK. The study also explored the historical development of Technology Transfer Offices in Turkey, along with global examples.

In this study, a satisfaction scale was used for data collection. This scale (Yılmaz, 2022) measures service satisfaction with TTOs. The scale, applied to answer the research questions, consists of 20 items. An initial item pool of 55 items was created for the scale and later reduced to 20 items based on the feedback from two field experts. It was then finalized after a review by a Turkish language expert. The satisfaction scale is structured as a five-point Likert scale (1-Strongly Disagree, 2-Disagree, 3-Undecided, 4-Agree, 5-Strongly Agree).

The population of this research consists of academics working at state and foundation universities in Istanbul, Turkey. A systematic sampling method was used for sample selection, with the limitation that only academics currently employed at state or foundation universities in Istanbul were included. The sample size was determined by calculating the ratio of the sample to the population. The final sample comprised 154 male (52,4%) and 140 female (47,6%) academics working in Istanbul during the 2020–2021 fall and spring semesters. Of these participants, 176 were employed at foundation universities (59,9%), while 118 worked at state universities (40,1%).

The survey form used in the study was administered online via "Google Forms." Data were collected by sending participation emails to the institutional email addresses of the universities with which the academics were affiliated. Participation in the study was voluntary. A total of 297 surveys were returned, all of which were reviewed, and 3 were excluded due to potential issues that could compromise the reliability of the analysis (e.g., leaving too many questions blank or marking the same answer for all items). Thus, the analysis was conducted with 294 valid surveys. Academics were selected based on convenience sampling, restricted to those working at a foundation or state university in Istanbul.

In this study, a satisfaction scale was used for data collection. The scale, which consists of 20 items, was applied to answer the research questions. An initial item pool of 55 items was created, and it was reduced to 20 items based on the feedback from two field experts. The scale took its final form after

being reviewed by a Turkish language expert. The satisfaction scale is arranged in a five-point Likert format.

As a result of various tests and analyses conducted in the study, no significant difference was found in the satisfaction of academics with technology transfer office services according to gender. Similarly, no significant difference was observed between the satisfaction levels of academics working at state universities and those working at foundation universities regarding their respective technology transfer offices' services. However, a significant difference was found in satisfaction levels between academics who had previously worked on Research and Development (R&D) projects and those who had not. Additionally, a significant difference was identified between academics who collaborated on R&D projects with industrial organizations and those who did not. From these findings, it can be inferred that academics with previous experience working individually or with industrial organizations on R&D projects have higher awareness, make more effective use of technology transfer office services, and report higher satisfaction levels.

Furthermore, the study revealed a significant difference in satisfaction between academics who had previously used technology transfer office services and those who had never used them. Academics who had used the services before showed higher satisfaction levels. A significant difference was also observed in the satisfaction levels of Research Assistants and Associate Professors, with Research Assistants reporting higher satisfaction.

In addition, based on years of academic experience, significant differences were found in satisfaction levels between the following groups: academics with 0-2 years of experience and those with 5-8 years of experience, those with 2-5 years and those with 5-8 years, and those with 8-11 years and those with 5-8 years. Academics with 0-2 years of experience were more satisfied than those with 5-8 years of experience; those with 2-5 years of experience were more satisfied than those with 5-8 years; and those with 8-11 years of experience were more satisfied than those with 5-8 years of experience.

OSMALI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNE BAKIŞ ÜZERİNDEN SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ TÜRK SAĞ SİYASETİNDE EMPERYALİZM TARTIŞMALARI*

Enes Bahadır KIZAK** & Mehmet Akif OKUR***

Öz

Bu çalışma, 1960-1980 yılları arasında Türk sağ siyasetinin Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine ve emperyalizme bakışını incelemektedir. Bu dönemde sağ siyasetin farklı kesimlerinde Osmanlı'nın çöküşü ve Batılılaşma süreci üzerine çeşitli yorumlar ve söylemler geliştirilmiştir. Özellikle Tanzimat Fermanı ve Baltalimanı Ticaret Antlaşması gibi olaylar, Osmanlı'nın Batılı güçler tarafından ekonomik ve kültürel olarak sömürgeleştirilmesinin başlangıcı olarak görülmüştür. Bu dönemde sağ siyasetin milliyetçi ve muhafazakâr/İslamcı kanatları, Osmanlı'nın çöküşünden "dış güçler"i sorumlu tutarken, bu güçlere karşı millî bir bilinç ve kimlik inşasının önemini vurgulamıştır. Siyonizm, masonluk, komünizm gibi kavramlar, bu "dış güçler" söyleminin önemli bir parçası olmuştur. Böylece sağ siyasetin, emperyalizm çerçevesinde farklı kavramlarla da oluşturduğu bir söylem bütünü ortaya çıkmaktadır. Çanakkale Savaşı ise bu dönemde emperyalizme karşı kazanılmış bir zafer ve millî birlik sembolü olarak öne çıkarılmıştır. Çalışma, dönemin siyasi partilerinin yayın organları, TBMM tutanakları ve dönemin önde gelen sağ siyasetçilerinin ve düşünürlerinin görüşleri üzerinden bu söylemlerin nasıl şekillendiğini ve siyasi tartışmalara nasıl yansındığını analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Sağ Siyaseti, Osmanlı İmparatorluğu, Emperyalizm, Anti-Emperyalizm, Milliyetçilik, Muhafazakârlık.

IMPERIALISM DEBATES IN TURKISH RIGHT-WING POLITICS DURING THE COLD WAR PERIOD THROUGH THE LENS OF THE LATE OTTOMAN EMPIRE

Abstract

This study examines the perspective of Turkish right-wing politics on the late Ottoman Empire and imperialism between 1960 and 1980. During this period, various interpretations and discourses emerged within different segments of right-wing politics regarding the decline of the Ottoman Empire and the Westernization process.

* Bu çalışma, Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde, Prof. Dr. Mehmet Akif Okur'un danışmanlığında sürdürülen, "Türkiye'de İktidara Gelen Sağ Partilerde Emperyalizm Karşıtlığı (1960-1980)" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

** Doktor Adayı, Yıldız Teknik Üniversitesi SBE Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, enesbahadirkizak@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6893-0392>

*** Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, mehmetakifo@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0001-5095-6113>

Events such as the Tanzimat Edict and the Baltalimanı Commercial Treaty were viewed as the beginning of the economic and cultural colonization of the Ottoman Empire by Western powers. The nationalist and conservative/Islamist wings of right-wing politics during this time blamed "external powers" for the collapse of the Ottoman Empire, while emphasizing the importance of fostering national consciousness and identity in opposition to these powers. Concepts such as zionism, freemasonry, and communism were central to this "external powers" discourse, thereby forming a cohesive narrative within the framework of right-wing politics and imperialism. The Battle of Gallipoli was highlighted as a victory against imperialism and a symbol of national unity during this period. This study analyzes how these discourses were shaped and reflected in political debates, drawing from the publications of political parties, parliamentary records, and the views of prominent right-wing politicians and thinkers of the time.

Keywords: *Turkish right-wing politics, Ottoman Empire, Imperialism, Anti-Imperialism, Nationalism, Conservatism.*

Giriş

1960-1980, Türkiye'nin siyasi ve toplumsal yaşamında önemli dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Bu dönemde yaşanan siyasi çekişmeler, ideolojik kamplaşmalar ve toplumsal hareketler, Türkiye'nin geleceğine dair farklı vizyonların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle sağ siyaset, bu dönemde yükselişe geçmiş ve farklı fraksiyonlarıyla siyasi arenada önemli bir güç haline gelmiştir. Sağ siyasetin yükselişinde, tarihsel anlatılar ve kimlik inşası önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ve Batılılaşma süreci, sağ siyasetin farklı kesimlerince farklı şekillerde yorumlanmış ve güncel siyasi tartışmalara konu edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, 1960-1980 yılları arasında Türk sağ siyasetinin Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine ve emperyalizme bakışını incelemektir. Bu dönemde sağ siyasetin farklı kesimlerinde Osmanlı'nın çöküşü ve Batılılaşma süreci üzerine çeşitli yorumlar ve söylemler geliştirilmiştir. Bu noktada, çalışmaya da konu olan bazı önemli başlıkların öne çıktığı gözlemlenmektedir. Örneğin Tanzimat Fermanı ve Baltalimanı Ticaret Antlaşması, Osmanlı'nın ekonomik ve kültürel emperyalizme maruz kalmasında önemli eşikler olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, elbette ki Osmanlı'nın gerilemesine ve dağılmasına dair "dış güçler" tanımı da beraberinde getirmiştir. "Dış güçler", kapsayıcı ve sürekli bir düşman olarak konumlandırılmış, bu güçlere karşı duruşun ve mücadelenin önemi de sağ siyaset tarafından dile getirilmiştir. Dış güçler kavramı çatısı altında Osmanlı'yı yok etmek isteyen birçok düşman algısı oluşurken, bu durum Osmanlı sonrasına da miras kalmıştır.

Çalışmada değerlendirilen başlıkların seçilmesinde, Osmanlı'nın son dönemiyle ele alınan dönem arasındaki gelişmeler arasında tarihi bir süreklilik ilişkisi kurulması ve sağ siyasetin söylemlerinde bu konuların özellikle yoğun

olarak öne çıkması yatmaktadır. Örneğin Türkiye’de Ortak Pazar tartışmalarının yaşandığı bir süreçte, MHP’nin yarı resmi yayın organlarından Devlet gazetesi, Tanzimat’taki incelemelerine benzer bir şekilde, “Ortak Pazar” tartışmaları kapsamında 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması’na önemli ölçüde yer vermiştir (Devlet, 1970). MHP Genel Sekreter Yardımcısı ve Erzurum Milletvekili Nevzat Kösoğlu, ele alınan dönemdeki ekonomideki bağımlılık tartışmalarında, 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması’nı Türk sanayisini ve ekonomisini mahveden “emperyalist bir düzenleme” olarak değerlendirmiştir (“Kösoğlu: Gerçek bağımsızlık ancak her türlü emperyalizmi reddetmekle mümkün olur”, 1977). Yine Ortak Pazar konusunda, Millî Görüş hareketinin lideri Necmettin Erbakan’ın değerlendirmeleri dikkat çekicidir. Erbakan, Ortak Pazar’a karşı çıkmakla birlikte Siyonizm’in “dünya hâkimiyeti” projesinde Ortak Pazar’ı bir “tatbikat” ve “deneme” olarak değerlendirmektedir (TBMM, 1970). Bu noktadaki bir başka örnek de Erbakan’ın da değindiği Siyonizm’dir. Henüz 1966 yılında, CKMP’li Rifat Baykal’ın, “Arap devletlerini kaybetmek pahasına körü körüne desteklenen fakat Türkiye lehine oy kullanmayan İsrail’le olan münasebetlerin bir daha gözden geçirilmesi” çağrısı dikkat çekicidir. (TBMM, 1966a) 1967’de Arap ülkeleri ile İsrail arasında gerçekleşen Altı Gün Savaşı’na dair TBMM’deki yorumlar da bu noktada önem taşımaktadır. Örneğin AP’li Mevlüd Yılmaz, savaşın aynı zamanda Müslümanlarla Siyonistler arasında bir savaş olduğunu ve “Yahudi devletinin” hiçbir zaman Türkiye’nin yanında olmadığını belirtmektedir. (TBMM, 1967a) Bu değerlendirmeler, ele alınan dönemle tarihe yönelik bakış açısı ve yorumlama ölçütleri bakımından tarihi süreklilik çerçevesi oluşturmaktadır. Bu açıdan çalışmaya konu olan başlıkların seçiminde, özellikle sağ siyasetin odaklanması ve ele alınan dönemle özdeşlikler kurması etkili olmuştur. Yani değerlendirilen başlıklar, aynı zamanda ele alınan dönemde de canlılığını korumaktadır.

Bu çalışmada, dönemin sağ siyasi partilerinin (AP, CKMP/MHP, MNP/MSP, MP, DP) yayın organları, TBMM tutanakları ve dönemin önde gelen sağ siyasetçilerinin ve düşünürlerinin görüşleri üzerinden bu söylemlerin nasıl şekillendiği ve siyasi tartışmalara nasıl yansıdığı analiz edilmektedir. Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden literatür taraması uygulanmıştır. Bu yaklaşım, araştırma tasarımı ile ilgili karar verme, teorik içeriği desteklemek veya literatürde bir eksikliği ortaya çıkarmak amacıyla kullanılmaktadır. (Yıldız, 2022) Çalışmanın temel araştırma sorusu, Türk sağ siyasetinin Osmanlı’nın son dönemine ve emperyalizme bakışının ne olduğu ve bu bakışın güncel siyasi tartışmalara nasıl yansıdığıdır. Çalışmanın alt başlıkları ise Tanzimat Fermanı ve Baltalimanı Ticaret Antlaşması’na yönelik yaklaşımlar, “dış güçler” kavramının siyasi söylemdeki yeri, muhafazakâr söylemde Siyonizm’in yeri ve Çanakkale Savaşları’nın bir sembol olarak kullanılmasıdır. Bu alt başlıklar aracılığıyla, Türk sağ siyasetinin tarihsel anlatılar üzerinden nasıl bir kimlik inşası ve siyasi söylem geliştirdiği ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

1. OSMANLI'NIN SON DÖNEMİ VE EMPERYALİZM

Osmanlı İmparatorluğu, Türk sağ siyasetinin hem önemli bir motivasyon kaynağı hem de özlenen ve ulaşılmak istenen bir düzen arayışı olarak öne çıkmaktadır. Zira Osmanlı, sağ siyasetin gerek milliyetçi gerekse muhafazakâr yorumlarında ve tarih okumalarında bir övünç kaynağı olarak yer alırken, yedi kıtada hüküm süren imparatorluğun “imparatorluk” olma vasıfları ve süreçleri özenle aktarılmaktadır. Bu açıdan Osmanlı'nın Türk sağ bakımından köklü bir miras ve birikim anlamına da geldiği; özellikle Türkiye'nin konumu ve varlığı açısından ciddi bir meşruiyet kaynağı sayıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim MHP'nin ideolojik gelişiminde önemli rol üstlenen Dündar Taşer'e göre Türk milleti, dünyanın en büyük imparatorluklarını kurmuş ve egemenliğini eski dünyanın her köşesinde yürütmüş bir millettir. (Aksun, 2017) Bu imparatorlukların sonuncusu, bugüne kadarki tarihin kaydedebildiği en kudretli, adaletli, azametli varlık olan Osmanlı Devleti'dir. Öte yandan Osmanlı'nın kudreti ve gücü kadar, yıkılma süreci de değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerde, imparatorluğun gerileme sürecinin nedenleri irdelenirken, aslında ele alınan dönemden geleceğe ışık tutacak bir anlatı da belirlenmiştir. Özellikle 1960 sonrasında, Osman Turan, Erol Güngör, Ziya Nur Aksun ve Necip Fazıl Kısakürek gibi isimlerin çalışmaları, Batılılaşma tartışması ve kültürel dönüşüm sorunu kapsamında yaşanan rekabet ortamının kökenlerini, Osmanlı'nın son dönemindeki Batılılaşma tartışmalarıyla özdeşleştirmenin önünü açmıştır. Milliyetçi-muhafazakâr düşünürlerin ve siyasetçilerin, cumhuriyet dönemi bürokratik seçkinlerin Osmanlı mirasına yönelik üstenci tutumuna, yaklaşımına ve bunu yansıtan CHP'ye karşı olumlu yaklaşımları söz konusu olmamıştır. Tersine, bu üstenci tutuma karşı Osmanlı mirasına vurgu yapan güçlü ve kudretli bir nostalji ortaya konulmaktadır. Taşer'in Osmanlı'nın yıkılma sürecine dair sözlerini aktaran Erol Güngör, Taşer'in, Türkiye'nin geçmişini terk ettiği için bugün içinde bulunulan duruma geldiğini ve soruların cevabının, dünya tarihinde eşi bulunmayan bir devlet olan Osmanlı'da olduğunu söylediğini aktarmaktadır. Taşer'e göre Osmanlı'yı bilmeden ve anlamadan Türk milletini anlamaya, içinde bulunulan sıkıntıları anlatmaya imkân olmamaktadır.

Düşünce dünyasında şekillenen Osmanlı merkezli söylemin siyasete akışının da oldukça hızlı ve geniş olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle sağın öne çıkan iki siyasi çevresinde, CKMP/MHP ile MNP/MSP çizgilerindeki söylemlerde Osmanlı'nın bir gurur kaynağı olarak yer edinirken dağılmasının da büyük bir “ibret” ve “ders” ile okunduğu anlaşılmaktadır. Zira sağın emperyalizm söylemindeki odaklardan birini de tarih oluşturmaktadır ve emperyalizm, çeşitli yöntemlerle Osmanlı'nın yıkılmasına sebep olmuştur. MNP/MSP lideri Necmettin Erbakan, emperyalizmle birlikte “Hristiyan Batı” ve özellikle de “Siyonizm” ifadeleriyle Osmanlı'nın başta Yahudiler olmak üzere “dış güçler” tarafından hedef alındığını belirtirken, Malazgirt'ten Kosova'ya, İstanbul'un fethinden Kanuni Sultan Süleyman'a kadar Osmanlı'nın en parlak dönemlerini örnek vererek (Erken, 2013) partisini ve söylemlerini meşrulaştırma çabasına girişmiştir.

Türkiye’de sağ siyasetin Osmanlı’ya dair tarih okumasında ve yaklaşımında emperyalizmin yeri, belli başlı odak noktalarda ortaya çıkmaktadır. Bu noktaların başında, “emperyalizmin yerli uzantıları” olarak kültür emperyalizminin ilk örnekleri olarak gösterilen Tanzimat ve Baltalimanı Ticaret Antlaşmaları yer almaktadır. Bu tarihî olaylar, Osmanlı’nın yıkılmasına sebep gösterilirken “içteki düşman uzantılar” kavramsallaştırmasını sağlayarak, bunlarla özellikle 1960-1980 arasında CHP çevresi ve sol hareketler arasında özdeşleşme sağlanması için güçlü bir dayanak oluşturmuştur. Yani tarihi referanslar, ele alınan dönemdeki güncel siyasi gelişmeleri ve söylemleri de etkilemiştir. Özellikle MHP’ye yakın düşünürler ve Taha Akyol, Dündar Taşer gibi MHP’li siyasetçilerin incelemelerinde Tanzimat ve sonrası önemli bir yer tutmaktadır. Bu açıdan ilk olarak, Tanzimat ve Baltalimanı Ticaret Antlaşmaları’na dair yaklaşımlar ve yorumlar irdelenecektir. Bu yaklaşımlar, bizi doğal olarak ele alınan dönemde siyasette egemen olan “dış güçler” kavramına götürmektedir. Bir özne olarak “dış güçler”, literatür açısından uluslararası rekabette daima Osmanlı’nın güçsüz kalması ve dağılması için çabalayan, saldıran ve planlar kuran bir yapı olarak siyasi söylemde yer almıştır. Diğer bir konu, özellikle Millî Görüş hareketinin fazlasıyla ilgi duyduğu ve sağ siyasetin Osmanlı’nın yıkılışına dair yorumunda muhafazakâr kesimin yoğun olarak kullandığı “Siyonizm ve Masonluk” söylemidir. Bu söylem, yoğunlukla İslâmcı/muhafazakâr siyasette karşılık bulsa da Türk milliyetçisi kimi düşünür ve siyasetçilerde de kullanıldığı görülmektedir. Siyonizm, muhafazakâr siyasi çevrede saldırgan ve emperyalist bir hareket temelinde, Osmanlı’yı yıkan ve Türkiye ile birlikte İslâm ülkelerini hedef alan bir tehdit olarak algılanmaktadır. Konuya dair son başlık, sağ siyasette ve düşünce hayatında oldukça fazla işlenen, büyük bir anlam yüklenen ve “büyük ve güçlü bir düşmanla açıkça savaşarak, oldukça fazla bedel ödeyerek kazanma” vurgusunun işlendiği Çanakkale Savaşlarıdır. Savaşların gerçekleşmesi, Osmanlı’nın kayıpları, düşman devletlerin mağlubiyeti ve Çanakkale’nin sağda güçlü bir sembole dönüşmesi, geniş bir söylem alanını ve yansımalarını ifade etmektedir. Zira Çanakkale’de güçlü bir düşmana karşı bir araya gelen bir tür bağ söz konusudur. Bu bağ, zaman zaman İngiliz sömürgeciliğinin mağduru olarak düşman saflarında yer alan Müslümanlara da yer veren başka bir söylemi geliştirmektedir. Nihayetinde, bir sembol olarak “geçilmeyen” Çanakkale, 1960-1980 arasında başta kültür emperyalizmi olmak üzere çeşitli emperyalist saldırılar sonucunda geçilmeye çalışılmaktadır.

1.1. Tanzimat Fermanı ve Baltalimanı Ticaret Antlaşması

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı, 1960-1980 döneminde hem sağ siyasette hem de düşünce hayatında önemli bir yer tutmuştur. Bu yerin önemini, gücün ve kudretin temsilcisi Osmanlı’nın yaşadığı kırılmanın temel alınması oluşturmaktadır. Zira Türkiye’de sağ, Tanzimat’a her şeyden önce bir “kopuş” olarak yaklaşmaktadır. Osmanlı’yı Osmanlı yapan bütün unsurlar, Tanzimat sonrasında aşınmaya uğramış ve imparatorluğun yıkılmasında

önemli bir rol oynamıştır. Söylemdeki “kopuş” vurgusu, bir tür “kök” arayışının da ortaya atılmasını sağlamaktadır. Necip Fazıl Kısakürek, Tanzimat sonrası yaşanan süreci, bir tür “köksüzlük” ve “fikirden öksüzlük” olarak tanımlamaktadır. Kısakürek’in anlatımlarında yoğun bir şekilde kullandığı “çile” metaforu, Tanzimat sonrası “çilesizlik” olarak ifade edilirken “maymunluk” olarak da ifade belirtilmektedir (Kısakürek, 1977). Bir “durağanlaşma” ifadesi olarak Tanzimat, bu açıdan köksüzlükle birlikte yetersizliğin ve aslında sıradanlığın da sembolü hâline getirilmektedir. Kopuş olarak Tanzimat, geleneğin ve değerlerin yıkılma sürecinin başlangıcı olarak Osmanlı’nın yüzlerce yıllık birikiminin basite indirgenmesi ve yoğunluğunu kaybetmesi olarak değerlendirilmektedir.

Tanzimat’a yaklaşımların ikinci ve en önemli aşamasını, Avrupa etkisi ve Tanzimat’la birlikte sıklıkla kullanılan “Batılılaşma” kavramı oluşturmaktadır. Köklerden koparan Tanzimat’ın, Avrupalı devletlerin zoruyla uygulanması ve bir anlamda dayatılması, sağ siyasetteki eleştirilerin ana unsurunu oluşturmaktadır. Kökten kopuşun aktarımındaki yoğunluğa karşı Avrupalı devletlerin zorlaması, siyasi söylemde somut bir aktarım imkânı bakımından daha geniş bir alan sağlamıştır. MHP’nin önde gelen aktörlerinden olan Nevzat Kösoğlu, Tanzimat hareketlerinin doğrudan Avrupa devletlerinin fiili ve fikri etkisi altında kaldıklarını aktarmaktadır (Kösoğlu, 1971). Kösoğlu’na göre Avrupa siyaseti, netice itibarıyla gayrimüslim ve Türk unsurların imparatorluktan ayrılmasını amaçladığından, bu hareketleri başlatmış ve beslemiştir. Öte yandan gerçekleştirilen inkılâpların halkla da bir ilgisi bulunmamaktadır; yalnızca Selanik ve İstanbul gibi çok dar ve kısıtlı bir alanda etkili olurken, Anadolu’da Tanzimat’a dair bir gelişimin olduğunu söylemek mümkün değildir. Kösoğlu, bu noktadaki görüşlerini, halkın Tanzimat için söylediği rivayet edilen “Artık gâvura ‘gâvur’ denmeyecek” ifadesiyle desteklemektedir. Tanzimat’ın ilân edildiği dönemin koşullarını değerlendiren Kösoğlu, Avrupa’nın ekonomik yaşantısında emperyalizmin hız kazandığını belirtmektedir. Bu açıdan özellikle İngiltere’ye odaklanan Kösoğlu’na göre İngiliz emperyalizmi, Mısır ve Arap yarımadasında tartışmasız bir hegemonya kurmayı amaçlamaktadır. Bu arada Rusya ve siyasi birliğini geç tamamlayan Almanya’nın emperyalist amaçlarla Osmanlı’yı hedef aldığı da bilinen bir gerçektir. Ancak emperyalist devletlerin dayatmaları, yalnızca Tanzimat’la sınırlı kalmamış, Islahat Fermanı da doğrudan Osmanlı’yı hedef alan bir unsur olarak, “dış güçlerin fiili müdahalelerini yumuşatabilecek hukuki formüller” ifadesiyle tanımlanmıştır. Yabancı ülkelerin dayatmalarında, kaba ve açık baskı unsurları haricinde kültürel yollar ve telkin de kullanılmış, özellikle Tanzimat dönemi devlet adamlarına Osmanlı’nın bekâsı için bu tavsiyelerde bulunulmuştur. Kösoğlu’na göre bu noktada “kültür emperyalizmi” de göz önünde bulundurulmalıdır. Yabancı etkilerin en çok başarılı olduğu devlet adamı ise Reşit Paşa’dır. Mümtaz Turhan ve Ziyaeddin Fındıkoğlu gibi düşünürlere atıfta bulunan Kösoğlu, Tanzimat sonrasında Osmanlı’nın dış politikada yaşadığı sorunların temeline de Tanzimat’ı yerleştirmektedir.

Devlet gazetesinin yazarlarından Nuri Gürgür ise Osmanlı'nın son döneminde yaşadığı bunalım ile 1970 sonrası yaşanan siyasi kaosu özdeşleştirmektedir:

“...Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu Avrupa'nın sevgisine mazhar olmakta gören ve buna ulaşabilmek için olmadık densizliklere kalkışan o devir devlet adamlarının zihniyeti bir asır sonra Türkiye Cumhuriyeti'nde zuhur edecek bazı politikacıların berrak bir habercisi sayılabilir. Sırası geldiği zaman tamamen millici görünebilen ve hariçten gelecek her şeye karşı bağınaz bir tecritçi olabilen bu politika dehalarımız, işlerine gelen konularda Avrupa'da kendi meşreplerinden birtakım adamların hükümlerine “muhkem kaziye” hâlinde bağlanmakta mahzur görmüyorlar... Mesela Osmanlı Devleti'nin en büyük hasmı ve emperyalizmin o zamanlar bir numaralı temsilcisi olan İngiltere'nin İstanbul'daki elçisinin yerinde bugün Hollandalı parlamenterler, Almanya'nın müstafi başbakanı ve benzerleri yer alıyor...” (Gürgür, 1975, s. 5)

Tanzimat Fermanı ve Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nın, Osmanlı'nın son dönemine dair değerlendirmelerde, imparatorluğun yıkılmasında önemli bir etken olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Ekonomik ve kültürel emperyalizm açısından sağ siyasetin tarih değerlendirmelerinde bu iki olayın ciddi bir yer tuttuğu da ifade edilebilmektedir. Bunda, özellikle 1960-1980 dönemindeki emperyalizm değerlendirmeleriyle tarihi bir süreklilik ve ilişki kurma çabasının da etkili olmasıyla birlikte ideolojik değerlendirmelerin de önemli bir faktör olduğunu eklemek gerekmektedir. Zira kusurlu ve eksik bir Batılılaşma süreci, ele alınan dönemde de emperyalizm tartışmalarıyla değerlendirilmekte ve özdeşlik bu şekilde sağlanmaktadır.

1.1.1. Taklitçilik ve Kültür Savaşı

Batı'nın taklit edilmesi, Tanzimat süreciyle birlikte Osmanlı'nın devamlılığını sağlayabilmek adına ortaya çıkan formüller arasında en olumsuz bulunan ve bu olumsuzluğun 1980'lere kadar uzandığı bir söylemin yansımasıdır. Sağın farklı kutupları, “Batı taklitçiliği” noktasında bir çıkış noktası olarak benimsedikleri Tazminat'a yönelik yaklaşımda, aslında içe yönelik bir eleştiri geliştirmektedir. Zira “köklerden kopma” olgusuyla birlikte Avrupa'nın dayatmasının, ülke sınırları içerisinde de karşılık bulduğunun göstergesi “taklitçilik” söylemidir. Daha önce Gürgür'ün yazılarında da aktarılan bu durum, aslında daha geniş bir bakış açısını yansıtmaktadır. Özellikle “Tazminat aydını” tiplmesi, bu söylemin kalıplaşmış hâle gelmesi bakımından önemlidir. Taha Akyol'un Batı'nın etkisine dair eleştirileri, bilimsel açıdan sistemli ve tarihçilik açısından daha elverişli olması açısından dikkat çekicidir. Akyol, Batılıların Türk milletine tarihî bir düşmanlığı olduğuna dair ön kabulü eleştirilerine başlamaktadır (Akyol, 1970). Batı'nın 19. yüzyıldaki çekiciliğini kaybettiğini belirten Akyol'a göre Batılı olmayanlar, bu yüzyılda büyük bir melankoli içindedir ve

Batı emperyalizmi, onları köleleştirmekte, sömürmekte, ezmekte ve millî şahsiyetlerini unutturmak için yabancılaştırmaya çalışmaktadır. Akyol, bu noktada Tanzimat sonrası Batıcılarında bu durumun yaşandığını gözlemlerken, Recaizade Mahmud'un "Araba Sevdası" romanındaki karakterleri örnek vermektedir. Tarihin Avrupa merkezli bir bakış açısıyla aktarıldığını belirten Akyol, bu sebeple bütün milletler açısından Batı'ya eşit olmanın yönteminin Batı'yı taklitten geçtiğinin zannedildiğini belirtmektedir. Sağın milliyetçi kanadında benzer eleştirilerin Dündar Taşer'de de olduğu gözlemlenmektedir. Taşer'e göre süreç, Türkiye'nin Avrupa vesayeti altına girmesine sebep olurken "Batılılaşma hastalarının" türemesine de sebep olmuştur. "Türkiye biraz sonra 'devrimler' dönemine giriyor. 'İlerleyeceğiz' diye kendi ordumuzu top ateşine tutuyoruz. Birtakım batılılaşma hastaları türüyor. 'Pantolon giyer, pelerin taşır, fes vurursak sorun çözülür' diyorlar" ifadelerini kullanan Taşer, iç mücadele sürecinin bu şekilde başladığını ve Tanzimat'la birlikte Osmanlı'nın kaderinin altı Avrupa devletinin eline teslim edildiğini aktarmaktadır. Taşer ayrıca, Tanzimat'tan başlayan ve Cumhuriyet'e kadar devam eden bir süreklilik olduğu iddiasındadır ki sağın tarih anlayışında, özellikle Cumhuriyet sonrası dönemdeki resmî görüşe yönelik eleştirilerin varlığı da hissedilmektedir. Taşer'e göre Tanzimat'tan sonra kurulan kurumlar, Türk milletinin tarihi köklerine bağlı olmadan, Batı'ya benzemek amacıyla kurulduğundan, milletin çıkarlarına ve inançlarına aykırı gelişme göstermiştir. Tanzimat kurumlarının mensupları da millete hizmet için değil "milleti yola getirme" görevini edinmiş kimseler gibi davranmışlardır. Taşer, millettten kopuk bir zümrenin böyle ortaya çıktığını ve bu zıtlaşmanın cumhuriyet sonrasında da artarak devam ettiğini belirtmektedir. Nihayetinde laiklik fikrinin yanlış yorumlanması, milletle yöneticiler arasındaki bağları da büsbütün koparmıştır (Aksun, 2017).

Tanzimat, sağın muhafazakâr kesiminde de ciddi bir tepkiyle karşılanan ve çoğunlukla içinde bulunulan dönemde yaşanan sorunların odağına yerleştirilen bir olay olarak, siyasi ve kültürel söylemde önemli bir yer tutmuştur. Millî Görüş hareketinin ideolojik anlamda gelişimini sağlayan isimlerden olan Bahri Zengin, Tanzimat'tan itibaren politika ile kültürün arasının açıldığını ifade etmektedir (Zengin, 1978). Zengin'e göre yabancı kültürle yetişmiş devlet adamları ve yöneticiler, ülkenin politikasına egemen olmuştur. Bu devlet adamları, "olağanca" bir güç uygulayarak toplumu kültür değişimine zorlamıştır. Ancak kültürün işlevini, politika ile ilişkisini yeterince kavrayamadıkları için yabancı devlet adamlarının, yabancı basının sözlerine ve değerlendirmelerine hiç sorgulamadan inanmıştır. Bu durum, Türkiye'de politikacıların ve basının, Batılı devlet adamlarının sözlerine, Batılı medya kuruluşlarında çıkan yorumlara birer mutlak gerçek olarak bakmalarına sebep olmuştur. Meseleyi kültür kavgası yönüyle ele alan Zengin'e göre ele alınan dönemde ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı ambargo da Tanzimat'tan bu yana ilk kez politikayı kültür dinamikleriyle birlikte düşünen, yerli kültürel değerleri savunan, böylece politikacı ile toplum arasında devam eden kültür çatışmasına son vererek ülkede kültür birliği ve barışı getirmeye çalışan bir

kadronun varlığı ile açıklanabilmektedir ki Zengin, bu kadronun Millî Selamet Partisi olduğunu ifade etmektedir. Zengin, kültür ile politika arasındaki ilişkiyi kavrayamayan Tanzimatçıların Osmanlı İslâm Devleti'nin çökmesine sebep olduğunu ifade ederken, tarihin, yabancı kültürü politikanın itici gücü olarak kullanan devlet adamlarının o ülkeyi yıkıma götürdüğünü, yabancı kültürün yabancıya hizmetle eş anlama geldiğini savunmaktadır.

İslâmcı/Muhafazakâr çevredeki etkisiyle bilinen Mehmet Akif İnan, Tanzimat'ı, “Kanuni devrinde başlayan yanlışlarımızla, iç murakabesizliğimizin veledi” olarak tanımlamaktadır (İnan, 1963). İnan'ın farkı, Osmanlı'nın Avrupa'daki Rönesans sürecini mantıksız bir tavırla inkâr ettiğini ve Tanzimat'tan önce önemli ihmallerin olduğunu ifade etmesidir. Bu durum, konuya yaklaşımlarda özeleştirelinin de yapıldığı ve yaklaşımların farklılaştığı noktaları da göstermektedir. Tanzimat'ı bir açıdan “uyanış” ve “silkiniş” olarak tanımlayan İnan, Tanzimat'ın tek taraflı işlendiğini ve “fena” neticeler verdiğini belirtmektedir. İnan'ın daha önce ifade edilen yorumlara en benzer yönü ise Tanzimat'ın içeriğinden çok “Tanzimatçı” tipine yönelttiği ağır eleştirilerdir. “Bizim 3 asrı bulan baygınlığımızı ve muasır Avrupa'ya ayak uyduramamamızı İslâm'ın bir kabahati gibi gören sığ beyinli Tanzimatçılar...” ifadesini kullanan İnan, Tanzimatçıların millî bünyeyi doğrudan tahrip ettiğini düşünmektedir. Sağın milliyetçi kanadından sosyolog Orhan Türkdoğan da Tanzimat'a dair yaklaşımları doğrudan “kültür çatışması” yönüyle inceleyen isimlerdendir. Türkdoğan'a (2004) göre Tanzimat'ın getirdiği her alandaki ikilik, aslında kültürel dengenin iyi bir şekilde sağlanamaması sonucudur. Yani Türk milleti bağımsız kültürüne sahip olamadığı için, her medeniyetten bir parça almak suretiyle “taklitçi, kopya bir toplum” ortaya koymuştur. Ziya Gökalp'e atıf yapan Türkdoğan'a göre toplumsal evrimin en son aşamasını teşkil eden millet niteliğine kavuşabilmek için, toplumun çevresindeki medeniyetin (maddî kültür) unsurlarını maddî olmayan kültüre (hars) uygun duruma getirmesi zorunluluğu söz konusudur. Bu nedenle öncelikle kültürün (hars) ilerlemesi olmakta, ardından kültürün (maddî olmayan) bu gelişimi, medeniyetin (maddî kültür) ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Ancak farklı kültürlerin, aynı çevre içinde geliştirdikleri ortaklaşa medeniyet (maddî kültür) aktif duruma geçmek suretiyle maddî olmayan kültürü etkilemektedir.

1.1.2. Siyaset ve Kültür Emperyalizmi

Türkiye'de, 1960-1980 arası dönemde yer alan sağ partiler arasında özellikle ideolojik yönü güçlü, belirli bir fikir birikimine dayanan partilerin eleştirel nitelikleri, Tanzimat konusunda da daha belirgin ve kapsamlıdır. Bu açıdan MHP ve MNP/MSP, 1970 sonrasında kapsamlı eleştiriler ortaya koyarken bu eleştirileri “emperyalizm” temelinde yapmıştır. Partilerin ideolojik temellerindeki netlik ve somutluk, ideolojiyi yansıtması bakımından da önem taşıyacağından, emperyalizmin bu kapsamda uygun bir zemin olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Bir tür “dış müdahale” olarak algılanan Tanzimat,

daha önce de ifade edildiği gibi köksüzlük, Batılılaşma çabası, Batı taklitçiliği ve kültürel çatışma gibi farklı başlıklarda değerlendirilmiş ve eleştirilerin boyutu genişlemiştir. Bu durum, düşünce dünyasıyla birlikte siyasi yönelimde ve söylemde de görülmektedir. Özellikle sağın milliyetçi ve muhafazakâr kanatları, yani MHP ile MNP/MSP çizgileri TBMM’de de benzer görüşleri birlikte aktarma fırsatı bulmuş, hatta bir partiden yapılan açıklama diğer parti tarafından desteklenmiştir. Bunda, partilerin ideolojik yoğunluklarının ve derinliklerinin de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ancak AP’lilerin de TBMM’de MHP’ye ve MNP/MSP çizgisine destek verdiği anlaşılmaktadır. Özellikle bir tür “öze dönüş” yolu öneren partilerin, Batı eleştirilerini de bu kapsamda derinleştirdiği ve ideolojik/tarihî bir anlatımla desteklediği görülmektedir. MNP’nin kuruluş beyannamesi, bu açıdan oldukça açıklayıcıdır:

“Tarihsel en büyük millet olarak örnek medeniyetler kurmuş, insanlığa ışık tutmuş, dünyanın nizamını tanzim ve idare etmiş olan milletimiz... Aynı zamanda maddi alanda da Batı’dan önde [idi]. İlim, fen, teknoloji, öğretimde ve eğitimde ileri [idi] ve bilhassa ahlaki üstünlüğümüz her sahadaki başarılarımızı temel taşıyı teşkil ediyordu... Milletimizi dıştan yenemeyen batıl güçler, uzun asırlar sonra onu içten yenme yoluna yöneldiler ve bu hususta zamanla büyük başarılar sağladılar. Milletimizi kendi öz benliğinden uzaklaştırma ve fitratında mevcut ahlak ve fazileti tatbikat sahasından kaldırmaya matuf maksatlı çalışmalar birkaç asırdan beri onu içten yıkmaya hususunda mühim merhaleler katetti. Tanzimat’la su yüzüne çıkan ve bilahare günden güne meşruiyet kazanmaya başlayan kozmopolitlik ve gayrimillilik hareketleri maddi ve manevi alanda gerilememize sebep olmuş ve büyük imparatorluğumuzu kısa zamanda çökertmeye ve yıkmaya kâfi gelmiştir.” (Akpınar, 2009).

MHP’nin 1973 tarihinde yayımlanan “Kudretli, Müreffeh ve Büyük Türkiye için Milliyetçi Hareket Partisi” başlıklı programında doğrudan Tanzimat’tan bahsedilmese de “yabancılaşma” ve “özden kopuş” vurgularıyla MNP’ye benzer yaklaşımın benimsendiği anlaşılmaktadır:

“Uzun zamandan beri milletimizin rıza ve hür iradesine aykırı olarak, millî benliğini kaybetmiş bir avuç taklitçi aydının baskı ve emrivakileri ile yürütülmeye çalışılan güdümlü bir kültür değişimi programının yozlaştırıcı ve yabancılaştırıcı tahribatı sonucu, insanımız inançlarına ters bir kültür muhitine ve yaşama tarzına itilme tehlikesi ile karşı karşıya bırakılmıştır. Böylece kokuşmuş bir kültür ve medeniyet, bazı aydınlarımızın ilmin ışığındaki gerçekçi tenkitlerine rağmen, çağdaş yaşama seviyesi olarak takdim edilmek istenmiştir. Bu kültür sömürsününün arkasından gelen siyasi ve ekonomik sömürünün de toplum hayatımızı sarstığı görülmektedir. Millî bünye,

kendine ters gelen her çeşit yapılaşmaya devamlı tepki göstermekte ise de karar ve uygulama mevkiinde olanlar bu tepkiye aldırış etmemektedirler.” (Kudretli, Müreffeh ve Büyük Türkiye İçin MHP Programı, 1973)

TBMM’de yaşanan tartışmalar, sağ siyasetin tarihî değerlendirmelerinde Tanzimat’a bakışını ve emperyalizm yorumunu anlama konusunda oldukça açıklayıcıdır. Örneğin MSP Kahramanmaraş Milletvekili Hasan Seyithanoğlu, Türk milletinin 150 yıldır her alanda Batı emperyalizminin sistemli ve planlı saldırısına maruz kaldığını ifade etmektedir (TBMM, 1979). “Şimdi belki içinizden bazılarınızı çıkıp diyecektir ki, ‘Hayır, Batı’dan evvel Batı emperyalizmine peşkeş çeken biz olduk. Eğer Batı’ya biz peşkeş çekmeseydik, Batı hangi gedikten faydalanarak bu toplumun içine sızabilecekti?’ Böyle düşünenlerinizin, bize Jön Türk zihniyetini hatırlatmak istediklerini biliyoruz” diyen Seyithanoğlu’na göre Batı’nın kültürel ve siyasal emperyalizminin öncüleri Jön Türklerdir. Jön Türklüğü bir “zihniyet” olarak değerlendiren Seyithanoğlu, bu zihniyetin geçmişte kalmadığını ve ele alınan dönemde de hâkim olduğunu iddia etmektedir. Zira okul ve eğitim programları Jön Türklerin Batı’dan ithal ettikleri zihniyete göre yapılırken, bu zihniyet Batı’ya köle olmayı hedef tutan, Batı’yı bir dogma olarak benimsemeyi buyuran bir zihniyet söz konusudur. Seyithanoğlu, düşüncelerini ifade ederken tarihi sürekliliği de yansıtarak Cumhuriyet Halk Partisi’ni de hedef almaktadır:

“Bizim Millî Mücadelemiz, Batı emperyalizmine karşı milletimizin şanlı bir direnişini sergiler. Milletimizin bu direnişi, ama ne yazık ki ve ne acıdır ki bir millî kültür hareketiyle desteklenememiştir. Batı kültürünün tam bir istilasına maruz kalınmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi’nin muhalefet dönemlerinde iddia ettiği ekonomik emperyalizm, bu kültür emperyalizminin sonucu olarak ortaya çıkmıştır... İşte Batı uygarlığının Hristiyanlığa bakışını biz, Türkiye’de İslam’a adapte ediyoruz. Yani Batı’nın Hristiyanlığa bakışını, biz Türkiye’de İslam’a çeviriyoruz; yani, Batıcılık oynuyoruz. Hristiyanlık, dedikleri gibi ilmi zihniyete aykırı olabilir; fakat bu bizim sorunumuz mu? Bu Batı’nın kendi sorunu. Oysa biz, kendimize ait sorunların bile neler olabileceğini doğru dürüst kestiremediğimizden, onlar ne yapmışsa biz de onu yapmaya mecbur sanıyoruz kendimizi... Hindistan’da maymunları avlamak için bir kavanozun içerisine ceviz koyarlarmış. Maymun kavanozdaki cevizi almak için elini kavanoza sokar; fakat cevizi bir kere eline alınca onu tekrar bırakmayı akıl edemediği için, elini kavanoza kaptırılmış olur, böylece yakalanırmış. Şimdi biz de tıpkı bu maymun gibi, Batı uygarlığından kopartacağımızı umduğumuz bir adet ceviz için,

bütün paçamızı Batı'ya kaptırmış bir hâldeyiz.” (TBMM, 1979, s. 755)

Seyithanoğlu'nun Tanzimat'a yönelik eleştirileri, kültürün içerisinde bir eğitim tartışması olması bakımından anlamlıdır. Zira Seyithanoğlu, geleneksel medrese eğitimi ile birlikte mektep eğitiminin de devam etmesinin ülkede iki tip aydın üreten bir eğitim düzeninin oluşmasına sebep olduğunu aktarmaktadır. Medreselere önem verilmemesi, medreselerin kendini aşacak ve yenileyecek ortamı bulamamasına ve mekteplerde yetişen aydın ile medreselerde yetişenler arasında uçurumun artmasına sebep olmuştur. Bu açıdan Tanzimat, yani Seyithanoğlu'nun deyimiyle “Batılılaşma”, ülkenin ihtiyacı olduğu yenilikleri getirememiş ve kurtuluşu Batı'ya yaranmakta arayan, ulusal kişiliği hiçe sayan diplomasisi ve ülke kaynaklarını Batı'ya peşkeş çekmeye mecbur kalan ekonomik durumuyla ülkedeki bunalımı daha da yoğunlaştırmıştır (TBMM, 1978a).

Sağın eleştirilerinde kullandığı argümanların en önemlileri de “halktan uzaklaşma” ve “halkı anlayamama” üzerine kuruludur. Kurumsal yozlaşmanın “aydın ihtiyacını” karşılayamadığını belirten Seyithanoğlu, ülkenin insanı ile özdeş bir aydın tipinin olmamasından yakınmaktadır. Ülkede yaşanan krizin Tanzimat'tan beri artarak devam ettiğini belirten Seyithanoğlu'na göre eğitim kurumları halkla bütünleşen aydınlar değil; ona tepeden bakan ve onu ilkel bulan aydınlar yetiştirmiştir. Bunda, Batı'dan ithal edilen kurumsal yapının etkisi söz konusudur. Öte yandan bu kurumsal yapı, Batı'nın kültür emperyalizmine yenik düşen bir aydın tipi üretirken, bu aydın tipi de gerektiği gibi Batı'yı özümseyebilmiş bir yapıda değildir; daha çok küçük, derinliksiz, kültürden ve yetenekten yoksun, slogancı ve yüzeysel bir niteliktedir. Seyithanoğlu, buradan hareketle daha önce ifade edilen kültür savaşına göndermede bulunmaktadır. Zira bu aydın tipinin en belirgin temsilcisi olarak üretilen öğretmen miti, yıllarca köylüyle, köyün imamıyla savaştırılmıştır ve yıllarca bunun edebiyatı devam etmiştir. Ele alınan dönem içerisinde eğitimdeki kavganın niteliği de bu noktada ortaya çıkmaktadır (TBMM, 1978b).

Tanzimat, Osmanlı'nın gerilemesinde ve dağılmasında önemli dinamikleri taşıması bakımından sağ siyasette ve düşünce hayatında daima eleştiri konusu olmuş, bu eleştirilerin odağını da kültürel yaşama yönelik kalıcı etkiler oluşturmuştur. Öte yandan Tanzimat'la arasında yalnızca bir yıl fark bulunan ve Osmanlı'nın ekonomik yaşantısını önemli ölçüde etkileyen başka bir tarihî olay daha sağ siyasetin eleştirilerini yönelttiği ve geçmişten içinde bulunulan döneme uzanan sürekliliği yansıttığı bir alan olmuştur. 1838 yılında imzalanan Baltalimanı Ticaret Antlaşması, çoğu açıdan Osmanlı'nın ekonomik emperyalizme doğrudan maruz kalmasına sebep olan bir faktör olarak değerlendirilmiş ve yine Tanzimat'takine benzer bir şekilde içinde bulunulan dönem açısından “ibret” verici bir ders niteliği olarak incelemeye alınmıştır. Özellikle 1960-1980 döneminde Türkiye'de yaşanan “Ortak Pazar” tartışmaları, 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşmasıyla bir özdeşleştirmeye

sebeplere olmuş ve Türkiye’de sağ siyasetin tarih üzerinden hareket ettiği ve döneme yönelik oluşturduğu söylemlerin ve incelemelerin temelini oluşturmuştur.

Antlaşmanın yabancı devletlere geniş bir hâkimiyet alanı tanıyan yönleri, “Avrupa emperyalizmi” ya da “yabancı müdahalesiyle” tanımlanan bir tür karşı tavır ve söylem geliştirmiştir. Osmanlı’ya yönelik “ekonomik emperyalizmin” resmî dayanağı ve sağ siyaset açısından sembolü olarak Baltalimanı Ticaret Antlaşması, sağ siyasetin milliyetçi ve muhafazakâr ideologları ve siyasetçileri tarafından değerlendirilmiştir. Tanzimat’a yönelik eleştirileri getiren ve yoğunlaştıran aktörlerin, yani MHP’nin ve MNP/MSP çizgisinin burada da etkin bir rol oynadığı görülmektedir. Bunda, özellikle 1960 sonrasında iktidara gelen sağ partilerin ekonomik program ve yaklaşımlarındaki klasik liberal ekonomik anlayıştan uzaklığın etkili olduğunu söylemek mümkündür. Zira MHP’nin korporatizmi yansıtan ekonomik modeli ile MNP/MSP’nin Anadolu tüccarına vurgu yapan ve yerli kalkınmaya İslami bir kimlik ekleyen ekonomik modeli, iktidara gelen diğer sağ partilerin programlarından ve söylemlerinden ayrılmaktadır. Bu durumda, elbette ki ele alınan dönemin ekonomik şartları ve dünyadaki ekonomik/politik gelişmelerin de etkisi söz konusudur. Ancak Osmanlı’nın ekonomik bağımlılığı meselesi yalnızca bu partiler tarafından değerlendirilmemiştir. 1966 gibi erken bir tarihte konuyu TBMM gündemine taşıyan Yeni Türkiye Partisi Milletvekili Misbah Ongan’a göre kapitülasyonlar sebebiyle bol ve ucuz imalatın ülkeye girmesini engelleyecek herhangi bir gümrük duvarı söz konusu değildir. Yerli sanayi ve el tezgâhları da böylece silinmiş ve ülkenin gelir kaynakları kurumuştur. Osmanlı yöneticilerinin borçlanmaya gitmesi, gümrük kontrolünün tamamen yabancılara terk edildiği bir sürecin de başlangıcı olmuştur. Ongan, “Şimdi tarih sayfalarını burada kapayarak ve lüzumlu dersi alarak konuyu değerlendirmek için bugüne gelelim” diyerek, konuyu içinde buldukları döneme taşımaktadır (TBMM, 1966b).

Siyasette “yerliliğin” ve “milliliğin” ana gündem olarak yükseldiği, ekonomik bağımlılığın kökenlerinin tartışıldığı bir dönemde, Türkiye’deki sağ siyasetin bu durum karşısında kayıtsız kalmadığı anlaşılmaktadır. Bu açıdan 1838’deki Baltalimanı Ticaret Antlaşması iyi bir çıkış noktası olmaktadır. Tanzimat’a dair eleştirileri de dile getiren Taha Akyol da Avrupa’nın kapitalist gelişimini ve bunda sömürgeciliğin rolünü incelemiştir. Avrupa sömürgeciliğinin siyasetin sağında bulunan bir partide ve yayın organlarında ele alınması ve bilimsel bir eleştiriye tabi tutulması, dönemin şartlarını yansıtmaları bakımından da önem taşımaktadır. Akyol, Avrupa’nın sömürgeci geçmişini irdelerken bu sömürgeciliğin sömürgelere yönelik olumsuz etkilerini de dile getirmiştir (Akyol, 1976). Ona göre Osmanlı, bir “yarı-sömürge” hâline getirilmiştir. Bunda da en önemli rolü 1838’de imzalanan Baltalimanı Ticaret Antlaşması oynamıştır. Her türlü emperyalizme karşı mücadele ettiklerini belirten MHP Genel Sekreter

Yardımcısı ve Erzurum Milletvekili Nevzat Kösoğlu ise neredeyse bütün partilerin iktisadi emperyalizmi reddetme noktasında söylem olarak bile olsa ittifak yaptığını söylemektedir. 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması ise Türk sanayisini ve ekonomisini mahveden “emperyalist bir düzenleme” olarak değerlendirilmiştir (Devlet, 1977).

Baltalimanı Ticaret Antlaşması’na yönelik eleştirilerin arka planındaki temel itici güç, Türkiye’nin ekonomik olarak geri kalmışlığına dair sebepleri irdelemek ve bu sebeplerden ele alınan döneme uzanan çözüm yollarını tartışmak ve önerilen çözüm önerilerini meşrulaştırmaktır. Zira tarihte yaşanan bazı olaylar, konunun başında da değinildiği gibi ele alınan döneme ışık tutması ve “ibret vermesi” bakımından önem taşımaktadır. Nitekim MHP Milletvekili Ağâh Oktay Güner, Osmanlı’nın “hasta adam” olarak nitelendirilmesine de değinirken, ele alınan dönem için çözüm önerilerini tartışmaktadır:

“İkinci Viyana bozgunundan bu yana, üç asırdır Türk milleti felaketler ağı ile çevrilmiştir. Bu felaketler milletimizi derin acılara boğmuş, bunaltmıştır. Türk milletinin kendisine çıkış yolu bulmak için uğraşmaları, çıkış yolu zannettiği neticeler, maalesef onu hüsrana götürmüştür. Bugün kalkınma ve gelişme yoluna bizden sonra gidenlerin, bizden sonra gelişme stratejisi, uygulayanların bizi geçtiği hepimize acı ve hüznün veriyor. Biz ise, maalesef hasta adam olmaktan, az gelişmiş bir ülke olma noktasına gelişin gerçek sebebini aramak zorundayız. Neden biz hasta adam olmaktan, az gelişmiş adam çizgisine gelebildik? Bunun sebebi, yıllardır Türkiye’nin meselelerine yanlış açılardan bakılmış olmasıdır, Türkiye’nin meselelerine millî bir model bütünlüğünde tutarlı, dengeli, sağlam stratejilerle gidilmemiş olmasıdır. Yıllardır sömürgecilerin ve emperyalist güçlerin beynini yıkadığı Tanzimat kafalı aydın tipi, Türk toplumuna maalesef gösterişçi yaşayan, gösteriş tüketimine önem veren, halka, halkın kıymet hükümlerine yabancılaşmış aydınlar kadrosu vermiştir. Maalesef bu milletin büyük emekleri ve en değerli zamanları heder edilmiştir. Milliyetçi Hareket Partisi olarak, 1838 Gümrük Anlaşmasını, 1856 Kırım Harbinin ekonomik gerçeğini iyi bilmemiz gerektiğine inanıyoruz. Emperyalist Batı’nın bizi gümrüklerimizden mahrum kıldığı ve kendi bankalarına akıl almaz bir biçimde borçlandığı bu yıkımı çok iyi değerlendirmek zorundayız. Biz, her türlü taklitçiliğe, yabancı kültür emperyalizmine, yabancı ideoloji köleliğine ve Türkiye’yi sömürgecilerin açık pazarı yapmak isteyenlere karşıyız. Biz, Türk tarihinden ilhamını alan, Türk Milletinin millî özelliklerini ve toplum yapısını hareket noktası kabul eden, Türkiye’nin şartlarından doğmuş, yerli ve millî, milliyetçi kalkınma doktrinini savunuyoruz. Demokratik düzen

içerisinde, halkımızın oyuna ve hizmetine sunduğumuz milliyetçi kalkınma stratejisinin, asırlık hataları düzelterek, gerçek kalkınma ve demokratikleşme yolunu açacağı inancındayız.” (TBMM, 1978c, s.52).

Güner'in TBMM'de dile getirdiği sözler, 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması ile birlikte Tanzimat'a yönelik bakış açısının bütününe değerlendirmek bakımından önem taşımaktadır. Zira Güner, Osmanlı'nın yaşadığı büyük bir bozguna işaret ederek Türkiye açısından alarm zillerini çalarken, üç yüzyıl boyunca felaketlerin ortadan kalkmadığını belirterek ciddi bir güvenlik tehdidinin varlığını ima etmektedir. “Sürekli tehdit” algısı, geçmişten bu yana uzanan özelliğiyle temkin duygusunun da pekişmesini sağlamıştır. Çözüm yolunda ise “millilik” eksiği söz konusudur; sömürgecilik ve emperyalizmle birlikte ülke içerisindeki faktörler de yoğun bir şekilde eleştirilmektedir. Güner'in “yerli ve millî” vurgusu ise sorunların çözümü için anahtar ifadedir; bu ifade demokrasiye yönelik inancın tekrarlanmasıyla meşru hâle getirilmektedir. Ancak Tanzimat dönemine dair söylemin bütününde en öne çıkan faktör, Osmanlı'yı hedef alan güçlerdir. Emperyalist “dış güçler”, Osmanlı'yı hedef alarak parçalanmasında önemli bir faktör oynamasının yanında içinde bulunulan dönemde de dikkate alınması gereken bir unsurdur.

2. KAPSAYICI VE SÜREKLİ BİR DÜŞMAN OLARAK “DIŞ GÜÇLER”

Türkiye'de, siyasi söylemde “dış güçler” olarak tanımlanabilecek bir unsur önemli yer tutmaktadır. “Düşman” bir unsur olarak değerlendirilebilecek bu olgunun ismi dönemlere göre değişmekle birlikte her dönemi içeren belirli özellikleri ve “düşmanı düşman yapan” nitelikleri bulunmaktadır. Bu niteliklerin başında, düşmanın varlığının sürekliliği gelmektedir. “Sürekli düşman”, özellikle Osmanlı'ya dair okumalarda önemli bir yer tutarken, cihan imparatorluğunu parçalamayı hedefleyen unsurlar daima göz önünde bulundurulmakta ve dikkate alınmaktadır. CKMP Milletvekili Kadircan Kafılı'ya (1965) göre Türkler, asırlardan beri varlıklarını korumak için dünyanın üç kıtasında, pek çok düşmanla savaşmıştır. Cumhuriyet devri ise bu açıdan bir barış devridir ve Türk Milleti, 1965 yılında yapılan konuşmaya göre 43 yıllık bir barış dönemini tarihinde görmemiştir. Ancak Kafılı, muhtemel bir saldırı karşısında daima hazırlık olmak gerekliliğini de net bir şekilde ifade etmektedir; zira daima bir düşmanın varlığı söz konusudur. AP Aydın Milletvekili Reşat Özarda'ya (1967b) göre ise sürekli bir düşman olarak Yunanistan ön plana çıkmaktadır. 1814 yılında, Rusya'nın teşvikiyle Yunanlılar tarafından kurulan Etnik-i Eteryâ Cemiyeti, Yunanistan dışındaki emperyalist devletlerin Türkiye üzerindeki tarihî amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla kurdurulan gizli bir örgüttür. Özarda'ya göre bu örgüt, 150 yıldır yaşamakta ve varlığını sürdürmektedir. 150 yıl önce kurulan ve varlığını sürdüren Etnik-i Eteryâ'nın amacı, Megalo İdea'yı

sağlamak ve Bizans İmparatorluğu'nu canlandırmaktır. Bu konuda bir başka örnek olarak, AP Kayseri Senatörü Hüsnü Dikeçgil, patrikhanenin tarihinden hareketle bir tür “sürekli düşmana” işaret etmektedir. Patrikhane, Osmanlı'nın yaklaşımı çerçevesinde zarar görmemiş ve aksine korunmuştur. Dikeçgil'e (1970) göre Osmanlı, Balkanları “istila” ederken mabetlere dokunmamıştır. Fatih Sultan Mehmet de patrikhaneye imtiyaz vermiş ve patrikhaneyi yerinde bırakmıştır. Fakat patrikhane, o zamandan içinde bulunulan döneme kadar rahat durmamış ve her zaman bir “çıban unsuru” olmuştur. 2. Mahmut döneminden itibaren Türk Milleti aleyhine çalışmaya devam eden patrikhane, Millî Mücadele döneminde de benzer tutumunu sürdürmüş ve içinde bulunulan dönemde de özellikle Kıbrıs konusunda aynı tutumuna devam etmiştir.

Yani zamanla birlikte ilerleyen, değişmeyen, her an tetikte olunmasına sebep olan bir düşman, sağ siyasetin tarihten çıkardığı ve düzenli aralıklarla atıf yaptığı bir varlık olarak dikkat çekmektedir. Öte yandan düşmanın varlığı ve ne olduğu her şeye rağmen “muğlak” olarak değerlendirilebilmektedir; zira kimi zaman sağın bir kesimi tarafından doğrudan “dış güçler” olarak adlandırılırken, sağın bir başka kanadı “Siyonizm” odaklı bir değerlendirme yapmaktadır. Sağ siyaset açısından “Haçlı” imgesi, bu konuda en kapsayıcı ve anlamlı tanımlamadır; zira Türk ve İslam dünyasına yönelik saldırıların hem etkili hem fazla hem de uzun süreli olması, 1960-1980 arasındaki dönemde de rekabeti sembolleştirmede ve “Haçlı” ifadesinin kullanılmasında etkili olmuştur. “Haçlı Seferleri” devam etmektedir; amaç Türk ve İslam âleminde tarihte olduğu gibi yine karışıklık yaratmak, parçalamak ve bölmektir. Dinî bir anlamdan veya kimlikten ziyade “yabancı” olmayı ifade eden “Haçlı”, süreklilik gösteren en önemli kavramlardan biridir. Bu yönüyle geçmişe dayanan bir tecrübeyi yeniden gündeme getirirken, hafızaların tazelenmesine de olanak sağlamaktadır ve güçlü bir sembol olarak somut bir anlam kazanmaktadır. Bu konuda dikkat çeken örnek; MSP'den milletvekilliği ve senatörlük yapan Mehmet Bilgin'in, Cumhuriyet Senatosu'nda kullandığı ifadelerdir:

“İngiliz kumandanlarından Allenby Birinci Cihan Harbinden sora Kudüs'e girdiği zaman müstevlilerin fikrine tercüman olarak şöyle demişti; 'Haçlı seferleri ancak şimdi bitti.' Fransız Generali Catroux 1940 yılındaki Şam İhtilâli'nde diyor ki; 'Biz Haçlıların torunlarıyız. Hükümetlerimizi beğenmeyen göçebilir.' 1945'te son Cezayir Harekâtında diğer bir Fransız generali de aynı sözleri söylemişti. Bunlar zevahiri kurtarmak için kullanılan ifadelerdir. Hakikatte ise Haçlı seferleri başka şekillere inkılap ederek başka yollardan ebediyete kadar devam edecektir. Eğer bitseydi, geçen sene yüksek huzurlarınızda Diyanet bütçesi üzerinde yaptığım konuşmada değindiğim gibi, beni Hristiyanlığa davet eden mektuplarını İslam âlemine göndermezlerdi ve eğer bitseydi, Afganistan işgal edilmezdi.

Hülasa şu hususu bilhassa belirtmek isterim ki; İslam'ın zuhurundan bugüne kadar devam edegelen İslam âlemindeki bunalımların asıl müsebbibi olan Yahudi ve Hristiyanlar, sömürgeci politikalarıyla, son iki asırda İslam'ın mukavemetini kırmak ve onu yok etmek için ayrı ayrı yollar takip etmek suretiyle bunalımların devamını sağlamakta cidden mahiren manevralarını gerçekleştirmeyi asla ihmal etmemişlerdir.” (TBMM, 1980, s. 238)

Masonluk, komünizm, emperyalizm, kapitalizm gibi ifadeler de “düşman” olarak kullanılan ve bir dış gücü ifade eden kavramlardır. Ancak bu kavramların bütünleştirici etkisine bakıldığında, “dış güçler” ya da “Haçlı” gibi daha kapsamlı ve geniş ifadeleri karşılayamadığı görülmektedir. Bu açıdan “Osmanlı’dan, Türk’ten ya da İslam’dan olmama” ifadesi olarak “yabancılık”, bir dış unsur olarak daima tedbirli yaklaşılan bir duruma sebep olmuştur. Bu durum, aynı zamanda sebep-sonuç ilişkisi bakımından tarihselliği de sağlamaktadır ve geçmişten ele alınan döneme kadar uzanan süreçteki ortak vurguları açığa çıkarmaktadır. Saldırgan bir dış güç veya emperyalist ülkelerin bölücü ve saldırgan nitelikleri, bir önceki başlıkta incelenen Tanzimat Fermanı ve Baltalimanı Ticaret Antlaşması gibi belli bir uzmanlık gerektiren özel başlıklar olmaktan ziyade gündelik siyasette de rahatlıkla kullanılabilen, siyasi rakiplerle özdeşleşmeyi sağlayabilen ve tarihsel bir meşruiyet yaratabilen genel ve kapsayıcı ifadelerdir. Ayrıca resmî söylemde kullanılması bakımından da bir çekinceye sebep olmamaktadır; zira Soğuk Savaş’ın hâkim olduğu bir ortamda devletler arasındaki rekabetin tarihî vurgulara dayandırılması ve “düşmanlık” hâlinin kabul edilebilir bir gerçeklik olması, kullanım alanını genişletmektedir. Nihayetinde hemen her alanda söz konusu olan rekabet, tarihsel motivasyonu da canlandırırken, düşmanlığın çok farklı alanlarda gündeme gelmesine de sebep olmuştur.

Rekabetin uluslararası ilişkilerde hâkim olduğu dönemde, siyasi söylemdeki “düşman” kavramının varlığı ve genişliği daha da anlamlı hâle gelmektedir. Üstelik bir “dış güç” olduğuna dair algı, tarihsel süreç ve söylemlerle de desteklenmektedir. Nitekim MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş’in kaleme aldığı ve 1975 yılında Kutluğ Yayınlarından çıkan Dokuz Işık kitabının takdim yazısında da içinde bulunan dönemde, yeryüzünde amansız bir “milletler mücadelesi” olduğunu aktarılırken, tarihin de baştan aşağı bir “milletler mücadelesi” olduğunu düşünülmektedir. Yayınevinin imzasıyla yayımlanan takdime göre bu mücadeleden haberdar olmayan veya rekabetin gerektirdiği unsurları taşımayan milletler ya düşman emellerinin kurbanı olmuş ya da düşman milletlerin boyunduruğu altına girmişlerdir. Nitekim Türkeş de rekabet ve mücadelenin vurgusunu, tarihî olayları da hatırlatarak siyasi söylem içerisinde çok fazla kullanmıştır. Bu durum, aynı zamanda tarihî bir görev yüklerken, söylemde bunun etkisi de net bir şekilde görülmekte ve tarih üzerinden verilen örneklerle meşruiyet de sağlanmaktadır:

“Tarih, milletler mücadelesi tarihidir. Bu mücadelede zafere ulaşabilmek için güçlü, her bakımdan kuvvetli bir millet olmak lazımdır. Sosyal, siyasi ve ekonomik yapısını millî şartlarına uyduramayan milletler bu mücadelede mağlup olmaya mahkûmdur. Büyük milletimiz, yüzyıllardan beri kökü dışarıda rejim ve ideolojilerle idare edilmeye çalışılmaktadır. Millî olan bütün değerler yıkılmak istenmektedir. Amaç; teşkilatçı, büyük devlet kurucu bu milleti tarih sahnesinden silmektir. Bu mücadelede yenilmeyeceğiz. Çünkü Tanrı, Türk’ü yenilmek için değil yenmek için yaratmıştır. Tarihi misyon ve soyumuzda kader bize büyük bir görev yüklemiştir. Bu görev, büyük Türk Devleti’ni, milliyetçi Türkiye’yi kurmaktır... Milletler tarihi iyi bilinmeli, iyi değerlendirilmelidir. Tarih göstermektedir ki her iki yüz yılda bir Türk milleti, dünyaya yön veren yeni ve büyük hareketler yapmaktadır... Şu husus unutulmamalıdır ki Osmanlı Devleti’nin gerçek anlamda çöküş ve yıkılışı 1700’lerin sonu, 1800’lerin başıdır. İmparatorluğun bundan sonra geçirdiği devre, bir inkıraz, bir yaşayan ölü devresidir. Şimdi tarih; şimdi kader bize yeni bir görev vermek üzeredir. Çünkü milletler tarihinde yeni bir 200 yıl dolmak üzeredir... Milletler mücadelesinde Türk milletinin zafere ulaşabilmesi, devlet ve milletimizin yeniden teşkilatlandırılmasıyla mümkündür...” (Türkeş, 1975, ss. 39-40)

Türkiye’de tarih yazımının önemli isimlerinden olan ve aynı zamanda AP’den milletvekili olarak da görev yapan Prof. Dr. Osman Turan’ın tarihçilik anlayışı, daha önce de ifade edilen ve içinde bulunulan dönemin özelliklerini yansıtan bir görünümü arz etmektedir. Bilimsel bir yaklaşımla tarihe odaklanan Turan’a (2003) göre tarihini bilmeyen ve tarih bilincini taşımayan milletler, hafıza ve idraklerini kaybetmiş şaşkın kimselere benzemektedir. Böyle bir durumda, milletlerin yükselmeleri veya millet olma özelliklerini korumaları ve hatta dağılmamaları zordur. Zira özellikle Türklerin tarihteki konumu ve mücadeleleri, Türkleri önemli bir konuma yerleştirirken rekabetin varlığını da gözler önüne sermektedir. Osman Turan’ın, Bilge Kağan’a atıfla kaleme aldığı “Ey Türk Milleti, Titre ve Kendine Dön!” başlıklı yazısı ise milletler arası rekabeti dile getirmesi ve tarihsel süreç ve olaylar üzerinden içinde bulunulan döneme dair bir anlatı oluşturması bakımından dikkat çekmektedir:

“Ey Türk Milleti! Sen asırlarca emperyalizme karşı cihat yapmış, Şark’ı korumuş, istiklâl bayrağı ile mazlum milletlere rehber de olmuş iken emperyalizmin evlâdı ve ileri karakolu olan küçük Yunanistan’ı değil, seni emperyalizmin âleti saydılar. Çünkü sen eski vatandaş dindaşlarının istiklâl mücadelesine karşı müstemlekeçilerden de daha ileri bir siyasetin kurbanı oldun. Sen İslamların lideri olduğun hâlde dışarıdaki mümessillerin müslümanların bayramlarına, dinî günlerine iştirak etmeyecek

kadar ilericilik ve aşâğılık duygusu içine gömüldüler. Müslüman dünyası, Anadolu halkını tanıyınca kadar, artık Türklerin İslâmiyet'ten çıktığına inanmıştı. Küçük Yunanistan kilisesi, papazları ve bütün aydınları ile senin aleyhinde bir Haçlı seferine hazırlanır, Megalo hayallerinin ilk merhalesi olarak Kıbrıs cinayetlerini işler ve dünyayı da Haçlı zihniyetine kışkırtırken bile senin aydınların ve hükûmetlerin hâlâ irtica bahanesiyle dindarlara karşı tedbirler alıyor ve azgınlaşan komünizme karşı ses çıkarmıyor; böylece de millî mukavemetini zayıflatıyordu... Ey Türk milleti! Sen hâlâ tarihî manevî mirasını ve pek çok yüksek hasletlerini muhafaza ediyor; tarihte son sözünü söylememiş ve son vazifeni yapmamış bulunuyorsun. Esasen seni sarsmak ve kargaşalık içinde bırakmak gayretleri de bu hayatiyet ve kudret cevherini senden daha iyi bilmeleri sebebiyledir. Bundan ötürü Anadolu hâlâ dostların ümidi ve düşmanların hedefidir. Zira sen bir toparlanabildiğin, millî şuur ve kültürünü kurtardığın, ilim ve tekniğini kurduğun zaman bu cevherlerinle yine eski kudretini ihya edeceksin. Yerli-yabancı düşmanlarının telâşı, artık uyanmaya başladığın, tehlike kaynaklarını gördüğün ve bütün tahrip vasıtalarına rağmen yine de sinenden sağlam aydın vatan evlatlarını, cepheye sürdüğün içindir. Sen artık manevî bütün silahlarıyla devam eden Türkiye meydan muharebesine girmiş bulunuyorsun. Yeni taarruzlar ve şiddetli çarpışmalar da beklenmelidir. Fakat Allah'ın nihâî zaferi senin hesabına yazdığına inanıyoruz.” (Turan, 2003, ss. 26-27).

Osman Turan'ın görüşleri, aslında ele alınan dönemdeki “dış güçler” algısının tamamını yansıtmaması bakımından önem taşımaktadır. Turan, tarihsel bir ilişkiyle geçmişten bu yana bir süreklilik oluşturarak, dış güçlerin “daima” varlığına dikkat çekmiştir. Bunu yaparken, “Haçlı” imgesini de kullanmış ve Haçlılığın bir zihniyet olarak yansıtılmasını sağlamıştır. Bu zihniyet, “dış güçler” ya da “düşmanlar” algısını tarihî bir süreklilikte komünizme kadar gelmektedir. Anadolu'nun hâlâ düşmanların hedefinde olduğunun açıkça belirtilmesi ve bu düşmanların belirsizliği, saldırılara karşı teyakkuz hâlini de güçlendirmektedir. Nitekim Turan, “Zira sen bir toparlanabildiğin, millî şuur ve kültürünü kurtardığın, ilim ve tekniğini kurduğun zaman bu cevherlerinle yine eski kudretini ihya edeceksin” diyerek, tehditlere karşı çözüm önerisini de sunmaktadır. Turan'a göre “Türkiye meydan muharebesinde” yeni taarruzlar ve şiddetli çarpışmalar beklenmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Osman Turan'ın görüşleri aslında “dış güç” söyleminin ve unsurunun bütün özelliklerini ve yapısını da yansıtmaktadır.

2.1. Muhafazakâr Söylemde Siyonizm'in Yeri

Siyonizm eleştirisi, Türk sağının özellikle muhafazakâr/İslamcı çevrelerinde oldukça etkili olmuş ve geniş bir kullanım alanı sağlamış, belirli

odağı olan bir söylemdir. Odağın belirli olması, daha önce ifade edilen “dış düşmanın muğlaklığına” karşı somut ve net bir kavram olarak öne çıkmasından kaynaklanmaktadır. Gerçekten de Siyonizm’in, tarihî bazı olayları ve süreçleri açıklamada merkez aktör olarak değerlendirildiği bir söylemin var olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle 2. Abdülhamit’in çevresinde gelişen bu söylem, 2. Abdülhamit’in politikalarıyla özdeşleştirildiğinde geniş bir çerçeve sunmaktadır. Bu söylemin başlangıç noktasında kuşkusuz Cevat Rifat Atilhan ve onun etkilediği çevreler bulunmaktadır. Ancak bu söylemin Yahudilik ve Masonlukla bağlantılı yönünde, özellikle ele alınan dönemde ilgi gören Fedai dergisi de etkili olmuştur. Derginin başyazarı Kemal Fedai Coşkun, 1960’ların sonunda Türkiye Siyonizm’le Mücadele Derneği’nin genel başkanıdır. Coşkun’un bir diğer özelliği, MHP’de aktif siyaset yapması ve partiyle yakın ilişki içinde olmasıdır. Bu açıdan siyasetle de ilişkili bir yönünün bulunması, çalışmamız açısından Coşkun’i ve Fedai dergisini elverişli bir örnek haline getirmektedir. Ele alınan dönem itibarıyla komünizmin arka planında Siyonizm ile Yahudiliğin bulunduğu dair bir söylemin gelişmesi süreci karşılıklı etkileşimin ürünüdür. Fedai dergisi yazarlarından Hüseyin Avni Güngörmez’e (1969) göre de Yahudiliğin yaratılışında masonik bir gidiş, “komünistik” bir ilerleyiş söz konusudur. Benzer şekilde, Coşkun (1969) de komünizm, masonluk, “müstehcen neşriyat” ve olumsuz olarak nitelediği diğer bütün görüş ve içeriklerin kaynağına Siyonizm’i yerleştirmektedir.

Türkiye’de Siyonizm karşıtı söylemin özellikle muhafazakâr ve İslamcı gruplar ve siyasetçiler arasında güçlenmesinin ve yayılmasının en önemli sebebi, Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilen topraklarda İsrail devletinin kuruluşu ve sonrasındaki gelişmelerdir. Sebilürreşad’da, Serdengeçti’de, Büyük Doğu’da ve Hilâl dergilerinde İsrail’in kuruluşu ile Siyonizm arasında kuvvetli bir bağ olduğu fikri savunulmaktadır. Fakat Siyonizm’in diğer özellikleri bir yana, saldırganlığı ve emperyalizmle ilişkisi değerlendirildiğinde ortaya daha geniş bir tablo çıkmaktadır. Bu tabloda, Siyonizm, “İsrailoğullarının dünya hâkimiyeti ideali” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlı yapan MSP’nin önde gelen isimlerinden Fehmi Cumalıoğlu’na (1979) göre Siyonizm, aynı zamanda Yahudi emirlerine ve amaçlarına bütün dünya milletlerinin boyun eğmesini hedeflemektedir. Bunun için de bir gizli plan söz konusudur. Siyonizm, bu açıdan “maddecî, çıkarıcı, sömürücü Yahudi egoizminin, Yahudi’den başka bir kavme hayat hakkı tanımayan bir dünya görüşünün, Yahudi menfaati için her türlü gayrimeşru kabul edilen batıl inanışın milletler arası gizli bir Yahudi teşkilatı” olarak ön plana çıkmaktadır. Cumalıoğlu’na göre dünyanın dört bir yanına dağılan Yahudiler, gizli Siyonist teşkilatını kurmuşlardır. Bu teşkilat, milletleri “içeriden” yıkmaya gayret etmektedir ve bütün devrimler, komünizm ve kapitalizm de Siyonizm’in eseridir. Bu noktada Cumalıoğlu, Siyonizm’in bir aracı olarak Mason localarını da ön plana sokmaktadır ve Mason localarının Siyonizm’in başarısında önemli bir unsur olduğunu aktarmaktadır.

Siyonizm'in tarihî kökenlerine ve nihai amaçlarına dair benzer bir söylem, Millî Görüş hareketinin lideri Necmettin Erbakan'ın söylemlerinde de yer almaktadır. Erbakan, Tevrat'ın tahrip edilmişliğine dikkat çekerken, Musevilerin dünyayı kendi hegemonyasına almak isteyen, planlı olarak çalışan "Siyonist" kısmının elinde tuttuğu Tevrat ile Hz. Musa'ya gelen Tevrat'ın aynı olmadığını ve Siyonistlerin de Hz. Musa ile ilgilerinin bulunmadığını aktarmaktadır. Bu söylemde Siyonistler, Tevrat'ı kendi çıkarlarına göre değiştirirken Yahudilerin dünyanın hâkimi olacağına dair anlatının da bu değişiklikle oluştuğu belirtilmektedir. "Bugün her Siyonistin kalbinde Tevrat'a olan bağlılığından dolayı bir dünya hâkimiyeti kurmak plânı yatmaktadır" diyen Erbakan'a göre Siyonistlerin hem İslâm dünyası hem de Türkiye için farklı ve derin planları vardır:

"Bugün bakınız, bizim yüce meclisimizin şeref yerinde 'Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir' yazıyor. Siyonist plânları mucibince kurulmuş İsrail'in meclisinin burasında, bu şeref levhasında ise bir kafanın resmi, bir heykel ve onun yanında iki tek kelime var. Bu, Theodor Herzl denilen, Viyana'da yaşamış bir hahamın heykeli, yanındaki kelimeler de 'Theodor Herzl'dir. Onun için bugün Meclisinin şeref levhasıyla dahi İsrail alnına yapıştırmıştır ki, 'Ben Theodor Herzl'in kurduğu plânın adamıyım. Bundan sonra da gerisini getireceğim' demektir, alenen haykırmaktadır. Theodor Herzl'in yüz sene evvel Viyana'da hazırladığı plân nedir? Bugün bunlar kitaplar hâlinde mevcuttur. Plânın içerisinde, bilhassa üç madde her Türk vatandaşının bilmesi icap eden husustur. Bu maddelerden bir tanesinde diyor ki, 'Tevrat, bize dünyaya hâkim olmamızı emrediyor. Asırlardan beri bunu gerçekleştiremedik. Bu plânın gerçekleşmesi için size üç maddelik bir tatbikat plânı veriyorum' diyor. Birinci madde; 'İslâm memleketlerinin ortasında bir İsrail Devleti kuracaksınız' diyor. İkinci maddesinde, 'Bu devletin hudutlarını verdiğim haritadaki topraklara kadar genişleteceksiniz', üçüncü maddesinde ise, 'Buraya geldiğiniz zaman, bu toprakları aldığımız zaman size dünya hâkimiyetinin kapıları açılacak' diyor. İsrail Büyük Millet Meclisi'nde resmi ve ismi bulunan bu haham, kitabın içerisine haritayı da koymuştur. Bu haritanın içerisinde aziz vatanımız bir İsrail vilâyeti olarak gösterilmektedir. İsrail projesi aslında budur. Kökü Tevrat'a bağlıdır ve bir dünya hâkimiyeti peşinde giden bir plândır. Dünya Siyonistleri bu plânı tatbik etmek için bir yandan masonluğu icat etmişlerdir ve bunun vasıtasıyla bütün milletlerin içerisine kök salmışlardır, öbür yandan insanları istismar etmek için faizcilik düzenini kurmuşlardır. Bu faizcilik düzeninin de bütün milletler içerisinde yürütmesini mason locaları vasıtasıyla gerekli tertibatı almaya gayret etmişlerdir." (TBMM, 1970, ss. 239-240)

Necmettin Erbakan'ın Siyonizm'e dair TBMM'de kürsüsünden dile getirdikleri, aslında muhafazakâr/İslamcı anlatının temel dinamiklerini ve tehdit algısını yansıtmaktadır. Siyonizm'in nihai hedefi dünyayı ele geçirmek ve bütün milletlerden "en üstün" millet olarak görülen Yahudilerin dünyanın hâkimi olmasını sağlamaktır. Söylemin tarihî dinamikleriyle birlikte öne çıkan bazı özellikleri ve alt başlıkları da mevcuttur. Bazı düşünürlerin ve siyasetçilerin gelişimine katkı sağladığı bu söylemde, özellikle 2. Abdülhamit, Theodor Herzl ve 31 Mart vakası öne çıkan unsurlar olmuştur. Muhafazakâr/İslamcı söylemde 2. Abdülhamit dönemi, daha önce de ifade edildiği gibi doğrudan ve katı bir şekilde savunulan, ayrıca 2. Abdülhamit'in kişiliği üzerinden ideolojik bir anlatı da oluşturulan, özel bir alanda yer almaktadır. Bu alandaki önemli aktörlerden biri de Siyonizm'dir. Siyonizm, özellikle Theodor Herzl, 2. Abdülhamit ve 31 Mart vakası ile İttihatçılar arasındaki ilişkinin odağına yerleştirilen, Osmanlı'nın yıkılmasında büyük payın atfedildiği, saldırgan ve emperyalist bir hareket olarak değerlendirilmiştir. Üstelik bu anlatının siyasete yansımaları MNP/MSP ile gerçekleşmemiştir. Örneğin, henüz 1964 yılında CKMP Erzurum Milletvekili olan İlhan Telli, Osmanlı'nın dört asır boyunca "Haçlı" hançerlemesine maruz kaldığını ifade ederken, Osmanlı'nın son zamanında Siyonizm akımının, CHP ve onu izleyen dönemlerde ise komünizm ile masonluğun, Türkiye'nin gelişimini engellediğini iddia etmektedir (TBMM, 1964). Erbakan'a göreyse 1897 yılında, İsviçre'nin Basel kentinde toplanan 1. Siyonist Kongresi; 2. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi, Osmanlı'nın yıkılması ve İslâm'ın yüz yıl içinde ortadan kaldırılması şeklinde üç karar almıştır. Theodor Herzl, Siyonizm'in fikir babası olması yanında aynı zamanda kavramı ilk kullanan isimdir. Herzl'den sonra ise Emmnuel Karasu gelmektedir. Karasu'nun haricinde Mısır Hahambaşı Haim Nahum da Erbakan'a göre Lozan'daki Türk heyetine İnönü'nün danışmanı olarak katılması ve bu görüşmelerde önemli rol oynaması bakımından dikkat çekmektedir. Erbakan'ın "Haim Nahum Doktrini" olarak tanımladığı bu süreçte, Büyük İsrail'in kurulması için Türkiye'ye yönelik kapsamlı bir plan ve faaliyet programı devreye alınmıştır (Tuğrul, 2017). "Siyonistlere toprak satmayan" 2. Abdülhamit söylemi de bu aşamada sağın İslamcı ve muhafazakâr kesimleri açısından önemlidir. Özellikle tarihî kahraman bir figür olarak İslamcı söylemi meşrulaştırmada bir araç olarak da kullanılan 2. Abdülhamit, emperyalizme ve toprak paylaşımına karşı mücadele eden bir figür olarak söylemin odağındadır. Erbakan'a göre 2. Abdülhamit, Theodor Herzl'in para karşılığı toprak talebini "Şehit kanı ile alınan vatan toprağı para ile satılamaz" diyerek güçlü bir duruş göstermiştir (TBMM, 1970). Erbakan'ın TBMM'de dile getirdiği sözler, Türkiye'nin Ortak Pazar'a girmesine dair tartışmaların yaşandığı bir ortamın ürünüdür. Bu açıdan değerlendirildiğinde, tarihî temellendirmelerin ve benzetmelerin hemen her konuda kullanılabildiği anlaşılmaktadır.

3. BİR SEMBOL OLARAK ÇANAKKALE SAVAŞLARI

Çanakkale Savaşları, yalnızca tarihteki konumu bakımından değil gerçekleşme süreci ve sonrası bakımından farklı anlatıların üretilmesi ve bu anlatıların, farklı siyasi kimliklerin tanımlanmasında etkili olması bakımından, siyasi ve düşünsel anlamda da önem taşımaktadır. Esas olarak Çanakkale Savaşları, büyük bir güç mücadelesinin ve ulusal kimlik tartışmasının bir parçası olarak yeniden yazılmıştır. Cumhuriyet sonrasında toplumun tarihsel hafızası, Türk millî kimliğinin yeni içeriğine uyacak şekilde yeniden şekillendirilmiş ve Çanakkale Harekâtı, “yeni” bir Türklüğün psikolojik yapı taşları olarak işlev görmesi umulan millî mitler arasında yer almıştır. Çanakkale Savaşları üzerine gelişen farklı anlatılar, birbirleriyle rekabet içerisinde gelişerek iki farklı kutbun anlatısı hâline gelmiştir. Bu anlatılardan biri laik, diğeri ise dindar bir görünüm arz etmektedir (Okur, 2016). Öte yandan ulusal kimliğin oluşumunda Çanakkale'nin konumu yalnızca bir savaş ve zafer süreci değil; tarihsel hafızadaki çeşitli faktörlerle de incelenmektedir. Özellikle “mekân” faktörü, Çanakkale için önemlidir; şehitlikler, anıtlar, ölümler, ölümlere ait materyaller, yerel ve bireysel anlatılar, anma törenleri, sahne sanatları ve sinema da anlatının oluşumundaki dinamikleri oluşturmakta ve büyük bir anlatının da altyapısını sağlamaktadır (Gençoğlu, 2016).

Çanakkale Savaşlarında ortaya çıkan birlik ve beraberlik ruhu, Mustafa Kemal'in lider rolü ve bu rolün, savaş sürecinin ilgili ya da ilgisiz bütününe yayılması ve Çanakkale'nin, 1. Dünya Savaşı'nda kazanılan son zafer olarak, fedakârlıkların bir ürünü olarak yansımaları önemli ve tarihi bir anlatıdır. Tercüman gazetesi yazarı Ahmet Kabaklı (1968), Türkiye'nin her tarafının; İzmir'in, Şemdinli'nin, Hakkari'nin vatan olduğunu aktarmaktadır. Vatan herkesindir; Diyarbakırlı, Edirneli Çanakkale'de şehit olmuştur. Benzer şekilde AP lideri Süleyman Demirel de Çanakkale'nin “birlik” ve “bütünlük” yönüne vurgu yapmaktadır. Demirel, zaferin var olmanın teminatı olduğunu söylerken, çok üstün varlıklar karşısında milletin manevi varlığını ortaya koyduğunu da eklemektedir. Ancak Demirel için daha da önemlisi, “aziz milletin” her güçlüğü bir ve beraber olmanın ruhu ve bilinci ile yenmiş olmasıdır. Demirel, daha önceki başlıklardaki gibi geçmişten bugüne bir süreklilik ilişkisi kurmaktadır ve “Bugün bir ve beraber olarak tıpkı Çanakkale'deki gibi her güçlüğü yeneceğimize yürekten inanıyoruz” demektedir (“Çanakkale zaferimiz varlığımızın teminatıdır”, 1968).

Nusret mayın gemisi, Mustafa Kemal'in liderlik rolü, Seyit Onbaşı, 57. alayın tamamının şehit olması, savaş süreci boyunca askerlere verildiği iddia edilen karavana ve Çanakkale Şehitler Abidesi gibi anıtlar, mekânlar, olaylar ve diğer dinamikler, ulusal kimliği pekiştirmiştir. Çanakkale'ye dair söylemin bütünü değerlendirildiğinde; Çanakkale'deki birlik ve beraberlik, düşmanın çokluğuna ve gücüne karşı verilen mücadele, yokluğa karşı yapılan fedakârlıklar ve tarihsel süreklilik içerisindeki güçlü bir zafer ön plana çıkmaktadır. Çanakkale, bu çalışmada ele alınan dönem itibarıyla da önemli

bir miras ve örnek alınması gereken bir mücadeledir. Türkiye’de sağın tarih yorumlamasında Çanakkale, daha önceki konu başlıklarında da ifade edildiği gibi bir sürekliliktir; yani Çanakkale’den gelen bir “ruh” söz konusudur ve bu ruhun kutsallığına inanılmaktadır. Bu kutsallık, Çanakkale anlatısına dinî/mistik bir yön de katarken, ilahi kudretin tecellisi ve fedakârlıkların karşılığı da ruhu oluşturan unsurlar olarak tarihî bir kimlik yaratmaktadır. Tohum, Çatı, Fedai, Hilâl, Millî Gençlik gibi sağ siyasetin farklı alanlarına yakın yayın organlarında bu ruhun varlığına ve unutulmazlığına vurgu yapılmaktadır. Özellikle MNP/MSP çizgisi ve MHP açısından fedakârlık ve düşmanın çokluğu vurguları güçlüdür. Tercüman gazetesinde, özellikle sağ siyaseti etkileyen yazarlar arasında yer alan Ahmet Kabaklı, Osman Yüksel Serdengeçti gibi yazar ve düşünürler de benzer vurguları tamamlayan anlatılara yer vermektedir. Fakat en önemlisi, daha önce de ifade edildiği gibi geçmişin gurur duyulan bu anlatısının muhafazası ve aktarımıdır. Çanakkale’nin ulviliği ve olağanüstülüğü, dinî/mistik yönüyle birlikte düşmanın yenilmesinde olağanüstü güce ve ruha atıf yapmaktadır. Türk sağının özellikle İslamcı siyasi kesimini etkileyen Timurtaş Uçar (1979) da bu vurguyu ön sıraya almaktadır. Ona göre ölümlü dünyada ölümsüz olmak, sonsuzluk arayışını taçlandırmak mümkün değildir; fakat “Allah yolunda ölme arzusu” yani şehitlik, Çanakkale’de düşman askerlerini ve güçlü silahlarını yok eden anlam ve ruhaniyettir. MTTB’nin yayın organlarından Çatı gazetesinde, Çanakkale, “emperyalizmin ezildiği yer” olarak tanımlanmaktadır. Ancak zafer, “Hakkın batıla, mazlumun zalime, ehli İslâm’ın ehli küfre karşı yokla var olmanın tercihini yaparak kazandığı yeniden dirilişin zaferi” olarak anlatılmaktadır:

“...İşte böyle güç şartlar altında böyle önemli ve manalı bir zaferin kazanılmasından sonra, maddenin iflası kanununu kahraman ecdadımız, Çanakkale şartlarında kanlarıyla formüllerini yazarak, kemikleriyle şekillerini yaparak, tekrar bir kere daha dünya materyalist ve emperyalistlerine ispat etmişlerdir. Bu zafer, şanlı Türk tarihinde kazanılan nice zaferlerin bir devamı ve en büyüklerindedir.” (“Çanakkale: emperyalizmin ezildiği yer”, 1975, s. 1).

Hak ve batıl vurgusu, özellikle Millî Görüş çevresinde kullanılan bir söylem olarak Çanakkale’de de fazlasıyla kullanılmıştır. Çanakkale, Türk sağına göre emperyalizme karşı inancın ve ruhun zaferidir; biraz daha geniş çerçeveden değerlendirildiğinde imkânsız mümkün hâle getiren bir imanın sonucudur. Mehmet Akif İnan (1962) Çanakkale için “cennet kapısı” benzetmesini kullanmaktadır. Savaşta eğitimli ve genç nüfusun kaybı, özellikle 2. Abdülhamit’in açtığı okullarda yetişen genç öğrencilere de vurgu yapılarak “yeri doldurulamayan” bir açığa işaret etmektedir ve bu vurgu, İslamcı çevreler tarafından da kullanılmaktadır. Ancak savaşa yönelik madde ve anlam arasındaki ayrım, ilahi gücün etkisine ve yorumlanışına, emperyalist düşmanın tanımlanmasına dair önemli ipuçları da vermektedir. Batı’nın

modern silahları, imanla karşılanmış ve hiçbir silah bu gücü yenecek kudrete ulaşamamıştır (Tutar, 1979).

Emperyalizmin olağanca gücüne karşı yapılan fedakârlıklar ve maddi güç ile manevi inanç arasındaki mücadele, Çanakkale'ye dair söylemin merkezidir. İslamcı ve muhafazakâr siyaseti etkileyen isimlerden Kadir Mısıroğlu'nun (1970) anlatımında Çanakkale'ye yönelik önceki örneklere göre daha eleştirel bir yaklaşım söz konusudur. Buradaki yaklaşımın odağında yine İttihatçılar ve Mustafa Kemal bulunmaktadır. İttihatçılar İmparatorluğu batırmıştır; buna rağmen Edirne müdafaası ve Çanakkale Savaşları şerefli başarılar arasında yer almaktadır. Çanakkale'deki savunmanın arka planında ise Mısıroğlu'na göre 2. Abdülhamit bulunmaktadır. Mısıroğlu, Cumhuriyet sonrasındaki Çanakkale anlatısını yeterli bulmamaktadır; zira Mustafa Kemal'den başka övgüye layık hiçbir komutan olmadığına dair bir zihniyetle tarih yazıldığını iddia etmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Mısıroğlu'nun Çanakkale Savaşı'nı, ulusal kimliğin inşasında gerçek niteliği tartışmalı bir unsur saydığı anlaşılmaktadır. MHP Genel İdare Kurulu Üyesi Nuri Gürgür'e (1976) göreyse Çanakkale, doğrudan emperyalist bir saldırdır ve Türkler tarafından püskürtülmüştür. Ancak Gürgür'ün yaklaşımı, İslamcı ve Muhafazakâr çevrelerin dinî motivasyonlu veya eleştirel yaklaşımlarının aksine geçmişten bugüne çıkarılacak dersleri içeren bir tür ders niteliğindedir. Zira içinde bulunulan dönem, Türkiye'nin Ege'de Yunanistan'la ciddi sorunlar yaşadığı bir devreye işaret etmektedir ve Gürgür de Çanakkale'den çıkarılacak derslerden birinin, "Ege'de kendilerine yönelik emperyalist saldırıların devam ettiği" olduğunu aktarmaktadır. "61 yıl önce emperyalist saldırıları defeden" Türkiye'nin önüne serilen yeni tuzaklardan kurtulması ise iç yapısını ve çıkarlarını her şekilde savunabilecek bir anlayışla mümkündür. Benzer şekilde milliyetçi-muhafazakâr düşünce dünyasının önemli isimlerinden Ahmet Kabaklı da Çanakkale'nin birlik ve beraberlik ruhuyla birlikte emperyalizme karşı direniş merkezi olmasına dikkat çekmektedir. Aynı zamanda içinde bulunulan döneme dikkat çeken Kabaklı'nın "ihanet enternasyonelleri" vurgusu da önem taşımaktadır:

"18 Mart 1915'i inanılmaz zafer ile taçlandırdığımız zamandan 53 yıl geçmiş. Bu yarım asır, tarihimizin sayısız hareketlerle dolu bir dönemidir. O gün, orada "iman dolu göğüslerini siper ederek" dünyanın en mağrur emperyalizmini kahreden askerlerimiz, şüphesiz bir imparatorluğu kurtarma inancı ile şehit düşmüşlerdi. Ve fani dünyaya kapanan gözlerinin ufkunda cennet kapıları açılıyordu... Biz bu vatanın gazi ve şehit sesini eğer gençliğimize duyuramazsak topraklarımız üstünde hissiz ayaklar dolaşabilir. Mehmetçiğin en asil duyguyla can verdiği ve her santimetre karesini kanıyla suladığı yerde şehvet mırıltıları, ihanet enternasyonelleri söylenebilir." (Kabaklı, 1968, s. 3)

Çanakkale Savaşları, yalnızca millî kimliğin inşasında değil, farklı boyutlarıyla da etki eden ve tarihin farklı dönemlerinde hatırlanan, değerlendirilen ve anılan bir olay olarak yer etmiş ve bir anlatı oluşmuştur. Bu anlatının emperyalizmi içeren boyutunda, topyekûn bir düşmanın sürekli saldırıda olduğu bir dönemde, birlik ve beraberlik ruhunun, ilahi kudretin ve maddi güce karşı manevi sağlamlığın ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır. Sağ siyaset açısından birlik ve beraberlik sağlandığında, ilahi kudretin de etkisiyle tıpkı Çanakkale'deki emperyalist saldırılara benzer saldırıların da aşılması mümkündür. Ancak bunun için, Çanakkale gibi kutsal ve değerli bir mirasın korunması, nesillerden nesillere aktarılması ve bir çekim alanı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Sonuç

1960-1980 dönemi Türk sağ siyaseti, Osmanlı'nın son dönemini ve emperyalizmi, güncel siyasi mücadeleleri ve kimlik inşasını şekillendiren önemli bir kaynak olarak kullanmıştır. Bu dönemde sağ siyasetin farklı kesimlerince üretilen söylemler, Osmanlı'nın çöküşünü ve Batılılaşma sürecini dış güçlerin müdahalesi ve içerideki işbirlikçilerinin etkisiyle açıklamış, bu durumun günümüzdeki sorunların da kökeninde olduğu iddia edilmiştir. Özellikle Tanzimat Fermanı ve Baltalimanı Ticaret Antlaşması, Batılılaşma sürecinin dönüm noktaları olarak görülmüş ve Osmanlı'nın Batı'ya bağımlı hale gelmesinin başlangıcı olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, Tanzimat dönemi aydınları ve Batıcılar, millî değerlerden uzaklaşmakla ve Batı'yı taklit etmekle suçlanmıştır.

Siyonizm, masonluk, komünizm gibi kavramlar, "dış güçler" söyleminin önemli bir parçası haline gelmiş ve bu güçlerin Osmanlı'yı yıkmak için çeşitli entrikalar çevirdiği iddia edilmiştir. Özellikle Siyonizm, İslamcı çevrelerde büyük bir tehdit olarak algılanmış ve İsrail'in kuruluşu ve Orta Doğu politikaları üzerinden sürekli bir düşmanlık söylemi üretilmiştir. Çanakkale Savaşı ise bu dönemde emperyalizme karşı kazanılmış bir zafer ve millî birlik sembolü olarak öne çıkarılmış, bu zaferden günümüzdeki mücadeleler için dersler çıkarılması gerektiği vurgulanmıştır.

Bu çalışmanın sonuçları, Türk sağ siyasetinin Osmanlı'nın son dönemine ve emperyalizme bakışının sadece tarihsel bir değerlendirme olmadığını, aynı zamanda güncel siyasi tartışmaları ve kimlik inşasını şekillendiren önemli bir faktör olduğunu göstermektedir. Sağ siyasetin bu dönemde ürettiği söylemler hem iç hem de dış politikada belirleyici olmuş, millî değerlerin korunması, Batı'ya bağımlılığın reddedilmesi ve dış güçlere karşı millî bir duruş sergilenmesi gibi temalar etrafında bir siyasi söylem ve kimlik inşa edilmiştir. Bu söylemler, günümüz Türk siyasetinde de yankılarını sürdürmekte ve siyasi tartışmalarda sıklıkla başvurulan bir kaynak oluşturmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Enes Bahadır Kızak: %50, Mehmet Akif Okur: %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Enes Bahadır Kızak: 50%, Mehmet Akif Okur: 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: (2024). Osmanlı Devleti'nin son dönemine bakış üzerinden Soğuk Savaş dönemi Türk sağ siyasetinde emperyalizm tartışmaları. *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 631-661. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1496232>

Kaynakça

- Akpınar, N. (2009). *Maddi-manevi kalkınma: Necmettin Erbakan örneği*. [yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Aksun, Z. N. (1974). *Dünder Taşer'in büyük Türkiye'si*. Kutluğ Yayınları.
- Akyol, T. (1970, 23 Şubat). Türk milliyetçiliğinde tarih görüşü. *Devlet*, 8.
- Akyol, T. (1976, 22 Mart). Sömürgelerde sermaye birikimi önleniyor. *Devlet*, 8.
- Coşkun, K. F. (1969). Türkiye siyonizmle mücadele cemiyeti. *Fedai*, 4(46), 14.
- Cumalıoğlu, F. (1979). İslam'ın baş düşmanı siyonizm. *Akıncılar*, (1), 12.
- Çanakkale zaferimiz varlığımızın teminatıdır. (1968, 18 Mart). *Tercüman*.
- Çanakkale: emperyalizmin ezildiği yer. (1975, 1 Nisan). *Çatı*.
- Erken, A. (2013). Re-imagining the Ottoman past in Turkish politics: past and present. *Insight Turkey* 15(3), 171-188.
- Gençoğlu, A. (2016). *Türkiye'de ulusal kimliğin oluşması ve yeniden üretilmesi sürecinde kolektif belleğin rolü: Çanakkale savaşı anlatıları* [yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Güngörmez, H.A. (1969). *Dünya insanlığının en büyük tehlikesi siyonizm ve farmasonluk*. *Fedai*, 4(44), 6.

- Gürgür, N. (1976, 22 Mart). Çanakkale'den Ege'ye. *Devlet*, 5.
- Gürgür, N. (1975, 3 Şubat). Millî devlet-güçlü iktidar arayışı. *Devlet*, 5.
- İnan, M. A. (1962). Çanakkale-kardeş-netice. *Hilâl*. 3(25), 12.
- İnan, M. A. (1963). Kısa hatlarla millî muhasebemiz. *Hilâl*. 4(42), 1.
- Kabaklı, A. (1968, 18 Mart). Çanakkale. *Tercüman*, 3.
- Kısakürek, N. F. (1977). Köksüzlük cumhuriyetle kemalini buldu!. *Sebil*. 2(62), 5.
- Kösoğlu: Gerçek bağımsızlık ancak her türlü emperyalizmi reddetmekle mümkün olur. (1977, 8 Ağustos). *Devlet*.
- Kösoğlu, N. (1971, 11 Ocak). Tanzimat hareketleri çevresinde yakın tarihimize bakışlar. *Devlet*, 6.
- Kudretli müreffeh ve büyük Türkiye İçin MHP programı*. (1973).
- Mırsiroğlu, K. (1970). Çanakkale Harbini Yeniden Değerlendirme Zarureti. *Tohum*. 4(48), 4.
- Okur, M. O. (2016). The meaning of Gallipoli in Turkish national identity. G. Metin (Ed.) *The Gallipoli Campaign The Turkish Perspective* içinde (s.173-180). Johnson Robert, Routledge, New-York.
- TBMM. (1970, 7 Nisan). *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 57. cilt, 9. toplantı, 75. Birleşim. 30 Mayıs 2024 tarihinde https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t09/c057/cs_09057057.pdf adresinden erişilmiştir.
- TBMM. (1980, 5 Şubat). *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 45. cilt, 19. toplantı, 30. birleşim. 30 Mayıs 2024 tarihinde https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t19/c045/cs_19045030.pdf adresinden erişilmiştir.
- TBMM. (1979, 15 Şubat). *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 9. cilt, 2. toplantı, 53. birleşim. 30 Mayıs 2024 tarihinde https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d05/c009/m_05009053.pdf adresinden erişilmiştir.
- TBMM. (1978a, 22 Şubat). *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 3. cilt, 1. toplantı, 113. birleşim. 30 Mayıs 2024 tarihinde https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d05/c003/m_05003113.pdf adresinden erişilmiştir.
- TBMM. (1978b, 26 Ocak). *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 2. cilt, 1. toplantı, 98. birleşim. 30 Mayıs 2024 tarihinde https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d05/c002/m_05002098.pdf adresinden erişilmiştir.
- TBMM. (1978c, 17 Şubat). *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 3. cilt, 1. toplantı, 108. birleşim. 30 Mayıs 2024 tarihinde https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d05/c003/m_05003108.pdf adresinden erişilmiştir.

- TBMM. (1966a, 19 Şubat). *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 3. cilt, 1. toplantı, 50. birleşim. 30 Mayıs 2024 tarihinde https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM___/d02/c003/mm__02003050.pdf adresinden erişilmiştir.
- TBMM. (1966b, 22 Şubat). *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 4. cilt, 1. toplantı, 53. birleşim. 30 Mayıs 2024 tarihinde https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM___/d02/c004/mm__02004053.pdf adresinden erişilmiştir.
- TBMM. (1965, 12 Mayıs). *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 27. cilt, 4. toplantı, 83. birleşim. 30 Mayıs 2024 tarihinde https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS___/t04/c027/cs__04027083.pdf adresinden erişilmiştir.
- TBMM. (1967a, 8 Haziran). *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 18. cilt., 2. toplantı, 115. birleşim. 30 Mayıs 2024 tarihinde https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM___/d02/c018/mm__02018115.pdf adresinden erişilmiştir.
- TBMM. (1967b, 18 Ocak). *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 11. cilt, 2. toplantı, 32. birleşim. 30 Mayıs 2024 tarihinde https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM___/d02/c011/mm__02011032.pdf adresinden erişilmiştir.
- TBMM. (1970, 11 Aralık). *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 9. cilt, 2. toplantı, 20. birleşim. 30 Mayıs 2024 tarihinde https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM___/d03/c009/mm__03009020.pdf adresinden erişilmiştir.
- TBMM. (1964, 20 Şubat). *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 27. cilt, 3. toplantı, 57. birleşim. 30 Mayıs 2024 tarihinde, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM___/d01/c027/mm__01027057.pdf adresinden erişilmiştir.
- Tuğrul, T. (2017). Millî görüş hareketinin temel karakterleri. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 617-657. <https://doi.org/10.18403/emakalat.317808>
- Turan, O. (2003). *Türk cihan hâkimiyeti mefkuresi tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tutar, K. (1979). 18 Mart 1915'e: Bir tarih bir iman kalesi topraklarla yıkılır mı? *Millî Gençlik*. 2(34-35), 37.
- Türkdoğan, O. (2004). *Kültür değişme ve toplumsal çözülme*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Türker, O. (1973, 29 Ekim). 1838 ticaret antlaşması ve ortak pazar. *Devlet*, 6-7.
- Türkeş, A. (1975). *Dokuz ışıık*. İstanbul: Kutluğ Yayınları.
- Uçar, T. (1979). Çanakkale'deki ruhaniyyet. *Tohum*. 10(116), 6.
- Zengin, B. (1978). Politika ve kültür. *Mavera*. 2(21), 32.

Yıldız, A. (2022). Bir araştırma metodolojisi olarak sistematik literatür taramasına genel bakış. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22(2), 367-386.

Extended Abstract

The period between 1960 and 1980 marked a significant era in Turkish political history, characterized by the rise of right-wing politics and the emergence of diverse interpretations of the late Ottoman Empire and imperialism. The present study focuses on the multifaceted perspectives of Turkish right-wing politics during this period, examining how these perspectives were shaped by historical narratives and how they influenced contemporary political discourse. It explores the interpretations and discourses developed by different factions within the right-wing movement, particularly the nationalist and conservative/Islamist wings, regarding the decline of the Ottoman Empire and the Westernization process.

A central theme in right-wing discourse during this period was the attribution of the Ottoman Empire's decline to external forces, often referred to as “external powers.” This concept encompassed Western powers, Zionists, Freemasons, and communists, who were accused of conspiring to undermine and dismantle the empire. The Tanzimat Edict of 1839 and the Balta Limanı Commercial Treaty of 1838 were identified as pivotal moments in this process, marking the beginning of the Ottoman Empire's economic and cultural subjugation to Western influence. Right-wing intellectuals and politicians criticized the Tanzimat reforms for leading to the erosion of traditional Ottoman values and institutions, ultimately weakening the empire from within. The Balta Limanı Treaty, on the other hand, was seen as a symbol of economic imperialism, granting excessive privileges to foreign powers and undermining the Ottoman economy.

The concept of “external powers” served as a unifying factor for different factions within the right-wing movement, although the specific targets of this discourse varied. Nationalist factions primarily focused on Western powers and their domestic collaborators, accusing them of undermining national unity and promoting foreign interests. Islamist factions, on the other hand, emphasized the roles of Zionism and Freemasonry, portraying them as insidious forces working to destroy Islamic civilization. This multifaceted “external powers” discourse allowed right-wing politicians to mobilize support by appealing to a shared sense of victimhood and a desire to protect national interests.

The current study also examines the role of historical figures and events in shaping right-wing discourse. Sultan Abdülhamid II, who resisted Zionist attempts to purchase land in Palestine, was held up as a symbol of resistance against external pressures. The 31 March Incident, a failed counter-revolution against the Young Turks, was interpreted as a conspiracy orchestrated by Zionists and Freemasons to undermine the Ottoman Empire. These historical

narratives were used to reinforce the right-wing worldview and justify their political agendas.

The Gallipoli Campaign of World War I emerged as a potent symbol for the Turkish right during this period. The victory against Allied forces at Gallipoli was celebrated as a triumph over imperialism and a testament to the resilience and determination of the Turkish nation. The "Gallipoli spirit," characterized by unity, sacrifice, and unwavering faith, was held up as an example to be emulated in contemporary struggles against external threats. This narrative of resistance and victory resonated with the right-wing's emphasis on national pride and self-reliance.

The present study draws on a wide range of sources, including political party publications, parliamentary records, and the writings of prominent figures, to analyze the diverse interpretations and discourses that emerged within the right-wing movement. The analysis reveals the complex interplay between historical narratives, political ideologies, and contemporary events in shaping the right-wing's understanding of the late Ottoman Empire and imperialism. The study also highlights the role of intellectuals and politicians in constructing and disseminating these narratives, which served to mobilize support for specific policy agendas.

The findings of the present research contribute to a deeper understanding of the historical roots of contemporary Turkish politics and the ongoing debates surrounding national identity, Westernization, and the role of external powers in Turkish affairs. The study demonstrates how historical narratives can be used to construct political identities and mobilize support for specific policy agendas. It also underscores the importance of understanding the historical context in which these narratives emerged to critically evaluate their validity and impact.

In conclusion, the period between 1960 and 1980 was a crucial era in the development of Turkish right-wing politics. The diverse interpretations and discourses regarding the late Ottoman Empire and imperialism that emerged during this period continue to influence political debates and identity construction in Turkey today. This study provides a comprehensive analysis of these interpretations and discourses, shedding light on their historical roots, ideological foundations, and political implications. In doing so, it contributes to a deeper understanding of the complex and multifaceted nature of Turkish right-wing politics and its engagement with history and national identity

KESİŞİMSELLİK PARADİGMASI ÇERÇEVESİNDE FEMİNİST YAKLAŞIMLARIN FARKLILIKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Hacer AKÜLKÜ*

Öz

Tarihsel süreç içerisinde çeşitlenen feminizmde kadın olmak; toplumsal cinsiyet ekseninde baskı ve eşitsizlikle ilişkilendirilerek tartışılmaktadır. Bu bağlamda kadın sorununa yönelik çok sayıda feminist teori ortaya çıkmış ve farklı çözümler üretilmiştir. Son yıllarda kesişimsellik yaklaşımı hem akademik literatür hem de feminist hareket açısından sıcak bir konu olarak varlığını sürdürmektedir. Kesişimsellik kavramını ilk kez Kimberle Crenshaw kullanmıştır. Crenshaw'ın kesişimsellik yaklaşımı; kadınların yaşadığı baskı ve eşitsizlik sorunlarının tek boyutlu olmadığı, bu baskı ve eşitsizliğin birbirlerine bağlı sistemler ve iktidar yapılarıyla gerçekleştiğini iddia etmektedir. Bu çalışmada, kadına yönelik baskı ve eşitsizlik olgusu çeşitli feminist teorilere dayalı olarak açıklanması amaçlanmıştır. Böylece kadına yönelik baskı ve eşitsizliklerin nasıl sorunsallaştırıldığı ve farklı feminist perspektiflerin kadının maruz kaldığı toplumsal cinsiyet eşitsizliğine çözüm üretmede hangi yöntemleri kullandığı, kuramsal ve kavramsal bir çerçevede ele alınmaktadır. Amaca yönelik baskı ve eşitsizlik bağlamında kadın sorununa değinen liberal, radikal, Marksist ve sosyalist egemen feminist kuramlar ve egemen feminist kuramların eleştirisini yapan siyahi feminizm ve kesişimsellik paradigması ilişkisi eleştirel teorik bir yaklaşımla tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Feminizm, Kesişimsellik, Siyahi Feminizm, Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği.

AN EVALUATION OF THE DIFFERENCES OF FEMINIST APPROACHES WITHIN THE FRAMEWORK OF INTERCEPTUALITY PARADIGM

Abstract

In the scope of feminism, which has constantly evolved throughout history, the condition of being a woman has been discussed in relation to oppression and gender inequality. In this context, many feminist theories have emerged, proposing different solutions to address women's issues. In recent years, the intersectionality approach has become a hot topic in both academic literature and the feminist movement. Kimberlé Crenshaw first introduced the concept of intersectionality. Crenshaw's intersectionality approach asserts that the problems of oppression and inequality experienced by women are not one-dimensional but are shaped by interdependent

* Öğr. Gör. Dr., Kırklareli Üniversitesi Vize MYO Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü, akulku.hacer@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2912-1917>

systems and power structures. This study aims to explain the phenomena of oppression and inequality towards women based on various feminist theories. Thus, it examines how oppression and inequalities against women are problematized and the methods employed by different feminist perspectives to generate solutions to gender inequality. A critical approach has been employed to discuss the relationship between dominant feminist theories—liberal, radical, Marxist, and socialist—that address women's issues in the context of oppression and inequality, and black feminism and the intersectionality paradigm, which critique dominant feminist theories.

Keywords: *Feminism, Intersectionality, Black Feminism, Gender Inequality.*

Giriş

Feminizm, erkekler ve kadınlar arasındaki eşitsizlikleri tanımlamayı, anlamayı ve ortadan kaldırmayı amaçlayan, karmaşık ve tartışmalı bir süreçtir. Toplumsal cinsiyet ekseninde yaşanan sistematik ve toplumsal farklılıkların üretimine; kadın ve erkek arasındaki eşitsizliklere karşı başkaldırıdır (Pollard, 2020). Dahası feminizm, farklı tarihsel koşullar altında kadın olmanın anlamını sorgular (Davis 1981; Haraway, 1991). Bu yüzden ortaya çıktıkları sosyal, ekonomik ve tarihsel bağlamlar feminizmin çeşitlenmesine yol açmıştır (Escudero-Alias, 2021).

Yerel düzeyde bir hareketten siyasi bir harekete dönüşen feminizm, kadın-erkek arasındaki ilişkiyi; siyasi hayat, kültür, tarih, aile, eğitim, iş dünyasına kadar geniş bir yelpazede sorgulayan düşünce zeminine dönüşmüştür. Böylece kadınların ve feminist grupların, farklı talep ve istekleri; patriarkal ve kapitalist sistemin farklı noktalarının eleştirisiyle kendi içinde çeşitlenmeyi ve farklılaşmayı sürdürmüştür; yeni söylem alanlarının ve kuramsal yaklaşımların doğuşuna sebep olmuştur (Çaha, 1994; Ritzer, 2010, ss. 7-8; Şerbetçi, 2013, ss. 5-10; Taş, 2016, ss. 164-167). “Kadınlardan ne haber?” betimleyici sorusu ile “kadınların durumu niçin böyledir?” açıklayıcı sorusuna; toplumsal cinsiyet farklılıkları, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, toplumsal cinsiyet baskısı, yapısal baskı ve kadın kavramının sorgulanması şeklinde farklı bakış açılarının getirilmesi söz konusu olmuştur (Ritzer ve Stepnisky, 2014, ss. 450-451).

Feminist tartışmalar kendi içlerinde getirdikleri eleştirilerle büyümeyi sürdürse de kadınlar arasındaki farklılıkların göz ardı edildiği, kadınların aynı olduğu fikrinin hatalı olduğu tartışmaları yükselmiştir. Örneğin, küresel kız kardeşlik anlayışının farklı dünyadan gelen kadınların deneyimlerini göz ardı ettiği (Parashar, 2022), kadınları bölen güç ilişkilerini hesaba katmadığı (Davis 1981; Haraway, 1991), baskı merkezinde; liberal, radikal ve beyaz burjuva kadınların perspektifinin yer aldığı düşüncesinden dolayı eleştirilmiştir. Bununla birlikte, ortak baskı anlayışının, kadınların çeşitli ve karmaşık toplumsal gerçekliklerinin göz ardı edilmesi anlamına geldiği yönünde tartışmalara sebep olmuştur. Kadınlar; cinsiyetçi tutumlar, ırk, sınıf gibi yapılarla bölünmüştür ve kalıcı bir kadın bağının olabilmesi için, bu

yapıların yol açtığı farklılıkların göz önünde bulundurulması gerektiği, aksi durumda kadınlar arasında birlik ve bütünlüğün imkânsız olduğu savunulmuştur (hooks¹, 1986, s. 127). O halde tüm kadınlar toplumsal cinsiyet temelinde baskı yaşama potansiyeline sahip iken, toplumsal cinsiyetin diğer düzenlemelerinin arakesitleri, bu baskının farklı şekillerde deneyimlenmesine yol açmaktadır (Ritzer ve Stepnisky, 2014, s. 475).

Kesişimsellik yaklaşımı; kadınların yaşadıkları baskının çeşitli biçimlerde ve farklı derecelerde olduğunu ileri sürmektedir (Anderson, 2005, s. 51; Käll, 2006; Vespa, 2009). Kesişimin, siyah feminizmin bir ürünü olduğu vurgulanmakta ve kesişimsellik anlayışı, siyahi kadınların deneyimlerine odaklanmakta iken; tarihsel süreçte renkli kadın deneyimlerine yönelim şeklinde genişlemiştir (Nash, 2011, ss. 447-448). Kesişimsellik, siyahi kadınların deneyimlerini birleştirici görmek yerine, siyahi kadınların deneyimlerinin nasıl benzersiz olduğunu ve beyaz üstünlüğü temelinde yükselen, hâkim sosyal yapıların yarattığı ırkçılık ve cinsiyetçilik gibi baskı sistemleriyle nasıl etkileşime girdiğini göz önünde bulunduran, bütünleştirici bir yaklaşımdır (Bowleg, 2008). Beyaz olmayan kadınların feminizme ilişkin gündeme getirdiği sorular ve kurama yönelik eleştirilerinin önemli bir rolü olduğu söylenebilir. Kadın olma deneyimi; sınıf geçmişine, rengine, cinsel yönelimine, dine vb. göre büyük ölçüde değişebilir (Brah, 2001, s. 5491). Bu bağlamda kesişimsellik, kadınlara yönelik baskının, kadınların maruz kaldığı eşitsizliğin, ırk, cinsiyet, cinsellik vb. farklı faktörlerin etkileşimiyle şekillendiği; bu etkileşimlerin birbirlerine bağlı sistemler ve iktidar yapılarıyla gerçekleştiği anlayışını geliştirmede önemli bir araç olmuştur (Guy-Evans, 2023). Kesişimselliğe göre, bir kadın sadece kadın olduğu için değil, farklı sosyal ve yapısal değişkenlerden kaynaklı olarak ayrımcılığa, baskıya, eşitsizliğe maruz kalabilmektedir. Dolayısıyla, çoklu kimlik kategorileri, kadınların benzersiz oluşuna dikkat çekmemize olanak sağlamakta (Samuels ve Ross-Sheriff, 2008, s. 5) ve kesişimsellik, marjinalleşmiş sesleri gündeme almaya; hooks'un da belirttiği gibi kenardan merkeze taşımaya çalışmaktadır (Choo ve Ferre, 2010).

Bu çalışmanın amacı, anaakım feminist ve Marksist kuramların, karşıt ikicilik oluşturarak kadın sorununa nasıl baktığı ve hangi yönleriyle kesişimsellik paradigması tarafından eleştiriye maruz kaldığı ortaya konmasıdır. Böylece anaakım feminizm ve kesişimsellik bakış açısının çıkış noktası olan siyahi feminizm arasındaki farklılıklara dikkat çekilerek, kadın meselesinin nasıl sorunsallaştırıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Anaakım feminizmin, kadınları özdeş çıkarılara sahip bir grup olarak betimlemesine karşın; kesişimsellik, kadınların homojen olduğu ve aynı tahakküm biçimlerine sahip olduğu fikrini reddederek, bu anlayışa karşı durmuştur. Bu yüzden çalışmada, anaakım feminizmin hangi ikiciliklerle kadınların maruz

¹ Gerçek ismi Gloria Jean Watkins olan bell hooks mahlaslı yazar, kimliğinden ziyade fikirlerinin ön plana çıkmasını ve isminin küçük harflerle yazılmasını istemiştir. Bu makalede de yazarın bu isteği dikkate alınmış olup alıntılar veya isimler bell hooks, hooks gibi küçük harflerle belirtilmiştir.

kaldığı baskı ve eşitsizliği açıklamaya çalıştığı, kuramsal tartışmaları ve birbirlerine yönelik eleştirileri; siyahi feminizm ve kesişimsellik paradigmasının, anaakım feminizmin kadınlar arasındaki farklılıkları ortaya çıkarmadaki yetersizliklerine dikkat çekilmiştir. Böylece, kadınların yaşadıkları ayrımcılıklar, siyahi feminizmin kavramsal katkılarıyla bağlantı kurularak, kesişimsellik bakış açısıyla yorumlanmıştır. Bu sayede feminist literatüre ve toplumsal cinsiyet çalışmalarına eleştirel teorik bir katkı sunulmuştur.

Bu makalenin ilk bölümünde, anaakım feminist kuramların ve Marksist feminizmin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini, dahası kadın sorununu nasıl tartıştığı; birbirlerini hangi yönleriyle eleştirdiklerine dikkat çekilmiştir. Daha sonra, kesişimselliğin ne olduğu, siyahi feminizmin kesişimsellik ile olan ilişkisinin nasıl ortaya çıktığı, kesişimsellik bakış açısıyla egemen feminist düşüncelerin kadınlara yönelik ayrıcalık ve baskıyı hangi bağlamlarda eksik tartıştığı eleştirilerine odaklanılmıştır. Sonuç bölümünde ise, dünyada ve Türkiye'deki kadınların sorunlarının çeşitliliği, kesişimsellik bakış açısıyla tartışılmıştır.

1. FEMİNİST KURAMDA TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİNE FARKLI YAKLAŞIMLAR

Feminist kuram, kadın-merkezli bir bakış açısından geliştirilen fikirler sistemi olup, iki şekilde yol almaktadır. İlkinde, kadınların durumları ve deneyimleri, araştırmanın odak noktasıdır. İkincisinde ise, toplumsal yaşam, kadınların bakış açısından betimlenmeye, anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılmaktadır (Lengermann ve Niebrugge, 2011, s. 454). Böyle bir bakış açısının gelişmesinde, hem toplumda hem de bilimsel alanda, kadınların görünmez kılınması gerçeği büyük rol oynamaktadır (Lengermann ve Niebrugge, 2011, s. 455).

Feminist kuram, kadınların yaşam deneyimlerini, sosyal rollerini analiz ederek, cinsiyet eşitsizliğinin doğasını anlamayı amaçlamaktadır (Shuo ve Min, 2017). Feminist kuram geleneğinde ortaya çıkan her bir yaklaşım, kadınlara yönelik baskıyı betimleme, kadınlara yönelik baskı ve eşitsizliklerin neden ve sonuçlarını açıklamayı, kadınların özgürleşmesi için stratejiler belirlemeyi amaç edinmiştir (Tong, 2006, s. 9). Eşitsiz güç ve iktidar ilişkilerini içeren toplumsal cinsiyet; tarihsel, toplumsal ve kültürel olarak inşa edildiğine göre, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin değişmesi söz konusudur. Toplumsal ilişkilerin değişmesi, sadece bireyleri değiştirme meselesi değil; ırk ve sınıfta olduğu gibi, kurumsal yapıların dönüştürülmesiyle ilişkilidir (Andersen ve Collins, 2015, s. 174; ss. 250-251).

Feminist hareketler; kadın erkek eşitliğini sağlayabilme arayışında farklı yollar izlemiştir. Kendi içlerinde getirdikleri eleştirilerin yanında, liberal feminizmin eşitlikçi anlayışına getirdikleri eleştirilerle, kadın sorununu ele almışlardır (Karadağ ve Sabancılar, 2012, s. 94; Sarıgöl, 2020, s. 334). Çalışmanın üzerinde durduğu kesişimsellik yaklaşımının ortaya çıkmasında

etkili olan üçüncü dalga feminist hareket, özellikle siyahi feminizm; kadın sorununu farklı bir boyuta taşımıştır. Zira daha önceki feminist hareketlerde Özüdoğru (2018) siyahileri, lezbiyenleri ve üçüncü dünya kadınlarını göz ardı eden; beyaz, orta sınıf ve Batılı kadınların eleştirisi (2018, s. 313), feminist çalışmalara farklı bir bakış açısı kazandırmıştır.

1.1. Liberal Feminizm

Feminist hareketin Batı'daki (Badowska, 1998, s. 284), ilk öncüllerinden olan Mary Wollstonecraft, kadınlığın toplumsal bir kurgu olduğu düşüncesini savunmuştur (Çakır, 2007, s. 422). Çünkü kadınlar çocuklukları itibariyle güzellik algısıyla yetiştirilmekte ve zihinsel yetileri olgunlaşmadan yapay bir kişilik geliştirmeye zorlanmaktadır (Karakuş Öztürk, 2017, s.472). Bu yüzden Wollstonecraft, kadınların her şeyden fazla dış görünüşleriyle var olacakları bir hayat için eğitilmelerini eleştirmiş ve itaatkâr kadınlığı küçültücü bulduğunu belirtmiştir (Aktaş, 2006, s. 9).

Liberalizm; kadınların ikincil konumda oluşunu, kadının kamusal alana girmesini engelleyen yasal ve geleneksel sınırlardan meydana geldiğini ileri sürmektedir. Bu durumda kadınlar akademik hayattan, pazar piyasasından, tartışma hayatından dışlanmaktadır (Tong, 2006, s. 10). Kadının ezilmesi, kadının özel hayattaki konumuna bağlanırken, kurtuluşunsa kamusal hayata dâhil olmasıyla mümkün olacağı ileri sürülmektedir (Güneş, 2017, s. 246). Kadınların, erkekler gibi; eğitim, iş, eşit vatandaşlık, siyasal katılım, kamusal alana çıkmak gibi haklara sahip olması (Özüdoğru, 2018, s. 311) ve babaları ya da kocalarına ait olan yasal bağımlılıkların sona erdirilmesi istenmektedir (Ackerly, 2001, s. 5499).

Liberal feministlerin temel doktrinleri arasında, kadınların ve erkeklerin ontolojik olarak eşit olduğu anlayışı yer almaktadır. Bu bağlamda “eğitim” (Donovan, 2012, s. 9) ve “politik sisteme” dikkat çekilmiştir (Encyclopaedia Britannica, 2023). Eğitim, sosyal değişim ve toplumsal dönüşüm için etkili ve önemli görülmüştür (Donovan, 2012, s. 7-8). Öte yandan, kadınların oy kullanmasının gerekliliği vurgulanmış ancak Harriet Taylor, bunun tek başına yeterli olmadığını savunmuştur. Kadınların kapitalist sistemin piyasa sistemine dâhil olması gerektiğini (Nye, 1989, ss. 15-16) ileri sürmüştür. Serbest piyasanın, kadınların fırsat eşitliğine sahip olmaları için önemli bir fırsat olacağı düşüncesi hâkim olmuştur (Ataman, 2009, s. 16). Böylece kadınlar; kocalarının kölesi olmaktan ziyade, ortakları olacak ve ev dışında bir gelir elde edebileceklerdir (Tong, 2006, s. 34).

Liberal feminizm, birçok noktada eleştiri konusu olmuştur. Örneğin, Wollstonecraft'ın eğitim konusundaki görüşlerinin aşırıya kaçtığı belirtilmekte; kadınlara yönelik eşitliğin, eğitimlilerle sınırlı tutulmasının eksik ve elitist bir yaklaşım olduğu yönünde eleştirilmektedir. Çünkü eğitimsiz erkekler, vatandaşlık haklarından faydalanabilirken; eğitimsiz kadınlar, faydalanamamaktadır (Altınbaş, 2006, s. 30). Öte yandan, kadınların dışlanmasının önündeki engelleri, oy kullanmak ve ekonomik hayata dâhil

edilmemek olarak gören Taylor'ın (Nye, 1989, s. 16) kadınların çalışması ile ilgili ifadelerinin, kadınlar arasında ayrımcı bir yapı oluşturduğunu söylemek mümkündür. Taylor'ın "Belli bir varlığı ya da maddi gücü olan, üst ve orta sınıf bir kadının, kariyer ve evliliği başarılı bir şekilde sürdürebileceğini" (Tong, 2006, ss. 34-35) ifade etmesi, alt sınıf ya da başka gruptan kadınların göz ardı edildiğini göstermektedir.

Liberal feministler, eğitilmiş kadınların topluma fayda sağlayacağını iddia ederken, işçi sınıfı kadınlarının koşullarına yeterince dikkat etmemişlerdir (Ackerly, 2001, s. 5499). Wollstonecraft, eğitime vurgu yaparken, orta ve üst sınıf beyaz kadını öne çıkarmıştır (Altınbaş, 2006), Taylor ise, ekonomik olarak avantajlı ve evli kadınların görünürlüğüne (Tong, 2006, s. 35) öncelik vermiştir. Dolayısıyla liberal feminist hareket, eşitlikçi, modernist bir çizgide beyaz Batılı kadın modelini benimsediği için, beyaz Batılı kadının kendisi ile aynı renkte olan erkeklerle girdiği mücadeleye işaret etmektedir (Aktaş, 2006, ss. 10-11). O halde liberal feminizmde, belli özellikte ve belli ayrıcalıklara sahip kadınların, sosyal ve siyasi statüleri üzerinde eşitlik arayışı söz konusu olmuştur. Bu bağlamda, liberal feminist kuram, kadınların erkeklerle eşitliğine vurgu yaparken, kadınların farklılıklarını görmezden gelmiş ve bu yönüyle de kesişimsellik paradigmasının eleştirilerine maruz kalmıştır.

Liberal feminizme bir diğer eleştiri ise, kadın-erkek eşitliğini savunmasına karşın, cinsiyet farklılıklarını dikkate almamasıdır (Altınbaş, 2006, s. 43). Örneğin Wollstonecraft, kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğin eğitimle giderileceğini iddia etmesine rağmen; kadının, ev işlerini yapan, çocuklarına bakan ideal eş, anne, kız kardeş ve kız çocuğu olması gerektiği görüşünü desteklemiştir. Tüm bunların yanında geleneksel erkek değerlerini sorgulamamıştır (Tong, 2006, ss. 28-29). Dolayısıyla, liberal feminizm çerçevesinde, kadınlar için temel hümanist hareketler talep edilmiş olsa da kadınların ev işlerindeki rolleri değişmemiş, yeniden üretim alanındaki işler kadınlar üzerinden sürdürülmeye devam etmiştir. Başka bir ifadeyle, liberal feminizm, ataerkil yapı ve ilişkileri, kuramsal ve politik olarak tartışmayı göz ardı etmiştir (Güneş, 2017, s. 246).

Liberal feministlere bir başka eleştiri, Marksist feministlerden gelmiştir. Kadınların ev içinde kabul gören rolleri, kapitalist sistemde kadınların erkeklerden daha fazla ezildiğine, sömürüldüğüne işaret etmektedir. Kadınlar için boş zaman kavramı söz konusu değilken; kadınlar, evdeki sömürünün yanında, kapitalist sisteme hizmet ederek sömürülmeye devam etmektedir. Böylece kadınlara ev işlerine yönelik sorumluluk yüklenerek toplumsal yapıda kadın-erkek eşitsizliği kaçınılmaz hale getirilmektedir (Dikici, 2016, ss. 527-527). Bu durumda kadının kamusal alanda eşitlik elde etmesinin hangi açıdan fırsat eşiz(siz)liği sağladığı tartışmalı hale gelmektedir.

Liberal feministler için bir başka eleştiri ise, onların kadınların üretime katılmaları ve karar mercisinde söz sahibi olmaları gerektiğini savunmalarına rağmen, kadınlar arasındaki sınıf ayrımcılığını dikkate almamasıdır. Zillah

Eisenstein, orta sınıf ve orta düzey kadınların iş yoğunluğu karşısında kendilerine yardımcı tuttuklarını (Tong, 2006, s. 34) vurgulamaktadır. Bu durumda, kadının, evlilik ve kariyer hayatının eş zamanlı yürütülebilmesi, daha çok orta sınıf ve üst düzey kadınlar için mümkündür. Çünkü bu kadınlar, alt sınıf kadınların hizmeti/desteği ile buna sahip olmaktadır (Tong, 2006, s. 34). Üst-orta sınıf kadın, kariyerini ve evliliğini bir arada yürütebilme imkânına sahip iken, alt sınıf kadının konumu göz ardı edilmiştir (Tong, 2006, s.35). Çünkü John Stuart Mill'in de ifade ettiği gibi, eş olma, anne olma tam zamanlı bir iştir (Tong, 2006, s. 38). Kadınlar, evlilikteki görevlerini aksatmadan ev dışı işlerde çalışabileceği için (Tong, 2006, s. 35), alt sınıf kadınların konumları ve kariyerleri göz ardı edilmiştir. Kısacası liberal feminizm, farklı sınıflardaki kadınlar arasındaki eşitsizliği görmezden gelmiştir. Kamusal alanda kadın-erkek eşitliğini savunsa da kadının ev içi ve toplumsal cinsiyet görev ve sorumluluklarına dair eleştirileri yetersiz kalmıştır.

1.2. Radikal Feminizm

Radikal feminizm, yeniden üretim, biyolojik annelik, cinsiyet, cinsellik, ataerki gibi çeşitli konularda tartışmaların yer aldığı (Tong, 2006, ss. 160; 201), 1970'lerle birlikte doğum kontrolü, kürtaj, kadınlara karşı şiddet gibi konuların odak noktası haline getirildiği; ideoloji, örgütlenme ve eylem anlamında liberal feminizmden farklılaşan (Doğan, 2008, s. 33) feminist akımlardan biridir. Radikal feminizm, liberal feminizmin özel/kamusal alan arasındaki geleneksel ayrımını yıkmaya yönelik politik istemler üzerine şekillenmiştir. O dönem feminist hareketin örgütleyici ve dönüştürücü unsurları “Bütün kadınlar kız kardeşir” ve “Kişisel olan politiktir” sloganları olmuştur (Güneş, 2017, s. 246). Kişisel olan politiktir ile ailenin ortadan kaldırılması tartışılmış; özel alanın ortadan kaldırılması ile ataerkinin üretilme ortamının yok edilmesi amaçlanmıştır (Çaha, 1994).

Radikal feministler, erkeklerin kadın bedenini hangi yollarla kontrol etmeye çalıştıkları sorusuna odaklanarak, kadın cinselliğinin nasıl oluşturulduğunu anlamaya çalışmışlardır. Ayrıca radikal feministler, Marksist ve liberal feministleri, erkeklerin kadın vücudunu nasıl kontrol etmeye çalıştıklarına dair fikirlerinin yeterli olmaması; kadın cinselliğinin erkeklerin ihtiyaç, istek ve çıkarları doğrultusunda inşa edilmesine çok fazla değinmemesinden dolayı eleştirmişlerdir (Tong, 2006, ss. 120-121). Böylece yeniden üretim ve annelik; cinsiyet ve cinsellik konusuna dikkat çekmişlerdir.

Shulamith Fireston, kadınların yeniden üretim rollerini, Marx ve Engels'in tarihsel maddeci kuramında vurguladığı ekonomik sınıf yerine, cinsiyet sınıfını merkeze alarak, tarihsel maddeci feminist kuram geliştirmeye çalışmıştır (Tong, 2006, s. 121). Firestone'nın cinsiyet merkezli tanımında:

“Tarihsel materyalizm, tüm tarihi olayların nihai nedenini ve hareket ettirici gücünü cinsiyet diyalektiğinde arayan, tarihin akışına ilişkin görüşür. Toplumun üreme için farklı biyolojik

sınıflara bölünmesi ve bu sınıfların birbiriyle mücadelesi; evliliğin, üremenin ve çocuk bakımının bu mücadelelerde yarattığı değişim; diğer fiziksel olarak farklılaşmış sınıfların (kastların) gelişiminde ve sınıf sistemi içinde (ekonomik-kültürel) gelişen cinsiyete dayalı ilk iş bölümünde ve cinselliğin diyalektiğinde oluşan bütün tarihsel olayları hareket ettiren gücü ve nedenini araştırır.” (2011, s. 12).

Firestone'nın düşüncesinden hareketle, üretimden ziyade, yeniden üretim ilişkileri; toplumsal ilişkileri düzenleyen bir güçtür. Kadının erkek karşısında baskılanmasında biyolojik nedenlere dikkat çekmek gerekmektedir. Biyolojik nedenlerin etkilerini ortadan kaldıracabilecek teknolojik gelişmeler ve hukuki düzenlemeler, kadının üretim baskısını sonlandırabilir. Bu yüzden, bu yöndeki gelişmelere ihtiyaç olduğu söylenebilir. Öte yandan bu konudaki sosyokültürel formların değişmesi, en az teknolojik gelişmeler ve hukuki düzenlemeler kadar önemlidir. Örneğin, aile planlaması yöntemlerinden olan kordon bağlatma ve vazektomi yöntemlerinin her ikisi de üremeyi sonlandırmak amacıyla uygulanmaktadır. Ancak bu konuda üremenin sonlandırılmasında, kadınların bir operasyon geçirmesi gerektiği bakış açısında dahi erkek cinselliği ve erkeğin üremedeki rolünün kabul görmesi söz konusudur (Toptaş vd., 2021). Bu yüzden biyolojik nedenlerin kültürel normlardan bağımsız düşünülmesi, kadın cinselliğini bir bütün olarak görmemek anlamına gelmektedir.

Fireston'un biyolojik anneliği terk etme düşüncesi, radikal feministleri kendi aralarında çatışmaya itmiştir. Biyolojik anneliğin yeniden üretim sürecinde kadına güç verdiğini savunanlar, eğer kadınlar bu gücü kaybederse yeniden üretim gücünü elinde bulunduran erkeklere tamamen teslim olacaktır düşüncesindedir. Bu yüzden kadın, annelik statüsünden vazgeçmemelidir. Fakat bazı radikal feministler, bu düşüncüyü, ataerkil anlayışı desteklediği için hatalı görmüş; biyolojik anneliğin terk edilmesine karşılık, anlaşmalı annelik vasıtasıyla çocuğun herhangi bir genetik bağı olmayan bir başkası tarafından dünyaya getirilebileceğini savunmuştur. Bu tartışma, radikal ve Marksist feministlerin odağında yer almıştır. Her ikisi, kadınların yeniden üretim hizmetini satmaları durumunda, seks işçisi kadının rıza anlayışına eş değer olduğu görüşündedir. Fakat Marksist feministler, anlaşmalı annelerin çoğunun yoksul kadınlar olduğunu vurgulamaktadır. İnsani koşullarda uygun iş bulamayan kadınlar, seks işçiliğine sürüklenmektedir. Bu yüzden yoksullukla sömürü arasında tercih yapmak zorunda kaldıklarında, sömürüyü tercih etmektedirler. Dolayısıyla bir kadın ne kadar yoksul ise, anlaşmalı annelik ihtimali yüksektir. Öte yandan, radikal feministler, imtiyazlı kadın ve imtiyazsız kadın arasında bir bölünmenin ortaya çıkacağını savunmaktadır. Zengin kadınlar, kendi ihtiyaçlarını karşılamak için yoksul kadınları kiralamaktadır. Bu da ekonomik olarak güçsüz olan kadının, güçlü olana hizmet etmesi anlamına gelmektedir (Tong, 2006, ss. 128-148). Kesişimsel perspektiften bakıldığında; söz konusu bakış açıları eleştiriye açıktır.

Yoksulluk; kadınların deneyimlerini şekillendirmede önemli olsa da, tek başına yeterli değildir. Her yoksul kadın, anlaşmalı annelik fikrini kabul etmeyeceği gibi, kadın, bunu kabul etse bile yaşadığı toplumdaki hukuk, siyaset ve din gibi kurumların bu karardaki etkisi göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla farklı sosyal konumların etkileşimi (yoksul kadının ırkı, inancı, yaşadığı ülke, kültürü vb.), anlaşmalı annelik deneyimini çeşitlendirmekte ve maruz kalınan baskının şiddetini değiştirmektedir.

Radikal feministler, ne liberal ne de Marksist feministlerin kadın sorunlarını yeterince irdelemediği görüşündedir (Tong, 2006, s. 11). Kadınların yasa önünde erkeklerle eşit görünmesinin yaşamsal pratiklerde fayda sağlamadığı, toplumun mevcut normlarının farklı işlediği ve ataerkil sistemin normlarının baskın olduğu ileri sürülmüştür (Taş, 2016, ss. 169-170). Bu yüzden genellikle, toplumsal ilişkilerin tümüne etki eden erkek egemen akılla mücadele yürütmüş ve bir cins, diğer cins tarafından eziliyorsa bu durumun politik olduğuna inanmıştır (Karadağ ve Sabancılar, 2012, s. 94). Öte yandan radikal feminizme göre, erkek gücü ve kontrolü ile ortaya çıkan ataerkilliğin kökleri, üretimle değil, üreme ile gerçekleşmektedir. Bu yüzden toplumsal yapının kökeninde burjuvazi ve proletarya değil, kadın ve erkek vardır (Eisenstein, 1999, ss. 201- 202). Dolayısıyla aile kurumu (Şerbetci, 2013), kadınların biyolojik doğası ve üreme yapıları (Firestone, 1970; Eisenstein, 1999, s. 202) bu döngünün başlangıç noktasını oluşturmaktadır. O halde cinsiyet ve cinselliğin kontrol edilmesinde, aile kurumu ve ataerkil sistemin rolü göz ardı edilemez.

Simone de Beauvoir'ın, "Bir kişi doğmaz, daha ziyade bir kadın olur" formülasyonu, cinsi(yet) cinsiyetten ayırır ve cinsiyetin kademeli olarak edinilen kimliğin bir yönü olduğunu düşündürür. Ona göre tüm cinsiyet tanım gereği doğal değildir. "Kadın" ve "kadın olmak" iki farklı varlık türüdür. Bu yüzden beden, kültürel olarak sürekli olarak yorumlanmakta ve ona kültürel bir biçim verilmektedir (Butler, 1986, ss. 35- 36). Beauvoir, kadınların öteki konumuna itildiğini vurgulamaktadır (Bayramoğlu, 2008). Kadın, dünyanın erkek dünyası olduğunu kabul etmektedir. Erkekler, kadınları sadece kamusal hayatta değil, ev hayatında da ikinci cins olarak görmektedir. Kadın, evinin sorumluluklarını yerine getirirken, aynı zamanda erkek, kadının bedenine hükmetmekte (Beauvoir, 1993, ss. 2-64) ve kadını kendisine hizmet etmeye zorlamaktadır (Özsöz, 2008, s. 52). Görülmektedir ki radika feministler, ataerki, cinsiyet, cinsellik, annelik gibi sebeplerle kadın olmanın açıklamasını yaparken kadınların sahip olduğu sosyal farklılıkları ve çeşitlilikleri görmezden gelmiştir.

1.3. Marksist Feminizm

Marksist feminizm, kadınların baskılanması ve bu baskının çözümlenmesinin yollarını ararken, ataerkil düzen ve kapitalist düzenden hangisinin daha kötü ve baskıcı olduğunu sorgulamıştır (Sahtiyancı Öztarhan, 2006, s. 55). Ayrıca kadınların bir sınıf oluşturup oluşturmadıkları sorusuna

odaklanarak, kadınların bir sınıf oluşturmadığı yönünde yanıt bulmuşlardır. Çünkü bazı kadınlar, burjuva erkeklerinin sevgilileri, eşleri, kızları, arkadaşları iken; bazıları, proleter erkeklerin eşleri, sevgilileri, kızları, arkadaşlarıdır (Tong, 2006, s. 76).

Marksist feministler, Marx ve Engels'in sömürü ilişkilerinde ele aldığı tarihsel materyalist yöntemi izlemiş ve kapitalist sömürü, kadının ev içi mekâna ötelenmesi, cinsler arası iş bölümü ve yabancılaşma kavramlarına sıkça başvurmuşlardır (Sağlam, 2020, s. 397). Marksist feminizm, kadınların ekonomik olarak bağımsızlaşmasını mercek altına alırken (Kara, 2006), kadınların hem işteki hem evdeki konumlarına dikkat çekmiştir (Tong, 2006, s. 101). Kadınların ev içi emeğinin sömürüsüne vurgu yapan Marksist feministler, kadının emeğinin evdeki erkeklerden ziyade sermaye için harcanmış bir emek olduğu görüşündedir. Çünkü kadın, ev içi sorumlulukları yerine getirirken, aynı zamanda sermaye için gerekli işçilerin iş hayatına yetiştirilmesini sağlamaktadır (Sağlam, 2020, s. 404).

Sosyalist ve Marksist feminizm için sınıf ayrımı önemlidir. Sosyalist feministler, kadına yönelik baskının ortaya çıkmasında cinsellik ve sınıf kavramının eşit bir role sahip olduğu görüşünde iken; Marksist feministler, sınıf kavramına dikkat çekmişlerdir. Marksist feministlere göre, burjuva kadınlar, proleter kadınların maruz kaldıkları baskıları deneyimlememektedir (Tong, 2006, s. 71). Marksist feministler, üst sınıftaki kadınların baskı mekanizmalarına karşı kendilerini daha kolay koruyabileceğini savunurken, alt sınıf ya da ekonomik gücü yeterli olmayan kadınların çeşitli baskı ve ezilme ile karşı karşıya kalacaklarını ileri sürmektedir (Atan, 2015, s. 7). Örneğin bir evde temizlikçi olarak çalışan kadın, kendisini çalıştıran kadınla aynı ekonomik çıkara sahip değildir (Walby, 2001, s. 5504).

Nancy Holmstrom'a göre kadınlar, bütün sınıflara dâhil olabilir ve kadınlar, kadın olmalarından kaynaklı olarak baskı altında bulunabilir. Ancak bu, tüm kadınların eşit bir şekilde baskı altında olduğunu göstermez. Bir işçi sınıfı kadın ile orta ve üst sınıf kadının baskı altına alınması hususunda önemli farklar vardır (Tong, 2006, s. 95). İşçi sınıfı kadınlar, hem çalıştıkları yerlerde hem ev içi işlerde sömürülmekte ve cinsiyetçilik bağlamında orta ve üst sınıf kadınlardan daha fazla mağduriyet yaşamaktadır. İşçi sınıfı kadınlar, kürtaj, doğum kontrolü, çocuk bakımı gibi olanaklara sahip olmakta kısıtlılık yaşarken, yeniden üretme özgürlüğüne daha az sahiptirler. Ayrıca bu kadınlar, iş ve sokakta daha çok cinsel saldırıya maruz kalmaktadır. Dolayısıyla işçi sınıfı kadınlar, orta ve üst sınıf kadınlara kıyasla, kapitalizmi ve cinsiyetçiliği farklı boyutta deneyimlemektedir (Holmstrom, 1981, ss. 208-209). Peki hangi işçi sınıfı kadınlar? Mesela Suriyeli ve Afgan mülteci kadınlar, aynı iş yerinde çalışsalar dahi çalışma deneyimleri birbirinden farklılık göstermektedir. Çalışma deneyimi, sahip olunan sosyal ağlar, eğitim, dil bilme gibi özellikler(in kesişimi), kadınların çalışma ya da iş bulma koşullarını etkilediği gibi, iş yerinde maruz kalınan sömürü ve baskıyı da farklılaştırmaktadır. Ancak bu baskı, sadece sermaye tarafından değil, aynı zamanda kadınlar

arasındaki hiyerarşik yapılanmadan kaynaklanmaktadır. Şöyle ki Suriyeli kadınların uzun yıllar Türkiye’de yaşıyor olması, onların farklı sektörlerde çalışma tecrübesi kazanmalarını ve önemli bir işgücü haline gelmelerini sağlamıştır. Bu da onların, kendilerinden sonra gelen diğer uyruktaki kadınlardan daha üstün davranışlar göstermelerine sebep olmuştur. Böylece Afgan, Özbek gibi farklı uyruktaki kadınlar, Suriyeli kadınların baskısı ve şiddetini deneyimlemek zorunda kalmıştır (Dursun ve Nizamoglu, 2021). Öyleyse işçi sınıfının bir parçası olmak, kapitalizmi ve cinsiyetçiliği deneyimlemenin ötesinde, radikal feminizmin kızkardeşlik anlayışının işlevsizliğini açığa çıkarmakta; güç ve hiyerarşinin kadınları ayırttığını göstermektedir.

Marksist feminizmin ayırt edileceği noktalardan bir diğeri, kadınların maruz kaldığı baskının kapitalizmle bağlantılı olan siyasi, toplumsal ve ekonomik yapının bir ürünü olmasıdır (Tong, 2006, s. 71). Engels’e göre bu durum, kadının ekonomik gücüne işaret etmektedir. Doğal ayıklanma sürecinde kadının yaptığı yatak işleri, elbise, mutfak eşyaları üretme gibi niteliklere sahip olması ve bunları diğer kuşaklara aktarması, kavmin devamlılığı için gerekli görülmüştür. Bu da kadının, aile içindeki statüsünü güçlendirmiştir. Ancak, üretim biçimindeki değişimle, erkeğin kavmin sürülerini evcilleştirmesi, artı değer elde etmesi, kadının statüsünü azaltırken; erkeğinkini arttırmıştır. Erkeğin yaptığı işler önem kazanırken, kadının yaptıkları değersiz hale gelmiştir ve erkek evin yönetimini ele geçirmiştir (Tong, 2006, ss. 82-84). Bu değişim, kadının sahip olduğu ekonomik ve sosyal rolün azalmasında etkili olmuştur. Ayrıca sanayileşme ile birlikte erkekler, ücret karşılığında çalışmaya başlamışlardır. Bu durumda kadınlar, ilk başta işgücü olarak dahil edilmemişlerdir. Dahil edildikleri durumda ise çok az ücret almışlardır. İş yaşamına dahil edilen kadınlar, asıl görevlerini ihmal ederse, yani ev içi düzenin bozulmasına sebep olursa işi bırakmak zorunda bırakılmışlardır. Sonucunda ise, ücretli çalışan erkekler üretkenlikle onurlandırılmış, kadınların yaptığı ev işleri önemsizleştirilmiş (Tong, 2006, ss. 87-97) ve kadınların yaptığı işlerin ne maddi ne de manevi bir karşılığı olmamıştır.

Sanayileşmenin artması, kadınlara yönelik işgücü talebini arttırmıştır ve kadınlar çalışma hayatında daha çok yer alarak işçi sınıfının parçası olmuşlardır. Bu durum, ev içi sorumlulukları devam eden kadınların sömürülmesine farklı bir boyut kazandırmıştır. Çünkü kadınların evde yaptıkları işlerin hiçbir karşılığı olmadığı gibi, iş hayatında erkeklerden daha düşük ücret almaları söz konusu olmuştur. Bu yüzden Marksist feministler, eşit işe eşit ücret tartışmasını başlatmıştır (Şerbetci, 2013, s. 29). Sermaye her ne kadar kadın işgücüne ihtiyaç duysa da kadınlar hem düşük ücretlerde hem de güvencesiz ve tazminat gerektirmeyecek işlerde çalıştırılmaktadır. Hatta gerektiğinde ilk vazgeçilen işgücü olmaktadır. Bu durumda Marksist feministler, bir kişinin düşük ya da yüksek maaş almasının nedenini cinsiyetle açıklamaya çalışmıştır (Tong, 2006, ss. 96-98).

Marksist feministlerin sınıf temelli bakış açısı eleştirisi konusu olmuştur. Marksist feministler, kadınların; etnik köken, ırk ve cinsel yönelim gibi farklılıklar nedeniyle maruz kaldıkları ayrımcılığın göz ardı etmiştir (Sarıgöl, 2020, ss. 335-336). Ayrıca Marksist feministler, kadınların yeniden üretimi ve cinsel ilgilerine dair bağlantılara doğrudan yanıt vermediği gibi (Tong, 2006, s. 87), kadınlar, işçi sınıfı içinde ele alınmış ve kadınların, kadın olarak ne şekilde ve neden baskı altında olduklarını sorgulamamıştır (Hartmann, 1979, ss. 3-7).

Sosyalist feministlerden Alison Jaggar, erkeklerin kadınlara yaptığı baskının Marksist feministlerce yeterince dile getirilmediği görüşündedir. Ayrıca Jaggar, Marksist feministlerin cinsellikle ilgili konuları tartışmada geri kaldıklarını; cinselliğin daha çok iş ile ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışılmasını eksik bulmuştur (Tong, 2006, s. 104). Oysaki sınıf sömürüsü ile cinsiyet baskısının ayrıştırılması gerekmektedir. Kapitalist sistemde, kadınların çalışma hayatına yeterince girememiş olması, kadınların hayatlarını sürdürebilmek için erkeklere bağımlı olma halini ortaya çıkarmıştır (Tong, 2006, s. 105). Başka bir ifadeyle, kadının sosyoekonomik olarak güçlenmesinin önüne geçilmek istenmiştir. Örneğin Eroğlu ve Parsova'nın çalışmasında, kır kökenli kadın girişimcilerden bazılarının kocaları, kadınların elde ettikleri kazancın denetimine el koymakta; kadınlar, sektördeki iş yapmak istedikleri erkekler tarafından muhatap görülmemektedir. Bu durumda kadınlar hem eşleri hem de piyasada iş yapmak zorunda kaldıkları erkekler tarafından baskıya uğramaktadır (Eroğlu ve Parsova, 2018). Marksist feminizmin bakış açısında sınıf temeli dikkate alınırsa, kadınların yaşadığı baskının çeşitliliği ortaya çıkarılamaz. Zira yaşanan baskıda çeşitli güç ilişkilerinin olduğu, kadınların sosyal farklılıklarının dikkate alınmadığı görülmektedir. Bu yüzden söz konusu çalışmada kadınların deneyimlediği baskıyı açıklamada Marksist feminist bakış açısı yetersiz kalmaktadır.

Marksist feministler, sınıf meselesine odaklanarak, ataerkil sistemin kadınlar üzerinde yaptığı tahribatı görmezden gelmiştir. Bu yönüyle radikal feministlerden ayrılmakta ve eleştirilmektedir. Örneğin, bir kadının kapitalist sistemde yer alabilmesinde, kültürel normlar ve o ülkenin endüstrileşmiş olması oldukça etkilidir. Türkiye gibi endüstrileşmenin henüz tamamlanmadığı ülkelerde, işçi sınıfı meselesi Batı'dakinden farklıdır. Hatta her ne kadar günümüzde değişimleri söz konusu olsa bile, kadının çalışması yasal olarak mümkün de olsa, Türk kültürel normlarında (din, kültür vb.) kadının evde olması, erkeğin evin geçimini sağlaması anlayışı toplumsal cinsiyet rollerinde kabul görmeye devam etmektedir. Bu anlayış, erkeğin kadının çalışmasına müdahale etmesi/edebilmesi anlamına gelmektedir (Demir, 2018). Öyleyse kadın, sınıf temelli baskının ve sömürünün ötesinde ataerkil sistemin baskısıyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu da kadını çalışma hayatının dışında bırakmakta ve kadının ekonomik açıdan bağımsız olmasını engellemekte ve kadının erkeğe olan bağımlılığını meşrulaştırmaktadır.

1.4. Sosyalist Feminizm

Marksist ve sosyalist feminizmin birçok ortak yönü bulunmakla beraber, sosyalist feminizm kökenlerini bir yanda Marksist feminizme (Yörük, 2009, s. 67), diğer yandan radikal feminizme dayandırmış ve Marksizmin temel kavramlarını kadınlara yönelik yeniden tanımlamaya çalışmıştır (Çakır, 2007, s. 457). Sosyalist feminist teorinin çıkış noktası, sınıf analizi, ataerkil teori ve diyalektik yöntemin tanımlanması olmuştur (Eisenstein, 1999, s. 197). Sosyalist feministler, Marksizmin cinsiyet ilişkilerini dikkate almayı eleştirmiştir (Tong, 2006, s. 277). Marksist analizin, kadının erkekle olan ilişkisine değil, ekonomik sistemle olan ilişkisine odaklanmasından dolayı, Marksizmi, cinsiyet körü olarak görmüşlerdir (Hartmann, 2006, ss. 1-7). Öyleyse sosyalist feministlere göre, Marksist ataerkillikler, kadınlara yönelik baskıyı işçilere yönelik baskı kadar önemli görmemiş; kadınların acılarını, proletaryanın acıları ile karşılaştırılmaz olarak görmüşlerdir (Tong, 2006, s. 277).

Sosyalist feministler, kadın emeğinden kimlerin yararlandığını ve kadının ezilmesinin arka planında ne(ler) olduğunun yanıtını aramıştır (Çakır, 2007, s. 458) ve kadınların ezilmişliklerini ataerkil kapitalizme dayandırmıştır (Özdemir, 2017, s. 397). Çünkü kadın emeğinden hem erkekler hem de sermaye çıkar sağlamaktadır. Marksizm, kadınların ezilmesini sınıf ilişkileri içinde gördüğü için sığ ve yetersiz bir fikre sahiptir. Marksist kuramın kapitalist üretim ilişkisi ile kadınların ekonomik olarak ezilip sömürülmeleri açıklanabileceken; kadınların, kadın olarak ezilmeleri ataerkillik kuramı ile mümkündür. Bu bağlamda kapitalizm ve ataerki bir araya gelerek, kadınları ikincil ve eşitsiz konuma getirmektedir. Kadın, hem ev hem de ev dışında emek sömürüsü ile karşı karşıya kalmaktadır (Güneş, 2017, s. 247). Bu yüzden sosyalist feministler, Marksist feminizmin kapitalist sistemin ev ve işi birbirinden ayırmasını ve ev aktivitelerinin önemsizleştirilmesini açıklamalarına karşın, neden kadınların ev işlerine, erkeklerin ise iş hayatına tahsis edildiğini açıklayamamıştır (Tong, 2006, s. 278). Zira bu ayırım erkeklerin yaptıkları işlerin daha birincil işler olduğu anlayışının yerleşmesine, kadınların yaptıkları işin değersiz görülmesi anlamına gelmektedir (Tong, 2006, s. 300). Böylece tüm bu tartışmaların merkezinde kadının görünmeyen ev emeği karşımıza çıkmaktadır (Özdemir, 2017, s. 407). Öyleyse kadının özel alanlarındaki konumlarını değiştirmek şarttır (Çaha, 1994).

Sosyalist feministler, kadınlara yönelik baskıyı iki farklı şekilde açıklamaya çalışmıştır: İkili sistem kuramcıları, ataerkilliği ve kapitalizmi ayrı ayrı ele almışlar ve daha sonra ikisini diyalektik bir şekilde ilişkilendirmişlerdir. Birleşik sistem kuramcıları ise ataerkilliği ve kapitalizmi tek bir kavrammış gibi ele almışlardır (Tong, 2006, ss. 79-280). İkili sistem kuramcılarından Heidi Hartmann ve Juliet Mitchell, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dikkat çekerken, ataerkil yapı ve kapitalizmin ayrı ayrı ele alınması gerektiğini savunmuştur (Özdemir, 2017, s. 397). Hartmann,

kapitalizm öncesinde, erkeklerin aile içindeki kadın ve çocukların emeğini kontrol ettiği, bu şekilde hiyerarşik bir örgütlenmenin olduğu ve erkeğin kontrol tekniklerini öğrendiği ataerkil sistemin kurulduğunu iddia etmektedir. Yani kapitalizm öncesinde, ataerkil yapı ile birlikte erkek, kadın emeği üzerinde kontrol sağlamaya başlamış ve bu durum zamanla hiyerarşik bir hale gelmiştir. Ancak Hartmann'a göre, devlet aygıtlarının ortaya çıkışı ve daha büyük üretim birimlerine dayalı ekonomik sistemlerin ortaya çıkışıyla birlikte, erkeklerin, kadınların emek gücü üzerindeki kontrollerini sürdürme çabaları kişisel kontrollerinden uzaklaşarak dolaylı kontrol edilir hale gelmiştir (Hartmann, 1976, s. 138). Mitchell, üretim ve yeniden üretim yapılarının, kadının baskı altında tutulmasında etkili olduğunu, bu baskının kadınların biyolojik yapıları üzerine kurulduğunu ve kadınların bilinçaltının hedef alınarak toplumda kadının nasıl olması gerektiğinin ideolojik hale getirildiğini anlatır. Böylece bu ideolojik bakış açısı, tarihsel süreçte doğal bir hale gelir ve içselleştirilir (2000).

Sosyalist feministlerden bazıları, kapitalizmi ve ataerkilliği birbirinden ayırmazlar. Kadınların ezilmesinde, kadınların ücretli işçi olarak sömürülmesi yanında; kadının ataerkil cinsel hiyerarşideki anne, ev işçisi ve tüketicisi olarak varlığını tanımlayan ilişkilerin rolü vardır. Kapitalizm, güç ilişkilerine; ataerkillik ise, erkek egemen bir yapıya dayanır. Öyleyse ataerkil kapitalizmle birlikte, kadının karşılaştığı baskı ve sömürü birleşir (Eisenstein, 1979, s. 22; Eisenstein, 1999, ss. 196-203) ve kadının ezilmişliği katlanır (Güneş, 2017, s. 247; Özdemir, 2017, s. 397). Ancak kadınlar; erkekler, kapitalizm, erkek egemen yapının kadınlar üzerinde kurduğu baskı üzerinde hemfikir olsalar da kendi içlerindeki cinsiyetçi tutumlar, ırkçılık, sınıf ayrımcılığı gibi çeşitli önyargılar, kadınların birleşmelerine ve baskıya karşı mücadele yürütmelerine engel olmaktadır.

Sosyalist feministler, liberal ve Marksist feministlerden farklı olarak kadın emeğini yalnızca işgücünde yer alan bir emek şeklinde kısıtlamak yerine, kadınların ücretli işgücü olarak çalıştığını, ev içi işleri ücretsiz yaptığını, dahası kapitalist sistemin ihtiyaç duyduğu işgücünü doğurarak yeniden üretim sürecine katkı sağladığını savunur. Dolayısıyla kadın emeği, kapitalist sisteme meta üretiminde önemli bir role sahiptir ve kadınlar meta üretimi için kapitalist sisteme çalışır (Eisenstein, 1979, s. 169). Bu durum sosyalist feministlerin, liberal feministleri eleştirmesine sebep olmuştur. Liberalizmin reformcu hedeflerini yetersiz gören sosyalist feministler, ailenin tekrardan yapılandırılması gerektiği, çocuk bakımı ve yetiştirilmesinde kolektif yöntemlerin geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur (Giddens ve Sutton, 2016, s. 669). Ancak tıpkı diğer egemen feminist söylemlerde olduğu gibi, sosyalist feministler, kadınların yaşadığı baskıları belirli bakış açılarıyla yorumlamış, hatta kadınların ev içi ve iş yaşamında sömürülmesine odaklanmasıyla tek tip kadın üzerinden kadınların maruz kaldığı baskıyı ve eşitsizliği ele almıştır. Bu yüzden, siyahi kadınların ve üçüncü dünya

kadınlarının maruz kaldığı diğer baskı mekanizmaları görünmez hale gelmiştir.

2. KESİŞİMSELLİK VE SİYAHİ FEMİNİZM BAĞLAMINDA FEMİNİZM

Kesişimsellik, 1980’li yıllarda ortaya çıkan ancak siyahi feministler tarafından uzun yıllardır kavramsallaştırılmakta olan bir kavramdır. Kadınların evrensel bir kategori oluşturduğuna dair feminist iddiaya bir yanıt olarak kabul gören kesişimsellik, beyaz liberal feminizmin bir nevi eleştirisidir. Çünkü toplumsal cinsiyeti merkeze alan beyaz liberal feminizm, ırk kavramını feminist çalışmaların kenarında bırakmıştır. Bu türdeki hegemonik feminist yaklaşım, Crenshaw’ın feminist çalışmalarında sorgulanmıştır (Akülkü, 2022, s. 18).

Crenshaw, kesişimsellik sorununu ele alırken, mahkemelerin siyahi kadın davacıların iddialarını nasıl yorumladığına ve sonuçlandığına odaklanmıştır. Bu bağlamda DeGraffenreid davasındaki beş siyahi kadının, işverenin kıdem sisteminin siyahi kadınlara yönelik geçmişteki ayrımcılığı sürdürdüğü iddiasıyla General Motors’a açtığı davaya odaklanmıştır. Duruşmaya göre, General Motors, 1964’ten önce siyahi kadınları işe almamıştır. Ancak mahkemede 1964 Medeni Haklar Yasası’ndan birkaç yıl önce beyaz kadınların işe alındığı bilgisine istinaden kıdem sisteminin devam ettirilebileceği ve cinsiyet ayrımcılığı olmadığı görüşüne varılmıştır. Böylece siyahi kadınların maruz kaldığı ayrımcılık, beyaz kadınların istihdam deneyimlerinin gölgesi altında kalmıştır. Bu yüzden Crenshaw, siyahi kadın deneyimlerini kavşaktaki trafiğe benzetmiştir (Crenshaw, 1989, ss. 142-149) ve siyahi kadınların, ırkları ve cinsiyetleri sebebiyle farklı muamele görmelerinin yanı sıra, söz konusu ayrımcılığın kanunlarla yeniden üretildiğini ileri sürmüştür (Alexander-Floyd, 2012, s. 7). Hatta siyahi kadınların ırkçı karşıtı politikalarla ve feminist kuramlar aracılığıyla ötekileştirildiğine vurgu yapmıştır (Crenshaw, 1989, s. 140).

Feminist teori içinde, kadınların yaşamlarının kesişen çoklu baskı sistemleri tarafından inşa edildiği; zulmün tekil bir süreç ya da ikili bir politik ilişki olmadığı; çoklu, yakınsak ya da iç içe geçmiş sistemlerden oluştuğu düşüncesi yaygınlaşmaktadır. Bu yüzden kadınların ezilmesinin yalnızca toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile ele alınamayacağı iddiasıyla ırkçı feminist eleştirilere yanıt verilmiştir (Carastathis, 2014, s. 304). Kesişim, sadece farklılık ve çeşitliliğin temel ve yaygın kaygısını ele almayı vaat etmekle kalmaz. Cinsiyetin teorik hegemonyasını ve beyaz Batılı feminizmin dışlamalarını sorunsallaştırma ihtiyacına denk gelmektedir (Davis, 2008, s. 72). Ayrıca kesişim, eşzamanlı, karmaşık, indirgenemez ve kapsayıcı oluşuyla dört teorik faydayı içermektedir. Birden fazla baskı kategorisini göz önünde bulundurmakta ve baskı kategorilerinden birini diğerinden daha önemli kılmamaktadır (Carastathis, 2014, ss. 307-308). Çünkü herhangi bir alanın tek bir sosyal ilişki ağı ya da tek bir kurumsal yapısı söz konusu değildir (Walby,

2007, s. 560). Örneğin siyahi, kadın ve işçi sınıfı üyesi arasında üçlü bir baskı mekanizmasının olduğu öne sürülemezken; her bir sosyal bölünme, diğer sosyal bölünmelere indirgenemez. Çünkü her birinin kendisinin ontolojik geçmişi vardır (Yuval-Davis, 2006, s. 195). Dolayısıyla kesişimin amacı, mümkün olduğunca çok sayıda analitik kategoriye kapsamaktır. Böylece sosyal kategorilerin nasıl sorunsallaştırıldığı, hangi sosyal kategorilerin temsil edildiği, güç ilişkilerinin nasıl ortaya çıktığı, egemenliğin ve ötekileştirmenin nasıl pekiştirildiği gibi bağlantıların kurulmasında rol oynamaktadır (Kajiser ve Kronsell, 2014, ss. 421-422). Zira kesişim, ötekileştirilmiş diğer topluluklar ve sosyal güçlerin ortaya çıkarılmasında analitik bir araç olarak görülmektedir (Cho vd., 2013, s. 788).

Siyahi feminizmin, kesişimselliğin doğuşunda oynadığı önemli rolün altını çizmekte fayda vardır. Siyahi feministler ve gelişmekte olan ülkelerden feministler, liberal, radikal, sosyalist ve Marksist ana feminist akım modellerinin, sanayileşmiş toplumlarda yaşayan beyaz orta sınıf kadın sorunu üzerine odaklanmalarını kusurlu bulmaktadır. Ana akım feminist anlayışların, hem beyaz hem de beyaz olmayan kadınlara uygulanabilirliğinin mümkün olmadığı, kadınlar arasındaki etnik bölünmeleri dikkate almadıkları düşüncesiyle eleştirmişlerdir. Çünkü belirli bir grup kadının deneyimlerinden hareketle, bütün kadınların aynı baskıyı eşit şekilde deneyimlediği görüşü sorunludur (Giddens ve Sutton, 2016, s. 671). Bu yüzden siyahi feministler, Batılı feminizmin homojenleştirme eğilimine tepki göstermektedir ve kadınları evrenselleştirme girişimlerinin farklılıkları yok saymak olduğunu öne sürmektedir (Genç, 2019, s. 11). Örneğin, günümüzde yoksulluktan, hastalıktan, susuzluktan muzdarip olan; göçmen, mülteci, belgesiz işçi gibi; bedenleri ve cinsellikleriyle metalaştırılan ve öteki konumunda bırakılan birçok kadın vardır (Brah ve Phoenix, 2004, s. 77). Bu çeşitlilikler ve daha birçok değişken dikkate alındığında siyahi feminizm, kadınlar arasındaki farklılıkların göz ardı edilmemesi gerektiğini savunur ve Batılı orta sınıf kadın bakış açısını reddeder. Bu yüzden siyah/renkli ve beyaz kadının birçok konuda eşit olmadığı kabulünden hareketle, kadının yerini sorgular; cinsiyet ve ırk başta olmak üzere, çeşitli kategorileri kendi içlerinde ve birbirleriyle ilişkilerinde ayrılmaz bir bütün olarak görür. Dahası, tüm kategorilerin ayrımcılık ve sömürünün üretilmesinde nasıl bir role sahip olduğunu göstermeye çalışır.

Siyahi feministler; ırk, cinsiyet, sosyal sınıf, cinsellik gibi değişkenlerin, siyahi kadınların deneyimlerini şekillendirdiğine (Collins, 2015, s. 8) ve siyahi kadın deneyiminin çok boyutluluğuna dikkat çekmeye çalışmıştır (Crenshaw, 1989, s. 139). Sosyal sınıf veya Amerikalı siyahi kadınlar arasındaki farklar ne olursa olsun, her birinin; ırk, cinsiyet ve sınıfın kesişen baskılarından etkilendiğini savunmuşlardır (Collins, 2000, s. 13). Avrupa kökenli beyaz kadının, diğer kadın kategorilerinden üstün görülme biçimlerinin eleştirilmesinin yanı sıra, beyaz olmayan kadınların büyük çoğunluğu oluşturduğu ve bir kısmının maddi açıdan dezavantajlı koşullarda

yaşadığı vurgulanmaktadır. Böylece siyah feminizm, kadınların karşı karşıya kaldıkları sosyal eşitsizliklere (Brah, 2001, ss. 5491-5492) dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, etnik köken ekseninde, azınlık kadınlarının sorunları; aile içi şiddet konularında susturulma politikasında ırkçıların rolü ve özellikle de beyaz ırkçıların eylemleri göz ardı edilmemelidir (Walby vd., 2012, s. 230). Zira, ırk ve etnik kimlik sorunu, kadına yönelik baskının temel dinamiklerinden birisi olarak ortaya çıkmaktadır.

bell hooks ve Patricia Hill Collins gibi siyahi feministler, beyaz liberal feminizme yönelik eleştirilerinde Crenshaw'ın düşüncelerine katılmıştır. Bu bağlamda ırkın, toplumsal ilişkiler analizlerinde önemli olduğunun ve tıpkı diğer toplumsal kategoriler gibi merkeze alınması gerektiğinin altını çizmişlerdir (Akülkü, 2022, s. 18). Sosyal gruplar olarak, sınıf ve cinsiyet gibi ırk da sosyal eşitsizlik formlarının sistematik biçimlerinden biridir ve eşitsizlik sistemlerinin temelini oluşturmaktadır. Birçok yerde insanların bireysel özellikleri veya kimlikleri olarak görülen bu kavramlar, toplumsal yapıya dâhil edilmiştir (Andersen ve Collins, 2015, s. 51). Sınıf, cinsiyet ve ırk kavramları, birbirleri ile kesişen ve iç içe geçen, birbirleriyle ilişkili bir sosyal ilişki ağı içinde işlemektedir (Andersen ve Collins, 2015, s. 52).

hooks, 20.yy'da cinsiyet kavramının homojen bir toplumsal cinsiyet kavramı üzerinden tartışılmasını yetersiz görmüştür. Bu kavram, toplumdaki farklı kesimdeki kadınların durumlarını anlatmak için yeterli değildir. Mesela Amerika'daki Afrikalı halkın, beyaz emperyalist güçler tarafından nasıl sömürgeleştirildiğini ve orada yaratılan ırkçılığı anlamadan, renkli kadınların durumunu analiz etmek imkânsızdır. hooks'a göre, herhangi bir coğrafyadaki kadınların çelişkilerinden söz edebilmek için, o coğrafyadaki kadınların pozisyonlarının çokluğunu bilmek gerekmektedir (Küçükırca, 2015, ss. 9-10). Collins ise, toplumsal cinsiyet, ırk ve sınıf arakesitlerinin belirli bir baskı deneyimi ürettiğini savunmakla birlikte; küresel konum, yaş, cinsel yönelim vb. gibi konuların, ayrıcalığı ve baskıyı arttırdığını ileri sürmektedir (Lengermann ve Niebrugge, 2011, ss. 483-484). Bu yüzden Afrikalı, renkli, siyahi ya da Kürt kadının baskı deneyimi egemen sistemin içinde değişebilmektedir. Örneğin Türkiye'de varlığı her alanda hissedilen Kürt sorunu meselesi, Türkiye'deki feminist hareketin bölünmesine yol açtığı gibi, kadının özgürlüğü, kürtaj gibi sorunlarda kadınların birlik olmasının önünde engel oluşturmuştur. Kürt kadınların, Kürt diliyle baskıyı dile getirmesi, Kürt diline biçilen politik anlam sebebiyle kabul edilmemiştir (Azizoğlu Bazan, 2017, ss. 12-14). Öyleyse kadın sorunu, milliyetçi söylemlerin etkisiyle dağıldığı gibi, Kürt kadınının bu söylemlerin etkisiyle daha fazla baskıya maruz kalmasına sebep olmuştur. Bu durumda nasıl ki kadın dediğimizde, çocuk sahibi olan/olmayan, evli/bekâr, eğitilmiş/eğitimsiz, başörtülü/başörtüsüz, zengin/fakir gibi birçok değişken aklımıza geliyorsa; bunların birleşmesi, ayrışması, kesişmesi söz konusu olduğunda, evrensel bir kadın tanımından bahsedemeyiz. Zira kadınların yaşam koşulları, ekonomik kaynaklar, iş bölümü ve mekânsal farklılıklar, farklı bilgileri ortaya çıkarır.

Dolayısıyla, kadın cinsiyetinden bahsederken karmaşık bilgi kaynaklarının göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

hooks açısından feminizm; kadınlar arasındaki kızkardeşlik kavramının hem eleştirisi hem de yeniden türetilmesi olarak görülmektedir. hooks'a göre, farklı kadınlık durumları inşa edilmeden, feminizm; sınıf, ırk ve toplumsal cinsiyete dair çelişkileri yeniden üretir. Örneğin, 1930'lu yıllarda, beyaz erkeklerin siyahi kadınlara ahlaksız kadın bakış açısı, beyaz kadınların deneyimlemek durumunda kaldığı bir şey değildir (Küçükırcıca, 2015, s. 10). Ya da iyi anneler evde kalıp çocuklarına bakmalı bakış açısına rağmen, siyahi kadınlar ağır temizlik işlerinde çalıştırılmış ve hem iş bulmak hem de çocuklarına bakım vermek zorunda kalmıştır. Öte yandan bu duruma beyaz kadınlar maruz kalmamıştır (Collins, 2000, s. 11). Bu yüzden hooks, erkek cinsiyetçi baskıya karşı bir araya gelen kadınların, çeşitli ve karmaşık sosyal gerçekliği göz ardı etmelerinden ötürü, bu kardeşlik felsefesini yok saymıştır. Çünkü cinsiyetçi tutumlar, ırkçılık, sınıf ayrıcalığı ve diğer önyargılar, kadınların birlikte hareket etmesine engel olmuştur (hooks, 2015, s. 44). Yazar, siyahi kadınların, sistematik ırkçılığın yanında, hem cinsleri beyazlar tarafından dışlanmanın yanı sıra, Anglo Saklon feminizmde temsil edilmedikleri için siyahi kardeşlerin hep ayrı tutulduğuna dikkat çekmiştir (Sahtiyancı Öztarhan, 2006, ss. 44-45).

Siyahi kadınlar, aynı ırktan erkekler tarafından da baskı ve ayrımcılıkla karşı karşıya kalmışlardır. Siyahi kadınlar, oy hakkı eylemlerinde siyahi erkekler ve beyaz kadınlarla aynı platformda yer almışlar ancak bir yandan ırkçı, diğer yandan cinsiyetçi yaklaşımlara maruz kalmışlardır (hooks, 1990, ss. 3-4). hooks'a göre, feminist söylemi domine eden, çoğunlukla feminist teoriler kuran ve dile getiren beyaz kadınlar; ırkçı, cinsiyetçi, kapitalist bir devlet içindeki politik statüyü, ırkçı siyaseti, sınıfın psikolojik etkisini, yani beyaz üstünlüğünü çok az fark etmekte ya da hiç anlamamaktadır. Hatta siyahi kadınlar, beyaz kadınların hegemonik hâkimiyetini eleştirmeye başladıklarında, beyaz kadınların göz ardı edici, ötekileştirici, küçümseyici tutumları ile karşılaşmaktadır. Siyahi kadınların, ataerkil yapı, sınıf, ırk ve sosyal statülerine bağlı deneyimleri; beyaz kadınlar tarafından görünmez kılınmaktadır (hooks, 2015, ss. 4-12). hooks, beyaz kadınların erkeklerle meslek eşitliğine sahip olduktan sonra, mevcut ev işi, çocuk bakımı gibi işlerden kimlerin sorumlu olacağını hiç tartışmadıklarını; ırkçılığın hâkim olduğu, beyaz üstünlüğünün ortaya çıkarılmaya çalışıldığı politikalar yanında, beyaz olmayan ve fakir beyaz kadınların varlığını görmezden geldiklerini iddia etmektedir (2015, ss. 1-3). Dolayısıyla beyaz kadının sahip olduğu üstünlüğü koruma ve erkeklerle eşit olma düşüncesi, diğer kadınların asıl sorunlarını kapsamadığı ve görünmez kılındığı için, sözde tüm kadınların kızkardeş olduğu anlayışının işlevsiz olduğu düşüncesi, siyahi kadınlar ve kesişimsel paradigmanın temel savlarından birisi olmuştur.

Sonuç

Feminist yaklaşımların yöntemsel güçlükleri olmasının yanında, ortak noktaları, kadınların maruz kaldığı baskı ve zulüm olmuştur. Feminist tarih, feminist yaklaşımların birbirlerine dönük eleştirileri ve benzerlikleriyle kadın sorununu ele almayı sürdürmüş, kadın sorununa getirdiği eleştirel bakış açılarıyla birlikte büyümüş ve zenginleşmiştir. Ancak özellikle üçüncü dalga feminist hareketle birlikte, kadınların aynı olmadığı, farklı baskı mekanizmalarıyla mücadele etmek zorunda olduğu tartışmaları yükselmiştir. Bu bağlamda, siyahi feminizm ve kesişimsel paradigma ve siyahi feminizm ile beyaz feminizm eleştirisinin yapılmaya başlanmasıyla tartışmalar farklı boyutlara taşınmıştır. Çünkü egemen feminist kuramların tartışmaları, kadın sorununu kadın olmanın kendisiyle ilişkilendirerek kızkardeşlik ekseninde, ataerki, kapitalizm gibi faktörlerle yürütmüştür. Kadın olmaya ilişkin ırk, etnik köken, sınıf, dini aidiyet, cinsel yönelim, coğrafi faktörler gibi farklı dinamiklerin göz ardı edildiği bu tartışmalar, kadınların maruz kaldığı eşitsizlik ve baskıyı tek tipleştirerek kadın sorununa ilişkin tartışmaları sığ bir zemine sürüklemektedir. Meselenin yalnızca kadın olmakla ilişkilendirilmesi, farklı kadınlık deneyimlerini, baskı ve eşitsizliği aynı biçimde hissedildiği kimlik kategorilerine indirgenmesi anlamına gelmektedir. Oysaki kadın olma deneyimini şekillendiren pek çok farklı dinamikten söz etmek mümkündür.

Kesişimsellik, kadınların baskıyı aynı şekilde ve yoğunlukta deneyimlemediğini, kadınların çeşitli biçimlerde ve yoğunlukta baskıya maruz kaldığını ve toplumsal (cinsiyet) eşitsizliğin diğer türlerinin de bu baskı ve yoğunluğun çeşitlilik göstermesine neden olduğunu iddia etmektedir. Bu da her kadının kendi mücadelesini, kendi şartları içinde yürüttüğünü göstermektedir. Örneğin ülkemizde yaşayan mülteci kadınların, roman kadınların, işçi kadınların veya akademisyen kadınların deneyimledikleri baskı ve/veya eşitsizliğin tümüyle aynı olmadığı gibi, Kaijser ve Kronsell (2014) refah düzeyi düşük bir ülkedeki çiftçi kadımla, Batılı kadın akademisyen kadın aynı kadın değildir (2014, s. 423). Aynı şekilde muhafazakâr kadınların başörtüsüyle kamusal alanda var olma çabaları ile seküler kadınların cinsiyet politikalarına karşı varoluş mücadelesini yalnızca kadın olma üzerinden açıklanamaz.

Türkiye’de 31 Mart yerel seçimlerine baktığımızda, belediye başkanı olarak seçilen kadınların, kadın olmak dışında farklı sosyal konumlara sahip olduğu ve bu sosyal konumların onların aday olmalarında veya seçilmelerinde etkili olduğu aşıkardır. Ancak bu sosyal konumlar, kadınların maruz kaldığı baskıyı çeşitlendirmektedir. Çanakkale’nin Yenice İlçesi’ne bağlı Kalkım Beldesi belediye başkanı kadının yaşı, ailesinin nüfuzu, iktidara olan yakınlığı medyanın gündemine yerleşmiştir. Sadece bununla kalmayıp bazı haber yorumlarında, genç kadının seçilmesinin onun varlıklı bir aileden gelişi, babasının nüfuzu gibi sebeplerin seçilmesinde önemli rol oynadığı yönündedir. Diğer taraftan, aldığı eğitimin yerel yönetici olması için yeterli olmadığı gibi eleştiriler (Haberler.com), 31 Mart seçimlerinde seçilen birçok

kadın yöneticiden farklılık göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında siyasi arenada yer bulan kadın(lar)ın, çeşitli baskı mekanizmaları ile karşı karşıya kaldığını ve kadınların başka başka sebeplerle mücadele etmek durumunda olduğunu söyleyebiliriz.

Kesişimsellik paradigmasıyla verilebilecek pek çok örnekten bir diğeri ise, cinsel istismar ve cinsel tacizdir. Birçok kadın sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik farklılıklara rağmen cinsel istismar ve cinsel tacizi deneyimlemektedir. Ancak kadınların bu deneyimleri, bu deneyim ile mücadele süreçleri farklılık göstermektedir. Bazı kadınlar sessiz kalırken, bazı kadınlar sesini duyurma girişiminde yer alabilmektedir. Kadınların sesini duyurabilmesinde en güzel örneklerden birisi, küresel çapta büyük etki uyandıran “MeToo” hashtag’ı olmuştur. 2017 yılından beri milyonlarca kadın, sosyal medya hesaplarından, deneyimledikleri cinsel istismarı ve tacizi duyurmaya başladı. Söz konusu harekete dünyanın birçok yerinde kadınlar katılım gösterdikleri gibi, birçok farklı dilde yerel etiketler oluşturuldu. Tarane Burke’nin cinsel şiddetin yapı taşları olarak belirttiği güç ve imtiyazın yıkılması gerektiği mücadelesi, MeToo hareketinde de etkisini gösterdi. Önce Hollywood ünlülerinden bazılarının, Hollywood film yapımcısı Harvey Weinstein’in cinsel istismarını dile getirmeleriyle başlayan bu itiraflar; ABD, İngiltere, Japonya, Hindistan, Brezilya, Arjantin gibi ülkelerin kadınları tarafından sosyal medyada (Twitter) ilk sıraya yerleşti. Türkiye’nin de aralarında olduğu birçok ülkede, sosyal medyada geniş yankı bulan cinsel istismar ve taciz konusunun, hangi özellikteki kadınlar tarafından dile getirildiği ise bir muammadır. Bu açıdan baktığımızda MeToo hareketi, yoksulluk, yaş, engellilik, trans kadın vb. gibi diğer kategoriler hakkında bilgi vermemektedir. Hangi özellikteki kadınlar bu hareketin içinde yer aldı? Hangi kadınlar, hangi sosyal özelliklerinden dolayı bu istismar ve tacizi deneyimlemek zorunda kaldığı bilgisi eksiktir. Dahası, MeToo hareketine katılımı zenginlik ve yoksulluk faktörleri ne kadar etkili? Kadınların göçmen oluşu, etnik kimliği, ırkı, yerel kimliği, lezbiyen, trans, engelli oluşu bu harekete katılımını nasıl etkiledi? soruları kesişimsel paradigma ekseninde sorgulandığında, MeToo hareketine katılımı kadınların cinsel istismar ve cinsel taciz deneyimlerinin genelleştirildiği söylenebilir. Bu da kesişimsel bakış açısının eleştirdiği noktalardan biri olarak yorumlanabilir.

Özetle, kesişimsellik, kadın sorununun çeşitli dinamikler aracılığıyla anlamaya olanak sağlayan çok daha geniş bir perspektifle kadın(olmay)a bakılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Hacer Akülkü: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Hacer Akülkü: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Akülkü, H. (2023). Kesişimsellik paradigması çerçevesinde feminist yaklaşımların farklılıklarının değerlendirilmesi. *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 662-689. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1451707>

Kaynakça

- Ackerly, B. A. (2001). Feminist theory: liberal. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 5499-5502. <https://doi.org/10.1016/B0-08-043076-7/03946-2>
- Aktaş, C. (2006). *Feminizmin beyaz Batılı kadın seçkinciliği*. 24 Mart 2020 tarihinde <http://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/insanhaklari/253.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Akülkü, H. (2022). *Kesişimsellik bakış açısı ile kırılğanlıkların üretimi ve baş etme stratejileri: Antalya Kumluca ve Finike’de afet deneyimleri* [doktora tezi]. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Alexander-Floyd, N. G. (2012). Disappearing acts: reclaiming intersectionality in the social sciences in a post-black feminist era. *Feminist Formations*, 24(1), 1-25.
- Altınbaş, D. (2006). Feminist tartışmalarda liberal feminizm. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 9, 21-52.
- Andersen, M. L. ve Collins, M. H. (2015). *Race, class, and gender an Anthology*. Cengage Learning.
- Anderson, M. L. (2005). Thinking about women: a quarter century's view. *Gender and Society*, 19(4), 437-455.
- Ataman, M. (2009). Feminizm: geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerine alternatif yaklaşımlar demeti. *Alternatif Politika*, 1(1), 1-41.
- Atan, M. (2015). Radikal feminizm: “kişisel olan politiktir” söyleminde aile. *The Journal of Europe-Middle East Social Science Studies*, 1(2), 1-21.
- Azizoğlu Bazan, M. (2017). III.2.B. Türkiye’deki Kürt kadın hareketi ve görünür olma meselesi. “*Türkiye’deki Kadın Hareketlerinin Farklı Şehirlerde Karşılaştırılması*” Araştırma Projesi Raporu, 1-20. 18

- Ağustos 2023 tarihinde https://www.uni-bremen.de/fileadmin/user_upload/fachbereiche/fb12/fb12/pdf/A-IB/Forschungsergebnisse/III.2.B.Azizoglu_Bazan_TR.pdf adresinden edinilmiştir.
- Badowska, E. (1998). The anorexic body of liberal feminism: Mary Wollstonecraft's a vindication of the rights of woman. *Tulsa Studies in Women's Literature, Political Discourse/British*, 17(2), 283-303.
- Bayramoğlu, Y. (2008). “İkinci cins’siz dönüşüm mümkün değil. 27 Mart 2020 tarihinde <https://m.bianet.org/biamag/kadin/110867-ikinci-cins-siz-donusum-mumkun-degil> adresinden edinilmiştir.
- Beauvoir, Simone de. (1993). *O kadın “ikinci cins”*. Payel Yayınları.
- Bowleg, L. (2008). When black + lesbian + woman ≠ black lesbian woman: the methodological challenges of qualitative and quantitative intersectionality research. *Sex Roles*, 59(5-6), 312–325. <https://doi.org/10.1007/s11199-008-9400-z>
- Brah, A. (2001). Feminist theory and women of color. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 5491-5495.
- Brah, A. ve Phoenix, A. (2004). Ain’t i a woman? revisiting intersectionality. *Journal of International Women's Studies*, 5(3), 75-86.
- Butler, J. (1986). Sex and gender in Simone de Beauvoir’s second sex. *Yale French Studies*, 72, 35-49. <https://doi.org/10.2307/2930225>
- Carastathis, A. (2014). The concept of intersectionality in feminist theory. *Philosophy Compass*, 9(5), 304–314. <https://doi.org/10.1111/phc3.12129>
- Cho, S., Crenshaw, K. W. ve McCall, L. (2013). Intersectionality: theorizing power, empowering theory. *Toward a Field of Intersectionality Studies: Theory, Applications, And Praxis*, 38(4), 785–810.
- Choo, H.Y. ve Ferree, M.M. (2010). Practicing intersectionality in sociological research: a critical analysis of inclusions, interactions, and institutions in the study of inequalities. *Sociological Theory*, 28(2), 129-149. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9558.2010.01370.x>
- Collins, P. H. (2015). Intersectionality's definitional dilemmas. *Annual Review of Sociology*, 41(1), 1-20. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-073014-112142>
- Collins, P.H. (2000). *Black feminist thought knowledge, consciousness and the politics of empowerment*. Routledge.
- Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: a black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum*, 1, 139-167.
- Çaha, Ö. (1994). “Feminizm ve sivil toplum”. 26 Mart 2020 tarihinde <https://kadem.org.tr/feminizm-ve-sivil-toplum/> adresinden edinilmiştir.

- Çakır, S. (2007). Feminizm: ataerkil iktidarın eleştirisi. B. Örs (Ed.), *Modern siyasal ideolojiler* (s. 412-475) içinde. Bilgi University Publishing.
- Davis, K. (2008). Intersectionality as buzzword: a sociology of science perspective on what makes a feminist theory successful. *Feminist Theory*, 9(1), 67–85. <https://doi.org/10.1177/1464700108086364>
- Davis, A. Y. (1981). *Women, race and class*. Random House.
- Demir, Z. (2018). Kadının ücret karşılığı çalışması konusunda Din İşleri Yüksek Kurulu'na gelen sorular. *Dini Araştırmalar*, 21(54), 81-106. <https://doi.org/10.15745/da.476747>
- Dikici, E. (2016). Feminizmin üç ana akımı: liberal, Marxist ve radikal feminizm teorileri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 43, 523-532. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3100>
- Doğan, C. (2008). Yeni sosyal hareketler ekseninde feminizme bakış. *Sosyoloji Notları*, 4-5, 29-35. 26 Mart 2020 tarihinde https://www.academia.edu/24591783/Sosyoloji_Notlar%C4%B1_Dergisi_4_5_Say%C4%B1 adresinden edinilmiştir.
- Donovan, J. (2012). *Feminist theory the intellectual traditions*. Continuum.
- Dursun, G. ve Nizamoglu, S. (2021). Türkiye’de işgücü piyasalarında Suriyeli kadın mülteciler: konfeksiyon endüstrisi örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(4), 109-132.
- Eisenstein, Z. (1979). *Capitalist patriarchy and the case for socialist feminism*. Monthly Review Press.
- Eisenstein, Z. (1999). Constructing a theory of capitalist patriarchy and socialist feminism. *Critical Sociology*, 25(2-3), 196–217. <https://doi.org/10.1177/08969205990250020901>
- Encyclopaedia Britannica (2023). *Mary Wollstonecraft*. 31 Mart 2020 tarihinde <https://www.britannica.com/biography/Mary-Wollstonecraft> adresinden edinilmiştir.
- Eroğlu, D. ve Parsova, G. (2018). Kır kökenli kadın girişimciliğinin ekonomik şiddet ve toplumsal şiddet bağlamında analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 153-166.
- Escudero-Alias, M. (2021). A reparative reading of feminism. *The European Legacy*, 26(3-4), 358–373. <https://doi.org/10.1080/10848770.2021.1890335>
- Firestone, S. (1970). *The dialectic of sex*. 2 Nisan 2020 tarihinde <https://www.marxists.org/subject/women/authors/firestoneshulamith/dialectic-sex.htm> adresinden edinilmiştir.
- Firestone, S. (2011). *The dialectic of sex: the case for feminist revolution*. Bantam Book.
- Genç, A. (2019). Postkolonyal feminizm doğrultusunda Hindistan incelemesi. *Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*

- Uluslararası İlişkiler Bölümü*, 1-21. 5 Mayıs 2021 tarihinde https://www.academia.edu/40181231/POSTKOLONYAL_FEM%C4%B0N%C4%B0ZM_DO%C4%9ERULTUSUNDA_H%C4%B0ND%C4%B0STAN_%C4%B0NCELEMES%C4%B0 adresinden edinilmiştir.
- Giddens, A. ve Sutton, P. W. (2016). *Sosyoloji*. (Çev. A.N. Durakbaşı, F. Karapehlivan Şenel ve S. Tüfekçioğlu). Kırmızı Yayınları.
- Guy-Evans, O. (2023, 20 Nisan). *Intersectional theory in sociology*. 14 Aralık 2023 tarihinde <https://simplysociology.com/intersectional-theory.html> adresinden edinilmiştir.
- Güneş, F. (2017). Feminist kuramda ataerki tartışmaları üzerine eleştirel bir inceleme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, The Journal of International Social Sciences*, 27(2), 245-256. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.346526>
- Haberler.com (2024, 1 Nisan). *22 yaşındaki bağımsız aday Zeynep Çelik, Türkiye'nin en genç kadın belediye başkanı oldu*. 28 Nisan 2024 tarihinde <https://www.haberler.com/izle/1tBY9S4Mnn/> adresinden edinilmiştir.
- Hancock, A. M. (2007). Intersectionality as a normative and empirical paradigm. *Politics & Gender*, 3(2), 248-254. <https://doi.org/10.1017/S1743923X07000062>
- Haraway, D. J. (1991). *Simians, cyborgs, and women the reinvention of nature*. Routledge.
- Hartmann, H. (1976). "Capitalism, patriarchy, and job segregation by sex". *Signs*, 1(3), 137-169.
- Hartmann, H. I. (1979). The unhappy marriage of Marxism and feminism: towards a more progressive union. *Capital & Class*, 3(2), 1-33. <https://doi.org/10.1177/030981687900800102>
- Hartmann, H. (2006). *Marksizm ve feminizmin mutsuz evliliği*. (Çev. A. Kantarcı). 1 Nisan 2023 tarihinde https://www.academia.edu/11325341/Marksizm_ve_Feminizmin_Mutsuz_Evlili%C4%9Fi_Heidi_Harman adresinden edinilmiştir.
- Holmstrom, N. (1981). "Women's work," the family and capitalism. *Science & Society*, 45(2), 186-211.
- hooks, b. (1986). Sisterhood: political solidarity between women. *Feminist Review*, 23, 125-138. <https://doi.org/10.2307/1394725>
- hook, b. (1990). *Ain't i a woman black women and feminism*. Pluto Press.
- hooks, b. (2015). *Feminist theory from margin to center*. Routledge.
- Kaijser, A. ve Kronsell, A. (2014). Climate change through the lens of intersectionality. *Environmental Politics*, 23(3), 417-433. <https://doi.org/10.1080/09644016.2013.835203>

- Käll, L. F. (2006). Sexual difference as nomadic strategy. *NORA -Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 14(3), 195-206, <https://doi.org/10.1080/08038740701191520>
- Kara, N. (2006). Feminizm(ler)in toplumsal hareket olarak medyada yansımama)sı. *Küresel İletişim Dergisi*, 1, 1-33.
- Karadağ, A. ve Sabancılar, S. (2012). *Toplumsal cinsiyet'ten 'çoklu kesişen farklılıklar'a küreselleşme ve kadın*. 28 Mart 2020 tarihinde https://www.academia.edu/67480819/Toplumsal_Cinsiyetteen_%C3%87oklu_Kesi%C5%9Fen_Farkl%C4%B1l%C4%B1klara_K%C3%BCreselle%C5%9Fme_ve_Kad%C4%B1n_adresinden_edinilmi%C5%9Ftir.
- Karakuş Öztürk, H. (2017). Mary Wollstonecraft'ın kadın haklarının gerekçelendirilmesi kitabında Rousseau eleştirisi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 18(2), 471-485.
- Küçükıkarca, İ. A. (2015). *20. yüzyıl feminist düşüncesinde (toplumsal) cinsiyet kavramının dönüşümü*. 5 Mayıs 2021 tarihinde https://www.academia.edu/26837228/20_Y%C3%BCzy%C4%B1l_Feminist_D%C3%BC%C5%9F%C3%BCncesinde_Toplumsal_Cinsiyet_Kavram%C4%B1n%C4%B1n_D%C3%B6n%C5%9F%C3%BCm%C3%BC_adresinden_edinilmi%C5%9Ftir.
- Lengermann, P. M. ve Niebrugge, G. (2011). Contemporary feminist theory. G. Ritzer (Ed.), *Sociological theory* (s. 454-498) içinde. Mc-Graw Hill.
- Mitchell, J. (2000). *Psychoanalysis and feminism: a radical reassessment of Freudian psychoanalysis*. Basic Books.
- Nash, J. C. (2011). 'Home truths' on intersectionality. *Yale Journal of Law and Feminism*, 23(2), 445-470.
- Nye, A. (1989). *Feminist theory and the philosophies of men*. Routledge.
- Özdemir, Ö. (2017). İki sistemli kuram olarak sosyalist feminizm. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 395-414.
- Özsöz, C. (2008). Kültürel feminist teori ve feminist teorilere giriş. *Sosyoloji Notları Dergisi*, 6, 51-55.
- Özüdoğru, B. (2018). Beyaz feminizm ve öteki kadınlar. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 304-319.
- Parashar, S. (2022, 27 Ekim). *Feminizm ve postkolonyalizm: cinsiyetçiliğe dair karşılaşmalar*. 9 Kasım 2023 tarihinde <https://kurdarastirmalari.com/yazi-detay-oku-197> adresinden edinilmiştir.
- Pollard, J. (2020). Feminism and work. *International Encyclopedia of Human Geography (Second Edition)*, 5, 21-28.
- Ritzer, G. (2010). *Klasik sosyoloji kuramları*. (Çev. H. Hülür). De ki Basım Yayım.

- Ritzer, G. ve Stepnisky, J. (2014). *Sosyoloji kuramları*. (Çev. H. Hülür). De ki Basım Yayım.
- Sağlam, M. A. (2020). Feminist kuram'da kadının politik ekonomisi ve dönüşümü. *Karadeniz Uluslararası Bilim Dergisi*, 46, 394-412.
- Sahtiyancı Öztarhan, E. (2006). İyi kızlar/kötü kızlar: günümüz Amerikan kadın romanında cinsel etnik ve sınıf kimlikleri [doktora tezi]. Ege Üniversitesi.
- Samuels, G. M. ve Ross-Sheriff, F. (2008). Identity, oppression, and power feminisms and intersectionality theory. *Affilia: Journal of Women and Social Work*, 23(1), 5-9. <https://doi.org/10.1177/0886109907310475>
- Sarıgöl, P. (2020). Kesişimsellik teorisi ve farklılıklar feminizmi. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 3(6), 331-352. <https://doi.org/10.35235/uicd.715735>
- Shuo, C. ve Min, C. (2017). A study of translation strategy in eileen chang's the golden cangue from the perspective of feminist translation theory. *Cross-Cultural Communication*, 13(8), 32-39.
- Şerbetçi, D. (2013). *Postkolonyal feminizm bağlamında "küresel kız kardeşlik" kavramının incelenmesi: Hindistan örneği* [yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi.
- Taş, G. (2016). Feminizm üzerine genel bir değerlendirme: kavramsal analizi, tarihsel süreçleri ve dönüşümleri. *Akademik Hassasiyetler*, 3(5), 163-175.
- Tong, R. P. (2006). *Feminist düşünce*. (Çev. Z. Cirhinlioğlu). Gündoğan Yayınları.
- Toptaş B., Aksu, H., Özgür, A. ve Esin, F. (2021). Üroloji polikliniğine başvuran erkeklerin vazektomiye ilişkin bilgi ve görüşleri. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 24(1), 68-75. <https://doi.org/10.17049/ataunihem.768636>
- Vespa, J. (2009). Gender ideology construction a life course and intersectional approach. *Gender & Society*, 23(3), 363-387. <https://doi.org/10.1177/0891243209337>
- Walby, S. (2001). Feminist theory: Marxist and socialist. *International Encyclopedia of Social & Behavioral Science*, 5502-5506.
- Walby, S. (2007). Complexity theory, system theory, and multiple intersecting social inequalities. *Philosophy of Social Science*, 37(4), 449-470.
- Walby, S., Armstrong, J. ve Strid, S. (2012). Intersectionality: multiple inequalities in social theory. *Sociology*, 46(2), 224-240. <https://doi.org/10.1177/0038038511416164>
- Yörük, A. (2009). Feminizm/ler. *Sosyoloji Notları*, 63-85. 14 Aralık 2023 tarihinde https://www.academia.edu/24591802/Sosyoloji_Notlar%C4%B1_Dergisi_7_Say%C4%B1 adresinden edinilmiştir.

Yuval-Davis, N. (2006). Intersectionality and feminist politics. *European Journal of Women's Studies*, 13(3), 193–209.
<https://doi.org/10.1177/1350506806065752>

Extended Abstract

"Being a woman" presents its own challenges and struggles all over the world. Feminism has examined the issues faced by women through the lens of gender throughout history. The oppression and inequalities experienced by women are addressed from various feminist perspectives. Mainstream feminist approaches have been criticized by the intersectionality paradigm and black feminists for defining women's issues primarily through the experiences of white women. The idea of intersectionality began to take root in academia, women's studies, and feminist perspectives in the 20th century. The concept of intersectionality was first introduced by Kimberlé Crenshaw. Crenshaw's intersectionality approach recognizes that the problems of oppression and inequality experienced by women are not one-dimensional. The oppression and inequalities experienced by women are associated with interconnected systems and power structures. In this context, Crenshaw introduced the concept of intersectionality to the literature by focusing on how race and gender interact in the employment experiences of black women.

The aim of this study is to explain the phenomena of oppression and inequality against women based on different feminist theories. In this context, it discusses how oppression and inequality against women are addressed in various feminist theories and the solutions proposed to eliminate gender inequality within a theoretical and conceptual framework. The perspectives of dominant mainstream feminist discourses on the problem of women's oppression and inequality are examined with a critical theoretical approach within the framework of black feminism and the intersectionality paradigm.

Feminism is a complex and contested process that questions what it means to be a woman at different times. The main aim of feminism is to understand and eliminate the inequality between men and women. In this context, it is also defined as a rebellion against the systematic production of social differences based on gender. The feminist movement, which emerged at the local level, began to question the relationship between women and men in various areas such as education, family, politics, culture, and employment. Subsequently, it started to diversify and differentiate itself in line with the different demands and aspirations of various feminist groups, growing through their mutual criticisms. However, this debate on gender inequality initiated a new discussion with the idea that women are diverse among themselves and that their differences are often ignored.

The intersectionality approach, which emerged from black feminism, argues that the oppression experienced by women is diverse. It rejects the notion that all women are the same and similar. Instead, it claims that the experiences of women from different backgrounds are overlooked, the power relations that divide women are ignored, and the understanding of women's

oppression is constructed from the perspective of liberal, radical, and white bourgeois women. Women experience being a woman through intersections of class, race, sexist attitudes, sexual orientation, religion, etc. Therefore, the existence of multiple identity categories should be considered in understanding the oppression women face. According to intersectionality, women may be subjected to discrimination, oppression, and inequality not only because they are women but also due to various social and structural factors.

This study discusses how mainstream feminist and Marxist theories view the women's question by creating an oppositional dualism and which aspects are subject to criticism by the intersectionality paradigm. The mainstream feminist movement has focused on the women's question, recognizing that women have identical interests. Contrary to dominant feminist discourses, intersectionality rejects the idea that women constitute a universal identity. It criticizes the exclusion of the concept of race from feminist work, regardless of its gendered and economic system. In this context, black feminists draw attention to ethnic divisions among women and reject the idea of the homogenization of women.

According to black feminists, class, gender, and race are social systems that interact with each other. Additionally, other identity factors influence this social system. For example, when one wants to learn about women in a particular geography, it is necessary to have knowledge about that geography to analyze the specific pressures faced by women there. Black feminism and intersectionality, therefore, emphasize that women's positions differentiate them. This is why they do not accept the idea of sisterhood proposed by radical feminists, as black women experience systematic racism and are often ostracized by white women.

In sum, the intersectionality approach and black feminism recognize that women are multidimensional. They also criticize dominant feminist discourses for representing middle and upper-class women and for not taking into account the conditions of black women and women from the third world.

SOCIAL MEDIA ADVOCACY FOR SOCIAL CHANGE AND CAPITALIST INTERVENTION: ANALYZING THE #VEGANOL HASHTAG

Şeyma Esin ERBEN* & İlker İNMEZ**

Abstract

This study aims to discuss the relationship between commercial companies and veganism through the content analysis of the #veganol hashtag, which promotes ethical veganism, focusing on animal rights. For this purpose, a content analysis was conducted on 273 Instagram posts shared with the hashtag #veganol between April 2023-2024. The study reveals the potential of commercial companies to transform veganism into a consumption-oriented area to expand their market share. The study findings indicate that commercial companies produce social media content about veganism as much as other users, particularly emphasising food and health, followed by an emphasis on ecological issues. On the other hand, veganism is being distanced from the animal rights and freedom roots as vegan products in the market are underscored by both commercial entities and a significant portion of vegans through social media hashtags and content. Furthermore, the study highlights the risk that corporate veganism may overshadow the goals of ethical veganism in favour of corporate interests. This research critically discusses the rapidly growing plant-based industries with an interdisciplinary approach in the context of digital communication and activism.

Keywords: Social Media, Vegan, Corporate Veganism, Activism, Animal Rights.

TOPLUMSAL DEĞİŞİM İÇİN SOSYAL MEDYA SAVUNUCULUĞU VE KAPİTALİST MÜDAHALE: #VEGANOL ETİKETİ ANALİZİ

Öz

Bu çalışma, hayvan haklarını odağına alan etik veganlığı teşvik eden #veganol hashtag'inin içerik analizi yoluyla ticari şirketler ve veganlık arasındaki ilişkiyi tartışmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda 2023-2024 Nisan tarihleri arasında #veganol etiketiyle paylaşılan 273 Instagram gönderisine içerik analizi yapılmıştır. Araştırma, ticari şirketlerin pazar paylarını genişletmek adına veganlığı tüketim odaklı bir alana dönüştürme potansiyelini ortaya koymaktadır. Araştırma sonuçları ticari şirketlerin de diğer kullanıcılar kadar veganlıkla ilgili sosyal medya içeriği ürettiğini ve özellikle gıda, sağlık ve bu konu başlıklarını takiben ekolojik meselelere dair vurguyu içeriklerine taşıdığını göstermektedir. Diğer yandan, vegan ürün

* Asst. Prof., Nişantaşı Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü & Post-doctoral intern, University of Malta Department of Media & Communications, esin.erben@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9984-1242>

** Independent Researcher, Sweden, iinmez@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2852-4749>

pazarındaki ürünlerin hem ticari şirketler hem de kullanıcıların önemli bir bölümü tarafından sosyal medya hashtagleri ve içerikleri aracılığıyla öne çıkarılmasıyla veganlık, hayvan hakları ve özgürlüğü bağlamından koparılmaktadır. Dahası, araştırmada şirket veganizminin kurumsal çıkarları adına etik veganlığın hedeflerini gölgeleme riski dikkat çekmektedir. Bu çalışma, hızla büyüyen bitki bazlı endüstrileri, dijital iletişim ve aktivizm bağlamında disiplinler arası bir yaklaşımla eleştirel olarak tartışmaktadır.

Keywords: Sosyal medya, Vegan, Şirket Veganizmi, Aktivizm, Hayvan Hakları.

Introduction

Veganism is a philosophy of life that expresses abstinence from forms of consumption based on animal exploitation. Although the conceptual definition of veganism was made towards the middle of the 20th century, veganism as a philosophy of life is as old as human history. Traces of veganism can be found in various ancient cultures from Asia to Africa, Latin America to Europe. The emergence of an organised vegan movement as a demand for social change in the modern world begins with the definition of veganism and the establishment of The Vegan Society in 1944. Before this definition, the vegan movement manifested itself as various life practices within the vegetarian movement.

Given the long history of criticism against animal exploitation, it is not surprising that there are different philosophical and political perspectives on the definition of the problem and the methods to be followed for its solution. The demand for social justice for animals, fuelled by liberal, post-structuralist, anti-authoritarian, anarchist and socialist perspectives on the social position of animals, has enabled the idea of being vegan to reach a wider audience. In addition to the content produced by ethical vegans on social media, the fact that the spatial and temporal barriers to the organisation of vegan activists have been overcome to a great extent through online networks is also an important factor in the increased visibility of vegans' actions, activities and demands.

The historical increase in the number of people who identify themselves as vegan can be seen as a result of this intellectual diversity and activism. In addition, due to the influence of scientific studies in the field of human health and ecology, the number of people who express veganism as a dietary style rather than an attitude against animal exploitation has also increased. As a result of the emerging scientific evidence on the positive effects of plant-based diets on human and public health and the ecological damages of livestock activities (Steinfeld et al., 2006), the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) report of 2019 revealed that “consumption of healthy and sustainable diets presents major opportunities for reducing GHG emissions from food systems and improving health outcomes”, the societal

transformation to plant-based diets has an important role in mitigating climate change and adapting to planetary boundaries (IPCC, 2019).

Although negative discourses of veganism were popular in the media, recent years have been a significant shift in the image of veganism. Towards the end of 2007, UK newspapers engaged in a trend of discrediting vegans, branding them with various stereotypes, including portraying them as hostile extremists. Cole and Morgan (2011) interpreted this phenomenon in UK national newspapers as "vegaphobia," viewing it as evidence of the cultural reproduction of speciesism. Additionally, the researchers emphasized that these media narratives separated veganism from discussions about the rights of nonhuman animals.

Since the 2010s, veganism has become more visible in mainstream media due to the expansion of the processed vegan product market. By 2013, mainstream media increasingly viewed veganism as a popular trend, labelling 2014 as the "year of vegans." This portrayal was fueled by the rise of celebrities adopting vegan lifestyles, signifying a notable shift in the image of veganism (Lundahl, 2018).

This has been fueled by the rise of celebrities embracing vegan lifestyles, leading to a remarkable shift in the image of veganism (Lundahl, 2018). The market size of the processed vegan meat market, which was 6.4 billion dollars in 2021, is expected to increase to 18.01 billion dollars in 2027 (Aritzon, 2022). This shows how quickly veganism is becoming popular. However, this growing market also raised the question of to what extent it reflects the demand for social change to end animal exploitation. Discussing this question is important to understanding the current demand for social justice for animals. The actuality of the demand for social change is the most important tool for the liberation of animals from a life of cruelty and exploitation. The actuality of the demand for social change is the most important tool for the liberation of animals from a life of cruelty and exploitation.

According to the results of Sia Insight Research Company's study on eating habits in Turkiye, the number of people identifying as vegan increased from 83,000 in 2020 to 415,000 in 2023. On the other hand, 620,000 people stated that they followed a plant-based diet in 2023 (Önder, 2023). This dramatic increase in the number of vegans in Turkiye has led to a heightened interest from commercial companies in vegan products and services. The expansion in the vegan product market also meets the consumption demand of non-vegans. Consequently, companies are less inclined to support the demand for social change aimed at ending animal exploitation in order to tap into this large market. Additionally, the expanding market since 2010 has often been utilized by companies for greenwashing tactics, focusing on deceiving consumers.

People following a vegan diet due to health and ecological concerns sometimes identify themselves as plant-based. The term 'ethical vegan' is often employed to differentiate individuals who adopt a vegan lifestyle primarily for health and ecological reasons from those who embrace veganism as a philosophy advocating against animal exploitation. While anti-exploitation ethics have traditionally been central to the vegan movement since its inception, the profit-driven practices of companies seeking a share of the vegan product market have prompted the emergence of this distinction. Ultimately, in 2020, ethical veganism in the UK was granted the status of a philosophical belief protected by law (Gayle, 2020).

This study discusses the purposes for which the #VeganOl (hashtag), which is frequently used by ethical vegans in social media, especially in content produced for non-vegans, is used on Instagram and the links of the vegan movement with capitalist consumption. The reason for choosing this hashtag is that the #vegan tag alone lacks specificity for Turkish content. Tags such as #veganlık (veganism in Turkish), #veganyasam (vegan life in Turkish), and #vegandunya (vegan world in Turkish) are used in considerably fewer instances.

1. DEMAND FOR JUSTICE AND ANIMAL RIGHTS

Criticism and life practices against the use and exploitation of animals date back to antiquity in religious and mystical philosophy. Some Hindu, Jewish, Christian and Islamic sects have adopted an ethic around the principle of not eating animals. However, criticism of animal exploitation has not only come from religious groups. The 11th-century Syrian atheist poet Abu'l-'Ala' Al-Ma'arri publicised his call for a life free from animal exploitation in his poem "I no longer steal from nature" (Shurtleff & Aoyagi, 2022, pp. 7).

After the Industrial Revolution, due to the significant impact of the capitalist production system on cruelty to animals, veganism began to gain visibility in Western countries in the 19th century as a total rejection of animal exploitation. In 1838, the school and community center founded by J.P. Greaves, who embraced a vegan lifestyle, did not feel the need to distinguish itself from vegetarianism. During the 1830s, the term vegetarian generally referred to individuals who abstained from animal-derived foods and adhered to a vegan and raw diet. Vegetarianism, which gained popularity in England and the USA during the 1830s following the discovery of the positive effects of plant-based nutrition on health, started to encompass a diet that also included animal products after the establishment of The Vegetarian Society in 1847 (The Vegan Society, 2014).

Nearly a century after its foundation, a group within The Vegetarian Society sought to form a "non-dairy" vegetarian group, leading to the establishment of The Vegan Society and the definition of veganism (Cross, 1949). While veganism is defined as a philosophy and lifestyle, it has evolved to encompass a rejection of cruelty towards animals in all aspects, not limited

to food and clothing. This entails abstaining from all animal-derived products for nutrition and utilizing animal-free alternatives to all animal-derived products for the benefit of humans, animals, and the ecosystem as a whole (Casamitjana, 2020).

The word vegan was coined by Watson, Morgan and Shrigley in 1944 to denote the beginning and end of vegetarianism. The ethical attitude against animal exploitation was seen as an integral part of veganism from the beginning. In 1947, Watson wrote: "The vegan renounces it as superstitious that human life depends upon the exploitation of these creatures whose feelings are much the same as our own" (Cole, 2014). Veganism was defined by Cross (1949) as a demand for social justice, proposing "to oppose the exploitation of sentient life, whether it is profitable to do so or not" as its core principle. This principle was later clarified as "to end the exploitation of animals" by humans, with veganism meaning the doctrine that humans "should live without exploiting animals." Consequently, The Vegan Society seeks to "end the use of animals (...) for food, commodities, work, hunting, vivisection, and all other uses involving exploitation of animal life" by humans (Cross, 1951, pp. 5).

Capitalism, which entered the era of mass consumption after the Second World War, experienced further expansion in industrial animal farming with the advent of the fast food revolution and green revolution policies in agriculture. Parallel to these practices, since the 1960s, opposition to animal exploitation has found its counterpart in various subcultures, especially anarchists, as a demand for social change. Ryder explained the lack of concern with animal exploitation in revolutionary thought in the 1960s with the term speciesism. In the 1970s, protests against animal experiments embraced the term speciesism and made the relationship between animal exploitation and other forms of discrimination as racism and sexism (Ryder, 2017, pp. 29). While philosophers such as Tom Regan, Peter Singer, Richard Ryder and Steve Best conceptualized animal exploitation, in the second half of the 20th century, these philosophical and academic approaches enabled animal liberation activism to reach large audiences. The demand for social change against animal exploitation intertwined with various socio-political movements. Casamitjana (2020), who fought for the legal recognition of ethical veganism, states that today there are at least thirty types of vegan-related identities. Activist struggle has been used not only for animal liberation but also to assert the ethical content of the vegan concept.

2. THE COMMERCIALIZATION OF VEGANISM

According to the Good Food Institute's report (2023), global plant-based meat and seafood sales increased to \$6.1 billion in 2022. When combined with sales of plant-based milk, cheese and yoghurt, that figure rose to \$21.6 billion dollars. Total global retail sales, not counting some plant-based food products, reached \$28 billion, according to Euromonitor

International (2021). Although this market expansion corresponds to a small part compared to the trillion-dollar animal products market, it provides clear data on the rate of expansion of the market.

According to a study conducted by Ipsos in 2018 across 28 different countries, 5% of people identify themselves as vegetarian, 3% as vegan, and 3% as pescetarian (Ipsos, 2018). According to the Gallup 2018 survey, vegetarians in the USA correspond to 5% of the total population and vegans to 3% (Reinhart, 2018). While the proportion of vegetarians has not changed over the years, vegans have increased from 2% to 3% since 2012. Meticulous (2022) draws attention to the rate of increase in the number of vegans in Europe over four years. Accordingly, as of 2022, there are 2.6 million vegans, constituting 3.2% of the population. This means that the number of vegans has doubled in a four-year period. Although the outlook in Europe and the US has been at the centre of mainstream media coverage, the Asia Pacific region has the highest proportion of vegans globally, at 9% of the population. The markets where the vegan product market grew fastest between 2015 and 2020 are China, the United Arab Emirates, and Australia.

Globally, 23% of consumers say they try to limit their consumption of animal meat, 16% adopt a plant-based diet, 15% try to limit animal dairy products and 4% are vegan. The reason for tendency to this direction in dietary patterns is mainly (37%) due to the effort to be healthy. This is followed by environmental concerns (21%) and animal welfare (19%). This data shows that the development of the processed vegan product market is driven by health concerns rather than developing alternatives to animal exploitation (Euromonitor, 2021).

It is unrealistic to expect companies which are producing vegan products to follow an anti-animal exploitation marketing strategy within the framework of these views that dominate dietary choices. Moreover, it is unrealistic to expect a food system to end animal exploitation by itself, which condemns nearly one billion people to hunger and restricts 3.1 billion people (42% of the world's) access to a healthy diet (FAO et al., 2023).

Many people in the US, UK and other rich countries are confident that they can change the capital investments strategies of corporations as they shift their diets in response to concerns about ecological and climate crisis. However, for many large corporations that are controlling the food system, it seems more realistic to use the market for processed vegan (plant-based) products as a way to reach sensitive consumers and save brand reputation through green advertising. In the US, for example, four companies control 75% of the market. Selwyn and Davis (2024) describe this strategy as corporate veganism. This phenomenon can be clearly seen in the relationship between the famous plant-based milk brand Alpro and its owner Danone. Danone is both the largest producer of animal milk and plant-based milk in the world. Corporate veganism, far from ending animal exploitation, may

serve to increase ecological destruction and cover up animal and human exploitation in and beyond the food system.

3. VEGANISM AND SOCIAL MEDIA

Social media provides a vigorous platform for pro-veganism through animal abuse, environmental, and health concerns and, commercial objectives. As these debates grow on social media, various analyses focus on the presentation of veganism and its effect. The analyses by Zeeuw et al. (2017) focus on the self-presentation of three popular Instagram accounts where veganism is a significant part of their identity, regardless of whether they draw attention to animal cruelty. The study's findings indicate that despite veganism's stance against animal cruelty, a minimal number of posts within the sample showcased animal-related imagery. Rather, the predominant content shared by the users included in the research of 'self' and 'food' images on Instagram. This suggests a prioritization of those users's self-promotion and their own commodities' promotions over advocacy for animal rights within the platform's context.

Phua et al. (2020a, pp. 827), in their study titled “The Role of Celebrity Endorsers and Consumers' Vegan Identities in Marketing Communications About Veganism,” found that celebrities who advocate veganism can influence consumers' perspectives on veganism and encourage them to embrace it. The results of the study, involving a sample of 303 people, examined the effects of the eating habits of meat-eating and non-meat-eating consumers, as well as celebrities' vegan identities, regarding altruistic and egoistic motivations on various outcomes related to health communication about veganism. The primary dependent variables of the study were health awareness, intention to spread electronic word of mouth, and intention to become vegan. The findings indicated that non-meat eaters who interacted with an Instagram post by a celebrity describing their motivation to become vegan exhibited higher health awareness, a greater intention to spread electronic word of mouth, and a stronger intention to become vegan compared to meat eaters.

Phua et al. (2020b) investigated the impact of organization type (non-profit or commercial) and message type (altruistic or egoistic) on consumer reactions to veganism-related content on Instagram. Additionally, they examined the effects of source type (celebrity or non-celebrity) and message valence (positive or negative) on consumer reactions to veganism-related content. The research findings indicate that consumers exposed to altruistic messages are more likely to perceive the informational value of veganism posts compared to those exposed to egoistic messages. Another significant finding is that individuals who encounter altruistic messages are more easily persuaded by advertising messages than those who encounter egoistic messages.

Furthermore, veganism is prominently highlighted as a healthy diet on social media platforms. Islam (2019) conducted a study analyzing posts on Twitter categorizing them into themes such as diet and exercise through text mining techniques. This research revealed a correlation between discussions of yoga and veganism based on users' shared interests and thoughts on social media.

Pilaş et al. (2021) conducted an Instagram network analysis that included a sample of 2,045,653 posts by 427,936 individual users. The primary purpose of this study was to identify the main topics associated with healthy food. According to the research results, the top three hashtags related to healthy food characteristics were #vegan, #homemade, and #eatclean. The researchers also revealed that users frequently use veganism as a lifestyle characteristic to express themselves, noting the high frequency of #vegan and #veganfood hashtags in discussions about healthy food.

Considering the increasing research on the health and ecological benefits of a vegan diet, Shamoı et al. (2022) analyzed how public sentiments and feelings towards veganism have changed from 2010 to 2022 using Twitter data. By examining the sentiments expressed in tweets, the study concluded that discussions about veganism on social media have increased. The results indicate that the popularity of plant-based diets is rising and that sentiments and emotions regarding veganism are becoming more positive. Veganism-related research focuses on food and nutrition, as the vegan food market is rapidly growing in response to ecological and health concerns.

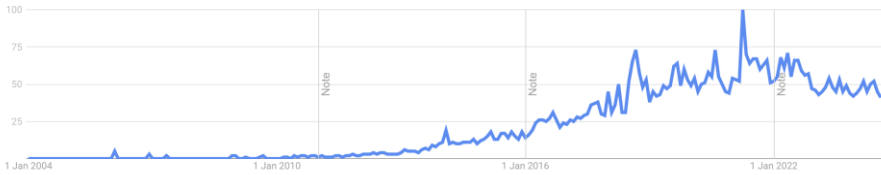
Figure 1 shows the worldwide frequencies of the search terms ethical veganism, vegan food, vegan diet, and ethical vegan on Google since 2004. The data indicates that Internet users are more interested in vegan food and diet rather than ethical veganism

Figure 1. Comparison of Search Terms from 2004 to Present

Figure 2 shows the graph of the search term "vegan" in Turkiye over the past twenty years. Accordingly, the growing interest in the term vegan over the last decade can clearly seen.

Figure 2. Search Trend of the Term Vegan in Turkiye Since 2004

4. METHODOLOGY

This study assesses Instagram content associated with the hashtag #veganol and examines the involvement of stakeholders within the capitalist economic system in Turkiye's growing vegan movement. The research aims to address the following questions:

- What types of accounts utilize the hashtag #veganol to advocate for social change (personal, activist, activist community/group, company, entrepreneur, producer, etc.)?
- What types of content are disseminated with the hashtag #veganol (educational, informative, marketing/advertising, news, etc.)?
- In what ways do the contents share with the hashtag #veganol reflect connections to the capitalist economic system?

To address these inquiries, the study employed the qualitative content analysis method, a robust approach for delving into symbolic material and elucidating social or personal interpretations (Schreier, 2012, pp. 29-30). In contrast to the probabilistically generated samples characteristic of quantitative content analysis, qualitative content analysis adopts purposive sampling and engages in an in-depth exploration of social meanings revealed through thematic analysis (Zhang & Wildemuth, 2009, pp. 1-2). Consequently, the hashtag #VeganOl, strategically employed to mobilize users towards veganism or engage non-vegans interested in the lifestyle, was selected as the focal point for investigation.

In this study, Instagram content, which ranks fourth among the social networks with the highest number of active users in the world and has approximately 58 million monthly active users in Turkiye (Dierks, 2024; We are Social, 2024), is evaluated. The #VeganOl tag is frequently used by vegan activists as the Turkish version of the #GoVegan tag, which is used in approximately 13 million contents on Instagram, and approximately 59 thousand contents has been shared with this tag. The researchers collected 300 content produced with the hashtag #veganol over one year, from April 2023 to April 2024. The Instagram Post Scraper tool on the Apify web scraping cloud platform was used to obtain the content. The content produced in one year provided up-to-date and rich data diversity. The researchers randomly checked the activity of about fifty post links to ensure data accuracy. Some of

the original 300 content were excluded from the sample because they were entirely unrelated to veganism, animal rights, vegan lifestyle or plant-based market. The study included 273 Turkish posts from 80 different Instagram accounts. Basic content information - including username, URL, timestamp, hashtags, tagged users, mentions, and content - was provided by Instagram Post Scraper in an Excel file. The researchers created profile type, content subtype, and content type categories for the study, and each category was coded separately by the researchers following the purpose of the study. For instance, content shared by the user @veganottan was coded as follows:

Profile category: Commercial company/manufacturer

Content type: Informational

Content sub-type: Agenda/news

Figure 3. Sample Instagram Content

The study's reliability was enhanced by comparing the codes assigned by the researchers. Consequently, all data were analysed in detail using filters. During content analysis, visual content and captions were assessed together, and each piece of content was evaluated only in a single theme.

5. FINDINGS

As depicted in Figure 4, categorizing the information helps in understanding the platforms and channels through which veganism-related content in the research sample is created and disseminated.

Figure 4. Determination of Themes and Sub-Themes

What types of user accounts generated or shared the hashtag #VeganOl?

↓	↓	↓	↓	↓
Activist community	Individual activist	Commercial company or Manufacturer	NGO	Others

What is the primary theme of the content related to veganism?

Informative	Commercial	Educational/Academi c	Others
Yes	Yes	Yes	Yes
↓	↓	↓	↓

Under which sub-theme was the content shared both visually and textually?

↓	↓	↓	↓
Agenda / news	Advertisement / promotion	Animal rights / ethics	Interaction
Event / Announcement	Sales	Climate / ecology	Recipe
		Health	Solidarity
		Lifestyle	
		Law	

#Veganol were identified as an activist community, activist, commercial company or producer, NGO or personal accounts. None of the content was shared as an advert on Instagram.

Table 2. Use of the Hashtag #VeganOl by Instagram Profiles

Theme	N	%
Activist communities/group	58	21
Activist	75	27
Personal account	38	14
NGO	48	18
Commercial company/producer	54	20

Content shared with the hashtag #veganol is used at approximately the same rate by different types of Instagram profiles. Table 2 shows that the profiles that use the #veganol tag the most are in the activist category with 27 per cent. This rate is followed by activist communities (with 21%) and commercial company/producer profiles (with 20%) at nearly equal rates. The least use is seen in individual account-type profiles.

Table 3. Definition of Instagram Content Themes

Theme	Description
Informative	This category covers current topics on the agenda, events or news that are followed by the public.
Commercial	Content produced for commercial purposes, highlighting a commercial enterprise, producer, product or service is included in this category.
Educational/Academic	The content that provides specific data, findings or information to vegans or nonvegans based on academic, statistical or research results on a specific topic is in this category.
Other	This category comprises personal posts rather than reflecting information, comments or opinions about a specific social event or situation.

Table 3 depicts the four main themes shared with the hashtag #veganol: Informational, commercial, educational/academic and other. The content types indicate the message outlined by the image (or video) caption and the image (or video) as a whole. For example, an image caption may only contain

the tags, whereas the visual content may contain a description of the prosecution of a legal case. Therefore, the relevant content is evaluated as an informative content type.

A specific distinction is made between informative content and educational/academic content. Educational/academic content is information based on scientific findings, research results or expert opinions. In other words, content that would raise awareness of users about veganism and document concerns about issues such as ethics, health and climate are included in the educational/academic category. In the informative content type, there are contents on topics such as the current agenda, news, developments related to the legal processes monitored, and the efforts of political and social actors to bring their statements and actions to the agenda.

Commercial content-type refers to the content that positions other users as vegan consumers instead of vegan activists. Content that promotes a commercial company, manufacturer or brand and their services or products that are relevant to users' purchasing decisions and behaviours is classified in this category.

Table 4. Content Types with #VeganOl

Theme	N	%
Informative	67	25
Commercial	53	19
Educational/Academic	73	27
Other	80	29

As depicted in Table 4, it is noteworthy that there is no dramatic difference between the proportions of the themes. The #VeganOl hashtag is mostly (29%) used in the other theme – in other words, it is mostly used to reflect personal opinions, thoughts and feelings. This is followed by educational content based on academic, statistical or expert opinion with 27%, and informative content focusing on agenda and news with 25%. Commercial content constitutes 19% of the total content.

Table 5. Instagram Content Frames of #VeganOl

Theme	Definition
Interaction	Content where personal memories, thoughts, beliefs, and experiences are shared or where messages are given to mobilise emotions rather than rational information

	directly related to a subject. (Example: https://www.instagram.com/p/C4gW5BHorj5/ @vegandiyebiri)
Events / Announcements	It includes all events and announcements that may be of interest to animal rights defenders that take place on a specific date and place (Example: https://www.instagram.com/p/C2Kg-E5IHpv/ @veganpiknikankara)
Recipes	This theme includes recipes applied and shared by the user.
Solidarity	Content featuring actions and support organized in solidarity with another social movement. (Example: https://www.instagram.com/p/C4Q9a0CMR3y/ @ezberbozankedi)
Agenda / News	It contains content that informs vegan activists and supporters of the movement, such as news, and updates on the legal processes being followed, and aims to draw the attention of other users to the relevant issue. (Example: https://www.Instagram.com/p/C3r3AtmI1xR @tvd.org.tr)
Animal rights / Ethics	Content within this category prominently features information, opinions, and commentary on animal rights and ethics. (Example: https://www.instagram.com/p/C5DmdLgIOwM/ @bagimsizhayvan)
Climate / Ecology	Content that emphasises the benefits of veganism concerning the climate and ecology movement (Example: https://www.instagram.com/p/C2thXxuqCYt/ @izmirclimatesave)
Sale	Content in this category revolves around discounts that can enhance the commercial endeavours of a company, producer, or association. (Example: @veganbakkal)
Advertisement/P romotion	Any product and service promotion that serves the interests of a commercial company, manufacturer or association is in this category. Content in this category can be produced directly by a commercial structure or shared by other users. In addition, sweepstakes and other marketing efforts to increase interaction for commercial purposes are also in this category. (Example: https://www.instagram.com/p/C4uuB-ul5d-/ @lilaokyanus)
Health	Content in this category emphasizes the health benefits associated with veganism. (Example: https://www.instagram.com/p/C3DWDvIoDis/ @badecanlar)

In determining the content frames, visual content and post captions were taken into consideration. Determining the themes of Instagram content in detail provides a more comprehensive understanding of the relationship of veganism-related content with consumption and the capitalist economic system. Accordingly, Instagram content was framed as interaction, event/announcement, recipe, agenda/news, animals and ethics, climate-ecology, discount, advertisement-promotion and health.

Table 6. Instagram Content Frames

Theme	N	%
Events/Announcements (informative)	51	19
Agenda/Academic (informative)	15	5
Animal rights/ethics (educational/academic)	47	17
Climate/ecology (educational/academic)	12	4
Health (educational/academic)	15	5
Sales (commercial)	3	1
Advertisement/promotion (commercial)	50	18
Recipes (other)	23	8
Solidarity (other)	3	1
Interaction (other)	54	20

Conclusion

This study explores the connection between veganism and commercial enterprises by analyzing the hashtag #veganol, a call to ethical veganism. The research results show that commercial companies implement communication strategies within social movements to increase their market share.

Social media tags offer users the convenience of performing targeted searches on specific topics while categorizing content. Other hashtags used in the content, other than #veganol, produce material primarily related to nutrition and vegan food brands rather than focusing on animal rights. Therefore, these contents direct users to consume the products of commercial companies.

Social media content related to veganism is shared by commercial entities that produce and sell vegan products or services nearly as frequently as by activists. This trend suggests that veganism is increasingly perceived as a market segment centred around consumption. According to Lamarche-Beauchesne (2024), despite vegans being a minority, the vegan market is gaining acceptance from traditional retailers. Consequently, the rapid growth of the vegan market is inevitable. Although the #veganol hashtag pertains to ethical veganism in commercial social media content, it employs similar consumption-focused tactics as seen in the non-vegan products market.

Similarly, it is noteworthy that personal accounts frequently promote brands of vegan products and services on social media, often tagging commercial companies in their content. A closer examination of social media content reveals that the majority of these products are related to vegan food. This finding aligns with the results of Zeeuw et al. (2017), highlighting the prominence of content related to food and self in social media production. This pattern also suggests the adoption of a mainstream consumption culture within the vegan community.

How do these results impact the vegan movement to end animal exploitation? The results support the view that with the rise of vegan products and services since the beginning of the second decade of the 21st century, the main focus of social justice for animals has shifted to a market struggle for competing goods and services between animal products and vegan products. This shift stems from the implicit assumption that market forces will lead to an end to animal exploitation. Considering the expected increase for plant-based products in both global and national market forecasts, it can be expected that this market struggle will dominate the vegan agenda in the coming years.

The problem with leaving a social justice demand on the market forces can be explained in three ways. First, there should be a balance of power in the food market between competing goods and services so that consumer choices can affect the production trend. However, the companies supplying animal products have significantly larger capital, better connections at the supply chains, and their more extended historical background gives them a better experience in various fields than the vegan companies in the food system. In addition, animal agriculture is supported by government subsidies compared to plant-based companies. These facts above provide companies supplying animal products with a larger market share, options for investment strategies, and manoeuvrability in the financial markets. Moreover, this market power also brings them better cost management skills, e.g., in the labour market.

Plant-based companies do not have these advantageous positions in the food system. This power structure imbalance does not provide a “free market” competition for plant-based products. The expectations from plant-based companies to increase their market share solely depending on consumer preferences is not a smooth path. Market barriers are already challenging for them. For example, new plant-based companies gaining market share are seen as acquisition targets by companies operating based on animal exploitation (Sundström, 2021). So, it is not reasonable to expect more from plant-based companies in ending animal exploitation and transforming the food system.

Secondly, when discussing plant-based products, this doesn't cover unprocessed vegetables and fruits. An economy rich in agricultural production but not having plant-based companies within the domestic economy would face a disadvantageous position in this competitive market. Plant-based products will be imported into the domestic market, and consumers will face

a price structure that depends on foreign exchange. This will cause plant-based products to be perceived as luxurious and be avoided by low-income consumers. It will cause a crowding effect for small farmers and producers from the food market.

The third problem is the relationship between market forces and social justice issues. It is known that market forces have significant effects on society. Still, it is not expected to see that society affects the market itself, especially regarding social justice issues. If we consider the broader implications of the commercialisation of social justice movements, it is common to see that implementing sustainability certification for the products is the most common pathway taken, e.g. fair trade certificates. From the very beginning of the history of capitalism, somehow forced labour, slavery, and ecological destruction still exist in the global supply chains, although they are illegal in Western economies.

Furthermore, downgrading a social justice struggle into a consumer choice makes the social justice problem an option in the market. Societal problems need a political process to be restricted or supported within the economic structure, especially for producing goods and services. Therefore, with the commercialisation of veganism, animal exploitation would still be present as an option for consumption. Therefore, animal exploitation would continue, contrary to the only explicit goal of veganism.

Consumer choices can transform the food system if only there is an economic democracy in which consumers can decide on what should be produced together with the small and big-scale producers. If we consider that social justice demand to end animal exploitation is a call being made to society, it is understandable that a large part of the content, including the hashtag, is about socialising within the vegan community and informative posts about the possibility of a lifestyle without animal exploitation. These contents may support the mobilisation of the social justice demand for animal liberation if considering consumer choices should be backed by political processes.

Because ecological capacity is advantageous for agricultural production in Türkiye, and this provides a 10th place in the global agricultural economy (Foreign Agricultural Service, 2024), plant-based production has broad potential to come. However, this potential does not seem to prevail within the current market structure. Initiating and supporting production and consumption collectives, cooperatives, and unions, putting political pressures on community restaurants, and reaching out to small farmers would not only make plant-based products reachable for all but also shift the vegan goal back to its roots of ending animal exploitation. As Selwyn (2021) argued, community restaurants financed by taxation, sourcing local produce, serving healthy plant-based dishes, and providing a combination of free and cheap meals are essential for the democratization of the food system.

Commercial companies are sometimes seen producing content solely related to health or animal rights without actively promoting any products or services. Nevertheless, the potential for corporate veganism to overshadow the societal demand for animal liberation remains a significant obstacle to establishing a sustainable and plant-based food system from animal exploitation. In Phua et al.'s (2020a, pp. 817) study, environmental and ethical considerations emerge as the primary motivations for adopting a vegan lifestyle among consumers with pro-social and altruistic orientations. However, the emphasis on health reasons for veganism by the social media contents of corporate veganism may divert people's attention away from ethical veganism. Additionally, Griffin (2017, pp. 7-8) argues that simply embracing veganism as a health-conscious lifestyle does not necessarily address animal exploitation or other forms of cruelty on a personal level. Therefore, adopting a vegan lifestyle solely for health reasons cannot be considered activism against animal exploitation.

The research was confined to a single hashtag and social network. However, conducting a more comprehensive qualitative or mixed-method study involving both vegan activists and commercial entities would yield a deeper understanding of how the vegan movement positions itself on social media within the capitalist economic system. Moreover, analyzing the discussions on social media regarding the animal rights emphasized by commercial companies and retailers will provide insights into their current stance on greenwashing.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Şeyma Esin Erben: 60%, İlker İnmez: %40

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Şeyma Esin Erben: %60, İlker İnmez: %40

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Önerilen Atıf: Erben, Ş. E. & İnmez, İ. (2024). Social media advocacy for social change and capitalist intervention: Analyzing the #VeganOl hashtag. *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 690-711. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1498439>

References

- Arizton. (2022, February). *Plant-based meat market – Global outlook & forecast 2022-2027*. Retrieved on 2022, February 10 from <https://www.arizton.com/market-reports/plant-based-meat-market-size-analysis>
- Casamitjana, J. (2020). *The foundations of ethical veganism*. *The Vegan Society*. Retrieved on 2020, January 20 from <https://www.vegansociety.com/news/blog/foundations-ethical-veganism>
- Cole, M., & Morgan, K. (2011). Vegaphobia: Derogatory discourses of veganism and the reproduction of speciesism in UK national newspapers. *The British Journal of Sociology*, 62(1), 134-153. <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2010.01348.x>
- Cross, J. L. (1949). The Vegan Society. In search of veganism—1. *The Vegan*, 5(2), 13-16.
- Cross, J. L. (1951). Veganism defined. *The Vegetarian World Forum*, 1(5), 6-7.
- de Zeeuw, A. (2017, October 25). *Mediating veganism: A look at vegan self-presentation on Instagram*. Retrieved on 2023, November 8 from <https://mastersofmedia.hum.uva.nl/2017/10/mediating-veganism-a-look-at-vegan-self-presentation-on-instagram/>
- Dierks, Z. (2024, March 4). *Number of Instagram users in Turkey 2018-2024*. Retrieved on 2024, January 22 from <https://www.statista.com/statistics/1024714/instagram-users-turkey/>
- Euromonitor International. (2021). *Plant-based eating and alternative proteins*. [report]. <https://www.euromonitor.com/plant-based-eating-and-alternative-proteins/report>
- FAO, IFAD, UNICEF, WFP, & WHO. (2023). In brief to *The state of food security and nutrition in the world 2023: Urbanization, agrifood systems transformation and healthy diets across the rural–urban continuum*. Retrieved on 2023, December 22 from <https://openknowledge.fao.org/items/f3eb3449-68fa-4472-b565-74e793545167>
- Foreign Agricultural Service. (2024, January 6). *Agriculture. U.S. Embassy Ankara*. Retrieved on 2024, January 8 from <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/turkey-agriculture>
- Gayle, D. (2020, January 3). *Ethical veganism is a belief protected by law, tribunal rules*. Retrieved on 2023, November 3 from <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2020/jan/03/ethical-veganism-is-a-belief-protected-by-law-tribunal-rules>
- Good Food Institute. (2023). *2022 state of the industry report: Plant-based meat, seafood, eggs, and dairy*. Retrieved on 2023, December 11 from

<https://gfi.org/wp-content/uploads/2023/01/2022-Plant-Based-State-of-the-Industry-Report.pdf>

- Griffin, N. S. (2017). *Understanding veganism – Palgrave studies in animals and social problems*. Palgrave Macmillan.
- IPCC. (2019). *Climate change and land: An IPCC special report on climate change, desertification, land degradation, sustainable land management, food security, and greenhouse gas fluxes in terrestrial ecosystems*. Retrieved on 2023, December 28 from <https://www.ipcc.ch/srccl/>
- Ipsos. (2018). *What does it mean to consumers? Ipsos MORI Global Advisor Survey. An exploration into diets around the world*. Retrieved on 2023, November 20 from https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2018-09/an_exploration_into_diets_around_the_world.pdf
- Islam, T. (2019). Yoga-veganism: Correlation mining of Twitter health data. In *Proceedings of 8th KDD workshop on issues of sentiment discovery and opinion mining* (pp. 1-7).
- Lamarche-Beauchesne, R. (2024). Vegan consumption: Insights into the consumer-driven emergence of the vegan market. In K. Bäckström, C. Egan-Wyer, & E. Samsioe (Eds.), *The future of consumption* (pp. 281–296). Palgrave Macmillan.
- Lundahl, O. (2020). Dynamics of positive deviance in destigmatisation: Celebrities and the media in the rise of veganism. *Consumption Markets & Culture*, 23(3), 241-271. <https://doi.org/10.1080/10253866.2018.1512492>
- Meticulous Market Research Pvt. Ltd. (2022, March 30). *Europe plant-based food market worth \$16.7 billion by 2029- Exclusive report by Meticulous Research*. Retrieved on 2024, January 12 from <https://www.globenewswire.com/news-release/2022/03/30/2412865/0/en/Europe-Plant-Based-Food-Market-Worth-16-7-Billion-by-2029-Exclusive-Report-by-Meticulous-Research.html>
- Önder, N. (2023, December 17). *Türkiye'nin beslenme alışkanlıkları*. Retrieved on 2023, December 13 from <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/arastirma/turkiyenin-beslenme-aliskanliklari/>
- Pilař, L., Stanislavská, L. K., Kvasnička, R., Hartman, R., & Tichá, I. (2021). Healthy food on Instagram social network: vegan, homemade and clean eating. *Nutrients*, 13(6), 1991. <https://doi.org/10.3390/nu13061991>
- Phua, J., Jin, S. V., & Kim, J. (2020a). The roles of celebrity endorsers' and consumers' vegan identity in marketing communication about veganism. *Journal of Marketing Communications*, 26(8), 813-835. <https://doi.org/10.1080/13527266.2019.1590854>

- Phua, J., Jin, S. V., & Kim, J. (2020b). Pro-veganism on Instagram: effects of user-generated content (UGC) types and content generator types in Instagram-based health marketing communication about veganism. *Online Information Review*, 44(3), 685-704. <https://doi.org/10.1108/OIR-06-2019-0213>
- Reinhart, R. J. (2018). *Snapshot: Few Americans vegetarian or vegan*. Retrieved on 2024, January 14 from <https://news.gallup.com/poll/238328/snapshot-few-americans-vegetarian-vegan.aspx>
- Ryder, R. D. (2017). *Speciesism, painism and happiness: A morality for the twenty-first century*. UK: Andrews UK Limited.
- Schreier, M. (2012). *Qualitative content analysis in practice*. England: SAGE.
- Selwyn, B. (2021). Community restaurants: decommodifying food as socialist strategy. *Socialist Register*, 57(1), 1-12.
- Selwyn, B., & Davis, C. (2024). The case for socialist veganism. *Monthly Review*, 75(9).
- Shamoi, E., Turdybay, A., Shamoi, P., Akhmetov, I., Jaxylykova, A., & Pak, A. (2022). Sentiment analysis of vegan-related tweets using mutual information for feature selection. *PeerJ Computer Science*, 8, e1149. <https://doi.org/10.7717/peerj-cs.1149>
- Shurtleff, W. & Aoyagi, A. (2022). *History of vegetarianism and veganism worldwide (1430 BCE to 1969)*. USA, CA: Soyinfo Center.
- Steinfeld, H., Gerber, P., Wassenaar, T., Castel, V., Rosales, M., & de Haan, C. (2006). *Livestock's long shadow: Environmental issues and options*. Rome, Italy: Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO).
- Sundström, A. (2021). Repositioning to plant-based meat: Understanding the decision-making process of Finnish meat processors [master's thesis]. Hanken School of Economics.
- The Vegan Society. (2014). *Ripened by human determination. 70 years of The Vegan Society*. Retrieved on 2023, December 10 from <https://www.vegansociety.com/sites/default/files/uploads/Ripened%20by%20human%20determination.pdf>
- We Are Social. (2024, January). *Digital 2024 global overview report*. Retrieved on 2024, January 24 from <https://wearesocial.com/uk/blog/2024/01/digital-2024/>
- Zhang, Y., & Wildemuth, B. M. (2009). Qualitative analysis of content. In B. M. Wildemuth (Ed.), *Applications of social research methods to questions in information and library science* (pp. 308-320). Libraries Unlimited.

GRUPLAR ARASI TEHDİT KURAMI BAĞLAMINDA SURIYELİ GÖÇMENLER: İSTANBUL VE ŞANLIURFA ÖRNEKLERİ

Yunus EROĞLU* & Hacı Musa TAŞDELEN**

Öz

Toplumsal güven, sosyal alanda ilişkilerin inşası ve yeniden inşası için önem arz eden olgulardan biridir. Nitekim gerek klasik sosyologlar gerek çağdaş sosyologlar, toplumsal iş birliği, dayanışma ve sosyal yapının inşa sürecine dair değerlendirmelerinde güven olgusuna doğrudan ya da dolaylı bir biçimde vurgu yaparak bu önemi gözler önüne sermişlerdir. Sosyal alanda yaşayan farklı kimliklerin iç-grup ve dış-grup güven düzeyleri ile güven çaplarının kapsamları farklılık göstermektedir. Bu farklılık, kimliklerin birbirleri ile olan ilişkilerini, gruplar arası tehdit algılarını ve karşılıklı ilişkilerini belirleyen temel argümanlardır. Bu araştırma, Türkiye'de geçici koruma kapsamında bulunan Suriyelilerin yoğun olarak yaşamakta olduğu İstanbul ve Şanlıurfa kentlerinde yerel halkla olan güven düzeylerini ve güven çaplarını gruplar arası tehdit kuramı bağlamında analiz etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bu araştırma, metodolojik anlamda İstanbul ve Şanlıurfa kentlerinde yaşayan Suriyelilerin kendi (iç-grup) güven düzeyleri ile burada yaşayan Türklerle olan (dış-grup) güven ilişkilerini saptaması bakımından önem arz etmektedir. Metodolojik anlamda hem nitel hem de nicel yöntemlerden yararlanarak veri toplayan bu araştırma, "Yakınsayan Paralel Karma Yöntem" araştırma desenini benimsemiş olup; her iki araştırma yöntemi için sahadaki sınırlılıklar dolayısıyla kartopu örneklem modelini kullanmıştır. Elde edilen verilerin analizi ve yorumlanması ise veri analizleri basamaklarına göre şekillendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Gruplar Arası Tehdit Kuramı, Güven, Suriyeli, Türkiye.

SYRIAN MIGRANTS IN THE CONTEXT OF INTERGROUP THREAT THEORY: ISTANBUL AND ŞANLIURFA CASES

Abstract

Social trust is an important phenomenon for the construction and reconstruction of relationships in social life. Both classical and contemporary sociologists have highlighted this importance by directly or indirectly emphasizing the role of trust in their evaluations of social cooperation, solidarity, and the

* Dr. Öğr. Üyesi, Hakkari Üniversitesi, Yüksekova MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, yunuseroglu@hakkari.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6076-4868>

** Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, tasdelen@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9067-2374>

construction of social structures. The levels of in-group and out-group trust, as well as the scope of trust among different identities in the social sphere, vary. This variation is a key factor that shapes relationships between identities, intergroup threat perceptions, and mutual interactions. This study aimed to analyze the levels and extent of trust among local people in İstanbul and Şanlıurfa, where Syrians under temporary protection in Türkiye live in high numbers, within the framework of intergroup threat theory. Additionally, this research is methodologically significant as it seeks to determine the trust levels of Syrians living in İstanbul and Şanlıurfa (in-group) and their trust relationships with Turks living there (out-group). Methodologically, the research employs both qualitative and quantitative methods, following a "Convergent Parallel Mixed Method" research design, and utilizes the snowball sampling technique despite field limitations for both research methods. The analysis and interpretation of the collected data were guided by standard data analysis procedures.

Keywords: *Intergroup Threat Theory, Migration, Syrian, Trust, Türkiye.*

Giriş

Araştırmanın önemli argümanlarından olan toplumsal güven olgusu sosyal bilimler alanında gerçekleştirilen araştırmalarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Fakat göçmen karşıtı söylemlerin yaratım sürecinde ve güvenin göçle ilişkisine dair yapılan çalışmaların sınırlı olduğu, literatür taramasında görülmüştür. Oysa toplumsal güvenin göçle ve göçmenle ilişkisi çok boyutludur ve sosyal uyum, gruplar arası tehdit, göçmen karşıtlığı, toplumsal iş birliği, sosyal hareketler, ekonomi politik gibi farklı bağlamlarda birer değişken olarak ele alınması gerekmektedir. Bu araştırmada toplumsal güven olgusu, Suriyelilere yönelik algılar ve Suriyelilerin Türkiye’deki geleceği ile ilişkilendirilerek gruplar arası tehditler bağlamında irdelenmiştir.

Araştırmada geçici koruma kapsamında bulunan Suriyelilerin gruplar arası tehdit algılarına dair önemli bir çerçeve sunmak adına toplumsal güven düzeyleri, güven çapları, katılımcıların Suriyeli algıları ve Suriyelilerin Türkiye’deki gelecekleri tartışılacaktır. Araştırmadan elde edilen veriler, gruplar arası tehdit kuramının iki boyutu olarak nitelendirilen “gerçekçi tehdit” ve “sembolik tehdit” bağlamlarında değerlendirilecektir.

Metodolojik olarak “Yakınsayan Paralel Karma Yöntem” metodu kullanılan araştırmada nicel veriler; Şanlıurfa kentinde 104 Suriyeli ve 110 Türk olmak üzere toplamda 214 katılımcıdan; İstanbul’da 101 Suriyeli ve 128 Türk, toplamda 229 katılımcıdan elde edilmiştir. Bu karma araştırmanın nicel boyutunun toplam katılımcı sayısı 214 Şanlıurfa, 229 İstanbul olmak üzere toplam 443’tür. Araştırmanın nitel boyutunu oluşturan yarı yapılandırılmış mülakat araştırmasının katılımcı sayısı ise; İstanbul ve Şanlıurfa kentlerinden 35 Suriyeli, 29 Türk olmak üzere toplamda katılımcı sayısı 64’tür.

Bu araştırma makalesinin birinci bölümünde gruplar arası tehdit kuramından bahsedilecek olup sembolik tehdit ve gerçekçi tehdit ayrımı tartışılacaktır. Araştırmanın “Türkiye’de geçici koruma kapsamında bulunan

Suriyeliler” başlığında ise Türkiye’de bulunan Suriyelilerin kısa göç hikayelerine yer verilecek olup güncel verilerle Türkiye’deki Suriyeliler tanıtılacaktır. Araştırmanın metodolojisine 4. başlıkta yer verilecek olup son bölümde ise araştırmadan elde edilen veriler analiz edilecek, bulgular tartışılacaktır.

1. GRUPLAR ARASI TEHDİT KURAMI

Gruplar arası tehdit kuramı, sosyal psikolojide ve grup dinamiklerinde önemli bir konsepttir. Bu teori, bir grup içindeki üyelerin, dışarıdaki diğer gruplarla olan ilişkilerindeki çatışma ve rekabetin nasıl algılandığını ve işlendiğini açıklamaktadır. Bu kuram, gruplar arası etkileşimlerin karmaşıklığını ve insanların grup kimliği etrafında nasıl davrandıklarını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Stephen, Ybarra ve Morrison’un geliştirdiği bir model olan gruplar arası tehdit kuramı, temel olarak bir gruba diğer gruplar arasındaki rekabet ve çatışma durumlarında ortaya çıkan duygusal, bilişsel ve davranışsal tepkileri açıklamaktadır. Bu teoriye göre, gruplar arasındaki çatışma ve rekabet, grupların kendi kimliklerini koruma, kaynaklarına sahip çıkma ve üyelerini koruma istekleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda bir grup, diğer bir grup tarafından algılanan tehdit unsurlarıyla karşılaştığında, üyeleri genellikle savunmacı ve agresif davranabilmektedir. Bu davranış biçimleri, grup üyelerinin kendi kimliklerini güçlendirmeye ve gruplarına olan bağlılıklarını artırmaya yöneliktir. Gruplar arası tehdit kuramının ana unsurlarından biri, grupların diğer grupları potansiyel tehdit olarak algıladığı durumlarda iç kohezyonlarını artırmak için daha fazla iş birliği ve dayanışma içine girmeleridir. Bu süreç, grup üyelerinin bir araya gelerek ortak bir düşmanla mücadele etme eğilimini artırmaktadır. Ayrıca, gruplar arası tehdit kuramı, grupların kendi üstünlüklerini ve diğer grupların zayıflıklarını vurgulama eğiliminde olduğunu da belirtir. Bu, grup üyelerinin kendi gruplarını diğerlerine karşı daha üstün ve güçlü göstermek için çaba harcadığı ve grup kimliğini güçlendirmek için dış tehditleri abarttığı anlamına gelebilmektedir. Bu bağlamda gruplar arası tehdit kuramı, gruplar arasındaki çatışma ve rekabetin psikolojik ve sosyal boyutlarını anlamlandırdığından insanların grup kimlikleri etrafında nasıl davrandıklarını ve gruplar arası ilişkilerin nasıl şekillendiğini anlamak için önemli bir araçtır (Stephan vd., 2002, s. 1248).

Bu kuram algılanan tehditleri temelde “gerçekçi tehditler” ve “sembolik tehditler” olarak sınıflandırmaktadır. Bu sınıflandırma bağlamında gerçekçi tehdit; grup üyesine acı, işkence veya ölüm gibi fiziksel veya maddi zararları, ekonomik kayıp, değerli kaynaklardan yoksun bırakma veya sağlık ve kişisel güvenliğe yönelik tehditleri içermektedir. Sembolik tehdit ise; itibarın veya onurun kaybedilmesi, bir grubun değerlerine, dinine veya inanç sistemine yönelik algılanan tehditleri kapsamaktadır. Ayrıca gruplar arası tehdit kuramına göre gruplar arası tehditler, bir grubun üyelerinin diğer grubun

üyelerince zarar verilebilecek konumda oldukları algılaması ile ortaya çıkmaktadır (Stephan vd., 2009, s. 54).

Gruplar arası tehditler çatışmaya katkıda bulunur çünkü duyguları, algıları ve davranışları etkilemektedir. Tehdidin değerlendirilmesi korku, öfke, kızgınlık, nefret, hayal kırıklığı, küçümseme ve güvensizlik gibi güçlü olumsuz duyguları uyandırabilir. Ayrıca tehdit algıları, dış grup üyelerine yönelik duygusal empatiyi azaltmaktadır. Bu olumsuz duygusal tepkiler, diğer gruba yönelik empati eksikliğiyle birleştiğinde, insanlar birbirine düşman olabilmektedir. Gruplar arası algılar, dış grupların doğru algılanmasını engelleyen çok çeşitli önyargılarla karakterize edilir. Bu önyargılar arasında olumsuz stereotipler, dış grubun niyet ve güdülerine ilişkin çarpık algılar, üyelerin insanlıktan çıkarılması yer almaktadır.

Ayrıca, tehditle başa çıkmanın bilişsel talepleri yürütme işlevini azaltır, bu da zayıf karar almaya (örneğin grup düşüncesine) yol açabilir. Gruplar arası tehditler aynı zamanda iç grubun dış gruba ilişkin algılarını da etkileyebilir. Örneğin, güçlü gruplar kendilerini tehdit altında hissettiklerinde, kendilerini savunmasız olarak algılayabilirler; tıpkı 11 Eylül Saldırılarından sonra Amerikalıların ve bundan kısa bir süre sonra birçok Avrupalının başına geldiği gibi (Stephan ve Mealy, 2011, s. 3).

Gruplar arası tehdidin ortaya çıkmasında en etkili unsurlardan biri de toplumsal güvensizliğin oluşmasıdır. Bu bağlamda azınlık gruplarının sayılarının ve etnik çeşitliliğin artması ile tehdit hissedildiğini ve bunun sonucunda toplumda gruplar arası güvensizlik ve şüphenin arttığını gösteren çalışmalar, bunu destekler mahiyettedir (Bağcı ve Çelebi, 2017, s. 14).

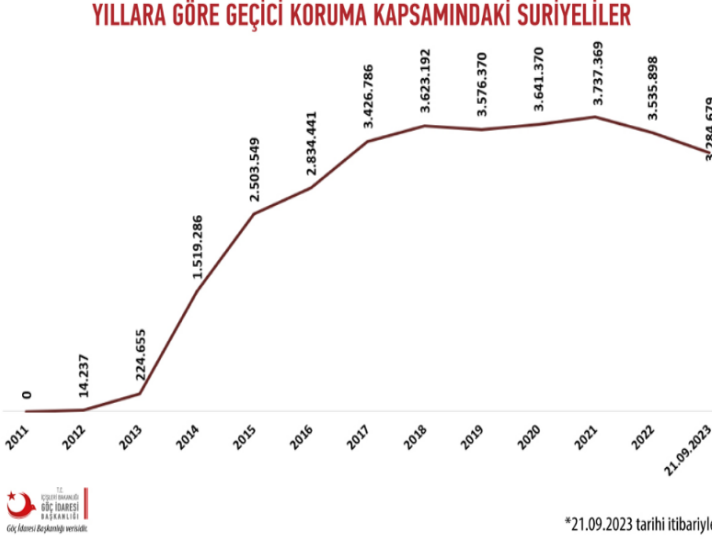
2. TÜRKİYE'DE SURİYELİLER

Türkiye gerek jeopolitik konumu gerek tarihsel ilişkileri sebebiyle yüzyıllardır göç olgusuna maruz kalan bir ülke profili çizse de 2011 yılından bu yana hemen yanı başında gelişen olaylar silsilesi nedeniyle kaynağını Suriye'nin oluşturduğu kitlesel bir göç hareketliliğine ev sahipliği yapmıştır. Ülkelerinden ayrılmak durumunda kalan Suriyelilerin geçiciliği ve kalıcılığı ekseninde birçok tartışma yaşansa da bu göçmenlerin Türkiye'deki mevcudiyetlerine dair statü sağlamak maksadıyla Suriyelilere “geçici koruma” adı ile özel bir statü verilmiştir. Göç İdaresi Başkanlığı, “geçici koruma” statüsünü kitlesel göç hareketlerinin getirmiş olduğu menfi durumları bertaraf etmek ve bu durumlara acil çözümler üretmek için geliştirilmiş bir koruma biçimi olarak ifade etmiş ve bu statüyü; ferdi statü belirleme formaliteleri ile zaman kaybetmeksizin yürütülen uygulaması kolay ve tamamlayıcı bir çare olarak tanımlamaktadır (Göç İdaresi Başkanlığı, 2023).

Göç İdaresi Başkanlığı'nın Eylül 2023 verilerine istinaden Türkiye'nin “geçici koruma” statüsü verdiği bu göçmenlerin sayısı 21.09.2023 tarihi itibarıyla 3.284.679'dur. Aşağıda yer alan Grafik 1 verilerine bakılarak;

Türkiye’de bulunan geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin sayısının 2012 yılından itibaren artış gösterdiği, 2021 yılı itibariyle ise periyodik olarak düşme eğilimi gösterdiği anlaşılmaktadır.

Grafik 1. Türkiye’deki Geçici Koruma Kapsamında Bulunan Suriyeli Göçmenlerin Yıllara Göre Değişimi.

Kaynak: İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı (2024)

2021 yılından itibaren Türkiye’deki Suriyeli sayısının düşme eğiliminde olmasının temel nedenini Türkiye tarafından yapılan açıklamalara bağlamak mümkünken; Mayıs 2020’de Suudi Arabistan’ın Cidde kentinde organize edilen Arap Zirvesi başta olmak üzere farklı organizasyonlarda “Suriyeli mültecilerin ülkelerine gönüllü ve güvenli bir şekilde geri dönüşü”nün tartışılmasının da tesirinin olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Güvenli ve gönüllü geri dönüş meselesinin dillendirilmesi, Türkiye’de aşırı sağ partilerin Suriyelilere karşı tutumları ve Türkiye’deki 2023 seçimlerinde Suriyelilerin geri dönüşlerinin seçim kampanyası olarak sunulması bu ivmeye hız kazandıran temel unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın geçici koruma statüsünde bulunan Suriyelilerin dönüşü için bir yol haritasının planlanması gerektiğine dair ifadeleri ile Nisan 2023’e kadar 450 bin Suriyelinin evlerine döndüklerine ilişkin söylemlerinin de etkisi oldukça yüksektir. Ayrıca bu meseleyle ilgili Erdoğan’ın 1 milyon Suriyeliyi evlerine gönderme vaadi de konunun gündemde sıklıkla tartışılmasına zemin hazırlamıştır (Independent, 2023).

Tüm bunların yanı sıra göçle gelenler ile hedef ülke vatandaşları arasında kurulan ilişki, etkileşim ve diyalogun da bir arada yaşama biçimine ve süresine olan etkisi göz önünde bulundurulursa bu araştırma verilerinden elde edilen bulgular ışığında; Suriyeliler ile kurulan güven ilişkileri, medya ve sosyal medyanın yaratmış olduğu güvensizlik iklimi ve politika yapıcılarının

Suriyeli göçmenleri güvenlikleştirmeleri* Suriyelilerin Türkiye’deki geleceğine ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır.

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu araştırma, Türkiye’de Suriyeli göçmenlerin ve yerel halkın karşılıklı ilişkilerini ve bu ilişkilerin gruplar arası tehdit kuramı bağlamında nasıl şekillendiğini anlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, araştırmanın yöntemsel altyapısı, araştırma sorularına yanıt verecek şekilde tasarlanmıştır. Araştırmanın kapsamı, veri toplama süreci ve analiz yöntemleri hem teorik çerçevenin gerekliliklerini karşılamakta hem de sahadan elde edilen bulguların güvenilirliğini sağlamayı hedeflemektedir. Aşağıdaki alt başlıklarda, bu yöntemsel sürecin ayrıntıları ele alınmıştır.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırma, Türkiye’de geçici koruma kapsamında bulunan Suriyelilerin yoğun olarak yaşamakta olduğu İstanbul ve Şanlıurfa kentlerinde yerel halkla olan güven düzeylerini ve güven çaplarını gruplar arası tehdit kuramı bağlamında analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, özellikle gruplar arasındaki ilişkiler, iki grubun birbirlerine duymuş oldukları güven ve Türklerin Suriyeli algıları çerçevesinde gruplar arası tehdit kuramının iki temel parametresi olan “gerçekçi tehdit” ve “sembolik” tehdit bağlamlarında analizler ortaya koymayı hedeflemektedir.

Ayrıca hem nitel hem de nicel veri toplama ve analiz modeli olan yakınsayan paralel karma model ile İstanbul ve Şanlıurfa kentlerinde yaşayan Suriyelilerin kendi (iç-grup) güven düzeyleri ve burada yaşayan Türklerle olan (dış-grup) güven ilişkilerini saptanması ve gruplar arası tehdit kuramı bağlamında değerlendirilmesi araştırmanın önemini ortaya koymaktadır.

3.2. Araştırmanın Kapsamı ve Örnekleme

Bu araştırma, İstanbul ve Şanlıurfa’da yaşayan Türkler ve Suriyeliler arasındaki güven ilişkilerini, güven çaplarını, sembolik ve gerçekçi tehdit algılarını incelemek için karma araştırma yöntemini benimsemiştir. Araştırmanın evrenini İstanbul ve Şanlıurfa kentlerinde yaşayan Türkler ve Suriyeliler oluşturmaktadır. Araştırmada göç olgusunun katılımcılara erişim noktasında menfi durum yaratması nedeniyle kartopu örnek modeli tercih edilmiştir. Araştırmanın örnekleme çerçevesinde katılım sayısı ve katılımcıların demografik özellikleri aşağıda detaylı olarak verilmiştir.

*Güvenikleştirme, gündem oluşturması beklenen bir konunun politika yapıcılar tarafından ulusal güvenlik meselesi haline getirilmesi ve söz eylem olarak inşa edilen bu yapıdaki reaksiyonların meşrulaştırılmasıdır (Buzan ve Waeber, 2003, s. 26).

Bu çalışmada, popülasyon büyüklüğü $N = 18.104.538$ olarak belirlenmiştir. Güven düzeyi %95 ($Z = 1,96$) ve hata payı %5 ($E = 0,05$) olarak seçilmiştir. Popülasyon varyansı bilinmediği için, en temel yaklaşım olan $\sigma^2 = 0,25$ (standart sapma $\sigma = 0,5$) kullanılmıştır. Örneklem büyüklüğünü hesaplamak için kullanılan formül, Bartlett ve arkadaşlarının kaleme almış oldukları “Organizational Research: Determining Appropriate Sample Size in Survey Research” isimli eserden faydalanılarak oluşturulmuştur (Bartlett vd., 2001, s. 45).

$$Z^2 = 1.96^2 = 3.8416$$

$$Z^2 \cdot \sigma^2 = 3.8416 \cdot 0.25 = 0.9604$$

$$E^2 = 0.05^2 = 0.0025$$

$$n = (N \cdot Z^2 \cdot \sigma^2) / ((N - 1) \cdot E^2 + Z^2 \cdot \sigma^2)$$

Yerine koyarsak:

$$n = (18,104,538 \cdot 0.9604) / (45,261.3425 + 0.9604)$$

$$n = 17,394,866.0552 / 45,262.3029$$

$$n \approx 384.04$$

Bu hesaplamalar sonucunda, 18.104.538 kişilik bir popülasyon için %95 güven düzeyi ve %5 hata payı ile gerekli minimum örneklem büyüklüğü 384 olarak bulunmuştur. Elde edilen verilerin güvenilirliği ve geçerliliği için toplanan toplam 443 anket verileri analiz edilmiştir.

3.3. Araştırmanın Veri Toplama ve Veri Analiz Yöntemi

Bu araştırmanın metodolojisi Yakınsayan Paralel Karma Model olarak yapılandırılmış olup nicel veri toplama deseni olarak anket çalışması, nitel veri toplama deseni olarak ise yarı yapılandırılmış mülakat çalışması uygulanmıştır. Karma yöntemin nicel veri toplanması aşamasında İstanbul ve Şanlıurfa kentlerinden 238 Türk katılımcı, 205 Suriyeli olmak üzere toplam 443 katılımcı ile anket çalışması yapılmışken; yine İstanbul ve Şanlıurfa kentlerinden 35 Suriyeli, 29 Türk totalde 64 katılımcı ile gönüllülük esasına dayalı olarak yarı yapılandırılmış mülakat çalışması yürütülmüştür. Anket ve mülakat çalışmasına iştirak eden katılımcıların demografik bilgileri aşağıda yer almaktadır.

Tablo 1. U.S (Şanlıurfa'daki Suriyeli Katılımcılar) Demografik Özellikler.

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Meslek	Eğitim Durumu
U.S-1	Erkek	64	Evli	Çalışmıyor	İlkokul
U.S-2	Erkek	44	Evli	Çalışmıyor	Lise
U.S-3	Kadın	54	Evli	Ev hanımı	İlkokul

U.S-4	Erkek	73	Evli	Çalışmıyor	İlkokul
U.S-5	Kadın	29	Evli	Ev hanımı	İlkokul
U.S-6	Kadın	28	Evli	Ev hanımı	Lise
U.S-7	Erkek	38	Bekâr	Esnaf	Üniversite
U.S-8	Erkek	32	Bekâr	Keman sanatçısı	Üniversite
U.S-9	Erkek	39	Evli	Çiftçi	Lise
U.S-10	Kadın	47	Evli	Ev hanımı	Okuryazar değil
U.S-11	Kadın	45	Evli	Ev hanımı	İlkokul
U.S-12	Erkek	52	Evli	Çalışmıyor	Okuryazar değil
U.S-13	Erkek	37	Evli	Çiftçi	Lise
U.S-14	Kadın	36	Evli	Ev hanımı	İlkokul
U.S-15	Erkek	48	Evli	Esnaf	Lise
U.S-16	Erkek	49	Evli	Çalışmıyor	Lise
U.S-17	Kadın	35	Evli	Ev hanımı	Lise
U.S-18	Kadın	33	Evli	Ev hanımı	İlkokul
U.S-19	Kadın	31	Evli	Ev hanımı	Lise
U.S-20	Kadın	39	Evli	Ev hanımı	Lise

Şanlıurfa ve İstanbul’da hem geçici koruma kapsamında bulunan Suriyeliler ile hem de araştırmaya katılım sağlayan Suriyelilerin Türk komşuları ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın ilk etabında Şanlıurfa kentinin merkez ilçeleri olan Eyyübiye, Haliliye ve Karaköprü’nün yanı sıra Suriye sınırında bulunan Suruç ilçesinden mülakat görüşmeleri için kartopu örnekleme modeli ile katılımcılar saptanmış olup gönüllülük esasına bağlı kalınarak toplam 20 Suriyeli katılımcı ile yarı yapılandırılmış mülakat çalışması uygulanmıştır. Mülakatlara katılan Suriyeli katılımcıların demografik özellikleri tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 2. U.T (Şanlıurfa’daki Türk Katılımcılar) Demografik Özellikler.

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Meslek	Eğitim Durumu
U.T-1	Erkek	27	Bekâr	Çiftçi	Üniversite
U.T-2	Erkek	38	Evli	Esnaf	Lise
U.T-3	Erkek	46	Bekâr	Çiftçi	İlkokul
U.T-4	Kadın	51	Evli	Ev Hanımı	Okuryazar değil
U.T-5	Erkek	44	Evli	Memur	Üniversite
U.T-6	Kadın	38	Evli	Ev hanımı	Lise
U.T-7	Erkek	42	Evli	Çiftçi	Lise

U.T-8	Erkek	33	Bekâr	Memur	Üniversite
U.T-9	Erkek	32	Bekâr	Öğrenci	Üniversite
U.T-10	Kadın	23	Bekâr	Öğrenci	Üniversite
U.T-11	Erkek	36	Evli	Esnaf	Lise
U.T-12	Kadın	48	Evli	Ev hanımı	Lise
U.T-13	Erkek	38	Evli	Organizatör	Üniversite
U.T-14	Kadın	26	Evli	Garson	Lise

Şanlıurfa kentinde gerçekleştirilen araştırmanın ikinci etabında ise Suriyeli katılımcıların komşuları olan yerel halk ile yarı yapılandırılmış mülakat çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmaya ise 14 katılımcı dahil edilmiştir. Katılımcı sayısına ilişkin ön saptama yapılmış olsa da araştırma sorularına verilen yanıtların tekrara düşmesi ile veri doyumu sağlandığına kanaat getirilmiş ve mülakat çalışması sonlandırılmıştır. Şanlıurfa’da geçici koruma kapsamında bulunan Suriyeli göçmenlere komşuluk eden mülakat katılımcılarının demografik özellikleri tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 3. İ.S (İstanbul’daki Suriyeli Katılımcılar) Demografik Özellikler.

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Meslek	Eğitim Durumu
İ.S-1	Kadın	36	Evli	Seyyar Satıcı	Okuryazar
İ.S-2	Kadın	32	Evli	Ev hanımı	İlkokul
İ.S-3	Erkek	48	Evli	Esnaf (Kuyumcu)	Lise
İ.S-4	Erkek	52	Evli	Çalışmıyor	İlkokul
İ.S-5	Erkek	27	Bekâr	Esnaf (Tüttüncü)	Lise
İ.S-6	Erkek	31	Bekâr	Çalışmıyor	Lise
İ.S-7	Kadın	38	Evli	Esnaf (Giyim)	İlkokul
İ.S-8	Erkek	57	Evli	Esnaf (Lokanta)	Lise
İ.S-9	Erkek	26	Bekâr	İşçi	Üniversite
İ.S-10	Kadın	27	Evli	Ev hanımı	Lise
İ.S-11	Erkek	36	Bekâr	Seyyar Satıcı	İlkokul
İ.S-12	Erkek	27	Bekâr	Çalışmıyor	Lise
İ.S-13	Erkek	35	Evli	Esnaf (Kasap)	Lise
İ.S-14	Erkek	42	Bekâr	İş insanı (kargo şirketi)	Üniversite
İ.S-15	Erkek	23	Bekâr	İş İnsanı (Araç Kiralama-Emlak)	Üniversite

İstanbul’da gerçekleştirilen görüşmeler de Şanlıurfa kentinde olduğu gibi iki ayaklı olup bu görüşmeler hem geçici koruma kapsamında bulunan Suriyelilerle hem de Suriyeli katılımcıların Türk komşularıyla

gerçekleştirilmiştir. İstanbul kentinin Esenyurt, Esenler, Üsküdar ve Küçükçekmece ilçelerinde 4 kadın, 11 erkek katılımcı olmak üzere toplamda 15 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerin tümü gönüllük esasına göre yapılmıştır. Tablo 3'te görüldüğü üzere; yarı yapılandırılmış mülakat çalışmasının Suriyeli kadın katılımcıların erkek katılımcılara oranla daha düşük seviyelerde olmasının sebebi, iş hayatında Suriyeli kadınların oranının düşük olması ve erkeklerle diyaloga kapalı olmalarıdır.

Tablo 4. İ.T (İstanbul'daki Türk Katılımcılar) Demografik Özellikler.

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Meslek	Eğitim Durumu
İS.T-1	Erkek	33	Bekâr	Öğrenci	Lisansüstü
İS.T-2	Kadın	29	Evli	Ev Hanımı	Üniversite
İS.T-3	Erkek	28	Bekâr	Öğrenci	Üniversite
İS.T-4	Kadın	29	Evli	Özel sektör	Lisansüstü
İS.T-5	Erkek	47	Evli	Çalışmıyor	Lise
İS.T-6	Kadın	24	Bekâr	Öğrenci	Üniversite
İS.T-7	Erkek	47	Evli	Özel sektör	Üniversite
İS.T-8	Kadın	58	Evli	Ev hanımı	Lise
İS.T-9	Erkek	41	Evli	İşçi	Üniversite
İS.T-10	Kadın	21	Bekâr	Öğrenci	Üniversite
İS.T-11	Erkek	33	Bekâr	İşçi	Üniversite
İS.T-12	Erkek	24	Bekâr	Öğrenci	Üniversite
İS.T-13	Erkek	35	Evli	Memur	Üniversite
İS.T-14	Erkek	30	Evli	Memur (Asker)	Üniversite
İS.T-15	Kadın	28	Evli	Ev hanımı	Lise

İstanbul'da gerçekleştirilen mülakatların ikinci etabında geçici koruma kapsamında bulunan Suriyelilerin Türk komşuları yer almaktadır. İstanbul'daki bu görüşmelere toplamda 15 katılımcı dahil edilmiştir. Tüm görüşmeler gönüllülük ilkesine bağlı kalınarak gerçekleştirilmiş olup veriler titizlikle toplanmıştır. Anket araştırmasına katılım sağlayanlara dair yüzdelik dilim, tablo 5'de belirtilmiştir.

Tablo 5. Ankete Katılım Sağlayan Türklerin Buldukları Şehre Göre Frekans Dağılımı.

Şehir	Sayı	Yüzde
Şanlıurfa	110	46,2
İstanbul	128	53,8
Toplam	238	100,0

Anket çalışmasına katılım sağlayanların buldukları şehre göre frekans dağılımları tablo 6'de belirtilmiştir. Bu verilere göre katılımcıların %46,2'si Şanlıurfa'da; %53,8'i İstanbul'da yer almaktadır.

Tablo 6. Ankete Katılım Sağlayan Suriyelilerin Buldukları Şehre Göre Frekans Dağılımı.

Şehir	Sayı	Yüzde
Şanlıurfa	104	50,7
İstanbul	101	49,3
Toplam	205	100,0

Anket çalışmasına katılım sağlayan Suriyelilerin buldukları şehre göre frekans dağılımları ise tablo 6'da yer almaktadır. Bu verilere göre Suriyeli katılımcıların %50,7'sinin Şanlıurfa'da; %49,3'ünün İstanbul'da yer aldıkları görülmektedir. Bu veriler, katılımcıların kentler arasında eşit dağılım yapılmasına dikkat edildiğini gözler önüne sermektedir.

4. GRUPLAR ARASI TEHDİT KURAMI BAĞLAMINDA ARAŞTIRMA BULGULARI

Geçici koruma kapsamında bulunan Suriyelilerin gruplar arası tehdit algılarına dair önemli bir çerçeve sunmak adına toplumsal güven düzeyleri, güven çapları, katılımcıların Suriyeli algıları ve Suriyelilerin Türkiye'deki gelecekleri tartışılacaktır. Bu araştırmanın en önemli argümanlarından olan toplumsal güvenin göçle gelenler üzerindeki etkisi ve Suriyelilerin geleceklerine dair çıkarımları; araştırmadan elde edilen verilere dayalı olarak yorumlanmış ve yukarıda toplumsal güven olgusu başlığı altında açıklanan toplumsal güven yaklaşımları çerçevesinde tartışılmıştır. Bu bağlamda elde edilen veriler de bu tartışma zeminine olanak sunmaktadır.

Güven düzeylerine ilişkin görseller, gruplar arası tehdit kuramı bağlamında iki grup arasında inşa edilen güven olgusunu hem Şanlıurfa hem de İstanbul'da ikamet eden Suriyelilerin ve Türklerin güven ilişkileri çerçevesinde göstermektedir.

Yarı yapılandırılmış mülakat araştırmasındaki verilerden hareketle; Suriyelilerin Türk komşularına Türk komşularının Suriyelilere güvendiğinden daha fazla güvendiği dikkat çekicidir. Her iki kentte gerçekleştirilen mülakatlara katılım sağlayan 35 Suriyeliden 22'sinin "*Türk komşularınıza mı daha çok güvenirsiniz yoksa Suriyeli komşularınıza mı?*" sorusuna verilen cevaplar, önemli oranda Türk komşularına daha fazla güven duyduklarını göstermektedir. Bu denli yüksek bir güven duygusunun oluşmasında Şanlıurfa'da iki grubun bir arada iç içe yaşaması etkili olmuştur. Bu bağlamda U.S-1 (Suriyeli) mülakat katılımcısının sarf ettiği "*Burada bizi el üstünde tutuyorlar.*" sözleri ve U.S-3 (Suriyeli) mülakat katılımcısının Türk komşularını güvenilir bulmasına dair ifadeleri ile Türk komşularına Suriyeli komşularından daha fazla güvenmesi, Suriyelilerin Türklere yönelik güven

düzeyini açıkça göstermektedir. Şanlıurfa'da güven düzeyinin yüksek olduğuna dair veriler dikkat çekse de İstanbul'da yaşayan Suriyelilerden bazıları, özellikle esnaflar, genel anlamda Türk ve Suriyeli komşularına güven duymadıklarını ifade etmişlerdir. Gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde; mülakat araştırmasına dahil edilen Türk katılımcılar, Suriyelilere güvenmemelerinin nedenleri olarak; Suriyelilerin karışmış oldukları suç oranlarını ve taciz edici bakışların rahatsız edici etkilerini göstermişlerdir (Eroğlu, 2022, s. 123). Aynı şekilde Suriyeli katılımcılar da hırsızlık, yağmalama ve gasp olaylarından endişe duyduklarını belirterek Türk komşularına güvenmediklerini ifade etmişlerdir. Bu hususta Esenyurt'ta kuyumcu olan İ.S-4 (Suriyeli), tehdit edici ve rahatsızlık verici bakışlardan yılmış olduğunu ve tedirginlik ile günlerini geçirdiğini söylemiştir. Ayrıca Türklerin kendilerine saldırdığını iddia eden İ.S-8 (Suriyeli), Türklerin kendilerine saldırdığını ama bu saldırılardan koruyanın da bir Türk komşusu olduğunu; bu sebeple de Türklere yönelik minnet duygusu beslediğini sözlerine eklemiştir (Eroğlu, 2022, s. 124). Hem Suriyeli hem de Türk katılımcıların İstanbul'daki araştırma verilerine dayalı olarak birbirlerine güven duymama nedenleri gruplar arası tehditleri derinleştiren bir etkiye sahiptir. Tehdit algılarının güven düzeyini düşürücü etkisi bağlamında iki grup arasındaki gerçekçi tehdit algılarının iki grup arasındaki güven düzeylerini aşağı çektiği görülmektedir.

Öte yandan Şanlıurfa'daki katılımcılardan U.S-2'nin Suriyelilerden korku ve güvensizlik hissettiğini vurgulayan sözleri, Suriyelilere yönelik tutumunu göstermektedir. Güven ilişkileri ve güven çapı yakın olan U.S-5 (Urfa-Suriyeli) katılımcısına “*Bu mahallede yaşayan Suriyelilere güvenir misin?*” sorusu yöneltildiğinde “*Tanyor olmam gerekir.*” İfadelerini kullanırken; “*Buradaki Türk komşularına güvenir misin*” sorusu yönelttiğinde ise tereddütsüz “*Evet buradaki insanlar akrabalarımız gibi.*” İfadelerini kullanarak Türk komşularına duymuş olduğu güveni açıkça ifade etmiştir. Mülakat görüşmelerinde ulaşılan bir başka dikkat çekici cevap U.S-17'den (Suriyeli) gelmiştir. U.S-17 katılımcısı, Urfalıları çok güvendiğini Urfalı bir komşusunun kızını isterse vereceğini ifade ederken; güven ilişkilerini ve güven çapını ortaya koyan bir diğer argümanı ise, Suriyeli katılımcı olan U.S-18'den sunmuştur. Katılımcı, bir yere giderken çocuklarını Urfalı komşularına bıraktığını ve birçok kez komşusunun da çocuklarını kendisine bıraktığını söyleyerek Şanlıurfa'daki Suriyelerinin Türk komşularına duymuş oldukları güveni ortaya koymuştur (Eroğlu, 2022, s. 127).

İstanbul'da erişilen veriler, İstanbul halkının güven çapında Suriyelilere yer vermediğini fakat Suriyelilerin Türk komşularına yönelik görece yüksek düzeyde bir güven inşa ettiğini göstermektedir. Bu bulgunun nedenselliğine dair yapılan araştırmacı yorumu; metropol yaşantısının güven duygusunu azaltan bir etkiye sahip olduğu yönündedir. Nitekim Altan (2008, s. 17), metropol yaşantısının öteki yaratımına dair güçlü bir vurgu yaparken; metropolde yaşayan her bir bireyin diğeri için öteki olduğunu ve “içgüdüsel”

olanın dışarda bırakıldığını ifade etmiştir. Altan'a göre her "ben" sadece "ben olmayan"da kendi aşkınlığına kurabilmektedir. Toplumsal güvenin inşa sürecinde engel teşkil eden ve güven çapının dışına itilenlerin öteki olduğundan hareketle; metropol yaşamı, özneliği mutlaklaştıran yapısıyla (Simmel, 2003, s. 65), sosyal güveni azaltmaktadır.

İstanbul'da -özellikle Esenyurt'ta- artan gettolaşma ve iki grubun birbirlerine temas etmeden yaşamaları da karşılıklılığı, bir aradalıkları ve ilişkileri azaltan bir etkiye sahiptir. Bu sebeple güven inşa edilmesine kaynak oluşturacak nedenlerden yoksunluk; iki grubun birbirlerine güvenini sosyal medya, söylemler ve algılar üzerinden inşa etmelerine neden olmuştur.

Şanlıurfa'da erişilen veriler ise iki grubun birbirlerine duymuş oldukları güvenin daha yüksek olduğunu, her iki grubun da diğer gruba güven çapına dahil ettiğini göstermektedir. Bulguların nedenselliğine dair çıkarım ise; Şanlıurfa halkı ile Suriyelilerin kültürlerinde birtakım benzerliklerin olduğu, yaşam alanlarının iç içe olduğu, kırsal alanların entegrasyonu kolaylaştırıcı bir etkiye sahip olduğu ve daha mekanik ilişkilerin hâkim olduğudur. Özellikle Şanlıurfa'nın Suruç ilçesinde kırsal alanda halkın bir arada yaşama alışkanlığı içerisinde olduğu, komşuluk ilişkilerinin toplum nezdinde öncelikli ilişki formu olduğu dikkate alınır; kültürel benzerliklerin de etkisiyle yüksek güven düzeyleri makul bir nedensellik formuna oturmaktadır.

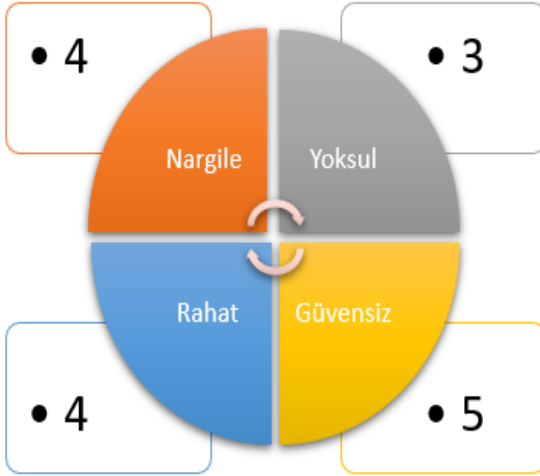
Her iki kentte gerçekleştirilen mülakat araştırmalarından elde edilen veriler, Türk katılımcıların ağırlıklı olarak Suriyeli komşularına güvenmediklerini göstermektedir. Yapılan araştırma, Türk katılımcılarının Türk komşularına daha çok güvendiğini ortaya koymaktadır. Suriyeli komşuları Türk katılımcılar için "güvensiz" olarak algılanmaktadır. Hatta bazı Türk katılımcılar, Suriyelilerin kendi aralarında da güven sorunu yaşadıklarını iddia etmişlerdir. Örneğin bir Türk katılımcı, Suriyelilere güvenemediğini, ülkelerini nasıl terk edip geldilerse yarın kendilerini de yarı yolda bırakacaklarını ifade ederek Suriyelerin güven vermediklerini sözlerine eklemiştir (Eroğlu, 2022, s. 134). Suriyelilerin topraklarına geldikten sonra yaşanan korkunç ve acı veren olaylar nedeniyle Suriyelilere güven duymadığını ifade eden bir başka Türk katılımcısı ise Suriyelilerin hırsızlık, gasp, tecavüz gibi suçlara çok karıştığını, Suriyeli işçilere iş verilmesine karşın işverenin kızına tecavüz ettiklerini duyduğunu iddia etmiştir (Eroğlu, 2022, s. 135). Öte yandan daha önce insanlara güven duyarken Suriyelilerden sonra güven duygusunun zamanla aşındığını iddia eden bir diğer Türk katılımcı, insanlara duyulan güvensizliğin kaynağı olarak Suriyelileri göstermiştir. Kuşkusuz bu ifadeler toplumsal güven değerlerinde bir aşınmaya işaret ettiği için gruplar arası tehdit algısının sembolik düzeyde yansıtıldığını ortaya koymaktadır.

Araştırma verileri, Suriyelilere güven duymayan katılımcıların aksine Suriyeli komşularına güvenen, sırdaşlık eden Türk komşuların olduğunu da ortaya koyan önemli veriler sunmaktadır. Örneğin; U.T-8, Suriyelilere güven duymayan Türk komşularının aksine Suriyelilerle iyi ilişkiler içinde olduğunu

ve Suriyelilere diğer insanlar kadar güvendiğini ifade etmiş, üstelik Suriyeli bir sırdaş edindiğini ve kimseyle paylaşmadığını onunla paylaştığını sözlerine eklemiştir. Bu minvalde Şanlıurfa’lı Türk bir katılımcı olan U.T-9 da her kim olursa olsun insanlara güven duyduğunu ifade ederek Suriyelilere yönelik güven duygusunun genel güven düzeyiyle paralellik gösterircesine yüksek olduğunu ifade etmiştir.

Ayrıca ifade etmek gerekir ki güven olgusu, güven düzeyi ve güven çapına dair önemli veri sunan argümanların başında algı ve önyargı gelmektedir. Nitekim gruplar arasında gerçekçi ya da sembolik tehdit algısına kaynaklık eden temel husus da algı ve önyargılardır. Bu bağlamda İstanbul ve Şanlıurfa’da gerçekleştirilen araştırma verileri, Suriyelilere dair negatif bir algının inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Şekil 1 ve şekil 2 verilerinden de anlaşılacağı üzere Suriyelilerin, komşularının zihinlerindeki objelere ilişkin bazı imge/kavramlar yer almıştır.

Şekil 1. Komşularının Gözünden Suriyeliler (İstanbul)*

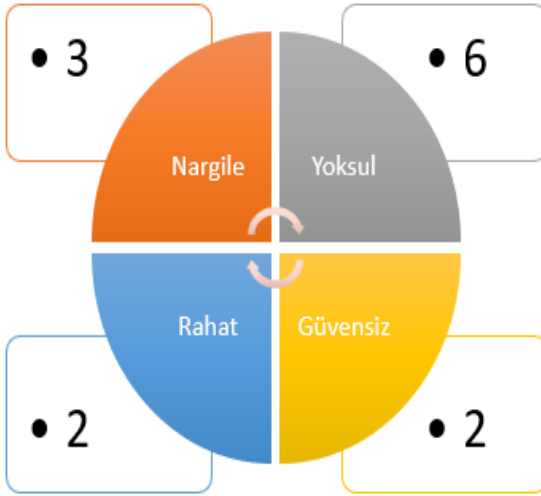

İstanbul'daki Türk katılımcılara sorulan "Suriyelileri nasıl tanımlarsınız" sorusuna verilen cevaplardan dikkat çekici semboller ve imgeler; "Nargile", "Rahatlık", "Güvensiz" ve "Yoksul" olsa da kayda değer diğer ifadeler aşağıda sıralanmıştır;

1. Kaçak İşçi, İşsiz (2)
2. Tecavüzcü
3. Düzensiz
4. Kötü İnsanlar Değiller
5. Tembel
6. Beleşçi
7. Rahatsız Edici
8. Riyakar

İstanbul kentinde gerçekleştirilen araştırmaya dahil edilen katılımcıların Suriyelileri tahayyül ederken ifade etmiş oldukları sembol ve imgelerden sıklıkla tekrarlananlar sırasıyla; "güvensiz", "nargile", "rahat" ve "yoksul" imgeleridir. Bu imge ve sembollerin Suriyeli göçmenlerle kurulan iletişim ve girilen etkileşim sonucunda mı yaratıldığı yoksa ekseriyetle duyumlar neticesinde mi olduğuna dair sorulara verilen cevapların tamamına yakını, bu imge ve sembollerin duyumlarla yaratıldığını ortaya koymuştur. Böylelikle elde edilen veriler, Suriyelilere yönelik negatif algıların gerçeklikten uzak bir yaratım sürecinde inşa edildiğini göstermiştir (Eroğlu, 2022, s. 137).

Şekil 2. Komşularının Gözünden Suriyeliler (Şanlıurfa)

Şanlıurfa'daki Türk katılımcılara sorulan Suriyelileri nasıl tanımlarsınız sorusuna verilen cevaplardan dikkat çekici semboller ve imgeler; "Nargile", "Yoksul", "Rahat" ve "Güvensiz" olsa da diğer ifadeler aşağıda verilmiştir;

1. Hırsız
2. Değerli-İyi İnsanlar
3. Bize Benzeyen İnsanlar
4. Yatıya Kalmış Yetim Misafir
5. Zararsız
6. Nankör
7. Sosyal

Gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış mülakat araştırmasından elde edilen veriler; İstanbul'dan farklı olarak Şanlıurfa kentinde görece pozitif semboller/ingeler ortaya koymuştur. Daha olumlu imgeleri ortaya koyan nedenler, kuşkusuz iki grup arasında yaratılan iletişim kanalları ve etkileşimlerdir. İstanbul'da elde edilen veriler; etkileşimden uzak, güvensiz, tehditkâr olarak algılanan bir Suriyeli profili sunmuştur. Şanlıurfa'da elde edilen veriler ise karşılıklı etkileşim kurulan, yoksulluğuyla ve yerleşik halka benzerlikleriyle ön plana çıkan bir Suriyeli profili sunmuştur. Şunu açıkça ifade etmek gerekir ki İstanbul'daki Türk katılımcıların Suriyelilere dair düşünceleri ve Suriyeli algıları, Suriyelilerin sosyal hayata uyum sağlamalarının önündeki en temel engellerden biridir. Nitekim bu durum da iki grup arasındaki güvenin inşa sürecini uzatmaktadır. Buna karşın Şanlıurfa'da gerçekleştirilen araştırmadan elde edilen veriler (şekil 2), sosyal alanda tam bir uyum sağlanmış olmasa da iki grup arasında güven inşa sürecinin başladığını ve iki grup arasında algılanan tehditlerin görece daha az olduğunu göstermektedir.

Şekil 1 ve şekil 2 verileri, gruplar arası tehdit algısı için oldukça önemli olarak ifade edilebilecek bazı kavramlar içermektedir. Bu bağlamda negatif algıların tümünü gruplar arası tehdit kuramı çerçevesinde gerçekçi ve sembolik tehdit algıları için referans göstermemiz mümkündür. Özellikle "hırsız", "kaçak işçi", "tecavüzcü", "işsiz" gibi sembolleri "gerçek tehdit" algısı; "riyakar", "nargile", "tembel" ve "düzensiz" sembollerini de yaşam biçimine ve değerlere yönelik bir tehdit olarak algılandığından sembolik tehdit algısı olarak değerlendirmemiz mümkündür.

Gruplar arası tehdit algısının en temel referans noktalarından bir diğeri kuşkusuz toplumsal güven olgusudur. Bu bağlamda hem Suriyeli hem de Türk

katılımcıların güven düzeyleri ve güven çapları gruplar arası tehdit algıları kapsamında tartışılacaktır.

Tablo 7. Araştırmada Kullanılan Ölçme Soru Maddeleri İçin Cronbach's Alpha Katsayısı Bulguları.

Ölçme soruları	Madde sayısı	Cronbach's Alpha
Güven Düzeyi, Güven Çapı maddeleri	6	0,780
Sosyal İlişki Düzeyi maddeleri	18	0,887
Yardımlaşma faaliyetleri maddeleri	6	0,800

Ayrıca belirtmek gerekir ki ankette kullanılan ölçme soru maddeleri için Cronbach's Alpha katsayısı bulgularına göre; Güven Düzeyi, Güven Çapı maddelerinin güvenilirliği "Oldukça güvenilir", Sosyal İlişki Düzeyi maddeleri ve yardımlaşma faaliyetleri maddelerinin güvenilirlikleri "yüksek güvenilirliğe sahip" olarak tespit edilmiştir.

Tablo 8. Türk Katılımcıların Güven Düzeyi Ve Güven Çapı Maddeleri İçin Frekans Ve Açıklayıcı İstatistik Değerleri.

	Kesinlikle katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle katılıyorum		Ort.	Std. S.
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		
3.Komşularınma güvenirim.	16	6,7	25	10,5	51	21,4	126	52,9	20	8,4	3,4580	1,01690
4.Akrabalarıma güvenirim	22	9,2	25	10,5	35	14,7	101	42,4	55	23,1	3,5966	1,21398
5. Suriyeli göçmenlere güvenirim	85	35,7	94	39,5	44	18,5	12	5,0	3	1,3	1,9664	0,92716
6. Suriyeli komşularıma güvenirim	70	29,4	70	29,4	60	25,2	32	13,4	6	2,5	2,3025	1,10659
7. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne ve devlet kurumlarına güvenirim	33	13,9	24	10,1	71	29,8	84	35,3	26	10,9	3,1933	1,18910
8. Türkiye'nin göç politikalarına güvenirim	72	30,3	55	23,1	60	25,2	37	15,5	14	5,9	2,4370	1,23342
Güven Düzeyi ORT											2,8252	0,77293

Türk katılımcılara uygulanan anket çalışmasından elde edilen veriler, güven düzeyi ve güven çapı maddeleri için önemli ipuçları sunmaktadır. Bu maddelere ilişkin frekans dağılımı ve açıklayıcı istatistikleri tablo 8

sunmaktadır. Bu tablodaki verilere dikkatlice bakıldığında “akrabalarım güvenirim” ölçek ifadesinin 3,5966 oranı ile yüksek değerli ölçüldüğü; “Suriyelilere güvenirim” ölçek ifadesinin ise 1,9664 oranıyla düşük bir ölçek değerine sahip olduğu görülmektedir.

Elde edilen bu veriler, gruplar arası tehdit algısı için pozitif bir atmosfer yaratmakta olup, var olan negatif algıların daha da derinleşmesine neden olmakta ve iki grubun bir arada yaşama motivasyonlarına olumsuz tesir etmektedir.

Tablo 8’den elde edilebilecek diğer çıkarım, genel güven düzeyine dair verilen yanıtlardan anlaşılacağı üzere insanlara duyulan güvenin düşük seviyelerde ölçüldüğüdür. Ayrıca ifade etmek gerekir ki akrabalara duyulan güven ile komşulara duyulan güven düzeylerinde seyreden düşük oranlar; Suriyelilerin Türk komşuları tarafından güven çapına dahil edilmediğinin bariz göstergesidir.

Tablo 9. Suriyeli Katılımcıların Güven Düzeyi Ve Güven Çapı Maddeleri İçin Frekans Ve Açıklayıcı İstatistik Değerleri

	Kesinlikle katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katlıyorum		Kesinlikle katlıyorum		Ort.	Std. S.	
	Sa yı	Yüzd e	Sa yı	Yüzd e	Sa yı	Yüzd e	Sa yı	Yüzd e	Sa yı	Yüzd e			
3. Komşularım a güvenirim.	5	2,4	22	10,7	17	8,3	13	63,4	0	31	15,1	3,780	0,915
4. Akrabaları ma güvenirim	7	3,4	7	3,4	8	3,9	79	38,5	4	10	50,7	4,297	0,951
5. Çalışma arkadaşlarım a güvenirim	10	4,9	14	6,8	10	50,2	3	58	28,3	20	9,8	3,312	0,918
6. Birine güvenmem için onun hangi milletten olduğu fark etmez	7	3,4	9	4,4	14	6,8	70	34,1	5	10	51,2	4,253	1,001
7. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne ve devlet kurumlarına güvenirim	5	2,4	49	23,9	10	4,9	76	37,1	65	31,7	3,717	1,211	85
8. Türkiye’nin göç politikalarına güvenirim	25	12,2	43	21,0	17	8,3	86	42,0	34	16,6	3,297	1,303	93

Güven Düzeyi ORT	3,776	0,613
	4	27

Suriyeli katılımcıların vermiş olduğu yanıtlar üzerinden oluşturulan güven ve güven çapına dair ölçek ifadeleriyle oluşturulan frekans dağılımları ve açıklayıcı istatistik verileri tablo 9’da yer almaktadır. Tablo 9 verilerine bakıldığında 4,2976 yüksek oranı ile “akrabalarımaya güvenirim” ölçek ifadesinde, 3,2976 düşük oranı ile “Türkiye’nin göç politikalarına güvenirim” ölçek ifadeleri olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 9 verileri, güven çapı parametresi bağlamında da çarpıcı neticeler sunmaktadır. Bu bağlamda Suriyelilerin yüksek seviyelerde ölçülen akraba ve komşu güven düzeyleri mevcutken; iş arkadaşlarını güven çapının dışına ittiklerine dair araştırma verileri, bu araştırma açısından önemli bir argümandır. Diğer taraftan tablo 8 ve tablo 9 güven düzeyi ve güven çapı maddeleri, Türkiye’de uygulanan göç politikalarının daha çok Suriyelilerce güvenilir bulunduğunu göstermektedir.

Tablo 10. Türk Katılımcıların Güven Düzeyi Ve Güven Çapı Maddelerinin İkamet Edilen İl Değişkeni Bakımından İncelenmesi.

	Şanlıurfa			İstanbul			Z	p
	N	Ort.	S. Sap.	N	Ort.	S. Sap.		
3. Komşularımaya güvenirim.	110	3,85	,715	128	3,12	1,113	-5,660	,000
4. Akrabalarımaya güvenirim	110	4,03	,972	128	3,23	1,281	-5,034	,000
5. Suriyeli göçmenlere güvenirim	110	2,08	,791	128	1,87	1,022	-2,716	,007
6. Suriyeli komşularımaya güvenirim	110	2,55	1,010	128	2,09	1,143	-3,702	,000
7. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne ve devlet kurumlarına güvenirim	110	3,41	,838	128	3,01	1,400	-1,811	,070
8. Türkiye’nin göç politikalarına güvenirim	110	2,68	1,165	128	2,23	1,256	-3,106	,002

Ankete katılan Türk katılımcıların güven bağlamlarında oluşturulan ölçek ifadelerinin yaşanılan il değişkeni noktasında bir nüans teşkil edip etmediği Mann-Whitney U testi ile analiz edilmiştir. Ulaşılan istatistiki veriler, ölçek ifadelerinin tümünde yaşanılan kent değişkeni noktasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmadığını ortaya koyarken; soru maddelerinin ortalamaları analiz edildiğinde ise Şanlıurfa’da yaşayanların güven düzeyi ve güven çapı algılarının yüksek seviyelerde olduğu sonucuna erişilmiştir.

Tablo 11. Suriyeli Katılımcıların Güven Düzeyi Ve Güven Çapı Maddelerinin İkamet Edilen İl Değişkeni Bakımından İncelenmesi.

	Şanlıurfa			İstanbul			Z	p
	N	Ort.	S. Sap.	N	Ort.	S. Sap.		
3. Komşularına güvenirim.	104	3,83	,730	101	3,73	1,076	-,027	,978
4. Akrabalarına güvenirim	104	4,52	,750	101	4,07	1,079	-	,000 3,619
5. Çalışma arkadaşlarıma güvenirim	104	3,38	,767	101	3,24	1,050	-,442	,658
6. Birine güvenmem için onun hangi milletten olduğu fark etmez	104	4,47	,800	101	4,03	1,135	-	,002 3,169
7. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne ve devlet kurumlarına güvenirim	104	3,52	1,215	101	3,92	1,181	-	,013 2,474
8. Türkiye'nin göç politikalarına güvenirim	104	2,88	1,249	101	3,72	1,226	-	,000 4,815

Anket çalışmasına katılan Suriyelilerin güven düzeyi ve güven çapı maddelerinin yaşanılan kent değişkeni noktasında bir ayrımın olup olmadığı Mann-Whitney U testi ile analiz edilmiştir. Ulaşılan istatistiki verilere göre ölçek ifadelerinden 4, 6, 7 ve 8. sorularda yaşanılan kent değişkeni noktasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur. Soru maddelerinin ortalamaları incelendiğinde ise 4. 6. ve 8. Ölçek ifadelerinde Şanlıurfa'da yaşayanların güven düzeyi ve güven çapı algılarının yüksek olduğu, 7. soru maddesinde ise İstanbul'da yaşayanların güven düzeyi ve güven çapı algılarının yüksek olduğu sonucuna erişilmiştir.

Gruplar arasında cereyan eden tehdit algıları, grup üyelerinin diğer grupla girilen ilişkileri sınırlama davranışlarını tetiklemektedir. Bu araştırma verileri de hem toplumsal güven düzeylerinde seyreden negatif yönelim hem Suriyelilerin güven çaplarının dışında tutulması hem de Suriyelilere yönelik oluşturulan negatif söylem ve yakıştırmalarla gerçekçi ve sembolik tehdit algısının yaratıldığını gözler önüne sermektedir. Bu nedenle de gruplar arası tehdit algısının bir neticesi olarak bir arada yaşama deneyimlerinin sonlandırılmasına yönelik söylemler geliştirilmiştir.

Araştırmanın nihai bir değerlendirme sunabilmesi için Türk katılımcılara yöneltilen “*Türkiye’de Suriyelilerin geleceğini nasıl görüyorsunuz? Sizce ülkelerine dönmeleri çözüm olur mu?*” sorusuna verilen yanıtlar, gruplar arası tehdit algısı neticesinde Suriyelilerin Türkiye’deki geleceklerine dair önemli argümanlar sunmaktadır.

Bir arada yaşayan farklı kimliklerin bir arada yaşama deneyimlerini riske atan sosyal bütünleşememe durumu; yabancı algısının biçim alma sürecinde, “öteki” yaratımında ve tahammülsüzlükte kendini açıkça

göstermektedir. Sahadan elde edilen veriler; yabancı algısının oluşumu ve öteki yaratımının tüm süreçlerinde temas edilmeden, etkileşim kurulmadan varılan yargılardan ibaret olduğunu ortaya koymuştur. İstanbul ve Şanlıurfa'daki Suriyelilere yönelik algılar, Suriyelilerin kendi ülkelerine dönmelerinin tartışma zemininde de kendini göstermektedir. Genel olarak Suriyeli göçmenleri itimat edilemez ve rahat insanlar olarak tanımlayan araştırmanın katılımcıları; geçici koruma kapsamında bulunanların geldikleri yere dönmelerinin icap ettiğine dair kararlı tavırlar takınmaktadırlar. Suriyeli göçmenlerin yaşamış olduğu mahallelerde Suriyelilerle iç içe yaşayan araştırmanın katılımcıları ise Suriyelilerin içinde bulunduğu koşulları, savaşın devam ettiği gerçeğini ve geriye dönüşlerin zorluklarına dikkat çekerek bir çözüm arayışı sunmaktadırlar. Bu bağlamda Suriyelileri “yoksul” olarak tanımlayan Türk katılımcılar, Suriyelilerin kendi topraklarına dönmeleri hususunda makul atmosferin oluşmasının beklenmesi gerektiğini ifade etmektedirler.

Türk katılımcılarla gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış mülakat görüşmelerinde katılımcılara yöneltilen “*Türkiye’de Suriyelilerin geleceğini nasıl görüyorsunuz? Sizce ülkelere dönmeleri çözüm olur mu?*” sorusuna verilen cevaplar, katılımcıların genel olarak iki kutuplu bir fikrinsel zemin üzerinde durduklarını göstermektedir. Mülakat araştırmasından elde edilen verilere göre; genel olarak hem Şanlıurfalılar hem de İstanbullular, özel statüdeki Suriyeli göçmenlerin kendi topraklarına dönmelerini gerekli görmüşlerdir. Kendi topraklarına dönmeleri gerektiği yönünde fikir beyan eden katılımcıların bu fikri benimsemelerinin temel nedenlerini daha çok kira bedellerinin fahiş rakamlara ulaşması, istihdam sorunu, enflasyonun yükseliş trendinde olması gibi finansal sorunlar ve “güvensizlik” gibi sosyal sorunların oluşturduğu anlaşılmaktadır. Örneğin U.T-6 katılımcısı, Suriyelilerin ülkelerine geri gönderilme ihtimalini duyduğunda oldukça mutlu olduğunu ifade etmiştir. Aynı katılımcı; ülkedeki acı veren istihdam sorununun Suriyelilerden kaynaklandığını, bu sebeple de dönmeleri gerektiğini sözlerine eklemiştir. Diğer taraftan kimi katılımcılar ise Suriyelilerin Suriye’de yaşaması gerektiği fikrini, yani ülkelere dönme durumunu, Suriyelilerin faydasına olacağına inandıklarını ifade etmiştir. Örneğin, U.T-5 katılımcısı, Suriyeli göçmenlerin hayatlarını idame ettirecekleri ev, arsa, bağ vs. gibi unsurların kendi topraklarında kaldıklarını bu sebeple de kendi topraklarına dönmelerinin ilk olarak onlar için iyi olacağını ifade etmiştir (Eroğlu, 2022, s. 148).

Suriyelilerin Türkiye’deki geleceğine ilişkin katılımcıların ifadeleri, genel olarak; Suriyelilerin Türkiye’de işsizliği artırdığı, Suriyelilerin toplum (Türkler) için bir edinin yaratmadığı, Suriyelilerin de bu belirsizlikle yaşadığı noktasında mutabakata vardıkları görülmektedir. Bu veriler, gruplar arası tehdit kuramının sunmuş olduğu gerçekçi tehdit algısı için referans sunmaktadır. Özellikle tehdit algısı hisseden grubun tehdit algısı temelde

ekonomik kaynaklarına dayanıyorsa kuşkusuz burada gerçekçi tehdit algısı söz konusudur.

Gruplar arası tehdit algının olmadığı sosyal alan için birincil koşul, bir arada yaşama becerisinin edinilmesidir. Ne var ki Türkiye'deki Suriyeli karışıklığının özellikle finansal sorunlarla paralel ilerlemesi ve Suriyeli göçmenlerin Türkiye'ye adım atmalarıyla beraber varlıklarının tartışılması, bu şartı neticesiz kılmaktadır. Geçici koruma kapsamında bulunan Suriyelilerin ülkelerine dönme eğilimleri ise negatif yönlüdür. Türkiye'de yaşayan Suriyeliler, yaşamış oldukları travmaların bırakmış olduğu izler, ülkelerindeki savaş hali ve belirsizlikler, Türkiye'de yaşamış oldukları süre uzadıkça Türkiye'ye, Türk insanına, yaşam koşullarına alışmaları ve birçok ailenin çocuklarının bu topraklarda (Türkiye'de) hayata ilk adım attıkları gibi nedenlerle kendi ülkelerine kalıcı bir geri dönüşe sıcak bakmamaktadır.

Şanlıurfa'da mülakat araştırmasına katılan Suriyeli katılımcı U.S-2, doğmuş olduğu topraklara dönmek istememe nedeni olarak; bir çocuğun babasıyla beraber gözlerinin önünde öldürülmesini göstermiş ve o andan itibaren ülkesine dair tüm umudunu ve güvenini yitirdiğini ifade etmiştir. Bu ve bunun gibi hadiseler Suriyelilerin "travma sonrası stres bozukluğu" yaşamalarına neden olmuş ve korkunç hadiseler şahit olmak, sevdiklerini gözlerinin önünde yitirmek, anavatanlarını terk etmek zorunda bırakılmak; Suriyeli göçmenler için tarifi imkansız acıların yaşanmasına neden olmuştur. Bu topraklara dönme fikri de aynı dehşet ve kaygıların yeniden yaşanmasına zemin hazırlamaktadır. En nihayetinde bu kaygı, stres ve korkular Suriye'ye dönme fikirlerinden uzak durmalarına, zorlu mücadelelerle inşa edilen hayatlarını Türkiye'de sürdürme fikrine sıcak bakmalarına neden olmaktadır.

Ne var ki iki grup arasında karşılıklı güven tesis edilmediğinden bir grup diğer grup için tehditkar olabilmektedir. Bu araştırmanın ortaya koyduğu veriler de geçici koruma kapsamında bulunan Suriyelilerin bir tehdit algısı yarattığını, gruplar arası tehdit algısı kuramının çizdiği çerçevede dahilinde hem gerçekçi hem de sembolik tehditler barındırdığını göstermektedir. Özellikle ekonomik stres ve yüksek oranda grup dışı önyargılı tutumların bu algıların hem kaynağını oluşturduğunu hem de buradan beslendiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bir diğer dikkat çekici husus, nüfusun büyüklüğü ile tehdidin arttığına dair görüştür. Göç popülasyonundaki artış ve birikim grupların karşılaşma alanlarını çoğaltmakta ve tehdit algısının da büyümesine neden olabilmektedir.

Sonuç

Kaynak ülkesi Suriye olan ve Türkiye'ye göç eden büyük kitle, toplumsal boyutları itibariyle daha önce tecrübe edilmemiş olan bir olguya yol açmıştır. Bu büyük göç dalgası, aynı zamanda "doğal bir deney" niteliği de taşımaktadır. Toplumun göstermiş olduğu tepkiler ve devletin izlemiş olduğu politikalar da bu tecrübenin birer çıktısı niteliğindedir. Türk toplumunun

neredeyse tüm şehirlerine dağılan Suriyeliler, devletin koruması altına alınmış (geçici koruma kapsamında bulunma statüsü) olsa da yaşamış oldukları şehirlerin dinamiklerinden büyük oranda etkilenmiş, sosyoekonomik şartlarına uyum sağlamaya çalışmışlardır. Ne var ki toplumsal uyum; bir arada yaşamayı, iki grubun temasını, farklılıklar yerine benzerliklerin ön plana çıkarılmasını zorunlu kılmaktadır. Fakat Türkiye’de yaşanan ekonomik krizler, toplumsal huzursuzluklar (terör olayları, sosyal kutuplaşma), toplumsal güvensizlik Türkiye’nin göç tecrübesine negatif bir başlangıç yapmasına neden olmuş ve sosyal alanda yaşanan çatışmalar, farklılıkların göze batması, tarihsel Arap hoşnutsuzluğu ve en nihayetinde sosyal medya gibi araçların Suriyeli algısına menfi anlamlar yüklemesiyle göçmen karşıtlığı, daha da olumsuz bir seyir izlemiştir. Türkiye’de yaşayan Suriyelilerin tüm bunlardan kaynaklı olarak güvensizlik üzerine inşa edilen ilişkileri, Bauman’ın öne sürdüğü tezle de uyumludur.

Bauman’ın “geçmişe duyulan özlem” olarak gördüğü nostaljik cemaatlerin aksine sosyal gerçeklikte var olan cemaatlerdeki öteki ile olan ilişkilerin büyük bir güvensizlik üzerine inşa edildiği anlaşılmaktadır. Buradan hareketle, toplum içerisinde öteki olarak görülen Suriyelilerin Bauman’ın bahsetmiş olduğu gibi “bir cemaat içerisinde olma” ayrıcalığına erişmek için ödenmesi gereken birtakım bedellerden nasibini almış olduğu görülmektedir. Cemaat arayışında olan bireyin güvenlik için yabancı ile ilişkisini kesmesi, cemaatin dışındaki birine güvenmemesi, yabancıları içeri almaması gibi önlemler ve itaatler, ödenmesi gereken bedellerdir (Bauman, 2016, s. 45).

Toplumsal güven olgusu zamanla oluşan ya da uzun zamanlara karşın inşa edilemeyen bir olgudur. İki grup arasında kurulamamış olan güven ilişkisi zamanla iç grup/dış grup ayrımını pekiştirip iki grup arasındaki farklılıkları belirginleştirme hatta iki grup arasında tehditlerin oluşmasına kaynaklık etme potansiyeline sahiptir. Nitekim gruplar arası tehdit kuramının da ortaya koymuş olduğu gibi bir gruba mensup olanlar diğer gruptan insanlar için tehdit unsuru haline gelebilmektedir.

Araştırmadan elde edilen veriler, Suriyelilerin Türk toplumu için hem gerçekçi hem de sembolik tehdit algısı oluşturduğunu göstermektedir. Suriyelilerin işsizliğin ve ekonomik krizlerin müsebbibi olarak görülmesi, cinsel saldırılar için potansiyelli olarak algılanması ve genel refah için tehdit unsuru olarak sayılması gerçekçi tehdit için referans sunmaktadır. Diğer taraftan kültüre ve değerlere yönelik tehdit olarak; Suriyelilerin hayat tarzlarının eleştirilmesi, düzensiz olarak görülmesi, ahlaksızlığın kaynağı olarak algılanması ve bu anlamda bir tehdit olarak görülmesi de sembolik tehdit için referans oluşturmaktadır. Katılımcıların genel olarak Suriyelilere güven duymamaları, güven çaplarına dahil etmemeleri, Suriyeliler açısından yaratılan olumsuz algılar ve semboller bu tehdit algılarına kaynaklık etmekte ve bu algıları beslemektedir. Nihai olarak gruplar arasında algılanan tehditler

iki grubun bir arada yaşamasının önüne set çekmekte ve Suriyelilerin Türkiye'deki geleceğine dair olumsuz yönlü bir çıkarım ortaya koymaktadır.

Bu araştırma verileri de iki grubun bir arada yaşaması için temel gereklilik olan güven olgusundan mahrum olma durumunu, Suriyelilerin Türkiye'deki geleceğine ilişkin aşılmaz engellerden biri olarak görmektedir. Güvensizlik durumu, iki grup arasındaki menfi algıların daha derinleşmesine neden olabilecek muhtemel çatışmaları da besleyici niteliktedir. Özellikle iki grubun iç içe geçtiği Şanlıurfa ve İstanbul'un Esenyurt ilçesinde vahim büyüklükte çatışmalar için bir potansiyel teşkil etmektedir. Bu ve bunun gibi hadiseler ise Suriyelilerin Türkiye'de daha uzun süreler kalmasına neden olacak gerilimlerdir. Negatif algılara, rahatsız edici söylemlere, geçici kalacaklarına inandıkları mahallelerinde "yabancı" gibi görülmelerine ses çıkarmayan bu grup, uzun süreler yaşayacaklarına inandıkları anda daha yaşanabilir bir sosyal alan yaratma çabasına girebilirler. Gerçekçi ve sembolik tehditlerin kaynağı olarak görülen Suriyelilerin, güvenilirmez olmanın rahatsızlığı ile diğer gruba duydukları güven düzeyinde de düşüşler olması muhtemel bir gelişmedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Yunus Eroğlu: %50, Hacı Musa Taşdelen: %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunmaktadır. Ayrıca bu araştırma için Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü, Etik Kurulu 30.06.2021 tarihli, 36 sayılı toplantı, E-61923333-050.99-43194 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Yunus Eroğlu: 50%, Hacı Musa Taşdelen: 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all studies utilized were indicated in the bibliography. In addition, ethics committee approval was obtained for this research with the decision of Sakarya University Rectorate, Ethics Committee, meeting number 36, dated 30.06.2021, numbered E-61923333-050.99-43194.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atf: Eroğlu, Y., Taşdelen H. M. (2024). Gruplar arası tehdit kuramı bağlamında Suriyeli göçmenler: İstanbul ve Şanlıurfa örnekleri. *Akademik Hassasiyetler*, 11(26), 712-737. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1496321>

Kaynakça

- Altan, Z. H. (2008). Bir sürgünlük biçimi: Metropol yaşamı, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 34, 5-22. <https://doi.org/10.17064/iüifhd.27977>.
- Bağcı, S. Ç. & Çelebi, E. (2017). Gruplar arası temas ve çatışma ile azınlıklara yönelik tutumlar ve çokkültürlülüğe destek arasındaki ilişkiler: Gruplar arası tehdit ve kaygının aracı rolü. *Türk Psikoloji Yazıları*, 20 (özel sayı), 3-18.
- Bauman, Z. (2016). *Cemaatler: güvenli olmayan bir Dünya’da güvenlik arayışı*. (Çev. N. Soysal), (1. Baskı), İstanbul: Say Yayınları.
- Bartlett, J.E. & Körtlik, J.W. & Higgins, C.C. (2001). Organizational research: Determining appropriate sample size in survey research. *Information Tecnology, Learning and Performance Journal*, 19(1), 43-50.
- Buzan, B & Waever, O. (2003). *Regions and powers: the structure of international security*. England: Cambridge University Press.
- Eroğlu, Y. (2022). *Geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin sosyal sermaye düzeyleri: İstanbul ve Şanlıurfa örnekleri* [doktora tezi], Sakarya Üniversitesi.
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2023). *Geçici koruma hakkında*, 28 Eylül 2023 tarihinde <https://goc.gov.tr/genel-bilgi45> adresinden erişilmiştir.
- Independent Türkçe. (2023). *Mültecilerin Suriye’ye “güvenli dönüşü” nasıl sağlanacak?* 28 Eylül 2023 tarihinde <https://www.indyrturk.com/node/648296/dunya/multecilerin-suriyeye-guvenli-donusu-nasil-saglanacak> adresinden erişilmiştir.
- Simmel G. (2003). *Modern kültürde çatışma* (Çev. E. Gen ve N. Kalaycı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Stephan, W. G. & Boniecki, K. A. & Ybarra, O. & Bettencourt, A. & Ervin, K. S. & Jackson, L. A. & McNatt, P. S. & Renfro, C.L. (2002). Racial attitudes of blacks and whites: An integrated threat theory analysis. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(9), 1242–1254.
- Stephan, W. G. & Ybarra, O. & Morrison, K. R. (2009). Intergroup threat theory. T. D. Nelson (Ed.), *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination* içinde (s. 43–59). Psychology Press.

Extended Abstract

The phenomenon of social trust, one of the central arguments of this research, is widely studied in the field of social sciences. However, the literature review revealed that anti-immigrant discourses have been used only to a limited extent in the research on the construction of trust and the relationship between trust and immigration. The relationship between social trust and immigration is, however, multidimensional and must be considered

in various contexts, such as social harmony, intergroup threat, anti-immigrant sentiment, social cooperation, social movements, and political economy. Despite this gap in the literature, this research aims to analyze the levels and extent of trust among local people in the cities of İstanbul and Şanlıurfa, where Syrians under temporary protection in Türkiye live in high numbers, through the lens of intergroup threat theory. Moreover, this research is methodologically significant in its examination of the trust levels of Syrians living in İstanbul and Şanlıurfa (in-group) and their trust relationships with Turks living in those cities (out-group). The research employs both qualitative and quantitative methods, utilizing a Convergent Parallel Mixed Method research design. Due to field limitations, a snowball sampling method was used for both qualitative and quantitative components. The analysis and interpretation of the collected data followed established data analysis procedures.

In this study, the phenomenon of social trust was examined in the context of intergroup threats, specifically in relation to negative perceptions towards Syrians and the future of Syrians in Türkiye. The study discusses social trust levels, trust scopes, participants' perceptions of Syrians, and the future of Syrians in Türkiye, providing an important framework for understanding intergroup threat perceptions toward Syrians under temporary protection. The data were evaluated through the lens of "realistic threat" and "symbolic threat," two dimensions of intergroup threat theory.

The large number of people who migrated to Türkiye from Syria has undoubtedly provided Turkish society with an unprecedented experience. This massive wave of migration can be viewed as a "natural experiment." The reactions from society, as well as the policies implemented by decision-makers, are products of this experiment. Although Syrians, who are dispersed across almost all cities in Türkiye, are under state protection (temporary protection status), they have been significantly influenced by the dynamics of the cities they inhabit and have sought to adapt to local socioeconomic conditions.

However, social harmony requires coexistence, contact between groups, and a focus on similarities rather than differences. The economic crises in Türkiye, social unrest (terrorist incidents, social polarization), and social distrust have led to a challenging start in Türkiye's migration experience. Conflicts in the social sphere, heightened differences, historical Arab discontent, and the role of social media have further exacerbated negative perceptions of the Syrian migration experience. Anti-immigrant sentiment has followed a particularly negative trajectory, adding negative connotations to the public perception of the country. The relations of Syrians living in Türkiye, built on distrust resulting from these factors, serve as a reflection of Bauman's thesis on social relations and trust.

Contrary to nostalgic communities, which Bauman sees as "longing for the past," it is evident that relationships with "the other" in communities that

exist in social reality are built on significant distrust. From this perspective, it becomes clear that Syrians, who are viewed as "others" in society, have had to pay certain costs in order to gain the privilege of "belonging to a community," as Bauman suggests. These costs include measures such as cutting off relationships with strangers for security, distrusting anyone outside the community, and not allowing outsiders in—all of which are necessary precautions (Bauman, 2016). The phenomenon of social trust is something that may or may not develop over time. When a relationship of trust between two groups is not established, it tends to reinforce the in-group/out-group distinction, accentuate differences, and even lead to perceptions of threat between the two groups. As the intergroup threat theory suggests, people from one group can come to view those from the other group as a threat.

The data obtained from this research indicate that Syrians are perceived as both a realistic and symbolic threat by Turkish society. Syrians are seen as contributing to unemployment and economic crises, are perceived as a threat in the context of sexual assaults, and are considered a danger to general welfare, all of which reflect a realistic threat. On the other hand, Syrians are also perceived as a threat to culture and values, with criticisms of their lifestyles, perceptions of disorder, and associations with immorality, which reflect symbolic threats. The general lack of trust in Syrians, their exclusion from trust networks, and the negative perceptions and symbols attributed to them contribute to and reinforce these threat perceptions. Ultimately, these perceived threats prevent the two groups from coexisting and present a negative outlook for the future of Syrians in Türkiye. The data from this research further suggest that the absence of trust, a fundamental requirement for the two groups to live together, is one of the major barriers to the future of Syrians in Türkiye. This lack of trust will not only deepen negative perceptions between the groups but also heighten the risk of future conflicts. Serious conflicts, as well as protests and demonstrations by Syrians, are expected in areas where the two groups live in close proximity, such as the Suruç district of Şanlıurfa and the Esenyurt district of Istanbul. These tensions are likely to shape the future experience of Syrians in Türkiye. This group, which has remained largely silent in the face of negative perceptions, unsettling rhetoric, and being labeled as "strangers" in neighborhoods where they believe they will only stay temporarily, is likely to become more assertive in creating a more livable social space and display more activist behavior once they believe they will remain for a longer time. Given that Syrians are perceived as the source of both realistic and symbolic threats, their trust in the other group is likely to decline further due to the discomfort of being considered untrustworthy.

YAZIM KURALLARI

Akademik Hassasiyetler (The Academic Elegance) Sosyal Bilimler alanında yılda üç kez (Nisan, Ağustos, Aralık) yayın yapan Uluslararası Hakemli bir dergidir.

1. *Akademik Hassasiyetler*, sosyal bilimlerin tüm alanları ile ilgili deneysel, nicel ve nitel araştırmalara yer veren bir dergidir.
2. Dergiye gönderilen makaleler özgün bir çalışma olmalı ve daha önce yayımlanmamış olmalıdır. Şayet makaleler ulusal veya uluslararası bir sempozyum veya kongrede sunulmuş ise ya da yüksek lisans veya doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmış ise bu durum dipnot verilerek ayrıca belirtilmeli ve makale formatına uygun hale getirilmelidir.
3. Makalelerle ilgili her türlü yasal sorumluluk yazara ya da yazarlara aittir.
4. Derginin yayın dili **Türkçe** ve **İngilizce**'dir. Akademik Hassasiyetler'e gönderilen yazıların metin, dipnotlar/son notlar, kaynaklar ve tablolar/şekiller de dahil olmak üzere **35 sayfa**yı geçmemelidir.
5. Başlıklar **11 punto** büyüklüğünde, koyu ve ortalanarak yazılmalıdır. Yazar adı ise başlık altında bulunmalı ve ortalanmalıdır. Yazarın adının yalnızca ilk harfi büyük harfle, soyadının ise tamamı büyük harflerle ve koyu şekilde yazılmalıdır. (**Örnek: Gökçe DİLARA***). Soyadın sağ üst köşesine ise * işareti konularak dipnot oluşturulmalı ve buraya yazarın unvanı, çalıştığı kurumu ve e-mail adresi (altı çizgisiz ve siyah renkte) yazılmalıdır.

Örnek: Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gokcedilara@gmail.com,https://orcid.org/0000-....

6. Makaleler **Microsoft Word** veya "**doc**" veya "**docx**" uzantılı şekilde sisteme yüklenmelidir.

7. Makalelerde yer alacak alt ana başlıklar iki yana yaslı ve koyu şekilde;
(1. TÜRKİYE’DE SOSYAL ...),
onun altında yer alacak ara başlıklar ise koyu, iki yana yaslı ve sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde;
(1.1.1. Ekonomik Faktörler), yerleştirilmelidir.

8. Yazılar; **Times New Roman** karakterinde, **11 yazı boyutu** (dipnotlarda ise 8 yazı boyutu) büyüklüğünde olmalıdır. Sayfa yapısı 16x24 ebadında, kenar boşlukları sağdan, soldan, üstten, 2 cm, alttan ise 1,5 cm olmak üzere, 1 satır aralığıyla, iki yandan hizalanmış ve paragraf arası boşluğu, öncesi ve sonrası “3 nk” olacak şekilde ayarlanmalı ve sayfa numarası verilmelidir. Paragraf başları 1 cm içeriden olmalı ve "TAB" tuşu kullanılmalıdır.

9. “Öz” **tek paragraf biçiminde yazılmalı ve 150-250 kelime arasında olmalı** ve herhangi bir atıf içermemelidir. Her özet altında da çalışmayı açıklayan **en az 3, en fazla 5 anahtar kelime** bulunmalıdır. Çalışmaların Giriş’ten Kaynakça’ya kadar toplam kelime sayısı **en az 5000, Öz, Abstract, Extended Abstract dahil toplam kelime sayısı ise en fazla 11000 kelime** olmalıdır.

10. Dergiye gönderilen makaleler ön değerlendirmeden geçtikten sonra dergi editörü tarafından bilimsel yeterliliğinin denetlenmesi amacıyla **iki hakeme** gönderilir. Makaleler, değerlendirme sonucunda hakemden gelecek olumlu raporlar doğrultusunda ve dergi yayın kurulu tarafından uygun görülen bir sayıda yayınlanır. Raporların olumsuz olması ya da makalenin yayımlanmasıyla ilgili olarak hakem raporlarının editoryal kurul tarafından yetersiz veya tatmin edici bulunmaması durumunda makalenin yayınlanması ile ilgili karar üçüncü bir hakem kararı veya editoryal kurulun takdiri doğrultusunda verilir. Bu durumda yazar makalenin yayınlanmaması ile ilgili olarak herhangi bir hak talebinde bulunamaz.

11. Makalede sıra ile **öz, giriş, ana metin, sonuç, kaynakça** ve varsa ekler bulunmalıdır. **Giriş, Sonuç ve Kaynakça başlıklarına numaralandırma yapılmaz.**

12. Akademik Hassasiyetler’e gönderilecek makalelerin hazırlanmasında **APA yazım kuralları** kullanılmalıdır. **Tüm metin yazımında ve kaynakçanın hazırlanmasında da bu sisteme uyulması gerekmektedir. (METİN İÇİNDE**

ALINTININ GÖSTERİLMESİ, Örnek: (Durgun, 2010, s. 25). Metin içi atıflarda üç ve daha fazla yazarlı kitap ve makalelerde ilk gösterimde bütün yazarların soyadı gösterilir ancak ikinci ve sonraki gösterimlerde (**Ünal vd., 2015, s. 120**) şeklinde gösterilmelidir. İki yazarlı makalelerde ise her iki yazarın da soyadı yer almalıdır (**Ünal ve Safa, 2015, s. 88**). Sayfa aralığı belirtileceği zaman ss. kullanılmalıdır (**Ünal ve Safa, 2015, ss. 88-90**).

APA sistemi hakkında daha fazla bilgi için, lütfen <http://www.apastyle.org/> adresini ziyaret ediniz. Kaynakça gösteriminde aşağıdaki örneklerden yararlanabilirsiniz.

13. Dergimize gönderilen makalelerde 750-1000 kelime aralığında İngilizce uzun özetin (Extended Abstract) eklenmesi gerekmektedir. Makalelerin yabancı okurlar tarafından takibi ve yayımlanan makalelerin atıf alabilmesi için uyguladığımız bu düzenlemenin kaynakçadan sonraki kısma eklenmesi gerekmektedir. Yayınlanacak makalenin **giriş, tartışma, metot, sonuç vb.** aşamalarının genel bir açıklamasını içermesi gereken İngilizce uzun özet eklenmeyen makaleler yayımlanmayacaktır.

14. Dergimize gönderilen makaleler Turnitin İntihal Engelleme Programından geçirilmektedir.

15. Kaynakçada yer alan kaynakların ikinci satıra geçmesi durumunda ikinci satırın 1 TAB içeriden başlamasına dikkat ediniz.

16. Kaynakçayı kitap, makale vb. ayrımı yapmadan yazar soyadlarını dikkate alarak alfabetik şekilde hazırlayınız.

Kaynakçada italik kullanımını doğru görüntüleyebilmek için lütfen makale şablonunu inceleyiniz.

Lütfen kitap, makale, tez, bildiri vs. kaynak isimlerinde tümce düzeni kullanıldığına dikkat ediniz. Tümce düzeninde sadece ilk kelimenin ilk harfi, özel isimlerin ilk harfi ve iki nokta sonrasında gelen ilk kelimenin ilk harfi büyük yazılır. Diğer tüm kelimeler küçük harf ile başlar.

Tek Yazarlı Kitap

Format: Soyadı, A. (Yıl). *Kitabın adı italik*. Yayınevi.

Örnek: Timur, T. (2000). *Toplumsal değişme ve üniversiteler*. İmge Kitabevi.

İki Yazarlı Kitap (metinde yazarlar arasında “ve” kullanıldıysa kaynakçada da “ve; metinde & kullanırsa kaynakçada da & kullanılmalıdır.)

Format: Soyadı, A. & Soyadı, A. (Yıl). *Kitabın adı italik*. Yayınevi.

Örnek: Başaran, İ.E & Çinkır, Ş. (2011). *Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi*. Ekinoks Yayınevi.

Üçten Fazla Yazarlı Kitap

Format: Soyadı, A., Soyadı, A. & Soyadı, A. (Yıl). *Kitabın adı italik*. Yayınevi.

Örnek: Fiske, S. T., Gilbert, D. T. & Lindzey, G. (2010). *Handbook of social psychology*. John Wiley & Sons.

Editörlü Kitapta Bölüm

Format: Yazar Soyadı, A. (Yıl). Bölümün adı. Editörün A. Soyadı (Ed.), *Kitabın adı italik* içinde (s. Bölüm aralığı). Yayınevi.

Örnek: Dönmez, B. (2013). Motivasyon biçimleri. S. Özdemir (Ed.), *Eğitim yönetiminde kuram ve uygulama* içinde (s. 185-229). Pegem Akademi.

Sürelî Yayınlar / Basılı Dergi

Format: Soyadı, A. (Yıl). Makalenin adı. *Derginin Adı italik, cilt numarası italik*(Dergi sayı no), Makale sayfa aralığı. Doi numarası.

Örnek: Asar, R. & Çelikten, Y. (2016). Shadowing a woman administrator: A Turkish case. *Universal Journal of Management*, 4(11), 607-614.
<https://doi.org/10.13189/ujm.2016.041102>

İnternet Kaynakları

Format: Soyadı, A. (Yıl, Gün Ay). *Makalenin adı italik*. Gün Ay Yıl tarihinde <https://weblink/altcizgi-ve-baglanti-koprusu-olmadan> adresinden edinilmiştir.

Örnek: Asar, R. (2018, 3 Kasım). *Yönetim açısından insan doğası*. 8 Ağustos 2021 tarihinde <https://yonetsel.com/yonetim-acisindan-insan-dogasi/adresinden> edinilmiştir.

Tezler

Format: Soyadı, A. (Yıl). *Tezin başlığı italik* [tez türü]. Üniversite Adı.

Örnek: Asar, R. (2021). *Okul yöneticilerinin öğretmenlere ilişkin insan doğası varsayımları ve sergiledikleri yönetim tarzları* [doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Toplantı, Sempozyum

Format: Soyadı, A. (Yıl, Ay). Yayın başlığı. Başkanın A. Soyadı (Görevi), *Kongre Adı italik*. Düzenleyen Kurum, Şehir.

Örnek: Karadağ, E., Aypay, A. & Baloğlu, N. (2010, Mayıs). Eğitim yönetimi araştırmalarına analitik bir bakış: Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi'nin analizi. S. Özdemir (Başkan), *5. Ulusal Eğitim Yönetimi Kongresi*. Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Ankara.

Bildiriler

Format: Soyadı, A. (Yıl, Gün Ay). *Bildiri başlığı italik*. [Bildiri sunumu]. Sunulduğu Toplantı, Şehir.

Örnek: Akçay, A. (2004, 22 Mayıs). *Bilgisayar destekli eğitim yazılımlarının özellikleri ve Fırat Üniversitesi öğrencilerinin BDE uygulamalarına yaklaşımı* [Bildiri sunumu]. Bilişim Teknolojileri Işığında Eğitim Konferansı, Ankara.

Basılı Gazete Haberi

Basılı* gazete haberlerinde metin içi atıf ve kaynak gösterimi diğer kaynak türlerinden farklılaşmaktadır. Bu tür kaynaklara atıf yapan makaleler metin içi atıfı aşağıda gösterildiği gibi yapmalı ve kaynakçada basılı gazete haberlerini diğer kaynaklardan ayırmalıdır.

Metin içi atıf:

(“Basılı gazete haberinin başlığı düz ve tümce düzeni”, Sene)

Örnek:

("6360 sayılı yeni büyükşehir belediye kanunu", 2012)

Kaynakça:

Basılı gazete haberinin başlığı düz ve tümce düzeni. (Sene, Gün Ay). *Gazete Adı İtalic*.

Örnek:

6360 sayılı yeni büyükşehir belediye kanunu. (2012, 10 Mayıs). *Resmi Gazete*.

*Eğer gazete haberine çevrimiçi bir haber sitesi veya arşiv linkinden ulaşıyorsanız internet kaynağı formatı uygulayınız.

Yazım kuralları ve şekil şartlarının yerine getirilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca Türkçe yazım ve imla kurallarının özenle kullanılması gerekmektedir.

TDK Tüm Yazım Kuralları: <https://tdk.gov.tr/kategori/icerik/yazim-kurallari/>

TDK Noktalama İşaretlerinin

Kullanımları: <https://tdk.gov.tr/icerik/yazim-kurallari/noktalama-isaretleri-aciklamalar/>

TDK Kısaltma Kullanımları: <https://tdk.gov.tr/icerik/yazim-kurallari/kisaltmalar/>

TDK Sayıların Yazılışı: <https://tdk.gov.tr/icerik/yazim-kurallari/sayilarin-yazilisi>

Lütfen bu konuda gerekli duyarlılığı gösteriniz.

Makale Gönderme: <https://dergipark.org.tr/akademik-hassasiyetler>

İletişim Adresi: akademikhassasiyetler@gmail.com

Akademik Hassasiyetler

The Academic Elegance

4 Aylık Uluslararası Akademik
Hakemli Dergi
ISSN: 2148-5933
E-ISSN:2529-0088
SAYI/ISSUE: 26
ARALIK / DECEMBER 2024

ISSN 2148-5933

04

9 772148 593003